

**IZVOARELE
RĂSCOALEI
LUI HOREA**

**SERIA B
IZVOARE NARATIVE**

**Vol. II
1786 - 1860**

**EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA**

IZVOARELE RĂSCOALEI LUI HOREA

SERIA B. IZVOARE NARATIVE

Volumul II. 1786—1860

ACADEMIA SCIENTIARVM SOCIALIVM
ET POLITICARVM REIPVBLICAE SOCIALISTAE
ROMANIAE
INSTITVTVM HISTORICVM ET ARCHAEOLOGICVM
NAPOCENSE

FONTES SEDITIONIS HORIANAE

CVRANTE

Acad. Prof. **STEPHANO PASCV**

SERIES B. FONTES NARRATIVAE

VOL. II^{um}. 1786—1860

EDITVM

PER

**NICOLAVM EDROIV, HELENAM BOZAC, LADISLAVM GYÉMÁNT,
VOLKERVM WOLLMANN, ALEXANDRVN NEAMȚV,
COSTINVM FENEȘAN, LELIAM TAUBER**

**IN AEDIBUS ACADEMIAE REIPVBLICAE SOCIALISTAE
ROMANIAE**

Bucvrestii, MCMLXXXIII

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA

IZVOARELE RĂSCOALEI LUI HOREA

SUB REDACȚIA

Acad. Prof. ȘTEFAN PASCU

SERIA B. IZVOARE NARATIVE

VOL. II. 1786—1860

PUBLICAT
DE

NICOLAE EDROIU, ILEANA BOZAC, LADISLAU GYÉMÁNT,
VOLKER WOLLMANN, ALEXANDRU NEAMȚU,
COSTIN FENEȘAN, LELIA TÄUBER

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE
ROMÂNIA

București, 1983

**Au colaborat: ION BRATU, HARALAMBIE CHIRCA,
PETRU IAMBOR**

**EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R 79717, București, Calea Victoriei 125**

CUVÎNT INTRODUCȚIV

Volumul al II-lea al *Izvoarelor răscoalei lui Horea, Seria B, Izvoare narative*, înmănunchează 19 asemenea izvoare, din perioada 1786—1860. Împreună cu cele 18 piese cuprinse în volumul I al seriei, totalitatea izvoarelor narative ajunge la 37. Sînt cele cunoscute și păstrate, într-o formă oarecare, pînă astăzi; este foarte posibil să mai fi fost scrise și altele, pierdute în răstimpul petrecut de la revoluție sau de la scrierea lor. Numărul apreciabil al izvoarelor narative, chiar și numai al celor cuprinse în volumele noastre, constituie și acesta o dovadă concludentă cu privire la însemnătatea evenimentului pe care îl relatează.

Izvoarele narative publicate în acest volum ilustrează și ele în mod neîndoios urmele adînci în conștiința vremii, în gîndirea politică și în istoriografie lăsate de revoluția populară de sub conducerea lui Horea. Reprezentanți ai nobilimii sau istoriografi în slujba acesteia, văzîndu-și amenințate pozițiile și interesele de clasă, în fața afirmării revoluționare a țărănimii, se străduiesc să justifice măsurile represive luate îndată după înfrîngerea revoluției și în perioada reacțiunii de la începutul veacului al XIX-lea împotriva țărănimii. Spectrul unei noi răscoale de dimensiunile celei conduse de Horea amenința clasa privilegiată din Transilvania, regimul habsburgic însuși, mai ales în anul 1821, cînd în Țara Românească se desfășura revoluția condusă de Tudor Vladimirescu și cînd românii transilvăneni așteptau venirea lui „Todoruț“ pentru a ridica din nou steagul luptei pentru eliberarea socială și națională. Interesul pentru revoluția lui Horea sporește chiar în acești ani, 1820—1823, cînd unii dintre martorii oculari ai evenimentelor din toamna și iarna anilor 1784—1785, cum erau Vitán Bajesdi Sándor sau contesa Borbála Göffy, consimt să tipărească unele însemnări personale cu caracter memorialistic, redactate ceva mai înainte sau chiar atunci, pentru a semna „primejdia“ pe care o reprezenta pentru clasele privilegiate o nouă ridicare țărănească în Transilvania.

Preocupările privitoare la revoluția lui Horea sporesc în timpul revoluției de la 1848—1849; cinci izvoare narative publicate în acest volum reflectă perspectiva oferită de creșterea efervescenței revoluționare, fiind vizibile eforturile de cunoaștere mai adîncă o cauzelor și împrejurărilor izbucnirii și desfășurării revoluției la Horea. Chiar reprezentanți ai clasei nobiliare, care scriu de pe aceleași poziții, dușmani ai țărănimii române răscolate, — cum era Kozma Pál, fost comite suprem al comitatului Zărand, în lucrarea publicată în 1848 —, se străduiesc să întreprindă o cercetare a documentelor referitoare la evenimentul revoluționar din 1784—1785.

Tot în această perioadă se observă interesul istoriografiei progresiste săsești pentru revoluție. Anton Kurz și Joseph Marlin sînt în fruntea istoriografiei săsești din toate punctele de vedere, justificînd revoluția prin numeroasele dovezi cu privire la situația de nesuportat a țărănimii române ardelenе.

Istoriografia română din Transilvania face și ea, în acest răstimp istoric, eforturi de înfățișare a revoluției lui Horea de pe pozițiile luptei politico-naționale și sociale românești. Samuil Micu, la pragul de trecere spre secolul al XIX-lea, aprecia revoluția lui Horea prin prisma generației *Supplex*-ului, Ioan Monorai se dovedește apropiat de situația și cauza țărănimii române din Transilvania.

Revoluția română din Transilvania de la 1848—1849, acțiunile hotărîte ale moșilor, locuitorii Munților Apuseni, urmași ai celor care au luptat sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan la 1784, conduși acum de Avram Iancu, reînnoa firele luptei pentru dreptate socială și națională, producînd mutații de atitudine față de evenimentul revoluționar în gîndirea politică și în istoriografia românească. Una din urmările revoluției de la 1848 este intensificarea preocupărilor de cercetare a întîmplărilor din 1784, relevarea mesajului acestora din partea unor frunțași politici și istorici români din toate teritoriile locuite de poporul român: Avram Iancu, Timotei Cipariu, Nicolae Bălcescu, Al. Papiu-Ilarian, George Barițiu. Între aceștia se înscrie și Alexandru Sterca-Șuluțiu din Munții Apuseni, observator atent al stărilor de lucruri din satele moțești din primele decenii ale secolului al XIX-lea, participant la Adunarea de la Blaj din 3/15 mai 1848, alături de alți frunțași politici și țărani, episcop și mitropolit la Blaj după 1848. În deceniile de după revoluție, Al. Sterca-Șuluțiu scrie *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului*, cea dintîi lucrare monografică referitoare la revoluția lui Horea din istoriografia română, rămasă pînă acum în manuscris, care încheie și seria izvoarelor narative din colecția însemnărilor, jurnalelor, memoriilor, „cronicilor“, publicate în colecția *Izvoarele răscoalei lui Horea*.

Potrivit cu poziția lor față de țărănimea răsculată și, de asemenea, potrivit cu concepția social-politică a autorilor lor, izvoarele narative publicate în acest al doilea volum se pot grupa în patru categorii: dușmănoase față de evenimentele revoluționare, de țărănime și de români în general — izvoarele scrise de nobilime și de slujitorii acesteia; echi-voce față de problemele sociale ale vremii și față de revoluție, în sensul că dezaprobă stările de lucruri din societatea transilvană a vremii, dar nu aprobă calea revoluționară de rezolvare a nedreptăților — izvoarele scrise de unii reprezentanți ai luminismului; obiectiviste sau neutre, în sensul că relatează întîmplările fără o atitudine față de ele — scrierile unor reprezentanți ai patriciatului săsesc, în anume relații cu oficialitatea; progresiste, criticînd stările de lucruri din Transilvania și justificînd revoluția ca mijloc de îndreptare a racilelor social-politice — izvoarele scrise de reprezentanți ai luminismului radical sau ai generației de la 1848.

Toate lucrările scrise de nobilime, de preoțimea reformată sau catolică, cu foarte puține excepții, sînt defavorabile revoluției. Explicația nu e greu de formulat. Autorii acestor izvoare condamnau pe oricine și orice mișcare ce încerca să schimbe stările nedrepte din societatea Transilvaniei, să știrbească privilegiile nobilimii, ale confesiunilor „re-

cepte“, adică recunoscute — confesiuni ale nobilimii și ale orășenimii înstărite, beneficiare și ele ale anumitor privilegii în comparație cu confesiunile românilor, „tolerate“, lipsite de drepturi. Și mai înverșunată este poziția reprezentanților nobilimii implicați nemijlocit în revoluție, fie că au avut de suferit, ei sau averile lor, fie că au deținut funcții administrative în timpul evenimentelor și, deci, au participat la înăbușirea lor.

Este cazul lui Samuel de Balia, dregător înalt al comitatului Hunedoara în vremea revoluției, proprietar de moșii în același comitat, și care în descrierea devastării satului Băcăinți de români (*Bokany nevü falut ekképen praedálták fel az oláhok*) înfățișează mișcarea de pe pozițiile nobilimii reacționare, dușmană neîmpăcată a țărănimii. Este modestă, de altfel, valoarea izvorului și din punct de vedere al conținutului informațional, deoarece relatează un singur episod și anume întâmplările din satul Băcăinți.

De pe aceleași poziții și în același fel judecă evenimentele și nobilul Antal Szirmai de Szirma, jurist de seamă în acea vreme, care în *Istoria răscoalei lui Horea (Horiaianae seditionis historia)* acoperă cu injurii și insulte răscoala și pe răsculați, învinuindu-i de intenția de a extermina pe unguri, identificând în mod intenționat nobilimea împotriva căreia s-a răsculat țărănimea cu poporul maghiar. Scrisă pe baza rapoartelor și a altor documente oficiale, mai ales ale comisiei de anchetă Jankovich, „cronica“ lui Szirmai este valoroasă din punct de vedere al informației.

József Homorodszentpéteri Cseke, mic nobil secuî, funcționar administrativ, chiar în titlul lucrării își dezvăluie poziția: *Despre națiunea română. Revoluția lui Horea din 1784 și cauzele acesteia (Az oláh nemzetről. Hora 1784-iki forradalma és ennek okai)*. Autorul neînțelegînd nici cauzele și nici ridicarea țărănimii, relatarea evenimentelor este foarte subiectivă, faptele răsculaților sînt faptele națiunii române, injuriile acoperă întreaga națiune română.

O atitudine mult asemănătoare se regăsește în *Descriere scurtă, dar adevărată a bătăliilor cu horeniî întimplate pe cîmpul Devei (A Dévai mezőn a Horákkal történt csatáknak rövid de igaz leírása)*, scrisă de nobilul Vitán Bajesdi Sándor, participant în oastea insurecțională nobiliară la înăbușirea revoluției lui Horea.

Scrise cu aproape patru decenii după evenimente, amintirile Borbalei Göttfy sînt încă încărcate de resentimente, umbrite de dușmănie față de evenimentele din 1784—1785 și de eroii acestora. Cu toate că vîrsta ei din acea vreme se înscria în anii copilăriei, descrierea stricăciunilor ridicării lui Horea (*Hora pórhada miatt esett romlása*) de bunuri ale familiei sale este dominată de exagerări evidente și acuzații puternice împotriva răsculaților, iar limbaajul folosit accentuează și mai mult dușmănia față de aceștia. Relatînd întâmplările din anii revoluției, Borbála Göttfy își amintește cu duioșie și de atitudinea umană, de ocrotirea și îngrijirea ei, a mamei și a surorii sale din partea unor familii de români, acestea riscînd să sufere neplăceri din această cauză. Își amintește de „româncele cu inimă nobilă“ și de românii care le-au cinstit și le-au „omenit cu drag“. Și, de asemenea, amintește și de întâmplările regretabile petrecute la Deva, unde nobilii au omorît o mulțime de români, de faptul că înșiși nepotul și fiul mamei Göttfy Borbála „îi tăiau cu minie pe români“. Cu scăderile și calitățile lor,

amintirile Borbálei Göttfy sînt interesante pentru psihologia oamenilor în timpul revoluției, fără să cuprindă noutăți deosebite.

Pál Kozma și József Dálnoki Incze, primul în cuprinsul unei lucrări generale, iar al doilea într-o lucrare referitoare la revoluția din 1848, tratează deopotrivă evenimentele din 1784.

Kozma, comite suprem al comitatului Zărand, descriind acest comitat din punct de vedere geografic, statistic și istoric (*Zaránd vármegye ... leirása*), nu pierde ocazia să-și manifeste dușmănia față de răsculați și de revoluție printr-un ton și caracterizări cu totul nedrepte. Autorul nu ignorează, totuși, nici faptele și actele reprobabile ale nobilimii față de răsculați. Amintește întîmplarea provocatoare, cînd din casa nobilului Ribitzei au fost împușcați 8 români și răniți 20 înainte de a fi săvirșit răsculații asemenea acte. După cum e inserată în lucrare și acțiunea din Deva, cînd nobilimea a bătut și a împușcat 250 de răsculați, ceea ce la Peștiș, unde nobilimea a împușcat pînă la 100 de români, precum și atitudinea umană a românilor din Țebea, care au ocrotit viața maghiarilor refugiați acolo.

Dálnoki, la rîndul său, în *Războiul pustiitor din 1848 și 1849 (Irtó háború. 1848 és 1849)*, judecă și el pătimaș evenimentele revoluționare de la 1848, își aduce aminte de o serie de fapte pe care le compară cu cele din 1784, și unele și altele înfățișate prin prisma intereselor nobilimii și ale ofițerilor nobili din rîndul cărora făcea parte. Ignorînd cauzele revoluției, Dálnoki o condamnă fără circumstanțe atenuante, insistînd asupra aspectelor sîngeroase ale acesteia. Dar cifrele cuprinse în însăși relatarea lui Dálnoki îi dezminț judecățile. Căci cită vreme nobilimea a omorît un număr de 1 200 de răsculați, răsculații au omorît doar 157 de nobili și au devastat 236 curți nemeșești și 23 biserici.

Preoții reformați, solidari cu interesele nobilimii, manifestînd dușmănie și față de confesiunea ortodoxă a românilor, nu sînt mai înțelegători cu privire la justetea cauzei multîmilor oropsite și față de îndreptățirea ridicării armate împotriva împilărilor sociale și naționale. Samuel Bedös Köpeczi, în „cronică” sa intitulată *Schimbări însemnate (Nevezetes változások)*, își exteriorizează lipsa de obiectivitate accentuată față de răscoală și răsculați. Descrierea este de oarecare importanță prin unele detalii.

O atitudine neangajată, neutră, uneori echivocă, manifestă o altă categorie de „cronicari” față de revoluție și de răsculați. Recunoscînd și subliniind nedreptățile suferite de țărani, în general, de țărani români cu deosebire, recunoscînd necesitatea îndreptării racilelor sociale și a opresiunii naționale, aceștia nu aprobă revoluția și nici o altă formă de mișcare revoluționară. Luministi de nuanță wolfiană sau iosefină, acești „cronicari” erau adepții reformelor oficiale și nu ai mijloacelor revoluționare. Aveau încredere în „înțelepciunea” împăratului și nu în înălțurarea pe cale revoluționară a nedreptăților.

În rîndul acestei categorii de „cronicari” se numără, dintre români, Samuil Micu cu lucrarea sa, *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor*, și Nicolae Stoica din Hațeg cu *Cronica Banatului*. Revoltați împotriva opresiunii țărănimii și a abuzurilor nobilimii, ceea ce înseamnă, implicit, justificarea revoluției, Samuil Micu și Nicolae Stoica nu o aprobă și de aceea spațiul ce-l consacră acesteia este modest.

Dintre sași Johann Georg Schaser și lucrarea sa *Răscoala țărănească (Bauern Tumult)* a beneficiat — ca apropiat al guvernatorului Bru-

kenthal — de numeroase documente pe care de multe ori le rezumă și de la care împrumută de asemenea tonul. Informația bogată, din surse autentice (rapoarte și documente de arhivă), conferă lucrării o valoare documentară sporită. Confuzia autorului între națiunea maghiară și nobilimea maghiară, împotriva căreia era îndreptată revoluția, creează dificultăți și în înțelegerea acesteia, a programului ei, a scopurilor urmărite de răsculați, ceea ce îi scade valoarea istorică. Confuziile autorului nu sînt nicidecum justificate, deoarece el se cuvenea să cunoască corect caracterul mișcării pe baza documentelor folosite și mai ales al ultimatumului lui Horea adresat nobilimii refugiate în cetatea Deva și al convorbirii dintre Crișan și ofițerul Vernicourt, pe care le rezumă.

Dintre maghiari Szántó György, probabil orășean de stare mijlocie, în lucrarea sa *Scurtă descriere a rebeliunii pornită de Horea (A Hora által inditott rebelliónak rövid leirása)*, e mai obiectiv față de evenimentele relatate. Potrivnic revoluției, totuși, nu manifestă ură cu privire la răsculați, după cum și tonul și caracterizările sînt mai potolite, neignorînd nici faptele reprobabile antițărănești: 96 de români uciși la Blăjeni de un regiment de infanterie secuiesc, 500 de români închiși la Alba Iulia, dintre care mureau mulți zilnic, numeroși moți cu soțiile și copiii lor, adunați în februarie 1786, pe un ger cumplit, și strămutați în Banat.

Aceste aprecieri și judecăți se potrivesc și lucrării lui Georg Michael Gottlieb Hermann, *Răscoala lui Horea (Horaische Unruhe)*. Hermann era membru al patriциatului săsesc, înrudit și, deci, apropiat al guvernatorului Brukenenthal. Cronologia evenimentelor, într-o judecată neutră, descriptivistă, oglindește atitudinea „neutră” a autorului, care, uneori, folosește, însă, expresii peiorative la adresa răsculaților, ceea ce dezvăluie poziția părtinitoare, în favoarea nobilimii și mai puțin înțelegătoare față de țărănime.

Aceleași calități și neajunsuri sînt proprii și lucrării lui Johann Michael Felmer [*Despre istoria răscoalei lui Horea*] (*Zur Horraischen Auf-ruhrgeschichte*). Întemeiată pe izvoare documentare narative și pe relatările martorilor oculari, scrierea preotului sas Felmer este bogată în informații interesante, mai ales de detalii, istorisindu-se momente și evenimente din timpul revoluției: procedura sumară aplicată de nobili țărănilor la Deva, tăindu-li-se capul tuturor celor prinși, întâmplările de la Brad, unde au căzut victime cinci nobili, mai mulți copii și 13 răsculați, executarea unui număr de 44 răsculați la Deva, fapt ce a produs instigare; planul răsculaților de a extinde revoluția în întreaga țară; trimiterea armatei împotriva răsculaților, împușcarea unui număr de 17 țărani la Rimeți, a altor 85 la Mihăileni etc.

Atitudinea moderată, chiar dacă subiectivismul propriu nobilimii nu lipsește cu totul, imprimă lucrării lui Miklós Jankovits, *Strădanile contelui Mihály Sztáray (Gróf Sztáray Mihálynak ... igyekezete)*, o valoare ceva mai mare decît a celor mai multe „cronici” nobiliare. Influența concepției absolutismului luminat asupra gîndirii autorului explică adeziunea autorului la politica reformistă a împăratului Iosif, moderația judecății, dar și dezaprobarea metodelor revoluționare în rezolvarea antagonismelor sociale și naționale și, deci, a răscoalei lui Horea.

Jurist și publicist, sasul Anton Kurz, ca reprezentant al intelectualității săsești progresiste, dovedește înțelegere nu numai față de situația grea a românilor ardeleni, dar și față de revoluție. Lucrarea sa *Horea*

și Cloșca (*Hora und Kloska*), și mai ales evenimentele revoluționare ce la 1784 erau folosite de Kurz pentru a sublinia învățămintele pentru revoluția din 1848; de aceea titlul lucrării sale este însoțit de un subtitlu semnificativ: *O paralelă pentru prezent*.

Mai progresist în gândire și deci în judecarea evenimentelor s-a dovedit „scriitorul” Iosif Marlin. Sub influența revoluției din 1848, Marlin în lucrarea sa cu caracter istoric și literar, totodată, un fel de roman istoric, intitulată *Horea (Horra)*, este alături de revoluție și de cei ce au înfăptuit-o. „Și totuși — scrie Marlin — în acele îndepărtate și uitate văi ale Transilvaniei, pe care le iubesc ca patrie a mea, o idee mare a răsărit, atunci când cetele lui Horea s-au răscolat împotriva puterii nobilimii nedrepte”.

Înainte de a se înălța — prin prăbușirea tronului — Republica franceză, acest semnal deșteptător pentru Europa, „cufundată în somn”, a fost dat în Transilvania. „Înainte de a răsuna puternic în Franța: «Război palatelor, pace colibelor!» răsunase în văile Transilvaniei de pe buze minioase: «Război palatelor, pace colibelor»”.

Din categoria lucrărilor cuprinzând judecăți juste, cu privire la evenimentele anului 1784, face parte și *Scurta cunoștință a lucrurilor Daciei (Brevis Notitia Rerum Dacicarum)* a lui Ioan Monorai. Autorul, martor ocular, călător prin Zărand și Hunedoara în toamna anului 1784, pătruns de ideile progresist—moderate ale epocii luminilor, cunoaște și subliniază cauzele sociale ale răscoalei, oprimarea țărănimii din partea nobilimii, ceea ce a generat o serie de frământări și mișcări în Munții Apuseni, Zărand și Arad, socotite cu îndreptățire de autor preludii ale revoluției din 1784. Luminist moderat, Monorai este adevăratul îmbunătățirii situației țărănimii prin reforme de sus, de la Curtea imperială, și nu pe cale revoluționară. De aceea nu aprobă, fără rezerve, revoluția.

Cea dintâi lucrare monografică și ultima din șirul izvoarelor narrative privind revoluția lui Horea cuprinse în volumele noastre este *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului*, scrisă de Alexandru Sterca-Șuluțiu. Bun cunoscător al realităților din Munții Apuseni, ca unul ce s-a născut și a trăit multă vreme acolo, autorul și-a întregit cunoștințele cu privire la evenimente cu informații din izvoare scrise — publicate sau manuscrise —, precum și din discuțiile cu unii țărani bătrâni, martori și participanți la revoluție. Reconstituirea *întimplărilor* a fost una din grijile permanente ale autorului, iar înțelegerea pentru răscoală, pentru răscolăți și faptele acestora, tonul cald ce o străbate conferă lucrării calități incontestabile de informare și de interpretare. Dovedind înțelegere și compasiune față de situația grea a moșilor, ca urmare a îndoitei opresiuni, sociale și naționale, totuși Șuluțiu, mic nobil și cleric superior, nu înțelege întotdeauna realitatea și de aceea dezaprobă unele acțiuni ale răscolăților.

Deși partea finală a lucrării lui Alexandru Sterca-Șuluțiu tratează evenimentele de la 1848—1849 din Munții Apuseni și din Transilvania, în general, *Istoria Horii* a fost inclusă în întregime în seria izvoarelor referitoare la revoluția lui Horea pentru a-i păstra integritatea, mai ales că și în referirile la revoluția de la 1848 se găsesc permanente raportări la evenimentele din 1784.

*

Izvoarele narrative ale revoluției lui Horea cu calitățile și insuficiențele lor constituie, fără îndoială, surse importante pentru cunoaște-

rea tuturor înfățișărilor revoluției populare din Transilvania de la 1784. Cuprinderea lor în primele două volume ale Seriei B a marelui corpus *Izvoarele răscoalei lui Horea* este, deci, pe deplin justificată. Un asemenea corpus nu putea fi lipsit de această categorie de izvoare, ca și de altele ce vor forma volumele următoare. Cercetătorul competent va și să folosească în mod just informația bogată oferită de corpus, alegând ceea ce este de valoare, înlăturând ceea ce este lipsit de valoare, trecând prin filtrul său critic informații și judecând în reconstituirea tabloului veridic, obiectiv, al societății transilvane într-o perioadă de mari pre-faceri prevestitoare ale lumii moderne ce bătea cu putere la porțile istoriei pentru a lua locul celei ce cobora fără oprire spre zenit.

Acad. ȘTEFAN PASCU

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

În editarea celor 19 piese cuprinse în acest volum s-au respectat principiile enunțate în volumul I al *Seriei B. Izvoare narative și anume*: fiecare izvor este publicat în forma originală, însoțită de traducerea în limba română, avîndu-se în vedere natura acestor izvoare și pentru a asigura accesibilitatea tuturor celor ce se interesează de marea răscoală țărănească din Transilvania din 1784—1785.

Spre deosebire de volumul I, în care au fost cuprinse izvoarele narrative redactate numai în limbile latină, germană și maghiară, volumul al II-lea cuprinde și izvoare scrise în limba română. Izvoarele românești incluse în acest volum, toate redactate în grafie româno-chirilică, sînt transcrise după normele în general uzitate pentru editarea textelor din această categorie.

Ca și în cazul primului volum, fiecare piesă este precedată de o notă biobibliografică referitoare la autor și lucrare. Notele editorilor anteriori au fost reproduse și în ediția de față și marcate prin a, b, c..., iar cele ale autorilor izvoarelor prin A, B, C... În cazul *Istoriei Horii* a lui Alexandru Sterca-Șuluțiu, datorită abundenței notelor de autor, numerotarea s-a făcut în continuare: A, B, C..., A₁, B₁, C₁..., A₂, B₂, C₂, etc. Notele ediției de față sînt marcate cu 1, 2, 3... atît în textul original cît și în traducerea românească. Cu paranteze drepte [...] se marchează pasajele eliminate datorită faptului că nu se refereau la eveniment sau conțineau aprecieri și injurii vădit dușmănoase la adresa răsculaților români, fără a aduce un spor de cunoștințe noi.

Volumul este întregit de un indice general, unde se fac precizări importante referitoare la numele de persoane și localități, precum și la instituțiile întîlnite în textele înmănunchate în această lucrare.

COLECTIVUL DE EDITORI

I

GEORG MICHAEL GOTTLIEB HERMANN (1737—1807)

Georg Michael Gottlieb Hermann s-a născut la Braşov, la 29 septembrie 1737, ca fiu al Stadthann-ului (villicus) Georg Hermann. Studiile le-a urmat în oraşul natal, pînă în anul 1759. Renunţînd la cariera teologică, căreia îi fusese destinat, se dedică celei administrative. A ocupat pe rînd funcţiile de cancelist la directoratul economic al naţiunii săseşti (Sibiu) pînă în 1762, apoi a fost secretar al magistratului braşovean, timp în care îşi continuă, în paralel, studiile de drept începute la Sibiu. În 1772 este numit notar principal la Braşov, iar în 1783 este promovat „senator“; peste un an (1784) G. M. G. Hermann este numit revizor al socotelilor alodiale săseşti la Sibiu. Încă din 1784 se reîntoarce la Braşov pentru a ocupa funcţia de Stadthann. În 1786 este membru al consiliului de apel al tablei judecătoreşti regale nou înfiinţate la Sibiu, iar după desfiinţarea acesteia, în 1790, revine la Braşov în vechea funcţie. În 1795 şi 1796 este jude al oraşului; între timp este ales de mai multe ori deputatul scaunului Braşov în diferite adunări reprezentative ale „naţiunii“ săseşti şi ale Transilvaniei. Moare la 31 iulie 1807. Prin soţia sa, Susanna Sophie, născută Heidendorf, este înrudit cu guvernatorul Samuel v. Brukenthal.

În numeroasele sale lucrări, G. M. G. Hermann se ocupă de problemele juridice ale saşilor transilvăneni şi de aspecte din istoria Braşovului. Din volumul *Das alte und neue Kronstadt*, publicat postum de Oscar Meltzl, face parte subcapitolul *Horaische Unruhen* (Răscoala lui Horea), o prezentare cronologică, detaliată, a mersului răscoalei de la izbucnirea şi pînă la reprimarea ei. Ca izvor principal G. M. G. Hermann foloseşte *Journal-ul* fratelui său Johann Hermann, *Journal* care relatează evenimentele dintre 4 noiembrie şi 16 decembrie 1784. Anexa cuprinde un tabel al satelor şi nobililor din comitatul Hunedoara care au avut de suferit în timpul răscoalei, tabel întocmit după rapoartele oficiale originale pe care i le-a oferit guvernatorul. Relatăriile detaliate ale lui G. M. G. Hermann sînt fericit completate de o lucrare de mare întindere, *Tagbuch über alles, was der Wallachischen Volks-Unruhen wegen im Jahr 1784 in den Monaten November und December von ihrem ersten Ausbruch an, bis zu ihrer gänzlichen Dämpfung von Tag zu Tag an das königliche Gubernium einberichtet, so wie was hierauf theils von ihm zur Wiederherstellung der Ruhe verhandelt, veranlasst und an die Unterbehörden verfügt, theils von Allerhöchsten Orten allergrnädigst verordnet worden*, publicată în vol. I al seriei B. Relatarea lui G. M. G.

Hermann, predominant descriptivă, nu dezvăluie atitudinea autorului față de evenimentele înfățișate. Părtinirea în favoarea nobilimii și împotriva țărănimii răsculate răzbate însă, ocazional, prin folosirea unor expresii peiorative față de răsculați. Convingerile politice ale autorului cu privire la problema românească din Transilvania reies de altfel în chip evident din memoriul-replică (*Ausführliche Widerlegung der im Namen der Wallachischen Nation in Siebenbürgen unter dem Landtag 1791 Seiner k.u.k. Majestät unterlegten und sodann den 18. Mai 1791 den Landesständen herübergegebener Klag- und Bittschrift*) întocmit cu ocazia prezentării *Supplexului*, când se situează de partea celor trei „națiuni“ privilegiate din Transilvania.

Ms. orig., Arh. Stat. Fil. Sibiu, nr. B 81, p. 48—117; publicat de Oscar Meltzl, în Georg Michael Hermann, *Das alte und neue Kronstadt*, vol. II, Sibiu, 1887, p. 26—79.

HORAISCHE UNRUHEN

Diese offenbar zur Erleichterung der Unterthanen abzweckende Verordnungen, die sofort auch öffentlich verkündigt wurden, hinderten indessen nicht, dass nicht das Feuer, das unter dem Volk im Zarander Kreise allbereits durch heimliche Aufwiegler angeblasen worden war und bischer unter der Asche gelodert hatte, den 31. Oktober 1784 in helle Flammen ausgebrochen wäre. Die Wiege dieser Unruhen war das Dorf Kristsor im Zarander Comitât mit den umliegenden Dörfern. In ihrer Nachbarschaft befand sich ein gewisser Iuon Horja, sonst auch Nicolai Urs genannt, aus Gross-Aranyas im Albenser Comitât gebürtig, aber in Topánfalva wohnhaft der schon vorhin ein unstätets Leben geführt hatte und mit den um Arad herumstreifenden Räufern in Verbindung gestanden war. Dieser hatte nebst andern Seinesgleichen die Unterthanen der Zalathnaer Fiscal-Herrschaft schon im vorigen Jahre angestiftet, sich den herrschaftlichen Diensten zu entziehen und den Beamten das Aeusserste anzudrohen. Durch die Flucht hatte er sich, wie seine Bewegungen an Tag kamen, der Strafe entzogen; von seinen Anhängern waren einige mit Gefängniß, andere mit Schlägen bestrafet worden. Aber der Freiheits-Schwindel hatte sich des Volks schon bemeistert. Die Einwohner von Kristsor und alle umliegende Dörfer aus dem Zarander Comitât hatten im nächstverstrichenen Sommer die Gelegenheit, wo eine Militair — Conscription in Carlsburg und Hatzeg veranstaltet worden war, in der Einbildung, sich dadurch von der Leibeigenschaft zu befreyn, ergriffen, um durch einen Abgeordneten der Commission in Carlsburg anzuzeigen, daß sie entschlossen seyen, das Gewehr zum Dienste Seiner Majestät zu ergreifen. So wie diese Sendung der Grundherrschaft zu Ohren gekommen war, hatte sie den Knecht des Abgeordneten einkerkern und seine zwei Ochsen eintreiben lassen. Damit hatte es denn bis zum 31. Oktober 1784 sein Bewenden. Auf diesen Tag aber rotteteten sich auf eine von Horja auf allen Seiten durch Emissarien vorhergegangene Einladung etliche Hunderte in Mesztakon im Zarander Kreise zusammen. Horja trug ihnen vor, er sey eben von Wien zurückgekommen, wo er von Käyser huldreich empfangen und auch mit einem goldenen Kreuz, dass er dem Volk vorzeigte, beschenket worden sey; es käme nun darauf an, dass sie

sich erklären sollten, ob sie es mit dem Kayser oder mit dem Adel halten wollten? Im ersten Fall hätten sie nur ihm zu folgen und das Gewehr, zu dessen Ergreifung sie sich bereits entschlossen, von Carlsburg abzuholen, so würden sie von der Leibeigenschaft frey werden. Diser (!) Vortrag wirkte wie ein elektrischer Schlag auf den ganzen Haufen, der seinem Schwindel folgte, ohne auf die Unwahrscheinlichkeiten des Horjaischen Vorgebens Rücksicht zu nehmen, ohne sich um die Folgen zu bekümmern. Einstimmig riefen sie ihm Beyfall zu und gelobten ihm solches auch mit einem Eyde. Vertilgung des Adels, so dass nur der Name der ungrischen Nation¹ übrig bleibe sollte, war die Losung. Dieses, sagte der Horja, sey selbst dem Willen des Kaysers nicht entgegen. Zur Beglaubigung blendete er des Volk durch Vorweisung angeblicher Vollmachten und gab vor, nur auf diesem Weg sey die Befreyung von der grundherrlichen Dienstbarkeit zu finden.

Nun machte denn der Hauffe die Vorbereitung zu seinen stürmischen Vorschritten. Den 1. November Vormittags waren schon bis 1000 Köpfe bey einander un giengen auf Kurety zu. Horja blieb zurück und setzte den Krisán György zu ihrem Anführer. Ein Theil des Volkes übernachtete auf dem Felde. Um Mitternacht wurde im Dorf die Sturmglocke gezogen und Lärm gemacht mit der Botschaft, es kämen einige Edelleute herangeritten, um diejenigen, die nach Carlsburg um Gewehr gehen wollten, ums Leben zu bringen. Die im Dorf befindlichen Edelleute eilten auf den Lärmen mit drei Soldaten, die sie bey sich hatten, herbey und feuerten zwischen den Haufen. Dadurch wurde das Volk noch rasender; die 2 Unterrichter Gál un Nalátzi kamen in dem Lärmen um. Der Anführer Krisán hiess die Bahren (!) sie sollten ihm nach Carlsburg folgen. Allein sie schrieen ihm entgegen, der Adel würde sich, wenn sie sich entfernten, an ihren Kindern rächen, und nun überliessen sie sich ganz ihrer Wuth, raubten und plünderten die dortige Edelleute aus und mordeten, was ihnen vom Adel in den Weg kam, ohne Unterschied des Geschlechtes un Alters.

Den 2. November wuchsen die Aufrührer auf 4—5000 Köpfe an und verbreitetem sich in Kristsuor, Brád, Ribitze und Mihályén, raubten und plündertem die hier wohnhaften Edelleute aus, steckten ihre Häuser in Brand und metzelten die ihnen vorkommende Edelleute samt Weibern und Kindern nieder.

Das Gubernium verlangte auf der Stelle vom General-Commando militairische Hülfe, zumal Reiterey, und beschloss, einen eigenen Commissaire zur Besänftigung des Volks hinauszusenden². Derweilen trug es den beiden wallachischen Bischöfen auf, ihr Ansehen bey dem irreführten Volk durch gütige Ermahnungen geltend zu machen. Allein die Aufrührer hatten das Eis schon gebrochen. Den 4. November steckten sie das Castell in Brányitska am Marus-Fluss in Brand, verheerten alle herrschaftlichen Höfe zu Marus-Somlyos, ja sie drängten sich über die Marus herüber und verwüsteten auch hier, was ihnen vorkam, mit Feuer und Schwert.

Nun vertheilten sie sich nur noch in zwei Haufen. Der eine zog sich neben dem Marus hinunter, der andere hinaufwärts. Die erstern plünderten den 5. November die Herrenhöfe in Illye, Guraszada jenseits, und Lesnek nebst vielen andern Dörfern diesseits des Marus-Flusses aus und machte diesseits die Insel bey Gyalmar, jenseits Illye und Brányitska zum Sammelplatz der dem Adel geraubten Sachen. Den 6. November war ein Schwarm so kühn, auf Dewa selbst mit grossen Geschrey zu kommen

und zuvörderst den Adam Ribitzeischen Meierhof in Brand zu steckern. Viele adelige Familien waren ins Castell geflüchtet. Der Vicegespan stellte sich ihnen mit dem versammelten Adel entgegen. Die Bauren erschrecken und lenkten gegen die bulgarischen Wohnungen um, auf welche sie mit grosser Heftigkeit losstürmten. Allein der Adel setzte ihnen in Begleitung einiger weniger Soldaten nach und brachte sie, durch den Schein des Ribitzeischen Meierhofs geleitet, zurück, machte auch etliche von ihnen zu Gefangenen. Mit diesen hielten sie den folgenden Morgen Standrecht und liessen 34 an der Zahl durch das Schwert hinrichten. Die Execution war an sich schrecklich und wurde noch fürchterlicher in der Ausführung. Man zog einen langen Graben und liess die Verurtheilten nacheinander am Rande der Grube niederknien, dass die ihnen abgeschlagenen Köpfe von selbst in die Grube fielen, worauf der Rumpf vom Scharfrichter in die Grube gestossen wurde, um dem folgenden Platz zu machen, die auf eben diese Art von Leben zum Tode gebracht wurden.

Noch diesen Nachmittag aber kam ein anderer von vielen Dörfern zusammengelauffener Trupp aus Marus-Nemeti herzu, wo sie sowie in den benachbarten Dörfern, die ganze Nacht über gesenget und geplündert hatten, machte bey dem Dewaer Schloss Halt und war im Begriff, dasselbe zum [zwei]tenmal zu überfallen. Allein der Adel rückte neuerdings unter der Anführung des Vicegespans heraus, unterstützt von 70 Gränitzern, zu Fuss und 14 Sekler Hussaren, wobey denn von den Aufrührenden etliche und 70 theils erleget, theils in den Marus gesprengt und etliche zu Gefangenen gemacht wurden. Die übrigen flüchteten in die gegen Vajda-Hunyad und Hatzeg gelegene Dörfer, verstärkten sich durch die daselbst sesshaften Unterthanen und setzten in ihrer Gesellschaft ihre Gräuel fort.

Inmittelst zog sich der zweite Schwarm am Marus hinaufwärts und breitete sich unter fortgesetztem brennen, sengen und schwelgen bis in die Gegend von Borberek aus. Ein Theil passirte den Marus-Flus bey Al-Gyogy und streifte bis nach Bentzentz, Piskintz, Csora und Alvintz, wo sich die Einwohner eben mit ihnen vereinigten und ihre Wuth noch weiter als diese trieben. Es standen in diesen Gegenden der Obristlieutenant Karp und Major Sztojanits vom ersten wall[achischen] Infanterie-Regiment, an welche vier Kompagnien von diesem Regiment und sämmtliche daherum liegende *Milice angewiesen waren. Diese eilten denn mit* der Mannschaft, die sie bey sich hatten, noch zur rechten Zeit hinzu, um die Plünderungen nicht allgemein werden zu lassen, überfielen die Aufrührer in Bentzentz, wo sie eben mit der Plünderung der Baron (Orban'schen Curia beschäftigt waren und ließen, da sie sich widersetzten, unter sie feuern, wodurch denn 20 tödtlich verwundet, 41 hingegen genommen wurden. Von dort wandten sie sich nach Csora, machten unterwegs 13 ins Siboter Wirthshaus geflüchtete Aufrührer nieder und über-rumpelten in Csora einen anderen Haufen, der eben in der Einäscherung des Bartsaischen Edelhofes begriffen war; auch von diesen wurden 13 todgeschossen und 15 eingefangen.

Um nun den reißenden Schritten der Aufrührer Einhalt zu thun, hatte sich der Hatzeger Adel schon den 4. November in zwei Haufen getheilet, wovon der eine zur Vertheidigung zu Hause zu bleiben, der andere aber ihnen mit dem Obristlieutenant Karp entgegen zu eilen be-

schloß. Indessen ertönte in Hermannstadt die Klage des Adels und der verschiedentliche Comitats-Beamten von allen Seite. Jeder Tag führte neue Nachrichten von den Gräueln herbei, die von den Aufrührern angerichtet wurden. Das General-Commando wurde dringend um Hilfe und Unterstützung gebeten. Noch immer setzte es aber die eingelaufenen Nachrichten in Zweifel³, benachrichtigte aber doch das Gubernium zur einstweiligen Beruhigung den 7. November, daß das beordnete Militär in 12 Compagnien zu Fuß, anderthalb Divisionen Hußaren und ein Grenadier-Bataillon bestünde, die im Hunyader Comitats, in Karlsburg und Aranyos verlegt seien. Zu diesen würden noch zwei in Leschkirch stehende Divisionen von Leopold Toscana Hußaren stoßen, um die Linie von Deva bis Reußmarkt zu formiren, statt deren zwei Bataillons Infanterie von den Seklern in Marsch gesetzt seien, um theils in Leschkirch, theils längst dem Altfluß verlegt zu werden. Bei allen diesen Anstalten sah indessen das Gubernium mit Beklemmung, daß die Aufrührer immer trotziger, und immer mehrere Edelleute ihrer Wuth zum Opfer wurden, Es hielt also eben den 7. November eine außerordentliche Sitzung, um hierüber zu rathschlagen, bei welcher sich auch der commandirende General einfand. Man machte ihm den Vortrag, ob es nicht für die Größe der so plötzlich eingebrochenen Gefahr rätlich sein dürfte, zur Unterstützung der im Lande befindlichen Truppen auch aus Ungarn einige Regimenter herbei zu rufen. Da er aber diesem Antrag nicht beistimmen wollte, so wurde ihm ferner vorgestellet, ob nicht wenigstens von dem Buchstaben des an das Militär hinaus gegangenen Verbots, sich durchaus in keine Thätlichkeiten einzulassen, in etwas abgegangen und auch Gewalt gebraucht werden wollte, wenn es sich fände, daß die Aufrührer durch keine anderen Mittel bezähmet werden könnten? Allein der commandirende General blieb unbeweglich auf seinen Sätzen und erwiderte: er stehe für seine Anordnungen und müsse dafür haften. Dem Gubernium blieb also nichts anders übrig, als den Comitats-Beamten einzubinden, daß sie mit dem dortigen Militär beständige Einverständnisse pflegen und dessen Unterhalt besorgen sollten. Außerdem wurde beschlossen, die schon Anfangs in Vorschlag gekommene Gubernial-Commission ohne Verzug abgehen zu machen, um das Volk im Namen des Gubernium durch Güte und Ernst in andere Wege zu leiten und diesfalls mit dem in den beunruhigten Gegenden stehenden Generalen v. Pfefferkom einverständlich fürzugehen, wozu er mit voller Gewalt und Vollmacht versehen werden sollte. Zu diesem Geschäfte wurde der Gubernial-Rath Michael von Brukenthal ausersehen und für ihn eine bestimmte Instruktion entworfen. Zugleich wurde dem nichtunirten Bischof Gedeon Nikitits aufgegeben, den Gubernial-Commissär in Person zu begleiten, und theils durch die ihm untergebenen Poppen und Archidiaconen, theils auch in eigener Person das Volk von seinem Irrthum zu belehren und ins Gleis zu führen. Beide gingen den 9. November zusammen hinaus. Nun wurden auch im Namen des Gubernium gedruckte Patente in walachischer Sprache im ganzen Lande verstreuet, wo der Trug, womit der Horja das Volk zu überlisten und wider seine Grundherren aufzuwiegen trachte, in seiner Blöße dargestellt, das Volk zum Gehorsam und zur Ruhe aufgefordert, und auf diesen Fall nicht nur der Allerhöchsten Gnade, sondern auch in billigen Sachen, die doch im ordentlichen Wege zu suchen seien, vollkommener Genugthuung versichert, diejenigen hin-

gegen, die auf ihren Ungehorsam beharrten, so wie die Richter und Geschworenen, die bei der Entdeckung aufrührerischer Anschläge, die Anzeige davon zu machen unterließen, mit den empfindlichsten Strafen bedrohet wurden.

So sehr nun diese Anstalten insgemein die Besänftigung des Pöbels bezielten, so zweckwidrig wurde das von dem Adel in Deva den 7. November mit den eingebrachten Aufrührern gehaltene Standrecht befunden. Auf einer Seite hatte man dabei versäumt, von den Gefangenen, ehe sie aus der Welt geschaffet würden, die bis dahin noch nicht bekannt gewordenen Anstifter dieser Unruhen, ihre Kniffe und Schlupfwinkel, wie auch die Triebfedern ihrer Handlungen zu erfahren und der Quelle des Uebels nachzuspüren, um es in seiner Geburt ersticken zu können; auf der andern war das schon heftig aufgebrachte Volk durch diese an Grausamkeit grenzende Strenge noch mehr zur Rachsucht angefacht, und die Absicht, dasselbe in glimpflicheren Wegen zur Besinnung zu lenken, verrücket worden. Das Gubernium ahndete also dieses Verfahren aufs Nachdrücklichste und gebot den Officianten, sich ganz nach der Weisung zu halten, die ihnen der nunmehr von Hermannstadt abgegangene Gubernial-Commissarius ertheilen würde.

Indessen ließ sich das Geschehene nicht ändern; das Volk wurde immer wütiger und dazu in dem Wahn, daß seine Unthaten in Ansehung des schwachen Widerstandes von Seite des Militärs von Hofe wirklich begünstiget würden, bestärkt. Nun theilte es sich also im Zarander Circul in drei Haufen. Der eine in 5000 Köpfen bestehend nahm seinen Weg nach Topanfalva, der zweite in das Algyogyer Thal und die umliegenden Gegenden, der dritte gegen den Marosfluß. Da die Aufrührer jeden Tag mit neuen Gräueln bezeichneten und das wenige Militär, das im Lande war, zu schwach geachtet wurde, denselben auf jeden Punkten zu widerstehen, so wurde der commandirende General vom Gubernium um seine Gutmeinung angegangen, ob es nicht rathsam sei, daß der Adel und die freien Gemeinden zu ihrer Sicherheit aufsitzen und gemeinschaftlich mit dem Militär den Aufrührern entgegen gehen sollten. Allein auch dieses hielt der commandirende General für unnöthig, und verlangte nur, daß Adel und Kreisbeamte auf das Thun und Lassen des Volkes fleißig Obacht geben, und auch aus entfernten Gegenden dem Militär auf den mindest verdächtig scheinenden Fall alsogleich die nöthige Meldung machen möchten⁴. Dieser Weg war aber viel zu entfernt als daß auf denselben den Vorschriften der Tumultuanten gewehrt werden könnte; der Adel im Albenser und Koloser Comitatz saß wirklich zu seiner Vertheidigung auf. Das Gubernium sorgte nur immer, daß sich derselbe von den ihm ertheilten Vorschriften nicht entfernen möchte und ließ diesfalls an denselben wiederholte Verwarnungen ergehen. Der Gubernial-Commissär v. Brukenthal arbeitete an seiner Seite, die zur Unterdrückung dieser Empörung abzweckenden Gubernial-Patente zur Kenntniß der Tumultuanten zu bringen. In dieser Absicht ließ er sie vorerst in Reußmarkt am Markttag verkündigen. Viele von dem versammelten Volke wurden nun von dem Wahne, daß dem Hof die bisherigen Schritte des empörten Pöbels nicht mißfällig seien zurückgeführt und nahmen die nunmehrigen Belehrung mit Danksagung auf. Es wurde also die weitere Verkündigung der Patente vom Brukenthal auch in Müllenbach und Carlsburg veranstaltet. Auch schickte der walachische Bischof Nikitits an sämtliche Protopoppen Circular-Schreiben aus, und empfahl

ihnen, das verführte Volk von seinem Irrthum und der Schwere seiner Vergehungen zu unterrichten und zur Ruhe aufzufordern, Brukenthal fertigte in dieser Absicht auch seinerseits vertraute und bekannte Leute von Carlsburg ab, mit der Weisung, sich unter die Tumultuanten zu begeben und sie zurecht zu weisen. Unter diesen war der Oculist Molnár, von dem man sich, als von einem geborenen Walachen, versprach, daß seine Vorstellungen bei seinen Nationsverwandten gewiß Eingang finden würden. Ja der Obristlieutenant Ott versuchte selbst in Borosmezö unweit Alvintz, wohin er mit einem Commando Hußaren abging, einige der Inwohner an sich zu ziehen, die ihm denn auf wiederholtes Zureden versprachen, sich zur Ruhe zu begeben, wenn ihnen nur drei Hußaren zu Bedeckung wider ihre aufrührerischen Mitbrüder gegeben werden wollten. Ott versicherte sie, daß ihnen kein Leid widerfahren sollte, und veranlaßte den Aufrührer mit noch einem Inwohner des Dorfs zum Gubernial-Commissär in Person hinzugehen und von ihm die Verhaltensbefehle zu empfangen. Der Anführer nannte sich Urban Urß⁵ und bekannte sich für einen Sohn des berüchtigten Horja Urß. Brukenthal fragte sie umständlich über ihr Beginnen aus, verlangte aber, anstatt daß er ihnen nach ihrem Ansinnen drei Hußaren als Geisel zugestanden hätte, aus ihren Mitteln drei Geisel zum Unterpfande des von ihnen angelobten Gehorsams. Sie verhiessen ihm, noch sechs umliegende, ganz in Aufruhr stehende Dörfer in wenig Tagen zur Ruhe zu bringen und wurden damit entlassen.

Allein der alte Horja blieb noch immer auf seinem Starrsinn. Die unter ihm stehende Haupt-Colonne hatte sich in der Zalathnaer Fiscal-Herrschaft gesetzt, wo sie gleich Anfangs den 7. November, wie die Heuschrecken über Abrudbanya fielen, drei Tage und zwei Nächte hindurch daselbst unmenschliche Grausamkeiten verübten, alle Häuser plünderten und verwüsteten, die Aerarial-Gelder festschleppten, die Archive Litteralien durchwühlten, die Einwohner auf den Gassen, in die Häusern, selbst in den Kirchen unbarmherzig erschlugen, und die, denen sie das Leben ließen, zur walachischen Religion zu treten zwangen. Von hier gingen sie auf Topanfalva, zerstörten daselbst das Spanal-Haus und nahmen auch die Gold-Einlösungs-Cassa mit sich. Von dorten streiften sie den 10. November auf Torotzko-Szt. György, wo sie nebst den Edelhöfen die reformirte Kirche ausplünderten, und so weit sie langen konnten Alles verwüsteten; dann auf Offenbanya und die übrigen herum liegenden Oerter. Ueberall zerstörten sie nicht nur die privatherrschaftlichen, sondern auch die Fiscal-Gebäude und Wirtshäuser.

In gleicher Zeit schickte der Horja dem Adel in Deva sechs Punkte zu, mit der Bedrohung, das Schloß aufs neue zu überfallen, und den Marktstellen bis in den Grund zu zerstören, falls ihm diese Punkte nicht bis zum 14. November zugestanden würden. Sie lauteten wie folgt:

„1. Soll der Comitatus sammt allen seinen Possessoribus folgende Punkte mit Berührung des Kreuzes versprechen:

„2. Es soll künftig kein Adel sein, ein jeder soll durch Erlangung eines kaiserlichen Dienstes sich zu leben verschaffen;

„3. sollen die Edelleute allsogleich den Fuß aus ihren Besitzungen auf immer hinaussetzen;

„4. sollen die Adelichen, gleich dem gemeinen Volk, Contribution geben;

„5. sollen die adelichen Grundstücke in Gemäßheit eines zu erfolgenden Allerhöchsten kaiserlichen Befehls unter dem Bauernvolk vertheilt werden;

„6. wenn die Tafel vorstehende Bedingungen eingehen will, so soll selbe bei dem Schloß sowohl, als an den Enden des Markts Deva, weiße Fahnen an so hohen Stangen als nur zu finden sind, austecken lassen.

Die Antwort der Tafel hierauf soll den 14 dieses zu den Poppen Krißtsuor Danilla gebracht werden, indem sonst die Mißvergnügten unter Anführung ihres Capitains, ihrem geleisteten Eide gemäß, Deva verheeren und zu Grunde richten werden.

General Pfefferkorn beorderte hierauf so viele Mannschaft, als er entbehren konnte, zur Verstärkung der in Deva liegenden Besatzung. Hin und her wurden verschiedene aus den Auführern ergriffen, und von Zeit zu Zeit theils nach Deva theils nach Carlsburg, theils nach Vaida Hunyad gefangen eingebracht. Nun wurde aber auch den Comitatsbeamten vom Gubernium bedeutet, sie nach einander zu verhören und nach drei verschiedenen Klassen zu behandeln. Zu der einen gehörten die, welche sich geliefert, und mit den Waffen in der Hand ergriffen worden; zur zweiten solche, die von Anführern verleitet worden, mitgelaufen und bei der allgemeinen Verfolgung mitgefangen worden; zur dritten die, welche im Trunk und Taumel während der Plünderung erhaschet worden. Diese Umstände befahl man genau zu untersuchen, und sorgfältig auseinander zu setzen, damit sich das Verfahren gegen die Gefangenen allenthalben gleich bleiben möchte⁶.

Inmittelst rückte der Obristlieutenant Schultz den 11. November einer bei Krako im Unter-Albenser Comitats stehenden Rotte mit seinem Commando entgegen. Er fand es für gut, ihnen, wie sie sich näherten, zuzurufen, daß sie Halt machen sollten. Hierauf traten die Anführer nebst dreien aus dem Haufen herfür. Der eine von den Anführern war der schon oben benannte Urban Urß, Sohn des Horja Urß aus Topanfalva⁷. Dieser ließ ein kleines vergoldetes Kreuz vor sich hertragen, der zweite war der Kloska Juon, der mit dem alten Horja Juon und dem oben erwähnten Gyorgye Krisán ein dreifaches Kleeblatt ausmachte. Der Obristlieutenant ließ sich in eine umständliche Unterredung mit ihnen ein. Sie eröffneten ihm auf seine Aufforderung ihre Beschwerden. Diese liefen dahin aus: „Die Klagen, die die Unterthanen der Zalathnaer Herrschaft seit sieben Jahren theils im Lande, theils bei Hofe geführt hätten, seien noch immer unerledigt, ob ihnen gleich von der Hofkanzlei im April ein beruhigender Bescheid ertheilet worden sei, jetzt verlangten sie also 1. Erlösung von der Leibeibenschaft, 2. militarisiret zu werden, 3. die Entlassung ihrer in Also-Gald eingekerkerten Mitbrüder.“ Der Obristlieutenant hielt ihnen die verübten Plünderungen und Mordthaten und übrigen Grausamkeiten vor. Sie gaben aber diese dem ihnen von allen Seiten zugelaufenen und mit seinen Grundherrn ebenso unzufriedenen Volke schuld, das sie bei seiner großen Menge nicht hätten im Zaume halten können; versicherten aber, daß sich unter ihnen weder Räuber, noch fremde Aufwiegler befänden. Der Obristlieutenant machte ihnen allerhand Vorschläge, worauf sie ihm verhiessen, auseinander zu gehen, und sich in ihren Wohnungen ruhig zu verhalten. Dagegen versprach er ihnen, ihr Anbringen den hohen Behörden selbst vorzulegen, und ihnen den Bescheid bis zum 19. November nach Topanfalva zu bringen. Zur Bestätigung dieser gegenseitigen Verheißungen wurde denn das Kreuz

von den Anführern sowohl als vom Obristlieutenant geküßt. Die Tumultuanten gingen hierauf auseinander, und begaben sich in ihre Dörfer zurücke. Der Obristlieutenant überschrieb alles dem General-Commando, nebst dem sonderbaren Umstand, daß die Aufrührer von den Reformirten und Arrianern in Offenbanya, die als Gefangene in ihre Hände gefallen, viele durch ihre Poppen hätten taufen lassen. Das Gubernium nahm diese Nachrichten nicht mit dem vom Obristlieutenant gehofften Beifall auf. Man hielt eine Unterhandlung zwischen der Landesstelle und Unterthanen, die im wirklichen Aufruhr begriffen seien, für unschicklich, so lange sie das Gewehr nicht wirklich niederlegten, und trug bei dem General-Commando darauf an, daß die zur Beruhigung des Volkes ausgefertigten Patente mittelst einer förmlichen Publikation vom Gubernial-Commissär und dem Generalen Pfefferkorn gemeinschaftlich zur Kenntniß des Volks gebracht werden sollten⁸.

Der Erfolg rechtfertigte die Ahndungen des Gubernium in Ansehung des zwischen dem Obristlieutenant Schultz und den Tumultuanten auf acht Tage ausgemachten zweckwidrigen Waffenstillstandes. Wenn auch die theils von Gubernial-Commissär, theils vom Gubernium von Dorf zu Dorf durch die Comitatsbeamten mit Zuziehung eines Poppen veranstaltete Publication, wenn ferner das gütliche Zureden des im Hatzeger Distrikte stehenden Obristlieutenants Karp, wie auch des Obristlieutenants Ott in Borosmezö, und die Belehrungen des in den Zarander Circul ausgeschiedten disunirten Vicarius Poppovits so viel gewirket hatten, daß die Borbereker und Alvintzer zur Rückkehr bewogen wurden, und sich im Hatzeger Distrikte, wie auch im Hunyader Kreise und bei Deva verschiedene Dörfer zum Zwecke geleet, und zum Theil die den Edel-leuten geraubten Sachen in dem von Gubernial-Commissär vorgeschriebenen Wege an die Comitats-Beamten zurückgeliefert, auch die Inwohner in Borosmezö sich ruhig verhielten, und im Zarander Circul die Tumultuanten sich zu mindern schienen; so wurde doch gerade den Tag, wo der angebliche Waffenstillstand vom Schultz getroffen worden war, im Unter-Albenser Comitats der Edelmann Nicolaus Biro ermordet, und Stefan Szottyori ausgeplündert, und im Hunyader Kreise zeigten sich Illye und Branyitska so widerspenstig, daß zumal die Einwohner von Illye die dem Adel geraubten Sachen und Früchte ungescheut unter einander auftheilten.

Inmittelst kehrte auch der Oculist Molnár von seiner auf Brad im Zarander Comitats gemachten Reise zurücke. Er hatte diesselts dieses Ortes im Thal 600 Mann unter der Anführung des Krisán Dsurds (György) angetroffen, und sich ihnen in Begleitung vier Toscanischer Hußaren und eines Oroßischen Corporalen unter der Vorzeigung des Kreuzes genähert und ihnen zuzureden angefangen. Inzwischen war der Abend eingetroffen: die Tumultuanten hatten ihn nach Brad hineingeführt. Mit etlichen hatte er sich vertraulich gemacht, und damit so viel gewirket, daß ihm auf den folgenden Tag in vorerwähntem Thal eine Unterredung zugestanden worden war. Hier findet er über 3000 Menschen beisammen, mit Feuergewehren, Lanzen, aber auch viele nur mit Mistgabeln bewaffnet, alle aber so wütig, daß er sie durch eine abermalige Vorzeigung des Kreuzes besänftiget und beweget, 700 Mann zu einer Unterredung mit ihm auszusondern. Durch Vorstellungen gelingt es ihm, sie dahin zu bringen, daß sie ihm eidlich versprechen, sich zum Gehorsam zu fügen, womit sie ihn sofort bis an die Brücke bei Brad begleiten. Hier aber

trifft er 22 adeliche Personen, in Lumpen gekleidet, an, die ihr Leben bloß durch die Annahme der griechischen Religion gerettet⁹. Indessen langte bald darauf der Horja daselbst an. Dieser vereitelte alle bis dahin geschöpften Hoffnungen. Er erklärte die von Molnár an das Volk ergangenen Ermahnungen für Betrügereien und forderte die umliegenden Ortschaften bei Strafe des Ungehorsams gegen die Allerhöchsten Befehle auf, vor ihm zu erscheinen und die Befehle zu vernehmen, die er ihnen im Namen des Kaisers vorzutragen hätte. Dagegen setzte dieser Horja'schen Mähre der nichtunirte Bischof Nikitits ein anderes Umlauf-Schreiben in seinem Namen entgegen, um solches in der Zalathnaer Herrschaft sowohl als im Zarander Circul kund zu machen. Gleicherweise ließ der Gubernial-Commissär im Hunyader, Koloser, Albenser und Hermannstädter Comitatz verkünden, daß für jeden einzubringenden Volksaufwieglers 30 Dukaten zur Belohnung verabreicht, dagegen aus jedem Dorf, das sich noch aufwiegeln lassen würde, der Dorfsrichter und zwei Einwohner nach den Landesgesetzen in den Spieß gezogen werden sollten. Das Gubernium begnähigte nicht nur diese Anstalten, sondern ließ auch selbst unter dem 18. November 1784 Patente von gleichem Inhalt im ganzen Lande ausgehen, mit dem Befehl, daß auch diese, wie die vorigen, in jedem Dorf durch einen Unterrichter und Dorfsgeistlichen verkündet und von den Geistlichen und den Aeltesten unterschrieben, oder, wenn diese des Schreibens unkundig wären, mit Aufdrückung des Finger-Insiegels bestätigt werden sollten.

Nichtsdestoweniger liefen bei der Landestelle von allen Seiten die kläglichsten Anzeigen ein. Das Bergamt in Zalathna schrieb den 14. November, die Verheerungen um Vajda-Hunyad herum nähmen noch kein Ende, alle Edelhöfe lägen in der Asche, auch das ganz freie Dorf Csin-tis hätte sich zu den Aufrührern geschlagen, die Administration besorge stündlich einen Ueberfall in Vayda-Hunyad, wohin sich über 1000 Personen vom Adel mit den besten Sachen geflüchtet hätten. Nun unterlegten auch die Hunyader Kreisbeamten dem Gubernium ein Verzeichniß der bis zum 19. November geschehenen Verheerungen. In 61 Dörfern waren 9 Kastelle, im Hunyader Kreise allein 215 Edelhöfe geplündert, unter den ersten 4, unter den letzten 57 eingäschert 15 ganz zerstört, außerdem 1 reformirte Kirche und 8 reformirte Pfarrhäuser erst ausgeplündert, dann verheeret und 26 Personen ermordet worden, unter welchen sich ein reformirter Pfarrer, ein Schulmeister, 9 Edelleute, 8 Frauen, 4 Kinder befunden hatten. Ein Edelmann hatte sich in walachischen Kleidern zu verbergen gesucht, er war aber von den Aufrührern entdeckt, und ihm Schonung versprochen worden, wenn er sich mit 50 Gulden lösete; diese hatte er gestellt, nichtsdestoweniger war er von ihnen treuloser Weise erschlagen worden. Die Tumultuanten hatten sich nun zwar in die Gebirge zurückgezogen, aber nur, um neue aufrührerische Pläne auszubrüten, wie sie denn bei Bozes viele Eisen-schmiede zusammengerafft hatten, um sich mit ihnen Lanzen und andere Arten von Waffen verfertigen zu lassen. Der junge Horja war so wenig seinem dem Obristleutenant Schultz den 11. November gegebenen Worte getreu verblieben, daß er vielmehr mit seiner Rotte in Mogos weilte, und binnen 8 Tagen noch ärgere Gewaltthätigkeiten zu begeben drohte. Und der alte Horja stellte in der oberen Zalathnaer Herrschaft zu Albak gar andere Richter und Geschworene an, mit dem Vorgeben, daß Er nunmehr daselbst der Grundherr sei. Ja er trieb seine Frechheit so weit,

daß er dem Volke weiß machte, Siebenbürgen sei ein den Walachen noch von einem alten dacischen König mit Worten: *Dá-jou-tzie* geschenktes Land¹⁰, mithin sei auch die gegenwärtige Verschwörung wider den Adel eine Sache, die alle Walachen im Lande angehe. Der Gubernial Commissär hatte allbereits die noch fortdauernden aufrührerischen Volksversammlungen dem Generalen Pfefferkorn zu Gemüthe geführt, und darauf angetragen, daß er sie durch das ihm untergebene Militär zerstreuen möchte, allein zur Antwort erhalten, die jetzige Stellung der Truppen sei so beschaffen, daß es den Auführern unmöglich sei, über den Maros herüber zu setzen, Thätlichkeiten aber wider sie zu unternehmen, sei ihm ausdrücklich verboten worden, solange die zweite Unterredung des Obristlieutenant Schultz mit den Auführern in Topanfalva nicht für sich ginge.

Keinen von diesen Berichten hatte das Gubernium dem commandirenden Generalen vorenthalten, vielmehr die meisten mit dem dringenden Ansuchen um thätigere Hülfe einbegleitet, und die auf dem Verzug haftenden Gefahren vorgestellt, und eben deßwegen neuerdings auf eine Verstärkung aus Ungarn angetragen, falls die im Lande befindliche Miliz nicht hinreichte, den Auführern Grenzen zu setzen. Jetzt lehrte zumal auch die Erfahrung, wie groß die Verstörungen seien, die von den Tumultuanten aller Orten angerichtet worden. Noch wurden alle diese Vorstellungen von ihm entweder gar nicht, oder sehr kaltblütig beantwortet. Die Verstärkung aus Ungarn zu erbitten, hielt er für unnöthig und zweckwidrig, um nicht den bereits außerhalb Siebenbürgens entstandenen Lärmen noch mehr zu verbreiten, da ohnehin schon die bisherigen Vorfälle auswärts zu vieles Aufsehen gemacht hätten. Der beängstigte Adel aus dem Koloser Comitats trug sich zur General-Insurrection an, dem wurde aber vom commandirenden Generalen ausdrücklich widersprochen. Auch der Küküllöer Adel ging in der Verzweiflung über die noch immer ausbleibende Militärhülfe mit gleichen Gedanken um; er wurde aber vom Gubernium an die dießfalls bereits erlassenen Verordnungen verwiesen.

Nun langte den 21. November auch ein Courier mit einem Schreiben vom ungrisch-siebenbürgischen Hof-Kanzler Grafen Eßterházi vom 12. November an. Er schrieb, daß es der Wille des Kaisers sei, daß man einverständlich mit dem General-Commando wider die Auführer mit allen Ernste vorgehen, mit den Aufwiegeln Standrecht halten und, wenn es die Noth erforderte, ohne alle Schonung wider das im Aufruhr begriffene Volk verfahren sollte¹¹. Nun hätte doch das General-Commando im Verfolg der so oft schon wiederholten Vorstellungen des Guberniums zur Entschließung gebracht werden sollen, zumal da das Gubernium nicht nur ihm, sondern auch den Comitatsbeamten seine Gesinnungen klar an den Tag lagte, die dahin gingen, daß der einzige Weg zur Begnadigung der sei, das Geraubte in die Hände der hiezu in jedem Comitats anzuordnenden Commissarien zurückzustellen, das Gewehr abzuliefern, die Rädelführer auszuantworten und die Aeltesten zu Geiseln zu geben. Indem nun aber das Gubernium in Folge der vom Hofkanzler selbst eröffneten Allerhöchsten Willensmeinung und seiner eigenen dringenden Vorstellungen der vom commandirenden Generalen zu schöpfenden Entschließung mit gespannter Erwartung entgegenseh, und doch anders nichts zur Antwort erhielt, als daß die gesammten Feld und Gränz-Regimenter im Lande den gemessenen Auftrag hätten, allenthalben auf das Thun und

Lassen der Insassen unbemerkt Acht zu geben, langte den 22. November der Bericht vom Gubernial-Commissär v. Brukenthal ein, daß der J. Horja von den Einwohnern des Dorfes Lupsa, weil er ihnen verdächtig geworden, festgemacht, und dem Militär-Commando in Zalathna übergeben worden; der in Abrudbanya stehende Obristlieutenant Schultz aber ihm zu vernehmen gegeben, daß er demunerachtet, den am 11. November gemachten Verheißungen gemäß, auf Topanfalva gehen und die Gemüther zur Ruhe zu bringen suchen wolle. Das Gubernium theilte dem commandirenden Generalen unverzüglich auch diesen Bericht mit, machte ihn aber zugleich auf die Umstände aufmerksam, daß das aufrührerische Volk die ihm seit dem 11. November durch die Schultzische Unterredung gewährte Zwischenzeit nur benutzt, um seine Partis durch ausgesickte Emmissarien und Aufwiegler zu verstärken, sich allerhand Waffen zuzulegen, sich gegen sein gegebenes Wort zusammenzurotten, auch jetzt an andern Orten das walachische Volk sein Haupt emporhebe; es schiene also doch jetzt endlich an der Zeit zu sein, daß man sich durch nichts mehr aufhalten lassen, sondern gegen die Aufrührer ohne Schonung vorgehen sollte. Man ersuchte also das General-Commando im Verfolg der ihm schon mitgetheilten Allerhöchsten Entschließung dem Gubernium seine hienach beschlossene Verfügungen zu eröffnen, um den Gubernial-Commissär nebst den betreffenden Provinzial-Behörden davon verständigen zu können.

Noch diesen Tag aber lief ein neuer Bericht von den Hunyader Kreisbeamten vom 20. November ein, des Inhalts, daß die Zarander Einwohner nach der Anzeige eines glaubwürdigen Mannes, der es mit eigenen Ohren gehöret, damit umgingen, einen neuen Ausfall zu wagen, und mit den gesammten hierländigen walachischen Unterthanen die Verwüstung im ganzen Landen auszubreiten, gleichwie sie denn auch jetzt noch ein ununterbrochenes Einverständniß mit ihren Mitverbündeten aus der Zalathnaer Herrschaft unterhielten. Ihre drei Haupt-Anführer seien der Juon Horja, Juon Kloska und Krisán Peter¹²; außerdem aber hätten sie mehrere Unter-Anführer, Capitäns, Feldwebel und Corporalen. Um nun weiterem Unfug bevor zu kommen, sei kein anderes Mittel übrig, als daß das diesseits commandirte Militär die Befugniß erhalte, die Anführer im Zarander Comitatz sowohl, als in der Zalathnaer Herrschaft aus voller Macht mit Nachdruck und Schärfe anzugreifen.

Anstatt daß auch dieser Bericht einige werthtätigere Anstalten zur Folge gehabt hätte¹³, erhielt das Gubernium vom commandirenden Generalen den 23. November drei Antwortschreiben auf einmal, von welchen das eine die unerwartete und mit den bisherigen Begebenheiten in offenem Widerspruch stehende Äußerung enthielt, daß die Schultzische Unterredung vom 11. November ihre guten Ursachen und zugleich die besten Folgen gehabt, weil sich mittlerweile die Aufrührer mehrerer Feindseligkeiten und Gewaltthätigkeiten enthalten hätten. Im zweiten wurde endlich berichtet, daß der General v. Pfefferkorn den Befehl schon habe, wenn alle Truppen und das Nöthige beisammen oder in der Gegend eingetroffen sein würde, wider die Tumultuanten mit allem Ernste auszugehen. Im dritten wurde angezeigt daß den Militärbehörden allenthalben neue Befehle zugeschickt worden, durch fleißiges Patrouilliren auf das Thun und Lassen der Unterthanen Acht zu geben und bei dem mindesten Verdachte die unverweilte Anzeige zu machen. Da nun die Tordaer Tafel besonders geklaget, daß die Walachen auch in ihrem Circul

aufsäßig würden und sie deswegen das daselbst liegende Militare er-
suchet, die verdächtigsten Oerter mit gehöriger Mannschaft zu besetzen,
aber zur Antwort erhalten, sie dürften ohne höhern Befehl ihre Station
nicht verändern, so schickte das General-Commando dem Gubernium
zur Erledigung dieses Punktes eine versiegelte Ordre an das Savoyische
Dragoner-Regiment zur weiteren Beförderung¹⁴ zu.

Inzwischen kam ein zweyter Courier mit einem eigenen Hand-
schreiben des Kaisers, wo bedeutet wurde, den Unruhen mit allem
Ernst und mit aller Geschwindigkeit abzuhelpfen, den wider die Auf-
rührer ausrückenden Truppen Comitats-Officianten beizugeben, um den
Tumultuanten in ihrer Sprache zuzureden, und wider diejenigen, die aus
denselben gefänglich eingebracht würden, auf den Fall, da sie entweder
als Aufwiegler, oder besonders widerspenstig befunden würden, nach
vorhergegangnem summarischen Verhör Standrecht zu halten und die
Verurtheilten allsogleich exequieren zu lassen, zumal aber der Geistlich-
keit aufzugeben, daß sie das verblendete Volk durch wiederholte Ermah-
nungen zurecht weisen möchte, und für jeden aufzubringenden Aufwiegler
eine Belohnung von 300 Dukaten zuzusichern. Das Gubernium ließ hier-
auf zwei neue walachische Patente ausgehen, in welchen den schwürigen
Unterthanen die schon angezeigten Bedingungen wiederholet, die auf die
Einbringung der Aufwiegler gesetzte Belohnung angekündigt und den
nungen zurecht weisen möchte, und für jeden aufzubringenden Aufwiegler
wurden¹⁵.

Dem commandirenden Generalen hingegen, dem auch dieser kaiser-
liche Befehl mitgetheilt wurde, konnte der Ernst nun nimmer entgehen,
den der Kaiser selbst zur Bezähmung des aufrührerischen Pöbels emp-
fahl. Einstweilen aber erklärte er den 24. November, daß er dem Gu-
bernium, wenn alle Truppen beisammen sein würden, die Zeit und den
Tag der Vorrückung bekannt machen wollte, verlangte aber zugleich, das
Gubernium möchte ihm den Plan, den es allenfalls wegen der Militär-
Operationen entworfen hätte, mittheilen, oder falls eine Zusammentre-
tung nöthig wäre, ihn davon benachrichtigen, wo er sich denn eben auch
einfinden wollte: auch verlangte er einen Provincial-Commissarius, mit
dem sich der General Pfefferkorn einvernehmen könnte. Das Gubernium
antwortete: Dem General-Commando seien aus den ihm jederzeit mit-
getheilten Berichten alle Umstände zur Genüge bekannt, dagegen liege
es außer der Sphäre des Guberniums, für Militär-Operationen einen Plan
vorzuschreiben, weßwegen es auch zu einer zeitsplitterigen Zusammen-
tretung um so weniger einstimmen könnte, je mehrere Gefahr auf dem
mindesten Verzug haftete: es bäte also nochmals, seine Vorkehrungen
in Folge der k.k. Entschließungen zu treffen und ins Werk zu setzen,
da das Volk nunmehr auch im Innern des Landes unruhig zu werden
anfange: übrigens sei kein besonderer Provincial-Commissarius nöthig,
da der Gubernial-Commissar schon da sei und auch die Comitats-Offi-
cianten eingeleitet worden wären, mit den Truppen mitzugehen¹⁶.

Die inmittelst den 24. November auf einmal einlaufenden Berichte
waren noch immer niederschlagend. Selbst aus dem Hermannstädter
Kreise, der doch vom Hauptsitze der Tumultuanten entfernt war, wurde
geschrieben, daß die gewünschte Ruhe ohne Schärfe schwerlich erhalten
werden dürfte. Abrudbánya, wo auf Befehl des Krisán Dsurds ein wala-
chischer Geistlicher wegen seiner dem Volk gemachten Vorstellungen
ermordet worden war, wurde noch immer von den Aufrührern ringsum

eingeschlossen. Der aus 26 Oertern bestehenden Körösbanyaer Proceß im Zarander Comitatz stand ganz im Feuer, das einzige Dorf Csebe hatte sich den Rebellen beizutreten geweigert. In Brad befanden sich noch immer 19 adelige Personen in der Gewalt der Aufrührer. Zumal aber schilderte der Abrudbanyaer Magistrat die Furcht, worin er schwebte, mit den traurigsten Farben. Der Convent zu Kolos-Monostor war in Aengsten wegen der unter seiner Verwahrung befindlichen Urkunden, da die Rebellen gerade auf die Vertilgung dieser Urkunden zielten, und in der Kirche zu Torotzko-Szent-György die vorhanden gewesenen Thorotzkai'schen Familien-Schriften herausgewühlet und zerstreuet hatten. Die königliche Tafel stellte auch ihrerseits ihre und des Landes Gefahren vor, indem sich die Aufrührer mit der frechen Aussprengung, daß ihr Aufstand mit Allerhöchstem Vorwissen geschähe, allenthalben einen sicheren Anhang zu verschaffen wissen würden, da das Volk selbst sähe, daß sich das Militär ganz friedlich betrage, und einige seiner Offiziers sich sogar in Unterhandlungen mit den Empörern einließen. Die Koloser Tafel zeigte an, daß die in Szoltsva verwahrt gewesenen 85 Gefangenen von den Tumultuanten gewaltsamer Weise freigemacht worden seien. Der Gubernial-Commissär that alles Mögliche, die Ruhe außer dem Weg der Waffen herzustellen, und ließ in dieser Absicht auch in dem von den Tumultuanten bereits mißhandelten Dorf Alvintz den auf den 25. November einfallenden Jahrmarkt unter hinlänglicher Bedeckung für sich gehen und daselbst zugleich die zwei letzteren Gubernial-Patente zur Belehrung und Verwarnung des Volks öffentlich kund machen, erklärte aber eben, daß er in Absicht auf das Militär wirksame Verordnungen mit den äußersten Sehnsucht erwartete.

Das Gubernium übermittelte alle diese Berichte und Vorstellungen dem General-Commando und ersuchte es nochmals auf das Dringendste, die Truppen so schleunig als möglich wider die Tumultuanten vorrücken zu lassen und in so lange, bis auch der aus Ungarn angesuchte, nunmehr vom Hofe selbst zugesagte Succurs anlangte, mehrere Sekler-Regimenter schleunig herbeizuziehen, um zumal die bedrängten Abrudbanyaer zu retten, und auch die zwischen dem Gubernial-Commissär und Generalen Pfefferkorn verabredete Erlösung der Gefangenen in Brad zu fördern. Einen neuen Antrieb hiezu gab die zwischen dem Obristlieutenant Schultz und den Aufrührern in Topanfalva wider den Willen des Guberniums versuchte zweite Unterhandlung. Schultz kommt nach Topanfalva, findet dort den alten Horja und Iuon Kloska und beiläufig 600 mit Prügeln bewaffnete Bauern; trägt ihnen vor, die einzigen Bedingungen, unter welchen sie auf Begnadigung rechnen könnte, seien die, wenn sie ihre Gewehre abgäben, sich ruhig nach Hause verfügten, ihre Beschwerden in der Ordnung vorbrächten und die Rädelsführer herauslieferten. Sie versprachen sich zu fügen, gaben aber vor, sie hätten weder Gewehre noch Anführer, und ihr Gesuch sei die Sache des ganzen Landes. Der Obristlieutenant zeigt auf die nahe bei ihm stehenden zwei Haupt-Anführer Horja und Kloska, und verlangt ihre Auslieferung. Hierüber entsteht ein heftiger Lärm, die Bauern machen sogar Miene, als wollten sie den Obristlieutenant umringen, lassen sich aber auf sein erstliches Zureden hievon noch abbringen. Horja hingegen wirft seinen Schafpelz ab, mengt sich unter das Volk und macht sich davon. Schultz ermahnet sie, sich bei der angetragenen feierlichen Verkündigung der hohen Befehle einzufinden; sie versprechen auf den 25. November Deputirte an

den in Müllenbach stehenden Gubernial-Commissär und den General Pfefferkorn abzusenden, um zu vernehmen, was der Wille Seiner Majestät sei und versichern übrigens, daß sie an den Unfug, der unter der Anführung des Krisán György im Zarander Comitats getrieben würde, keinen Theil hätten. Der Gubernial-Commissäre berichtete diesen Vorgang den 24. November und meldete zugleich, daß der General Pfefferkorn noch den Abend, wie ihm der Obristlieutenant davon Nachricht gegeben, verfüget, daß hinlängliche Mannschaft über den Maros gehen, von Brad Besitz nehmen und die Communication zwischen Halmagy und Deva herstellen sollte; stellte aber auch vor, wie nothwendig es sei, den wegen der Einschließung der Tumultuanten bereits entworfenen Plan nicht aus den Augen zu lassen, und darüber um so standhafter zu halten, da keine Hoffnung sei, die Ideen einer unbegrenzten Freiheit und Auftheilung der adeligen Güter und Habschaften diesem Volk so bald aus dem Kopf zu rücken, und daß aus diesem Grunde die größte Aufmerksamkeit und Wachsamkeit nicht nur jetzt, sondern noch viele Jahre hindurch unumgänglich nöthig bleiben würde.

In der Zeit, da das Gubernium den hierüber vom Gubernial-Commissär erstatteten Bericht dem General-Commando vorlegte, und einerseits mehrere Schritte auf Seite des Obristlieutenants Schultz in dieser Angelegenheit, deren Leitung alleinig dem Gubernial-Commissär in Verbindung mit dem Generalen Pfefferkorn überlassen sei, verbat, auf der anderen Seite sich nachdrucksamere Unterstützung in Absicht auf die vom Gubernial-Commissär zu machenden Vorkehrungen, zumal in Hinsicht der von ihm angetragenen Einschließung der Tumultuanten ausbat¹⁷, erschien schon wieder ein Bericht aus dem Hunyader Comitats des Inhalts daß im Hatzeger Distrikt die Ruhe bei weitem nicht hergestellt sei, vielmehr auch die Banater Inwohner dießseits Gewalt zu üben anfangen und eben dieses nunmehr auch von der benachbarten walachischen Grenze zu besorgen sei, überhaupt aber auch die dem Volk verkündigten neuen Patente bei demselben wenig Eindruck machten, da unter ihnen noch immer die Meinung herrschte, daß sich niemand getraue, dieser Empörung mit Nachdruck entgegen zu gehen. Von gleichem Inhalt war ein Schreiben vom Thesaurariat, dem dasselbe noch beifügte, daß sich Zalathna und die da herum liegenden Bergwerke noch immer in offener Gefahr befänden und sich die Bergbauern in Abrudbanya wegen fortdauernder Streifungen der Rebellen in den Gruben versteckt aufhalten müßten¹⁸.

Auf so manche beunruhigende Nachrichten erfolgte endlich den 26. November von Seiten des General-Commandos eine Anzeige an das Gubernium, daß nunmehr das Nöthige vorgekehret worden, damit den Rebellen, sobald sich die beorderten Truppen an den Stellen, wo sie gemeinschaftlich wirken sollten, befinden würden, Einhalt gethan und sie, wenn es sein müßte, mit Gewalt gebändiget weren möchten; daß der General Pfefferkorn diesfalls die nöthigen Befehle erhalten, und daß auch dem Militär im Hunyader Comitats diesseits des Maros aufgetragen worden, nach Umständen und wenn die Güte nicht verfangen sollte, auch mit Ernst gegen die Aufrührer vorzugehen. Auch erbot sich der nichturnirte Bischof Nikitits von selbst, sich erforderlichen Falls mehr vorwärts zu verfügen, um die Poppen sowohl, als das Volk durch seine Ermahnungen zur Ordnung zurückzuführen.

Inzwischen langte ein k.k Reskript vom 19. November an, wo das Gubernium benachrichtiget wurde, daß der Kaiser zur Untersuchung und Abthung der Beschwerden in Ungarn und Siebenbürgen den Grafen von Jankovits zum k. Commissär verordnet und ihm den Generalen Pappilla beigegeben habe. Jankovits machte solches von Temesvar aus dem Gubernium zu wissen⁴⁹.

Die bisherige Unthätigkeit des Militärs hatte indessen den Muth des durch die Tumultuanten gekränkten und beängstigten Adels so niedergeschlagen, daß er sich nicht überzeugen konnte, in seinen Besitzungen gesichert zu werden, wenn er nicht selbst den Aufrührern mittelst einer allgemeinen Insurrection entgegen ginge, so sehr ihm auch von Anfang an das Gubernium empfohlen hatte, eigenmächtig und ohne Einverständnis mit dem Militär und Gubernial-Commissär nicht vorzukehren. Das Gubernium sah sich genöthiget, auf diese Befehle die Kolosser, Haromszeker, Udvarhelyer und Tordaer Kreisbeamten auch jetzt zu verweisen, da von ihnen wieder Wege, die hierauf Bezug hatten, eingeschlagen worden waren. Dem Adel war solches nicht zu verdenken. Er wurde noch immer von Horja und seinem Anhang bedrohet und die Erfahrung hatte gelehret, daß diese im Stande gewesen waren, ihre Drohungen, ehe vier Wochen verflossen, auch zu verwirklichen. Jetzt kam auch der mittlere Szolnoker Comitatus in ein ähnliches Gedränge. Horja war selbst in Brad gewesen und hatte die dasigen Einwohner zu neuen Streifungen eidlich verpflichtet. Die zwei neuen Gubernial-Patente waren, wie wir schon gesehen, in Hunyader Comitatus mit gar keiner Achtung aufgenommen worden. In Ponor war ein Leopold-Toscanischer Wachtmeister, der mit acht Mann dahin um Fourage gegangen, von dem zusammengeroteten Volke ermordet und die Mannschaft ihres Gewehres und Zeugs beraubt, und blos durch das Zureden der Aeltesten und des Poppen gerettet worden. Ein zweites Commando wurde demselben nachgeschickt, aber vom Volk mit Steinwürfen zurückgetrieben.

Nun erstattete denn endlich das General-Commando dem Gubernium den Bericht, daß die Truppen auf den bestimmten Punkten eingetroffen und ohne weiteren Verzug zur Expedition schreiten würden. Nur erklärte der General auch jetzt noch die allgemeine Besorgniß des Adels für grundlos und behauptete, was sehr räthselhaft war, daß seit dem 12. November keine Thätigkeiten mehr von den Aufrührern unternommen worden, auch anderwärts von einer angesponnenen Verschwörung nichts zu vernehmen sei; *beklagte sich, daß ihm die Befolgung der Allerhöchsten Befehle anempfohlen worden, wo er doch keine Pflichten kenne und ausübe; wünschte zu wissen, wo die angezogene, auf dem Verzug haftende Gefahr bestehe, um, wenn es nöthig, in Ermangelung mehrerer Truppen die Hülfe auch von weiter kommen zu lassen, oder auch allenfalls die in Hermannstadt liegende Garnison in eigener Person anzuführen; fragte sich endlich an, ob es noch bei dem Gebrauch der Gewalt gegen die Tumultuanten verbleiben, oder was sonst für eine Maßregel getroffen werden und wie sich das Militär dabei benehmen sollte?* Das Gubernium konnte hier nichts weiter thun, als ihn auf die bereits eingegangenen und immer auch ihm mitgetheilten häufigen Berichte verweisen, und vermöge derselben die Besorgnisse des Adels rechtfertigen, am Schluß aber bestimmt erklären, daß es in allen seinen bisherigen Verfügungen die Schonung des Menschenbluts, wenn die Unruhen auf eine andere Art gestillet werden könnten, zum Haupt-Augenmerk

gehabt, sollten sich indessen die Aufrührer schlechterdings nicht fügen und den vorgeschriebenen Bedingungen nicht unterwerfen wollen, so könnten sie nicht anders als wie Rebellen, Landesverheerer und beharrliche Mordbrenner angesehen und behandelt werden.

Inmittelst war der den 20. November in Lupsa eingefangene I. Horja²⁰ auf Karlsburg abgeführt und gleich darauf der Unter-Albenser Comitats-Tafel vom Gubernial-Commissär 19 Punkte übergeben worden, über welche derselbe verhört werden sollte. Die Hauptpunkte betrafen die Anstifter dieser Unruhen, ihren Plan und Aufenthalt und die damit verbundenen Umstände. Allein dieser abgefeymte Bösewicht wollte mit der Sprache nicht heraus; das Wichtigste blieb unerhoben. Dem Gubernial-Commissär war zumal an einer genaueren Erforschung gelegen, wie sich der Tumult so schleunig ausgebreitet habe. Er schickte also in Betracht, daß das Verhör sehr seicht ausgefallen war, der Comitats-Tafel den 29. November dießfalls neue Verhaltensbefehle zu, mußte aber zu seinem Verdruß erfahren, daß sie zu hitzig gewesen, als daß sie dem Gefangenen Frist gelassen hätte, sich besser zu bedenken, und eine befriedigende Auskunft zu geben. Sie hatte ihn gerade diesen Tag Vormittags hinrichten lassen²¹.

Uebrigens meldete die Hunyader Tafel, daß sich in Brad viele Juden einfänden, und um die dem Adel geraubten Sachen handelten. Es wurde also vom Gubernium befohlen, keinem Juden den Zutritt in ausgeplünderte Ortschaften zu verstatten.

Nun langte aber den folgenden 30. November ein neues k.k. Rescript vom 22. November an, das den Ausschlag der bisherigen Verwirrungen näher herbeiführte²². Außer dem, daß der Kaiser seinen Unwillen über das mit den Aufrührern zu frühzeitig gehaltene Standrecht und die dadurch bei dem Volk vermehrte Verbitterung äußerte, und daher das standrechtmäßige Verfahren wieder einzustellen, und die Gefangenen bis zur Ankunft der Jankovits' schen Hof-Commission in Deva zu verwahren gebot, wurde eine allgemeine Amnestie angekündigt, übrigens aber der bloße Gedanke des Adels an eine allgemeine Insurrection, ohne erst die Begnehmigung des Kaisers eingeholet zu haben, für ahndungswürdig erklärt. Das Gubernium unterlegte hierauf dem Hof unverzüglich einen genauen Bericht von seinem bisherigen mehr auf Mäßigung und Gelinigkeit, als auf Strenge abzweckenden Benehmen, wie auch von den in Absicht auf die Insurrection des Adels gemachten Vorkehrungen: ließ den Befehl wegen Einstellung des standrechtmäßigen Verfahrens überall ausschreiben und die Verkündigung der vom Hofe bewilligten General-Amnestie auf die Art, wie gleich vorkommen wird, veranstalten. Zugleich aber wurde im ganzen Lande der schon vorher allgemein verkündigte Befehl wiederholet, daß dem Pöbel das Gewehr überall abgenommen, und weder Pulver und Blei, noch Salpeter, noch einiges Gewehr an dasselbe verkauft werden sollte. Weil man auch voraussah, daß die Aufrührer die dem Adel geraubten Sachen zu Gelde zu machen suchen würden, so wurde befohlen, nach dergleichen Sache genauestens zu forschen und wenn deren einige einzelne betreten würden, dieselben zur Entschädigung der Schadhaften wieder zurückgelangen zu machen.

Unter diesen Anstalten mußte man doch endlich hoffen, daß nunmehr den Aufrührern mit Ernste entgegengearbeitet, die Irreführten in die rechten Wege gelenket, die übrigen gebändiget und die allgemeine Ruhe wieder hergestellt werden würde. Man spürte also nur die Haupt-

plätze der Tumultuanten aus, die bisher ohne Ordnung herumgeschwärmt waren und ihren Muthwillen bald hier, bald dort ausgeübt hatten, jetzt aber durch die Vorrückung der Truppen aufmerksamer geworden waren und sich in zwei Rotten zusammengezogen hatten. Die eine stand im Zarander Comitatus in der Gegend von Brad und Valye Braduluj. Krissán György, der sich in Vaska aufhielt, war ihr Anführer, streifte mit denselben in den dortigen Gegenden herum und sperrte den Weg zwischen Halmagy und Deva. Die zweite Rotte stand in der Zalathnaer Herrschaft unter dem Horja und Kloska. Bald hernach rotteten sich diese zwei Haufen in vier Colonnen zusammen. Die eine stand bei Mogos und begriff in sich die Einwohner dieses Ortes und der beiden Dörfer Ponor und Remete im Unter-Albenser Comitatus²³, die zweite in der Gegend von Luptsa und Offenbanya²⁴, die dritte zu Albak, welches der Hauptsitz des Horja war und zu Rada in der oberen Zalathnaer Herrschaft, die vierte war die unter dem Krisán und stand bei Brad im Zarander Comitatus. Ueberall widersetzten sie sich den kleinen wider sie ausgeschickten Militär-Commanden und trieben sie zurück und hatten sich übrigens so vortheilhaft postirt, daß sie sich bei jedem Angriff auf gegebene Zeichen zusammenziehen und an einander unterstützen konnten.

Die Gränitzer Sekler wurde, wie sie anlangten, auf die verschiedenen Punkte vertheilt: Major Sztojanits vom ersten walachischen Infanterie-Regiment mit 320 Mann, theils Infanterie theils Cavallerie, auf Brad, Obristlieutenant Schultz mit 143 Infanteristen und 68 Hußaren nach Remete und Ponor, andere Corps zu 100 Mann auf die übrigen obbenannten Punkte. Das Gubernium hatte verfügt, daß von jedem Comitatus auch Commissarien mit den Truppen mitgehen sollten, theils die Verpflegung des Militärs zu besorgen, theils von denen, die sich auf die ihnen zu verkündigende Amnestie zum Zweck legen würden, die Gewehre und geraubten Sachen in Empfang zu nehmen. Um aber das Volk von der Amnestie zu verständigen, sollte vor der Fronte ein Pope vorausgehen und sie den Aufrührern, ehe es zu Thätlichkeiten käme, begreiflich machen und nur dann erst der Angriff geschehen, wenn sie auf ihrer Widersetzlichkeit beharrten. Immer aber stimmten Provinzial- und Militär-Beamten in den Nachrichten überein, daß sich die Tumultuanten vermehrten und man ihnen ohne ein starkes Commando nicht würde beikommen können. Um so unerwarteter mußte dem Gubernium die Anzeige des Gubernial-Commissärs fallen, daß der General Pfefferkorn auch jetzt noch der unbestimmten Befehle wegen, die er vom General-Commando erhalten, sich erst bei dem Gubernial-Commissär erkundigt, ob wider sie mit Schärfe fürzugehen sei? und noch unerwarteter, die Klagen der von den Tumultuanten bedrängten Ortschaften dem Gubernium den 29. November vorgelegte Frage: wie viele Mannschaft man noch brauche?, von welchem Regimente?, wohin sie zu beordern seien? Das Gubernium antwortete, es wisse den Militär-Operationsplan nicht, sehe aber voraus, daß die Mannschaft im Lande nicht hinreiche, dem Uebermuth der sich immer mehrenden Aufrührer zu widerstehen, wenn nicht aus Ungarn Truppen herbeigerufen würden, da zumal die Gränitzer auch zur Bedeckung ihrer eigenen Wohnörter und der Grenze verwendet werden müßten. Allein der commandirende General wollte noch immer von keinen fremden Hilfstruppen wissen, meinte, es sei hiezu zu spät und die Gränitzer seien im Stande, die Dienste im Lande sowohl, als hier wider die Tumultuanten hinlänglich zu versehen.

Wie sehr sich der commandirende General verrechnet, zeigten die häufigen bedenklichen Berichte und Klagen, die von allen Seiten einliefen. Der in Halmagy bisher gestandene Dreißiger hatte bereits den 26. November zu Deva Dreißigtgelder in Begleitung von sechs Mann überführen wollen, wurde aber von den Aufrührern bei Brad überfallen und auf Befehl des Horja bis zum folgenden Tag in der engsten Verwahrung gehalten und alsdann erst nebst seinen Begleitern auf vielfältiges Bitten der Poppen entlassen. Eben diesen Tag aber hatte der Horja in Brad eine Versammlung von mehr als 7000 Menschen abgehalten. Major Sztojaanits traf seiner Bestimmung gemäß eben in Brad in der Nacht gegen den 30. November ein, machte etliche daselbst von den Rebellen eingesperrte Gefangene frei, erlegte einen von den Rebellen und machte andere fünf zu Gefangenen. Von diesen erfuhr er, daß sich bei dem Krisán Dösurds 9000 Mann versammelt hätten. Eine so große Menge durfte er mit seiner wenigen Mannschaft nicht aufsuchen, schrieb also, da die hiesigen Truppen vertheilt waren, auf Ungarn um Succurs. Inmittelst rückte auf ihn den folgenden Tag eine Rotte von etlichen und 40 Dörfern neeran. Er ging ihnen entgegen, sie hielten in einer kleinen Entfernung stille und schickten auf sein Verlangen sechs Mann zu ihm herüber. Diese zeigten ihm an, daß sie auf des Horja Befehl zusammen gekommen. Er vermahnte sie zur Ruhe und zum Gehorsam. Sie versprachen dieses nicht nur, sondern schossen auch ihre Gewehre in die Luft und gingen auseinander.

Dagegen wurde der Adel in Deva durch die Nachtichten geängstigt, die ihm auf zwei Seiten gebracht wurden, daß sich nämlich die Tumultuanten, durch einen Illyer Aufwiegler gereizt, mit zusammengeklautem Gewehr bewaffnet und mit Brod auf acht Tage versehen und den 29. November, bis Guraßada gekommen, um den 30. Deva zu überfallen. Ihre Beklemmung wurde dadurch vermehrt, daß den 29. November bei 4000 Tumultuanten, mehrentheils mit Schießgewehren bewaffnet, auf Illye gekommen waren, verschiedene in der Treue gebliebene Inwohner geplündert, viele verwundet, sieben andere, die sich geflüchtet hatten, zur Hinrichtung aufgesucht und durch die übrigen im Namen des Horja die Einwohner unter heftigen Drohungen aufgefordert hatten, den 1. December auf Halmagy zu kommen, wohin auch die übrigen Dörfer auf dem Halmager Bezirke berufen worden. Noch beharrte der commandirende General darauf, daß die Lage der Sachen so gefährlich nicht sei, wie sie von der Hunyader Tafel beschrieben wurde und es den Aufrührern gänzlich unmöglich falle, dahin vorzudringen, ließ aber doch zu einiger Beruhigung des Adels zwei Kanonen von Karlsburg auf Deva hinüberführen und fügte zu seiner Erklärung nur noch hinzu, daß er eben jetzt 200 Mann von den neuangekommenen Sekler Grenzern auf Deva beordert habe.

In mehrerem Gedränge befand sich der Obristlieutenant Schultz in seinem Zug gegen Ponor und Remete. Ein Theil der ihm untergebenen Mannschaft sollte ihm nachkommen. Er selbst ging mit 60 Hußaren voraus. Die Rebellen waren gleich hinter ihm her, machten einen Verhack und schnitten den Nachtrab von ihnen ab. Er wollte weiter rücken, fand aber alle Anhöhen und Defileen von den Aufrührern besetzt. 17 schoß er nieder, 3 machte er zu Gefangenen. Ihm selbst wurde 15 verwundet und 1 Mann blieb. Weiter durfte er indessen nicht gehen und mußte sich nach Kakova zurückziehen, wurde aber dadurch von seiner Verlegenheit

befreit, daß sich auf Befehl des Horja die Tumultuanten von allen Seiten in die Gegend von Blesény zusammengezogen, wodurch denn auch Zalathna, das sich bis dahin in der äußersten Gefahr befunden hatte und deswegen mit zwei Kanonen verstärket worden war, freieren Athem zu schöpfen begann.

Von nun an gewann alles ein besseres Aussehen. Die Tumultuanten sahen sich durch eine auf Klausenburg verlegte Division von Sekler Gränzern auf dem linken Flügel gegen Gyalu und Banfi-Hunyad eingeschlossen. Von Torda hatten sie keine Unterstützung zu hoffen, weil die hier entstandenen Unruhen durch die zur rechten Zeit dahin verlegten Savoyischen Dragoner seit dem 30. November gleich in der Geburt ersticket worden waren. Die durch den walachischen Bischof Nikitis theils in Person, theils durch seine untergebenen Geistlichen an das um den Maros herum gelegene Volk ergangenen Ermahnungen hatten so viel gefruchtet, daß die Geistlichen und Aeltesten aus mehreren diesseits und jenseits des Marosflusses gelegenen Dörfern bei ihm in Szaszvaros erschienen, und sich zu neuem Gehorsam verpflichteten. Dadurch wurde der Einfluß des Horja auf die diesseits des Marosflusses gelegenen Ortschaften geschwächt und da der Fluß selbst von der Militär Mannschaft dicht besetzt war, so wurde ihm unmöglich, über denselben herüber zu dringen und sich, wie er sich Anfangs eingebildet hatte, des Devaer Schlosses zu bemächtigen. Für ihn war also kein anderes Auskunftsmittel, als seine Anhänger im Zarander Comitatz in oberwähnter Bleseny Gegend beisammen zu halten. Dadurch aber entfernte er sich von den ihm bisher beigestandenem Zalathnaer Dörfern: Ponor und Remete schickten, da sie seinen Trug nach und nach einsehen lerneten, und ihn bei seiner jetzigen Entfernung nicht zu fürchten hatten, hingegen durch die Gubernial Patente und zumal durch die allenthalben kundgemachte Amnestie zur Besinnung gebracht wurden, den 6. December von freien Stücken ihre Abgeordneten an den damals nebst dem Generalen Pfefferkorn in Karlsburg stehenden Gubernial-Commissär, gelobten Gehorsam, und baten um Schonung in Ansehung der Unschuldigen, die wider ihren Willen in diese Unruhen verwickelt worden seien. Brukenthal sprach die Abgeordneten selbst und ging nunmehr auch auf Zalathna, das vom Obriestlieutenant Ott mit seinem ganzen bisher bei Szaßvaros gestandenen Corps, wie auch mit zwei Kanonen bereits verstärket worden war, fand hier alles ruhig und nur noch die Einwohner in voller Furcht. Von hier gedachte er nun die Poppen aus Abrudbanya und den übrigen umliegenden Orten zu sich zu bestellen, um durch sie die übrigen zur Herstellung der öffentlichen Ruhe erforderlichen Anstalten zu treffen.

Inmittelst hatten auch die Bemühungen des Bischofs Nikitits jenseits des Maros ihren gewünschten Fortgang. Er war von Deva aus, den 3. December nach Maros-Solymos und von dorten mit den Sekler Truppen in den Zarander Komitat hinübergegangen; 15 Dörfer, unter diesen selbst das Kristsuor, wo das Feuer zuerst entglommen war, hatten sich gefüget und Gehorsam und Ablieferung des Geraubten und des Gewehres angelobet.

Alle diese Anstalten erhielten ihr Gewicht durch den Ernst, den der Obristlieutenant Kray die zwischen Butsesd und Mihelyen im Zarander Komitat stehende Aufrührer den 11. December fühlen ließ. 2 000 Köpfe, die von Bleseny herzu gekommen und aus 6 Dörfern zusammengestoßen waren, befanden sich hier bei einander und machten Miene, ihm und sei-

nem Corps, das aus 400 Seklern bestand, den Weg zu versperren, griffen auch schon die Vorposten an. Ein aus denselben entsprungener Hußar fand indessen Mittel ihn, da er noch 400 Schritte von ihnen entfernt war, zu verwarnen. Kray rückte weiter, und ließ die Aufrührer zum Gehorsam und Niederlegung des Gewehres auffordern. Da sie sich weigerten, ließ er unter sie feuern, und streckte 85 Bauern nebst ihren Anführern zu Boden, mehrere wurden verwundet, 30 gefangen.

Dieser Vorfall verbreitete unter den Rebellen ein allgemeines Schrecken. Sie lernten einsehen, daß sie nun nicht mit Gebäuden, Weibern und Kindern, sondern mit einer disciplinirten Miliz zu thun hatten, der sie nicht gewachsen waren. Hiezu mochte die Nachricht von den aus dem Banat im Anzug seienden 2 Regimentern kommen, die sich die Hunyader Komitatsbeamten in ihrer schon erwähnten Beklemmung über die von den Rebellen wider Deva ausgestoßenen Drohungen wider Wissen und Willen des commandirenden Generalen ausgebeten hatten. Zwar hatte er dawider geeifert, und war bloß durch die Vorstellungen des Gubernium abgehalten worden, sie, da sie schon auf dem Herweg begriffen waren, den 7. December nicht völlig zurückzuweisen. Aber nun stand ihm selbst der Weg aus Sieberbürgen offen, seine Abruftung war bei Hofe schon beschlossen, sein Nachfolger schon ernannt.

Brukenthal ging nun selbst den 12. December von Zalathna auf Abrudbanya, um auch dort, so wie er den 11. in Zalathna gethan, am Markttag die General-Amnestie verkünden zu lassen und mit seinen mündlichen Vorstellungen zu begleiten. Hier traf er außer dem walachischen Bischof auch die 3 Truppen-Commandanten und Obristlieutenants: Kray, Ott und Schultz an. Die aufsätzigsten Dörfer, unter welchen sich Dupapiatra und das oben genannte Mihelyen bisher ausgezeichnet hatten, versprachen nun Gehorsam. Alle übrigen Dörfer, außer Mogos, den beiden Aranyos und dem Offenbanyaer Dominium, die der Horja noch in seinen Krallen hielt, schickten ihren Abgeordneten, um ihre Unterwürfigkeit zu bezeugen. Letzterwähnte Dörfer hingegen hatten sich mit Weibern und Kindern bei Topanfalva zusammengezogen. Der Obristlieutenant Schultz hatte schon vorher aus ihren Mitteln einige Abgeordnete zu sich verlanget, ihnen das Amnestie-Patent vorlesen lassen, und sie ermahnet, das Gewehr abzulegen, Allein sie hatten statt dessen wieder ihre vorigen Beschwerden vorgebracht. Nun schickte also der Gubernial Kommissär aus Abrudbanya einen Poppen im Namen des walachischen Bischofs mit einem Patent an dieselben, und gab ihm auf, ihnen die Gefahren begreiflich zu machen, denen sie sich bei längerem Widerstande preisgäben. Zugleich aber wurde er mit den drei Truppen-Commandanten eins, daß auf den Fall wenn sie noch ferner auf ihrem Starrsin beharrten und nicht auseinandergingen, der Bischof selbst ihnen neue Ermahnungen gebe, und, wenn auch diese nicht hafteten, Gewalt wider sie gebraucht werden sollte.

Damit ging denn der Obristlieutenant Schultz auf Topanfalva ab, sah sich aber gleich darauf von 6000 Mann umrungen und von Abrudbanya abgeschnitten. Er hatte nur 750 Mann und 2 Kanonen bei sich. Nun eilten ihm aber der Obristlieutenant Kray aus Abrudbanya, Obristlieutenant Ott aus Butsum, Major Sztojanits aus dem Zarander Comitatz, und Major Olcinago aus Ponor, Remete und Mogos zu Hilfe. Der Bischof Nikitits schloß sich den Hilfstruppen an, um die Amnestie, die dem Volke bei Topanfalva schon zweimal fruchtlos verkündet worden, nun

zum drittenmal bekannt zu machen und seine eigenen Ermahnungen beizufügen. Dieses wirkte so viel, daß sich die meisten Oerter und Topánfalva selbst, zum Zweck legten und zum Beweise ihrer Unterwerfung auch ihr Gewehr, ja das Dorf Bißtra auch einen Horjaischen Capitán, gebunden überlieferte. Nur Albak und Rada, wo der Horja selbst hausetete, und wo ein Schwarm von etlichen 100 Köpfen beisammen war, wollten sich noch nicht fügen.

Indessen hatten die Sachen nunmehr einen ganz veränderten Gang gewonnen. Den 13. December traf schon anstatt des in die Ruhe gesetzten Generalen Preiß der neue commandirende General, Feldmarschall-Lieutenant Graf Dominik v. Fabris in Hermannstadt ein. Die vom Generalen Preiß so scheel angesehenen Banater Hülfsstruppen rückten nun in Siebenbürgen herein, und der neue commandirende General trug nur darauf an, daß sie nebst den im Lande schon stehenden Regimentern mit Einverständniß des Ober-Landes Commissäres dahin verleget werden sollten, wo sie zur Emporhaltung der öffentlichen Sicherheit und Ruhe am nöthigsten befunden würden. Die Tumultuanten waren zwar gänzlich zersprenget worden. Zu mehrerer Vorsicht aber wurden auch die zwei Dörfer Albak und Rada von der Colonne des Obristlieutenants Schultz umrungen, und geforscht, ob nicht der dem Angaben nach, mit seinen Vertrautesten daselbst befindliche Horja entdeckt werden könnte. In dieser Absicht wurden auch in das Gebirge starke Patrouillen ausgeschicket. Endlich gelang es denn, den vom Obristlieutenant Kray den 25. December ausgesandten Commandi in der Verbindung mit einigen Vertrauten und zuvor genugsam belehrten Einwohnern des Dorfes Groß-Aranyos am 27. December den Haupt-Rädelsführer Horja nebst dem Juon Klotska unter einem Baum, wo sie in voller Sicherheit bei einem angemachten Feuer saßen, zu überfallen und festzumachen²⁵. Horja gewann, wie er sah, daß kein Mittel war zu entkommen, einen Pack Schriften aus dem Busen, und warf sie ins Feuer, ohne daß etwas davon gerettet werden konnte. Er und Kloska wurden hierauf nach Abrudbanya gebracht und von dorten den 1. Jänner 1785 nach Karlsburg abgeführt, wo sie beide nach geschlossenem Verhör unter dem Rad ihren verdienten Lohn empfiengen.

Der Untergang dieser zwei Bösewichter führte denn auch die gänzliche Unterdrückung dieser zwei Monate gindurch gedauerten, von allen, die die noch rauchenden Stein- und Aschen-Haufen zu sehen Gelegenheit fanden, bestätigen und nur vom vorigen commandirenden Generalen widersprochenen Unruhen herbei. Wir halten es der Mühe werth, den individuellen Ausweis der in dieser kurzen Zeit in dem einzigen Hunyader Comitath verunglückten Dörfer und Edelleute hier beizufügen. Es ist ein Auszug aus einem dem Gubernator eingesendeten Original-Berichte²⁶.

Verzeichniß

Dörfer	Ausgeplündert und theils verbrannt			Die dabei schadhafft gewordenen ansehnlicheren Possessores	Von den Tumultuanten ermordet
	Kastelle	Edelhöfe	Andere Gebäude		
1. Guraßada	—	6		Graf Gregor Bethlen Graf Georg Bánffy Graf Toroczkaí	
2. Illye	2	9		Br. Paul Bornemisza Erb. Br. Joh. Bornemisza	Der reformirte Pfarrer sammt Frau

3. Branyitska	1	3		Br. Anton Josika Br. Dan. Josika Br. Emer. u. Stef. Josika Erben	Der herrschaftliche Notarius Ladislau Györfi samt Frau und Kindern
4. Maros-Nemeti	—	3		Graf Joseph Gyulai. Graf Sam. Gyulai Joh. Seyk Erben	
5. Maros-Solymos	—	6		Graf Bánffi Ludwig Bartsai Hollaki Erben	Der reformirte Pfarrer sammt Frau, eine Woche nach der Ausplünderung
6 Harro	—	2	1 Pfarrhaus 1 Wirthshaus		Der Schulmeister Fr. Georg Horvath, s. Tochter Der Edelmann Alex. Nagy
7. Berekso	—	3			8 Tage n.d. Ausplünderung Fr. Georg Nádrain Sohn des Moyses Kováts. Joh. u. Steph. László
8. Kemend	—	11	1 Pfarrhaus 1 reform. Kirche		Edelmann Joh. Lőrincz einige Tage nach der Plünderung.
9. Baupatak	—	1			
10. Arany	—	1			
11. Rapolt	—	5	1 Pfarrhaus	Br. Daniel Josika Graf Joh. Nemes	
12. Gyertyanos	—	1			
13. Babolna	—	3		Br. Carl Nalatzi Br. Joseph Nalátzi Fr. Ludw. Nalátzi	
14. Folt	—	2		Graf Greg. Bethlen Fr. Balth. Horvath	
15. Algyogy	3	6	1 Pfarrhaus	Graf Stef. Kun Erben Graf Nik. Kun Graf Ladisl. Kun Br. Jo. Bornemisza Graf Greg. Bethlen	Der reformirte Pfarrer und dessen Frau, etliche Tage nach der Plünderung
16. Homorod	—	1			
17. Bokai	—	8		Graf Torotzkai. Gräfin Emer. Teleki	
18. Gyalmar	—	2			
19. Bentzentz	—	5		Graf Greg. Bethlen Br. Orbán Franz Matskáfi.	
20. Piskintz	—	3		Graf Jos. Gyulai Graf Sigism. Kun.	
21. Csora	—	1		Peter v. Bartsai.	
22. Dedats	—	1		Graf Francis. Gyulai	

23. Piski	—	3		Graf Banffi Ludw. v. Bartsai Fr. Sigism. Bartsai	
24. Bátsi	—	2	1 Pfarr- haus		
25. Batiz	—	1		Br. Jos. Nalátzi	
26. Kő. Boldog- falva	—	1		Br. Jo. Bornemisza	
27. Zeykfalva	—	1	1 Meier- hof	Andr. Zejk. Johann Zejk.	
28. Ruson	—	5			
29. Maros- Bretye	—	3		Br. Jo. Bornemisza Gräfin Alex. Kendeffi Graf Nik. Kendeffi.	
30. Oláh- Bretye	—	13	1 Pfarr- haus	Graf Nik. Kendeffi Gabriel Nalátzi Nik. Mara etc.	
31. Batsalar	—	4			
32. Kitid	—	8	1 Pfarr- haus	Andr. Nalátzi	Dessen ältester Sohn. Des Adam Szabó Weib und Kinder.
33. St. György	—	5		Fr. Sam. v. Zejk Adam Bartsai	
34. Dobra	—	1	1 30-er Haus		
35. Roskany	—	1			Der Edelmann Alex. Bar
36. Iapusnyak	—	5			Munjan Petru mit zu Tode betroffen
37. Balcsesd	6	1			
38. Lesnek	—	7		Graf Ludw. Teleki Ribitzei.	
39. Deva	—	—	1 Meier- hof	Adam Ribizei	
40. Nagy- Bartsa	—	2		Peter Bartsai. Ludw. Bartsai.	
41. Kis-Bartsa	—	1		Graf Sam. Gyulai.	
42. Al-Pestes	—	4	1 Pfarr- haus		
43. Tamastelke	—	2		Adam Ribitzei	
44. Fel-Pestes	—	6			
45. Bujtur	—	—	1 Wein- berg verheert		
46. Csolnokis	—	3			
47. Orlja-Bol- dogfalva	3	—		Graf Sam. Kendeffi. Gräfin Alex. Kendeffi. Fr. Mich. Kendeffi.	

48. Nalátz	—	1		Br. Jos. Nalátzi.
49. Vad	—	2		Graf Eszterházi Jos. v. Kendeffi.
50. Poklisa	—	2		
51. Untsakfalva	—	2		
52. Also-Szilvas	—	1		
53. Matzesd	—	3		
54. Fejerviz	—	6		
55. Russor	—	2		
56. Screl	—	3		
57. Felső-Szallaspataka	—	—		Dionysius Mára wird in den wala- chischen Kleidern, die er angezogen, entdeckt, löset sich mit 50 fl. aus, wird aber doch ermordet
58. Galatz	—	5	1 Pfarr- haus	Der reformirte Pfar- rer
59. Borbatviz	—	12		
60. Puj	—	6		
61. Ponor	—	5		

Ermordet wurden im Ganzen 26 Personen, worunter 4 Pfarrer, 1 Schulmeister, 9 Edelleute, 8 Frauen und 4 Kinder.

Ueberall wurde das Eisenwerk und Nägel herausgezogen, wo Früchte waren, diese zusammt den Wohngebäuden verbrennet, die Meubles zertrümmert, die Wein- und Brandwein-Fässer in Kellern zerhauen, und das Getränke verschüttet. Unter den Kastellen wurden vier, unter den Edelhöfen 57, unter den Pfarrhäusern drei in die Asche gelegt, die übrigen Gebäude zerstört.

Gleiche Grausamkeiten wurden auch im Zarander Komitate verübet. Wir merken, um nicht zu weitläufig zu werden, aus den diesfalls eingeschickten officiellen Nachrichten nur die Zahl der Ermordeten an, unter welchen sich manche Familien befanden, von denen Mann und Weib, zusammt ihren Kindern, die sich hin und wieder auf zwei bis drei belaufen, der Wuth dieser Unholden zum Opfer geworden.

In Ribitze	wurden	gemordet	42
„ Brad	„	„	16
„ Körosbanya	„	„	6
„ Krißtsnor	„	„	17
„ Mihelyen und Lunkan	„	„	5
			<u>86</u>

mit den im Hunyader Komitat ermordeten 26 zusammen 112 Personen. (Repert. p. 39, 40 und Journal des Joh. v. Herrmann aus den öffentlichen Aktenstücken gezogen).

Die rauchenden Brandstätten und verödeten Gebäude ließen allenthalben die kläglichsten Spuren der Raserei zurücke, womit das aufrührerische Volk seine Schritte bezeichnet hatte. Das plötzliche Aufbrausen der Gefahr, die dagegen ergangenen unwirksamen Befehle und

Anstalten des vorigen General-Commando, und, was dergleichen Vorfälle gewöhnlich zu begleiten pfleget, Vergrößerungen der an sich schreckhaften Gerüchte, hatten, wie wir schon oben S. 58 gesehen, den Adel im Albenser, Koloser, Tordaer und Kükülöer Komitat in eine solche Hitze gesetzt, daß sie ein allgemeines Aufsitzen zur Vertheidigung ihres Heerdes für unumgänglich nöthig hielten, so sehr auch der commandirende General dagegen geeifert, und das Gubernium selbst ihnen im Vertrauen auf die von Militär abhängenden Verfügungen Mäßigung empfohlen hatte. Indessen schien ihnen zu ihrem Vorhaben die gewöhnliche Kleidung zu unbehülflich, und vermöge ihrer durch diese Unruhen theils geschwächten, theils völlig verfallenen Vermögens-Umstände, auch der Wirtschaftlichkeit nicht angemessen zu sein. Da nun ohnehin das Gerücht herum ging, daß der Kaiser selbst des Vorhabens sei, den Dikasterianten eine gleichförmige Kleidung vorzuschreiben, so wählten sie den jetzigen traurigen Zeitpunkt, um auch unter einander eine neue aber gleichförmige Kleidung einzuführen, diese aber der unter ihnen jetzt zumal einreißenden Geld-Klemme anzubequemen. Sie bestand in einem kurzen Pelz aus schwarzen Lammfell, Leibel und Hosen von ganz gemeinem Tuch, nach Ungrischen Schnitt, und nach der Verschiedenheit der Komitate von verschiedenen Farben, mit Schnurwerk von Kameelhaaren und zinnernen Knöpfen. Die Hauben waren meist auf eine Art zugeschnitten und bestanden mehretheils aus rothem Tuch mit Lammfell ausgeschlagen. Die ganze Kleidung kostete nicht über 35 fl. Um aber auch in Ansehung der beabsichtigten Rüstung wider die Tumultuanten Ordnung und Subordination zu unterhalten und allein Ausschreitungen vorzubeugen, setzten sie den Rotten, in welche sie sich theilten, und wozu sie auch die Sammelplätze unter sich ausmachten, nach den unter dem Militär bestehenden Ordnungen, verschiedentliche Ober- und Unter-Anführer vor. Letzteren legten sie nach ihren verschiedenen Bestimmungen die Namen: Lieutenants, Wachtmeister, Corporale bei. Um ferner zu wehren, daß sich keine verdächtigen Leute mit fremden oder gar unterschobenen Pässen einschleichen möchten, ließen sie besondere Pässe für Reisende drucken, welche im Koloser Komitat für 2 Kreuzer an diejenigen abgegeben wurden, die sich mit keinem anderen beglaubten Passe auszuweisen im Stande waren.

Alle diese Anstalten hörten indessen, so wie sie nur mit den Unruhen begannen, so auch mit denselben auf. Allein sie wurden dem Hof in einem ganz anderen Lichte vorgestellt und nebst dem, daß man dem Adel angedichtet, als ob er sich eines militärischen Characters eigenmächtig anmaßen wollte und den Reisenden ihre Pässe abnähme, um ihnen seine eigenen mit Erpressung ungewohnter Taxe aufzudrängen, dahin gedeutet, daß diese Neuerungen andere geheime, dem Interesse des Staates gefährliche Absichten zum Grunde hatten: weißwegen ihnen vorerst der Gebrauch der neu eingeführten Uniformen untersagt, und des Uebrigen wegen Auskünfte begehret wurde.

Der Adel legte die Kleider zur Zeit ab, nahm sie aber doch nach einer Zeit, wo sie kein Aufsehen mehr erregten, wieder herfür, rechtfertigte sich mit den schon angeführten Umständen und stellte dagegen einige besondere geheime Absichten, die ihn hiebei geleitet haben sollten, wie auch die ihm Schuld gegebenen Erpressungen für die Pässe gänzlich in Abrede.

RĂSCOALA LUI HOREA

Aceste dispoziții, menite să ușureze pe iobagi și aduse îndată și la cunoștința publică, nu au împiedicat, totuși, ca focul ațîțat de către instigatori tainici între locuitorii din comitatul Zărand, și care mocnise pînă atunci sub cenușă, să izbucnească în flăcări vii la 31 octombrie 1784. Leagănul acestor tulburări a fost satul Crișcior din comitatul Zărand cu satele apropiate. În vecinătatea lor se afla un oarecare Ion Horea, altfel numit și Nicolae Urs, de fel din Arieșu Mare din comitatul Alba, dar locuind în Cîmpeni, care și pînă atunci dusesese o viață nestatornică și stătuse în legătură cu haiducii care cutreierau în jurul Aradului. El și cu alții asemenea lui instigaseră încă cu un an înainte pe iobagii din domeniul fiscal al Zlatnei să se sustragă de la slujbele domnești și să amenințe cu moartea pe slujbași. Prin fugă a scăpat de pedeapsă cînd i-au ieșit la lumină uneltirile; dintre aderenții săi au fost pedepsiți unii cu închisoarea, alții cu bătaia. Dar amăgirea libertății apucase să pună stăpînire pe popor. Locuitorii din Crișcior și din toate satele apropiate din comitatul Zărand prinseseră în vara trecută ocazia, cînd se pregătise la Alba Iulia și Hațeg o conscripție militară, să anunțe printr-un trimis comisia din Alba Iulia că ei sînt hotărîți să ia armele pentru a intra în serviciul împăratului, în credința că pe această cale vor scăpa de iobăgie. De îndată ce domnii de pămînt au prins de veste despre acest demers, ei au închis pe servitorul delegatului și au poruncit să i se confişte cei doi boi. Atîta a fost pînă la 31 octombrie 1784. În acea zi, însă, s-au adunat la Mesteacăn în cercul Zărand cîteva sute de oameni, la o chemare a lui Horea, făcută mai înainte prin emisari ai lui trimiși în toate părțile. Horea le-a spus că el tocmai s-a întors de la Viena unde a fost primit cu bunăvoință de împărat și chiar dăruit cu o cruce de aur, pe care o arată poporului. Acum e vorba numai ca ei să se declare dacă vor să țină cu împăratul sau cu nobilimea? În primul caz, ei nu ar avea decît să-l urmeze și să-și aducă de la Alba Iulia armele, pe care erau hotărîți să le ia, și, astfel, ar scăpa de iobăgie. Această propunere a acționat ca un șoc electric asupra întregii mulțimi, care se luă după amăgirea lui, fără să țină seama de netemeinicia propunerii lui Horea, și fără să-i pese de urmări. Într-un glas i-au dat aprobarea și i-au făgăduit și printr-un jurămint. Nimicirea nobilimii, încît numai numele să rămînă din națiunea maghiară¹, aceasta era deviza. Asta, spunea Horea, nu ar fi nici împotriva voinței împăratului. Pentru adevărire el amăgea poporul arătînd niște pretinse imputerniciri și susținea că numai pe această cale s-ar putea găsi eliberarea de slujbele domnești.

Atunci mulțimea și-a făcut pregătirile pentru acțiunile ei furtunoase. În ziua de 1 noiembrie, înainte de amiază, erau adunați ca la o mie de oameni și au pornit spre Curechi. Horea rămase în urmă și puse conducător al lor pe Crișan Gheorghe. O parte din oameni au petrecut noaptea pe cîmp. Pe la miezul nopții, au început să se tragă clopotele a primejdie în sat și s-a făcut zarvă cu vestea că s-ar apropia niște nobili călare ca să omore pe cei ce voiau să meargă la Alba Iulia după arme. La alarmă nobilii, care se aflau în sat, au pornit în grabă, cu trei soldați pe care îi aveau la ei și au tras în mulțime. Poporul deveni atunci și mai furios. Cei doi vicejuzi, Gál și Nalátzi, pieiră uciși în zarvă. Conducătorul Crișan chemă pe țărani să-l urmeze la Alba Iulia. Dar ei i-au ripostat că, dacă s-ar îndepărta, nobilimea s-ar răzbuina asupra copiilor lor;

apoi s-au lăsat cu totul pradă furiei lor, au prădat și jefuit pe nobilii de acolo și au ucis pe oricine le ieșea în cale dintre nobili, fără deosebire de sex sau vîrstă.

La 2 noiembrie numărul răscuțaților crescuseră la patru-cinci mii și se răspîndiră în Crișcior, Brad, Ribița și Mihăileni; prădară și jefuiră pe nobilii ce locuiau acolo, puseră foc la casele lor și pe nobilii ce le ieșeau în cale îi măcelăriră împreună cu femeile și copiii.

Guberniul ceru îndată de la Comandamentul general ajutor militar, îndeosebi cavalerie și hotări să trimită la fața locului un comisar propriu ca să potolească poporul. În același timp a cerut celor doi episcopi români să facă uz de autoritatea lor, prin bune îndemnuri, față de poporul dus în rătăcire². Răscuțații nu mai puteau fi opriți. La 4 noiembrie puseră foc la castelul din Brănișca de pe Mureș, pustiiră toate curțile nobiliare de la Șoimuș, ba trecură și Mureșul dincoace și pustiiră și aici, cu foc și sabie, ceea ce le ieșea în cale.

Apoi s-au împărțit numai în două cete. Una s-a tras în jos pe lângă Mureș, cealaltă în susul râului. Cei dinții au jefuit la 5 noiembrie curțile domnești de la Ilia, Gurasada, dincolo de Mureș, și Leșnic cu multe alte sate dincoace de Mureș, și au făcut, dincoace, insula de la Ghelmar, iar dincolo Ilia și Brănișca, locul de depozitare al lucrurilor prădate de nobili. La 6 noiembrie un grup deveni atît de îndrăzneț, încît veni chiar împotriva Devei cu mari strigăte și aprinse întii ferma lui Adam Ribitzei. Multe familii de nobili se refugiară în castel. Vicecomitele cu nobilimea adunată li s-au împotrivit. Țăranii s-au speriat și s-au îndreptat spre casele bulgarilor, asupra cărora s-au năpustit cu furie. Însă nobilimea însoțită de puțini ostași i-a urmărit și, conduși de lumina măierștei [în flăcări a] lui Ribitzei, i-a respins, făcînd chiar prizonieri pe unii dintre ei. Cu aceștia au făcut judecată scurtă în dimineața următoare și pe 34 din ei i-au executat, prin sabie. Execuția a fost în sine înfricoșătoare, dar mai înspăimîntător a fost felul în care a fost dusă la îndeplinire. S-a săpat un șanț lung și condamnații au fost puși în genunchi la marginea gropii unul după altul, astfel încît capetele tăiate să cadă de la sine în groapă, după care călăul le împingea în groapă și trupul, pentru ca să facă loc la următorul, care în același chip au fost trecuți din viață în moarte.

Dar încă în aceeași după amiază o altă ceată adunată în grabă din multe sate veni dinspre Mintia, unde pîrjolise și jefuise toată noaptea, ca de altfel și în satele vecine; s-a oprit la castelul Devei și era pe cale să-l atace pentru a doua oară. Dar nobilimea ieși din nou [la atac] sub conducerea vicecomitelui, sprijinită de 70 de grăniceri pedestri și 14 husari secui. Cu acest prilej vreo 70 de oameni dintre răscuțați au fost parte răpuși, parte aruncați în Mureș, și cîțiva au fost făcuți prizonieri. Ceilalți au fugit în satele dinspre Hunedoara și Hațeg, s-au întărit cu iobagii de acolo și împreună cu ei și-au continuat grozăviile.

Între timp a doua ceată a pornit în sus pe Mureș și s-a întins, arzînd, jefuind, stricînd într-una, pînă în regiunea Vurpărului. O parte a trecut Mureșul la Geoagiul de Jos făcînd incursiuni pînă spre Bințița, Pișchintî, Uioara și Vințul de Jos, unde locuitorii s-au unit cu ei și și-au revărsat furia și mai mult decît aceștia. În această regiune staționau locotenent-colonelul Karp și maiorul Stojanich din primul regiment de infanterie românesc, avînd sub comanda lor patru companii din acest regiment și toată armata din împrejurimi. Aceștia au pornit atunci în

grabă cu trupa care o aveau cu ei, chiar la timp ca să împiedice să nu se generalizeze jaful. Au atacat în Bințiți, pe răsculații care tocmai jefuiau curțile lui Orban și, deoarece ei s-au împotrivit, au deschis focul asupra lor, rănind mortal vreo 20, iar pe 41 i-au luat prinși. De acolo s-au îndreptat spre Cioara; în drum au ucis vreo 13 răsculați refugiați în circiuma din Șibot și au atacat prin surprindere în Cioara o altă ceată, care întocmai dădea foc curții nobiliare Bartsai. Și dintre aceștia 13 au fost uciși și 15 au fost prinși.

Atunci pentru a pune stavilă distrugerilor făcute de răsculați, nobilimea din Hațeg s-a împărțit încă în 4 noiembrie în două cete, dintre care se hotări ca una să rămână acasă pentru apărarea [caselor], iar cealaltă, împreună cu locotenentul-colonelul Karp, să se grăbească împotriva răsculaților.

Între timp soseau din toate părțile la Sibiu plingerile nobilimii și ale diferiților slujbași din comitate.

Fiecare zi aducea vești noi despre grozăviile comise de răsculați. Comandamentul general a fost rugat insistent să dea sprijin și ajutor. Dar el tot se mai îndoia încă de veștile sosite³, totuși, pentru o liniștire provizorie, a înștiințat Guvernul, la 7 noiembrie, că armata chemată e alcătuită din 12 corpuri de infanterie, o divizie și jumătate de husari și un batalion de grenadieri, care sînt postați în comitatul Hunedoara, în Alba Iulia și Arieș. Acestora aveau să li se alăture încă alte două divizii de husari din regimentul Leopold Toscana în Nocrich, pentru ca să formeze o linie de la Deva pînă la Miercurea. În locul acestora au fost trimise două batalioane secuiești de infanterie, pentru a fi postate parte în Nocrich, parte de-a lungul Oltului. Cu toate aceste pregătiri Guvernul văzu însă cu îngrijorare că răsculații deveneau tot mai îndrăzneți, și tot mai mulți nobili cădeau jertfă furiei lor. De aceea a ținut chiar la 7 noiembrie o ședință extraordinară pentru a se sfătui în privința aceasta, la care asistă și generalul comandant. I s-a făcut propunerea dacă nu ar fi recomandabil, în fața marii primejdii, izbucnite atît de neașteptat, să se cheme cîteva regimente și din Ungaria în sprijinul trupelor aflate în țară. Deoarece însă el nu voi să aprobe această cerere, i s-a mai propus, dacă nu s-ar putea cel puțin abate de la aplicarea ad literam a opreliștii date armatei ca nu cumva să se lase atrasă în vreo acțiune, și să se folosească și forța în cazul cînd s-ar vedea că răsculații nu pot fi potoliți prin nici un alt mijloc? Dar generalul-comandant rămase neînduplecat în atitudinea sa și răspunse că el dă socoteală de ordinele sale și trebuie să răspundă de ele. Guvernul nu i-a mai rămas altceva de făcut decît să împună slujbașilor comitatelor să păstreze o permanentă înțelegere cu armata de acolo și să-i asigure întreținerea. S-a mai hotărît în afară de aceasta să se trimită fără întîrziere comisarul gubernial propus încă de la început, prevăzut cu deplină autoritate și împuternicire, pentru ca în numele Guvernului să abată poporul pe alt drum și pentru asta să acționeze în înțelegere cu generalul v. Pfefferkorn care este în regiunile răsculate. Pentru această chestiune a fost desemnat consilierul gubernial Michael von Brukenthal și s-au întocmit instrucțiuni speciale pentru el. În același timp s-a cerut episcopului ortodox Gedeon Nichitiei să însoțească personal pe comisarul gubernial pentru ca atît el însuși cît și prin preoții și arhidiaconii de sub autoritatea sa să arate poporului rătăcirea, și să-l aducă pe calea cea bună. Amîndoi au plecat, la 9 noiembrie, la fața locului. Apoi s-au răspîdit în toată țara și în numele Guvernului

prezentau patente tipărite în limba românească, în care se arăta toată prefăcătoriea cu care Horea încerca să înșele poporul și să-l ațîțe împotriva domnilor săi de pământ, se cerea poporului să vină la ascultare și liniște, și pentru acest caz se dădeau asigurări de satisfacere deplină nu numai în ce privește iertarea preainaltă, ci și pentru chestiunile mai mărunte care de altfel trebuiau cerute pe calea ierarhică; aceia care, dimpotrivă, stăruiau în neascultare, precum și juzii și jurații care descoperind unele planuri de răscoală nu le aduceau la cunoștință, erau amenințați cu cele mai teribile pedepse.

Pe cit de mult urmăreau în general aceste dispoziții să potolească poporul pe atît de contrară scopului a fost socotită procedura scurtă aplicată la Deva în 7 noiembrie de nobili răsculaților prinși. Pe de o parte s-a neglijat în această împrejurare să se afle de la prizonieri — înainte de a-i fi executat — cine au fost urzitorii, necunoscuți pînă atunci, ai acestor tulburări, [să se afle] șiretlicurile și ascunzătorile lor, precum și motivele acțiunilor lor, și să se dea de urma sursei relelor, ca să le poată înăbuși în fașă. Pe de altă parte, poporul, și așa foarte iritat, a fost ațîțat și mai mult spre răzbunare de această severitate care atîngea cruzimea, iar intenția de a-l aduce [pe popor] la rațiune într-un chip mai blînd a fost aminată. Guvernul a condamnat deci cu asprime această acțiune și a ordonat slujbașilor să urmeze întru totul indicațiile care le vor fi date de comisarul gubernial care tocmai plecase din Sibiu.

Între timp cele întîmplate nu se mai puteau schimba: poporul deveni tot mai furios și pe lîngă asta întărit în iluzia greșită că nelegiuirile lui ar fi într-adevăr privite favorabil de Curte, ținînd seama de slaba împotrivire a armatei. Atunci în cercul Zărand [răsculații] s-au împărțit în trei cete. Una, alcătuită din cinci mii de oameni, s-a îndreptat spre Cimpeni, a doua în Valea Geoagiului de Jos și regiunile din jur, [iar] a treia spre Mureș. Deoarece răsculații însemnau fiecare zi cu noi cruzimi, iar puțina armată care era în țară era socotită prea slabă să le poată opune rezistență în fiecare punct, generalul-comandant a fost întrebare de Guvernul să-și spună părerea dacă nu ar fi consultat ca nobilimea și comunitățile libere să fie mobilizate pentru siguranța lor și să pornească împotriva răsculaților împreună cu armata. Însă generalul-comandant a socotit și această propunere inutilă și a cerut numai ca nobilimea și slujbașii cercuali să supravegheze cu mare atenție ceea ce face poporul, și chiar din regiunile mai îndepărtate să anunțe imediat autoritățile militare la cel mai mic semn ce dă de bănuire⁴. Această cale era însă mult prea departe de a putea asigura o apărare față de înaintarea răsculaților. Nobilimea din comitatele Alba și Cluj s-a ridicat într-adevăr în propria sa apărare. Guvernul avea totdeauna grijă ca ei [nobilii] să nu se îndepărteze de dispozițiile primite și le-a trimis de aici avertismente repetate. Comisarul gubernial v. Brukenthal se străduia din partea sa să aducă la cunoștința răsculaților patentele Guvernului date pentru înăbușirea acestei răscoale. În acest scop a pus să fie publicate patente mai întii la Miercurea în ziua de țîrg. Mulți dintre oamenii strînși acolo și-au revenit din amăgirea că faptele poporului răsculat ar fi pe placul Curții [imperiale], și au primit lămurirea de acum cu mulțumiri. Aducerea la cunoștință a patentelor a mai fost deci făcută de Brukenthal și la Sebeș și Alba Iulia. De asemenea episcopul român, Nichitici, a trimis circulare tuturor protopopilor și le-a recomandat să lămurească poporul amăgit asupra rătăcirii lui și asupra gravității faptelor lui, și să-l îndemne la

liniște. În acest scop Brukenthal a trimis din Alba Iulia și din partea sa oameni cunoscuți și de încredere cu misiunea să se ducă printre răsculați și să-i îndrume la ordine. Printre aceștia era și oculistul Molnar de la care se spera — ca de la unul ce era român din naștere — că recomandările sale pe lângă cei de un neam cu el vor fi [bine] primite. Ba chiar locotenent-colonelul Ott a încercat însuși în Inuri nu departe de Vințul de Jos, unde plecase cu o unitate de husari, să atragă de partea lui pe unii din locuitorii care la îndemnul lui repetate i-au și făgăduit să se potolească, dacă li s-ar da numai trei husari care să-i aperse împotriva confrăților lor răsculați. Ott i-a asigurat că nu li se va întâmpla nici un rău și a determinat pe căpetenia răsculaților să se ducă el însuși împreună cu încă un locuitor din sat la comisarul Guberniului și să primească de la el instrucțiunile. Căpetenia (răsculaților) se numea Urban Urs⁵ și se dădea drept un fiu al faimosului Horea Urs. Brukenthal i-a întrebat amănunțit despre cele întreprinse de ei, în loc să le dea el ca ostatici trei husari, după cum ceruseră, le-a cerut ca ei să-i dea trei ostatici dintre ai lor ca zălog al supunerii făgăduite. Ei i-au făgăduit să aducă la liniște în câteva zile încă alte șase sate răsculate din jur, și cu aceasta li s-a dat drumul.

Dar bătrînul Horea a rămas mai departe în încăpățînarea sa. Ceata principală de sub comanda sa s-a stabilit în domeniul fiscal al Zlatnei unde chiar de la început, la 7 noiembrie, s-au abătut ca niște lăcuste asupra Abrudului, [unde] au făptuit cruzimi neomenoase timp de trei zile și două nopți, au jefuit și au devastat toate casele, au luat banii fiscului, arhiva și documentele le-au răscolit, pe oameni i-au omorît fără milă pe ulițe, în case, ba chiar și în biserici, și pe aceia pe care i-au lăsat în viață i-au silit să treacă la religia românilor. De aici au plecat la Cîmpeni, unde au distrus clădirea comitatului și au luat cu ei și casa de bani a Oficiului de preschimbare a aurului. De acolo au făcut la 10 noiembrie incursiuni la Sîngeorzu Trascăului unde pe lângă curțile nobililor au jefuit și biserica reformată, și, pînă unde au putut ajunge, au distrus totul; apoi [s-au întors] pînă la Baia de Arieș și localitățile din jur. Pretutindenii au distrus nu numai clădirile nobiliare, particulare, ci și casele fiscului și cîrciumile.

În același timp, Horea a trimis nobilimii din Deva șase puncte, cu amenințarea că va ataca din nou castelul și va distruge pînă în temelie orașul dacă nu vor recunoaște aceste puncte pînă la 14 noiembrie. Ele sună precum urmează:

1. Comitatul împreună cu toți stăpînii [nobili] să făgăduiască cu mîna pe cruce punctele ce urmează:

2. În viitor să nu mai fie [nici o] nobilime, fiecare să-și ciștige traiul din obținerea unei slujbe împărătești.

3. Nobilii să-și părăsească îndată și pentru totdeauna posesiunile.

4. Nobilii să plătească contribuția la fel cu poporul de rînd.

5. Pămînturile nobiliare să fie împărțite între țărani potrivit unei alte porunci împărătești ce se va da.

6. Dacă Tabla acceptă condițiile de față, atunci să ridice pe stîlpi cît mai înalți ce se vor putea găsi steaguri albe, atît la castel cît și la marginile orașului Deva.

Răspunsul Tablei la acestea trebuie să fie dus în ziua de 14 ale lunii popii Dănilă din Criscior, căci altfel nemulțumiții sub conducerea căpitanului lor, potrivit jurămîntului făcut, vor pustii Deva și o vor distruge.

Generalul Pfefferkorn trimise atunci pentru întărirea garnizoanei din Deva atîta armată de cîtă se putea lipsi. Ici, colo au fost prinși unii dintre răsculați, și din cînd în cînd erau aduși ca prizonieri unii la Deva, alții la Alba Iulia, iar alții la Hunedoara. S-a ordonat atunci și slujbașilor comitatului, din partea Guberniului, să-i interogheze unul după altul și să-i trateze după trei categorii diferite. În prima categorie să intre aceia care s-au apărat și au fost prinși cu arma în mînă; în a doua aceia care au fost amăgiți de conducători ai răscoalei și au pornit cu ei, fiind prinși împreună în expediția de urmărire; în a treia aceia care au fost prinși în timpul devastărilor beți și amețiți. S-a poruncit să se cerceteze amănunțit aceste circumstanțe și să le lămurească cu grijă, pentru ca procedura împotriva celor prinși să rămînă pretutindeni la fel⁶.

Între timp locotenent-colonelul Schultz a pornit la 11 noiembrie cu trupa sa în întîmpinarea unei cete staționate la Cricău în comitatul Alba de Jos. Pe cînd se apropiau de el, Schultz găsi cu cale să le strige să se oprească. Atunci ieșiră din mulțime conducătorii lor cu alți trei. Una dintre căpetenii era amintitul Urban Urs, fiul lui Horea Urs din Cîmpeni⁷. Acesta puse să se poarte înaintea lui o cruce mică de aur; al doilea era Ion Cloșca, care împreună cu bătrînul Horea Ion și susnumitul Gheorghe Crișan formau o treime. Locotenent-colonelul intră cu ei într-o convorbire amănunțită. La cererea lui, ei și-au arătat plîngerile. Din ele rezulta că: „plîngerile pe care iobagii din domeniul Zlatnei le-au purtat de șapte ani, parte în țară, parte la Curte, erau încă tot ne-rezolvate, deși Cancelaria aulică le-a dat în aprilie o rezoluție liniștitoare. Ei cer acum așadar: 1. Eliberarea de iobăgie 2. Să fie militarizați 3. Punerea în libertate a confrăților lor întemnițați la Galda de Jos“. Locotenent-colonelul le-a reproșat devastările, uciderile și celelalte orori comise. Dar și ei au pus acestea pe seama poporului care a alergat la ei din toate părțile și care era la fel de nemulțumit de domnii de pămînt, și pe care nu-l puteau ține în friu fiind așa de numeros. Au asigurat însă că printre ei nu s-ar găsi nici hoți și nici instigatori străini. Locotenent-colonelul le-a făcut diverse recomandări, după care ei i-au făgăduit să se împrăștie și să stea liniștiți la casele lor. În schimb, el le-a promis să prezinte el însuși cererile lor la autoritățile superioare și să le aducă rezoluția pînă la 19 noiembrie la Cîmpeni. Pentru întărirea acestor promisiuni, au sărutat crucea atît conducătorii răscoalei cît și locotenent-colonelul. După aceasta, răsculații s-au împrăștiat și s-au înapoiat în satele lor. Locotenent-colonelul a transmis în scris toate acestea Comandamentului general, împreună cu faptul neobișnuit că răsculații au botezat prin preoții lor pe mulți dintre reformatii și arienii din Baia de Arieș, căzuți prinși în mîinile lor. Guberniul a primit aceste știri fără a-și manifesta aprobarea sperată de locotenent-colonel. Se socoteau necuviincioase tratativele între autorități și supușii, care erau în plină răscoală, atîta vreme cît nu depuneau cu adevărat armele, și s-a cerut atunci Comandamentului general să se aducă la cunoștința poporului patentele întocmite pentru liniștirea acestuia printr-o publicare solemnă făcută de comisarul gubernial împreună cu generalul Pfefferkorn⁸. Rezultatul a justificat presupunerile Guberniului privitoare la armistițiul inoportun încheiat pe timp de 8 zile între locotenent-colonelul Schultz și răsculați. Chiar dacă publicarea făcută din sat în sat în parte de comisarul Guberniului, în parte de Guberniu prin slujbașii comitatelor asistați de cîte un preot și chiar dacă vorbele bune ale locotenent-colonelului Karp, staționat în districtul Hațeg,

ca și cele ale locotenent-colonelului Ott în Inuri și îndemnurile vicarului neunit Popovici, trimis în părțile Zărândului, au avut ca rezultat că locuitorii din Vurpăr și Vințu de Jos au fost înduplecați să se reîntoarcă [acasă]; și diferite sate din districtul Hațeg ca și din cercul Hunedoara și de pe lângă Deva s-au liniștit și în parte lucrurile furate de la nobili au fost înapoiate slujbașilor de comitat în chipul prescris de emisarul gubernial, precum și faptul că locuitorii din Inuri au stat liniștiți, iar în cercul Zărând numărul răsculaților părea că scade, totuși, chiar în ziua în care a avut loc pretinsul armistițiu al lui Schultz, în comitatul Alba de Jos a fost ucis nobilul Nicolaus Biro și a fost jefuit Stefan Szottyori, iar în cercul Hunedoarei [satele] Ilia și Brănișca se arătară atît de recalcitrante, încît în special locuitorii din Ilia și-au împărțit între ei, fără teamă, lucrurile și bucatele luate de la nobili.

Între timp s-a reîntors și oculistul Molnar din călătoria sa făcută la Brad în comitatul Zărând. El a întilnit dincoace de această localitate, în cîmpie, 600 de oameni sub conducerea lui Crișan Giurgiu și arătînd crucea s-a apropiat de ei însoțit fiind de patru husari din regimentul Orosz și a început să le vorbească. Între timp s-a lăsat seara: răsculații l-au condus în Brad. Cu unii s-a împrietenit, reușind în felul acesta să i se acorde o convorbire pentru ziua următoare în sus-amintita cîmpie. Aici găsește adunați peste 3 000 de oameni, înarmați cu arme de foc, cu lănci, dar și mulți din ei numai cu furci, însă toți atît de furioși, încît i-a împlînzit arătîndu-le din nou crucea sa și i-a înduplecat să aleagă 700 de oameni pentru o convorbire cu el. Prin îndemnuri a reușit să-i facă să-i făgăduiască sub jurămint că se vor supune, după care ei l-au însoțit îndată pînă la podul de la Brad. Dar aici întilni 22 de nobili, îmbrăcați în zdrențe care își salvaseră viața numai primind religia ortodoxă⁹. Între timp sosi curînd și Horea aici. Acesta zădărnici toate nădejzile de pînă atunci. El declară îndemnurile lui Molnar către popor drept înșelătorii și porunci satelor din jur — sub pedeapsa neascultării față de poruncile preainalte — să se înfățișeze înaintea lui și să asculte poruncile, pe care el avea să le spună în numele împăratului. Episcopul neunit Nichitici opuse acestor povești ale lui Horea o altă circulară, dată în numele său, ca să fie publicată atît în domeniul Zlatna cît și în cercul Zărând. În același fel comisarul gubernial a pus să se vestească în comitatele Hunedoara, Cluj, Alba și Sibiu că pentru fiecare instigator al poporului, adus prins, se vor plăti drept răsplată 30 de ducăți; dimpotrivă, din fiecare sat care s-ar mai răscula, vor fi trași în țeapă după legile țării judele sătesc și doi locuitori. Guberniul nu numai că a încuviințat aceste măsuri, ci el însuși a trimis în toată țara, la 18 noiembrie 1784, patente cu același cuprins, poruncind ca și acestea, la fel cu cele de dinainte, să fie anunțate în fiecare sat de un subjude și de preotul satului și ele să fie semnate de preoți și de bătrîni satului sau dacă aceștia ar fi neștiutori de carte atunci să fie întărite prin punerea degetului.

Cu toate acestea la autorități soseau din toate părțile cele mai jalnice vești. Oficiul minelor din Zlatna scria la 14 noiembrie că devastările din jurul Hunedoarei nu mai luau sfîrșit, că toate curțile nobiliare erau prefăcute în cenușă, și chiar satul cu totul liber Cinciș s-ar fi alăturat răsculaților, și că administrația se teme în fiecare ceas de un atac în Hunedoara, unde s-au refugiat peste 1 000 de nobili, cu lucrurile cele mai de preț. Slujbașii cercului Hunedoara au prezentat acum și ei Guberniului o listă a devastărilor întîmplante pînă la 19 noiembrie. În 61 de sate

au fost prădate 9 castele și 215 curți nobiliare, numai în cercul Hunedoara, dintre primele 4 și dintre ultimele 57 au fost prefăcute în cenușă, iar 15 complet distruse; în afară de asta o biserică reformată și 8 case parohiale reformate au fost întâi prădate, apoi devastate, și au fost ucise 26 de persoane, printre care se aflau un preot reformat, un învățător, 9 nobili, 8 femei și 4 copii. Un nobil căutase să se ascundă deghizat în haine românești, dar a fost descoperit de răsculați și i s-a fâgăduit să fie cruțat dacă s-ar răscumpăra cu 50 de galbeni. El i-a și adus, dar cu toate acestea a fost ucis de ei în chip mișelesc. Răsculații s-au retras ce-i drept în munți, dar numai ca să uneltească noi planuri de revoltă, după cum la Bozeș au strâns la un loc mulți fierari ca să-i pună să le facă lănci și alte feluri de arme. Tinărul Horea și-a respectat atît de puțin cuvîntul dat la 11 noiembrie locotenent-colonelului Schultz, încît, dimpotrivă, el cu ceata sa a stat în satul Mogoș și amenința că pînă în 8 zile va comite violențe și mai mari. Iar bătrînul Horea puse alți juzi și jurați în Domeniul de sus al Zlatnei, în Albac, spunînd că de acum înainte el este acolo stăpînul de pămînt. Ba pînă într-atîta și-a împins cutezanța, încît făcea pe oameni să creadă că Transilvania ar fi o țară dăruiată românilor încă de un bătrîn rege dac, cu cuvintele: De-iou-ție, de aceea în prezenta conjurație împotriva nobililor este un lucru care privește pe toți românii din țară¹⁰. Comisarul gubernial a înștiințat îndată pe generalul Pfefferkorn despre adunările poporului răsculat, care mai continuau, și a propus să le împrăstie cu armata de sub comanda sa; dar a primit răspunsul că situația de acum a trupelor ar fi de așa natură încît răsculaților le-ar fi imposibil să treacă dincoace de Mureș; să întreprindă însă acțiuni împotriva lor i-a fost categoric interzis, pînă cînd nu va avea loc a doua convorbire a locotenent-colonelului Schultz cu răsculații, la Cîmpeni.

Guberniul nu i-a tănuit generalului comandant nici unul din aceste rapoarte; dimpotrivă, pe cele mai multe le-a însoțit de cereri presante pentru un ajutor mai eficace și a arătat primejdiile care ar proveni din aminare, și tocmai de aceea a cerut din nou întăriri din Ungaria, în cazul cînd armata aflată în țară nu ar fi de ajuns ca să pună stavilă răsculaților. Acum a dovedit și experiența cît de mari erau distrugerile pe care le-au comis răsculații în toate părțile. La toate aceste demersuri încă n-a răspuns deloc sau a răspuns foarte calm. El [generalul comandant] considera inutilă și inoportună cererea de întăriri din Ungaria, pentru a nu extinde și mai mult în afara Transilvaniei zvonurile care circulau, deoarece întîmplările de pînă acum făcuseră și așa prea multă vîlvă în afară. Nobilimea înfricată din comitatul Cluj a trecut la insurecția generală, lucru care i-a fost reproșat categoric de generalul-comandant. Chiar și nobilimea de pe Tîrnave era preocupată de astfel de gînduri, desperată că ajutorul militar tot mai întîrzie; însă Guberniul i-a atras atenția asupra dispozițiilor date în această privință.

Atunci sosi, în 21 noiembrie, un curier cu o scrisoare din 12 noiembrie a contelui Eszterházi, cancelarul aulic ungaro-transilvan. El scria că este voința împăratului ca în înțelegere cu Comandamentul general să se procedeze cu toată energia împotriva răsculaților, să se facă judecată scurtă cu ațîțătorii și, dacă este necesar, să se acționeze fără nici o cruțare împotriva poporului răsculat¹¹. Acum ar fi trebuit ca în sfîrșit Comandamentul general să fie adus la hotărîrea de a executa cererile Guberniului de atîtea ori repetate, mai ales că Guberniul i-a expus limpede nu numai lui, ci și slujbașilor comitatului, părerile sale conform

cărora singura cale pentru grațiere [iertare] ar fi: ca lucrurile furate să se dea înapoi în mâinile comisarilor desemnați în acest scop în fiecare comitat, să se depună armele, să se predea căpeteniile răscaloalei și să dea ca ostateci pe bătrâni. În timp ce însă Guberniul aștepta cu încordare hotărârea ce trebuia să o ia generalul-comandant, ca urmare a hotărârii prealalte comunicată de însuși cancelarul aulic, și a propriilor sale demersuri insistente, și totuși nu a primit ca răspuns nimic, decît că toate regimintele de cîmp și grănicerești din țară ar fi primit ordinul categoric să urmărească pe neobservate [discret] acțiunile locuitorilor; [în acest timp] a sosit la 22 noiembrie raportul comisarului-gubernial Brukenthal, că I. Horea a fost prins de locuitorii din satul Lupșa, deoarece le-a devenit suspect, și că a fost predat Comandamentului militar din Zlatna; dar că locotenent-colonelul Schultz care era în Abrud i-ar fi dat să înțeleagă că el, cu toate acestea, se va duce la Cîmpeni, conform promisiunilor făcute la 11 noiembrie, și va căuta să liniștească spiritele. Guberniul a comunicat neîntîrziat generalului-comandant și acest raport, l-a făcut însă atent, în același timp, asupra faptului că poporul răscolat a folosit răgazul acordat la 11 noiembrie, prin convorbirea cu Schultz, numai ca să-și întărească forțele prin emisari și instigatori trimiși, să-și procure tot felul de arme, să se strîngă cete împotriva cuvîntului dat, și chiar acum în alte localități românii își ridică capul; în sfîrșit s-ar părea că ar fi timpul să nu se mai lase reținut prin nimic altceva, ci să se procedeze fără cruțare împotriva răsculaților. S-a cerut așadar Comandamentului general să comunice Guberniului dispozițiile sale, luate ca urmare a hotărârii prealalte ce i-a fost comunicată, pentru a le putea aduce la cunoștința comisarului Guberniului și autorităților provinciale respective.

Dar chiar în ziua aceasta a sosit un nou raport de la slujbașii cercului Hunedoara, din 20 noiembrie, cu știrea că locuitorii din Zărând, după cum anunță un om demn de crezare, care a auzit cu propriile lui urechi, au de gînd să cuteze un nou atac, și împreună cu toți iobagii români de aici să extindă în toată țara pustiirile, așa după cum ei și acum îrtrețin o înțelegere neîntreruptă cu ortacii lor [răsculații din domeniul Zlatna]. Cele trei căpetenii principale ale lor ar fi Ion Horea, Ion Cloșca și Crișan Petru¹², dar în afară de aceștia ar mai avea mai multe căpetenii ajutoare, căpitani, sergenți și caporali. Pentru a preveni deci alte dezordini, nu a mai rămas altă cale decît ca armata de dincoace [de Mureș] să primească autorizația să atace cu toată energia și forța atît pe răsculații din comitatul Zărând, cît și pe cei din domeniul Zlatna.

În loc ca și acest raport să aibă ca urmare unele dispoziții mai eficiente¹³, Guberniul a primit de la generalul-comandant, la 23 noiembrie, trei scrisori de răspuns deodată, dintre care una cuprindea o afirmație neașteptată și în contradicție evidentă cu evenimentele de pînă acum, anume că convorbirea lui Schultz din 11 noiembrie a avut principii temeinice și totodată cele mai bune rezultate, deoarece între timp răsculații s-au abținut de la alte acțiuni dușmănoase și violente. În cea de-a doua scrisoare se arăta, în sfîrșit, că generalul Pfefferkorn a și primit porunca să pornească, cu toată energia împotriva răsculaților cînd toate trupele ceie necesare vor fi la un loc sau vor fi sosite în regiune. În a treia scrisoare se arată că autorităților militare de pretutindeni li s-au trimis noi prunci ca să supravegheze cu atenție acțiunile răsculaților, prin patrulăi întehite și la cea mai mică bănuială să dea de știre neîntîrziat. Dar

deoarece Tabla din Turda s-a plîns în mod deosebit că românii se răscoală și în cercul ei și că de aceea ea a rugat armata de acolo să ocupe cu trupele necesare localitățile cele mai suspecte, însă a primit răspunsul că ea nu are voie să-și schimbe poziția fără ordin superior, pentru rezolvarea acestui punct, Comandamentul general a trimis atunci Guberniului, regimentului de dragoni Savoia un ordin sigilat pentru a fi transmis mai departe¹⁴.

Între timp sosi un al doilea curier cu un bilet de mină scris de împărat, în care se indica să se pună capăt tulburărilor cu toată seriozitatea și în mare grabă, să se alăture la trupele pornite împotriva răsculaților dregători de comitat ca să vorbească răsculaților în limba lor și împotriva acelor răsculați care vor fi aduși prinși, pentru cazul că vor fi dovediți fie ca instigatori sau mai cu deosebire rebeli, să li se aplice judecata scurtă, după ce li s-a luat un interogatoriu sumar, iar condamnații să fie executați imediat; dar, totodată, să se dea sarcină clerului ca prin îndemnuri repetate să îndrume pe calea dreaptă poporul orbit, și pentru fiecare instigator care va fi prins să se asigure o răsplată de 300 de ducati. Guberniul emise atunci două noi patente românești în care se repetau pentru iobagii răsculați condițiile arătate înainte, care anunțau răsplata pusă pentru prinderea instigatorilor și se porunca categoric celorlalți iobagi îndeplinirea obligațiilor față de domniile lor de pămînt¹⁵.

În schimb, generalul-comandant, căruia i-a fost comunicată și această poruncă împărătească, nu mai putea să nu vadă acum severitatea pe care împăratul însuși o recomanda pentru îmblinzirea poporului răsculat. Deocamdată el răspunse la 24 noiembrie că, atunci cînd toate trupele vor fi adunate, va face cunoscut Guberniului ziua începerii acțiunilor, dar cerea în același timp ca Guberniul să-i comunice planul, pe care oricum îl va fi întocmit pentru operațiile militare, sau în cazul cînd ar fi necesară o acțiune comună Guberniul să-l înștiințeze, și el se va și prezenta. De asemenea mai cerea un comisar provincial cu care să se poată sfătui generalul Pfefferkorn. Guberniul răspunse: Comandamentului general îi este bine cunoscută toată situația din rapoartele comunicate la vreme, că de altfel nu intră în preocupările Guberniului să întocmească un plan pentru operații militare, din care cauză el cu atît mai puțin ar putea fi de acord cu o colaborare prin care se pierde vremea, cu cît cea mai mică aminare aduce cu sine o mare primejdie; ruga, așadar, încă o dată, să ia măsuri conform cu hotărîrea imperială și să le pună în aplicare, deoarece poporul a început acum să se tulbure și în interiorul țării; de altfel nu este necesar nici un comisar provincial special, deoarece comisarul gubernial se și află aici și chiar slujbașii comitatului ar fi fost pregătiți să însoțească trupele¹⁶.

Rapoartele sosite între timp în ziua de 24 noiembrie, deodată, erau încă tot descurajatoare. Chiar din cercul Sibiului, care era doar departe de sediul principal al răsculaților, se scria că fără severitate cu greu ar putea fi obținută liniștea dorită. Abrudul, unde din porunca lui Crișan Giurgiu fusese ucis un preot român din cauza îndemnurilor [la liniște făcute poporului, tot mai era împresurat jur împrejur de răsculați. Plasa Băii de Criș din comitatul Zărand, formată din 26 localități, era în întregime în flăcări; singur satul Țebeană refuzase să se alăture răsculaților. La Brad tot se mai aflau încă 19 nobili în puterea răsculaților. În același timp, magistratul din Abrud descria în cele mai sumbre culori teama în care plutea. Conventul de la Cluj-Mănăștur era îngrijorat pen-

tru soarta documentelor aflate în păstrarea sa, deoarece răsculații țineau tocmai la distrugerea acestor documente, iar arhiva fostei familii Torotzkay o scosese din biserică din Singeorgiul Trascăului și o împrăștiaseră. Tabla regească arăta și ea din partea ei primejdia pentru ea și pentru țară, deoarece răsculații, răspinzind zvonul nerușinat că răscoala lor s-ar face cu știrea preainaltă, vor să-și asigure pretutindeni un sprijin sigur, întrucât poporul vedea el însuși că armata se poartă foarte pașnic și unii din ofițeri intrau chiar în tratative cu răsculații. Tabla din Cluj anunța că 85 de prizonieri păziți la Sălciua fuseseră eliberați cu forța de răsculați. Comisarul Guberniului făcea tot posibilul să restabilească liniștea fără mijlocirea armelor și cu acest scop a lăsat ca și în Vințu de Jos, sat devastat de curînd de către răsculați, să se țină — sub o pază suficientă — tirgul ce cădea pe ziua de 25 noiembrie. Și acolo să se comunice în mod public cele două patente guberniale pentru sfătuirea și prevenirea poporului; declara însă că el aștepta cu cea mai mare ardoare să se dea armatei dispoziții eficiente.

Guberniul transmise toate aceste rapoarte și recomandări Comandamentului general și îi ceru încă o dată în chipul cel mai stăruitor să pornească trupele cît mai curînd posibil împotriva răsculaților și în timpul pînă cînd să sosească ajutorul cerut din Ungaria, acum promis de însăși Curtea, să aducă în grabă mai multe regimente secuiești, îndeosebi ca să salveze pe abrudenii strîmtorați și de asemenea să grăbească salvarea prinșilor din Arad, pusă la cale de comisarul Guberniului împreună cu generalul Pfefferkorn. Un nou impuls a dat la aceasta a doua convorbire, încercată împotriva voinței Guberniului, între locotenent-colonelul Schultz și răsculați la Cîmpeni. Schultz vine la Cîmpeni, găsește acolo pe bătrînul Horea și pe Ion Cloșca și vreo 800 de țărani înarmați cu bite; le arată că singurele condiții prin care pot conta să fie iertați ar fi: să predea armele, să se ducă liniștiți acasă, să înainteze plîngerile pe cale ierarhică și să predea pe capii răscoalei. Ei promisera să se supună, pretinsera însă că nu au nici arme nici conducători, iar cererea lor este o chestiune a întregii țări. Locotenent-colonelul arată pe cei doi capi, Horea și Cloșca, care erau lîngă el, și ceru să-i fie predați. Atunci s-a iscat o mare zarvă, țăranii păreau chiar că ar voi să împresoare pe locotenent-colonel, dar, la îndemnul lui serios, renunță la aceasta. Horea, în schimb, își dă jos cojocul, se amestecă în mulțime și dispore. Schultz îi îndeamnă să fie de față la publicarea solemnă, cerută, a poruncilor împărătești. Ei făgăduiesc să trimită la 25 noiembrie delegați la comisarul Guberniului, aflat la Sebeș, și la generalul Pfefferkorn, pentru a afla care este voința maiestății sale și asigură de altfel, că ei nu au nimic de a face cu dezordinile care se întîmplau sub conducerea lui Gheorghe Crișan în comitatul Zărand. Comisarul gubernial raportă la 24 noiembrie această situație și în același timp anunță că generalul Pfefferkorn încă în seara în care locotenent-colonelul i-a comunicat cele întîmplate a dispus ca trupe suficiente să treacă Mureșul, să ia în stăpînire Bradul și să restabilească legătura între Hălmagiu și Deva. Mai explica însă cît ar fi de necesar să nu fie scăpat din vedere planul, care e și întocmit, de împresurare a răsculaților, și să se țină cu atît mai hotărît de el, cu cît nu este nici o speranță să se scoată așa de curînd din mintea acestui popor ideile unei libertăți fără margini și de împărțire a bunurilor și averilor nobiliare; și că din acest motiv sînt neapărat necesare cea mai mare atenție și vigilență nu numai acum, ci și încă mulți ani la rînd.

În vreme ce Guvernul prezenta Comandamentului general raportul întocmit de comisarul gubernial despre cele de mai sus, și pe de o parte interzice alte demersuri din partea locotenent-colonelului Schultz în această chestiune, a cărei dirijare era lăsată exclusiv în seama comisarului-gubernial în colaborare cu generalul Pfefferkorn, iar pe de altă parte cerea un sprijin mai eficace în vederea măsurilor ce urma să le ia comisarul gubernial, mai ales cu privire la împresurarea răsculaților propusă de el¹⁷, a mai sosit iarăși un raport din comitatul Hunedoara arătând că în districtul Hațeg liniștea e departe de a fi restabilită, ba mai mult, au început și locuitorii din Banat să se dedea la violențe în această parte și chiar acest lucru este de temut acum și dinspre granița românească învecinată; dar mai ales că noile patente aduse la cunoștința poporului au făcut o slabă impresie asupra lui, deoarece printre ei domnește încă părerea că nimeni nu îndrăznește să se împotrivescă cu energie răscoalei. Cu același cuprins era și o scrisoare a Tezaurariatului, care mai adăuga că Zlatna și minele din jur sînt încă în primejdie evidentă și că minerii din Abrud trebuie să se țină ascunși în mine din cauza continuilor incursiuni ale răsculaților¹⁸.

După atitea știri alarmante, Comandamentul general comunică, în sfîrșit, Guvernului că de acum s-au luat măsuri să se pună stavilă rebelilor de îndată ce trupele trimise acolo se vor găsi pe locurile unde vor avea să acționeze împreună, dacă va trebui răsculații să fie supuși cu forță; că generalul Pfefferkorn a primit în această privință ordinele necesare și că s-a ordonat și armatei din comitatul Hunedoara dincoace de Mureș să procedeze după împrejurări împotriva răsculaților și, dacă binele nu ar avea efect, atunci și cu severitate. De asemenea, singur episcopul neunit Nichitici s-a oferit, ca, la nevoie, să meargă și mai departe pentru ca să întoarcă la liniște prin îndemnurile sale atît pe preoți cît și pe poporul.

Între timp, a sosit un rescript cesaro-regesc din 19 noiembrie, prin care Guvernul era înștiințat că, pentru cercetarea și rezolvarea plîngerilor din Ungaria și Transilvania, împăratul a împuternicit emisar împărătesc pe contele Jankovich, căruia i-a atașat pe generalul Papilla. Jankovich înștiința din Timișoara Guvernul despre aceasta¹⁹.

Inactivitatea de pînă atunci a armatei descurajase în așa măsură nobilimea, și așa umilită și înspăimîntată din cauza răsculaților, încît nu putea crede că va fi sigură în posesiunile ei, dacă nu se va opune ea însăși răsculaților printr-o insurecție generală, oricît i-ar fi recomandat Guvernul, de la început, să nu acționeze cu de la sine putere, fără o înțelegere cu armata și cu comisarul gubernial.

Guvernul s-a văzut silit să atragă și acum atenția asupra acestor porunci slujbașilor cercuali din comitatele Cluj, Trei Scaune, Odorhei și Turda, deoarece ei porniseră iarăși pe căi de acest fel. Nobilimii nu i se putea lua aceasta în nume de rău. Ea mai era încă amenințată de Horea și de oamenii lui, și experiența dovedise că aceștia fuseseră în stare să-și și pună în aplicare amenințările înainte de a trece patru săptămîni. Acum a ajuns și comitatul Szolnok într-o situație critică asemănătoare. Horea fusese însuși la Brad și obligase sub jurămint pe locuitorii de acolo la noi incursiuni. Cele două noi patente guberniale au fost primite în comitatul Hunedoara, cum am și văzut, fără nici un fel de respect. La Ponor un vagmistru din regimentul Leopold-Toscana, care se dusesse acolo cu opt oameni după furaj, fusese ucis, iar trupele i s-au luat

armele și efectele [militare] de către poporul adunat, și numai prin îndemnul bătrînilor satului și al preotului au fost salvați. O a doua grupă a fost trimisă după ei, însă a fost respinsă de popor cu pietre.

Acum, în sfîrșit, Comandamentul general raportează Guberniului că trupele au sosit în punctele hotărîte și vor porni în expediție fără altă amînare. Dar generalul declară și acum că teama generală a nobilimii e fără temei și afirmă, ceea ce era foarte enigmatic, că de la 12 noiembrie răsculații nu au mai întreprins nici o acțiune, și că pe de altă parte nu se mai aude nimic despre urzirea unei răscoale. El se plînge că i-a fost recomandat îndeplinirea poruncilor preainalte, deși el își cunoaște obligațiile și le îndeplinește. Dorea să știe în ce consta primejdia atrasă și care amenință pentruca, dacă ar fi nevoie, în lipsa de trupe mai multe, să aducă ajutorul și de mai departe sau, în tot cazul, să aducă însăși garnizoana staționată în Sibiu. Se mai informează, în sfîrșit, dacă e cazul, să se rămînă la folosirea forței împotriva răsculaților sau ce altă măsură trebuia să se ia și cum să se comporte armata în cazul acesta. Guberniul nu putu să facă nimic altceva decît să-l îndrume la numeroasele rapoarte sosite de curînd, și totdeauna comunicate și lui, și conform acestora să justifice temerile nobilimii, dar la sfîrșit să declare hotărît că în toate dispozițiile sale de pînă acum el a avut în vedere, în mod deosebit, crușarea de vieți omenești, dacă tulburările s-ar fi putut potoli în alt chip. Dacă însă răsculații nu s-ar supune nicidecum și nu ar voi să dea ascultare condițiilor prescrise, atunci nu vor putea fi socotiți și tratați altfel decît ca rebeli, pustiitori ai țării și incendiatori înrăiți.

Între timp Ion Horea²⁰, prins la Lupșa, la 20 noiembrie, a fost trimis la Alba Iulia și îndată după aceasta s-au transmis Tablei comitatului Alba de Jos de către comisarul gubernial 19 puncte asupra cărora el urma să fie interogat. Punctele principale priveau pe cei care au pus la cale aceste tulburări, planul și sediul lor, și împrejurările legate de acestea. Numai că acest răufăcător șiret nu vru să scoată nici un cuvînt, cele mai importante lucruri au rămas necercetate. Comisarul gubernial ținea îndeosebi să cerceteze mai precis faptul cum s-a întins așa de repede răscoala. Luînd în considerare că interogatoriul se făcuse superficial, el trimise, la 29 noiembrie, Tablei comitatului noi instrucțiuni; trebuia însă să constate spre neplăcerea sa că aceasta fusese prea pornită decît să fi lăsat răgaz prizonierului să chibzuiască mai bine și să dea informații satisfăcătoare. Chiar în dimineața acestei zile a pus să fie executat²¹.

De altfel, Tabla din Hunedoara anunța că în Brad s-ar afla mulți evrei și tîrguiau lucrurile furate de la nobilime. S-a dat deci poruncă din partea Guberniului să nu i se mai permită nici unui evreu intrarea în localitățile devastate.

La 30 noiembrie sosi însă un nou rescript imperial, din 22 noiembrie, care a adus la o mai repede dezlegare a încurcăturilor de pînă acum²². În afară de faptul că împăratul și-a arătat nemulțumirea asupra judecății sumare, pripite, aplicată răsculaților, ceea ce a sporit nemulțumirea poporului și de aceea porunci să fie iarăși oprită procedura marțială și prizonierii să fie ținuți în Deva pînă la sosirea comisiei aulice a lui Jankovich; a mai fost proclamată o amnistie generală; de altfel chiar și numai intenția nobilimii la o insurecție generală, fără ca mai întîi să fi primit consimțămîntul împăratului, era declarată demnă de pe-

deapsă. Guvernul supuse neîntârziat Curții un raport amănunțit despre comportarea sa de pînă acum, bazată mai mult pe cumpătare și indulgență decît pe severitate, precum și despre măsurile luate în privința insurecției nobilimii. A pus să se publice pretutindeni în scris porunca cu privire la suspendarea procedurii marțiale și a dispus publicarea amnistiei generale acordate de Curte, în felul în care se va vedea îndată. În același timp a fost repetată în toată țara porunca anunțată și pînă atunci peste tot ca pretutindeni să se ia plebei armele și să nu i se vîndă nici praf de pușcă și plumb, nici salpetru și nici un fel de armă. Deoarece s-a mai prevăzut că răsculații vor căuta să vîndă pe bani lucrurile furate de la nobili, s-a poruncit să se caute cu grijă după astfel de lucruri și, dacă unele vor fi găsite, ele să fie înapoiate spre despăgubirea celor păgubiți.

Cu aceste dispoziții se putea în sfîrșit nădăjdui că de acum înainte se va acționa cu severitate împotriva răsculaților, că cei duși în rătăcire vor fi aduși pe calea cea bună, ceilalți vor fi ținuți în frîu, și liniștea generală va fi stabilită. S-a căutat deci numai să se descopere centrele răsculaților, care pînă atunci mișunaseră încoace și încolo, fără ordine, și acționaseră cu îndrăzneală cînd într-un loc cînd într-altul; acum însă venind trupele, ei au devenit mai atenți și s-au strîns în două cete. Una se găsea în comitatul Zărand în părțile Bradului și Văii Bradului. Conducătorul acesteia era Crișan Gheorghe, care se afla în Vața, făcea cu ea incursiuni în părțile de acolo și închidea drumul dintre Hălmagiu și Deva. A doua ceată se află în domeniul Zlatna sub conducerea lui Horea și Cloșca. Curînd după aceea aceste două cete s-au adunat laolaltă în patru coloane. Una era la Mogoș și cuprindea pe locuitorii acestei localități și pe ai celor două sate Ponor și Rîmeți din comitatul Alba de Jos²³, cea de-a doua în părțile Lupșei și Băii de Arieș²⁴, cea de-a treia la Albac, sediul principal al lui Horea, și la Rada în Domeniul de sus al Zlatnei, [iar] a patra era cea de sub conducerea lui Crișan, și se afla la Brad în comitatul Zărand. Pretutindeni se împotriveau micilor unități militare trimise împotriva lor și le respingeau, și de altfel se postaseră așa de favorabil, încît la orice atac puteau să se unească la anumite semnale date și puteau să se sprijine reciproc.

Secuii grăniceri, îndată ce au sosit, au fost postați în diferite puncte: maiorul Stojanich din regimentul I românesc de infanterie cu 320 de oameni, parte infanterie, parte cavalerie, la Brad; locotenent-colonelul Schultz cu 143 de infanteriști și 68 husari la Rîmeți și Ponor; iar alte unități pînă la 100 de oameni în celelalte puncte sus-amintite. Guvernul dăduse dispoziție ca din fiecare comitat să meargă și comisari cu trupele, în parte pentru a se ocupa de întreținerea trupelor, în parte pentru a lua în primire armele și lucrurile prădate de la aceia care ar da ascultare la amnistia anunțată. Dar pentru a lămuri poporul în privința amnistiei, un preot trebuia să meargă înaintea trupelor, și să o explice răsculaților înainte de a se trece la acțiuni, și numai atunci să se treacă la atac, dacă răsculații vor stărui să se împotrivească. Totdeauna însă slujbașii provinciali și militarii erau de acord în relatarea știrilor că numărul răsculaților sporește și că fără o armată puternică nu-i vor putea înfringe. Cu atît mai neașteptată a trebuit să pară Guvernului relatarea comisarului său că generalul Pfefferkorn chiar și acum — din cauza ordinelor imprecise, primite de la Comandamentul general — se informează întîi la comisarul gubernial dacă e cazul să se procedeze

cu severitate împotriva lor [răsculaților]; dar și mai neașteptată e întrebarea pusă Guberniului la 29 noiembrie din plîngerile localităților amenințate de răsculați, și anume: de cîți soldați mai este nevoie, din ce regimente să fie trimise? Guberniul răspunse că nu cunoaște planul de operații, prevede însă că nu sînt suficiente trupele din țară pentru a se împotrivi îndrăznelii răsculaților al căror număr sporește tot mai mult, dacă nu vor fi chemate trupe din Ungaria, deoarece grănicerii trebuie în același timp să fie folosiți și pentru apărarea propriilor lor localități și a graniței. Dar generalul-comandant încă tot nu voia să știe de nici un fel de trupe străine de ajutor, socotind că acestea ar sosi prea tîrziu, și grănicerii ar fi în stare să asigure în mod îndestulător atît îndatoririle din țară cit și aici împotriva răsculaților.

Cît de mult se înșela generalul-comandant o arătau numeroasele rapoarte și plîngeri alarmante care soseau din toate părțile. Tricesimatorul ce fusese pînă atunci în Hălmațiu voise să transporte încă în ziua de 26 noiembrie la Deva banii vămii, însoțit de șase oameni, dar a fost atacat de răsculați la Brad și ținuți la porunca lui Horea sub paza cea mai severă, pînă în ziua următoare cînd, abia atunci, la cererile insistente ale preoților, a fost lăsat liber împreună cu însoțitorii săi. Dar chiar în această zi ținuse Horea la Brad o adunare cu peste 7 000 de oameni. Maiorul Stojanich tocmai intra în Brad în noaptea spre 30 noiembrie, conform misiunii sale, eliberă pe cîțiva prizonieri închiși acolo de rebeli, ucise pe unul dintre răsculați și pe alți cinci îi făcu prizonieri. De la aceștia află că s-ar fi strîns la Crișan Giurgiu 9 000 de oameni. O asemenea mare mulțime nu putea să o urmărească el cu micul său efectiv. Scrise deci după ajutor din Ungaria, deoarece trupele de aici erau distribuite. Între timp, înaintă spre el în ziua următoare o ceată din vreo patruzeci și ceva de sate. El le-a ieșit în întîmpinare, iar ei s-au oprit liniștiți la o mică distanță și, la cererea sa, i-au trimis șase oameni ca delegați. Aceștia i-au spus că s-au adunat la porunca lui Horea. El i-a îndemnat la liniște și ascultare. Ei nu numai că au promis aceasta, dar chiar și-au descărcat armele în văzduh și s-au împrăștiat.

Dimpotrivă, nobilimea din Deva fu speriată de veștile care-i fuseseră aduse din două părți, și anume că răsculații ațîțați de un instigator din Ilia, înarmați cu arme adunate și provăzuți cu pîine pentru opt zile, au venit la 29 noiembrie pînă la Gurasada, pentru a ataca Deva în ziua de 30. Neliniștea lor mai era sporită prin aceea că la 29 noiembrie au venit asupra Iliei aproape 400 de răsculați, înarmați în cea mai mare parte cu arme de foc, au prădat pe unii locuitori rămași credincioși, pe mulți i-au rănit, iar pe alți șapte care fugiseră i-au urmărit să-i execute, și prin ceilalți au provocat în numele lui Horea pe locuitori, sub grele amenințări, să vie la Hălmațiu în ziua de 1 decembrie unde fuseseră chemate și celelalte sate din cercul Hălmațiu. Generalul comandant stăruia încă să considere că starea lucrurilor nu ar fi așa de periculoasă cum o descria Tabla din Hunedoara, și că răsculaților le e cu totul imposibil să pătrundă acolo. Totuși, pentru oarecare liniștire a nobilimii, puse să se transporte două tunuri din Alba Iulia la Deva și la explicația sa mai adăugă că tocmai acum a trimis la Deva 200 de oameni dintre grănicerii secui sosiți recent.

La o mai mare strîmtoare se găsea locotenent-colonelul Schultz în expediția sa spre Ponor și Rîmeți. O parte din trupa de sub ordinele sale trebuia să-i urmeze. El însuși a mers înainte cu 60 de husari. Răscu-

lații îl urmăreau de aproape, au făcut o tăietură de pădure și i-au tăiat legătura cu ariergarda sa. El voi să meargă mai departe, dar găsi toate înălțimile și trecătorile ocupate de răsculați. Pe 17 i-a împușcat, pe trei i-a făcut prizonieri. Dintre ai lui 15 au fost răniți iar unul răpus. Mai departe nu putea să meargă și trebui să se retragă la Cacova. El scăpă din situația dificilă, datorită faptului că, la porunca lui Horea, răsculații din toate părțile s-au strins spre Blăjeni, din care cauză și Zlatna, care pînă atunci se aflase în cea mai mare primejdie și de aceea fusese întărită cu două tunuri, începu să respire mai ușurată.

De acum totul luă o întorsătură mai favorabilă. Răsculații se văzură închiși pe aripa stîngă spre Gilău și Huedin de o divizie de grăniceri secuî deplasată la Cluj. Dinspre Turda nu puteau spera nici un sprijin, deoarece tulburările iscate aici fuseseră înăbușite în fașă încă de la 30 noiembrie de către dragonii din regimentul Savoia deplasați acolo tocmai la timp. Îndemnurile făcute poporului de pe Mureș de episcopul român Nichitici, fie în persoană, fie prin preoții săi, avuseseră ca rezultat că preoții și bătrînii din mai multe sate de dincoace și dincolo de Mureș veniseră la el în Orăștie și se obligau să dea din nou ascultare. Prin aceasta influența lui Horea slăbi în localitățile de dincoace de Mureș și, deoarece chiar riul era bine împinzit de trupe, i-a fost imposibil să pătrundă dincoace peste rîu și să pună stăpînire pe cetatea Devei, așa cum își inchipuiau la început. Pentru el nu mai era nici un alt mijloc de scăpare, decît să-și țină uniți aderenții în comitatul Zărand, în părțile sus-amintite ale Blăjenilor. Prin aceasta el se îndepărtă însă de satele din domeniul Zlatna care pînă atunci fuseseră alături de el: Ponorul și Rîmeți, deoarece începeau să-i înțeleagă încetul cu încetul înșelăciunea și nemaiavînd să se teamă de el, fiind acum așa departe, ci, dimpotrivă, lămurii și prin patentele Guvernului și totodată de amnistia adusă la cunoștință pretutindeni, și-au trimis în ziua de 6 decembrie de bunăvoie delegați la comisarul gubernial, care era atunci la Alba Iulia pe lângă generalul Pfefferkorn, promiseră ascultare și rugară să fie cruțați ca nevinovați cei atrași în aceste tulburări împotriva voinței lor. Brukenthal vorbi el însuși delegaților și se duse apoi și la Zlatna care era întărită acum de locotenent-colonelul Ott cu toată unitatea lui, staționată pînă atunci la Orăștie, precum și cu două tunuri; găsi aici totul în liniște și numai pe locuitori cuprinși de teamă. De aici plănui să cheme la el pe preoții din Abrud și din celelalte localități din jur, pentru ca prin aceștia să dea celelalte dispoziții necesare pentru restabilirea liniștii publice.

Între timp și strădaniile episcopului Nichitici și-au găsit dincolo de Mureș doritul succes. El plecase din Deva la 3 decembrie la Șoimuș și de acolo trecuse cu trupele secuiești în comitatul Zărand. 15 sate, printre care chiar și Crișciorul, unde se aprinsese pentru prima dată focul [răscoalei], se supuseră și făgăduiră ascultare și predarea lucrurilor prădate și a armelor.

Toate aceste măsuri au cîștigat importanță prin severitatea pe care locotenent-colonelul Kray a făcut să o simtă răsculații dintre Buceș și Mihăileni în comitatul Zărand la 11 decembrie. 2 000 de oameni veniți de la Blăjeni și adunați la un loc din șase sate se aflau aici împreună și păreau că vor să-i închidă drumul lui și trupeii sale, alcătuită din 400 de secuî; ei au și atacat avanposturile. Un husar scăpat dintre ei găsi prilejul să-l prevină, în timp ce se găsea la depărtare de vrea 400 de pași

de ei. Kray înainte și provocă pe răsculați să se supună și să depună armele. Deoarece s-au opus, porunci să se deschidă focul asupra lor și doborî la pămînt 85 de țărani cu căpeteniile lor, mai mulți fură răniți și 30 prinși.

Această întimplare răspîndi printre răsculați o spaimă generală. Ei își dădură seama că acum nu aveau de a face cu clădiri, femei și copii, ci cu o armată disciplinată, cu care nu se puteau măsura. La aceasta contribuî și vestea despre două regimente în marș dinspre Banat, care fuseseră cerute împotriva științei și voinței generalului-comandant de către funcționarii comitatului Hunedoara în strimtoarea lor amintită mai înainte, provocată de amenințările răsculaților împotriva Devei. El protestase, ce-i drept, împotriva, și numai demersurile Guberniului l-au reținut să nu le întoarcă cu totul la 7 decembrie, deoarece ele se găseau deja în marș. Acum era însă pe punctul de a părăsi Transilvania, rechemarea sa era deja hotărîtă la Curte, urmașul său era și numit.

Brukenthal plecă acum însuși, în 12 decembrie, de la Zlatna la Abrud pentru ca și acolo, așa cum făcuse la Zlatna la 11 decembrie, să aducă la cunoștință în ziua de țîrg amnistia generală și să o însoțească de recomandările sale verbale. Aici întîlni, în afară de episcopul român, și pe cei trei comandanți de trupe și locotenent-coloneii: Kray, Ott și Schultz. Satele răsculate, printre care se remarcaseră Dupăpiatră și amintitul sat Mihăileni, făgăduiră acum ascultare. Toate celelalte sate, în afară de Mogoș, de cele două Arieșuri și de domeniul Băii de Arieș, pe care Horea le ținea încă în ghearele sale, și-au trimis delegații, să-și dovedească supunerea. Satele amintite la urmă, dimpotrivă, s-au strîns, cu femei și copii, la Cîmpeni. Locotenent-colonelul Schultz chemase la el încă mai înainte pe cîțiva delegați din mijlocul lor, a pus să li se citească patentele de amnistie și i-a îndemnat să depună armele. Numai că ei în loc să facă aceasta, iarăși i-au prezentat vechile lor plîngeri. Atunci comisarul gubernial trimise la ei din Abrud pe un preot, în numele episcopului român, cu o patentă și l-a însărcinat să-i facă să înțeleagă primejdia la care se expun împotrivîndu-se multă vreme. În același timp el fu de acord cu cei trei comandanți de trupe, ca în cazul cînd ei ar persista în încăpățînarea lor și nu s-ar împrăștia, însuși episcopul să le adreseze noi îndemnuri și, dacă nici acestea nu dau rezultat, să se folosească forța împotriva lor.

Cu aceasta locotenent-colonelul Schultz plecă la Cîmpeni, se văzu îndată impresurat de 6 000 de oameni și cu totul izolat de Abrud. El avea cu el numai 750 de oameni și două tunuri. Acum grăbiră în ajutorul lui locotenent-colonelul Ott din Bucium, maiorul Stojanich din comitatul Zărand, și maiorul Dolcinengo din Ponor, Rîmeți și Mogoș. Episcopul Nichitici se alătură trupelor de ajutor pentru a aduce la cunoștință, pentru a treia oară amnistia care mai fusese anunțată poporului la Cîmpeni de două ori, fără rezultat și pentru a adăuga propriile sale îndemnuri. Aceasta a avut ca efect atîta că cele mai multe localități și chiar Cîmpenii se liniștiră și, ca o dovadă a supunerii lor, au depus armele, ba satul Bistra a predat chiar legat pe un căpitan al lui Horea. Numai [satele] Albac și Rada, unde locuia Horea însuși, și unde era adunată o ceată de vreo 100 de oameni nu vorîră încă să se supună.

Într-acestea lucrurile luaseră un curs cu totul schimbat. La 13 decembrie sosi la Sibiu noul general-comandant, feldmareșalul-locotenent corte Dominik von Fabri, în locul generalului Preiss, ieșit la pensie.

Trupele de ajutor din Banat, a căror venire generalul Preiss nu o văzuse deloc favorabil, intrară acum în Transilvania, și noul general-comandant ordonă, în înțelegere cu comisarul suprem al țării, ca ele, împreună cu regimentele care se și aflau în țară, să fie dispuse acolo unde ar fi cel mai necesar pentru menținerea siguranței și liniștii publice. Răscolaii fuseseră, ce-i drept, împrăștiați cu totul. Pentru o mai bună prevedere cele două sate sus-amintite, Albac și Rada, au fost împresurate de trupa locotenent-colonelului Schultz, și s-a cercetat dacă nu ar putea fi descoperit Horea care, după unele indicii, se găsea acolo, cu oamenii săi cei mai credincioși. În acest scop au fost trimise și în munți patrulare puternice. În sfârșit, le-a succedat, echipelor trimise de locotenent-colonelul Kray la 25 decembrie, în colaborare cu câțiva oameni de încredere, bine instruiți în prealabil — locuitori din satul Arieșu Mare — să atace prin surprindere, la 27 decembrie, și să prindă pe căpetenia principală a răscolaiilor, Horea, împreună cu Ion Cloșca, sub un copac, unde ședea la un foc, socotindu-se în deplină siguranță²⁵. Horea, cum văzu că nu mai este nici un chip să scape, scoase din sîn un pachet cu scrisori și le aruncă în foc, fără ca să se mai poată salva ceva din ele. El și Cloșca fură aduși apoi la Abrud și de acolo transportați la 1 ianuarie 1785 la Alba Iulia, unde, după încheierea interogatoriului, și-au primit amîndoi sub roată răsplata meritată.

Sfârșitul acestor doi răufăcători aduse și totala înăbușire a acestei răscoale care durase două luni, confirmată de toți aceia care au mai avut prilejul să vadă grămezile de cenușă și de piatră încă fumegînde, și contestată numai de fostul general-comandant.

Socotim că merită osteneală să adăugăm aici consemnarea individuală a satelor și a nobililor dintr-un singur comitat, cel al Hunedoarei; victime, în acest scurt timp. Este un extras dintr-un raport original²⁶ trimis guvernatorului.

Insemnare

Sate	Prădate și parțial arse :			Posesorii mai de vază păgubiți	Uciși de răscolaii
	castele	curți nobiliare	alte clădiri		
1. Gurasada	—	6	—	Contele Gheorghe Bethlen „ George Bánffy „ Thorotzkai	
2. Iliia	2	9	—	Moștenitorii baronului, Paul Bornemisza, baronul Johann Bornemisza	Preotul reformat cu soția
3. Brănișca	1	3	—	Baronul Anton Josika „ Dan Josika moștenitorii baronului Emeric și Ștefan Josika	Notarul domeniului Ladis. Györfi împreună cu soția și copiii
4. Mintia	—	3	—	Contele Joseph Gyulai „ fam. Gyulai moștenitorii lui Joh. Zejk	

5. Șoimuș	—	6		Contele Bánffi Ludwig Bartsai moștenitorii Hollaki	Preotul reformat împreună cu soția o săptămână după jefuire
6. Hărău	—	2	1 casă parohială 1 circiumă		Învățătorul Fr. Georg Horvath cu fiica. Nobilul Alex. Nagy
7. Birsău	—	3	—		8 zile după jefuire dna Fr. Georg Nán- dra, fiul lui Moyses Kováts. Joh. și Steph. László
8. Chimindia	1	11	1 casă pa- rohială 1 biserică ref.		Nobilul Joh. Lő- rintz, câteva zile du- pă jefuire
9. Banpotoc	—	1	—		
10. Uroi	—	1			
11. Rapolt	—	5	1 casă parohială	Baronul Daniel Josika Contele Joh. Nemes	
12. Cărpiniș	—	1			
13. Bobilna	—	3	—	Baronul Carol Nalatzi „ Joseph Nalátzi Fr. Ludovic Nalátzi	
14. Folt	—	2	—	Contele Greg. Bethlen Fr. Balth. Horváth	
15. Geoagiu	3	6	1 casă parohială	Moștenitorii Cont. Nic. Kun Cont. Ladislau Kun Cont. Stephan Kun Baronul Joh. Bornemisza Contele Greg. Bethlen	Preotul ref. și soția sa, câteva zile după jefuire
16. Homorod	—	1			
17. Băcăinți	—	8		Cont. Torotzkai Contesa Emer. Teleki	
18. Ghelmar	—	2			
19. Binținți	—	5		Cont. Greg. Bethlen Baron Orban Fr. Matskási	
20. Pișchinț	—	3		Contele Jos. Gyulai „ Sigismund Kun	
21. Cioara	—	1		Peter v. Barcsai	
22. Biscaria	—	1		Contele Fr. Gyulai	
23. Simeria	—	3		Contele Bánffi Lud. v. Bartsai Fr. Sigism. Bartsai	
24. Băcia	—	2	1 casă parohială		
25. Batiz	—	1		Baronul Jos. Nalátzi	
26. Sintămăria de Piatră	—	1		„ Joh. Bornemisza	

27. Strei	—	1	1 fermă	Andr. Zejk (măierişte Joh. Zejk)	
28. Ruşor	—	5			
29. Bretea de Mureş	—	3		Baronul Joh. Bornemisza Contesa Alex. Kendeffi Cont. Nic. Kendeffi	
30. Bretea Romană	—	13	1 casă parohială	Cont. Nic. Kendeffi Gabriel Nalátzi Nic. Mara şi alţii	
31. Băţălar	—	4			
32. Chitid	—	8	1 casă parohială	Andr. Nalátzi	Fiul său cel mai mare Soţia şi copilul lui Adam Szabó
33. Sîngeorgiu	—	5		Fr. Samuel Zejk Adam Bartsai	
34. Dobra	—	1	casa vămii		
35. Roşcani	—	1			Nobilul Alex Bar
36. Lăpuşnic	—	5			Munjan Petru omorit, uns cu păcură,
37. Bălşeşti	6	1			
38. Leşnic	—	7		Contele Ludw. Teleki Ríbitzei	
39. Deva	—	—	1 măierişte	Adam Ríbitzei	
40. Bircea Mare	—	2		Peter Bartsai Lud. Bartsai	
41. Bircea Mică	—	—		Contele Sam. Gyulai	
42. Peştiş	—	4	1 casă parohială		
43. Tămăşeşti	—	2		Ríbitzei	
44. Peştişu de Sus	—	6			
45. Buituri	—	—	pustiită o vie		
46. Cinciş	—	3			
47. Sîntămăria Orlea	3	—		Contele Sam. Kendeffi. Contesa Alex. Kendeffi Fr. Mih. Kendeffi	
48. Nălaţi	—	1		Baronul Jos. Nalátzi	
49. Vad	—	2		Cont. Eszterházi Jos. v. Kendeffi	
50. Pîclişa	—	2			
51. Unciuc	—	2			
52. Silvaşu de Jos	—	1			
53. Măteşti	—	3			
54. Rîu Alb	—	6			
55. Rîuşor	—	2			

56i. Șerel	—	3
7. Sălașu de Sus	—	—
58. Galați	—	5
59. Riu Bărbat	—	12
60. Pui	—	6
61. Ponor	—	5

Dyonisius Mára este descoperit în hainele românești în care era îmbrăcat, se răscumpără cu 50 fl., dar este totuși ucis.

Preotul ref.

1 casă
parohială

Au fost ucise 26 de persoane, dintre care 4 preoți, un învățător, 9 nobili, 8 femei și 4 copii.

Pretutindenii au fost scoase fierăriile și cuiele; unde au fost bucate, acestea au fost arse odată cu casele, mobilele sfărimate, butoaiele de vin și țuică din pivnițe sparte și băutura vărsată. Dintre castele au fost arse 4, dintre curțile nobiliare 57, dintre casele parohiale 3, iar celelalte clădiri distruse.

Fapte asemănătoare au fost comise și în comitatul Zărand. Pentru a nu ne extinde prea mult, din știrile oficiale trimise aici menționăm numai numărul celor uciși printre care se aflau unele familii din care soțul și soția împreună cu copiii lor — uneori 2 sau 3 — căzură jertfă furiei răsculaților.

În Ribița au fost uciși	42
„ Brad „ „ „	16
„ Baia de Criș „ „	6
„ Criscior „ „	17
„ Mihăileni și Luncani „ „	5
	<hr/> 86

împreună cu cei 26, uciși în cercul Hunedoara, fac laolaltă 112 persoane (*Regest.*, p. 39, 40, și *Jurnalul* lui Joh. von Hermann, extrase din acte oficiale).

Locurile fumeginde ale incendiilor și clădirile pustiite arătau pretutindenii cele mai triste urme ale furiei, cu care poporul răsculat își însemnase pașii. Izbucnirea neașteptată a primejdiei, ordinele și măsurile ineficiente date de fostul Comandament general și toate cele ce de obicei însoțesc asemenea întâmplări, exagerări ale zvonurilor înfricoșătoare prin însăși natura lor puseseră într-o asemenea înfierbîntare nobilimea din comitatele Alba, Cluj, Turda și Tîrnave, încît au socotit absolut necesară o insurecție generală pentru apărarea căminelor lor, oricît de mult se arătase împotriva generalul-comandant și însuși Guberniul le recomandase să se tempereze, avînd încredere în dispozițiile care depindeau de armată. Între timp lor li s-a părut că îmbrăcămintea obișnuită nu este adecvată scopului lor și nici nu li se mai părea potrivită din punct de vedere economic [financiar] ținînd seama de averile lor în parte scăzute, în parte pierdute cu totul. Deoarece pe lingă aceasta circula zvonul că însuși împăratul avea intenția să prescrie funcționarilor o îmbrăcămintă uniformă, ei aleseră tristul moment de acum să introducă și ei între ei

o îmbrăcămintă nouă însă de același fel, care să fie pe măsura lipsei de bani, resimțită acum printre ei. Ea consta dintr-o scurtă cu blană neagră de miel, vestă și pantaloni din stofă ordinară, după croiala ungurească, și de diferite culori potrivit diferitelor comitate, cu găitane din păr de câmilă și nasturi de cositor. Chipiurile erau croite aproape toate în același fel, și cele mai multe erau din postav roșu garnisite cu blană neagră de miel. Întreaga îmbrăcămintă nu costa mai mult de 35 de florini. Dar pentru a se menține ordine și subordine și în echipamentul [armamentului] prevăzut împotriva răsculaților și pentru a se preveni excesele, ei au pus în fruntea cetelor în care s-au împărțit — și pentru care și-au distribuit între ei și locurile de adunare — tot felul de conducători superiori și inferiori, după gradele existente în armată. Celor din urmă le-au dat și nume de locotenenți, vagmiștri, caporali, potrivit diferitelor lor destinații.

Pentru a preveni mai departe ca nici o persoană suspectă să nu se strecoare cu pașaport străin sau chiar fals, au pus să se tipărească pașapoarte speciale pentru călători, [pașapoarte] care, în comitatul Cluj, se eliberau pentru doi crețari acelora care nu se puteau legitima cu nici un altfel de permis autentic.

Toate aceste dispoziții încetară odată cu tulburările, așa cum se introduseră odată cu ele. Numai că au fost prezentate Curții [imperiale] într-o cu totul altă lumină, și pe lângă faptul că s-a născocit pe seama nobilimii că ar vrea să-și aroge cu de la sine putere un caracter militar și că ia călătorilor permisele, pentru ca să le impună propriile lor permise estorcând taxe neobișnuite — s-a dat să se înțeleagă că aceste înnoiri aveau la bază alte scopuri, ascunse, primejdioase pentru interesele statului. De aceea întâi li s-a interzis folosirea uniformelor nou introduse și pentru celelalte li s-au cerut lămuriri.

Nobilimea a lăsat la o parte pentru un timp această îmbrăcămintă, totuși, a reluat-o după cîtva timp, cînd nu mai făcea senzație. Se justifică însă cu împrejurările amintite, dar tăgăduind cu totul că a avut unele scopuri secrete, care ar fi dus-o la aceasta, precum și estorcările de bani pentru permise, de care era învinovățită.

¹ Nobilimea maghiară.

² Vezi și *Tagbuch*, raportul din 4 noiembrie 1784, în *Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria B, Izvoare narative* (în continuare IRH, B), vol. I, p. 113 și urm.

³ *Ibidem*, raportul din 7 noiembrie 1784, p. 118—120, 211—213.

⁴ *Ibidem*, raportul din 11 noiembrie 1784, p. 127—128, 217—218.

⁵ Corect Uibar Urs.

⁶ Ordonanța gubernială nr. 10 615 din 15 noiembrie 1784, apud G. M. G. Hermann, *Das alte und neue Kronstadt*, editat de O. Meltzl, vol. II, Sibiu, 1887, p. 44, n. I.

⁷ Informația nu este exactă. Urban, recte Uibar Urs, nu era fiul lui Horea (Nicula Urs).

⁸ Mai pe larg în *Tagbuch*, în IRH, B, I, p. 136—139, 223—225.

⁹ *Ibidem*, p. 153—154; 234—235.

¹⁰ Astfel în original.

¹¹ Prima veste despre izbucnirea răscoalei a ajuns la Viena în 12 noiembrie 1784, iar ordonanța cancelarului aulic a fost emisă din încredințarea împăratului.

¹² Corect: Crișan Gheorghe.

¹³ Vezi: *Tagbuch*, raportul din 22 noiembrie 1784, în IRH, B, I, p. 155, 235—236.

¹⁴ *Ibidem*, raportul din 23 noiembrie 1784, p. 160—238.

¹⁵ Bilet de mină al împăratului din 15 noiembrie 1784; este redat în întregime de Schaser, vezi infra, nr. X, și ne permite să întrezărim atitudinea împăratului față de înăbușirea cât mai grabnică a răscoalei.

¹⁶ Vezi *Tagbuch*, raportul din 24 noiembrie 1784 în IRH, B, I, p. 162, 240.

¹⁷ *Ibidem*, raportul din 25 noiembrie 1784, 168—169, 243.

¹⁸ Despre participarea minerilor la răscoală, vezi Al. Neamțu, *Situația minerilor de pe domeniul Zlatnei și participarea lor la răscoala lui Horia*, în „Studii“, IX, 1956, 2—3, p. 35—56.

¹⁹ Din comisie mai făceau parte secretarul aulic Adam Treicsik de Melyndos, ca grefier, Franz Eckhardt, în calitate de translator.

²⁰ Este identic cu Uibar Urs.

²¹ Data corectă a executării sentinței este 25 noiembrie 1784.

²² Tonul rescriptului imperial din 22 noiembrie 1784 este deosebit de sever, trădind profunza îngrijorare cu privire la desfășurarea evenimentelor, datorate în parte și informațiilor eronate ajunse la Viena.

²³ Sub conducerea lui Horea cel Tânăr.

²⁴ Sub conducerea lui Ion Cloșca.

²⁵ Cei 7 români din Arieșu Mare care au contribuit la prinderea lui Horea și Cloșca au fost recrutați de funcționarul silvic Anton Melzer; Gheorghe Crișan a fost prins abia la 30 ianuarie 1785 prin intermediul preotului Moise Popa din Cărpiniș.

²⁶ Lista satelor din comitatul Hunedoara care au avut de suferit de pe urma răscoalei a fost întocmită de Johann Hermann, pe baza unor rapoarte oficiale către Guberniu, multe înaintate încă în timpul răscoalei.

II

SAMUEL DE BALIA

Autorul acestei scurte însemnări, intitulată *Bokány nevű falut ekképen praedálták fel az oláhok* (Cum au prădat românii satul numit Băcăinți), Samuel de Balia, a fost un nobil care a ocupat funcții însemnate în conducerea comitatului Hunedoara, ceea ce explică atitudinea sa partinitoare în favoarea nobilimii și dușmănoasă față de țărănime. Referindu-se la un singur episod, atacul răsculaților asupra satului Băcăinți de pe valea Mureșului, valoarea materialului este modestă. După cum rezultă din însemnarea finală, descrierea a fost realizată în anul 1786. Titlul din manuscrisul original este dat de către autor.

Ms. orig., Arh. Stat. Deva, fond. Societatea de istorie și arheologie a comitatului Hunedoara, inedit.

BOKÁNY NEVŰ FALUT EKKÉPEN PRAEDÁLTÁK FEL AZ OLÁHOK

Gyogy felől mentenek fel Bokajba hat idegeny Oláhok (de annak előtte, mint egy más fél órával elébb, estve circiter hetedfél óra tájban, egy Orosziánus forma katona lóháton lövöldözve a falfalun fel, a falus Biróhoz ment és nagy dolog ha az előre posta nem volt). 5-ta X-mbris 1784 ezek az uton a Mezőben egy Bokai Oláhot kapván megkötözték és magokkal vivén, mikor a falu végire érkeztek a kazárma kapuja előtt megálván, kérdék, hogy a mitsoda udvar, felele a Bokaji ember, hogy kaszárma, erre mondák, hogy ha az nem bántják azzal elébb menének és Orbanás Györgyné asszony házát és udvarát felgyujták, onnan asztán midőn már legnagyobb langban volna az udvar, Bokai falusijak is oda gyűlvén sokan, menének Torockai Mihály ur udvarára és ottan nagy ordításokkal és kijabálásokkal vagdalták és vágták az ajtókat, ablakokat és egyéb boros, pálinkás hordokat, azt elvegezvén mentek rendre az több udvarokra, ugy mint: Köblös Jánosnéjére, Gróf Teleki Imrenéjére, Bernádékéra, Mártzi Ferentzékére ezt asztán fel is gyujtották a Bokajak, innen mentek Váradi Lajoséra ezt is el végezvén prédálásával fordultak a Bokaiak, a kazármális házakra praccsuális comissárius Váradi Istvánékra, de a nemesek mindenünnen hirtelen kihaladván látván a tűz világát, és halván a kijabálást, edgyet sem kaphattak meg házakban, hogy megölhessenek, hanem azután lévén már négy Bokai oláh réjá találván

egy hajós ember házában Váradi Lajosra öt öszve vagdalták és a patakba egy nagy levetették, azon nap osztán délután egy szilvásban Váradi Lajosnét is megölték, úgy Toroczkai tisztartóját Borosit a Maros mellett megszorítván megölték és a vízbe vetették, mely udvarok maradtak ezektől égetetlen a Bulbukiak le érkezvén felgyujtották a Köblösét, Toroczkaiét, Gróf Telekinéjét és Váradi Lajosét, a több meg nem öletett nemesek pedig sokáig erdőben bujkálnak, míg Fejérvárra és Szászvárosra szaladhattanak, fejek mentségére.

Ölettek meg Bokajban ezen nemes Emberek:

Váradi Lajos feleségéstől, Toroczkai Mihály ur tisztartója, Borosi, Orbanás Györgynét megcsipvén a hideg tudva lévén meg halt, Vizmándi Mihálnét is a hideg elvévén, s lábaiba belé esett a brant és kinlodék.

Samuel Samuel pro Balia m.pr.

A gyilkasok¹ Bokajban ezek:

Buta Juon, Marján Juon, Tát Todor és Muntyán Kretsun.

Prédálok hadnagyai ezek:

Bantze Filimon, Szirb Josziv, Szirb György, Szirb Péter, Damián György, Mere Nikulájé, Tát Toma fijastól, Mara Péter és esmént a másik Mara Péter, Szirb Dregán, ablicentuatus katona Gyurka, Faurár Avram, Buda Juon.

CUM AU PRĂDAT ROMÂNII SATUL NUMIT BĂCĂINȚI

Au venit la Băcăinți 6 români străini din spre Geoagiu (dar înainte de aceasta cu o oră și jumătate seara, cam în jurul orei șase și jumătate, a trecut prin sat un soldat călare în uniformă orosiană călare pe cal, trăgînd cu pușca, și s-a dus la primarul satului, și e mare lucru dacă aceasta n-a fost vestirea dinainte). La 5 decembrie 1784, aceștia în drum, pe cîmp, au dat de un român din Băcăinți, l-au legat și l-au dus cu ei; cînd au ajuns la marginea satului, oprindu-se înaintea cazărni, l-au întrebat: ce fel de curte este aceea. Iar omul din Băcăinți a răspuns că este cazarmă. La aceasta, aceia [oamenii] au răspuns că nu se ating de ea și s-au dus mai departe, au aprins casa și curtea soției lui Orbanas György și de acolo, apoi, cînd curtea ar fi fost în flăcări, adunîndu-se mulți săteni acolo, din Băcăinți, s-au dus la curtea dlui Toroczkai Mihály și acolo cu mari urlete și țipete au ciopîrțit și tăiat ușile, ferestrele și altele, butoaiile de vin și rachiu. Terminînd aceasta, s-au dus pe rînd la mai multe curți, anume la soția lui Köblös János, la soția contelui Teleki Imre, la familia Bernad, la Martzi Ferenc, pe acestea apoi le-au și aprins. Sătenii din Băcăinți s-au dus de aici la [curtea] lui Váradi Lajos; terminînd-o și pe aceasta de prădat, sătenii din Băcăinți s-au îndreptat dinspre casele cazarmei la cele ale lui Váradi István, comisar procesual; dar nobilii de pretutîndeni, ieșind afară în grabă, văzînd lumina focului și auzînd țipetele, nu au putut prinde pe nici unul; iar după aceasta fiind deja în zori de zi, patru români din Băcăinți dînd peste Váradi Lajos în casa unui barcagiu l-au omorît și l-au aruncat în pîriu de pe un dîmb mare. În aceeași zi după masă au omorît și pe soția lui Váradi Lajos într-o livadă de pruni; tot așa, strîmtorînd lîngă Mureș pe Borosi, administratorul lui Toroczkai, l-au ucis și aruncat în

apă; care curți au rămas neaprinse de aceștia, venind încoace cei diin Bulbuc, le-au aprins, anume pe a lui Köblös, Toroczkaï, a soției contelui Teleki și pe a lui Váradi Lajos; ceilalți nobili, care n-au fost uciși, mult timp s-au ascuns în păduri, pînă ce au putut fugi la Alba Iulia și Orăștie, pentru a-și păzi capul.

Au fost omoriți în Băcăinți următorii nobili: Váradi Lajos împreună cu soția sa; Borosi, administratorul domnului Toroczkaï Mihály, soția lui Orbanas György, fiind cuprinsă de frig, a degerat și a murit după cum se știe: și soției lui Vizmándi Mihály, fiind chinuită de frig, i s-au innuegrit picioarele și se chinuiește și acum.

Samuel Samuel de Balia m. pr.

Răsculații¹ din Băcăinți care au omorît nobili sînt aceștia:
Buta Iuon, Merjan Iuon, Tăt Todor și Muntyan Kretsun.

Căpeteniile răsculaților sînt aceștia:

Bontza Filimon, Szirb Iosziv, Szirb György, Szirb Péter, Demian György, Mara Nikulájé, Tat Toma cu fiu cu tot, Mara Péter și dlin nou celălalt Mara Péter, Szirb Dregán, soldatul ablicențiat Gyurka, Faurar Avram, Buda Ion.

Anul 1786.

¹ Autorul se situează pe pozițiile nobilimii transilvănene potrivit țărânimii răscolate, folosind expresii injurioase la adresa răsculaților.

III

ANTON SZIRMAY DE SZIRMA (1747—1812)

Născut la 20 ianuarie 1747 la Eperjes, Anton Szirmay de Szirma a parcurs o însemnată carieră juridică, fapt ce se reflectă și în scrierile sale. A făcut parte din comisia pentru reglementarea granițelor dintre Ungaria și Transilvania, a fost notar principal al comitatului Zemplén (1777—1785), judecător la Tabla regească din Buda (1786), consilier de curte și comisar al Tablei regești de la Eperjes, membru al dietei de la Bratislava (1790—1797). S-a remarcat, alături de alți juriști, la întocmirea noului cod penal. Datorită spiritului său liberal cu privire la religie, precum și pentru apărarea vechilor libertăți politice și juridice ale nobilimii și comitatelor împotriva absolutismului austriac — în dietă și în scris — mai ales în pamflete politice, Szirmay a fost destituit din funcțiile publice. Până către sfârșitul vieții, când a reintrat în grație regală, s-a ocupat de organizarea arhivelor, de publicarea documentelor, a colecționat piese arheologice și cărți rare, a scris mai multe lucrări. A murit în 1812.

Dintre scrierile sale cu caracter istorico-juridic le amintim pe cele mai importante: *Notitia historica, politica, oeconomica montium et locorum viniferorum comitatus Zempléniensis* (1798), *Notitia historica comitatus Zempléniensis* (1804), *Szatmár vármegye* (Comitatul Satu Mare), 2 vol. (1809—1810).

Lucrarea *Horaianae seditionis historia* (Istoria răscoalei lui Horea), scrisă în 1786, în timpul când Szirmay era judecător la Tabla regească din Buda, după rapoarte și documente oficiale, cu toate că este opera unui om cu o vastă cultură juridică și cu idei mai liberale, nu depășește, totuși, concepția și interesele de clasă ale nobilimii în general și, deci, ura manifestă împotriva țărănimii răsculate la 1784—1785.

Lucrarea, alcătuită pe baza actelor Comisiei de investigație Jankovich, este dăruită, după cum rezultă din explicația din titlu, datorată autorului însuși, Bibliotecii Naționale din Pesta, în 1811, unde se păstrează și în prezent.

Ms. orig., *Országos Széchenyi Könyvtár*, Budapesta, *Quart. lat.*, nr. 528, 72 p.

HORAIANAE SEDITIONIS HISTORIA

Ex actis Commissionis Jankovichianae, et fidedignis amicorum relationibus per Coevum Antonium Szirmaÿ de Szirma, Sacratissimae Caesareo-Regiae Apostolicae Majestatis Consiliarium Aulicum conscripta, ac Bibliothecae Nationali donata Anno 1811°.

Cum intercessione: ut, si quid praeter mentem scriptoris irrepsisset, quod Publico, aut privatis offendiculo foret, illud per Competentem Superioritatem oblitteretur.

Parva scintilla, magnum saepe
excitavit incendium.

Proverb. pag. 46.

§. 1. Anno 1784. horrendus Valachorum tumultus in Comitatu Hunyad cum Zarand unito, ac parte Comitatum Hunyad-Albensis, Tordensis, Colosiensis, et Cibiniensi tractu in Transylvania exortus est, quem hic ex fidedignis relationibus, et actis publicis, quae apud Comitem Antonium Jancovich legere, et ex iis notationes facere mihi licuit, accurata historia complectar.

§ 2. Coriphaeus seditionis fuit quidam natione Valachus, nomine Nicolaus Hora, Cameralis Domini Zalathnensis possessionis Albák incola, et subditus, per Comitatum Zarándiensem, damnatus, sed per Josephum II Imp. impertita vitae gratia, carceri, laboribusque publicis addictus, ac inde exmissus qui Valachicam nationem contra Dominos terrestres, et omnes Hungaros concitavit. Diploma aureis litteris exaratum malesanus impostor mentibus, crucemque deauratam pectore praeferens, semet ad extirpandam Nobilitatem, et Hungaros per Imperatorem missum coram imperita plebe dicebat¹. Fides data est Nebuloni per rudem, ac concitatum populum. Dumque Magistratus Comitatus principis obstare vollens mollimina ejus altiori loco detexisset, sed res ibidem contemneretur, totam late viciniam flammis, et inauditis caedibus involvit. Tantam repente multitudinem seditiosorum concivit: ut mense Novembris ultra 40. millia² in castris Horaians numerarentur. Accesserunt plurimi malefactores, quibus promiscue vitae gratia dabatur, et sic dicti ablicentiatii milites, qui pariter promiscue ad compendiandas expensas domum dimittebantur. Accessit latronibus quidam cognomento Salis, natione Borussus, legionis *limitaneae Valachicae officialis, et aliquis Koczÿ, ex legione Valachica vicecolonellus, demum ad Turcas profugus, ibique superstitionem Mahometanam amplexus*³. Hi edito ex castris Manifesto, sive belli gerendi causa in medium prolatis: semet omnes Caesari esse fideles, nullum in Hungaria esse Nobilem, nisi qui Caesari servit, omniaque territoria inter incolas acquoliter dividenda esse proclamarunt⁴ [. . .].

§. 3. Res vero ita gerebatur: Anno 1784 die 28^a Octobris Impostoris Hora emissarius Kloska Dzurdsz⁵ vocatus, subditus pariter cameralis, ex Dominio Zalathnensi possessionis Kerpenyes incola, dum in foro possessionis Braad circulo Zarándiensi nundinae Hebdomadales celebrabantur, sub pontem fluvio Körös impositum semet recondendo ex foro plures ad se accersiri curavit Valachos, quibus persuasit memoratum Hora adtulisse mandatum Regium: ut Valachis arma distribuerentur. Ad conciliandam vero dictis fidem commonstrabat crucem quandam auream, eamque ipsi Hora a sua Majestate pro Credentialibus, sive plenae fidei testibus literis datam esse dicitans simul autem eum accedentibus inculcavit: ut

proximo die Dominico, qui fuit ultimus Octobris ad templum pagi Mesztaken, velut locum multitudini commodissimum, quo majore numero Valachi pro audienda mandati Regii publicatione convenirent.

§ 4. Eodem itaque die Dominico ad memoratum templum ex Circulo Zarandiensi, item ex Camerali Dominio Zalathnensi, ut et ex Circulo quoque Hunyadiensi insolita Valachorum multitudo coadunata est. Ubi per Parochum localem Missae sacrificio prius celebrato, impostor Hora adstantibus illi sociis Salis dicto legionis Valachicae officiale, et Kloska, allocutione ad congregatos Valachos habita illis persuaserunt: impostori Hora a sua Majestate concreditum esse: ut Valachos pro recipiendis, induendisque armis Albo-Carolinam deduceret, quibus Hungari penitus delendi, abolendique essent⁶.

§ 5. Malam impostoris fidem secuta Valachorum multitudo illum versus Carolinam usque pagum Kurety comitata est; sed interea consiliis, et moliminibus Valachorum substituto Vice-Comiti Circuli Zarandiensis perlatis, pro intercipiendo impostore, et ejus emissario judices Nobilium Gáll et Naláczy vocatos cum sex militibus expedit, qui seductores intercepterunt quidem, sed mox per multitudinem Valachorum obruti, seductoribus manibus eorum ereptis, judices nobilium interfecti, milites gravior vulnerati sunt.

§ 6. Ab horum caede lanienae initio facto, in effundendo contra Hungaros furore morae impatientes Valachi, intermisso itinere Carolinensi 2^a Novembris irruerunt in possessionem Kristor, omnesque Hungaros loci incolae⁷ domi oppressos exquisito mortis genere interfecerunt. Ex praecipuis interfecti sunt: Nobiles Gabriel, Joannes, Samuel, Andreas, Thomas et Adamus Kristory de Eadem, Andreae Kristory vidua cum tribus prolibus, vidua Michaelis Kristory cum duabus prolibus, Michael Pakott vice-judex Nobilium, uxor Ministri Helveticae Confessionis cum duabus prolibus. Occisorum omnia bona mobilia direpta, item filia judicis Nobilium Michaelis Pakott occisi invita, et coacta, prius ritu Graecae religionis baptizata, dein Valacho cuidam matrimonio juncta est.

§ 7. Eodem die turba ista Valachorum venit ad possessionem Braád, cujus adventu incolae Hungari⁸ perterriti refugerunt in turrim templi Helveticae Confessionis, verum templi quoque januis per Valachos effractis turrim conscenderunt, indeque partim extractis partim praecipitatis refugientibus exquisita crudelitate omnes trucidarunt, nec nisi infantibus, uxoribusque quorundam ea lege vitae parsum est: ut Graecam non unitorum religionem amplectantur, qui dein partim Romano Catholici, partim Helveticae Confessionis addicti sub Comminatione mortis cogentibus Valachis juxta ritum Graecae religionis non unitae⁹ die 4ª Novembris baptizati sunt.

§ 8. Nomina autem occasione hujus lanienae in possessione Braád interfectorum praecipuorum haec sunt: Nobiles Nicolaus et Josephus Braády de Eadem, ille antea supremus judex Nobilium, vidua Alberti Ribitzey, Moyses Nemes cum filia, Michael Szombathy Commissarius, Minister Helveticae confessionis. Ex laniena vero hac ad sylvas evaserant Ludi Magister Helveticae confessionis, quidam Sarlos Catholicus, Josephus Kiss, Stephanus et Georgius Anka, Joannes Nemes cum duobus filiis minorennibus, quibus Valachi sub conditione suscipiendae religionis Graecae non unitorum gratiam vitae appromiserant. Promisso hoc pellecti sunt ad propria domicilia, sed Valachi non servata data fide eosdem mox incaptivarunt, atque ad pontem fluvio Körös impositum die 5^a Novembris

eductos, nec minorennibus parcendo modis de industria ad crudelitatem adhibitis omnes ibidem interemerunt.

§ 9. Post peractam lanienam Braádiensem, vespere diei 2^{ae} Novembris bipartito agmine divolarunt ad possessiones Ribicze et Mihalya¹⁰. In possessione Ribicze incolas Hungaros aedibus Josephi Ribiczey Regii Perceptoris inclusos igne aedificiis imposito expugnarunt, et trucidarunt, plurimis vivis in ignem projectis.

§ 10. Ex hac possessione interfecti sunt nobiles, et potiores ex utroque sexu: Gabriel et Stephanus Ribiczey de Eadem, hujusque uxor cum consanguinea puella Susanna Gyulai, [...] vidua Francisci senioris Ribiczey, puella filia Alexandri Ribiczey, Josephus Madoczay vicejudex Nobilium, Aron Nemes cum uxore, et tribus liberis, Sigismundus Balogh cum uxore, Alexander et Josephus Bialis cum uxore, Ladislaus senior, ac junior Nemes, Emericus Nemes, [...] ejusdem Emerici Nemes uxor, Paulus Nemes cum uxore, Josephus Nemes cum uxore, et unico filio, uxor Francisci Nemes, Benjamin Nemes cum uxore, Martinus Nagy, uxor Petri Nagy, Franciscus Orban cum filia, Emericus Orban cum genero, et unica filia, Provisor Gabrielis Ribiczey, Cantor Helveticae Confessioni addictorum, scriba Perceptoralis Josephus Szalay, Franciscus Asztalos.

§ 11. In possessione Mihalya ex praecipuis occiderunt; Ladislaum Csiszár cum fratre mente capto, et duobus liberis, uxori ejusdem Ladislai Csiszár, filiae defuncti Supremi Comitum Pauli Hollaky ea lege relicta est: ut ad Graecam non unitam religionem transeat, cujus tandem religionis ritu ter baptizata est.

§ 12. Inde digressi ad oppidum Körös Bánya, ubi trucidatis Hungaris incolis ex praecipuis interfecerunt: Georgium Szentkirályi Causarum Advocatum, et Georgii Kiss uxorem. Ibidem in Religiosos quoque Patres Ordinis S. Francisci Seraph. saevierunt; [...], omnia cubicula Patrum, sacrasque aedes adeo destruxerunt, ut reversis nulli usui esse potuerint. DiffRACTA Beatae Mariae Virginis imagine, exclamarunt: ut Beata Virgo Hungarorum Patrona nunc Hungaros suos adjuvaret [...]. Ibidem vidua Nobilis Michaelis Gaál, invita, post puerperium a duabus solum hebdomadis in lecto jacens cuidam Valacho matrimonio juncta est.

§ 13. In possessione Lunkoj, excisis Hungaris¹¹ colonis Provisor Comitum Francisci Gyulai, Generalis nobilis Joannes Gecsy trucidatus est, cujus filias adhuc tenellas, et florem aetatis nondum assecutas summa barbarie defloratas, unam ablicentiatu cuidam militi Valacho, aliam itidem Valacho incolae Lunkaiensi matrimonio junxerunt.

§ 14. Simili furore in possessionibus Lunka, Ots, Atsonya, Atsucza, Ploskutza, Tresztya, Nagy et Kis-Holmágy grassati, excisis Hungaris incolis, et Nobilibus, quos longum esset recensere, ubique expilatis, et destructis omnibus Curiis, et cujuslibet nominis possessorum aedificiis, ex iisdem cunctas possessorum facultates mobiles abstulerunt.

§ 15. Die 4ª Novembris eruperunt ex Circulo Zarandiensi in Circulum, sive antiquum Comitatum Hunyadiensem, ubi locorum quoque Hunyadiensium incolae Valachi, jam antea per emissarios ad societatem expeditionis contra Hungaros susceptae evocati libenter socias manus junxerunt, indeque factum est: quod seditiosorum numero per incolas locorum Valachos lubenter semet associantes ubique adaucto, eodem tempore plura loca caedibus, incendiis, et latrociniis corruperint. Initio vero depopulationis, praedarumque a possessione Branitska facto, in circulo

Hunyadiensi Cis-et-Trans-Marusianis, in Districtuque Hatzogh paucis locis exceptis, Castella, Curiae Nobilitares, domosque Porochiales, templa, Orationa religionum a Graeca religione disunita diversarum despoliarunt, et in cineres redegerunt Familiarum archiva violarunt, literalia instrumenta dilacerarunt, ambusserunt, multum auri, et argenti in pecunia, et rudi metallo, aliasque res pretiosas abstulerunt, cellaria, granaria, corbes penuarios evacuarunt, ita: ut non nisi horror, silentium, vastitas rerum ablatarum, solaque aedium rudera supermanserint. Complures spoliatorum nudi vix ad tegendam corporis verecundiam vestes a proximis spoliatis, et panem pro esu acquirere poterant.

§ 16. Plebeis Hungaris non connumeratis¹², praecipui in Circulo Hunyad occisi; Ladislaus Kraynicz, cum matre, uxore et septem liberis, Helveticae Confessionis Minister ex Illye, cum uxore et filio, Alexander Baár, uxor Kuraszadiensis Provisoris Joannis Barta, in lecto puerperii jacens cum duabus prolibus, Ladislaus Götffy Commissarius, Emerico — Ribiczeiana cum unica filia, Provisor Kö-Boldogfalvensis Tompos dictus, Sigismundus Balogh, vidua Georgii Nandra, Joannes Kovacs Beregszóiensis, Joannis Maguliczky filius, Stephanus Kölente, Alexius Nagy, Joannis Tóth filia in capillis constituta, Joannes Lörincz, Ludovicus Várady cum uxore, vidua Ladislai Buda cum filia, in possessionibus Solymos, Beregszó, Hanó, Krinand, Babolna, Bokály, Kuraszada, et Illye, omnibus in vastitatem redactis.

§ 17. Inde ad Comitatum Albensem excurrentes oppida metallica, auri, et argenti mineris clara Abrud-Bánya, Offen-Bánya et Verespatak trucidatis complurimis incenderunt, expillarunt, officiales camerales spoliarunt, pecunias aeriales diripuerunt, vina cameralia, quae epotare non poterant, excussis doliis effuderunt, quosdam ad religionem Graecam disunitam per vim adhibito baptismate transire coegerunt, templa, imagines, altaria, omniaque aliarum religionum sacra difregerunt, disjecerunt, corruerunt, militia tam limitanea nationali, quam regulari in propinquo excubante, et quamvis in auxilium undique vocata fuisset, otiose spectante.

§ 18. Altera Valachorum cohors diebus 5^a et 6^a Novembris in Circulo Trans-Marusiano Hungaros in pagis Solymos, Harró, Beregszó, Kémend, Bánpataka, Gyernyános, Arany, Nagy-Rapolt, Ide, et All-György impune trucidabat, et depopulabatur, militia sub Praefectura Vice-Colonelli Marschante vix quadrante miliaris distante, et nec loco se movente.

§ 19. Nobilitas ergo ne impune pereat, proclamatione per Supremum Comitem, comitatus Kolosiensis comitem Joannem Csáki facta, armata semet concentrare coepit, et quamvis numero longe inferior esset, die 6ª Novembris vesperscente jam die, dum Valachi facta in oppidum Deva irruptione, allodio viduae Adamo Ribiczeianae ignem imposuissent, indeque excitati luminis fulgore iidem aggressores observari potuissent, exigua nobilium manus sub ductu praefati Comitum Joannis Csaky advocans eosdem aggressa pluribus trajectis dispulit, praesente stativante militia, et hunc quoque casum otiose spectante¹³.

§ 20. Die altero post meridiem cum vociferatione [...], iterum tentata per Valachos irruptione, exigua nobilium manus sub ductu Comitum Csáky injustos aggressores, praesente, et spectante statu militari vicit, et profligavit¹⁴.

§ 21. Similiter a depopulatione oppidi Vajda-Hunyad et possessionum All- et Fell-Pestes, et Tamastelke¹⁵ tumultuantes Valachi per coadunatam Nobilitatem depulsi, victi, et dissipati sunt.

§ 22. Tum in possessione Bentzentz idem Comes Csáky¹⁶: ubi supremus Vigiliarum Praefectus cognomento Stojanécz, natione croata, cum aliquot militibus multis precibus sollicitatus sine mandato superioritatis se eidem associavit: Valachos populabundos cum subordinata sibi manu Nobilium aggressus profligavit, aedificiaque jam igne correpta extinguere procuravit.

§ 23. Item in Districtu Hatszegh juxta pagos Naláz-Vad, Rea Ker-nyesd, et Klopotina plures ex populantibus Valachis praesente, et spectante legionis Valachicae limitanae vice-colonello Karp per coadunatam nobilitatem caesi sunt.

§ 24. In eodem denique Districtu Nobiles pagi Borbatvich ad propulsandum vitae, bonorumque periculum conglobati aggressores Valachos caeciderunt.

§ 25. His ita gestis Molnár quidam Chyrurgus aliquot dierum inducias cum tumultuantibus pepigit conciliatore Brunek vocato salis officiale, et postulata sequentia Valachorum ad Tabulas Comitatum Zarand et Hunyad transmissit¹⁷:

Anno 1784. 12^{die} November Oláh vezér, Hora à Kristyori, és Soly-mossi só Tiszt Brunek által à Hunyad vármegyei Fő-Ispánnak, és az egész Táblának e Következő hat pontokba foglaltt békéllő kíványságokat adtta által:

1) Hogy az egész nemesség minden Familiájával edgyütt magát az ugy nevezett Krutsa, vagy oláh kereszt alá meg alázza.

2) Hogy minden Nemesek, és parasztok között való különbség megszünjjen, és egyenlők legyenek.

3) Hogy minden személy válogatás nélkül valamint ök ugy a Nemesek is adót fizessenek.

4) Hogy minden Urasságoknak és az egész Nemességnek minden jószágá a Felséges Császárnak követtkezendő rendelése szerint velek felosztassék.

5) Mind ezeknek bé tellyessítése jeléül a Károly fejevári vár kapukra fejez zászlókat függeszsenek ki.

6) Mind ezekre a feleletet 14^{ik} Novembris délután Kristsorban Daniel Popánál fogják várni, melljre ha felelet nem talál adatni, az egész nemesség irgalmatlan fegyverrel fog üldöztetni.

§ 26. Opportune id fecisse videbatur Chyrurgus Molnár. Nam que mora tumultui eorum per inducias injecta, interea supervenit mandatum Caesareo-Regium: ut seditiosi, si secus ad frugem revocari non possent, armata militiae manu compescantur; Tabula tamen Comitatus Zaran-diensis hoc factum Chyrurgo Molnár improbavit ex duplici ratione: 1mo quod tumultuantes inde formaverint aliquam justam de tumultibus suis speciem tractatus enim induciarum solum cum justo, et externo hoste instituendus est. 2do Quod sub tempore induciarum habuerint moram se armandi, pluresque socios congregandi ad continuandum tumultum. Prout impostorem Salis numerata eidem magna vi pecuniarum pro comparandis armis, ac pulvere nitrato in Turcicas ditiones expediverunt¹⁸.

§ 27. *Supremi Comitatus etiam Joannis Csáky nobilitatem in sui defensionem sub nomine Banderii coadunantis factum ad sistendas depopulationes quamvis plurimum valuerit, et majorem substantiae suae partem in Banderia haec stipendiis, armis, equis, apparatuque bellico providenda impenderit, quia tamen sine altissimo indultu Banderia levare, nobilitatemque armare ausus est, munere supremi Comitatus amotus, nec unquam repositus, sed privatam vitam ducens in oppido Szendrő¹⁹ anno 1807 inglorius mortuus est²⁰. Olim in Convictu nobilium contubernalis noster.*

§ 28. *Idem tentare volebat Comitatus Bihariensis in vicinia irruptionem Valachorum metuens, ac querelis vicinorum Nobilium Transylvanorum de non satis tempestiva militiae assistentia obmotis excitatus. Dicebat enim homini jure naturae competere, si auxilium Monarchiae in promptu habere non potest, sine ulla auctoritatis publicae laesione vim vi repellere, et Constitutione etiam Regni nobilitati activitatem non tantum delatam, sed etiam obligationem impositam esse: Statum Regni, et publicam tranquillitatem erigendis etiam Banderiis defendendi²¹. Sed huic quoque id concessum non est, ast „ad reprimendam omnem in plebe exoriri queuntis seditionis et tumultus originem in singulo Comitatu, et Districtum celebrationis Congregationum loco ut unus Equitum Magister, cum uno superiori, duobus sub Officialibus, et duodecim gregariis semper praesto sit, ad insinuationem supremi, aut Vice-Comitatus requisitam assistentiam praestiturus, dispositum, arbitraria vero Banderiorum collectio nullo modo admissa. Quae ordinatio dein sub toto Josephino Regimine sub nomine: Assistens Commando obtinuit, et non modo motibus plebis, sed et omnibus actionibus Comitatus officialium, ac Nobilitatis sedulo advigilabat.*

§ 29. *Mandatum vero Consilii Bellici ad Supremam Armorum in Transylvania Praefecturam 15^a Novembris pertigit: ut seditio quo minore cum sanguinis effusione reprimatur. Supremus armorum Praefectus fuit Preiss, ejus autem Vicarius Barko. Gubernator Transylvaniae Baro Samuel Brukenthal.*

§ 30. *Cum ergo Valachicae limitanae militiae fidi non potuerit, quin ne seditiosis se adjungat, praemetuendum fuerit, duae Siculicae limitanae pedestres legiones, et una Equestris Siculica, adhaec pedestris legio Francisco Gyulayana, Equestris Cataphractorum Zetvicziana, Equestris Huszszarorum Kálnokiana in Transylvania stativantes, una phalanx legionis pedestris Preiisackianae ex Marmarossiensi, et Ugóchiensi Comitatus evocata, sub ductu Belli-Ducis Barkó contra seditiosos expeditae sunt, qui eos ultra 40. millium numerum jam efficientes fame potius, quam armis perdomandos censuit. Cumque ad alpes, et sylvas semet recepissent, dispositis ad terrorem per intervalla tormentis indagine ita cinxit ut nulli seditiosorum exitus patuerit.*

§ 31. *Deficientibus per duas hebdomadas tantae multitudinis eduliis, de deditione tractare caeperunt, quae eisdem oblata est ita: ut positis armis, traditisque militiae Caesareae primipillis, ac direptis, quas secum habebant rebus pretiosis, damnificatorumque supellectili resignata, reliqui seducti domum revertantur.*

§ 32. *Non placuere hae conditiones Coriphaeis Hora et Kloska, cum selectis ergo animasioribus circiter 2000, ea parte, qua exercitum Caesareum non satis firmum putabant, eruptionem, et fugam 27^a Decembris²² tentarunt, reliqua multitudine subsequente, ast ad primam explosionem scloporum phalangis militiae pedestris Siculicae, et in succursum venien-*

tis Preiisackianae sub ductu Vice-Colonelli Jakobi Kray, ex comitatu Scepusiensi oriundi, dein in magnum Belli-Ducem evasuri ita perterriti sunt: ut nullis caeteroquin servatis ordinibus palantes undique, qua licuit, refugerent, in eaque velitatione nec unico ex Caesarea militia amisso, sed paucis solum vulneratis, Coriphaei Hora, et Kloska in faucibus, et speluncis alpium Topanfalva 28^a Decembris²³ feliciter caperentur, hisque Ducibus captis, reliqua omnis multitudo ad arbitrium victorum se dederet.

§ 33. Capti quoque sunt ex Primariis eius officialibus, Praetorianis, et Aulicis quingenti, et ultra, quos dein, dum in examen judiciarum traherentur, collocato in angulo Senaculi pictore Comes Antonius Jankovich Commissarius Regius depingi, iconesque eorum aeri incidi curavit.

§ 34. Adempta quoque a Seditiosis omnis convasata ex praeda pretiosa supellex, damnificatis demum restituta. Illud unice ad cumulum victoriae deerat: quod transfugae Salis, et Kóczy intercipi non potuerint, qui malum exitum concitatae seditionis subodorati sub specie comparandi apparatus bellici, et adducendorum auxiliorum Turcicorum, convasato non contemnendo aere parato, ad Turcicas ditiones se receperunt, ibidem, superstitionem Mahometanam amplexi, nec unquam amplius per nostros visi. Reliqua multitudo cum severa comminatione ad colendos agros domum dimissa.

§ 35. Tam celeriter suppressa seditione celeri cursore Viennam nunciata; Imperator Comitem Antonium Jankovich de Darúvár Tavernicorum Regalium Magistrum Commissarium Regium cum plena rerum agendarum potestate denominavit, qui in causas motuum horum inquirat, illos penitus eradicet, ac reos commeritis poenis plecti faciat.

§ 36. Die 20ª Januarii 1785. Albo-Carolinam advenit, delectis que ex praecipuis viris cojudicibus, severa quaestione in reos habita die 1^a et subsequis Martii Anni 1785 supplicium de reis Albo-Carolinae sumptum est²⁴. Antesignani Hora, et Kloska rota fracti, cadavera eorum dissecta, et quatuor patibulis affixa, 24 primipili, qui enormitate facinorum praereliquis se distinxerunt, capite minuti, 150 ad decennales, quinquennales, triennales carceres, cum baculis per vices infligendis condemnati, reliqui, cum incondita multitudo plecti non potuerit, cum severa comminatione dimissi.

§ 37. Georgius Aranka celebris Poëta Transylvanus ad pictorem, qui Horaianam iconem pinxerat, hac allocutione usus est:

Tüzet, és mollyt gyözö Asbest vászony köze;
Hogy matska maradgyon ell hoszszu időre,
De ne mártsd etsetedet festök cserepébe,
hanem ama dühött Tigris sziv vérebe,
'S ugy fesd elevenen őt, 's fene társait,
Lelkesitvén föbb gyilkos rontsait,
Tedd Király megvetett kegyelmét melléje,
És szemét fordítsd-el, ne nézzen feléje
Hanem a Horához illő kerekekre,
Nyárs, csiga, s-más hozzá illő eszkozékre
S örökké valóság kik tartó házába,
Ott függeszd fel Pribék Dósa György sorjába ^{A²⁵}

§ 38. Jam causae remotae motuum horum per Commissarium Regium compertae hae erant: Primo barditas plebis Valachicae [..], Chris-

tianae religionis principia non ut ipsa, sed nec ejus Popae sciverunt, qui si legere, sacraque decantare noverint, sufficiens ad Praesbiteratum fuit commendatio [...]. Juramento tunc solum se esse obstrictos putabant, quando sponte sua, nec alio jubente jurassent, hinc juramentum a Magistratu publico injunctum licite violari credebant. Mala quaecunque in hac vita perpetraverant, si ea in hac vita ulta non forent, in vita futura ultorem neminem timebant; Popam enim precibus suis Szelindar dictis eosdem ex inferno etiam eliberatum credebant²⁶ [...].

§ 39. Tam perversis moralibus imbuti principiis tunc solum mali aliquid non faciebant, dum timebant se a Magistratu Civili deprehendendos et puniendos.

§ 40. Unde gentem hanc severissimis paenis Transylvani in officio continebant²⁷; verum posteaquam advertissent voluntarios homicidas, incendiarios, domorum depraedatores, si intercepti etiam, convictique fuissent, juxta legum severitatem non puniri, ast paenam mortis per Josephum II. Imp. in captivitate temporaneam commutari, impunitate, mitigationeque paenarum crevit ipsorum audacia.

§ 41. Tot malefactorum in carceribus detentione factum est: ut carceres Comitatus captivos non caperent, nulloque superante loco, ubi detineri, et post moram coerceri possent, delictorum minorum rei dimitterentur, saepe vero multitudo captivorum carceribus effractis fugam arripere, et sic domum redire non ausa, inter sylvas latitando per latrocinia grassaretur.

§ 42. Unde Transylvani severitatem antiquarum legum revocari volebant; at cum nimia legum severitas non minuat, sed ferociore efficiat populi mores, rationibus autem Imperantis magis conveniat mitiori populo, quam ferociori imperare, Imperator relatione sibi facta projectum elaborari Commissario Regio demandavit: qualiter natio Valachica non severitate, et frequentia mortis paenarum, sed politicis quibusdam mediis ad meliorem frugem reduci posset?

§ 43. Projectum istud mihi ad Tabulam Regiam Budam pro Referente Consiliario translato Comes Antonius Jankovich magnus meus Patronus elaborandum concedidit, ac Imperatori magna mei commendatione submisit. Concentrabatur autem breviter in eo:

§ 44. Cum desit nationi huic bona educatio, Metropolitae eorum serio injungendum, quo Popis locorum committant: ut non solum Lÿthurgiam plebi decantent, neque solas frontium ad terram concussionem (Poklona): Valachos edoceant, sed tenellam pubem catechisent, ad plebem concionentur, horrorem peccati, et humanitatis principia plebi in concionibus instillent, imo ipsa legum Criminalium rudimenta, mox pueris cum religionis principiis tradant.

§ 45. Quod ut melius obtineri possit, cum et Graeco-Clero desit bona educatio²⁸, eaque ob malam subsistentiam ex defectu foundationum; clero quoque de meliore subsistentia ex proventibus sublato Religionum prospiciendum, Episcopatus melius dotandos, juniorem Clerum unitum ad seminaria Cleri Romano-Catholici, imo aliquos Viennam etiam pro educatione transferendos. Pro Disunitis vero seminaria congruis locis erigenda, dotanda, ubi eradicentur societati civili adversa praejudicia. Ne autem ad paraecias disponendi ob malam subsistentiam iterum bonos mores agrestibus permutent, parochiae quoque eorum dotandae.

§ 46. Deinde ut exemplaris quoque vitae Ludi Magistri, et Cantores cum congruo sallario Parochis adjungantur, qui instillatis humanitatis principiis tenellam pubem perpoliant. Ad loca vero majora nationales quoque scholae introducantur.

§ 47. Adhaec cum causa malae educationis sit pastoritia etiam Valachicorum puerorum vita; neque enim communem pecorum, et pecudum custodem habent, sed quivis Paterfamilias prolibus suis custodiendos greges committit, ubi jam a teneris sylvestri vitae, et desidiae avescunt; abusus iste per inducendos communes pastores tollendus²⁹.

§ 48. Dissitae praeterea ab invicem Valachorum domus, in quibus sine teste quaevis mala facilius patrari, neque vicini in auxilium venire possunt, per rectam politiam concentrandae³⁰. Sylvae, anfractus viarum per equites Comitatus saepius obeundi, an non latitent aliqui suspecti? Ad Valachica loca stativans militia dislocetur: ut populum magis civilem reddat, et, ubi opus est, in auxilium accurrat.

§ 49. Denique ne Valachi soli in uno loco degere permittantur sed pars eorum ad alia loca transplantetur, inque locum horum aliae quoque nationes in medium eorum inducantur [...], et publico praejudiciosa principia ex iis eradicentur³¹.

§ 50. Altera remota causa motuum horum per Commissarium Regium comperta est: quoda activitas, et autoritas Dominorum terrestrium, eorumque, et Comitatus officialium apud Valachicam plebem facile credulam evilerit, et in contemptum venerit. Dum enim videbant cum Nobilitate praeter, et contra legem agi, dum per itinerantem Imperatorem supplices libelli, quamvis nulla suffulti proba, et simplex solum expositio (ita ut ille cujus nomen subscriptum esset, saepissime negaverit se supplicem libellum porrexisset) promiscue acceptabantur, pro investigatione remittebantur, et expositio, quamvis falsissima deprehensa fuerit, nulla tamen falsam accusationem paena subsequebatur. Imo dum videbant, se cum Dominis suis rigide confrontari, excedentes Dominos puniri, injuste vero conquerentes subditos non tantum non plecti, quin propter depositas querelas, ne quapiam injuria afficiantur, severissimis ordinationibus arceri; Domini terrestres in eam apud colonos suos adducti sunt diffidentiam, cum vilipendio conjunctam: ut jam de obligatione robottas, aliaque Dominalia onera praestandi dubitaverint, nec quid de jure praestare debeant? *justis quoque rationibus ad aquiescentiam* convinci poterint³².

§ 51. Unde apud plebem Valachicam mendaciorum opulentissimam omnium fere ore impie circumferri caepit: suam Majestatem (ipsis eorum verbis utor) Nobilitatem Hungarum ferre non posse. Quo commento impostor Hora in rem suam usus plebi persuasit, a sua Majestate commissum sibi esse: ut Hungaros per Valachos delendos ita curaret, ne lapis super lapidem maneret, et ad hoc effectui mancipandum teste relatione Judicis Nobilium processus Zalathnensis se fide jurata Valachi obstrinxerint.

§ 52. Malo huic ut obicem ponat Imperator, edicto publico cavit: ne ullus colonorum suplex libellus in posterum acceptetur, qui per inferiora Dicasteria non pertransiisset. Volebat praeterea novam Urbarialem regulationem introducere, et praestationes colonorum ad uniformitatem reducere; sed opinione Commissarii Regii Jankovich ab hoc proposito dimotus est eo argumento: quod plebs sibi persuasura sit, ejusmodi regu-

lationem se modernis turbis expugnasse, motivoque, et exemplo inde accepto, mox aliis etiam occasionibus pro aquirenda status sui mutatione, qualem ex confusis suis repraesentationibus cooptaret iterum ad novas turbas erupturam. Unde si novam aliquam Urbarialem regulationem per absolutum habere vellet, eam post justam aliquam moram introduceret. Quam dein ejus intentionem tunc dilatam, mors, quae aequo pede pulsat pauperum tabernas, Regumque turres, praevertit.

§ 53. Causae autem proximiores motuum horum hae erant comperthae: Arenda cumprimis educillationis in Camerali Dominio Zalathnensi. Dominio videlicet hoc in tria minora corpora diviso, Camera Regia in uno solum loco vinum, crematum, ac cerevisiam epocillabat, educillatione in duobus reliquis locis ipsis Dominiis colonis in 150 florenis elocata, qui in doliolis vino, et cremato repletis potum undique per campos etiam, et vias publicas inter se, et urburarios distrahebant insimul compotantes, et semper ebrii. Emeritus quidam Capitaneus Aron dictus projectum formavit, et Camerali Administrationi submitit, de augendis his in 10. et ultra mille florenis proventibus educillaribus, si non colonis Valachis, ast extraneo cuidam in arendam publica auctione elocarentur. Prout erga hoc projectum proba auctionis publicae instituta, educillationem per Valachos hactenus in 150. florenis usurpatam, in 12. mille florenis Armenus Martinus Bosnyak a Camera in arendam accepit.

§ 54. Valachi Domini Zalathnensis incolae conventiculis inter se celebratis, mox Duce Hora, et aliis ferocioribus, vina Arendatoris excussis doliis effuderunt, dumque Officiales Camerale Montanistici, et Comitatus cum satellitibus in auxilium Arendatoris accurrissent, commisso cum iis certamine, hos quoque verberibus affectos indigne tractarunt, ac reliqui in sylvas diffugerunt, Hora vero Viennam ad Imperatorem profectus est³³. Ubi in conspectum Imperatoris admissus, Benigne exceptus, cum epocillationem vini ex Urbario colonis competentem sublatam conquereretur, mandatum ad Gubernium Transylvanicum adtulit: „ut re interea integre servata persona vero querulantium sub salvo conductu constituta, investigatio peragatur causa eorum cognoscatur, et suae Majestati pro superrevisione transmittatur.

§ 55. Inde impostor Hora ausam arripuit divulgandi: se Viennae apud suam Majestatem saepius in persona fuisse, indeque resolutionem adtulisse circa distribuenda Valachis ex mandato Caesareo Albo-Carolinae arma: ut Hungari deleantur, crucem deauratam pectore gestans, quam in mercatu forensi (Tandl-mark) Viennae emerat, una et pergamenam initialibus aureis literis conscriptam rudi plebi malesanus impostor ostentans, quae non aliud, quam Evangelicum S. Joannis in principio erat verbum sic continebat, uti collimare licuit, ex sublato alicujus Religiosi Ordinis ara desumpta, et in mercatu Viennensi cum alia sacra suppellectili (: uti tunc moris erat :) venni exposita. Canon Sacerdotibus Catholicis vocatur.

§ 56. Fidem invenit apud rudem plebem tanto magis: quod verberatis Comitatus, et Cameralibus Officialibus nullam satisfactionem impendi, quin tumultuosos sub salvo conductu impune iis insultare videret. Unde et publicus Magistratus in contemptum adductus est.

§ 57. Pendente sic investigatione, publicatum est Intimatum de conscriptione populari³⁴ per Statum militarem peragenda, cui cum Nobis-

litas refragaretur, fama ad Valachos dimanavit, quin Popae Valachorum plebi instillarunt: conscriptionem militarem ideo suscipi, ut omnes Valachi e potestate Dominali emancipentur, militiae Caesareae limitaneae addicantur, fundos nunc possessos cum exclusione Dominorum terrestrium retineant, et a contributione quavis immunitatem obtineant, moxque ex pago Gontzaga, non procul ab oppido Hatszegh distante, exeunte mense Augusto insinuarunt se quidam apud primae legionis Valachicae Vice-Colonellum Karp vocatum ea cum declaratione: quod illi militiam suscipere vellent, eorum exemplo incolae quoque vicini pagi Valtzel simili cum declaratione eundem accesserunt, quod exemplum tandem mense Septembri omnium fere pagorum incolae Comitatus Zarandiensis, et Hunyadiensis certatim secuti, plerique ad memoratum Pro-Tribunum, aliqui vero ad militarem Praefecturam Albo-Carolinensem eodem fine concurrebant, non desiderio, et amore militiae, quam hactenus mutilatione quoque membrorum subterfugebant, sed spe immunitatis.

§ 58. Erroneam hanc opinionem Vice-Colonellus Karp non ut contraria persvasione avertisset, sed in ea Valachos magis obfirmavit, imo quod Hungari jussu Regio trucidandi essent, (: uti unius testis fossio contra illum producta est :) perplexis verbis Valachis insinuavit, et maxima motuum horum causa fuit obfirmatis in mendacio impostoris Hora Valachis. Quod vel inde maxime patuit: quod tumultuantes inter pacis conditiones per Chyrurgum Molnár, et Salinarem Officiale Mezö-Solymosiensem ad Tabulam Comitatus Zarandiensis transmissas, vel maxime emancipationem e servitute Dominali, retentionem que fundorum sibi indulgeri proposuerint.

§ 59. Tabula Comitatus, et Supremus ejusdem Comes Baro Joannes Bornemisza nihil praetermisit, quo motus hi Valachorum in herba adhuc praefocarentur. Concitationem Valachorum per Vice-Colonellum Karp tempestive 28^a Augusti Regio Gubernio repraesentavit, et his verbis conclusit: „Tabula rem non exaggerat, sed ex rei veritate demisse repraesentat, turbulentiam plebis ex mala interpretatione conscriptionis eo processisse: et palam, publice, et ubique de incipiendis rapinis, caedibus, et incendiis loquatur, iam Officiales Comitatus securitatem administrandi summum servitium amiserunt, in collectione contributionis quomodo procedendum sit? Regii Perceptores anxii haerent, summatim: securitas publica ad eum articulum redacta est: ut nisi tempestive *medela adhibeatur, parva scintilla magnum excitabit incendium*“.

§ 60. Ad hanc repraesentationem Gubernium Regium satis provide de interpretanda, imo sistenda militari conscriptione, quae magnarum turbarum causa esse ceperat, Armorum Praefecturam requisivit, item pro securitate publica duas in hunc Circulum centurias pedestres, totidemque equestres dislocari petiit; sed non aliud responsum obtinuit, quam: Vice-Colonellum Karp ad accuratiorem ordinationum cointelligenter editarum observantiam iniatum, eidemque qualificativas ejusdem responsiones interdicas esse.

§ 61. Quo Comitatus intimato, ipsemet supremus Comes, vir praesantissimus, pagatim cum Iudicibus Nobilium obambulans errorem de conscriptione plebi publicandum suscepit. At cum Valachi vidissent, ex parte militari errorem conscriptionis studiose reticere, Magistratus Comitatus fidem non adhibuerunt. Quod etiam Supremus Comes Gubernio Regio 12ª Septembris retulit, pro convictione plebis errorem per Statum

militarem publicari, ad Comitatum Zaránd unitum pro conservatione securitatis quatuor centurias pedestres, et unam divisionem equestrem disponi petiit, cum que effectus non sequeretur, ac motus in dies magis gliscerent, ordinarius Vice-Comes 19ª Octobris rerepresentationem reiteravit.

§ 62. Gliscenti jam incendio praefatus Vice-Colonellus Karp oleum adhuc magis affudit per id: quod contra bene constitutam regendi artem cum confusione jurisdictionum in objecta Politico-Provincialia semet immittendo, plures colonorum querelas contra Dominos suos terrestres, eadem occasione, dum pro militibus se conscribi flagitarunt, porrectas receperit, et medio Stabi legionarii Commandanti Generali Preiss submitserit. Quibus per Vice-Commendantem Barco Baroni Samueli Bruckenthal Regio Gubernatori communicatis, Gubernium Regium easdem querelas medio idoneorum, ac dissinteressatorum Commissariorum investigari praeceperit. Unde plebs Valachica in opinione sua magis obfirmata est: quod amplius non a Magistratu Comitateni, sed a Praefectura militari dependeat, et quod ad exstirpandos Hungaros³⁵ arma Albo-Carolinae certo certius sit obtentura; proinde praestationes urbanales Dominis suis aperte denegavit.

§ 63. Idem Vice-Colonellus Karp continuatae quoque seditionis suflaminator vel maxime ideo fuit: quod in medio aestu tumultuum (uti gravis suspicio contra eundem cadebat) Consilii Bellici ordines de populari conscriptione quoad reluctantem Nobilitatem ad militiam dimissos Valachis notos reddiderit, qui lingua quidem Germanica exarati, sed in Hungaricum idioma versi sic circumferebantur: „A Posony, és Nyitra Vármegyékben o Conscriptio eránt mutatott ellenzésekhez képest, parantsollya eö Felsőge: hogy az ellent-álló Vármegyékben fekvő katonaságnak kemény lövések adassanak, és ez által a Conscribáló Tisztnek szükséges segedelem szereztessék; aztis hozzátévén: hogy a Szolgabírák, és Esküttek a magok lakó helyeiből ell-vitessenek, és ha menni nem akarának, mehessenek, és a Conscriptio egyedül eö általok irattassék-be. Ha valamely földes Ur, vagy Nemes ember, vagy akár ki más ellentállana, s a maga házát be zárná, illendöképen intessék-meg, a Conscriptio csendesen vitessék véghez, és a numerus a Nemes, és más házakra a parantsolt mód szerint téssék-fell. A hol a már fel irtt numerust le törlik, oda két, vagy három köz emberből álló executio téssék, akár Nemes ember légyen, akár nem, még ismét magok a számot fell nem írják. — Ha pedig valahol ellentállás, vagy erőszak ütné ki magát, vagy valaki a parasztokat fell lázszasztaná, már az, akár ki légyen, minden további gondolkodás nélkül meg fogatassék, és Bécsbe küldettessék, az eröt pedig erővel kell vissza verni, és magokat úgy visellyék: hogy töllök azok tartásnak és fügjenek Köllt Budán a Hadi Fő-kormány széknél 31^{dik} Octobr. 1784.

§ 64. Montibus demum jam in apertam flammam erumpentibus, disposita est quidem hinc inde exigua militum manus, quae dum Hungari trucidarentur, nullo eis adiutorio fuit, sed id solum egit: quod Capitaneus Richard cum adjuncto ex parte Provinciali Commissario Francisco Bogya coadunatis jam publicaverit: „Conscriptionem eorum militarem, velut sine altioribus ordinibus per Vice-Colonellum Karp susceptam invalidam esse, proinde subordinationem erga Officiales Comitaten-ses et Dominos terrestres observent, ac positis armis domum revertantur.

§ 65. Sed blanda haec exhortatio apud armatos parum valebat, inter impertinentes vociferaciones, et animositates, se praeter Augustissimum Imperatorem, nec Officialibus Comitatus, nec Dominis terrestribus obedientiam praestituros, nec a militia destituros, quin imo potius emigrationem ad Turcicas ditiones suscepturos, conclamarunt.

§ 66. Tam seditiosis dictis lacescito statui militari utique, donec plures congregati fuissent, tumultuantes dissipare incubisset, praesertim cum Officialatus Comitatus erumpentem jam cum caede permultorum seditionem 3^a Novembris extraordinario cursore repraesentaverit, eadem die Vice-Colonellum Karp et Locumtenentes Simenni, et Kalliani (Itali-cae originis) pro ferendo sine mora succursu requisiverit.

§ 67. Prout 4^a Novembris circa vesperam advenerunt Dévam Vice-Colonellus Karp, et Locumtenens Kalliani cum 150. peditibus, Locumtenens item Simenni cum 30. equitibus; cumque eodem vespere fidus explorator retulisset: Valachos hausto ad vomitum usque vino, tam temulentos esse, ut 30. vel 40. militibus compepsi possint, intercessit officialatus Comitatus apud Vice-Colonellum Karp: ut 50. praesidiariis Dévae relictis, reliquam manum, ex 100. peditibus, et 30. equitibus constantem seditiosis obviam expediret, sed hoc ab eodem Vice-Colonello impetratum non est, quod si vero rebelles tunc repulsi, et dissipati fuissent, sacrilegia, rapinae, incendia, caedes tot innocentum praeverti possent.

§ 68. Die 5ª Novembris senior Samuel Bálya, actualis Assessor Tribunalis Comitatus, pro sistendis in pago Solymos oppido Déva vicino populationibus exiguum, militarem manum ab eodem Vice-Colonello impetrare non potuit, se namque eadem die Cis-Marusium proficisci debere, praetextuabat.

§ 69. Diebus 5^a et 6^a Novembris seditiosi Valachi Hungaros in pagis Solymos, Harró, Beregszó, Kemend, Bánpataka, Gyertyános, Arany, Nagy-Rapolt, Bábolna, Jole, et All-György palam, et manifeste populabantur, trucidabant, flammis omnia involvebant, militia Caesarea sub Praefectura Vice-Colonelli Marschante, vix quadrante milliaris distante, et otiose spectante.

§ 70. Similiter Capitaneus Chepi cum unica centuria ad circulum Zaránd dispositus contra tumultuantes nihil egit. Porro Capitaneus Henuy natione Gallus, ex oppido Hatszegh pro impediendis desolationibus ad vicinum pagum Magyar-Bretye expeditus nihil durius tentavit, sed solum Curiam Bornemiszianam placida persuasione: quod pro Casarmis idonea foret, a desolatione praeservavit, milites autem ejus una cum Valachis simul comptarunt ita: ut in luto volutarentur, prout altero die luto inquinati, vinoque madentes ad Hatszegh redierunt. Capitaneus iste Henuy vel maxime testimonialibus literis Generalis Perceptoris Josephi Kenderessy, et Substituti Vice-Comitis Szilvássy in eo gravabatur: quod in possessione Magyar-Bretye inter Valachos etiam seductor Salis interfuerit³⁶, et Capitaneo Henuy remonstratus fuerit, nec hunc tamen, quamvis militiae Caesaricae desertorem intercipi fecerit.

§ 71. Die 6ª Novembris irruptione per Valachos in oppidum Déva tentata, dum concentratum jam Nobilitate Banderium eosdem repelleret, per adstantem, et in ordines collocatam militiam sclopetorum explosio, sine studio nocendi, caelum versus directa exstitit.

§ 72. Sequenti die iterum tentata irruptione, Valachi spectante militia per Nobilitatem caesi sunt³⁷, prout et in aliis supra enumeratis locis. Qua assistentiae militaris denegatione multum corroborata est Valachorum persuasio in mendacio impostoris Hora fundata. Complures certe ex captivis in benevolo examine fassi sunt, se ad societatem eo motivo vel maxime pellectos: quod militia contra tumultuantes nihil directe egerit.

§ 73. In tanta oscitantia, conniventia ne, vel malitia? Supremus Armorum Praefectus Preiss, et ejus Vicarius Barkó se excusabant: quod sine expresso Aulae Caesareae mandato sanguinem subditorum profundere ausi non fuerint, donec vero correspondentiae Viennam ultro, citroque commearent, erumpentem seditionem tam repente aliquot loca pervasisse: ut eidem obices poni non potuerint³⁸.

§ 74. Inferiores militares Praefecti ordines Armorum Praefecturae Transylvanicae in medium adducebant, quibus cautum fuit: durioribus, sed placidis solum mediis eousque agere, donec Vienna inviatio Consilii Aulae Bellici eatenus recepta fuerit. Adhaec motibus his Nobilitatem per oppressiones colonorum ansam dedisse oggerebant.

§ 75. Sed haec calumnia iniquissime Nobilitati appingi tentabatur. Namque turbac exortae sunt ex supra allatis causis, non contra solos Dominos terrestres, ast nationem Hungaram in communi, et in eversio-rem religionum a Graeca disunita diversarum. Exordium sumpserunt non in possessionibus Nobilitatis, ast Camerali Dominio Zalathnensi³⁹, ubi actuales Robottas neque praestabant, sed ex Contractu aere parato redimebant, in felicissima regione penes fodinas beneficio circulationis pecuniarum gaudente, ubi facillima vitae media aquirebant.

§ 76. Denique erga postulatum Colonelli a Sburlatti, haec Nobilitati objicientis Commissarius Regius exmissis disinteressatis ex Gubernio Commissariis in singula exposita aggraviorum momenta severissime inquiri fecit, sed nec unicum quidem punctum pro reali compertum est, quin imo favor, et amor Dominorum terrestrium, colonos suos conservare studentium, nuptias eorum, et dum fame provincia premebatur, eos victualibus adjuvantium, militiam in pagos condescendentem, ne colonis oneri sit, liberaliter excipientium, sed contributionis potius gravitatem oggerebant singuli⁴⁰.

§ 77. Non aliam tamen satisfactionem de Statu militari Status Politicus consequi poterat, quam quod Commendants Generales Preiss et Barko ex Transylvania ad alias Praefecturas militares, Colonellus Sburlatti, Vice-Colonelli Karp, et Marschante, ac alii officiales militares Transylvanis invisi ad alias legiones transpositi fuerint. Haec ex actis Commissionis Jankovichianae.

§ 78. Barko omnibus ex osus exposit Pesthini degebat, mortuo Josepho Imperatore in medio navalis pontis Pesthiensis pone statuam S. Joannis Nepomuceni considerare, ibique pertranseuntium Hungarorum, Banderistarum praesertim sermones exaudire, ac Viennam perscribere solebat. Unde quispiam statucae S. Joannis Nepom. hos versus apposuit:

O! Joannes! qui tacendo
Martÿr adhuc crederis,
Cave huic Te jungendo,

Ne aras perdidideris
Christus olim sociatus
per Judaeos latroni,
Impostor est judicatus,
Quid Tu junctus Barconi?

§ 79. Multi ex Transylvanis crediderunt, et hucdum aliqui credunt: Josephum quoque Imperatorem conniventer semet habuisse, cum assistentia militaris tamdiu praestita non fuerit, et impostor Hora in loco supplicii jam expansus continuo clamaverit: se inique caedi, cum ex iniviatione Imperatoris id fecerit, donec feralis eidem ictus rota in pectore infligeretur. At de tanto Imperante, populi sui amante id vel cogitare piaculum foret, et nec est credibile. Cum si Nobilitatem suppressam habere voluisset, alii utique modi eidem suppetebant. Deinde Hora in solam Nobilitatem saeviisset [...], imo nec Cameralibus Officialibus, aurariis, ac proventibus Regiis pepercit⁴¹ [...] Josephus certe Imperator quam primum fama motuum horum ad eum perlata est illico seditiosos armis compescendos decrevit.

§ 80. At omnis culpa recidit in malevolos Commendantes, et Praefectos militares alienigenas, qui per Nobilitatem, et nationem Hungaram quamvis laute habiti, omnibus humanitatis officiis exculti, ejus tamen osores, et invidi erant, et seductione rudis populi ad statum militarem nescio quam gratiam se apud aequo animem Imperantem aucupaturos sibi augurabantur.

§ 81. Reliqua sequuntur ex fidedignis amicorum literis: Amaz istentelen Horát, ama régi Magyar vérből származott Három-szék Vármegyei Kedves Székely Huszszár atyánkfiai egy igen véres meg ütközés után a Topánfalvi havasok iszonyu barlangjai között egész képzelt királyi pompájával, Tisztyeivel, s kivált egynehány Oláh Papp Fő-Ministereivel együtt a mult December havának 28^{dik} napján⁴² szerentsésen ell-fogák, és ugy vezették be előbb Zalatnára, azután Károly Fejérvárra, mint Datames vezetí vala hajdon ama fene tekintetü vad Thýnst. Köntöse mikor ell-fogták, vólt hosszú fekete Oláh Papi Tzondra, az az: fekete szür posztó földig érő ruha, belől igen szép farkas bőrrel bé vonva, alól vólt Generalissi drága köntös, aranyos kereszt, költs⁴³ [...].

§ 82. Ezen Oláhnak már petséttye, és Czimere is vólt: Egy Czirkalomban egy emberi sziv, egy otromba lántsával által szegezve, felette ennek egy hármás Oláh krutsa (kereszt) melette a szivnek kétfelől R. D. (gyanittyák Rex Daciae) alól nagy betűkkel HORA kerületin pedig az az oláh vers: Hóra be s hogyineste, Tzára plinse si pletyestye! Az az: igyál Hora és nyugodgyál, sirva meg fizeti az ország⁴⁴.

§ 83. Hóra közép termetü, inkább vastag, és izmos, mint magos ember, kerek, tellyes abrázattya, Gesztenye színü haja, veres rövid bajszsza, tompa orra, és ajakát ki döltö nagy fogai miatt beszédében egy keveset hibázó, de igen döngös szavu, vakmerő bátorságu, egyenes állásu, és sebes menésü.

§ 84. Ezen Oláh támadásban amaz igaz hazafi Mesterházý a Haza védelmében vitézül ell-esett. 23^{dik} Decemb. a széleken lévő első Oláh Regementnek Fő Hadnagyja Fronius bizonyos számu néppel ki küldetett az Offen-bányai részre hólt testeknek ki keresésére, és egy öll magos-

ságnyi kö rokásnak tetején kö közé rakva meg találta, a maga hadi Tiszti köntösében, csak csizmáját, gombjait, kalapját, és fegyverét huzták vala le rólla, lántsa szurdalásoktól egész teste keresztül-kasul, tetétül fogva talpig tellyes vala⁴⁵. Offen-Bányára vitetvém 24^{dik} Decem. az ő adatta volt Gyulay Ferencz Granaterossaitól, All-Ezredes Ott, sött minden körül lévő Hadi Tiszt Urak sergétől a maga vitézi sirjáig késértetvén ell temettétt. Ugyan akkor több hadi emberek, és Nemesek testei találtattak Lupsa körül el temettetlen, kiknek ültüzetekről hasonló képen a gombok vóltanak le szedve.

§ 85. Az Oláhokat tsábitó Vezérnek ell fogattatása tulajdonittatott ama bátor szívü székeley katonák igaz Magyar vérből származott Hadnagyjának Vajda Urnak, a ki 160. főből álló katonáival egy veszedelmes kösziklára fell-mászván, meg futamtatta ezen zenebonás sereget, Horát pedig a gyözelem kötelei közzé vévén a maga veszett tanátsossáival együtt fogságra vitette⁴⁶. Midön Hora észre vette vólna: hogy már kézbe kerültt, kezde könyörögni a maga népének, hogy ne engednék ötet a Magyaroknak esni kezekbe, inkább fegyverrel által szurnák, vagy lönék, erre az Oláhok fegyvert kapván, minden bizonnal meg cselekedték vólna, hanem ha Vajda Hadnagy fel-szóval kiáltván a Felséges Császár nevében mindeneknek kegyelmet ígért vólna, ha azt nem cselekednék.

§ 86. Midön bizonyos falukon már kötözve vitték volna, ottan fell-kiáltott Hora, hogy az eö meg szabadítására ki rohannának, de Vajda Hadnagy száját bé köttette egy darab fát tévén keresztül beléje, hogy ne ugathasson⁴⁷.

§ 87. A Hora ell-fogása után egy Református Prédikátornak 70. aranyait egy Orzó nevö olah ell-ragadván, a Kray katonái meg fogák. Elsö nap 50. páltzát ütöttek rajta, más nap negyvenet, de csak nem vallott semmit; egy katona ki rántván kardját tetette: hogy fejét veszi, mindgyárt-is térdre esvén az Oláh elé tarta nyakát, azomban nagy síkóltás hallaték, s elé szökik a síkóltó leánykája, s meg mondja: Täte! Apa! ne ölesd meg magadat, ellfelejtetted talám, hol a pénz? én tudom hová tetted, s csak meg ne öllyenek elé hozom, s elé-is hozza az ártatlan gödölye a pénzt⁴⁸.

§ 88. Nem sokára az után el fogattatott Horának a második Ezeres Kapitánya-is Krizsán Gyzsurgyzs, kinek a körössi Uradalmat ígerte volt Hora, ha fell tett czélyokban böldogulnak⁴⁹. Ez erössitvén: hogy némelly még egészlen le nem tsendesültt Olához most se hinnék, hogy fogva van Hora, némellyek pedig: hogy valami arany veséjü nyul által ell-szöktettetett vólna, tehát Horát 70. gyalog katona között Károlyvárról Déva felé, s még vissza sétáltatták, hogy lássák az Oláhok. Más oka vólt pedig: hogy Déván-is több lévén 100. rabnál, azok Horával vallatás végett szembe állitattak.

§ 89. Ezen zenebonának le tsendessetésében munkálkodó Kraÿ Al-Ezredesnek eö Felsége eránta való nagy indulattyát nem csak ki nyilatkoztatni méltóztatott, hanem Feö-Ezredesi ranggal, és méltósággal meg is ajándékozta. Hora, és Kloska két zenebona ösztönének ellfogattatásokra utat nyitott hat Oláhoknak, és erdő pásztoroknak mindenknek 100. aranyat, Vajda, és Jeneÿ Tiszt Uraknak mindenknek ötvenet, és minden jelen lévő Hadi köz embernek két aranyokat méltó jutalomul adatni kegyelmesen ell rendelte. Egy Lovas legénynek-is adatott jutalomul 100. arany, az Abrud-Bányai Disunitus Oláh Esperestnek, a ki ezen zenebo-

nát intésseivel nem csak tsendesítette, de Urhán Urszulyt, (sic!) a kit Károlyváron elevenen nyársba huztak, ell fogta, eö Felsege nevében egy szép arany emlékeztető pénz 30. aranyokkal adatott. Baro Bruckenthal Samuel Zalalnán Vásárnap lévén trombita szo harsogások között ki osztogatta ezen jutalmakat^B.

§ 90. A sok veszett Oláh rab бүdös szagja Károlyvárt a levegöt ugy meg vesztegette; hogy csak nem egész Tábla nagy nyavalyákban feküdtö⁵⁰ Gróf Jankovich királyi Biztos-is meg betegedett, sokan meg haláloztak.

§ 91. 1785. Eszt. 15^{dik} Februar⁵¹. virradóra gonosz Istentelen ezen halált érdemlett Krizsán György a tömlöczben gatyá madzagjával meg fojtotta magát, minek előtte a keserves halál fejére mondatott volna. 16^{dik} Februar. reggeli nyölcz órákkor ki vitettetett hóhér által a gonosz tévök veszto helyére, az holott négy darabokra vágattatván, feje Zárándba hazájába, testének egy része Abrud Bányára, más Dévára, harmadik vitetett Topanfalvára, a negyedik Károly-váron maradt szöllö pásztornak.

§ 92. 23^{dik} Februar. Minden Vármegyebéli Szolgabiráknál rendelés tétetett: hogy minden falubul hat embert Károly-Fejérvárra redellyenek azon hólnap utolsó napjára kik a meg itéltetett Horának, és Kloskának erösök halálán jelen legyenek, melly Martius első napján mindeneknek Közönséges irtözásokra véghöz fog menni.

§ 93. 28^{dik} Februar. Hóra Daciának sok ártatlan vért ontott emlékezetes költött Fejedelme Károly-Fejérváron a hosszás örökké valóságra fell-kenettetett⁵². Ezen Fejedelmi pompára minden helységből a hol Oláhok, vagy Szászok laktak, két Szásznak, és négy oláhnak kellett ell menni, s meg jelenni.

§ 94. Első Martiusban⁵³ Midön Hora, és ennek veszett társa Kloska Juan Popa a magok ezerszer meg érdemlett büntetéseknek helyére a véghetetlen sokaságnak jelen léttében vitettetének, Kloska a halálnak reszkető félelmei között minden előbbeni bátorságát ellhullatta vala. Hora ellemben minden változás nélkül, bátor szivvel mene az ö gonosz élete keserves órájának végső punctummal ki jegyzett helyére, a holott Kloska leg elsőbb-is talpától fogva tetéig (fejéjig) kerékkal meg töretvén, nem érdemlet életét iszszonyu Vajj! (Jaj!) szók között végzette. Hora pedig sokkal kegyelmesebben, mivel egy kerékkal való ütés után, melly néki jobb szára csontyát *ell-törte*, *leg ottan egy kegyelmes ütést melylyére*, valamint testéből lelke, ugy lelkéből a Magyar koronára való áhittozás, és dühösség leg ottan ki füstölgött⁵⁴. Végtere mind a két gonosz tévőnek egy szekertzével fejét vévén, négy részekre vágatta, és darabonkint, azon helyekre küldettek a kitételre, hol az ö dühösségek leg nagyobb veszedelmet okoztak.

§ 95. Huszon négynek fejeket vették. Soha a Szent Mártýrok bátrabban nem mentek a halálra, ostobaságból é, vagy vakmerőségből?⁵⁵ Száz ötvenen a Vármegyék itéletére bizattattak, és ugy lett ezen rettentő támadásnak

Vége!

A Georgius Dósa, Siculus fuit etiam concitatae seditionis auctor A° 1514.

^B Iam qvanta calumnia Josepho II. Imp. hos tumultus appingere volentium, qvi eorum sedatores uta praemiavit!

Scrisă după actele Comisiei Jankovich și din relatările demne de crezare ale prietenilor de către contemporanul Antonius Szirmay de Szirma, consilier aulic al Sacrei Maiestăți Cezaro-Regești Apostolice, și donată Bibliotecii Naționale în anul 1811.

Cu mențiunea ca, dacă ceva s-ar abate asupra minții scriitorului, ceva care ar putea fi o piedică publică sau privată, aceasta să fie înlăturată de către o autoritate competentă.

„Adeseori scinteia mică aprinde focul mare”.

Proverb, p. 46.

§ 1. În anul 1784 înspăimântătoarea răscoală a românilor a început în Transilvania, în comitatul Hunedoara unit cu cel al Zărandului și în partea comitatelor Hunedoara, Alba, Turda, Cluj și în ținutul Sibiului, răscoală, pe care aici aş expune-o ca o istorie îngrijită din relatările demne de crezare și din actele publice care mi-au fost permise să le citesc la comitele Antonius Jankovich și să fac din acestea însemnări.

§ 2. Corifeul răscoalei a fost un oarecare român de nație cu numele Nicola Hora, locuitor și supus al posesiunii Albac a domeniului cameral al Zlatnei, condamnat de către comitatul Zărand la pedeapsa capitală, dar, prin grația împăratului Iosif al II-lea redându-i-se viața, a fost condamnat și apoi trimis la închisoare și la munci publice, cel care a ațîțat neamul românesc împotriva stăpînilor de pămînt și împotriva tuturor ungurilor. Amăgitorul, arătînd o diplomă gravată cu litere de aur și pe piept o cruce aurită, spunea plebei neștiutoare că el a fost trimis din grija împăratului pentru extirparea nobilimii și a ungurilor¹. Este dată crezare amăgitorului de către poporul adunat și neștiutor. Și, pe cînd voind să se opună argumentelor, magistratul comitatens descoperise uneltirile acestuia la locurile mai înalte, dar nu se țineuse seama de situație nici acolo, a învăluit pînă departe toată vecinătatea de foc și de nemaiauzite omoruri. A adunat pe neașteptate o atît de mare mulțime de răsculați, încît în luna noiembrie tabăra lui Horea număra peste 40 000 de oameni². Au venit cei mai mulți răufăcători, cărora fără deosebire li se acordase viața, și așa-numiții soldați lăsați la vatră, care la fel, fără deosebire, erau lăsați să plece acasă, pentru economisirea cheltuielilor. S-a alăturat țaranilor un oarecare cu numele Salis, de neam prusac, ofițer al regimentului de graniță românesc și un altul Koczy, vicecolonel din regimentul românesc³, abia fugit la turci, unde a îmbrățișat religia mahomedană. Aceștia, publicînd un manifest din tabără sau aprobînd în comun cauzele purtării războiului, au proclamat ca toți să fie credincioși împăratului, să nu existe nici un nobil în Ungaria dintre aceia care nu sînt supuși împăratului, și că toate teritoriile trebuie împărțite în mod egal între locuitorii⁴ [...].

§ 3. Însă faptele s-au petrecut astfel: în anul 1784, în ziua de 28 octombrie, emisarul amăgitorului Horea, numit Kloska Dzurdsas⁵, supus și locuitor al posesiunii Cărpiniș, de asemenea din domeniul cameral al Zlatnei, pe cînd se țineau tîrgurile săptămînale ale posesiunii Brad din cercul Zărand, sub podul așezat peste riul Criș, recrutînd cu el din piață, s-a îngrijit să adune la el mai mulți români, pe care i-a convins că amin-

titul Horea a adus mandatul crăiesc ca să fie împărțite armele românilor. Însă, pentru a da crezare celor spuse, le-a arătat o oarecare cruce aurită zicînd că i-a fost dată chiar lui Horea de către maiestatea sa drept dovadă sau dovadă scrisă a deplinei încrederi; totodată a decis următoarele: ca în cea mai apropiată zi de duminică, care a fost ultima din luna octombrie, la biserica satului Mesteacăn, la locul cel mai potrivit pentru mulțime, să se adune românii într-un număr cît mai mare pentru a asculta publicarea mandatului crăiesc.

§ 4. Așadar în acea zi de duminică la amintita biserică din cercul Zărand, de asemenea din domeniul cameral al Zlatnei, ca și din cercul Hunedoara, s-a adunat o neobișnuită mulțime de români. Acolo, mai întîi popa local celebrînd o slujbă de sacrificiu, Horea, alături de tovarășii lui, numitul Salis, ofițer al regimentului român, și Cloșca, i-au convins pe românii adunați, că s-a încredințat amăgitorului Horea de către maiestatea sa să-i conducă pe români ca să primească și să ia armele din Alba Iulia, cu care ungerii trebuie să fie distruși și nimicîți cu totul⁶.

§ 5. Mulțimea românilor, urmînd reaua credință a amăgitorului, l-a însoțit pe acesta către Alba Iulia pînă în satul Curechi, dar între timp vicecomitele substitut din cercul Zărand, fiind înștiințat de hotărîrile și faptele rele ale românilor, a trimis pentru prinderea lui și a emisarului acestuia pe juzii nobiliari, așa-numiți Gáll și Naláczy, împreună cu șase soldați, care au prins pe cîtiva agitatori; dar în curînd au fost nimicîți de către mulțimea românilor, care i-au scăpat din mîinile lor pe agitatori, iar juzii nobiliari au fost uciși și soldații au fost grav răniți.

§ 6. După uciderea acestora, făcîndu-se începutul măcelului, românii nerăbdători, revărsîndu-și toată furia împotriva nobililor, oprindu-se din drumul spre Alba Iulia, au pătruns în posesiunea Crișcior în 2 noiembrie și au ucis pe toți ungerii, locuitori ai locului⁷, înlăturîndu-i din casă printr-o moarte osebită. Dintre cei mai aleși au fost uciși nobilii: Gabriel, Ioan, Samuel, Andrei, Thoma și Adam Kristory din aceeași posesiune, văduva lui Andrei Kristory împreună cu cei trei copii, văduva lui Michael Kristory împreună cu cei doi copii, vicejudele nobiliar Michael Pakott, soția preotului reformat împreună cu cei doi copii. Toate bunurile mobile ale celor uciși au fost furate și de asemenea fiica judeului nobiliar ucis Michael Pakott, constrînsă și silită, mai întîi a fost botezată după ritul religiei grecești, apoi a fost dată ca soție unui oarecare român.

§ 7. În aceeași zi mulțimea asta de români a venit în posesiunea Brad. La sosirea acesteia, locuitorii ungeri⁸, îngroziți, s-au refugiat în turnul bisericii reformate, însă chiar și porțile bisericii fiind sparte de către români, aceștia s-au urcat în turn și de acolo scoțînd afară de o parte din refugiați, iar pe o altă parte aruncîndu-i de sus, i-au ucis pe toți cu o cruzime nemaîntîlnită și nu li s-a cruțat viața nici copiilor și soțiilor acestora după acea lege, dacă nu au îmbrățișat religia greacă neunită, care apoi, fiind obligați de români, au fost trecuți o parte la religia catolică, o parte la religia reformată și au fost botezați sub amenițarea morții după ritul religiei grecești neunite⁹ în ziua de 4 noiembrie.

§ 8. Cu prilejul acestor fapte, în posesiunea Brad, numele celor mai aleși, uciși, sînt acestea: nobilii Nicolae și Joseph Braády din aceeași posesiune, văduva lui Albert Ribitzey, înainte jude nobiliar suprem,

Moise Nemes împreună cu fiica sa, comisarul Michael Szombathy și preotul reformat. Dar din acest măcel evadaseră în păduri dascălul reformat, un oarecare catolic Sarlas, Joseph Kiss, Stephan și George Anka, Ioan Nemes împreună cu cei doi fii minori, cărora românii le promisese viața cu condiția adoptării religiei grecești neunite. Promițându-le acest lucru, au fost atrași la casele lor, dar românii, nerespectându-și cuvântul dat, în curînd i-au prins pe aceștia și ducîndu-i la podul așezat peste riul Criș în ziua de 5 noiembrie, necruțindu-i nici pe minori, recurgînd dinadins la cruzime, i-au ucis pe toți acolo.

§ 9. După faptele săvîrșite la Brad, către seara zilei de 2 noiembrie mulțimea împărțită în două s-a îndreptat către posesiunile Ribița și Mihăileni¹⁰. În posesiunea Ribița i-au atacat pe nobilii unguri închiși în casele percepteurului regal Joseph Ribiczey, dînd foc clădirilor și i-au ucis, aruncînd pe cei mai mulți în foc.

§ 10. Din această posesiune au fost uciși nobilii și cei mai de vază de ambele sexe: Gabriel și Stephan Ribiczey din aceeași posesiune, soția acestuia împreună cu fiica înrudită Sussana Gyulai [...], văduva bătrînului Francisc Ribiczey, tînăra copilă a lui Alexandru Ribiczey, vicejudele nobiliar Joseph Madoczay, Aron Nemes împreună cu soția și cu cei trei copii, Sigismund Balogh împreună cu soția, Alexandru și Joseph Bidis împreună cu soția, bătrînul Ladislau și tînărul Nemes, Emeric Nemes [...], soția aceluiași Emeric Nemes, Paul Nemes împreună cu soția, Joseph Nemes împreună cu soția și cu unicul fiu, soția lui Francisc Nemeș, Benjamin Nemes împreună cu soția, Martin Nagy, soția lui Petru Nagy, Francisc Orban împreună cu fiica, Emeric Orban împreună cu neamul și cu unica fiică, administratorul Gabriel Ribiczey, cantorul bisericii reformate, scribul perceptorial Joseph Szalay, Francisc Asztalos.

§ 11. În posesiunea Mihăileni, dintre cei mai aleși au ucis pe Ladislau Csiszár împreună cu fratele nebun și cu cei doi copii, soției aceluiași Ladislau Csiszár, fiica defunctului comite suprem Paul Hollaky, i-a fost lăsată viața după acea lege ca să treacă la religia greacă neunită și a fost botezată, în sfîrșit, după ritul acestei religii.

§ 12. Apoi, plecînd spre tîrgul Baia de Criș, unde ucigînd pe locuitorii unguri dintre cei mai aleși, au omorît pe George Szentkirályi, avocat, și pe soția lui George Kiss. Tot acolo au ucis chiar și pe călugării franciscani [...]; au distrus toate chiliile călugărilor și clădirile sfinte pînă într-atît, încît întorcîndu-se, nu le-au mai putut folosi. Spărgînd statuia preafericitei fecioare Maria, au exclamat: ca preafericită fecioară, stăpîna ungarilor, acum să le dea ajutor [...]. Tot acolo văduva nobilului Michael Gaál, fiind constrînsă, și după ce că născuse doar de două săptămîni, zăcînd în pat, a fost dată de soție unui oarecare român.

§ 13. În posesiunea Luncoi, nimicindu-i pe locuitorii unguri¹¹ a fost ucis administratorul comitelui general Francisc Gyulay și nobilul Ioan Gencsy, ale cărui fiice încă copile, neajunse în floarea vîrstei, deflorate de cruzimea cea mare, au fost date de soții, una unui oarecare soldat român, alta unui locuitor român din Luncoi.

§ 14. Năvălînd cu o furie asemănătoare în posesiunile Luncoi, Ociu, Aciua, Aciuța, Pleșcuța, Trestia, Hălmagi, Hălmăgel, nimicînd pe locuitorii unguri¹¹ și pe nobilii, care era timpul să dea socoteală, jefuînd pretutindeni și distrugînd toate curțile nobiliare și clădirile posesorilor

de orice nume, din acestea au luat toate bunurile mobile ale posesorilor.

§ 15. În ziua de 4 noiembrie au pătruns din cercul Zărand în cercul sau vechiul comitat al Hunedoarei, unde locuitorii români ai locurilor Hunedoarei, deja mai înainte atrași de către emisari la alianța acțiunii întreprinse împotriva nobililor unguri, s-au alăturat de bunăvoie mulțimii aliate și apoi s-a întâmplat că numărul răsculaților crescând pretutindeni prin locuitorii români ai locurilor, asociați de bunăvoie, în același timp au distrus cele mai multe sate prin crime, incendii și tilhării. Așa dar, făcându-se începutul pustiirii și a prăzilor din posesiunea Brănișca, în cercul Hunedoara, de o parte și de alta a Mureșului, și în districtul Hațeg, exceptând câteva locuri, au jefuit castelele, curțile nobiliare, casele parohiale, bisericile, capelele religiilor diferite de religia greacă neunită și le-au transformat în cenușă, au violat arhivele familiale, au rupt actele scrise și le-au ars, au furat mult aur și argint în bani și în metal neprelucrat și alte obiecte prețioase, au golit cămărilor, hambarele și coșurile, astfel, încît nu a mai rămas decît groaza, tăcerea, devastarea obiectelor furate și dărîmăturile clădirilor. Cei mai mulți dintre jefuiți, fiind goi, abia își putuseră procura dintre cele furate haine pentru a-și acoperi rușinea corpului și pîine pentru hrană.

§ 16. Nesocotindu-i pe țărani unguri¹², dintre cei mai aleși din cercul Hunedoara au fost uciși: Ladislau Kraynicz împreună cu mama, soția și cu cei șapte copii, preotul bisericii reformate din Ilia împreună cu soția și fiul, Alexandru Baár, soția administratorului din Gurasada, Ioan Barta, zăcînd în patul nașterii, împreună cu cei doi copii, comisarul Ladislau Göttfy, soția lui Emeric Ribiczei împreună cu unica fiică, administratorul din Sintămărie Orlea, numit Tompos, Sigismund Balogh, văduva lui George Nandra, Ioan Kovacs din Bîrsău, fiul lui Ioan Moguliczy, Ștefan Kólente, Alexa Nagy, fiica necăsătorită a lui Ioan Tóth, Ioan Lörincz, Ludovic Várady împreună cu soția, văduva lui Ladislau Buda împreună cu fiica, în posesiunile Șoimuș, Bîrsău, Hărău, Chimindia, Bobilna, Băcăinți, Gurasada și Ilia, transformîndu-le pe toate în pustiu.

§ 17. Apoi, înaintînd spre comitatul Alba, au incendiat renumitele țirguri metalurgice de minereu de aur și de argint: Abrud, Baia de Arieș și Roșia Montană; ucigînd pe cei mai mulți, au furat și au jefuit pe funcționarii camerali, au prădat banii fiscali; răsturnînd butoaiele, au vîrsat vinul cameral, pe care nu-l mai putuseră bea, au constrîns prin forță pe fiecare să treacă la religia greacă neunită, recurgîndu-se la boțez, au spart, au dărîmat și au distrus bisericile, tablourile, altarele și toate bunurile celorlalte religii, atît trupele grănicerești naționale, cit și cele regulate veghind în apropiere și, deși au fost chemate de pretutindeni în ajutor, au privit în liniște.

§ 18. Un alt detașament de români în zilele de 5 și 6 noiembrie ucidea și devasta, fără nici o opreliște, pe nobilii din cercul de dincolo de Mureș, în satele Șoimuș, Hărău, Bîrsău, Chimindia, Banpotoc, Vălișoara, Uroi, Rapoltul Mare, Ideciu și Geoagiu; trupele sub conducerea vicecolonelului Marschante, aflîndu-se la o distanță de un sfert de milă, nu s-au mișcat din loc.

§ 19. Astfel, nobilimea, ca nu cumva să piară nevinovată, făcînd o proclamație prin comitele suprem al comitatului Cluj, Ioan Csáky, a

inceput să-și adune trupele și deși era într-un număr cu mult mai mic, în ziua de 6 noiembrie, înspre seară, în timp ce românii, atacînd tirgul Deva, au incendiat alodiul văduvei lui Adam Ribiczei și apoi, ațîțați de strălucirea luminii, aceiași răsculați au putut fi observați; iar mulțimea de nobili, într-un număr mic, sub conducerea sus-amintitului comite Ioan Csáky, alergînd și atacîndu-i pe aceștia, înlăturîndu-i pe cei mai mulți, i-a împrăștiat; trupele staționare, fiind de față, au privit în liniște chiar și această întimplare¹³.

§ 20. În cealaltă zi, după amiază, strigînd [...], românii întreprind un nou atac; mulțimea de nobili, într-un număr mic, sub conducerea comitelui Csáky, i-a învins și i-a nimicit pe cruzii agresori, trupele staționare fiind de față și privind¹⁴.

§ 21. La fel, românii răsculați și alungați de către nobilimea adunată de la pustiirea tirgului Hunedoara și a posesiunilor Peștișu Mare și Mic și Tamasteleke¹⁵ au fost învinși și împrăștiati.

§ 22. Apoi, în posesiunea Binținți, același comite Csáky¹⁶ (unde comandantul grănicerilor cu numele de Stojanich, de nație croată, împreună cu cîțiva soldați, atrași de multele rugăminți, fără mandatul superiorilor, s-a alăturat aceluia) atacîndu-i cu mulțimea de nobili subordonată pe români care pustiau, i-a nimicit și s-a îngrijit să fie stinse clădirile incendiate.

§ 23. De asemenea, în districtul Hațeg, lingă satele Nălațvad, Cîrnești și Clopotiva, au fost uciși de către nobilimea adunată cei mai mulți dintre românii care pustiau, fiind de față și privind vicecolonelul Karp din regimentul român de graniță.

§ 24. Și, în sfîrșit, în același district, nobilii satului Rîu Bărbat, adunați pentru a-și asigura viața și pentru a se asigura contra unui pericol, au ucis pe românii agresori.

§ 25. Aceste fapte întîmplîndu-se astfel, un oarecare chirurg Molnar a încheiat pentru cîteva zile un armistițiu cu răsculații și prin intermediul unui funcționar al oficiului sării numit Brunek a trimis la Tabla comitatelor Zărand și Hunedoara următoarele cereri ale românilor¹⁷.

Anul 1784, 12 noiembrie: conducătorul românilor Horea a predat comitelui suprem și întregii table a comitatului Hunedoara prin oficialul Brunek de la Oficiul sării din Crișcior și Șoimuș următoarele revendicări de pacificație în șase puncte:

1) Ca întreaga nobilime cu toate familiile sale să se umilească sub așa-numita cruce sau crucea românească;

2) Să înceteze orice deosebire între nobili și țărani și ei să fie egali;

3) Ca toate persoanele fără excepție, atît ei cit și nobilii, să plătească impozit;

4) Ca toate bunurile tuturor domnilor și ale întregii nobilimi să se împartă conform dispoziției următoare a maiestății sale împăratul;

5) Ca semn al îndeplinirii celor de mai sus să se arboreze steaguri albe pe porțile cetății Alba Iulia;

6) Vor aștepta răspunsul în după-amiaza zilei de 14 noiembrie la Dănilă Popa din Crișcior. Dar, dacă nu primesc răspuns, vor urmări cu armele, fără milă, întreaga nobilime.

§ 26. Se părea că Molnar, chirurgul, a făcut acel lucru la timp. Căci comunicându-le răsculaților răgazul lor prin armistițiu, între timp a sosit mandatul cezaro-regesc: că răsculații, dacă nu pot altfel, să fie readuși la plug, să fie înăbușiți de mina armată; totuși, Tabla comitatului Zărand i-a respins chirurgului Molnar această acțiune din două motive: 1. că răsculații apoi își vor forma o altă imagine, nejustă, despre rășcoalele lor, căci un tratat formal se încheie numai cu un dușman extern corect; 2. că în timpul armistițiului va avea răgaz de a se înarma și de a-și aduna mai mulți tovarăși pentru a continua rășcoala. Astfel, l-au trimis la cei mai bogați turci pe impostorul Salis cu o mare sumă de bani pentru a cumpăra arme și silitră de pulbere¹⁸.

§ 27. S-a întâmplat ca nobilimea sub conducerea lui Ioan Csáky, comitele suprem, adunându-se sub numele de banderii pentru a se apăra și pentru a opri pustiirile, deși era cu mult mai puternică și cheltuisese o mare parte a averii sale pentru a aproviziona această banderie cu bani, arme, cai și echipament de război, totuși, fiindcă a îndrăznit să sprijine banderia fără aprobarea cea înaltă și să înarmeze nobilimea, a fost îndepărtat din funcția de comite suprem, nereprimind-o niciodată, dar ducând o viață privată în târgul Szendrő¹⁹; a murit fără glorie în anul 1807²⁰. Odinioară a fost tovarășul nostru de arme în adunarea nobiliară.

§ 28. Comitatul Bihor, temându-se de năvala românilor din vecinătate și ațîțat de plîngerile mișcătoare ale vecinilor nobili din Transilvania, din cauza ajutorului insuficient al armatei, voia să încerce același lucru. Căci își zicea că omului, după dreptul natural, i se cuvine să se apere cu forța împotriva forței, fără nici o împotrivire a autorității publice, dacă nu are la îndemână ajutorul monarhiei și chiar după legile regatului activitatea nobilimii nu a fost condamnată, ci îi era impusă îndatorirea de a apăra ordinea regatului și liniștea publică chiar prin banderile ridicate²¹. Dar acesteia chiar și acest lucru nu i-a fost permis ca, pentru a înăbuși orice izvor al unei posibile răzvrățiri și rășcoale a poporului, care se ridică, să fie de față mereu în fiecare loc de celebrare a adunărilor comitatelor și districtelor un căpitan de cavalerie, împreună cu un ofițer superior și 2 ofițeri inferiori și 12 soldați de rînd și care să fie rînduiți permanent pentru o necesară apărare a comitelui suprem sau a vicecomitelui, însă în nici un chip să nu fie admisă adunarea arbitrară a banderilor nobiliare. Apoi această rînduială a obținut sub stăpînirea iosefină numele de trupe de ajutor, care vegheau în chip conștiincios nu numai asupra mișcărilor poporului, ci și asupra tuturor acțiunilor din comitate ale funcționarilor și ale nobilimii.

§ 29. Însă porunca Consiliului de război din 15 noiembrie către Comandamentul militar suprem din Transilvania preciza că rășcoala să fie înăbușită cu puțină vărsare de sînge. Generalul comandant a fost Preiss, iar locțiitorul lui, Barko. Guvernatorul Transilvaniei era baronul Samuel Brukenthal.

§ 30. Dar, deoarece nu s-a putut avea încredere în grănicerii români și deoarece se temeau ca nu cumva aceștia să se alăture răsculaților, au fost trimise împotriva răsculaților două regimente de infanterie secuiești, unul de cavalerie secuiască, cărora li s-au adăugat regimentul de infanterie Francisc Gyulai, regimentul de cavalerie Zetriczian al dragonilor, cavaleria kalnokiană a husarilor, care staționau în Transilvania, o armată din regimentul de infanterie Preisack, adusă din co-

mitatele Maramureș și Ugocea, sub conducerea comandantului Barko, care socotea că cei care alcătuiau deja un număr de peste 40 de mii pot să fie supuși mai degrabă prin foamete, decît prin arme. Și după ce s-au retras răsculații în munți și în păduri, armata rînduindu-și tunurile la intervale egale de timp pentru a-i speria, s-a înconjurat de întărituri, astfel ca nici unuia dintre răsculați să nu-i fie deschisă vreo scăpare.

§ 31. O mulțime atît de mare fiind lipsită de alimente pe o perioadă de două săptămîni, a început să discute despre predare, care le-a fost înfățișată astfel: ca, după ce au fost depuse armele, după ce au fost predați armatei imperiale conducătorii și după ce au fost înapoiate lucrurile de preț furate, pe care le aveau cu ei, și obiectele celor păgubiți, restul celor amăgiți să se întoarcă acasă.

§ 32. Aceste condiții n-au plăcut corifeilor Horea și Cloșca, care alegîndu-și circa 2000 de oameni, dintre cei mai curajoși, în acea parte în care socoteau că armata imperială nu era destul de puternică, au încercat, la 27 decembrie²², o salvare și o retragere, restul mulțimii urmîndu-i, dar la prima detunătură a armelor detașamentului infanteriei secuiești și a celei preisackiene, care i-au venit în ajutor, sub comanda vicecolonelului Iacob Kray, originar din comitatul Spiș, cei care aveau de gînd să scape au fost îngroziți de acțiunile comandantului suprem astfel încît nici unul nepăstrînd ordinea în nici un fel, rătăcind, s-au refugiat pretutindeni unde s-a putut și în această hărțuială nepierind nici unul din armata imperială, doar cîțiva fiind numai răniți, corifeii Horea și Cloșca au fost prinși în chip fericit la 28 decembrie²³, în văile și peșterile munților din jurul Cîmpenilor, și, după ce acești conducători au fost prinși, tot restul mulțimii s-a predat învingătorilor.

§ 33. Au fost prinși cincisprezece sau chiar mai mulți dintre principalii ofițeri, comandanți și slujitori, pe care apoi, în timp ce au fost supuși anchetei judiciare, comitele Antoniu Jankovich, comisarul regal, așezînd într-un colț al sălii un pictor, s-a îngrijit să fie pictați, și să fie gravate în bronz imaginile acestora.

§ 34. Chiar și toate obiectele de preț obținute din prăzi au fost luate de la răsculați și, în sfîrșit, au fost înapoiate păgubiților. Un singur lucru lipsise pentru deplinătatea victoriei, și anume faptul că nu au putut prinde pe dezertorii Salis și Kóczy, care, bănuind nereușita răscoalei instigate, sub pretext de a pregăti armate și de a aduce ajutoare turcești, însușindu-și banii gheață și neținînd seama de nimic, s-au refugiat în regiunile turcești și acolo, înbrățișînd religia mahomedană, nu au mai fost văzuți niciodată de către ai noștri. Restul mulțimii a fost trimisă acasă, cu o aspră amenințare, pentru a-și lucra ogoarele.

§ 35. Înștiințîndu-se la Viena printr-o ștafetă rapidă despre înăbușirea atît de rapidă a răscoalei, împăratul a numit pe comitele Anton Jankovich de Darúvár, marele vistier regal, comisar regal plenipotențiar, care să cerceteze cauzele acestor mișcări, să le înlăture pe cele ascunse și să pedepsească pe cei vinovați cu pedepse meritate.

§ 36. În ziua de 20 ianuarie 1785 a ajuns la Alba Iulia, unde alegîndu-și cojudecători dintre bărbații cei mai de vază și ținînd o severă anchetă împotriva celor vinovați, în ziua de 1 și în cele următoare ale lunii martie a anului 1785, în Alba Iulia, s-a aplicat celor vinovați pedeapsa²⁴. Sus-amintiții Horea și Cloșca au fost zdrobiți cu roata, iar

cadavrele lor au fost îmbucătățite, patru dintre răsculați au fost atârnați în spinzurători, 24 conducători, care s-au remarcat printre ceilalți prin gravitatea faptelor rele, au fost decapitați, 150 au fost condamnați la zece, cinci sau trei ani de închisoare, pe perioada căror ani au fost supuși loviturilor de nuiele, restul, deoarece nu toată mulțimea neștiutoare a putut să fie pedepsită, au fost lăsați să plece cu o aspră admonestare.

§ 37. George Aranka, vestitul poet transilvănean, s-a folosit de această poezie pentru pictorul care pictase chipul lui Horea:

Suprafață a pînzei de asbest învingătoare a focului și moliilor
Ca să te menții vreme îndelungată
Să nu-ți înmoi pensula în vasul pictorilor,
Ci în singele inimii acelu tigru feroce
Și să-l pictezi aieva pe el și tovarășii săi turbați
Însuflețindu-i trăsăturile ucigașe cele mai principale
Și pune-i alături grația disprețuită a regelui
Și întoarce-i ochii să nu privească-ntr-acolo,
Ci spre roțile potrivite lui Horea
Spre țeapa, scripetele și celelalte unelte demne de el
Și spînzură-l în casa veșniciei
La rînd cu călăul Gheorghe Doja^{A 25}.

§ 38. Dar cauzele ascunse ale acestor mișcări, descoperite de către comisarul regesc, erau acestea: mai întii asprimea poporului român [...]. Nu cunoșteau principiile religiei creștine nici ei și nici preoții lor, celor care știau să citească și să cînte cele sfinte fiindu-le destul ca să ajungă la preoție [...]. Socoteau că sînt constrînși prin jurămint numai atunci cînd juraseră de bunăvoie, fără să le poruncească cineva; acum credeau că jurămintul impus de funcționarul public poate fi încălcat. Orice rele pătimiseră în această viață, dacă nu vor fi răzbunate în această viață, se temeau că în viața de apoi nu le va mai răzbuna nimeni; credeau că popa prin rugăciunile sale numite szelindar îi va putea elibera chiar din infern²⁶ [...].

§ 39. Deprinși cu astfel de principii morale numai atunci nu făceau nici un rău cînd se temeau că vor fi descoperiți și pedepsiți de funcționarul civil.

§ 40. De aceea, cei din Transilvania țineau la respect acest neam prin pedepsele cele mai severe²⁷; însă, după ce i-au avertizat pe ucigașii notorii, pe incendiatori, pe jefuitorii de casă că, dacă cei prinși vor fi dovediți vinovați, vor fi pedepsiți, totuși nu au fost pedepsiți după severitatea legilor, ci pedeapsa cu moartea în timpul împăratului Iosif al II-lea a fost schimbată cu închisoare temporară; astfel, prin nepedepsire și prin imblînzirea pedepselor, îndrăzneala acelor a crescut.

§ 41. Prin reținerea atîtor răufăcători în închisori s-a întîmplat ca închisorile comitatelor să nu mai ia prizonieri, nemaiavind nici un loc unde să poată să-i țină și un timp să-i închidă; de aceea li se dădea drumul celor închiși pentru săvîrșirea unor delictes minore; adesea însă mulțimea prizonierilor, spărgînd închisorile, o lua la fugă și, astfel, neîndrăznind a se întoarce acasă, ascunzîndu-se prin păduri, se ocupau de tîlhării.

§ 42. De aceea, cei din Transilvania voiau să se revină la severitatea vechilor legi; și deoarece severitatea prea mare a legilor nu mic-

sora, ci făcea deprinderile poporului mai sălbatic, iar celui care guverna convenindu-i mai mult să stăpânească un popor mai blind decît unul sălbatic, împăratul, după relatarea făcută lui, a încredințat comisarului regesc elaborarea proiectului în ce fel neamul românesc poate fi readus la o virtute mai bună, nu prin severitate și prin numeroasele pedepse cu moartea, ci prin anumite mijloace politice?

§ 43. Comitele Anton Jankovich, marele meu patron, mi-a încredințat elaborarea acestui proiect, transmis la Tabla regească de la Buda pentru referat, și l-a trimis împăratului cu o mare recomandare a mea. În acesta erau cuprinse pe scurt:

§ 44. Deoarece buna educație lipsește acestui neam, trebuie să se impună în chip serios mitropoliților acestuia, ca să încredințeze preoților locurilor ca nu numai să cînte poporului liturgia și să-i învețe pe români să-și lovească frunțile de pămînt (ploconi), ci să catehizeze mulțimea de tineri, să vorbească poporului despre oroarea păcatului și în adunări să introducă în cunoștiința poporului principiile umanității, ba chiar noțiunile rudimentare ale legilor penale și să transmită copiilor principiile religioase.

§ 45. Ca să poată obține ceva mai bun, deoarece și clerului grec îi lipsește buna educație²⁸, și aceasta dintr-o subsistență rea din cauza lipsei fundațiilor, chiar și clerului trebuie să i se poarte de grijă, printr-o subsistență mai bună din veniturile celorlalte religii; episcopatul trebuie să se înzestreze mai bine și anume tineretul unit să fie trimis la seminariile clerului romano-catolic, ba chiar să-i trimită pe unii la Viena pentru educație, iar pentru cei neuniți seminariile trebuie ridicate și înzestrate în locuri potrivite, unde să fie nimicite prejudecățile potrivnice societății. Ca nu cumva din cauza relei subsistențe să se schimbe din nou bunele deprinderi, chiar și parohiile acestora de la țară trebuie înzestrate.

§ 46. Apoi să se adauge parohiilor chiar și profesori de școală și cantori cu un salariu potrivit, cu o viață exemplară, care, după ce au introdus principiile umanității, să șlefuiască mulțimea tînără. Iar în localitățile mai mari să fie introduse chiar și școli naționale.

§ 47. Pe lângă acestea, deoarece chiar viața pastorală a tinerilor români era cauza relei educații, căci nu aveau un paznic comun al turmelor și vitelor, ci fiecare tată de familie își încredințează turmele spre pază copiilor săi, care astfel au parte de tineri cu o viață în pădure și de lenevie, aceasta trebuie înlăturată prin introducerea păstorilor comunali²⁹.

§ 48. În afară de aceasta, casele românilor fiind împrăștiate ici și colo, în ele pot să fie săvîrșite mai ușor orice fel de rele fără martori și nici vecinii nu le pot veni în ajutor; de aceea, ele trebuie concentrate pe cale polițienească³⁰. Pădurile și cotiturile drumurilor trebuie adesea înconjurate de călăreții comitatelor, ca nu cumva să se ascundă careva dintre suspecți. Armata care staționează să fie mutată în ținuturile românești ca să facă poporul mai cetățean și să sară în ajutor atunci cînd este nevoie.

§ 49. În sfîrșit, ca nu cumva să fie permis românilor să trăiască singuri într-un loc, o parte a acestora să fie transportată în alte locuri și în locul acestora să fie introduse chiar și alte neamuri în mijlocul lor și astfel prin amestecare [...] principiile prejudicioase publicului să fie nimicite dintre aceștia³¹.

§ 50. O altă cauză ascunsă a acestor mișcări a fost descoperită de către comisarul regesc și anume că puterea și autoritatea stăpînilor de pămînt și a funcționarilor acestora din comitate și-au pierdut încetul cu încetul valoarea în fața încrezătorului popor român și au căzut în disprețul acestuia. Deoarece cînd vedeau cum li se îngăduie să acționeze în afară și contra legii față de nobilime, cum se acceptă de-a valma, prin împăratul călător, plîngeri, deși fără nici o probă de sprijin, și chiar simple expuneri (astfel încît cei al căror nume era scris adesea negau că ar fi înaintat cererea), se trimit spre investigare și expunerile, deși dovedite ca cele mai false, nu se supun totuși pedepsei pentru acuzații false; ba chiar cînd au văzut că sînt confrunțați în mod rigid cu stăpînii lor, stăpînii abuzivi sînt pedepsiți, iar supușii care se plîng în mod nedrept nu numai că nu sînt pedepsiți, ci din cauza plîngerilor înaintate sînt împiedicați prin dispozițiile cele mai severe să sufere vreo vătămare; stăpînii de pămînt sînt aduși în fața colonilor lor în neîncredea conjugată cu dispreț, încît ei se îndoiesc să mai presteze obligațiile, robotele și celelalte sarcini dominale și dacă ar trebui să le presteze *de jure* și prin argumente raționale să poată fi convinși la supunere³².

§ 51. De aceea, poporului român foarte numeros a început să-i fie răspîndit în chip nelegiuit, din gura tuturor mincinoșilor, că maiestatea sa nu poate să sufere nobilimea maghiară (m-am folosit de aceste cuvinte ale lor). Amăgitorul Horea, folosindu-se în favoarea sa de această născocire, a convins poporul că i-a fost încredințat de maiestatea sa să aibă grijă ca nobilii să fie nimicîți de către români, astfel încît să nu rămînă piatră peste piatră; românii, jurînd credință, s-au făcut vinovați de a participa la această faptă, martoră fiind relatarea juzilor nobilimii din cercul Zlatna.

§ 52. Atunci împăratul, ca să împiedice acest rău, printr-un decret public s-a îngrijit ca pe viitor să nu fie primită nici o jalbă a țăranilor care nu trecuse pe la o autoritate inferioară. În afară de aceasta voia să introducă un nou regulament urbanial și să reducă la uniformitate dările țăranilor, dar, după părerea comisarului regesc Jankovich, a renunțat la această hotărîre, deoarece poporul a fost convins că el a obținut regulamentul acesta prin răscoalele mai noi, apoi acceptînd motivul și exemplul, curînd, în alte ocazii, pentru a cîștiga schimbarea statutului lor, așa cum reiese din petițiile lor confuze, și-a ales drumul să pornească la noi răscoale. De aceea, dacă vrea să aibă un nou regulament urbanial, să-l introducă după un interval de timp. Apoi, pe această părere a respectivului, atunci întîrziată, a pus stăpînire moartea, care atinge, în egală măsură, atît colibebele săracilor, cît și palatele regilor.

§ 53. Însă au fost descoperite cauzele cele mai apropiate ale acestor mișcări, ele fiind, în primul rînd, arenda circiumăritului în domeniul cameral al Zlatnei; și anume, acest domeniu, fiind împărțit în trei părți mai mici, camera regească circiumărea numai într-un singur loc vinul, rachiul și miedul; în celelalte două locuri circiumăritul a fost dat în arendă cu 150 fl. acelor țărani ai domeniului, care, umplînd vinul și rachiul în butoaie, împărțeau între ei băutura pretutîndeni pe cîmpuri, chiar și pe drumurile publice și urbaniale, în același timp bînd și fiind mereu beți. Un oarecare căpitan veteran numit Aron a făcut un proiect și l-a trimis administrației camerale despre sporirea veniturilor circiumilor de la 10 și pînă la o mie de florini, dacă sînt date în arendă prin vînzare pu-

blică unui străin și nu țăranilor români. Așadar, după rînduiala acestui proiect, armeanul Martin Bosnyak a primit în arendă de la Cameră, cu 12 000 fl., circiumăritul folosit de români cu nu mai mult de 150 fl.

§ 54. Locuitorii români ai domeniului Zlatna, adunîndu-se între ei, de curînd fiindu-le conducător Horea și alții și mai hotărîți, distrugînd butoaiele, au vărsat vinul arendașului și în timp ce oficialii Camerei montanistice și ai comitatelor, împreună cu soldații, au sărit în ajutorul arendașului, încăierîndu-se într-o luptă cu aceștia, s-au folosit în chip rușinos chiar și de vergi împotriva acelor sleiți de puteri, iar ceilalți au fugit în păduri; cît despre Horea, el a plecat la Viena, la împărat³³. Acolo, înfățișîndu-se la împărat, a fost primit cu bunăvoință, deoarece s-a plîns că a fost oprit circiumăritul vinului, îngăduit țăranilor prin urbariu; a adus un mandat pentru Guvernul transilvănean ca în acest timp să stăpînească situația, iar persoanele celor care se plîng să fie puse sub pază și să fie făcută o cercetare și să se cunoască cauza acestora, care să fie transmisă maiestății sale pentru suprarevizie.

§ 55. Atunci amăgitorul Horea a avut îndrăzneala de a divulga că el personal adesea a fost la Viena la maiestatea sa și de acolo a adus dezlegarea cu privire la armele de la Alba Iulia, care trebuie împărțite românilor din porunca regească, ca ungerii [nobili] să fie nimiciti; purtînd pe piept o cruce aurită, pe care o cumpărase într-o piață publică la Viena, amăgitorul a arătat-o poporului neînvățat, că a fost scrisă cu inițiale de aur, ceea ce nu era altceva decît Evanghelia Sf. Ioan, la început era cuvîntul, astfel încît putea fi observată; suportul fiind luat din ordinele unui oarecare supus religios ea a fost expusă spre vînzare în piața de la Viena, împreună cu alte obiecte sfinte (după cum era obiceiul atunci). Canon o numeau preoții catolici.

§ 56. Și-a găsit încrederea la poporul neînvățat cu atît mai mult, cu cît nu vedea nici o pedeapsă de a o plăti oficialilor comitatelor și celor camerali, care i-au lovit, deși sub paza și fără pedeapsa acestora îi batjocorise pe răsculați. De aceea și magistratul public a căzut în disprețul lor.

§ 57. Astfel, după ce a fost făcută cercetarea, s-a publicat un decret privind conscripția poporului³⁴, care urmează a fi efectuată de către starea militară, despre care, deși nobilimea s-a opus, zvonul s-a răspîndit la români, ca preoții românilor să spună poporului că de aceea a fost făcută conscripția militară ca toți românii să fie scoși din stăpînirea domeniilor și să fie încredințați armatei împărătești de graniță și odată cu îndepărtarea stăpînilor de pămînt să-și păstreze bucățile de pămînt acum posesiuni și să obțină dispensă de la orice contribuție; și de îndată din satul Gîntaga, la o distanță nu departe de tîrgul Hațeg, abia trecînd luna august, unii s-au și înființat la vicecolonelul primului regiment românesc, rumit Karp, cu această declarație că ei vor să sprijine armata; după exemplul acestora, locuitorii și chiar și vecinii satului Vilcele au sosit la același vicecolonel cu o declarație asemănătoare; în sfîrșit, în luna septembrie, acest exemplu al tuturor satelor, urmîndu-l care mai de care locuitorii comitatului Zărand unit cu Hunedoara, unii alergau pentru același scop la amintitul ofițer, alții însă la Comandamentul militar de la Alba Iulia; ei nu fugeau din dorința și dragostea de armată, de care scăpau uneori prin mutilarea membrelor, ci în speranța eliberării.

§ 58. Această convingere greșită vicecolonelul Karp nu o schimbase cu o convingere contrară, ci, dimpotrivă, cuvintele românilor fiind încurcate, întărise pe români în aceasta, ba chiar mai mult, introdusese faptul că nobilii trebuie să fie uciși după porunca regească (după cum mărturia unui martor sună împotriva lui). Românii fiind întăriți în amăgirile lui Horea, cauza cea mai mare a acestor mișcări a fost, ceea ce înainte de toate a fost dat pe față apoi, că răscolaiți, între condițiile păcii transmise de chirurgul Molnar și de funcționarul salinelor din Șoimuș, la Tabla comitatului Zărand, au propus să li se acorde mai ales scoaterea din sclavia domেনială și îngăduirea menținerii bucăților lor de pământ.

§ 59. Tabla comitatului și comitele suprem al acestuia, baronul Ioan Bornemisza, nu întreprinseră nimic ca aceste mișcări ale românilor să fie înăbușite aici în fașă; vicecolonelul Karp a prezentat la timpul potrivit, la 28 august, Guberniului regesc, răscoala românilor și a încheiat cu aceste cuvinte: „Tabla nu exagerase situația, dar din adevărul lucrului prezentase, în chip umil, că răscoala poporului a izbucnit din interpretarea greșită a conscripției, astfel încît pe față, în public și pretutindeni, se vorbește despre începutul jafurilor, crimelor și incendiilor, iar funcționarii comitatelor și-au pierdut liniștea de a mai presta servicii, în ce fel trebuie procedat la adunarea contribuției? Perceptorii regești neliniștiți stau la îndoială, pe scurt: liniștea publică a fost adusă la acest punct, că, dacă nu se va folosi vreun remediu la timpul potrivit, cea mai mică scînteie va provoca un mare incendiu“.

§ 60. La această înfățișare Guberniul regesc a întrebat cu destulă prevedere Comandamentul armatei despre interpretarea, ba chiar oprirea conscripției militare, care începuse să fie cauza marilor tulburări; de asemenea, pentru liniștea publică, a vrut să fie mutate în acest cerc două unități de infanterie și tot atîtea de cavalerie, dar nu a obținut alt răspuns decît că vicecolonelul Karp a fost îndrumat la respectarea sfîntă a ordinelor editate și că au fost interzise calificativele la adresa acestor răspunsuri.

§ 61. Acest lucru fiindu-i comunicat comitatului, același comite suprem, bărbat de mare prestanță, mergînd din sat în sat împreună cu juzii nobililor, a susținut că e o greșeală publicarea conscripției pentru popor. Dar, după ce românii își dăduseră seama că din partea armatei greșeala conscripției a fost ascunsă în chip sîrguincios, nu și-au mai arătat încrederea în funcționarul comitatens. Acest lucru chiar *comitele* suprem l-a relatat Guberniului regesc la 12 septembrie; și anume ca pentru convingerea poporului greșeala să fie publicată de către starea militară, de asemenea a cerut ca în comitatul unit al Zărandului să fie rînduite pentru păstrarea liniștii patru unități de infanterie și o divizie de cavalerie și deoarece efectul nu a urmat, iar mișcările sporeau pe zi ce trece mai mult, vicecomitele obișnuit a reinnoit la 19 octombrie cererea.

§ 62. Deoarece incendiul creștea, amintitul vicecolonel Karp a vărsat atunci pe foc și mai mult ulei prin aceea că împotriva stabilitei îndemînări de a conduce, introducînd în problemele politice ale provinciei amestecul justiției, cu aceeași ocazie, cînd cereau să fie conscriși pentru armată, a primit multe și întinse plîngerî ale țaranilor împotriva stăpînilor lor de pământ și le-a trimis generalului-comandant Preiss. După ce acestea au fost comunicate de către comandantul adjunct Barko baronului Samuel Brukenthal, guvernator regesc, Guberniul regesc a poruncit ca

aceste plingeri să fie cercetate de către comisari potriviți și dezinteresati. De aceea, poporul român a persistat și mai mult în părerea sa: că depinde mai mult de Comandamentul armatei decât de funcționarul comitatens și că pentru nimicirea ungarilor³⁵ poate să obțină fără nici o îndoială armele din Alba Iulia; apoi a refuzat pe față stăpînilor prestările urbariale.

§ 63. Același vicecolonel Karp a fost cel care a ațîțat cel mai mult răscoala care continua, prin aceea că în focul răscoalelor (după cum o grea bănuială cădea împotriva lui) ordinea Consiliului de război cu privire la conscripția locuitorilor, atît timp cît erau trimise pentru armată, nobilimea împotrivindu-se, le publica românilor; aceste ordine, care fiind scrise în limba germană, le-a tradus în maghiară, difuzîndu-le astfel:

Maiestatea sa, în fața opoziției manifestate în comitatele Bratislava și Nitra împotriva conscripției, poruncește ca: în comitatele care se opun să se concentreze armata pedestră și călare existentă să li se dea muniție de război și astfel să se asigure conscriptorilor asistența necesară; adăugînd și aceea că juzii nobiliari și jurații să fie îndepărtați din localitatea unde domiciliază, iar dacă n-ar voi să plece, să fie obligați și conscrierea să se efectueze numai de către ei. Dacă vreun stăpîn de pămînt sau nobil sau oricine altul s-ar împotrivi și și-ar închide casa, să fie avertizat cum se cuvine; conscripția să se efectueze în liniște și numărul să se pună pe casele nobiliare și pe celelalte în modul ordonat. Acolo unde numărul scris va fi șters, să se trimită o execuție din doi sau trei oameni, fie că e vorba de nobili, fie că nu, pînă cînd își vor scrie ei înșiși, din nou, numărul. Iar dacă undeva s-ar manifesta vreo rezistență sau violență, ori cineva ar răscula țărănii, acela, oricine ar fi, să fie prins fără nici o amîinare și trimis la Viena, iar forța să fie respinsă prin forță și autoritățile să se comporte astfel încît oamenii să se teamă și să depindă de ele. Emis la Buda, la Scaunul guvernului militar central, 31 octombrie 1784.

§ 64. În sfîrșit, munții erupînd deja într-o flacără deschisă, s-a rînduit aici o mină mică de armată, care, în timp ce ungarii erau uciși, nu a fost de nici un ajutor acelora, ci a făcut numai aceasta: căpitanul Richard împreună cu ajutorul din partea provincială, comisarul Francisc Bogya, adunîndu-se, a publicat deja că conscripția militară a acelora, chiar și fără ordinul mai înalt, a fost sprijinită și întărită de vicecolonelul Karp; apoi să aibă grijă de subordonarea față de oficialii comitatelor și de stăpînii de pămînt și, după ce și-au depus armele, să se întoarcă acasă.

§ 65. Dar acest îndemn blînd avea prea puțină trecere la cei înarmați; între strigătele împărțite și însuflețite spuneau că ei în afară de preaugustul împărat nu vor arăta supunere nici funcționarilor comitatens, nici stăpînilor de pămînt, nici nu vor fi dați afară din armată, ba chiar că vor prefera mai degrabă emigrarea la turci.

§ 66. Spusele răsculaților au ațîțat într-atît starea militară, încît, în timp ce cei mai mulți au fost adunați, aceasta se străduia să-i împrăștie pe răsculați; între timp oficialul comitatens dintre cei mai aleși a înfățișat, la 3 noiembrie, printr-o ștafetă extraordinară, izbucnirea răscoalei, deja cu uciderea multora; în aceeași zi a căutat pe vicecolonelul Karp și pe locotenentii Simenni și Kalliani (de origine italică) pentru a-i veni fără întîrziere în ajutor.

§ 67. După cum la 4 noiembrie, către seară, au sosit vicecolonelul Karp și locotenentul Kalliani cu 150 de infanteriști, de asemenea locotenentul-Simenni cu 30 de călăreți și după ce în aceeași seară un credincios cercetaș a relatat că românii, din cauza vinului băut sînt beți, încît 30 sau 40 de soldați pot să-i nimicească, Oficiul comitatens a transmis vicecolonelului Karp ca, după ce a lăsat 50 de ostași de pază la Deva, să expedieze restul armatei, formate din 100 de infanteriști și 30 de călăreți, împotriva răsculaților, dar acest lucru nu a fost îndeplinit de către același vicecolonel, încît chiar dacă atunci răsculații au fost alungați și împrăștiați, totuși au putut să se ocupe de nelegiuiri, jafuri, incendii și de tot atîtea ucideri a celor nevinovați.

§ 68. În ziua de 5 noiembrie bătrînul Samuel Bálya, actualul asesor al tribunalului din comitat, pentru a opri pustiirile în satul Șoimuș, din vecinătatea tîrgului Deva, nu a putut obține de la același vicecolonel nici măcar o mică armată, acesta scuzîndu-se că trebuie să plece în aceeași zi dincolo de Mureș.

§ 69. În zilele de 5 și 6 noiembrie românii răsculați pustiiau și ucidau pe față în chip vădit pe nobilii din satele Șoimuș, Hărău, Birsău, Chimindia, Banpotoc, Vălișoara, Uroi, Rapoltu Mare, Bobilna, Jole, Geoagiu de Jos și le acopereau pe toate cu foc, iar armata împăratului sub comanda vicecolonelului Marschante, aflîndu-se la o distanță de numai un sfert de milă, privea în liniște.

§ 70. La fel și căpitanul Csepi, cu singura companie rînduită în cercul Zărând, nu a făcut nimic împotriva răsculaților. Pe lîngă aceasta căpitanul Henny, de neam francez, trimis din tîrgul Hațeg în satul vecin Bretea Streiului, pentru a împiedica pustiirile, nu a încercat nimic mai dur, ci a salvat curia bornemisiiană printr-o convingere binevoitoare care a fost potrivită pentru cazărni, însă soldații acestuia au băut împreună cu românii, astfel încît se rostogoleau în noroi, după cum într-o altă zi, mînjiți de noroi și uzi din cauza vinului, s-au reîntors la Hațeg. Acest căpitan Henny, prin depozitiile perceptorului general Josef Kenderessy și ale înlocuitorului vicecomitelui Szilvássy, era acuzat prin aceea că în posesiunea Bretea Streiului se afla printre români chiar trădătorul Sallis³⁶, dar cu toate că a fost recunoscut de căpitanul Henny, totuși acesta nu a făcut nimic să-l prindă, deși era dezertorul armatei împăratului.

§ 71. În ziua de 6 noiembrie fiind efectuat de către români un atac asupra tîrgului Deva, în timp ce banderia nobiliară, deja adunată, îi respingea pe aceștia, zgomotul armelor armatei, aflată și rînduită la ordine fără dorința de a face vreun rău, s-a înălțat direct către cer.

§ 72. În ziua următoare, încercînd un nou atac, românii au fost uciși de către nobilime, armata privind doar³⁷, după cum și în alte locuri mai sus înșirate, unde refuzase o asistență militară, mulți au legat aceasta de încrederea românilor bazată pe amăgirile lui Horea. Desigur, cei mai mulți dintre cei prinși în timpul cercetării au mărturisit de bunăvoie că au fost atrași la tovărășie mai mult din acest motiv, că armata nu a făcut nimic direct împotriva răsculaților.

§ 73. Printr-o atît de mare neglijență, indulgență, ca să nu fie chiar viclenie, comandantul suprem al armatei, Preiss, și ajutorul acestuia, Barkó, se scuzau că fără porunca expresă a Curții imperiale nu au îndrăznit să verse sîngele celor supuși; însă, în timp ce corespondența

circula la Viena și de acolo încoace, răscoala izbucnită s-a răspândit atât de repede în atâtea locuri, încît nu au putut să-i pună piedici acesteia³⁸.

§ 74. Ofițerii inferiori aduceau ordinele Comandamentului armatei din Transilvania în mijlocul acelorora cărora li s-a indicat să acționeze numai prin mijloace mai energice, dar pașnice, pînă ce aprobarea Consiliului de război de la Viena va fi primită. La acestea se adăuga faptul că nobilimea, prin asuprirea țărănilor, a dat ocazia la aceste răscoale.

§ 75. Dar se încerca pe nedrept ca aceste acuzații să fie aduse nobilimii, căci răscoalele au izbucnit, în general, din cauzele mai sus arătate, nu numai împotriva stăpînitorilor de pămînt, dar și împotriva unghurimii și pentru distrugerea religiilor diferite de cea greacă unită. Ele își au începutul nu în posesiunile nobilimii, ci în domeniul cameral al Zlatnei³⁹, unde nici nu îndeplineau robotele efective, ci le răscumpărau cu bani printr-un contract, într-o regiune mai bogată, la mine, unde se bucurau de favoarea circulației banilor, și își cîștigau existența printr-un mijloc mai ușor.

§ 76. În sfîrșit, la cererea colonelului Sburlatti, comisarul regesc a făcut ca fiecare din aceste plîngerii, ridicate împotriva nobilimii, să fie cercetate în chip sever de către comisarii dezinteresați, propuși și trimiși de Guberniu; dar nici un punct nu a fost dovedit ca real, ba chiar că era dovedită bunăvoința și dragostea stăpînitorilor de pămînt, care se străduiau să protejeze pe țărani și căsătoriile acestora și, în timp ce provincia suferea de foame, ei îi ajutau pe aceștia cu hrană, fiind adusă în sate armata, ca nu cumva țărani să aibă vreo greutate, îi sprijineau așa cum se cuvine, dar îi copleșea mai degrabă povara contribuției⁴⁰.

§ 77. Totuși, statul politic nu putuse obține altă satisfacție de la starea militară, decît că comandanții generali Preiss și Barko au fost transferați din Transilvania la alte comandamente militare, iar colonelul Sburlatti și vicecoloneii Karp și Marschante și alți ofițeri militari, urțiți de către transilvăneni, au fost transferați la alte regimente. Acestea din actele comisiei Jankovich.

§ 78. Barko, urit de toți, trăia la Pesta, iar după moartea împăratului Iosif se așeza pe podul naval de la Pesta, în spatele statuii Sf. Ioan Nepomuc, și acolo asculta, de obicei, discuțiile unghurilor trecuți dincolo, și mai ales ale banderiștilor, și scria apoi la Viena. De aceea, cineva a pus la statuia Sf. Ioan Nepomuc aceste versuri:

O! Ioan! care tăcînd
te credeai pînă acum martir,
Ferește-te de acesta care-ți stă alături
Ca nu cumva să pierzi protecția,
Hristos, fiindu-ți odinioară aliat,
A fost judecat pe nedrept de către tilharii iudei,
De ce tu ai fost alăturat lui Barko?

§ 79. Mulți dintre transilvăneni credeau — și unii cred și acum — că chiar și împăratul Iosif a arătat o oarecare indulgență față de răscoală, deoarece sprijinul armatei oferit prea tîrziu n-a existat și amăgitorul Horea, adus deja la locul pedepsei, striga într-una că este ucis pe nedrept, deoarece din porunca împăratului făcuse aceasta, în timp ce roata funestă îi dădea loviturile pe piept. Dar despre un împărat care își iubeste poporul numai a gîndi asemenea lucru e de necrezut. După cum,

dacă voia să aibă desființată nobilimea, ar fi putut recurge la o altă modalitate. Apoi, Horea a pedepsit nu numai nobilimea [...], dar nu a cruțat nici pe funcționarii camerali, nici minele de aur, și proviziile regești⁴¹ [...]. Desigur, împăratul Iosif, îndată ce zvonul acestor mișcări i-a fost adus la cunoștință, pe loc a hotărît ca răsculații să fie înfrinți prin armată.

§ 80. Dar toată vina a căzut asupra comandanților răuvoitori și a ofițerilor străini, care, deși erau tratați cu umanitate de către nobilimea și neamul unguresc, totuși erau dușmănoși și invidioși față de acesta și credeau că prin răscularea poporului necultivat vor obține pentru starea militară nu știu ce grație din partea împăratului.

§ 81. Celelalte care urmează sînt din știrile vrednice de crezare ale prietenilor:

Pe acel Horea fără Dumnezeu, în ziua de 28 ale lunii decembrie⁴² a anului trecut, dragii noștri husari secuî, originari din comitatul Trei Scaune, de vechi singe maghiar, după o bătălie foarte singeroasă, l-au prins în mod fericit între peșterile groaznice ale munților Cîmpenilor împreună cu imaginata sa pompă regală, cu ofițerii și îndeosebi cu cîțiva din colaboratorii săi principali, preoți români. El a fost dus mai întîi la Zlatna și apoi la Alba Iulia, așa cum condusesese odinioară Damates pe acel sălbatic Thyus cu privire turbată. Cînd l-au prins era îmbrăcat într-o tundră lungă, neagră, de preot român, adică: haină lungă pînă la pămînt de postav negru, tivită în interior cu piele de lup foarte frumoasă, iar dedesubt avea o haină scumpă de general, cruce de aur, cheie⁴³ [...].

§ 82. Acest român avea deja și blazon și sigiliu: într-un cerc o inimă omenească străpunsă de o lance grosolană, deasupra o cruce românească triplă, alături de inimă de o parte și de alta literele R. D. (se bănuiește *Rex Daciae*), dedesubt cu litere mari *HORA*, iar de jur împrejur poezia românească: *Hora be s hogyinste, Tzara plinse și pletyestyje!* Adică⁴⁴:

§ 83. Horea era un om de statură mijlocie, mai mult gros și mușchiulos decît înalt, cu o față plină, rotundă, cu păr castaniu, mustață scurtă roșcată, nas scurt. Din cauza dinților săi mari, care-i apăsau buzele, avea un mic defect de vorbire, dar în schimb vocea-i era răsunătoare, curajul temerar, statura dreaptă și mersul rapid.

§ 84. În acest atac românesc, acel adevărat patriot Mesterházy a căzut vitejește în apărarea patriei. La 23 decembrie locotenentul-major al regimentului întîi românesc de graniță, Fronius, a fost trimis cu un detașament pentru a căuta cadavrele în părțile Băii de Arieș și l-a găsit deasupra unei grămezi de pietre pus între pietre în haina sa militară de ofițer, fiindu-i luate doar cizmele, nasturii, pălăria și arma. Trupul îi era din cap pînă în picioare plin de împunsături de lance⁴⁵. Fiind dus la Baia de Arieș, la 24 decembrie, a fost înmormîntat, fiind însoțit pînă la mormîntu-i vitejesc de grenadierii lui Gyulay Ferencz, care i-au fost în subordine, de vicecolonelul Ott, ba chiar de mulțimea tuturor domnilor ofițeri militari aflați în împrejurimi. Tot atunci au fost găsite, în jurul Lupșei, cadavrele neîngropate ale mai multor militari și nobili, de pe îmbrăcămintea cărora au fost scoși, de asemenea, nasturii.

§ 85. Prinderea conducătorului amăgitor al românilor i s-a atribuit locotenentului Vajda al acelor soldați secuî cu inima curajoasă, provenit

din adevărat singe maghiar. Cu soldații săi, în număr de 160, el s-a urcat pe o stîncă periculoasă și punînd pe fugă oastea răsculată a izbutit să-l lege pe Horea cu funii și l-a dus în captivitate împreună cu sfetnicii săi⁴⁶. Cînd Horea a observat că a fost prins, a început să se roage de ai săi să nu-l lase prizonier în mina maghiarilor, ci mai bine să-l străpungă cu armele sau să-l împuște. La care românii, luînd armele, ar fi procedat desigur astfel, dacă locotenentul Vajda nu le-ar fi promis, strigînd cu voce tare, în numele maiestății sale împăratul, grațierea tuturor, dacă nu vor făptui acestea.

§ 86. Pe cînd era purtat legat prin anumite sate, Horea striga din loc în loc ca să sară să-l elibereze, dar locotenentul Vajda a poruncit să i se lege gura, punînd de-a curmezișul un lemn ca să nu mai poată lătra⁴⁷.

§ 87. După prinderea lui Horea, un român cu numele de Orzo, care a furat 70 de galbeni ai unui predicator reformat, a fost prins de soldații lui Kray. Prima zi i-au dat 50 de bețe, a doua zi 40, dar nu a mărturisit nimic, un soldat scoțîndu-și sabia s-a făcut că îl decapitează. Românul, căzînd în genunchi, își întindea deja gîtul cînd se auzi un țipăt puternic și sări fetița sa care strigase și spuse: Tată! nu te lăsa omorit, ai uitat oare unde-s banii? Eu știu unde i-ai pus și ca să nu te omoare îi aduc îndată. Și căprioara nevinovată aduse într-adevăr banii⁴⁸.

§ 88. Scurt timp după aceasta a fost prins și cel de-al doilea căpitan al lui Horea, Crișan Giurgiu, căruia Horea îi promisese domeniul Crișului, dacă vor izbîndi în planurile lor⁴⁹. Acesta a întărit că unii români încă nepacificăți întrutotul nu cred nici acum că Horea ar fi prins, ba chiar susțin că ar fi fost scăpat de un iepure cu rinichi de aur. De aceea, Horea a fost plimbat între 70 de pedestrași de la Alba Iulia la Deva și înapoi, ca să-l vadă românii. Dar a fost și alt motiv: la Deva, aflîndu-se peste 100 de deținuți, aceia au fost confrunțați cu Horea.

§ 89. Maiestatea sa nu numai că a binevoit a-și exprima grația sa mare față de vicecolonelul Kray, care s-a străduit în liniștirea acestei răscoale, dar i-a dăruit rangul și demnitatea de colonel. Celor șase români, pădurari, care au deschis calea prinderii celor doi inițiatori ai răscoalei, Horea și Cloșca, a dispus grațios a li se da drept răsplată cîte 100 de galbeni, domnilor ofițeri Vajda și Jeney, cîte 50 de galbeni și fiecărui militar de rînd prezent cîte 2 galbeni. Un călăreț a primit de asemenea ca răsplată 100 de galbeni, iar protopopul ortodox de Abrud, care nu numai că a liniștit răscoala prin dojenile sale, dar l-a și prins pe Uibar Ursu, care a fost tras în țepău viu la Alba Iulia, a primit în numele maiestății sale o medalie frumoasă de aur cu 30 de galbeni. Acestea au fost înmîinate de baronul Samuil Brukenthal la Zlatna într-o zi de duminică în sunet de trompetă⁵⁰.

§ 90. Mirosul greu al mulțimii românilor deținuți a infectat aerul la Alba Iulia; astfel aproape întreaga Tablă a căzut în boli grele⁵¹. S-a îmbolnăvit și comisarul imperial contele Jankovich, iar mulți au murit.

§ 91. În zorii zilei de 15 februarie a anului 1785⁵¹ Gheorghe Crișan, cel lipsit de Dumnezeu și care merită o mie de morți, s-a strangulat în închisoare, înainte de a se pronunța asupra lui moartea în chinuri. În ziua de 16 februarie, la orele 8 dimineața, a fost dus de călău la locul de execuție a criminalilor, unde a fost tăiat în 4 bucăți. Capul i-a fost dus în patria sa, în Zărând, o parte a trupului la Abrud, altă parte la

Deva, a treia parte la Cimpeni, iar a patra a rămas ca sperietoare la Alba Iulia.

§ 92. 23 februarie. Tuturor juzilor nobiliari din fiecare comitat li s-a ordonat ca din toate satele să trimită 6 oameni la Alba Iulia în ultima zi a acestei luni pentru a fi de față la moartea în chinuri a condamnaților Horea și Cloșca, care va avea loc în prima zi a lui martie, spre înfricoșarea generală a tuturor.

§ 93. 28 februarie. Principele imaginar și memorabil al Daciei, care a vărsat mult sînge nevinovat, Horea, a fost pregătit la Alba Iulia pentru îndelungata veșnicie⁵². Pentru această pompă princiară, din toate localitățile unde stau români sau sași au trebuit să vină și să se prezinte 2 sași și 4 români.

§ 94. 1 martie⁵³. Pe cînd Horea și tovarășul său Cloșca Ioan Popa erau duși la locul pedepsei lor meritate de mii de ori, în prezența mulțimii nesfîrșite, Cloșca și-a pierdut tot curajul de dinainte în fața fricii cutremurătoare de moarte. Horea, în schimb, s-a dus la locul stabilit ca punct final al orei amarnice a vieții sale înrăite, fără nici o schimbare, cu inima curajoasă. Acolo Cloșca a fost mai întii zdrobit cu roata din tălpi pînă în cap, terminîndu-și viața nemeritată între groaznice strigăte de vai! Iar Horea a terminat mult mai ușor, întrucît după o lovitură cu roata, care i-a zdrobit tibia dreaptă, imediat a primit o lovitură de grație în piept, și precum sufletu-i din trup, astfel și din sufletul său a dispărut ca un fum dorința pentru coroana maghiară și furia⁵⁴. În fine, luîndu-li-se ambilor condamnați capul cu o bardă, au fost tăiați în patru și trimiși în acele locuri unde furia lor a produs cele mai mari pericole.

§ 95. 24 au fost decapitați. Niciodată sfinții martiri nu s-au dus la moarte mai curajos, din prostie oare sau din temeritate?⁵⁵. 150 au fost încredințați sentinței comitatelor și astfel a luat sfîrșit această răscoală.

A Gheorghe Doja secuul a fost conducătorul răscoalei izbucnite la a. 1514.

B Au fost atît de numeroase injurii împotriva lui Iosif al II-lea că el a vrut să dezlănțuie aceste răscoale, încît a și încurajat pe răsculați.

¹ Autorul este ostil țărănimii, incriminînd pe răsculați și pe conducătorul lor, Horea, pentru pretinsa intenție de a extermina pe toți ungurii, identificînd astfel nobilimea maghiară cu populația maghiară.

Horea n-a fost condamnat la pedeapsa capitală în vremea dinainte de răscoală, așa cum se susține în acest pasaj.

² Cifra mult exagerată de autor.

³ Participarea lui Salis, cît și a numitului Koczy (?), la răscoala lui Horea se întemeiază pe unele știri care au circulat în acel timp, fără a putea fi dovedită cu certitudine.

⁴ Autorul condamnă acțiunile țărănești împotriva asupritorilor săi de pe poziții nobiliare. Din acest pasaj reiese însă caracterul antifeudal, antinobiliar, al răscoalei.

⁵ Cel prezent la tîrgul de la Brad era de fapt Crișan (Marcu Giurgiu), aici fiind o contaminare între numele a doi conducători: Cloșca și Crișan.

⁶ La Mesteacăn se prezintă, de asemenea, Crișan, în numele lui Horea. Intenția țărănilor era exclusiv de a se conscrie ca militari.

⁷ În realitate la Crișcior au fost uciși de către țărani, în 2 noiembrie 1784, numai nobili, singurii locuitori maghiari, de altfel, din sat, așa cum se poate vedea și din lista întocmită și reprodușă imediat de însuși autorul acestei lucrări.

⁸ Orășenii bogați unguri.

⁹ Ca și la Crișcior, țărani întreprind o acțiune de egalizare socială, de concepție țărănească, unii nobili și familiile lor salvîndu-și viața prin adoptarea comportamentului țărănilor, îmbrăcămîntea și religia acestora.

¹⁰ Atacul asupra satului Mihăileni se produce în după-amiaza zilei de 2 noiembrie 1784 de către un grup de țărani desprins, la Crișcior, din oastea țărănească; ceata răsculaților care a atacat Bradul în 2 noiembrie va ajunge la Ribița de-abia a doua zi, în 3 noiembrie 1784.

¹¹ Care erau nobilii exploataatori ai locului.

¹² De fapt, în cursul răscoalei în mai multe locuri, țărani unguri s-au alăturat țăranilor români răsculați, acționând împreună.

¹³ În realitate, la respingerea atacurilor țărănești din 6—7 noiembrie 1784 asupra Devei au contribuit garnizoana militară din cetatea Devei, efective din regimentele de graniță aflate în oraș — în pofida celor spuse de autor în acest pasaj —, precum și un grup de nobili, dar care n-a fost condus de Ioan Csáky, comitele suprem al Clujului; înarmarea nobilimii din comitatul Cluj s-a produs o săptămână mai târziu.

¹⁴ Contele Ioan Csáky conduce insurecția nobiliară din părțile Clujului; la Deva nobilii sînt conduși de vicecomitele Ioan Zeyk.

¹⁵ Așezare dispărută, între Peștișu Mare și Peștișu Mic.

¹⁶ Vezi n. 13 și 14.

¹⁷ Sînt cele 6 puncte ale ultimatumului lui Horea, notificate la 11 noiembrie 1784 de către C. Bruneck de la Oficiul de sare din Șoimuș-Deva; oculistul român Ioan Piuariu-Molnar a încheiat armistițiul cu Crișan mai târziu, în 16—17 noiembrie 1784, la Valea Bradului-Brad, cererile răsculaților fiind altele.

¹⁸ Vezi n. 3.

¹⁹ Azi în R.P. Ungară.

²⁰ Autorul se referă la dezavuarea insurecției nobiliare de către împăratul Iosif al II-lea, admonestarea ei pentru ridicarea la arme din proprie inițiativă.

²¹ Autorul apără poziția nobilimii din Transilvania, respingînd admonestările împăratului pentru insurecție.

²² Autorul se referă la lupta de la Mihăileni din 7 decembrie 1784, la care însă Horea, Cloșca și Crișan nu au participat.

²³ Prinderea lui Horea și Cloșca în pădurea Scorușet, situată la nord-est de Albac, a avut loc în 27 decembrie 1784.

²⁴ De fapt contele A. Jankovich a ajuns în Transilvania la mijlocul lunii decembrie 1784, iar executarea lui Horea și Cloșca a avut loc în 28 februarie 1785.

²⁵ Autorul acestor versuri nu dovedește înțelegere față de răscoalele conduse de Gh. Doja și Horea.

²⁶ Autorul răstălmăcește în acest chip două din relatările comisarului imperial A. Jankovich între cauzele răscoalei: neștiința de carte a țăranilor români iobagi și tenacitatea cu care își apărau religia lor.

²⁷ În acest fel prezintă autorul — apărător al intereselor nobilimii din Transilvania — starea de asuprire la care a supus țărănimea română din Principat.

²⁸ A. Jankovich se referea, prin acest punct, la necesitatea îmbunătățirii stării preoțimii române din Transilvania.

²⁹ Acest remediu propus de Comisia de investigație asupra cauzelor și cursului răscoalei se referă la unele sate românești din zona Munților Apuseni, unde creșterea vitelor era una din ocupațiile principale.

³⁰ Era măsura preconizată de a asigura un control mai eficace al autorităților locale asupra satelor din munți.

³¹ Propunerile lui A. Jankovich, reținute în lucrarea lui Szirmay, reflectă punctul de vedere caracteristic perioadei iosefine, care considera educația drept un mijloc principal al îmbunătățirii situației poporului și de prevenire a mișcărilor populare. În temeiul acestei propuneri autoritățile din Transilvania vor efectua, în 1785—1786, dislocări de populație din Munții Apuseni, îndeosebi dintre participanții la răscoală, strămutări de populație în Banat și Bucovina.

³² Autorul se situează pe poziții potrivnice politicii iosefine de ameliorare a situației supușilor, de limitare a abuzurilor stăpînilor de pămînt și ale autorităților locale.

³³ Este vorba de răscoala de la Cîmpeni din 24 mai 1782.

³⁴ Referire la conscripția militară efectuată de autoritățile militare din Transilvania în vara anului 1784, prin care se urmărea înscrierea voluntară a populației, în vederea întăririi efectivelor armatei imperiale din Transilvania.

³⁵ Nobilimii maghiare.

³⁶ Vezi n. 3.

³⁷ Vezi n. 13.

³⁸ Autorul se situează pe poziția nobilimii, acuzând armata pentru atitudinea de expectativă adoptată la începutul răscoalei.

³⁹ Răscoala nu a fost îndreptată împotriva „neamului unguresc”, ci împotriva nobilimii maghiare. Ea a izbucnit în Zărand și s-a extins pe domenii nobiliare, apoi și pe cel cameral al Zlatnei, țărani români nefăcînd deosebiri între stăpînii feudali și fisc.

⁴⁰ Autorul își însușește punctul de vedere nobiliar prin care nobilimea își declină răspunderea pentru izbucnirea răscoalei.

⁴¹ Răscoala din 1784 a fost îndreptată împotriva tuturor elementelor exploatare din Transilvania: nobilimea în primul rînd, dar și orașenimea bogată, preoțimea, funcționarii camerali, așa cum relatează și autorul cînd enumără categoriile sociale lovite de răscoală.

⁴² Prinderea lui Horea și Cloșca a avut loc în ziua de 27 decembrie 1784.

⁴³ Informația prezentată în această ultimă parte a lucrării se bazează pe surse orale, zvonuri privind diferite episoade din răscoală, de cele mai multe ori foarte îndepărtate de realitate.

⁴⁴ În original se dă traducerea maghiară a versurilor din amintita inscripție heraldică; ele sînt o creație a nobilimii, fiindcă Horea nu și-a compus nici blazon, nici sigiliu și nici nu a bătut o medalie cu chipul său.

⁴⁵ De fapt locotenentul Mesterházy a căzut în cursul ciocnirii de la Valea Vinții, lângă Lupșa, în 29 noiembrie 1784.

⁴⁶ Prinderea lui Horea și Cloșca a avut loc, în realitate, în alte condiții, nu în urma vreunei lupte.

⁴⁷ Autorul se referă la episodul purtării lui Horea și Cloșca la mijlocul lunii februarie 1785 prin satele de pe valea Mureșului pentru a fi arătați mulțimii care nu credea în prinderea lor.

⁴⁸ Este descris un episod din cursul răscoalei, neconfirmat de alte izvoare istorice.

⁴⁹ Asemenea promisiune este o invenție a nobilimii.

⁵⁰ În realitate, țărani români prinși în cursul răscoalei erau ținuți în închisori în condiții inumane. Unii membri ai comisiei de investigație și alte persoane s-au îmbolnăvit din alte cauze.

⁵¹ Crișan s-a sinucis în închisoarea din Alba Iulia în 13 februarie 1785, în 14 februarie pronunțîndu-se sentința asupra corpului său.

⁵² Din tonul adoptat de autor rezultă satisfacția lui și a nobilimii pentru această execuție barbară.

⁵³ Execuția lui Horea și Cloșca a avut loc în 28 februarie 1785.

⁵⁴ La satisfacția nobilimii pentru executarea conducătorilor răscoalei se adaugă acuzațiile că Horea ar fi intenționat să se proclame rege.

⁵⁵ Autorul e nevoit să sublinieze bărbăția de care au dat dovadă Horea și alți țărani condamnați în fața execuției, mărturisind astfel convingerea lor în justetea luptei pe care au dus-o.

IV

SZÁNTÓ GYÖRGY

Despre autor nu se cunosc date mai numeroase și mai precise. Manuscrisul original, de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, intitulat *A Hora által inditott rebelliónak rövid leirása* (Scurtă descriere a rebeliunii pornite de Horea), nu știm unde se află. A fost scris cu probabilitate între anii 1786—1787 și relatează unele cauze ale revoluției, episoade din timpul acesteia petrecute în comitatul Alba, acțiunea de înăbușire și strămutarea forțată a unor participanți la revoluție împreună cu familiile lor. Autorul locuia, probabil, în Abrud, iar după atacul țărănesc asupra orașului s-a refugiat la Alba Iulia. Fiind funcționar comitatens de Alba, este însărcinat să conscrie pe țărani care participaseră la revoluție și se aflau sub stare de arest în închisorile comitatului. Autorul, se pare, un orășean de stare mijlocie, e mai obiectiv în relatările sale. Potrivnic revoluției, totuși nu manifestă ură față de răsculați, după cum și tonul și caracterizările sînt mai moderate.

O copie făcută de Ladislau de Miksa, pe la începutul secolului al XIX-lea, se află în colecția de documente și cronici a acestuia, păstrată în Biblioteca documentară din Odorhei. Ladislau de Miksa se preocupă în acea perioadă de revoluția lui Horea, transcriind, în afara textului lui Szántó György, în același manuscris (t. 1, p. 289—304), sentința de condamnare la moarte al lui Horea și Cloșca.

Ms., copie, Biblioteca documentară din Odorhei, Thecca Kiss, nr. 3604, colecția Ladislau de Miksa, t. 2, p. 339—344.

A HORA ÁLTAL INDITOTT REBELLIÓNAK RÖVID LEIRÁSA

1784-dik Esztendőben, Augusztusban az Oláh Nemzet, mely már jó darab időtől fogva az Jobbágyi nevet nem örömet kívánta hallani, valakinek indításából, a kit, hogy egy jó ember, már alkalmasint tudgya az egész világ¹, Károly Fejér Várra kezdett tsoportozni, s magát a Bellicus Cossarius Ortmájer Urral katonának be iratni, melyben leg elsők volta-nak az Oláh Herepeiek, K:Fejér Várhoz nem meszsze a G. Bethlen Gergely Ur ö Ntga emberei; sött a kik K. Fejérvárra nem mehettek is, mint a távul vallo helységek magokat Papjaikkal fel iratták, a Conscriptiójkat K:Fejér várra bé küldöttek; az honnan osztán a parasztság en-

gedelmeskedni nem akart; melyre nézve látván előre Ns Alsó Fejér Vármegye Fő Ispánya B: Kemény Simon Ur ö Ntga, és a Nemes Vármegye ezen nagy mozdulást és a Conscriptionnak folyását, a Királyi Guberniumnak repraesentálta, s minthogy a Királyi Gubernium az Háromszéki Fő Tiszt. Mtgos. Halmágyi István Urat azonnal ki is küldötte, s a Conscriptiot K. Fejérvárt félben szakasztotta. Az után ugyantsak valamennyire jobban engedelmeskedett a Parasztság Octobernek fogytaig; de alattomban ugyan tsak készülgetelt, kémjeik szerte szélyel jártanak, a népet hitetgették, s leg inkább papjaik által mozgatták dolgaikat, a Magyarság² pedig nem vigyázott, éppen el nem hitetvén azt magával, a mi meg történt: azomban ugyan Octobernek közepe táján az Aradi Tömlöztből 17 gonosztévők³ ki szökvén, Erdélyben a Körösben be jöttek: a mint ez meg tetzik a Királyi Guberniumnak oct^{be} 26 8-br. sub n^{to} 9924 irott Parantsolattyából: és az alattamban valo készületet nagyobbban kezdették segíteni, s mindgyárt is a parasztság csoportozni kezdett elsőbben is Zaránd Vármegyében oly tzéal hogy egyben gyülvén mentől nagyobb táborral Fejérvárra mennyenek s ottan erőszakosan fegyvert kérjenek s ha történnék hogy a magyar Nemesség ebben mentalna annak fordulyanak s egészen el töröllyék, mely gyülések alkalmatosságával magoknak választák Nagy Aranyasi Albaki Fiskális jobbágyot Nyikula Urszult vagy Horat fő vezetőül Kloska, vagy Jordáki Iuont⁴ és Krisant Dsurdsot mind ketten Kerpenyesi Fiskális Jobbágyokat másod vezetékül, kiknek vezetésegek alatt elsőbben Zaránd Vármegyében a Mesztyákoní Olah Templomban folytatták a veszedelmes tanátsot s onnan tartván attól, hogy az ország uttyához közel lévén, dolgok észre vétetik el vonták magokat Kurety nevü faluban az hol továbbra is folytatták tanátskozásokat; mely dolgot észre vevén Zaránd Vármegye, két Substitutus Szolga Birót úgy mint Gál Mihály és Nalátzi Farkas Uraméket egy néhány Gornyikkal Kuretyre küldötte, hogy azon gyülest el szélesszék és vezéreiket elfogják és el is fogták vala őket de az egyben gyült iszonyu parasztság felzendülvén a két Szolga Birót meg ölték, egy Gornyikkal edgyütt s vezéreiket ki szabaditák ez után mint meg dühödtek onnan le indulnak s elsőbben is Kristsort, Mihelyent, Bradot, Ribitzét e.a.t. fel prédálták, sok nemességet s közönséges magyar embereket meg ölének aki tsak előttök el nem rejtezhetett. Ezen tolvajlo sereg minek utánna Abrudbányát is fel prédálta s kevés javatskámát és házi portékámát fel dulta, el hordotta azután 10^a 9br ide Igenpatakára be ütött s a mi kevés vagyonom volt itten is prédára esztendei véres verejtékemnek tsak keserves emlékezete marada részemre, én pedig alig szaladhaték be K. Fejérvárban. Esmélkedett ugyan a Királyi Gubernium s uttokot állani szándékozott de megszére úgy mint Szeben, Segesvár és Köhalom Székekben lévén a Kálnoki Huszár Regimentje, a gyalogság is szerte szélyel, hirtelen elé nem állhattott hogy azon tűz nagyra harapozó prédáló néppel meg gátolja; az Armourum Prefectura is a dolgot mintha a nemesség veszedelmében megegyezett volna, melyet mai napig is sokan hisznek s nem is ok nélkül mert a midön tsak ugyan nagy későre a zenebonáskodok ellen Hadi erő küldetett akkor is tsak az a parantsolattyak vala hogy magokat tsak oltalmaknak és a Rebelleket meg ne támodgyák. [...] Lévén örizeten oberstlajdinard Schultzt és Al Hadnagy Tropozt vezérlések alatt; ezen két képmutató s a tolvajokkal egyet értő Tiszt, hogy a Nemességet s azt Enyedi Polgárokat el ámkítsa a Piatzra ki szálította katonáit s ottan velek fegyvereiket meg töltötte, még pedig olyan töltésekkel a melyekben Puska por helyett

corpát tettenek vala. Ezt pedig magok a köz katonák ámbár oláhok voltak is, tsudálkozva beszélgettek⁵.

A szabadsággal el bortsátolt sok gyalog katonák a prédálok közé elegyedtenek s ők voltak a főbb haramiák; kéntelenített tehát az Armorum Prefectura a Fges Királyi Gubernium szüntelen sarkolására két Batalion gyalog Székely Katonát is ki küldeni a minthogy az első Székely gyalog Regimentből jött egy Batalion Kolozsvárra és vidékire, a második Székely gyalog Regimentből pedig más Batalion egyenesen a Körösben, kik leg elsőbben a Körösben be érkezvén Brádon a tolvajok által áristomban tartatott, némely rab nemes Asszony s leányokat ki szabadítottanak, azután Abrudbánya felé nyomulván Mihelyen nevű falunál az elejékben állott oláh seregből sokakat meglövöldözének és levágának, úgy, hogy tsak Blesény nevű faluból, mind öszve gazdák és más nőtelen tselédek 96ton veszenek el: Az után jövének Abrudbányára, onnan Topánfalvára, és minden felől szoritván az öt környékben csoportozott gyülevész népet, öldökléssel és más móddal is arra vitték, hogy minyájan elszoltanak, vezériket elhagytak kikis az Albáki Gábolna nevű havason, tsak magánosan bujdosván, úgy mint Hora és Kloska, és az hó és hideg miatt egy ledölt fenyőfa gyökere mellett, egy kis kalyibában sugorogván, a Cameralis némely Gornyikok vezérlések által a székelyektől 1^a Januarii 1785 elfogattatak⁶ és nagy kísérés alatt Fejérvárra bevitetek.

Valameddig az Oláh Nemzet prédálását s öldökléseit folytatta, ugyantsak ő is szárazon nem maradt, mert Dévánál (az hol most is 4 halmokban a megöletteteknek Testei hevernek), Al-Pestesén, Hátzege, Borbátvizen, Szálláspatakon, Kenyérmezején és Bentzentzen a nemesség által, Brádon, Halmágyon, Butsesen, Topánfalván, M Igenben Torotzkón a katonaság által belölek igen sok elhullott. Fejérvárt is az hol az elfogat-tak a Casamatákban tartattok, mintegy ötszázan (a kiknek a Conscriptio-jára a Tkts. Ns. Vármegyétől én is kirendelve voltam), azok közül is mindennap felesen elholtanak, beléjük esvén a forró nyavalya: akik a Királyi Comissio által gróf Jankovits Praezessége alatt kiszabadultanak is, sokan otthon megholtanak, némelyek pedig örökösön elnyomoradtanak.

1785-nek elején ki kergette ugyan azon királyi comisio a vétkesebb fejeket, aminthogy Horát és Kloskát fel négyeltetvén, darabjait az országban elhordoztatta ki felfüggesztette: Dsurdz pedig Fejérvárt a nagyvárda alatt lévő tömlőtzbén egy madzaggal magát megfojtotta, ugyantsak a felnégyeltetést ő is el nem kerülte, kinek feje Abrudbánya határán tétetik karóban, minthogy ő ottan kegyetlenkedett inkább⁷: a több rabokból a nagyobb vétkeseket, mintegy 32-t bizonyos ideig rabságra szentenciázott, a Comisio, kik is nem sokára Fejérvárról minyájon ki rontanok s elszökének, melyért, vigyázatlanságakért a Commendáns Platz Maier és Indsiner Kapitány Urak Tiszteségeiktől megfosztatnak.

Elmenvén a királyi Comisio Fejérvárról a tsendesség az országban helyreállított és a parasztság egész engedelmességgel viseltetett azután előjáróihoz; de ugyantsak az ország nyughatatlanságára esmétlem, hogy még sok Coripheusok lennének a kiket el fogni elsőbben nem lehetett s meg nem lakoltak tselekedetekért tehát újra a Comisio munkájából kuttattattak azok a kiket azon Comisio kinyomozott volt és februariusban a leg keményebb hidegben 1786-ben mindenünnen öszvekerestettek s elsőbben Fejérvárra gyűjtetvén feleségeikkel, gyermekeikkel s minden marhájokat jó örízet alatt indittanak nagy számmal a Banatusba s Pant-

sova vidékére, s oda telepítették, és jól lehet azon tavaszon és nyáron onnan sokan visszaszöktek Erdélybe, de a következő télen újra fel szedtettek, s verve vissza küldettettek s ott laknak máig is.

Ezen revolutio tájatt Igenpatakán Tiszti hivatalt viseltem gróf Teleki Ádám ö Mgsa Udvarában és azon szerént a mint történt, igazán irtam le én Szántó György.

SCURTA DESCRIERE A REBELIUNII PORNITE DE HOREA

În august 1784, națiunea română, care de multă vreme nu mai voia să audă de numele de iobag, din inițiativa cuiva, despre care toată lumea știa deacum că e un om bun¹, a început să se adune la Alba Iulia și să se înscrie soldat la comisarul militar, domnul Ortmajer. Primii au fost cei din Hăpria, oamenii domnului conte Grigore Bethlen, apropiați de Alba Iulia; ba chiar cei care nu s-au putut duce la Alba Iulia din localitățile îndepărtate s-au înscris la preoții lor și și-au trimis conșcripția la Alba Iulia; de aici apoi a rezultat că țărănimea nu mai voia să se supună; văzînd comitele suprem al comitatului Alba Inferioară, domnul baron Simion Kemény, și nobilul comitat această mare mișcare și mersul conșcrierii au raportat Guvernului regal, iar Guvernul regal l-a trimis imediat pe domnul Ștefan Halmágyi, oficial suprem din Trei Scaune, și a întrerupt conșcrierea de la Alba Iulia. Pînă la sfîrșitul lui octombrie, țărănimea s-a supus întrucîtva mai ușor; dar în ascuns se pregătea, emisiaii săi umblau peste tot, amăgeau poporul și mai ales prin preoții lor își urmăreau scopurile, iar maghiarii² nu s-au îngrijit, necrezînd posibile cele ce s-au întîmplat apoi; pe la mijlocul lui octombrie 17 răufăcători³ au fugit din temnița de la Arad și au venit pe valea Crișului în Ardeal, după cum reiese din decretul Guvernului regal din 26 octombrie, sub numărul 9924; aceștia au ajutat mult la pregătirile tainice și imediat țărănimea a început să se adune din nou, mai întîi în comitatul Zărand, cu scopul ca, adunîndu-se o tabără cît mai mare, să plece la Alba Iulia și acolo să ceară arme cu forța, iar dacă s-ar întîmpla ca nobilimea maghiară să se opună, să o atace și să o șteargă cu totul; cu ocazia acestor adunări l-au ales conducător suprem pe iobagul fiscal din Albacul Arieșului, Nicula Ursul sau Hora, ca adjuncți ai săi pe Iordache Iuon⁴ și Crișan Giurgiu, ambii iobagi fiscali de la Cărpiniș, sub conducerea cărora și-au desfășurat consiliul primejdios, în comitatul Zărand, în biserica românească din Mesteacăn, iar apoi, temîndu-se că fiind apropiați de drumul țării, lucrătura lor se va observa, s-au tras spre satul Curechi, unde și-au continuat discuțiile. Observînd acest lucru, comitatul Zărand i-a trimis pe juzii nobiliari substituiți, domnii Mihai Gál și Farkas Nalátzi, cu cîțiva gornici, la Curechi, să împrăștie acea adunare și să-i prindă pe conducători. Ei i-ar fi prins într-adevăr, dar țărănimea numeroasă adunată s-a răscolat, pe cei doi juzi nobiliari împreună cu un gornic i-au omorît și și-au eliberat conducătorii. Apoi, infuriăți, au pornit și au prădat mai întîi în Crișcior, Mihăileni, Brad, Ribița și altele, au omorît mulți nobili și oameni de rînd maghiari care nu s-au putut ascunde din fața lor. Această oaste de țărani, după ce a prădat Abrudul și mi-a cărat, distrugîndu-l, puținul meu avut și lucrurile mele din casă, în 10 noiembrie a atacat Ighielul și din puținul meu avut de aici după pradă

mi-a rămas doar amintirea amară a sudorii mele singeroase de un an, iar eu însumi de abia am scăpat cu fuga la Alba Iulia. S-a trezit în fine Guberniul regal și a intenționat să-i oprească, dar regimentul de husari Kálnoki, fiind departe în scaunele Sibiu, Sighișoara și Rupea, iar infanteria împrăștiată peste tot, nu au putut fi folosite imediat pentru a opri întinderea focului mult extins al acestui popor răsculat. Prefectura armatei parcă s-ar fi învoit cu primejdia nobilimii, lucru în care mulți cred pînă astăzi și nu fără temeii, deoarece atunci cînd, tîrziu, împotriva răsculaților s-a trimis forță militară, aceasta avea ordinul de a se apăra pe sine, fără a-i ataca pe rebeli [...].

Fiind de strajă sub comanda vicecolonelului Schultz și a sublocotenentului Tropozt, acești doi ofițeri fătarnici și înțeleși cu țărani, pentru a-i amăgi pe nobilii și cetățenii din Aiud, și-au scos soldații în piață, i-au pus să-și încarce armele, dar cu încărcătură în care în loc de praf de pușcă erau tărițe. Înșiși soldații de rînd, deși erau români, vorbeau cu mirare despre aceasta⁵.

Mulți infanteriști eliberați s-au amestecat printre prădători și ei au fost tilharii principali; Prefectura armelor a fost nevoită, la insistențele neîncetate ale Înaltului Guberniu regal, să trimită și două batalioane de infanteriști secui și cum din primul regiment de infanterie secuiesc un batalion a venit la Cluj și în împrejurimile acestuia, iar din al doilea regiment de infanterie secuiesc un alt batalion în regiunea Crișului, aceștia din urmă, ajungînd primii, au eliberat la Brad cîteva fete și femei nobile, ținute în arest de către țărani și, înaintînd spre Abrud, în satul Mihăileni, au împușcat și tăiat pe mulți din oastea românească care li s-a împotrivit, astfel încît numai din satul Blăjeni au pierit 96 de gospodari și slugi necăsătorite. Apoi au venit la Abrud, de acolo la Cîmpeni și strîmtorînd din toate părțile poporul adunat acolo l-au silit prin ucidere și alte moduri să se împrăstie, să-și părăsească conducătorii, care s-au ascuns singuri pe muntele numit Galbona Albacului. Horea și Cloșca, din cauza frigului și a zăpezii, trăgîndu-se într-o colibă mică, lingă rădăcinile unui brad prăbușit, au fost prinși la 1 ianuarie 1785⁶ de către secuii conduși de cîțiva gornici camerali și au fost duși la Alba Iulia sub mare pază.

Cît timp [unii din] națiunea română și-au săvîrșit prăzile și faptele rele, n-a rămas nici ea nevătămată, căci la Deva (unde și acum trupurile celor uciși zac în patru grămezi), la Peștișu Mare, Hațeg, Rîu Bărbat, Banpotoc, Cîmpul Piinii și Bîntînția au fost omoriți mulți de către nobili, iar la Arad, Hălmaگیu, Buceș, Cîmpeni, Ighiu, Trăscău de către armată. La Alba Iulia cei prinși erau deținuți în cazemate, în număr de aproximativ 500 (și eu am fost trimis de nobilul comitat pentru conscrierea lor). Dintre aceștia zilnic mureau mulți din cauza febrei: dintre cei eliberați de comisia regească, prezidată de contele Jankovich, mulți au murit acasă, iar alții s-au schilodit pe veci.

La începutul lui 1785 acea comisie regească a alungat din țară pe capii mai vinovați, iar Horea și Cloșca fiind tăiați în patru, bucățile au fost duse în țară și expuse. Giurgiu s-a sugrumat la Alba Iulia în temnița de sub poarta mare cu o nojiță, dar nici el n-a putut evita tăierea în patru, iar capul său a fost tras în țeapă în hotarul Abrudului, întrucît el a săvîrșit cele mai multe cruzimi acolo⁷; dintre ceilalți arestați comisia a condamnat pe cei mai vinovați, circa 32, la o anumită perioadă de temniță, dar ei nu peste mult timp au scăpat toți din Alba Iulia și au

fugit. Pentru lipsa lor de vigilență domnul maior comandant și domnul căpitan-inginer au fost înlăturați din funcțiile lor.

Plecînd comisia regească de la Alba Iulia, liniștea în țară a fost restabilită și țărănimea s-a comportat cu toată supunerea față de mai marii săi; dar din motivul neliniștii din țară, existînd încă mulți corifei care n-au putut fi prinși înainte și nu au plătit pentru faptele lor, în februarie 1786 aceștia au fost cercetați de comisie, cei care au fost depistați de comisie au fost căutați pretutindeni, în cel mai mare ger, și au fost adunați prima dată la Alba Iulia; și împreună cu soțiile, copiii și toate bunurile lor, sub pază bună, au fost trimiși în Banat și în districtul Panciova și așezați acolo. Deși în primăvara și vara aceea mulți au fugit înapoi în Ardeal, ei au fost adunați din nou, bătuți și trimiși înapoi acolo unde locuiesc pînă azi.

În timpul acestei revoluții, am purtat funcția de provizor la Ighiel, la curtea contelui Adam Teleki și le-am descris toate așa cum s-au întîmplat, eu Szántó György.

¹ Autorul face aluzie la Iosif al II-lea, acuzat în mai multe rînduri de către nobilimea din Transilvania că ar fi incitat țărănimea română la răscoală.

² De fapt, nobilimea maghiară, împotriva căreia s-a îndreptat răscoala, după cum reiese mai departe din textul izvorului de față.

³ Țărani nesupuși dregătorilor nobilimii.

⁴ Corect: Ion Oargă.

⁵ Autorul reține atitudinea unor unități militare transilvănene alcătuite din români, care în vremea răscoalei au fraternizat cu țărani.

⁶ În realitate, prinderea lui Horea și Cloșca a avut loc în 27 decembrie 1784, la 2 ianuarie 1785 ei fiind depuși în închisoarea din cetatea de la Alba Iulia.

⁷ Crișan.

V

HOMORODSZENTPÉTERI CSEKE JÓZSEF

Homorodszentpéteri Cseke József s-a născut pe la 1760, după cum reiese din singura lui scriere păstrată pînă astăzi în manuscris și intitulată *Az Oláh nemzetről. Hora 1784-iki forradalma és ennek okai* (Despre națiunea română. Revoluția lui Horea din 1784 și cauzele acesteia) și anume: „... în anul 1782 ... avînd pe atunci abia 22 ani“. Se trage, probabil, dintr-o familie de mici nobili de prin părțile locuite de secui, după cum dovedește și numele lui. Se pare că a făcut studii de filozofie, poate la Cluj („eu am învățat filozofia“), pe care se crede că le urma în timpul revoluției lui Horea, cînd avea 24 de ani.

Pe la 1787 (după propria lui mărturie) era „cancelist, conscriptor la Porcești“, în sud-vestul Transilvaniei (*op. cit.*, p. 23); începuse astfel cariera funcționarească pe care o va practica toată viața. În 1817 „in pupillaribus rationem officialis“, în 1823 „departamentum pupillare rationem consultor“ (vezi *Calendarium novum et vetus ad annum vulgarem*, 1817, 1823, și 1827, tipărite la Cluj), dată de la care nu mai avem știri cu privire la el; atunci avea 66 de ani.

Scrierea lui Homorodszentpéteri Cseke József nu se poate data decît cu aproximație; în jurul anului 1787 lucra la ea, unele întîmplări din acest an sînt mai pe larg relatate, purtînd amprenta, ca de altfel și aprecierile lui privitoare la revoluție, a viziunii unui funcționar al administrației austriece. Din acest motiv, autorul acestei lucrări nu a putut pătrunde cauzele reale ale ridicării țaranilor români din Transilvania, deși urmărise acest lucru. După cum nu a putut oferi o prezentare obiectivă a episoadelor revoluției asupra cărora s-a oprit, fiind vădită părtinirea față de nobilime și dușmănia față de răsculați. Cronica abundă de caracterizări injurioase față de răsculați și de conducătorii lor, de expresii violente față de aceștia.

Ms. orig., Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, nr. A. 556, în —4°, în limba maghiară, text cu lipsuri, scris în jurul anului 1787, foile 26—27 nescrise.

Titlul în ms. dat ulterior de altcineva, probabil în 1821 (pe f. 1^r se află această notă marginală: *Cseke Sándoré 1821*), este *Az oláh nemzetről*, pe lângă care mai există un altul, ulterior: *Hora 1784-i forradalma és ennek okai*, tot de mînă străină. Lipsurile în ms. sînt din partea întîii, știrile despre revoluție (f. 17—39) există în întregime. Foaia 2^v conține un titlu dintr-o traducere probabilă a cărei foaie de titlu este: *Barclai János Erköltstelenség szidalma írta Deák nyelven Scotiai Barclai János fordította Hsz. Péteri Cseke József* (Barclai János, Combaterea imoralității scrisă în limba latină de Barclai János din Scoția, tradusă de Homorodszentpéteri Cseke József).

Ms. constă din două fascicule: I, cuprinzînd p. 1—49, corectate cu cerneală, și II, p. 28—39, numerotate cu cifre imprimate pe recto, cu text pe recto și pe verso. Relatările cuprinse între p. 28—33 (recto și verso) sînt continuarea evenimentelor narate în fascicula I. Tot fasciculei I îi aparține și partea a 8-a (8-ik rész. *Okai a zenebonának*), probabil o primă formă, aflată la p. 35—36 (recto și verso) ale fasciculei a II-a.

Episoadele privind începutul răscoalei (tîrgul de la Brad, adunarea de la Mesteacăn, incidentul de la Curechi, atacul asupra Crișciurului, Bradului, Ribîței și Mihăilenilor) descrie în părțile 8 și 9, atacul tîranilor de la Baia de Criș, tratat în partea a 10-a și evenimentele din comitatul Hunedoara de după 4 noiembrie, din partea a 11-a a lucrării, sînt urmărite pe baza informației din cronică anonimă *Hora világ* (Lumea lui Horea) păstrată în același fond arhivistic, autorul cronicii prezente adăugînd unele observații personale.

Incheind partea a 9-a, autorul anunță că în cele ce urmează va povesti evenimentele din Baia de Criș, Deva și Abrud, în trei părți, fiindcă tot în altele s-a împărțit și oastea țărănească. Partea a 10-a conține, într-adevăr, descrierea atacului asupra Băii de Criș, partea a 11-a atacurile din comitatul Hunedoara, fără cel asupra cetății Deva, tot pe baza informației din cronică *Hora világ*. Partea a 12-a, referitoare la Abrud, se ocupă de același episod descris și de predicatorul reformat din Abrud, Szabó Pál, în *Abrudbánya pusztításának leirása* (Descrierea pustiirii Abrudului), fără a se putea stabili o filiație între cele două texte, fiecare conținînd date pe care celălalt nu le are. Această a 12-a parte are inserate și versuri, datorate „unui stihuihor maghiar”. Pentru ediția de față au fost reținute doar părțile referitoare la revoluție (p. 7—12).

Ms. cronicii se editează acum pentru prima dată.

AZ OLÁH NEMZETRŐL. HORA 1784-IKI FORRADALMA ÉS ENNEK OKAI

7-ik Rész

Síralmas és tsoportos viszontagságokkal telyes esztendő vala a magyar nemzetre nézve az 1784-ik esztendő. A törvényei ostromoltatni kezdettek, a Magyar Koronát a törvény szerént tartani szokott helyéről akkor uralkodó II-ik Josef császár által Bétsbe vitetni rendeltetett, magyar nyelve megtagadásával, a közönséges tárgyak igazgatásában tartandó írásek német nyelven folytatatni parantsoltattak, Magyarország 10, Erdély pedig 3 kerületekre, és mindenik kerület különös vármegyékre felosztott, a különös nemzetek egyesítették, az egyetértés a vármegyék között szorosán megtiltatott, az egész ország minden lakosi lelkek számaszerént névszerént fel irattattak, minden birtokok felméréttetni rendeltettek, országos gyűlések megtiltatott [...].

Teljes bátorságba, szeretetbe, egyességbe, szelidségbe, csendességbe, s minden tökéletességnek virágzásába nyugodott vala felséges királynéja Maria Theresia uralkodása alatt ezen magyar haza, aki meg érdemlette volna hogy örökre uralkodgyon, és 1780-ban mindeneknek nagy szomorúságára ki szollittaték az életből; ezen ditsőséges királyné eltemetésével, eltemettetett a magyar hazának ditsősége, fényne, bátorsága, szentsége, erköltse, törvényne, rendtartása, polgári szerződésének erei bévágattattak, és szépségének virágzó bimbói elhervadtak, minden rendeletlenség, törvénytelenység elkezdödött, és azzal együtt az erköltstelenség, főképpen a bujaság minden neme egyszeribe mint a sok ideig lántzon tartatott, és el szabadittatott kutya minden rendü embereket, főképpen aszszonyokat martzangolni kezdett. A szemérmetesség helyett bétsuszott a felettébb

való bátorság, gonosz indulat, buja tehetség, az öltözetnek, és magaviseletnek, ételital modjának, társalkodásnak maszlagos sokfélesége, és amit több az emberi szívnek veszedelmes kötelessége a tettetett barátság, és szeretet, melyel még szerentsét is vadászni nem átalottak az emberek, és ennél fogva egymás ellen, sőt egy nemzet, más nemzet ellen szívének gonosz fegyverét alattomba köszörülte, elhalgatom ugyanis azt, hogy a magyar törvények ellen minémü Rendeletek jöttek, elhalgatom azt is, hogy miképpen erőltetett légyen arra, hogy a magyar nyelv holtnyelv légyen, írják meg azt mások, a kik a felsőbb igazgatás módgyát jobban esmérük mállamnál, nékem ha béléltásom adatott is, és némely fő állittások (principiumok) kivételével a következőeket is kihozni megengedettett légyen, mindazonáltal nem említem, hogy az uralkodó ausztriai háznak azon javasolás állandóságot, bátorságot, és erősséget adhasson, mely szerént a belső Titok Tanátsból, s az ország kormányját néző tárgyak igazgatásától a magyarok ki zárattassanak és oly idegen nemzetből valok ültettesse- nek bé, akiknek hazájában tekéntetek is nagy, jövedelmek is 90.000 forint, melyel kettőt nyer meg az Udvar, egyiket azt, hogy a két haza között fenn tarthattya az egyességet, másikat azt, hogy az udvarnak gazdagságával fényességet ad. Oh szemfényvesztő csalárdság! hogy hitetheti el magával akárki is azt, hogy egy idegen kuvaszt mely előtted esmérletlen volt, a te házi ebedet, amely tégedet hiven örzött meg ne ugassa, és még meg ne marja? Sőt nem tsak, hanem néked is vigyorgó agyarát ne mutogassa, és végre akkor ébregy fel, mikor már véredet is nyalya? de halgatok erről, mert ez felettem való, ugyantsak annyiban a tziel az idegen országbéli tanátsosok felvételével el tanáttatott, hogy Európában legnagyobb erő lévén a magyar haza, ez azon tanátsosok közbe jövetelivel mind külső mind belső erejiben meg gyengítettett, ugy hogy az Ausztriai háznak Thronussa egyik lába a magyar nemzet ereje gyengítésével ki töretett; Nem irok tehát erről most, hanem ha élek, és az irás szabadsága fel derül, s hivatalom engedi, színét legalább ki fogom ábrázolni!

8-ik Rész

Meg gyengülvén tehát a magyarnak ereje, akár a pártütés félelme miatt tselekedte az uralkodó, akár pedig az erkölts romlásat okozta, nem fedezem fel, elég az: hogy ezen 1784-ik esztendő vala az: mely a magyar nemzetet belső birodalmi alkotmányja és hazai szerződése fel forgatására, életének nemzetével együtt léendő örök kiirtására emlékezteti, vizsgál meg tsak okosan, részre hajló indulat nélkül a feletett intézeteket, kaptsold egybe az hazai szerződés ágaival, és önként ki tanáld, hogy a fejsze életed fájának kivágását éppen a gyökörin kezdette, melyre a Zaránd és Hunyad vármegyei oláhság kezdetet vetett, alattomban fegyvereseket szerezgetett, és a magyar nemzet kiirtására készülgetett, és Mindszent hava 28-ik napján midön a Brádi Héti vásárra gyülnének az oláhok, tehát régi hegyi tolvaj Hora^A ki küldi Kloska^B nevezetü spionját, vagyis hitetö társát az oláhságnak hódítására, a ki a Brádi vásáron jelen lévén, onnan kiment a Körös vize hidgya alá megvonta magát, s az ott által menö oláhokat magához szállitván elhitette vélek, hogy Hora már parantsolatot vett volna ö Felségétől a végre, hogy az oláhoknak fegyver adattassék, ezen beszédgyének nagyobb hitelt készitsen egy arany keresztet is mutogat vala, melyet ö Felsége Horának: mint a végre meg bizott

követtyének küldött volna, és egyszersmind a következő vasárnapra ugymint október 30-ik napjára a Mesztakéni templomba tartandó gyűlésre hívta minnyájokat, halott is jobban, és bővebben tanácskoznának ezen nagy dolog, nagy tárgy felett, mikor az ő felsége rendelése is fel fogna olvastatni.

Az irt napra tehát a zarándi kerületből, a fiscus Zalatnai uradal-mából, és a Hunyadi kerületből is nagy sokaságu oláhság gyűlt Meszta-kára, az hol Hora maga személyében jelen volté vagy sem, nem éppen bizonyos, de a bizonyos az: hogy a templomban egy esméretlen ember is megjelent, de a népek magát nem mutatta: midőn tehát az Isteni szol-gálatnak vége lett, vagy maga hitető Hóra, vagy az ő követtye Kloska el hitette a minden zenebonának indítását készséggel el fogadó paraszt oláhsággal azt, hogy a császár telyes hatalmat adott volna néki arra, hogy az oláh nemzetet Fejérvárra vezetné fegyver fogásra a magyarok eltörlése, és végső kiirtása végett². Nem kellett a bárdolatlanság szívét, mely ugysis már a magyar ellen forró gyűlölttségbe volt, erőszakkal haj-tani, s azonban Horával magávalé, vagy az hitető Kloskával temérdek sokaságu oláhság indul Fejérvár felé fegyver fogásra, mely pártütés tud-tára esvén a Zarándi kerület alispánnyanak ez Gál és Nalázi szolga-birákat hat katonákkal el küldötte ezen hitető elfogatására, el is fogták ugyan, de a temérdek oláhság reájok rohanván a hitetőt erőszakosan ke-zekből ki ragadták, a szolga birákot megölték, és a katonákat kegyetlen-ül megverték [. . .].

A Kristsori vérontásról ugyan azon napon le mentek Brádra, me-lyet megtudván a magyarság, a reformátusok tornyába vontá magát, és noha azt képzelték menedék helyeket, mindazon által az oláhság bétörte a templom ajtaját, a toronyba felmászott s az ott lévő magyarság na-gyobb részét megölte, tsak csetsömöknak, és némely megöletett magyarok özvegyeinek oly fel tétel alatt tartották meg életeket, hogy a régi görög vallásra ályanak, mintha éppen valamí igazi háboruban éppen a vallásért hadakoztak volna, törvényt akartak szabni az ügyefogyottaknak, akik rész szerint romai katolicusok, részszerént meg ujított helvetziai vallást követői lévén, az erőszakos oláhok fenyegetésétől, s a sok gyilkolástól megrettenvén November 4-dikén meg is kereszteltettek.

Brádon ölettek meg ezek: Brádi Miklos vala főbiro, Brádi Jozef, öz-vegy Ribitzei Albertné, Nemes Mozesné leányával, Szombati Mihály Com-misárius, a református pap, de ezeknek meggyilkolásával sem elégedtek meg, hanem a vallás palástyát gonosz czélyok fedezéseire fordítván, azt hirdetik, hogy a ki a régi görög vallás követője léssen, annak élete bá-torságba tétetik, meg nem öletik, ezen ígéretre tehát sokan kik az erdőkre szaladtak vala félelmekben a gyilkolás elöl, onnan lejöttek, u.m. a Brádi református mester, egy Sarlos nevezetü katolicus, Kis Jósef, Anka Ist-ván, és György; Nemes János két fiaival, le jöven az oláhok által meg-kötöttek és November 5-ik napján a körösi hidra kitettvén, ott ke-gyetlenül, és galárdul megöltettek.

Ezen gyilkolás hire elfutott mingyárt az egész vármegyébe, a szom-széd Fejérvármegyei nemesség, és magyarság megtudta, ugyan azért a szerentse játékára életre vagy halálra elszánta magát, fegyvert készít-tetni, s házi butorait, leveleit, gyermekeit igyekezett bátorságba helye-ztetni, nagy rémülés lön minden felé, már az utak nem valának bátorsá-gosak, reszketett mindenfelé az uraság, és falukról bátorságnak okáért vá-rosokra készült, amint hajdan szokása vala a magyar nemzetnek is,

Szeben, Fejérvár, Kolozsvár s több városokba siettek, de rémittő cselekedete vala Szeben várossának az: hogy az oda szaladó, és azon városban oltalmat kereső uraságot, nemességet, magyarságot Szeben várossa, hol akkor a Főkormányzószerk vala, ellenség módgyára kirekesztette, bé nem bostátotta.

9-ik Rész

A Brádi kegyetlenség után még November 2-ik napján³ azon gyilkosok Brádról Ribitzére szaladtak, ottan már a nemesség és magyarság vala királyi adószedő Ribitzei Josef házaiba bé zárkozott, és minekutánna a tsoport oláhság a kaput bétörvén az házhoz közelittene, vadász fegyverekkel, pisztolyokkal tüzelt ugyan a nemesség, és tartoztatta a gyilkosokat, sokat el ejtvén közülök, míg végre az házat azon gyilkosok meg gyujtották, és meg ölték, akkor és azután is, míg ezen dühösség tartott [...].

Még eddig mintha álom hozó port, vagy italt vett volna a magyar nemesség, mély álomba merült vala, még gondolkodni se tudott maga oltalmáról, mint mikor a juhok tsendesen nyugosznak az akolyba, s hirtelen farkasok rohanván reájok martzangoltnak, így vala a nemeség állapottyai is, már ugyan a Királyi Főigazgató Tanátshoz a meg háborodásnak le tsendesítésére küldendő katonaság kirendeltetése végett Hunyad vármegye kérését fel küldötte vala, az honnan meg is kerestetett a fő hadi vezérség, hogy katonákat rendelyen ezen zenebonázó gyilkosok le tsendesítésére, amikor már mozgani kezdett a magyar is, fegyvert ragadott, egybe szedvén magát bátorságáról gondolkodott s minek utánna 30, 40, legfelyebb 50 számmal lóháton egybe gyűlhettek, két három s több ezer paraszt oláhságnak, kik már falukrol falukra folytatták dühös gyilkolásaikat, szembe szállottak, vágták, ölték, pusztitották egyfelől, de már a Brádi, Kristori, Ribitzei és Mihályai gyilkolásnak, és öldöklésnek az oláhság részire szerentsés kimenetele minden felé az oláhok között el hiresdvén, minthogy a parasztság a roszban ha egyszer előmenetelt tehet, azt nagyobb merészséggel folytattya, és tsoportos társakat kap, úgy itten is midön egy tsoportot a nemesség bátorsága részszerént le vagdalt, részszerént vagy elszülesztett, vagy el fogott, akkor más más tsoportok külömb helyeken állott elé, s mind a Hercules által meg öletett kétfejü hidrinak ha egy fejit elvágták, más nött helyette, úgy ezen oláhság is ha egy tsoportja levágotott nem tsak egy, hanem három tsoport állott helyébe; már itten az oláhságnak egy része **Körös bányára**, más része **Dévára**, harmadik része **Abrudbányára** tzélozott dühössége kiöntésére; mely szerént leírását is annyj részekre osztom.

10-ik Rész

A KÖRÖS BÁNYAI PARASZT HADRÓL

A Mihályén véghez vitt gyilkosság után fordult az oláh dühösség Körös Bányára, onnan egy része Lunkojra⁴ [...]. Mai világban engesztelhetlen haragra gerjed minden vallás, más vallások ellen, mintha azokat nás más Isten teremtette volna a világra. Világ nagy böltsei, böltsek legyetek! gondoljátok meg hogy egy teremtő, azt tiszteli minden vallás, a tsztelet modgyáért leheté az emberi társaságot meg vetni? gyűlölni? ül-

dözni? oh nagy balgatagság! valyon ki bántodik meg az eféle tiszteletekkel? én azt gondolom: hogy annál jobban meg esmértetik a teremtőnek mindenhatósága, hatalma, jósága, boldogsága, kegyelme, s több nagy tulajdonsága minél több módot találhat az ember a tisztelettételben, de erről nem a mű dolgunk szólni, a profétákat halgassuk, és szeressük azt a Fő Jóságot, kinek hatalma vagy az ő ellene tselekedőket megbüntetni. Most már a dologra.

11-ik Rész

Zarándban e szerént a falukon rendre mentek, és minden magyarokat akiket találhattak megölvén, minden udvarokat, nemes házakat fel forgattak, Brádon, Ribitzén, Mihályán, Lunkán, Lunkujon, Otson, Acsován, Acsu-tzán, Pleskutzán, Tresztyán, Nagy és Kis Halmágyon, mindent fel prédáltak, amit lehetett elvittek és November 4-ik napján a Zarándi kerületből Hunyad vármegyére által mentek, melynek oláh lakosi már azelőtt Horának több ámittoi által a magyarok ellen fel lázasztatván tsak az alkalmatosságra váraoztak: által menvén tehát Hunyad vármegyébe a gyilkosok, itten már egyszeribe több helyeken kezdettek dulásokat tenni, elsöbben is tehát Branyitskán kezdették, s a Maros folyó vize mellett két felöl való kerületben, ugy Hátzeg vidékin tsak egy néhány faluk maradtak meg, a többit egybe nyargalták, s azokban minden kastélyokat, nemes udvarházakat, magyar papok házait, templomokat elpusztítottak, sok nemzetségek leveles táraít feltörték drága leveleiket öszve szaggatták, égették és semmivé tették, sok aranyat és ezüstet mind kész pénzben, mind darabokban zsákmányolták, drága edényeket, köntösöket, házi portékákat, és butorokat el hordottak, csürös kerteket, gabonásokat, pintzéket ki üresítették, a boros hordokat bévágták, ettek, ittak, ugy anynyira, hogy sokan közülök a pintzékben el eresztett bor özönébe fuladtak, ugy beszéllik, hogy ezen prédán Hora maga is jelen lett volna, és [...] azt danolta:

*Hora be, si hogyineste
Plingdse Czäre, si pletyestye.*
Az az: *Hora iszik, s aluszik
Sir az ország, és fizet [...]*⁵.

12-rész

ABRUD-BÁNYAI ÖLDÖKLÉSRÖL

A Zaránd és Hunyad vármegyékbe már a gyilkolás által hizni kezdett oláhok fene dühössége mint a tavaszi száraz időben meg gyuladó erdőben lévő harap tűz Fejér vármegyébe is által menvén, ugyan 1784-ik esztendő November 3-ik napján, Abrud Bányára is a Körösi öldöklésnek hire el futott, gyülest tart hogy mi tévő légyen, és így határozták meg magokban, hogy két követet küldgyenek az oláhokhoz czélyok kitanulására, s amire szükségek lenne ajánlása, tsak hogy a prédálástól, égetéstől és gyilkosságtól megszünnyenek, és ezen követség végbe vitelire ki nevezik két oláh papot, kik is minekutánna véghez vitték volna a követ-ségi kötelességeiket azt a választ hozák, hogy a felzendült oláhság czélya

a legyen, hogy a magyar nemzet egészben eltöröltessék⁶, s az oláh nemzet legyen az országban uralkodó nemzet, mely kegyetlen választ meg értvén az Abrud-Bányai magyarság, ily hirtelen veszélyben nem adhat vala maga megtartására magának más tanácsot, hanem hogy drágább javaival együtt szaladásra vesse magát, s ennél fogva a bányákba, erdőkbe, és félen lévő hegyek völgyekbe kevés házi drágább butorotskájával szaladott, és rejtezett, az alatt November 6-ik napján 8. ora tájban a magyar vért szomjuhozó oláhság a két pap követekhez egybégyülvén meg állapodik, s azután az észak felől Abrud Bánya felett lévő hegyre gyülvén, onnan nagy orditással rohant a városra, minden házakot bérontott, boltokat, pintzéket, gabonásokat be törvén mindent elpusztított, s a boros hordok fenekét itten is bétröven, a pintzébe elbotsátotta, a templomot feltörte, az orgonát, predicallo széket egybe rontotta [. . .].

Abrudbányáról November 7-ik napján kimégyen Verespatakon, ott is a magyarság már a falut elhagyván a Bányákba rejtezett vala, de sokan ott sem maradhatnak meg, mert tsalárd mesterséggel onnan ki tsalta az oláhság és meg ölte, nagy kegyetlenséget vitt véghez itten⁷.

Urházán, ez egy esmeretes gazdag ember levén el fogták, meg kötözték, tüzzel, vassal addig kinozták, míg szinte halálához közelítettene, fél bontották minden rejték helyeit, s minden kintsét, gazdagságát, vagyonyát, részerént elragadozták, részszerént semmivé, vagy porrá tették. Nem elégedvén meg a magyarok házai és temploma elrontásával, ki trjesztette pusztító gonoszságát ezen oláhság, még az arany tartó követeket ronto malmokra, stompokra is, azokat egybe vagdalta, és elrontotta, ugyantsak a bányákba bémenni nem bátorkodtak, vagy a félelem mián, vagy gondolván azt, hogy ottan senkit nem találnának kit dühös indulattyok áldozzanak, ugyan azért a bányákba rejtezett magyarok életbe meg maradtak. De elkövetett kegyetlenségéhez új találmánt ragasztott, a királyi rendelésből azt hirdeti hogy ő felsége azt rendelte volna, hogy magyar ne legyen, hanem minden magyar vagy olá vagy némethez adgya magát, különben minden nemzet, amely vagy nem olá, vagy nem német eltöröltessék a föld színéről, azért ki a magyarok közül oláh léssen, és megkeresztelkedik, annak élete megtartatik⁸. Egy magyar verselő ily szókkal tészki ki ezen álnokságot:

„Királyi Edictum: hogy magyar ne legyen,
hanem oláh vallást minden élő végyen.
Mán tul ki nem oláh, vagy német született
Annak életének király nem kedvezett.
Azért minden magyar megkeresztelkedgyék
S ujjult keresztényi névvel ditsekedgyék.“

Ily [. . .] feltétel [. . .] s ezen gondolatok között habozó elméjét mire határozza, nem tudhattya, midön egyfelől a már rendeltetni kért katonai erőt várta segítségre, s azonban megérkezvén szombaton, azok ott őrizetre nem maradtak, hanem hamarjában a kamara pénzét felrakván Fejervarra vissza vitték, más felől pedig az álmélkodás minnyájokat elfoglalta azon, hogy az oláhság hirdeteménye, hogy tudni illik királyi rendléssel ditsekedik, igaz nem volna, a katonaság jelenlétében tsak nem bitorkodnék oly fel fuvalkodott indulattal sürgetni vagy olá lételét, vagy ödököltetését a magyarságnak⁶, és így a fent irt versekben foglalt gondolatot a magyarság igaznak vélte, nevezetesen a Kornai bányában lévő magyarság.

Minekutána látta, hogy a katonaság sebessen által ment és a kamara pénzét elvitte és azt is megtudta, hogy sem azon katonaság meg nem marad oltalomra, sem más védelmező sereg jövetele iránt reménység nem lehet, a közönséges bátorság, tsendesség fel háborodásában, noha a fő kormányzék meg kerestett is, de a rendelés tétel rák haton mászó lépései miatt *dum Roma deliberat, Saguntum perit*, a paraszt oláhság meg zabolázása nagyon késik, a Kornai bányában gyült magyarság tehát amint említettem elsőbben így szolott: „Ha nem tudnok a magyar nemzet, és vallása szerződésinek eredeti kutfejeit nem tsudálkozhatnánk ezen pártütő oláhoknak fene dühösségén, de midön tudnunk engedetetett, hogy a magyar őseink ezen hazájokat drága véreken vették, és vérekkal tartották meg is, vallása szerződéseken, kemény köszálra fészkeltetett, s mind nemzeti alkotmányának, mind vallásának oltalmazása királyi hatalom alá kemény esküvés által köttetett, mely hitszéges nélkül fel nem törettethetik, mégis ezen pártütő oláh sereg mint nemzetünk, mind vallásunk gyökeres kiirtására királyi parantsolat ereje mellett oly merészen, oly nyilván, és minden tartalék nélkül fel indult és nints aki megbabolázza, valójában telyes meggyőződéssel kell lennünk abban, hogy a Királyi Felség, oh borzaszto gondolat! magyar nemzetünk, és vallásunk kiirtására az olá nemzetet elbotsátotta, melyet tsak abból az okból is erőssithetünk, hogy ma a külső ellenségtől szabad hazában hat mezei, és 4. határörző légiok, afelett feles számu huszár, és vasas lovas katonaság vagyon mindenfelé a közönséges tsendességnek fenn tartására elrendelve, mégis oh fájdalom! Szombaton egy tsoport lovasság eljövén, az nem hogy a zenebonáskodó oláhságot megbabolázní, és a felháborodott tsendességet helyre állítani igyekezett volna, sőt a kamara pénzét kezére vévén, bennünket segedelem, és bátorság nélkül a paraszt oláhság dühös indulattyára hagyá; hol kell ennél világosabb megegyezése a Királyi Felségnek a mű veszedelmünkre? közbátorságért rendeltetett az haza soldgyán élő katonaság és ime ahol a zenebona, onnan eltávozík a segedelem, mit tselekedgyünk meg maradásunkért⁹ hirtelen lepett meg a nagy veszedelem, nints időnk hosszas tanátskozásra, kettő a feltétel, vagy oláhok legyünk, és meg marad életünk, vagy pedig ha oláhok nem leszünk, mind egy lábíg elveszünk! magunk oltalmazására légtelenek vagyunk a szomszéd magyarokkal egyes értelemben ily hirtelen árvíz módgyára reánk rohanó veszélyben, nem végezhethünk, de ne késsünk, válaszszunk a két feltételekből életet, melyet választani a természet is ösztönöz, a nemzeti szabadság, gazdagság, jószág a szorontse játikára ki vagyont tétetve de az élet oltalmára a természet köttelez; vallása mindenikünknek ily keserűségben oltalom nélkül marad ámbár a királyi felség minden vallást töredelmessé tett, fel állította azt, szoros parantsolat mellett, hogy egy vallás is a más vallást ne üldözze, mégis ily nem reméllt üldözést kell szenvednünk, áll a türedelemről ki hirdetett királyi rendelés szentsége, mely kinek kinek vallását belső lelki esméreten való meggyőződésbe helyezhette, minden erőszakot megtiltott, hogy eshetik mégis az: hogy az oláhság ezen királyi rendelés megtörésével, más ellenkező királyi rendelés palástya alatt bennünket az oláh vallásra állani erőltethessen? a külső rendtartás nem téssen semmit, lélek az a mi elevenít, az egyenes lelki esmérettől függ minden vallás szentsége, a külső erőltetés soha sem készithet lelki esméretben belső meggyőződést, és lélekbén telyes nyugodalmat, minden vallásnak egy az ő örökkévaló Istene, akit telyes szívből, lélekből, tehetségből, szeretni, imádni tartozunk, de

egy vagy más ember, vagy társaság, mi moddal szeresse, vagy imádgya kinek kinek lelki esméretére vagyon bizva. Ennél fogva tehát, noha gonosz, de mégis engedgyünk most az oláhok dühös kívánságának kéntelenségből, hogy életünket megtarthassuk, legyünk külsőképpen oláhok, és ályunk vallására, mert lelki esméretünket meg menti az erőszak meg gondolása; minden embernek leg első kötelessége, és föbb az oktanalatalok is közös törvénye életét oltalmazni, melytől elzárattunk, és második vallást választani az kit, szent Isten ajándéka, tiszta lélekben, és szivben rejtendő drága kints, az Isten egyedül azt vizsgálja nem pedig a hideg ajakak mozgatásit, vagy nyelvek pergésit tekénti, nints ez a lélekbeliség a külső hatalomnak alája vettetve, sem a ragadozó tolvajok, sem a fenn repülő, és prédát leső sasok körmei által sérelmet nem szenvedhet; álhatosak legyünk tsak az Isteni és felebaráti szeretetben, vetközzük le az egymás ellen való szívfájásokat, főképpen ingadozó, és az utolsó veszélyhez közelítő magyar atyánkfiait úgy nézzük mint önnön magunkat, segítsük egymást ezen nagy veszedelemben, bizzunk az isteni gondviselés erőss oltalmában, mert ha tsapát bótatsott is most reánk, de álhatosak legyünk viselésében s vigasztalást is fog nyujtani, el forditya tsapását rollunk [...].

Ezen borzasztó beszélgetések után tehát követeket küldenek az oláhokhoz, oly magok ki nyilatkoztatásokkal, hogy a fel tételt elfogadván oláhokká lésznek, tsak hogy életek bátorságba maradhasson [...].

Ezek így menván végben minek utánna a szines posztó köntössit a magyar nemessek fejár és fekete czondrára, fejár bõrharisnyára fordította, az asszonyok a kreditor, és tafota s drága matéria szoknyáit, kettõs szõr katrintzára által tette, fejár kotyitzára igazította, jajszóval kesergette sorását, az oláh pedig örömében tapsolt ily nagy gyõzedelmi pompáján, kevés lyebb lábbaál hágtatta már lépéseit, és minden szava parantsoló hangot adott vala száján, különb különbféle gondolatokkal fárasztotta, az el ájult magyarságot készttette arra is hogy véllek prédára mennyen, de azonban az árulástól is tartott, s esyszeribe a kováts cigányokat is megkõtõztették, s mindenfelé a lántsákat készítették azokkal a végre, hogy már Fejárvmegyében a nemes magyarság meg tudván ezen nagy öldõkléseket hirtelen amint lehetett fegyvert ragadott; azonközben a katonaság is a felháborittatott tsendesség helyre állittására minden felõl utba eredvén, midõn a katonaság uttyára az oláhság megtudta elsõbben oly szándékkal volt, hogy a katonaság is a magyarság eltõrlésére rendeltetett, de minek utánna a pártos oláhságot elfogni, s az erőszakos ellentálokat öldõsni kezdhette volna, azt hitette el magával, hogy azon kevés katonaságot, tsak a magyarok pénzzel fogadták volna, és nem királyi rendelésbõl jöttek volna a magyarság oltalmazására, azért a katonaságot is meg ne szenvedgyék, hanem mind egy lábíg le aprittaná; ily gonosz feltétellel lévén a katonaságra is dühõs indulattal rohanván egy néhányat a katonák közül megõltek, másokat meg sebesítették, úgy hogy a kevés katonaság is kényszerítettett magát vissza vonni s míg több katonaság érkeznek, magát tartalékul venni, azon közben megérkezvén tsoport katonaság is, de a magyar nemesség is fegyvert ragadván az oláhságot öldõsni kezdték, s mind addig vágták, õlték, lõvõldõzték, míg látván a mezõket sok el-esett oláhokkal terítve lenni, az pártos sereg Oláh meg szaladott, s aki életben maradt az havasra vonta magát, a katonaság pedig az egész havast megkerítette, s valamint a juhász juhait kosárba rekeszti, úgy

a katonaság is ezen pártos sereget a havasra fel szoritotta, az honnan sem egy sem másfelé nem mehetett, mind addig, mig nem minekutánna az éhség sokat közülök meg emésztett volna, a többi el fogattattak¹⁰ [...].

^A Hora albaki fiscalis jobbágy, nagy tolvaj volt.

^B Kloska Dsurds kerpenyesi fiscalis jobbágy.

DESPRE NAȚIUNEA ROMÂNĂ. REVOLUȚIA LUI HOREA DIN 1784 ȘI CAUZELE ACESTEIA

Partea a 7-a

Anul 1784 a fost pentru națiunea maghiară un an jalnic și bogat în întâmplări. Legile ei au început să fie asaltate. Coroana maghiară, la ordinul domnitorului de atunci, împăratul Iosif al II-lea, a fost dusă din locul său, unde se păstra conform legii, la Viena, a fost ordonată folosirea limbii germane, excluzându-se limba maghiară din administrația scrisă a chestiunilor publice; Ungaria a fost împărțită în 10, iar Transilvania în 3 districte și fiecare district a fost împărțit în comitate speciale, națiunile deosebite au fost unite, a fost strict interzisă înțelegerea între diferitele comitate, locuitorii întregii țări au fost conșcriși nominal după numărul lor, a fost dispusă măsurătoarea tuturor proprietăților, au fost oprite dietele țării [...].

Sub stăpînirea maiestății sale regale Maria Tereza, care ar fi meritat să domnească de-a pururea, patria maghiară a fost în deplină siguranță și dragoste; în bună înțelegere, în blîndețe și liniște și în înflorirea tuturor instituțiilor sale, dar în 1780, spre marea intristare a tuturor, s-a stîns din viață; și prin înmormîntarea acestei glorioase regine au fost înmormîntate și gloria patriei maghiare, strălucirea, siguranța, sfințenia, morala ei, buna rînduială și legile ei, arterele contractelor ei civile au fost tăiate și s-au vestejit mugurii frumuseții sale, au început toate dezordinile și ilegalitățile și cu acestea deodată imoralitatea și, în special, pornirile spre desfrîu în toate speciile lor, ca un ciine ținut vreme îndelungată în lanțuri și apoi pus în libertate, a început să cuprindă oameni de toate categoriile și în primul rînd pe femei. Locul sfîneli și rușinii l-au luat curajul exagerat, pornirile rele, desfrîul în îmbrăcăminte și bunăpurtare, în felul de a mîncea și bea, în varietatea otrăvită a discuțiilor și, ceea ce le întrece pe toate, e că îndatorirea primejdioasă a inimii omenеști a ajuns să fie prietenia și dragostea fățarnică, prin care oamenii nu s-au rușinat să vîneze după noroc și astfel să se ridice unul împotriva altuia, ba chiar și o națiune își ascute în ascuns arma blestemată a inimii împotriva alteia; și nu voi aminti nimic despre ordonanțele ieșite împotriva legilor maghiare, voi trece și peste felul cum a fost forțat lucrul ca limba maghiară să rămînă moartă, despre aceasta să scrie alții, care cunosc mai bine decît mine modalitățile conducerii mai înalte, căci eu, deși am fost înzestrat cu spiritul prevederii și cu anumite principii din care să pot trage și concluzii, cu toate acestea nu voi face pomenire despre acea intenție a Casei domnitoare austriece care ar da statornicie, incurajare și tărie propunerii conform căreia maghiarii să fie excluși din Consiliul

secret intern și de la administrarea lucrărilor ce privesc guvernarea țării și ca în locul lor să fie plasați acolo membri de-ai națiunilor străine care se bucură de mare trecere și în patria lor și al căror venit este de 90 000 fl. prin care fapt Curtea va avea un dublu câștig; unul că prin aceștia va susține unitatea între cele două patrii și al doilea că prin bogăția lor vor contribui la splendoarea Curtii. Oh, ce mișelie de scamatorie! Cum va putea să creadă cineva că o javră străină ce ție îți este necunoscută nu va lătra contra cînelui tău de casă care te-a păzit cu credință pînă acum și încă nici să nu-l incolțească? Dar nu numai atit, ci să nu-și arate și contra ta colții rînjind și să nu te trezești decît atunci cînd îți va linge și sîngele? Dar nici despre aceasta nu voi vorbi, căci mă depășește, într-atîta însă și-a ajuns scopul că, prin adoptarea consilierilor din țări străine, prin intervenția acestor consilieri străini, patria maghiară, care era cea mai mare putere din Europa, a fost slăbită atit în puterile ei interne, cît și în cele externe, așa că unul din picioarele tronului casei austriece a fost rupt prin slăbirea puterii națiunii maghiare; nu voi scrie deci acum despre aceasta, dar dacă voi trăi și se va ivi din nou lumina libertății scrisului și dacă slujba îmi va permite, voi schița cel puțin conturul acestei figuri!

Partea a 8-a

Slăbind deci puterea maghiarilor, domnitorul, fie că s-a temut de răscoală, fie că din cauza decăderii moravurilor nu a putut-o descoperi, destul este că acest an 1784 a fost acela care îi aduce aminte națiunii maghiare de răsturnarea constituției ei statale și a statutului ei din patrie, cum și de tendința de a i se stinge viața; examinează numai cu atenție, fără preocupare părtinitoare dispozițiile luate, pune-le pe acestea față în față cu părțile constituției patriei și vei afla de la sine că securea a început tăiatul arborelui tău de viață tocmai de la rădăcină, începutul făcîndu-l românimea din comitatele Zărand și Hunedoara care și-a cîștigat într-ascuns, rînd pe rînd, arme și în ziua de 28 în luna tuturor sfinților [octombrie] cînd se adunară românii la tîrgul săptămînal din Brad, vechiul haiduc de munte Horea^A își trimite spionul numit Cloșca^B, adică pe tovarășul lui de amăgiri, să cîștige pe români, care, fiind de față la tîrgul săptămînal din Brad, a plecat din tîrg și s-a retras sub podul ce trece peste Criș și chemînd la sine pe românii ce treceau peste pod i-a făcut să creadă că Horea ar fi primit poruncă de la maiestatea sa ca să li se dea arme românilor și, ca să dea și mai mare crezare acestor vorbe ale sale, le arată și o cruce de aur, pe care împăratul i-ar fi trimis-o lui Horea, ca fiind omul lui de încredere, și în același timp i-a invitat pe toți pentru duminica următoare, adică pe ziua de 30 octombrie, la adunarea ce se va ține în biserica din Mesteacăn, unde se vor putea sfătui mai bine și mai amănunțit asupra acestui mare lucru, acestei mari probleme, cînd se va citi și decizia maiestății sale.

În ziua amintită, deci, s-a adunat mare mulțime de români la Mesteacăn, venind din domeniul fiscal al Zlatnei, cum și din ținutul Hunedoara, unde nu e tocmai sigur dacă a fost de față personal și Horea sau n-a fost, dar este sigur că a apărut în biserică și un om necunoscut care nu s-a arătat însă poporului; cînd s-a sfîrșit însă serviciul religios, fie că a fost însuși amăgitorul Horea sau solul său Cloșca, i-a făcut pe țărani români, care erau dispuși la toate, să pornească răzvrătirea, să

creadă că împăratul i-ar fi dat puteri depline ca să conducă națiunea română la Alba Iulia pentru înarmare, stingerea maghiarilor și deplina lor nimicire². N-a trebuit să fie mînată cu forța inima necioplită, care și de altfel simțea o ură fierbinte, dar se știe că deodată cu Horea, poate, sau cu amăgitorul Cloșca pleacă o mulțime imensă spre Alba Iulia pentru a se înarma; care răscoală ajungînd la cunoștința subprefectului cercului Zărand, acesta a trimis pe juzii nobiliari Găl și Nalátzi cu șase ostași să-l prindă pe amăgitor și l-au și prins, dar atacîndu-i imensa mulțime de români, l-au răpit cu forța din miinile lor pe amăgitor, i-au omorît pe juzii nobiliari, iar pe soldați i-au bătut în chip crunt [...].

După vărsarea de sînge din Crișcior, au coborît în aceeași zi la Brad, despre care fapt luînd cunoștință maghiarii s-au ascuns în turnul bisericii reformate și, deși și-au închipuit că aici vor avea adăpost, totuși românii au spart ușa bisericii, s-au urcat în turn, omorînd majoritatea maghiarilor ce se aflau acolo, numai copiilor sugari și citorva văduve de-ale celor omoriți le-au cruțat viața cu condiția să treacă la vechea religie grecească; ca și cînd ar fi dus lupta pentru religie într-un război adevărat, au voit să le croiască lege nenorociților care erau în parte romano-catolici, iar în parte adepți ai noii religii helvetice, care, de teama amenințărilor românilor și speriați de multele măceluri, s-au și botezat în ziua de 4 noiembrie.

La Brad au fost omoriți următorii: Brádi Nicolae, fost jude suprem, Brádi Iosif, văduva lui Ribitzei Adalbert, soția lui Nemeș Mózes, împreună cu fiica ei, comisarul Szombati Nicolae, preotul reformat, dar nu s-au mulțumit numai cu omorîrea acestora, ci, folosindu-se de religie ca de o mască de acoperire a scopurilor lor blestemate, anunță pretutindenii că oricui se va mărturisi în vechea religie grecească i se va cruța casa și nu va fi omorît; la care promisiune mulți din cei ce fugiseră în păduri au coborît, cum a fost: magistrul reformat din Brad, un catolic numit Sarlos, Kis Iosif, Anka Ștefan și Gheorghe; Nemes Ioan cu doi fii ai săi, coborînd, au fost legați de români, iar în ziua de 5 noiembrie, fiind duși pe podul de pe Criș, au fost omoriți acolo fără milă și în chip viclean.

Vestea acestui masacru s-a răspîndit în întregul comitat; nobilii din comitatul Alba au luat cunoștință și ei și din acest motiv s-au hotărît la acest joc al norocului pe viață și pe moarte, și-au pregătit armele, iar mobilierul din case, scriptele și copiii s-au silit a-i pune la adăpost; răspîndindu-se pretutindenii groaza, nici drumurile nu mai prezentau siguranță, domnii tremurau pretutindenii și pentru siguranță se pregăteau să plece de la sate la orașe; așa după cum avusese obiceiul și odinioară, națiunea maghiară s-a grăbit la Sibiu, Alba Iulia, Cluj și în alte orașe, dar orașul Sibiu a comis o faptă îngrozitoare: pe domnii, nobilii, maghiarii care au alergat într-acolo și și-au căutat adăpost, orașul Sibiu, unde era pe atunci sediul înaltului guvernator, i-a exclus ca pe niște dușmani și nu le-a dat voie să intre.

Partea a 9-a

După faptele crude de la Brad, acei răsculați încă în aceeași zi de 2 noiembrie³ au alergat de la Brad la Ribița, unde nobilimea s-a refugiat în casa fostului perceptor regal Ribitzei Iosif, iar după ce cetele de ro-

mâni, zdrobind porțile, s-au apropiat de casă, nobilimea a deschis focul cu armele de vânătoare și cu pistoalele și i-a oprit pe răsculați, omorînd mulți dintre ei, pînă cînd, în cele din urmă, ei au aprins casa și i-au omorît [...].

Pînă la această dată nobilimea maghiară era cufundată într-un somn adînc, ca și cînd ar fi înghițit sau băut un somnifer nu se putea nici măcar gîndi la apărarea proprie, stătea așa cum stau oile liniștite în staul și sînt spintecate apoi de lupii care se aruncă pe neașteptate asupra lor; aceasta era și situația nobilimii, căci, într-adevăr, s-a trimis la Consiliul Directoratului Suprem Regal o cerere pentru a se dispune trimiterea forței armate pentru a restabili liniștea și siguranța. Comitatul Hunedoara își trimise cererea la acest consiliu, care a și intervenit la Comandamentul suprem al armatei ca să trimită armată pentru liniștirea acestor țărani răzvrățiți, cînd au început deja să se miște și maghiarii; au pus mina pe arme și reculegîndu-se au început să se îngrijească de siguranța lor; după ce s-au putut aduna, 30—40, cel mult 50 de nobili călări, s-au opus celor 2 000—3 000 sau și mai multor mii de țărani români, care își continuau omorurile din sat în sat, i-au izbit, i-au omorît și prăpădit pe de o parte, dar răspîndindu-se pretutindeni printre români vestea felului norocos pentru români al deznodămîntului faptelor din Brad, Crișcior, Ribița și Mihăileni, fiindcă țărănimea, dacă poate progresa o dată în cele rele, continuă același lucru cu și mai mare temeritate și i se alătură și însoțitori în cete, așa s-a întîmplat și aici, cînd curajul nobilimii a reușit să taie în parte o ceată, să o împrăștie sau s-o prindă, în același timp s-au ivit alții și alte cete în diferite locuri și, ca și hidra tăiată de Hercule, cînd i s-a tăiat un cap din cele șapte ale ei a crescut altul în locul acestuia, așa a fost și cu acești români, cînd a fost executată o ceată nu s-a ridicat în locul ei numai una, ci trei cete; deja o parte a românilor se îndrepta spre Baia de Criș, alta spre Deva, iar a treia spre Abrud, pentru a-și vărsa furia; conform căreia și descrierea o voi împărți în atîtea părți.

Partea a 10-a

DESPRE OȘTIREA ȚĂRĂNEASCĂ DIN BAIJA DE CRIȘ

După cele săvîrșite la Mihăileni, furia românilor s-a îndreptat spre Baia de Criș, iar o parte a ei de acolo spre Luncoi⁴ [...]. În ziua de astăzi fiecare religie este stăpînită de o ură neîmpăcată față de altă religie, ca și cînd acele religii le-ar fi semănat alt Dumnezeu pe acest pămînt. Mari înțelepți ai lumii, filozofați! Gîndiți-vă că un singur creator există, pe acela îl cinstește orice religie, putem deci să disprețuim societatea omenească pentru felul cultului ei? Să o urim? Să o persecutăm? Oh, ce nerozie mare! Oare cine este supărat prin astfel de cinstiri? Eu șotesc că: cu cît va putea afla omul mai multe modalități în manifestarea cinstirii cu atît se vor cunoaște mai bine atotputernicia, puterea, bunătatea, fericierea, îndurarea și alte mari însușiri ale creatorului; dar nu este chemarea noastră să vorbim despre aceasta, să ascultăm pe profeți și să iubim acea bunătate supremă care are puterea să pedepsească pe cei ce lucrează împotriva lui. De-acum dară la treabă.

După cele expuse, răsculații au trecut pe rînd prin satele Zărandului și pe toți nobilii pe care i-au putut afla i-au omorît, devastînd toate curțile, toate casele nobililor din Brad, Ribîța, Mihăileni, Lunca, Luncoi, Ociu, Aciua, Aciuța, Pleșcuța, Trestia, Hălmațiu și Hălmațel, prădînd totul, ducînd tot ce s-a putut duce și în ziua de 4 noiembrie au trecut din cercul Zărand în comitatul Hunedoara, ai cărui locuitori români au fost puși să se răscoale contra nobililor maghiari încă de mai înainte de către mai mulți amăgitori de-ai lui Horea și care așteptau numai ocazia binevenită; trecînd, deci, răsculații în comitatul Hunedoara, aici au început să facă devastări în mai multe locuri deodată, începînd mai întîi în Brănișca, rămînînd numai cîteva sate în cele două districte de-a lungul rîului Mureș și în districtul Hațeg neatacate; pe celelalte le-au străbătut în lung și în lat, și toate castelele, curțile nobililor, casele preoților maghiari și bisericile le-au devastat, spărgînd arhivele multor semînții, au tăiat în bucăți scumpele scrisori, le-au ars și le-au nimicit, au jefuit mult aur și argint în bani gata sau în lingouri, vase de mare preț, îmbrăcăminte și lucruri casnice, iar mobilele le-au cărat, au golit șurile, depozitele de cereale, pivnițele, au tăiat butoaietele, au mîncat, au băut, încît mulți dintre ei s-au înecat în valul vinurilor vîrsate de ei; se vorbește că la această prădare ar fi fost de față însuși Horea care [...] cînta așa:

*Hora be, și hogyinește
Plingdse Czára, și pletyestye*

adică:

*Horea bea și hodinește
Plînge țara și plătește [...].*

Partea a 12-a

DESPRE RĂSCOALA DIN ABRUD

Îndrăcita furie a românilor, care a început să crească prin faptele lor din comitatele Zărand și Hunedoara, a trecut ca un foc încins prin pădurea uscată ce se aprinde în timp de secetă și a intrat și în comitatul Alba, iar la 3 noiembrie 1784 știrea răscoalei din Baia de Criș a ajuns și la Abrud; [locuitorii din Abrud] țin o adunare pentru a se hotărî ce vor face și au hotărît că vor trimite doi delegați la români ca să afle ce scopuri urmăresc și care să le ofere ceea ce ar avea nevoie, numai să se abțină de la jefuire, de la incendieri și ucideri; și pentru efectuarea acestei solii aleg pe cei doi preoți români care, după ce și-ar fi îndeplinit îndatoririle de soli, aduc răspunsul că scopul românilor răsculați ar fi ca națiunea maghiară să fie desființată în întregime⁶ și ca națiunea română să fie națiunea dominantă în țară, pe care răspuns fără milă înțelegîndu-l maghiarii din Abrud, într-o primejdie atît de iminentă, nu-și puteau da alt sfat pentru atitudinea ce aveau să o ia decît ca să plece în fugă cu bunurile lor mai de preț și astfel s-au refugiat în mine, în păduri și în poienile ce sînt în munți, cu puțînul mobilier mai de preț din casă și au stat ascunși; între timp, însă, pe la orele 8, în dimineața zilei de 6 noiembrie, românii cei însetați de sînge nobiliar se adună la

cei doi preoți soli și iau hotărâri, apoi adunându-se pe dealul ce este spre nord de Abrud, năvălesc cu urlete îngrozitoare asupra orașului, zdrobind fiecare casă, prăvălie, pivniță și găbinaș. Ei au nimicuit totul și, spărgînd și aici fundurile butoaielor, au vărsat vinul în pivnițe, au forțat ușile bisericii zdrobind orga și amvonul [...].

În ziua de 7 noiembrie, ies din Abrud și trec în Roșia, unde maghiarii, părăsind deja satul, erau ascunși în mine, dar mulți n-au putut rămîne nici acolo, fiindcă au fost înșelați prin diferite tertipuri să iasă, iar românii i-au omorît pe loc; aici s-au săvîrșit mari cruzimi⁷.

În Livezile, fiind aici cunoscut un om bogat, l-au prins, l-au legat și atît l-au chinuit prin sabie și foc pînă l-au adus în pragul morții; i-au desfăcut toate ascunzătorile și toate comorile, avuțiile și bunurile i le-au răpit în parte, iar altă parte le-au nimicuit și prefăcut în praf. Nemulțumindu-se cu distrugerea caselor și bisericilor maghiarilor, românii și-au extins blestemata distrugere pînă și asupra pivelor, șteampurilor, care zdrobeau pietrele ce conțineau aur, nimicindu-le și pe acestea, dar n-au avut, ce-i drept, curajul să intre în mine, fie din cauza fricii, fie gîndindu-se că n-ar afla pe nimeni acolo pe care să-l jertfească pornirilor furioase; și tocmai din acest motiv maghiarii care s-au ascuns în mine au rămas în viață. La cruzimile săvîrșite au adăugat o nouă invenție și au publicat, din ordinul regelui, că maiestatea sa ar fi poruncit ca să nu mai existe maghiari, ci fiecare maghiar să treacă și să se facă sau român sau neamț, altfel orice națiune, care nu este fie română fie germană, să fie nimicită de pe suprafața pămîntului; de aceea, cine se va face român dintre maghiari și se va boteza, aceluia i se va cruța viața⁸. Această perfidie este interpretată de către un stihuitor maghiar în astfel de cuvinte:

Edict regal: ca maghiar să nu mai fie,

Ci fiecare religia română să o ție,

De azi înainte cine nu-i român sau neamț născut

Viața aceluia regele nu i-a recunoscut-o.

De aceea orice maghiar să fie botezat

Și cu nume de creștin nou să fie lăudat.

În astfel de condiții [...] nu pot ști între aceste gînduri la ce să se hotărască mintea lor ce stă în cumpănă, în timp ce pe de o parte așteaptă să le fie trimis ajutorul militar cerut, care deși sosise de sim-betă n-a rămas acolo pentru pază, ci, încărcînd în grabă banii cămării, i-au transportat la Alba Iulia, pe de altă parte pe toți i-a cuprins mirarea că, dacă publicarea făcută de români care, după cum se știe, se laudă cu dispoziție regală, n-ar fi adevărată, totuși nu ar putea avea îndrăzneala să se umfle în pene în prezența armatei și să grăbească fie trecerea la națiunea română, fie extirparea națiunii maghiare⁶; și astfel maghiarii au socotit adevărate cele cuprinse ca gîndire în versurile mai înainte citate și, concret, maghiarii care se aflau în baia de la Corna, după ce au văzut că armata a trecut în fugă pe acolo și a transportat banii fiscoșului și a mai aflat că nici această armată nu rămîne pentru pază și nici că se mai poate trage vreo nădejde de vreo armată de apărare, deși Guvernul a fost solicitat să ia măsuri pentru siguranța comună și liniștea publică, dar din cauza pașilor de rac ai dispozițiilor ce se iau: *dum Roma deliberat, Saguntum perit*, înfrînarea țărănimii române

intirzie foarte mult; deci maghiarii adunați în baia de la Corna — după cum am mai pomenit — au vorbit în următorul chip: „Dacă nu am cunoaște izvoarele de bază, originale, ale contractelor națiunii maghiare și religiei ei, nu ne-am mira de această grozavă tulburare, dar cînd ni s-a permis să cunoaștem că străbunii noștri maghiari și-au cîștigat cu sînge de mare preț această patrie și au păstrat-o tot cu sîngele lor, iar religia ei a fost întemeiată de puternice stînci și că apărarea, atît a constituției sale, cît și ocrotirea religiei au fost legate de puterea regală prin jurăminte, care nu se pot frînge fără a deveni sperjur, și totuși această oștire de români părtași a pornit atît de îndrăzneată, atît de fățiș și fără nici o rezervă pentru extirparea atît a nobilimii, cît și a religiei noastre, sub puterea poruncii regale și nu este cine să-i pună frîu, într-adevăr trebuie să avem convingerea deplină că maiestatea sa regele, of! Ce gînd îngrozitor! I-a dat drumul contra noastră națiunii române pentru a ne extirpa națiunea și religia⁸, ceea ce putem afirma și numai din motivul că astăzi în patria noastră liberă de orice dușman extern se află așezate în toate părțile, pentru susținerea liniștii comune, 6 regimente de cîmp și 4 de grăniceri, pe lîngă care mai sînt în număr mare husari și armată cuirasată, și, totuși, ce dureros lucru! Sosind simbătă un detașament de cavalerie, acela în loc să-și fi dat silința să înfrîneze pe românii răsculați și să restabilească liniștea tulburată, dimpotrivă, luînd banii fiscului, ne-a lăsat la dispoziția țaranilor români furioși, fără nici un ajutor și fără nici o încurajare; unde vreți o mai clară aprobare a maiestății sale regale a primejdiei în care ne aflăm? Armata a fost orînduită cu soldă plătită de patrie pentru susținerea liniștii publice și iată că unde este răzvrătire de acolo se îndepărtează ajutorul; ce să facem oare pentru a ne păstra viața?⁹ Marea primejdie ne-a surprins pe neașteptate, nu avem vreme pentru consfătuiri îndelungate. Două sînt condițiile: sau să devenim români și ne rămîne viața sau, dacă nu ne vom face români, vom pieri pînă la unul! Sîntem prea slabi pentru a ne putea apăra, iar cu maghiarii din vecini nu putem face nimic în înțelegere într-o primejdie ce se abate asupra noastră ca un potop. Dar nu mai putem întîrzia, să alegem din cele două condiții puse pe cea ce ne promite viața, pe care ne îndeamnă natura însăși să o alegem, libertatea nobiliară, averea, bunurile sînt expuse hazardului, norocului, dar pentru apărarea vieții ne obligă însăși natura; religia fiecăruia dintre noi, deși maiestatea sa regală a asigurat tolerarea fiecărei religii, rămîne fără nici o apărare într-o amărăciune atît de mare, deși toleranța a dispus cu severă poruncă ca nici o religie să nu persecute pe alta, totuși trebuie să pătîmim o persecuție atît de neașteptată, deși se menține sfințenia dispoziției proclamației regale despre toleranță, care a stabilit că religia fiecăruia depinde de convingerea intimă a conștiinței sale și care a interzis orice violență; totuși, cum se poate întîmpla că românii, călcînd în picioare această dispoziție regală, sub pretextul unei dispoziții regale contrare, să ne poată constrînge să trecem la religia română? Susținătorii din afară ai ordinii nu fac nimic, spiritul este cel care dă viață, sfințenia fiecărei religii depinde de conștiința dreaptă, forțarea din afară nu poate forma niciodată convingere intimă în conștiință și liniște deplină în suflet, fiecare religie își are pe veșnicul său Dumnezeu, pe care sîntem datori să-l iubim fiecare din toată inima lui, din tot sufletul său, din toată puterea sa și căruia sîntem datori a ne închina, dar un alt om sau altă societate în ce chip trebuie să-l iubească sau cum să i se închine, aceasta este incredințată

conștiinței fiecărui om. În urma acestora deci, deși este blestemată, totuși să cedăm acum dorinței românilor, din necesitate, ca să ne putem păstra viața, să fim români pe dinafară și să trecem la religia lor, fiindcă conștiința ne este salvată gândindu-ne la constrângere; cea dintîi datorie a fiecărui om și legea cea mai de seamă, asemenea cu a animalelor cuvîntătoare, este să ne ocrotim viața, de la care am fost excluși și am fost constrînși să ne alegem altă religie; credința sfințită este darul lui Dumnezeu, este o comoară scumpă ce trebuie s-o ținem ascunsă în suflet și inimă curată, căci Dumnezeu numai acestea le caută și nu mișcările buzelor reci sau repede învîrtire a limbii, această viață sufletească nu este supusă puterilor dinafară și nici nu poate suferi nici din partea tilharilor și nici nu poate fi vătămată de ghearele vulturilor înălțați în văzduh de unde-și pîndesc prada; să fim statornici în dragostea față de Dumnezeu și de aproapele, să ne dezbrăcăm de plîngerile unuia împotriva celuilalt, să considerăm în special pe frații noștri maghiari nestatornici și care se apropie de limita ultimei primejdii, să-i judecăm ca și pe noi înșine, să ne ajutăm unul pe altul în această mare primejdie, să ne încredem în scutul puternic al providenței divine, căci, deși ne-a încercat acum cu grele lovituri, să fim statornici în suportarea lor și el ne va trimite și mîngiere, și-și va întoarce loviturile de la noi [...].

După aceste convorbiri îngrozitoare, au trimis deci soli la români, cu astfel de declarații făcute prin aceștia, că, primind condiția, se vor face români numai să le rămînă viața în siguranță [...].

Astfel petrecîndu-se acestea toate, nobilimea maghiară și-a schimbat haina de postav colorat cu suman alb și negru și cu cioareci largi, a.b.i, iar femeile rochiile de tafta și alte materiale fine cu catrințe duble de lînă, iar coafura și-au transformat-o în codițe, plîngîndu-și cu gemete soarta amară, iar românul bătea din palme la o minunăție atît de mare a biruînțelor sale, fiecare pas îl făcea de acum înainte cu ținută mai mîndră și fiecare vorbă ce-i ieșea din gură era o adevărată poruncă și chinuia pe maghiarii oboșiți cu fel și fel de noi născociri; ba i-a obligat și la aceea ca să ia parte cu ei la prădări, dar de altă parte se temea și de trădare și într-o bună zi au pus în cătușe și pe țiganii fauri; cu aceștia au pregătit lănci cu scopul ca să se apere de nobilimea maghiară din comitatul Alba, care, auzind de aceste măceluri, a trecut pe neașteptate la arme; în afară de aceasta, pornindu-se la drum din toate părțile și armata pentru restabilirea liniștii tulburate, cînd a aflat românimea itinerarul soldaților, la început a fost de părere că și soldații au fost comandați pentru extirparea maghiarilor, dar după ce armata a început să-i prindă pe românii răzvrătiți și să ia la goană pe cei ce se opuneau cu violență, a sugerat că acești soldați, reduși ca număr, ar fi fost angajați de către maghiari, pe bani, și că nu ar fi venit din ordinul regelui pentru apărarea maghiarilor; de aceea să nu sufere nici pe soldați și să-i omoare pînă la unul; avînd așa păreri înrăite s-au aruncat cu furie și asupra soldaților și au și omorît pe cîțiva dintre ei, iar pe alții i-au rănit, așa că și armata puțină s-a văzut nevoită să se retragă, pînă ce va sosi un număr mai mare de soldați și pe cei prezenți să-i prefacă în rezerva lor; între timp, sosind un nou detașament militar și nobilimea maghiară luînd și ea armele, au început să măcelărească pe români și au continuat să-i taie, să-i omoare și să-i împuște, pînă cînd văzînd cîmpurile acoperite de români căzuți, oștirea răzvrătită românească a luat-o la goană și cei care au rămas vii s-au retras în munți, iar militarii au

înconjurat toți munții și, precum își închide ciobanul oile în ocoale, așa a strîmătorat armata această oștire răscolată, de unde nu avea scăpare nici la stînga nici la dreapta, pînă în momentul cînd mulți dintre ei fiind sleiți de foame, ceilalți au fost prinși¹⁰ [...].

^A *Horea*, iobag fiscal din Albac, a fost un haiduc.

^B *Cloșca*, iobag fiscal din Cărpiniș.

¹ Autorul exprimă poziția nobilimii, ostilă față de politica reformistă austriacă, promovată de Iosif al II-lea, care urmărea modernizarea structurilor învechite, pentru a preveni răsturnările revoluționare.

² De fapt, la Brad și Mesteacăn a fost Crișan. Adunarea de la Mesteacăn a avut loc în 31 octombrie 1784.

³ Corect: 3 noiembrie.

⁴ Urmează o înșiruire de injurii la adresa răscolaiților, care nu aduce nimic nou pentru înțelegerea revoluției.

⁵ Acest distih, pus de autor în gura lui Horea, este, firește, neverificabil documentar. Nobilimea a bătut însă medalii cu chipul lui Horea, care s-ar fi proclamat „rege al Daciei”, pe aversul cărora se găseau versurile de mai sus.

⁶ Este vorba, de fapt, de distrugerea nobilimii.

⁷ Atacurile asupra Abrudului și Roșiei Montane urmăreau să lovească în orășenimea bogată, proprietarii de mine, a căror asuprire o suportau de asemenea locuitorii din munți.

⁸ De fapt, prin punctele ultimatumului lui Horea se cerea desființarea nobilimii. Acțiunea de egalizare socială este prezentă în cursul revoluției prin impunerea portului țărănesc unor nobili și familiilor lor, precum și prin botezarea lor în religia ortodoxă.

⁹ Autorul se referă la situația de la începutul revoluției, cînd armata imperială nu a intervenit împotriva răscolaiților.

¹⁰ În continuare urmează ciorna textului de la filele 27—30 ale manuscrisului.

VI

SÁMUEL BEDÖS KÖPECZI

(cca 1743—cca 1800)

Sámuel Bedös Köpeczi, preot reformat din Bahnea (comitatul Tir-mava Mică), s-a născut la Biborțeni, fiind fiul preotului Ioan Bedös Köpeczi. Studiază la Odorhei, apoi la Colegiul reformat din Aiud, iar în septembrie 1771 se înscrie la Universitatea reformată din Franeker (Olanda), unde studiază teologia și filozofia.

Spre sfârșitul vieții descrie, foarte succint, în ordine cronologică, evenimentele mai importante dintre anii 1743—1800 în scrierea sa *Nevezetes változások melyeket életem folyása a vizsontagsággal leírásában maradékom kedvére feljegyezgettem* (Schimbări însemnate întâmplate în cursul vieții și vicisitudinile mele, pe care le-am însemnat ca să rămână). Relatarea este în întregime inedită, păstrată la Biblioteca Academiei, Filiala Cluj-Napoca, într-un caiet intitulat *Amoris et favoris*, alături de o serie de cugetări și însemnări ale foștilor săi colegi de la Universitatea din Franeker.

Ms. orig., Bibl. Acad., Filiala Cluj-Napoca, fond. Samuel Bedös Köpeczi, nr. 1554.

NEVEZETES VÁLTOZÁSOK MELYEKET ÉLETEM FOLYÁSA A VISZONTAGSÁGGAL LEIRÁSÁBAN MARADÉKOM KEDVÉRE FELJEGYEZGETTEM

Már linéát visznek Erdélyben mindenütt a havasok alatt körül, hogy az azon belől lakók mind katonák legyenek, mint a székelyek és oláhok (most Szeben mellett kezdik is ki adni a fegyvert); ez tsak költemény volt hogy a limitánéusok inkább menyenek Hora ellen. (N. B. A Pópa aranya letétetik. A Császár nem engedi hogy a gonosztévök halállal büntetessenek. Az interes le szálla százról öttre, eddig 6 vala).

November elejin jöve hozzánk a Hunyadvármegyei ujj kurutzvilág hire. A magyar huszárok mind le menének ennek tsendesítettésére; székely huszárok és 400 és oláh huszárok sokan. Gyalogság is jöttek Jantsárok is Magyarországról és némettség. Ez vót a HORA támadása, ki arra igyekezett, hogy a magyar nemességet, a jobbágy oláhokkal mind le vágja, söt, s mint asztán ki tetszett, az egész magyarságot¹. Rendelt vala is egy napot, ad annum 1785 t.i. Májusnak 14 napját, hogy annak éjtsza-

káján minden magyarok¹ Erdélyben mindenfelé egybe le vágattassanak. Régolta, már mintegy 5 esztendőtol fogva, munkalodja ő ezt az olá papokkal, anyira is vitte volt, hogy minden felé készen vólt ez a kegyetlen nép, a mint meg tettett. Bizony nem is tsuda, ha keményen meg itéli Isten nemzetünket, mint a sidoságot, mert el fajult ebben minden rend, mint közöttök. Most is nem azon van hogy magát meg alázza, és jó észre térjen noha a püspök Eperjesi böjtöt hirdetett; de mi az, vasárnap 3-szor menni templomba, és addig nem enni? midön oda is gonosz szivet viszen, és onnan menyen a gonoszra, ditsekedik fegyverivel, bizik nemzete erejéhez². Mi ez? ha az Isten nem óltalmunk. Még is az Isten mely kegyelmes! Nem engedné a gonosz szándékot véghez menni [...]. És tsakhamar mely hallatlan dühösséggel kegyetlenkedtek, most mindenütt az beszélik és irták. A Császár, a mint feltette a jutalmat a fő pártosok elfogattatásáért, meg is adta: u.m.

1-mo.. Az aranyos széki katonának arany 600. 2-do. Meltzer überreiternek ar. 100. 3-tio, Archidiaconus Joseph Adamovitsh 30. és egy aranyos monétát. 4-to. Valami lupsai embereknek. 70. 5-to. 7 Zalatnai fiscális jobbágyoknak örökös szabadságot.

Osztan 3-tia Marty³ Fejérváron Hora és Kloska kerékkel rontattak meg, de a mejjeket utolszor ütötték. Krisán Ursz⁴ meg ölte magát előre, de mégis meg rontattott. Testek ezeknek 4. 4. darabba vágatott, és azon helyekre küldetett, melyekben nagyobbban kegyetlenkedtek.

A Stab, már Fogarasba jöven, itt vesszszöztetnek mind azok a reguláris pártos katanák, kik Horához adták vala magokat⁵. N. B. A Császár egy egy márjás diurnumot rendelt, a Horáék által egészszen el pusztitatott nemeseknek [...].

Az Urbarialis Conscriptio is folyt, ez alatt, és véghez ment; de mivelötte erre a Determinatio, és Rescriptum el jöne, hogy mint szolgállyanak az emberek, és miröl, le érkezik a jobbágyok szabadsága dato. 22 aug. Bétsböl⁶, és erre oly igen bizák magokat a jobbágyok, hogy semmit nem akarának szolgálni, a Császár akarattya ellen, ugy hogy katonák által kelle ököet engedelemre hajtani sok helyeken. Költöznek, kivált a hitvánok, egy helyböl másba, de az ado már 4 Rfl. a fejeken, ezutan válik el, mint leszsz a nemesség és parasztság dólga.

SCHIMBARI INSEMNATE ÎNTÎMPLETE ÎN CURSUL VIETII ȘI VICISITUDINILE MELE, PE CARE LE-AM ÎNSEMNAT CA SĂ RĂMÎNA

În Transilvania se trage de acum linie de jur împrejur pretutindeni pe sub munte ca să-i facă pe toți locuitorii dinlăuntru ei oșteni, precum sînt și secuii și românii (că acum, lingă Sibiu, au și început a împărți armele), dar asta a fost mai degrabă scorneală, ca să se ducă limitaneii mai virtos împotriva lui Horea. (N. B. Galbenul popesc se depune. Împăratul nu îngăduie pedeapsa cu moartea pentru răufăcători. Dobînzile au scăzut, fiind acum cinci la sută; pînă acum au fost 6).

Vestea noii lumi curuțești din comitatul Hunedoara sosi la noi la începutul lui noiembrie. Husarii maghiari s-au dus cu toții acolo ca să liniștească lucrurile; 400 de husari secuii și așijderea mulți husari români. Asemenea și pedestriime și au venit ieniceri și nemți din Țara Un-

gurească. Aceasta a fost răzmerița lui HOREA, care se străduia cu iobagii săi români să taie toată nobilimea maghiară, ba, după cum s-a văzut mai apoi, avea de gând să taie toată ungarimea¹. Că a și fost rinduită ziua — adică în 14 mai din anul 1785 — ca să se taie, în noaptea acelei zile, deodată, toți maghiarii¹, pretutindeni prin Transilvania. De mult lucrează el la asta, împreună cu popii români, cam de vreo 5 ani — și a fost propășit într-atâta, încît pretutindeni poporul acesta a fost gata, precum s-a adevărit. Și nu-i de mirare că Dumnezeu ne osindește cu asprime nația, ca pe evrei, căci s-a dezmățat în această nație buna rinduială, întocmai ca printre evrei. Că nici acum nu se străduiește a se umili venindu-i mințile la cap, barem că episcopul Eperjesi a poruncit post; dar ce este aceea să te duci duminică de trei ori la biserică, pe nemincate? Că și acolo tot cu inimă înrăită se duc și de acolo se duc la rele și se mindresc cu armele lor și se încred în puterea nației lor². Ce este asta dacă nu ne are Dumnezeu în pază? Și, totuși, cât este de milostiv Dumnezeu! Că n-a îngăduit înfăptuirea relelor năzuințe [...]. Și în curînd s-au dat cu nespasă tulburare la tot felul de rele, încît acum pretutindeni se vorbește și se scrie despre ele. Împăratul a dat răsplățile așa cum le-a făgăduit, pentru prinderea căpeteniilor răzmeriței după cum urmează:

Primo: 600 galbeni pentru 4 oșteni din scaunul Arieșului; *secundo*: 100 galbeni pentru Überreiterul Meltzer; *tertio*: 30 de galbeni și o medalie aurită pentru arhidiaconul Iosif Adamovici; *quarto*: 70 galbeni pentru niște oameni din Lupșa; *quinto*: dezrobire pe vecii vecilor pentru iobagii fiscului de la Zlatna.

Apoi, în 3 martie³, la Alba Iulia, Horea și Cloșca au fost zdrobiți cu roata, dar peste piept i-au lovit la urmă. Crișan Ursu⁴ și-a pus capăt zilelor mai dinainte, dar, totuși, a fost zdrobit. Iar trupurile acestora au fost tăiate în cite patru și trimise în locurile unde au săvîrșit cele mai mari cruzimi.

Venind Stab-ul la Făgăraș, aici au fost bătuți cu vergile toți acei oșteni regulari necredincioși care s-au dat cu Horea⁵.

N. B. Împăratul a poruncit să se dea ajutor zilnic de cite un florin tuturor nobililor prădați cu desăvîrșire de către cetele lui Horea [...].

Între timp s-a desfășurat și conscripția urbarială, desăvîrșindu-se. Dar înainte de a fi sosit determinația și rescriptul cum și în ce fel să slujească oamenii, a venit de la Viena, la 22 august⁶, eliberarea iobagilor, drept care iobagii s-au încrezut foarte, încît nimic n-au mai vrut a sluji, împotriva voinței împăratului, așa că în multe locuri au trebuit să fie constrinși la supunere cu ajutorul ostășimii. Se mută dintr-un loc în altul — mai cu seamă cei de nimica — însă darea a ajuns de acum de 4 fl. renani pe capul lor, iar de acum înainte are să se aleagă cum va fi cu treaba nobilimii și a țărănimii.

¹ Autorul identifică nobilimea maghiară cu întregul popor maghiar, revoluția fiind, de fapt, îndreptată împotriva clasei exploatoare a mării nobilimi, în marea ei majoritate de origine maghiară.

² Condamnarea imoralității și lipsei de respect a nobilimii față de biserică este o dovadă a contradicțiilor existente între cler și nobilime.

³ Executarea lui Horea și Cloșca a avut loc în 28 februarie 1785.

⁴ Contaminare între numele lui Gheorghe Crișan și Nicula Ursu, Horea.

⁵ Știre interesantă și semnificativă privind fraternizarea unor soldați ai armatei regulate cu țărani răsculați.

⁶ E vorba de patenta lui Iosif al II-lea din 22 august 1785 privind desființarea servituții personale în Transilvania.

VII

JOHANN MICHAEL FELMER (Mijlocul secolului al XVIII-lea—1817)

Johann Michael Felmer, fiul parohului din Sibiu, Martin Felmer, s-a născut pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, a studiat la universitățile din Erlangen și Leipzig, a fost predicator în Sibiu, apoi, din 1792, preot în Gușterița. A murit în 1817.

Bun prieten cu istoricul Joseph Carl Eder, trimite acestuia, la cerere, din Cluj (în februarie 1797), „fragmente“ privitoare la răscoala lui Horea pentru a fi folosite în lucrările lui. Datele și faptele au fost extrase de Felmer, probabil în iarna anului 1797, cind le-a și expediat lui Eder.

Ca sursă de informare a utilizat acte și rapoarte oficiale, precum și relatarea lui Gombos, martor ocular la execuțiile din Deva și, îndeosebi, protocolul gubernial pe care i l-a pus la dispoziție comisarul Mihail Brukenthal, care îi furniza și verbal unele știri. Relatarea lui Felmer, *Zur Horaischen Aufruhrsgeschichte* (Cu privire la istoria răscoalei lui Horea), cuprinde știri dintre 5 noiembrie 1784—4 ianuarie 1785, începînd cu izbucnirea răscoalei pînă la prinderea lui Horea și Cloșca, redată concis, uneori în stil aproape telegrafic, dar foarte importante pentru informațiile de detaliu semnificative.

Situația sa de preot sas explică atitudinea obiectivistă și destul de moderată față de evenimente.

Ms. orig., Biblioteca Széchenyi, Budapesta, colecția J. C. Eder, în limba germană, 45 p., însoțit de portretele lui Horea, Cloșca și Crișan; copie datată lui Nicolae Densușianu, Bibl. Acad., mss. rom., nr. 363.

ZUR HORRAISCHEN AUFRUHRGESCHICHTE

Hochgeschätzter Freund!

Ich übersende Ihnen Verlangen gemäss die verlangte Beschreibung des Horraischen Tumults die ich aus denen Acten ausgezogen habe, sie kommt gantz nackt zu Ihnen, und wird von Ihren Händen das erforderliche Kleid erhalten, um vor dem Publico erscheinen zu können. Für mich war diese kleine Beschäftigung in den langen Winterabenden wahrhaft eine Wohlthat, und besonders angenehm, weil ich Gelegenheit fand, Ihnen in irgend einem Stück gefällig zu seyn. Im Fall Sie hie und da

eine Lücke finden, und solche auszufüllen wünschen, so sagen Sie es mir, besonders aber ob sie von der feyrl. Austheilung der Praemien und den dabei abgehaltenen Reden des Baron Brukenthals nicht etwas weitläufigeres haben wollen.

Meiner Schwester kann ich dermahlen nicht schreiben, weil die Gelegenheit unvermuthet abgeheth, doch sagen Sie es ihr dass wir gesund sind, auf unserem Conrad dass sein Sohn gestern einen vortreflichen Paliazo auf dem Ball nebst 17 anderen jungen Leuten zum Vergnügen des Publicums vorstellte. Ich bin versichert, er wird an seinem Sohn, der sich täglich mehr und mehr ausbildet, viel Vergnügen erleben. Nun noch eine Bitte, die ich von Ihnen sicher erhalten werde

Felmer

Lieben sie ferner Ihren
aufrichtigen Freund

Clausenburg den 5. Februar 1797.

Aus der Erzählung von Gombos, der damals in Szászváros war. Die Edelleute hatten in Deva über die gefangenen Walachen Standrecht gehalten, und ohne viel zu untersuchen, wie weit Einer schuldig sey, jeden der von der Horde gefangen wurde, köpfen lassen. Der Müller von Siboth der als er von Szászváros kam, von ungefähr in Bentzentz Feuer sah, und aus Neugierde hin kam, zu sah, dabei aber von Militär ergriffen ward, wurde ebenfalls geköpft, obgleich der Obergespann, der davon in Szászváros informiert wurde, ihn beim Komitate mittelst eines Briefes entschuldigt hatte. Auch ein deutscher Bergknappe, der von den Walachen, die ein Treibhaus ausgeplündert hatten, 2 Citronen bekommen hatte, die man bei ihm fand, hatte das nähmliche Schicksal. En Revanche hatten auch die Walachen in Brad Standrecht über die flüchtig gewordenen und eingefangenen Edelleute.

Frau von Csiszár musste ansehen, wie man Ihren Mann und 2 Kinder ermordete, sie wurde auf die Fürbitte eines Popensohn gerettet, zur walachischen Religion initiirt, mit ihm getraut, und lebte 5 Wochen mit ihm.

Die Verurtheilten drängten sich vor um ja geschwind expedirt zu werden.

Die Furcht des Adels, während der Execution in Deva sah man auf einem der Berge eine Schaar ankommen, man zweifelte nicht das wären Walachen, man eilt aus der Execution, rüstet sich, rückt aus: endlich erfährt man es: dass eine Schaar Zigen sind, die ein friedlicher Hirt den Berg herab trieb.

Ribitzei ward durch die Walachen gefangen, dem Dorf Zigeuner in Ribitze übergeben, dass er ihn erschlagen. Dieser zauderte aus Mitleid, sagte er wolle zuerst das Loch graben, um den Leichnam sogleich aus den Augen schaffen zu können. Ribitzei mit einer Wagenkette gebunden musste das ansehen: indessen kamen Hussaren und befreiten ihn.

AUS DEM MIR DURCH BARON SAMUEL BRUKENTHAL EINGETHEILTEN GUBERNIAL PROTOKOLLE

Den 5ten November 1784 wird dem Obergespann B. Bornemisza verwiesen, dass er das Praetorium verlassen, und das Praesidium einstweilen einem andern überlassen habe.

In einer Nota des Generalcommando vom 4ten November werden die Nachrichten vom Tumult in Zweifel gezogen, da dem Berichte nur der Vicegespann des Hunyader Komitates untergeschrieben sey. Eben dieser Zweifel wird geäußert in der Note vom 6. *November*.

Das Militär hatte Befehl vorzurücken, aber sich durchaus in keinen Thätigkeiten einzulassen. Bei einer den 7. November gehaltenen Zusammentretung weigerte sich der Kommandirende von dieser Verfügung abzugehen, selbst wenn die Aufrührer trotziger und kühner würden. Er fragte: „Ich muss für meine Anordnungen haften“.

Den 8. November wird beschlossen, dem Baron Michael v. Brukenenthal als Kommissarius heraus zu schicken, den 9. wird die Instruction für ihn gemacht, der Bischof Gedeon Nikitich wird angewiesen, mit ihm zu gehen, und sich nach seiner Leitung zu benehmen.

Nach einer Nota des General Commando sind 2 Divisionen von Franz Gyulai Infanterie und eine Excadron Sekler Hussaren in den Hermannstädter Komitat zu rücken beordert worden.

Den 9. November erbiethet sich das Gubernium in einer Zuschrift an das G. Com. den Adel und die freyen Gemeinden aufzubiethen, wenn etwa wie es scheint, der Aufruhr allgemein würde, und das Militär nicht zureichte. Das General Commando hält die Generalinsurrection noch nicht für nothwendig. Nota de dato 12 Novembris.

Den 9. November der Unteralbenser Obergespann Simon Kemény war nach Hermannstadt geflüchtet, weil die Aufrührer ihn persönlich

suchten. Das Gubernium weist ihm die Flucht, und befiehlt ihm hinaus zu gehen.

Den 11. November wird vom Gub. beschlossen, die angrenzenden Komitate zu warnen, dass sie auf ihrer Hut seyen. Dem Commissarius wird aufgetragen, einen verlässlichen Menschen in die Gegend von Salathna zu schicken, der mit den Rädelsführer rede, ihre Absichten ausforsche. Auch trägt man bei dem General Commando an, dass Truppen aus dem Arader und Biharer Komitat zu Hilfe gerufen würden, doch dieses weigert sich per Notam de dato 2 Novembris „die Umstände seyen noch nicht so dringend. Auch sey dort meistens Cavallerie, die in Gebirgen nicht agiren könne“.

Den 12. November. Das Hunyader Comitatz berichtet dass in dem Vorfalle bei Deva 72 Bauern gefallen, de dato 10. Novembris General Commando de dato 12 Nov. Man hat erfahren durch Major Stojanics, dass in Deva 44 standrechtlich hingerichtet worden sind; diess mache nur Erbitterung es wird dem Ermessen des Gubernii überlassen, ob nicht den Behörden die eigenmächtige Execution soll untersaget werden. Das Gubernium antwortet den nähmlichen Tag, es habe es den Officianten schon verwiesen und befohlen, sich an den Commissarios zu halten.

N. B. den 4. November kamen durch Stafete die ersten Nachrichten von der Hunyader Komitatstafel de dato 2. dieses. Es hätten sich den letzten Oktober einige 100 Walachen in Mesztakon vereinigt, um sich zu berathschlagen, wie sie sich durch ihre Militarisirung die Freyheit von Roboten verschaffen könnten. Zwey Bauer aus Kerpenyes hatten dabei in Nahmen des Hora dem Haufen angekündigt. Er sey kürzlich von Wien gekommen, und lasse Ihnen sagen Seine Majestät hatten es jedem frey gestellt, entweder sich militarisiren zu lassen, oder ferner roboten. Zur Bestätigung zeigten die Kerpenyeser ein Kreuz vor. Der Schwarm zog nun nach Kurety, hier setzten ihnen die vice judices Nobilis nach deren 2 erdmordert wurden. Darauf fielen sie den 2., November in Kristsor den Adel an zu mordern. Dieses erfuhr die Komitatstafel durch den nach Deva geflüchteten Stephan Kristsori, dessen Weib und Kind auch unter den Ermorderten waren.

Auch von Salathnaer Oberamt kommt ein ähnlicher Bericht an das Thesaurariat. Der Schwarm sey schon bei 1000 Köpfe stark.

Gubernial Commissarius Baron Brukenthal berichtet von Reussmarkt de dato 11 Novembris daß er bei Gelegenheit des Reussmarkter Jahrmarktes in Publicandum veranstalt habe, um den Wahn zu zerstören, dass der Aufruhr vom Kaiser begünstigt werde.

Ebenderselbe berichtet von Mühlenbach de dato 12 Novembris daß durch das Publicandum viele bekehrt worden sind. Indessen seien die Tumultuanten auf Torotzko Szent György mit ihren Verwüstungen vorgedrungen. Die eigenen Einwohner der Dörfer hätten bis itzt immer am rasendsten gewühlt, wenn der Schwarm zu ihnen gekommen sey.

Der Vice Comitis Ladislaus Baló 11. November berichtet dass der Adel dieses Komitates zur Selbstvertheidigung die Waffen ergriffen habe, um dem Militär in Nothfalle beizustehen.

Bericht des Koloscher Komitates den 9. November die Tumultuanten haben sich bis Szolcsva drey Meilen von Klausenburg verbreitet.

Karlsruher Magistrat den 7. Den Tag vorher ist Borberek ausgeplündert worden, jetzt geschahe diess in Allvintz.

Die Administration von Vajda Hunyad den 10. November berichtet, selbst die freyen aufrührerisch und haben die dasigen Edelhöfe verbrant.

Im Hunyader Schlosse seyen mehr als 1000 geflüchtete Menschen; alles sey voll von Leuten und Habseligkeiten. Den 8. haben einige jungen Edelleute gegen 500 in Fel Pestes betrunkene Tumultuanten überfallen, und 32 erschlagen. Die Körper der Erschlagenen liegen auf den Feldern. Das Gubernium befiehlt die Beerdigung.

Salathnaer Ober Berg Amt den 13. Den 9. ward Offenbanya geplündert, das Spanalhaus, Fruchtmagazin, und Bräuhaus so wie die Wirtshäuser niedergehauen. Hora soll bei Topanfalfa seyn. Auf diesen wenn er lebendig eingebracht würde sind 100 und auf den Kloska aus Kerpenyest der bei Toroczko Szent György zugegen war, 50 Dukaten gesetzt.

Gubernial Commissarius Mühlenbach, 14. November. Er will von Oculisten Molnár zu den Walachen schicken, um sie zu bereden.

Gubernial Commissarius theilt den 15 November. Den Bericht des Oberstlieutnants Karp mit. Er habe den 9. von Hatzeg aus die Tumultuanten angegriffen, und nicht ohne einiges Blutvergiessen zerstreut. Er hoffe bald alles gestillt zu seyn.

Gubernialcommissarius, Mühlenbach 14. November. der junge Hora kommt mit 500 Mann nach Krajova, fragt ob sie conscribirt wären, nachdem sie es bejahet, lässt er sie schwören, und ihm folgen, aber das geschieht in Krakko, und die Edelhöfe werden geplündert. Den folgenden Tag sollte eben diess in Alsó Gald geschehen sollen indessen habe Schultz den Waffenstillstand geschlossen, und Hora sey fort. Die Einwohner von Krakko aber seyen entschlossen, Hora möchte kommen oder nicht, nach Karlsburg zu gehen, und die Waffen zu verlangen, um nicht länger von Grund Herrn gedruckt zu werden.

Koloscher Komitats officiolat de dato 13. Novembris. Der Adel werde ungesäumt zu seiner Selbstvertheidigung unter der Anführung des Obergespans Grafen Csáki aufsitzen.

Unter Albenser Vicecomes Ladislaus Balo den 14. November die zu Enyed versammelten Edelleute und Comitatsofficianten äussern den Wunsch, dass da die eigenen Dorfseinwohner überall die grössten Verheerungen anrichteten; auch die Tumultuanten anlockten, von jeden Dorfe wo Plünderungen vorgefallen, der Richter mit 6 Geschworenen gespi[e]sst werden soll. Sie werden an den Gubernial Commissariat verwiesen.

Szászvaroscher Magistrat den 7. Den 6. ist Bentzentz geplündert worden. Obristlieutenant Karp u. Major Stojanits mit Gränzern überfielen die Tumultuanten, bei der Plünderung der Orbanischen Curia, 20 tödlich verwundet, 41 gefangen, 1 Hussarenpferd erschossen.

Die mehrersten waren Einwohner von Bentzentz. Darauf kam das Militär nach Csora, auf dem Wege im Sibother Wirthshaus 13 Gefangen, und in Csora 13 geschossen und 15 gefangen.

Gubernial Commissariat den 16. *November*, schlägt vor, nicht alle erschlagene Walachen beerdigen zu lassen, wovon hie und da einige auf das Rad legen zu lassen; wird genehmigt.

Ebenderselbe den 17. *November* auf die Einbringung des jungen Hora dann das Bogolya Szimion aus Szoltsva und Kloska Juon vom Salathnaer Oberamt Praemien ausgesetzt und diess den Militari bekannt gemacht worden. Der Commissarius lässt in Hunyader, Koloscher, Albenser und Hermannstädter Komitate publiziren, dass für jeden eingebrachten Aufwiegler 30 f. bezahlt würden: hingegen in jedem Dorfe, das sich aufwiegeln lassen würde, nach den Gesetzen, der Richter und 2 Einwohner gespiesst werden würden. Wird vom Gubernio begnehmigt.

Patente werden gedruckt.

General Commando den 18. [*November*]. Hat vom General Pfefferkorn vernommen, daß ausser den in der Gegend von Enyed, Thorda und Klausenburg aufgesessenen Adel auch im Hunyader Comitath sich gegen 400 Edelleute anrüsteten. Das Gubernium antwortet die Insurrection sey nicht anbefohlen, aber man könne es leicht vermuthen, dass der Adel durch so viele traurige Beispiele nothgedrungen sich zusammen halten müsse, weil die Militärhilfe nicht schleunig genug habe kommen können. In dessen werden die Unteralbenser, Hunyader Kokelburger, Thordaer und Koloscher ermahnt, in ihrer Vertheidigung die Befehle des Guberniums nicht zu überschreiten.

Thesaurariat in montanicis de dato 18 *Novembris* theilt einen Bericht der Hunyader Administration mit. Auf Befehl des Oberst Lieutenant Karp sind 115 in Schloss aretirte Tumultuanten ohne alle Bestrafung entlassen worden.

Hermannstädter Obergespann v. Rosenfeld, 18. *November*; die Einwohner von Csora, Tartaria und Szatsva haben sich zur Ruhe bekehrt, und hiermit ist in diesem Komitate alles ruhig.

Oberstlieutenant Karp hat sich laut einer den 2. *Decembris* datirten und den 13. *Decembris* beim Gubernio vorgekommenen Nota des General Commando so vertheidigt. Die Entlassenen wären lauter Leute gewesen, die aus Furcht vor dem anrückenden Militär die Flucht genommen, und auf seine Zurufung sich sogleich gestellt: da sie jedoch gefangen wurden, so hielt er es für seine Pflicht, sie los zu werden.

Den 20. *Novembris* kommt bei Gubernium die Klage des Magistrat von Abrudbanya. Den 7. *Novembris* kommen die Walachen an, wütheten drei Tage, plünderten alle Häuser, schleppten Contributional und Communitätsgelder weg, zerstreuten die litteralia, und mordeten auf den Gäszen, Häusern und Kirchen, zwangen Andere zur Walachischen Religion zu treten.

ZUR HORRAISCHEN AUFRUHRSGESCHICHTE

Bericht des Thordaer Obergespanns Ludwig Kálnoki Szászrégen Praesentato 17. *Novembris* Den 19. kamen die Tumultuanten von Topanfalva über Offenbanya nach Szoltsva, und zerstörten da die gräfliche Torotz-

kaische Curia, den 10. in Torotzko Szent György zerstörten sie ebenfalls zwey Torotzkaische Curias, plünderten die franziskaner Residenz und die reformite Kirche. Den 11. gingen sie nach dem Marktfleck Torotzko, plünderten das gräfliche Torotzkaische Wirtshaus. Der Obergespat hat eine Observationlinie durch den Adel ziehen lassen von der Gyergjoer Gebirge bis Bago und Klausenburg.

Salathnaer Oberbegamt. *Zalathna 16. November* der alte Hora halte sich in der oberen Salathnaer Herrschaft zu Albak auf, setzte andere Richter und Geschworene ein, und sage: „Er sey nun da Grundherr“.

Thesaurariat *den 20. [November]* theilt die Berichte der Dreißigämter von Zám und Halmágy mit, die bald nach Ausbruch des Tumultes ausgeplündert wurden, die Dreißiger haben nichts als das Leben gerettet.

Küküllöer Comitatsstafel *den 17. [November]*. Noch ist hier noch alles ruhig, doch ist das Volk übel gestimmt, und wartet nur auf einen Aufrührer. Die Popen trugen an sich zu versammeln, es ward ihnen verboten, es ohne Vorwissen des Comitates zu thun.

Das Gubernium befiehlt^A, das Comitats soll solche Versammlungen nicht zulassen, ausser wenn die Popen sich über die vom Gubernio oder dem Bischof verlangten Erlaubniss ausweisen.

Den 24. November kommt beim Gubernio die durch einen Courir gekommene Nachricht vom Hofkanzler Graf Eszterházi von der Entschliessung des Kaisers, Standrecht zu halten, ernst zu brauchen, weil diess Schonung für den grossen Haufen sey. Das General Commando erhielt davon durch das Gubernium eine Abschrift, zugleich deutet ihm das Gubernium an, dass er die Hereinberufung zweyer Regimenter aus Ungarn für nöthig halte, dass die Tumultuanten nur dann Gnade verdienen, wenn sie das Geraubte zurück stellen, das Gewehr und die Rädel Führer auslieferten und einige Alte auszeichneten, an die man sich als Geissel halten könnte, wenn sie die Ruhe wieder brächen.

Die Edelleute des Kokelberger (!) Komitates waren armirt, und befohlen unter dem 17. November zufolge der vom Gubernio befohlene Insurrection des Adels und freyen Leute den Einwohner vom Bogáts nach Gálfalva 50 gut bewafnete Männer zu schicken. Unterzeichnet waren als Kommandanten Graf Ladisl. Bethlen und Graf Ladisl. Tholdalagi. Das Gubernium erfährt es den 21. und errinert den Kokelberger(!) Komitat, es sey vom Gubernium keine Insurrection anbefohlen worden.

Gubernial Commissarius Mühlbach den 20. [November] Viele Tumultuanten legten sich zur Ruhe, im Aufruhr sind noch 1° das Salathnaer Dominium samt dem ganzen jenseits des Marosch liegenden Albenser Komitat 2° die in der Nähe von Torotzko liegenden Gebirgsörter des Koloscher Komitates. 3° der vormahlige Zarander Komitat.

Idem Mühlbach. 21. November. Schultz glaubt selbst nicht mehr, dass die in Topanfalva angetragene Unterredung viel wirken werde. Das Gubernium gibt dem General Commando zu erkennen, dass es nun wohl doch an der Zeit sey, Schärfe zu brauchen, weil die Tumultuanten während der mit Schultz verabredeten Zwischenzeit durch Emissarien auch andere aufgehezt nachdem sich zugelegt, und sich zusammen gerottet haben, auch anderwärts die Walachen sich regten.

Hunyader Comitatsstafel per Estaffette *den 20. November* die Zarander Walachen haben dan Anschlag zum Aufruhr im ganzen Lande zu verbreiten, ihre Oberhäupter sind Juon Horja, Juon Kloska, Krisan Peter. Der nach Arad geflüchtete Hunyader Vicegespann Stephan Hollaki

berichte der Comitastafel dass er es da zuwege gebracht, dass 2 Compagnien von de Vins ausgerückt, die Tumultuanten, die sich hinausgewagt, werden erschossen und so sey alles ruhig. Die Comitastafel bittet, dass man hier auch Ernst zeige.

Küküllöer Comitastafel 2. laufenden [Monats]. Es ist durch die Wachsamkeit des Adels noch Ruhe. Drey verdächtige russische Bilderkrämer sind aufgefangen worden. Das Gubernium befiehlt die, wenn sie in Verhör unschuldig befunden würden, in ihre Heimath zu schicken.

General Commando 22. General Pfefferkorn habe Befehl wenn die nöthigen Troupen beisammen wären, ernstlich vorzugehen.

Thordaer Comitats Officianten den 20. [November] Auf der Heide regen sich die Wala-chen, und die Soldaten wollen sich nicht rühren weil sie von ihrer Behörde keinen Befehl haben. Auf die Anzeige des Guberniums ertheilt das General Commando ordre an das Savoyische Regimentscommando.

Haromsseker Comitats-officianten den 20. [November] wünschen zum urgiren, und den bedrängten Gegenden zu Hilfe zu kommen, wird nich erlaubt.

Handbilet des Kaisers vom 15. [November] kommt in Gubernio vor, von 23. Gegen die eingebrachten Aufwiegler soll nach einem summarischen Prozess Standrecht gehalten werden, „wohlverstanden jedoch, daß dabei kein Missbrauch geschehe“. Für jeden eingebrachten Rädelsführer sollen 300 Dukaten bezahlt werden; Mit den Truppen soll ein Officiant mitgehen, der die Tumultuanten zurechtweise. Die Taglia wird durch Patenten bekannt gemacht.

General Commando den 23. [November] fragt sich an, ob das Gubernium nicht eben einen Operationsplan für die Truppen gemacht habe, oder ob nicht eine Concentration nöthig sein werde. **Antwort.** Das Gubernium kann dem Militär keinen Operationsplan vorschreiben, und zeitsplitterige Concentrationen sind bei so dringenden Dingen gefährlich.

Herr Obergespan v. Rosenfeld, Mühlenbach 22. [November] Stellt vor dass die Ruhe schwerlich anders als durch Schärfe hergestellt werden würde.

Königliche Tafel den 20. [November] Der Wahn dass der Tumult mit Allerhöchsten Vorwissen geschehe, werde durch die Unthätigkeit der Soldaten bestätigt, und auch dadurch, dass Officiere sich sogar in Unterhandlungen einlassen. Das Gubernium ersucht bei der Mittheilung dieser Vorstellung das G1 Commando, mehrere Sekler marschiren zu lassen.

Koloscher Comitastafel den 24. [November] Die Patente werden von einem Assessor der Tafel und einem Oberlieutenant mit der Bedeckung von 10 Mann von Dorf zu Dorf publizirt.

Der Verdacht hatte sich nicht bestätigt, und den 2. December befiehlt das Gubernium sie eiligst aus dem Lande, zu weisen. Auch im Unter Albenser Komitate waren einige aufgefangen worden, die auf eine den 8. December erfolgten Generalbefehl ebenso entlassen wurden.

Gubernial Commissarius. Mühlenbach 22. [November] Schickt Molnar's Bericht ein. Dieser enthält von dem Ausbruche der Unruhen aus dem Munde eines vom Kapitän der Aufrührer zur Unterredung mit ihm befehligen György Markul unter eidlicher Versicherung der Wahrheit des Gesagten folgende Umstände. Das Dorf Kristsor hat sich so wie die umliegenden Örter den vorigen Sommer durch ausgeschickte Deputirte in Karlsburg zur Conscription melden lassen. Die Grundherrschaft ließ den Knecht des Abgeordneten einkerkern und seine zwey Ochsen eintreiben. Damit hat es bis zur Versammlung bei Mesztakon sein Bewenden gehabt. In dieser trägt Hora den häufig anwesenden Walachen vor, ob sie es mit dem Kaiser halten wollten oder mit dem Adel? Im ersten Falle sollten sie nur ihm folgen, um Gewehr von Karlsburg zu holen, so würden sie von der Leibeigenschaft frey. Alle sind zufrieden, er nimmt ihnen einen Eid ab, und den 1ten November Vormittag bricht die ganze Trupp auf, kommt nach Kurety. Hora bleibt zurück, und statt seiner geht der vom ihm bestellte Anführer Krisán György mit. Ein Theil des Volkes übernachtet auf dem Feld. Um Mitternacht wird die Glocke gezogen und Lärm gemacht mit der Nachricht einige Edelleute kämen herangeritten, um sie umzubringen, da sie nach Karlsburg gehen wollten. Die Edelleute kamen mit Soldaten, feuern, zwey Edelleute bleiben todt. Der Anführer hieß sie nun weiter nach Karlsburg zu kommen. Indessen entsteht die Furcht, der Adel würde indessen ihren zurück gebliebenen Weibern und Kindern übel begegnen, nun fängt also die Wuth, das Morden und Brennen an.

Ist nach allen Umständen nicht wahrscheinlich, dass Hora dabei war. So sagt mir auch mündlich der Gubernialcommisarius v. Bruckenthal.

Molnar hat auch die Nachricht gebracht, dass in der ganzen Köröscher Gegend das einzige Dorf Csebea sich geweigert hat, sich den Empörern zuzugesellen.

Zugleich äussert der Gubernial Commissarius, dass man allerdings auf der Einschliessung der Tumultuanten bestehen müsse, weil ihnen die einmal gefasste Idee von Auftheilung der adeligen Güter und Habschaften schwer werde aus dem Kopfe geschafft werden können.

Den zu Karlsburg gefangenen sitzenden Ujbar Ursu erket Schultz für denjenigen, den er unter dem Namen des jungen Hora bei Krakko gesprochen. Das Gubernium beschwert sich darauf den 25. November beim General Commando, daß Schultz neuerdings in Unterhandlungen trete, und das ohne Auftrag; der Gubernial Commissarius sey dazu bestellt. Das General Commando soll den Plan, wie die Tumultuanten sollen eingeschlossen werden, dem Gubernio mittheilen.

Hunyader Commitatsofficianten den 23. [November] auch von banatischen Einwohnern geschehen Gewaltthätigkeiten, und man besorgt ähnliche Vorfälle von der benachbarten Walachey. Die Patente hätten wenig gewirkt, weil der Wahn allgemein herrsche, man traue sich nicht, mit Macht dem Aufruhr Einhalt zu thun.

Ist dem General Commando mitgetheilt worden.

Idem den 25. [November] Juden finden sich in Brad ein, die geraubten Sachen einzuhandeln.

General Commando den 25. [November] General Pfefferkorn habe Ordre, sobald die nöthigen Truppen beisammen seyn werden, wider die Rebellen zu operiren, und nöthigenfalls auch Gewalt brauchen.

Den 27. *November* der Urwarhelyer und Haromsekler Komitat machen Anstalten zur Insurrection. Das Gubernium verweist es ihnen. Das nämliche geschieht im Thordaer Komitate.

Der Obergespan des Koloscher Comitates Graf Csáki berichtet 23. *November* Dass er mit dem Adel bei Szász Fènes stehe, aber auf die Nachricht, dass Hora bei Kalotaszeg herauszubringen gesonnen sey, eine andere Stellung nehmen werde. Das Gubernium verweist ihm den Aufgeboth, ersieht aber das General Commando, im nöthigen Falle Truppen aus dem Biharer und Sathmarer Komitate zu berufen.

Officianten des mittleren Szolnoker Comitates 25. [*November*] Besorgliche Regungen im Komitate.

Hunyader Comitats Officianten 27. [*November*] Hora war in Brad, und hat die Leute neuerdings aufgewiegelt, auch eidlich zu Schweifungen verpflichtet.

Gubernial Commissarius Mühlenbach 27. [*November*] Der Leopold Toskanische Wachtmeister Bernhárd, der mit einem Commando von 8 Mann nach Remete um Fourage geschickt ward ist mit dem Commando bis auf einen blessirten Mann ermordet worden.

General Commando den 27. [*November*] Jetzt würde zu den Operationen geschritten werden. Die Besorgniss des Adels, sey unbegreiflich, seit dem 12. seien keine Gewalthätigkeiten verübt worden. Das Gubernium antwortet, sogar Patrouillen seyen seit dem 12. misshandelt worden.

Idem den 27. Es beklagt sich dass ihm die Befolgung der allerhöchsten Befehle empfohlen werde: es kenne seine Pflicht und über sie aus. Es wünscht zu wissen, wo die auf Vorzug des Militärs haftende Gefahr bestehe. Der kommandirende sei bereit mit der hiesigen Garnison hinzugehen. **Antwort.** Oberstlieutenant Schultz hat durch die gestattete Zeitfrist gemacht dass die Rebellen sich mehr verstärkt und durch Emmissarien die Zährung weiter verbreitet haben.

Nach einem Bericht eben desselben vom 28. [*November*] ist der Wachtmeister geblieben, die übrigen blessirt worden. Dies geschah in Ponor. Der Wachtmeister ist durch den Kopf geschossen worden. Man lockte sie unter dem Versprechen guter Unterkunft in einen engen Platz. Einige Alte und der Popa retteten das Leben der übrigen¹.

Idem den 28. [*November*] Da nun die Troupen vorrücken würden, so soll sich das Gubernium äussern, ob es noch bei Gebrauch der Gewalt bleiben soll. **Antwort.** Wenn sich die Auführer nicht fügen, so müssen sie für Rebellen und Mordbrenner angesehen und so behandelt werden.

Gubernialcommissarius. Mühlenbach den 28. [*November*] Das Verhör der Gefangenen geht vor sich, denen, die mit einer Leibstrafe nach bestehenden Verordnungen entlassen werden, werden die Haare ganz kurz abgestutzt, und ihnen bedeutet, dass man sie strenge behandeln werde, da fern sie sich auf einem Excesse betreten lassen.

Den 29. *November* kommt vor, der zu Krakko im Albenser Komitate befindliche Adel beklagt sich, dass der Oberlieutenant Probst während der Plünderung des Dorfes nicht einmal 1/4 Stunde davon entfernt gewesen, und doch nicht herbei gekommen sey, auch viel geraubtes Gut

von den Räubern für sich erstanden habe. **Antwort.** Ob sie das wohl erweisen können?

Hunyader Comitats Officianten 28. [November] Die Popen hätten großen Antheil an dem Aufruhr, auch führe der Popa zu Lapusnyak bedenkliche Reden: doch halten sie es nicht für rathsam ihn für sich einzufangen.

ZUR HORRAISCHEN AUFRUHRGESCHICHTE

Rescript 22. Das Standrecht wird, bis die Hofcommission nach Deva kommt aufgehoben. Amnestie soll publiziert werden, Insurrection des Adels ohne Erlaubniss des Hofes ist ahndungswürdig.

Gubernial Commissarius Mühlenbach 29. [November] Uibar Ursz ist exequirt. Aus dem Verhöre ergibt sich, das Popen und beurlaubte Soldaten grossen Antheil am Aufruhr haben.

Idem den 30. [November] Nach einem Bericht des Hauptmann Richard vermehren sich die Aufrührer um Salathna. Die Sekler sind den 30. in Mühlenbach eingerückt, 100 gehen nach Salathna, 100 nach Ponor und Remete, 100 nach All Gyógy, 200 nach Deva, 100 nach Solymos, die übrigen durch den Sarander Komitate nach Nagy und Kis Aranyos, Offenbanya, Topanfalfa und Lupsa.

Idem Mühlenbach den 30. [November] Aus den Berichten der Obergespäne Baron Bornemisza und Andreas Rosenfeld de dato Szászváros 30. November erhellet, daß die Rebellen den Major Stojanitsch von Deva abgeschnitten, und Deva neuerdings bedroht werde. Die Leute haben Waffen und Vermessenheit. Es werden Sekler eilig nach Deva geschickt.

Idem den 30. [November]. Abends um 9 Uhr. Besorgnisse, da die Befehle des General Commando unbestimmt sind, General Pfeffernkorn habe sich neuerdings anfragen müssen, ob Schärfe zu gebrauchen sey.

Hunyader Comitats Officianten den 30. [November]. Ein großer Schwarm von Tumultuanten aus dem Illyer Distrikt sey bewafnet nach Guraszada gezogen, und droht den 30. Deva zu überfallen.

Den 1. December wird durch das Thesaurariat mitgetheilt der Bericht des Dreissigers in Halmágy Szevesztrényi. Er sollte mit Amtsgeldern nach Deva gehen unter der Bedeckung von 6 Soldaten, ward bei Brad gefangen und auf Hora's Befehl in der engsten Verwahrung gehalten. Den anderen Tag hielt Hora eine Versammlung von mehr als 7000 Menschen, und der Dreissiger wurde nur auf vielfältiges Bitten einiger Popen nebst seinen Begleitern frey gelassen.

Den 2. December Gubernial Commissarius. Mühlenbach den 1. December Majon Stojanich ist den 29. Nov. in der Nacht in Brad eingetroffen und 1 Korporalen, 4 Hussaren und noch 12 andere bei den Aufrührern in Verhaft sitzende Personen frey gemacht, wobei 5 Rebellen gefangen und einer erlegt worden. Die Gefangenen sagen aus, daß unter dem Krisan Dsurds 9000 Tumultuanten versammelt wären, traute sich nicht die grosse Zahl weiter aufzusuchen, und schrieb nach Hungarn um Sucurs.

Gubernial Commissarius. Mühlenbach. 1. December Der nach Offenbanya detaschirte orosische Oberlieutenant Mesterházi ist mit seinem Kommando angegriffen, er selbst nebst 9 Mann geblieben, und von seinem ganzen Kommando nur 2 blessirte am Leben geblieben. Den Weg

zwischen Magos und Zalathna haben die Walachen verhaue und den Verhaue lassen sie durch 300 Mann bewachen.

Thesaurarius in montanicis. Den 2. *December*. Nach einem Bericht des Salathnaer Oberamts. Obristlieutenant Schultz war mit 60 Husaren gegen Ponor marschirt, Oberlieutenant Probst sollte mit 40 Seklern nachrücken, die Walachen machten eilig einen Verhaue und Probst ist von Schultz abgeschnitten. Es werden mehrere Verhaue gemacht, um die Communication der Truppen im Gebirge zu sperren. Die Beamten von Offenbánya haben aus Furcht mit 5 machgelegenen Dörfern einen Vertrag gemacht, und Zalathna ist in Gefahr.

Nichtunirter Bischof Nickitisch Szászváros 29. *November* Einige Popen und Aeltesten aus einigen Dörfern an dem Marosch versprechen zum Gehorsam zurück zu kehren.

General Commando 29. *November* Wenn noch mehrere Truppen von den Gränzern von nöthen wären, soll das Gubernium specificere bemerken, wie viel Bataillons, von welchen Grenzern und wohin zu beordern wären. **Antwort.** Das Gubernium weiß den Militäroperationsplan nicht, weiss also auch die Menge der nöthigen Truppen nicht zu beurtheilen, wohl aber sehe man aus den Berichten: Die Gegenwart der Gränzer ist auch an der Gränze nothwendig, und das Gubernium wünscht also Hilfe durch Truppen aus Ungarn.

Idem theilt aus dem Berichte des Maros Vásárhelyer Schlosscommando die Nachricht mit, dass die dortigen Bürger den 27. zu Fuss und zu Pferd bewaffnet ausgerückt und grosses Aufsehen erregt unter dem gemeinen Volke. **Antwort.** Das Gubernium ist mit dem Armiren und Ausrücken der Edelleute und der Bürger unzufrieden, hat es den Komitaten verwiesen, und jetzt neuerdings dem Kokelburger Comitats.

Koloscher Comitats Officianten den 27. [November] Die ausgerückten Edelleute hatten 85 Aufrührer in Szoltsva gefangen. Bald darauf kam der Rittmeister Hertelendi mit einem Militair Commando besprach sich mit den Tumultuanten, erklärt den Edelleuten, dass vermög der mit den Aufrührern gehaltenen Unterredung er die Gefangenen frey lassen müsse. Diess geschah.

Küküllöer Comitats Officiolate. Die königliche Tafel und der Maros Vásárhelyer Magistrat sind in Besorgnis wegen der Stadt Maros Vásárhely. **Antwort.** Einige Gränzter Compagnie wird zur Verstärkung der Garnison hinkommen.

Den 3. *December* Gubernial Commissarius. Mühlenbach 2. *December* Schultz war den 29. mit 143 Infanteristen und 68 Husaren nach Remete abgegangen, fand alle Anhöhen und Defilées von Bauern besetzt, es wurde gegenseitig gefeuert, 17 Bauern blieben todt, Schultz musste sich nach Kakova zurückziehen, und selbst im Rückzug ist ein Officier blessirt worden.

Hunyader Comitats officianten. Den 2. *December*. Den 29. *November* kam ein Schwarm nach Illye und nach allerhand Unfug befohlen die Aufrührer den Einwohnern, den 1. *December* nach Halmagy zu kommen. Alle Dörfer dieses Kreises sind bereit den Tag nach Halmagy zu kommen.

Thordaer Comitats. 30. *November*. Die eben zum Ausbruch gediehenen Unruhen sind durch die Einmarschirung eines Detachements von Savoyen unterdrückt worden.

Den 4. *December*. Officianten des Koloscher Comitats den 1. *December*. Sie schickten ein Verhör ein zum Beweis, wie viel die unbedachtsame Benehmungsart des Obristlieutenant Schultz zur Ausbreitung der Unruhen beigetragen habe. Aus dem Verhör erscheint 1° daß Schultz sich mit den Aufrührern in freundschaftlicher Unterredung eingelassen, ihren Aufrührer auf die Schulter geklopft, und ihnen achttägigen Waffenstillstand zugesagt. 2° daß er sich kein Bedenken daraus gemacht ein Pferd, das einem während dieser Unterredung von den Tumultuanten erschlagenen Edelmann zugehört, und dem Anführer Kloska zugeführt wurde, zu begehren, und als ein Geschenk anzunehmen.

Gubernial Commissarius. Mühlenbach *den. 4 December* Er hat die Verfügung gemacht, dass den Soldaten wenn sie vorrücken, ein Popa vorgehe, der die Tumultuanten ermahne.

Idem den 4. Da General Pfefferkorn nach Karlsburg beordert sey, so werde auch er dahin gehen. Die Tumultuanten ziehen sich von allen Seiten dem Hora zu in die Gegend von Blesény wohin der Zugang von einem Seite sehr beschwerlich ist.

General Commando *den. 4.* Der von dem Salathnaer Fiscal Provisorat geschehene Vorschlag zur Einfangung des Hora scheint annehmlich.

Idem *den. 4.* [December]. Nach Deva werden zwey Kanonen geschickt. Eine Sekler Division geht von Maros Vásárhely nach Klausenburg, um den linken Flügel der Tumultuanten gegen Gyalu und Banfi Hunyad einzuschliessen.

Den 6. December. Gubernial Commissarius. Mühlenbach 3. *December*. Nach einem Rapport des Majors Stojanics Halmágy 30. *November* sollte er durch eine starke Rotte der Tumultuanten aus etlichen und vierzig Dörfern angegriffen werden. Als er ihnen entgegen ging, hielten sie in einiger Entfernung stille, und schickten auf Verlangen des Majors 6 Deputirte, diese sagten sie seyen auf Befehl des Hora zusammen gekommen. Der Major ermahnte sie zum Gehorsam, sie versprachen, schossen ihre Gewehre in die Luft und gingen auseinander. Der Commissarius erhält verschiedene Nachrichten, dass die Walachen anfangen, Misstrauen in Hora zu setzen. Er hat dem Protopopa von Abrudbánya aufgetragen, das Volk von den Betrügereyen des Hora weiter zu unterrichten. Da nun das Militär mit Ernst agiren will, so wird er, nachdem den Leuten der erste Schrecken eingejagt seyn wird, ihnen unter den vergeschriebenen Bedingungen die Verordnung um Gnade antragen.

Idem. Karlsburg, *den. 5.* [December]. Die Einwohner von Ponor und Remete haben durch Deputirte den Commissarius gebetten, dass diejenigen Einwohner ihrer Dörfer, die unschuldig wären, verschont würden, sie wollten die Aufrührer und Rädelsführer ausliefern. Dieses ist den dahin in Anzug befindlichen Truppen angezeigt worden.

Da Seine Majestät die Verhandlung des Guberniums und des General Commandos durch Noten Zeitsplitterung ansahen und eine Ausstellung darüber machten, so stellt unter heutigen dato das Gubernium vor: der Gubernator selbst habe dem Kommandirenden die erste Nachricht vom Aufruhr gebracht, ferner wurden alle eingegangenen Berichte *brevis manu* dem Kommandirenden sogleich mitgetheilt, und nur wenn er die schon gelesen, in Gubernio aufgenommen, dann aber dem General Commando auch schriftlich mitgetheilt, damit das Verhandelte ordentlich in die Protokolla schon aufgenommen werden könne. Dadurch hätte also keine Verzögerung von Seite des Gubernium statt gehabt.

Den 7. December. Gubernial Commissarius. Karlsburg. Den 6. December. Er hat die Amnestiepatenten an die Truppscommandanten vertheilen lassen damit durch Popen im Beiseyn der Commitatsofficianten publizirt und erklärt würden, nur wenn die Leute auch hierauf noch widerspänstig wären, sollte man feindlich gegen sie verfahren. Die Publikation wolle er überall veranlassen, wo grössere Volksversammlungen seyn werden: in dieser Absicht will er selbst nach Salathna gehen. Das General Commando sträube sich wider die Hereinberufung der schon in Bereitschaft stehenden 450 Mann Illyrischen Truppen. Er bittet um Anleitung, wie man nach publizirten Amnestie in Ansehung der zurückforderung der geraubten Sachen zu verhalten habe, ferner ob die Aufwührer auch der Amnestie theilhaftig werden können. Das Gubernium frägt sich hierüber beim Hofe an.

Den 8. December. General Commissarius. Karlsburg den 6. December. Die Tumultuanten häufen sich in Salathna, es sind 2 Kanonen dahin abgeführt worden. Obristlieutenant Ott wird mit seinem Kommando von Szászváros über Bozes dahin abrücken. Nach Boitza wird Oberstlieutenant Klesintzki von Deva eine hinlängliche Bedeckung für die beängstigten Beamten schicken.

Idem Zalathna den 7. *December.* Er hat hier alles in Furcht gefunden. Die Popen versichern, die Tumultuanten würden sich bald vergeben, denn sie fürchteten sich.

Hunyader Obergespann Baron Bornemisza *den. 7.* [Dezember]. Es sind aus dem Banate Hilfstruppen eingerückt, und es werden noch mehrer erwartet.

Koloscher Comitats *den 4. December* bittet, daß daher die beurlaubten Soldaten meistens Walachen wären, die beurlaubten bei dermahligen Umständen einberufen werden möchten. Wird dem General Commando mitgetheilt.

Den 9. Dec. G. Commando *den. 7.* [Dezember]. Er beschwert sich dass die Hunyader Comitats Officianten mittelst einer an General Koppenzoller abgeschickten estaffete die Einrückung der Regimenten Würtenberg und de Vins nach Siebenbürgen verlangt, worauf die am nächsten gelegenen Commandi sogleich estaffetaliter beordert wurden, rechts und links dem Maruschfluss in Siebenbürgen einzumarschieren; das General Commando, dem keine solche Gefahr, wie der Hunyader Comitats vorgibt, bekannt ist, hat um den Truppen die unnöthigen Fatiguen und dem dem Aerario die Unkosten zu ersparen, sich bemüssigt gesehen, den General Koppenzoller anzugeben dass er die in Marusch gesetzten Truppen zurück beordnen möchte. Das Gubernium verweist es dem Hunyader Comitats, dass es ohne Vorwissen des Gubernii Hilfstruppen verlangt hat. Dem General Commando aber wird zu weiteren Ermessen anheimgestellt, ob nicht um den Truppen die Fatigue des Rückmarsches zu ersparen, die wirklich eingerückten in den Oertern in welchen sie eingelangt worden sind, zu deren Sicherheit auf einige Zeit belassen werden sollten.

Nikitich de dato Czebe *den. 5. December.* Die Einwohner von Solyomos haben auf sein Zureden sich zur Ruhe zu begeben versprochen, und auch schon geraubte Sachen zurück zu geben. Den folgenden Tag will er von Szekler begleitet nach Brad gehen, wohin er die Geistlichen und Abgeordnete von 25 Dörfern bestellt hat. Dann will er in die Gegend von Abrudbanya gehen.

Der nach Hermannstadt geflüchtete Adel Die vorgegebene Ruhe im Hunyader Comitate bestehe darinnen, dass weil nichts mehr zu rauben übrig sey, nicht mehr geraubt werde: übrigens beharrten die Unterthanen bei ihrer Widersetzlichkeit gegen ihre Grundherrn. Sie bitten um solche Verfügungen, dass sie sicher nach Hause gehen können. Dem General Commissarius wird aufgetragen mit dem Gl. Pfefferkorn das nöthige zu veranlassen.

Den 11. December. Hunyader Comitatsofficianten *den 8. December.* Das dortige Volk sey noch immer schwierig, und warte bloss auf den Frühling. Die publizirten Patente schreiten die Leute dem Adel zu, und sagen, ihre Unternehmungen könnten nicht wider den Willen des Kaisers seyn, weil dieser sie sonst leicht, durch das Militär hätte dämpfen können. Als Major Stojanich zu Mihelény Posto fassen wollte, wurde er von den Tumultuanten aufgehalten, er musste einige niedermachen lassen um die übrigen zu zerstreuen.

Idem den 9. December. Die Gefängnisse in Deva sind vollgepfropft. **Antwort.** Man soll einige nach Vajda Hunyad und Szászváros abführen.

Nikitits v. Mihelény *den 8. December.* Einwohner von 15 Dörfern des Sarander Zirkels haben sich erbothen, das Geraubte zuruck zu geben, und den Verordnungen zu folgen, so auch die Einwohner von Kristsor. Bei den Gränzen von Mihelény und Blesény habe sich die Schwarm den Sekler entgegen gesetzt, ohne auf die zwey Popen die er hingeschickt, sich zu kehren, es bleiben 48 Bauern todt, einige wurden verwundet und gefangen. Das Patent der Amnestie wird in's walachische übersetzt und in die unruhigen Oerter geschickt werden.

Gubernialcommissarius. Zalatna *den. 9. December* Der in Abrudbanya stehende Unterlieut, des ersten walachischen Regiments Hoffmann hat einen Anschlag von Hora zu fangen: er hat sich unter dem Nahmen Petru Lup mit ihm in Correspondenz gesetzt. Der Commissarius hat ihm einen Bescheid auf die Beschwerde des Hora, dann ein Amnestie Patent und eine Ermahnung des Bischofs alles in walachischer Sprache, zugeschickt. Die Expedition des Oberstlieutenant Schultz nach Ponor und Remete ist fruchtlos abgelaufen die Einwohner sind aus Furcht in den Wäldern. Der Commissarius schickt ihnen Amnestiepatente zu.

Idem Zalatna 10. December. Auch die zur Ruhe stehenden Dörfer liefern die Waffen nicht ab.

Idem Zalatna 10. December. Zwey Tausend Tumultuanten hatten zwischen Butsesd und Mihelyen dem Oberstlieutenant Kray den Weg sperrn wollen, hielten seine Vorposten an. Kray rückt an, fordert sie auf, das Gewehr abzulegen, sie weigern sich, es fallen 85 Bauern und unter diesen ist Anführer, mehrere werden verwundet und 30 gefangen. Bei dieser Rotte waren Einwohner von 6 Dörfern und darunter auch solche, die vorher schon auf die Ermahnung des Bischofs zur Ruhe zu kehren gelobt haten. Aus dem einzigen Dorfe Blesény, waren 52 Todte. Der Commissarius hat durch eine Stafette die Pflege der Blasirten dem Obergespann Baron Bornemisza empfohlen, um auch dadurch das Vertrauen des Volkes zu gewinnen.

Allerhöchstes Rescript *den 29. November.* Das Gubernium soll den Grafen Jankovits bei seinem Geschäfte unterstützen. Den geraubten Effecten soll genau nachgespüret werden, aber nicht eigenmässig von den schadhaf gewordenen, sondern von den Comitatsofficianten.

Gubernial Commissarius. *Den 11. December Zalathna.* Aus Dupaplatra wo verschiedene Militairpatrouillen angehalten und ermordet worden sind, sind 2 Popen und 6 Einwohner als Deputirte bei ihm erschienen, und im Nahmen des Dorfes alles Gutes versprochen; Er wird 3 als caventen zurückbehalten. Auf Vorsprechen des Bischofs Nikitits sind die Gefangenen bei Mihalyén entlassen worden der Commissarius billigt das nicht.

Das Gubernium stellt es dem Bischof aus.

Generalcommando *den 10. [December].* Der Gubernial Commissarius hatte eine Vorstellung gemacht, ob die Verfügung des Gcommando die im Oberalbenser Kreise und in einigen Oertern des Küküllöer Comitats und den Hatzeger District gelegenen Truppen anders wohin zu schicken, rätlich sey: Das Generalcommando rügt es, daß er sich in Militärgetrachtungen und Dispositionen eingelassen habe.

Den 15. December.

Hofdekret *29. November.* Nur die Aufwiegler und diejenigen so sich ausgezeichnete Frevelhorten schuldig gemacht haben, sollen im Gefängnisse gehalten, die übrigen zu ihrer Wirtschaft entlassen werden.

Nikitits Abrudbánya, *11. December.* Die Einwohner von Stanitza haben 5 geraubte Hussarenpferde, und die von Blesény 7 Soldatengewehre abgeben. Er meynt, man soll auch dem Arader Bischofe, zu dessen Sprengel ein Theil des Zarander Kreises gehört, Amnestiepatent schicken. — Das Gubernium schickt Patente nach Arad.

Generalcommando, *14. December.* Es ist die Verfügung getroffen worden, dass von den wider die Tumultuanten vorrückenden Truppen die Beurlaubten die in den Dörfern angetroffen werden, sogleich an sich gezogen werden.

Den 16. December. Gubernial Commissarius. *Zalathna 14. December.* Nachdem er den 11. die Amnestie in Zalathna hat publiziren lassen, ging er den 12. nach Abrudbánya, und liess das Patent auch hier durch den Bischof den aus verschiedenen Dörfern erschienenen Deputirten publiziren. Von den beiden Dörfern Aranyos, dann bei Muska und gemangenen Offenbányer Dominium waren keine Deputirte da, diese hatten sich mit Weib und Kindern bei Topanfalva zusammen gezogen. Oberstlieutenant Schultz sprach mit ihnen, sie machten aber Postulata, der Gubernial Commissarius schickt durch einen Popen im Nahmen des Bischofs ein Patent dahin. Hora und Kloska sollen bei dieser Trupp seyn. Das Volk in dieser Gegend ist ausserordentlich böseartig, für jede vernünftige Vorstellung unempfänglich, und Zeug und dem grössten Theile der Armaturen freywillig eingebracht Oberstlieutenant Schultz wollte nicht zugeben dass Oberstlieutenant Kray und Ott mit nach Topanfalva gehen sollen: allein als er sich bei diesem Dorfe umrungen sah, und die Tumultuanten einige unter Militäreskorte dahin abgeschickten Lebensmittel wegzunehmen sich erküht haben, so schrieb er um eilige Hilfe, die sie ihm auch zuschickten. Der Major Stojanits habe Ordre erhalten aus dem Zarander Kreise gegen Abrudbánya zu rücken, wordurch würde Zarand neuen Unruhen Preis gegeben. Es scheine also, dass man nicht allenthalben (ich meyne das soll heißen beim Generalcommando) von der wahren Lage der Sachen unterrichtet sey. Er eile demnach nach Karlsburg, um mit dem General Pfefferkorn über die mir persönlich

eingezogenen Nachrichten zu consultiren, darauf werde er nach Hermannstadt kommen um auch wirkliche Berichte abzuschaffen.

Den 17. December. General Commando *17. December.* Eine Escadron von Sawoyen wird von Szászrégen nach Kolosch und Klausenburg abrücken.

Den 18. December. Glcommissarius. Hermannstadt *den. 18. December.* Oberstlieutenant Schulz und Major Adorjan stehen mit einem Corps von 750 Mann und 2 Kanonen bei Topanfalva umrungen von beiläufig 6000 Tumultuanten und von Abrudbanya ganz abgeschnitten. Oberstlieutenant Kray aus Abrudbánya. Oberstlieutenant Ott aus Butsum, Major Stojanits aus dem Zarander Comitats und Major Olcinego aus Ponor, Remete und Mogos sind ihm zu Hilfe geeilt, und die Anstalt ist getroffen dass die Troupen über Zalatna Brod und Fourage erhalten. Nikitits ist bei den Troupen, um der Troupe bei Toppanfalva auch noch das dritte mahl die Amnestie anzukünden. Das Gubernium macht dem Hunyader Comitats die Ausstellung, dass die Stellen der Beamten, die seit dem Ausbruche der Unruhen entweder umgekommen, oder sich geflüchtet haben noch nicht ersetzt sind, und dass um den 15. December im ganzen Zarander Kreise noch kein einziger Comitatsbeamter war.

Den. 19. December. Der königliche Commissarius Graf von Jankovits den Deva *17. December* verlangt, dass ihm sämmtliche von Gubernio der Volksunruhen wegen ergangenen Verordnungen mitgetheilt werden. — Das geschieht durch eine Estafette.

Den 20. December Generalcommando *den 20. [December].* Da der Schnee alle Operationen ein Ende macht, so will man mit dem Provinciali gemeinschaftlich auf eine zweckmässige Dislocation der Truppen denken. Der Oberprovincialcommissarius Graf Kemény wird nach Karlsburg geschickt, um mit dem General Pfefferkorn die Dislocation zu verabreden.

Den 21. December. Hofrescript *10. December.* Bei der zunehmenden Verwegenheit des Volkes, das auch das Militare zu misshandeln sich nicht scheut, soll wider die Tumultuanten mit allem Ernste zu Werke gegangen werden. Aus dem Königreich Ungarn sind die nöthigen Truppen herein beordnet, dass Gubernium soll mit dem Generalcommando einverständlich die zweckmässigsten Mittel brauchen, da bei der grossen Entfernungen von Wien aus über des Detail nichts könne bestimmt werden.

Den 23. December. Nikitits von Abrudbánya *20. December.* Er ist mit Kray bis Topanfalva vorgerückt. Die Dörfer Csertes, Topanfalva, Kis Aranyos und Ponor haben einiges Gewehr abgeliefert, nur aus dem Albaker Kirchspiel Rada, wo Hora seinen bestimmten Aufenthalt hat sind weder Popen noch Bauern erschienen.

Idem, Fenes *den 20. [December].* Auf Verlangen des Grafen Jankovits geht er nach Deva. Die Einwohner von Bisztra haben einen ihrer Kapitäne dem Oberstlieutenant Kray übergeben.

Generalcommando *21. December.* Die Truppen aus dem Banats rücken ein. Schulz gehe auf die letzte Rotte des Hora bei Rada los, und wenn er sie nicht zu zerstreuen vermag, so wird man sie mit Hilfe der neuen Truppen aus dem Banate einschliessen, und dem Aufruhr ein Ende machen.

Den 24. Dec. Generalcommando *22. [December].* Übergibt eine ihm vom Savoyischen Regimente zugekommene Originalanzeige des Kükülloer

Comitat nach welcher verschiedene Dörfer dieses und 2 Ortschaften des Fogarascher Comitats Abgeordnete an Hora geschickt, dass ferner in ebendenselben mittelst der Popen ein Reisegeld für Hora gesammelt werde, und dass diese Botschaften zu Schüssburg Gewehr einkaufen, versucht. Es sind Einige von Savoyen in diese Dörfer commandirt worden. — Das Gubernium befiehlt diesen Comitaten mit dem Militär die Unruhstifter einzufangen, aber ja nicht Unschuldige mit den Schuldigen zu wermengen.

Die bis zu diesem Tage reichende und dem Gubernator brevi manu mitgetheilte Berichte des Generalen Pfefferkorn enthalten, dass die Tumultuanten gänzlich zerstreut worden sind. Schultz hat den Rädelsführer Hora in Albak und Rada vergeblich gesucht, man vermuthet er sey im Gebürge oder nach Ungarn. Es sind starke Patrouillen in's Gebürge detaschirt worden. Die Truppen beschäftigen sich nun mit Abforderung der Gewehre und der geraubten Sachen.

Den 25. December Generalcommando *den 25. [December]*. Man hat bei hergestellter Ruhe die unter dem Commando des Generalmajor r. Sturm an den Gränzen stehenden Truppen bei den Einbruchsstationen Halt machen lassen.

Antwort. Zur Sicherung des Ruhestandes würde es doch besser seyn, die Troupen einrücken zu lassen.

Den 4 Jänner 1785. Oberstlieutenant Kray Abrudbanya 31. *December.* Ein vom Oberstlieutenant Kray ausgeschicktes Commando hat mit einigen Einwohnern von Nagy Aranyos am 27. December den Anführer Hora mit seinem ersten Capitaine Juon Kloska in den Wäldern gefrangen worden, beide sind den 31. nach Abrudbánya und den 1. Jänner nach Karlsburg geführt worden. Bei der Gefangennehmung hat Hora einen Pack Papiere aus dem Busen genommen und in's Feuer geworfen.

A unter dem 20. Nov. (G. Casse).

DESPRE ISTORIA RĂSCOALEI LUI HOREA

Mult prețuite prietene!

Vă trimit, după cum mi-ați cerut, descrierea răskoalei lui Horea, descriere pe care am extras-o din acte; v-o trimit așa, urmînd să primească din mîinile domniei voastre haina potrivită, să poată apărea în fața publicului. Pentru mine această mică ocupație a fost cu adevărat o binefacere în lungile seri de iarnă, și deosebit de plăcută, deoarece am găsit prilejul să vă fac plăcere cu cîte o piesă. În cazul că ici-colo veți găsi un gol pe care ați dori să-l completați, spuneți-mi-o; dar mai ales dacă doriți mai multe amănunte despre împărțirea solemnă a premiilor și despre cuvîntările rostite cu acea ocazie de către baronul Brukenthal.

Sorei mele nu-i pot scrie acum nimic, deoarece mesagerul pleacă pe neașteptate, dar vă rog să-i spuneți că sîntem sănătoși, iar lui Conrad al nostru, că fiul său a prezentat aseară, la bal, un „Paiazo“ excepțional împreună cu alți 17 tineri, spre satisfacția publicului. Sînt sigur că fiul

său care se instruește zilnic tot mai mult, îi va aduce multă bucurie în viață.

Acum încă o rugămintă pe care sînt sigur că mi-o veți satisface.

Iubiți și pe mai departe pe sincerul vostru prieten

Felmer

Cluj, 5 februarie 1797.

Din istorisirea lui Gomboș, care a fost atunci în Orăștie. Nobilii au aplicat la Deva procedura sumară împotriva românilor luați prizonieri, și fără a mai cerceta prea mult cît este de vinovat fiecare, au pus să se taie capul la toți răsculații ce au fost prinși. Morarul din Șibot care, venind dinspre Orăștie, a văzut foc cam pe la Bințița, s-a dus acolo din curiozitate; pe cînd privea, a fost prins de soldați și a fost și el decapitat, cu toate că fusese dezvinovățit în fața comitatului printr-o scrisoare trimisă de către comitele suprem, înștiințat la Orăștie despre întîmplare. Aceeași soartă a avut-o și un miner german la care s-au găsit două lămpi ce le primise de la românii care devastaseră o seră. În schimb și românii au aplicat la Brad procedura sumară împotriva nobililor fugari pe care i-au prins.

Doamna de Csiszár a trebuit să vadă cum i-au fost omoriți soțul și doi copii. A fost salvată la rugămintea unui fiu de preot, cu care a fost apoi căsătorită, după ce a fost „inițiată” în religia românească, și a trăit cu el timp de 5 săptămîni.

Ribitzei a fost prins de români și predat țiganului din satul Ribița să-l omoare. Acesta, șovăind din milă, spuse că întîi vrea să sape groapa, ca să poată îndepărta imediat din fața ochilor leșul. Ribitzei, legat cu un lanț de car, a trebuit să privească totul; între timp au sosit husarii și l-au eliberat.

Condamnații se inghesuiau înainte pentru a fi „expediați” cît mai de grabă.

Teama nobilimii: în timpul execuției s-a văzut o mulțime coborînd pe un deal la vale, și crezînd că, fără îndoială, sînt români, nobilii se grăbesc de la locul execuției, se înarmează și pornesc, dar află în cele din urmă că era doar o turmă de capre pe deal în jos.

DIN PROTOCOLUL GUBERNIAL PE CARE MI L-A PUS
LA DISPOZIȚIE BARONUL SAMUEL BRUKENTHAL

1784

În ziua de 5 noiembrie, comitele suprem, baronul Bornemisz, e muștrat că a părăsit „praetorium“-ul și a predat temporar altuia „praesidium“-ul.

Într-o notă a Comandamentului general din 4 noiembrie se pun la îndoială știrile despre răscoală, deoarece raportul e iscălit numai de vicecomitele comitatului Hunedoara. Tocmai această îndoială e exprimată în nota din 6 noiembrie.

Armata avea ordin să înainteze, dar la nici un caz să nu se lase antrenată în acțiuni. La o întâlnire ținută în ziua de 7 noiembrie, comandantul a refuzat să se abată de la această dispoziție, chiar și în cazul că răsculații ar deveni mai îndărătnici și mai îndrăzneți. El spuse: „Eu trebuie să răspund de ordinele pe care le dau“.

În 8 noiembrie s-a decis ca baronul Michael v. Brukenthal să fie trimis la fața locului în calitate de comisar, în ziua de 9 se întocmesc pentru el instrucțiunile, iar episcopului Gedeon Nichitici i se dau dispoziții să-l însoțească și să se conformeze conducerii acestuia.

Ca urmare a unei note a Comandamentului General, s-a ordonat deplasarea în comitatul Sibiu a două divizii de infanterie din regimentul Franz Gyulai și a unui escadron de husari secui.

În 9 noiembrie Guvernul se oferă, printr-o adresă trimisă Comandamentului general, să cheme și nobilimea și comunitățile libere în cazul că — așa cum se pare — răscoala ar deveni generală și armata nu ar fi de ajuns. Comandamentul general încă nu consideră necesară insurecția generală. Nota cu data de 12 noiembrie.

În 9 noiembrie comitele suprem al Albei de Jos, Simon Kemény, s-a refugiat la Sibiu, deoarece răsculații îl căutau personal. Guvernul îl muștră că a fugit, și-i ordonă să meargă la fața locului.

În 11 noiembrie Guvernul decide să fie prevenite comitatele înconjurătoare să se păzească. Comisarului i se cere să trimită un om de încredere în părțile Zlatnei, care să stea de vorbă cu conducătorii răsculaților și să iscodească ce intenții au. De asemenea se cere Comandamentului general să fie chemate în ajutor trupe din comitatele Arad și Bihor, totuși acesta refuză prin nota cu data de 2 noiembrie [afirmând că]: „Împrejurările nu sînt încă atît de presante; de altfel, acolo este mai mult cavalerie care nu poate acționa în munți“.

12 noiembrie. Comitatul Hunedoara raportează cu data de 10 noiembrie că în incidentul de la Deva au căzut vreo 72 de țărani. Comandamentul general cu data de 12 noiembrie. S-a aflat prin maiorul Stojanics că la Deva au fost executați 44 [răsculați] prin procedura sumară; faptul provoacă indignare și se lasă la aprecierea Guvernului dacă să

În 4 noiembrie sosește de la Tabla Comitatului Deva, din 2 noiembrie, prima știre trimisă Guvernului despre pătrunderea românilor în Criscior, apoi în Brad, unde au murit emiritul jude suprem al nobililor Nicolaus Bradi și alți 4 nobili, împreună cu mai mulți copii și 13 răsculați. Instigatorul ar fi Horea, care a amăgit poporul, spunînd că are poruncă de la împărat să stîrpească nobilimea. Se crede că ei au pretutindenii emisari.

nu se interzică autorităților execuțiile arbitrare. Guvernul răspunde în aceeași zi că i-a și muștrat pe funcționari și le-a ordonat să asculte de comisari.

N. B. 4 noiembrie. Au sosit prin ștafetă primele știri de la Tabla comitatului Hunedoara, cu data de 2 a lunii prezente. În ultima zi a lui octombrie s-ar fi adunat cam 100 de români la Mesteacăn ca să se sfătuiască cum și-ar putea obține eliberarea de robote prin militarizarea lor. Doi țărani din Cărpiniș au anunțat cu acel prilej mulțimea în numele lui Horea. El ar fi sosit de curînd din Viena, și le trimite vorbă că maiestatea sa a dat voie fiecăruia sau să se facă militar sau să robotească pe mai departe. Spre adevărit, cei din Cărpiniș arătau o cruce. Ceata porni apoi spre Curechi; aici îi urmăriră vicejuzii nobililor, dar doi dintre ei au fost omorîți. După aceea năvăliră în 2 noiembrie în Criscior ca să omoare pe nobili. Tabla comitatului află toate acestea de la Ștefan KristSORI, refugiat la Deva, a cărui soție și copiii au fost și ei printre cei omorîți.

O știre asemănătoare sosește la Tezaurariat și din partea Oficiului superior din Zlatna. Ceata a și ajuns să crească la 1 000 de oameni.

Comisarul gubernial, baronul Brukenenthal, raportează din Miercurea, la data de 11 noiembrie, că cu ocazia tîrgului din Miercurea a căutat ca prin publicări să spulbere rătăcirea că răscoala este ocrotită de împărat.

Tot același anunță din Sebeș în ziua de 12 noiembrie că, datorită publicării, mulți [răsculați] au revenit pe calea cea bună. Între timp răsculații au pătruns în Sîngeorzu Trăscăului cu devastările lor. Înșiși locuitorii satelor au devastat pînă acum mai cu furie cînd sosea la ei ceata răsculaților.

Vicecomitele Ladislau Balo raportează în 11 noiembrie că nobilimea acestui comitat a apucat armele să se apere ea însăși ca să ajute în caz de nevoie.

Raport al comitatului Cluj, cu data de 9 noiembrie. Răsculații s-au extins pînă la Sălciua, la trei mile de Cluj.

Administrația din Hunedoara raportează în 10 noiembrie că chiar și oamenii liberi din Cinciș s-au răsculat și au aprins curțile nobiltate de acolo.

În castelul Hunedoarei se află peste 1 000 de refugiați; pretutindeni este plin de oameni și de lucrurile lor gospodărești. În ziua de 8 cițiva tineri nobili au atacat în Peștișu de Jos vreo 500 de răsculați beți și au omorît 32 dintre ei. Trupurile celor uciși zac pe cîmp. Guvernul ordonă să fie îngropate.

Oficiul superior minier din Zlatna, cu data de 13. În ziua de 9 Baia de Arieș a fost devastată, casa comitatului, magazia de cereale și berăria, precum și cîrciu-

Magistratul din Alba Iulia, în ziua de 7; cu o zi înainte a fost devastat Vurpărul, acum același lucru se întîmplă la Vințu de Jos.

Magistratul Orăștiei. Cu data de 7. În ziua de 6 a fost devastat satul Binținți. Colonelul Karp și maiorul Stojanics cu grănicerii i-au atacat pe răsculații care jefuiau curțile lui Orban și au rănit mortal pe 20, 41 au fost prinși, iar un cal al husarilor a fost împușcat.

Cei mai mulți erau locuitori din Binținți. Atunci a venit armata în satul Cioara, luînd 13 prizonieri în drum spre cîrciuma din Șibot, iar în Cioara au împușcat 13 [răsculați] și pe 15 i-au prins.

rmele au fost dărimate; Horea s-ar afla la Cîmpeni. Pe capul lui s-a pus un premiu de 100 de ducați dacă va fi adus viu, iar pe al lui Cloșca din Cărpiniș, care a fost de față la Singeorzu Trascăului, 50 de ducați.

Comisarul gubernial, Sebeș, *14 noiembrie*. El vrea să trimită la români pe oculistul Molnar ca să-i convingă [să se potolească].

Comisarul gubernial comunică în *15 noiembrie* raportul locotenent-colonelului Karp. În ziua de 9 el a atacat dinspre Hațeg pe răsculați și i-a împrăștiat, dar nu fără oarecare vărsare de sînge. Speră ca în curînd totul să fie iarăși în liniște.

Comisarul gubernial, Sebeș, *14 noiembrie*. Tinărul Horea vine cu 500 de oameni la Craiva, întrebă dacă vor să fie conscriși [militari], și după ce ei răspund afirmativ, îi pune să jure și să-l urmeze; dar asta se întîmplă în Cricău, și curțile nobiliare sînt devastate. Ziua următoare trebuia să se întîmple același lucru în Galda de Jos, însă între timp Schultz a încheiat armistițiul, și Horea a plecat. Dar locuitorii din Cricău sînt hotărîți ca — fie că Horea vine ori nu — să meargă la Alba Iulia și să ceară arme, pentru ca să nu mai fie apăsați de stăpîinii de pămînt.

Oficiul comitatens din Cluj, cu data de *13 noiembrie*. Nobilimea se va ridica neîntîrziat spre a se apăra singură sub conducerea comitelui suprem, contele Csáki.

Vicecomitele Albei de Jos, Ladislau Balo, cu data de *14 noiembrie*. Nobilii și funcționarii comitatensi, adunați la Aiud, își exprimă dorința ca — deoarece chiar locuitorii satelor făptuiesc în tot locul cele mai mari pustiiri, ba chiar ademenesc pe răsculați să vină — din fiecare sat în care s-au întîmplat jafuri, judele cu 6 jurați să fie trași în țeapă. Sînt îndrumați la comisarul gubernial.

Comisarul gubernial, cu data de *16 noiembrie*, propune să nu fie înmormîntați toți românii omoriți și se aprobă ca ici-colo, unii să fie puși pe roată.

Același, cu data de *17 noiembrie*. Din partea Oficiului superior al Zlatnei s-au pus premii pentru prinderea tinărului Horea, apoi a lui Bogolea Simion din Sălciua și a lui Ion Cloșca și faptul s-a comunicat armatei. Comisarul [gubernial] pune să se publice în comitatele Hunedoara, Cluj, Alba și Sibiu că pentru fiecare răsculat prins se vor plăti 30 de florini; în schimb, în fiecare sat care s-ar lăsa răsculat, judele și doi locuitori vor fi trași în țeapă, conform legii. Se aprobă din partea Guberniului.

S-au tipărit patente.

Comandantul general, cu data de *18 [noiembrie]*. A aflat de la generalul Pfefferkorn că în afară de nobilimea ridicată în părțile Aiudului, ale Turzii și ale Clujului, se înarmează și în comitatul Hunedoara vreo 400 de nobili. Guberniul răspunde că nu s-a ordonat insurecția, dar se poate presupune cu ușurință că nobilimea silită, pe urma atîtor exemple triste, trebuie să se țină pregătită, la un loc, deoarece ajutorul militar n-a putut sosi destul de repede. Între timp cei din Alba de Jos, Hunedoara, Tîrnava, Turda și Cluj, sînt avertizați să nu depășească în apărarea lor poruncile Guberniului.

Tezaurariatul minier, cu data de 18 noiembrie, comunică un raport al administrației Hunedoara. La ordinul locotenent-colonelului Karp, 115 răsculați arestați în castel au fost eliberați, fără nici o pedeapsă.

Comitele suprem al Sibiuului, baronul Rosenfeld, 18 noiembrie. Locuitorii din Cioara, Tărtăria și Sălciua au revenit la liniște și deci în acest comitat e totul liniștit.

În 20 noiembrie sosește la Guberniu plingerea Magistratului din Abrud. În 7 noiembrie sosesc românii, se dezlănțuie cu furie trei zile, jefuiesc toate casele, cară banii dărilor și ai comunității, împrăstie actele,ucid pe ulițe, în case și în biserici, silesc pe alții să treacă la religia românească.

DESPRE ISTORIA RĂSCOALEI LUI HOREA

Raport al comitelui suprem al Turzii, Ludwig Kálnoki, Reghinul Săsesc, prezentat 17 noiembrie. În ziua de 19 au sosit răsculații din Cîmpeni peste Baia de Arieș la Sălciua și au devastat curțile contelui Torotzkai; în ziua de 10 în Sîngeorzu Trascăului au devastat de asemenea două curți ale lui Torotzkai și au jefuit sediul franciscanilor și biserica reformată. În ziua de 11 s-au dus în orașelul Trascău și au jefuit circiuma contelui Toroczka. Comitele suprem a pus nobilii să alcătuiască o linie de observație de la munții Gurghiului pînă la Bagău și Cluj.

Oficiul superior al Zlatnei. Zlatna, 16 noiembrie. Bătrînul Horea se află în Domeniul de sus al Zlatnei la Albac; a numit alți juzi și jurați, și a spus că: „El este acuma stăpîn pe pămînt aici“.

Tezaurariatul, cu data de 20 [noiembrie], comunică rapoartele oficiilor tricesimale de la Zam și Hălmagiu care au fost devastate îndată după izbucnirea răscoalei; tricesimatorii nu au putut salva decît propria lor viață.

Tabla comitatului Tîrnavelor, cu data de 17 [noiembrie]. Încă totul e în liniște aici, totuși poporul e cu intenții rele și așteaptă doar un conducător. Preoții au început să se întrunească, dar li s-a interzis să o facă fără înștiințarea comitatului.

Guberniul ordonă^A să nu admită comitatul astfel de adunări decît în cazul că preoții aduc dovezi despre învoirea cerută de la Guberniu sau de la episcop.

În 24 noiembrie sosește la Guberniu știrea adusă printr-un curier de la cancelarul aulic, contele Eszterházi, despre hotărîrea împăratului de a se aplica procedura sumară și de a se proceda cu severitate, deoarece aceasta înseamnă menajarea cetii mari. Comandamentul general a obținut o copie prin intermediul Guberniului, dar în același timp Guberniul îl anunță că crede necesară aducerea a două regimente din Ungaria; că răsculații numai atunci vor merita iertare, dacă vor aduce îndărăt lucrurile furate și dacă vor preda armele și pe conducătorii [răscoalei],

și vor desemna pe câțiva bătrâni care vor putea fi considerați ostateci în cazul că vor tulbura din nou liniștea.

Nobilii din comitatul Tîrnavelor erau înarmați și, ca urmare a insurecției nobililor și a oamenilor liberi, ordonată de Guberniu, porunciră în ziua de 17 noiembrie să trimită locuitorilor din Băgaciu și Gălești 50 de oameni bine înarmați. Au semnat în calitate de comandanți contele Ladislau Bethlen și contele Ladislau Tholdalagi. Guberniul află despre toate acestea în ziua de 21 și înștiințează comitatul Tîrnavelor că din partea Guberniului nu s-a ordonat nici o insurecție.

Comisarul gubernial, Sebeș, cu data de 20 [noiembrie]. Mulți răsculați s-au potolit; în răscoală mai sînt: 1° Domeniul Zlatna, împreună cu întreg comitatul Alba de dincoace de Mureș; 2° părțile muntoase din apropierea Trăscăului ale comitatului Cluj; 3° fostul comitat al Zărandului.

Același, dat în Sebeș, 21 noiembrie. Schultz nu mai crede nici el însuși că ar avea vreun rezultat important convorbirea propusă la Cîmpeni. Guberniul arată Comandamentului general că într-adevăr este totuși cazul să se întrebuițeze forța, deoarece răsculații în timpul intervalului stabilit împreună cu Schultz au mai instigat și pe alții prin emisari, după ce s-au strîns și s-au adunat în cete; și în alte părți românii se agită.

Tabla comitatului Hunedoara, prin ștafetă, cu data de 20 noiembrie. Românii din Zărand vor să extindă planul de răscoală în țara întreagă; conducătorii lor principali sînt Ion Horea, Ion Cloșca, Crișan Petru (sic!). Vicecomitele Hunedoarei, Ștefan Hollaki, fugit la Arad, raportează Tablei comitatense că acolo a reușit să facă să fie trimise două companii din regimentul de Vins; răsculații care au îndrăznit să iasă sînt împușcați și astfel totul e în liniște. Tabla comitatului roagă ca aici să se procedeze tot cu severitate.

Tabla comitatului Tîrnavelor, în 2 a lunii curente. Datorită vigilenței nobilimii, e încă liniște. Trei iconari ruși, suspecti au fost prinși. Guberniul ordonă ca, în cazul că la audierea lor vor fi găsiți nevinovați, să fie trimiși în patria lor.

Comandamentul general, 22. Generalul Pfefferkorn are ordin ca, atunci cînd trupele necesare vor fi strînse la un loc, să procedeze cu asprime [împotriva răsculaților].

Funcționarii comitatului Turda, în ziua de 20 [noiembrie]. Pe cîmpie românii se agită, și soldații nu vor să se miște, deoarece nu au nici un ordin de la autoritățile lor. La intervenția Guberniului, Comandamentul general dă ordin comandamentului regimentului Savoia.

Funcționarii comitatului Treiscaune, cu data de 20 [noiembrie], doresc să zorească și să vie în ajutorul regiunilor la strîmtoare; nu se permit.

Bilet de mîină al împăratului, din ziua de 15 [noiembrie], ajunge la Guberniu în 23. Împotriva instigatorilor prinși să se aplice statariul după

un proces sumar, „bineînțeles, totuși, să nu se întâmple în asemenea cazuri nici un abuz“. Pentru fiecare căpetenie de răsculați, prinsă, să se plătească 300 de ducăți. Cu trupele să meargă un funcționar care să-i îndemne pe răsculați la ordine. Înștiințarea despre premiu se va face prin Patente.

Comandamentul general, cu data de 23 [noiembrie], se întreabă dacă nu cumva Guberniul a și întocmit un plan de operațiuni pentru trupe sau dacă nu ar fi necesară o concentrare [de trupe]. **Răspuns.** Guberniul nu poate să prescrie nici un plan de operațiuni pentru armată, iar concentrări cu pierdere de vreme sînt primejdioase în cazuri atît de urgente.

Domnul comite suprem v. Rosenfeld, Sebeș, 22 [noiembrie]. Arată că greu va putea fi restabilită liniștea altfel decît cu severitate.

Tabla regească, cu data de 20 [noiembrie]. Amăgirea că răscoala se întîmplă cu știrea preainaltă [a împăratului] a fost confirmată prin ne-intervenția soldaților, precum și prin faptul că ofițerii s-au lăsat chiar antrenăți în tratative. Guberniul, aflînd despre aceasta, cere Comandamentului general să trimită în marș mai mulți secui.

Comitatul Cluj, cu data de 24 [noiembrie]. Patentele sînt publicate din sat în sat de către un asesor al Tablei și un locotenent-major cu o escortă de 10 oameni.

Comisarul gubernial, Sebeș, 22 [noiembrie]. Înaintează raportul lui Molnar. Acesta cuprinde următoarele informații despre izbucnirea răscoalei, aflate din gura unui anumit Gheorghe Marcu — trimis la întvederea cu el de către căpitanul răsculaților — cu asigurarea sub jurămint a adevărului celor spuse; satul Criscior, la fel cu satele din jur, s-a anunțat în vara trecută să fie conscriși [militari], prin delegați trimiși la Alba Iulia. Stăpînii de pămînt l-au pus în carceră pe servitorul delegatului, confiscîndu-i cei doi boi. Atîtea au fost cele întimplute pînă la adunarea de la Mesteacăn. În această adunare Horea întreabă marea mulțime de români adunați dacă vor să ție cu împăratul sau cu nobilimea? În cazul întii să-l urmeze numai pe el, să-și aducă arme de la Alba Iulia, și atunci vor fi liberi de iobăgie. Toți sînt mulțumiți, el le ia jurămintul, și la 1 noiembrie, înainte de amiază, pornește toată „trupa“ și ajunge la Curechi. Horea rămîne în urmă și în locul lui merge cu ei George Crișan, numit de el conducător. O parte a poporului innoptează pe cîmp. La miezul nopții se trage clopotul și se face zgomot cu vestea că vin cîțiva nobili călare, ca să-i omoare, pentru că vor să meargă la Alba Iulia. Nobili au venit cu soldați, îmușcă, doi nobili sînt omoriți. Conducătorul îi indeamnă să vină mai departe la Alba Iulia. Între timp se ivește teama ca în acest răstimp nobilimea ar putea face rău femeilor și copiilor lăsați acasă, și atunci încep furia, uciderile și incendierile.

După toate împrejurările nu pare verosimil că Horea ar fi fost acolo. Așa îmi spune și verbal comisarul gubernial, baronul Bruken-thal.

Molnar a mai adus știrea că în toată regiunea Crișurilor numai satul Tebea a refuzat să se asocieze cu răsculații.

În același timp, comisarul gubernial declară că în tot cazul trebuie să se stăruie ca răsculații să fie impresurați, deoarece greu le va putea fi scoasă din cap ideea pe care și-au și însușit-o despre împărțirea moșii și a bunurilor nobiliare.

Uibaru Ursu, care e în închisoare la Alba Iulia, e recunoscut de Schultz ca fiind acela cu care, sub numele de tânărul Horea, a stat de vorbă la Cricău. Guvernul se plinge atunci, în 25 noiembrie, la Comandamentul general, că Schultz începe noi tratative, și asta fără împuternicire; comisarul gubernial a fost indicat pentru aceasta. Comandamentul general să comunice Guvernului planul cum să fie impresurați răsculații.

Funcționarii comitatului Hunedoara, în ziua de 23 [noiembrie]). Și locuitorii din Banat comit violențe, și astfel de incidente sînt de temut și din învecinata Țară Românească. Patentele au dat puține rezultate, deoarece amăgirea domnește pretutindeni și nu se îndrăznește să se pună capăt, cu forța, răscoalei.

S-a comunicat Comandamentului general.

Același, în 25 [noiembrie]. În Brad se află evrei, ca să tirguiască lucrurile furate.

Comandamentul general, cu data de 25 [noiembrie]. Generalul Pfefferkorn are ordin ca îndată ce trupele necesare vor fi concentrate să opereze împotriva răsculaților și, în caz de nevoie, să folosească chiar și forța.

În 27 noiembrie, comitatele Odorhei și Treiscaune fac pregătiri pentru insurecție. Guvernul îi muștră. Același lucru se întîmplă și în comitatul Turda.

Comitele suprem al comitatului Cluj, contele Csáki, raportează în 23 noiembrie că se află împreună cu nobilimea la Florești, dar, la vestea că Horea are de gînd să năvălească la Călățele, va lua altă poziție. Guvernul îl muștră pentru chemarea sub arme, dar anunță Comandamentul general că în caz de nevoie să cheme trupele din comitatele Bihor și Sătmar.

Funcționarii comitatului Solnocu de Mijloc, în 25 [noiembrie]. Mișcări îngrijorătoare în comitat.

Funcționarii comitatului Hunedoara, în 27 [noiembrie]. Horea a fost la Brad și a răsculat din nou oamenii, ba i-a și obligat prin jurămint să facă incursiuni.

Comisarul gubernial, Sebeș, în 27 [noiembrie]. Vagmistrul Bernhard din regimentul Leopold Toscana care s-a dus la Rîmeți după furaje cu o unitate de 8 soldați a fost omorît împreună cu toți oamenii săi în afară de unul rănit.

Comandamentul general, cu data de 27 [noiembrie]. Acum se va trece la operațiunii militare. Îngrijorarea nobililor este de neînțeles; din ziua de 12 nu s-au mai comis nici un fel de acte de violență. Guvernul răspunde că pînă și patrurile au fost maltratate după ziua de 12.

Același, în ziua de 27. Se plinge că i se recomandă să îndeplinească prealnaltele ordine: el își cunoaște doar datoria, și chiar mai mult decît atîta. Dorește să știe în ce constă primejdia care privește indeosebi armata. Comandantul este gata să plece cu garnizoane de aici la fața locului.

Răspuns. Locotenent-colonelul Schultz, prin armistițiul acordat a făcut ca răsculații să se întărească și mai mult și, prin emisari, să extîndă și mai departe agitația.

Conform unui raport tot al aceluiași, din ziua de 28, vagmistrul a fost răpus, iar ceilalți răniți. Asta s-a întîmplat în Ponor. Vagmistrul a fost împușcat în cap. Au fost ademeniți într-un loc strîmt, prin promisiuni de bună găzduire. Cîțiva bătrîni și preotul au salvat viața celorlalți¹.

Același, în ziua de 28 [noiembrie]. Deoarece trupele vor înainta, Guvernul să-i exprime părerea dacă mai e cazul să se utilizeze forța. **Răspuns.** Dacă răsculații nu se predau, atunci trebuie considerați rebeli și incendiatori și să fie tratați ca atare.

Comisarul gubernial, Sebeș, în ziua de 28 [noiembrie]. Audierea prizonierilor continuă; acelora care sînt eliberați după o pedeapsă corporală conform ordinelor în vigoare li se tunde părul foarte scurt și li se atrage atenția că vor fi tratați cu toată severitatea, dacă vor fi surprinși că fac „excese“.

În ziua de 29 noiembrie nobilimea ce se afla la Cricău, în comitatul Alba, se plînge că în timpul devastării satului, locotenentul-major Probst era la o depărtare de mai puțin de 1/4 de ceas și, totuși, nu s-a dus acolo, ba chiar și-a însușit de la „răufăcători“ multe lucruri furate. **Răspuns.** Pot să dovedească acestea?

Funcționarii comitatului Hunedoara, în 28 [noiembrie]. Preoții au contribuit mult la răscoală, chiar preotul din Lăpușnic poartă vorbe îngrijorătoare; totuși nu consideră că ar fi prudent să fie prins el singur.

DESPRE ISTORIA RĂSCOALEI LUI HOREA

Rescriptul 22. Statariul e desființat pînă va sosi la Deva comisia aulică. Amnistia să se publice; insurecția nobililor fără incuviințarea Curții [imperiale] este de condamnat.

Comisarul gubernial, Sebeș, în 29 [noiembrie]. Ursu Uibaru e executat. Din interogatoriu reiese că preoți și soldați lăsați la vatră au participat în mare măsură la răscoală.

Același, în ziua de 30 [noiembrie]. Conform unui raport al căpitanului Richard, numărul răsculaților sporește în jurul Zlatnei. Secuții au ajuns în ziua de 30 în Sebeș, 100 se duc la Zlatna, 100 la Ponor și Rîmeți, 100 la Geoagiu de Jos, 200 la Deva, 100 la Soimuș, ceilalți, prin comitatul Zărand, în Arieșu Mare și Mic, Baia de Arieș, Cîmpeni și Lupșa.

Același, Sebeș, în ziua de 30 [noiembrie]. Din rapoartele comiților supremi baronul Bornemisza și Andreas Rosenfeld, datat în Orăștie la 30 noiembrie, reiese că răsculații au tăiat legătura maiorului Stojanics cu Deva și că Deva e din nou amenințată. Oamenii au arme și îndrăzneală. **Se trimite secuii în grabă la Deva.**

Același, cu data de 30 [noiembrie], seara la 9 ceasuri. Îngrijorări, deoarece ordinele Comandamentului general sînt nehotărîte; generalul Pfefferkorn a trebuit din nou să întrebe dacă să se întreprindă forța.

Funcționarii comitatului Hunedoara, în ziua de 30 [noiembrie]. O mare ceată de răsculați din districtul Iliei s-a dus, înarmată, la Gurasada și amenință să atace Deva în ziua de 30.

Tezaurariatul comunică în ziua de 1 decembrie raportul vameșului din Hălmagiu, Szevesztrényi. El trebuia să ducă la Deva bani oficiali, cu o escortă de 6 soldați; la Brad a fost prins și din ordinul lui Horea ținut sub pază foarte severă. În ziua următoare, Horea a ținut o adunare cu peste 7 000 de oameni, și vameșul, împreună cu însoțitorii săi, a fost lăsat liber numai la cererea repetată a unor preoți.

În 2 decembrie, comisarul gubernial, Sebeș, în ziua de 1 decembrie. Maiorul Stojanich a sosit în noaptea de 29 noiembrie la Brad și a eliberat un caporal, 4 husari și alte 12 persoane ținute în prisoare la răs-

culați, cu care ocazie 5 rebeli au fost prinși, iar unul răpus. Prizonierii declară că Giurgiu Crișan ar avea adunați 9 000 de răsculați. Nu s-au încumetat să cerceteze mai îndeaproape numărul mare, și a scris în Ungaria după ajutor.

Comisariul gubernial, Sebeș, 1 decembrie. Locotenentul major Messterházi din regimentul Oros detașat la Baia de Arieș a fost atacat împreună cu detașamentul său; el însuși cu 9 soldați a fost răpus, rămînd din unitatea sa în viață numai 2 răniți. Românii au făcut baraje din copaci tăiați pe drumul dintre Mogoș și Zlatna și au pus 300 de oameni să păzească aceste baraje.

Tezaurariatul minier, în 2 decembrie. Conform unui raport al Oficiului minier superior din Zlatna, locotenent-colonelul Schultz a plecat în marș spre Ponor cu 60 de husari; locotenentul major Probst trebuie să-i urmeze cu 40 de secui. Românii făcure în grabă un baraj de copaci tăiați și Probst a fost izolat de Schultz. Se fac numeroase baraje în pădure, pentru a întrerupe comunicarea trupelor din munți. Funcționarii din Baia de Arieș au făcut de frică o înțelegere cu 5 sate învecinate, iar Zlatna e în pericol.

Episcopul ortodox Nichitici, Orăștie, în 29 noiembrie. Cîțiva preoți și bătrîni din cîteva sate de lîngă Mureș promit să se reîntoarcă la supunere.

Comandamentul general, în 29 noiembrie. Dacă vor fi lipsă mai multe trupe de grăniceri, Guvernul să spună precis cîte batalioane din care grăniceri și unde trebuie trimise. **Răspuns.** Guvernul nu cunoaște planul de operațiuni, nu poate deci aprecia nici numărul trupelor necesare; totuși, din rapoarte se poate vedea că prezența grănicerilor e necesară și la graniță și că deci Guvernul dorește ajutor de trupe din Ungaria.

Același comunică din raportul comandamentului cetății Tirgu Mureș știrea că cetățenii de acolo au pornit, pe jos și călare, înarmați, provocînd mare vîlvă între poporul de rînd. **Răspuns:** Guvernul este nemulțumit de înarmarea și pornirea [la luptă] a nobililor și a orășenilor, a și dojenit comitatele pentru acest fapt, iar acum din nou comitatul Tirnavelor.

Funcționarii comitatului Cluj, cu data de 27 [noiembrie]. Nobilii porniți [la luptă] au prins 85 de răsculați la Sălciua. Curînd după aceea sosi căpitanul de cavalerie Hertelendi cu o unitate militară și se consfătuie cu răsculații, apoi îi lămuri pe nobili că, în urma convorbirii avute cu răsculații, el trebuie să-i elibereze pe prizonieri. Aceasta s-a și întimplat.

Oficiul comitatens al Tirnavelor. Tabla regească și Magistratul Tirgu Mureșului sînt îngrijorați pentru orașul Tirgu Mureș. **Răspuns.** Vor sosi acolo cîteva companii de grăniceri pentru întărirea garnizoanei.

În ziua de 3 decembrie, Comisarul gubernial. Sebeș, 2 decembrie. Schultz a plecat în ziua de 29 cu 143 de infanteriști și 68 de husari la Rîmeți, găsînd toate culmile și trecătorile ocupate de țărani. S-au tras focuri din amîndouă părțile. 17 țărani au fost omoriți. Schultz a trebuit să se retragă la Cacova și chiar în timpul retragerii a fost rănit un ofițer.

Funcționarii comitatului Hunedoara; din 2 decembrie. În ziua de 29 noiembrie a venit o ceată la Ilia și, după ce au comis tot felul de fărădelegi, răsculații porunciră locuitorilor să vie la Hălmagiu în ziua

de 1 decembrie. Toate satele acestui cerc sînt gata să vină în acea zi la Hălmațiu.

Comitatul Turda, în 30 noiembrie. Tulburările care au crescut pînă la izbucnire au fost reprimite prin sosirea unui detașament din regimentul Savoia.

În 4 decembrie. Funcționari ai comitatului Cluj, în 1 decembrie. Ei trimit un interogatoriu ca dovadă cît de mult a contribuit la extinderea răscoalei nechibzuitul fel de comportare al locotenent-colonelului Schultz. Din interogatoriul reiese: 1) că Schultz s-a angajat la o convorbire prietenească cu răsculații, pe conducătorul lor l-a bătut pe umăr și le-a acordat un armistițiu de opt zile. 2) Nu și-a făcut scrupule ca în timpul acestei convorbiri să dorească și să accepte ca dar un cal — care aparținuse înainte unui nobil omorît de răsculați — și care îi fusese adus lui Cloșca.

Comisarul gubernial. Sebeș, în 4 decembrie. A dat dispoziții ca în fața soldaților, cînd înaintează, să le meargă în față un preot care să dea sfaturi răsculaților.

Același, în ziua de 4 [decembrie]. Deoarece generalul Pfefferkorn este chemat la Alba Iulia, va merge și el acolo. Răsculații se adună din toate părțile spre Horea, în regiunea Blăjeni, unde accesul dinspre o parte este foarte greu.

Comisarul gubernial, în ziua de 4 [decembrie]. Propunerea făcută de provizoratul fiscal al Zlatnei pentru prinderea lui Horea pare acceptabilă.

Același, în ziua de 4 [decembrie]. Se trimit la Deva două tunuri. O divizie de secui merge de la Tîrgu Mureș la Cluj ca să închidă aripa stîngă a răsculaților dinspre Gilău și Huedin.

În 6 decembrie. Comisarul gubernial. Sebeș, 3 decembrie. Conform unui raport al maiorului Stojanich din Hălmațiu, 30 noiembrie, el a fost atacat de o ceată puternică de răsculați din mai bine de 40 de sate. Cînd s-a dus în întîmpinarea lor, ei s-au oprit la o oarecare depărtare și, la cererea maiorului, au trimis 6 delegați care au declarat că s-au adunat din porunca lui Horea. Maiorul i-a îndemnat la ascultare, ei au promis, și-au slobozit puștile în aer și s-au împrăștiat. Comisarul primește diferite știri că românii încep să nu se mai încreadă în Horea. El a încredințat pe protopopul din Abrud să lămurească mai departe poporul asupra amăgirilor lui Horea. Deoarece acum armata vrea să acționeze cu severitate, el vrea ca, după ce se va provoca oamenilor prima spaimă, să li se propună — în condițiile prescise — dispozițiile pentru iertare.

Același, Alba Iulia, în ziua de 5 [decembrie]. Locuitorii din Ponor și Rimeți l-au rugat pe comisar, prin delegați, ca acei locuitori din satele lor care sînt nevinovați să fie cruțați; ei vor să predea pe răsculați și pe conducătorii răscoalei. Acestea s-au comunicat trupelor care se află în drum spre ei.

Deoarece maiestatea sa consideră pierdere de vreme tratativele Guvernului și ale Comandamentului general prin note și a criticat acest procedeu, Guvernul comunică cu data de astăzi că guvernatorul însuși a adus la cunoștința comandantului prima știre despre răscoală; apoi toate rapoartele sosite au fost comunicate comandantului imediat, brevi manu, și, numai după ce el le-a citit, au fost înregistrate la Guvern și pe urmă au fost aduse la cunoștința Comandamentului general și în scris, pentru ca cele discutate să poată fi trecute cum trebuie în protocoale. Deci, prin aceasta, nu s-a întîmplat nici un fel de tărăgănare din partea Guvernului.

În 7 decembrie. Comisarul gubernial. Alba Iulia. În 6 decembrie. A pus să fie împărțite comandanților de trupe patentele de amnistie ca să poată fi publicate și explicate prin preoți, în prezența funcționarilor comitatensi. Numai în cazul că și după aceasta oamenii ar fi recalitrânți, să se procedeze împotriva lor cu dușmănie. Vrea să arate patentele pretutindeni unde vor fi adunări mai mari de popor; pentru aceasta vrea să meargă el însuși la Zlatna. Comandamentul general se opune la chemarea celor 450 de soldați din trupele ilirice care se află pregătiți. El cere instrucțiuni cum să se procedeze în privința restituirii lucrurilor furate după publicarea amnistiei; apoi, dacă și răsculații pot beneficia de amnistie. Guvernul întreabă Curtea [imperială] despre toate acestea.

În 8 decembrie. Comisarul gubernial. Alba Iulia, în ziua de 6 decembrie. Răsculații se îngrămădesc la Zlatna; au fost duse acolo 2 tunuri. Locotenent-colonelul Ott se va deplasa cu trupele sale acolo, de la Orăștie peste Bozeș. Locotenent-colonelul Klestintzki va trimite din Deva la Băița o pază suficientă pentru funcționarii înspăimântați.

Același, Zlatna, în 7 decembrie. A găsit aici pe toți înspăimântați. Preoții dau asigurări că răsculații se vor preda curînd, deoarece se tem.

Comitele suprem al Hunedoarei, baronul Bornemisza, în ziua de 7. Au sosit din Banat trupe de ajutor și se așteaptă încă mai multe.

Comitatul Cluj, în 4 decembrie cere ca, deoarece soldații în permisie sînt în majoritate români, în împrejurările de acum aceștia să fie rechemati. Se comunică Comandamentului general.

În 9 decembrie. Comandamentul general, cu data de 7. Se plinge că funcționarii comitatului Hunedoara au cerut, printr-o ștafetă trimisă la generalul Koppenzoller, aducerea în Transilvania a regimentelor Württemberg și de Vins. Ca urmare, unitățile militare cele mai apropiate au și primit ordin, îndată, prin ștafetă, să intre în Transilvania prin dreapta și prin stînga Mureșului. Comandamentul general, care nu are cunoștință de o astfel de primejdie — cum pretextează comitatul Hunedoara —, pentru a cruța trupele de ostenele inutile, iar fiscul de cheltuieli, s-a văzut silit să spună generalului Koppenzoller să recheme trupele pornite în marș pe Mureș. Guvernul reproșează comitatului Hunedoara că a cerut trupe de ajutor fără știrea prealabilă a Guvernului. În ce privește Comandamentul general, se lasă la aprecierea lui dacă, pentru a menaja trupele de oboseala drumului de reîntoarcere, acelea, care au și sosit, să fie lăsate citva timp în localități în care au ajuns, spre siguranța acestora.

Nichitici, cu data: Țebea, în 5 decembrie. Locuitorii din Șoimuș au promis în urma îndemnurilor sale să se liniștească și chiar să restituie lucruri furate. Ziua următoare vrea să meargă la Brad, însoțit de secui, unde a chemat preoți și delegați din 25 de sate. Apoi vrea să meargă în regiunea Abrud.

Nobilimea refugiată la Sibiu. Pretinsa liniște din comitatul Hunedoara constă în aceea că, deoarece n-a mai rămas nimic de furat, nu se mai fură nimic; de altfel, iobagii stăruie în împotrivirea lor față de stăpînii lor de pămînt. Ei cer astfel de măsuri încît să poată merge acasă în siguranță. Comisarul gubernial e incredințat ca împreună cu generalul Pfefferkorn să dispună cele necesare.

La 1 decembrie. Funcționarii comitatului Hunedoara, cu data de 8 decembrie. Poporul de acolo e încă tot în fierbere, și așteaptă doar primăvara. Patentele publicate oamenii le atribuie nobililor și spun că faptele lor nu ar putea fi împotriva voinței împăratului, deoarece el

le-ar fi putut înăbuși ușor cu armata. Cînd maiorul Stojanich a vrut să se posteze [cu trupele] la Mihăileni, a fost reținut de răsculați; a trebuit să răpună pe cițiva pentru a-i împrăștia pe ceilalți.

Aceiași, în 9 decembrie. Închisorile din Deva sînt tixite. **Răspuns.** Să fie transportați unii la Hunedoara și la Orăștie.

Nichitici din Mihăileni, în 8 decembrie. Locuitori din 15 sate din cercul Zărand s-au oferit să restituie lucrurile furate și să urmeze ordinele; tot așa și locuitorii din Crișcior. La hotarele localităților Mihăileni și Blăjeni ceata secuilor s-a împotrivit, fără să se reîntoarcă la cei doi preoți pe care i-a trimis acolo. Au rămas morți 48 de țărani, alții au fost răniți și prinși. Patenta de amnistie se traduce în limba română și se trimite în localitățile răscolate.

Comisarul gubernial, Zlatna, în 9 decembrie. Sublocotenentul Hoffmann din primul regiment român, care este postat în Abrud, are un plan să-l prindă pe Horea: a intrat cu el în corespondență sub numele de Petru Lup. Comisarul i-a trimis o rezoluție la plîngerea lui Horea, apoi o patentă de amnistie și un îndemn al episcopului, toate în limba română. Expediția locotenent-colonelului Schultz la Ponor și Rimeți s-a terminat fără rezultat, locuitorii adăpostindu-se de teamă în păduri. Comisarul le trimite patente de amnistie.

Aceiași, Zlatna, în 10 decembrie. Nici satele care sînt acum în liniște nu predau armele.

Aceiași, Zlatna, în 10 decembrie. Două mii de răsculați au vrut să-i închidă calea locotenent-colonelului Kray între Buceș și Mihăileni; i-au oprit avangarda. Kray înaintează, îi provoacă să depună armele; toți se împotrivesc; cad răpuși 85 de țărani, între care o căpetenie a lor; mai mulți sînt răniți și 30 prinși. În ceata aceasta erau locuitori din 6 sate, și între ei și de aceia care la îndemnurile episcopului au promis să se reîntoarcă la liniște. Numai dintr-un singur sat, Blăjeni, au fost 52 de morți. Comisarul a ordonat comitelui suprem, baronul Bornemisza, prin ștafetă, ca răniții să fie îngrijiți, pentru a cîștiga și pe această cale încrederea poporului.

Rescript preainalt cu data de 29 noiembrie. Guberniul să dea sprijin contelui Jankovich în activitatea sa. Să se caute cu cea mai mare atenție lucrurile furate, dar nu în mod arbitrar de către cei păgubiți, ci de funcționarii comitatensi.

Comisarul gubernial, în 11 decembrie, Zlatna. Din satul Dupăpia-tră, unde diferite patrulare militare au fost oprite și omorîte, au venit la el ca delegați 2 preoți și 6 locuitori și, în numele satului, au promis numai bine. El va reține ca ostateci pe trei dintre ei. La intervenția episcopului Nichitici, prizonierii de la Mihăileni au fost eliberați; comisarul nu aprobă. Guberniul îl critică pe episcop pentru aceasta.

Comandamentul general, cu data de 10 [decembrie]. Comisarul gubernial a făcut o întîmpinare, dacă dispoziția Comandamentului general de a trimite în altă parte trupele din cercul Albei de Sus și din unele localități ale comitatului Tîrnavelor și din districtul Hațeg este recomandabilă? Comandamentul general îl acuză că s-a amestecat în chestiuni și dispoziții militare.

In 15 decembrie

Decret aulic cu data de 29 noiembrie. Numai răsculații și acei care s-au făcut vinovați de fapte criminale sigure să fie menținuți în închisoare, ceilalți să fie lăsați liberi să meargă la gospodăriile lor.

Nichitici, Abrud, 11 decembrie. Locuitorii din Stănița au predat 5 cai furați de la husari, iar cei din Blăjeni 7 puști militare. Este de părere să se trimită patente de amnistie și episcopului din Arad, căruia îi este subordonat și o parte din cercul Zărând. Guvernul trimite patente la Arad.

Comandamentul general. 14 decembrie. S-au dat dispoziții ca soldații în concediu din trupele trimise împotriva răsculaților, care vor fi întilniți în sate, să fie imediat reținuți la trupe.

În 16 decembrie. Comisarul gubernial. Zlatna, 14 decembrie. După ce a pus să fie publicată amnistia la Zlatna în ziua de 11, a plecat în 12 la Abrud și a dat dispoziții ca și aici să fie publicată patenta de către episcop, în fața delegaților veniți din diferite sate. Din amîndouă satele Arieș, apoi din Musca și din întreg domeniul Băii de Arieș nu s-au infățișat delegați; ei s-au adunat cu toții, cu femei și copii, la Cîmpeni. Locotenent-colonelul Schultz a vorbit cu ei, dar ei întocmeau cereri. Comisarul gubernial trimite acolo o patentă prin mijlocirea unui preot, în numele episcopului. Horea și Cloșca se spune că sînt în ceata aceasta. Poporul din această regiune este excepțional de dușmănos, nepăsător la orice fel de muștrare, și a adus îndărăt harnașamente și cea mai mare parte a armelor. Locotenent-colonelul Schultz n-a vrut să admită ca locotenent-coloneii Kray și Ott să meargă și ei la Cîmpeni. Dar cînd s-a văzut împresurat în acel sat și răsculații au avut îndrăzneala să captureze alimente trimise acolo sub escortă militară, el a scris, cerînd grabnic ajutor, pe care i l-au trimis. Maiorul Stojanich a primit ordin să se deplaseze din cercul Zărând spre Abrud, datorită cărui fapt Zărândul a fost lăsat pradă unor noi tulburări. Se pare că nu în tot locul (prin aceasta mă refer la Comandamentul general) informația despre adevărata stare a lucrurilor este bună. După aceea s-a grăbit la Alba Iulia, pentru a se consulta cu generalul Pfefferkorn asupra știrilor pe care le-a cules personal, apoi va veni la Sibiu pentru a primi și știri adevărate.

În 17 decembrie. Comandamentul general, 17 decembrie. Un escadron din regimentul Savoya va fi transferat de la Reghin la Cojocna și Cluj.

În 18 decembrie. Comisarul gubernial. Sibiu, cu data de 18 decembrie. Locotenent-colonelul Schultz și maiorul Adorján, cu o armată de 750 de soldați, sînt împresurați la Cîmpeni de către vreo 6 000 de răsculați, și izolați cu totul de Abrud. Locotenent-colonelul Kray din Abrud, locotenent-colonelul Ott din Bucium, maiorul Stojanich din comitatul Zărând și maiorul Dolcinego din Ponor, Rîmeți și Mogoș i-au venit în grabă în ajutor, și s-au luat măsuri ca trupele să primească prin Zlatna alimente și furaje. Nichitici este cu armata ca să publice amnistia și pentru a treia oară, la Cîmpeni. Guvernul admonestează comitatul Hunedoara că posturile funcționarilor care au fugit încă nu sînt ocupate și că prin 15 decembrie în întreg cercul Zărând nu era încă nici un funcționar al comitatului.

În 19 decembrie. Comisarul regesc, contele v. Jankovich, dat în Deva, 17 decembrie. Cere să-i fie comunicate toate ordinele date de Guvernul privitor la tulburările poporului. Aceasta se face prin curier.

În 20 decembrie. Comandamentul general, în 20. Deoarece zăpada intrerupe toate operațiunile, trebuie gîndit, de comun acord cu autoritățile provinciale, la o dislocare a trupelor potrivit scopului. Comisarul suprem provincial, contele Kemény, e trimis la Alba Iulia, ca să dis-

cute cu generalul Pfefferkorn și să decidă asupra dislocării trupelor.

În 21 decembrie. Rescript aulic, în 10 decembrie. La cutezanța crescîndă a poporului, care nu se sfiește să maltrateze chiar armata, trebuie să se procedeze împotriva răsculaților cu toată severitatea. Din regatul Ungariei au fost chemate în țară trupele necesare; Guvernul de comun acord cu Comandamentul general să folosească cele mai potrivite mijloace din cauza mării depărtări; din Viena nu se pot da decizii asupra acestui amănunt.

În 23 decembrie. Nichitici, din Abrud, în 20 decembrie. El a înaintat pînă la Cimpeni cu Kray. Satele Certej, Cimpeni, Arieșu Mic și Ponor au predat cîteva arme, numai din parohia anexă a Albacului, Arada, unde Horea își are adăpostul său sigur, nu au apărut nici preoți, nici țărani.

Același. Florești, în 20 decembrie. La cererea contelui Jankovich el merge la Deva. Locuitorii din Bistra au predat pe un căpitan al lor locotenent-colonelului Kray.

Comandamentul general, în 21 decembrie. Trupele din Banat sosesec. Schultz pornește atacul asupra ultimei cete a lui Horea la Arada și, dacă nu o va putea împrăștia, atunci ea va fi împresurată cu ajutorul trupelor noi din Banat și se va pune capăt răscoalei.

În 24 decembrie. Comandamentul general, în 22. Predă o înștiințare a comitatului Tirnavelor în original, primită de la regimentul Savoya, conform căreia diferite sate din acest comitat și două localități din comitatul Făgăraș au trimis delegați la Horea și că, tot acolo, cu ajutorul preoților, se strîng bani de drum pentru Horea și că acești trimiși încearcă să cumpere arme la Sighișoara. S-a dat ordin ca în aceste sate să plece cîteva soldați din regimentul Savoya. Guvernul ordonă acestor comitate să-i prindă pe instigatori cu ajutorul armatei, dar nu cumva să-i amestece pe nevinovați cu vinovații.

Rapoartele generalului Pfefferkorn, care ajung pînă la această zi și au fost comunicate brevi manu guvernatorului, aduc știri că răsculații au fost cu totul împrăștiați. Schultz a căutat zadarnic pe căpetenia de răsculați, Horea, în Albac și Arada; se crede că el este în munți sau a plecat în Ungaria. În munți au fost detașate patrulare puternice. Trupele se ocupă acum să ceară armele și lucrurile furate.

În 25 decembrie. Comandamentul general, în 25. Fiind restabilită liniștea, trupele de la graniță de sub comanda general-maiorului baron Sturm au fost oprite pe loc în stațiile de intrare.

Răspuns. Pentru asigurarea menținerii liniștii, ar fi totuși mai bine ca trupele să fie lăsate să vină.

În 4 ianuarie 1785. Locotenent-colonelul Kray, Abrud, în 31 decembrie. O unitate militară expedită de locotenent-colonelul Kray l-a prins în păduri, în ziua de 27 decembrie, cu ajutorul cîtorva din Arieșu Mare, pe Horea, căpetenia răsculaților, împreună cu primul său căpitan, Ion Cloșca. Amîndoi au fost transportați în ziua de 31 la Abrud și la 1 ianuarie la Alba Iulia. Cînd a fost prins, Horea a scos din sîn un pachet de scrisori și le-a aruncat în foc.

^A În data de 20 noiembrie (text intercalat de G. Casse).

¹ Adnotarea se raportează la înregistrarea precedentă *General Commando*, den 27.

VIII

SAMUIL MICU (1745—1806)

Samuil Micu s-a născut la Sadu, lângă Sibiu, în 1745. Își începe studiile la școala sătească din Sadu și le continuă la Blaj. În 1766, odată cu terminarea studiilor la Blaj, este trimis la Viena pentru a studia teologia și filozofia, ca apoi să se întoarcă la școlile din Blaj ca profesor de matematică și filozofie, unde funcționează pînă în 1779. În acel an ia din nou drumul Vienei, unde rămîne pînă în 1782, cînd se întoarce la Blaj. Ajungînd în conflict cu episcopul Ioan Bob, va părăsi Blajul, așezîndu-se la Buda ca cenzor al cărților românești ce se tipăreau acolo. Avînd sănătatea șubredă încă mai de mult, se stinge în primăvara anului 1806.

A lăsat o bogată moștenire culturală de neprețuită valoare; operele sale filozofice, lingvistice, teologice și unele istorice au rămas pînă astăzi în manuscris. A făcut multe traduceri, realizînd contactul cu marile curente culturale ale epocii.

Cea mai importantă activitate o desfășoară pe tărîmul istoriei. Între cele două călătorii la Viena scrie *De ortu, progressu conversione Valachorum*; tot atunci (1778) termină prima sinteză a istoriei românilor, *Brevis historica notitia*. Contribuie apoi la alcătuirea memoriului *Supplex Libellus Valachorum* și realizează lucrările: *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* și *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri*. Pragul secolului al XIX-lea îl găsește lucrînd la marea sa sinteză, *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor*, în patru tomuri, pe care n-a reușit s-o încheie.

În gîndirea social-politică a lui Samuil Micu se oglindește ideologia intelectualității românești din Transilvania, impregnată de spiritul luminilor de nuanță moderată. Aflată sub influența luminismului wolfianist și a politicii de reforme a lui Iosif al II-lea, această intelectualitate susține principiile reformismului politic promovat de Curtea din Viena și luminarea poporului, ridicarea lui din starea în care se afla cu ajutorul culturii. Cu o asemenea concepție, Samuil Micu înfățișează în mod obiectiv cauzele revoluției, exploatarea nemiloasă a țărănimii, dar nu a putut înțelege și judeca just revoluția maselor țărănești de sub conducerea lui Horea.

Ms. orig., Bibl. Acad. Filiala Cluj-Napoca, fond. Oradea, nr. 436 (67), în —8°, 680 p., în limba română, autograf, cu caractere chirilice, text complet, scris în 1801, avînd titlul: *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor. Acum într-acest chip așezată și din mulți și vechi și noi scriitori culeasă și scrisă de Samuil Clain de Sad, ieromonahul din mănăstirea S.S.S. Troiță din Blajiu*, t. I—IV, în Blajiu, 1801—1805; tomul 1. În care se află fragmentul

referitor la răscoala lui Horea (Partea a 4-a, *Domnii Ardealului*, p. 492—496), pe lângă titlul general al lucrării are ca titlu al volumului: *Istoria românilor în Dacia*.

Ediții: Opera cea mare a lui Samuil Micu este inedită. S-au tipărit fragmente din t. I (primele 32 p. și partea „Începutul Unirii de la 1697 pînă la 1773”) și din t. IV.

Părți din fragmentul referitor la răscoala lui Horea au fost publicate de N. Iorga în *Istoria literaturii române în secolul XVIII (1688—1821)*, II, București, 1901, p. 185—188; idem, *Istoria literaturii române*, vol. VIII, 1, p. 167—200; ed. a II-a, București, 1933, p. 190—191, și D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1948, p. 106; C. Cimpeanu, *Introducere la ed. Samuil Micu, Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, București, 1963, p. XI.

ISTORIA ȘI LUCRURILE ȘI ÎNTÎMPLĂRILE ROMÂNILOR

Pe vremea împărătesei Mariei Teresei, la anul 1762 [...] ¹ au început a să face milităria în Ardeal, așa cît în anul 1764 au fost pusă în starea sa. În anul 1780, în luna lui octombrie, după ce 40 de ani au împărățit, au murit și au lăsat 500 de florinți nemțești, să-i împartă vlădicul de la Blajiu Grigore Maer la săracii români.

După Maria Teresia în domnia Ardealului, precum și în crăia Țării ungurești, au urmat feciorul ei, Iosif II. Acesta au fost un împărat și domn foarte milostiv și drept, și cu săracii bun părinte. Acesta au stricat iobăgia, care era un chip de robie păgînească că carii erau iobagi, trebuia patru zile în săptămînă să lucreze domnului la carele era iobajiu, și toți ciți să nășteau feciori din iobaji, iobaji era, nu putea să se mute cu lăcașul fără numai unde domnul său îl voia, și de să muta, legat îl aducea domnul său îndărăpt. Și mai multe alte greutăți avea bieții iobaji.

[Aceasta nu au ținut sistema cea mai dinainte a Ardealului, toate scăunetele le-au făcut varmeghii și naționalitatea ungușilor, săcuilor și a sașilor nu o ținea, ci toate neamurile creștine din Ardeal aceleași privileghieri avea pretutindenea în Ardeal, și fieștece om ori din ce neam în fiește care orașiu și cetate putea cum vrea, și moșteni, căci și] ² (împăratul Iosif II venind în Ardeal au venit la el un om bătrîn român prost ³ și s-au plîns înaintea împăratului pentru greutățile slujbei cu care Petru Barceai unguș calvin preste măsură-i asupra. Barceai au zis cătră împăratul, cum că minte omul acela; iar omul acela prinzîndu-și barba cea albă cu mîna au răspuns, că nici aceasta, adecă barba cea bătrînă, nici persoana cu care vorbește, adecă împăratul nu-l lasă să mință. De a cărui înțelept răspuns mirîndu-se împăratul, lezne l-au crezut și cu vreo cițiva galbeni de aur l-au cinstit) ⁴.

În anul 1784 toamna s-au rădicat în mocănimе de la Crișiu ⁵ nește oameni blăstămați aume Horea, Cloșca și Giurgiu, carii voia să strice nemeșugul, și pe unii ⁶ să zice i-ar fi omorît, curțile domnești le-au prădat, și le-au ars, pînă mai la Belgrad pe Murășiu în sus au venit. Dar mai pe urmă într-aceeași toamnă, fiind prinși ⁷, primăvara apoi în anul viitoriu 1785 spînzurați și rău chinuți au perit în Bălgrad ⁸.

Cătră sfîrșitul împărăției sale, avînd muscalii războiu cu turcii, din legătura care făcuse împăratul Iosif cu muscalii, au trebuit și el să facă bătae cu turcii, și norocoasă bătae au făcut, că toată Țara Românească și Belgradul turcesc au luat de la turci. Ci apucîndu-l moartea au lăsat pe frate-său Leopold II în scaunul împărătesc în anul 1790. Împăratul Leopold au făcut pace cu turcii și pămînturile, care le-au fost

luat împăratul Iosif de la turci iarăși le-au dat turcilor, că el au început bătae cu frincișii cari pe craiul lor l-au tăiat și pe crăiasa așijderea o au tăiat, crăiasa era soră bună împăratului Leopold. Într-aceia în anul 1792 în luna lui martie, au murit și împăratul Leopold II. La împăratul Leopold românii din Ardeal au dat instanție^A prin care să ruga ca și nația românească să fie primită în țară ca a ungușilor și a sașilor, ci grabnica moarte apucind pe împăratul Leopold, românii fără de răspuns, și fără de rezoluție au rămas.

După împăratul Leopold au împărățit Franțisc II, fecioru împăratului Leopold II. Acesta de la începutul împărăției grea bătae poartă cu frincișii. Dumnezeu să-i ție bună norocire, și să-l păzească în pace, întreg, sănătos întru zile îndelungate, și să supue supt picioarele lui pe tot vrăjmașul și împotrivorul, care pre noi în liniște să ne stăpânească¹.

A *Hic apponi debet instantia valachorum.*

¹ În orig. urmează două cifre tăiate de autor.

² Pasajul cuprins între paranteze drepte este o însemnare marginală ulterioară a autorului, probabil datorită revizuirii, aflată în dreapta manuscrisului. Deși nu are semn de intercalare, l-am introdus aci, potrivit cronologiei evenimentelor.

³ Un țaran simplu.

⁴ Textul dintre paranteze este o adăugire cu semn de intercalare, înainte de: „In anul 1784 toamna...”, v. ms., p. 498/292, după notele părții a 4-a.

⁵ În orig. urmează *un* tăiat.

⁶ În orig. urmează un cuvânt indescifrabil tăiat.

⁷ În 27 decembrie 1784.

⁸ În 28 februarie 1785.

⁹ Aici se sfârșește partea a 4-a, *Domnii Ardealului* cu notele aferente și adăugirile revizuirii ms. de către autor.

IX

JOHANN GEORG SCHASER (1792—1860)

După absolvirea gimnaziului de la Sibiu la sfârșitul anului 1814 urmase studiile la Tübingen-Reintan, în țară a funcționat ca profesor la gimnaziul din orașul său natal. Apoi a activat ca profesor și educator în casa unui membru al familiei Brukenenthal — consilierul gubernial Joseph von Brukenenthal —, are acces la arhiva personală a guvernatorului Samuel von Brukenenthal. De aici și-a extras și copiat un bogat material documentar — după cum însuși mărturisește în prefața volumului publicat, precum și în subtitlul volumului manuscris — cu intenția de a scrie o monografie care să cuprindă faptele mai importante ale guvernatorului.

Volumul tipărit apare în anul 1848 la Sibiu, sub titlul: *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel von Brukenenthal, Gubernator von Siebenbürgen, aus archivärischen Quellen gesammelt*, I, 123 p. (Faptele memorabile din viața baronului Samuel von Brukenenthal, guvernatorul Transilvaniei, adunate din izvoare de arhivă).

Între faptele „memorabile“ din timpul vieții guvernatorului, revoluția lui Horea ocupă un loc central, în lucrarea lui Schaser, atît prin importanță, cit și prin bogăția informației; este capitolul al VII-lea: *Des Gubernators Berichte über den Aufruhr wallachischer Unterthanen unter Horra und Kloska und die dem Baron Brukenenthal erteilten kaiserlichen Befehle* (Rapoartele guvernatorului cu privire la răscoala supușilor români sub conducerea lui Horea și Crișan, poruncile imperiale date baronului Brukenenthal). Importanța pe care o acordă autorul revoluției lui Horea rezultă și din dimensiunile manuscrisului întocmit de Schaser, independent, pentru materialul documentar privitor la răscoală.

Documentele culese în volumul manuscris cuprind perioada august 1784 — februarie 1785 și sînt transcrise integral, fragmentar sau rezumate în extrase, fără nici un comentariu. Ele sînt sistematizate de Schaser în volumul tipărit, prezentate în altă ordine, cronologic, deși la început textele merg relativ paralel. În manuscris abia 10 p. cuprind știrile sosite din Hunedoara și Zărand prin ștafete, anunțînd izbucnirea mișcării sau date referitoare la cauzele revoluției și la Horea (*Horja, Mocz*); în textul tipărit ele sînt rezumate în patru rînduri, la locul respectiv, sau sînt utilizate în introducere. Pentru a respecta cronologia evenimentelor, autorul transpune la locul cuvenit anumite informații, inserate în textul manuscris la întîmplare (Astfel: p. 79—83 din ms. trebuie să figureze

între p. 57—58; p. 85—93 din ms. între p. 71—72; p. 99—106 ms. între p. 73—75).

În textul tipărit sînt reproduse în notă două documente importante care în manuscris sînt integrate în text: ultimatumul lui Horea și salv-conductul din 13 aprilie 1784 primit de Horea la Viena în ultima sa călătorie.

Multe documente reproduse integral în volumul manuscris sînt redate doar în rezumat în textul tipărit (astfel: raportul oculistului Ioan Piuariu Molnar din 17 noiembrie 1784, p. 107—118 ms. este rezumat doar într-un singur alineat la p. 83; la fel a procedat cu unele rapoarte ale comisarului Michael von Brukenenthal — din noiembrie—decembrie 1784 și ianuarie 1785 —, ale locotenent-colonelului Karp și ale generalului Pfefferkorn, p. 118—129 ms.; p. 16—26 ms., cu unele rapoarte din Hunedoara, Zărând și Zlatna, rezumate într-o singură frază la p. 68).

În volumul manuscris, Schaser reproduce unele piese care nu vor intra în textul tipărit (*Instruktion für den wegen dermaligen Aufruhr der Wallachen hinauszuschickenden Gubernial Commissarius*, p. 38—42 ms., difuzată și ca foaie volantă, și *Species facti de lanienis in Comitatu Hunyod cum Zarand unite sub decursu M 9-mbr. a 1784 per gentem Vavacnorum commissis...*, dată în Deva și semnată de comitele Bornemissza în 24 decembrie 1784, larg răspîndită ca piesă independentă, transcrisă în ms. lui Schaser la p. 130—167).

Manuscrisul lui Schaser mai cuprinde și actul de condamnare a căpeteniilor răscoalei, pronunțat de Jankovich în 26 februarie 1785. La sfîrșitul exemplarului manuscris, Schaser se preocupă de organizarea militară a nobililor și teama de primejdia unei noi răscoale.

Informația directă, după izvoare oficiale și respectarea autenticității informației de către Schaser ridică valoarea operei sale; dar aprecierea evenimentelor de pe poziția clasei dominante îi scade valoarea științifică. El consideră faptele răsculaților „schwarze Unthaten“ (nelegiuiri negre), anunțînd „știrea îmbucurătoare“ a prinderii lui Horea și apoi a lui Crișan.

Opera lui Schaser a fost cunoscută de Al. Papiu-Ilarian și de N. Densusianu, care transcrie un fragment, păstrat în manuscris, la Biblioteca Academiei.

Ms., Arh. Stat., Filiala Sibiu, fond. Brukenenthal, cota H 1—5, S. 20; însumează 181 p., format 8°. Titlul pe coperta exterioară: *Horräische Unruhen*. Pe foaia de titlu: *Bauern Tumult im Unter-Albenser, Hunyader und Zarander Comitatz unter Anführung des Horja, mit seinem Ursprunge bis zu dessen Stillung vom August 1784 bis Februar 1785*. Aus dem Hausarchiv des seligen Gouverneurs Baron Samuel von Brukenenthal aktenmäßig geschrieben. Im Auszuge, I, 1820. Pe cotorul vol. ms. e notat: S. 20: *Hora'sche Unruhen*, iar pe ultima copertă, jos, e scris cu creionul: *Schaser*, singurul loc unde figurează, pe ms. numele autorului.

În ediția de față se reproduce textul tipărit *Denkwürdigkeiten...*, acesta constituind forma definitivă pe care i-a dat-o însuși autorul.

BAUERN TUMULT IM UNTER-ALBENSER, HUNYADER UND ZARANDER COMITAT UNTER ANFÜHRUNG DES HORJA

Das Jahr 1784 trübte der blutige Aufstand walachischer Unterthanen im Zarander, Hunyader und Unteralbenser Comitatz unter dem Hauptanführer Juon Horra auch Nicola Ursz genannt, welcher mehre

Vicecapitäns unter sich hatte, darunter den Juon Kloska, Krisan Dsurds (Georg), Ujbar Ursz und unter dem falschen Namen „junger Horra“¹, und den Dibertz Usz². Horra und Kloschka waren Cameralunterthanen, jener zu Nagy Aranyas, dieser zu Kerpenyes in der Zalathnaer Cameralherrschaft wohnhaft. Horra war schon seit dem vorigen Jahre als Aufständler bezüchtigt, indem er nach der Verpachtung des Weinschanks in der Zalathnaer Cameralherrschaft mit zusammengerotheten Walachen dem Pächter Martin Bozniak³ die Weinfässer einschlug, und dadurch seine Missbilligung gegen den Pacht und seine Geringerschätzung gegen die Comitats- und Herrschaftsbeamten zu erkennen gab. Als gegen diese Rotte eingeschritten wurde, suchten Horra³ und Andere ihr Heil in der Flucht. Die im Jahr 1784 hin und wieder eingeleitete Militärconscription benützte Horra, um Aufruhr unter dem walachischen Volke gegen ihre Grundherrn anzuzetteln, denn er redete den Leuten ein: liessen sie sich als Soldaten conscribiren, so wären sie von der Unterhänigkeit frei und der Grund und Boden, den sie bearbeiteten, wäre ihr Eigenthum. Die Einwohner von Gonczága bei Hatzeg und durch ihr Beispiel aufgemuntert, auch die meisten der übrigen im Hatzezer Thale liegenden Ortschaften, zogen im Juli oder August 1784 schaarenweise nach Hatzeg, viele aus dem Unteralbenser Comitats nach Carlsburg, um sich als Soldaten einschreiben zu lassen. Die aus diesen ungestümmen Zügen entstandenen Besorgnisse wurden dem k. Gubernium gemeldet. Der Gubernator Baron Brukenthal berichtet dem Hofkanzler Grafen v. Eszterhazi am 18. August. „Mit gestriger Post sind von verschiedenen Seiten Nachrichten an das Gubernium eingegangen, worin gemeldet wird, dass viele Dörfer des Unteralbenser und auch Hunyader Comitats sich theils bei den in der Nachbarschaft liegenden Grenzer-Officiers, theils bei dem Commandanten zu Carlsburg, so wie bei dem dasigen Kriegs-Commissarius, mit dem Verlangen, unter das Militare aufgenommen zu werden gemeldet, dass sie diesemnach von solchen wirklich beschrieben worden und dass sie seitdem hin und wieder sich weigerten, ihren Grundherrn fernerhin Gehorsam zu leisten. Da das Gubernium unmöglich vermuthen kann, dass von dem General-Commando etwas hierüber veranlasst worden sein könnte, weil sonst die gewöhnliche Anzeige davon unfehlbar herüber gegeben worden wäre, und da andererseits schwer zu begreifen ist, wie das Militare so weit zu gehn kein Bedenken habe tragen sollen, dass es ganze Ortschaften, die sich, so wie diese Dörfer, ohne Ordnung, tumultuarisch, ohne Vorwissen ihrer Obrigkeit un mit bezeugten offener Widersetzlichkeit gegen ihre Grundherren, mit ähnlichen Aufträgen gemeldet, Gehör geben und ihr Verlangen aufnehmen, auch zu dieser Absicht die Namen gedachter Dörfer aufzeichnen und beschreiben können: so ist das General-Commando um eine nähere Erklärung hierüber angegangen und zugleich ersucht worden, dass es wegen unverweilter Einstellung aller weiterer Vorgänge an das Militare verfügen möchte. Auf der andern Seite sind vom Gubernio Commissarii mit dem Auftrag ausgeschickt worden, alles zu untersuchen“ u.s.w.

In dem Berichte vom 25. August an den Hofkanzler schreibt der Gubernator: „Die Ursachen der Bewegungen sind noch immer nicht recht bekannt. Nach einem Schreiben des Herrn Graf Ludwig Bethlen, soll der Sohn des Popa aus Koszlard das zusammengelaufene Volk beschrieben haben, auch sollen fliegende Zettel in den Dörfern hin und wieder

herumgetragen worden sein, wodurch die Unterthanen zum Auflaufen verführt worden“ u.s.w.

Der Hofkanzler eröffnet dem Gubernator durch ein Präsidialschreiben vom 28. August 1784: Seine Majestät hätten zu entschliessen geruht, dass zur Dämpfung der Unruhen im Hunyader Comitats mit allem Nachdruck vorgegangen und mit den eingebrachten Aufwieglern standrechtmässig verfahren werden solle.

Den 1. September schreibt Baron Brukenthal dem Hofkanzler: „Seit dem immittels hier angelangten 2 Berichten des in den Unteralbenser Comitats ausgeschiedten Herrn Obergespanns von Halmágyi den 27. und 28. August zeigen sich die bisherigen Vorfälle in einem etwas hellern Licht. Laut diesen Berichten haben sich die ersten Bewegungen im Dorf Oláh Herepe des Unteralbenser Comitats, dadurch entsponnen, dass die dasigen Innwohner aus der vor 2 Monaten zu Carlsburg wider diejenigen, welche sich durch geflissentliche Verstümmelungen des Körpers, dem Soldatenstand zu entziehn trachten würden, kund gemachten Verordnungen, zum Wahn Anlass genommen, dass künftig alle Landesinnwohner militarisirt und diejenigen, welche sich hiezu selbst anbiethen würden, nebst aller Befreiung von öffentlichen Lasten und herrschaftlichen Diensten, auch mehrerer Grundstücke, als sie zuvor gehabt, sich zu erfreuen haben würden. In dieser Hoffnung hatten sie vor einiger Zeit ihr Verlangen in den Soldatenstand aufgenommen zu werden, durch 10 Abgeordnete dem Kriegs-Commissarius Ortmyer zu Carlsburg förmlich melden lassen, der sie hierauf auf einen bestimmten Tag wieder zu erscheinen vorbeschrieben, an welchem er ihnen nach erhaltener Antwort des General-Commando, auf die Anfrage, die er machen würde, das weitere zu sagen versprochen hatte. Wie sie sich am gesetzten Tag wieder angefragt, hatte er sie angewiesen, dass sie den folgenden Tag, sich mit ihren Popen und der ganzen Gemeinde zur Beschreibung bei ihm einfinden sollten; welches auch so geschehn, wobei sie jedoch, nach vollzogener Conscription, von gedachtem Kriegs-Commissarius vermahnt worden waren, bis die Allerhöchste Entschliessung ihrentwegen herabkommen würde, sich ruhig zu halten und ihren Beamten und Grundherrschaften treu und gehorsam zu bleiben. Das Gericht von dem Geschehenen hatte sich bald darauf in die nächste Dorfschaften Hennigfalva, Strássa, Demeterpataka und Vingard verbreitet, die dann ebenso, wie die Innwohner von Herepe, Abgeordnete mit gleichen Aufträgen an mehrgedachten Kriegs-Commissarius abgeschickt, und auf den erhaltenen Bescheid, dass seine Ordre von allen laute, die sich freiwillig conscribiren lassen würden, eben auch, so wie jene, beschrieben worden waren. Hiedurch war die Sache noch ruchbarer und allgemeiner worden, so dass endlich auch aus andern Comitaten die Innwohner schaarenweise herzugeeilt, sich so wie die übrigen zu Carlsburg aufnehmen und conscribiren zu lassen. Ausser mehreren Beilagen, die das angeführte theils umständlicher anzeigen, theils bestätigen, sind dem Bericht, auch einige der aufgenommenen Conscriptionstabellen beigefügt worden, die auf Geheiss des mehr besagten Kriegs-Commissarii von allerhand eigens dazu bastellten und ohne Wahl zusammengerafften Schreibern und Studenten, theils unentgeltlich, theils gegen Taxen verfertigt und zusammengetragen worden.

Ob nun schon wie Herr v. Halmágyi weiter berichtet von Seiten des auf vorbeschriebene Weise zusammengerotteten Volks unter dem Vorwand ihres neuen Standes, manche Widersetzlichkeiten und Ausschwei-

fungen mit unterloffen, so hat er dennoch bei wahrgenommener Hitze der Gemüther, die bei einigen dadurch vermehrt worden, dass sie sich in ihren Hoffnungen getäuscht gesehn, es für rathsamer gefunden, sie durch gelinde Wege und leutseliges Zureden zu besänftigen, als durch gewaltsame Mittel nur noch mehr zu erbittern. Aus dieser Betrachtung hat er von der angetragenen Militär-Hilfe keinen Gebrauch gemacht, und ausser der, nach meinem gehorsamsten Schreiben vom 25. durch den Commandanten zu Carlsburg an 300 daselbst anwesende Bauern geschehenen Vermahnung, sich damit begnügt, dass er den folgenden Tag, aus jeder der nächst angrenzenden Ortschaften, 7 Abgeordnete nebst ihren Popen eben auch nach Carlsburg berufen, wo er ihnen sanft zugeredet, dass sie sich wieder zur Ruhe begeben sollten. Nebst dem hat er nicht nur auf dem Jahrmarkt zu Tövis öffentlich bekannt machen lassen, dass Niemand bei schwerer Ahndung in vorerwähnten Absichten sich weiter auf den Weg machen solle, sondern es auch veranstaltet, dass bei den Wasserfähren und Brücken alle, die ohne sich an dieses Verbot zu kehren, in ganzen Schwärmen daher zögen, auf glimpfliche Art zurückgewiesen werden sollen. Aus dem Hunyader Comitats, woselbst eben auch wegen der Conscription verschiedene Dörfer in Bewegung gekommen waren, sind keine widrigern Nachrichten eingelaufen“ u.s.w.

In seinem Berichte an den Hofkanzler Graf Eszterhazi vom 8. September schreibt der Gubernator: „Nach dem Antwortschreiben des Herrn v. Banffi Excellenz vom 5. dieses, haben die eigens von ihm vernommenen Comitats-Officianten über die Volksunruhen im Hunyader Comitats, ausser etlichen wenigen Vorfällen, die schon einberichtet worden, ihm keine neue vorgelegt und nur allgemeiner Klagen erwähnt, die von einigen Grundherrschaften darüber geführt würden, dass sich ihre Unterthanen gegen sie ungehorsam und widerspenstig bezeigten, bei welcher Gelegenheit der Vicenotarius die Meldung beifügt, dass die Innwohner des Dorfes Gontzága im Ungehorsam so weit gegangen, dass sie, mehrmaligen Vorforderns ohngeachtet sich auch vor den Commissarien, welche die durch den Obristleutenant Karp hereinberichtete Beschwerden hätten untersuchen sollen, zu stellen geweigert. Ausserdem meldet Baron Banffi noch folgende Umstände: dass nämlich den Tag zuvor, ohnweit dem im Hunyader Comitats gelegenen Dorf Marus-Solymos, verschiedene Unterthanen aus der Herrschaft Illye, dem Vicegespan des Comitats begegnet, die nach Carlsburg hätten gehen wollen, weil man ihnen zugesagt, dass die Conscription von neuem daselbst angefangen würde, dass im Devaer Schloss ein daselbst angesessener Bürger mit der Conscribirung, selbst nach dem Verbot, und so lang immer sich befasst, bis ihn der Commandant, auf Verlangen der Tafel, in Arrest setzen lassen, und dass endlich im Dorf Maros Solymos, selbst noch den vorigen Tag, der Bruder des dasigen Salzofficianten, die Innwohner verschiedener Ortschaften zu conscribiren sich begehren lassen“.

Der Aufruhr nahm zu und bekam dadurch eine blutige Farbe, dass Kloschka⁴ am Wochenmarkte zu Brád im Zarander Cirkel den 28. October sich unter die über den (Körös) Kreischfluss führende Brücke versteckte und die vom Markte zurückkehrenden Walachen um sich versammelte und ihnen einredete: Horra habe vom Kaiser den Befehl, es sollten die Walachen bewaffnet werden; und zum Beweise hiefür zeigte er ihnen ein vergoldetes Kreuz, vorgehend: er habe dasselbe vom Kaiser erhalten.

Kloschka forderte die versammelte Menge auf, den nächsten Sonntag (31. October) so zahlreich als möglich bei der Kirchs im Dorfe Mesztákon zusammen zu kommen um die Verlautbarung der k. Befehle zu vernehmen. Aus dem Zarander und Hunyader Cirkel und aus der Zalathnaer Fiskalherrschaft strömte eine ungeheure Menge Walachen zur Mesztaker Kirche, wo Kloschka⁴ sie mit den Worten aufstachelte: Horra habe den höhern Befehl, sie nach Carlsburg zu führen, damit sie mit Waffen zur Ermordung der Ungarn⁵, versehn würden. Das leichtglaubige Volk machte sich auf den Weg und kam bis nach Kuréty. Weil inzwischen vom Vicegespan des Zarander Cirkels die Comitatsunterrichter Gál und Nalátzi mit 6 Soldaten ausgeschildet worden waren, den Anführer zu fangen, so wurde dieser zwar gefangen, aber von den Meutern wieder befreit, die beiden Richter wurden erschlagen und die Soldaten grausam misshandelt. Von nun an wuchs gegen die Ungarn⁵ die Wuth der Aufrührer, welche die Reise nach Carlsburg aufgaben, am 2. November in Kritsor eindringen, alle daselbst gefundenen Ungarn⁵ tödteten, die Tochter des ermordeten Comitatsunterrichters Michael Pakot zum Uebertritt zur griechischen Religion und, nach erhaltener Taufe, zur ehelichen Verbindung mit einem Kritsorser Walachen zwangen. Am nämlichen Tage drangen sie bis zum Dorfe Brád, wo die Ungarn⁶ auf dem Thurme der Reformirten Kirche eine Zuflucht suchten; von den Meutern hier aufgefunden, wurden sie und der reformirte Pfarrer getödtet, einige von ihren Kindern und Weibern unter Androhung des Todes zur Taufe nach griechischem Ritus gezwungen, andere empfangen statt der Taufe in den Fluthen des Körösch den Tod. Am Abend des 2. Nov. theilte sich der Schwarm der Meuterer und zog nach Ribitze und Mihellyén, wo er raubte, sengte und mordete. Dasselbe geschah in Lunka, Lunkoy, Ots, Atsova, Atsutzá, Pleskutza, Tresztia, Nagy- und Kis-Halmágy und Körösbánya u.s.w.

Der Gubernator berichtet dem Hofkanzler diese blutigen Ereignisse am 6. November. Den 7. November berichtet aus Zalathna der Hauptmann Richard dem Gubernium, „dass er den Oberlieutenant Vernicourt mit 30 Infanteristen und 4 Hussaren nach Abrudbánya geschickt habe, um die dasige Cameralcassa zu retten; wie Vernicourt hingekommen, sei Abrudbánya bereits verheert gewesen, nur das Cameralhaus nebst der Cassa sei unbeschädigt geblieben, worin Vernicourt mit der beihabenden Mannschaft Quartier genommen. Den folgenden Tag in der Frühe habe er nicht allein beiläufig 3—4000 Rebellen den Berg gegen Köröspatak hinein marschieren gesehn, sondern der Vicecapitán (Kloschka) sei nebst einigen Rebellen Bewaffneter zur der Schildwache gekommen und habe mit ihnen zu sprechen verlangt; er habe dieses bewilligt und der Vicecapitán, wie sich dieser walachische Bauer nur durch einen weiss und rothen Federbusch distinguiert, selbst nannte, habe ihn dergestalt angeredet: „Wir sind kaiserliche Soldaten, alle unsre Unordnungen sind auf kaiserlichen Befehl, welchen uns unser Obercapitán (Horra) publicirt hat, verranlasst worden. Wir schonen den Kammer, ihrer Cassen, der Teutschen und Walachen, nur die hungarischen Edelleute wollen wir ausrotten. Reisen Sie und besorgen nicht im mindesten molestirt zu werden, doch schonen Sie unserer Anhänger und lassen eine weisse Fahne vor sich hertragen“ u.s.w.

Die Schilderung, welche Baron Brukenthal im Namen des Guberniums dem Kaiser am 8. November unterbreitete, lautet im Auszuge:

Euer Majestät ist es Allergnädigst bekannt, was dieses Gubernium von jenen Bewegungen unterm 31. August allerunterthänigst berichtet hatte, welche unter die walach. Unterthanen bei Gelegenheit der in Carlsburg und Hatzeg vorgenommenen und von ihnen missverstandenen Beschreibung besonders im Hunyader mit Zarand vereinigten Comitats ausgebrochen waren. Da die Berichte, die nachher aus diesen Gegenden einliefen, nicht zusammenhingen — schickte ich Gubernator den Gubl. Secretär v. Koszta dahin ab, um durch ihn den wahren Zustand der Sache zu erfahren. Mittlerweile hatte das Gubernium unterm 29. und 30. September das General-Commando angegangen, noch 4 Feldinfanterie Compagnien und 1 Feldcavallerie Division in den Hunyader Comitats Bezirk einrücken zu lassen und dasselbe unterm 15. October in Vorschlag gebracht, ehe und bevor mehrere Truppen dahin abgehn könnten, andere Mittel, um die Unruhen zu stillen, anzuwenden, zugleich aber jene Ortschaften, wohin das Militare zu verlegen sei, sammt Provinzialcommissariatischen Beamten Ihm namentlich zu eröffnen verlangt, welche die Obsorge über deren Unterkunft und Verpflegung haben würden, weiter aber eine Hofkriegsräthliche Verordnung beigedrückt, nach welcher der Militärbeistand ausser nur in dringenden Fällen ohne Vorwissen des Hofkriegsrath nicht eingestanden werden dürfte. Indem das Gubernium dieses Insinuat des Generalcommando in Ueberlegung nahm, berichtete der obbenannte Gubernial Secretär mir dem Gubernator, dass im Hazeger und diesseit der Marus gelegenen Kreis des Hunyader Comitats alles ruhig seye, in dem jenseitigen Maruscher Cirkel besonders aber im Algyogyer Process⁷ hingegen die Unterthanen noch einige Widersetzlichkeit wider ihre Grundherrschaften bezeugten, aus dem Zarander Cirkel endlich nichts Sicheres in Erfahrung gebracht werden könnte. Ich legte dieses dem Gubernium vor und dieses war die Ursache, warum man es für rathsam hielt, die Beantwortung des angeführten von dem General-Commando unterm 15. October herübergegebenen Insinuates und die weitere Erklärung, ob es nöthig seyn würde, mehrere Truppen dahin zu verlegen, oder aber einige von den daselbst stehenden abzurufen, noch in etwas aufzuschieben, bis sich die Sache noch weiter aufklären würde, in Hoffnung, das selbst der herannahende Winter vieles zur gänzlichen Stillung aller Bewegungen beitragen möchte. Da nun keine weitere Nachrichten einliefen und man eben glaubte, dass nun keine Unruhen zu befürchten wären, und dem General-Commando eröffnete, dass nun auch die übrige dahin beordnete Truppen bis auf eine Compagnie — abgerufen werden könnten, empfing das Gubernium von den Officianten des Hunyader mit Zarand vereinigten Comitats einen ganz unvermutheten von 3. November unterzeichneten widrigen Bericht. (Der Inhalt dieses Berichts stimmt mit den weiter oben angegebenen Ereignissen überein; nur bezeichnet er den Topanfalvaer Fiskalischen Unterthan Horja Mocz als den Aufwiegler und Anführer mehrer 1000 Bauern. Es liefen mehre andre Berichte gleichen Inhalts ein und es wurde Militärassistenten verlangt). Alle diese Berichte nahm das Gubernium also gleich in Ueberlegung und theilte sie in Begleitung eines alsbald abgefassten und den 6. darauf an das General-Commando übergebenen Insinuates, demselben mit, und erklärte, es überlasse dem weisen Ermessen desselben sowohl die Anzahl der erforderlichen Mannschaft, als deren Verlegung zu bestimmen, um dem Aufstand vorzubeugen, nur erbitte sich das Gubernium die Eröffnung dessen, was das General-Commando ver-

fügen würde, um das Provincial-Comissariat und die betreffenden andern Beamte, dessen was von ihrer Seite u thun sey, gehörig zu belehren, die erforderlichen Commissarien ernennen und überhaupt ein wechselseitiges Einverständniss einleiten zu können.

Das k. Thesaurariat und die betreffende Tafeln wurden eben auch von dem, was das Gubernium vorgekehret, verständigt u.s.w. Den beiden walach. Bischöfen wurde zugleich aufgetragen, dass sie, durch veranlassende Ermahnungen der Geistlichkeit auch ihrer Seits das aufgewiegelte Volk, zu seiner Pflicht zurückzuführen, trachten möge.

Unterdessen beantwortete das General Commando das erstere vom 4. datirten Ansuchen des Gubernii in einer vom 5. hieher gelangten Nota abweichend und bemerkte, es habe den Obristlieutenant v. Karp und den Major v. Stoianich zu dem Einverständniss und dem gemeinschaftlichen Fürgang mit dem Gubl. Commissario und mit dem Hunyader Obergespan und Tafel angewiesen.

Den 6. November langte wieder ein vom 5. abgelassener Bericht der Hunyader Comitatsbeamten ein, dass der aufrührerische Haufe den 4. das Schloss Branyitska und in der nächsten Nacht alle curias nobilitares in Solymos ausgeplündert und eingeäschert, dass das Uebel den ganzen Comitats durchschleiche, und obschon den 3. der Obristlieutenant von Karp mit 200 Köpfen Grenzern in Deva eingerückt, doch noch mehrere Truppen nöthig seyen.

Auch dieser Bericht wurde alsbald dem commandierenden Generalen zugestellt und nachdem er nur dem Gubernator die Versicherung gegeben dass wieder neuere Verfügungen an das Militare abgegangen: so ersuchte man von seiten des Gubernii das General-Commando weiters um die Eröffnung des Abgeordneten, damit die Provinz. Beamten auch darnach angewiesen werden könnten, und erhielt sie in der vom 7. dieses datirten Nota, vermög welcher das General-Commando sich bereit zu sein erklärte, 2 in Reps und Löschkirch bequartierte Divisionen von Leopold Toscana in Marsch zu setzen und eine davon zwischen Deva und Szaszvaros von der zweiten Division aber eine Esquadron zwischen Szaszvaros, und Mühlenbach und Reussmarkt zu verlegen, um nach Anleitung des Provincialis zur Vorsicht und andern nöthigen Verfügungen bei Hand zu sein und mit der Provinzial-Behörde auf das Thun und Lassen unvermerkt die Obsorge zu tragen.

Unter dem dato des 6. und 7. laufenden Monats erwiederte das General-Commando ferner: es befänden sich in dem Hunyader mit Zarrand vereinigten Comitats drei Compagnien von Oross, eine andere Compagnie des nämlichen Regiments sei von Carlsburg nach Zalathna abgerückt, der Obristlieutenant Karp habe 4 Grenzcompagnien vom 1. walachischen Regiment nebst einer Hussarem Grenzcompagnie von Dobra und Losád, und 1 Division von den Aranyascher Zekler Hussaren an sich gezogen, 2 Compagnien von Franz Gyulay seien über Carlsburg in den Comitats marschieret und 2 andere würden ihnen von Clausenburg mit dem Major Adorjan auf dem Fusse nachfolgen und so auch eine halbe Division Toscana Hussaren; alle diese Truppen würden sich theils wirklich an Art und Stelle befinden, theils auf das baldigste eintreffen. Endlich würde sich auch das Kisinskische Grenadierbattalion ohnfehlbar folgenden Tags nach Szászváros in Marsch setzen und von dort aus in Deva, Hatzeg und Hunyad nach Erforderniss verwendet werden können. Gesammte Truppen seien an den Obristlieutenant v. Karp und den Ma-

for Stoianich angewiesen, welche den Auftrag hätten, in allem einverständlich mit den abzuschickenden Gubernial Commissariis, dem Obergespan Bornemissa und mit den Comitatsbeamten fürzugehen, jedoch sich von aller Thätlichkeit ernstlich und ohnfehlbar zu enthalten. Das Gubernium möchte nun nur die Verfügung treffen, damit die Truppen nicht nur befördert, sondern auch ihre Unterkunft und Subzistenz finden mögen... In einer dritten ebenfalls vom 7. datirten Nota eröffnet es endlich, dass es auch nothwendig finde, 2 Batallions von dem zweiten Zekler Infanterieregimente aus Csik und Háromszék ins Fogarascher Comitab abrücken zu machen und deren eines hauptsächlich in den Fogarascher District an den Altfluss, das zweite aber in die Löschkircher Gegenden zu verlegen; desgleichen auch eine Grenz-Compagnie von dem 1. Walachischen Regiment nach Reussmarkt, wo sie den 10. richtig eintreffen würden, abgehn zu lassen.

Alle diese Verordnungen des General-Commando eröffnete das Gubernium alsogleich dem Provinzial-Commissariat und den Tabulis der Hunyader, Albenser, Fogarascher und Hermanstädter Comitab, wie auch den Magistraten von Szászváros und Mühlbach und trug ihnen in deren Gemässheit auf, mit den Provinzial-Commissären Zéik und Gyulai und den Militär-Officiers alles nothwendige... fürzukehren... Der Nicht-unirte Bischof Gideon Nikitich aber erhielt den fernern Auftrag, dass er sich fertig halten solle, mit den oberührten Gubernial Commissariis in jene Gegenden zu gehn, und daselbst nach der ihm zuzustellenden Instruction zu verfahren, aber auch unterdessen durch einige vertraute Geistliche die Gesinnungen des aufrührerischen Pöbels zu erforschen und ihre Gemüther zu besänftigen...

Ein neuer von den Hunyader Comitatsbeamten vom 6. datirter Bericht bestätigte die vorige Anzeige, dass das aufrührerische Volk in der Nacht gegen den 5. in Marus-Solymos alle Nobilitar-Höfe und Häuser ausgeplündert und meldete ferner: dass solches weiter rückend, das nämliche in den Dörfern Harro-Keménd, Aranyas, Rapold und Al-Gyogy verübet, gesenget und gebrennet, ja ein eben angekommener Bote habe angezeigt, dass in der nächsten Nacht der Marktfleck Illye und die Dörfer Lesnek und Guraszáda ausgeraubt und eingeäschert worden. Alle dasige Comitatsörter lehneten sich feindlich gegen ihre Grundherrn auf, der Pöbel verhindere anmit alle öffentliche Administration; der Adel habe sich nunmehr theils ins Devaer, theils in Hunyader Schloss geflüchtet...

Der Vice Comes Zéik berichtete nicht minder, dass er sobald dieses Unglück vernommen, nicht nur den Obristlieutenant Karp und den Hauptmann Richard von Oross um Unterstützung ersucht, sondern auch die Veranstaltung getroffen, dass die eine Hälfte des dasigen Adels seine Wohnungen decken und die andre gemeinschaftlich mit dem Militari handeln solle.

Dem Gubernio erübrigte nun nichts mehr, als diese von dem Vice Comite gemachte Anstalten zu begnehmigen. Letzlich hat das Gubernium heute den Gubernial Rath Michael v. Brukenenthal zu seinem Commissario ernannt, welcher mit dem hier anwesenden Nichtunirten Bischof Nikitich unter militärischer Bedeckung und mit einer umständlichen Instruction versehen, sich in die Nähe der beunruhigten Gegenden verfügen wird. Diess ist alles, was das Gubernium zur Herstellung der gestörten Ruhe anzuwenden vermögend gewesen ist... und es fleht Er-

würdige Majestaet allerunterthänist an, dass Ehrwürdige. Majestät allernädigst geruhen möchten, einige in der Nähe Siebenbürgens in Ungarn liegende Regimenter zur Hilfe herein eilen zu lassen.“

Die erweiterten Blutszenen meldet der Gubernator dem Hofkanzler am 11. Nov. 1784: Die Empörer sind auf mehreren Seiten, als anfänglich bekannt war, aus ihren ersten Sammelplätzen herausgebrochen. Die Colonne, von welcher mein voriger Bericht Meldung machte, war, nach dem Angeben etwa 5—6 000 Köpfen stark, bis Branyitska am Maruschfluss vorgerückt. Hier hatte sie, nach Verheerung der dasigen Baron Josika'schen Curia, sich in 2 Haufen getheilt, deren einer neben gedachtem Fluss hinunter, und der andre hinaufwärts sich gezogen hatte.

Von den Aufrührern des ersten Trupps sind die Curiae in Illye, Guraszáda und jenseits des Flusses in Lesnek ausgeplündert worden. Sie haben hierauf Deva selbst⁸, in dessen Castell sich viele Familien des Adels geflüchtet hatten, 2 Tage nach einander angegriffen, zu beidenmalen aber sind sie von dem daselbst zu seiner Selbstvertheidigung aufgegessenen Adel, zu welchem sich ein Grenzer-Commando gesellt, mit Verlust zurückgeschlagen worden. Von den zerstreuten und geflüchteten haben sich einige in die gegen Vayda Hunyad und Hatzeg gelegene Dörfer verbreitet und daselbst, verstärkt durch die dort sesshafte Unterthanen, in dieser ihrer Gesellschaft, die Verheerungen fortgesetzt. Der dahin zu Hilfe geeilte Oberstlieutenant Karp war eben noch zu rechter Zeit angekommen, um die Plünderungen nicht allgemein werden zu lassen. Laut seinem gestrigen Bericht, ist es ihm, nach einigen vorgefallenen Thätlichkeiten, gelungen, durch gütliches Zureden, die Ruhe in den dasigen Gegenden wieder herzustellen, und wie er meldet, sollen die Unterthanen nicht nur wieder in ihre Wohnungen zurückgekehrt seyn, sondern sich auch den Befehlen der Comitatsbeamten mit aller Bereitwilligkeit wieder zu fügen anfangen.

Während dieses unterwärts am Marus und gegen Vajda Hunyad und Hatzeg vorgegangen, hatte sich der andre Schwarm am gedachten Fluss herauswärts gezogen, und unter fortgesetztem Brennen, Sengen und Schwelgen sich bis in die Gegend von Borberek verbreitet⁹. Ein Theil davon war bei Al-Gyogy den Marus passirt und hatte bis nach Benzencz, Piskinz, Csora und Alvinz gestreift, woselbst viele der dasigen Innwohner mit jenen gemeine Sache gemacht und ärger als diese gewithet haben. In den 3 erstgenannten Dörfern haben sie sich dem ihnen nachgesetzten Militari widersetzt, und auf sie gefeuert, worauf dann diese Gewalt gebraucht und nach Niedermachung verschiedener dieser Frevler, die übrigen zurückgeschlagen haben. Nach diesem Vorfall haben sich die Flüchtlinge zum Theil zerstreut, zum Theil nach Borberek begeben. In diesem, so wie in den umliegenden Oertern haben sie sich mit den übrigen da angetroffenen Rotten, mehrere Tage aufgehalten und nachdem sie endlich auch von da vertrieben worden, sich zuletzt in dem nicht weit davon abgelegenen Dorfe Bormezö gesetzt. Hier ist es, wo nach den beiden letzten Rapports des General v. Pfefferkorn, der Oberstlieutenant v. Ott sich eine mündliche Unterredung mit den Aufrührern verschafft und diese dahin gebracht hat, dass der grösste Theil davon nunmehr auseinander und nach Haus gegangen sein soll. Wie lang solches Bestand haben werde, führt obengedachter General Pfefferkorn in seinem Bericht fort, werde er durch die fleissig ausgesickte Commandi und Patroullen erfahren.

So weit ist es mit dem kleinern Haufen, den vereinigten Bemühungen des Provincialis und Militaris bisher gelungen. Der gute Erfolg davon hat um so weniger fehlen können, da die durch den Gubernial Commissarius allenthalben, wo es schicklich gewesen, veranstaltete Kundmachungen, so wie die einverständlich mit ihm, vom Nichtunirten Bischof Nikitits erlassenen Circularien und bei allen Gelegenheiten angewandte gütliche Vorstellungen, die Gemüther bereits ziemlich besänftigt und auf den halben Weg zurückgebracht hatten.

Die stärkste und Hauptcolonne der Aufrührer war nur noch zurück. Diese hatte sich gleich Anfangs in der Zalathnaer Fiscal-Herrschaft gesammelt und daselbst Posto gefasst. Von da hat sie theils zusammen, theils in abgetheilten Haufen, bald diese, bald jene Strecke heimgesucht. Zu Topánfalva haben sie gleich im Anfang der Unruhen, das dasige Spanalhaus zerstört und die Goldeinlösungs-Cassa, einigen Berichten zu Folge, mit sich genommen, in Abrudbánya alle Häuser geplündert und verheert und nur die Cassa nebst dem Cameral-Gebäude verschont. Ein gleiches Schicksal hat Offenbánya betroffen und von den Verheerungen, die sie nachher in Thorotzko, Sz. György, Czelná, Om-polyitza, Boros Botsárd u.a.m. angerichtet, sind die kläglichsten Nachrichten eingelaufen.

In Ansehung dieser Colonne hat es sich zugestragen, dass der in den dasigen Gegenden stehende Zekler-Hussaren Obristlieutenant v. Schultz selbst zu ihnen hingegangen und eine Unterredung mit ihren Anführern, dem berühmten Juon Horja aus Topánfalva und einem zweiten Anführer Juon Kloska, im freien Feld gehabt. Auf sein Befragen haben sie als die Hauptursache der jetzigen Unruhen, *die Euer Excellenz aus den vor 14 Monaten allerunterthänigst eingeschickten Untersuchungsacten bekannte, noch unerledigte Beschwerden aus der Zalathnaer Herrschaft angegeben* und zur Stütze, worauf sie sich fussen, die in Abschrift beiliegende Copie einer ins walachische (und hier aus dem Walachischen ins Teutsche) übersetzten Resolution^a, ihm Obristlieutenant mitgetheilt; die ihnen vorgeworfenen Mordthaten und Grausamkeiten weiter, haben sie dem Haufen so vieler andern sich nach und nach zu ihnen gesellten und über die Härte ihrer Grundherrn missvergnügten Unterthanen beigemessen. Sie haben endlich folgende 3 Bedingungen, unter welchen sie sich zur Ruhe begeben wollten, vorgeschlagen, und verlangt: dass sie 1) Freiheit von der Leibeigenschaft erhalten, dass sie 2) militarisirt werden und dass 3) ihre im Unteralbenser Comitát gefangen sitzende Mitunterthanen des Zalathnaer Domini in Freiheit gestellt werden sollten¹⁰. Der Obristlieutenant hat ihnen versprochen, ihr Verlangen bei seiner Behörde anzuzeigen und den darauf zu erfolgenden Bescheid den 19. dieses selbst nach Topánfalva zu überbringen. Er hat ihnen angerathen, wenn sie auf irgend einen Allerhöchsten Pardon sich Rechnung machen wollten, alsogleich in ihre Wohnungen zurückzukehren und ruhig den Ausgang zu erwarten. So wie gedachter Obristlieutenant Schultz, der selbst hereingekommen ist, in seinen erstatteten mündlichen und schriftlichen Rapports meldet, haben die Aufrührer auf vorgedachte Ermahnungen, nicht nur auseinander gehn zu wollen, an Eides statt angelobt, sondern es haben auch verschiedene bei seinem Dasein den Anfang dazu gemacht. Das General-Commando hat alles dieses dem Gubernio mitgetheilt und seine Aeusserung über die von den Aufrührern vorgeschlagene Punkte verlangt, die ihm noch gestern Abend zugestellt

worden. Sie enthält im wesentlichen: es sei unanständig, unschicksam und von üblen Folgen, wenn man mit in wirklichem Aufruhr begriffen, ehe und bevor sie aus einander gegangen und das Gewehr weggelegt haben, in Verhandlungen sich einlassen wollte.

Das Gubernium meinte: es sollten ihnen die gedruckten Patentales bekannt gemacht und nachdrücklich darauf angetragen werden, dass sie das Gewehr ablegen, auseinander gehn und in ihre Wohnungen zurückkehren möchten. Der walachische Nichtunirte Bischof und ein Provinz Commissarius könnten bei dieser Publication gegenwärtig sein und die ganze weitere Verhandlung durch den Gubl. Commissarius, einverständlich mit dem General v. Pfefferkorn geleitet werden: dieses letztere deswegen, damit die Anstalten und Anordnungen sich gleich bleiben möchten. Damit das General-Commando indessen einsehe, wie wenig das Begehren dieser unglückseligen Leute auf sich habe, so hat ihm das Gubernium zu erkennen gegeben, dass die Gewährung beider ersten Bedingungen nicht in seiner Macht stünde, dass die Gefangenen gerichtlich verurtheilt worden, dass ihre Sache in der Apellation stehe und folglich gerichtlich ablaufen müsse, dass endlich alle ihre Klagen alt wären und mit dem Gutachten des Gubernii bereits der Allerhöchsten Entscheidung unterzogen worden, dass seitdem nichts neues an das Gubernium gekommen.

Der Anführer Horja hatte nach einer vorgestern Abend spät eingelaufenen Anzeige der Hunyader Tafel, ihr einige Punkte, die ich hier beizuschliessen mir die Ehre gebe^b, aus den Zarander Gebirgen, durch einen Cameralbeamten unter der Bedrohung zugeschickt, dass er, falls solche bis den 14. dieses nicht zugestanden würden, mit einer weit grössern Macht kommen und Deva das Garaus machen wolle.

Aufdringendes Ansuchen der beängstigten Tafel ist das Militare in dasigen Gegenden derweil zwar verstärkt worden, aber es ist kein Angriff erfolgt. Zugleich hat der Gubernial Commissarius einverständlich mit dem Herrn Disunirten Bischof, einen gewissen Molnar^c, einen bekannten und vertrauten Mann, der selbst ein Walach ist und viele Freunde unter ihnen hat, dahin abgeordnet und ihn angewiesen, sich so weit er kann, unter diese Leute zu begeben, sie durch vernünftige Vorstellungen zu belehren, die ihm mitgegebene gedruckte walachischen Patenten ihnen vorzulesen und sie davon fasslich zu verständigen¹¹.

Der Obristlieutenant Karp deckt die Gegenden von Deva, Hatzeg, Vajda-Hunyad und Szaszvaros, und der Obriste Hellebrand hat den Befehl, die Thordaer Salzwerke und Enyed, worauf die Tumultuanten, nach der Vermuthung des General v. Pfefferkorn, einen Hauptangriff zu versuchen bisher Mine gemacht, zu schützen, überhaupt aber sie von dem Marus und dem platten Lande, wenn nöthig auch mit Gewalt abzuhalten.

Der Gubernial Commissarius ist dagegen aufmerksam, dass vom Provinciali alle vorgeschriebene Befehle vollzogen werden, er sucht die reumüthigen Gemeinde im Guten zu stärken und mit ihren Grundherrschaften wieder auszusöhnen und diesen hilft er zu ihren hin und wieder zerstreuten Habseligkeiten“ u.s.w.

In einem Schreiben v. 13. November an den Thesaurarius Grafen Georg Banffi entwirft Baron Brukenthal folgendes Gemälde: „Die Unruhen des walachischen Volkes dauern noch immer fort, und was das übelste ist, die eigene Leute und Hausdiener der Herrschaften zerstören ihre

Wohnungen, verheeren ihre Früchte und zertrümmern ihre Einrichtungen. Auch die meisten Mordthaten sind von ihnen verübt worden. Seitdem das Militär näher kommt und sie enger einschliesst, geschieht weniger, ob sie gleich auch unter der Zeit und unter den Augen des Militärs verschiedene Ortschaften verwüstet haben. Es ist unmöglich allenthalben zu sein und auf jeden kleinen Haufen zu sehn, in die sie sich zertheilt haben. Der Hauptmann, von dem sie alle abhängen, sitzt in dem Zalathnaer Fiscal-Dominio, eine Colonne ist in kleinen Rotten in der Gegend von Enyed, Carlsburg u.s.w. Sie hat Igen, Zelna, Borberek und noch andre Ortschaften verheert und droht Gáld, Sárd und den herumliegenden Dörfern. Eine andre Colonne ist bei Deva dies- und jenseits der Marus. Sie hat auf beiden Seiten dieses Flusses alle Edelhöfe zerstört, verbrannt und über alle Beschreibung gewüthet. Deva selbst ist zweimal von ihnen angegriffen worden und ob sie schon von dem daselbst versammelten Adel und den wenigen Grenzern abgewiesen worden, so ist sie doch so trotzig und verwegen, wie vorher, zündet und brennt, wo sie noch etwas zu brennen findet. Die Zeichen einer andern Colonne erscheinen im Hatzeger Thal, wo der Obristlieutenant Karp in einer Stunde viele angezündete Curias sehn müssen. Er löscht, stillt, verfolgt, läuft und rennt von einem Ort zum andern, aber umsonst; denn wo er nicht ist und wo er nicht hinreichen kann, steht alles in Flammen. Die Wut diesen unglückseligen Leute ist ansteckend und hat sich sogar freien Walachen mitgetheilt, denn wir haben Anzeigen, dass Mühlenbacher Vorstädter in Csora, Alvinz und Borberek es mitgemacht haben . . . Seit der Zeit, dass wir etwas näher erfahren und theils durch Berichte, theils durch die Eingefangenen vernommen haben, wer der Anführer sei, was vor Absichten die Auführer hätten und was Anlass zu diesem Aufstand gegeben habe, sind alle mögliche Veranstaltungen zu seiner Dämpfung vorgekehrt worden“ u.s.w.

In einem Handbillet v. 15. November 1784 an Baron Brukenthal räumt der Kaiser das Standrecht ein und setzt eine Belohnung von 3 000 Dukaten auf den Kopf des Haupträdelsführers. Sr. Majestät thut diess in folgenden Worten:

Lieber Baron Brukenthal! den so ärgerlich, verderblich als höchst betrübten Zufall von der Zusammenrottung der walachischen Bauern und dabei vorgehenden Grausamkeiten und Verwüstungen muss mit allem Ernst und zugleich mit aller Geschwindigkeit abgeholfen werden. Die ruhige Besizung und Sicherheit im Staat, sowohl in Ansehung der Personen, als der Habschaften, muss immer der vorzüglichste Augenmerk einer wohlbestellten öffentlichen Verwaltung sein. Da nun diese auf eine höchst ärgerliche Art verletzt ist, so zweifle ich nicht, dass sie in der Entfernung bereits mit dem General-Commando sich werden *brevi manu* einverstanden haben, um alles dasjenige zu veranstalten auch die Comitata hiez zu beirathen zu machen, was zur Stillung dieser Unruhe so nöthig ist.

Da das standrechtmässige Verfahren in derlei Fällen zum Schreckbild und Beispiel dienen muss, so werden Sie einige Beamten der Comitata mit den Truppen abgehen lassen, um diesen Tumultuanten in ihrer Sprache zuzureden, theils wider die Aufwiegler und jene, die sich besonders widerspenstig zeigen, nach einem summarischen Examine Standrecht zu halten, und die Verurtheilte in loco, durch den bei Handen habenden Scharfrichter exequiren zu lassen, es versteht sich, dass davon

kein Missbrauch gemacht werden muss und dass nur die verrufensten Bösewichter auf solche Art zu behandeln sind. Ingleichen werden Sie die griechische Geistlichkeit dahin anweisen, dass sie sich sorgfältigst verwende, um diesen rasenden Menschen der Irrwahn zu benehmen und sie zur schuldigen Ruhe anzuhalten.

Auf den Rädelsführer ist eine Taglia von 300 Dukaten zu setzen für den, oder diejenige, so diesen Rädelsführer, oder andre Hauptanführer ausliefern würden, welches mithin aller Orten bekannt zu machen sein wird.

Uebrigens werden Sie den sorgfältigsten Bedacht dahin nehmen, dass Sie mir baldmöglichst einen umständlichen Bericht erstatten, woher diese Unruhe ihren Ursprung genommen, was solche vorbereitet habe und wie weit es bis zur Stunde damit gekommen sei? Und da mir diese Sache, wie Sie leicht errathen können, sehr am Herzen liegt, so werden Sie auch ihre weitere umständliche Berichte von Zeit zu Zeit durch die Kanzlei fleissig einzusenden haben.

Mittels Handbillet vom 20. November an den Gubernator stellt der Kaiser das standrechtliche Verfahren ein und befiehlt: die in Verhaft Genommenen der allerhöchst aufgestellten Commission in Deva zu überschicken^d, um solche daselbst verhören zu lassen, weil das Volk in seiner grossen Dummheit ganz sicher irr geführt worden und durch Ueberzeugung und Erkenntniss seines begangenen Fehlers, durch Begnadigung und Entlassung der Gefangenen, vielleicht eine weit bessere Wirkung als mit den härtesten Strafen erreicht werden, weil die Strenge dieser letztern wohl unterwirft, aber nicht überzeugt, und bei erster Gelegenheit das nämliche Feuer wieder entstehn könnte.

Baron Brukenthal schreibt am 20. November an den Hofkanzler Grafen Eszterhazi: „Die allergnädigst zugesagte Hilfe aus dem Königreich Ungarn, um welche das Gubernium schon in seinem ersten Bericht allerunterthänigst gebeten hatte, ist sehr tröstlich und beruhigend. Sie wird den Adel, der sich verlassen und ohne Schutz glaubte mit Trost und guter Hoffnung beleben und in die Aufrührer einen mächtigen Eindruck machen. Ich bin des allerunterthänigsten Dafürhaltens, dass 2 Regimente nicht überflüssig sein würden“.

Baron Brukenthal an Seine Majestät den 25. November 1784:

Weil das Gubernium es nicht vor rathsam hielt, dass ich in diesen Umständen von seinen Sitzungen mich entfernen sollte, so schickte es einen eignen Commissarius aus seinem Mittel aus; es wies ihn zum ergsten Einvernehmen mit dem Militari an und gab ihm den Nichtunirten Bischof Nikitich an die Seite. An das Volk ergingen Patente, um es zu belehren, zu stillen und vor allen Ausschweifungen zu warnen.

Der commandierende General und ich wurden daher eins, dass es nun an der Zeit sei durch einen vom General Pfefferkorn einverständlich mit dem Gubl. Commissarius abzuschickenden Staatsofficier, den Aufrührern ankündigen, zu lassen, dass wir Gnade für sie und Vergebung von Ehrwürdigen Majestät zu erflehnt geneigt wären, wenn sie ihre Gewehre sammt den Rädelsführern auslieferten und in ihre Häuser zurückkehren und sich ruhig darin verhalten würden; im gegengesetzten Falle aber, hätten sie Ehrwürdige Majestät Allerhöchste Ungnade und strenge Bestrafung zu befahren und sie würden als Mörder und Mordbrenner behandelt werden... Der Nichtunirte Bischof liess an seinem Theil nichts unversucht; er liess das Volk in seiner Sprache durch Cir-

cularien und seinen Clerum fleissig belehren, es von der Falschheit der Vorspiegelungen, womit es Boshafte hintergangen hatten, überzeugen, ob er gleich mit Betrübniß einsah, dass Popen selbst hie und da, es mit den Aufrührern hielten...

Die Verheerung hat den ganzen Zarander Bezirk, das gesammte Hatzeger Thal, bis auf einige wenige Dörfer und dem Devaer oder Maruscher Process am stärksten betroffen. Bloss in 61 Dörfern des Hunyader Comitats sind 323 Curiä theils verbrennt, theils verwüstet und 28 Edelleute ermordet worden. Ausserdem sind im Coloscher Comität die Edelhöfe in Thóroczko, Szt. György, diesseits der Marus im Albenser Comität, die in Alvinz und Bessenyö; im Hermannstädter, die zu Csora und Piskinz theils verbrennt, theils geplündert worden. Was jenseits des Flusses geschehn, ist bis auf das, was Abruđbánya, von dem daselbst geschehenen Verwüstungen selbst und auch die Bergämter von diesem und etlichen andern Orten gemeldet, uns grösstentheils unbekannt. Nur wissen wir aus den Berichten der Kreisbeamten, dass die adliche Besetzungen in Borberek, Czelna, Ompolyitza und Boros Botsárd das nämliche Schicksal gehabt haben.

Einige ungrische Edelleute sollen bloss dadurch ihr Leben gerettet haben, dass sie die walachische Religion angenommen und sich ihnen beigesehlt haben.

Nach den Berichten des Molnar, welcher zu den Zarander Aufführern abgeschickt worden war, und sich mit einem Haufen dieser Leute, die er den 17. dieses ohnweit Brád im Zarander Bezirk bei 600 Mann stark angetroffen, betroffen hat, soll die Veranlassung darin bestehn: dass sie ihre ganze Hoffnung auf die im vorigen Sommer in Carlsburg geschehene Conscribirung und auf die Versicherung des Hauptanführers Horja setzen, dass es Ew. Majestät Allerhöchster Wille sey, ihnen das Gewehr zu geben und sie eben so wie das ganze Land, das schon conscribirt sei, dadurch von der herrschaftlichen Dienstbarkeit, über deren Härte sie sich beklagen, frei zu machen. Die Unruhe sey ausgebrochen, weil 2 nach ihrem Sammelplatz gekommene Edelleute, beide Vice Judices Nobilium sie an der Reise nach Carlsburg, woselbst sie um Gewehr hätten bitten wollen, gehindert. Es sey darüber ein Tumult entstanden und die beiden Edelleute wären darin todt geschlagen worden: sie hätten sodann die Reise nach Carlsburg aus Besorgniß aufgegeben, dass während ihrer Abwesenheit ihre Familien von den Edelleuten misshandelt werden könnten; sie hätten sich dafür selbst gegen die letztern aufgelehnt, und das übrige sey daraus gefolgt.

Aus den Punkten, welche der Devaer Tafel von einer andern Rotte zugeschickt worden, scheint, dass der Aufstand auch aus der falschen Ueberredung habe entstehn können, welche dem Volk beigebracht worden, dass der Adel nicht mehr geduldet und aus seinen Besitzungen weichen solle, weil solche dem Volk aufgetheilt werden würden.

Das erhablichste endlich, was aus den gerichtlichen Verhören bis noch herausgekommen ist und die vorige Vermuthung zu bestärken scheint, besteht darin: dass der Hauptmann Horja mit Vorweisung eines vergoldeten Kreuzes das geblendete Volk zu überreden gewusst hat, er habe die Vollmacht erhalten, das Volk nach Carlsburg zu führen, es von der herrschaftlichen Dienstbarkeit frei zu machen, und die Ausrottung des ganzen Adels zu unternehmen. Ein Hauptanführer, der unter dem angenommenen Namen des jungen Horja bei der ersten Schultz'schen

Unterredung zugegen und der Wortführer gewesen, ist dieser Tage von dem Dorf Lupsa eingefangen und nach Carlsburg überliefert worden¹².

In der letzten Unterredung des Obristlieutenant Schulz mit den Aufrührern zu Topánfalva haben sie sich dreist gegen ihn erklärt, dass sie weder Gewehr, noch Rädelsführer unter sich hätten und solche folglich auch nicht herausgeben könnten; ihr Gesuch betreffe die Angelegenheiten des ganzen Landes, sie wollten sich zwar der Ruhe fügen, nur bäten, sie um unparteiische Untersuchung ihrer Klagen und um Gerichtigkeit. Die ganze Unterredung hatte sich ohne Nutzen, und wie der Obristlieutenant zuletzt die Auslieferung des nahe bei ihm stehenden alten Horja nebst einem andern auch gegenwärtigen Hauptanführer verlangt, mit grosser Bewegung des Volks und nicht ohne Gefahr selbst von der Menge umrungen zu werden, geendigt.

Bei diesen Umständen rücken die Truppen näher heran, um gegen die Aufrührer nach Ehrwürden Allerhöchsten Absicht mit Ernst und Nachdruck vorzugehen, ja es ist ein Batallion Zekler Hussaren auf dem Weg, über den Marus und nach Brád im Zarander Bezirk zu gehn und die Aufrührer dasiger Gegenden aus einander zu treiben.“

In seinem allerunterthänigsten Schreiben an den Kaiser v. 30. November berichtet Br. Brukenthal:

„Die in dem Hunyader mit Zarand vereinigte Comitát übereilt vorgegangene Hinrichtung der Gefangenen, ist den deutlichen Verordnungen des Gubernii schnurstracks zuwider und so wenig mit seinem Vorwissen geschehn, dass es von dem in Hunyad angenommenen, von den Kreisbeamten nicht einmal eine Nachricht empfangen.

Als die Hunyader Tafel in ihrem Bericht den 7. und presentato den 9. vorläufig meldete, dass sie entschlossen sey mit den bei Gelegenheit des Angriffs auf Deva eingebrachten Gefangenen, summarisch zu verfahren, und sie, weil die Gefahr dringe, auch hinzurichten; so antwortete ihr das Gubernium noch denselben Tag und befahl ihr, das Verhör mit den Gefangenen so einzurichten, dass sie verlässliche und genaue Umstände von der Ursache und Veranlassung des Aufstandes von dessen Anführern u.s.w. hereinschicken solle.

Es langte mittlerweile auch der dritte den 10. umständlichere Bericht gedachter Tafel mit der unerwarteten Nachricht an: dass sie 34 Gefangene jure statario enthaupeten, 2 Weiber und einen Knaben mit Puthen abstrafen lassen und die letztern so wie andere 13 auf Verdacht eingezogene nach abgenommenem Eid auf freien Fuss gestellt habe. Das Gubernium missbilligte dieses und befahl ihr vom Standrecht alsogleich abzustehn.

Durch strenge Gubernial Verordnungen: für die Beamten und den Adel ist es gelungen, dass die Unterbeamten in den meisten Bezirken, nur diejenigen ausgenommen, wo der Aufruhr wirklich noch dauert, ihren Amtsgeschäften obliegen, wie auch, dass beide, Ober- und Unterbeamten, ohn einiges Misstrauen zu zeigen, auf die Bewegungen und das Eetragem des Volks Acht haben können. Der Adel hingegen, den die Furcht und das Schrecken über den so plötzlich ausgebrochenen und so schleunig sich ausgebreiteten Aufruhr völlig eingenommen hatte, und der selbst in den Gegenden von Bistritz, kaum in den Mauren der Stadt sich sicher genug glaubt, hat noch nicht bewogen werden können, in seine Wohnungen vor beständig zurück zu kehren.

Die Verheerung in Thoroczko, Sz. György hatte den Adel des Coloscher Comitats und das vergrösserte Gericht einer sich nähernden Verwüstung, den Thordaer, Kokelburger und letztens auch den Udvarhelyer und Haromszeker Comitats verleitet, die von dem Gubernio erlassene Verordnungen zu überschreiten und sich in ihren Bezirken in Haufen zu sammeln, um sich, wie sie sagen, Sicherheit zu gewähren. Das Gubernium ahndete dieses Vergeh'n und stellte es ab, sobald es solches vernahm.

Den neusten Berichten ist im Hunyader Comitats diesseits der Marus und den zu Hermannstadt gehörigen Bezirken alles ruhig. Aus beiden Gegenden haben verschiedene Dörfer ihre Grundherrn um Vergebung gebeten und leisten ihnen sowohl als den Kreisbeamten den gewöhnlichen Gehorsam.“

Schon den 3. Dezember 1784 sah sich der Gubernator gedrungen dem Kaiser folgendes Bild zu entwerfen: „Die Aufrührer im Zarander Bezirk bei Brád in der Zalathnaer Fiskalherrschaft und in den beiden Dörfern Ponor und Remete sind trotziger geworden und in neue Ausschweifungen und Vergehungen gefallen.

Im Zarander Comitats und besonders bei Brád wird ein starker zusammengelaufener Haufe unter dem Anführer Krisan Dsurds (Georg), nachdem er sich allerhand Gattungen von Waffen zugelegt, immer verwegener. Ein Theil von ihnen, hat nach eben diesen Berichten, die zur Herrschaft Illye gehörige Dörfer zu neuen Streifzügen aufgefordert, er hat ihnen befohlen, sich mit Brod auf 8 Tage zu versehen, und gedrohet, nächstens die Dörfer Guraszáda und Dobra heimzusuchen, von da aber Deva auf das Neue anzugreifen.

Ein neuer, von der Hunyader Tafel eingegangener Bericht vom 2. Dieses, enthält die Nachricht: dass ein Trupp Aufrührer über 400 Mann stark grossentheils mit Schiessgewehr versehen, den 29. nach Illye gekommen, verschiedene Inwohner wegen ihrer bisher unversehrt bewarten Treue und Pflicht geplündert, viele verwundet, 7 andere die sich vorhin gepflüchtet hatten, zur Hinrichtung aufgesucht und endlich alle übrige Inwohner unter Bedrohung mit Feuer und Schwert zur Hauptversammlung der Aufrührer auf den 1. Dezember nach Halmágy vorbezeichnet. Sie melden weiter, die mehresten der umliegenden Dörfer hätten sich dem Vernehmen nach entschlossen, sich in Halmágy einzufinden. *Der Geistliche berichtet insbesondere: die Aufrührer hätten ihm diejenigen Abgeordneten, welche mit den Gubernial Patenten hangeschickt gewesen, bei Verlust seines Kopfes zu verwarren anbefohlen.*

Der Major Sztojanics war mit 320 Mann, theils Infanterie, theils Cavallerie, nach oben gedachten Brad beordert worden. Nach seinem Bericht, ist er auch wirklich den 29ten spät daselbst eingetroffen und hat gleich nach seiner Ankunft, einen Corporalen von Orosz, 4 Hussaren und 12 andre Personen aus den Händen der Aufrührer befreit, weiter aber hat er mit seinem kleinen Trupp, wie er sagt, gegen den von 3 eingebrachten Gefangenen auf 900 Mann angegebenen Schwarm zu unternehmen sich nicht getraut, sondern hat sich nach Halmágy gezogen. Weil er das Commando von de Vintz nicht mehr daselbst angetroffen, sondern bloss eine Compagnie von Orosz, so hat er nach Hungarn um Succurs geschrieben.

In der Zalathnaer Fiscal-Herrschaft sind die Aufrührer eben auch und merklich verwegener geworden. Sie haben ihre Rotten unter meh-

rere Anführer getheilt und solche Einrichtungen zu treffen gewusst, dass auf gegebene Zeichen mehrere Dörfer sich augenblicklich versammeln können. Einen Oberlieutenant des Oroszischen Regiments, der nach Offenbanya bestimmt, und mit 9 Mann unterwegs war, haben sie nebst 6 Gemeinen todgeschossen und geben alle Merkmale der entschlossendsten Widersetzlichkeit¹⁴.

Der berufene Horja soll sehr auf seiner Hut stehn, und einen starken bewehrten Trupp zur beständigen Bedeckung um sich haben.

Ohnerachtet das Gubernium die von Ew. Majestät allergnädigst verliehene allgemeine Amnestie in allen Kreisen, durch die Beamten, in den gewöhnlichen Wegen bekannt machen lässt, so hat es für unumgänglich nöthig gefunden, die darüber verfasste Patentales auch denjenigen Beamten zuzuschicken, die das vorrückende Militare begleitet werden.“

Der Gubernial Rath und Gubernial Commissär Michael v. Brukenenthal meldet dem Gubernator aus Zalathna den 10. Dez. 1784: dass im Zarander Comitatz 2000 Tumultuanten dem Obristlieutenant Kray zwischen Butsesd und Mihelyén den Weg haben versperren wollen, worauf dieser sogleich gegen die Tumultuanten angerückt sey, solche das Gewehr abzulegen und sich zu ergeben ermahnt habe und weil sie dieses verweigert hätten, wäre Kray mit ihnen handgemein geworden, wobei 85 Tumultuanten und unter diesen auch der Anführer der Rotte Namens Dibertz Ursz erschossen worden seyen u.s.w.

Seine Betrübniß über den Aufruhr und die Mittel zu Stillung desselben drückt Kaiser Joseph dem Gubernator mittels Handbillet v. 13. Dezember 1784 in folgenden Worten aus:

Lieber Baron Brukenenthal! die bis jetzo noch nicht gestillte Unruhen in Siebenbürgen dienen Mir zum höchsten Missvergnügen und Leidwesen, welches sich noch dadurch vermehrt, dass man sich aus den ganz kreuzenden Berichten kein richtiges Urtheil schöpfen, noch die wahre Lage der Sachen begreifen kann. Ich begreife ganz wohl, dass die Berichte, so das Gubernium überkommt, auch theils übertrieben, theils unter der Wahrheit sind..., es ist aber höchst wichtig, dass die Sache aus dem Grunde gehoben werde.

Ich habe dem General-Commando sowohl in Siebenbürgen als in Hungarn sogleich bei erster Nachricht, die nöthige Aufträge gemacht, welche aber theils nicht befolgt worden sind, theils ist man mit zu schwachen Mitteln hervorgetreten. Es ist also nothwendig, dass die Berichte, die das Gubernium in dieser Sache abstaten wird, gemeinschaftlich mit dem General-Commando verfasst werden, damit nur eine Sprache ist und hat für Jedermann, der Pflicht und Vaterlandsliebe nur noch empfindet, in dergleichen Gelegenheiten alles Zeremoniel und alle Form aufzuhören und muss bei Tag und Nacht, jede Stunde, jedes Orts, jedes Mittel gleich seyn, wenn in selben das Gute gewirkt und das verderbliche Uebel hindangehalten werden kann. In dieser Gemässheit werden Sie diesen meinen Auftrag dem General-Commando mittheilen und trage ich zugleich diesem auf, die an solches erlassende Befehle Ihnen bekannt zu machen, zugleich schliesse ich Ihnen hiebei die Abschrift desjenigen an, was ich an den Commissär Graf Jankovits erlasse (siehe weiter unten). Sie werden aus dem Sinn desselben ersehen, wie ich das Mittel betrachte, die Ruhe auf einen beständigen Fuss herzustellen. Es ist eine Unmöglichkeit, wenn nicht einige schon lange im Land vorhandene

Bedrückungen, besonders in dem Robottgeschäfte und unterschiedlichen Zinsungen gehoben werden, dass man sich auch vor der grössten Gewalt, weil man doch nicht die Armes gegen eigne Unterthanen zu gebrauchen auf den Beinen hat, eine sichere Ruhe zu versprechen hat. Dieser traurige Beweis sollte den Adel und die Grundherrn überzeugen, dass ihr Leben und ihre Besitzungen in den Händen des grossen Haufens sind, nämlich des Volkes, und das dieses nur durch billige Begegnungen und durch Liebe und Vertraun, auf eine beständige Art in den Schranken gehalten werden kann, das Uebermass der Strenge kann nur eine Zeit unterwerfen und die erste Gelegenheit wird benutzt von Leuten, die nichts zu verlieren haben, die an Haus und Hof nicht hängen, weil sie von selbst kaum ihr Leben fristen können, in die grösste Ausschweifungen auszuarten. Ich erkenne in voller Mass, das es unendlich beschwerlich sein wird [...] ein Mittel zu ersinnen, durch welches, da besonders erstere ohne die andern nicht bestehn können, nämlich die Grundherrn ohne Unterthanen und diese wieder ohne Oberherrschaft und Regierung, beide zu einer ruhigen, billigen und dem allgemeinen Besten angemessenen Haushaltung zu vermögen, alleins es ist doch dieses das einzige und Sie müssen das Aeusserthe thun, um alle diejenigen Leute von der öffentlichen Verwaltung in dem empörten Theil zu entfernen, deren Hass, Misstrauen oder Rache Ihnen unversöhnlich scheine, und ist mit Veränderung anderer Comitatsbeamten auszuhelfen, weil sonst sie selber sich und ihr Vaterland in neue Unglücke stürzen. Zugleich muss die königl. Oberherrliche Gewalt ganz in ihrer Stärke erscheinen und jedermann nach dem einmal bestimmten und billigen Urbario zu Leistung der Schuldigkeiten, und zu nicht mehrerem Verlangen von dem Unterthanen, annachsichtlich verhalten werden; darauf muss das Gubernium und die dazu verwendete Beamte auf das strengste sehn und dazu angehalten werden. Ein Mass zwischen übertriebenen Misstrauen ist nöthig, jedoch muss bei wahrer Widersetzlichkeit gleich der Strafbare streng behandelt, aber mit dieser Strenge sobald, als die wahrhaft Schuldigen damit belegt worden, gleich wiederum aufgehöret werden, anders kann und wird keine Ruhe hergestellt werden.

Ich will verhoffen, das mittlerweile, als ich dieses schreibe, die vermehrte Vorrückung der Truppen den Schwarm wird auseinander getrieben haben, sollte es aber nicht geschehn seyn so müsste es gemeinschaftlich mit den Truppen, die sich in Hungarn befinden, veranlasst werden.

Die standrechtmässige Behandlung der Gefangenen lässt sich aus diesen triftigen Ursachen anjetzo nicht vornehmen, erstens weil die Arrestanten über die wahre Ursache des Aufruhrs und zu Entdeckung der wahren Aufwiegler verhört werden müssen, zweitens, weil die wahrhaft schuldigen von denen nur aus Furcht, Zwang oder Blendung mitgegangen müssen in der Bestrafung getrennt und erkannt werden, dann weil bei den jetzigen ganz natürlich auf das Höchste aufgebrachten Gemüthern der sämtlichen Richter, diejenigen Billigkeitsfassung, die zu Absprechung Leib und Lebens der Menschen erforderlich ist, nicht kann verhofft noch vermuthet werden, ja wohl beweisen die sämtlichen Eingaben, Schreiben und Begehren der Comitatsstafel und versammelten Edelleuten und auch deren Handlungen, dass sie ausser aller Fassung sind und im Spiessen und Rädern allein, ohne Rücksicht wen und wie viele es treffe, ihre Sicherheit zu finden glauben.

Dieses ist, was Ich Ihnen vorjetzo aufzutragen höchst nöthig finde, wenn Mich nicht andere wichtige Besorgnisse eben jetzo, Mich von hier zu entfernen, abhielten, so wäre ich schon selbst in einem so wichtigen Augenblick im Lande erschienen, weil Ich solchen mehr noch für die Zukunft, als für das Gegenwärtige von der äussersten Wichtigkeit für die ganze Monarchie ansehe und nicht genug Ihre bekannte Geschicklichkeit und Einsicht, dann zugleich Ihre Pflicht, sammt jener aller Ihrer Untergebenen auffordern kann, um zu Steuerung und Hindanhaltung dieses Uebels nach allen Kräften beizuwirken und nach der einzig und allein von Mir betrachteten Art wieder eine sichere und beständige Ruhe herzustellen.

Leben Sie wohl und seyn Sie meiner Achtung versichert

Joseph m. pr.

Das an den königl. Commissär Grafen Anton v. Jankovits v. 13. Dezember erlassene dem Gubernator mitgetheilte kais. Handbillet lautet also:

Die in Siebenbürgen noch immer fortdauernde Widersetzlichkeit geht mir unendlich nahe und ist sich leider gleich Anfangs nicht so benommen worden, wie es hätte seyn sollen, um selbe mit allem Ernst hindanzuhalten. Da es aber nun einmal so ist, so kann dieses Uebel ohne einen blutigen Auftritt, der entweder schon vorüber ist, oder nächstens geschehn wird, wohl nicht sein Ende erreichen.

In der Ihnen aus vollem Vertrauen aufgetragenen Untersuchung kömmt es hauptsächlich darauf an, dass wohl abgewogen werde, wie die beiderseits aufs äusserste aufgebrachte Gemüther, sowohl der Walachen gegen die ganze Hungarische Nation, besonders gegen ihre Grundherrn und Comitatsbeamte, als sämmtlich diese wider die Walachen zu beruhigen wären. Erstere sind durch lange Jahre hart behandelt worden, und konnten nie weder Auskunft noch Abstellung ihrer Beschwerden erhalten; Letztere sind auf das höchste beleidigt, und glauben die Erhaltung ihres Lebens und Vermögens nur in der strengsten Behandlung und Begegnung gegen die ganze Walachische Nation zu finden. In diesem Fall müssen also auch die beurtheilende und untersuchende Kriminalrichter, da sie nicht in ihrer Fassung, allerdings genau überseyn werden. Da der vorhin bestandene Unterschied zwischen den Nationen in Siebenbürgen jetzt aufgehoben worden ist und solche einander gleich gehalten werden, so dürfte rätlich seyn, vorzüglich Sächsische Comitats-officianten, die der Landessprache wohl kundig sind, entweder als Vice-Gespäne oder Stuhlrichter in das mit den Zarander Verreinigte Hunyader Comitats, so wie in das Albenser anzustellen, wozu sich die Gelegenheit durch einige erledigte Plätze oder mittelst Abänderungen und Verwechselungen ergeben werden, damit durch eine solche Vermischung sowohl vielleicht auf die übertriebene Furcht oder Strenge der blos Hungarischen misshandelten Comitatsbeamten geschehn, als auch dem Walachischen Volk das National Vorurtheil und die Abneigung gegen erstere in etwas benommen werde.

Besonders ist zu trachten, dass die Zusammenrottirung einmal aufhöre und sich Jedermann ruhig nach Hause begeben. Ist dieses geschehn, so kann man nachher die Rädelsführer ganz leicht einzelweis aufheben oder abholen, denn solche jetzt von dem versammelten und erbitterten Haufen abzufordern, ist wahrer Unsinn und hat der an Oberstlieutenant

Schultz gemachte Auftrag der Abforderung alles verdorben und das Feuer, so schon zu seinem Ende geneigt wäre, wieder aufs Neus angefacht. Es ist auch vor allem nöthig, dass Sie die Grundbesitzer und Comitatsbeamte, so eigentlich den Hungarischen Adel ausmachen, durch Zuredungen und die überzeugendste Beweise ihres eignen Bestens und ihrer Erhaltung dahin bringen, so schwer es ihnen auch vorkommen wird, gegen ihre walachischen Unterthanen weder ein übertriebenes Misstrauen, so Furcht verriethe, noch eine übermässige Schärfe, so ein Beweis eines unversöhnlichen Hasses und der Rache wäre, an den Tag zu legen, weil sonst nie die wahre Ruhe hergestellt würde und sie sich auch mit aller Militär Assistenz keine Sicherheit für ihre Personen und Vermögen versprechen können, die nur allein durch die gänzliche Vergessung des Vergangenen zu erhalten wäre, da es unmöglich, vor einer jeden Curia eine Wache zu halten. So schwer auch dieses seyn mag, so muss sie doch ihre eigne Ueberzeugung zu einem solchen Betragen bewegen.

Leben Sie wohl. Ich erwarte sehnlichst Ihre weitem Berichte, von denen ich mir die besten Früchte verspreche.

Br. Brukenenthal berichtet dem Hofkanzler unter dem 15. und 22. Dezember: „Die Inwohner von Ponor und Remete, die seit mehreren Jahren unruhig gewesen, haben sich zur Ruhe begeben. Der unter dem Namen des jungen Horra eingegangene eigentlich Uibar Ursz genannte, nach seinem eigenen Geständnis, einer der ersten Anführer, ist von den Lupsaer gefangen genommen und dem Militari übergeben worden.

Der Gubernial Commissarius, der die Publication der Amnestie aller Orten, wo die Patente nur immer hindringen können, auszubreiten sich bestrebt, berichtet: dass aus vielen Dörfern Deputirte vor ihn gekommen und dass sogar aus einem der schwierigsten aus Dupepiatra, wo verschiedene Patroullen und Ordonnanzen angehalten, und einige auch ermordet worden, 2 Popen nebst 6 Inwohnern als Abgeordnete erschienen seyn.

Von der eigentlichen Gefangennehmung des Ujbar Ursz hat der Gubl. Commissarius folgendes berichtet:

Es war der Nichtunirte Protopopa aus Abrudbánya Joseph Adamovics, mit dem Auftrag ausgeschickt worden, den Aufrührern in der Gegend von Abrudbánya das Gubernial Patent, worin sie sich zur Ruhe zu begeben gewarnt worden, kund zu machen. Er hatte zu dieser Absicht einen bei Topánfalva angetroffenen starken Haufen um sich herum versammelt und den Anfang zum Lesen gemacht. Die ganze Rotte hatte, nach seinem Beispiel, ihre Ehrerbietung durch Entblössung des Kopfs zu erkennen gegeben; nur der einzige auch anwesende Ujbar Ursz nicht, der vielmehr auf den Verweis des Protopopa wegen dessen Unterlassung dreuste zurückgeantortet: er sei Capitän. Der sich darüber bei dem Volke beschwerende Protopopa hatte zuletzt die gutgesinnte darunter auf seine Seite herüber zu treten ernahnt, und wie solches vom grössten Theil der Anwesenden auf der Stelle geschehn, als eine fernere Probe ihres Gehorsams von ihnen verlangt, dass sie den Ujbar Ursz ergreifen und fest machen sollten. Nachdem sie solches unverzüglich befolgt, hatte der Archidiaconus den Gefangenen zu Ablieferung an das nächste Militare, einigen gegenwärtigen Inwohnern aus Lupsa zu denen sich noch mehrere aus dem nämlichen Dorf gesellt, übergeben.“ u.s.w.

Der Gubernator und der commandierende General Graf Fabris unterlegen dem Kaiser am 21. Dezember einen gemeinschaftlichen Bericht: „In dem letztern gehorsamsten Bericht vom 17. dieses ist bereits die Anzeige geschehn, wie man die beide General-Feldwachtmeister v. Koppenzoller und v. Sturm angegangen habe, damit über das aus Galizien in den Anmarsch nach Siebenbürgen begriffenen Franz Gyulaysche Garnisons Batallion, auch aus dem Temesvarer Banat, und von Hungarn mehrere Feldtruppen anher abrücken gemacht werden möchten. Ein Rescript vom 12. dieses eröffnet die allerhöchste Willensmeinung, dass die beiden Brigaden der Generale von Koppenzoller und v. Sturm nach Maass des Bedarfs in Siebenbürgen verwendet werden sollen, schon die Nachricht des Generals v. Koppenzoller, dass von der Garnison zu Temesvar das Samuel Gyulaysche dritte Batallion, eine Division vom andern Eszterhazischen dritten Batallion eine Division von dem Károlyschen Feldbatallion nebst dem Major Fronius den 19., zwei Divisionen von Würtemberg Dragoner mit dem Obersten Baron Haan und dem Major Baron Rzczan den 19. 20. und 21. dieses über Fatset, Dobra nach Deva in Marsch gesetzt worden, und die Infanterie drei der dreipfündigen Kanonen bei sich habe.

Kaum erhielt das General-Commando diese Nachricht, so wurde fast zu gleicher Zeit von dem Generalfeldwachtmeister v. Pfefferkorn berichtet, dass nach dem Rapports des Oberstlieutenant Kreyi fast der grösste Theil von dem letzthin angezeigter Massen in starker Anzahl wegsam befindlich gewesenenen Schwarm sich zur Ruhe begeben, die Dörfer Kis-Aranyos und Kempeny einen Theil ihres Gewehrs mit 25 Flinten, 56 Lanzen und 12 Pistolen und über 100 Heugabeln ausgeliefert, auch das Dorf Nagy-Aranyos auf den vom Rädelsführer Hore gemachten Aufboth ihm keine Leute mehr zugeschickt habe und nach Aussage zweier dem Hore entflohenen Vertrauten, dermal nur noch unter diesem Rädelsführer eine angeblich geringe Anzahl von etlichen hundert Tumultuanten bei Albak und Rada oderhalb Nagy-Aranyos sich versammelt finde, gegen welchen der Oberstlieutenant Schultz mit seinem unterhabenen Corps von 700 Mann vorrücke und wirklich in der Operation begriffen sey, um auch diesen Ueberrest, wo möglich gänzlich aufzuheben. Für jeden Fall, es möge das Vorhaben der Oberstlieutenant Schultz durchaus gelingen, oder aber wegen der gebirgigten Lage, in welcher sich die Tumultuanten befinden, oder auch wegen der übeln Witterung und der jetzigen sehr schlechten Wegen, oder auch vielleicht durch das eigene Ausweichen der Tumultuanten Hinderniss finden, sind die aus dem Banat in Anmarsch befindliche Truppen hiesiger Enden immer nöthig, um im erstern Falle die Grenzer mit Entledigung des Allerhöchsten Aerarii von der ihnen abreichenden Verpflegung nach Hause zu entlassen, und dagegen von diesen Truppen zu Besetzung der unruhig gewesenenen Dörfer den Winter hindurch zu Hülfe zu nehmen, in dem zweiten aber, wenn nämlich durch die Operation des Oberstlieutenant Schultz die Tumultuanten nicht bezähmet werden könnten, noch gegenwärtig, so weit es die Witterung gestattet, durch ihre übermässige Verwendung die Unternehmungen fortzusetzen, von allen Seiten gegen diesen, obschon dermal nur kleinen Haufen mehr mit aller Force vorzudringen, selben aufzureiben.

Den vorangeführten Absichten gemäss, ist unvorlängst die Vorkehrung getroffen worden, die aus dem Banat in Anmarsch begriffenen

Truppen bei ihrer Eintreffung in Siebenbürgen interimäler eine solche Position zu geben, damit sie aus solcher jeden Augenblick dahin abrücken gemacht werden können, wo man sie nach Umständen nöthig hat, und dass zugleich durch ihre Verlegung die ganze Marus aufwärts von Deva bis Karlsburg gedeckert seyn möge: hienach hat man also von den Samuel Gyulaischen Garnisons, ein Batallion, eine Division mit einer Escadron von Würtemberg zu und in die Gegend von Dobra, die zweite Division dieses Batallions zu und bei Illye, die zwei Divisionen von Karoly und Ant. Eszterházy mehrmal mit einer Escadron und respective die dritte zu Szászváros und endlich die vierte Escadron theils in Alvinz, theils in Mühlenbach zu verlegen angetragen, die von der Infanterie beihabende drei Kanonen aber dem ebenfalls nach Deva selbst kommenden Generalen v. Koppenzoller nach seinem Gutbefinden in einem oder dem andern Orte zu disponiren überlassen: wie sich diese Truppen annähern, werden alle längst der Marus dermal stehende grosse Colonnen, wohin sie gehören, einrücken, sonderheitlich aber die zu Deva befindliche zwei Grenadiers Compagnien mit den beihabenden 2 Kanonen in der Gegend von Jara, dann die Toscan'sche Hussaren. Rechts der Marus zusammen und zu Verstärkung des rechten Flügels gegen Klausenburg, oder, wo es sonst erforderlich ist, gezogen, massen man zur Unterstützung des linken Flügels schon nach der unterm 17. dieses erstatteten Anzeige den General Feldwachtmeister v. Sturm letzthin angegangen hat, den nach Halmágy abgeschickten 2 Compagnien von de Vinz im Nothfalle mehrere Truppen an die Grenze von Siebenbürgen nachzuschicken.“

In ihrem gemeinschaftlichen Bericht vom 4. Jänner 1785 erstatten der Gubernator und der Commandierende General dem Kaiser die erfreuliche Nachricht, dass die beiden Haupträdelsführer Hora und Juon Kloska den 27. Dezembr. wirklich in Verhaft begracht und zu ihrer Prozessirung nach Carlsburg abgeliefert worden wären. Die Hauptwerkzeuge ihrer Gefangennehmung waren die Unterthanen von Nagy-Aranyos, welche sich unter Bedeckung eines Commando vom zweiten Zekler Infanterie Regiment und Toskanischen Hussaren zu dieser Expedition haben gebrauchen lassen.

Das ganze Unternehmen, lautet der gemeinschaftliche Bericht, ist der geschickten Einleitung des Oberstlieutenant Krays vom besagten zweiten Zekler Regiment zuzuschreiben welcher auf den vom General Major v. Pfefferkorn erhaltene Befehl die vertrauten Bauern ausfindig gemacht, sie in ihrem zunehmenden Fürgang unterrichtet und mit dem Commando auf die schon vorher beständig verfolgte Spur der Rädelsführer abgeschickt hat.“

Diese erfreuliche Nachricht theilt, Br. Brukenthal auch dem Hofkanzler am 5. Jänner in folgenden Worten mit:

„In den letzten Tagen des abgewichenen Jahres hat es 7 Inwohnern des Dorfs Gross-Aranyos, die gemeinschaftlich mit einigen detachirten Soldaten dem Horja nachgegangen, diesen berüchtigten Erzrädelsführer, nebst einem seiner ersten Capitäns, dem Juon Kloska, zu ergreifen geglückt. Beide sind hierauf vom Militari übernommen und nach der Festung Carlsburg gebracht worden.

Das erheblichste der Gefangennehmung ist, dass der Horja, sobald er kein Mittel zu entkommen gesehn, ein im Busen gehabtes Päck Schriften, in das Feuer, bei welchem er sich gewärmt, geworfen, ohne

dass etwas davon hat gerettet werden können. Im vorläufigen Verhör, das der Obristlieutenant Kray, zu welchem er zuerst gebracht worden, mit ihm abgehalten, hat er sich in nichts zu Sache Dienliches herauslassen wollen.“

Der Gubernator meldet den 2. Hornung 1785 dem Hofkanzler die Gefangennehmung auch des dritten Anführers in den Worten: „Gestern habe ich vom Gubernial Rath v. Brukenthal die gute Nachricht erhalten, dass nun auch der dritte Hauptanführer der Tumultuanten Krisan Dsurds glücklich eingefangem worden. Nach der eingelaufenen Anzeige ist dessen Gefangennehmung unter Anführung des Popa aus Kerpenyes und 4 dasigen Bauern, durch den Lieutenant Nosztrovitzki von Toscana mit einem Corporalen und 10 Hussaren und dem Grenzen Zekler Lieutenant Neustädter mit 2 Corporalen. 4 Gefreiten und 50 Infanteristen gesehn.“

In Baron Brukenthals Bericht an den Vice-Kanzler Grafen Palffi vom 19. Hornung heisst es: Krisan Dsurds habe sich in seinem Gefängniss zu Carlsburg erdrosselt, und zwar mit dem Riemen von seinen Bundschuhen, den er mit Hilfe eines Steins zusammen zu ziehn gewusst.

In einem Handbillet an den Gubernator vom 7. Hornung 1785 trägt der Kaiser demselben auf, die Urbarial-Regulation anbefohlenermassen sogleich ans Werk zu setzen und weist dem Kerpenyesser Popa Moyse und denjenigen Bauern, so den dritten Anführer Krisan György gefänglich eingebracht haben, die nämliche Taglia von 3000 Dukaten an, wie solche für den Hora und Kloska abgereicht worden.

In den häufig angestellten Verhören zu Carlsburg wollten, nach dem Bericht des Gubernial Commissars Michael v. Brukenthal an den Gubernator, Horra und Kloska nicht das mindeste gestehen. Dieselben liess der k. Commissär Graf Jankovits in den ersten Tagen des Februar unter Militärbedeckung in dem mit Hunyad vereinigten Zarander Comitatz herum führen. um sie dem Volke zu zeigen und dadurch die falschen Gerichte zu vernichten: dass sie noch nicht eingebracht worden wären. Unter die Volksmärchen gehörte, dass beide Aufwiegler täglich 30 kr. an Geld bekämen, mit 5 Speisen bedient würden, mit einem kais. Offizier zusammen ässen und silberne Fesseln trügen. Graf Jankovits liess durch den Gubl. Commissär aus jedem Dorf des mit Zarand vereinigten Hunyader Comitatz 3 ältere und 3 jüngere Inwohner nach Carlsburg mit dem Befehl entbieten, dass sie den 28. Febr. in der Frühe unausbleiblich bei der Hinrichtung des Horra und Kloska gegenwärtig seien. Zu Folge dieses Befehls wurden aus 419 Ortschaften 2515 Menschen dahin geschickt. Am 28. Februar wurden zuerst Juon Kloska und dann Hora auch Nicola Ursz genannt, welche beharrlich ihre Freve that im Verhöre geleugnet hatten, aber durch eidliche Aussagen untadelhafter Zeugen ihrer schwarzen Unthaten überführt worden waren, vor unten auf gerädert, ihre Leiber in 4 Theile zerhauen, die Köpfe und ihre Körpertheile oben an verschiedenen Strassen und Wegen bei jenen Ortschaften, in welchen sie ihre Grausamkeiten ausgeübt, auf Räder geflochten, ihre Herzen und Eingeweide unter dem Carlsburger Hochgericht eingegraben.

Nachdem: die Unruhen beigelegt waren, suchte Br. Brukenthal die Urbarialregulation, welche Graf Jankovits nach dem Befehle des Kaisers in den Comitaten einführen sollte, aber durch Erkrankung, die seine

Rückreise aus Siebenbürgen nöthig machte, daran gehindert wurde, ins Werk zu setzen. Zur versterbigen Begründung der Ruhe, hob der Kaiser den 21. August 1785¹⁵ die Leibeigenschaft auf und gestattete die Freizügigkeit der Unterthanen^c.

^a Diese lautet also: Es wird heute dem Gubernio in Betreff der Supplicanten ihrer Klagen mitgegeben, damit für jetzo alle, bis ihre angefangene Sachen zu ende gehn werden, manutentirt werden; damit sowohl die darunter leidende, wie auch die andern, die zerstreut sind nacher Haus gehn können, ohne ihnen im mindesten etwas in Weg zu legen, bis ihre ganze Sache entschieden wird.

Gegeben aus der Ungarisch-Siebenbürgischen Kanzlei Wien, den 13. April

Franciscus Horváth

bei dem Allerhöchsten kais. Hof bitten
die Exponenten des fiskalischen Domini
Zalathna

^b Punkte, welche durch den Anführer der Tumultuanten Horja nebst seinen Anhängern der Hunyader Tabula sind vorgelegt worden:

1. Soll der Comitatus sammt allen seinen adlichen Possessoribus einen Eid unter das Kreuz ablegen.

2. Soll kein Adel mehr sein, sondern derjenige, der einen kaiserl. Dienst bekommen kann, soll davon leben.

3. Sollen die Edelleute aus ihren Besitzungen alsogleich den Fuss auf immer hinaussetzen.

4. Sollen die Adlichen, so wie das gemeine Volk die Contribution entrichten.

5. Sollen die adlichen Grundstücke in Gemässheit eines erfolgenden Allerhöchsten kais. Befehls unter das Volk vertheilt werden. Dann

6. Wenn die Tabula vorstehende Bedingungen eingehn will, soll selbe bei dem Schloss sowohl, als an den Enden des Markts Deva weisse Fahnen an so hohen Stangen, als nur zu finden wären, ausstecken lassen, und haben endlich gedachte Auführer zur Erhaltung einer Antwort den 14. Tag dieses Monats bestimmt, damit selbe zu dem Popen in Kristosor, Danila, gebracht werden solle, indem ansonsten im widrigen Fall selbe mit Capitän ihrem Eid gemäss Deva verheeren werden.

^c Er war Oculist und lebte in Hermannstadt.

^d Graf Anton v. Jankovits war der vom Kaiser ernannte k. Commissär.

^e Gubernial Archiv.

RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN COMITATELE ALBA DE JOS, HUNEDOARA ȘI ZĂRĂND DE SUB CONDUCEREA LUI HOREA

Anul 1784 a fost tulburat de răscoala iobagilor români din comitatele Zărând, Hunedoara și Alba de Jos, de sub (conducerea) căpeteniei principale Ion Horea numit și Nicolae Urs, care avea sub conducerea sa mai mulți vicecăpitani, printre care pe Ion Cloșca, Crișan Giurgiu, Uibar Ursu (cunoscut) și sub numele fals de „tînărul Horea¹“, și pe Diber Urs². Horea și Cloșca erau iobagi camerali, primul locuind în Arieșul Mare, al doilea în Cărpiniș, pe domeniul cameral al Zlatnei. Horea fusese pedepsit încă din anul precedent ca răscolat, intrucît, după arendarea cîrcumăritului din domeniul cameral al Zlatnei, el, cu români strînși laolaltă, a spart butoaiele cu vin ale arendașului Martin Bosniac³ și prin aceasta și-a manifestat dezaprobarea față de arendare și desconsiderare față de slujbașii comitatului și ai domeniului. Cînd s-a intervenit împotriva acestei cete, Horea³ și alții și-au căutat scăparea în fugă. Conscriptia militară, începută iarăși în 1784, a fost folosită de Horea pentru a urzi printre români răscoala împotriva domnilor lor de pămînt, căci el convingea oamenii că, dacă s-ar lăsa conșcriși ca soldați,

atunci ar fi liberi de iobăgie, iar pământurile pe care le lucrează, ar fi proprietatea lor. Locuitorii din Gîntaga, din Hațeg, precum și cei mai mulți din localitățile din țara Hațegului, încurajați de exemplul celor dintii, porniră în cete, în iulie sau august 1784, spre Hațeg, (iar mulți) din comitatul Alba de Jos spre Alba Iulia, pentru a se înscrie ca soldați. Temerile ivite din cauza acestor porniri năvalnice au fost anunțate Guberniului imperial. Guvernatorul, baronul Brukenthal, anunță la 18 august pe cancelarul aulic, contele v. Eszterházi: „Cu poșta de ieri au sosit la Guberniu din diferite părți știri prin care se face cunoscut că multe sate din comitatul Alba de Jos și din comitatul Hunedoara s-au anunțat, parte la ofițerii de graniță din vecinătate, parte la comandantul din Alba Iulia, precum și la comisarul de război de aici, cu cererea de a fi primiți ca militari, și ca urmare au fost într-adevăr înscrși de aceștia, și că de atunci, uneori, refuză să dea ascultare pe mai departe domnilor lor de pământ.

Guberniul nu-și poate inchipui că s-ar fi putut ordona ceva în privința aceasta, din partea Comandamentului general, deoarece altfel ar fi fost emisă încoace, fără îndolală, înștiințarea obișnuită. Pe de altă parte, este greu de înțeles cum a putut armata să meargă așa de departe și să nu chibzuiască deloc, încît să dea ascultare și să primească cererea unor localități întregi care, ca și aceste sate, s-au anunțat cu asemenea pretenții, în neorînduială, de capul lor, fără știrea autorităților, cu deosebită și vădită nesupunere față de domnii lor de pământ. Ba chiar să scrie și să însemneze pentru acest scop numele pomenitelor sate. De aceea, Comandamentului general i s-a cerut să dea explicații mai amănunțite despre aceasta și în același timp a fost rugat să ordone (armatei) suspendarea neîntîrziată a oricărori proceduri (de acest fel). Pe de altă parte, Guberniul a trimis comisari cu misiunea să cerceteze totul“ ș.a.m.d.

În raportul din 25 august către cancelarul aulic, guvernatorul scrie: „Cauzele mișcărilor nu sînt încă nici acum bine cunoscute. După o scrisoare a domnului conte Ludwig Bethlen, fiul popii din Coșlar ar fi înscris poporul adunat și prin sate ar fi fost răspîndite uneori foi volante, prin care iobagii erau ademeniți să se răscoale“ ș.a.m.d.

Cancelarul aulic comunică guvernatorului printr-o scrisoare prezidială din 28 august 1784: Maiestatea sa a binevoit să decidă ca, pentru înăbușirea tulburărilor din comitatul Hunedoara, să se procedeze cu toată energia și să se aplice legea statarială instigatorilor prinși.

La 1 septembrie baronul Brukenthal scrie cancelarului aulic: „După cele două rapoarte din 27 și 28 august, sosite aici de curînd de la domnul comite suprem von Halmágyi, trimis în comitatul Alba de Jos, evenimentele petrecute pînă acum apar într-o lumină ceva mai clară. Potrivit acestor rapoarte, primele mișcări s-au iscat în satul Hăpria din comitatul Alba de Jos, din cauză că locuitorii de acolo, folosindu-se de prilejul publicării, cu două luni mai înainte, la Alba Iulia, a unor ordine împotriva acelor care prin mutilări, înadîns făcute, vor încerca să se sustragă de la militarie, și-au făcut iluzii că în viitor toți locuitorii țării, ltați la armată, și aceia care se vor oferi singuri a fi (înrolați), se vor bicura, pe lîngă eliberarea de toate sarcinile publice și de slujbele domeniiale, precum și de mai multe pămînturi decît au avut înainte. Cu această speranță, acum cîtva timp, și-au anunțat formal cererea să fie pimiți în armată, prin trimiterea a zece delegați la Alba Iulia, la comi-

sarul de război Ortmyer. Acesta le-a spus să se prezinte din nou într-o anumită zi, când le-a promis să le spună mai multe, după ce va primi răspunsul Comandamentului general la întrebarea pe care el o va face. După ce ei în ziua stabilită au întrebat iarăși, el i-a îndrumat ca în ziua următoare să se prezinte la el cu preoții lor și cu întreaga comunitate pentru înscriere; fapt care s-a și întâmplat. Totuși, după săvârșirea conșcrierii, ei au fost preveniți de numitul comisar de război ca, până când va veni decizia preainaltă în cauza lor, să stea liniștiți și să rămână credincioși și ascultători față de slujbașii și de domnii de pământ. Zvonul despre cele întâmplate s-a răspândit repede în satele învecinate Henig, Straja, Dumitra și Vingard, care atunci, la fel cu locuitorii din Hăpria, au trimis delegați, la numitul comisar de război, cu misiuni asemănătoare, și după obținerea hotărârii că ordinul acestuia se referă la toți care se vor conșcrie de bunăvoie, au fost înșcriși (și aceștia) ca și ceilalți (din Hăpria). Prin aceasta faptul a devenit mai cunoscut și mai general, așa încît pînă la urmă și locuitorii din alte comitate s-au îndreptat în cete spre Alba Iulia, pentru a fi primiți și înșcriși și ei ca și ceilalți. În afară de mai multe anexe, din care unele arată mai amănunțit, altele confirmă cele pomenite, au mai fost alăturate la raport și citeva tabele de conșcripție, făcute, întocmite și redactate la porunca numitului comisar de război, de tot felul de scribi și elevi, anume adunați pentru aceasta, fără alegere, parte fără plată, parte contra unor taxe.

Deși domnul von Halmágyi, așa cum raportează mai departe, a suferit unele împotriviri și excese din partea poporului adunat în felul mai sus amintit, sub pretextul noii lor stări, totuși el, văzînd spiritele înfierbîntate care la cîțiva au sporit prin aceea că s-au văzut înșelați în speranțele lor, a găsit mai înțelept să-i potolească prin mijloace pașnice și cu cuvinte bune, decît să-i îndirjească încă și mai mult prin mijloace violente. Din aceste motive, el nu a făcut uz de ajutorul militar oferit, și conform scrisorii mele preasupuse din 25 (august) în afara îndemnului la liniște (care) a fost adresat celor 300 de țărani prezenți acolo, s-a mulțumit cu aceea ca în ziua următoare să cheme, tot la Alba Iulia, din fiecare din satele mai apropiate, cite 7 delegați împreună cu preoții lor. Pe aceștia i-a îndemnat cu blîndețe ca să revină la liniște. Pe lingă aceasta, el nu numai că a făcut cunoscut public la tîrgul din Teiuș că nimeni — sub grea pedeapsă — să nu mai pornească la drum pentru scopurile sus-amintite, ci a și dispus ca la podurile umblătoare și la podurii toți care, fără să ia în seamă această opreliște, ar porni în cete într-acolo (spre Alba Iulia) să fie trimiși înapoi cu blîndețe.

Din comitatul Hunedoara, unde de asemenea mai multe sate, din cauza conșcripției, se puseseră în mișcare, nu au sosit știri neliniștitoare“ ș.a.m.d.

În raportul său din 8 septembrie către cancelarul aulic, contele Eszterházi, guvernatorul scrie: „Conform răspunsului excelenței sale, domnului von Bánffy, din 5 ale acestei (luni), slujbașii comitatului, anume interogați de el asupra tulburărilor poporului din comitatul Hunedoara, nu i-au adus la cunoștință altele noi, în afară de cele citeva incidente, despre care s-a mai raportat. I-au menționat numai o plîngere comună înaintată de cîțiva domni de pământ despre aceea că iobașii lor s-au arătat nesupuși și îndărătnici, cu care ocazie vicenotarul a adăugat știrea că locuitorii din satul Gîntaga au mers atît de departe în nesupunerea lor încît au refuzat, în ciuda unui ordin repetat, să se

prezintă pînă și în fața comisarilor care aveau să cerceteze plingerile raportate prin locotenent-colonelul Karp. Pe lângă acestea, baronul Bánffy mai raportează următoarele împrejurări: anume că înainte cu o zi, nu departe de satul Șoimuș, din comitatul Hunedoara, mai mulți iobagi de pe domeniul Ilia au întîlnit pe vicecomitele comitatului. Aceștia ar fi voit să meargă la Alba Iulia, deoarece li se spusese că acolo conscripția ar fi început din nou, că în cetatea Devei un cetățean localnic s-a mai ocupat cu conscrierea chiar și după ce (ea) a fost interzisă, atîta vreme pînă cînd comandantul, la cererea Tablei, l-a pus la arest, și că, în sfîrșit, în satul Șoimuș, chiar în ziua precedentă, fratele slujbașului sării de acolo s-a învoit să-i înscrie pe locuitorii din diferite localități“.

Răscoala crescuse și căpătă un aspect sîngeros, deoarece Cloșca⁴, la 28 octombrie, în ziua tîrgului săptămînal de la Brad, din cercul Zărând, se ascunse sub podul de peste riul Criș, și strînse în jurul său pe românii care se întorceau de la tîrg, și le spuse: Horea ar avea poruncă de la împărat ca românii să fie înarmați, și drept dovadă pentru aceasta le-a arătat o cruce aurită, pretinzînd că ar fi primit-o de la împărat. Cloșca ceru mulțimii adunate să vină în duminica următoare (31 octombrie) în număr cît se poate de mare la biserica din satul Mesteacăn, ca să afle poruncile împăratului. Din cercul Zărândului și al Hunedoarei și de pe domeniul fiscal al Zlatnei s-a revărsat o mulțime imensă de români la biserica din Mesteacăn, unde Cloșca⁴ i-a ațîțat cu cuvintele: Horea ar avea poruncă mai înaltă să-i ducă la Alba Iulia, pentru ca să fie înarmați, spre a-i ucide pe unguri⁵. Poporul, lesne încrezător, a pornit la drum și a ajuns pînă la Curechi. Deoarece între timp au fost trimiși de către vicecomitele cercului Zărând vicejuzii comitatului Gál și Nalátzi, împreună cu șase soldați, ca să prindă căpetenia, aceasta a fost, ce-i drept, prinsă, însă a fost apoi iarăși eliberată de răsculți, cei doi juzi au fost uciși și soldații maltratați groaznic. De acum crescuse împotriva ungarilor⁵ furia răsculaților, care, renunțară la drumul spre Alba Iulia, pătrunseră, la 2 noiembrie, în Crișcior, omorîră pe toți ungurii⁵ găsiți acolo, și o siliră pe fiica vicejudeului ucis, Mihai Pakot, să treacă la religia ortodoxă și, după botez, să ia de soț pe un român din Crișcior. În aceeași zi pătrunseră pînă la satul Brad, unde ungurii⁶ își căutară refugiu în turnul (bisericii) reformate; descoperiți aici de răsculați, au fost uciși și ei și preotul reformat; unii dintre copiii și soțiile lor fură silite, sub amenințarea morții, să se boteze după ritul ortodox, iar alții primiră în locul botezului moartea în valurile Crișului. În seara de 2 noiembrie ceata răzvrătiților se împărți și porni spre Ribița și Mihăileni, unde prădă, arse și ucise. La fel s-a întîmplat la Lunca, Luncoi, Ociu, Aciua, Aciuța, Pleșcuța, Trestia, Hălmaگیu Mare și Mic, Baia de Criș ș.a.m.d.

Guvernatorul raportează cancelarului aulic aceste evenimente sîngeroase la 6 noiembrie. La 7 noiembrie, căpitanul Richard raportează din Zlatna guberniului „că el a trimis pe locotenentul-major Vernicourt cu 30 de infanteriști și 4 husari la Abrud să salveze casa camerală de acolo; la sosirea lui Vernicourt acolo, Abrudul era deja pustiit, numai clădirea camerală cu casa de bani rămăsese neatinsă, iar Vernicourt s-a încartiruit acolo cu trupa sa. A doua zi dimineața, nu numai că a văzut cam 3—4 000 de rebeli mergînd pe munte spre valea Crișului, dar vicecăpitanul (Cloșca) a venit înarmat, împreună cu cîțiva rebeli, la sentințele și a cerut să vorbească cu ei; el ar fi încuviințat, și vicecăpitanul — cum se numea el însuși acest țăran român — care se deosebea (de cei-

lați) numai printr-un pământ de pene albe și roșii (la căciulă) — i-a vorbit astfel: *Noi sintem soldați împărătești, toate neorînduiele făcute de noi au fost săvârșite la porunca împărătească, pe care ne-a făcut-o cunoscută căpitanul nostru (Horea). Noi cruțăm casele (de bani) ale cămării, pe nemți și pe români, numai pe nobilii maghiari vrem să-i stîrpicim. Duceți-vă și să nu purtați grijă că veți avea de suferit cituși de puțin, dar cruțați pe oamenii noștri și purtați înaintea voastră un steag alb“ ș.a.m.d.*

Descrierea pe care baronul Brukenthal a supus-o împăratului la 8 noiembrie, în numele Guberniului, sună în rezumat: „Majestatea voastră cunoaște ceea ce a raportat cu supunere acest guvern la 31 august despre acele mișcări care au izbucnit printre iobagii români, mai ales în comitatul Hunedoara unit cu Zărândul, cu prilejul conscrierii întreprinse la Alba Iulia și Hațeg și rău înțeleasă de ei. Fiindcă știrile sosite după aceea din aceste părți nu concordau, am trimis acolo, eu guvernatorul, pe secretarul gubernial von Koszta, pentru ca prin el să aflu adevărata stare a faptelor. Între timp Guberniul, la 29 și 30 septembrie, a cerut Comandamentului general să trimită în cercul comitatului Hunedoara încă patru companii de infanterie de cîmp și un divizion de cavalerie de cîmp și același (comandament) a propus, cu data de 15 octombrie, ca înainte de a fi pornite mai multe trupe într-acolo, să se folosească alte mijloace pentru a potoli tulburările; în același timp însă a cerut să i se indice acele localități unde aveau să fie deplasați militarii odată cu slujbașii comisariatelor de provincie, care vor avea în grijă încartiruirea și întreținerea acestora. Mai departe, (comandamentul) a adăugat un ordin al Consiliului aulic de război, conform căruia asistența militară nu are voie să intervină fără înștiințarea prealabilă a Consiliului aulic de război decît în cazurile de forță majoră. În timp ce Guberniul a luat în considerare această adresă a Comandamentului general, sus-numitul secretar gubernial mi-a raportat mie, guvernatorului, că în (cercul) Hațeg și în cercul de dincoace de Mureș, al comitatului Hunedoara, e totul în liniște; dimpotrivă, cercul de dincolo de Mureș, dar mai cu seamă în cercul⁷ Geoagiu, iobagii mai manifestă încă rezistență împotriva domnilor lor de pămînt; în sfîrșit, din cercul Zărând nu se poate afla nimic sigur. Eu am înfățișat acestea Guberniului și asta a fost cauza pentru care s-a socotit mai chibzuit să se mai amîne cîtva timp, pînă cînd se va mai limpezi situația — răspunsul la cele comunicate de Comandamentul general în adresa din 15 octombrie, precum și lămurirea mai amănunțită, dacă va fi nevoie, să fie trimise acolo mai multe trupe, sau să retragă unele care sînt acolo, cu nădejdea că iarna care se apropia va putea contribui mult la potolirea completă a tuturor mișcărilor. În vreme ce alte știri mai amănunțite nu soseau, și chiar se credea că acum nu mai e de temut nici o tulburare, comunicîndu-i-se Comandamentului general că și celelalte trupe de acolo — cu excepția unei companii — ar putea fi retrase, Guberniul primi de la slujbașii comitatului Hunedoara, unit cu al Zărândului, un raport cu totul neașteptat, opus celui semnat la 3 noiembrie. (Conținutul acestui raport concordă întru totul cu evenimentele arătate pe larg mai sus; numai că indică pe iobagul fiscal din Cîmpeni Horea Moț, ca instigator și căpetenie a mai multor mii de țărani. Au sosit mai multe alte rapoarte cu un conținut asemănător și s-a cerut asistență militară). Toate aceste rapoarte Guberniul le-a luat imediat în atenția sa și — împreună cu o adresă întocmită

atunci și predată în ziua de 6 (noiembrie) Comandamentului general — i le-a comunicat acestuia, declarînd că el (Guberniul) lasă la aprecierea înțeleaptă a acestuia (a Comandamentului) să hotărască atît efectivul trupelor necesare, cit și deplasarea lor, pentru a preîntîmpina răscoala. Guberniul cerea numai să i se comunice ceea ce Comandamentul general va dispune pentru ca (Guberniul) să lămurească Comisariatul provincial și pe respectivii slujbași despre ceea ce au de făcut din partea lor, și să poată numi comisarii necesari și îndeosebi să se poată pune reciproc de acord.

Tezaurariatul regesc și Tablele respective au fost încunoștințate și despre măsurile luate de Guberniu ș.a.m.d. Amîndoi episcopii români au fost însărcinați totodată ca ei să se străduiască și din partea lor să readucă la datoria sa poporul răscolat, prin îndemnuri date de preoți.

Între timp Comandamentul general, printr-o notă din 5 (noiembrie), sosită aici, a răspuns evaziv la prima cerere a Guberniului datată din 4 (noiembrie), precizînd că a desemnat pe locotenent-colonelul v. Karp și pe maiorul v. Stojanich la o înțelegere și o acțiune comună cu comisarul Guberniului și cu comitele suprem și Tabla Hunedoarei.

La 6 noiembrie sosi iarăși un raport întocmit la 5 noiembrie din partea slujbașilor comitatului Hunedoara, că mulțimea răscolată a devastat și a ars la 4 noiembrie castelul [din] Brănișca, iar în noaptea următoare au prădat și aprins toate curțile nobiliare din Șoimuș, că răul se întinde asupra întregului comitat și că, deși în ziua de 3 locotenent-colonelul von Karp a intrat în Deva cu 200 de grăniceri, totuși ar fi necesare mai multe trupe.

Și acest raport a fost remis imediat generalului-comandant și după ce acesta a dat numai guvernatorului asigurarea că iarăși s-au trimis armatei dispoziții mai noi din partea Guberniului, s-a cerut Comandamentului general comunicarea celor ordonate, ca astfel slujbașii provinciali să poată fi îndrumați și conform acestora. Ea (comunicarea) s-a primit prin nota datată din 7 (a lunii curente), potrivit căreia Comandamentul general se declara a fi gata să pună în mișcare două divizioane din regimentul Leopold de Toscana, încartiruite la Rupea și Nocrih, și să plaseze unul din ele între Deva și Orăștie, iar un escadron din celălalt divizion între Orăștie, Sebeș și Miercurea Sibiului, pentru ca, sub îndrumarea autorității provinciale, să fie la îndemînă, pentru prevedere și alte dispoziții necesare, și împreună cu autoritățile provinciale să su-pravegheze cele ce se întîmplă.

Sub data de 6 și 7 ale lunii curente (noiembrie), Comandamentul general a răspuns mai departe: în comitatul Hunedoara, unit cu al Zărandului, se află trei companii (din regimentul) Oros, o altă companie a aceluiași regiment a pornit din Alba Iulia spre Zlatna. Locotenent-colonelul Karp a chemat la el patru companii grănicerești din Regimentul I românesc, împreună cu o companie grănicerească de husari de la Dobra și Loșad și un divizion de husari secui de la Arieș. Două companii (din regimentul) Franz Gyulai au înaintat peste Alba Iulia în comitat și alte două (companii), cu maiorul Adorján, le vor urma imediat din Cluj; tot astfel încă o jumătate de divizion de husari (din regimentul de) Toscana. Toate aceste trupe s-ar găsi într-adevăr, parte la fața locului, parte vor sosi acolo foarte curînd. În sfîrșit, se va pune neapărat în mișcare în ziua următoare și batalionul de grăniceri al lui Kinski spre Orăștie și de acolo va putea fi folosit la nevoie în Deva,

Hațeg și Hunedoara. Toate trupele sînt la dispoziția locotenent-colonelului v. Karp și a maiorului Stojanich, care ar avea sarcina să procedeze în toate de comun acord cu comisarul gubernial care va fi trimis, cu comitele suprem Bornemisza și cu slujbașii comitatului; totuși să se abțină cu simț de răspundere și fără șovăire de la orice acțiune. Guberniul va trebui numai să ia acum măsuri pentru ca trupele să fie nu numai transportate, ci și să-și găsească încartiruire și subzistență.

Într-o a treia notă, de asemenea din 7 (noiembrie), se comunică, în sfîrșit, că se găsește necesar să se aducă două batalioane din al doilea regiment de infanterie secuiască din Ciuc și Trei Scaune în comitatul Făgăraș și dintre acestea pe unul să-l așeze în districtul Făgăraș, pe Olt, iar pe al doilea în împrejurimile Nocrichului. De asemenea să trimită și compania grănicerească din Regimentul 1 românesc, spre Miercurea Sibului, unde ea va sosi precis în ziua de 10.

Toate aceste dispoziții ale Comandamentului general au fost imediat comunicate de Guberniu Comisariatului provincial și Tabelor din comitatele Hunedoara, Alba, Făgăraș și Sibiu, precum și magistratilor din Orăștie, Sebeș; și le-a dat sarcina ca, în conformitate cu acestea, să aducă la îndeplinire toate cele necesare, împreună cu comisarii provinciali, Zeik și Gyulai, și cu ofițerii militari.

Episcopul neunit Ghedeon Nichitici a primit mai departe însărcinarea să fie pregătit să meargă în acele părți, împreună cu comisarul provincial sus-amintit, și să procedeze acolo conform instrucțiunilor ce i se vor da, însă și pînă atunci să cerceteze, prin cîțiva preoți de încredere, intențiile mulțimii răscolite și să le înlăzască spiritele.

Un nou raport al slujbașilor comitatului Hunedoara, datat în 6 (noiembrie), confirmă înștiințarea anterioară că poporul răscolit a prădat, în noaptea spre 5 (noiembrie), toate casele și curțile nobiliare din Șoimuș și anunță mai departe că acest popor, mergînd mai departe, a comis același lucru și în satele Hărău, Chimindia, Arănieș, Rapolt și Geoagiu de Jos, au pîrjolit și au dat foc; ba chiar un emisar tocmai sosit a înștiințat că în noaptea următoare au fost jefuite în cenușă atît tîrgușorul Ilia, cît și satele Leșnic și Gurasada. Toate localitățile din acest comitat s-au răzvrătit împotriva domnilor lor de pămînt, și astfel poporul împiedică întreaga administrație publică; nobilimea s-a refugiat de acum parte în cetatea Devej, parte în cea de la Hunedoara.

Vicecomitele Zejk raportează și el că, îndată ce a aflat de această nenorocire, nu numai că a cerut sprijin locotenent-colonelului Karp și căpitanului Richard din [regimentul] Orosz, ci a și luat măsuri ca jumătate din nobilimea de acolo să-și apere locuințele, iar cealaltă să acționeze împreună cu militarii.

Guberniului nu i-a mai rămas altceva decît să aprobe aceste măsuri luate de către vicecomite. În cele din urmă Guberniul a numit astăzi pe consilierul gubernial Michael v. Brukenthal comisar al său, care, împreună cu episcopul neunit Nichitici, prezent aici, să meargă, cu escortă militară și prevăzuți cu instrucțiuni amănunțite, în apropierea regiunilor răscolite. Aceasta este tot ceea ce Guberniul a fost în stare să întreprindă pentru restabilirea liniștii tulburate, și imploră, preasupus, pe maiestatea sa, ca maiestatea sa să binevoiască cu îndurare să aprobe venirea în ajutor a cîtorva regimente care se află în Ungaria, în apropierea Transilvaniei.

Guvernatorul aduce la cunoștința cancelarului aulic, la 11 noiembrie 1784, extinderea scenelor sîngeroase: răsculații s-au revărsat din primele lor locuri de adunare în mai multe părți decît se cunoștea la început. Coloana, despre care anunța raportul meu anterior, după cît se știe, cam de 5—6 000 de oameni, a înaintat pînă la Brănișca pe Mureș. Aici, după devastarea curții baronului Jósika, s-a despărțit în două cete, dintre care una a pornit pe lîngă numitul rîu în jos și cealaltă în sus.

Curțile din Ilia, Gurasada și de dincolo de rîu, din Leșnic, au fost jefuite de răsculații primei cete. După aceea, au atacat două zile la rînd chiar Deva⁸, în a cărei cetate se refugiaseră multe familii de nobili, însă de amîndouă dățile au fost respinși cu pierderi, de către nobilii ridicați pentru propria lor apărare, avînd alături și o unitate grănicerească. Dintre cei împrăștiați și fugiți, unii s-au răspîndit în satele dinspre Hunedoara și Hațeg, și acolo, întăriți cu iobagii din aceste sate și împreună cu ei, și-au continuat devastările. Locotenent-colonelul Karp, venit acolo în ajutor, a sosit acolo încă la timp, pentru a împiedica un jaf general. Potrivit raportului său de ieri, i-a reușit, după întreprinderea cîtorva acțiuni, ca prin îndemnuri blînde să restabilească liniștea în acele părți, și, după cum mai anunță el, iobagii nu numai că s-au întors la casele lor, dar au început să dea din nou ascultare, cu toată bunăvoința, și poruncilor slujbașilor comitatului.

În timp ce acestea se petreceau pe Mureș în jos, și spre Hunedoara și Hațeg, cealaltă mulțime s-a îndreptat în susul amintitului rîu și s-a răspîndit pînă în părțile Vurpărului (săvirșind) mai departe pîrjoliri, aprinderi și fapte desfrîinate⁹. O parte a trecut Mureșul la Geoagiu de Jos și a făcut incursiuni spre Bințița, Pischinți, Uioara și Vintu de Jos, unde mulți dintre locuitorii de acolo au făcut cauză comună (cu răzvrătiții) și s-au deslănțuit mai rău decît ei. În primele trei sate mai sus amintite s-au împotrivit armatei, care îi urmărea, și au deschis focul asupra ei, la care aceasta a folosit forța, și după ce a doborît cîțiva dintre acești nelegiuți, ceilalți s-au retras. După această întimplare, cei fugăriți parte s-au risipit, parte s-au dus la Vurpăr. Acolo, precum și în localitățile înconjurătoare, au stat mai multe zile cu celelalte cete sosite, și după ce, în sfîrșit, au fost alungați de aici, s-au așezat în satul Burmezău, care nu-i departe de acolo. Aici este (locul), unde, după ultimele două rapoarte ale generalului v. Pfefferkorn, locotenentul-major v. Ott a avut o convorbire cu răsculații și i-a convins într-atîta încît cea mai mare parte dintre ei s-au și împrăștiați și au plecat acasă. Cît va dura această situație — continuă sus-numitul general Pfefferkorn în raportul său — va afla prin patrulele și unitățile sale.

Atît s-a reușit pînă acum cu cetele mai mici, prin strădaniile reunite ale (autorităților) provinciale și militare. Buna reușită nu a putut da greș, deoarece înștiințările pregătite de comisarul Guberniului, pretutîndeni unde a fost de cuviință, precum și circularele episcopului neunit Nichitici, făcute în înțelegere cu el (comisarul), și bunele îndemnuri folosite în toate ocaziile, îmblînziseră întrucîtva spiritele și le-au întors la timp la jumătatea drumului.

Coloana principală și cea mai puternică a răsculaților era încă în urmă. Aceasta se adunase chiar de la început în domeniul fiscal al Zlatnei și se instalase acolo. De acolo, uneori laolaltă, alteori împărțită în cete, a călcat cînd partea aceasta, cînd cealaltă (a munților). La Cîmpeni au distrus, chiar la începutul tulburărilor, reședința șpanului de

acolo, iar casa Oficiului de preschimbare a aurului, după unele știri, au luat-o cu ei; în Abrud au jefuit și au devastat toate casele și au cruțat numai casa de bani împreună cu clădirea cămării. O soartă asemănătoare a avut și Baia de Arieș, iar despre devastările pricinuite după aceea în Trascău, Sîngeorz, Țelna, Ampoița, Bucerdea Vinoasă și multe altele, au sosit veștile cele mai triste.

Cu privire la această coloană, s-a întâmplat că locotenent-colonelul de husari secui staționat în această regiune, v. Schultz, s-a dus el însuși la ei și a avut, în câmp deschis, o convorbire cu conducătorii lor, faimosul Ion Horea din Cimpeni și cu un al doilea conducător, Ion Cloșca. La întrebarea sa au arătat drept cauzele principale ale tulburărilor de acum *acele plîngeri încă nerezolvate de pe domeniul Zlatna, cunoscute excelenței voastre din actele de anchetă trimise, cu supunere, cu 14 luni înaintea*, și drept dovadă, pe care se sprijineau, au înfățișat locotenent-colonelului o copie, anexată în transcriere, a unei rezoluții, traduse în românește (și aici din românește în germană^a). Uciderile și cruzimile ce li s-au reproșat le-au atribuit cetui altor iobagi, ce li s-au alăturat rînd pe rînd, nemulțumiți de asprimea domnilor lor de pămînt. În sfîrșit, ei au propus și pretins următoarele trei condiții, la a căror îndeplinire se vor liniști: Să obțină 1) eliberarea din iobăgie, 2) să fie militarizați și 3) să fie puși în libertate iobagii domeniului Zlatna, ținuți închiși în comitatul Alba de Jos¹⁰. Locotenent-colonelul le-a promis să prezinte cererea lor autorităților sale și să aducă el însuși la Cimpeni la 19 (noiembrie) hotărîrea care ar urma. El i-a mai sfătuit că, dacă vor să conteze cumva pe o iertare din partea împăratului, atunci neîntîrziat să se întoarcă la casele lor și să aștepte liniștiți rezultatul. Așa cum face cunoscut numitul locotenent-colonel Schultz, care a venit aici în persoană, în raportul său făcut verbal și în scris, răsculații, la amintitele îndemnuri nu numai că au făgăduit, în loc de jurămînt, că se vor împrăștia, ci unii, chiar în prezența sa, au și început să o facă. Comandamentul general a comunicat toate acestea Guvernului și i-a cerut părerea asupra punctelor propuse de răsculați, (părere) care i-a fost remisă încă aseară. Ea cuprinde în esență: este nepotrivit, greșit și cu rele urmări, să se lase antrenați în tratative, cu oameni aflați în stare de răscoală, înainte ca ei să se fi împrăștiați și depus armele.

Guvernul a fost de părere că trebuiau să li se facă cunoscute patențele tipărite și după aceasta să li se ceară cu tărie să depună armele, să se risipească și să se întoarcă la casele lor. Episcopul român neunit și un comisar provincial ar putea să fie prezenți la această publicare, și orice tratative ulterioare să fie purtate prin comisarul gubernial, în înțelegere cu generalul Pfefferkorn. Aceasta din urmă, de aceea, pentru ca măsurile și ordinele să rămînă identice. Pentru ca Comandamentul general să-și dea seama între timp cît de puțin depind de ei dorințele acestor nefericiți oameni, Guvernul i-a dat să înțeleagă că satisfacerea primelor două condiții nu stă în puterea sa, că prinșii au fost judecați legal, că problema lor este în stadiul de apel și, în consecință, trebuie să se desfășoare legal, că, în sfîrșit, toate plîngerile lor sînt vechi și cu aprobarea Guvernului au fost supuse hotărîrii prealnalte, și că de atunci nimic nou nu a mai sosit la Guvernul.

Conducătorul Horea, după o știre sosită alaltăieri seara tîrziu de la Tabla din Hunedoara, i-a trimis (acesteia) din munții Zărand, printr-un slujbaș cameral, cîteva puncte pe care am onoarea să le anexeze

aici^b. <Le-a trimis> sub amenințarea că el, dacă acestea nu vor fi satisfăcute pînă în 14 ale <lunii> prezente, va veni cu forțe și mai mari și va nimici Deva.

La cererea insistentă a Tablei înfricoșate, unitățile militare din aceste părți au fost între timp întărite, însă nu a urmat nici un atac. În același timp, comisarul Guberniului în înțelegere cu domnul episcop neunit au trimis acolo pe un oarecare Molnar^c, un om cunoscut și de încredere, el însuși român și avînd mulți prieteni printre ei, și a fost îndrumat să se ducă printre acești oameni cît se poate mai departe, să-i sfătuiască cu îndemnuri sănătoase, să le citească patentele românești tipărite ce i s-au dat, și să-i lămurească asupra lor¹¹.

Locotenent-colonelul Karp apără părțile Devei, Hațegului, Hunedoarei și Orăștiei, iar colonelul Hellebrand are porunca să apere ocele de sare de la Turda și Aiudul, asupra cărora, după presupunerea generalului v. Pfefferkorn, răsculații vor încerca un atac principal; în general, însă, să-i țină departe, dacă e nevoie și cu forța, de Mureș și de regiunea de cîmpie.

Comisarul gubernial își dă silința să se aducă la îndeplinire, de către autoritățile provinciale, toate poruncile prescrise, caută să întărească întru bine comunitățile care se căiesc, să le împace iarăși cu domnii lor de pămînt, iar pe aceștia <din urmă> îi ajută <să-și stringă> avutul risipit ș.a.m.d.

Intr-o scrisoare din 13 noiembrie către contele George Bánffy, tezaur, baronul Brukenthal schițează următorul tablou: „tulburările poporului român continuă, și ceea ce este mai rău e că înșiși oamenii și servitorii domnilor distrug locuințele acestora, le pradă bucatele și le distrug inventarul. Cele mai multe omoruri au fost comise de aceștia. De cînd armata se apropie și îi înconjură mai strîns, se întîmplă mai puține, deși, chiar în acest timp și sub ochii armatei, au devastat diferite localități. Este imposibil să fii pretutindeni și să supraveghezi toate celele mărunte în care ei s-au împărțit. Căpitanul, de care depind ei toți, stă în domeniul fiscal al Zlatnei; o coloană este <răspîndită> în cete mici în părțile Aiudului, Alba Iuliei ș.a.m.d. Ea a devastat Ighiul, Ţelna, Vurpărul și încă alte localități, și amenință Galda, Șardul și satele din jur. O altă coloană se află pe lingă Deva, dincolo și dincoace de Mureș. Pe amîndouă părțile rîului ea a distrus, a ars și a devastat într-un mod ce nu se poate descrie toate curțile nobililor. Deva însăși a fost în două rînduri atacată de ei, și cu toate că au fost respinși de nobilimea adunată acolo și de pușinii grăniceri, totuși sînt dirji și îndrăzneți ca și mai înainte, dau foc și pîrjolesc, unde mai găsesc ceva de pîrjolit. Semne despre o altă coloană apar în valea Hațegului, unde locotenent-colonelul Karp a trebuit să vadă, într-un ceas, multe curți în flăcări. El stinge, liniștește, urmărește, aleargă, fuge dintr-un loc în altul, însă în zadar; acolo unde el nu este și unde nu poate să ajungă totul este în flăcări. Furia acestor oameni nenorociți este molipsitoare și s-a răspîndit chiar și printre românii liberi, căci avem indicii că cei din marginile Sebeșului au participat la devastări în Cioara, Vințu de Jos și Vurpăr. De cum am aflat ceva mai precis și am înțeles parte din rapoarte, parte de la prinși, cine este conducătorul, ce intenții au răsculații și care a fost cauza acestei răscoale, s-au luat toate măsurile posibile pentru înăbușirea ei“ ș.a.m.d.

Intr-un bilet de mîna din 15 noiembrie 1784 către baronul Brukenthal, împăratul instituie legea statarială și pune un premiu de 300

de ducați pe capul căpeteniei principale a răsculațiilor. Maiestatea sa o face prin următoarele cuvinte:

„Iubite baroane Brukenthal; întimplării atât de supărătoare, vătămătoare cât și tulburătoare în cel mai înalt grad, din partea mulțimii țaranilor români, precum și ororilor și devastărilor petrecute, trebuie să li se găsească un remediu cu toată seriozitatea și în cel mai scurt timp. Posesiunea netulburată și siguranța în stat, atât în privința persoanelor, cât și a bunurilor, trebuie să fie totdeauna scopul principal al unei administrații publice chibzuite. Întrucât aceasta a fost vătămată în chipul cel mai supărător, nu mă îndoiesc că dumneavoastră, acolo departe, vă veți fi și înțeles cu Comandamentul general, asociindu-vă și comitatele, pentru ca să luați de urgență măsurile atât de necesare potolirii acestor tulburări.

Deoarece procedura statarială în asemenea cazuri trebuie să slujească drept exemplu de înfricoșare, dumneavoastră veți trimite câțiva slujbași ai comitatului împreună cu trupele, care să se adreseze acestor răzvrătiți în limba lor, să țină judecată (după procedura) statarială, făcând cercetare sumară împotriva instigatorilor și a acelor care s-au arătat cu deosebire nesupuși, și pe condamnați să-i execute pe loc, printr-un călău pe care să-l aibă la îndemână; se înțelege că nu trebuie să se facă nici un abuz și să fie tratați astfel numai răufăcătorii cu faima cea mai rea. De asemenea, veți îndruma pe preoții ortodocși să intervină cu cea mai mare strădanie, să oprească pe acești oameni turbați din calea rătăcirii lor și să-i aducă la datorita liniște.

Pe capul căpeteniei răzvrătiților să se pună o sumă de 300 de ducați, pentru acela sau aceia care ar preda pe această căpetenie sau pe alți conducători, lucru care să se facă cunoscut pretutindeni.

În afară de aceasta veți avea în vedere cu cea mai mare grijă să-mi comunicați cât mai curînd printr-un raport detaliat cum au luat naștere aceste tulburări, ce anume le-a pregătit și cât au mers de departe pînă în prezent.

Și deoarece acest lucru, așa cum ușor puteți bănuși, îmi stă foarte la inimă, veți trimite cu regularitate, din timp în timp, prin cancelarie, și alte rapoarte amănunțite ale dumneavoastră“.

Prin biletul de mîină din 20 noiembrie către guvernator, împăratul institua procedura statarială și poruncește: Prinșii să fie predați preaiînaltei comisii statornicite la Deva^d, ca aceasta să-i ancheteze acolo, deoarece poporul în marea lui prostie a fost cu siguranță indus în eroare, și dacă va fi convins și i se vor dovedi greșelile, dacă se vor ierta și elibera cei prinși, poate se va obține un rezultat cu mult mai bun decît prin aplicarea celor mai aspre pedepse, deoarece asprimea acestora din urmă aduce la supunere, dar nu convinge, și cu primul prilej același foc ar putea să se aprindă din nou.

Baronul Brukenthal scria la 20 noiembrie cancelarului aulic, contele Eszterházi: „Prea milostivul ajutor promis din regatul ungar, pe care Guberniul l-a cerut cu toată supunerea în primul său raport, este foarte incurajator și liniștitor. El va umple de mîngîiere și speranță nobilimea, care se credea părăsită și fără apărare, și va produce o impresie puternică printre răsculați. Îmi exprim cu toată supunerea părerea că două regimente nu ar fi de prisos.“

Baronul Brukenthal către maiestatea sa, la 25 noiembrie 1784:

„Deoarece Guvernul nu a socotit prudent ca în aceste împrejurări să fiu absent de la ședințele sale, a trimis un comisar propriu, pe cheltuiala sa, recomandându-i-se cea mai strînsă înțelegere cu autoritățile militare, fiindu-i atașat și episcopul neunit Nichitici. S-au publicat patente către popor, ca să-l îndemne să se liniștească și să se ferească de orice excese.

Generalul-comandant și cu mine am fost de acord că ar fi momentul să vestim pe răsculați printr-un ofițer superior, desemnat de generalul Pfefferkorn în înțelegere cu comisarul Guvernului, că am fi inclinați să rugăm pe maiestatea voastră să le acorde grația și iertarea sa, dacă ar preda armele și pe căpetenii, și s-ar întoarce și ar sta liniștiți la casele lor. În caz contrar, vor simți preainalta dizgrație și pedeapsa severă a maiestății voastre și vor fi tratați ca ucigași și incendiatori. Episcopul neunit a încercat totul din partea sa. El a îndemnat cu sirg poporul, în limba sa, prin circulare și prin clerul său, să se convingă de neadevărul amăgirilor cu care îl înșelaseră cei răi, deși el însuși a recunoscut cu mîhnire că preoții pe alocuri au fost de partea răsculaților.

Devastările au lovit cel mai tare întregul district Zărand, toată valea Hațegului, în afară de cîteva sate și de cercul Devei sau al Mureșului. Numai în 61 de sate din comitatul Hunedoara au fost parte arse, parte devastate 232 curți, și uciși 28 de nobili. În afară de aceasta, curțile nobililor din Trascău, Sîngeorz din comitatul Cluj, dincoace de Mureș în comitatul Alba, cele din Vințu de Jos și din Sebeșel în (scaunul) Sibului, cele din Cioara și Pișchintî au fost fie arse, fie jefuite. Ceea ce s-a întîmplat dincolo de riul (Mureș) ne este în cea mai mare parte necunoscut, cu excepția a ceea ce ne-au adus la cunoștință Abrudul despre devastările de acolo, precum și slujbașii de mine — de acolo și din alte cîteva localități.

Știm numai din rapoartele slujbașilor cercuali că posesiunile nobililor din Vurpăr, Țelna, Ampoița și Bucerdea Vînoasă au avut aceeași soartă.

Cîteva nobili maghiari și-au salvat viața numai primind religia românilor și alăturîndu-li-se lor.

După rapoartele lui Molnar, care fusese trimis la răsculații din Zărand și care s-a întîlnit, la 17 (noiembrie), nu departe de Brad, în districtul Zărand, cu o ceată de astfel de oameni, formată cam din 600 de bărbați, cauza (răscoalei) ar consta în aceea că ei și-au pus toată nădejdea în conscripția făcută vara trecută la Alba Iulia și în asigurarea conducătorului lor principal, Horea, că ar fi voința preainaltă a maiestății noastre să li se dea arme, și ei, ca și întreaga țară, care s-ar fi și înscris, să fie eliberați prin aceasta de toate slujbele domeniale, de a căror greutate ei se plîng. Tulburările au izbucnit deoarece doi nobili, amîndoi vicejuzi ai nobililor, veniți la locul lor de adunare, i-ar fi oprit să pornească la Alba Iulia, unde ei voiau să ceară arme. Din această cauză s-a iscat o răzvrătire și amîndoi nobilii au fost omoriți; cu acest prilej ei (răsculații) au renunțat la drumul spre Alba Iulia, de teamă că familiile lor, în timpul lipsei lor, ar putea fi maltratate de nobili; pentru aceasta s-au răsculat ei împotriva nobililor și celelalte de aici i-au urmat.

Din punctele care fuseseră trimise Tablei din Deva de o altă ceată, se pare că răscoala s-ar fi putut isca și dintr-o falsă convingere care fusese băgată în capul poporului, că nobilimea nu va mai fi tolerată și

va trebui să-și părăsească posesiunile, întrucît acestea urmează să fie împărțite poporului.

În sfîrșit, faptul cel mai important care a reieșit pînă acum din anchetele judecătorești și care pare să întărească presupunerea anterioară, constă în următoarele: arătîndu-i o cruce aurită, căpitanul Horea a știut să convingă poporul orbit că el a căpătat deplina împrumut să conducă poporul la Alba Iulia, să-l elibereze de obligațiile domeniiale și să stîrpească întreaga nobilime. Un conducător principal, care sub numele de împrumut de Horea cel Tînăr fusese purtător de cuvînt al răsculaților și asistase la prima convorbire cu Schultz, a fost prins zilele acestea de (locuitorii) satului Lupșa și dus la Alba Iulia¹².

În ultima convorbire a locotenent-colonelului Schultz cu răsculații, la Cîmpeni, ei ar fi declarat cu obrăznicie în fața lui, că nu au nici arme și nici conducători printre ei și deci pe aceștia nu pot să-i predea. Cere-rea lor privește situația întregii țări; ei ar dori, ce-i drept, să stea liniștiți, numai roagă să li se cerceteze fără părtinire plîngerile și să li se facă dreptate. Toată convorbirea se încheie fără folos și cu o mare agitație în popor și nu fără primejdia ca locotenent-colonelul să fie împraturat de mulțime, deoarece în cele din urmă ceruse predarea bătrî-nului Horea, care era aproape de el, și a unui alt conducător, de aseme-nea prezent.

În aceste împrejurări, trupele s-au apropiat pentru a proceda cu seriozitate și cu energie împotriva răsculaților, conform preafinaltei intenții a maiestății voastre; un batalion de husari secui e pe cale să se îndrepte peste Mureș, spre Brad, în districtul Zărand și să împrăștie pe răsculații din acele părți.

În preaplecata sa scrisoare către împărat, din 20 noiembrie, baro-nul Brukenthal raportează: „Executarea pripită a prinșilor din comi-tatul Hunedoara unit cu al Zărandului este diametral opusă dispozițiilor clare ale Guberniului și s-a făcut fără înștiințarea prealabilă a acestuia, întrucît despre cele petrecute în Hunedoara nu s-a primit nici măcar o singură veste de la slujbașii de acolo.

Cînd Tabla din Hunedoara, în raportul ei din 7 (noiembrie), prez-entat la 9 (noiembrie), făcea cunoscut deocamdată că s-ar fi decis să procedeze sumar cu prinșii luați cu prilejul atacului asupra Devei, și să-i și execute, dat fiind că primejdia o reclamă; Guberniul i-a răspuns chiar în aceeași zi și i-a poruncit că la anchetarea prinșilor să procedeze astfel încît ea să poată trimite amănunte precise și sigure despre cauzele și motivele răscoalei, (aflate) de la conducătorii acesteia.

Între timp a sosit de asemenea al treilea raport, mai amănunțit, al numitei Table, din 10 (noiembrie), cu știrea neașteptată că ea a poruncit executarea după legea statarială a 34 de prinși, pedepsirea cu bă-taia a două femei și a unui băiat, și acestora, ca și altor 13 suspecti, după ce li s-a luat jurămîntul, li s-a dat drumul. Guberniul a dezaprobat aceasta și i-a dat poruncă să oprească imediat judecarea marțială.

Prin ordinele severe ale Guberniului către slujbași și către nobi-lime, s-a reușit ca slujbașii inferiori, în cele mai multe districte, cu excepția numai a acelor unde răscoala într-adevăr mai continuă, să-și îndeplinească obligațiile de slujbă, și ca împreună, slujbașii inferiori și superiori, fără a da cu ceva de bănuit, să poată supraveghea mișcările și atitudinea poporului. Nobilimea însă, cuprinsă cu totul de frică și groază de răscoala izbucnită pe neașteptate și răspîndită atît de repede,

încît pînă și nobilimea din regiunea Bistrița abia dacă se credea des-
tul de în siguranță între zidurile orașului, nu a putut fi încă înduple-
cată să se întoarcă statornic la casele ei.

Devastările din Trascău, Sîngeorz și zvonul exagerat despre o pus-
tiire apropiată au făcut ca nobilimea din comitatele Cluj, Turda, Tir-
nava și pînă la urmă și aceea din Odorhei și Treiscaune să depă-
șească dispozițiile Guberniului și să se adune în cete în districtele lor
ca să-și ia — cum spuneau ei — (măsuri de) siguranță. Guberniul a bă-
nuit această renaștere și a interzis-o îndată ce a aflat de ea.

După rapoartele cele mai recente, totul e liniștit în comitatul Hu-
nedoara, dincoace de Mureș, și în districtele ce țin de Sibiu. Din amîn-
două regiunile, diverse sate s-au rugat de domnii lor de pămînt să-i ierte
și le dau ascultarea obișnuită lor, ca și slujbașii cercuali.

Încă la 3 decembrie 1784 guvernatorul s-a văzut silit să schițeze
împăratului următorul tablou: „Răsculații de la Brad, din districtul Ză-
rand, de pe domeniul fiscal al Zlatnei și din cele două sate, Ponor și
Rîmeți, au devenit mai îndrăzneți și au căzut în noi excese și greșeli.

În comitatul Zărand, mai ales la Brad, o mulțime mereu crescîndă,
sub conducerea lui Crișan Giurgiu, devine tot mai cutezătoare după
ce și-a procurat tot felul de arme. O parte din ei, după rapoartele de
acum, au îndemnat satele de pe domeniul Ilia la noi incursiuni; le-a
poruncit să se aprovizioneze cu pîine pe 8 zile, și a amenințat să năvă-
lească mai întii prin satele Gurasada și Dobra, iar de acolo să atace
din nou Deva.

Un nou raport, din 2 decembrie, de la Tabla din Hunedoara, cu-
prinde știrea: „O trupă de răsculați de peste 400 de oameni, în cea
mai mare parte înarmați cu arme de foc, au venit la Ilia în ziua de 29
(noiembrie), au jefuit pe diferiți locuitori din cauză că și-au păstrat
neștirbită credința și datoria. Au rănit pe mulți; pe alți șapte, care
fugiseră mai înainte, i-au căutat ca să-i ucidă și, în sfîrșit, pe toți cei-
lalți locuitori i-au chemat la marea adunare a răsculaților la 1 decem-
brie la Hălmagiu, sub amenințarea de a-i trece prin foc și sabie. Ei
anunță mai departe că cele mai multe din satele din jur sau hotărît,
după cum se aude, să se întilnească la Hălmagiu. Preotul înștiințează
din partea sa: răsculații i-au poruncit, sub amenințarea pierderii capu-
lui, să țină închiși, sub pază, pe delegații trimiși cu patentele Guber-
niului.

Maiorul Stojanich a fost trimis cu 320 de oameni, parte infanterie,
parte cavalerie, în amintita localitate Brad. Conform raportului său,
el a sosit (acolo) într-adevăr la 29 (noiembrie)¹³, tîrziu, și îndată după
sosire a eliberat din mîinile răsculaților un caporal din regimentul Oros,
patru husari și alte 12 persoane. Mai departe însă, după cum spune el,
nu s-a încumetat cu mica sa trupă să întreprindă ceva împotriva unei
cete despre care trei prinși spuneau că ar avea 900 de oameni, ci s-a
îndreptat spre Hălmagiu. Deoarece el nu a mai găsit acolo comandamen-
tul regimentului de Vins, ci numai o companie din regimentul Oros,
a scris în Ungaria pentru ajutor.

Pe domeniul fiscal al Zlatnei, răsculații au devenit de asemenea
și vădit mai cutezători. Și-au împărțit cetele sub mai mulți conducători
și au știut să se organizeze în așa fel, încît, la un semn dat, mai multe
sate să se poată aduna într-o clipită. Pe un locotenent-major din regi-

mentul Oros, căruia i se poruncise să meargă la Baia de Arieș și era pe drum cu nouă oameni, l-au rănit împreună cu șase însoțitori, și dau semne de o rezistență foarte hotărâtă¹⁴. Numitul Horea trebuie să fie cu ochii în patru și să aibă în jurul lui o trupă puternic înarmată pentru a interveni în orice moment.

Cu toate că Guberniul a făcut cunoscută în toate cercurile, prin slujbași, pe căile obișnuite, preamiloștiva amnistie generală acordată de maiestatea voastră, totuși el a găsit absolut necesar să trimită patențele alcătuite în acest scop și acelor slujbași care vor însoți trupele⁶.

Consilierul și comisarul gubernial, Michael von Brukenthal, anunță din Zlatna guvernatorul la 10 decembrie 1784: În comitatul Zărând 2 000 de răsculați au voit să închidă drumul locotenent-colonelului Kray, între Buceș și Mihăileni. Acesta a pornit imediat împotriva lor, le-a cerut să depună armele și ei să se predea, și, deoarece au refuzat, Kray s-a ciocnit cu ei, cu care prilej au fost împușcați 85 de răsculați, printre ei și conducătorul cetei, Bibarț Ursu ș.a.m.d.

Împăratul Iosif exprimă guvernatorului, printr-un bilet de mină din 13 decembrie 1784, neliniștea sa în legătură cu răscoala și cu mijloacele de a o potoli, cu următoarele cuvinte:

„Iubite baroane Brukenthal! Tulburările din Transilvania, nepotolite încă pînă acum, îmi provoacă cea mai mare neplăcere și mîhnire, care a crescut și mai mult, deoarece din rapoartele contradictorii nu se poate forma o părere clară și nici nu se poate înțelege adevărata stare a lucrurilor. Văd bine că rapoartele, pe care le transmite Guberniul, sînt sau exagerate, sau nu spun tot adevărul... este însă de cea mai mare importanță ca chestiunea să fie definitiv terminată.

Eu am dat comandamentului general, atît din Transilvania, cît și celui din Ungaria, îndată după prima veste (despre răscoală), dispozițiile necesare, care însă, în parte, nu au fost îndeplinite, în parte au fost executate cu mijloace insuficiente. Este astfel necesar ca rapoartele pe care Guberniul le va întocmi în această chestiune să fie alcătuite în comun cu Comandamentul general. Fiindcă în asemenea situație, pentru toți care au sentimentul datoriei și al dragostei de patrie, există numai un singur cuvînt: să lase de o parte orice ceremonial și formă, și ziua și noaptea, în fiecare ceas, în orice loc, să folosească orice mijloc, prin care se poate face binele și înfrîna răul dăunător. În conformitate cu acestea veți comunica Comandamentului general această dispoziție a mea și, în același timp, ordon acestuia să se facă cunoscute poruncile date (de el) în această privință. Totodată vă anexez copia (dispoziției) pe care o dau comisarului (imperial), contele Jankovich (vezi mai jos). Veți vedea din cuprinsul ei ce mijloace am în vedere pentru a se restabili liniștea pe o bază statornică. Este imposibil să se promită o liniște mai sigură, fie și din partea celei mai mari puteri, dacă nu se vor desființa unele împilări existente în țară de multă vreme, îndeosebi (obligațiile) de robotă și de felurite dări, pentru că nu de aceea avem armata în stare de luptă să o folosim împotriva propriilor supuși. Această tristă dovadă ar trebui să convingă nobilimea și pe domnii de pămînt că viața și posesiunile lor sînt în mîinile marii mulțimi, adică ale poporului, și că acesta poate fi ținut în friu în chip statornic numai printr-o tratare echitabilă, prin iubire și încredere. Abuzul de severitate poate să îngenuncheze numai citva timp, și primul prilej ivit este folosit de oameni care nu au nimic de pierdut, care nu țin la casă și la gospodărie, deoarece abia dacă pot

să-și cîştige de pe urma lor piinea, pentru a cădea în cele mai mari excese. Recunosc pe deplin că va fi extrem de greu să găsim [...] un mijloc prin care să-i convingem pe amîndoi să se învoiască la o conviețuire pașnică, echitabilă și închinată binelui comun, deoarece mai ales cei dinții nu pot exista fără ceilalți, anume domnii de pămînt fără iobagi, precum nici aceștia fără o stăpînire și fără o conducere. Totuși, acesta este singurul (mijloc) și dumneavoastră trebuie să faceți tot posibilul pentru a îndepărta din administrația publică, în regiunile răscolite, pe toți acei oameni a căror ură, neîncredere sau răzbunare vi se pare de neîmpăcat, și să îmbunătățiți (situația) prin schimbarea altor slujbași comitatensi, deoarece astfel (aceștia) se vor țîri pe ei înșiși și țara lor în noi nenorociri. În același timp autoritatea regală superioară trebuie să apară în toată vigoarea ei și fiecare să fie ținut a se conduce riguros la îndeplinirea obligațiilor, conform urbariului statornicit și echitabil, și la a nu pretinde mai mult din partea iobagilor. La aceasta Guberniul și slujbașii folosiți în acest scop trebuie să vegheze și să fie obligați în chip foarte stăruitor. E necesară o măsură în mijlocul neîncrederii (reciproce) exagerate, dar față cu o împotrivire vădită, vinovatul trebuie numaidecît tratat cu severitate. Severitatea să înceteze însă îndată ce printr-însa cei cu adevărat vinovați au fost pedepsiți. Altfel nu poate și nu va fi restabilită liniștea.

Vreau să nădăjduiesc că în timp ce scriu acestea, sporirea trupelor va fi risipit mulțimea (răscolată); dacă însă nu s-a reușit aceasta, atunci trebuie să se apeleze la trupele care se află în Ungaria.

Judecarea prinșilor după legea statarială nu este de preferat acum din următoarele motive bine întemeiate: întii, pentru că cei arestați trebuie să fie anchetați asupra adevăratelor cauze ale răscoalei și asupra dezvăluirii adevăraților instigatori; în al doilea rînd, pentru că adevărații vinovați, cînd e vorba de pedeapsă, trebuie recunoscuți ca atare și separați de acei care au trebuit să-i urmeze numai de teamă, din constrîngere sau din rătăcire, apoi, pentru că nu se poate aștepta și nici nădăjdui din partea spiritelor acum surescitate, cum e foarte natural, ale tuturor judecătorilor, acea concepție de dreptate care se cere cînd e vorba de a judeca oamenii într-o chestiune de viață și de moarte, ba mai mult, toate cererile, scrisorile și rugămintele Tabelor comitatense și ale adunărilor de nobili, precum și acțiunile lor dovedesc că și-au ieșit din fire și cred că își găsesc siguranța numai în a trage în țepă și pe roată, fără a mai ține seamă de cine și pe cîți.

Acesta este lucrul cu care găsesc cel mai necesar să vă însărcinez, înainte de toate, căci dacă alte griji importante nu m-ar împiedica să lipsesc acum de aici, eu însumi aș fi venit în țară într-un asemenea moment important, deoarece îl socotesc de cea mai mare însemnătate pentru întreaga monarhie și încă mai mult pentru viitor, decît pentru prezent; abilitatea și priceperea dumneavoastră recunoscută, în același timp, datorită dumneavoastră și a tuturor subordonaților dumneavoastră nu pot fi solicitate îndeajuns ca să acționeze cu toate puterile la oprirea și îndreptarea răului și să restabilească iarăși o mai sigură și permanentă liniște, în unicul și singurul mod recomandat de mine.

Rămîneți cu bine și fiți sigur de prețuirea mea, Iosif manu propria“.

Biletul de mîna dat comisarului regal, contele Anton v. Jankovich, la 13 decembrie și comunicat guvernatorului sună astfel: „Rebeliunea din Transilvania, care mai continuă, îmi stă pe inimă, și din nefericire

de la bun început nu a fost tratată așa cum ar fi trebuit, pentru a fi stăvilită cu toată seriozitatea. Dar, deoarece aceasta este situația, acest rău nu poate să sfârșească fără un conflict singeros, care ori s-a și încheiat, ori se va întâmpla în curînd.

De cercetarea ce vi s-a încredințat cu toată răspunderea depinde în primul rînd să se cîntărească bine în ce chip ar putea fi liniștite spiritele ațîțate la maximum ale celor două părți, atît ale românilor împotriva întregii națiuni ungare, îndeosebi împotriva domnilor de pămînt și a slujbașilor de comitat, cît și ale tuturor acestora împotriva românilor. Cei dintîi au fost ani în șir tratați cu asprime și nu au putut obține niciodată nici ușurarea, nici înlăturarea greutăților lor. Cei din urmă sînt lezați la culme și cred că își găsesc salvarea vieții și a averii numai prin cea mai severă purtare și tratament împotriva întregii națiuni române. În acest caz, așadar, trebuie atent verificați și judecătorii, atît cei care dau sentințe, cît și cei care cercetează, întrucît ei și-au pierdut calmul. Deoarece deosebirea care exista pînă acum între națiunile din Transilvania a fost desființată, și aceste (națiuni) vor fi acum socotite egale, ar fi potrivit să se numească, atît în comitatul Hunedoara unit cu al Zărandului, cît și în comitatul Alba, fie ca vicecomiți, fie ca judecători scăunali, îndeosebi oficianții comitatensîi sași, care să cunoască bine limba țării; prilejul pentru aceasta se va da fie prin unele posturi vacante, fie prin schimbări și mutări, ca astfel, printr-un asemenea amestec, să se pună capăt atît temerii sau severității exagerate a slujbașilor de comitat maltratați care sînt numai unguri, cît și să se atenueze prejudecata națională și aversiunea poporului român împotriva celor dintîi.

Îndeosebi să se depună străduințe să înceteze odată strîngerea oame-nilor în cete și fiecare să se ducă acasă liniștit. Odată ce s-a ajuns la aceasta, căpeteniile răzvrătiților pot fi după aceea foarte ușor prinse și aduse, una cite una, căci a cere acum acest lucru de la mulțimile adunate și îndirjite este o adevărată nechibzuință și însărcinarea dată în acest sens locotenent-colonelului Schultz a stricat totul, iar focul, oricît ar fi fost de aproape de sfîrșit, s-a aprins din nou.

Înainte de orice este necesar ca dv. să lămuriți pe proprietarii de pămînt și pe slujbașii de comitat care constituie, de fapt, nobilimea maghiară, prin sfaturi și prin dovezile cele mai convingătoare cu privire la binele ei propriu și la conservarea ei; și să o aduceți acolo încît, oricît i-ar veni de greu, să nu arate împotriva iobagilor ei români neîncredere exagerată care ar trăda teamă, nici o severitate nemăsurată, care ar fi o dovadă a unei uri și răzbunări neîmpăcate, deoarece, altfel, niciodată nu va fi restabilită adevărata liniște și, cu tot sprijinul armatei, nu li se poate garanta nici o siguranță pentru persoanele și bunurile lor, care s-ar putea dobîndi numai prin uitarea completă a trecutului. Căci este imposibil să se țină la fiecare curte nobiliară cite o gardă. Oricît ar fi de greu trebuie ca propria ei convingere să o îndemne la o asemenea comportare.

Rămîneți cu bine. Aștept cu nerăbdare viitoarele dv. rapoarte, din care sper să aflu cele mai bune rezultate“.

Baronul Brukenthal informează pe cancelarul aulic la 15 și 22 decembrie: „Locuitorii din Ponor și Rîmeți, care de mai mulți ani erau în fierbere, sînt acum liniștiți. Un arestat, sub numele de tînărul Horea, numit de fapt Uibar Urs, după propria lui mărturisire, unul din primii

conducători (ai răscoalei), a fost prins de oamenii din Lupșa și predat armatei.

Comisarul Guberniului, care își dă osteneala să răspîndească publicarea amnistiei în toate localitățile unde pot să pătrundă patentele, informează: că i s-au înfățișat deputați din multe sate; chiar și din După-piatră, unul din cele mai inaccesibile, unde diferite patruli și curieri au fost opriți de răsculați, ba unii chiar și uciși, s-au înfățișat ca delegați doi preoți și șase delegați“.

Despre prinderea lui Uibar Urs, comisarul Guberniului comunică următoarele:

„Protopopul neunit din Abrud, Iosif Adamovici, fusese trimis cu însărcinarea să aducă la cunoștința răsculaților din părțile Abrudului patenta Guberniului, prin care erau îndemnați să se potolească. În acest scop el adunase în jurul său o mare mulțime, întilnită la Cîmpeni, și începuse să citească (patenta). Întreaga ceată, după pilda protopopului, în semn de respect, își descoperise capul, în afară de unul singur, Uibar Urs, aflat și el de față, care, mai mult, la dojana protopopului, a răspuns cu obrăznicie că el este căpitan.

Protopopul, plîngîndu-se despre aceasta poporului, a îndemnat apoi pe cei bine intenționați să treacă alături de el, și cum acest lucru s-a întîmplat numaidecît cu cea mai mare parte a celor prezenți, el le-a cerut, ca dovadă a supunerii lor, să prindă și să lege pe Uibar Urs. După ce au făcut aceasta, neîntîrziat, protopopul l-a încredințat pe prins unor locuitori din Lupșa, la care s-au mai alăturat și alții din același sat, ca să-l predea celei mai apropiate (unități) militare“ ș.a.m.d

Gubernatorul și generalul-comandant, contele Fabris, supun împăratului, la 21 decembrie, un raport comun: „În ultimul preasupus raport din 17 ale acestei luni s-a comunicat cum că s-a cerut celor doi generali-inspectorii v. Koppenzoller și v. Sturm, ca, în afară de batalionul de garnizoană Franz Gyulay din Galiția, aflat în marș spre Transilvania, să poată fi aduse mai multe trupe și din Banatul Timișoarei și din Ungaria.

Un rescript din 12 ale acetei (luni) face cunoscută voința preînaltă (a împăratului) ca amîndouă brigăzile generalilor v. Koppenzoller și v. Sturm să fie folosite în măsura nevoilor din Transilvania. Din partea generalului v. Koppenzoller a și sosit știrea că, la 19 decembrie au pornit batalionul al treilea (din regimentul) Samuel Gyulay, un divizion dintr-un alt batalion al treilea din regimentul Eszterházi, un divizion din batalionul de cîmp Károlyi, împreună cu maiorul Fronius; iar la 19, 20 și 21 decembrie, din garnizoana Timișoara, prin Făget (și) Dobra, spre Deva, două divizioane de dragoni din regimentul Württemberg, cu colonelul baron Haan și maiorul baron Rzczan, și infanteria are trei tunuri din cele de trei livre“.

Abia a primit comandantul general această știre, că aproape în același timp s-a anunțat din partea generalului-inspector Pefferkorn că, după raportul locotenent-colonelului Kray, s-a potolit aproape cea mai mare parte din ceata semnalată în timpul din urmă că se află în mișcare dintr-un loc într-altul; că satele Arieșu Mic și Cîmpeni au predat o parte din armele lor: 25 de puști, 56 de sulițe, 12 pistoale și peste 100 de furci. Nici satul Arieșu Mare, la chemarea făcută de căpetenia răsculaților, Horea, nu i-a mai trimis oameni, și, după spusele a doi oameni de în-

credere fugiți de la Horea, sub conducerea acestuia s-ar găsi adunat la Albac și Arada, mai sus de Arieșu Mare, numai un număr neînsemnat de câteva sute de răzvrățiți. Împotriva acestora locotenent-colonelul Schultz înaintează cu corpul său de 700 de oameni și a intrat efectiv în acțiune ca să desființeze, pe cât cu putință, cu totul și această rămășiță. Planul locotenent-colonelului Schultz ar putea să reușească sau să întâmpine piedici, fie din cauza regiunii muntoase în care se găsesc răzvrățiții, fie din cauza vremii nefavorabile și a drumurilor, acum foarte rele, sau probabil chiar din cauza retragerii răzvrățiților. Pentru orice eventualitate, trupele din Banat aflate în marș sînt încă necesare în regiunea de aici; (aceasta), pentru ca în primul caz să li se dea drumul acasă grănicerilor, ușurîndu-se astfel preînaltul erariu imperial de întreținerea lor și, în schimb, a primi ajutor de la aceste trupe (din Banat) prin ocuparea în timpul iernii a satelor răscolate. În al doilea caz, dacă adică prin operațiile locotenent-colonelului răzvrățiții nu vor putea fi îmblînziți, atunci, atît cît permite timpul nefavorabil, să se continue și acum operațiile prin intervenția lor masivă, să se înainteze din toate părțile, cu toată forța, împotriva acestor cete, deși ele nu mai sînt, de acum, decît mici (la număr) și să le nimicească.

Conform intențiilor mai sus menționate, a fost nu de mult luată măsura ca trupele din Banat, aflate în marș, să ocupe, la intrarea lor în Transilvania, o asemenea poziție încît ele să poată interveni în orice clipă, acolo unde, după împrejurări, se va ivi nevoia, și ca, totodată, prin dispunerea lor, întreaga (regiune) a Mureșului, mai sus de Deva, pînă la Alba Iulia, să poată fi acoperită; s-a cerut prin urmare să se cantoneze un batalion din (regimentul de) garnizoană Samuel Gyulay, un divizion cu un escadron din (regimentul) Württemberg la Dobra și în părțile Dobrei; al doilea divizion al acestui batalion la Ilia, și în jur cîte două divizioane din (regimentele) Károlyi și Anton Eszterházi, întărite cu un escadron, și, respectiv, al treilea divizion la Orăștie, și, în sfîrșit, al patrulea escadron parte la Vințu de Jos, parte la Sebeș Alba. Asupra celor trei tunuri ale infanteriei a rămas să dispună, după cum va găsi de cuviință, generalul v. Koppenzoller, care va veni în persoană la Deva. În timp ce aceste trupe se apropie, toate coloanele staționate acum de-a lungul Mureșului vor pleca însă cele două companii acolo unde le e locul. Îndeosebi cele două companii de grenadiri, care se găsesc la Deva, cu cele două tunuri pe care le au, vor pleca în părțile Iarci, apoi husarii toscani din dreapta Mureșului, pentru întărirea aripii drepte (vor pleca) spre Cluj sau unde va fi nevoie. Pentru sprijinirea aripii stîngi s-a solicitat recent generalului-inspector v. Sturm, după indicația dată la 17 ale lunii, să se mai adauge, în caz de nevoie, celor două companii, din regimentul de Vins, trimise la Hălmagiu, mai multe trupe la granița Transilvaniei.

În raportul lor comun din 4 ianuarie 1785, guvernatorul și generalul comandant aduc la cunoștința împăratului vestea îmbucurătoare că amîndouă căpeteniile, Horea și Ioan Cloșca, au fost prinse într-adevăr la 27 decembrie și au fost predate la Alba Iulia spre a fi judecate. Principalele unelte ale prinderii lor au fost iobagii din Arieșu Mare, care s-au lăsat folosiți în această acțiune, sub protecția unei unități militare din al doilea regiment de infanterie secuiesc și a unor husari toscani.

Întreaga întreprindere, spune raportul comun, trebuie atribuită pregătirii iscusite a locotenent-colonelului Kray, din amintitul regiment secuiesc, care la porunca generalului-maior v. Pfefferkorn a găsit țărani de încredere, i-a instruit în acțiunea ce trebuia îndeplinită și i-a trimis cu trupa pe urmele ținute mereu sub observație, ale capilor răscobilei.

Această veste îmbucurătoare o comunică baronul Brukenthal și cancelarului aulic, la 5 ianuarie, prin cuvintele următoare:

„În ultimele zile ale anului trecut, șapte oameni din satul Arieșu Mare, care împreună cu câțiva soldați l-au urmărit pe Horea, au izbutit să-l prindă pe acest faimos cap al răutăților, împreună cu primul său căpitan, Ioan Cloșca. Amândoi au fost predați armatei și duși la cetatea Alba Iulia.

Lucrul cel mai important petrecut la prinderea lui Horea a fost că el, îndată ce a văzut că nu mai este nici un mijloc de scăpare, a aruncat în focul la care se încălzea un pachet de acte pe care-l păstra la piept, din care nu s-a putut salva nimic. La interogatoriul sumar luat de locotenent-colonelul Kray, la care a fost supus mai întâi el (Horea) nu a vrut să spună nimic de folos“.

Gubernatorul anunță cancelarului aulic la 2 februarie 1785 prinderea și a celei de-a treia căpetenii: „Ieri am primit de la consilierul gubernial v. Brukenthal vestea bună că acum a fost prinsă și a treia căpetenie a răsculaților, Crișan Giurgiu. După datele primite, prinderea acestuia s-a făcut, sub îndrumarea popii din Cărpiniș și a patru țărani de acolo de către locotenent-colonelul Nosztrowiczki (din regimentul de Toscana, cu un caporal și zece husari și de către locotenentul de grăniceri secui Neustädter, cu doi caporali, patru fruntași și 50 de infanteriști“.

În raportul baronului Brukenthal către vicescancelarul aulic, contele Pálffy, din 19 februarie, se spune: „Crișan Giurgiu s-a sugrumat în închisoarea din Alba Iulia, și anume cu cureaua de la opinci pe care el s-a priceput să o strângă cu ajutorul unei pietre“.

Într-un bilet de mână din 7 februarie, către guvernator, împăratul trasează acestuia sarcina de a pune imediat în aplicare reglementarea urbarială, conform poruncii, și hotărăște să se dea popii Moise din Cărpiniș și celorlalți țărani care au adus prinsă pe cea de-a treia căpetenie, Crișan Gheorghe, răsplata de 300 de ducați, așa cum s-a dat și pentru (prinderea) lui Horea și Cloșca.

După raportul comisarului gubernial Michael von Brukenthal către guvernator, la interogatoriul repetat ce li s-a luat la Alba Iulia, Horea și Cloșca nu au voit să mărturisească nici cel mai mic lucru. Comisarul imperial, contele Jankovich, a poruncit ca în primele zile ale lui februarie să-i poarte, sub escortă militară, prin comitatul Zărând unit cu al Hunedoarei, ca să-i arate poporului și să înlăture astfel falsul zvon că nu ar fi fost încă prinși. De domeniul basmelor populare era și zvonul că amândoi răzvrătiții ar primi pe zi câte 30 de creițari, în bani, și ar fi tratați cu câte cinci mese, ar sta la masă cu un ofițer imperial și ar purta lanțuri de argint. Contele Jankovich a poruncit, prin comisarul gubernial, ca la Alba Iulia, la 28 februarie dimineața, din fiecare sat al comitatului Hunedoara, unit cu al Zărândului, trei locuitori mai în vîrstă și trei mai tineri să asiste obligatoriu la execuția lui Horea și Cloșca.

În urma acestei porunci, au fost trimiși din 419 localități 2 515 oameni. La 28 februarie, Ioan Cloșca, apoi Horea, numit și Nicola Urs, care la anchetă tăgăduiseră cu îndărătnicie crimele lor, însă prin declarațiile sub jurământ ale unor martori vrednici de încredere, li s-au dovedit întunecatele lor nelegiuiri, au fost zdrobiți cu roata de jos în sus, trupurile lor au fost spintecate în patru, capetele și părțile de trup au fost legate pe roate (și expuse) pe diferite drumuri și căi în acele localități în care ei își săvârșiseră grozăviile, inimile și măruntaiele lor îngropate sub (clădirea) tribunalului din Alba Iulia.

După potolirea tulburărilor, baronul Brukenthal a căutat să pună în aplicare reglementarea urbană, pe care contele Jankovich trebuia s-o introducă în comitate, după porunca împăratului; însă din cauza îmbolnăvirii care l-a silit să plece din Transilvania, a fost împiedecat să o facă. Pentru întărirea liniștii, împăratul a desființat iobăgia la 21 august 1785¹⁵ și a acordat iobagilor libertatea de strămutare^e.

^a Această [rezoluție] sună astfel: Se comunică astăzi Guberniului, cu privire la plîngerile suplicanților, pentru ca, acum, toate chestiunile lor începute să fie ținute în seamă pînă la rezolvarea lor; pentru ca toți cei care suferă din cauza lor, precum și ceilalți care sînt împrăștiați să se poată întoarce la casele lor fără să li se pună cea mai mică piedică, pînă cînd se va rezolva întreaga chestiune. Dat din cancelaria ungaro-transilvăneană.

Viena, 13 aprilie 1784.

Francisc Horváth

la Suprema curte imperială se roagă
delegații domeniului fiscal Zlatna

^b Punctele care au fost prezentate Tablei din Hunedoara de către Horea, conducătorul răsculaților, și de partizanii săi:

1. Comitatul, împreună cu toți stăpînii nobili, să depună un jurământ pe cruce.

2. Să nu mai fie nici un nobil, ci acela care poate să capete o slujbă împăratească să trăiască din ea.

3. Nobilii să părăsească îndată, pentru totdeauna, posesiunile lor.

4. Nobilii să plătească contribuția ca și poporul de rînd.

5. Pămînturile nobiliare să se împartă la popor conform unei preinalte porunci împărătești care va urma.

6. Dacă Tabla vrea să accepte aceste condiții să pună a se ridica atît la cetate cît și la marginile tirgului Deva steaguri albe în prăjinile cele mai înalte care s-ar putea găsi; și au hotărît, în sfîrșit, numiții răsculați, ziua de 14 a acestei luni pentru obținerea unui răspuns, care să fie adus popii Dănilă din Crisicior. Pentru că altfel, în caz contrar, ei cu căpitanul lor, conform jurămîntului, vor distruge Deva.

^c Era oculist și trăia în Sibiu.

^d Comisarul regesc numit de împărat era contele Anton v. Jankovich.

^e Arhiva Guberniului.

¹ „Horea cel Tânăr“ este de fapt fiul lui Horea, Ioan.

² În documente numit Bibarț Urs (Micula).

³ Horea nu a participat la tumultul de la Cîmpeni din 24 mai 1782, dar a fost unul dintre inspiratorii lui.

⁴ Aici este vorba despre Crișan.

⁵ Evident, pe nobilii din Transilvania, în marea lor majoritate de origine maghiară. La Brad și Mesteacăn a fost Crișan.

⁶ Nobilii unguri. Vezi în acest sens supra, p. 182, în răspunsul vicecăpitanului Crișan către locotenentul major Vernicourt, și punctele ultimatumului lui Horea.

⁷ Procese, unitate administrativ-teritorială subordonată cercului (Kreis).

⁸ 6 și 7 noiembrie 1784.

⁹ Din expunere rezultă poziția de clasă a autorului.

¹⁰ Armistițiul de la Tibru din 12 noiembrie 1784.

¹¹ Misiunea doctorului oculist român Ioan Piuariu-Molnar în Zărand, care a tratat cu Crișan în 16—17 noiembrie 1784 la Valea Bradului-Brad.

¹² În documentația răscoalei persistă o confuzie între cei doi conducători de răscoală. Horea și fiul acestuia, Ion Horea, care în realitate n-a fost prins în timpul răscoalei.

¹³ 27 noiembrie 1784, a doua zi dimineată avînd loc lupta de la Brad.

¹⁴ Ciocnirile de la Lupșa și Valea Vințului, dintre armata imperială și țărani răsculați, din 29 noiembrie 1784.

¹⁵ 22 august 1785, prin patenta imperială fiind de fapt desființată legarea de glie, nu iobăgia.

X

IOAN MONORAI (1756?—1836)

Ioan Monorai s-a născut probabil la Mănărade, de pe domeniul diecezei Blajului, pe la 1756; data nașterii se poate stabili cu aproximație după vârsta de 80 de ani la data morții (1836) conform matricolei morților parohiei greco-catolice din Cergău Mare (Mediaș). Se trage dintr-o familie de preoți. În toamna anului 1784, după cum reiese din scrierile sale, călătorea de la Oradea, prin Salonta și Arad, spre Ardeal, observând nemijlocit întâmplările și evenimentele revoluționare, pe care le descrie după 1820. Călătoria prezentată pînă „din sus de Deva“ constituie o mărturie prețioasă despre răscoala lui Horea.

În 1785, după înăbușirea răscoalei, Ioan Monorai se afla la Sibiu ca ajutor al consilierului Eckhard, însărcinat cu efectuarea recensămîntului populației din scaun, iar în toamna aceluiași an este numit învățător la Ocna Sibiului. În 1786 își continuă studiile la seminarul general din Liov, iar în 1794 este numit capelan pe lângă parohia din Cergău Mare. În același an este hirotonit preot greco-catolic al acestei parohii. Aici el își scrie între 1820—1822, în limbile română și latină, prețioasa lucrare *Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei* și tot aici se stinge din viață la 9 august 1836.

Opera istorică a lui Ioan Monorai îl îndreptățește să fie socotit între reprezentanții istoriografiei luminate ai Școlii ardelenice, fiind adeptul îmbunătățirii situației țăranilor — exploatarea cărora o condamnă — pe calea reformelor de sus și nu pe cale revoluționară. De aceea în lucrările sale nu se declară sprijinitorul răscoalei din 1784 conduse de Horea.

Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei se păstrează în trei variante auto-grafe: două latine și una română:

I. Bibl. Acad., Filiala Cluj-Napoca, fond. Blaj, ms. nr. 227, în —4°, 298 p. (provenind din biblioteca lui Ioan Micu Moldovan). Ms. orig., scris în 1820. Titlul în ms.: *Brevis Notitia Rerum Dacicarum aliorumque Motuum et Revolutionum quae recentioribus temporibus Europam infestarunt. Collecta atque in ordinem redacta per Ioannem Monorai Parochum Graeco-Catholicorum Daco-Romanorum Possessionis Nagy Csergöd, Anno 1820.*

II. Bibl. Episc. ortod. Arad, ms. nr. 38 (nr. vechi 566), orig. de la 1820, este traducerea românească a ms. I, datorată autorului, în folio, 315 p., cu chirilice. Titlul în ms.: *Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei și mai ales ale Ardealului și ale altor mișcări care în zilele ceste mai de curînd se întîmplară în Europa. Culese și puse în rînd prin un Patriot Român în anul 1820.*

III. Bibl. Episc. ortod. Arad, ms. nr. 41 (nr. vechi 564), în limba latină, autograf, cu adăugiri la textul latin de la I. Datat 1822. Titlul în ms. identic cu cel de la I.

Ediții: Fragmentar s-au tipărit paragrafele 1—6, 8—9, sfârșitul cap. V din II, unde e cuprinsă și partea referitoare la răscoală, de Ed. I. Găvănescu, *Ioan Monorai, Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei. Citeva fragmente precedate de un studiu introductiv*, în „Mem. Sect. Ist. Acad. Rom.“, București, 1938—1939, s. III, t. XXI, p. 433—481.

Partea referitoare la răscoala din 1784 se editează aici după cele trei ms. orig. autografe (după cele latine acum pentru întâia dată). Textul latin n-a mai fost tradus în ediția de față, ci s-a dat varianta românească a părții referitoare la răscoala lui Horea.

BREVIS NOTITIA RERUM DACICARUM ALIORUMQUE MOTUUM ET REVOLUTIONUM QUAE RECENTIORIBUS TEMPORIBUS EUROPAM INFESTARUNT

Collecta atque in ordinem redacta per Ioannem Monorai Parochum
Graeco-Catholicorum Daco-Romanorum Possessionis Nagy Csergöd
Anno 1820.

Cap. V

1us

DE JOSEPHO SECUNDO

Sublata e vivis non sine Imperii tantum versum totius Europae Maria Theresia vastissimum Imperium ab occidente videlicet Belgio in Mare Occidentali a Meridie vero in Adriaticum Mare exeuntur (?) reliquit moderatori filii Josephi II qui pro cuncta sibi sapientia, zeloque quo in charos Subditos ardebat antequam ejusdem habens moderari solus inciperet Novas peregrinationes per Imperium iustitias quo plurium de necessitatibus Subditorum informaretur iterque 1778 Transilvaniam iterum perlustrans multis Malis Medellam adferre Statuit quae felicissima Mater eousque ignorabat, Atque inprimis cum pro Vastitate Imperii sui et Miles et Aerarium deesset, Vix enim in Campum produci poterant tunc 50 Armatorum Milia. Mater cum plus praesidii reponebat in Mansuetudine quam virtute regali primas suas curas eo convertit ut et Aerarium Regium et Numerum Militum augeter Unde et Censum Animorum instituit et Supervacaneas fundos ad unum fundum Regium constrintis Multa praeterea sapienterque in Utramque Rempublicam instituit. Utpote supervacanea Calustra, et Monasteria castavit, Religiosorumque numerum restrintit Iobagionatum Sustulit Seminarium generale pro educatione cleri junioris instituit Modum judiciorum praescrisit variaque Normativa pro cultura et conservatione Sylvarum proque cultura nationum extradedit tamdiuque modum praestandi servitii Colonialis instituere volens dimensionem territoriorum et territorium in Tota Transilvania fieri mandavit Urbarium inducturus dumque haec moliretur jam tertia vice se Transilvania videndi A° 1786 praebuit pulcherrimum exercitum bellicum convocate Universa Militia Transilvanica in Campis Cibiniensibus instituens. Verum quia ad ille tempore ventum fuit quibus non Transilvania tantum verum Universa Europa maximis revolutionibus involuta fuit quas aut ego propriis oculis vidi, aut a fidedignis, ocu-

latis testibus narari audivi aut in publicis ephemeridibus legi, necessarium est easdem revolutiones altius repetere accuratoremque Stilo recensere initium ducendo a Tumulto Horaeano cujus haec erant praeludia.

§ 2

QUO PRAELUDIO TUMULTUS HORAIANUS

A 1784 Nescio quis Comisarius ut dicebatur Regius Albae Carolinae aut animo tentandi genium Incolarum aut senioremem securus cepit conscribere Comunitates integras, quae Arma suscipere vellent, facta est ingens inquietae plebis Servitium domeniiale pertoso concursatio ita ut nec tempus nec charta fors ejusdem conscribenda sufficeret comunitatesque integra vi quibus cumque Machinationibus Parochos secum reparantes ad conscriptionem ducebant, cumque tandem Carolina conscribendos non ceperet consultum fuit ut per Notarios pagenses conscriberentur conscriptionemque nomina eo defferentur Unde factum ut Comunitates quae jam conscriptae fuerent quasi jam solutae a debitis colonialibus servitium dominale praestare amplius reacusarent necque volebant Officia huic Melo obviam ire conebantur quidem Dominos suos colonos ab hac exorbitatione revocare. Vimque reponentes in plures Saevitium fuit praesertim Notarios, qui in talibus conscriptionibus se immiscebant ita Jobus filius Archidiaconi Lokensziensis 50 ictus accepit et plures alii, Unde Magna tumultuatio in toto Principatu causantur frustraneaerant omnia.

Eodem tempore in Hungaria ad retinendos in obsequio rusticos praesertim in parte Cis Tibiscana et Montibus Transylvaniae conterminis ubi ex omne natione Valachica parte deteruit ex magis severissime in quosvis vel levissime crimini obnoxios animadvertebatur ita ut propter culpam 3 Marianis excedentem facile in fureas quis agebatur. Multique vel levissimorum Criminum Notati ad praecavendum jurium rigorem se in Montanis partibus receperant in Unumque conglobati furtis et rapinis desperabundi victibant, et quibus multis erat animis ad proprie redeundi verum poenarum horrore non audebant. Interea suis cum antesignavis talium tegnam excogitarunt. Erat tunc temporis in Stratagematae usque Aradiensis Cottu Vice Comes Nominis Forai in Szöversziensis bonis videlicet suis residens et horrebant a patiori et Spem suam effortiori in illo reponebant, hunc ut Secum in Suas speluncas rapiunt Sibi in animam inducant quod et effectum mandarunt Sequens usi Stratagemata; de aestate certo die cum Dominium domi esse aducti fuissent praenderetque in inferiorio refectorio, quinquaginta latrones de nocte in Mola oppido vicini se occultantes Armati circa meridiem Unum ex ipsis ad instar celebris latronis funibus infasciatum duobus bene armatis ad Vice Comitem praedictum tunc duci tradunt. Mox et ipsi Secuturi, quibus latronum ducentibus Urgentibusque ingressum ad Dominum alloquunt Dominus prosilienis sciscitaturus per Armatos lapines detuentur proximis iraculentibus bono ordine reliquis latronibus dolorum se retrahere niteretur circumdatis illico Armate Multitudinem accecebant illico observato periculo in obsequium oppidani, pulsuque Campanarum cunctos aiebant ad ejusdem eliberationem sed omnis praeposere: Nam armati latrones reprobstantes adixere Vitam Domini Dominesque in manibus suis esse,

Malique constiti Dominum Vita privata in potestate illud esse caeterum si Dominus una secum abire voluerit nullum aut ejusdem ac Dominae vita periculum supersedendum itaque jussit Dominus Omnium ulteriori Malitura Vitasque duas manus in votum latronem consensit. Mox sua Area eductus jugum vicini Montes conscendere pedes cogitur. Tunc Dominus Sequentibus latrones allocutus dicitur: Viri boni, Senectus quem in me videtis argumento est, me vitam satis diu protraxisse juste itaque mortem operior quod ut mihi levior sit Vitam isthic admite nec finalis me fessum ulterioribus malis mihiq̄ gentis luxari. Ad quod latrones absit dicentes a nobis tantum facinus Unicum intendimus ob Dominum quamdiu nobiscum habere qui videlicet et expereatur nostram sortem sanus et incolumis postea diu emitendum illicorum Unum ad Curiam remittentes ephipiatum aequum aduxit in quod ascendes Dominus ita ad latronum Speluncam praecedentibus aliis sequentibus suscipere duobus integris septimanis mansit Forai tempus hilariter cum latronibus transiens, tandemque adjuratus veniam latronibus ad proprii redere volentibus impetrare rogatus facit quod et praestitit Forai ad Cottu Aradiensis scribens Unde Disunitorum Episcopus eius Tabulae Praefide ad pagum Montibus vicinum cunctes veniam ad suas redere volentibus factam latrones asecurarunt plerique ex Latronibus tanto venio beneficio usi ad sua dilapsi verum. Septem ex illis dicentes se Majoribus crimibus involutos, tali venia non redigere ad sua Latrocinia rediere his erant ut narare audivi: Salis, Zsurzs, Frunze Verde et alii.

§ 3

TUMULTUS HORAIANUS

Dum itaque Transilvania huic tali tumultu ferveret illinc vero Hungaria nimia Severitate in delinquentes uteretur (ipse enim tunc in partibus Varadiensibus 5, in Szalontensibus duos, in Aradiensibus 7 oblevissima Crimina pendentes vidi): Casu evenit ut Horja qua legatus Communitatis Karpenis jam Secundario Vicinam ratione Certarunt immunitatum. Vicina redux in Certo diversorio cum Kloska et aliis suis Notis et Amicis conveniens hilariter tempus transigeret Cujus adventu audito illico ad illud concursatio facto, aliis eundem videre cupientibus, aliis vero quid tulerit scire volentibus, aliis sescitaturis, ex experto quid ex illo conscriptionem prodivit sit hunc in Modum pluribus in Uno diversorio conglobatis adfuere duo vice judices Nobilium Octo gorniconibus Stipati, qui cum tantum hominum confluxum vidissent Unoque Horjam cum Kloska in domi sine Scrupulo bibentes observassent praecipitata manu Causa Horjae clopam in faciem impexit quo illico res in tumultum prorumpens ad instar olim in ignem imissi ex parvoque. Magnum incendium inflamantis concursatibus huic Horae amicis illinc vice Judicibus veni reponentibus tandem Multitudine praeesse vice Judices trucidati sunt. Sed adit temeritas Stimulus perpetrato enim Crimine aliqui de se conclamantum dicentes ad extraema quoque se resolvebant alii maturandum conebant Carolina Arma susceptura, quo Ventura ira obviam et possint alii vero vim vi repellendam esse censebant, atque in re perditam fieri solet consilii quasi impotentes in dies plures in Unum conglobantur Crescentesque incondita plebis Numero crescebat et Audacia dumquē brevi tempore Se tante Multitudine circumspectum videsset Horja

non jam de vi tantum repellanda, sed ex de injuria inferenda Sequis eidem resistere auderet cogitare, prosumebat se tumultuarie Multitudini ducem praebens (sed nota qui ad sua latrocinia redirent latronum ductores Salis, Zsurzs et reliquis audito Horja casu et ausu aut ab eodem facultatem Saerviendi rogantes aut facultates sibi datam mentientes. nomen Horja versus Hungariam procurentes talia patrarunt quae colonus describere auris vero audire nequit in Dominos Sanctosque sacrilegii nec Aris parentes Ecclesias que profanantes oculatus ipse testis ex diversorio in Campis Aradiensibus sito flamam ignemque ad instar Orientis luna in Montanis Transilvaniae vicinis intuitus illic enim in itinere constatatus tumultum Horjam concitatum primo audivi horet animus eorum quo tunc vidi, veni visi. Saevitum fuit per dictos latrones Sibique Authoratos in quosvis innocentes necque satis erat illos vita privare. Sed et mortuus illud non crudesebant Dominos Dominasque obvias excernificatas Omnia ignominia affectos vita privabant domus ac subinde pagos integros incendebant quasi Authoritate Regio usi Colonos cobeabant Dominorum suorum bene Cremare Concurebant tanquem ad Comunem praedam juvenes praesertim senes vero qui plus sapere videbantur retractari ad illa temeritate filios tandem Una et in tumulto intercipiabantur dum Aradinum essent absque ullo delecto insontes cursantibus in profunda exgastula praecipitabantur ferreis maliolis ad convotulationem percussi nisique Maturae tanto Malo per Caesaream Militiam obviatam fuisset, non multum aberat qui concitatus ignis Universam Hungariam devastasset. Sed Saevitium fuit postea per nobilitatem in unio cum etiam vulgus ultradiu quemcumque obviam fontem maletantes. Strages autem Devensis formidabilis fuit illic in condito multitudo praeda dicta illecta in Unum Conglobatam in inferiore pago mente inde Devam cum tropheo potentes viri mixti faeminis junioresque senibus tanquam ad Nundinas procedebant interea nobilis Militibus Husaris, perturbati in opido pone Montem abditi Multitudinis apropiquantis adventu operiebantur qui cum ad diversorium inplancie penes opidum advenissent dato prius ex arce Superiore Machina bellica Signo Nobilis Militatesque erumpentes in incomptum Multitudinum tantum impetum fecerunt ut retrocedentur per planiciem Multitudini gladii intersecandum obtunderentur vix aliquis ex tanto multitudine evasit plerisque aut gladio sectis aut Marusio inversis, quique in proximam insulam enatare poterant Sclopetis ex littore petito ibidem Utramque Marusio clausi interiere quod Numerum scire impossibile est quorum Corpora necdum Omnia Saepulto gropans osibus vidi. Sed tristius Spectaculum praebuit in duplici ad arcentium Devae proximi callculo Series Multorum Capitem pellis infixorum, ex quibus Unus Sacerdos fuerat. Sed et aliud abominabile illic vidi scilicet Magnam Corporum Struem ex celleriis et ergastulis extractorum qui in Subteraneis criptis multitudine acresque corruptione suffocati fuerat benignus interea Horja Carolina versus progressus cum obviis agebat quasi Rex jure legesque dictans qui postea quem sibi impossibile esset Carolinam penetrare vidisset item per deviam Montium versus Krako fluctans illic multas desolutiones fuit et nisi praevie Concursus Militares facti fuissent ac Multitudine atque prohibente transitum pedestrium Naves in Marusio in altera ripa extracta fuissent procerto flama haec universarum corrupisset Transilvianiam verum his impedimentis reperiit Mokani ad suos praeruptos Montes se

retrahere indeque tandem interclusi coartatique tandem in Monte Galinae sensim victos dedere Manus ex quibus Horja Ductor A. Carolinae coram Comissarius Regiis cum Kloska seu tertiatos Rota fractus ac quadripartibus ad suorum horrorem ejusdem membra sectis ad domesticis Superposito fuere, reliqui vero Mokani qui huius tumultum se immiscere presumpserant pagatim ad Pantsovem ducti condignes poenes dedere quis hic caedes qui incendia desolutiones eo tempore factas recensere poterit proinde Magnitudine se pressus exclamavit.

SCURTA CUNOȘTIȚĂ A LUCRURILOR DACHIEI ȘI MAI ALES ALE ARDEALULUI ȘI ALE ALTOR MIȘCĂRI CARE ÎN ZILELE CESTE MAI DE CURÎND SE ÎNTIMPLĂRĂ ÎN EUROPA

Culese și puse în rând prin un Patriot Român în anu 1820

CAP. V

§ 1

DESPRE ÎMPĂRATUL IOSIV

Încă pină a trăi maică-sa, Maria Therezia, Iosiv, vrînd a se intrarma pre sine deplin cu toată știința ocîrmuirii, greale și îndelungate drumuri făcu prin Italia și prin alte țări. Iară după aceea se întoarsă și spre Ungaria și mai apoi și spre Ardeal, supt numele prințului Lictenstein, singur cu acel sfîrșit ca el cu ochii săi să vază și cu urechile sale să auză ființa și lipsa supușilor săi. Din care drumuri mai întăi acestea dobîndi cît, precum era tinăr, frumos ca moșu sau strămoșu său Iosiv cel Dintăiu și isteț la fire, pre toți îi trasă spre iubirea sa.

Însă după moartea maică-sa, preamarea Împărăție, carea despre Apus în Belghium se hotărîră cu Marea Apusului, iară despre Miazăzi se lătea pînă în Marea Adriei, rămăsă singur supt stăpînirea lui Iosiv, care, după marea întălepciune cu care era împodobit și după libovolul care avea despre supușii săi, mai înainte de atîta cîrmă a Împărăției, alte călătorii noă făcu prin Împărăție. Și, așa, la anul 1778¹, iarăși cercînd Ardealul, socoti a se apuca să vindece multe răutăți, care acolo le aflasă, care fericitei maică-sa pină atunci nu fură cunoscute și mai înainte de toate fiindcă, după mărimea, întărimea Împărăției sale nefiînd potrivite în nici numărul cătanelor, nici Erariumul, pentru că atunci abia s-ar fi putut scoate la cîmp 50 de mii din toată Împărăția, pentru că maică-sa mai multă nădejde avea în blindeață decît în puterea ostașilor, cea dintăi grijă mai mare fu cum să-și înmulțească numărul cătanelor și a comorilor la aceasta trebuincioasă.

Pentru aceea rîndui a se scrie și numărul oamenilor din Împărăția sa și celealalte fundații netrebuincioasă a le aduna la un funduș. Pe lingă acelea, multe rîndueli întăleptește făcu, mult folositoare și Împărăției și Bisericii, precum: Mănăstirile ceale peste număr le împuțină și numărul călugărilor îl mai ciontă. Iobăgia o ștearse, Seminariumul ghenerar făcu spre creșterea Clerului celui tinăr; modru a face judecări drepte așază și multe Normatavuri noă făcu și despre îndreptarea

vleții omenеști și despre ținerea pădurilor. Iară mai pre urmă, vrînd a face rîndueală și slujbelor celor colonicești, porunci a se măsura și locurile, ca să bage Urbariumul. Și, acestea pornindu-le, a triia oară se arată în Ardeal la a. 1786², cînd mare și frumos loagăr făcu la Sibiiu, unde arată tot meșteșugul bătălii.

Însă, fiindcă la aceste vremi sosirăm, în care nu numai Ardealul, ci mai toată Europa trăbui a pătimi ceale mai mari revoluții și mișcări, care eu sau cu ochii le-am văzut sau din oameni vrednici de toată credința le-am auzit sau prin gazeturile de obște le-am cetit; pentru aceea de lipsă socoteam a fi ca acestea mai cu di-a-măruntul să le însemnez, însă așa ca ce știu eu, aceea precum eu știu, iară nu precum se află în Actele celea de obște, să le scriu, făcînd mai întăi începutul de la zarva sau tumultul Horii, care aceste începături avu:

§2

CE PRELUDIUMURI AVU TUMULTUL HORII?

La a. 1784 nu știu ce comisariș, precum să zicea, împărătesc, în Bălgrad începu a scrie pre toți cari din bună voință a lor ar vrea să primiască arme și în scurtă vreme începură a-l năvăli mulțime de oameni cari urînd slujba domnilor totdeauna cu drag așteaptă ceva preinoire și așa nemai geoid ei în Bălgrad a scrie făcu ca cine ar vre să primiască arme acela să scrie numai acasă cu preoții săi și cu notarăși și așa să-și ducă numai numele scris, drept acea numai decit începură satele cu sila a-și trage preoții să miargă cu ei, și pre notarăși cu silă a-i scrie și cari apuca a să scrie odată ca cînd ar fi căpătat de tot slobozenie a nu mai asculta de domni săi să împotrivé domnilor și slușba o părăsea. Și nu era îndestulați domni nice cu sila a trage pe oameni la detornica supunere, macar că întraține prin Tisturile Varmeghii să silea a păciui țara de unde mare turburare era în toată țara și în zădar încă era toată strădania pusă împotrivă.

Într-aceia vreme și în țara unguiriască ca să poată ținea prostimea în bună ascultare foarte strînsă legi era pusă și mai ales prin Varmeghiile Ardealului și a Bihării sau întră Ardeal și Tisa foarte cu asprime să lucre cu prostimea și pentru putintică vină lesne să judeca spre moarte vinovatul, pentru aceea mulți nu tare vinovați ca să scape de asprimea judecăților să treage la munți și la păduri spre Ardeal părăsindu-și căsile și copii, de aceștea pribegi mai mulți să adunasă la olaltă cari cu răpiri și cu tâlhării să hrănea, și mulți bucuroși...³ s-ar fi înturnat acasă, dară le era frică de judecată, pentru aceea vro cincizeci însoțindu-să la olaltă acest sfat făcură cu povățuitoriol lor ca să-și capete ertare sau pardon a să putea înturna la căsile sale. Era atuncea în varmeghia Aradului un vișspan vestit anume Forai de care ei să și îngrozea mai tare și și nădeșde mai mare avea în trînsul că le va puté dobîndi ertare, au ispitit oare unde s-ar afla acesta la casa sa în orășălul său Săvirșin și înștințindu-să să întrarmară 50 de aceea și mergînd noaptea să băgară toți întru o moară lîngă oraș și stătură acolo ascunși pină pe vremea prînzului sau a amezii atunci oblicind cum că numai Domnul cu Doamna sa prinzește făcură acest meșteșug legară pre unul din trinși ca cum ar fi prins un hoți vestit și-l dădură la alți doi într-

armați dintrînși cari ca niște panduri să ducă pe acel hoți la vițișpanul și trimitîndu-l înainte cealaltî toți în bun rînd o țiră mai tîrziu purcea-sără ei, și intrînd cei doi cu robul înainte stînd înaintea ușilor vițișpanului strigară să iasă cu graba afară că i-au adus un rob vestit. Iară Domnul nenățăindu-să cu graba eși să-l vază ce lucru iaste atunci cei doi panduri pe încet apropiîndu-să de domnul pusă mîna pre dînsul și-l ținură și numai decît intrară și cealaltî toți și apucîndu-l întră sine îl silea să meargă cu dînși grăbiră îndată a trage clopotele într-o ureache și strigă ajutoriu dară în zădar că mai marele hoților protesteluind arătă că vieța Domnului acum e în mîna lor și de nu vor înceta a să pune înpotrivă lesne să poate întîmpla să-i ieae vieța iară de să vor ostoi și Domnul va avea pace și ei; destul era aceasta ca Domnul îndată să poruncească să încete toată înpotrivirea. Atuncea purcezînd cu toți eșiră din curte și începură a sui pe poala muntelui la deal. Atunci văzînd Forai că e într-adins zise: „Fratilor! aceaste bătrînețe care le vedeți în mine destulă dovadă iaste, cum că eu mi-am trăit vieța mea, bucuros dară acum im aștept moartea carea ca să-mi fie mai ușoară, acuma im luați vieța înaintea căsilor mele și nu mă mai păstrați spre alte chinuri și patimi care văzi că vor să fie cu mine“. La aceastea mai marele hoților răspunsă: „Departa să fie aceea de noi ca să gîndim a-ți lua vieța mării tale, una gîndim ca să călătorești cu noi în peșteri și în pustietăți“; și în grabă porunci la unul dintre ai săi, ca întorîndu-să acasă să aducă Domnului un cal înșălat ca să nu-i fie a să osteni pe jos călătorînd prin munți, grăbi Doamna a trimite pe o tileguță un bughelar cu bani tocmai pe acela Dumitru Elianul inașul Domnului, care-i povesti această întîmplare în Arad, dar în zădar că nu vrură hoții a primi bani, fără pe Domnul ducîndu-l cu sine l-au silit să le capete pardon a să înturna la căsile lor care au și dobîndit după doaă săptămîni mergînd la un sat aproape de dînși, Vlădicul din Arad cu un Domn de Tablă care le cetiră pardonul și le făcu voe a să înturna în pace la căsile sale, care ei și făcură afară de vreo șapte cari zicînd că lor nu le poate folosi acel pardon, iară să întoarsără la viața sa⁴; aceștia zicea oameni cei dintii de pe acolo că s-ar fi chemat Salis Jurji⁵, Frunză Verde și alți.

TUMULTUL HORII

Întru acesta chip fierbînd despre o parte Ardealul cu zarva scrisori și cu opreliștile a să aduna oameni să să mai sfătuiască laolaltă, iară despre partea Ungarii prea cu mare asprime lucrîndu-să cu vinovații (că eu singur văzui atunci în furcile Orăzii cinci iară într-a Aradului șapte spînzurați) să întîmplă de sosi și Horea acasă, care, precum era om isteți și inimos, avînd nescari sate de acolo precum im aduc aminte Cărpinaș și altă ceva piră la olaltă pentru nescari scutiță, fusesă trimis doar a doaă oară la Viena ca un legatuș a pîrișilor. Îndată cum auziră cunoscuți lui că sosi Horea acasă, unii să-l vază, alții⁶ ca să știe ce au isprăvit în Vieana, iară alții, ca pre un om cu știință, să-l întrebe ce va să fie de acea conscripție ce să face, alergară să să întilnească cu dînsul. Și așa adunîndu-să mai mulți laolaltă tocma atunci (pre cum povestea cei de pe acolo) cînd era ei mai veseali și mai mulți laolaltă sosiră doaă

solgăbiraică cu mai mulți gornici și intrînd în crîsmă acei solgăbiraică, Horea șeade cu Cloșca⁷ deolaturi bînd. Iară un solgăbirău numai decît dădu o palmă foarte cumplită Horii, dară acea palmă foarte scumpă fu rumânilor, ungurilor pentru că năsprindu-să Horea cu soțiile sale îndată ca cum ai arunca ulei în foc să făcu o larmă mare, în care zic că amîndouă solgăbiraicele acelea fu omorîte. Vezi cum o scînteie mică adeșori atîțită un foc foarte mare, că a doalălea zi, adunîndu-să oameni iară laolaltă încă mai mulți decît în zioa dintii ca să să sfătuiască ce să faci, că știea că va veni asupra lor mare povară. Unii zicea, dîndu-le acea nebună îndrăznire, să să ție cu puterea. Alții zicea să să ducă cu toții la Bălgărad să capete arme, iară alții zicea că și fără de acestea pot sta împotriva la macar ce putere împotriva lor viitoare, și precum în lucru de perit s-au obicinuit a fi ca cînd ar fi fără sfat, din zi în zi mai adăogîndu-să la olaltă, să însoțiră la olaltă și crescînd numărul creștea și îndrăznirea; și după aceea văzîndu-să Horea înconjurat de atîta mulțime nu numai luă îndrăznire a să putea apăra împotriva macar cui, ci încă a-și putea face izbîndă împotriva făcîndu-să pre sine povățuitori la acea mulțime fără de rînd. Însă acei cari, precum zisăram mai sus, anume Salis⁸ adunîndu-și alți cari să ținea prin munți, acei auzind de petrecania Horii sau căpătînd de la Horea îndemn a face rău sau mințind că Horea i-au trimis, purceasără spre apus, adecă spre țara ungurescă, și trimițînd solii înaintea lor supt sumele împăratului porunca la toate satele să aprinză, să omoare și să jăfuiască pe Domni din satele lor. Iară ei mai pe urmă ajungînd, cu puteari lor aprindea satele dacă nu află făcut precum le dădusă porunca; și așa mergînd, unele ca acelea făcea care nice mina a le scrie, nice urechile a le auzi nu pot, fără samă tare păcătuind și împotriva lui Dumnezeu și oamenilor nice oltarele, nice beșearicile mai ales ceale papistășăști, și calvinești trecîndu-le; singur cu ochii miei vedeam para focului noaptea din făgădăul din șesul Aradului, spre Ardeal uitîndu-mă, ca razăle lunii cînd răsare, pentru că acolo știurăm întîie ce să întîmplă la Ardeal, și mă îngrozăsc și acum a-mi aduce aminte de ceale ce fu să le văz, și să auz întru acea cale primejdiouă ce im cotea să fac întorcîndu-mă de la Arad la Ardeal. Că nu numai tîrăni pre Domni, ci pre tot fealiol de om, și tînăr, și bătrîn, și mai ales pre neameș nu le era destul a-i jăfui și a-i omori, ci [...] casăle le arpe pivnițele le spărgea, și tot ce găsea jărdui și așa ca la o pradă de obște, cu satele alerga, tinerii din sumeție, iară bătrînii ca să-i tragă de la cea nebunie și ei să mesteca, de unde să întîmpla de mulțori cît ni merind oștile și bătrînii și tinerii și vinovați și nevinovați, care să afla la olaltă să prindea, și de-a valma să judeca.

Așa în Arad văzui aducînd cară încărcate de robi pe care cumu-i aducea, nice-i mai întreba, nice-i mai alegea, îndată, nu pe usa temniților, ci⁹ pe fereștile de asupra, îi arunca în jos, stînd la gaură feciorul zisului Forai, care fiște căru, dîndu-i una cu ciocanul după cap, îl trimitea cu capul la vale pe gaură; și de cumva în grabă n-ar fi alergat oștile împărătești, nu era mult pînă ce acest foc n-ar fi cuprins toată Ungaria.

Însă după aceia și nemeșugul mai mult făcu decît lipsa, ne mai alegînd în pedepsire, vinovați, rumâni din nevinovați. Iară perirea rumânilor la Deva fu tocma groaznică, că acolo adunîndu-să mulțimi de oameni proști în satul Mantia¹⁰, să socotiră să năvălească spre pădurea Devei. Iară neameșii, mestecîndu-să cu husarii în orași leșuind, după un

deal, cind sosi acea mulțime fără grijă ca cind ar veni la uspați și abătu la fâgădăul care era în lunca înaintea lor, fără veaste slobozind un tun deasupra, din cetate, să înfricoșară și porniră îndărăpt. Iară neameșii să sloboziră după ei și atita ucidere făcură, cît li să tocea sabiile a mai tăee, și cîți scăpară de sabie sau de a să îneca în Murăși și trecură cu înotul într-un ostrov ce e mai jos întră Murăși, toți fură pușcați di pe țarmure, a căroră trupuri le mănca cioarile cind sosirăm noi pe acoală; ba, nice trupurile celorlalți încă nu era toate adunate atunci; fără mai groaznică vedere ni să pusă înainte din sus de Deva, în doauă dealuri, doo șiraguri de capete pusă în pari și încă unul era de popă!, însă aceea de tot ne scărbi, că în Deva, dintr-o pivniță, atăta om mort scosăsa afară, cît făcusă căpiță de ei, carii prea înbulziți fiind acolo, să nădușisă unii peste alți¹.

Dar Horea tot mai omenește lucră, că gîndind el să vie la Bălgărad, tot își ținea pre ai săi mai în regulă ca un Craiu poruncind, cari dacă văzu că nu-i modru să răzbască la Bălgărad, abătu spre Cricău, de unde, făcînd mai multe pustiiri, iarășile să întoarsă cătră munții săi, și, precum și în țara Ungurească, așa și aici, de n-ar fi grăbit oștile și de n-ar fi tras cu graba luntrile di pe Murăș de aceasta parte, aproape era să cuprinză acest pirjol tot Ardealul; dar prin aceastea siliți fiind mocanii a să înturna la țara sa, mai pe urmă fură strimtoriți și prinși și Horea cu Cloșca fură zdrobiți cu roata și tăiați în patru părți, și trimiși, spre pilda altora, la căsile sale. Iară ceilalți cari să aflară a fi mestecați într-aceasta, fură trimiși să lăcuiască la Panciova, în Banat.

Aici, pentru pildă, vreu să aduc înainte o întîmplare din care să veade cît de premejdios lucru iaste războiul din lăuntru în care să dă prilej la tot voitoriul de rău a-și izbîndi înpotriva căroră are minie. Era atunci în satul Hăprii, lîngă Bălgărad, un preot blagocesti, foarte drept și cu pildă bună, iară deregătoriul locului, care era vecin la curtea lui Beatlen Laslo, avea mare pizmă pe el, că era acel popă Mateiu foarte încrezut Curtii. Iară deregătoriul, mai chemînd la sine și pe alte soții ale sale din vecini și îmbrăcîndu-să în haine husărești, s-au dus noaptea la popa și cu silnicie luîndu-l, îl pusără pe o căruță, noaptea, și plecară cu el spre Miercurea, de acolo să întoarsără la Sebeș și acolo îl băgară tocmai în temnița cea de perzare, neștiind ai săi unde să-l coate. Acolo nevrînd, sașii să-l țină sau a-l judeca spre moarte, l-au adus pe neștiute la Bălgărad și norocul că cind s-au apropiat la oștiadele Bălgăradului, văzu popa o cunoscută și zicîndu-i pe nume, îi spusă că-i legat și așa fu dus în Bălgărad și băgat într-o ariște la o poartă, pînă-i vor face altă rîndială de altă temniță mai rea; atunci, înștiințîndu-să cunoscuții popii, au trimis a-l cota împreună cu protopopul Miron și abia mai seara îl aflară, în ariștea cea de la poartă și îl scoasără pînă a nu i să pricinui perirea. Iară deregătoriul rămăsă om de omenie.

¹ A doua călătorie în Transilvania Iosif o face în calitate de coregent.

² A treia călătorie a lui Iosif al II-lea în Transilvania, în calitate de împărat, a avut loc în vara lui 1783.

³ În orig. un cuvînt șters.

⁴ Autorul descrie episodul petrecut la Săvișin în vara lui 1784, cînd vicecomitele Aradului, A. Forrai, este ridicat de la curtea sa de cîțiva țărani pentru a obține, în schimb, amnistie pentru acțiunile lor anterioare.

⁵ Confuzie cu o altă persoană, contele I. Salis, urmărit în Imperiul habsburgic tocmai în vremea răscoalei.

⁶ În orig. cuvîntul se repetă.

⁷ În orig. numele lui Cloșca este trecut ulterior, de aceeași mină, peste un cuvînt indescifrabil. Autorul se referă la incidentul petrecut la Curechi, în Zărand, în noaptea de 1 spre 2 noiembrie 1784, la care a fost prezent, în realitate, doar Crișan.

⁸ În orig. ultimele două litere ale acestui cuvînt sînt corectate ulterior de autor.

⁹ În orig. la început *și*, corectat apoi de autor.

¹⁰ Oameni simpli, țărani din Mintia, lingă Deva.

¹¹ Este vorba de cele două atacuri țărănești asupra Devei, din 6 și 7 noiembrie 1784.

XI

JANKOVITS MIKLÓS

Despe autor nu avem multe date; numele lui apare în tabla de materii a periodicului „Tudományos Gyűjtemény“ din 1821, în care, la p. 73—86, este publicată lucrarea, la sfârșitul căreia semnează: J***. Titlul întreg al relatării este cel din revista unde a apărut: *Gróf Sztáray Mihálynak tiszti igyekezete és a nemességnek kész ajánlása Hora támadásának le-tsendesítésére* (Strădaniile oficiale ale contelui Sztáray Mihály pentru liniștirea răscoalei lui Horea cu ajutorul pregătit de nobilime).

Autorul redactează textul cu puțin înainte de tipărirea lui, după cum reiese din analiza conținutului. Anul 1821 poate rămâne așadar ca dată a redactării și tipării acestui izvor.

Jankovits M., după cum mărturisește, are la dispoziție „mai multe scripte autentice, descrieri istorice, rapoarte oficiale și corespondență a scaunelor guberniale, iar lucru tipărit numai o cărțuție publicată în 8°, pe nemțește, în străinătate, în acel an 1784“; dar el nu intenționează să scrie o lucrare amplă despre răscoală. Conținutul broșurii germane l-a putut influența în redactarea introducerii asupra luminismului lui Iosif al II-lea. Adept al politicii de reforme a împăratului Iosif al II-lea, Jankovits se pare că era un nobil mic sau mijlociu, un slujitor al conților Sztáray, astfel explicându-se și atitudinea sa dușmănoasă față de răsculați. Jankovits vrea să dovedească prin această lucrare meritele personale ale comitelui de Szabolcs, Sztáray Mihály de Nagymihály, în vederea potolirii revoluției populare din 1784 și a împiedicării extinderii ei, în care scop inserează în text și două scrisori ale comitelui adresate cancelarului aulic maghiar din Viena.

Textul ediției de față se publică după cel din „Tudományos Gyűjtemény“, 1821, p. 73—86, periodic aflat în mai multe biblioteci din Cluj-Napoca și din țară.

GRÓF SZTÁRAY MIHÁLYNAK TISZTI IGYEKEZETE ÉS A NEMESSÉGNEK KÉSZ AJÁNLÁSA HORA TÁMADÁSÁNAK LE-TSENDESÍTÉSÉRE

A' Birodalmi Kormányzás minden ágainak fogyatkozásában villám belátása, és a' fő-tökéletességnek el — érésére kisz-tető vágyása II. Jósef Császárnak mindenben *igazitást*, következésképpen *változást* kívánt. —

Sokan voltak azért természet szerint a'kik előbbi sorsoknak változását tehetségekhez képest gátolni, igyekeztek — többek, kik a'legjelessebb vég tárgyakat, sótt már azokra tzelozó intézeteket is (*finem et media*) balra magyarázni, és így a' tellyes bizodalommal lévő jobbágyoknak szivét, töle el idegeníteni, tudatlanságból e', vagy gonosz szándékból? mérészlették.

Illyen bal magyarázásnak — talán nem másnak vad szüleménye volt HORÁNAK, erdélyi Oláhnak 1784. Esztendőben történt támadása [...].

A' Népség sorsa, és azon módok mellyek által leg — sikeresebben lehet rajta könnyebbiteni, sótt minden ember voltát általjában boldogabb karban helyheztetni, Josefnek nem annyira úgy, mint polgári nagy Fejedelemnek, hanem inkább mint jótévő világi Bölcsnek tulajdon szent tzelja volt: vétkezne azért méltán, ki az Oláh jobbágyokat, mellyek kiváltképen akkori állapotokra nézve, a' Nagy Fejedelem figyelmét és gondosságát magokra vonták, az emberiségre minden választás nélkül ki terjesztett II. Jósef nagy lelkű tzelýában nem foglalná, hanem azokat abból ki rekesztetteknek képzelné; mert valóban atyai kegyességét vélek-is nyilván éresztette, midőn panaszaiknak el-intézését, sorsoknak enyhítését a' jövendő időknek boldogságát, mint egyéb alatta valóinak nékiek is meg igérte. De fájdalom a' valódi emberiség — a' jó és szent Szándék, a' gonosztól, gonoszúl elmagyaráztatott: és a' köteles Háladoságnak díjja — a' jobbágyi alázatosság — és a' Fejedelmi Szentséghez illő magasztalás helyett vad embertelenséggel viszonztatott [...].

A' véletlenül ki-ütött, 's egyszerre három Vármegyékben el-hatalmazott támadás — Erdélynek a' Fő — Birodalmi széktől távul léte — a' jó Fejedelemnek boldogító szándékában majd tsak nem hitetlenségig megtsolattatása, és ebből eredett álmétkodás — a' Kormány — Székeknek és Polgári Tiszt-viselőknak külömb és külömb új intézetekkel lött el-foglalások — de kivált a' Katonai karnak Ország szerint rendelt *Földmérésre*, és *Népszámolásra* (*Dimensio et Conscriptio*) volt fordítása és el-oslása, valóságos okai valának, hogy a' veszedelemben forgott szerentséleneknek kivánságok szerint a' szükséges segedelem azonnal nem nyujtathatott — őrizet, — bátorság, — meg mentés sem szerzetethetett. Melyre nézve a' Segedelemnek későre halladása, Jurisdiktiók iránt némelly bal Subsumptiokra méltóképpen okot nem is adhatott, és Horának hazug állítását, semmikép sem támaszthatta: a'milyen vélekedések ha fenforgottak is, azokat a' nagy veszedelem remítéséből eredetteknek vélhettyük, mely környülállásokban tudniillik a' könnyűhitelnek minyáján áldozunk, tanátsosabnak tartván többet, mint kevesebbet hinnünk, és a' veszedelmet inkább nagyobbnak önnön voltánál, hogy sem tsekélyebnek, képzelnünk¹.

Tárgyannak nem pusztán Historiai ismételére, de egyszersmind Criticai ítélettel léendő meg-bírálására szükséges volt a' veszedelemnek távolról eredtt, és mélyen el-rejtett kút forrását felfedeznem — szükséges lenne, már annak szörnyőségét is elő-adnom: azomban bár több hiteles irományok — történeti le-írások, — tisztí tudósítások, 's kormány-székek Levelezései kezemnél légyenek, nyomtatás által pediglen azon 1784. Esztendőben külső Országban német nyelvén nyoltzad rétben ki adott könyvecskénél egyéb közre nem bocsájtattott² — értekezésemnek mostan ki szabott határai attól tiltanak. Itt elég légyen említenem: hogy Hora támadása valóban Paraszti háborúság volt — hogy tzellya a' Ne-

messég és földes Uri hatalom tapodása, 's ki-írtása³: sőt nem tsak tzéllya, de valósággal el is követett gonosz-tette, ki tőle fel-dúlt 52 hely-ségeken lakott Nemes Familiákat minden Nemzetségekkel, és ártatlan magzattyaikkal, egyiknek sem kegyelmezvén átaljában [...] ki-végeztette. — Hogy Pártútése az egész Oláh nemzetben sebessen el-áradott, és három Vármegyének békével gyönyörködött telekei lángban borítatván, egyszerre gőzölgöttek és hamuvá emésztettvén, holt némülésbe borítat-tak, — hogy seregét a' tábori rend szerint alkalmaztatta, és ugy azokat viadalra is ki-szállította — hogy az öszeve hordott vas és réz-szerszámok-ból a' hegyek Üregeiben felállított hámorokban fegyvereket készítetett, 's ágyúkat öntetett — az el-ragadott aranyból 's ezüsből pedig pénzt is veretett illy értelmű Oláh fel írással: Rex Daciae Hora 1784. Hora iszik és nyugoszik: a' világ ezt sirattya és fizeti — hogy végre már a' Kormány székekkel, a' Vármegyékkel levelezni, és azokat vad kivánságának elő adása mellett Frigy kötésre is ki — szóllítani, inteni, 's fenyegetni bá-torkodott, a' mint ezen vakmerőségét tagadhatatlanul bizonyítták tőle írásban foglalt tzikelyek, mellyeket Kristori Gyurke — Man Abrúgyán — Jován és Revák Abrúgyán Petrúly követei által⁴, Hunnyad Várme-gyei Fő-Ispánnak és Tisztviselőknak ezen kifejezésekkel által is küldött.

1-ör Hogy a' Nemes Vármegye minden Possessorával egyetemben Oláh vallásra 's oláh kereszt alá esküdjék minden magzattal együtt.

2-or Hogy a' Nemesség többé ne legyen hanem ki hol kaphat Ki-rályi szolgálatot, abból élyen.

3-szor Hogy a' Nemes Possessorok a' Nemes Jóságokból Lábaikat vég-képpen ki-vigyék.

4-szer Hogy szintén olyan Adót fizetők legyenek valamint a' többi Contribuens népek.

5-ször Hogy a' Nemesi Földek a' köznépek között a' következendő Oláh Császárnak Parancsolattya szerint fel-osztassanak.

6-szor Ha ezekre Nagyságod, és a' Tekéntetes Tábla a' Nemes Pos-sessorátusokkal együtt reá állanak, úgy békességet ígérünk: a' melly bé-kességre Jegyül mind a' Várra, mind a' Városok végére 's más helyekre fejár zászlót mentől hosszabb rudokra emelni, fel-állítani kívánunk. Sig. Abrúd Bánya 1-a Decembris 1784. Hora Kapitány m.p.⁵.

Illy fergeteg, illyen veszedelem gyötrötte nem tsak Erdélynek na-gyobb részét, de Magyar Hazánknak, Krassó, Arad, Bihar, Szathmár szomszéd Vármegyeit is, midőn Szabolcs Vármegyének Bölts, és mind tudományi, mind Hazafiui érdemeitől sőt egyéb jelességeitől isméretes ditső Fő-Ispánnya Nagy Mihályi Gróf Sztáray Mihály a szomszéd ször-nyetegre figyelmét fordítván, tisztii kötelessége szerint, a' legfelső Kor-mányszéket iránta nem tsak nyomban tudósította, és a' veszedelem va-lóságát be-bizonyította, de egyszer's-mind annak letsendesítésére, és tá-voztatására, *alkalmatos — szükséges és — Törvényes módokat*, Kormá-rya alatt lévő Nemességgel együtt készen ajánlott.

Ime a' Levelei, ezek a' hiteles tanúbizonyságok, mellyekben Sztáray kegyes Királyának kész szolgálattyaát önként ajánlván, jobbagyi hívségét világosan bécizonyította, — ime ezen örökös emlékek, mellyek Sztárai-nak ereiben forrón buzgó Hazafiúságot, Nemzetünk fentartására, és a' készült veszedelemtől léendő megmentésre törekedő szorgalmait, — az eő tisztva Nemes indulattyaát, — Nemzetünk fogytaig örök fényben ra-gyogtattyaák.

Első levelét küldé a' Fő Ispány Kassáról 1-ső Decemb. 1784. Bétsben a' F. M. Magyar Cancellárhoz⁶ deák nyelven, mellyet eredetiképen nagyobb hitelessége végett kívántam közleni:

„Excellentissime etc. Funestam Tragediae Transylvanicae Historiam ed Exc. V. de tempore in tempus perferri nullus ambigo — mihi legitime id est, a parte sive Jurisdictionum vicinarum sive Exc. R. L. C. Hungarici nihil adhuc sive nunciatum sive commissum exstitit. — Quid tamen Particulares Relationes explorati ferant ad Nos, ex advoluta nonnullarum Correspondentiarum Copia inspicienti patescet. Quas ego Exc. V. si perspectae jam forent, pro superabundanti, sin minus pro statu notitiae qualem ista praestare possunt, motivo Zeli et Officii ductus obsequentissime submitendas esse arbitrabar.

Impius forem in Principem, cui quidquid sum in acceptis refero; injurius in Patriam si Exc. V. Universalem animorum consternationem — ob metum excidii et nullas in collimitaneis Comitatibus Dispositiones — Statusque militaris stupentis et ista gelido oculo intuentis, pro Patriae tamen interna et externa tranquillitate sarte, tectequae tuenda per Regnum soluti, et excubare debentis, spectata inactione enatam, non patefacerem. — Tristia sunt haec in medio pacis spectacula! Utinam Pestis haec Popularis, sanas etiam Reipublicae Partes non corripiat! profecto nisi sua Magistratibus et Dominis Terrestribus qua primi Fori Instantiis reddatur Authoritas et restituatur Veneratio — nisi antequam Jurisdictiones quae Transylvaniae collimitaneae sunt, et Comitatus vicini inundentur hac Peste, eidem occurratur efficaciter, sero erit tanto malo medicinam parare cum jam immedicabile erit. — Quae dum in argumentum obsequii, quo Exc. V. clientelae devotus sum deferrem, et pro Officii quod gero exigentia significare sustinerem, profunda in veneratione persevero.

A' melly veszedelemre tsak figyelmetessé tévé első levelében a' F. M. Magyar Cancellárt, a' másodikban már annak szörnyűségét voltaképpen eleibe terjeszti, és mennél előbb szerzendő letsillapítására, s' előltására nem tsak alkalmas módokat javasol, hanem egyszer'smind önnön védelmére Törvényes felkelést (Particularis Insurrectio) a' Nemességnek Felsőes Fejedelméntől megengedtettni kér, és esedez, a' Levélnek rende imígy vagyon:

Excellentissime! etc. — Efferata Valachorum multitudo Comitatum Zarandiensem, Hunnyadiensem, et Albensem impune vixque possibili immunitate faede vastans, posteaquam Comitatus etiam Aradiensis partem unam pari crudelitate percursasset, post incinerata 52. Oppida et Villas, — exterminatas tot nobiles familias fusum innocentem Sangvinem — dirreptas fidelium Majestatis Regiae subditorum fortunas — Litteralia Documenta factum familiarum Juraque concernentia, Studiosa ac in Systema redacta Methodo crudeliter flaminis injecisset — finesque Comitatum Szathmar et Bihar infestare orsa, instar rapidi torrentis de jugis Transylvaniae delabitur, ac eundo mirum in modum aucta, jam ad peculium Regium Nagy-Banyense fine dirripiendi thesauri et scopo occupandae Munitionis, impetum facere velle ex correspondentiali Littera Inc. Cottus de Zathmar ddo 22. Nov. a.c. ex Generali Congregatione N. Karolini celebrata abindeque vicinis Comitatibus scripta uberius intellectura est Exc. V. Videbit ex eadem barbarae huius multitudinis alam unam ex 8000 hominibus constantem e Comitatu Zarándiensi (ubi quod populentur superest jam nihil) in vicinum Comitatum Bihariensem im-

petum meditari; videbit ex alia relatione, quod 8 000 Zalathnam versus, 8 000 Albam Carolinam, 8 000 Szászsebesinum tendant. Cum autem ex novissima relatione Ord. V. Comitatus C. mediocrius Szolnok Michaëlis Kationa sub ddo 29. Novemb. a.c. emanata clarum fiat, Plebem tumultuantem inter ipsos crudelitatis Actus in eo tamen sollicita esse attentione ut omne genus feramentorum et ipsum etiam aes campanum colligatur in unum, id autem notorium sit, quod inter contribuentes Transilvanicos, populorumque Valachicum quamplurimum Zingari, mechanicarum artium utcumque gnari, potissimum et eminentius quam alibi fabrilem exercent. Fusoriam non tractant tantum sed etiam profiteantur, agendum esset ut mature idque ante hyemis ingressum (quo tempore talibus vacare possent) istae praeventantur idque eo magis quod non vano rumore innotuerit nobis conquisita ista haec materialia in convalles alpium deferri et ibidem probabiliter arma parari. Eadem omnino praecautio utendum esse arbitrari circa Pulveris Pirei, Silicum, et nitri distractionem, quod prouti in Comitatu de Zabolch directioni meae clementer concedito factum est, utique alibi etiam ordinatum existitisse supponi debet. Quid si Plebs haec Successibus tumida Marmatiam fere omnem e Valachis constantem subingressa fuerit? ibi Plebe sibi associata pro sua Immanitate Salis Fodinas convellat? praeter inestimabile damnum, quod aerario Regio inferetur, novum Calamitatis genus causabit, per omnes Regni partes aequa ratione sentiendum; salis nempe defectum, qua quidem inedia vix major dari potest! quod confieri posse eo est magis probabile siquidem operarii ejates de foce Valachorum essent collecti Hominum species et armis egregie instructa eaque tractare gnara, etiamsi pro tempore tantum productivas Salis operationes suis excessibus sisteret, jam sat mali causaret. Certe etiamsi a finibus Comitatum Szattmár, Szabolcs, Maramaras et Bihar, quod arceatur Barbara haec multitudo, ineunte vere aucta redibit fortior et magis instructa. Mea sententia ex motivo Magnitudinis Periculi et tristi consequentiarum prospectu universae vires Regni ad averuncandum hoc malum adhiberi deberent. Totus Tibisci Tractus, Depositoria in Szigeth, Bástyaháza, Tisza-Ujlak sollicitè custodienda essent, tum ideo ne sanae adhuc Reipublicae partes sue hac contagiosa inficiantur, tum ideo ne aerario Regio inexpectatum inferatur damnum, cum ideo denique; ne nobis pro concitanda Plebe nostra secundo, Tibisco adveniant, emisarii Valachi, qui sub specie Ratigerorum aliud habeant officium et destinationem aliam. Vicinia Galliciae et Bukovinae novum est augmentandi metus et sollicitudinis publicae objectum. — Ex Punctis porro per tumultuantes Claudiopolim missis, alibique per eosdem Statibus M. Principatus Transilvaniae in forma alicuius Tractatus et Pacificationis comunicatis tota et omnis fere Gentis destinatio jam atrocibus factis potissimum Nobilitatem eiusque universale excidium pro objecto habentis sat superque testata nunc in apertam posita est lucem. Tot expilata insignia Oppida, incineratae Possessiones, omnis aetas et sexus, pretiosus Nobilitatis Sanguis — innocenter, diraque crudelitate per coluviam hominum fusus; Dispositiones in tanto Reipublicae periculo satis lente factae hucdum, — in quantam conjiciant totum regnum isthoc trepidationem, nullus est, qui non videat, et sensu Humanae Commiserationis ad lacrymas usque non moveatur. Quid quod si e planitie nostra propulsata (quod ex nullis ad hoc tempus factis Dispositionibus militaribus vix est sperabile). Plebs haec successibus inflata hyeme ad Regna nostra disterminatrices Alpes se receperit? ubi convalles et demissiora Juga,

incredibilis Pastorum multitudo perpetuas fixit sedes, et cum innumerabilibus inibi delitescit pecundum armentis, inde commeatus pro novo exercitu educetur! ubi in tranquillo et extra ictum positi Planum futurarum operationum Destinationumque elaborabunt, et in eadem Officina supremum fidelis Nobilitatis exterminium determinatum iri certum est; taliterque associatione in circumvicina Gallicia et Bukovina existentium Ruthenorum aucta multitudo, cum veris initio fatalem frontem suam in justam aciem ordinata explicabit, et tot jam sceleribus scelera cumulando iterum impune ibit laxatis habendis Regnum Hungariae inundando, ultimamque Immunitati suae nostrisque calamitatibus manum imponet?

Tot providae Majorum nostrorum Constitutiones, Legesque signanter articulus 20 : 1622. annis 1625. art. 12-o et 1715. art. 7-o confirmatus manifesto sunt argumento eosdem, nobiles quoscunque sub poena Notae Infidelitatis a quibuscunque motibus, Tumultibus aut Factionibus faciendis prohibuisse, taliterque Publicae Securitati sincere providere voluisse, quin ipso dictamine supra citatorum articulorum natura poenae in iisdem contra Factiosos sancitae sat superque demonstrare potest in quanta habuerint execratione antenati nostri hanc Delicti publici speciem.

Cur ergo ad mentem articulorum 65 : 1609. 8-vi item 1715 ac palmaris nullaque saeculorum et vicissitudinum conversione obliterandi articuli 63 : 1741. ordinata sive generalis sive pro exigentia modernarum Circumstantiarum particularis ad invicem et mutuuum Comitatum Subsidium et Juvamen non ordinaretur Insurrectio? quis est qui neget nos jam in casu articulis praecitatis descripto versari? extraordinarius inopiniae Irruptionis Hostilis casus jam emersit, rei peremptorie evenientis, ordinariam tractandi methodum et formam propter proximitatem universalis periculi non admittentis, Casus in nostra est calamitosa moderna Tragaedia! Posset ergo imo deberet Palatinus, et isto non existente, Juxta Curiae et Primas Regni, Praelatos, Barones Regni, Comitatus, Liberas Regiasque Civitates intra Regnum convocare, et ex Benigno Indultu Suae Majestatis pro casu inopiniae huius necessitatis, Insurrectionem in sensu §-phi 1-mi 8-vi : 1715 ordinare, vel in casu ubi ista necessaria non foret, aut impediretur, ubi tamen Jure ipso Naturae cuique Moderamen inculpaetae Tutelae praesidium et defensam tribuit, patiatur Majestas Sua Sacratissima; ut sibi mutua adminicula et subsidia administrent Comitatus. Non metuat Majestas fidelem Nobilitatem suam, metuat Plebem nostram, multorum capitum Bellua dici potest, apud quam nec Sensus Honoris ad fidelitatem, nec Charitas in Patriam, nec pietas erga aras et focos motivum agendorum unquam fuit aut esse potuit; Non supponat Majestas Sacratissima quod pro casu Triumphi Nobilitas modum in puniendo excederet, taliter enim in propria saeviret viscera et se efficacissimo Fortunarum suarum adminiculo privatum iret : oporteret nationis (stimulo Gloruae gubernari asvetae) Discretioni aliquid tribuere; eadem enim est hodie etiam Hungaris Fides in Principem et Patriam, quae fuit anno 1741, illa quippe tempestate, qua hostium multitudine urgebatur immortalis reminiscenitiae Domina Rex nostra Maria Theresia; namque vetus hoc Gentis Ingenium est, ut extra urgentem Belli necessitatem sibi vivat per artes aeconomicas, vitasque varias dispalata, ad occasionem dum evocatur et Fiducia in eandem ponitur, Gloruae ex naturali sensu, et educationis Instituto cupida, Fidei datae tenax et reli-

giosa observatrix; insuper Fatigiis armisque asveta rom fideliter et masculine agit, ac profecto parem quin magis magisque fidelem et efficacem Principi navat operam, quam miles mercenarius; quod apposite observavit Sanctus Stephanus Rex Apostolicus dum Libro 1-mo C. 4-to Decretorum dicit: quod Nobiles Hungari Regi militent non serviant.

Jam nihil habeo reliquum, atque ut ex officio, quod gero Supremi Comitibus, enixissimis orem Excellentiam Vestram precibus: velit in condignam attentionem summa imminentis toti Regno periculi magnitudine et realitate Officium Patris pro more suo agere, medelam tanto malo haud differre, ne sero sit; et ante Plebis nostrae rapacitati furoribusque exponamur, quam adsint praesidia.

Hic continuo Excelsi Consilii Regii Dispositiones operimur; sed in sequelam Art. 102. 1723. huc adusque nullos Salutem Reipublicae respicientes ordines fecit apud nos; facturum utique ubi e re praesentis periculi fore arbitrabitur. — Omnia haec Excellentiae Vestrae praecipuo felicitatis publicae Statori pro munere meo, qua provinciae cujus vicinia fatali hac tempestate jam jam obruitur Supremus Comes, ita prout ad me relata sunt, humillime detego; non ideo, ac si rerum internarum Statum Excellentiae etiam vestrae ignotum esse censerem; sed ut metus trepidatioque omnium harum partium, praecipuae vero Nobilitatis itidem inotescat, quae dum pro aris et focus suis arma capere cum assensu Justissimi Principis parata est, per hom ipsum intemeratae suae erga Principem Fidelitatis Testimonium praebere serae etiam Posteritati anhelat.

Inter alias Calamitates addit modernis cumulum; quod nos non obstante Art. 8-vi 1715. provisione, virtute cujus stabilis Contributio pro continuo milite intertenendo per Regnum ordinata existit, etiam tum, dum foris litui silent, ne Domesticam quidem habeamus Securitatem. Verum exigit hoc salus nostra, exigit Salus Principis cum Salute Reipublicae indissolubili nexu concatenata, exigit denique ipsa Gentis Hungariae Majestas et existimatio, ut Nationes exterae aemulam in nobis et parendi contentionem et in tuenda Reipublicae interna Securitate Fortitudinem suspiciant!!- Queis omni cum Veneratione emorior. Cassoviae 10-a X-bris 1784. Excellentiae Vestrae Humillimus Servus Comes Michael Sztáray Sup. Comes. m.p.

Adjon a Mindenható Ditső Fejedelminknek több illy gyors és hiv Tisztviselőket! — Jeles Törvényeinknek s' Nemesi Szabadságunknak sok illyen pártfogókat! — édes Hazánknak olyan figyelmetes őrállókat, oszlopokat, nagy Hazafiakat — kiknek bölcs tanácsa és vezérlése által Magyar Nemzetünk Kegyes Királyaink Véd-szárnyai alatt virágozva előrkösödjön!

J***7

STRĂDANIILE OFICIALE ALE CONTELUI SZTÁRAY MIHÁLY PENTRU LINIȘTIREA RĂSCOALEI LUI HOREA CU AJUTORUL PREGĂTIT DE NOBILIME

Înțelegerea fulgerătoare a scăderilor din toate ramurile ocîrmuirii imperiului, precum și năzuința sa spre desăvîrșirea de căpetenie, îl îndemnau pe împăratul Iosif al II-lea întru toate către *îndreptări* și, deci, către *schimbări*. Totuși, potrivit firii, se aflau mulți dintr-aceea ce, pe

măsura puterii lor, se străduiau să împiedece schimbarea sorții lor de pînă atunci; și mai mulți erau cei care răstălmăceau pînă și cele mai alese țeluri, ba chiar și rînduielele poruncite întru atingerea lor (*finem et media*) — îndrăznind să înstrăineze pe împărat, oare din neștiință sau cu gînd rău?, inima iobagilor cu desăvîrșire încrezători într-insul.

Dintr-o astfel de răstălmăcire și poate nu din altceva s-a născut, în anul 1784, răscoala românului transilvănean Horea [...].

Soarta poporului și modurile prin care ea poate fi îmbunătățită mai lesnicios, așezînd chiar îndeobște într-o stare mai fericită traiul fiecărui om, era un țel sfînt pentru Iosif nu atît ca un înțelept binefăcător lumesc. De aceea, într-adevăr, greșit ar fi acela ce nu i-ar include în mărinosul țel al lui Iosif al II-lea și pe iobagii români care atrăseseră luarea aminte și grija marelui domnitor, mai cu seamă datorită stării lor de atunci — căci acest țel ținea întreaga omenire, fără alege-re; dar greșit ar fi să se creadă că iobagii români nu se cuprindeau într-insul; căci, într-adevăr și fătîș, le-a arătat lor părintească bunăvoință, ca și altor supuși ai săi, făgăduindu-le îndreptarea plîngerilor lor, îndulcirea sorții lor și fericirea vremilor viitoare. Durere însă, adevărata omenie, intenția bună și sfîntă au fost rău răstălmăcite de către răi și răsplătite cu sălbatică neomenie în locul datoratei recunoștințe, al iobăgeștii supu-neri și al preamăririi cuvenite sfînteniei unui domnitor. [...].

Dacă nefericiților aflați în primejdie nu li s-a putut da, după do-rința lor, de îndată, ajutorul trebuincios, pază, siguranță și izbăvire, apoi pricinile adevărate sînt următoarele: răzmerița, izbucnită nebănu-it, în trei comitate deodată, s-a întîmplat în Transilvania îndepărtată de scau-nul împărăției: buna intenție a bunului domnitor a fost înșelată într-un fel aproape de necrezut, pricinuind uluire; Scaunul gubernial și slujbașii civili au fost ocupați prin osebite porunci și mai ales oștirea a fost în-trebuințată și împrăștiată prin țară pentru *măsurătorile de pămînt* și pentru *recensămînt (dimensio et conscriptio)*. Așadar, întîrzierea ajutoru-lui nu poate da adevărat prilej de bănuială împotriva jurisdicțiilor și nicicum nu poate sprijini afirmația mincinoasă a lui Horea; iar dacă au fost într-adevăr păreri din acestea, le putem lua drept născute din spaima primejdiei celei mari, căci se știe că în asemenea împrejurări sîntem cu toții aplecați a da crezare prea ușor (unor zvonuri) gîndind că e mai bine să credem mai mult decît mai puțin, închipuind primejdie mai mare decît este ea într-adevăr¹.

Pentru a cunoaște nu numai *istoricește* obiectul meu, ci a-l putea totodată judeca pe temeuri *critice*, a fost trebuință să descopăr izvorul îndepărtat și adînc ascuns al primejdiei; și ar fi trebuință să arăt și în-grozitoarea ei față, însă — cu toate că am la îndemină mai multe scripte autentice, descrieri istorice, rapoarte oficiale și corespondență a scaune-lor guberniale, iară lucru tipărit numai o cărțuție publicată în 8°, pe nemțește, în străinătate, în acel an 1784² — limitele lucrării mele de acum nu-mi îngăduie (să fac această descriere). Fie de ajuns să amin-tesc aici că răscoala lui Horea a fost într-adevăr un război țărănesc; ținta sa a fost călcarea în picioare și stîrpirea nobilimii și a puterii stă-pînilor de pămînt³ și nu numai țintă, ci fărădelege înfăptuită cu adevă-rat, căci în cele 52 de localități distruse au fost omorîte, în general [...], familiile nobile locuitoare acolo, împreună cu tot neamul lor și cu copiii nevinovați, nimeni nefiind cruțat; răzmerița s-a răspîndit cu repeziciune în întreg neamul românesc, moșiile pașnice și plăcute din trei comitate

fiind pîrjolite, date focului și prefăcute în cenușă deodată, acoperindu-se de mușenia morții; oastea lui Horea ținea rînduială de tabără și a ieșit în cîmp dînd bătălii; din lucrurile de fier și de aramă adunate s-au făcut arme și tunuri prin topitoriile ridicate în vîgăunile munților; din aurul și argintul jefuit Horea a pus să se bată bani cu următoarea inscripție românească: „Rex Daciae Hora 1784. Horea bea și hodinește, lumea plînge și plătește“; ba, pînă la urmă, a îndrăznit să corespundeze cu Scaunul gubernial și cu comitatele, arătîndu-le neînfrîntele sale dorințe și somîndu-le, muștrîndu-le și amenințîndu-le să incheie pace, după cum neîndoios se dovedește această îndrăzneală a sa în punctele redactate de el în scris și trimise comitelui și slujbașilor comitatului Hunedoara, prin solii săi Kristori Gyurke, Mún Abrugyán, Iovan și Revák Abrúgyán Petrúly⁴:

„1. Împreună cu toți posesorii săi nobilul comitat să treacă la legea românească și să jure pe crucea românească, împreună cu toți ai lor.

2. Nobilime să nu mai fie, ci fiecare să trăiască din slujbă crăiască, pe unde va fi să-și afle.

3. Nobilii posesori să iasă pentru totdeauna din posesiunile nobiliare.

4. Ei să plătească dare tot la fel cu ceilalți poporeni contribuabili.

5. Pămînturile nobiliare să se împartă norodului, după porunca viitorului împărat al românilor.

6. Dacă măriă ta, respectabila Tablă și nobilul posesorat vă învoiți la acestea, atunci noi vă fîgăduim pace și în semnul acestei păci dorim a înălța steaguri albe, cît mai înalte, pe cetate, la capătul orașelor și în alte locuri. Sigil. Abrud, la 1 decembrie 1784. ss. Căpitanul Horea⁴⁵.

Asemenea vifornită și primejdie chinuia nu numai cea mai mare parte a Transilvaniei, ci și comitatele învecinate Caraș, Arad, Bihor, Sătmar, din patria maghiară, cînd contele Sztáray Mihai de Nagymihály, comite de Szabolcs, un bărbat înțelept, cunoscut atît pentru meritele sale cărturărești cît și pentru cele patriotice, ba chiar și pentru alte însușiri eminente, își îndreaptă luarea aminte asupra evenimentelor din vecini și, amăsurat îndatoririlor sale oficiale, nu se mulțumi numai să înștiințeze pe dată Guberniul superior, făcînd dovada că primejdia este adevărată, ci în același timp propuse și *modurile potrivite, necesare și legale*, pentru domolirea și îndepărtarea ei, arătîndu-se gata (să acționeze) împreună cu nobilimea de sub conducerea sa.

Iată scrisorile, aceste mărturii de încredere, prin care Sztáray făcea dovada limpede a credinței sale, oferindu-i clementului său rege, de bunăvoie, serviciile sale; iată veșnicele amintiri care, pînă la sfîrșitul nației noastre, vor face să strălucească într-o lumină eternă patriotismul fierbinte din inima lui Sztáray și nobila, curata sa pornire și strădaniile sale pentru menținerea neamului nostru și întru izbăvirea lui de primejdia în ființă.

Prima scrisoare a trimis-o comitele de la Košice în ziua de 1 decembrie 1784 la Viena excelenței sale cancelarului maghiar⁶; este scrisă în limba latină și am dorit a o publica aici spre mai mare crezămînt: (urmează textul scrisorii cuprinzînd cererea de a se restabili autoritatea juridică a stăpînilor de pămînt și a magistraților în vederea stăvilirii răscoalei).

În scrisoarea întâi i-a atras doar luarea aminte cancelarului maghiar asupra primejdiei; în a doua însă i-a înfățișat de fapt întreaga ei grozăvie, propunând modalități potrivite pentru cât mai grabnică potolire și stingere în același timp, cerînd și implorînd domnitorului îngăduința de a face — întru propria lor apărare — insurecție nobiliară legală (*particularis insurrectio*); iar scrisoarea glăsuiește astfel: (urmează textul scrisorii cu propunerea detaliată a unor măsuri pentru împiedicarea extinderii răscoalei în comitatele Arad, Bihor, Satu Mare și Maramureș).

Deie-le atotputernicul glorioșilor noștri domnitori cât mai mulți slujbași atît de prompti și de credincioși. Deie-le eminentelor noastre legi și libertății noastre nobiliare mulți astfel de sprijinitori! Deie-i scumpei noastre patrii păzitori vigilenți, stâlpi, mari patrioți, sub ale căror înțelepte sfaturi și cîrmuire națiunea noastră maghiară să înflorească veșnic sub aripile protectoare ale clementilor săi regi.

J***7

¹ Autorul respinge opinia curentă în cercurile nobiliare din epocă privind încurajarea și chiar inspirarea revoluției din partea împăratului Iosif al II-lea. El se situează pe poziția Curții din Viena, scuzînd atitudinea șovăielnică a autorităților față de revoluție în prima parte a acesteia — poziție mult incriminată de către nobili. Adept al politicii absolutismului luminat, promovat de Iosif al II-lea, autorul condamnă totodată acțiunea violentă a maselor țărănești.

² Este vorba de broșura *Umständlicher Bericht von den in Siebenbürgen entstandenen Unruhen*, Viena, 1784, 15 p.

³ Autorul apreciază just caracterul țărănesc, antinobiliar, al răscoalei.

⁴ Numele corect al trimișilor lui Horea: Marcu Giurgiu din Crișcior, Ion Abrudeanu și Petru Abrudeanu din Ruda.

⁵ Data exactă a notificării ultimatumului adresat de Horea: 11 noiembrie 1784.

⁶ Cancelarul aulic Pálffy Carol Iosif.

⁷ Jankovits M.

XII

BAJESDI VITÁN SÁNDOR

Bajesdi Vitán Sándor era în timpul răscoalei jude nobiliar al comitatului Hunedoara și a luat parte la contraatacurile nobilimii și armatei din orașul și cetatea Deva împotriva atacurilor cetelor țărănești din 6 și 7 noiembrie 1784.

Cronica lui, scrisă mult după această dată, dar înainte de 1821, își păstrează importanța, bazându-se pe observațiile unui martor ocular al evenimentelor. Veridicitatea unor fapte, așa cum sînt descrise de către autor, trebuie însă pusă la îndoială, în primul rînd, deoarece Bajesdi Vitán Sándor scrie la oarecare distanță în timp de revoluție, iar în al doilea rînd, descrierea episodului de la Deva este exagerată, făcîndu-se elogiul faptelor personale ale autorului. Valoarea științifică a relatării mai suferă și din cauza atitudinii pătinoare a autorului față de nobilime și de dușmănie față de țărănimea răsculată.

Ms. orig. nu știm unde se află. Cronica lui Bajesdi Vitán Sándor s-a editat de mai multe ori. Pentru prima dată — fără consimțămîntul autorului — nepusă la punct și cu multe greșeli, a fost publicată în „Tudományos Gyűjtemény”, XII, 1821, p. 89—91, sub titlul *A Dévai mezőn a Horákkal történt Csatáknak rövid de igaz leírása* (Descrierea pe scurt dar adevărată a luptelor întîmplate pe cîmpul Devei cu cetele lui Horea).

În 1825 este retipărită, în volum, sub titlul *Csaták Hóra követőjével a Dérai mezőn. Leírta Bajesdi Vitán Sándor, Tekintetes Hunyad Vármegye Táblabirája. Segédkönyv Hóra parasztheadának Historiájára* (Luptele cu tovarășii lui Horea pe cîmpul Devei. Descrise de Bajesdi Vitán Sándor, asesor al onoratului comitat al Hunedoarei. Carte ajutătoare pentru istoria războiului țărănesc al lui Horea), Pesta, 1825, în -8°, 30 p.

Cronica a mai fost publicată de Kolozsvári Papp Miklós în „Kolozsvári Nagy Naptár”, 1866, p. 120—124, ediție care a stat la baza celei următoare, a lui Jancsó Elemér, în *Erdély öröksége* (Moștenirea Transilvaniei), Budapesta, 1942, VIII, p. 142—148.

Iosif Vulcan dă prima și singura traducere românească de atunci a acestei cronici, după edițiile antume, sub titlul *Descrierea scurtă dar adevărată a bătăliilor cu horeni întîmplate pe cîmpul Devei*, în „Concordia”, 1862, II, nr. 91, p. 360—361; 92, p. 364—365.

La baza ediției de față, în lipsa ms. orig., stau cele două ediții antume, confruntate însă cu ediția Jancsó, iar pentru traducerea în românește s-a avut în vedere și prima traducere a lui Iosif Vulcan.

A DÉVAI MEZÓN A HORÁKKAL TÖRTÉNT CSATÁKNAK RÖVID DE IGAZ LEIRÁSA

A régen elenyészett 1784-ik esztendőben November 5-dikén jó reggel Pópa Juon a Sztrigy Szatsali öreg jó hírű nevű Unitus (görög katolikus) Esperest hozzám eljövén, az illendő köszöntés megtétele után, azt a kérdést támasztotta, mondván: hogy tudok-é ujságot? amelyre midőn én azt feleltem volna, hogy semmi ujságot nem tudok, s nem is hallottam, arra ekképpen felelt, „ha a szolgabíró ur nem tud, mondok én olyant, hogy mind a két füle megcsendül bele, mert valami Körösi tolvajok, a Magyarok ellen támadván¹, azokat minden tekintet és irgalmasság nélkül agyallyák, ölik, házaikat és egyéb épületejeket s gabonájokat égetik, pusztították, boros és pálinkás hordójuk fenekét bévágják, felkelhető vagyonyokat tolvaj módon elragadozzák, prédállyák, a Maroson tul mindent hamuvá, a földdel egyenlővé tettek; már most temérdek sokasággal Károly-Fejérvár felé mennek“. Minekutánna ezen becsületes papi ember töllem elbucsuzott, és házamtól eltávozott volna, azon rossz és kedvetlen ujságon nagyon megütközvén, az anti actáiból tudván az Oláhok rosszra való hajlandóságokat², az egész dolognak hitelt adtam, azért kötelességemnek esmertem Tekintetes Substitutus Viceispány Papp Miklós urnak (aki akkor falumban Kitidon, néhai Bóvik Ferencz Ur házánál bizonyos kötelességéhez tartozó dolognak végben vitelére nézve mulatott), ezen reménytelen ujságról jelentést tenni, a melyek szóról szóra tett elbeszélése után, a tisztelt ur Dévai szállása, vagy is háza, és Kasztenye kulcsait kezembe adván, olyan utasítással küldött Dévára, hogy készpénzét, és féltöbb portékáit kezemhez vévén V. Hunyadra vigyem, mivel maga is ott lészen, azonban házom népéről való gondoskodást magára vállalja, ennélfogva egy falusi gornyikat magam mellé vevén, délután tüstént el is indultam Déva felé, de minekelőtte Sztrigy másképpen Sz. György határára érkeztem volna egy kis Oklosi Stefán Vilszán nevezetű öreg emberrel (a ki kalapjában mintegy jegyül szurva, az irt V. Ispány urnak Fő Szolgabíró, Berivoi János urtól egy patenter írott levelet viszen vala) találkoztam, a levelet elvettem, megolvastam, continentiája e volt. Hogy a tisztelt V. ispány ur, vagy mások akárkik lennének azok, egyenesen Dévára vegyék utjokat, a lévén a Felsőbbség megállítása. Erre az említett emberrel Kitidra vissza mentem, a levelet a Vice Ispány urnak *közébe szolgáltatván* haza mentem és a Dévára való elindulásról a szükséges rendelkezéseket megtévén, és mindeneket a mi féltöbb volt szekerekre rakatván mintegy 10. vagy 11. óra tájban éjfélt előtt a többször is említett Vice Ispány ural, és Szabó Ádám bátyámmal, édes Anyámmal, Feleségemmel, és két kis gyermekeimmal elindultunk, és 6-a 9-brisz reggeli 9. óra tájban hála Istennek szerencsésen béérkeztünk Dévára, amidőn is az egész város olyan nagy sibongásban volt, hogy azt voltaképpen élébeszéli, vagy leírni lehetetlen, a Horák érkezéséről való hírek egymásst érték, úgy hogy az ember mit cselekedjék előre jól meg nem fontolhatta, elég az: hogy én is elég nagy bajjal szerezhettem a Dévai Vár sánczában, akkori Comendáns Főhadnagy Filtzky Urtól házat, a melyben házam népét bele szállítottam.

Ugyan azon 6-ikán Novembernek naplemente előtt kevés idővel néhai Mlgos Ribiczei Ádám ur majórja mellett lévő köhidhoz mintegy három, vagy négyszáz Hora Oláh katonái megérkezvén, darab ideig arról tanácskoztanak, hogy elkezdett célylokhoz miként fogjanak, ez alatt tör-

tént: hogy Ord. Vice Ispány Mlgos Zejk János ur hozzám mint Szolga-bíróhoz egy embert oly parancsolattal küldött le a Várból, hogy a vár őrizetére küldenék egy néhány Nemes embereket, kötelességemnek megfelelni igyekeztem, de mindenik az az előtt véghez vitt cselekedetinek érdemével, melyeknek semmi bizonyos datumok nem volt, mentette magát, egyik se engedelmeskedett, s ennél fogva a dolog annyiban maradt, azonban a fenn említett Hora katonái, Majorhoz tartozó szalmás fedelű sertés ollat felgyújtották, azután nagy sebességgel a Bolgár Város felé vevén uttyokat, a Török András udvara kapuját egész bátorsággal kezdték vágni, a mikor is a fenn említett Nemesek, a kiket az előtt a Vár őrizetére küldöttem volt, Horák cselekedetét szemlélvén szaladni kezdték, hogy szollítani el nem mulattam, arra akkor azt felelték, hogy ők a Vár fokra a Vár őrizetére menni akarnak, de azt se cselekedték, sőt inkább magokat elrejtették; ezeket a megirttak szerint látván, és tapasztalván a Dévai Vámházon alol sorban mintegy 30. személyből álló Oláh Limitáneus (határőrző) Katonákat (a kiknek azelőtt egy néhány minutummal Lupuj nevezetű Commendáns Nemzetekbéli Hadnagyok külön külön mindeniknek fülében nem tudom mit sugott), ezen szókkal szollítottam meg: „Vitéz Uraimék hiszem kegyelmetek azért katonák! hogy illy színű esetekben a Nemes hazát oltalmazták; miért engedik meg, hogy azok a tolvajok, olyanokat cselekedjenek, miért nem támadják meg?“ az egyik közülök azt felelte arra: „ne engedjék, támadják meg magok, mert ez magokért, nem pedig érettünk kezdődött“⁴³, ekkor vettem észre jobban, hogy hány hét a világ, és hogy ezek, amazokkal egy értelemben légyenek, amikor is keserőségemben a mellettem megmaradtott egy néhány Nemes embereket ily formán szollítottam meg: „Nó édes atyámfiai, szomszédaim, és Barátim! mindezekből által láthatjátok az egész dolgot, azért Isten ő szent Felsege segedelmével rajta támadjuk meg azokat a gonosz embereket, bizzunk Istenben, ne csüggedjünk el, s ne essünk kétségben, ki tudja hát ha talán a Mindenható jó Isten a jelen való gonoszt rollunk elfordítván, szomorúságunkat vigasztalással és örömmel fogja megkoronázni“, s erre mintegy kilenczed magammal hozzájuk rugaszkodván ütni, vágni kezdtünk, négyet közülök ott a kapu előtt a földre terítettünk, a többit pedig üztük, kergettük, míg őket a nagy setéségekben szemeink elöl elvesztettük⁴.

Az azután következő napon ugymint 7-a Mensis 9-bris hajnal előtt jó darab idővel egy városi ember a Szabó Ádám, és az én szállásomra jöven, olyan hirt hozott, hogy a Horák az előtt kevés idővel mintegy negyvenen (a kik a Bolgár városi kertek alatt töltötték az éjszakát) a Városból kimenvén, a Földvár felé vették utjokat, azért ne késedelmezzünk, siessünk utánnok; mi is azon nógatásra lovaink nyeregbe, fegyverünk körülöttünk lévén azonnal felmentünk a piacra, és a dolgot az ottan talált Nemességnek elbeszeltük, és mintegy 15-ön egybe seregelvén olly czállal, hogy azokat felkeressük, meg is indultunk volt, de mikor a Vár arányában voltunk, a Várbeli urak megszollítottak, hogy a Várba mennyünk fel elébb, azután utunkat követhettyük, felmenvén töltéseket adtanak, és ugy indultunk el onnan; mikor a Révhez értünk a Balatában lévő török-buzásban a Maroson tul, annyi oláh volt egybe gyölve, mint valami csókák ugy állottak, legalább ezer hat, vagy hétszázan voltak⁵, ezeket meglátván kilencz lovas, és nyolcz gyalogos Nemes emberek, hajón által mentünk hozzájuk, a kik is előre által látván szándékunkat, a míg mi a Maros tulsó szélére érkeztünk volna, már

ők szintén Harónál tul voltak, azonban a Várból újra megszóllítottak, hogy térjünk vissza, ne hogy az alatt a Horák más felől a Városra útvén azt felpredállják, és így visszatérni kénytelenítettünk, mely alkalmatlansággal a Maros mellett lévő fogadó pinczejében (mellynek ajtaja ki volt nyitva) bé mentem, a holott találtam egy negyven vedres borral tele hordót, és egy szívó tököt, és egy kancsót, minthogy a hordónak nem volt csapja, tehát a lopóval egy keveset sziván, és a kancsóba töltvén megkostoltam, hát igen excellens Sollymosi Obornak esmértem lenni, azután én is a többivel együtt a Maroson által lett menetelem után, találkoztam egy esmerős Gáts nevezetű Kálnoki Regementbeli Huszárral, a ki is Tisztyeitől egy Cserei Urnak szüretye bévégzésére nézve szabadságot nyert vala, megszóllítottam ezen szóval: „Édes Maroson, és az ottan lévő fogadó pinczejében található hordó bort elhozatván légyen Markotányosunk“; „igen is jó szívvel magamra vállalom ezen kedves kötelességet“, azt felelte.

A Földvári erdőbe lett megérkezésünk után széllyel osztoltunk, jól emlékezem réá, hogy a többi társaim három Horát találván megölték, utollya felé egy füz bokor alatt én is akadtam egyre, kinél egy hosszú nyelvű balta volt, felköltvén azt kérdeztem, hogy hová való és azon a helyen mit keres, azt felelte: hogy Lósádi Ferenczi Beniámin jobbágya, és két elveszett ökreit keresi, arra azt mondtottam, a nem igaz, mert ha úgy volna a mint mondod, azt a hosszú nyelvű baltát nem hordoznád magaddal, erre a kardommal hozzá vágtam, de a füz ágok sűrűsége ellent vetvén, csak valamennyire a fejét sérthettem meg, és, midőn újabb csapással szándékoztam köszönteni, Donát Antal megszóllított, ne bántsam, hanem mint rabot vigyük bé Dévára, elejekbe vittem ugyan, de most nevezett Donát Antal mit gondolt mit nem, maga tudhatta egyedül; pistallyával úgy mejbe lötte, hogy azonnal felfordult, és szemünk láttára meg is holt; meleg vérben hagyván a Város felé vettük utunkat, és mikor a Révhez érkeztünk, ugy láttuk, hogy a mi Markotányosunk a hordó bor körül, amig mi oda voltunk dicséretesen viselte magát, mert az emberek szinte ki is üritették volt: innen osztán a városba bemenvén, a Szolgabíró Szabó János engemet és Szabó Ádámot magához ebédre hívott, lementünk, és igen jó szívvel látott, bor is minden volt, ebéd után jó kedvem ereszkedvén énekelve continuáltam a bor italt, Szabó Ádám megintett, hogy ne igyam annyit, mert majd megtörténhetik, hogy a Horák újra megtámadnak, és akkor részegen mit csinálak, azt feleltem: „Bátya most ezuttal ugy nézzem a szemembe, hogy ha a Szabó János borát mind meginném is, mégse tudnék megrészegedni.“

Hát azonban beszélgetésünk közbe a Várban egymás után hiras végezt hármat löttenek, azután pedig a harangokat kezdték félre verni, arra tüstént felfegyverkezve lovainkra felülvén, a Horák eleibe (a kik öt vagy hatszázan lehettek) a Város végére kimentünk, és a fennebb is érdekelt Ribiczei-féle Csűr mellett lévő köhídnál, és Sánckakban innen mintegy 22. Nemes megállapodott, de a Huszár Gáts, Szabó Ádám és én a Horákhoz közelebb mentünk, amidőn is közölök egy elsütvén puskáját, a Huszár balkarját találta, melyre így szóllott: „meglővének, de ép a másik karom, majd ha közökbe mehetek, bosszumat állani fogom rajtok“; ezután más is elsütvén puskáját, a Szabó Ádám mentéjét, teste megsértődése nélkül, két helyen lyukasztotta ki, arra azt mondtottam: „atyafi bátyám, és barátom, mi hármán anyi tolvajnak meg nem felelhetünk, azért jobb lesz vissza térti, és a többivel együtt vállat vetve, egy szívvel

lélekkel azon törekedni, hogy győzedelmet vehessünk rajtok⁴. Vissza térvén a többivel egyesítettük magunkat, a Rebellis Oláhok azt látván, bizonyosan úgy dolgoztanak, hogy megijedtünk, és azért szaladtunk el, mert nagy impetussal nyargalva inkább mintsem léptetve követtek minket úgy annyira, hogy a föld is ingott alattok, kik is minekutánna hozzánk közelebb érkeztenek, nagyobb része, a Maros mellett a Rév felé vették uttyokat, oly szándékkal, hogy a hajót (mely Déva felől volt) a Marosan túl Háróból vissza tért, és a Balátában megállapodott nagy számból álló Rebeliseknek által adván bennünket inkább megront-hassanak; de a jó Isten ebbeli szándékoknak gátot vetett, mivel eleikbe állván őket lönni közönségesen kezdtük, és noha a lövés közben közülök egy se esett el, mindazonáltal úgy megijedtek, és confudálták magokat, hogy három felé szakadtak, és egyik csoport az Ország uttya mellett, a második a Hothmarosban levő törökbuzás helyly közepén, a harmadik pedig a Maros partyán lefelé szaladt; Huszár Gáts, Szabó Ádám, én és mások (a kiket névszerint most kinevezni nem emlékezem) a középső csoportot vágni, löni, kergetni kezdtük, úgy hogy ezek közül életbe egy se maradt; ezen idő alatt történt az is, hogy amint üldöztük őket, előre tekintvén láttam hat vagy hét Oláhot, akik előttünk szaladtak is nem is, a mellyre Szabó Ádámnak, és Gátsnak azt találtam mondani: „nézzék! az az egy néhány Oláh, akik amott szaladnak, töllünk úgy lát-szik igen félnek, de mutassuk meg nekik azt, hogy Magyarok vagyunk⁵. Erre sarkantyuba vévén lovainkat utánnok rugaszkodtunk, de mivel az én lovam a többijénél serényebb volt, őket hamarabb utól értem, és midön töllök egy néhány lépésnyi messzeségre lettem volna, egyik közü-lök hirtelen letérdepelvén czébla vett, ekkor az ötlödött elmében, hogy ha egyenesen réá megyek megcsufol, azért hirtelen lovamat megsarkan-tyuzván egy kis keringést tettem, az alatt a puskája elsült és két posta golyóbis a bal fülem, és bal karom mellett füttyölve ment el; három pedig a lovam nyakába megakadott, én közbül éppen megmaradtam, a nevezett Oláh a földről lett felkelésével mellette voltam, a kit ekképpen szólli-tottam meg, „no tolvaj gondolod-é azt, hogy ezentul löhess még Ma-gyarhoz⁶, arra vállat vonított, és nevetett, nem felelt semmit is, azonban én a karddal úgy megcsaptam a kopasz fejét, hogy a feje koponyája kétfelé vált, azután a többit is üldözöben vévén, hárman azokat is a földre terítettük, ezek között tudom hogy egy nagy magas fejér czondráju Oláhot, kinek kezében hosszú nyelű balta volt, utol érvén azt kérdez-tem tőlle, hogy miféle ember legyen, azt felelte: „hogy ő jóféle ember⁷, arra azt viszonoztam, „ha te jó ember vagy tehát mire való az a hosszú-nyelű balta a kezedbe⁸, azt felelte, „hogy azon balta nem egyéb-re való, ha-nem hogy azzal magát halálíg oltalmazza⁹, arra kemény hanggal megriaszt-ván mondtam, „no ha úgy vagyon kutyázom teremtette⁶ takarodj⁶“ és a mig ő még az előtt ellenem felemelt baltájával hozzám ütött volna, nagy hirtelen úgy megcsaptam nyakacsigáját, hogy az eleibe esett. Ezt a földön hagyván a Dévai nagy udvar Sepi fogadójáig folytattuk utunkat, magam a fogadó udvarára bémenvén láttam két nyerges lovat a kerthez megkötve, minekutánna én is az én lovamat azon kerthez kötöttem volna, a házakat, pinczét és az istállót megvizsgáltam, de semmit sem találván visszatértem a lovakhoz, a két idegeny lovat által engedtem használás végett két gyalogos Nemes embernek, azután lovamra felakarván ülni láttam, hogy kötőfék szára a lovamnak nagyon véres légyen, azonnal vizsgálni kezdettem lovamat, hát a nyakába megkapom a három posta

golyóbisokat, ekkor vettem észre, a mint fellyebb is említettett, hogy a lovam meg van löve. Innen a Maros parton felfelé folytattuk utazásunkat és mikor Dévai Szöcs Kosztandin Szigetin innen lévő Maros ágához érkeztünk, a többivel magunkat megint egybe csatoltuk, ott a Maros parton sok megöletett Oláhokat kaptunk (kik között férfi köntösben tizenegy léánnyal elegy asszonyok is voltak) ezek amint szaladtak a Magyaroktól való félelmekben a víz alá rejtegették magokat, de sokáig nem állhatván a viznek hidegségét, ottan ottan felemelték fejeket a vizből, a mikor is a Magyarok karoknál fogva a vizből kirántották, és megölték. Ezeken kívül a felyebb említett Szigetben is volt 70 vagy 80 személyből álló sereg, a melly ottan a Maros parton a víz felé hajlott egy nagy nyárfát látván, nagyobb része arra felhágott oly reménységgel, hogy ha a nyárfa az arra fel nem hágott néhány ember által levágattatik, a haláltól szerencsésen megfognak menekedni, mert azt gondolták, hogy a Marosnak tulsó szélit egészen által fogja érni, de nagyon megcsalatkoztak, mert minekutánna levágattatott a nyárfa, mindnyájan belé vesztenek: azokat pedig akik az említett fát levágták, hozzájuk által menván a Magyarok megölték.

Azon fennebb említett nagy seregből csak négy ember szabadulhatott meg, kettő a Maroson által való uszással, kettő pedig az erdőbe való szaladással, lovaikat a feljebb említett nagy udvar fogadójába hagyván⁷.

Ezeken kívül több helyeken is, ugy mint: Fel-Pesten, Kernyesden, és N. Klopotiván, nem különben a Maros mellett Benczenczen, az említett Horákkal több csaták történtek, de minthogy én azokban személlyesen nem voltam jelen, azért azokat nem említem.

DESCRIEREA SCURTĂ DAR ADEVĂRATA A BĂTĂLIILOR CU HORENII ÎNTÎMPLETE PE CÎMPUL DEVEI

Ion Popa, protopop bătrîn unit din Strei Săcel, ce se bucura de o bună reputație, venind la mine în 5 noiembrie al anului de mult trecut 1784, după salutarea cuvenită, mă întrebă zicînd de știu ce noutate e? Răspunzînd că nu știu nimic, zise: „dacă nu știți domnule jude nobiliar, îți voi spune eu una de vei încremeni. Anume nescăi crișani se răscoală în contra maghiarilor⁴ și-și omoară fără nici o privire și cruțare, aprînd și ruinează casele, holdele și clădirile lor, le desfundă vasele de vin și de rachiu, fură și pradă averile lor mișcătoare, dincolo de Mureș au prefăcut totul în cenușă, asemenea cu pămîntul; iar acum o mulțime mare merge spre Alba Iulia⁴. După ce acest preot onest își luă rămas bun de la mine și după ce plecă din casa mea, fiind uluit de această știre, rea și neprielnică, și cunoscînd din actele anterioare aplecarea românilor spre rău², crezui toate, deci îmi ținusem de datorință a înștiința despre această noutate neașteptată pe onorabilul domn Nicolae Pop, vicecomite substituit (care atunci stătea chiar în satul meu, în Chitid, la casa fericitului domn Francisc Bóbik, pentru executarea unei cauze ținătoare de dregătoria sa) și după ce spusei cele auzite din cuvînt în cuvînt, stimatul domn, dîndu-mi cheile cortelului, adică ale casei și ale almariului, mă trimise la Deva cu acea instrucțiune, ca să iau la mine banii și obiectele cele mai prețioase ale d-sale, și să le duc la Hunedoara, căci și dînsul va merge acolo, iar îngrijirea familiei mele o ia asupra sa. Deci luînd

lingă mine un gornic sătesc, după amiază, pornii îndată către Deva, însă mai înainte de a sosi la Strei, altcum Sîngeorgiu, mă întîlnii cu un om bătrîn din Ocolîșu Mic, cu numele Ștefan Vilsan (care ducea numitului domn vicecomite de la domnul Berivoi János o epistolă pusă ca de semn lingă pălărie — scrisă ca o patentă), luai epistola, și citind-o, cuprinsul ei era următorul: „Superiorii au hotărît ca onoratul domn vicecomite și alții ori cine ar fi aceia să meargă drept la Deva“. După acestea m-am reîntors cu numitul om la Chitid și, dînd epistola în mîinile d-lui vicecomite, mersei acasă spre a face dispozițiile trebuincioase pentru plecarea la Deva și încărcînd pe care toate cîte erau mai prețioase, pe la 10 sau 11 ore noaptea porneam: eu, des-numitul domn vicecomite, baciul meu Adam Szabó, mama și soția mea, doi copii mici ai mei și în 6 noiembrie dimineța pe la orele 9 sosirăm la Deva norocoși, laudă Domnului!, orașul întreg era atît de tulburat, încît nu e cu putință a se nara sau a se descrie. Știrile despre apropierea horenilor soseau neînțecat, oamenii erau în derută și nu știau ce să facă, destul că după multă alergătură, domnul locotenent Filtzky, comandantul de atunci, îmi dete loc într-o casă în șanțul cetății din Deva în care așezasem familia mea. Tot în acea zi, seara, cu puțin înainte de apusul soarelui, vreo 300—400 de cătane, români de-ai lui Horea, venind la puntea de piatră, ce se afla lingă măieria răposatului vrednicului domn Adam Ribitzei, cugetară cîtva timp, cum să se apuce de executarea scopului lor; într-acestea vrednicul domn Ioan Zejk vicecomite ordinar trimise din cetate la mine, ca și la judele nobililor, pe un om cu poruncă, ca să trimit cîtiva oameni nobili pentru apărarea cetății; voiam să împlinesc porunca, dar fiecare se scuză cu meritele faptelor făcute înainte de aceea, care însă n-aveau nici o dată sigură, și nici unul n-a ascultat de poruncă, deci rămase neexecutată. Într-acestea, sus-numiții feciori ai lui Horea aprinseră un coteț acoperit cu paie, ce ținea de măierie, după aceea, mergînd cu iuteală către orașul bulgăresc, începură a lovi cu deplin curaj în poarta lui Andrei Török; văzînd acestea nobilii, pe care voisem a-i trimite pentru apărarea cetății, o luară la fugă; și, cînd le vorbii, îmi răspunseră că se duc în cetate pentru a o apăra, dar nu făcură așa, ci se ascunseră; văzînd acestea, precum le scrisese, și observînd dincolo de casa de vamă din Deva vreo 30 de soldați români grăniceri (cărora Lupul, locotenent-comandant din națiunea lor, cu cîteva minute mai înainte le șoptise ceva la fiecare de-chilin) le vorbii așa: „Domnilor viteji! Dumneavoastră pentru aceea sînteți soldați, ca, în astfel de cazuri, să apărați patria nobilă; de ce lăsați ca tilharii aceia să facă (faptele) acelea, de ce nu năvăliți asupra lor?“. Unul dintr-înșii îmi răspunse la aceasta așa: „De ce-i lăsați, năvăliți dumneavoastră asupra-le, căci asta a început pentru dumneavoastră, iar nu pentru noi!“⁴³. Atunci pricepui starea lucrului și anume că aceștia și cu aceia sînt în deplină înțelegere și în marea mea amărăciune zisei puținilor nobili rămași în jurul meu: „Fraților, vecinilor! și prieteni dragi! din acestea puteți pricepe totul, deci sus, cu ajutorul lui Dumnezeu, să năvălim asupra acelor oameni răi, să sperăm în Dumnezeu, și să nu desperăm, cine știe dar dacă bunul și atotputernicul Dumnezeu ne va scăpa de acest rău și va încorona întristarea noastră cu mîngîiere și bucurie!“⁴⁴. După acestea, cam nouă inși, năvălînd asupra-le acolo, înaintea porții, începurăm să-i lovim, să-i tăiem, uciserăm patru dintre ei, iar pe ceilalți îi alungarăm și i-am gonit pînă ce dispărură în întunericul cel mare⁴.

În ziua următoare, adică în 7 ale lunii noiembrie, cu mult înainte de a crăpa zorile, venind un cetățean la sălașul meu și al lui Adam Szabó ne aduse vestea că horeni, în număr cam de vreo patruzeci de inși (care petrecură noaptea la capătul grădinilor din orașul bulgăresc), cu puțin mai înainte, au luat drumul către cetatea de pământ, deci să nu întârziem a ne grăbi după dinșii; noi spre aceștia, fiindu-ne cai înșeuți și armele la mână, plecarăm imediat în sus către piață și, spunând cele auzite nobilimii de acolo, ne însoțiră vreo 15 inși cu scopul de a-i căuta pe aceia și plecarăm, dar aflindu-ne față cu cetatea, domnii dintr-însa ne provocară ca să mergem mai întâi în cetate, după aceea vom putea continua drumul; mergînd acolo ne deteră muniții și astfel plecarăm mai departe. Ajungînd la vad, iată că în porumbul de la Balata erau adunați o mulțime de români, care stăteau ca niște ciori; numărul lor putea fi cam 1600—1700⁵. Noi văzîndu-i, nouă călăreți și opt pedestri nobili, meraserăm la ei pe o luntre; ei văzînd scopul nostru, pînă ajunsesem pe celălalt țărm al Mureșului, se și adunară dincolo de Hărău; într-aceea din cetate ne provocară din nou ca să ne reîntoarcem, ca nu cumva horeni, năvălind pe altă parte în cetate, să o prade, deci furăm siliți a ne reîntoarce, cu care prilej mersei în pivnița (ce era deschisă a ospătării de lângă Mureș și aflai acolo un vas plin de vin, cam de 40 de vedre, un trăgaci și un ulcior și fiindcă vasul n-avea cep, deci am tras cu trăgaciul și turnînd în ulcior, aflai că e vin foarte bun, din Șoimuș, și după ce trecusem peste Mureș, mă întîlnii cu un vechi cunoscut al meu numit Gáts, husar din regimentul Kálnoki, care căpătase de la ofițerii săi învoire pentru a fi la curte la domnul Cserei, pentru terminarea culesului și îi zisei: „Iubitul meu Gáts! pînă ce noi vom umbla pe la cetatea de pământ, ai bunătate a trece Mureșul și a aduce vasul de vin ce este în pivnița de dincolo și a ne fi vivandier!“; „Primesc bucuros această slujbă plăcută“ răspuse el.

După ajungerea noastră în pădurea de la cetatea de pământ ne despărțirăm, îmi aduc bine aminte că colegii mei, aflînd trei horeni, îi omorîră; către sfîrșit și eu aflai unul, într-o tufă de răchită, și avea în mână o secure cu o toporișcă lungă; sculîndu-l îl întrebai că cine e și ce caută în acel loc? el răspuse că e iobagul lui Benjamin Ferenczi din Jeledinți și că își caută doi boi de-ai săi pierduți. La aceasta îi zisei: nu e adevărat, că, de ar fi precum zici, n-ai purta cu tine securea aceea cu toporișcă lungă; și lovii cu sabia spre dînsul, dar, opunîndu-se desimea crengilor de răchită, abia îi putui atinge capul și cînd voisem a-l saluta cu o lovitură nouă, îmi grăi Anton Donat, ca să-i dau pace și să-l ducem captiv la Deva; îl dusei înaintea lor, dar nu știu, numai el știe, ce cugeta atunci numitul Anton Donat, căci descărcă pistolul său în pieptul lui, încît acela picînd, îndată și muri înaintea noastră; lăsîndu-l în singele său cald, plecarăm către cetate și ajungînd la vad văzurăm că vivandierul purta cu laudă oficiul său pe lângă vas, căci oamenii mai că-l și golișeră. De aici, mergînd la cetate, judele nobiliar Ioan Szabó ne cheamă la prînz pe mine și pe Adam Szabó. Am mers și ne primi cu multă afecțiune, vin și toate erau de ajuns, după prînz avînd voie bună continuai băutura cîntînd. Adam Szabó mă muștra ca să nu beau atît, deoa-rece se poate întîmpla ca horeni să năvălească iar asupra noastră, și atunci ce voi putea să fac cu capul beat, eu răspunsei: „Bade nu te teme, nu m-aș putea îmbăta eu acum, chiar de aș bea tot vinul lui Ioan Szabó“.

Dar iată că vorbind acestea, ca de semnal auzirăm trei împuşcături în cetate, după aceea sunetul clopotelor într-o dungă; noi înarmați încălecarăm și merserăm în capătul cetății înaintea horenilor (care erau vreo 500—600); la puntea de piatră de lângă amintita șură a lui Ribiczei, vreo 22 nobili dintre noi se opriră, însă Gáts husarul, Adam Szabó și eu merserăm mai aproape de horeni, și unul dintr-inșii, descărcându-și pușca, răni mina stîngă a husarului, care grăi în acest mod: „mă împuşcară, dar mai am încă o mînă și dacă voi putea merge între ei mă voi răzbuna“. După aceasta, mai împuşcînd și altul, găuri în două locuri mantaua lui Adam Szabó fără a-i răni corpul. Atunci zisei: „Frate bădie și prieteni, noi trei inși nu ne putem lupta cu atîția tilhari, deci va fi bine să ne reîntoarcem și acolo însoțindu-ne cu ceilalți, cu un cuget și cu o inimă să stăruim a-i putea învinge“.

Reîntorcîndu-ne ne însoțirăm cu ceilalți; văzînd aceasta, românii rebeli cugetară, desigur, că ne-am speriat și pentru aceea am fugit, căci ne urmăreau cu mare grabă, mai mult alergînd decît pășind după noi, într-atîta, încît și pămîntul se cutremura sub ei și cînd ajunseră în apropierea noastră, cea mai mare parte lua drumul către vadul de lângă Mureș, cu acel cuget, că dînd luntrea (ce era de către Deva) rebelilor numeroși, care ajunseră din Hărău de peste Mureș și se așezaseră în Bălata, prin asta să ne poată strica, dar bunul Dumnezeu îi împiedică întru împlinirea acestui scop, căci stînd înaintea lor începurăm a trage asupra lor și cu toate că nici unul nu căzu din ei, totuși într-atîta se înspăimîntară și se zăpăciră, încît despărțindu-se în trei părți, una fugi pe lângă drumul țării, cealaltă între cucuruzele de la Mureșul mort și a treia pe țarmul Mureșului de jos; Gáts husarul, Adam Szabó, eu și alții (de a căror nume acum nu-mi aduc aminte) începurăm a tăia, a împuşca și a alunga partea cea din mijloc, așa încît nici unul nu rămase viu din ei. În acest timp, observînd înaintea noastră vreo 6—7 români, care nu prea fugeau, zisei către Adam Szabó și Gáts: „Priviți! așa se vede că românii aceștia, care fug înaintea noastră, nu se prea tem de noi, dar să le arătăm că sîntem maghiari“; după acestea, împintenindu-ne caii, alergarăm după ei, dar fiindcă calul meu era mai iute decît al celorlalți, îi ajunsei mai degrabă și cînd fusei la o depărtare de cîteva sute de pași de dinșii, unul ingenunchind începu a ținti asupra-mi, atunci îmi veni în minte că dacă voi merge drept spre el, încă mă va face de rușine, deci, împintenindu-mi calul, făcui un mic înconjur, într-acestea dînsul descărcă pușca, două gloanțe de pușcă fluerară pe lângă urechea mea și mina-mi stîngă, iar trei rămaseră în grumazul calului meu și eu scăpai nerănit. Pînă cînd se sculă românul, eu și fui lângă el, grăindu-i: „Hei tilharule! cugeți încă să mai poți împuşca vreun maghiar?“, el la acestea ridică din umeri, surizînd, și nerăspunzîndu-mi nimic, însă așa îl lovi în capul pleșuv cu sabia, încît capul i se crăpă în două, și apoi urmărindu-i și pe ceilalți, noi trei îi uciserăm. Îmi aduc aminte că întrebînd pe unul din ei, ce era un român înalt cu suman alb, că ce fel de om e? — îmi răspunse, „că e om bun“; eu la aceasta îi zisei: „dacă tu ești om bun, ce nevoie ai de asemenea toporișcă lungă?“ — „că-i trebuie spre a se apăra cu dînsa pînă la moarte“. La acestea i-am strigat, zicînd: „Bine dacă e așa *kutyázom teremtette*⁶, cară-te“ și mai iute decît să fi avut dînsul timp a mă lovi cu toporul său, ridicat înainte asupra mea, așa-l lovi în ceafă încît căzu îndată lat. Lăsîndu-l la pămînt continuarăm calea pînă la ospătăria Sepi în curtea cea mare a Devei, eu însu-mi intrînd în

curtea ospătăriei văzui doi cai neînșeuți legați de gardul grădinii; legindu-mi și eu calul meu de acel gard, cercetai casele, vinăria și staulele, dar neaflind pe nimeni mă reîntorsei la cai și am dat caii străini spre întrebuițare la doi nobili pedestri; atunci, voind a mă sui pe calul meu, am observat căpăstrul plin de sînge și căutînd mai cu amănuntul calul aflai în grumazul lui cei trei plumbi de pușcă și numai acum putui observa cum calul meu, precum zisesem și mai sus, e împușcat; de aici merserăm de-a lungul Mureșului în sus, ajungînd la brațul Mureșului de dincoace de insula lui Constantin Szöts din Deva și unindu-ne din nou cu ceilalți văzurăm acolo mulți români uciși (între care erau 11 femei și fete în veșminte bărbătești, care, fugind de frica maghiarilor, se ascuseseră în apă, dar neputînd suferi mult răceala apei, ici și colo, scoteau capul din apă, maghiarii îi traseră afară de braț și îi omorîră. Afară de aceștia erau vreo 70—80 și în insula sus-amintită, care văzînd un plop întins cu crengile sale asupra Mureșului, partea cea mai mare se suise pe el, cu acea speranță că cei ce nu se vor sui pe plop, tăindu-l, dinșii vor scăpa norocoși de moarte, cugetînd că crengile plopului ajung pînă la celălalt tîrm, dar se înșelară, căci după ce fu tăiat plopul, căzură toți în apă, unde și pieriră, iar pe cei care tăiară plopul îi omorîră maghiarii, trecînd la dinșii.

Numai patru inși scăpară din toată oastea mare amintită, doi trecînd înot dincolo de Mureș și doi scăpînd în pădure, lăsînd caii lor la sus-amintita ospătărie⁷.

Afară de acestea s-au mai întîmplat încă multe bătălii cu numiții horeni, anume în Peștișu de Sus, Cîrnești și în Clopotiva Mare, pe Mureș, nu departe de Bințița, dar fiindcă eu nu luasem parte personal la ele, nici nu le amintesc.

¹ Revoluția populară din 1784 a fost îndreptată împotriva nobilimii maghiare din Transilvania, în unele locuri printre țărani aflîndu-se și iobagi unguri.

² Autorul, nobil cu funcție importantă în conducerea comitatului, se referă pe un asemenea ton la frămîntările țărănești din deceniile anterioare răscoalei lui Horea, prin care țărani români urmăreau ușurarea situației lor.

³ Mărturie a solidarității grănicerilor români cu țărani români răsculați.

⁴ Autorul exagerează rolul cetei nobiliare care a intervenit, alături de armată, pentru respingerea atacului țărănesc asupra Devei.

⁵ Cifra dată de autor este exagerată.

⁶ Înjurătură maghiară.

⁷ Autorul exagerează numărul țărănilor uciși în cursul celui de-al doilea atac asupra Devei din 7 noiembrie 1784.

XIII

GÖTTFY BORBÁLA (1770—după 1823)

Göttfy Borbála, autoarea acestei relatări despre evenimentele din vremea revoluției lui Horea, trăiește personal în perioada 5 noiembrie 1784—6 ianuarie 1785, s-a născut în 29 decembrie 1770 la Camăr (Crasna). Tatăl ei, Göttfy László, era comisar fiscal în cercul Ilia din comitatul Hunedoara și notar al curților domeniului Brănișca, locuind în perioada răscoalei la Sirbi (lângă Ilia).

Manuscrisul original a fost publicat în 1823 la Pesta sub titlul: *Hora pórhada. Néhai Mátisfalvi Göttfy László háznépének Hora pórhada miatt esett romlásá* (Oastea țărănească a lui Horea. Stricăciunea ce a avut casa răposatului Ladislau Göttfy de Mățișeni din pricina oștilor țărănești ale lui Horea). Prefața, intitulată *Iubiții mei fii*, scrisă la Deva la 23 iunie 1816, dedică lucrarea fiilor autoarei, la stăruințele cărora, de altfel, s-a decis să relateze evenimentele prin care au trecut ea și familia ei în timpul revoluției. Înaintea textului propriu-zis, o ilustrație reprezintă orașul și cetatea Devei la începutul secolului al XIX-lea, cuprinzând detalii ce permit localizarea unor episoade din timpul atacurilor asupra Devei din partea țărănimii răscolate.

Autoarea, fiică de nobil, manifestă o poziție dușmănoasă față de răscoală și răsculați, cu toate că a avut mai multe ocazii să-și dea seama că românii sînt omenoși, că răsculații chiar au manifestat o atitudine binevoitoare, i-au atras atenția să nu continue drumul în direcția cuprinsă de răscoală, iar alții le-au ocrotit pe ea, pe mama și sora ei, cu primejduirea chiar a vieții lor, le-au îngrijit, le-au hrănit, le-au condus spre cetatea Devei unde erau la adăpost, cu toate că, după propria mărturisire a autoarei, la Deva nobilii au omorît o mulțime de români, înșiși nepotul mamei sale și fratele său „îi tăiau cu minie pe români“. Spre sfîrșitul relatării, cînd amintirile s-au mai estompat, atitudinea Borbalei Göttfy este mai moderată.

Se editează după broșura *Hora pórhada. Néhai Mátisfalvi Göttfy László háznépének Hora pórhada miatt esett romlásá*, Pesta, 1823, 71 p. Editorul menționează pe foaia de titlu: „prima carte ajutătoare la cunoașterea istoriei războiului țărănesc al lui Horea, scrisă în limba maghiară“.

Lucrarea a fost recenzată în „Tudományos Gyűjtemény“, 1823, IV, p. 102.

HORA PÓRHADA. NÉHAI MÁTISFALVI GÖTTFY LÁSZLO HAZNÉPÉNEK HORA PÓRHADA MIATT ESETT ROMLÁSA

Előadta Matisfalvi Göttfy Borbála, Néhai Ponori Thewrewk János, Erdélyi Ágens, Királyi Dézmák árendája Beszedője, Hunyad Vármegye táblalabirója és a Dévai Bolgárok Jegyzőjének özvegye. Anyanyelven legelső segédkönyv Hóra pórhadának Históriajára. Pesten, Szubuly György Könyvárosnál, TT. PP. Piaristák Coll. alatt, 1823.

[O gravură semnată:] Lehnhardt Sopert [cu explicația:] „Déva vára mostani állásában“.

Néhai édes atyám, Matisfalvi Göttfy László, 1784, Erdélyben, Hunyad Vármegyében, az Illyei Járásban Rectif. Biztos és ugyanezen Helységben fekvő Branyicskai Urodalom Birtokosainak Jegyzőjük volt; s ezen hivatalánál fogva, azt irt Urodalomban, Illye mezővárosához közel, Szirb-ben^A lakék. Kinek lakása kapujánál, az akkori Rendelések nyomán, éjjel nappal két falusi adózó állott őrt, egyfelől azért, hogy az akármely időben, akárhonnan oda érkezett hivatalos Parancsolatok haladéktalanul teljesíthessenek; másfelől azért, hogy a faluban semmiféle idegen, hír nélkül ne mulathasson, és azon által ne mehessen.

Ezen szoros vigyázatásra annyival elkerülhetlenebb szükség vala; mivel azon időben, képek árulgatásának szinte alatt, az Oláhok között sok gyanus Oroszok lapangottak. Kiket azok igen szívesen fogadván és ápolgatván, velek titkon beszélgethetni igyekeztek. Melly hibáért, az Oláhokat ha megfeddették Előljáróik, ez azoknak nemcsak nehezen esett, hanem még merészelték ezeknek így felelni: „*Hijában intetek bennünket, hogy a Muszákkal ne társalkodjunk, mert mi ezt ezentúl is fogjuk tenni; állhatatosan meglevén győződve azeránt, hogy Isten ellen vétkeznek mind azok, kik minket az Oroszokkal való együttlételtől eltiltanak; kikben megbecsülhetetlen jó szív ver, és a kikkel mi egy valóson vagyunk*“.

Az Oláhoknak illetően magok viseletekből minden közöttük lakott Magyarok rosszat jövendöltek. Melly be is teljesedett az említett eszt. Nov. és Dec. holnapjaiban! Midőn a Magyar-vért-szomjúhozó Hórának pórhada által, édes Nemzetünknek számtalan idős, értt-korú, fiatal és kisdéd Fijai és Leányai kegyetlenül megkinoztattak, és azok, kiknek a Gondviselés a megszabadulásra csudaképen útat nem mutatott, iszonyatos módon kioltattak az életből, s minden előtalált Nemes Vagyonok fel-dúlattak, és Helységek felégettettek!!!¹

E siralmas történet alkalmatosságával szerencsétlenségre juttatott Magyar Nemzetségek között a n. édes atyám háznépének romlása a figyelemre legméltóbb. Melly állításom valóságát láthatni az itten következő soraimból.

A n. édes atyámnak, mint Rectif. Biztosnak, az akkori sinórmérték szerint, tisztí kötelességéhez tartozott, a maga Kerületében találtatott adózóktól az adót felszedetni, és elküldeni az illető Szolgabírónak. Mellynek felhajtása végett, oldala mellett két Apsitost² tartott. Kik közül egyik magyarországi Reform. Magyar, keresztnevére Mihály; másik Tógya Todor nevű Szirbi Oláh vala. Ezeket valamint azelőtt, úgy a feljegyzett év Nov. 1-jén saját lovain kiküldötte volt a keze-alatti falúdba, a Bírákhoz, ezeknél a felgyűjtött adónak bevitelét, a felgyűjtetlennek pedig felszedését sürgetni.

A most mondtam hó 4-dikén, Csütörtökön déltájban a megnevezett Apsitosok igen nagy sebességgel a n. édes atyám lakásának udvarára be, s innen a ház tornácza elébe vágtattak; midőn a pitvarajtóban velem együtt álló n. édes anyám, Kovásznai Márkus-Deák Judit őket e képen szállítá-meg: „Mi oka a Kegyelmetek szokatlan, szerfeletti nyargalásoknak, melly miatt a lovak egészen vízben és tajtéban vannak! S miért keltek-ki magok is képeikből?” Melly kérdésekre azok szívek mélyéből e ként sóhajtottak-fel: „Az Isten szerelméért! oda vagyunk, mindnyájon oda vagyunk!!” Erre a n. édes anyám és én magam nagyon megrémülvén, kértük azokat, hogy beszéljenek-elő: „Hol mit láttak, kitől mit hallottak, vagy tapasztaltak?” Ekkor ugyanazok e szerint folytaták szavaikat: „Mi ma reggel Bezsánból Bikóba utaztunk, mellybe beérkezvén, egyenesen a Falusbíró háza felé lovagolánk. Menésünk közben hirtelenül azt vet-tük-észre, hogy bennünket egy csoport Oláhság követ. Mellyet megpillantván, úgy vélekedék, hogy az azért sereglett-öszve, hogy minket meglátott jöni, és siet vinni adóját a Falusbíróhoz; s ez okért csak lép-tettünk. Azonban az Oláhok magunkat beértek, körülkerítették, és tús-tént kezdének kérdezősködni tőlünk azeránt, hogy: „mi mikor indultunk-el hazunna, micsoda falúban jártunk, és gyűjtöttünk-e sok pénzt? ha igen; az nálunk van-e?” Kiknek mi röviden: „Jól tudjátok ti azt, hogy az adópénzt nem mimagunk, hanem a Falusbírók szokták a Rectif. Biztoshoz vinni“; s bementünk velek egyetemben a Falusbíró udvarára, hol a sűrűség miatt, mellybe a Falusbíró is kiállott volt, a lovakról le nem szállhattunk, és lóháton-ülve hallgattuk ki azoknak e beszédekét. „Annak vége, hogy mi több adót fizessünk! Vége a Magyaroknak is!³ Van már nekünk egy olyan jó Királyunk, a szent Hóra, ki maga is Oláh levén, mint mi vagyunk, bennünket adófizetéssel nem fog terhelni; és a ki nemzetével öszveesküdt, hogy a Magyarokat³ mind megölje, s ezeknek minden vagyonjaikat a maga felekezetének adja. A mi új dicső Királyunk, a szent Hóra, Zaránd Vármegyében⁴ a Magyarok meggyilkoltatásokat szerencsésen el is kezdte. Hol sok Nemesek megölettek, s fel-prédáltattak minden előkapott Magyar-jószágok. Különösen Gyálu-Márén a B. Józsika Antal pálinkafőzője is feldúlattott és hamúba borított. E lovakat, mellyeken ültek, mi jól ismerjük, és tudjuk, hogy azok a Rectif. Biztoséi, tudjuk, hogy ez is Magyar; ezért azokat töletek elvesszük, titeket pedig arra intünk, hogy, mint volt Katonák, gyalog, szépszerint tatarodjatak-ki a falunkból, csak hamar, mivel különben porul jártok.“ Mindezeket megértvén, titkos egymás szemébe-nézésünkkel egymásnak az elszaladásra jelt adtunk, s a lovakat egyszerre sarkantyúba kapván, a Fellázadtak közül észrevehetetlenül kivágtatánk. Kik hogy céljokat a lovak elvételére nézve megsemmisítve látták, iszonytos dühösséggel utánunk eredtek, kövekkel, gallyakkal hajigáltak, égre-kiáltó szitkokkal illettek, és fenyegetöztek keményen, ha meg nem állunk, a lovakat nekik általadni. Minket-üzések ezen falú határáig tartott, honnan rettenetes káromlások között visszatértek. Mi pediglen a rajtunk történtek előmondása végett haza siettünk; s imezért vagyunk mind mimagunk ijedt-képűek, mind a lovak izzadták és habosok.“

Melly borzasztó hírnek hallása n. édes anyámba és belém annyival nagyobb félelmet önte, mivel n. édes atyám hivatalos foglalatosságai miatt, az előtt két nappal Maros-Brettyére, Ribiczey József Szolgabíróhoz elutazott; és fiatal-szerű testvérbátyám, István Oct. vége felé az említett pálinkafőzőben kifőtt ital számbavételére küldetett volt. Kire nézve

rebegettünk, hogy annak zsákmánylása s porrá-égetésekor, ő is kivégeztetett!

A n. édes anyámnak tünődése alatt, az ötlött eszébe, hogy ha az öccse, Donáth Antal, a B. Józsika Dániel Branyicskai Udvari-Tisztje előtt ennyi szörnyűségek tudva nem volnának, hozzá elmenjen, a halottakat neki elbeszélni; nehogy ötet, a nemtudás miatt, szerencsétlenség érje. E végre lóra ült, és Mihály Apsitost is lóra ültetvén, maga mellé, és Branyicska felé, melly Szirb szomszédságában fekszik, elindult.

Enmagam hatodfél esztendő testvérhugommal, Máriával, otthon maradtam. Hol engemet, vagy amazt valahányszor látták a kapunál állott Strászák, mindannyiszor nagy nevetésre fakadtak, és nagyon, hogy halljuk, mondogatták: „Vége már mindennek.“ Továbbá szüntelenül sodosodtak és kaczagtak Mária nevű Szirbi Oláh Szolgálónkkal, kinek én javasoltam, hogy a kacaj-ütés helyett jobb volna, ha dolgához látna. Mellyre az imigy nyilatkozatá-ki magát: „Én nektek többet nem dolgozom.“ S néhány szempillantatok mulva elillant.

Azon nap vecsernyekor a n. édes atyám, s nyomban a n. édes anyám haza érkeztek. Ki annak hallottára, az Apsitosokkal, az előadott történeteket elbeszéltetvén, maga elmondotta a Branyicska felé tett utazását e képen: „Minekutána a feleutat megtettem, egy nagy csoport Oláhot találtam-el, mely részint fenn-állott, részint a földön hevert, részint ült; mindeniknek kezében vagy hosszú-nyelű fejsze, vagy vasvilla, vagy bot, dorong volt. Ezek között elmentem, és tölek a köszönet fogadásán kívül, semmit nem hallottam. Odább haladtomban egy más sokaságra akadék, melly az elsővel mindenben megegyezett. Ennek közepette mikor mentem volna, némelly Oláhok, a köszönet-fogadás után, imigyen szöllítanak-meg: „Asszonyom! hová akarsz menni?“ Kiknek válaszulván én: „Branyicskára.“ Ők nekem ilyen intést adának. „Ott nincsen mit keressz, mert onnan a Tisztek, Úraságok mind elszöktek. Minekokáért csak térj vissza; mivel megeshetik, hogy az előttünk levő Sereg, ha közébe méssz, nem fog olyan becsülettel bálni veled, mint a millyennel az eddig valók bántak.“ Ekkor szemesebben nézvén Branyicska felé, felettébb megiszonyodtam, a temérdek egybegyült Oláhok csapatjaik látásán! s azoktól elbucszván, visszatértem. Kik bucsuzásom fogadása után ezt kívánák, hogy: „az Isten engem és háznépemet minden rossztól őrizze-meg“. Mikor az első Csoporthoz visszajutottam, egynéhányan ezen kérdést terjeszték előmbé: „Miért nem mentél tovább is, hiszen talán nem csak eddig indultál volt?“ Mellyre én: „Branyicskára szándékoztam vala menni, de, minthogy az előttetek lévő Csoportbeliek azt erősíték, hogy az, kihez indultam, nincs otthon; visszafordultam.“ E szavaimra viszontaglak ok: „Tudtuk mi mind azt, hová? mind azt, kihez akarsz menni, mind azt hogy Az, a kihez indultál, ugymint Donáth Antal, szerencséjére jóelőre elszökött. Azonközben neked azt óhajtjuk, hogy az Ég téged is, háznépedet is mentse-meg minden gonosztól.“ Ezekről is elbucszván, haza felé siettem, és, midőn ezen falu végénél voltam, egy idevaló Gornyikkal (vármegyei Politzájszolga) találkozám, kinek ezen kérdésére, hol jártál? elmondám, hová vágytam menni, s mi okáért gátoltattam-meg? és így esdeklettem: „Mond-meg, kérlek, jó Ember, miért gyült-özve ilyen szokatlan módon az a teméntelen nép?“ Mellyre az: „Tudja Isten, én nem tudom: elég, hogy ebből, mint látom, veszedelmes dolgok fogják magokat kiütni. S bár adná a Mindenható, hogy te-magad és házad népe a következő rossznak áldozatai ne lennétek:

mert férjed, rajtunk éjjel nappal kész levén segíteni, nekünk nagy köny-
myebbségünkre és hasznunkra volt.“

Csak hamar magam is előadtam, hogy édes Szüleim jelennemlétek-
ben, az Örök- és Szolgáló mimódon hahotáltak, sugdostak, s miket fe-
deztek-fel; és hogy ez azolta a háztól eltűnt.

Ezek e szerint megesvén, a n. édes atyám magához hivatá a Falus-
birót, Bózán Juont, és az Eskütteket, kiknek a nála volt, felhajtott há-
romszáz Rfr. adópénzt és az ezzel járó Irást általadván, tőlek ezeket
kérlette: „Mi okon gyültek-öszve mindenfelé olly sokan az Oláhok, és
igaz-e, hogy Zaránd Vármegyében Magyarokat öldöstek?“ Kinek a Fa-
lusbiró: „Azt, mi lesz ezután, nem tudom; de azt javallom, hogy a jövő
éjszaka itthon ne hálljatok. Jó leszen hálni hozzám, a falu végére jön-
netek; meglátjuk, holnap reggelig mi fog történni. Itthon hagyjatok min-
dent bezárva, az Örök gondviselések alatt. Én is harmad magammal
ittén maradok, hogy titeket elkisérjünk, s többi menjen haza.“ Kik el
is menének.

Most a n. édes anyám mindent zár alá tett, és mind maga, mind
a n. édes atyám, mind pedig én s a hugom télüköntöseinkbe felöltöztünk.
Énmagam a fejemre egy keszkenőt kötvén, flanelruhámra a bundámat
kiöltve felvettem, és ezt más keszkenővel a derekamon általövezém.
Illyen öltözködésem közben nekem, gyermekiezzsel-bíronak, eszembe ju-
tott, hogy, noha édes Szüleim nem vacsorások, de én és a hugom majd
ennénk jó szívvvel ha volna mit; ezért egyik asztalfiókból fél-kappan-
sültet, egy darab tömlő-turót és két darab czipót vevén elő, egy asztal-
keszkenőbe bebanyalítottam, tarisznyába tettem s magamhoz vevém. Ez
alatt az idő beszürküledett. Mi azonban mindnyájan a házból kijövének,
és n. édes anyám a külső ajtókat is becsukta.

Igy felkészülve elindulánk; velünk jötenek: a Falusbiró, az Esküt-
tek, és Tógya Todor, ki ölében vitte a hugomat, s utánam Mihály Apsit-
tos, ki a tarisznyát kérte tőlem, de én nem adám oda; hanem gyermek-
ségből a nyakamba vetettem.

Midőn egy kis dombról, a mézárszék mellett, a patakba eres-
kedtünk, s ezen általmenvén, a mellette volt sövény lépcsős bejáróján
a Jernyila Todor kertébe behágtunk, és itten egy más kicsiny dombon
felfelé mendegéltünk volna; hirtelenül minden felől sűrű jeladó fütty-
tyentések hangzottak, de szó egy sem: ezután nagy földdobogtatás, ke-
mény karótörések, és a kertek sövényeiknek iszonyu ropogtatásai ver-
desték a levegőt. Ekkor an. édes atyám kérdezőleg így kiáltott-fel:
„Megálljatok, kik vagytok, és mi bajotok van?“ De a felelet helyett, ötet
kegyetlenül ütni, verni és rongálni kezdték, kinek keserves jajgatásait,
és az élő Isten szent nevére való reménykedéseit, hogy ne kinezgák, mert
semmi rosszat nem követett-el, azonnal hallottam. S mindgyárt Tógya
Todor tolvajkiáltását, s a n. hugom sikoltásait; és a n. édes anyám ke-
serves jajszavait s szivreható könyörgéseit. (Mihály Apsitosnak egy
szavát sem hallottam. Könnyen megeshetett, hogy valamelyik vérengző
egyszerre úgy megütötte, hogy tüstént szörnyü halált halt. Mert ötet az-
után soha senki nem látta.) Mellyeket jól meglehetett különböztetni és
érteni, mivel a Gyilkosok még egy szót sem szólottak.

Ezalatt énmagam felfutottam a domb tetejére; hol látván, hogy
három Oláh, kik közül kettő dorongokkal, egy pedig vasvillával vala fel-
fegyverkezve, utánam iramodott; imide- amoda kanyarodva mint tőlem
kitelhetett, szaladtam előttek. De csak hamar az egyik beért, és úgy

megütötte a tarkómat, hogy mindgyárást féltérdre rogytam; azonban meg nem jajdulék, mert a legelső füttyentés hallásakor, ijedtemben fogaim bekapcsolódták volt. Két három pillanat mulva felemelkedvén, ismét futásnak eredtem, ám az egyik Gyilkoló viszont utólérvén, hátra olly keményem megsujtott, hogy a balfelemmel egyszeribe a földre leestem; olyan szerencsésen, hogy a gyermekei játékból nyakamba-vetett tarisznya a benne volt száraz eleséggel, csudálatosan a fejemre felfordult. És így a Kegyetlenkedők irtalmatlan ütései jódarabig nem a fejemet, hanem a tarisznyát érvén, az az öszveagyalástól még most megmentődött. Mellyet észrevevén az Öldöklök, egymásnak ezt sugdosták, (mert nagyon nem beszéllettek), hogy a tarisznyában pénz vagyon, és én elakar-tam vele szökni: ezért azt az egyik megragadta, hogy tölem elvegye, de a mellynek szija az államban megakadott, és magam felfelé emeltem. Én is az egyik ujjommal az állam alól halkán-kitaszítván, a tarisznyát a benne képzelt kincsel a Fosztogatóknak általengedvén, és megint visszahullottam balfelemmel a földre. Mellyet azok a fejemen frisen kibontottak, és, kétség kívül azért, hogy benne pénzt nem kaptak, egyikik olyan csapást tett a fejemen, hogy ez mindgyárt betörött, mellynek helye annak tetején ez óráig látható: és a bundámnak egyik szárnyát dühösen megmarkolá, hogy attól megfosszon, de a mellyet, minthogy az jól magamhoz volt szorítva, és én haltként hevertem ottan, rólam könnyen le nem huzhatott. Mellyet a más kettő látván, társoknak lassan ezt sugák: „Hagyd-el a pokolba, mert régen meghalt. S siess velünk jöni, mivel a többi már rég a Biztos lakházában vagyon.“ Erre az tüstént eleresztette a bundámat, de jobb fülem felett fejemet betörte, mellynek helye hasonlólág látszik maig is. Ezzel mind a hárman elnyar-galtak.

Kiknek eltávozások után, felállottam, de megintlen visszaestem, fejem kimondhatatlan szédülése miatt, mellyet csak akkor éreztem, midőn talpon voltam. Újólág próbáltam a felkelést, s ismét visszaestem! Sok próbáim után, végre lábra állottam s elindultam onnan; azonban lépdel-léseim közben a nagy elgyengülés miatt ottan ottan térdre rogyám, s egyszer hirtelenül ezt érzém, hogy a homlokomon le a szemeimre, innen az orromra és szájamra valami forró nedvesség kezdett folyni, olyan bő mértékben, hogy a miatt nem is láthattam törölgetni, hogy egy egy keveset láthassak. Ez a nedvesség a fejemen volt mély sebekből csorgott meleg vér vala!

Illy kínos állapotomban megpillantám a velem szembejövő szolgálókat, kit, hozzám éröt, mind a két kezeimmal megragadtam, és gyen-gén lihegve így esedeztem neki: „Mária! az Istenért, rejts-el valahová, mert öszve vagyok agyalva, s félek, megölnek a Lázadók.“ Ki ezt felelé: „Nincs hová rejtselek, hanemha ide a Jernyila Todor háza mellett bekerítve levő szénakalangyák közé.“ Erre én: „Reszketek, hogy majd, mikor enni adnak a marháknak, reám akadnak, és belém verik a vas-villát.“ Mellyre a lány: „A Gazdák nincsenek itthon, és a marhákat még nem tették jászolyra.“ És a szénakalangyák melletti sövényhez vezet-vén, erre felhágni segíte, de ennek tetejéről beszállani nem: mert megharagudt, hogy ötet tele töltöttem vérről. Honnan én, erőtlen, leestem a földre s nagynehezen a szénakalangyák közé betérdeltem, s lefeküdtem egyikik mellé. Hol borzasztó félelem és fájdalmak között hallottam szegény édes Szüleim keserves nyögéseit! De n. hugomnak semmi sikol-tását nem.

Engemet, lefektem után, ájulás nyomott-el jóideig; szinte pitymal-lott, mikor magamhoz jöttem. Reszkettem, mint a nyárfalevél, a hideg miatt, s fejemen, a véremlében megázott keszkenő megfagyott volt. Ekkor a n. édes Anyám jajgatásait nem hallottam, de igen a n. édes Atyámét az oláh Pap háza felé.

Immost valamely újabb borzadás futott-szerte ereimben, s jönak gondolám, onnan csak hamar elmenni; és a szénáskertből az uczára nagy bajjal kihágván, a B. Józsika Dániel malma felé elindulék. Mikor a malomke-rekekre folyó víz hidján ballagtam volna, hátulról rettentő dobogást hal-lottam, hová hirtelenül visszatekintvén, láték az erdőhátság felől jövő uton ugyanazon malom felé nagy sereg Oláhot nyargalni. Én is ezért minden erőmből a malomházhoz siettem, mellynek, midőn a kapujához érek, az ezzel általellenben volt malom tornáczában véghetetlen zajgó Oláhot láttam állani. Kik szerencsémre! meg nem pillantottak. A kapu-tól a malomház ajtójához iparkodtam, melly be levén zárva, annak meg-nyitása eránt nem mertem szóllani, nehogy az Oláhok ottan-léteemet meg-tudják. Hanem egy közel és üresen állott lúdólba bebuttam. Kevés idő vártatva a Molnárné két leányaival a házból kijött, és engemet a ludól körül mindenfelé kerestéltek, mellybe jól bevontam volt magamat. Azon-közben hallván, hogy a Molnárné leányainak ezt sugá, „annak, aki az ajtóra ment volt, itten kell lenni;“ a gerendákon által szertetekintet-tem kikémelelni, ha a Molnárné háznépén kívül nincsen-e még más is ottan? és látván, hogy nincsen, lassú hangon megszólítottam a Molnárnét. Ki engemet ezen okból, hogy kinn hideg van, a házába behívott, s biztatott, hogy semmitől se tartsak, mert nála senki idegen nem tartoz-kodik. És benn a szobájában ezeket mondá nekem: „Tudtam, mihelyt az ajtónál a járást hallám, és szót nem hallék, hogy ottan közületek vala-mellyik van, s ezért mentem-ki, reá akadni“.

Nov. 5-dikére, péntekre virradólag a Molnárné engem a kamará-jába csukott-be, melly rakófából és tapasztatlanul levén öszvealkotva, keseresen nézellettem, miként hordották az Oláhok regolta estig az említett országúton Ilye felől részint szekereken, részint lovakon, részint hátokon a feldúlt portékákat!

Ugyanezen nap reggel kilencz óra tájban a malomház udvarán nagy zsinat kezdődött. Hová a boronák között kitekintvén, a helybeli Falus-birót két Esküttekkel a ház előtt állani láttam, és hallottam, hogy amaz hangosan e szókat adá-ki: „Jer-elő Molnár, s hallgasd meg az Oláh Nem-zet új Királyának, a Szent Hórának parancsolatját.“ Mellyre az Örlő előállott. A Falusbíró pedig így folytatá kiabálását: „A mí új Királyunk-nak, a Szent Hórának az a parancsa, hogy; valamely Oláh, Magyar rejtett-el, vagy ezután elfog dugni, és ezt étellel, itallal, napról napra táplálja, mihelyt a dolog kitudódik, legottan a háza elébe felütendő nyársba fog húzatni: a háznépe pedig az ilyen bűnös Oláhnak, az elrejt-tett Magyarral együtt betétezik a házba, mellynek ajtója és ablakai kívülől becözvekelletnek, és reájok köttetnek, s a házfedőre még eggy-szer annyi szalma tetetendik, mennyi rajta találtatott. És az meg fog gyujtatni, hogy a Magyar a mí halálos ellenségünk elvesssen, az Oláh háznéppel egyetemben, melly hívebb volt ahhoz, mint tisztelt új Kirá-lyunkhoz, a Szent Hórához.“ Ezeket a Molnár mély megilletődéssel ki-hallgatván, a Falusbíró előtt letérdepelt, és minekutána a föld felé haj-tott fejjel léve, magára keresztet vetett volna, az ég felé emelte kezeit s ezen igékre fakadt-ki: „Éljen a mí új Királyunk, a Szent Hóra! én

esküszöm minden Szentekre, hogy náznépemmel együtt minden rendelkezéseit teljesíteni fogom.“ Ezután mindnyájan bementek a házba, hol tüstént a mi megkínóztatásunk és feldúlásunkról kezdték beszélni, és azt forgatni, hogy csupán az édes atyámat tudják, egyberontva az Oláh Papnál fekünni, a többiről pedig semmit sem tudnak. S épen ezért kellett ugyanazon nap reggel korán a falúsiakat a harangok félreverésével felkölteni, hogy a patak mellett volt fűzbokrok sűrűjében le egészen Maros-Brettyéig, annak mind a két partján minket keresse-nek-meg azért, hogy, ha a meleg vér egy darabig elvitt és meghaltunk, vagy egy gödörbe temessenek-el, nehogy sertéseik reánk akadjanak és megegyenek, és majd azokat ök egyék-meg. Ezzel eloszlottak.

A Molnárné pontban nálam terme, s ezeket mondá: „Teljességgel nem tudom, mitevő legyek veled, mert vagy egyszer, vagy máskor észre találják venni, hogy nálam vagy, és osztán mind kettőnknek halál a fejünken.“ Erre én: Talán bizony a Gyilkosoknak kiakarsz adni! nem jut-e eszedbe, melly házink voltál?“ Mellyre a megilletődött Asszony: „Én ki nem adlak, sem háznépem; sőt ha beesteledik, házamtól, és így a veszedelemtől távolabbi, bátorságosabb helyre rejtelek-el: addig pedig elmegyek, az édes atyádat meglátogatni.“ Mellyek teljesítésére ötlet én is igen szépen megkértem, s egyszersmind arra is, hogy az édes atyámnak hollétemet magyarul (a molnárné Zaránd Vármegyében, Lunkojon, a G. Gyulay Udvarban mint Jobbágyleány, konyhaszolgálo volt, és ezért tudott magyarul beszélni) mondja meg, és hogy én, egybeagyalt s teljes vérrel, édes atyai kezeit ezerszer csókolom, s az édes anyámról és hugomról nem tudom, hol legyenek?“ A Molnárné elment.

A ki visszajöttével nekem e keserves hirt hozá: „Az édes atyád a Pap háza közepén egy a maga köppenegével beterített csomó szalmán sinlödik, feje alatt a mentéja van, és bundájával takartatik. A teste igen nagyon egyberongáltatott, az álla letöretett, a szemei akkorák, mint egygy tyuktojás, és kidüllyedve állanak, az erek benne tele tölték vérrel, s e miatt látása megrövidült. Továbbá szüntelenül szomjuhozik, én magam mig ott voltam, sokszor adtam neki inni egy uj víztartó faedényből, s kérdeztem, miért iszik olyan sokat?“ Ki felelé, hogy rendkívül való forrósága van, és ugy ég belől, mintha behevített kemenczében volna.“ Azt is monda, mert alig tudott négykézláb oda felmászkalni, (minthogy a jobb lábszár csontjába egygy Gyilkos a fejszétével halálos sebet ejtett volt) és, midön felért, a Pap nem akarta a házába beereszteni, és csak hosszas könyörgéssel nyerhette-meg bebocsátását, ezen feltétel alatt, hogy onnan kevés idő mulva eltakarodjék.“ Végre kijelenttem neki, hogy te nálam vagy, és azt mit általam izentél, és hogy anyád s hugod hol legyenek, sem én, sem te nem tudjuk. Mellyet megértvén, véres könyecseppeket hullatott szemeiből, s engemet erre kért, hogy reád jó gondot viseljek, puhatolozzam édes anyád és hugod hollétekről, s holnap reggel menjek ismét hozzája.“ Mig ezek ekként folyának, különböző helységekéből érkezett Oláhok jöttek édes atyádhöz ezen szín alatt, mintha a hátramaradt adópénz mennyiségét akarták volna megtudni; kiknek az minden kérdéseikre pontosan megfelelt.“ A Molnárné alig mondá-el ezeket, s elhagyá a kamarát.

Kihez épen ekkor érkezék tiz Oláhok nagy zajgás között ezekről okoskodtak. „Miként borithassák hamuba Dévát; mert szálltak ök, ha az egyszzer birtokukban leszen, egész Erdély meghódultatása kevésbe fog kerülni.“ Különösen egygy így kezdett eszedkedni: „Dévát éhséggel

könnyen megvehetjük, tudniillik a városnak tüzet adunk, és a sánczokat elfoglaljuk, s fenn a várban (ezen vár adott menedékhelyet a Hunyad és Zaránd Vármegyei szaladó Nemesség nagy részének, és védelmezte, hogy az a fellázadt Oláhok által mind ki nem oltattott!) levő Magyarok a táplálát nemléte miatt éhhel fognak elveszni.“ Mellyre egy más ezen ellenvetést gördíté — elő: „Igen, de hátha midön a város felgyujtása és sánczok elfoglalásában foglalatoskodnánk, a Várbeliek minket ágyujtíkkal öszvelődöznek?“ Erre egy harmadik felrikoltott: „Attól nem félek, mert a várban nincsenek lövészerék.“ „Jobb volt volna bizony, szólla magába szállva egy negyedik, nekünk ehhez nem fognunk: mert te-gyük-fel, hogy Dévát bevesszük, mit csinálunk a többi Városokkal, mely-lyek annál nagyobbak?“ Ekkor egy Ötödik: „Hajtsuk csak birtokunk alá Dévát, a többi Városoknak falaikat botjainkkal mind lerontjuk.“ Tüstént egy hatodik: „Halljátok! ti csak beszéltek, és e dolognak kö-vetkezését meg nem tudjátok fontolni.“ „S mi lehetne ennek egyéb kö-vetkezése, mint az, hogy mi minden Magyarokat megölünk, és ezeknek vagyonjaikat elfoglaljuk?“³ monda büszke hangon az előbbeni. „Pajtság! azt mi el nem érjük: mert én forgottam mind ezen mi Országunkban mindenütt, mind pedig Magyarországon, hol mennyi a fűszál és falevél, annyi Magyar vagyon, és mindenik olyan erős, hogy, ha közülek tizen jönnek falunkba, lóháton kivont karddal, minket mindnyájunkat, mint a káposztatorzsát, öszvedarabolnak. S azt meg se kell gondolni, hogy a Magyarok, mihelyt meghallják mozdulásainkat, ellenünk fel ne keljenek. Lázadásunknak pedig hire négy, öt napok alatt mindenüvé elrepül, s akkor osztán azon veszedelmet, mellyet mi a Magyar Nemzet ellen kő-szíténk, ez a torkunkra forrasztandja. Jobb volt volna valóban, nekünk tudatlanoknak és gyengéknek ezen tanult és kemény Nemzet ellen fel nem támadnunk.“ Ezen mondásra a többiek kimondhatatlanul zajogni indultak. Egy rész az elkezdett plánum tökéletességre vihetése utáni boldogságának előérzésével kérkedett; más rész átkozá a támadásnak, min-denek felett a gyilkolásnak még csak Meggondolóját is. Így meghasonlva szerteoszlottak. S az idő is alkonyodásnak eredt.

A Molnárné nagy sebbel lobbál hozzám bejövén, monda: „Én téged innen elviszlek B. Józsika Dánielnek, a malmon felül levő bekerített szó-nakalonyáji közé.“ Kinek én: „Hát ha azokat, mint Uraságéit, a Dulók elfogják onnan hordani? akkoron belém vasvillát vernek!“ „Vigyázni fo-gok én reád, biztata a Molnárné, és mikor észreveendem, hogy a szénát onnan el akarják vinni, jóelőre egyebüvé foglak elrejtteni.“ Erre magam: „Jól van, de ha ollyankor jövendenek a szénáért, mikor te nem léssz jelen, vagy meg nem tudod az ök mozdulatokat?“ „No csak jer, szólla ő haragos hangon, mert én tégedet a házamnál tovább nem tarthatlak.“ És réám egy oláh inget s erre a bundámat feladá s a többi köntöseimet magánál marasztotta. Ezalatt a Szolgálónk oda jött, kit kértem, hogy engemet kísérjen-el, de a ki vonogatózott, mondván, hogy nem merészel: azonban a Molnárné kéro és biztató szavaira felfogadá, hogy velem, félénkkel és öszveagyalttal eljövend. Ekkor tüstént elvezettek a Mol-nárné és Szolgálólyány a szénakalonyák közé. Hol újra esedeztem an-nak, hogy a széna elhordása idejére szoros ügyelettel legyen, vagy inkább ott ne hagyjon; mert, ha az ő vigyázatlansága miatt valami újabb nyo-moruság érend, tudja-meg, hogy Isten megveri. Mellyre az megilletődve: „Ne félj, szerencsétlen leányka, ne félj, mert bizonynal ígérem és foga-dom, hogy a széna elhordása előtt elviszlek innen; csak mostan a házam-

nál tovább nem tarthattalak, mivel a Vérengzők azzal fenyegettek-meg, hogy minekutána anyádra, reád és hugodra sehol sem akadhettek nálam keresnek-meg benneteket, szentül hívén, hogy ti az én hajlékomban bujkáltok. — Legyetek itt mind ketten csendesen és sehová se mozduljatok innen; én nem soká megint ide jövök.“ S azonnal ott hagyott.

Félóra mulva az eső permetezni kezdett, mellynek álmra ingerlő lassu zugását, a szénakalongyákkal általellenben volt Oláh Pap házánál hirtelenül támadt zajgás és lárma megzavará; s szivem ujjab félelmektől marczongoltatott. A mellettem elszenderedett Szolgálólyányt felszerken-tetem, kinek mondám, melly keményen zajognak a Lázadók az Oláh Pap házánál, és talán a szénáért akarnak jöni. „De bizony tám az édes atyádat akarják megölni, monda sóhajtvá az, mert ma délben azt hal-lottam, hogy ötöt, mihelyt beesteledik, a házból az udvarra kihuzzák, és itten vagy agyonverik, vagy meglövik.“ E szavakat még el sem végzé a lány, s tüstént hallottam a terhes ütések és reszkető hangon való keserves jajgatást, mellynek tovább tovább gyengülése után egy lövés esett, és minden nyögés megszűnt!

Épen elégtelen vagyok leírni ekkori állapotomat! A szolgálólyány ottan ottan megrázott, ilyen szókra fakadva: „Az Istenért! jöjj eszedre, mert miattad én is rosszul járok.“ Azonközben ujjab lárma, ostorok csat-togatása és szekerek hajtása hasogatá a levegőt. Midőn én a lányt megragadván, neki ezt rebegém: „Most bizonyosan a szénáért jönnek:“ mellyre az: „Meglehet, mert nagyon közelitenek.“ s ime a Molnárné véletlenül megfogta jobbomat, szóllván: „Jér frisen, mert itten vannak a szekerek, a szénát elhordani.“ De én magam erején nem mehettem! Ezért engemet a Molnárné és Szolgáló huztak-ki a szénakalongyák közül s emeltek-fel a sövényre, melly mellet kívül felől állván amannak fija, a hátára vett és vitt egy oldalon felfelé ennek tetejéig, itten letett s ezt adván okul, hogy nem bir tovább emelni. Innen, megragadván a Mol-nárné egy, a Szolgáló másfelő a karomat a hónam alatt, bizonyos tá-volságnyira vittek. Midőn én egészen érzéketlenné válván, kezeimmél fogva magok után a földön huztak valami messzeségre; s hol a Molnárné fija megint felvett a hátára, és elvitt egy cziher mellett lakott Oláhnak gyümölcsöskertébe, és itten, az aszalószin ajtója mellé letett. Hol a Mol-nárné e képen szólla nekem: „Légy itt nyugalomban, mert nekünk el kell menni, látni a széna elhordását. Ennek végrehajtása után viszont hozzád fogok jöni, és meglátom, mitevő leszek erántad.“ Ekkor mind-nyájon elhagyanak. A Szolgálólyányt sem az én, sem a Molnárné kérései nem tudtak arra birni, hogy velem maradjon!

Egyedül, mint bódult hevertem a sötétben a földön. De nem so-kára valamely emberi járás hangja csapá meg füleimet, s úgy tetszett, mintha valaki az aszalószin ajtóját kereste volna; midőn én még csak lélekezlni sem mertem. Azonban a Molnárnének e szavait hallám: „Itt kell neki lenni, mert én őt csak imént hagyám itten;“ és azonnal reám bukván, eként bátorita: „Ne busulj már olly nagyon, mert az édes anyád is itt vagyon, és ezentul nem léssz csupán magadra.“ A szenvedések ezen sűrű homályában reám is, édes anyámra is legottan a vigasztalásnak egy kicsiny világa kezdett pislogni, hogy egymásra akadunk!

Itt a n. édes anyám, ezen kérdéseimre, hogy csütörtök olta hol volt, és hogyan jutott a Molnárnéhez? e szerint felelt: „Én csütörtök este a gyilkoló helyről, az Öldöklök eltakarodások után, Jernyila Todor házához vontam magamat. Hol látván, hogy az ajtó be van zárva, szertetekin-

vettem, magamnak egy zugolyt kinézni, hová elrejtözhessem. És meg-
szemlélvén egy, a házhijára feljáró helyhez feltámasztott lajtorját, ezen
tüstént felmentem a hiuba és a kémény megé elbúttam, hol szinte mos-
tanig kinlódám. Honnan nappal nem szállhattam-le azért, hogy a Gazda
gyermekai otthon lévén, ezeknek láttokra nem akartam magamat kije-
lenten; este pedig mihelyt bealkonyodott, a tüzet vízzel kioltották, az
ajtót bezárták és hazunna mindnyájan elmentek; és így nem volt, ki a
feljárótól elvett lajtorját ide visszaemlje. Mostan végtére a hiu szájá-
hoz mentem, ilyen czéllal, hogy valami módon onnan leereszkedvén, a
Molnárnéhoz vegyem magamat. Tünődésem közben észrevettem a ház
Gazdája haza-jövetelét, kit, az udvaron állót, meg szöllitottam, a ki ria-
gatólag ezt kérdé, „ki legyek?“ Mellyre nagyon megfélemltettem, de hir-
telenül megbátrodván, felelék: „Én vagyok a Biztosné“. „S mikor hágtál-
fel oda?“ folytató kérdését. „Csütörtökön este;“ válaszolám én. Erre ő
durva hangon: „Hogyan mertél engedelem nélkül a házom hijára felmen-
ni?“ Mellyre én: „Csak úgy, édes Jernyilám, mint a ki az én veled és
háznépdeddel (Néhai édes anyám Jernyilának álló esztendeig, ágyban
snylödött feleségét étellel táplálta volt, és egyéb szívességet is mutata
háznépéhez) közlött jótéteményeimért biztam bennetek, s reményltem,
hogy ezen nyomorult állapotomban ti is hasonló Jók lesztek hozzám.
Kérlek is, emlékezzél-vissza az én veletek közlött jóságomra, s jusson
eszedbe kiváltképen ez, hogy van Isten, ki téged és háznépedet a hála-
datlanságért meg fogja büntetni.“ E szavaimra ő meglágyult és így szól-
lott: „No mit kívánsz tőlem, hogy veled cselekedjem?“ Kinek én: „Tégy
ide egy lajtorját, hogy szállhassak-le, kisérj-el a malomig, és ne mond-
meg senkinek, hogy én hol voltam és hová mentem.“ Erre ő nagyot só-
hajtvá monda: „Sokat kívánsz egyszerre tőlem!“ „Én még többet tettem
veletek.“ viszonám én. Utoljára oda hozá a lajtorját s eképen szölla: „Jer-
le bátran, és tőlem semmit se tarts.“ Én is onnan azonal leszállván, vele
a malom felé elindultam; de a merre ő akart vinni, valamelly sokaság
zajgott, ezért újra imigy esdeklettem neki: „Jó ember! ne vigy szánt-
szándékkal a veszedelembe.“ Ezenre ő: „Most sötét van: senki sem lát-
meg; csakugyan ha félsz, jer másfelé.“ És minden baj nélkül elvitt a
Molnárnéhoz.“

Nov. 6-dikára, Szombatra már hajnallott. Midön a Molnárné ben-
nünket a gyümölcsöskertből kivezetett; és velünk az erdőhátságról Ilye
felé vívő országuton általmenvén, egy sövényhez érénk; mellyen mind
kettőnköt általhágni segíté és attól mintegy ölnyi messzeségre volt sűrű
bokrok közé leültetvén, ezen ígérettel, hogy nekünk, mihely megvirrad,
éelmet hozand, onnan elmene.

Szombaton egész nap ezen helyen veszteglettünk, de a Molnárné
minket meg nem látogatott. Napestig nézelleltük, miként vitték az Olá-
hók a feldult portékákat Ilye felöl az erdőhátság felé. Minden szempilla-
nataink rebegések között teltek-el, félvén, hogy a Dulóknak kutyajik
reánk akadnak, s azok által amazok! Óhajtottuk az éjt, hogy onnan fe-
lebb, és így a sűrűségbe belebb mászkálhassunk.

Mire besötétedett, onnan elindultunk, és a tömött bokrok között,
mint a helyet nem-ismerők, mindenfelé bódorgánk. Ottan ottan lerogy-
tunk a gyengeség és ágbogok sűrűsége miatt, s uj bundáink a tövisek
tíji között tetemesen elfoszlottak. Hajnalhasadtkor egy domb tetejére ér-
tünk-fel. Honnan szertetekintvén, ijedtünkben egyszerré a földre leom-
lcttunk, a mindenféle lángoló faluknak és elpusztított helységeknek szo-

moru látásáért. És megmaradhatásunk eránt minden reménységünk elveszett!

Nov. 7-dikén, Vasárnap reggel ugyanazon domb tetején a n. édes anyám valami tömött bokrokat kiválasztván, így szólla: „Édes leányom, rejtsük-el magunkat ezek közé, s innen ne mozduljunk-meg, ha éhhei kell is itt elvesznünk. Ha még élő napjaink lesznek, az Ur Isten majdon mutat nekünk utat a megszabadulásra.“ Ekkoron mind ketten behelyeztettük magunkat a sűrűségbe, és itt kinlódtunk Nov. 18-dikáig, Csütörtökig. Hol éjjel nappal ültünk vagy feküdtünk olyan félelmek között, hogy jó formálag szuszogni sem mertünk. A leglassubb madárreppenés, a legkisebb levélzördülés ujabb, ujabb rebegést önte sziveinkbe. Az idő többnyire nedveshideg volt, ritkán süttött valami parányi napfény. Nappal is, de kivált éjenként igen fáztunk. S bundáinknak megmaradott részei szüntelenül vízben állván, s e miatt azoknak béléseik nagyrésztint elrothadván, nem vala, mi óvjon a dértől. Az ételt nem kívántuk, de nagy fájdalmainknak miatta mindég szomjuhoztunk. Melly tartós szomjuságunkat a sárga falevelekről lehullongott égiharmattal és esőcseppekkel enyhítettük. Csomónként gyurtuk-be szájunkba a vizes faleveleket, ezekről a nedvességet felszívni: mellyért mind kettőnknek szájunk kívül, belől megsebesedett, nyelvünk a durva cserfahajhoz hasonló lett. A torkomat, egybe-szorulva érzettem. — A n. édes anyám a napoknak ottani ottani számitgatása közben ezeket mondogatá: „Tizennégy napok alatt meg kell halnunk, mert étlen (Nov. 4-dike olta sem én, sem n. édes anyám nem ettünk volt. Noha magam Nov. 5-dikén a Molnárnénál voltam, de még sem ettem; mert ő nem kínált, nekem pedig épen nem jutott eszembe az evés) tovább nem élhetünk; mellyet örömeőbb választok én, és válassz te is életünk elenyészésére, mint, hogy az élelem megszerzése végett magunkat kimutassuk és a Gyilkolók kegyetlenségeik áldozatjaivá legyünk.“

Szirb közepéről a nagy beszéd hangja hozzánk elhatott. Melly az említett napok lefolyása alatt gyakran megtörtént. Különösen nov. 8-dikán, hétfőn est felé rendetlen zajgás volt benne, melly közben ilyen kiáltás hangzott: „Jaj! oda vagyunk: mert az idevaló Magyarok segítségére annyi idegen Vármegyei Magyar jön, a mennyi fűszál és zöldlevél van (Kit ij járbá si frunzá. Az Oláh nyelvben gyakran előforduló hasonlatosság, valamely roppant sokaság kifejezésére.) Jaj nekünk; mit csináltunk; azok, a haragosok, bennünket mindnyájunkat feldarabolnak.“ S ezek után nagy emberek és kis gyermokok sirásaik hangzottak.

Nov. 18-dikán délelőtt mintegy tiz óraker, tölünk nem messze járni hallottunk valami vadászokat. Kiknek kutyája keményen kezdett felénk hajtani. S mint voltunk oda, midőn a felvert róka fekvőhelyünk mellett, előttünk elszaladván, az ezt nyomozó eb erántunk, velünk szembe megállott, s bennünket ugatni kezdé! S a vadászok is sebesen hozzánk nyargaltak, vizsgálódni, hogy ottan meglassadt kopójok miért csihog? Kik minket meglátván, tölünk nem kevésbbé rettentek-meg, mint mi tölök. Ezek ketten, édes egy testvérek valának, kik közül a nagyobbik kezében puskát tartott, a kisebbik pedig vállán fejszét emelt. Amaz tüstént ilyen módon szólíta-meg: „Ki és mikor vezetett titeket ide? és kicsoda táplált?“ Mellyre mi, megijedtek, gyenge hangon ezt feleltük: „Azon csütörtökön éjjel, mikor öszveagyaltattunk, vetődtünk ide (nem akarván a Molnárnét kiadni) csupán magunkra az Isten vezérlése által, s azolta semmit nem ettünk és ittunk, mert nem volt mit, mostanig embert sem lát-

tunk. " Ennek hallására mind ketten, de kivált az öregebbik szerfelett megilletődvén, ezeket adá-ki: „Ugyan az Isten szerelméért, hogy nem hal-
tatok-meg éhhel? (keresztet vetve magára) ti valósággal valamint a Szen-
tek a levegőben, táplálat nélkül éltetek. Nagy csoda ez! Azonban meghi-
szem, mert ti olyak vagytok, mint a régen meghaltak; szemeitek pilláji,
és ajkatok nem úgy látszanak, mintha azokat emberek mozgatnák, és
hangjaitok valami machina csikorgásához hasonlítanak.“ (Az ifjabbik egy-
szót sem bocsátott-ki száján, hanem válláról levevén fejszéjét, ezt kezé-
vel forgatgatta, és bátyjának beszédé közben haragra gyúlt arcaival ottan
ottan elárulta gyilkos indulatját; mely miatt fájdalmas sziveinket újabb
gyötrelmek sebesíték!) Továbbá az idősebb még ímezeket mondá; „Az
Istennek szentséges nevéért! ha eddig ki nem múltatok, itten már to-
vább ne nyomorogjatok; hanem verekedjete-be Ilyére, hová a Magyar-
lakosok nagyrészt visszamentek. Hazatért a B. Bornemissza Udvar
Bozsnyák nevű Árendásának Udvarbírója is. Menjetek ehhez, kivel, tud-
tom szerint, mindég jól éltetek, s ennélfogva hiszem, hogy mostani nyo-
morult sorsotokon meg fog esni szíve. Abrúdbánya és Zalátlna körül
lakó Magyarok is haza telepedtek, és Oláh vallásra átalállottak, s ezért
senki sem bántja őket. Egyebütt is azt, ki Oláhvá (óhitűvé) leszen, senki
nem illeti rosszal. Dévánál a Magyarok teméntelen Oláhokat konciztack-
le, különösen Branyicskai lakost tízenötöt. (N. édes Anyám felé fordulva)
Az öcséd Donáth Antal, és a fiad igen mérgesen vágta az Oláhokat, és
vágják most is, hol csak egyet találhatnak. Azt zugatják, hogy meg-
számlálhatatlan Székely-Katonaság jön, minket mindnyájunkat feldara-
bolni. A férjedet megtámadtatástok utáni nap, pénteken este valami
Gyilkosok kihurczolták a Pap házából ennek udvarára, és itten megölték.
A kis leányodat, mint értettem, Tógya Todor rejtegeti.“ Melly beszédre
mi ilyen formán felelénk: „Ha a többi Magyarok Oláh vallásra állottak,
mi is által fogunk állani, készek levén azt tenni, mit a nagy világ tett.
Csak kérünk tégedet, jó keresztýén, vigy-ki minket ezen cziherből, és
vezess-bé Ilyére; mert mi ha különben nem lehetne, mászkálva is ki-
mennénk innen; de teljességgel nem tudjuk, merre fogjunk.“ Erre az
előbbeni: „Még nem merészek Ilyére bemenni. Hanem legyetek még it-
ten egy-néhány napig, és ezalatt ki fogom kémlelni, hogy, miként se-
gíthetnék rajtatok úgy, hogy sem magatoknak, sem nekem semmi bántó-
dásom ne legyen. Addig pedig ételekre és italatokra gondom lesz, s
bizonyosan nem hagylak, hogy éhhel vesszete-el; mert ti beteg fele-
ségemet étellel és orvossággal esztendeig tápláltatok.“ Kinek szíves ígé-
retét megköszömvén, esedeztünk neki, hogy, mivel hólyagokkal tele levő
szájunknak fájása miatt nehezen hisszük; hogy ehessünk; hozzon egy
korsó vizet, nagy szomjúságunk eloltására. S biztatása szerint vigyen-bé
Ilyére, ha nappal nem merne, éjjel, és senkinek se jelentse-ki, hogy mi
hol vagyunk? Ezeknek utána mind ketten eltávoznak tőlünk. Mi pedig
a nagy félelem miatt sulyosan gyötrettetünk. És csupán az nyujtott eny-
hülést, hogy megöletnek vélt testvér-bátyám Dévára bemehetett, és a
hugom életben megmaradott!

A vadászok elhaladása után kevéssel nagy favágást hallottunk.
Melly miatti szorongattatásunk közben, a sűrűség között valakit sebessen
felénk ügetni hallánk. Elégtelen vagyok ekkori bűnkat kifejezni. Ezon-
ban, mint a hajótörést szenvedőknek, a sűrű homályban a remény csilla-
ga; úgy tünt előnkbe a nagyobbik Vadász nyájos tekintettel. Ki nekünk
egy, jó forma-nagyságu odvas fát hozza tele vízzel, és imigy szóllott:

„Nesztek, szegény elhagyattatok! igyatok; oda alább szép tiszta öblös pázsitos hely vagyon esővízzel tele, melyet mihelyt megláttam, azonnal levágám ezen odvas tőkét, s abból megmerítvén, ide hozám, hogy addig is, míg hazunnan egy korsó vizet, kenyeret, és, ha lehet, szalonnát hozhatnék, legyen szomjatok enyhítésére.“ Mi a vizet, melly minteggy négy kupányi vala, mind megittuk, és előtte jóságáért szívünk háláját kiöntvén, arra kértük, hogy ottan létünket egy léleknek se nyilatkoztassa ki; és ehhez adtuk, hogy az öcsétől nagyon félünk. Mellyre ő e képen biztata: „Az öcsémtől semmit ne féljete, kit én átok alatt megeskettem arra, hogy felöletek senkinek semmit ne szólljon.“ S tüstént ott hagyá minket.

Minteggy óra mulva a tömörség között viszont hallottunk valakit nagy sebességgel felénk jöni, kit remény és félelem közt váránk. S hirtelenül megpillantván, hogy a mi Jól-tevőnk közelget, fojtó fájdalmaink valamennyire tágultak. A ki egy korsó vizet, két darab kenyeret, egy darab málét és három veres-hagymát hozván, monda: „Ezeket, lopva hoztam-el a házamtól, hogy meg ne lássák, mivel sokan lakunk együtt; szalonnát nem hozhattam, mert az a házhiján van, és ide ilyen hamar fel nem hághaték.“ Kinek rólunk keresztyéni gondoskodását ujólag megköszönvén, a vizet szemeláttára megittuk, és ötet arra kértük, hogy este hozzon még egy korsóval, és egyszer'smind vigyen-el Ilyére bennünket. Mellyre ő: „Ilyére még két, három napokig el nem vihetlek, de ételekről és italokról gondoskodni fogok.“ S ezzel tőlünk ismét eltávozott.

Ekkoron az evést próbáltuk, de még egy falatot sem rághattunk-meg. Azonközben a n. édes anyám, ki a sors csapásait keményebb volt tűrni, és a megszabaduláshoz inkább bizott, mint én, ezt monda: „Édes leányom, nekünk nem tanácsos itten mulatnunk, hanem egy Isten adta szerencsére, ha mászkálva is, induljunk-el innen. Majd meglátjuk, merre vezérlend a Gondviselés!“ Kinek én: „Tölem a menetel teljességgel ki nem telik, mert a bokáimon alól a lábaim meg vannak merevedve, hanem menjen-el édes anyám maga, és ha Isten Ilyére bevezérli, talán kap ottan vagy egy Keresztyént, ki érettem jövend.“ Erre a n. édes anyám: „Én tégedet itten semmi módon nem hagylak.“ Mellyel a nekünk hozott ételt oltan hagyván, a holdvilág gyenge fényénél elindultunk. Néhai édes anyám lábain ment, én térdeimen mászkáltam, és ottan ottan lerogytam az erőtlenség és fejem szédülése miatt, s a hol leomlottam, ott hevertem jódarabig. *E nyomoruságos haladásunk közben egy szokórut mellé jutánk, mellyen a n. édes anyám engemet maga után kezdett hurcolni, mert az eröm annyira elveszett volt, hogy még csak nem is mászkálhattam. Illymódu utazásunk alatt az egyik kerékvágásban valamely fejr fényesség tünt véres szemeimbe, melyet jól megvizsgálván, ugy tapasztaltam, hogy ottan, valami fejr-agyagos téren viz gyült-össze, melyet onnan mind felszürcsöltem; melynek megivása közben, a torkomon valami sűrűség ment-le, de mégis az nekem igen jól esett, és azt képzelem, hogy annál az egész világon jobbüzü ital nincsen, és nem is lehet.*

Nem soká egy völgybe értünk-le. Hol könnyebben mászkálhattunk; mivel egy kevéssé megnyugodtunk, és a föld lágyabb volt, mint a cziher között. Jó darab mászkálásunk után, ezen mezőben egy sövénybe ütközénk, melly körül ide s tova eleget járt a n. édes anyám kitalálhatni, hogy az miféle kertet veszen-körül? de ki nem találhatta; mivel a hold sűrű fellegek megé rejtőzvé, vak homály ereszkedett volt

alá. Ezért kénytelenítetett tisztelt n. Szülöm engemet valami nagy bajjal feltaszítani a sövény tetejére, mondván, hogy ragadjam-meg a karókat, míg által hág, hogy segítjen magamat, beszállhatnom. Azonban én a sövényről a földre lehullottam, és itten hosszason hevertem. Honnan, minekutána egy parányi erőt éreztem magamban, mind ketten tovább kezdünk mászkálni. Ujlag más sövénybe ütköztünk, mellyen általmenetelünk az előbbihez hasonlított. Eddigi mászkálásunk alatt egész éjjel sok ebugatást és kakasszót hallottunk. Most emberszót is kezdettünk hallani. Míg ezen helyen pihentünk, pitymallani, és nem soká annyira kezdett világosodni, hogy a helységet ismernünk lehetett. S melly kimondhatatlan örömünk lön egyszerre, hogy a Gondviselés bennünket éjszaka Ilye felé vezérlett! És hátra vetvén szemeinket, megláttuk, hogy a sövényvel bekerített hely, mellyel sokat bajoskodánk, marhaakol volt.

Odább mászkálásunkban, Ilyéből néhány Oláhokat pillantottunk-meg kiszállingozni, és jöddegelni az uton Szirb felé. Kiktől, felénk közeledőktől, felette megijedvén, felállottunk, s egybefogózva és az említett sövényből kitörött vesszőkkel magunkat segítve, Ilye felé velek szembe menedelénk. Legelőbb négygel találkoztunk, kik egyberánczolt homlok-kal és elundorodott tekintettel nézván reánk, eként szóllítának-meg: „Kik voltatok, hol mulattatok eddig, és most hová mentek?“ Kiknek mi így válaszoltunk: „Mi szolgálók voltunk, eddig az erdőben bujkálánk, s mostan Ilyére szándékozunk.“ „S oda kihez?“ kérdék ök. „A Hajósmester-hez“, felelénk mi. „Ottan nincsen mit keressetek,“ mondának ök és elhaladtak. Ezeket két Oláhok követték, kik hasonló módon bajoskodtak velünk. E kettőt három, vasvillákkal felfegyverkezett kísérte, kik minket szinte fejbe verének, mondván, hogy ök Oláhok érettünk Magyarokért szenvednek, s ezért nem engedik-meg, hogy az ök Városokba Ilyére bemenjünk. De hirtelenül ugyancsak városi Oláhok érkezvén oda, amazokat nagyon kezdték szidni, hogy nekünk, elalélt lelkeknek miért nem hagynak békét? és magokkal elvitték. Épen a Város végén akadunk végre egy csoport akadékoskodó Oláhra, kik nem hívénc-el, hogy szolgálók voltunk legyen, a bemeneteltől elakartak zárni.

Ennyi bajoskodás és veszedelem közepette, azon nap, Nov. 19-dikén, pénteken délelőtt mintegy tíz óra után bevergődünk a Hajósmester, Janka házába. Hol megtudván, kik legyünk, sokáig némákként állottak körülünk, s bámész szemekkel nézellettek minket, s későre kezdettek a többi hozzánk-tartozók eránt tudakozódni. Nekem itten a lábaim rendkívül megdagadtak, mit szült a külső levegőről a belsőre bemenetelem: a csizmámat azokról le nem huzhatták, hanem kénytelenítettek lehasogatni. Mezitlen dagadt lábaimat azonnal hideg vízbe tették, hol azok megszederesedtek, és rajtok egy-egy diónyi hólyagok ütöttek-ki. Melyeknek kiütések miatt amazok keservesen kezdenek fájni egész testemmel együtt. Ezért én elájulva feküdtem a ház közepére leterített szalmán estig, midőn magamhoz jöttem ugyan, de iszonyu fájdalmaimért nem beszéllheték.

Ekkoron n. édes anyám könnyekben lobbogó szemmel rcám tekintvén, szólla: „Édes leányom, a Hajósmester bennünket a maga házánál többé meg nem szenved, és el akar vitetni az Árendás Udvarbirójának házához.“ Ki alig adá-ki ezen igéjít; s engemet legottan egy Oláh Cseléd az ölébe felvevén, az ajtón kivitt, és a félig szalmával megtöltött, készen állott terehhordó-szánra, melly elébe négy ökör volt fogva, feltett és lefektetett. Hová a n. édes anyámat is feltette két Oláh. Ez alatt sok

Oláhok és maga a Hajósmester is gyújtott lámpásokkal körülállották a szánt. Melly megindítván, mi szentül hittük, hogy a Marosba fogunk bevettetni. Azonközben mintegy fertályóra eltelése után, azt vettem észre, hogy engemet valaki ölbe felvevén, a B. Bornemissza Udvar Arenásának Udvarbirójához, Torjay Sámuelhez a házba bevitt. Hová hasonlóul bevitetett a n. édes anyám is. Engemet az Udvarbiróné egy számomra készült ágyba fektetett, mindenképen ápolgatott, s ételre különös gondja volt. De én egész nap is alig ehettem-meg félcsésze levest. Ha az ágyból mozdulnom kellett, a térdeimen és kezeimen kellett mászkálnom, mivel a hólyagok miatt teljességgel nem léphettem. A n. édes anyám lábainak ilyen nagy mértékben nem ártott volt a zordon idő. Ezen szálláson, a mindég háládatossággal említett és említendő jószivü és felebarát-szerető Magyar Gazdáinknál mulattunk Nov. 29-dikéig, hét-öig.

Itteni mulatásunk ideje alatt, Nov. 28-dikán, Vasárnap est felé egy ilyei Oláh jöve hozzánk; ki ezt mondá n. édes Anyámnak, hogy ő Szirb-ben járván általa Tógya Todor ezt izente, hogy a kis lyánka életben vagyon, és az édes anyám küldjen valakit érte. Ki annak imígyen szóla: „Menj el te, idvességés Hirmondó, Szirbbe, innen mind a kis leányomat, mind a Molnárnétól a nagyobbik leányom flanel-köntösét elhozni. A mit kérsz, azt fogok adni; és fáradságodnak leendő megjutalmaztatása eránt legkisebbet se kétségeskedjél, mivel az Udvarbiró be fog izenni Dévára Donáth Antal öcsémhez, hogy jöjjen érettünk, és ekkor neked is megfizetend.“ Az Oláh vonogató magát; hanem az Udvarbiró unszolására csakugyan megígérte, hogy öt Rforintókért a maga lován másnap el fog menni. Mellyet be is tellyesített a sokszor említett Nov. 29-dikén, midőn délelőtti kilencz órára a húgom és köntösömet Szirbből elhozta. Ez mihelyt meglátott bennünket, keményen kezdett sirni, és panaszkodni [...]

A húgom szavaira függesztett figyelmünk az ötlet-hozó Oláh félbeszakasztotta im e borzasztó felkiáltásával: „Jaj, az Istenért, és minden Szentekért! a Hórák megint fellázadtak. Több, mint hat, hét száz siet Városunk felé. Már fele útjánál vannak; kik közül eggyémelleyek épen a Város végéig kergettek, tőlem a lyánykát elragadni.“ Mellyre a húgom: „Azok keményen nyargaltak utánunk, és kiáltozták ennek, az engem hozó jó Embernek, hogy ne szaladjon a Magyar Gyermekekkel, mert erre nekik szükségek vagyon.“ Pontban nagy sebességgel befutottak az Udvarbiró és Udvarbiróné, a házba, azon kiáltással: „Az Istenért, futunk kell! a harangokat félreverték. A Városiak mindnyájon a Maros mellett vannak portekájikkal, hogy ezeket a vizen általköltöztessék, és magok a várost a felgyújtás ellen oltalmazzák.“ Ezzel kiszaladtak; kiket mi soha többé nem látánk!

E zürzavarban a n. édes anyám nekem: „Édes leányom, állj lábaidra, ha a hólyagok mind kipattagzanak is, és siessünk mi is a Maroson általmenni“, s lábaimra tüstént holmi rongyokat kötözvén, hogy ne legyen egészen meztláb, mert nem volt lábbelim, s ha legyen is, azt lábaim daganatja miatt fel nem huzhattam volna, elgyengült húgomat ölbe vette, és kiindultunk. Azonban én dagadt és hólyagos lábaimmal, az azelőtti éjszaka volt hideg szél miatt keményen megfagyott sárnak éles, hegyes és szurós göröngyein igen bajosan haladhattam, s haladhatásomat a hóval vegyes sanyaru boreász fuvása is nehezíté. Midőn illy keserves lépdeléseinket a rév fele intéztük volna, egy Bóta Juon nevű Ilyei

Oláh a kezében tartott puskáját felemelvén, minket célba vett, és nagyot rivalkodott, hogy meg ne próbáljunk a révhez közeledni, mert mingyárt fejbe lö. De mi, mint csak lehetett, ballagtunk a rév felé. A ki látván közel-menésünket, újra nekünk rivalkodott, hogy álljunk-meg, mert egyszeriben tüzet ad. Ekkor a több városiak kiragadták kezébül a puskát, és különösen kettő a két karját megfogván, nekünk ezt kiáltották, hogy siessünk a sajkába belépni, mert ezt mindgyárt megindítják, és mostanság oda vissza nem fogják hozni, mivel már a lázadók itten vannak. Mi ezen szók alatt is teljes erőnk szerint lépegettünk, de hirtelenül a sajkához nem érhetvén, ezt szinte indítani akarták; mert a mi rimánkodásainkra nagyon keveset hajtottak. A szaladók között jelen volt a Hajósmester is, kinek a n. édes anyám szivszakadva rimánkodott, hogy, mivel a sajkáig egy darab porondon vízben kellett menni, lenne olyan istenes, tétetne avvagy csak engemet a sajkába bé, mert különben a lábaim megvizülnek, és még veszedelmesebb fájdalmak szenvedése alá esem: de ő e kérelemre mit sem ügyelve, igen durván ezt felelé: „Az én cselédeimnek egyéb dolgok vagon, nem járhatnak senki bajában.“ Ennélfogva kénytelenek valánk a vízbe bemenve a sajkába behágni.

Melly sajkából midőn a Maros tulsó partjára kiszállattunk, a ruhák lábaimra fagytak volt. Itten viszontag könyörgött a n. édes anyám a Hajósmesternek, hogy engedje-meg, hogy valamellyik szekerére felcsipaszkedhessünk; de még hallani sem akarta kérelmét. E miatt kénytelenítettünk csupán magunk elindulni a partról, honnan bus szemünket a Maroson általvetve, láttuk a sok duló Oláhokat Szirb felől Ilye felé menni. Kiknek nézellese miatt annyira elfogódott szívünk, hogy sokáig nem éreztük sem fájdalmainkat, sem a csipős hideget, melly ellenségként dühösködött. Az előttünk a törökbúza-földeken által a Dobra felé vivő-országútra sebesen elhajtott szekerek nyomán lassan-lassan botorkázgatva a most jegyzett útig jutottunk, mellyen a Maros mentén lefelé vaktában egy falú széléhez értünk, hol velünk szembejött serényen egy Oláh, bottal, és bennünket mord hangon e szerint vona kérdésre: „Kik vagytok és hová mentek.“ Kinek mi e kén: „Szolgálók voltunk, Ilyén feküdtünk, és, minthogy onnan a Lakosok mindnyájon elfutottak, már most menyünk ide e falúba, talán lesz itten vagy egy Keresztyén, ki minket bebocsátand a házába, hogy a hidegben meg ne fagyjunk.“ Ekkor az Oláh felemelvén pálczáját, imígy fenyegete-meg: „Halljátok! én ezen Breznyik nevű falúnak Bírója lévén, e kezemben levő bírói pálczámra tiltalak titeket, hogy e mi falúnkba be ne menjete. [...] — Ezen az országúton akár alá, akár fel mehettek, Isten hirével.“ Ez alatt egy kis dombról lefutván egy magos-termetű sovány Oláhné, oda jött, ki tüstént ezt kérdé tőlünk: „Ti honnan szaladtatok-el? Talán Ilyéről?“ „Igenis“ felelénk mi. „Kik vagytok?“ tudakolá ő. Mellyre szintolly választ adánk, mint millyent a Falúsbírónak adtunk volt. Ekkor ugyanaz megsóhajtá magát, és monda: „Ó, Szegények, be nyomorultak vagytok! (ujjával előre mutatván) látjátok ama dombot, és ennek tetején a házat, ez az enyém; menjetek-fel oda, hová minekutána felmászkalatok, üljete-le a tűz mellé melegedni, mert, a mint veszem észre, félig megvagytok fagyva.“

Mi a kimutatott hely felé elindultunk; de a Falusbíró, a haragra gyulladt, újra erősen kezdett tiltani, és fenyegetni pálczájával, hogy megver, ha parancsolatja ellen cselekedendünk. Azonban az Oláhné, mintha valami mennyei malaszttól lelkesült volna, szelid tekintetet vetvén reánk, így bátorita: „Ne hallgassatok senkire; fogadjátok-meg azt, a mit

én mondok és javaslok. Én Katonáné vagyok, ez pedig (a Falusbiróra ujjalván) a Parasztok Birója, s ezért nekem nem parancsol. Az első futáskor is tartottam Magyarokat házamban, és most is tartok. Melly az én szabad akaratomtól függ, nem a Parasztok Birójától.“ Magunk szakadatlanul iparkodtunk a domb felé; mellyet látván a Falusbiró, utánunk akart eredni; de az Oláhné ötet mellybe ragadván, hátrataroztatá. Utoljára a dombra felmászalkáltunk, bementünk a házba, és itten a földszinre csinált kemence alá, a tűz mellé letelepedtünk.

Szinte félóra mulva a Gazdasszony is haza jött: ki tüstént jó tüzet gerjeszte, és nagyon bosszankodott a Falusbiró gorombaságán, mondván: „E falunak egy része Szélbeli Katonáság (határör), más része pedig jobbágyság: következőleg ennek amazéktól külön Birója vagyon: mégis a Parasztok Birója nekem parancsolni akar! Mellyért, ha a férjem a Commandóból, kit várok ma estre haza jön; kérőre vonatom ökemét. (Hozzánk közel jöven) Ti melegedjete-meg jól, és semmit ne busuljatok, mert ha a férjem haza jön is, ti azért itten ellehetek, mivel az igen jó ember. Az ezelőtti futáskor is tartottam én házamnál egy Ilyei, Hedviga nevű Nemesné két leányaival két hétig.“ Ennek végén kiment a házból.

Kinn sok asszonyi beszéd kezdett folyni. Melly között egyik a Gazdaasszonyunktól ezt kérde: „Kik vannak nálad?“ „Valami Szolgálók.“ felele ez. „Ne hidd, felszólla másik, mert azok Nemesnék. Hát nem láttad, milyen szoknya vagyon a nagyobbacska lánykán?“

Ezután csak frisen bejött a Gazdasszony, s tőlünk azeránt tudakozódek, ha már megmelegedtünk-e? Kinek mi: „Már valamennyire kezdjük a melegséget érezni.“ Ekkor ő reám nézvén, szólla: „Te, ugy látom, nagy, rosszul vagy. — Csakugyan keressetek magatoknak más szállást, míg be nem sötétedik, mivel a Férjem nincsen itthon, s ennek hire és akaratja nélkül senkit a házamba be nem fogadhatok.“ Mi legottan észrevettük, hogy ötet a kinn egybesereglett Asszonyok csábitották-el; s ezért igen szépen kértük, hogy „engedne-meg avvagycsak más nap reggel nála maradnunk: mert jól látja, hogy mindnyájon erősen elaléltok vagyunk. Kiváltképen engemet lábaim kegyetlen fájdalmi miatt melly kinnok gyötörtek! és a kis lyányka is elszenderedett.“ De ő előbbi szavától el nem állott. És megintlen kiment.

Mi, a vad sors üldözöttjei, meghatároztuk magunkban, hogy onnan teljességgel meg ne mozduljunk. Mert láttuk, hogy a gazdasszonyunk szive nemes, hanem holmi haszontalan szószátyárok tanácsolták-le önként ígert jószágának végrehajtásáról; s erős hiedelemmel voltunk azeránt, hogy ő arra nem fog vetemedni, hogy minket házából kihányjon. A ki néhány perczek mulva viszont befutott, és reánk nézve szánakozólag, szólla: „Mihelyt a gyermek felszerken, keressetek más szállást, mert én a jövő éjre itt nem tarthatlak titeket.“ Mi ismétlen esdeklettünk neki mindenre, a mi Szent, hogy legyen kegyes, bennünket más napig magánál megszervevni. Mellyre ő Nem-et mondván, viszontag kiméne.

Valami három fertályóra elfolyása után, a Gazdasszonyunkat egy férfival beszélőni hallottam. Melly beszédre szoros figyelmemet fordítván, hallám a Gazdasszonyt, az ajtó felé közeledve így szóllani: „Én megint befogadtam három Magyar német, kik igen betegek.“ Erre a férfiu haragosan: „S miért ne fogadtad volna be szegényeket?! Mikor érkeztek ide?“ „Ma délben;“ felele a Gazdasszony. „Hát enniek adtál-e? folytatá kérdéseit a Férfi, mert azok éhesek, és szégyenlenek kérni.“ Mellyre a Gazdasszony; „Igenis adtam mindgyárt, mihelyt ide jöttek.“ Ekkor a

Férfi: „Jól van; jer már menjünk-be, hogy lássam-meg én is őket, s azután készíts vacsorát, hogy egyenek ők is mivelünk.“ Mindezeket én a ns édes Anyámnak, ki az álmából felébredt hugommal bibelődvén, más-hová nem figyelmezhetett, hirtelenül elbeszéltem, hogy ha a Férfi, kit szavai a Házi-Gazdáknak hagytak gyanítani, bejövése után tőlünk ezt tudakolja, hogy a felesége adott-e ennünk? mondhassunk Igen-t, nehogy ez hazugságban maradjon, mivel nem adott volt! és reánk megnehez-
teljen.

A Gazdasszony és Gazda tüstént bejöttek: ki minket jól megnéz-
vén, igen szépen megköszöntött, melyet mi is hasonló becsülettel fogad-
ván, így szólottunk hozzá: „Édes jó Urunk! mi ma reggel Ilyéről, mint
mások is, életünk megtartásáért kénytelenek valánk elfutni, és, midőn
sok keserves mászkálásunk után e falu végéhez érkeztünk volna, a te
Hitesed olyan szánakozó Keresztyénné volt, hogy bennünket önként fel-
küldött ide, mit neki eléggé meg nem tudunk hálálni. Már most, ha Isten
tégedet haza vezérlett, könyörgünk neked, szenvedj-meg házadnál eggy-
néhány napokig, s enyhítsd pártfogásod által elhagyatott szerencsétlen
Felebarátnéid sziveiknek mély sebeit, mert a Teremtő megáld magadat,
feleséged, és gyermekeidet jólelkűségédért.“ Mellyre a Gazda: „Én, édes
Asszonyaim, a ti kinézéseitek és beszédeitekből sajtídom, hogy nem vagy-
tok és nem voltatok dib-dáb személyek. Nekem, kedves Asszonyaim, al-
kalmatlanságomra nem vagytok, és nem is lesztek, és innen, ha akarná-
tok, sem melhetnétek-el máshova, mert én el nem bocsátanálak. Marad-
jatok itten békességesen, míg Isten lecsendesíti ezen zürzavart, azután a
Mindenható segedelme által visszatérhettek lakhelyeitekbe. Én most épen
nem akarom tudakolni, kik voltatok? mert hiszem, hogy az három, vagy
négy napok mulva önkéntesen ki fog kerülni. De azt kérdem, a felesé-
gem adott-e ennetek?“ „Igenis adott, Isten ötet áldja-meg érette;“ vá-
laszolánk mi. Ezután a Gazda feleségének így szólla: „Kedvesem! készíts
jó vacsorát, hogy együnk mindnyájon; mert nekem az ételem akkor esik
legjobban, mikor idegennel együtt eszem az én kevés szerzeményem-
ből. Azután vess ágyat e nagy szenvedés alá vetett lelkeknek, hogy nyu-
godjanak csendesen velünk együtt az én békesség-szerető hajlékomban.“

Dec 2-dikáig, Csütörtökig minket mindennap háromszor tápláltak
jószívü Gazdáink. De ezen nap déleesti órájiban igen szomorúak kezdet-
tek lenni, és többet kinn, mint benn ültek. S valahányszor a házba be-
jöttek, mindenkor bus szemeket vetettek reánk, és bennünket mély só-
hajtságok között biztattak, hogy „fájdalmaink mellett csendesen nyugod-
junk, és ne tartsunk, semmi bántódástól, míg őket elevenen fogjuk látni.
Hanem az ők halálok után szánjuk-el mi is magunkat a kimúlásra.“ Sze-
meik a sok sirás miatt kiveresedtek volt; mellynek okát ki nem találhat-
tuk. Minekutána est leve, a Gazda néhány karót, két nagy botot, és ugyan
annyi vasvillát a házba beemelvén, azokat az ágya alá bevetette, és há-
rom fejszét az ajtó megé helyezettetett. Mi erősen rebegtünk! Azonban
a Gazda minket keményen biztatott, hogy semmit ne féljünk, míg ő élet-
ben maradand; mert az ágy alá és ajtó megé lerakott szereket házné-
pének és minekünk oltalmazására hozta be. „Kitől kellene tartani? kér-
dém én, talán bizony rossz emberek akarnak reánk ütni“ Melyre ő szo-
morúan: „Nem, de ha történetből valamely kötelező rossz ember találna
ide bejöni, szükséges, hogy legyen, honnan eszközt elővenni annak ki-
üzésére. Ne féljete, édes kedves Vendégném, ne-féljete, míg én élet-
ben leszek.“ Végzé, s azonnal kiment a marhájinak kostot adni.

Gazdánk kevés idő vártatva bejött, kinek homloka ránczait a gond és bánat fellegei lepték volt el. Gyermekeit a velünk általellenben volt ágyára egymás mellé leülteté. Maga és felesége a tűz mellé ültek-le, ez velünk, az az ajtóval szembe. Kik eggyről is másról is csendesen és megfontolólag beszélgettek együtt. Azonközben kilencz és tíz óra között kinn némű beszéd kezdett hangzani, mellynek hallására a Gazda tüstént felpattant és kiszaladt. A Gazdasszony pedig e ként biztata bennünket: „Ne ijedeztetek semmit, mivel mi el nem hagyunk titeket.“ De sűrű könyük csorgottak-le bágyadt szemeből! És mi ezer meg ezer következhető szerencsétlenséget forgatánk elméinkben!

A Gazda kinn sokat vetélkedett az odajöttekkel, és küldötte őket haza menni; de ők keményen tusakodtak a házba bejöhetni. Melly későre meg is lön, ilyen formán: A Gazda bejött elől és leült előbbi helyére, ezt követé három izmos Oláh, kiket az ajtó felől letelepíte. Ezeknek látásakor mi jó formán szusszanni sem merészeltünk. Csak hamar a Bejöttek közül a Magosbik ülőhelyéből felemelkedett, kit a Gazda mindgyárást megszölli, kérdvén, hová akarna menni? Mellyre az így szóllt „Vízet keresek.“ Ekkor a Gazdasszony Vojkicza nevű kised leányának parancsolá, hogy a korsót adja oda a Szomjunak. A ki a Gazda intésére előbbeni helyére leereszkedik, de a neki hevenyében oda-nyújtott korsóból nem ivott. És mintha valami gonosz lélektől ingereltetett volna, ismét felállott, s egyenesen felénk indúla. Azonban a Gazda férfiasan szólla neki: „Hallod-e! mit akarsz? és miért nem ülsz a kimutatott helyeden? vagy, ha nem tetszik, lódulj haza.“ „Meg akarom nézni, kik és mifélék vannak nálad?“ válaszolt a Kígyószívű. Kit a Gazda visszalökött, s harsogtatá felemelt szavait: „Ártatlanvér-szomjuhozó! Nem megmondottam, hogy légy becsületes ember, ha bejössz a hajlékomba? Mi bajod van nyomorult beteg Vendégnéimmel? Ha Isten nyúgodalmat engedett nekik ezen kis hajlékomban, azt miért irigyled? Te kárhozott pára! minek jársz az Eggyházba, és miért böjtölsz? különösen mért böjtölöd most a Karácsoni szent böjtet? ha ilyen megromlott, veszett szíved vagyon.“ A Vadérszű még tíz versen próbált hozzánk jöhetni, de kit a Gazda, a mi Védangyalunk, mindannyiszor visszatartóztatott. A más két Oláhok a történetet gúnyolva nevétek, gúnyolva nevétek a Gazdasszonyt is, a szüntelenül sirót, kinek csúfolódva mondának: „Ó, te boldogtalan miért és kikért pityeregsz? A Magyarokért! ezekért nem kell, mert ezekről gondoskodni fog az Oláh Nemzet, és ennek dicső Királya, a Szent Hóra, hogy rövid időn mindnyájon idöszüljenek. — Asszony, gyengeeszű Asszony! csudálkozunk hiú buzgó agodon!“

A ház Gazdája öszveszedte minden férfierejét, és katonai ügyességel elutalá hajlékából a mi életünkre törő Gyilkosokat. Továbbá a benn volt karókkal az ajtót belől erősen betámasztotta, a vasvillákat és fejszékét az ajtó mellé tette, és őmaga s a felesége az ajtóközöbnél keresztül feküdtek; amaz lefektében ezeket mondván nekünk: „Imádkoztatok Istennek, hogy én életben megmaradjak, mert úgy ti is élni fogtok. Én ide senkit be nem bocsátok. Jaj annak, a ki erőszakot teend szegény, de nyugalomszerető hajlékomon!“ Ez éjjel még csak a gyermekek sem aludtak.

Hasonlólag virradtunk-fel Dec. 4-dikére, Szombatra is. Midőn a falubeli Oláh Papnál volt Ribiczey nevű Ilyei Nemes hozzánk jöven, s látván, melly erőtlének vagyunk, kivált énmagam minő halál leánya vagyok, n. édes Anyámnak ezt javaslá, hogy „fogadjon szekeret és menjen-

be Dévára, hová az elutazás, (mint hiszi), már bátorságos; mivel a Vármegyébe feles Székely-Katonaság érkezett, és az Oláhok nem mernek az utakon és falukon annyira dühösködni, mint eddig.“ Kinek n. édes anyám: „Vaj mi örömmel indulnék be gyermekeimmal együtt Dévára, csak akadhatnék olyan istenes emberre, ki minket fizetésért oda bevitte. Melly fáradságáért akármennyit is kívánna, azt Donáth Antal öcsém, ki most Déván van, jó szívvel kifizetné.“ Erre a Nemes: „ezen utazásra jobbat és alkalmasabbat sem keresni, sem kapni nem lehet a ház gazdájánál. Ki Katona-léttére leghivebb szekeres és örző lehet az uton.“

Mind mimagunk, mind a Nemes a ház Gazdáját kérni kezdtük, hogy eddigi meghálálhatatlan keresztyénységét koronázza-meg azzal, hogy bennünket, kegyetlen kinzásokat, hideget, éhséget kiállottakat vigyen-be Dévára. Ki egy előre vonogatta magát, de minekutána egynéhányszor reánk nézett, így szólla: „Ám legyen, elmenyek, ha feleségem és gyermekeimhez vissza sem jövök többé. Elég örömemre válik nekem, hogy rajtatok, ártatlan Szenvedők! segíthetek, kiket szívem, lelkem sajnál, hogy ilyen keserves állapotra jutottatok. De az elindulás holnap, mivel vasárnap lesz, meg nem eshetik, hanem holnaputánra marad.“

Dec. 6-dikán, Hétfőn reggel, midőn a Gazda szekerét az utra mindenképpen elkészítette volna, egynémely oda termett falubeli Oláhok ötét e ként kezdték letanácsolni: „Ó, szerencsétlen! téged a Magyarok meg fognak ölni: ezért jó leszen, ha elindulásod előtt meggyónsz, és az utolsó kenetet is felveszed.“ (E beszéd alatt oda jött volt a felebb irt Nemes is, látni a mi elindulásunkat.) Melly koholmányok a Gazdát annyira megtántorították, hogy hozzánk igyen szóllana: „Én szánlak titeket, de veletek el nem menyek, mivel azt mondják imez Oláhok, hogy engemet Déván megölnék a Magyarok.“ „Ne hidd, édes Megszabadítónk, ó ne hidd! mert a Magyarok még örvendezni fognak azon, hogy te illy nyomorult Magyar lelkeket viendesz közökbe. S ezért azoktól dicséretet és ajándékokat is fogsz nyerni:“ mondánk mi; és velünk együtt a Nemes. Mellyre a Gazda megnémult.

„No mit hallgatsz? felriasztá a Gazdasszony a férjét némaságából. Ha te el nem méssz, elmenyek én. Eggy szempillanatot alatt kétfelé fésülöm hajamat, és üstökbe kötöm. Ezután felveszem a te más rendbeli Katona-köntösödet. Fejemre keszkenő helyett kalapot teszek-fel, és ezt a szemeimre jól bevonom, s elhajtom én az ökröket.“ Midőn a Gazda: „Elég, feleség, elég; ismétlen érzem, hogy férfi és katona vagyok. — Édes Asszonyaim! ime én beviszlek titeket Dévára; hanem nektek is gondotok legyen ám az én életemre, mint nekem volt a tiétekre.“ Ennekutána minket a legjobb móddal felhelyeztetvén szekerére, ezt elindítá.

A nagy havazás után jól megtöretett uton izmos ökreit sebessen hajtván a Szekeres, csak hamar, a Veczel terébe jutottunk. Hol egy, ezen falusi Szélbeli Oláh Katona, ki négy ökörrrel nagy szán gabonát vonatott, (mint maga azután erántunk létekor kijelenté) Dobra felé örölni. Ez szekeresünket távolról e ként szóllitá meg: „Hová, hová, Pajtás?!“ Kinek emez: „Dévára.“ „No hát ha oda indultál, folytatá amaz szavait, meggyóntál-e előbb otthon Papodnak, elbúcsuztál-e feleséged és gyermekeidtól? mert te Déváról soha többé vissza nem fogsz jöni. (Ezalatt a két alkalmatosság egymás mellett elhaladt, a Katonák pedig az egybe-találkozás helyén az út közepén megállottak együtt beszélteni). Olyan időre jutottunk, melyben nem tudja ember, miféle Nemzetnek adja-ki magát; mivel, ha a Magyar Oláhot talál elő, levágja; ha pedig Oláh akad

Magyarra, ezt az fejbe üti.⁴⁵ A többit nem érthették, mivel a Szekeresünk által meg nem állított ökrök előre elsiettek.

Minekutána meszire elhaladtunk, a n. édes anyám egy a szekérlészából kihúzott vesszővel az ökröket érintgetni kezdé, és ezek egynéhány perczenetek alatt annyira elvonák a szekeret, hogy Szekeresünket alig láthattuk. Ki minket mikoron beért, így szólt: „Ezer szerencsések, hogy az ökrök meg nem állottak: mivel az örölni ment Pajtásom annyira reábeszélt volt, hogy a Dévára való bemenetelről mondjak-e; hogy, ha ottan közel legyetek, a szekérről az út közepére letettek volna. — Bizony még most is gondolkozom, mitevő legyek, mert nagyon féltem az életemet.“ Kinek mi érzékenyül: „Hát ugyan te, merő feddhetetlen szív és jó lélek, reá vetemedtél volna azon kegyetlenségre, hogy minket félhaltakat, e dérben a pusztá mezőben az országút közepére letégy, és itten hagyj?“ Erre ő nem tudott mit felelni, hanem reménykedett nekünk, hogy ötet ne engedjük, hogy a Magyarok megöljék. Mélyre mi: „Ingyen se gondold, jó Keresztyén, hogy azok tégedet bántsanak, midőn te az ök rokonjaikat szabadítod meg a haláltól, és viszed a veszedelemből bátor-ságos helyre.“ „Jól vagyon, hogy most menet nem fognak hozzám nyulni, folytatá ő habozását, de visszatértemben megfosztandnak életemtől, s kedves hölgyemet és gyermekeimet nem ölhetem többé!“ „Ettől se tarts semmit monda lágyigéjével a szíven uralkodni tudó n. édes anyám, mert az öcsém Donáth Antal a Vármegye Tiszteitől számodra Passzuszt fog venni, mellyel bátran haza utazhassál.“ Ennek hallására vidámság ömlött-el arczain.

Midőn a Dévai Vár megetti Kepies-nevű hegy mellé, mellyen ma a Királyi Urodalom derék szőlője vagyon, jutottunk, a Ribiczey Ádámné szül. Horváth.Máriának a város végén volt Majorja felé kezdünk figyelmesen nézni, hol, az e melletti magos köhídon egynéhány Katonák, és ezeken idébb bizonyos távolságra egymástól három csapat vitézek valának. Kiket a Szekeres hogy megpillantott, ujólag rebegni kezdett, mondván: „Azok bizonyosan Székely-Katonák, kik az Oláhokra erősen haragusznak. S ezért jaj nekem!“ Kibe mi minden módon lelket igyekeztünk verni.

Azonban a vigyázó Katonák keményen siettek felénk közeledni. A hozzánk közelebb volt első-rendbeliek a szekeret csak hamar körülvevék. És ezt, hogy a hozzánk terjesztett kérdéseinkre gyenge-hangu feleleteinket jobban megérthessék, egy kovássá megállíták. Kik megtudván, hogy a Szekeresünk Oláh, ezt mondnyájon rendre megcsókolták, ölelték, simogatták, dicsőítették, és áldották úgy, a hogy a romlást nem-ismerő szíves, lelkes Székely-Magyarok szoktak áldani!

E Vitézek Szekeresünket felültették a szekérre, és az ökröket magok kezdték hajtani, s a közeledő második Csapatnak harsogni: „Ide, ide Atyafiak! lássatok csudát, egy Oláh Magyarokat szabadít-meg az Oláhok kegyetlenségétől, és istentelen meggyilkolásától!“ Azok is oda jövőn, az előbbiekhöz hasonlólag bánának Szekeresünkkel. Kit, nem-különben a többi mezőn volt és frisen a szekérhez tolakodott Katonák emberi szent szeretettel öleltek-által. És közönségesen ezt hangoztaták: „Szegény Magyar Véreink, hol és miként nyomorogtak annyi idő oltá, bámulásra-méltó, hogy meg nem haltak eddig. De, úgy tetszik nekünk, hogy itten semmi nem olly csudálatra méltó, mint az, hogy őket Oláh szabadítja-meg az Oláhok dühétől?“ Illyetének hallására Szekeresünk örömeben magán kívül ragadtatott!

Azon nap délutáni két óraker a város végéhez érkeztünk. Hol, az ottan állott Székely-Katonaság hasonlatos felebaráti érzések között idvezlette Szekeresünket és bennünket mindnyájon elkísért a szállásunkig. Mellyet a n. Donáth Antal Atyánkfiának, (kinek saját házában ömaga és a Principálisa n. B. Józsika Dániel valának szállva) n. Fejérváry Istvánné nevű Gazdasszonya Vám-utczában volt házánál kívántunk egyelőre szerezni. Hol beemelték minket egy szobába, mellynek földjére én, ki lábaim irgalmatlan nyiladozásai miatt sem nem állhattam, sem nem ülhettem, letétettem magamat, és itten lefeküdtem. A n. édes anyám n. hugommal a tűz elébe ült, és a Gazdasszonyt erre kéré: „Hogy Donáth Antalt hívassa oda. A Szekeresnek pedig mutasson jó helyet, hová marhájit beköthesse és elhelyeztethesse szekerét.“ Mellyre a Gazdasszony így szóllott: „Pontban minden meglesz.“

Azonban véletlenül betoppant n. Donáth bátyám hozzánk a szobába. Ki minket, elalélt lelkeket, meg nem ismervén, e ként szóllott a Gazdasszonyhoz: „Hát Kendnek micsoda betegjei vannak ujra?“ (tudván, hogy még fekszik azon szobában egy Dömsödi nevű nötelen szabómester.) Melly kérdésre sem a Gazdasszony, sem édes anyám semmit nem mondott. Hanem én kevés idő vártatva elkezdém: „Már édes Bátyám Uram! nem ismer bennünket.“ A ki ennek hallására nagyot jajdult, és kiszaladt a szobából; s nem soká vizsont bejött erősen zokogva. Kinek a n. édes anyám: „Ne sirj, szeretett kedves Öcsém! mert már mindenem tul vagyunk. Hanem tégy rendelést, hogy ez a mi megbecsülhetetlen jó Keresztyén, Breznyiki Szekeresünk, ki magamat és gyermekeimet Nov. 29-dika olta a maga hajlékában táplálta, gyámolította és örzötte ma regelig; és saját szekeren ide behozta: sem ő maga, sem ökrei semmi fogatkozást ne szenvedjenek. A ki a holnapi korányig itten maradand. Akkor ötet fizesd-ki szived nemességéhez képest, és ma készitess számára törvényes Passzuálist, melly nélkül fél visszatérni.“ Egy perczenet mulva annyi jó ételt és válogatott italt tétetett n. tisztelt Báyám a Szekeresünk elébe, hogy ez azt sem tudta, mellyikhez fogjon előbb?

Dec. 7-dikén, Kedden reggel n. B. Józsika Dániel a Szekeresnek husz Rftokat küldött ezüst pénzben, és Donáth Antal Bátyám hasonlóképpen husz ezüst forintokkal ajándékozta-meg azt. Kinek továbbá általadta a Menedéklevelet, és utravalót, bort egy, pálinkát félvedret, két nagy fejér czipót, és néhány font halat. Mellyeket elvevén a Szekeres, e szavakat adta-ki: [...] „Hogy csak az a Nemzet boldog, melly a maga becületét szereti, és hiven teljesíti törvényes tartozásait. Én, én, sokképen Szerencsés! melly meglegedéssel fogom hirdetni zenebonás Nemzetem fiainak a dicső Magyarok jószívűségét és nagyelkűségét! S melly büszkén gunyolodom-ki mind azokat, kik engemet holmi koholt szín alatt le akartak tanácsolni nemes kötelességem teljesítéséről, le akartak tanácsolni, hogy vetkezzem-ki az emberiségből, és ezeket, ezeket a nyomorult Betegeket, (reánk mutatván) ne tápláljam, és ide Dévára ne hozzam-be. Istenem! mint örülnék, ha e megpirítás jó utra téríthetné a Kegyetlenkedöket!“⁶ Többet is akart szóllani, de szívében elfojtódott, s érzékeny elbucsuzása után utnak eredt, részünkről örvendetes visszautazás kívánása között.

Ugyanezen napon a testvér-bátyám, Mátisfalvi Göttfy István is egy szomszéd faluból előjövén, a mi röviden elszóllott szenvedéseinken lett kimondhatatlan megilletődései után, a maga Dévára való beverekedését e szerint adta-elő: „Engem a Gyálumárei pálinkafőző feldulása

és égetése előtt, egy Bányász, ki az Oláhoknak istentelen készülleteiket megsajdította volt, valamely ürügy alatt magához hívott, bányászknötösbe felöltöztetett, és magával ide Dévára behozott. Hol szüntelenül Donáth Antal bátyám oldala mellett valék.⁴

Halhatatlan-emlékezetű Donáth Bátyám a maga házával általellenben, hová a tudva-levő okért be nem fogadhatott, a Lépa Demeter nevű Városi lakos házánál szegődött szállást nekünk, és bennünket ide ugyan csak ezen napon el is vitetett. Hol mindnyájon n. Farkas Mihály, Hunyad Vármegyei Orvos keze alá adattunk. Ki legelőbb is az én és n. édes Anyám fején volt sebek kitakarítása és orvoslásához kezdett, melyek mind addig takarítatlanok és gyógyítatlanok valának. Néhai édes Anyám három hónapi fekvése után felgyógyult. Magam egész eszten-deig feküdtem, mellynek első negyedében olyan sulyos beteg voltam, hogy minden pillanatban kimulásom látszott közeledni. A második negyedben az életre visszafordultam. A harmadikban kezdett valamennyire gyűlni az eröm; és így a negyediknek vége felé kezdettem egy-egy keveset járkálni a szobában a pácza segítségével. Az ártatlan hügom a balvállán lett nagy csomója, szenvedett sanyarú hideg és ijedség miatt szárazbetegségbe esett, és kilencz holnapokig tartott ágyba fekvése után meghalt!

Kinek terhes betegeskedése alatt Tógya Todor Dévára hozzánk bejövén, 1785. Jan. 6-dikán, délelőtt arról ezeket beszélte: „A mult év Nov. 4-dikén este, midőn Hora Drabantjai mindnyájunkat megtámadtak volt, és én tolvajt kiáltottam, és ez az ártatlan kis lyányka sikoltozott: egyik Vérengző engemet a mellyemen keresztbe ütött; melly ütés a gyermeknek balvállát is érte, és ez volt fő szülője mostani nyavalyájának. E kapott sebekkel elszaladtam, megtarthatni mind a magam, mind a kicsinyded életét. S e végre más nap reggel azt kezdettem fölele elhíresztelni, hogy ötet hügomnak fogadtam, s fel kívánom nevelni: de így sem volt bátorságos vele a faluban benn hálnom, hanem az erdőben hol egy, hol más helyen, mivel szüntelenül leselekdedek utánam a vérontók. És ez így folyt mind addig míg a kisedet Ilyére elvitték“ [...].

1785 Máj. 12-dikén, Déván esni szokott vásár alkalmatosságával azon Ilyei Oláh ki 1784 Nov. 29-dikén Szirbből a hügomat és köntösömet Ilyére elhozta volt, bennünket felkeresett. Kinek n. Donáth bátyám tizenöt Rftot ajándékozott és így három annyit mint amennyi az alkúvala.

Ugyanekkor a mi Breznyi Jótevőink, a férfi Forró János, és ennek hitese Flórinka minket legelőször meglátogatták. S a férj szíves beszédei között különösen imezeket mondá: „1. A mult esztendőben, Dec. 2-dikán délután szerfeletti búsulásunknak e volt az oka: „Engemet, mint Gazdát, az Oláh falusi törvényes szokás szerint, a Parasztok Birója, neki a falusi paraszt Közönségtől letett két pénzbeli díj mellett, ennek nevében megintett erre hogy titeket adjalak-ki, hogy ők öljenek meg. Mert ha nem, jaj leszen mind nektek, mind háznépemnek! Illyen szörnyű környülállások között én is a Katonaság Birójának két pénzt adván, a Parasztok Biróját visszaintettem, hogy a keze alatti Paraszt Közönségnek adja tudtára hogy se rajtam, se háznépemen, se Szállóimon, se pedig hajlékomon semmi erőszak ne téessék, mert esküszöm, hogy életével fizetend, a ki a mondottakat sérteni fogja. Mellyeket nektek akkor ezért nem adtuk tudtotokra, hogy még jobban is meg ne ijedjetek.

2. Az Ur Isten háznépemet és titeket megörzött a veszélytől; de a pogány Falusbirót, érdeme szerint megbüntette. Mivel ő, a ti falunkból lett eljövetelek után, két holnappal megdühödett, és nagy kinok között kiadta dagályos lelkét. Kinek ilyen szörnyű kimulása okául a falusi nép-ség ezt tevő, hogy ellenetek, ártatlanok ellen, olyan istentelenül töreke-dett!“

Ezen mi örök hálával említett Breznyiki Jótevőink életek fogytaig minden esztendőben gyakran meglátogattak bennünket. Kiknek szelid arcaikon meglepődéssel legelő szemeink mindég tisztelettel nézellették az egykori hív ápolás mennyeit! Nyugodjanak szent poraik békével! És kedves maradékaik láthassák azon boldogságnak valódi beteljesedését, mellyet ígér Isten a második parancsolatnak eme szavaiban: „És irgal-masságot cselekszem ezer iziglen azokkal, a kik engemet szerettek, és az én parancsolatimat megtartják.“

A Ezen oláh faluban, a n. édes atyám háznépén kívül, egy magyar sem la-kott.

B Hunyad Vármegyében és ezzel szomszédos Zarámban az oláhok nagyrészt öhitűek.

OASTEA ȚĂRĂNEASCĂ A LUI HOREA. STRICĂCIUNEA CE A AVUT CASA RĂPOȘATULUI LADISLAU GÖTTFY DE MĂȚIȘENI DIN PRICINA OȘTILOR ȚĂRĂNEȘTI ALE LUI HOREA

Relatate de Göttfy Borbála de Mățișeni, văduva răposatului Ponori Thewrewk János, agent ardelean, perceptor al arenzii dijmelor regești, asesor al comitatului Hunedoara și notar al bulgarilor din Deva. Prima carte ajutătoare (scrisă) în limba maternă pentru cunoașterea istoriei războiului țărănesc al lui Horea, la Pesta, tiparul la Colegiul Piaristilor, 1823.

(O gravură semnată:) Lehnhardt Sopert (cu explicația:) „Cetatea Devei astăzi“.

În 1784, răposatul tata, Ladislau Göttfy de Mățișeni, era comisar fiscal în cercul Ilia din comitatul Hunedoara aflat în Transilvania, pre-cum și notar al stăpînîlor domeniului Brănișca din aceeași localitate, lo-cuind, datorită zisei slujbe, în comuna Sirbi^A de pe acest domeniu, aproa-pe de ȋrgul Ilia. Iar la poarta locuinței sale stăteau de pază, după rîn-duielile de atunci, ziua și noaptea, doi contribuabili din sat, pe de o parte pentru ca orice porunci oficiale sosite acolo de oriunde și la orice vreme să se îplinească fără zăbavă, iar pe de altă parte pentru ca nici un străin să nu poată ședeia în sat fără știre și nici să poată trece prin sat neobservat.

Această severă pază era cu atît mai de trebuință cu cit la vremea aceea mulți ruși suspecti se ațineau pe furiș printre români sub cuvînt că fac negoț cu icoane. Ei erau bucuroși primiți și găzduiți de români și aceștia se străduiau să stea cu ei de vorbă în taină. Iar dacă stăpînirea îi muștra pe români pentru această greșeală, lor le era nu numai cu su-părare, ci se mai și încumetau a răspunde, precum urmează: „Zadarnic ne muștrați să nu stăm de voroavă cu muscalii, că noi vom face asta și

*de acum încolo; căci sintem neștrămutat incredințați cum că toți acei ce ne opresc a sta cu muscalii păcătuiesc împotriva lui Dumnezeu; iar muscalii au inimă neprețuit de bună și sint de o credință cu noi*⁴⁸.

Din aceste purtări ale românilor, toți maghiarii locuitori printre ei prooroceau lucruri rele, care s-au și împlinit în lunile noiembrie și decembrie ale pomenitului an! Căci atunci cetele țărănești ale lui Horea au schingiuit nenumărați fii și nenumărate fiice ale scumpei noastre națiuni, oameni maturi, tineret și prunci, iar acelora cărora providența nu le-a arătat, ca prin minune, drumul izbăvirii li s-au stins viețile. Și orice averi nobiliare găsite au fost prădate, iar localitățile arse!⁴

Dintre toate familiile maghiare nenorocite cu prilejul acestei amarnice întimplări, stricăciunea ce a avut casa dumnealui, părintelui meu, merită mai mult a fi băgată în seamă. Iar adevărul spuselor mele se va vedea din cele ce urmează.

Fiind comisar fiscal, dumnealui, părintele meu, avea îndatorirea de slujbaș — după obiceiul vremii — să se îngrijească de adunarea birului de la contribuabilii aflători în plasa domniei sale și să-l trimită judeului nobiliar respectiv. Pentru aceasta, ținea pe lângă dumnealui doi oșteni cu absid². Unul dintr-inșii, fiind maghiar de religie reformată din Ungaria, și-i zicea Mihai, iar celălalt era un român din Sirbi, pe nume Toader Todea. Ca și altă dată, dumnealui părintele meu i-a trimis pe aceștia, călări pe caii dumisale, ca în ziua de 1 noiembrie a anului pomenit să se ducă în satele de sub autoritatea sa la juzi ca să grăbească plata birului adunat și stringerea celui încă neluat de la oamenii.

În ziua de patru ale lunii zise, joi la amiază, oștenii cei cu absid sosiră în goana cailor în curtea casei dumnealui părintelui meu, oprindu-se tocmai la cerdac; iar maica mea — Judita Márkus-Deák de Covasna — stînd cu mine în ușa tindei, le vorbi într-acest fel: „Care-i pricina de goniți fără seamă, cum nu aveți obicei, de sint caii numai apă și spume?” Iar aceia oftară din adîncul inimii, răspunzînd: „Pentru numele lui Dumnezeu! E vai de noi! E vai de noi toți!” Drept care dumneaei, maica mea și cu mine sperîindu-ne rău, îi rugarăm să ne spună „Unde și ce au văzut, de la cine și ce au auzit ori cum li s-a întimplat?”. Și ei își urmară vorba așa: „Astăzi de dimineață noi am călătorit de la Bejan la Rovina și sosind acolo ne-am dus întins la casa judeului. Mergeînd, am băgat de seamă pe nepusă masă cum că în urma noastră umblă o ceată de români. Iar noi, observînd-o, am crezut că mulțimea se adunase văzîndu-ne pe noi și că se ducea acum degeaba la jude să plătească birul, așa că lăsarăm caii la pas. Însă românii ne ajunseră din urmă, impresurîndu-ne și începură a ne întreba pe dată: „Cînd am pornit noi acasă, prin ce sate am umblat și adunat-am oare bani mulți? Și, dacă i-am adunat, sint la noi ori ba?”. Iar noi răspunserăm scurt: „Voi știți bine că banii de bir nu-i ducem noi comisarului, că îi duc juzii satelor”. Apoi, intrarăm, cu gloată cu tot, în ograda judeului, dar era atîta mulțime încît n-am putut descăleca și ascultam călare, împreună cu judele, care ieșise și el din casă, vorbe ca acestea: „S-a isprăvit cu birurile! S-a isprăvit cu unгурii³. De-acum avem noi un crăișor bun: pe sfîntul Horea, iar acela fiind român ca și noi n-are să ne mai apese cu biruri; și el s-a jurat împreună cu nația lui să-i ucidă pe toți unгурii³, dîndu-le toate averile lor acelora ce sint de o lege cu el. Iar noul nostru crăișor, sfîntul Horea, a și început a-i ucide pe unгурii din comitatul Zărând⁴, unde au fost omoriți mulți nobili și prădate toate averile unгурesti ce s-au

găsit. Mai ales la Dealu Mare s-a dărimat țuicăria baronului Antal Józsiika, de a rămas numai cenușă. Căii aceștia pe care ați încălecat voi îi știm noi bine că sînt ai comisarului și știm că și el e ungur; așa că vă luăm caii, iar vouă ca unor foști oșteni vă poruncim să plecați degrabă din sat, pe jos, cu treabă bună, că altminteri e rău de voi“. Înțelegînd noi toate acestea, ne făcurăm cu ochiul, în taină, ca să scăpăm cu fuga și dînd pînteni cailor am ieșit în goană dintre răsculați, înainte ca ei să bage de seamă. Iar ei, văzînd că li s-au spulberat planurile de a ne lua caii, s-au pornit pe urmele noastre, înfuriați fără seamă, azvîrlind cu pietre și cu crengi și injurîndu-ne cu sudălmii strigătoare la cer, și ne amenințară aspru să ne oprim să le dăm caii. Așa ne-au alungat pînă în hotarul acelu sat, de unde au făcut cale întoarsă, tot suduind îngrozitor. Iar noi venirăm în grabă acasă pentru a spune cele întîmplate; și iată, de aceea avem noi fețele înspăimîntate, iar caii sînt nădușiți și plini de spume“.

Auzînd vestea îngrozitoare, dumneaei mama și cu mine ne-am înspăimîntat cu atît mai rău, cu cît dumnealui tata a călătorit cu două zile mai înainte la Bretea Mureșeană, unde avea treburi oficiale cu judele nobiliar Iosif Ribiczey, iar fratele meu mai vîrstnic, dar încă tot tinerel, Ștefan, fusese trimis spre sfîrșitul lui octombrie să recepționeze băutura făcută la țuicăria amintită mai sus. Așadar în privința lui tremuram la gîndul că îi vor fi pus capăt zilelor, cînd cu jăcuirea și pojarul de acolo.

Stînd pe gînduri dumneaei, mama, îi dădu prin minte ca, dacă cumva toate aceste grozăvii n-ar fi ajuns la știrea nepotului dumisale, Anton Donáth, slujbaş al băronului Daniil Józsiika la cîrtea din Brănișca, să se ducă la domnia sa, spunîndu-i cele auzite, ca nu cumva, din neștiință, să-l ajungă vreo năpastă. Pentru aceasta încălecă și, poruncindu-i să încalcece, îl luă cu sine și pe Mihai; oșteanul cu abșid, pornind către Brănișca, aflătoare în vecinătatea satului Sirbi.

Eu rămăsei acasă cu soră mea mezină, Maria, de șase ani și jumătate. Iar de cîte ori mă vedeau pe mine, ori pe ea, străjile din poartă prindeau a rîde cu glas mare, zicînd așa fel ca să auzim și noi: „S-a isprăvit cu toate cele“. Și șușoteau, rîzînd mereu, cu slujnica noastră Maria, o româncă din Sirbi, căreia eu îi spusesei că, în loc de a stîrni rîs, mai bine ar face să-și vadă de treabă. Drept care aceasta grăi după cum urmează: „Eu nu mai muncesc pentru voi“. Și în cîteva clipe se făcu nevăzută.

În ziua aceea, pe la vecernie, șosiră acasă dumnealui tata și, îndată după aceea, doamna maică-mea. Iar tata, auzînd cum a fost cu oștenii de abșid, puse să i se povestească, după care mama ne istoriși călătoria spre Brănișca în felul acesta: „După ce am făcut jumătate din cale, am găsit o ceată mare de români, unii stînd în picioare, alții șezînd, iar alții fiind tolăniți pe jos; fiecare avea în mînă o secure cu codoriște lungă ori o furcă de fier ori un ciomag. Trecui printre aceștia, neauzînd de la ei altă vorbă decît răspunsul la binețe. Urmînd mai departe dădui peste altă mulțime, întocmai și întrutoste ca și coalaltă. Cînd să trec prin mijlocul acesteia, cîțva români, după ce răspunseră la binețe, mă agrăiră așa: „Femeie! Unde vrei să te duci?“. Iar eu, răspunzîndu-le: „La Brănișca“, ei mă îndemnară așa: „Acolo n-ai ce căuta, căci de acolo au fugit toți slujbașii și toți domni. Așa că fă cale întoarsă, căci s-ar putea întîmpla ca oastea dinaintea noastră să nu-ți dea atîta cinstire, cînd te vei duce între ei, cită ți-au dat cei de pînă acum“. Uitîndu-mă atunci mai cu băgare de seamă, înspre Brănișca, mă îngrozii peste măsură, văzînd cetele

și mulțimea românilor adunată ocolo! Și, luîndu-mi ziua bună de la aceștia, mă întorsei din drum. Iar ei, primind binețele mele, îmi urară: „să mă ferească Dumnezeu pe mine, și pe toți ai casei mele, de toate relele“. Ajungînd la ceata dintii, cîțiva din ei mă întrebă: „De ce nu te-ai dus mai departe, că doar nu numai pînă aici ai pornit?“. Iar eu: „La Brănișca am vrut să mă duc, dar m-am întors, dacă aceia din ceata dinaintea voastră au zis sus și tare că acela la care am pornit nu-i acasă“. Iar la cuvintele mele ei au răspuns: „Știam noi încotro vrei să mergi și la cine. Și tot așa știam că, spre norocul său, acela la care ai pornit, adică Anton Donáth, a fugit din vreme. Iar ție îți dorim să te izbăvească cerul, împreună cu toți ai tăi, de toate relele“. Luîndu-mi rămas bun și de la aceștia, mă grăbii spre casă și, ajungînd spre capătul satului, m-am întîlnit cu un gornic de aici iar acestuia, întrebîndu-mă unde am umblat, i-am spus încotro am poftit a merge și care mi-a fost piedeca și îl rugai așa: „Spune-mi, rogu-te, om bun, de ce s-a adunat în felul acesta neobișnuit atîta mulțime de popor?“. Iar el: „Dumnezeu știe, că eu nu știu, destul că, după cite văd eu, din treaba asta au să iasă lucruri cu primejdie. Să dea atotputernicul să nu fii nici tu și nici ai tăi jertfă răului ce va să urmeze; căci bărbatul tău, care ne-a fost de ajutor oricînd, mare folos și ușurare ne-a adus“.

Curînd le-am istorisit și eu că în lipsa dumnealor, părinților mei, în ce fel au rîs străjile și cu slujnica, șușotînd între ei, și am arătat cele spuse de dinșii, precum și cum slujnica s-a făcut nevăzută de pe lîngă casă.

Întîmplîndu-se acestea, după cum am arătat, dumnealui tata a trimis să-l cheme pe judele satului, Ion Bojan, împreună cu jurații, și dîndu-le banii de bir adunați, aflători la ei, trei sute florini renani, precum și crisoarea privitoare la ei, i-a întreat pe oameni: „De ce s-au adunat pretutîndeni atîta mulțime de români și adevărat este că în comitatul Zărând au ucis maghiari?“. Iar judele satului: „Ce are să fie de acum încolo nu știu: dar aș zice să nu dormiți acasă în noaptea ce vine. Bine va fi să veniți să dormiți la mine, în capul satului; avem să vedem ce se va mai întîmpla pînă mîine dimineată. Aici, acasă, lăsați-le toate ferecate, sub paza străjilor. Iar eu am să rămîn aici, cu alți doi, ca să vă însoțim; ceilalți să se ducă acasă“. Și se duseră.

Acum, dumnealui tata incuie totul și ne îmbrăcarăm toți, dumnealui, doamna maică-mea, eu și sora mezină, în straietele de iarnă. Eu însămi mi-am legat pe cap o năframă și mi-am îmbrăcat, peste rochia de flanelă, blana cu mișele în afară, incingînd-o peste mijloc cu altă năframă. Îmbrăcîndu-mă astfel, mi-a dat prin gînd, mie, celei cu minte de copil, că, deși iubiții mei părinți nu mănîncă de cină, eu și cu sora mea vom fi poftînd să mîncăm, dacă vom avea ce; de aceea, scosei dintr-un puiuc al mesei o jumătate de clapon fript, o bucată de brînză de burduf și două piînișoare, le învelii într-o față de masă și, punîndu-le într-o traistă, le luai cu mine. În vremea asta amurgise. Noi însă ieșirăm cu toții din casă, iar dumneaei mama incuie și ușile din afară.

Pornirăm pregătiți astfel și veniră cu noi: judele satului, jurații și Toader Todea, care o purta în brațe pe sora mea, iar în urma mea oșteanul de absid, Mihai, care îmi ceru traista, dar eu nu i-o dădui, și, copi-lăroasă fiind, mi-o atîrnai de gît.

Lîngă măcelărie coborîrăm la pîriu, de pe un delușor, apoi trecurăm valea și trecurăm pîrleazul din gard, în grădina lui Toader Iernilă, unde

incepurăm a sui un alt delușor micuț; pe nepusă masă, răsunara însă împrejurul nostru o mulțime de șuierături, în chip de semnal, fără vorbă, nu se auzea nicicât; după aceea, văzduhul fu zbuciumat de tropote mari, răpăit aspru de pari rupți și scrișnetul înspăimintător al gardurilor de pe la grădini. Atunci dumnealui tata strigă întrebând: „Opriți! Cine sînteți și ce treabă aveți?“. Dar, în loc de răspuns, au început a-l lovi, a-l bate și a-l stilci fără cruțare și auzii pe dată vaietele lui amar-nice și strigătele de îndurare spre numele viului Dumnezeu, zicînd să nu-l canonească deoarece nu săvîrșise nici o răutate. Îndată, după aceea, Toader Todea strigă: „hoții!“, iar sora mea mezină prinse a țipa și dumneai maică-mea se văita amarnic și cerea îndurare de ți se rupea inima. (N-am auzit vorbă de-a oșteanului de abșid Mihai. Se poate întîmpla că vreun dezlănțuit l-a lovit dintr-o dată, în așa fel, încît i s-a tras moarte îngrozitoare, pe loc. Căci nimeni nu l-a mai văzut niciodată după aceea). Și toate acestea se puteau desluși și pricepe bine, căci atacatorii nu rostiseră încă nici o vorbă.

Intr-acelea, eu fugii pînă la virful delușorului și — văzînd că trei români, dintre care doi erau înarmați cu ciomege, iar unul cu o furcă de fier, s-au luat după mine — începui a fugi dinaintea lor, pe cît mă țineau puterile, cotînd cînd într-o parte, cînd în alta. Curînd, însă, unul din ei mă ajunse din urmă și mă lovi în ceafă cu atîta putere, încît, îndată, pu-sei un genunchi în pămînt; dar n-am dat vaiet, căci, încă de cînd auzisem primul șuierat, mi se încheștaseră dinții de frică. Ridicîndu-mă după cîteva clipe, fugii mai departe, însă unul din atacatori, ajungîndu-mă din nou, mă lovi atît de tare în spinare, încît căzui la pămînt, pe partea stîngă; spre norocul meu, traista cu merinde, atîrnată de gît așa, dintr-o joacă de copil, mi se așternu, ca prin minune, peste creștet. În felul acesta, o bună bucată de vreme, loviturile neîndurătoare ale acelora nu-mi atinseră capul, ci numai traista; așadar, atunci, încă, țeasta mea scăpă nezdrobotă. Băgînd de seamă, începură a șușoti între ei (căci cu glas tare nu prea vorbeau) cum că în traistă s-ar afla bani, cu care eu am vrut să fug; din pricina aceasta, unul o înșfăcă să mi-o ia, însă cureaua mi se agăța de bărbie, așa că mă ridică și pe mine în sus. Dar, scoțînd cu un deget cureaua de sub bărbie, încetișor, le lăsaî jăcuiților traista cu închipuita comoară dintr-însa și căzui din nou în rîna stîngă pe pămînt. Iar aceia au deschis traista acolo, pe loc, și de bună seamă că nu găsiră bani într-însa, unul mă lovi strașnic în creștet, spărgîndu-mi-l, încît locul se vede pînă în ziua de astăzi; apoi apucă înfuriat una din pul-panele jocului meu, ca să mă despoaie de el. Însă cum îl încinsesem bine peste trup și zăceam acolo ca o moartă, nu-i veni ușor să-l tragă de pe mine. Văzînd așa, ceilalți doi îi șoptiră ortacului lor: „Las-o dracului că-i moartă de mult. Hai degrabă cu noi, că ceilalți vor fi fiind de mult la casa comisarului“. Omul dădu drumul jocului, dar îmi mai sparse capul o dată, deasupra urechii drepte, locul văzîndu-se de asemenea pînă în ziua de astăzi. Apoi, plecară în goană tustrei.

După ce se îndepărtară, mă ridicai, însă căzui din nou la loc, căci simțeam o nespusă amețală în creștet, cînd mă aflam în picioare. Încercai iarăși să mă ridic, dar căzui din nou la loc! După multe încercări, stăteam, în sfîrșit, pe picioare, pornind din locul acela; pășind însă tot cădeam în genunchi, în răstimpuri, din pricina mării slăbiciuni; deodată simții că de pe frunte îmi curge peste ochi, nas și gură, ceva umed și fierbinte cu atîta prisosință încît nici nu puteam vedea cu ochii și

abia mai pridideam să mă șterg cu dosul palmelor ca să apuc a zări cite ceva. Umzeala aceea era sîngele cald, scurs din rănile adînci ale creștelui meu!

Chinuindu-mă așa, o văzui pe slujnica noastră venind spre mine, iar cînd ajunsese în dreptul meu, mă agățai cu amîndouă mîinile de ea și mă rugai abia gîfîind: „Marie! Pentru numele lui Dumnezeu, ascunde-mă undeva, căci mi-e sfărîmată țeasta și mă tem că au să mă ucidă răsculații“. Iar ea răspunse: „N-am unde să te ascund, fără doar aici între jirezile de fin din ocolul la lîngă casa lui Toader Iernilă“. Iar eu: „Tremur gîndindu-mă că au să mă găsească, dacă or da nutreț vitelor și au să mă străpungă cu furca de fier“. Iar fata: „Gospodarii nu-s acasă și apoi nici vitele nu-s încă aduse la iesle“. Și, ducîndu-mă la grădina de lîngă jirezi, mă ajută să mă sui, dar nu și să mă cobor din vîrful ei, dincolo, deoarece se supăraseră că o mînjisem cu sînge. Lipsită de puteri, căzui de pe gardină pe pămînt și mă tîrîi cu mare greutate, în genunchi, între jirezi, culcîndu-mă lîngă una din ele. De acolo, cu groaznică spaimă și dureri, auzeam amarnicele gemete ale scumpilor mei părinți, dar nici un țipăt al dumneaei soru-mea.

După ce mă culcai, am stat sub apăsarea leșinului, multă vreme, că se lumina aproape de ziuă, cînd îmi revenii în simțiri. Tremuram de frig, ca frunza plofului, iar năframa udă de sînge de pe cap înghețase bocnă. Atunci nu mai auzii vaielele dumneaei maică-mea, dar le auzii pe ale dumnealui tata, înspre casa popii românilor.

Simții o nouă groază înfiorîndu-mi vinele și îmi zisei că bine va fi să plec de acolo cît mai degrabă și ieșind cu multă caznă din ocolul cu fin, în uliță, pornii spre moara baronului Daniil Józsika. Cînd să trec agale podețul de peste apa ce curgea pe roțile morii, auzii din spate un tropăit groaznic și, uitîndu-mă repede înapoi, văzui alergînd spre aceeași moară, pe drumul dinspre pădure, o ceată mare de români. Tocmai de aceea, grăbii din toate puterile spre casa morii, iar cînd sosii la poarta ei, văzui pe prispa morii, așezată în partea cealaltă o mulțime de români nespus de gălăgioși. Spre norocul meu, așestia nu mă zăriră. De la poartă, mă grăbii spre casa morii, dar găsind ușa încuiată, nu îndrăznii să grăiesc să-mi deschidă, ca să nu afle românii că eram acolo, ci mă ascunsei într-un coteț de giște gol din apropiere. După puțină vreme, morărița ieși din casă cu cele două fete, căutîndu-mă peste tot prin preajma cotețului; ba se uitară chiar înăuntru, dar nu mă văzură, căci m-am ascuns bine pe după ușă. Între timp, auzind că morărița le șoptește fetelor: „Pe aici trebuie să fie, dacă a încercat ușa casei“, eu am pîndit printre grinzi să văd dacă mai este și altcineva prin preajmă, în afară de morărița și de-ai casei și, înțelegînd că nu era, am grăit încet către morărița. Iar aceasta, fiind frig afară, m-a chemat în casă îndemnîndu-mă să nu-mi fie frică de nimic, căci n-are străini în casă. Iar înăuntru în odaie mi-a spus așa: „De cum am auzit umblet pe la ușă, și n-am auzit vorbă, am știut că e acolo cineva dintre ai voștri și de aceea am ieșit să-l găsesc“.

În zorii zilei de vineri, 5 noiembrie, morărița m-a încuiat în cămara ei, care fiind înjghebată din birne și nefiind lipită, m-am uitat cu amărăciune cum cărau românii averile jăcuite, aducîndu-le de dimineată pînă seara, pe pomenitul drum de țară, dinspre Ilia, parte în căruțe, parte pe cai și parte cu spinarea.

În dimineața aceleiași zile, către ceasurile nouă, a început mare sfat în ograda casei morii. Și uitându-mă afară printre birne i-am văzut stînd în fața casei pe judele și pe jurații din partea locului, și am auzit cum acela a grăit cu glas tare: „Leși morare să ascuți porunca sfintului Horea, noul crăișor al neamului românilor!“. Ieșind morarul, judele urmă să strige astfel: „Porunca noului nostru crai, sfintul Horea, este aceea: orice român care a ascuns un nobil sau care are să-l ascundă de acum încolo, hrănindu-l zi de zi cu mîncare și băutură, are să fie tras în țepă tocmai în fața casei lui, de cum se va afla lucrul; iar toți ai românului păcătos au să fie încuiați în casă împreună cu nobilul ascuns și au să se ferece pe dinafară ușile și ferestrele și au să se așeze pe acoperiș încă o dată pe atîtea paie cîte se află acolo, împreună cu casa de român care i-a fost mai credincioasă lui decît măritului nostru crai nou, sfintul Horea“. Ascultînd morarul acestea, cu înfricoșare, a îngenuncheat înaintea judeului și după ce își făcu semnul crucii, plecînd capul înspre pămînt, ridică brațele spre cer, strigînd aceste cuvinte: „Trăiască noul nostru crai, sfintul Horea! Eu mă jur pe toți sfinții că, împreună cu toată casa mea, am să-i împlinesc toate poruncile“. După aceea intrară cu toții în casă unde începură îndată a vorbi despre schingiuirea și prădarea noastră, zicînd că n-au știre decît despre tata, cum că zace la popa român, spîrcuit rău și de ceilalți nu știu nimic. Și că tocmai din pricina aceasta a fost trebuință să-i scoale pe săteni, dimineața devreme, bătînd clopotele în dungă, ca să ne caute cu toții prin desișul de răchiți de pe amîndouă malurile pîriului, pînă în jos la Bretea Mureșeană, că dacă singele cald ne va mai fi dus vreo bucată de drum, și apoi am murit, să ne înmorminteze în vreo groapă, ca să nu ne găsească rimătorii lor și să ne mănince, iar mai tîrziu ei înșiși să mănince acești rimători. După acestea se împrăștiară.

Îndată morărița veni la mine, zicînd: „Nu știu de fel ce să mă fac cu tine, că odată și odată are să se bage de seamă că te afli la mine și atunci e moarte pe capul nostru al amîndurora“. Iar eu: „Doar nu vei fi vrînd să mă dai pe mîna ucigașilor! Nu-ți aduci aminte că ai fost de-a casei?“ Iar femeia mișcată: „Nici eu, nici nimeni din ai casei n-are să te dea; ba, de cum s-ar întuneca, te voi ascunde într-un loc mai sigur, depărtat de casa mea și astfel și de primejdie și pînă atunci mă duc să-I văd pe tatăl tău“. Am rugat-o și eu, foarte frumos, să le îplinească pe acestea și să-i spună tatii, pe ungurește, unde mă aflu (Morărița, fată de iobag, fusese slujnică la cuhnia la curtea contelui Gyulai din Luncoi, în comitatul Zărand; de aceea știa grăi pe ungurește). Și o mai rugai să-i spună tatii că cu țeasta crăpată și plină de sînge, cum mă aflam, îi sărut de mii de ori mîinile ca unui părinte și că n-am știre pe unde să fie mama și sora mea mezină. Morărița se duse.

Întorcîndu-se, îmi aduse următoarea veste amarnică: „Taică-tău se canonește în mijlocul casei popii, pe un maldăr de paie acoperite cu pelevina lui și are sub cap dulama, fiind acoperit cu cojocul său. Trupul îi este spîrcuit tare, falca îi este ruptă, iar ochii îi sînt cît ouăle de găină și-s bulbucăți, iar vinele dintr-înșii s-au umplut cu sînge și din pricina aceasta i s-a stricat vederea. Mai departe, îi este mereu sete, că și eu, cît am stat acolo, i-am dat de multe ori să bea dintr-o cofă nouă și l-am întrebat de ce bea atîta, iar el mi-a răspuns că are mare fierbințeală și arde pe dinăuntru ca și cum s-ar afla într-un cuptor încins. Întrebîndu-l în ce fel ajunsese la popă, a zis că tare anevoios a putut să se

tirască pînă acolo în brinci (căci unul dintre țărani îi făcuse cu securea o rană de moarte în osul piciorului drept) și că popa nu voise să-i dea drumul în casă; numai după îndelungate rugăminți l-a primit, dar cu făgăduința că va pleca de acolo după scurtă vreme. Pînă la urmă i-am spus că tu te afli la mine și am adăugat tot ce i-ai trimis vorbă prin mine, întrebîndu-l unde vor fi fiind maică-ta și mezina, că nici tu nici eu nu avem știre. Întelegînd acestea, a plîns cu lacrimi însîngerate, rugîndu-mă să te îngrijesc bine și să caut a afla despre maică-ta și sora ta, iar mîine dimineață să mă duc iar la dumnealui. În timp ce acestea se petreceau astfel, veniră la taică-tău români sosiți din alte sate, chipurile că voiau să afle cît bir mai rămăsese; iar el le răspunse întocmai, la toate întrebările. Îndată ce mi le spuse acestea, morărița ieși din cămară.

Tocmai atunci sosiră acolo, cu mare zgomot, zece români, care se sfătuiu așa: „Cum să ardem Deva pînă o facem cenușă, căci — ziceau ei —, dacă punem stăpînire pe ea, apoi supunerea Ardealului nu mai înseamnă mare lucru“. Mai cu seamă unul dintr-înșii începu a se sfătui așa: „Deva e ușor de cucerit prin foame; dăm foc orașului și ne instăpînim pe metereze, iar ungurii de sus din cetate au să piară de foame, neavînd hrană (Această cetate dăduse adăpost mării părți a nobilimii fugite din comitatele Hunedoara și Zărand și-i apăra, de nu i-au nimic pe toți, românii răsculați!). Iar altul se împotrivi după cum urmează: „Da, dar dacă în vreme ce noi aprindem orașul și luăm meterezele, cei din cetate ne împușcă pe toți grămadă cu tunurile?“ Un al treilea strigă: „De asta nu mă tem, căci în cetate nu se află cele trebuincioase împușcăturilor“. „Mai bine ar fi să nu ne apucăm de una ca asta — grăi al patrulea, cumpătat — că hai să zicem că ne instăpînim în Deva, dar ce ne-om face cu celelalte orașe, că-s mai mari ca Deva?“ Al cincilea: „Să fie o dată Deva sub stăpînirea noastră, că apoi zidurile celorlalte orașe le dărîmăm și cu ciomegele!“ Îndată după el grăi al șaselea: „La ascultați! Voi vorbiți numai aici, dar nu sînteți în stare să cumpăniți urmările“. „Și ce altă urmare ar putea avea lucrurile, decît aceea că noi îi vom ucide pe toți ungurii, luîndu-le averile?“⁴³ — zise, îngîmfat, cel de mai înainte. „N-ajungem noi să facem aceasta, ortace! Că fost-am eu pretutindenii prin astă țară a noastră, precum și în țara ungurească unde sînt unguri cîtă frunză și iarbă și fiecare e atît de voinic încît numai zece dintr-înșii să vină în satul nostru, călări și cu săbiile scoase din teacă, apoi ne taie pe toți grămadă, ca pe niște coceni de varză. Și nici gînd să nu se scoale ungurii împotriva noastră, de cum or auzi vestea răzmeriței. În patru, cinci zile, vestea răscoalei noastre zboară pretutindenii și atunci neamul unguresc are să întoarcă împotriva noastră primejdia ce i-am pregătit-o noi. Într-adevăr, mai bine ne-ar fi fost nouă, neînvățați și slabi cum sîntem, să nu ne fi sculat împotriva acestui neam învățat și aspru“. Vorbele acestea stîrniră o larmă nespusă printre ceilalți. O parte dintr-înșii să lăuda cu presimțirea fericirii de după ducerea la îndeplinire a planului început; altă parte îl blestema pînă și pe cel ce scornise atacul și mai cu seamă uciderile. Așa, neînțelegîndu-se între ei, se împrăștiară. Și vremea prindea a amurgi.

Venind înăuntru, la mine, cu mare grabă, morărița zise: „Am să te duc de aici între jirezile de fin ale baronului Daniil Josika, aflate în loc îngrădit, în sus de moară“. Iar eu: „Dar dacă jăcuiitorii au să le care de acolo, fiind ale moșierului? Atunci au să mă străpungă cu furcile de fier“. „Voi avea eu grijă de tine — mă îmbărbătă morărița — și, cînd

am să bag de seamă că vreau să ia finul de acolo, am să te ascund în altă parte din vreme“. Ii răspunsei deci: „Bine, dar dacă au să vină după fin la o vreme când nici tu n-ai să fii de față sau nu afli din vreme ce au de gând?“ „Lasă și vino, îmi zise ea minioasă, căci eu la casa mea nu te mai pot ține“. Și mă îmbracă cu o iie de româncă și cu cojocul meu pe deasupra ei, iar celelalte straie mi le opri la ea. Între timp, veni acolo slujnica noastră, pe care o rugai să mă însoțească, dar se codi, zicînd că nu îndrăznește; însă, la rugămintile și îndemnul morăriței, făgădui să vină cu mine, înspăimîntată și spîrcuită. Atunci, morărița și cu slujnica mă conduseră pe dată între jirezi. Acolo o rugai din nou pe femeie să bage bine de seamă la vremea când se va căra finul sau mai bine să nici nu mă lase acolo, căci dacă mă va ajunge vreo nouă nenorocire, din pricina nebăgării ei de seamă, să știe că are s-o bată Dumnezeu. Iar ea, mișcată: „Nu te teme, fătută nefericită, nu te teme, căci îți făgăduiesc bună seamă și mă leg să te iau de aici înainte de căratul finului; numai acum nu te mai pot ține la casa mea, căci răsculații m-au amenințat zicînd că de vreme ce n-au putut-o găsi nicăieri pe maică-ta și pe mezină, și nici pe tine, au să vă caute la mine, incredințați fiind că vă ascundeți sub acoperișul meu. Stați aici liniștite amîndouă și nu vă clintiți nicăieri; peste puțină vreme am să viu iar încoace“. Și zicînd acestea ne lăsă acolo.

Peste o jumătate de ceas începu să burnițeze ploaia; zgomotul ei molcom, ce te îndemna la somn, fu tulburat pe neașteptate de larma și strigătele iscate la casa popii român, aflată peste drum de jirezi; spaime noi îmi sfîșiau inima. O trezii pe slujnica adormită lângă mine și-i spusei că răsculații fac larmă mare la casa popii și că poate vor să vină să ia finul. „Ba zău vor să-l ucidă pe tatăl tău — zise fata oftînd — căci la amiază am auzit cum că, de îndată ce se va însera, au să-l scoată din casă în ogradă și îi sparg capul sau îl împușcă“. Nici nu apucă fata să isprăvească aceste cuvinte, cînd auzii lovituri grele și vaiete amarnice de gîas tremurat, iar după ce acestea slăbiră, treptat, o împușcătură; apoi gemetele încetară cu totul!

Nu sînt în putere să-mi descriu starea de atunci! În răstimpuri slujnica mă zgîlția, zicînd: „Pentru numele lui Dumnezeu! Vino-ți în fire, că am s-o pătesc și eu din pricina ta“. Între timp se auzi altă larmă, pocnet de bice și uruit de căruțe, răzbind prin văzduh. Iar eu o apucaii pe fată, îngăimînd: „Acum, de bună seamă, vin după fin“, iar ea: „Se poate, căci sînt tare pe aproape“. Și, într-adevăr, morărița mă și prinse de mîna dreaptă, zicînd: „Hai, repede, că au venit căruțele să ia finul“. Dar nu mai aveam putere să umblu! Din pricina aceasta, morărița și cu slujnica m-au tras dintre jirezi, ridicîndu-mă pe gardină, lângă care, pe din afară, stătea feciorul morăriței și m-a luat în spinare, suind cu mine o coastă pînă în vîrf, iar acolo mă puse jos, că nu mai era în stare să mă țină în spate. De acolo, ținîndu-mă fiecare de cîte o subțioară, morărița și cu slujnica, mă duseră la o anumită depărtare. Cînd îmi pierdii cu totul simțirea, mă mai tiriră pe mîini, pe jos, cîtvă, apoi feciorul morăriței mă luă iarăși în spinare și mă duse în livada unui român ce locuia lângă un desiș; în livadă, mă lăsă lângă ușa uscătoriei de poame. Iar morărița grăi astfel: „Stai liniștită aici, că noi trebuie să ne ducem să vedem cum se cară finul. Dar după ce se va isprăvi, am să vin la tine să văd ce-i de făcut“. Mă lăsară cu toții. Nici rugămintile mele, nici ale morăriței n-o putură îndupleca pe slujnică să rămînă cu mine.

Zăceam singură și amețită pe pământ în întuneric. Nu peste mult, urechea mea prinse zvon de umbrietă și mi se păru că cineva caută ușa uscătoriei; nu îndrăznii nici să mai răsuflex. Înșă auzii glasul morăriței, zicînd așa: „Aici trebuie să fie, căci numai adineaori am lăsat-o“. Apoi, găsindu-mă pe dată, mă îmbărbătă: „Nu te mai întrista atîta, că e aici și maică-ta și de acum înaintea n-ai să mai fii singură“. Îndată, prin întunecimea deasă a suferințelor, o lumină și consolării începu să pîlpeie, pentru mama și pentru mine, căci ne găsiserăm!

Întrebînd-o pe dumneaei maică-mea unde fusese de joi încoace și cum a ajuns la morăriță, dumneaei mi-a răspuns așa: „După plecarea țaranilor, m-am dus de pe locul omorului spre casa lui Toader Iernilă, unde, văzînd că ușa este încuiată, am privit împrejur, căutîndu-mi un cotlon în care să mă ascund. Și, dînd cu ochii de o scară rezemată de locul pe unde se suie în pod, m-am suit pe dată și m-am ascuns după horn, unde m-am canonic aproape pînă acum. Ziaua nu puteam să cobor, căci fiind acasă gospodarul și copiii săi, nu voiam să mă dau în vileag în fața lor, iar seara de cum se lăsa amurgul, stingeau focul cu apă, încuiiau ușa și plecau cu toții de acasă, așa că n-a fost cine să ridice la loc scara luată de la gura podului. Acum m-am dus la gura podului cu hotărîrea de a cobori cumva, ca să mă duc la morăriță. Stînd așa îngîndurată, am băgat de seamă că gospodarul s-a întors și, cum stătea în ogradă, i-am grăit, iar el m-a întreat, înspăimîntat: „cine sînt“. Iar eu m-am speriat foarte, dar îmbărbătîndu-mă dintr-odată, i-am răspuns: „Eu sînt nevasta comisarului“. „Cînd te-ai suit acolo?“, întrebă el iar. „Joi seara“ am răspuns eu. După care el, cu asprime în glas: „Cum ai îndrăznit să te sui în podul casei mele, fără voia mea?“ Iar eu: „Așa, dragă Iernilă, ca una ce am avut încredere în voi de pe urma binefacerilor față de tine și de ai casei tale; că am tras nădejde să-mi faceți și voi la fel un bine, în starea asta a mea jalnică (Răposata maică-mea a hrănit-o un an de zile pe nevasta lui Iernilă, cînd femeia zăcuse și i-a mai arătat casei lui și într-alt fel bunăvoință.) Și chiar te rog să-ți amintești de bunătatea mea față de voi și să-ți aduci aminte mai cu seamă că este un Dumnezeu care te va pedepsi pe tine și pe ai casei tale, dacă veți fi nerecunoscători“. Cuvintele mele îl înmuiară; omul grăi așa: „Hai, spune ce poțeste de la mine. Ce să fac?“. „Pune aici o scară, să pot cobori, însoțeste-mă pînă la moară și nu spune nimănui unde am fost și încotro m-am dus“. El, oftînd adînc, zise: „Multe îmi ceri deodată!“ „Eu v-am făcut vouă și mai multe“ — răspunsei eu. Pînă la urmă aduse scara și grăi: „Vino jos, fără frică, de mine n-ai a te teme“. Coborînd de acolo, am pornit cu el spre moară, dar pe unde voia el să mă ducă vîia o mulțime de oameni, așa că îl rugai din nou: „Om bun! Nu mă duce dinadins la primejdii“. Iar el: „E întuneric și n-are să te vadă nimeni. Dar, dacă ți-e frică, vino prin altă parte“. Și mă duce fără nici un necaz la morăriță.

Se crăpa de zorii zilei de sîmbătă, 6 noiembrie, cînd morărița ne scoase din livadă și — trecînd cu noi de pe hatul împădurit, peste drumul de țară către Ilia — sosirăm la un gard, peste care ne ajută pe amîndouă să trecem; apoi, ne așeză între niște tufe dese, cam la un stîngen de gard, făgăduindu-ne să ne aducă merinde îndată ce se va face ziaua. Cu acestea, se duse.

Noi am zăbovit acolo toată ziaua de sîmbătă, dar morărița nu veni să ne vadă. Ne uitarăm pînă pe înserat cum cărau românii averile jăcuite,

dinspre Ilia spre păduri. Clipele noastre se scurgeau în tremur neîncetat, temându-ne să nu dea peste noi cîinii jăcuiitorilor și, cu ajutorul cîinilor, și jăcuiitorii! Doream să vină noaptea, ca să ne putem cățara mai sus, adică mai adînc în desîș.

De cum se lăsă întunericul, pornirăm din locul acela, rătăcind printre tufele dese, ca unele ce nu cunoșteam locul. În răstimpuri, cădeam la pămînt din pricina slăbiciunii și a desîșului încilcit, iar cojoacele noastre noi se făcură ferfeniță printre ghimpii mărăcinilor. În zorii zilei, ajunserăm în vîrfului unui deal. Privind în jur, spaima ne doborî la pămînt, căci pretutindeni văzurăm lucruri de jale: sate în flăcări și localități pustite. Și ne pieri toată nădejdea de a putea rămîne în viață!

Duminică dimineața, în 7 noiembrie, dumnezei mama, alegînd în vîrfului aceluiași deal niște tufișuri dese, grăi așa: „Fata mamei, să ne ascundem aici și să nu ne mai clintim, nici de-o fi să pierim de foame. Dacă e să avem zile de trăit, Dumnezeu ne va arăta calea scăpării“. Ne așezarăm amîndouă acolo în desîșul acela, unde ne-am canonit pînă în 18 noiembrie, zi de joi. Ședeam sau zăceam la pămînt, zi și noapte, atît de înapămintate, încît nici să respirăm, cum trebuie, nu îndrăzneau. Zborul ușor al unei păsări, o frunză care se clintea ne dădeau iar și iar altă stringere de inimă. Vremea era mai mult umedă și rece; numai arareori ieșea puțin soarele. Ziua, dar mai cu seamă noaptea, ne era tare frig. Bucățile ce ne mai rămăseseră din cojoace sînd mereu în umezeală, căptușelile lor putreziseră aproape de tot și n-aveam ce să ne ferescă de brumă. Nu pofteam mîncare, dar, din pricina durerilor mari, ne era mereu sete. Care sete statornică ne-o alinam cu picăturile de rouă și de ploaie de pe frunzele îngălbenite. Ne îndesam în gură cîte un mănunchi de frunze ude, ca să sugem apa de pe ele, așa că gurile noastre erau pline de răni și pe dinăuntru și pe dinafară, iar limba ne era asemănătoare scoarței aspre a stejarului. Îmi simțeam gîtlejul umflat. Numărînd zilele, acolo, dumnezei mama îmi zicea cînd și cînd: „În patru-sprezece zile trebuie să pierim, căci nu e cu puțință să trăim mai mult fără hrană. (De la 4 noiembrie, nici eu și nici dumnezei, mama, n-am mai mîncat nimic. Eu, deși fusesem în ziua de cinci la morăriță, n-am mîncat, căci ea nu mi-a dat, iar mie nu mi-a fost gîndul la mîncare). Dar mai bucuroasă aleg eu — și să alegi și tu — moartea aceasta ca sfîrșit al vieții noastre, decît să ne arătăm căutînd hrană și să ajungem astfel jertfe ale răsculaților“.

Vuietul puternicelor strigăte din Sirbi ajungea pînă la noi. Lucru care de multe ori s-a întîmplat în cursul pomenitelor zile. Mai cu seamă în 8 noiembrie, luni seara, s-au auzit zgomote și gilceavă, cu strigăte ca acestea: „Vai! S-a sprăvit cu noi; căci în ajutorul nobililor de pe aici vin atîția din comitate străine, cită frunză și iarbă (Kit ij jărbă si frunză — comparație ades întilnită în limba română pentru a se arăta o mulțime mare). Vai nouă! Ce am făcut!? Că aceia, minioși, au să ne omoare pe toți“. Iar după aceasta s-a auzit plîns de oameni în toată firea, precum și de copii.

În 18 noiembrie, pe la ceasurile zece, auzirăm umblînd, nu departe de noi, niște vînători. Iar cîinlele lor prinse a alerga tare către noi. Și cît am fost de înapămintate, cînd vulpea stîrnită a trecut în fugă pe lîngă noi, iar cîinele de pe urma ei s-a oprit în fața noastră, începînd a ne lătra! Iar vînătorii veniră în goană la noi să cerceteze din ce pricină mirie copoiul încetinînd prin preajmă. Văzîndu-ne s-au înapămîn-

tat de noi nu mai puțin decât noi de ei. Aceștia doi erau frați buni, dintre care cel mai mare ținea în mână o pușcă, iar mezinul purta pe umăr secure. Cel dintâi ne spuse de îndată precum urmează: „Cine și când v-a adus pe voi încoace? Și cine v-a hrănit?“. Iar noi, înspăimântate, răspunserăm cu glas stins: „Am ajuns aici în noaptea aceea de joi, când am fost atacate (căci nu voiam s-o pîrim pe morăriță); și numai noi singure, călăuzite de Dumnezeu, iar de atunci nici n-am mâncat, nici n-am băut, căci nu am avut de nici unele, iar pînă acum nici om nu am văzut“. Auzind acestea s-au înduioșat peste măsură amîndoi, dar mai cu seamă cel vîrstnic, care zise așa: „Pentru Dumnezeu, cum de n-ați murit de foame? (și își făcu semnul crucii). Cu adevărat, ca sfinții din văzduh, voi ați trăit fără hrană. Mare minune! Dar vă cred, căci voi sînteți precum cei morți de mult; și nici pleoapele, nici buzele nu arată a fi mișcate de oameni vii, iar glasurile voastre seamănă cu scîrțitul unei mașinării“. (Cel mai tînăr nu dădu glas de fel; fără numai luînd secura de pe umăr o învîrtea în mîini și fața lui aprinsă de mînie, în timp ce fratele său vorbea, vădea porniri ucigașe, din pricina cărora inimile noastre îndurerate se rîniră de noi chinuri!). Mai departe vîrstnicul vorbi așa: „Pentru sfîntul nume al lui Dumnezeu! Dacă n-ați pierit pînă acum, să nu vă mai canoniți în locul acesta; încercați a răzbate pînă la Ilia, unde s-a întors mare parte din locuitorii unguri. Că s-a întors acasă și vătaful de curte al arendașului Bozsnyák de la curtea baronului Bornemisza. Duceți-vă la acela, că după știrea mea v-ați avut întotdeauna bine cu el și astfel gîndesc că are să-i fie milă de soarta voastră mașteră de acum. S-au așezat pe la casele lor și ungurii din împrejurimile Abrudului și ale Zlatnei și au trecut la legea românească, de aceea nu le mai face nimeni nici un rău. Și prin alte părți pe cei ce trec la legea românilor (legea veche) nu-i supără nimeni. La Deva, ungurii au omorît multime de români și mai cu seamă cincisprezece locuitori din Brănișca. (Întorcîndu-se către dumneaei mama): Nepotul tău Anton Donáth și feciorul tău îi tăiau cu mare mînie pe români și-i mai taie și acum, pe unde-i găsesc. Se zvonește că vine oaste secuiască, fără de număr, să ne facă bucățele pe toți. Pe bărbatul-tău niște răsculați l-au scos din casa popli în ogradă, vineri seara, după ziua în care v-au hărțuit pe voi, și l-au ucis acolo. După cite am priceput, fetița ta cea mică e ascunsă la Toader Todea“. La care vorbe noi îi răspunserăm cam într-acest fel: „Dacă ceilalți unguri au trecut la legea românească, avem să trecem și noi, gata fiind a face ceea ce a făcutuit toată lumea mare. Numai te rugăm pe tine, bunule creștin, să ne scoți din desișul acesta și să ne duci la Ilia; căci noi, dacă nu se poate altminteri, am ieși în brînci de aici; dar nu știm de fel încotro s-o apucăm“. Iar cel de dinainte: „Nu îndrăznesc încă să mă duc la Ilia. Mai rămîneți aici cîteva zile, cît am să iscodesc eu în ce fel vă pot ajuta fără să aveți de pătimit nici voi și nici eu. Pînă atunci voi avea grijă de mîncarea și băutura voastră și desigur n-am să vă las să pieriți de foame, căci voi ați hrănit-o, un an încheiat, cu mîncare și doctorii, pe nevasta mea, cînd era bolnavă“. Mulțumindu-i pentru inimoasa făgăduință, îl rugarăm ca să ne aducă un urcior de apă să ne ostoim setea, căci nu credem că putem mîncă, durîndu-ne gurile din pricina bășicilor. Și să ne ducă la Ilia, după cum ne-a îmbărbătat; iar dacă n-ar îndrăzni s-o facă ziua, să ne ducă noaptea, și să nu spună nimănui unde sîntem noi. După care plecară amîndoi de acolo. Iar noi aveam greu canon din pricina

spaimei prea mari. Și numai atîta alean aveam să știm că fratele meu mai mare, pe care îl crezusem ucis, putuse intra în Deva și că mezina rămăsese în viață!

Nu mult după plecarea vînătorilor auzirăm mare zgomot produs de tăietori de lemne. Înfricoșate din această pricină, auzirăm cum cineva alergă spre noi prin desiș. N-am îndestul har să arăt spaima noastră de atunci. Dar, asemenea stelei nădejdiei, apărută prin întunericul de nepătruns celor naufragați, așa a apărut în fața noastră vînătorul cel mai vîrstnic cu priviri blînde. Care ne-a adus un lemn găunos, măricel, plin de apă, grîind așa: „Iată, biete părăsite! Beți! Colo mai de vale este o adincitură, într-un loc ierbos, și-i plină cu apă de ploaie, curată, iar dacă am văzut-o am tăiat trunchiul acesta găunos și, umplîndu-l de acolo, vi l-am adus, ca să aveți cu ce vă astîmpăra setea pînă ce am să vă aduc de acasă un urcior de apă, pîine, și, dacă se poate, slănină“. Noi băurăm toată apa, cam patru cupe și, arătîndu-i recunoștința inimilor noastre pentru bunătatea sa, l-am rugat să nu spună nimănui că eram acolo; și am adăugat că ne este tare frică de mezinul lui. Iar el ne îmbărbătă astfel: „De fratele meu mezin să nu vă temeți de fel, căci l-am pus să jure sub blestem că nu va spune nimănui despre voi“. Și ne lăsă îndată.

Cam peste un ceas auzirăm iarăși pe cineva venind către noi în mare grabă prin desiș și-l așteptărăm în nădăjduire și frică. Dar văzînd pe neașteptate că se apropie binefăcătorul nostru, durerile ce ne sugrumau s-au mai ostit întrucîtva. Iar el, aducînd un urcior de apă, două bucăți de pîine, o bucată de mălai și trei cepe roșii, zise: „Pe acestea le-am adus pe furis, de la casa mea, să nu vadă nimeni, căci stăm mulți la un loc; slănină n-am putut aduce, că aceea este în podul casei, iar acolo nu m-am putut sui atît de grabnic“. Mulțumindu-i din nou pentru creștineasca lui grijă, băurăm apa acolo de față cu el, rugîndu-l să ne mai aducă și deseară un urcior și totodată să ne ducă la Ilia. Iar el: „Încă două, trei zile nu vă pot duce la Ilia, dar am să mă îngrijesc de mîncarea și băutura voastră“. Și cu acestea se îndepărtă din nou.

Atunci încercărăm să mîncăm, dar n-am putut mesteca nici măcar o îmbucătură. În răstimpul acela, dumnezei, mama, mai în putere, a răbdat năpăstuirile sorții și, mai încrezătoare în scăparea noastră, îmi zise așa: „Fata mării, nu-i bine să mai stăm noi pe aici, ci după norocul ce ni-l va da Dumnezeu, să pornim de aici, fie chiar tîrîndu-ne. Avem să vedem încotro ne va călăuzi pronia!“ Iar eu: „Eu sînt cu desăvîrșire neputincioasă a merge, căci picioarele îmi sînt țepene de la glezne în jos, du-te dumneata singură, mamă, iar dacă Dumnezeu te va călăuzi pînă la Ilia, poate vei găsi acolo un creștin care să vină după mine“. Dar dumnezei maică-mea îmi răspunse: „Eu pe tine nu te las aici în nici un chip“. Atunci, lăsînd locului mîncarea adusă nouă, pornirăm, pe lumina slabă a lunii. Răposata maică-mea mergea în picioare, iar eu mă tîram în genunchi și din cînd în cînd mă prăbușeam din pricina slăbiciunii și a amețelii din creștet și zăceam o bună bucată de vreme pe locul unde cădeam. Umblînd așa, cu chiu cu vai, ajunserăm la un drum de care, iar dumnezei, mama, începu a mă tîri pe acel drum, deoarece îmi pierdusem într-atîta puterile, încît nici să mă tîrăsc nu mai puteam. Mergînd în acest fel, ochii mei însingerați zăriră ceva alb, sclipitor, într-o urmă de roată și, cercetînd, băgai de seamă că acolo se adunase apă, într-un loc cu lut albicios, și o sorbii toată și bînd-o, îmi

alunecă pe gît ceva dens, dar mie cu toate acestea îmi căzu tare bine, închipuindu-mi că băutura mai bună decît aceasta nu se află și nu se poate afla în toată lumea.

Curînd ajunserăm într-o vale, unde puturăm să ne tîrim mai cu ușurință, căci ne liniștisem puțin, iar pămîntul era mai moale decît prin desiș. După o bună bucată de mers tîriș, ne lovirăm în acest cîmp, de un gard, iar dumneaei, maică-măa, umblă destul împrejurul lui ca să ghi-cească ce fel de grădină înconjură acela. Dar nu a putut ghici, căci ascunzîndu-se luna după niște nori deși, s-a lăsat o întunecime oarbă. De aceea, cinstita mea mamă s-a nevoit să mă urce cu mare grijă în vîrfurile gardului, zicînd să mă țin de pari pînă ce va trece și dumneaei ca să mă ajute să cobor dincolo. Dar eu am căzut de pe gard pe pămînt, unde am zăcut îndelung. Iar de acolo prinserăm a ne tîri amîndouă mai departe, de cum am simțit oleacă de putere în mine.

Din nou ne-am lovit de alt gard și l-am trecut cam în felul celui dintîi.

În tot drumul nostru de pînă atunci am auzit, toată noaptea, mult lătrat de cîini și cîntat de cocoși. Acum prinserăm a auzi și vorbă omenească. Pînă ne-am odihnit noi, în acel loc, începu a se crăpa de ziuă și nu peste mult a se lumina într-atîta, încît puturăm cunoaște localitatea. Cîtă bucurie am simțit, văzînd că, în timpul nopții, pronia ne călăuzise către Ilia! Și, întorcînd ochii, înțeleserăm că locul îngrădit, cu care avusesem atîta de furcă, era un ocol de vite.

Tîrîndu-ne mai departe văzurăm ieșind din Ilia cîțiva români ce veneau pe drum către Sirbi. Speriîndu-ne peste măsură, de cei ce veneau către noi, ne-am ridicat și, sprijinîndu-ne pe nuiele rupte din gardul pomenit, pornirăm spre Ilia, încrucișîndu-ne calea cu a lor. Întîi ne întîlnirăm cu patru oameni, care, privindu-ne încruntați și cu scîrbă, ne grăiră astfel: „Cine ați fost și unde ați stat pînă acum și unde vă duceți?“. Căroră noi le-am răspuns: „Noi am fost slujnice și pînă acum am stat ascunse în pădure, iar acum vrem să ne ducem la Ilia“. „La cine?“ întrebă ei. „La podar“ răspunserăm noi. „Acolo n-aveți ce căuta“ ziseră oamenii, trecînd mai departe. Pe aceștia îi urmară doi români care se legară de noi în același fel. Pe aceștia doi îi însoțeau alți trei, înarmați cu furci de fier, care erau să ne lovească în cap, zicînd că ei, românii, suferă din cauza noastră, a nobililor, și că din această pricină nu ne îngăduie să mergem la Ilia, oraș de-al lor. Dar sosînd acolo pe neașteptate tot niște români din oraș, începură a-i certa aprig pe aceștia, de ce nu ne lasă în pace pe noi, biete suflete sfîrșite. Și îi luară cu dinșii. Tocmai în capătul orașului ne împiedecărăm apoi de o ceată de români care ne căutau pricină și, necrezînd că sîntem slujnice, voiră să ne închidă calea de intrare.

În mijlocul atîtor necazuri și primejdii, ajunserăm cu chiu cu vai la casa lui Ianco, podarul, în ziua de 19 noiembrie, vineri, cam după ceasurile zece înainte de amiază. Iar cei de acolo, aflînd cine sîntem, stătură multă vreme muți împrejurul nostru, privindu-ne cu ochi mirați și numai într-un tîrziu prinseră a ne întreba de ceilalți ai noștri. Aici, picioarele mele se umflaseră peste măsură, din pricină că de la aerul de afară intrasem la cel dinăuntru, așa că nu mi-au putut trage cizmele, fiind nevoiți să mi le taie. Îndată mi-au pus în apă rece picioarele goale și umflata, încît se învinețiră și se umplură de niște bășici cît nucile. Care bășici începură a mă durea amarnic, împreună cu tot trupul meu.

Din această pricină am căzut leșinată pînă seara, pe patele așternute în mijlocul casei; pe seară mi-am venit, ce-i drept, în simțiri, dar nu puteam vorbi din cauza durerilor.

Atunci, dumnezei, mama, privindu-mă cu ochii înlăcrimați, a grăit: „Fata mamei, podarul nu ne mai rabdă la casa lui și vrea să ne ducă la casa vătafului de curte al arendașului“. Iar acela, de cum îi auzi vorbele, puse să mă ia în brațe o slugă de-a lui, român, și scoțindu-mă pe ușă, mă culcă în sania de povară, umplută pe jumătate cu paie și așteptînd gata, acolo, cu patru boi înjugăți la ea. Apoi, doi români o suiră în sanie și pe mama. În timpul acesta mulți români și însuși podarul stăteau împrejurul saniei, cu felinare aprinse. Pornindu-se apoi sania, noi am fost încredințate că au să ne azvirle în Mureș. După trecerea unui sfert de ceas, băgai de seamă că luîndu-mă cineva în brațe mă duse în casa lui Samuil Torjay, vătaful de curte al arendașului curții baronului Bornemisza. Tot acolo, de asemenea, o duse și pe mama. Nevasta vătafului mă culcă într-un pat pregătit pentru mine, îngrijindu-mă în toate felurile și avînd o deosebită grijă pentru hrana mea. Dar eu, toată ziua abia am putut mânca o jumătate de ceașcă de supă. Dacă trebuia să mă urnesc din pat, eram silită să mă tîrăsc în genunchi și în mîini, căci din pricina bășicilor îmi era cu neputință să pășesc. Vremea aspră nu dăunase în așa mare măsură picioarelor dumnezei, maică-mi. La sălașul acesta, la gazdele noastre maghiare, bune la inimă și iubitoare ale semenilor lor — oameni pe care îi pomenim și îi vom pomeni întotdeauna cu recunoștință —, am stat pînă în 29 noiembrie, zi de luni.

În vremea șederii noastre acolo, la 28 noiembrie, duminică spre seară veni la noi un român din Ilia, care îi spuse dumnezei, mamei, că umblind la Sirbi Toader Todea trimite vorbă printr-însul cum că fetița cea mică se află în viață, iar mama să trimită pe cineva după dînsa. Mama îi răspunse așa: „Du-te tu, binecuvîntatul vestitor, la Sirbi și adu de acolo pe fetița mea cea mică, precum și straietele de flanelă ale fetii mai mari, aflătoare la morărită. Am să-ți dau cît ceri; și să nu te îndoiești cituși de puțin de răsplata osteneții tale, deoarece vătaful are să trimită vorbă la Deva la nepotul meu, Anton Donáth, să vină după noi și atunci are să-ți plătească și ție banii“. Românul se codea, dar la îndemnul vătafului făgădui într-adevăr să se ducă a doua zi, cu calul său, pentru prețul de cinci florini renani. Lucru pe care l-a și împlinit în multpomenita zi de 29 noiembrie, cînd aduse de la Sirbi pe sora mea mezină împreună cu straietele mele. Mezina, de cum ne văzu, prinse a plînge tare și a se jeli [...]

Românul, care o aduse pe sora mea, ne întrerupse atenția cu care urmăream cuvintele acesteia, și strigă astfel, îngrozindu-ne: „Vai, pentru numele lui Dumnezeu și al tuturor sfinților! Cetele lui Horea s-au răscolat din nou! Mai bine de șase-șapte sute vin cu spor către orașul nostru. Au și ajuns la jumătatea drumului; dintre care unii m-au fugărit tocmai pînă în capul orașului, ca să-mi ia fetița“. Iar mezina: „Acea au alergat întins după noi și-i strigau acestui om bun, care mă aducea, să nu fugă cu copilul de ungur, că ei au nevoie de el“. Tocmai atunci intrară în casă alergînd vătaful și nevastă-sa, cu mare strigăt: „Pentru numele lui Dumnezeu, trebuie să fugim! Au bătut clopotele în dungă! Orașenii sînt cu toții la Mureș, cu lucrurile lor, ca să le ducă peste apă, iar ei să apere orașul, să nu i se dea foc!“. Apoi ieșiră fuga și niciodată nu i-am mai văzut!

În incurcătura aceea, mama îmi zise: „Fata mării, ridică-te în picioare, chiar de va fi să se spargă toată bășicile, și să ne grăbim a trece și noi Mureșul“, și înfășurându-mi picioarele, îndată, în niște cîrpe, ca să nu fiu desculță de tot, căci n-aveam încălțări și chiar să fi avut nu le puteam purta fiindu-mi picioarele umflăte, o luă în brațe pe mezina slăbită și pornirăm la drum. Însă, cu picioarele mele umflăte și pline de bășici, umblam tare greu pe bulgării tari ai noroiului înghețat peste noapte din pricina vîntului rece; iar mersul meu mai era îngreuiat și de suflarea pericolului crivăț amestecat cu zăpadă. Îndreptîndu-ne pașii amarnici spre vad, văzurăm că un român din Ilia, pe nume Ion Bota, ridică pușca din mînă și țintește cu ea în noi, strigînd din răsputeri să nu încercăm a ne apropia de vad, că ne împușcă pe loc. Dar noi mergeam agale spre vad, cum puteam. Iar acela, văzînd că ne apropiem, răcni iarăși la noi să ne oprim că trage. Atunci alți orășeni îi smulseră pușca din mîini și mai cu seamă doi din ei, apucîndu-l de brațe, ne strigară să ne grăbim a sui în luntre că va porni cu sîrg și o vreme nu mai vine înapoi, deoarece răsculații au și sosit. Noi păseam înainte din răsputeri, chiar în timpul vorbelor acestora, dar, neputînd să ajungem repede la luntre, aceia voiau s-o pornească, prea puțin mișcați de rugămintile noastre. Printre fugari era de față și podarul pe care dumneaei, mama, îl ruga din suflet, nădăjduind că va fi avînd atîta omenie să mă suie măcar pe mine în brațe, deoarece trebuînd să umbli o bucată de drum prin apă, pînă la luntre, aveau să mi se ude picioarele, pricinuîndu-mi dureri și mai primejdioase; dar lui nu-i păsa de această rugămintă și răspunse deosebit de aspru: „Slugile mele au altă treabă; n-au timp să umble după necazurile nimănui“. Așadar furăm silite să ne suim umblînd prin apă.

Cînd ieșirăm din luntre pe celălalt mal al Mureșului, cîrpele îmi înghețaseră pe picioare. Aici din nou se rugă dumneaei, mama, de podar să ne îngăduie a ne sui într-o căruță, dar acela nici că voia să audă. Din pricina aceasta ne-am nevoit a porni de pe țârm singure și aruncînd privirea ochilor întristați dincolo de apă, văzurăm mulțimea de români mergînd dinspre Sirbi către Ilia. Iar uitîndu-ne noi la aceștia, ni se strînse inima atît de tare, încît multă vreme nu simțirăm nici durerile, nici frigul care ne vrăjmășea. Umblînd încet și impleticit pe urma căruțelor mîinate cu spor spre Dobra peste lanurile de porumb, am ajuns pînă la drumul scris acum, urmîndu-l orbește în josul Mureșului, pînă ce ajunserăm în capul unui sat unde ne întîmpină de grabă un român cu un ciomag și ne întrebă ursuz: „Cine sînteți și unde vă duceți?“. Iar noi lui după cum urmează: „Am fost slujnice și am zăcut la Ilia, dar cum de acolo au fugit toți locuitorii, ne ducem și noi în satul ăsta, că poate se află aici vreun creștin să ne primească în casa lui, ca să nu înghețăm pe gerul ăsta“. Iar românul, ridicînd bîta, ne amenință: „Ascultați! Fiînd eu judele acestui sat Briznic, cu acest toiag de jude din mîna mea vă opresc a intra în satul nostru [...]. Puteți să vă duceți cu Dumnezeu, în sus ori în jos pe drumul acesta de țară“. Într-asta, coborînd în fugă de pe un delușor, o femeie de român, înaltă și slabă, veni la noi și ne întrebă: „Vai de unde ați fugit? Din Ilia?“. „Întocmai“ răspunserăm noi. „Cine sînteți?“ cercetă femeia. Iar noi îi dădurăm același răspuns ca și judei. Atunci femeia oftă și zise: „Vai, sărmanelor, nenorocite mai sînteți! (și arătînd cu degetul înainte:) Vedeți acolo dilma aceea, cu casă în vîrf? Casa aceea este a mea. Suiți acolo, iar după ce ați suit, ședeți

Îngă foc, să vă încălziți, că după cite bag de seamă sînteți pe jumătate degerate“.

Noi pornirăm spre locul arătat; însă judele cel minios începu a ne opri iarăși și a ne amenința cu bățul, cum că ne va bate de vom face împotriva poruncii sale. Însă femeia de român, ca însuflețită de un har ceresc, ne privi cu blîndețe, îmbărbătîndu-ne astfel: „Nu ascultați de nimeni, ci faceți cum zic eu. Căci sînt nevestă de oștean, iar acesta (arătînd cu degetul spre judele sătesc) este judele țaranilor, și de aceea mie nu-mi poate porunci. Și la bejenia dintii am ținut unguri în casa mea și am să țin și acum. Ceea ce atîrnă de buna mea voie și nu de judele țaranilor“. Noi mergeam neconținți către deal, ceea ce văzînd judele, a vrut să se ia după noi; dar femeia de român, apucîndu-l de piept îl ținu pe loc. Pînă la urmă suirăm dilma, intrarăm în casă și acolo ne așezarăm lingă foc, la cuptorul clădit pe pămînt.

Peste o jumătate de ceas veni acasă și gazda și pe dată înteti un foc bun, dar mai era minioasă tare de asprimea judeului, zicînd: „O parte din satul acesta sînt oșteni de margine (grăniceri), iar altă parte iobagi; așadar sînt doi juzi — dar totuși judele țaranilor vrea să-mi poruncească mie! Pentru care bărbatul meu, pe care îl aștept să vină în seara asta de la comandament, are să-l tragă la răspundere. (Și, apropiîndu-se de noi). Voi încălziți-vă bine și nu vă necăjiți de fel, că și dacă vine bărbatul meu, puteți sta aici, că acela e om tare bun. Am copii mulți, dar avem să încăpem aici cu toții. La bejenia dinainte am ținut de asemenea o nobilă din Ilia, pe nume Hedviga, cu două fete ale ei, vreme de două săptămîni“. Și așa zicînd, ieși din casă.

Afară începu să curgă multă vorbă femeiască. Printre care, una o întrebă pe gazda noastră: „Cine-i la tine?“. „Niște slujnice“ răspunse aceasta. „Să nu crezi — grăi cealaltă — căci acelea sînt nemeșoae; n-ai văzut ce rochie poartă fetița mai mare“?

Îndată după aceea intră femeia gazdă și ne întrebă dacă ne-am încălzit. Iar noi: „Începem să simțim intrucîtva căldura“. Atunci, ea, uitîndu-se la mine, zise: „Precum văd, tu ești tare beteagă. Într-adevăr, căutați-vă alt loc de rămas, pînă nu se întunecă; vezi că bărbatul meu nu-i acasă, iar fără voia și știrea lui nu pot primi pe nimeni în casă“. Noi am băgat de seamă îndată că au ademenit-o femeile adunate afară; și, de aceea, o rugarăm tare frumos „să ne îngăduie să rămînem la ea numai pînă mîine, că doar ne vede cit sîntem de ostenite și mai ales ce canon am eu din pricina durerilor neîndurătoare din picioare — și a adormit și fetița“. Dar ea nu-și schimbă vorba dinainte și ieși iarăși din casă.

Noi, prigonite de soarta sălbatică, ne hotărîrăm să nu ne clintim de acolo. Căci văzurăm că femeia avea inimă nobilă, numai că tot felul de clevetitoare rătăcioase au sfătuit-o să nu mai facă binefacerea ce ne-o făgăduise de bunăvoie. Și eram încredințate că nu se va încumeta să ne azvîrle afară din casa ei. Dar ea veni din nou fuga peste cîteva minute și, privindu-ne miloasă, zise: „De cum s-a trezi copila, căutați-vă alt lăcaș, că eu pe noapte nu vă pot ține aici“. Noi o rugarăm din nou, pe tot ce e sfînt, să aibă îndurare să ne rabde pînă în ziuă. Iar ea zicînd că nu, ieși iarăși.

Peste vreo trei pătrare de ceas, o auzii pe femeia noastră, gazda, vorbind cu un bărbat. Și ascultînd cu dinadinsul la acea vorbă o auzii pe femeie grăind, în timp ce se apropia de ușă: „Iar am primit în casă

trei ungueroaice, tare betege“. Iar bărbatul minios: „Dar de ce să nu le fi primit pe biete de ele?! Cînd au sosit aici?“. „Într-amiază“ răspunse femeia. „De mîncare datu-le-ai? — urmă bărbatul cu întrebările — căci acelea sînt flămînde și le este rușine să ceară“. Atunci femeia: „Le-am dat îndată după ce au venit“. Și, din nou, bărbatul: „Bine, hai să intrăm în casă, să le văd și eu și apoi fă de cină, să mînce și ele cu noi“. Toate acestea i le povestii în grabă mamei, care nu putea băga de seamă în altă parte, necăjindu-se cu sora mea ce se trezise din somn; că dacă, intrînd în casă bărbatul, ce după vorbă părea a fi stăpînul oasei, ne va întreba dacă ne-a dat nevastă-sa de mîncare, noi să putem zice că da, ca să nu rămînă femeia de minciună — căci nu ne dăduse — și apoi să fie supărată pe noi!

Gospodina și gospodarul intrară de îndată, iar omul, uitîndu-se bine la noi, ne dădu binețe frumos, iar noi primind asemenea cu cînstă îi ziserăm așa: „Dragă și bunule domn! Azi de dimineață, noi am fost nevoite, ca și alții, să fugim din Ilia, ca să scăpăm cu viață, iar după ce, umblind amarnic de greu și de mult, am ajuns la capătul acestui sat, nevasta ta a fost o atît de miloasă creștină, încît de bunăvoie ne-a trimis pe noi încoace, pentru care noi nu putem să-i fim îndeajuns de recunoscătoare. Iar acum, dacă Dumnezeu te-a călăuzit acasă, te rugăm să ne rabzi în casa ta cîteva zile, ușurînd prin protecția ta rănilor adînci din inimile nenorocitelor și părăsitorilor tale semene, căci Atotputernicul are să te binecuvînteze pentru bunătatea ta, pe tine, pe nevasta ta și pe copiii tăi“. Iar gospodarul: „Dragele mele doamne, din felul cum priviți și din vorba voastră bănuiesc că nu sinteți și n-ați fost fiecine. Pe mine, dragele mele doamne, nu mă stînjiți și nici nu mă veți stînjiți, iar de aici nu puteți pleca în altă parte nici dacă vreți, că eu nu vă dau drumul. Rămîneți aici în pace pînă ce Dumnezeu va potoli fierberea asta: apoi, cu ajutorul Atotputernicului, aveți să vă întoarceți la locuințele voastre. Eu acum nu vreau să întreb cine ați fost, căci am credința că în trei, patru zile se va afla de bunăvoie. Dar vă întreb dacă nevastă-mea v-a dat de mîncare“. „Da, ne-a dat. Dumnezeu s-o miluiască“, răspunserăm noi. Apoi gospodarul îi zise femeii: „Draga mea! Gătește cină bună, să mîncăm cu toții; căci mie mîncarea îmi tihnește mai bine atînci cînd pot să mînc cu străini, din puținul ce l-am agonisit. Apoi, așterne pat pentru sufletele acestea căzute la mare suferință, ca să se odihnească în liniște, împreună cu noi, în casa mea iubitoare de pace“.

Pînă joi, în 2 decembrie, înimoasele noastre gazde ne-au hrănit de trei ori pe zi. Dar spre ceasurile de seară ale acelei zile, începură a fi tare triști și ședeau mai mult pe afară decît în casă. Și de cîte ori intrau în casă, se uitau la noi cu ochi întristați, îndemnîndu-ne cu oftaturi adînci „să ne odihnim liniștite, chiar dacă avem dureri și să nu ne temem de rele, cît îi vedem pe ei în viață. Dar după moartea lor să ne pregătim și noi de ceasul din urmă“. De atîta plîns li se roșiseră ochii, iar noi nu puteam ghici pricina. După ce se înseră, gospodarul aduse în casă cîteva pari, două ciomege mari și tot atîtea furci de fier, azvîrlindu-le sub pat; și mai așeză trei topoare după ușă. Noi tremuram ca varga! Însă gospodarul ne îmbărbăta, cu tărie, să nu ne temem de nimic pînă îl vedem viu pe el; căci cele puse sub pat și așezate după ușă le-a adus într-o apărare celor ai casei și a noastră. „De cine ar trebui să ne temem? — întrebai eu. Vor fi vrînd oameni răi să dea peste noi?“ Iar el, întristat: „Nu, dar dacă întîmplător vreun om rău s-ar nimeri să intre aici, este

nevoie să am de unde scoate scule ca să-l alung. Nu vă temeți, dragii mei oaspeți, cit voi fi eu în viață“. Și isprăvind, ieși să dea nutreț vitelor.

Puțină vreme după aceea, gospodarul intră în casă, cu fruntea întunecată de brazdele și norii grijii și ai supărării. Își așază copiii, unul lângă altul, pe patul din fața noastră. El și cu nevasta se așezară lângă foc; ea față în față cu noi, iar el în față cu ușa. Și vorbiră între ei, de una și de alta, cu glas domol și cumpătat. Într-asta, între ceasurile nouă și zece, afară începură să se audă vorbe, iar gospodarul, auzind, sări îndată în picioare și ieși fuga din casă. Iar gospodina ne îmbărbăta așa: „Nu vă fie frică, noi nu vă lăsăm!“.

Dar din ochii osteniți îi curgeau lacrimile șiroi! Iar noi ne gîndeam, în mințile noastre, la mii de nenorociri ce aveau să vină!

Afară, gospodarul se împotrivi multă vreme celor veniți acolo, tot îndemnîndu-i să se ducă pe la casele lor. Dar ei se țineau tare să intre în casă. Într-un tîrziu, se făcu și asta, după cum urmează: gospodarul veni în casă, așezîndu-se pe locul său dinainte; după el intrară trei români voinici, pe care îi așază înspre ușă. Văzîndu-i, noi nu mai îndrăznirăm nici să suflăm. Curînd, cel mai înalt, dintre cei ce intraseră, se sculă de la locul lui, iar gospodarul îi spuse de îndată întrebîndu-l unde vrea să se ducă. Iar acela zise: „Caut apă“. Atunci gospodina îi porunci fetei ei pe nume Voichița să dea urciorul însetatului. Iar acela, la un semn al gospodarului, se așază la loc, dar nu bău din urciorul ce i se întinsese în pripă. Întăritat parcă de un duh al răului, omul se ridică din nou, pornînd drept spre noi. Dar gospodarul îi zise bărbătește: „Auzi! Ce vrei? De ce nu stai la locul tău? Ori, dacă nu-ți place, du-te acasă!“.

„Vreau să văd cine și ce fel sînt oaspeții tăi“, răspunse cel cu inima de șarpe. Iar gospodarul îl îmbrînci, strigînd cu glas tare: „Însetatele de sînge nevinovat! Nu ți-am spus să fii om de treabă, dacă îmi pășești pragul?! Ce ai tu cu nefericiții mei de oaspeți betegi? Dacă Dumnezeu l-a hărăzit liniște în căsuța mea, apoi de ce îți pare ție rău? Suflet rătăcit! De ce mergi la biserică? De ce ții post? Și mai cu seamă acum de ce ții sfîntul post al Crăciunului? Dacă ai o inimă atîta de înrăită și de turbată!“.

Încă de zece ori a mai încercat cel cu simțire sălbatică să se apropie de noi, dar gospodarul, îngerul nostru păzitor, l-a împiedecat de fiecare dată. Ceilalți doi români rîdeau batjocoritor de cele întîmplate și tot batjocoritor rîdeau și de gospodină, care plîngea neconținut și-i ziceau în bătaie de joc: „Pentru ce și pentru cine te smiorcăi, nefericito?! Pentru nobili! Pentru ei nu-i nevoie, că de ei are să aibă grijă neamul românesc și măritul lui crai, sfîntul Horea, să se mintuiască în scurtă vreme cu toții! Femeie — minte scurtă! Ne minunăm de strădania ta zadarnică!“.

Stăpînul casei își adună toată puterea bărbătească și, cu destoinicie de ostaș, îi scoase din casă pe ucigașii veniți să ne ia viețile. Apoi propti bine ușa, pe dinăuntru, cu parii ce i-a adus și așază furcile de fier și topoarele lângă ușă, iar el, împreună cu nevastă-sa se culcară de-a curmezișul în fața pragului. Culcîndu-se, omul ne zice: „Rugați-vă lui Dumnezeu să rămîn în viață, că atunci veți trăi și voi. Nimănui n-am să-i dau drumul în casă. Vai de cel ce se va ridica împotriva lăcașului meu sărman, dar iubitor de liniște!“.

În noaptea aceea n-au dormit nici măcar copiii.

La fel ne prinseră zorile zilei de 4 decembrie, simbătă. Atunci veni la noi un nobil din Ilia, pe nume Ribiczey, care a fost la popa român din sat, și văzînd cît sîntem de lipsite de puteri, și mai cu seamă că eu eram ca în gura morții, o sfătui pe dumneaei, mama, „să închirieze o căruță și să se ducă la Deva, că drumul într-acolo (după credința sa) este de acum fără primejdii, deoarece în comitat a venit multă oaste secuiască, iar românii nu mai îndrăznesc să facă atîta zarvă pe drumuri și prin sate, ca pînă acum“. Iar dumneaei, mama: „Cu mare bucurie aș porni cu copiii mei la Deva, numai să găsesc om cu frica lui Dumnezeu, să ne ducă acolo, pentru plată. Că oricît ar cere pentru osteneala sa, nepotul meu Anton Donáth, aflător acum în Deva, i-ar plăti cu dragă inimă“. Iar nemeșul: „Pentru această călătorie, om mai bun și mai potrivit decît stăpînul casei nu se găsește, oricît ai căuta. Că fiind oștean, poate fi cel mai credincios căruțaș și strajă la drum“.

Atît noi, cît și nemeșul, începurăm a-l ruga pe stăpînul casei să încunune atîtea binefaceri de adevărat creștin — pentru care nici nu avem cum să-i aducem mulțumiri — și să ne ducă la Deva, pe noi, cele ce suferiserăm schingiuri nemiloase, ger și foame. Deocamdată acela se ferea, dar după ce se uită de cîteva ori la noi, zise: „Fie! Mă duc chiar dacă n-am să mă mai întorc niciodată la copiii mei și la nevasta mea. Destulă bucurie pentru mine să vă pot ajuta pe voi, nevinovate ce suferiți și pentru care am milă în inima și în sufletul meu, văzîndu-vă ajunse în asemenea stare amarnică. Dar nu putem porni mîine, fiind duminică; încît aminăm pînă poimîine“.

Luni dimineață, 6 decembrie, cînd gospodarul își pregătise căruța pentru drum, cîțiva români din sat, veniți pe acolo, începură a-l căina astfel: „O, nefericitele! Au să te ucidă ungurii! Așadar, ar fi bine să te spovedești înainte de plecare și să iei și tainele morților!“ (În răstimp veni acolo și nemeșul, mai sus zis, să vadă cum pornim). Iar scornirile acestea îl făcură pe gospodar să se îndoiască într-atît, încît zise către noi: „Mi-e milă de voi, dar nu mă duc cu voi, că uite spun românii aceștia că pe mine au să mă ucidă ungurii, la Deva“. „Să nu crezi, dragul nostru izbăvitor, o, să nu crezi! Căci ungurilor are să le pară bine văzînd că tu aduci în mijlocul lor asemenea biete suflete ungurești! Și au să-ți aducă laude și te vor omeni“, ziserăm noi, și, odată cu noi, nemeșul acela. Iar gospodarul amuți.

„Ei, ce taci? il stîrni gospodina din muțenia sa. Dacă nu te duci tu, mă duc eu. Într-o clipă îmi fac cărarea din mijlocul creștetului, legîndu-mi părul la spate. Apoi mă îmbrac cu al doilea rînd din straiete tale de oștean și îmi pun pe creștet pălăria în loc de năframă și mi-o trag bine peste ochi și mîn eu boii“. Iar gospodarul: „Destul, miere, destul! De acum mă știu din nou bărbat și oștean. Dragelor mele doamne, iacă vă duc la Deva, dar să aveți și voi grijă de viața mea, precum am avut eu grijă de a voastră“. După care noi ne suirăm în căruță, așezîndu-ne cît mai bine, iar el porni carul.

Minîndu-și boii cu repeziciune pe drumul bine bătut după zăpezile cele mari, căruțașul ajunsese cu noi de grabă în locurile Vețelului. Acolo, un oștean român din marginea aceasta, mîna o sanie mare, plină de bucate, trasă de patru boi, mergînd să macine la Dobra (după cum însuși ne-a spus, cînd ajunsese în dreptul nostru). Încă de departe acesta îl întrebă pe căruțașul nostru așa: „Încotro, ortace?“ „La Deva“. „Apoi dacă ai pornit într-acolo, spoveditu-te-ai acasă, la popa al vostru și luat-ți-ai

rămas bun de la copii și nevastă? Că tu de la Deva nu te mai întorci în vecii vecilor. (Într-asta, carul cu sania trecură una de alta, iar cei doi oșteni se opriră în mijlocul drumului, unde s-au întâlnit și stăteau de vorbă). Am ajuns vremuri în care nu mai știe omul drept ce nație să se dea, că dacă găsește ungurul un român îl taie, iar dacă dă românul peste un ungur îi dă în cap⁴⁵. Mai mult n-am priceput, căci boii neopriți de căruțașul nostru țineau drumul înainte.

După ce ajunserăm mai depărțișor, dumneaei, mama, începu a-i atinge pe boi cu o nua scoasă din leasa carului, în câteva minute, vitele traseră carul atât de departe, încît abia îl mai vedeam pe căruțaș. Iar el, ațunghind-ne din urmă, zise: „Norocul vostru că nu s-au oprit boii, deoarece ortacul meu acela dus să macine m-a sfătuit tare să nu calc prin Deva, încît să fi fost voi atunci pe aproape, v-aș fi pus din car în mijlocul drumului. Ba încă și acum sînt tare îngîndurat întrebîndu-mă ce să fac, căci mi-e tare grijă de viața mea“. Iar noi, cu induioșare: „Oare, tu, om de inimă și suflet, fără prihană, te-ai fi încumetat la asemenea cruzime să ne pui în mijlocul drumului, aici în cîmp și să ne lași în părăsire pe noi, pe jumătate moarte, pe gerul acesta?“. La care el n-a mai știut ce să răspundă și ne-a rugat să nu-i lăsăm pe unguri să-l omoare. Iar noi: „Nici prin gînd să nu-ți treacă, bunule creștin, că aceia îți vor face rău atunci cînd tu le izbăvești de moarte și le duci de la primejdie la loc ferit pe neamurile lor“. „Bine, acum la dus nu se vor atinge de mine — își urmă el îndoielile — dar la întors au să-mi ridice viața și n-am să mai pot îmbrățișa femeia și copiii!“. „Nici de asta să nu te temi — zise, cu cuvîntul ei moale, dumneaei, mama, pricepută în a stăpîni inimile — căci nepotul meu, Anton Donáth, are să-ți scoată zapis de trecere de la slujbașii comitatului, de vei putea călători acasă nevătămat“. Auzind acestea, omul se însenină la față.

Cînd ajunserăm lîngă dealul Chepies, din spatele cetății Devei, unde se află grosul viilor domeniului regal, începurăm a privi cu băgare de seamă spre ferma — care se află la capătul orașului — a nevestei lui Adam Ribiczey, născută Maria Horváth: acolo, pe podul de piatră înalt de lîngă fermă erau cîtiva oșteni și mai încoace de aceștia, la oarecare depărtare unele de altele, trei cete de viteji. Pe care văzîndu-i căruțașul începu să tremure din nou, zicînd: „Aceia sînt de bunăseamă oșteni secui, care sînt tare supărați pe români. Vai de mine!“.

Însă oștenii de strajă se grăbiră tare să se apropie de noi. Curînd, cei dintîi, mai aproape aflători de noi, impresurară căruța și o opriră puțin, ca să priceapă mai bine răspunsurile noastre date cu glas slab la întrebările lor. Aceia aflînd că avem căruțaș român, îl sărutară pe rînd, îmbrățișîndu-l, mîngîindu-l și proslăvîndu-l și binecuvîntîndu-l așa cum numai ungurii secui înimosi și plini de suflet, necunoscători ai stricăciunii, știu să binecuvînteze!

Acești viteji îl suiră pe căruțașul nostru în car, începînd a mîna ei boii și strigînd celei de-a doua cete, ce se apropia: „Încoace fratilor să vedeți minune! Un român izbăvește unguri de cruzimile românilor: îi izbăvește de moarte!“.

Veniră și aceia la noi, se purtară cu căruțașul nostru asemenea celor de dinainte. Iar toți ceilalți oșteni de pe cîmp, veniți năvală la car, îl îmbrățișară cu sfîntă dragoste omenească. Și ziceau îndeobște: „Sărmani maghiari de același sînge unde și cum v-ați chinat atîta vreme; este de mirare că n-ați pierit pînă acum. Dar ni se pare

că nimic nu e mai minunat aici, decît că un român vă scapă de furia celorlalți români“. Auzind acestea, căruțașul nostru nu-și mai încăpea în piele de bucurie.

La ceasurile două din după-amiaza acelei zile sosirăm la marginea orașului. Acolo, oștimea secuiască îl întîmpină pe căruțașul nostru cu aceeași dragoste față de aproapele și ne însoțiră cu toții pînă la gazdă. Deocamdată, doream să tragem în ulița Vămii, la casa nevestei lui Ștefan Fejérváry, jupîneasă a rudei noastre dumnealui Anton Donáth (în casa căruia trăsese domnia sa împreună cu superiorul domniei sale, dumnealui baronul Daniil Józsika). Așadar, la casa din ulița Vămii ne duseră într-o odaie, iar eu, care din pricina junghiurilor groaznice din picioare nu puteam nici să șed nici să stau, am zis să mă așez pe jos și zăceam acolo. Dumneaei mama și cu dumneaei sora mea mezină se așezară înaintea focului, rugînd-o pe jupîneasă: „Să-l cheme acolo pe Anton Donáth, iar căruțașului să-i arate un loc bun unde să-și adăpostească vitele și carul. Iar jupîneasă grăi: „Într-o clipă se vor face toate“.

Însă din întîmplare dumnealui unchiul Donáth veni pe neașteptate la noi, pe care, necunoscîndu-ne, de slăbite suflete ce eram, o întrebă pe jupîneasă: „D-apoi dumneata ce bolnavi ai iar aici?“ (Știind că mai zăcea în acea odaie un meșter croitor, neînsurat, cu numele de Dömsödi). La care întrebare nu răspuseră nici mama, nici jupîneasă. Dar, peste puțină vreme, începui eu: „Dragă unchiule, cum nu ne cunoști?“ Iar el, auzind, a scos un suspin puternic și a ieșit fuga din odaie: s-a întors peste puțină vreme, plîngînd tare. Iar dumneaei, mama, către el: „Nu plînge, dragă nepoate, că de acum sînt toate date la spate. Dă poruncă pentru acest neprețuit și bun creștin al nostru, căruțaș din Briznic, care, începînd din 29 noiembrie, ne-a hrănit, ne-a sprijinit și ne-a păzit în casa lui, pe mine și pe copiii mei, pînă în dimineața aceasta, aducîndu-ne acum încoace cu carul său; și să nu ducă lipsă de nimic, nici el și nici boii săi. Iar el va rămîne aici pînă mîine în zori. Atunci să-l răsplătești, după inima și noblețea ta, iar astăzi să pui să-i faci zapis de trecere după lege, că fără de acela îi este frică a face cale întoarsă“. Într-o clipă, cinstitul meu unchi porunci să i se pună dinainte căruțașului nostru atîtea mîncăruri bune și băuturi alese, încît acesta nu știa de care să se apuce mai întîi.

În 7 decembrie, marți dimineața, dumnealui baronul Daniil Józsika îi trimise căruțașului douăzeci de florini renani în bani de argint, iar unchiul, Anton Donáth, de asemenea, îi dăruie douăzeci de florini. Și îi dădu zapisul de trecere și merinde, o vadră de vin, o jumătate vadră de rachiu, două piini albe și cîteva oale de pește, pe care luîndu-le căruțașul zise așa: [...] „Numai acea nație e fericită, care își iubește cinstea și își îndeplinește cu credință îndatoririle legiuite. Mult norocosul de mine! Cu cîtă mulțumire voi propovădui printre fii neamului meu răzvrătit bunătatea și mărînimia glorioșilor maghiari! Și cu cîtă mîndrie am să-i batjocoresc pe toți aceia ce, sub chip de născociri, căutau a mă îndepărta de la împlinirea nobilelor mele îndatoriri, ca să mă dezbar de omenia mea și să nu le hrănesc (arătîndu-ne pe noi) pe aceste biete be-tege și să nu le aduc aici la Deva. Doamne, cît aș fi de bucuros ca acest exemplu să-i poată călăuzi pe răsculați pe calea cea bună!⁴⁶. Ar mai fi vrut să spună și altele, dar i se strînsese inima și, după ce își luă rămas bun plin de simțire, porni la drum, urîndu-i noi călătorie bună.

În aceeași zi venind și fratele meu mai mare, dumnealui Ștefan (Göffy de Mățișeni, dintr-un sat învecinat, ascultă cu nespuse înduioșare povestirea pe scurt a suferințelor noastre și apoi ne arată astfel pătrunderea sa anevoioasă în Deva: „Pe mine, înainte de risipirea și arderea țuicăriei de la Dealul Mare, m-a chemat la el, sub un motiv oarecare, un miner care prinsese bănuială de pregătirile fără frica lui Dumnezeu, făcute de români; și m-a îmbrăcat în straie de miner și m-a adus cu el aici la Deva. Unde am stat fără încetare pe lângă unchiul Anton Domáth“.

Unchiul Donáth, de nepieritoare amintire, nu ne putea primi în casa lui, pentru pricina știută, așa că ne tocmi găzduire peste drum de casa lui, la locuitorul orășean Dumitru Lépa, și a pus de ne-a dus acolo încă în ziua aceea. Unde ne-a dat pe toți în grija domnului Mihail Farkas, medic al comitatului Hunedoara. Care mai întâi s-a apucat să curețe și să tămăduiască rănilor de la cap ale dumneaei mamei și ale mele, care pînă atunci au stat necurățate și netămăduite. Răposata maică-mea s-a vindecat după o boală de trei luni. Eu însămi am zăcut un an încheiat; în primul sfert (al anului) am fost atît de greu bolnavă, încît, în fiecare clipă, se părea că mi se apropie sfîrșitul. În al doilea sfert m-am întors la viață. În al treilea începură să mi se adune întrucîtva puterile și astfel către sfîrșitul celui de-al patrulea am prins a umbla cîte puțin prin odaie, sprijinindu-mă în cîrjă. Nevinovata mea soră mezină avea o umflătură mare pe umărul stîng și din pricina frigului și a spaimei pe care le răbdase s-a îmbolnăvit de tuberculoză și s-a sfîrșit din viață după ce a zăcut nouă luni!

În răstimpul bolii ei grele, veni la noi, la Deva, Toader Todea, în 6 ianuarie 1785, înainte de amiază, spunîndu-ne următoarele: „În seara zilei de 1 noiembrie anul trecut, cînd oștenii lui Horea ne-au încolțit pe toți, iar eu am strigat «hoții!», și fetița asta nevinovată a prins a țipa, unul dintre țărani ne-a lovit de-a curmezișul peste piept. Lovitura aceea a atîns și umărul stîng al copilei și din asta, mai cu seamă, i s-a tras boala de acum. Avînd rănilor de care spun, am fugit ca să-mi scap viața și pe a fetiței. Iar a doua zi, dimineața, am început a da de știre că am luat-o de suflet, să-mi fie soră și vreau s-o cresc, dar nici așa nu era fără primejdie să dorm cu ea în sat, doar numai în pădure, ba într-un loc, ba în altul, că țărani mă pindeau fără încetare. Și asta tot așa a fost pînă ce am dus pruncul la Ilia“ [...].

Cu prilejul tirgului ce se ține la Deva, a fost să ne caute în ziua de 12 mai 1785 acel român din Ilia care ne-a adus acolo din Sîrbi, pe mine, pe surioara mea și hainele mele, în ziua de 29 noiembrie 1784. Iar dumnealui unchiul Donáth i-a dăruit cincisprezece florini renani, adică de trei ori pe cît ne-a fost toameala.

Tot atunci au venit să ne vadă întîia oară și binefăcătorii noștri din Brîznic: Ioan Forró și nevasta sa Florica. Iar printre alte vorbe din inimă, bărbatul ne-a spus: „I. În anul trecut, în 2 decembrie, după amiază, pricina mării noastre întristări a fost că după obiceiul legiuit, pe mine, ca gospodar din sat, judele țaranilor — după ce i s-au plătit doi bani de către obștea sătească — m-a îndemnat, în numele obștii, să vă predau lor ca ei să vă omoare. Iar dacă nu, o să fie vai de voi și de toți ai casei mele! În aceste împrejurări îi dădui și eu doi bani judei militarilor, spunîndu-i judei țaranilor să înștiințeze obștea țărănească de sub ascultarea sa că să nu mi se facă nici un rău nici mie, nici alor mei, nici

oaspeților mei și nici casei mele, căci mă jur că oricine se va atinge de cele zise va plăti cu viața. Acestea eu nu vi le-am spus atunci ca să nu vă înspăimîntați și mai tare. 2. Domnul Dumnezeu m-a păzit pe mine cu ai mei și pe voi de primejdie, dar pe păgînul de jude l-a pedepsit după merit. Că la două luni după plecarea voastră din sat, el a turbat, dîndu-și sufletul cel rău în chinuri mari. Iar poporul din sat zice că pricina acestei groaznice săvîrșiri din viață a fost strădania lui nelegiuită împotriva voastră, a nevinovatelor“.

Acești binefăcători ai noștri din Briznic, pe care noi îi pomenim cu veșnică recunoștință, au continuat să ne viziteze adesea, în fiecare an, pînă la săvîrșirea lor din viață. Iar ochii noștri, privindu-le cu mulțumire fețele blînde, vedeau întotdeauna cu cinstire amintirea credincioasei îngrijiri de odinioară! Odihnească-li-se în pace sfințele rămășițe pămîntești! Iar dragii lor urmași să poată vedea adevărata împlinire a acelei fericiri pe care Dumnezeu ne-o făgăduiește în aceste cuvinte ale poruncii a doua: „Și am să fiu îndurător pînă într-a mia spiță cu cei ce mă iubesc pe mine și țin poruncile mele“.

A În acest sat românesc, în afară de cei din casa tatălui meu, nu locuia nici un maghiar.

B În comitatul Hunedoara și în Zărândul vecin, românii, în majoritatea lor, sînt ortodocși.

¹ Autoarea, aparținînd nobilimii din Transilvania lovită de răscoală, are o atitudine ostilă față de răsculați; ea confundă nobilimea maghiară cu întreaga populație maghiară din Transilvania.

² De la „Abschied“ (în cazul de față lăsare la vatră).

³ Este vorba de nobilimea maghiară.

⁴ În realitate, Horea n-a luat parte la acțiunile țărănimii din Zărând.

⁵ Autoarea se referă la răzbunările reciproce dintre țărani români răsculați și nobilii maghiari în cursul răscoalei.

⁶ Cuvintele atribuite grănicerului român reflectă, de fapt, poziția nobilimii față de țărănimea răsculată.

XIV

NICOLAE STOICA DE HAȚEG (1752—1832)

Protopopul Nicolae Stoica de Hațeg s-a născut, după cum singur mărturisește¹, la 15/16 februarie 1752, la Mehadia, unde tatăl său, Athanasie Stoica de Sebeș, era preot. Școala o începe, probabil, la Mehadia, iar în 1763 pleacă la Timișoara, unde învață limbile sîrbă și germană, pregătindu-se pentru cariera preotească. În 1777 este diacon, iar în anul următor preot în satul Corni.

Contactul cu ofițerii regimentului grăniceresc româno-iliric și mai ales cu generalul Papilla (care în cursul revoluției lui Horea va fi numit de Iosif al II-lea comisar imperial pentru cercetarea cauzelor ei), care-l îndeamnă să se facă ofițer, îl va determina pe Nicolae Stoica să se înroleze în armată. Fiind numit paroh militar (*Feldpater*), participă în 1778 la războiul austro-prusian pentru succesiunea bavareză și în 1788—1790 la războiul austro-turc desfășurat în parte pe teritoriul Banatului. În 1792 ajunge protopop de Mehadia, funcție pe care o păstrează pînă la moartea sa, întîmplată în anul 1832².

Pe lângă activitatea preotească, Nicolae Stoica a fost și dascăl, a tradus și chiar a alcătuit manuale școlare, contribuind la reorganizarea școlilor grănicerești.

Opera lui Nicolae Stoica de Hațeg cuprinde, pe lângă cîteva însemnări pe diferite cărți bisericești³, o *Cronică a Banatului* referitoare la evenimentele dintre 1683—1827⁴, în care insistă asupra războiului austro-turc din 1788—1790, la care a luat parte. În general, autorul se mărginește la înregistrarea evenimentelor, fără a le comenta sau interpreta prea mult. Trece fugitiv peste mișcări sociale, cum a fost revoluția populară de la 1784 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan. Totuși, cronicarul se apropie cu înțelegere de situația poporului, relatînd cu compasiune suferințele îndurate în urma prădăciunilor turcești și a deselor războaie purtate pe teritoriul Banatului. În concepția sa de cleric ortodox, este adversar al unirii religioase, dar nu și al Casei de Austria.

Nicolae Stoica de Hațeg își are locul și importanța sa în istoriografie pentru rîvna cu care se interesează de istoria poporului român, pentru tabloul general al evenimentelor epocii, pentru limba plastică pe care o utilizează în expunere, el fiind un pionier al scrierii istoriei românilor din Banat. În ce privește relatarea lui Stoica de Hațeg cu privire la revoluție, ea este o prezentare sumară, obiectivistă, mai puțin însemnată.

Fragmente din cronică lui Nicolae Stoica de Hațeg au publicat: A. Bugariu, „Cronica Banatului” de Nicolae Stoica de Hațeg, din 1683—1827, în „Rev. Inst. Soc. Banat-Crișana”, IV, 1946; Patriciu Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, Caransebeș, 1902, vol. III, p. 188, 202, 203, 212, 219; G. Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 316, 318, 385; B. Surdu, *Desfășurarea războiului austro-turc din 1788—1790 pe teritoriul Banatului descrisă de un contemporan*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, 1967, X, p. 43—128. O ediție integrală a fost realizată de D. Mioc, *Nicolae Stoica de Hațeg. Cronică Banatului*, București, Edit. Academiei, 1969, 364 p. (Cronicele medievale ale României, VII); ed. a II-a, revăzută, Edit. Facla, Timișoara, 1981, 372 p.

Partea referitoare la răscoala lui Horea se editează după ms. orig. păstrat la Bibl. Acad., ms. rom. 1331, după care există o fotocopie la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, făcându-se confruntarea cu cele două ediții ale lui D. Mioc.

CRONICA BANATULUI (1683—1827)

Hora, Cloța, în Ardeal asupra neameșilor rebelie rădicind, reăle făcînd, ceăte de oameni să scula. Și nu numai reghimentele de regulaș a lui Oros, ce și graniță în poteri să sculă și mulți oameni prindea și-i închidea. Gheneralul nostru Papila, pre poruncă, îndată cu comisariu, auditoru, maiuru Cleber cu un batalion, dînd brigada gheneralului Jenei al Pancevii, la Ardeal să dusără. 4 companii au intrat, 2 la Marga au stat, unde, dintră rebeli 2 companii de fraicori voluntiri au adunat. Și Papila din Sibii, în Deăva, comision ținea.

Mappirungu aicea sfîrșind, inginirii, ofițirii streini, cu poruncă unii la Bucovina, în Moldova, alții în Slavonia plecînd, 3 buni cai, de la ei cumpărai. Laitnantu nostru Petru Duca, ca oberlaitnant și Oberlaitnantu Oreșcovici în Beci la Gheneral-ștaab să dusără.

Episcopu pre mine la Verșet mă chiemă și dîndu-mi porunca și ceăle de lipsă, Feld-pater la Holand a meăre mă rîndui. Viînd acasă, iată coru de frai-batalion din Ardeal în Mehadia la ștab sosi. Eu cumpărai șai frumoasă de cai, care încă le am. La carele, din toată granița cite o companie din tot reghimentu a fi, și din areste scoși, dați bren-tanișer-fraicor să numi. Și așa, în dechemvrie, din Mehadia tot încet plecarăm; 1785 în Beserica Albă, una, alta din reghiment eșirăm la Timiș, la Tisa, mai înglotîndu-să, aduși strînsură, în Novisadă, la Petrovaradin, stăm: arme nove, mondur turcesc, șalvari largi, cuțite lungi, angeare, piștoale, pușcă, sabie, lanțesoare, zdrăncăneale la iale, în cap chiveri roșii, cu legătură turcescă, în picioare păpuci, păru capului doă țăpușă, cepuri, preste urechi suvilcate, mustățile unsă. Și altele, urite, spaimă făcea!

În Esec, 6 septămîni, adunîndu-să din reghimentele Petrovaradin, Brod, Gradișea, adiustirungu iară să măi schimbă. Obrist laitnantul Cnejevici, exerțit începu. Acest fraicor al oberșterului Brentano numit (Pentrho) prin Niderland să margă, ajungînd oberșteru în Beci, la Linț halt, halt! Iată îndărăt, că-i pace; n-au mers.

Gheneralu nostru, fraiher Papila, din Sibii îmi serie că nu e Hora, nice-i Cloța, ci e capul Ion Ursu, cu un Petru și altu Simon, pre carii în pătrare i-au zdrobot și prin Ardeal i-au trimis.

Aicea în reghiment toate companiile pre formular o Conscriptie mare scrisără, careă și în Țara Ungurească să scrisă, și numeri să deăteră, careă ungurilor nu plăcea.

Gheneralul din Daici-Banat⁵, al Panciovii la brigadir in Mehadia viind, aicea oamenii satelor, de la Svinița, Jupanec, pe aice în sus, Petnic, Teregova, tot ceâte în pilați le pusă, iară gheneralu Jănei cu Oberst Ioan Heibel, comisari, în tinda lui Lupu Mețcher cu meăsele ședea, scriia, căprariu Iosif Stenger oamenii îi striga, și și ofițirii de față era pre companii.

Gheneralu Jenei într-o zi adună în Mehadia, în soba mare la oberșteru, pre căpitani, ofițiri și tuturoră făcu un cuvînt și porunca a lor Maiestat arătă, că rinduială novă, supt nume cantonul reghimentului va fi, ca toți preanalta voe împărătească cu tot sufletul să o împlinească. Fiecarele, fie în feld-dienst, sau la canton pus, slujba să-și plinească și va avangirui. „Și să știți că rumânii sînt buni și cu ei toate să pot face, căci rumânii is mai buni decît) neămții-șvabi. Că rumânii și vara și iarna, și în cald și în frig, cu slabe, bucate is dedați. Lor nici multa mîncare, nici multa băutură nu le strică. Iară neamțului, de n-are bucate bune, nici calde, de i-i frig, de bea mult, șvaba de toate să bolnăvește“. Fiind la acesta a lui cuvînt aci mulți ofițirii neămți și însuși oberșteru, toți îi adevăra. Apoi le spusă că nu va veni gheneralu-brigader Papila cu maioru Kleber, vor aleăge.

Cu începutul cantonului, catanele călăreăte din toate reghimentele graniții să strică și în locul lor șarșiiți cu artileriști, după această conscripție, de nov să vor pune. Acest reghiment 4 cantoane, districte vor fi, adecă: 1^{ul} district Beserica Albă, hauptman; 2^{lea}, Bozovici, cu capitan-laitnant; 3^{lea}, Mehadia, capitan-laitnant; 4^{lea}, Caransebeș, hauptman. Și 1^{ul} maior Cleber iaste Cantons-Comandant, cu Cantelaria sa.

Întorcînd companiile de la Ardeal, și gheneralu Papila cu maioru Cleber, ș.a. veniră. Și îndată Papila cu Genei⁶ și cu Comandirender gheneralu baron Țetviți, de la Valah-Ilirș Reghiment luară compania Ulma pe la Deliblata, Duboveț, la Daici-Banat⁷; iară în locul acelora, aicea de la unguri Caransebeșu cu atîtea sate militari noi a fi cerură. Și cu porunca Împăratului, Craiului, îndată Obergeșpanu, extelenț Bako; crăesc comisarius la Lugoj, cu varmeghia și cu gheneralii, Caransebeșu cu vro 14 sate militar luară, care solgabirău Madareț le predeăte.

¹ Insemnare pe *Biblia* de la Blaj, din Prigor: „1752, Fevruar 15 spre 16 spre Sîmbăta S. Theodor Tridon, sânt născut eu, Nicolae Stoica“ (Cf. N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p. 92).

² Insemnare pe *Apostolul* din Mehadia: „În anul 832, Ianuar în 8, au murit protopopu Stoica“ (Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 84).

³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 98—118.

⁴ Ms. în *Bibl. Acad.*, ms. rom., nr. 1331, orig. în limba română cu chirilice în 4°, 211 f., scris între 1825—1827. O copie după orig. din *Bibl. Acad. la Muzeul Banatului Timișoara*.

⁵ Deutsch-Banat.

⁶ În orig. *Genei*.

XV

KOZMA PÁL (?—1852)

Kozma Pál, originar dintr-o familie nobiliară din Zărand, și-a început cariera administrativă în 1806 în acest comitat, devenind în 1834 comite suprem, iar în 1847 consilier gubernial. Lucrarea sa, apărută la Cluj în 1848, este o descriere geografică, statistică și istorică a comitatului Zărand, referitoare mai ales la situația din prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu unele date și asupra stărilor mai vechi, între care un registru fiscal original din anul 1561. Pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea lucrarea descrie resursele naturale ale comitatului, populația, proprietățile și instituțiile principale.

La sfârșitul lucrării, schița istorică a comitatului Zărand cuprinde o relatare relativ întinsă cu privire la revoluția lui Horea. Este o prezentare destul de bine documentată; autorul, nobil din Transilvania, funcționar superior comitatens, manifestă aceeași poziție, proprie nobilimii în general, dușmănoasă față de țărănime și deci și față de răsculați. Când expune faptele acestora, autorul nu scapă prilejul de a-și exprima ostilitatea, iar când amintește despre uciderile săvârșite de nobilime se mulțumește cu simpla consemnare: oamenii nobilului Ribitzei au împușcat pînă la 20 de răsculați; nobilimea din Deva a împușcat sau maltratat 250 de răsculați; la Peștiș nobilimea a ucis pînă la 100 de români.

În lipsa ms. orig. reproducem partea referitoare la răscoala lui Horea din lucrarea lui Kozma Pál, *Zaránd vármegye földirati, statistikai és történeti leírása* (Descrierea geografică, statistică și istorică a comitatului Zărand), Cluj, 1848, p. 94—105.

ZARÁND VÁRMEGYE FÖLDIRATI, STATISTIKAI ÉS TÖRTÉNETI LEIRÁSA

A megye e megcsonkítása nem vala elég¹ s még keservesebb sors várt rá; eljőve az 1784-ik vésteljes esztendő, mellyben azt feledhetetlen két csapás éré.

Ezek egyike II-ik József császár azon rendeletéből származott, mellynek nyomán a megye nevét is elvesztve, azon évi szeptember 6-án Hunyadmegyével kapcsolattott össze s e szerint megszűnt különhatóság lenni.

A második csapást az azon évi november elején támadott oláh-zendülés (horavilág) ejtette, melly alkalommal a megyei nemesség egy

része meggyilkoltatott, más része pedig idegen helyekre lett futással mentette meg életét; de vagyona vagy elraboltatott, vagy felégettetett és semmivé tétetett, úgy, hogy a nemesség ekkor szenvedett kára, hiteles becsü szerint, 121.444 rfrt — 20 krt p.p. tett.

Mivel pedig e zendülésről — mely eredetét a megyében vette — különféle mendemondák keringenek, legyen szabad annak hivatalos oklevelekből merített előadásába terjedelmesben ereszkedni².

Már az 1784-ik év nyarán észre leheté venni az oláhság zenebonászkodó szándékát, mellyet sok helyen mind a megye tisztviselői, mind a földesuraságok, vagy ezek tisztői ellenében mutatott engedetlenségek előztek meg s ezt a békövetkező égetésekkel s gyilkolásokkal való fenyegetődzések követték³. Mindezek a már Zaránddal egyesült hunyadmegyei tisztséget arra bírák, hogy e vésszel fenyegető körülményeket a főkormányzésznek följelentse s a békövetkehető rosznak maga idejében megelőzését kérje. A főkormányzész ki is rendelte a katonai segítséget, de a főhadivezéség magát a főkormányzészknél főlebb valónak tartván, arra nem hajlott s a katonai segedelmet útnak nem indította; minél fogva a szikrájában levő tűz eloltására semmi foganatos és erélyes lépések nem tétettek addig, míg az lángra nem kapott, mikor oltani már késő volt, míg egy sereg magyar az oláh düh áldozatává nem lett⁴.

A megyei tisztség azonban nem maradt most említett jelentése mellett, hanem october 11-én rendelést tett az iránt, hogy a szolgabírák faluról falura járjanak s a köznép szándokát, gondolkodása módját puhatolják ki; mire többnyire olly értelmű jelentések tétettek, mintha a nép támadási tüze csendesedni kezdett volna; minek ellenére találkoztak olly merészek is, kik oda nyilatkoztak, miszerint a tűz ki nem aludt s kitörése csak a téli idő közalgése miatt haladott el; nevezetesen egy ujbaresdi közlakos a brádi vásárból hazatérő utjában azt beszélette, hogy a jobbagyság igáját a közelebbi tavaszon nyakából lerázandja. Ugyanez időben a földesurak iránti engedetlenségben Kendeffi Pálné gr. Kun Klára vákai, a dévai fiscalis uradalom ribitsorai, ujbaresdi, grohoti, bulzesti, vályabrádi és bukaresti s a nagyhalmági uradalomhoz tartozó több falukbéli, a kishalmági és tomesi földesurak urbéresei kitüntették magokat. Illy előjelek után békövetkezett a szomoru catastroph.

October 28-án a brádi héti-vásár alkalmával zalathna-vidéki kerpényesi, de eredetére nézve zarándvármegyei czebei születésü Krisán, vagy Drágosa Dsurs, kinek Czebén lakó testvérét Drágosa Szávnak hívták⁵, arra unszolta a vásárban összegyűlt oláh népet, hogy a következő vasárnapon, u.m. october 31-én a mesztákonai egyházhoz gyűljenek össze, hogy ott valami új s nevezetesen a katonaság felállításáról szóló királyi parancsot nekik hirdessen ki.

Ezen egyháznak jelenleg csak helye látszik; a rajta feküdt sok átok miatt méltán pusztult el. Állott pedig a Brádról Körösbányára vezető országút mellett balra egy dombon közel azon úthoz, melly az országúttól jobbra le Ribitze felé vezet.

Krisán Dsurs tehát october 31-én Vákáról a Birna Toma és Tulya Juon kíséretében déltájt a megirt egyházhoz kiérkezik. Itt már egybegyűlve voltak nem csak a vidékiek, hanem a Hunyadmegyéhez tartozó nagy számu Maros melléki oláhok is olly sokan, hogy az egyház kerülete s az országúton alól fekvő tér telve volt fekete-ruhás (czondrás) emberekkel, kiknek sokasága a dévai vásárról épen akkor hazatérő

útazókban is már nagy rémulést gerjesztett. E sokasághoz Krisán Dsurs így szólott: „Halljátok! a nyáron felirattátok magatokat katonáknak; már most jertek velem Fejérvárra, hogy adjanak fegyvert, vagy ha azt nem adnak, adják ki igazságunkat.“ Azután tarisznyájából egy festett s aranyozott fakeresztet vett ki, s ezt mutogatván, azt mondotta: „Ime ez a császár képe s jele annak, hogy a császár akarátja, minél fogva ti katonák legyetek“; — továbbá a kereszt szentségét fejtegette s azt adta a nép elméjére, hogy ők a keresztben hisznek, a keresztre vannak megkeresztelve s a keresztre esküsznek, ezután még több efféléket hozván fel, meg is eskette őket, végre meghagyta nekik, hogy hazatérvén, a meg nem jelenteknek is hirt adjanak s más nap minden faluból a helység nagyságához képest, ötön, haton s tizen is, illő készüllettel, Kuréty nevű faluba gyűljenek, onnan Fejérvárra indulandók; igérvén, hogy Kurétyra ő maga is megjelenend, s azon nap Vákára visszatérve, ott meghált. A csak most említett Kuréty nevű falu Kristosoron és Bukaresten túl a megye keleti szélén egy hegyektől körülvevett szűk s vad völgyben fekszik.

A Brádon és Ribitzén lakó megyei altsztek, kiknek a főkormány-szék rendeletéből meg volt hagyva, hogy egy köznépet kivándorlásra csalogató Salis nevű ámitóra ügyeljenek, őt szemüggel tartásák, s ha magát mutatná, fogassák is el; a mesztákoni gyülekezetet s a Kurétyra hirdetett összegyűlést hallván, azt vélték, hogy azon ámitó, ki a mesztákoni egyháznál a keresztet mutogatja, vagy maga Salis, vagy az ő küldöttje; közülök tehát Naláczí Farkas, Madotsai József, Gál Mihály, Pakot Mihály szolgabírák s Szombati Mihály adóíró biztos (rectificator commissarius), magok mellé vevén Körösbányáról reformatus mester- s egyszersmind megyei írnök — Farkas Istvánt, egy más írnök társával, és egy ribitzei, pénztár őrzésére rendelt prosz-ezredbeli káplárt négy közlegénnyel s egy gornyikkal, ezekkel november 1-én Kurétyra kiszállottak. Itt az ámitó Krisán Dsursra ráakadván, elfogták, megkötözték, s a négy katoná közé vevén, Körösbánya felé útnak indították. Krisán azonban a helység közepe felé elordítván magát, erre a sok oláhság mindenfelől jégesöként rohant elő; a szolgabírákat s katonákat megtámadták, botokkal, karókkal úthi kezdték s Gál Mihályt lövőről mindjárt le is ütötték, három katonát a gornyikkal megsebesítettek, egy katonát megöltek s az írnökök is oda veszték, Pakot Mihály hátára ütötték egyet, mire ő, Naláczí s Madotsai egy- Szombati Mihály a káplárral másfelé szaladtak meg; az elsőbkek közül Madotsai, valamint Szombati is a káplárral a veszélytől megmenekedtek s különösen Madotsai Ribitzére haza került; de Naláczí s Pakot soha többé elő nem jöttek s az oláhság dühének áldozatai lettek. Kiszabadulván illy módon Krisán Dsurs az őt üldözők kezei közül, hogy többé meg ne lephessék, Bukarest felől öröket állított ki.

E közben a mesztákoni gyülekezet híre az akkori helyettes alispán — Hollaki Istvánnak is — ki akkor épen otsi nemesi lakásban mulatott, — bejelentetvén, ez a fennevezett szolgabírák lépéseiről mit sem tudva, szolgabíró Andrásí, Józsefet, lóhalálában, küldötte, hogy a dolognak járjon végére s a lázítókat fogassa el. Andrásí előbb Körösbányára érkezvén, itt mit sem tudhatott meg; pedig csak ezen mezővároskából is három kápitánya volt az oláholnak, u.m. Bába Adám, Száva János és egyházi német, Págo Adám; s ez utóbbi később, midőn a megye a forradalom miatt tisztek nélkül maradt, alispáni czimet s tisztelet tulajdonított ma-

gának. Andrásí tehát Körösbányáról tovább ment Brádra, hol főbíró Brádi Miklóstól útasítást kapván, Kristsorra sietett, s ott megtudván, hogy mind a lázitó, mind a több szolgabírák Kurétyra vették magokat, az oda való nemesek közül segítségére többeket felkért, de ezek avval útasíták őt vissza, hogy nekik nem parancsol. Így Kristsori Gábor — szolgabíró társával, Szabó Sándor — vármegyei lovas legénnyel s brádi Szoba Ádámmal Kuréty felé indult; de midőn Bukuresten túl lenne, már találkozik Szombati Mihállyal, a káplárral s Pakot Mihály szolgájával, ki a Gál Mihály lovát vezetéken hozta, s tőlök mindenről tudakozva, megérté, hogy a dolgok miként folynak le; ő tehát a Pakot szolgáját Gál Mihály lovával s Szoba Ádámmal visszaküldi, hogy Gált az oláhoktól kikérvén, ültessék lóra s hozzák el magokkal; maga pedig Kristsori Gáborral s a lovas legénnyel eléfelé ment a kurétyi szorosig. Azonban Szoba Ádámot s Pakot szolgáját a másod rendbeli örök fel nem bocsátották, azt mondván, hogy Gál ki tudja mellyik patakban fekszik; ezért ők is, ha nem akarnak úgy járni, térjenek vissza. Erre vissza is tértek, s midőn Andrásival együtt alább érkeztek volna, azon veszik észre magokat, hogy az oláhság által jobbról balról körül vannak kerítve. Ezek tolvajkiáltások közt Andrásí felé rohantak, ki azonban az utolsó pontot be nem várván, társaival együtt szaladásra vette a dolgot s hegyeken völgyeken kóborolva menthette meg életét.

Némellyek azt beszélték, hogy Krisán Dsurs, ekkor is azon volt, miszerint induljanak Fejérvárra; de ennek mások közt nevezetesen a brádiak ellene szegültek, azt állítván, hogy ha ők Fejérvárra mennek, akkor a magyarok⁶ felkelnek s a kurétyi dologért feleségöket s gyermeköket megöldözik [...].

Krisán Dsurs november 3-án a kurétyi, bukuresti, kristsori, czeretzel, brádi, vályebrádi, mesztákoni, vákai lázadókkal jó korán Ribitzére ütött, hol őt a ribitzei, ribitsorai, ujbaredi, grohoti, tomnátyeki, bulzesti, dsunki, pottingányi zendülők már várták; ezekkel tehát egyesítvén magát, a nemesség udvarait rabolni kezdték. Akkori megyei pénztárnok — Ribitzei József házat azonban nehezen vehették be; ugyan is pénztárnoki irnok Szalai József, egy Ferencz nevű asztalos s még néhányan, kik magokat oda vehették, meglehetősen löszerek — s löporral lévén ellátva, nyolc oláhot halálra löttek, húszig valót pedig megsebeztek. A zendülők a konyhát, istálót, s gabonást meggyújtották s a háznak is tüzet akartak adni, de oda reggeltől fogva délutánig nem közelíthettek s e tájt kezdtek is a ház ostromával felhagyni; de ép ekkor Körösbányáról egy szabadságos katona érkezik ki azt véelve, hogy a Kurétyre ment katonák is a házban vannak, ezek számára kegyelmet kért, mire a zendülők álnokul azt fogadták, hogy sem a katonákat, sem a házba szorult nemeseket nem bántják, ha a házat feladják. Ennél fogva a katona egy pálczára fehér kendőt kötven s azt zászló gyanánt mutogatván, kegyelmet kiáltott, sőt egy riskai Boka György nevű oláh, ki Szalait ismerte, az ablak alá menvén, neki kezet adott s ő is fogadta, hogy bántódásuk nem leszen; így őket a házból kicsalván, mihelyt onnan kiléptek, mindeniköket, [...] megölték [...].

A Ribitzére csödült lázadók november 4-én a harangok félreverésével újból mozogni kezdetek. Egy részök brádi Goltsa János kapitány-sága alatt Hunyadmegyébe Maros-solymos felé vette útját; más részök ugyancsak brádi Szuts Juon és Tudurán Danila főnöksége alatt hasonlólag Hunyadmegyében a Maroson innen le s Illye felé rombolt; a harma-

dik rész Krisán Dsurs vezérsége alatt Alsófehérmegyébe Topánfalvának indult s út közben Mihelenyben⁷ Csizsár Lászlót testvérével s két fiával megölte, vagyonát feldulta, felégette, nejét pedig oda való Klés Togyerhez férje gyilkosához férjhez menni kénytelenítette; a negyedik rész a megyében maradt, s Körösbányának vette útját. E napon Körösbánya, valamint Lunka, Ots és Kishalmagy ki is raboltatott; meggyilkoltattak pedig a következők: Czeretzelen Kristori Andrásné két leányával, s a kristori református lelkész neje ismét két leányával. Brádon Nemes Mozsos és Vizár, vagy is Fejér nevű egyházi nemes, Ribitzén Biális József és neje, Nemes József nejével és fiacskájával, Nemes Benjamin nejével s leányával, Nemes Ferenczné, Borbély Josef, Bihari Ferencz, az Orbán Imre két fia, Gulya Mária Ribitzei Istvánné s ennek testvére Zsuzsánna, Nyág Péterné, Nemes Pálné, Nemes Áronné fiával és két leányával s végre Rudán Kolumbán Sándor.

November 5-én Nagyhalmágyon s Pleskutzán égettek és raboltak, s itt a dúlásnak vége is lett, mert már a megye széléig hatván, azon túl közel sem magyarságot, sem birtokosságot nem találtak, mert akkor a szomszéd aradmegyei helységek a kamara birtokában voltak s kamarailag kezeltettek. E napon Kristoron Kristori Gábort, Brádon Kis Józsefet s Anka Györgyöt fiával, Ribitzén idősb Nemes Lászlót, Nemes Imrét nejével s Madotsai Józsefet, ki Kurétyon a haiáltól megmenekedett, ölték meg.

November 6-kán meggyilkoltattak: Brádon Nemes János két fiával, Orbán Ferencz s Teleki Mihály református mester, Körösbányán Szentkirályi György ügyvéd, Kis Gergelyné s Csernántzkyne, Ribitorsán Nemes Pál, Dsunkon Nyág Márton.

November 8-án Körösbányán Ribitzei István, november 10-én Brádon id. Brádi József s ugyancsak e hó 28-án Nagy Sándorné ölettek meg.

A Ribitzén alól lakó magyarság és birtokosság egy része, sőt ribitzei akkori pénztárnok Ribitzei József is az oláh nép hajlandóságában nem bizván, miután a kristori s brádi eseményekről értesültek, a veszedelmet bé nem várva, szaladásra vették a dolgot s Aradmegyében Szent-Annán találtak menedéket, hol az aradmegyei birtokosság bökezüése által ott mulatásuk ideje alatt sem pénzben, sem ruházatban, sem élelemben szükségét nem láttak; s mivel a valódi lovagias segedelmében a szerző szülei is részesedtek, e jóltevők poraira lehetlen a béké és hála magasztos áldását nem kívánia.

A rablók dühe már annyira ment, hogy Körösbányán még a rom. catholicusok egyházát is feltörték [...].

A zendülés első hírére akkori alispán Hollaki István november 2-áról mindjárt jelentést tett Dévára a már akkor egyesülve volt megyei tisztséghez s ezt november 4-én Pleskutzáról, november 5-én Aradmegyében Mokráról, november 13-án Aradról megújította s sürgette a segítség küldést, de nem volt honnan küldeni; azonban a főkormányzszékhez Szebenben sebes postán tudósítás tétetett.

Igaz ugyan, hogy ez időben az Orosz nevet viselt gyalog ezredből Csepi kapitány vezérsége alatt mintegy 50 legényből álló katonaság a megyében feküdt s ezekkel Csepi, a nevezett alispán megkeresésére, Nagyhalmágyról Körösbányára fel is szállott; de itt olly félelmesen és kétszínűleg viselte magát, hogy evvel nem hogy elijesztette volna a zendülőket, sőt még bátrabbá tette; hideg vérrel nézte ugyan is, míg a

lunkai jószágbeli oláhság a körösbányai nemesség javait kirabolta s közülök némelyeket még meg is ölt, sőt midőn a zenebonáskodók közül sokan rabolni Körösbányán át Ribitzére siettek, nem hogy gátlólag lépett volna fel, hanem katonáival a fegyvert letétetvén, a zendülőkkel még barátságos beszélgetésbe elegyedett s őket minden bántódás nélkül tovább bocsátotta.

Ha Csepi kapitány a zendülökre csak egyszer adatott volna tüzet, akkor a Körösbányán alól fekvő oláhság csendességben marad⁸. Ezek ugyan is úgy vélekedtek, hogy ha a császár parancsából kell a magyaroknak elpusztulni⁹, akkor a katonaság a felkelt parasztokat nem bántja s a zendülőkkel így ők is kezét foghatnak; ha pedig a magyarok kiirtása nem a császár akarátja, akkor a katonaság a zenebonát el nem szenved, annak elleneszegül s nekik ekkor felkelni tanácsos nem leend; már pedig — mint említők — Csepi kapitány semmi legkisebb ellentállást sem mutatott, melly miatt tehát az alsó vidékiek is vérszemre kapva felkeltek, égettek, raboltak, de nem gyilkoltak, s e körülmény is szülte azt; hogy a körösbányai s halmágy vidéki nemességnek, vagy is magyarságnak nagyobb része a meggyilkoltatást kikerülte¹⁰; kik hallván a brádi, krisztóri s ribitzei veszedelmeket, nem sokat vesztegeltek; hanem Magyarország felé futásnak eredtek, még pedig — mivel ezen vidékiek később csatlakoztak a zendülökhöz — bántódás nélkül.

Csepi kapitány azon néhány, de gyakorlott legénnyel, ha akarja, az egész zenebonának könnyen elejét veheti vala. Kik ezt el nem hinnék, azokat két esemény megfontolására utasítom: először, midőn a felkelt oláhság Hunyad megyében Dévát akarta megrohanni, akkor az oda menekült nemességből mintegy negyvenkettő a támadókat nem csak visszaverte, hanem közülök 250-t agyonlőtt, vert, 34-et elfogott s töméntelen a Marosba ugratott; — másodsor Pestesen ugyancsak Hunyad megyében 22 összeállott magyar nemes százig való oláhot lőtt és ölt meg¹¹, ha tehát olly kevés számú, fegyverforgatásban gyakorlatlan nemesség annyi zendülőnek tudott ellentállani, mit nem tehetett volna Csepi kapitány tanult s fegyverben gyakorlott katonáival?!

A tisztség fennebb említett s sebes postán tett jelentésére a főkörmányszék Molnár nevű oculistát küldötte az oláhok lecsendesítésére. Ez el is érkezett Vályabrádra s az ott Krisán Dsurs és Kloska Juon¹² kapitányságuk alatt összeseregelve talált 800 oláhval oda vitte ki a dolgot, hogy ezek 15 napig való csendességet fogadtak, de úgy, hogy azalatt a Molnár által feltett pontokra a főkörmányszék választ adjon.

Azon közben, de felette későn, a Stojanovics¹³ őrnagy vezérlete alatti katonai segély is érkezett: ez székely s oláh szélbeli katonaságból s veres csákos huszárokból állott. Ekkor megszeppentek az oláhok s átlátták, hogy mit Krisán Dsurs mivel s mondott, mind az nem a császár akarátja volt; ezért őt november 29-dikén Ribitzén megszorították s erőltették, hogy ha valami igazsága van, azt adja elő, de ő ezeket Horához útasította s a parancsnak Horánál lételét erősítette. Ennél fogva Krisán Dsursot letartóztatták, vákai Birna Tomát pedig Horához küldötték, ki erre Alsófehér megyében Albák mellett levő Vályanyegruluj nevű helységben rá is talált s elbeszélte neki, hogy Zaránda sok katonaság jött s nekik mind el kell veszni, ha valami igazságot nem mutatnak. Hora nem helyeselte, hogy Krisán Dsurs annyi gyilkosságot követett el, mindazáltal Birna Tomát mintegy három napig magánál tartóztatta s biztatta, hogy hat rendbeli rendeletet is ad, csak adjon érte 6 ríftot;

vége egy patenssel szurta ki szemét, mely Szászsebesről bocsátódott ki s mellyet ők új gubernium válaszának neveztek. Ez alatt a vákaiak s vályebrádiak Krisán Dsurnak útát adták; csakugyan nem sokára ezután kézre került ő kegyelme s Horával és Kloska Juonnal Károlyfejérvárt megkeresztetett: sokan közülök száműzettek, mások rabságra vitettek, sokaknak haja nyíratott el s a többség kegyelmet (amnestiát) nyert.

E zendülésben csupán a czebei közönség nem vett részt, sőt a magyarok közül az olyat, ki magát hozzájok vehette, oltalmazták s élteket megtartották; többek között a kuretyi veszedelemből megmenekült, de azután néhány nappal Ribitzén megöletett szolgabíró Madotsai József nejét s József nevű fiát oda való Tyisz Lázár mentette meg a haláltól, házába befogadván őket s ott elrejtvén.

Czebe helység ezen maga kitüntetéséért József császár egy évi adóját elengedte, lelkészeket pedig Máris Juont aranyérdempénzzel s évenkénti 200 rhorint pótlékfizetéssel jutalmazta meg.

E zenebona siralmas pusztítása Alsófejér- s Hunyadmegyére is kiterjedett, de ezen megyék története e munka tárgya nem lévén, azok itt nem említhetők.

A katonaság közbejöttével a csend és bátorság helyre állván, a megmenekült nemesség s magyarság is kezdett visszatérni, de javainak csak romjait találta; a köépületek fából alkotott részei s a faépületek talapzatig leégetve, házi eszközök, bútorok összerombolva, vagy elrabolva, mezei termények elosztva s elvívve, a levelek elszaggatva, égetve, némmeltyek szerencsére csak eldugva voltak s mindezeket nem volt kitől számba kérni.

Kristsori Popa Kosztán 1785-ben augusztus hónapban a károlyfejérvári fogságból haza szökvén, a békétlenség magvát megint kezdette hinteni, mire Kristsori Turcsin Mihály-, mint Krisán Dsurs által tétett kinéz¹⁴ s Dorsa Már-Krisán Dsurs volt hadnagya vezéreltök alatt Kristsorra több oláh kezdett gyülekezni. Ezt észrevevén a megmaradt kristsori nemesek, az akkor Brádon szállásoló katonaság kormányához, Vrázda századoshoz folyamodtak segítségért, ki august 21-én mindjárt egy káplárt rendelt két közlegénnyel Kristsorra; ezek midőn már szinte oda érkeztek, egy csoport oláhra akadtak, kik közül a katonákra egy lövés is esett, de egyiket sem érte, csak a golyó füttyölése hallzott. Ezután nem sokára csakugyan elfogattak Dorsa Márk, Turcsin Mihály s Popa Kosztán, mire a csend helyre állott.

József császárnak 1790-ben januar 28-án, halála előtt kelt visszavonó rendelete következtében ugyanazon évi februar 22-én tartott közgyűlésben az egyesített megyék rendei meghatározták, hogy Zarándmegye előbbi állásába térjen vissza s külön törvényhatósággá alakuljon: mihez képest nem sokára, u.m. april 26-án Körösbányán a kinevezett főispán — b. Nalázi József elnöklete alatt az újjá született hatóság közgyűlése megtartatott. Ezen a rendek legelőbb is tisztviselőik megválasztása — s törvénykezési székök helyreállításáról gondoskodtak.

Ezután csendesség uralkodott a megyében az 1800-dik évi november hónapjáig, midőn a köznép között több olly hírek szárnyalának, mellyekből egy újabb zendülés kiütését lehetne következtetni. Ekkor azonban szerencsésebb volt a megyei tisztség a segedelem megnyerésében mint 1784-ben, mert az első hivatalos megkeresésre Hunyadmegyéből számos felfegyverkezett lovas nemesség sietett beszállani és segédet

nyújtani s e mellett a királyi főkományszék is maga idejében nem csak katonaságot küldött, hanem a hir valóságát e honnan-eredtét kipuhatóló biztosokat is rendelt; minek eredményeül, a legfelsőbb helyről érkezett parancsra, egy Gillya Togyer nevű szökött katona, mesztákoni Kezán On neje, nagyhalmági Sorsok Dsurka, valamint Moldován Szimion s Tobiás Antoni kereskedők s vályebrádi Bota János, mint kiktől a nyugtalanító hírek keletkeztek, a vásáros helyek piaczain csak 25, 25 korbács-, vagy pálczautés szenvedésével, felette kegyesen büntették meg.

DESCRIEREA GEOGRAFICĂ, STATISTICĂ ȘI ISTORICĂ A COMITATULUI ZĂRAND

Această sfirtecare a comitatului nu fusese îndeajuns¹, așteptându-l o soartă și mai amarnică; sosi anul 1784, plin de nenorociri, în care suferi cele două lovituri de neuitat.

Una din acestea proveni din decretul împăratului Iosif al II-lea, prin care, pierzându-și numele, comitatul, la 6 septembrie al aceluși an, fu unificat cu comitatul Hunedoara și astfel încetă a constitui o jurisdicție separată.

A doua lovitură a provocat-o răzvrătirea românească (lumea hooreană), cu care prilej o parte a nobilimii din comitat a fost ucisă, altă parte și-a salvat viața, fugind în locuri străine; dar averea, fie i-a fost jefuită, fie incendiată și distrusă, astfel încît paguba suferită atunci de nobilime, după estimări oficiale, reprezintă 121 144 florini renani și 20 creștari.

Decarece despre această răzvrătire — care a început în comitat — circula diferite legende, fie-ne permis a intra într-o expunere a sa mai largă pe baza documentelor oficiale².

Deja în vara anului 1784 se putea observa intenția românimii de tulburare a liniștei care a fost precedată în multe locuri de nesupunerea manifestată față de stăpînii de pămînt sau oficialii acestora, urmată de amenințări cu viitoare incendieri și ucideri³. Toate acestea au determinat pe oficialii comitatului Hunedoara, unit deja cu Zărandul, să raporteze la Guberniu împrejurările amenințătoare și să ceară prevenirea la timp a răului potențial. Guberniul a dispus trimiterea de ajutor militar, dar Comandamentul militar suprem, socotindu-se superior Guberniului, n-a acceptat expedierea acestuia; astfel nu s-au luat nici un fel de măsuri energice și eficiente pentru stingerea scînteii decît atunci cînd aceasta s-a transformat în flacără, pentru a cărei stingere era prea tîrziu și pînă cînd o mulțime de nobili au devenit victimele furiei românești⁴.

Oficialitățile comitatului n-au rămas numai la amintitul raport, ci, la 11 octombrie, au dispus ca juzii nobiliari să meargă din sat în sat pentru a afla intențiile și modul de gîndire a poporului de rînd; rapoartele înaintate vorbeau, în cea mai mare parte, despre începutul stingerii focului răzvrătit al poporului; cu toate acestea s-au găsit și unii îndrăzneți a declara că focul nu s-a stins și izbucnirea sa a fost amînată doar din cauza apropierei iernii; anume un locuitor de rînd din Uibărești, întorcîndu-se din tîrgul de la Brad, vorbea despre scuturarea jugului iobăgiei în primăvara viitoare. În același timp s-au remarcat prin nesu-

punerea față de stăpînii de pămînt colonii soției lui Paul Kendeffy, contesei Kun Clara din Vaca, cei din satele Ribicioara, Uibărești, Grohot, Bulzești, Valea Bradului și București, ai domeniului fiscal Deva, cei din mai multe sate aparținătoare domeniului Hălmagiu, colonii stăpînilor de pămînt din Hălmăgel și Tomești. După asemenea prevestiri a urmat sumbra catastrofă.

La 28 octombrie, cu prilejul tîrgului săptămînal de la Brad, Crișan sau Dragoșă Giurgiu din Cărpiniș, regiunea Zlatnei, născut însă în Țebea (comitatul Zărand), al cărui frate, locuitor la Țebea, se numea Dragoșă Szav⁵, i-a îndemnat pe românii adunați în tîrg să vină în duminica următoare, adică în 31 octombrie, la biserica din Mesteacăn, pentru a le anunța o nouă poruncă regală, anume despre ridicarea armatei.

În prezent se cunoaște doar locul acestei biserici; ea a fost distrusă pe drept din cauza mulțimii blestemelor ce o apăsau. Biserica se afla pe un deal, în stînga drumului țării care ducea de la Brad la Baia de Criș, aproape de drumul care duce de la drumul țării în dreapta spre Ribîța.

Deci, Crișan Giurgiu, la 31 octombrie, sosește pe la amiază de la Vaca, însoțit de Birna Toma și Tulya Ion, la biserica sus-scrisă. Aici erau deja adunați nu numai cei din regiune, ci și un mare număr de români de lingă Mureș, aparținători comitatului Hunedoara, atît de mulți încît împrejurul bisericii și locul aflat mai jos de drumul țării era plin de oameni cu haine negre (țundre) a căror mulțime a trezit spaima călătorilor aflați în întoarcere de la tîrgul din Deva. Crișan Giurgiu s-a adresat mulțimii astfel: „Auziți! Vara v-ați înscris militari; acum veniți cu mine la Alba Iulia să ne dea arme sau dacă nu ne-ar da să ne dea dreptatea noastră“. Apoi a scos din traista sa o cruce de lemn zugrăvită și aurită și arătînd-o, a spus: „Iată chipul împăratului și semnul că e voința împăratului ca voi să fiți militari“; în continuare a expus sfințenia crucii și a explicat poporului că ei cred în cruce, sînt botezați pe cruce și jură pe cruce, apoi aducînd încă altele de acest fel, i-a pus să jure și, în sfîrșit, i-a lăsat ca întorcîndu-se acasă, să le dea de veste și celor care nu s-au prezentat și a doua zi din fiecare sat să se adune în Curechi 5—6 chiar 10 oameni în funcție de mărimea localității, pregătiți corespunzător pentru a porni spre Alba Iulia; promițînd că la Curechi va veni și el, și întorcîndu-se în aceeași zi la Vaca, a înnoptat acolo. Satul Curechi adineaori amintit se află dincolo de Crișcior și București, la marginea răsăriteană a comitatului, într-o vale îngustă și sălbatică, inconjurată de munți.

Oficialitățile de rang inferior, locuitori la Brad și Ribîța, cărora conform dispoziției Guberniului, li s-a pus în vedere să urmărească un amăgitor, cu numele de Salis, care îndemna poporul de rînd la emigrare. să-l țină sub observație și, dacă s-ar arăta, să-l și aresteze; auzind de adunarea de la Mesteacăn și de cea anunțată la Curechi, au crezut că acel amăgitor care arăta crucea la biserica din Mesteacăn e însuși Salis sau trimisul său; dintre ei deci juzii nobiliari Wolfgang Nalaczi, Iosif Madotsai, Mihai Gál, Mihai Pakot și comisarul rectificator Mihai Szombati, luîndu-l lingă ei de la Baia de Criș pe magistrul reformat și în același timp copistul comitatens Ștefan Farkas, împreună cu un alt copist și cu un caporal de la Ribîța, din regimentul Orosz, însărcinat cu păzirea casei de bani, însoțiți de 4 soldați și un gornic, s-au deplasat

la 1 noiembrie la Curechi. Găsindu-l aci pe amăgitorul Crișan Giurgiu, l-au prins, l-au legat și, însoțit de cei 4 soldați, l-au trimis la Baia de Criș. La strigătul lui Crișan, din centrul localității, mulțimea de români a alergat din toate părțile, ca grindina; i-au atacat pe juzii nobiliari și pe soldați, au început să-i bată cu pari și bite și pe Mihai Gál l-au și doborât imediat de pe cal. Au rănit 3 soldați și pe gornic, au ucis un soldat, au pierit și copiii. L-au lovit în spate pe Mihai Pakot, la care ei, Nalátzi și Madotsai, au fugit într-o parte, Mihai Szombati cu caporalul într-alta; dintre primii Madotsai ca și Szombati cu caporalul au scăpat de pericol și anume Madotsai a ajuns acasă la Ribița, dar Nalátzi și Pakot n-au mai apărut, ei au căzut victime furiei românimii. Eliberându-se astfel Crișan Giurgiu din mâinile urmărilor săi a pus santinelele dinspre București, pentru a nu mai putea fi surprins.

În acest timp vestea adunării de la Mesteacăn fiind anunțată vicecomitelui interimar de atunci — Ștefan Hollaki — care petrecea pe atunci în curia sa de la Ociu, acesta, neștiind nimic despre acțiunile sus-numiților juzi nobiliari, l-a trimis pe judele nobiliar Andrási Iosif în mare grabă să cerceteze lucrurile și să-i prindă pe răzvrătitori. Andrási, ajuns prima dată la Baia de Criș, n-a reușit să afle aici nimic; deși numai din acest tirgușor proveneau trei căpitani ai românilor, adică Adam Baba, Ioan Sava și micul nobil Adam Pag. Acesta din urmă, mai târziu, când comitatul a rămas din cauza revoluției fără oficiali, și-a arogat titlul și funcția de vicecomite. Deci Andrási a plecat mai departe, de la Baia de Criș la Brad, unde primind dispoziție din partea judeului suprem Nicolae Brádi, s-a grăbit spre Crișcior, și, acolo, aflind că atît răzvrătitorii, cît și ceilalți juzi nobiliari au luat-o spre Curechi, a cerut ajutorul mai multora dintre nobilii de acolo, dar aceștia au refuzat pe motivul că lor nu le poruncește. Așa cu judele nobiliar Gabriel Krist-sori, călărețul comitatului Alexandru Szabó și cu Adam Szoba din Brad au pornit spre Curechi; dar cînd trecură de București, se întîlniră cu Mihai Szombati, cu caporalul și cu slujitorul lui Mihai Pakot, care aducea de căpăstru calul lui Mihai Gál și interesîndu-se de la ei despre toate cele întîmplate, înțeleseră cum decurg lucrurile; el trimise deci înapoi sluga lui Pakot cu calul lui Mihai Gál și cu Adam Szoba, ca cerîndu-l pe Gál de la români să-l pună pe cal și să-l aducă cu ei; el însuși, cu Gabriel Krist-sori și cu călărețul, a înaintat pînă la strimtoarea de la Curechi. Însă, pe Adam Szoba și pe sluga lui Pakot santinelele din cea de-a doua linie i-au oprit, spunîndu-le că Gál zace în cine știe ce vale; de aceea, dacă nu vor să pățească și ei la fel, să se întoarcă. La aceasta ei s-au și întors și cînd împreună cu Andrási au ajuns mai jos, s-au văzut înconjuțați de românime, din dreapta și din stînga. Aceștia strigînd hoții! au alergat spre Andrási, care, însă, neașteptînd sfîrșitul, a luat-o la fugă împreună cu tovarășii săi și și-a salvat viața, străbătînd munți și văi.

Unii spuneau că Crișan Giurgiu era și acum pentru a porni spre Alba Iulia; dar la aceasta s-au împotrivit, printre alții, anume cei din Brad, susținînd că dacă ei pleacă la Alba Iulia, atunci maghiarii⁶ se răscoală și leucid femeile și copiii pentru treaba de la Curechi [...].

La 3 noiembrie, Crișan Giurgiu, împreună cu răsculații din Curechi, București, Crișcior, Tărățel, Brad, Valea Bradului, Mesteacăn, Vaca, au atacat devreme Ribița, unde-i așteptau deja răsculații din Ribița, Ribicioara, Uibărești, Grohot, Tomnatec, Bulzești, Dumbrava, Potin-

gani; unindu-se deci cu aceștia, au început să jefuiască curțile nobilimii. Casa lui Ribitzei Iosif, casierul comitatens de atunci, a fost ocupată cu greu; intrucît copistul casieriei, Szalai Iosif, un tîmplar cu numele de Ferencz și alți cițiva care s-au refugiat acolo, avînd și oarecare arme de foc și praf de pușcă, au împușcat 8 români și au rănit pînă la 20. Răsculații au aprins bucătăria, grajdul și șura și au vrut să dea foc și casei. Dar de dimineața pînă după amiază nu s-au putut apropia de ea, și în acest timp începură să renunțe la asediul casei; dar chiar atunci sosește de la Baia de Criș un soldat în permisie, care crezînd că soldații plecați la Curechi sînt în casă, cere pentru ei îndurare, la care răsculații, în mod perfid, au făgăduit că nu se vor atinge nici de soldați, nici de nobilii refugiați în casă, dacă vor preda casa. Ca urmare, soldatul, legînd o basmă albă de un băț și arătînd-o ca steag, a strigat: Grație! iar un român, cu numele de Gheorghe Boca din Rîșca, care-l cunoștea pe Szalai, mergînd sub geam, i-a dat mîna și i-a făgăduit și el că nu vor păți nimic; scoțîndu-i astfel din casă, cum au ieșit de acolo, l-au ucis pe fiecare [...].

Răsculații adunați la Ribița, în 4 noiembrie, cînd au început din nou să bată clopotele, s-au pus în mișcare, o parte sub căpitănia lui Ioan Goltsa din Brad și-a luat drumul spre Șoimuș din comitatul Hunedoara; o altă parte, condusă de Ioan Suci și Dănilă Tudoran, de asemenea din Brad, distrugea totul în comitatul Hunedoara, dincoace de Mureș, în jos și spre Ilia; a treia parte, sub conducerea lui Crișan Giurgiu, a pornit spre Cîmpeni, în comitatul Alba Inferioară și în drum, la Mihăileni, l-a ucis pe Csizsár László împreună cu fratele și cu cei doi fii ai săi, le-a distrus și incendiat averea, iar pe soția sa a silit-o să se căsătorească cu Toader Cleș, tot de acolo; a patra parte a rămas în comitat și și-a luat drumul spre Baia de Criș. În această zi au fost jefuite Baia de Criș, de asemenea Lunca, Ociu și Hălmăgel. [...].

La 5 noiembrie au jefuit și incendiat la Hălmăgiu și Pleșcuța și aici distrugerilor li s-a și pus capăt, intrucît ajungînd pînă la marginea comitatului, dincolo de aceasta n-au găsit în apropiere nici ungurime, nici proprietari, intrucît pe atunci localitățile vecine din comitatul Arad erau în proprietate camerală și erau administrate de aceasta. În aceeași zi, la Crișcior, l-au ucis pe Kristsori Gábor, la Brad pe Kis József și Anka György cu fiul; la Ribița pe Nemes László senior, Nemes Imre și soția și pe Madotsai József, care la Curechi scăpase de moarte.

La 6 noiembrie au fost uciși: la Brad Nemes János cu cei doi fii, Orbán Ferenc și magistrul reformist Teleki Mihály; la Baia de Criș avocatul Szentkirályi György, soția lui Kis Gergely și soția lui Csernántzky, la Ribicioara Nemes Pál, la Junc Nyág Márton.

La 8 noiembrie a fost ucis la Baia de Criș Ribitzei István, la 10 noiembrie la Brad Brádi József senior și tot în această lună, în ziua de 28, soția lui Nagy Sándor.

O parte din maghiarimea și proprietarii locuitori mai jos de Ribița și chiar casierul de atunci din Ribița, Ribitzei József, neavînd încredere în comportarea poporului român, după ce au aflat de evenimentele de la Crișcior și Brad, nemaiașteptînd primejdia, au luat-o la fugă și au găsit refugiu la Sîntana, în comitatul Arad, unde, prin dărnicia proprietarilor de aici, n-au dus lipsă nici în bani, nici în îmbrăcăminte, nici în alimente, în timpul șederii lor acolo; și, intrucît de această ajutorare cu adevărat cavalerescă au beneficiat și părinții autorului, aces-

tuia nu-l e posibil a nu cere binecuvîntarea înaltă a păcii și recunoștinței asupra binefăcătorilor.

Furia țaranilor a mers pînă acolo încît au spart și jefuit chiar și biserica catolică de la Baia de Criș [...].

La prima veste a răscoalei, vicecomitele de atunci, Ștefan Hollaki, din 2 noiembrie, a raportat la Deva oficialităților comitatense deja unificate, și la 4 noiembrie din Pleșcuța, la 5 noiembrie de la Mocrea (comitatul Arad), la 13 noiembrie de la Arad a reinnoit și urgentat trimiterarea de ajutor. Dar nu era de unde să se trimită; s-a trimis însă la Sibiu Guberniului veste prin poșta rapidă.

E adevărat că în această vreme se afla în comitat o trupă de aproximativ 50 de soldați sub conducerea căpitanului Csepi din regimentul de infanterie care purta numele de Orosz și cu aceasta Csepi, la solicitarea numitului vicecomite, a și trecut de la Hălmagiu la Baia de Criș; dar aici s-a comportat atît de fricos și de nestatornic, încît nu numai că nu i-a speriat pe răsculați, dar i-a făcut chiar mai îndrăzneți; a privit cu sînge rece jefuirea bunurilor nobilimii din Baia de Criș de către românimea de pe proprietatea Lunca și chiar uciderea cîtorva dintre ei, ba chiar cînd mulți din răsculați s-au grăbit pentru a jefui prin Baia de Criș spre Ribîța, nu numai că n-a intervenit pentru a-i opri, ci punîndu-i pe soldați să depună armele, s-a angajat într-o discuție prietenească cu răsculații și i-a lăsat să plece mai departe, fără nici un prejudiciu.

Dacă căpitanul Csepi ar fi ordonat o dată foc asupra răsculaților, atunci românimea situată mai jos de Baia de Criș ar fi rămas în liniște⁸. Aceștia se gîndeau că dacă nobilii trebuie să piară din ordinul împăratului⁹, atunci armata nu se atinge de țaranii răsculați și, deci, și ei pot să dea mîna cu răsculații; iar dacă nimicirea nobililor nu e voința împăratului, atunci armata nu va îngădui răscoala, i se va împotrivi și atunci nu va fi indicat să se ridice; cum însă — după cum am amintit — căpitanul Csepi n-a arătat nici cea mai mică împotrivire, din această cauză și cei din regiunea de jos, prinzînd curaj, s-au sculat, au incendiat, jefuit, dar n-au ucis, și această împrejurare a făcut ca majoritatea nobilimii din Baia de Criș și zona Hălmagiului, adică partea mai mare a unghurimii, să scape de moarte¹⁰, căci aflînd de pericolele de la Brad, Crișcior și Ribîța, n-au așteptat prea mult; ci au luat-o la fugă, spre Ungaria, și — întrucît cei din această regiune s-au alăturat mai tîrziu răsculaților — n-au pătît nimic.

Căpitanul Csepi, cu soldații lui, puțini dar instruiți, dacă voia, putea ușor să preîntîmpine toată răscoala. Pe cei care n-ar crede acest lucru, îi trimite la a medita asupra a două evenimente: primul, cînd românimea răsculată în comitatul Hunedoara a vrut să ia cu asalt Deva, atunci din nobilimea refugiată acolo, aproximativ 42, nu numai că i-au respins pe atacatori, dar au împușcat și bătut dintre ei 250, au prins 34 și au împins pe mulți spre Mureș; în al doilea rînd, la Peștiș, tot în comitatul Hunedoara, 22 de nobili maghiari, adunați laolaltă, au împușcat și ucis pînă la 100 de români¹¹, deci, dacă un număr atît de mic de nobili, neinstruiți în arme, s-a putut împotrivi atîtor răsculați, ce n-ar fi putut face căpitanul Csepi cu soldații săi instruiți?

La raportul oficialității, sus-amintit, și trimis cu poșta rapidă, Guberniul l-a trimis pe oculistul cu numele de Molnar pentru liniștirea românilor. Acesta a și sosit la Valea Bradului și a obținut din partea

celor 800 de români, pe care i-a găsit adunați acolo sub căpitania lui Crișan Giurgiu și Cloșca Ion¹² făgăduința de a sta în liniște 15 zile, cu condiția că în acest timp Guberniul să dea răspuns la punctele ridicate prin Molnar.

În acest timp, dar foarte târziu, a sosit și ajutorul militar sub conducerea maiorului Stojanovics¹³: acesta se compunea din grăniceri secui și români și din husari. Atunci românii s-au speriat și și-au dat seama că ceea ce a făcut și spus Crișan Giurgiu n-a fost voința împăratului; de aceea, la 29 noiembrie, la Ribița, l-au silit că, dacă are ceva îndreptățire, să o dea pe față, dar el i-a trimis la Horea și susținea existența poruncilor la acesta. Drept urmare, l-au arestat pe Crișan Giurgiu, iar pe Birna Toma din Vaca l-au trimis la Horea, pe care l-a și găsit în localitatea Valea Negrei, de lângă Albac, din comitatul Alba Inferioară și i-a povestit că în Zărând a venit multă armată și ei toți vor pieri dacă nu vor arăta ceva îndreptățire. Horea n-a aprobat faptul că Crișan Giurgiu a săvârșit atâtea ucideri, cu toate acestea însă l-a ținut pe Birna Toma 3 zile la el și l-a îndemnat să-i dea 6 fr. că îi va da 6 rinduri de porunci; în cele din urmă i-a dat o patentă emisă de la Sebeș, pe care ei o numeau noul răspuns al Guberniului. Între timp, cei din Vaca și Valea Bradului i-au dat drumul lui Crișan Giurgiu; dar nu peste mult timp a fost prins și, împreună cu Horea și Cloșca Ion, tras pe roată la Alba Iulia; mulți dintre ei au fost exilați, alții duși în robie, multora li s-a tuns părul, iar majoritatea a obținut amnistie.

În această răscoală locuitorii din Țebea n-au participat, ba chiar au apărat și ocrotit viața aceluia dintre maghiari care s-au refugiat la ei; între altele Tyisz Lázár a salvat de la moarte, primindu-i în casa sa și ascunzându-i acolo, pe soția și fiul, cu numele de Iosif, al judeului nobiliar Iosif Madotsai, scăpat din primejdia de la Curchi, dar ucis peste câteva zile la Ribița.

Pentru această comportare împăratul Iosif a iertat localitatea Țebea de dări pe un an, iar pe Mariș Ion, preotul lor, l-a recompensat cu o medalie de aur și cu 200 de forinți anual.

Distrugerea demnă de plîns, provocată de această răscoală, s-a întins și asupra comitatelor Alba Inferioară și Hunedoara; dar istoria acestor comitate, nefiind obiectul prezentei lucrări, ele nu pot fi amintite aici.

Liniștea și siguranța fiind restabilite prin intervenția armatei, nobilimea și ungurimea salvată a început să se întoarcă, dar n-a găsit decât ruinele bunurilor sale; părțile de lemn ale clădirilor de piatră și clădirile din lemn arse pînă la temelii, obiectele casnice, mobilele distruse sau jefuite; produsele agricole împărțite și cărate, scrisorile rupte, arse, unele din fericire doar ascunse și pentru toate acestea n-aveau de la cine cere socoteală.

Popa Costan din Crișcior, fugind acasă din captivitatea de la Alba Iulia în luna august 1785, a început să semene din nou sămînța neli-niștii drept care, sub conducerea lui Turcin Mihai din Crișcior, cnez¹⁴ pus de Crișan Giurgiu, și Giurgiu Marcu — fost locotenent al lui Crișan Giurgiu —, au început să se adune mai mulți români la Crișcior. Observînd aceasta, nobilii rămași din Crișcior s-au adresat căpitanului Vrazda, comandantul armatei încartiruite atunci la Brad, care la 21 august a trimis imediat un caporal cu doi soldați la Crișcior; aceștia, cînd s-a ajuns acolo, au dat peste un grup de români din rîndul cărora

s-a și tras asupra soldaților, dar nici unul n-a fost atins și s-a auzit doar șuieratul glonțului. Nu mult după aceasta au fost prinși într-adevăr Giurgiu Marcu, Turcin Mihai și Popa Costan, după care liniștea s-a restabilit.

Ca urmare a decretului de revocare a ordinelor de către împăratul Iosif înainte de moartea sa, la 28 ianuarie 1790, în adunarea generală ținută la 22 februarie al aceluiași an, stările comitatelor unificate au hotărât: comitatul Zărand să se întoarcă în starea dinainte și să devină jurisdicție separată; la care, nu peste mult, adică în 26 aprilie, la Baia de Criș s-a ținut adunarea generală a jurisdicției renăscute sub președinția nou-numitului comite suprem, baronul Iosif Nalátzi. La această adunare stările s-au îngrijit în primul rînd de alegerea funcționarilor și de restabilirea scaunului de judecată.

După aceasta a domnit liniștea în comitat pînă în luna noiembrie a anului 1800, cînd în poporul de rînd s-au răspîndit mai multe asemenea zvonuri din care se putea prevedea izbucnirea unei noi răscoale. Acum însă oficialitatea comitatului a fost mai norocoasă în obținerea ajutorului decît în 1784, întrucît la prima cerere oficială, din comitatul Hunedoara numeroși nobili înarmați, călări, s-au grăbit a veni și a da ajutor; pe lîngă aceasta, Guberniul regal, la rîndul lui, a trimis nu numai armată, ci și comisari pentru cercetarea originii și bazei reale a zvonului; drept rezultat, la porunca venită din cel mai înalt loc, soldatul dezertor Gillya Togyer, soția lui Cazan On din Mesteacă, Sorsok Giurca din Hălmagiu, precum și negustorii Moldovan Simion, Tóbiás Antoni și Bota Ioan din Valea Bradului, de la care au provenit știrile neliniștitoare, au fost pedepsiți foarte ușor, în piețele locurilor de tîrg, doar cu cîte 25 de lovituri de bită sau nuiete.

¹ Referire la încadrarea părții vestice a Zărandului la comitatul Arad.

² La întocmirea părții din lucrare privind răscoala lui Horea autorul a folosit amintirile unor martori ai evenimentului, informația orală și unele documente oficiale care i-au stat la dispoziție.

³ Referire la frământările țărănești prilejuite de conscripția militară din vara anului 1784.

⁴ Autorul are o atitudine ostilă răscoalei, tratînd-o de pe poziții nobiliare.

⁵ Crișan, numit Giurgiu Marcu, era din Vaca (azi Crișan), sat situat nu departe de Tebea, peste Crișul Alb, nu avea frate în Tebea.

⁶ Nobilii unguri, stăpîni de pămînt din satele zărandene, din care au plecat țărani spre CURECHI pentru a merge la Alba Iulia.

⁷ Primul atac țărănesc asupra Mihăilenilor s-a produs în după-amiaza zilei de 2 noiembrie 1784.

⁸ Autorul acuză autoritățile militare din Transilvania pentru starea lor în perspectivă la începutul răscoalei, așa cum făcuse și nobilimea în vremea răscoalei.

⁹ Zvon fals care a circulat în cursul răscoalei.

¹⁰ Autorul identifică, în mod nejustificat, nobilimea cu populația maghiară din Transilvania.

¹¹ Cifre exagerate care dublează sau triplează numărul real al răscuților căzuți. Efortul principal de respingere a atacurilor țărănești asupra Devei (6—7 noiembrie 1784) s-a datorat, în principal, armatei.

¹² De fapt aici era prezent numai Crișan.

¹³ Corect Stojanich.

¹⁴ În sensul de jude sătesc.

XVI

ANTON KURZ (1799—1849)

Anton Kurz (Schreiner) s-a născut la Viena în 1799, unde urmează facultatea de drept, pe care o termină cu succes. După o perioadă scurtă de exercitare a avocaturii îl întâlnim între anii 1829—1830 ca patron al teatrului din Josephstadt. După faliment, fiind urmărit de poliție, Kurz pleacă la Hamburg, schimbându-și probabil numele de Schreiner în Kurz.

În jurul anului 1838 se stabilește în Transilvania, fiind un timp secretar al contelui Kemény Josef din Lunca (Grindeni), bucurându-se, în activitatea sa literară și științifică, de incurajările ocrotitorului său.

După izbucnirea revoluției, participă în armata generalului Bem la acțiunile militare din Transilvania și Moldova (1849), murind în luptele purtate împotriva armatelor țariste lângă Sighișoara, la 31 iulie 1849.

Anton Kurz reprezintă în revoluția de la 1848, alături de Maximilian Moltke și Ștefan Ludwig Roth, intelectualitatea săsească progresistă, consecvent ideilor sale politice formulate în preajma revoluției în „Siebenbürger Wochenblatt“, unde afirmă că vrea să cultive „tradițiile progresiste în ciuda birocrățiilor înrăiți...“, să facă „țândări odioasa barieră dintre diferitele națiuni și limbi“.

Activitatea sa publicistică și literară se concretizează în mai multe lucrări, între care și *Geschichte der Hora'schen Unruhen in Siebenbürgen im Jahre 1784 (Ein Druckbogen)* f.a. Kurz intenționează să publice această parte din lucrarea în manuscris (vol. III) a consilierului regal Georg Michael v. Hermann intitulată *Das alte und das neue Kronstadt*, care se baza exclusiv pe material arhivistic de cancelarie. Din cauza evenimentelor din 1849 n-a reușit să scrie decât introducerea (vezi referirile lui Iosif Kemény în „Uj Magyar Múzeum“, 1856, VI, 340—341).

Istoria răscoalei lui Horea, *Geschichte der Hora'schen Unruhen...*, cum se arată și în subtitlu, încearcă să fie o paralelă între evenimentele revoluționare petrecute în Transilvania în 1784 și 1848.

În analiza caracterului celor două mișcări sociale se ține seama de unitatea între forțele răscolate, atitudinea față de monarhie, moralitatea, legalitatea sau ilegalitatea lor. Autorul este preocupat de încadrarea acestor evenimente într-o cuprindere mai largă, dorind ca în istoria universală să li se acorde — „ca învățătoare ale vieții popoarelor“ — locul cuvenit.

A. Kurz pătrunde, în bună măsură, una din problemele centrale ale dezvoltării istorice din Transilvania: acordarea de drepturi politice românilor, populației celei mai numeroase din această provincie. În acest sens el remarcă importanța includerii românilor transilvăneni — lipsiți

de drepturi politice — între așa-zisele „națiuni istorice“, pentru dezvoltarea lor ulterioară: „... fiind chiar pe cale să revendice în stat o poziție egală cu celelalte popoare din Ungaria și Transilvania, care i s-a refuzat aproximativ de un mileniu și pe care ar ocupa-o, cu capacitatea sa de dezvoltare și față de progresul său uriaș înregistrat în timpul ultimelor două generații, desigur, cu demnitate...“.

Anton Kurz, *Hora und Kloska*, Cluj, octombrie 1848, 16 p.

HORA UND KLOSKA

(Die walachische Revolution des Jahres 1784 in Siebenbürgen. Eine Parallele für die Gegenwart). Nach einer Handschriftlichen aus Actenstücken verfassten Erzählung des Michael von Hermann, durch authentische Zusätze vermehrt von Anton Kurz, Klausenburg, im October 1848

Motto:

„Gefährlich ist's den Leu zu wecken;
Gefährlich ist des Tigers Zahn,
Das aller schrecklichste der Schrecken.
Es ist das Volk in seinem, Wahn“.

Wenn nun die jezige in Siebenbürgen und auch in Ungarn unter allen Walachen ohne Ausnahme stattfindende Bewegung und allgemeine Erhebung insofern von jener im Jahre 1784 unter dem Bauernkönig Hora verschieden ist, dass erstere bis jetzt wenigstens eine bei weitem humanere Präge^A, dass sie eine ungewöhnliche Theilnahme für die Herrscherfamilie und das monarchische Princip zur Schau trägt, dass sie überhaupt rückwirkend und gegenumwälzend sein will, während die andere blos zerstörend und Adelvertilgend war, so stimmen sie doch darin beide überein, dass man sich, damals wie jetzt, des kaiserlichen Namens [...] bediente [...] dass man das Militär auf Befehl des Kaisers für einverstanden erklärte... mit einem Worte, dass man, damals wie jetzt, das Volk nicht über den wahren Zustand der Sachlage aufklärte [...].

Ohne die Sittlichkeit oder Unsittlichkeit, ohne die Recht, oder Unrechtmässigkeit der aufständischen Bewegung unter dem romänischen Volke Ungarns und Siebenbürgens einer Prüfung oder Beurtheilung zu unterziehen, ohne in eine Untersuchung der natürlichen oder künstlichen Mittel bei Hervorbringung der gegenwärtigen Aufregung einzugehen, glauben wir doch, dass bei der Ähnlichkeit und Verschiedenheit dieser beiden, räumlich über 60 Jahre von einander entfernten, Aufstände eines und desselben Volkes, der geschichtliche Überblick des Hora'sche Aufstandes sehr zeitgemäss und vielleicht auch nicht ohne Reiz für alle denkenden Leser sein dürfte, welche der Länder- und Völkergeschichte jenen Platz einzuräumen geneigt sind, der ihr als Lehrerin des Volkslebens gebührt. Die Hora'sche Aufstandsgeschichte in Siebenbürgen dürfte aber auch als ein Beitrag zur Culturgeschichte des romänischen Volkes eben jetzt nicht ohne Aufmerksamkeit gelesen werden und vielleicht auch nicht ganz unbelehrend sein, da dieses Volk in den weitem deutschen Kreisen noch viel zu wenig bekannt ist, und

gerade im Begriffe steht, eine gleichberechtigte staatliche Stellung mit den übrigen Völkern Ungarns und Siebenbürgens zu beanspruchen, welche ihm vielleicht seit einem Jahrtausend ungefähr verweigert war und welche es bei seiner Entwicklungshäftigkeit und dem riesenhaften Fortschritt, den es seit zweien Menschenaltern gemacht hat, gewiss auch würdevoll einnehmen würde, wenn es, *sich selbst und dem natürlichen Entwicklungsgang überlassen, nicht bloß als Werkzeug in fremder Hand und zu fremden Zwecken benützt werden wird*¹.

Im Jahre 1783 zu Ende Mai und Anfang Juni machte Kaiser Joseph II. der Menschenfreund eine Besichtigungsreise durch Siebenbürgen. Er wurde mit Bittschriften so zu sagen überschüttet. Ungeachtet dessen blieben sie aber nicht ungelesen. Viele kamen von unterthänigen Walachen her, die sich über ihr drückendes Loss beschwerten und um Erleichterung flehten. Schon am 16-ten August 1783 erschien eine allerhöchste Schrift an die Landesstelle, vermöge welcher den Unterthanen, gegenüber ihren Grundherrn; einige wesentliche Begünstigungen eingeräumt, und noch mehrere durch die baldige Einführung des Urbariums in Aussicht gestellt wurden.

Diese offenbar zur Erleichterung der Unterthanen erlassenen Verordnungen erreichten indessen ihren Zweck nicht, da geheime Aufwiegler die Walachen besonders im Zarander Komitat zur Unzufriedenheit aufreizten. Unter diese werden auch russische Bilderhändler gezählt, welche ... ein gleichzeitiges Schriftchen sagt auch „verkleidete Russen“ ... unter dem Vorwande des Bilderverkaufs bei den Walachen herumgeschlichen, von welchen sie sehr freundlich aufgenommen und bewirtet wurden. Es ist erwiesen, dass die Walachen mit diesen zweideutigen Leuten, denen man jedoch nie recht auf die Spur ihres Treibens kommen konnte, geheime Unterredungen und Berathungen hielten, wenn sie aber hierüber zur Rede gestellt wurden, so antworteten sie bloß: „Uns wird unsonst verboten mit den Russen umzugehen, denn wir sind überzeugt, dass diejenigen alle sündigen, die uns den Umgang mit den Russen verbiethen. Nur diese haben *ein Herz, ein Blut und eine Religion mit uns*“. Eben so scheint es aktenmässig erwiesen, dass ein russischer Abenteurer ein gewisser Baron Salis die Hand mit im Spiele hatte, dessen man aber durchaus nicht habhaft werden konnte, ungeachtet alle Anstrengungen diesfalls gemacht wurden, und über den man auch nichts Näheres erfahren konnte, als nur schwache Andeutungen, dass er der Oberleiter des Aufstandes gewesen. Aus einem gegen ihn von der Landesstelle erlassenen Verhaftsbefehl vom 20-ten Oktober 1784 ist zu sehen, dass er auch Helfershelfer gehabt hab².

Das sichtbare Oberhaupt war indessen Juon Hora, welches letzteres Wort einen Sänger bedeutet, da Juon³ seines Gesanges wegen in den Gebirgen seiner Heimat bekannt war, auch Nikolai Ursz genannt, oder wie er sich selbst nannte: Krista Nicola, aus Gross-Aranyos im Albenzer Komitat in der Gebirgs-Abtheilung Albach gebürtig und grösstentheils in Topánfalva wohnhaft. Er führte schon seit einigen Jahren ein unstätes Leben und war mit den bei Arad herumstreichenden Räubern in Verbindung gestanden. Dieser hatte nebst andern seines Gleichen die Unterthanen der Zalathnaer Fiskalherrschaft schon in vorigen Jahre bewogen, sich den herrschaftlichen Diensten zu entziehen und den Beamten das Äusserste anzudrohen. Er hatte sich dem Ausschanksrecht der Herrschaft in den Gebirgsdörfern widersetzt, Wirthshäuser zerstört,

die Pächter misshandelt und ihnen die Wein- und Brandweinfässer eingeschlagen. Durch die Flucht hatte er sich, wie seine Bewegungen an den Tag kamen, der Strafe entzogen. Von seinen Spiessgesellen wurden einige mit Gefängniß andere mit Stockschlägen abgestraft.

Der Aufstandsschwindel hat sich mit Blitzesschnelle von den Gebirgen ins flache Land herabgezogen und schon im Juni wurden Zusammenrottungen der walachischen Bauern im Hunyader Komitat bemerkt, und da man sie bethörte, dass sie durch die Annahme der kaiserlichen Waffen nicht nur vom Unterthansverbande befreiet, sondern auch den Grundherrn in allem gleichgestellt würden, so hatten nicht nur die Einwohner von Kristsor und alle umliegende Dörfer aus dem Zarander Komitat sondern auch die aus dem Hatzeger Distrikt des Hunyader Komitats die Gelegenheit ergriffen, sich im Sommer des Jahres 1784, während einer zu Karlsburg und Hatzeg veranstalteten Militärbeschreibung durch Bevollmächtigte dahin zu erklären, dass sie entschlossen seien, das Gewehr zum Dienste Seiner Majestät zu ergreifen. Sie waren nun in der Überzeugung dass sie vollkommen frei seien und wurden in dieser Meinung auch von ihren Popen bestärkt, so wie es denn überhaupt keinem Zweifel unterliegt, dass im Zarander Komitat es vorzüglich diese Popen ihre Pfarrer, waren, welche die Walachen zur Rebellion aufmunterten⁴. Sie wollten nun weder ihrer Grundherrschaft noch den Komitatsbeamten mehr gehorchen, und am 23ten August wurde der Landesstelle von Hunyad aus, schon gemeldet, dass die Walachen offen, und ungescheut über Räubereien, Ermordungen und Brandschatzungen sprächen und dass eine Abhilfe höchst notwendig sei, wenn das Übel nicht weiter überhand nehmen solle. Es wurde aufgetragen, die näheren Ursachen dieser Bewegung zu erforschen und zugleich kund zu machen, dass die Empörer durch Wiedersezlichkeit und derlei Umtriebe nichts erreichen, sondern sich nur eine schwere Ahndung zuziehen würden. Diese Maassregel blieb indessen ganz ohne Erfolg und die Unruhen fingen an drohender zu werden. Am 7-ten September bat sogar die Hunyader Kreisverammlung um Militärbeistand zur Dämpfung der allenthalben ausgebrochenen Unruhen. Dieser Beistand wurde zwar bewilligt, allein die Soldaten trafen nicht zu gehöriger Zeit ein und dieser Umstand machte die Tumultuanten nur noch übermüthiger, indem sie diese zufällige Verspätung, eine zu ihren Gunsten geschehene Absichtlichkeit nannten.

Damit hatte es bis zum 31-ten Oktober 1784 sein Bewenden. Auf diesen Tag aber rotteten sich auf eine von Hora durch seine Aussendlinge, und zwar am 28-ten Oktober, zu Brad bei Gelegenheit durch Krisan Dsurs oder György und durch Kloska Juon in Kerpenies, etliche Hundert in Mesztakon im Zarander Kreise zusammen. Hora trug ihnen vor⁵, er sei eben von Wien zurückgekommen, wo er vom Kaiser huldreich empfangen und auch mit einem goldenen Kreuz, das der dem Volk mit den Worten: Hier ist des Kaisers Bild als Zeichen seines höchsten Willens, dass ihr Soldaten werden sollt, — vorzeigte, beschenkt worden sei. Es käme nur darauf an, dass sie sich erklären sollten, ob sie es mit dem Kaiser oder mit dem Adel halten wollten. Im ersten Falle hätten sie nur ihm zu folgen und das Gewehr zu dessen Ergreifung sie sich bereits entschlossen, von Karlsburg abzuholen, so würden sie von der Leibeigenschaft frei werden. Dieser Vortrag wirkte wie ein electricischer Schlag auf den ganzen Haufen, der seinem Wahne folgte, ohne auf die

Unwahrscheinlichkeiten des Hora'schen Vorgebens Rücksicht zu nehmen, ohne sich um die Folgen zu kümmern, welche dieser Schritt haben könnte. Einstimmig riefen sie ihm Beifall zu und gelobten ihm mit einem Eide Gehorsam und Treue, Vertilgung des ungrischen Adels, so dass nur der Name der ungrischen Nation übrig bleiben sollte, war die Losung. Dieses sagte Hora, sei selbst dem Willen des Kaisers nicht entgegen. Zur Beglaubigung seiner hohen Sendung blendete er das Volk durch Vorweisung einer mit goldenen Buchstaben beschriebenen Pergamentrolle, die mit *Nos Josephus* begann, und andern angeblichen Vollmachten, indem er vorgegeben, dass nur auf diesem Wege die Befreiung von der Grundherrlichen Dienstbarkeit zu erwarten sei.

Der Haufe machte nun die ernstlichen Vorbereitungen zu stürmischen Vorschritten.

Den 1. November Vormittag waren schon bis 1 000 Köpfe beieinander und gingen auf Kurety zu. Hora blieb zurück und setzte den *Krisan György* zu ihren Anführer. Ein Theil des Volks übernachtete auf dem Felde. Um Mitternacht wurde im Dorfe die Sturmglocke gezogen und Lärm gemacht, mit der Botschaft, es kämen einige Edelleute herangeritten, um diejenigen die nach Karlsburg um Gewehre gehen wollten, ums Leben zu bringen. Die im Dorfe befindlichen Edelleute ritten auf den Lärmen mit drei Soldaten, die sie bei sich hatten, herbei und feuerten zwischen den Haufen. Dadurch wurde das Volk noch rasender. Es kam zum Handgemenge, und zwei Unterrichter Gál und Nalaczi kamen dabei um. Der Anführer Krisan hiess die Bauern, sie sollten ihm nur nach Karlsburg folgen. Allein sie schrieen ihm entgegen, der Adel würde sich, wenn sie sich entfernten, an ihren Weibern und Kindern rächen. Sie überliessen sich ganz ihrer Wuth, raubten und plünderten die dortigen Edelleute aus und mordeten, was ihnen vom Adel in den Weg kam, ohne Unterschied des Geschlechts und Alters.

Den 2. November wuchsen die Aufrührer auf 4—5 000 Köpfe an, und verbreiteten sich in Krisztsor, Brad, Ribitzu und Mihályen, verfuhrten auf gleiche Weise mit den hier wohnenden Edelleuten, steckten ihre Häuser in Brand [...]. Fünf Brüder Krisztoryi fielen an diesem Tage als Opfer. Die beiden Töchter des Emerich Nemes aber wurden den Händen des Zigeuners entrissen und zur walachischen Taufe gezwungen, was nach der Erzählung der beiden Mädchen auf folgende Art geschah.

Der Popa fragte sie: ist dir dein Glaube eklich und verwirfst du ihn freiwillig? — wenn du deinen Glauben wegwirfst, so spucke ihn an. Worauf die Mädchen aus Furcht antworteten, dass sie ihr Glaube anekle, und dann mussten sie dreimal auf die Erde spucken. Rachel Nemes wurde sodann zur Raveka und Agnes zur Rafila umgetauft, während der Popa dazu diese Worte sprach: „Raveka și Rafilé rabelyé lui Domnezeu“ und ihre Gesichter, die Stirne und die Aussenseite ihrer Hände mit Oel beschmierte, zuletzt sie aber mit dem um seinen Hals gehaltenen *patrafir*, welcher in Wasser eingetaucht wurde, besprengte. Die meisten dieser neu umgetauften Fräulein und Frauen mussten dann gewöhnlich die Mörder ihrer Ältern, Brüder oder Ehegatten heirathen, wenn sie nicht schmachlich hingemordet werden wollten.

Die Landesstelle wurde von allen diesen Gräuelszenen von den Unterrichtern sogleich in Kenntniss gesetzt, und verlangte von dem General-Kommando militärische Hilfe, zumal Reiterei, und beschloss einen

eigenen. Commissair zur Besänftigung des Volks hinaus zu senden. Mittlerweile aber wurde den beiden walachischen Bischöfen aufgetragen, ihr Ansehen bei dem irreführten Volke durch gültige Ermahnungen geltend zu machen. Allein die Anführer hatten bereits das Eis gebrochen, und waren durch überredende Mittel nicht mehr aufzuhalten. Den 4. November steckten sie das Kastell in Branyitska am Marosfluss in Brand, verheerten alle herrschaftlichen Höfe zu Maros-Solymos, ja drängten sich über den Marosch hinüber und verwüsteten auch hier was ihnen vorkam mit Feuer und Schwert.

Nun vertheilten sie sich aber auch noch in zwei Haufen. Der eine zog sich Maros auf —, der andere abwärts. Die Lezteren plünderten den 5. November die Herrnhöfe in Illie, Guraszada, jenseits, und Lesnek nebst vielen andern Dörfern diesseits des Marosch, und machten diesseits die Insel Gyalmár, jenseits Illie und Branyitska zum Sammelplatz der dem Adel geraubten Sachen. Den 6. November war ein Schwarm so kühn auf Deva selbst mit grossem Geschrei zu kommen und zuvor derst den Adam Ribitzei'sehen Meierhof in Brand zu stecken. Viele Familien vom Adel hatten sich ins Schloss geflüchtet. Der Vicegespann aber stellt sich den Eindringlingen mit dem gewaffnetem Adel entgegen. Die Bauern erschrakten und lenkten gegen die bulgarischen Wohnungen um, auf welche sie mit grosser Heftigkeit losstürmten. Allein der Adel setzte ihnen in Begleitung einiger Soldaten nach und brachte sie, durch den Feuerschein des Meierhofs geleitet, zurück, machte auch etliche von ihnen zu Gefangenen. Mit diesen hielten die Devaer den folgenden Morgen Standrecht und liessen 34 mit dem Schwert hinrichten⁶. Diese schnelle Execution war schon an sich schrecklich, sie wurde aber noch fürchterlicher durch die grausame Ausführung. Man zog einen langen Graben, und liess die Verurtheilten nacheinander am Rande der Grube niederknien, auf dass die ihnen abgeschlagenen Köpfe von selbst in die Grube fielen, worauf der Rumpf vom Scharfrichter in die Grube gestossen wurde, um den folgenden Platz zu machen, die auf diese Art vom Leben zum Tode befördert wurden.

Noch diesen Nachmittag kam ein anderer von vielen Dörfern, zusammengelaufener Trupp aus Maros-Nemeti her, welcher die ganze Nacht über gesengt und geplündert hatte, machte bei dem Devaer Schlosse Halt und war im Begriff dasselbe zum zweiten Mal zu überfallen. Allein der Adel rückte neuerdings unter der Anführung des Vicegespanns Johann Zeik heraus, unterstützt von 70 Grenzern zu Fuss und Szekler Husaren, wobei dann von den Auführern über 70 theils erlegt, theils in den Marosch gesprengt und einige zu Gefangenen gemacht wurden. Die übrigen flüchteten in die gegen Vajda-Hunyad und Hatzég gelegenen Dörfer, verstärkten sich durch die daselbst sesshaften Unterthanen und setzten in ihrer Gesellschaft ihre Greuel fort.

Während dieser Zeit zog sich der andere Schwarm am Marosch aufwärts und breitete sich unter fortgesetzten Brennen und Sengen, Rauben und Schwelgen bis in die Gegend von Borberek aus. Ein Theil übersezte den Marosch bei Al György (!) und streifte bis nach Bentzentz, Piskinz, Csora und Alvinz, wo sich die Einwohner mit den Tumultuanten vereinigten und ihre Wuth noch weiter, als diese trieben. Es standen in diesen Gegenden der Obristlieutenant Karp, Major Stojanits vom ersten walachischen Infanterie-Regiment mit 5 Kompagnien, an welche auch sämtliche hier herum liegende Miliz angewiesen war. Diese eilten

denn noch zu rechter Zeit hinzu, um die Plünderung nicht allgemein werden zu lassen, überfielen die Aufrührer in Bentzentz, als sie eben mit der Plünderung des Bar. Orbaischen Hofes beschäftigt waren, und liessen, da sie sich wiedersezten unter sie feuern, wodurch 20 tödlich verwundet 41 hingegen gefangen genommen wurden. Von dorten wandte sich das Militär nach Csora, machte unterwegs die ins Siboter Wirthshaus geflüchteten Rebellen nieder und überrumplete in Csora einen andern Haufen, der eben in der Einäscherung des Baron Barczaischen Edelsitzes begriffen war. Hier wurden 13 todgeschossen und 15 gefangen.

Um nun den reissenden Schritten der Empörung Einhalt zu thun, hatte sich der Hatzeger Adel schon den 4. November in zwei Haufen getheilt, wovon der Eine zur Vertheidigung zu Hause bleiben, der Andere aber mit dem Obristlieutenant Karp dem Feinde entgegen zu eilen beschloss. Indessen ertönten in Hermannstadt, wo dazumal auch die Landestelle ihren Sitz hatte, die Klagen des Adels und der Komitats Beamten von allen Seiten. Jeder Tag brachte neue Nachrichten von den Greueln, die von den Aufständischen verübt wurden. Das dasige Generalcommando wurde dringend um Hilfe und Unterstützung gebeten. Obwohl es die eingegangenen Nachrichten in Zweifel setzte, so benachrichtigte es doch zur einstweiligen Beruhigung das Gubernium am 7-ten November, dass zusammen mehr als 18 Compagnien Infanterie und Kavallerie die bedrohten Punkte besetzten würden.

Bei allen diesen Anstalten sah indessen das Gubernium mit Beklemmung, dass die Aufrührer immer trotziger und immer mehr Edelleute ihrer Wuth zum Opfer gebracht wurden. Die militärische Macht war weder hinreichend, noch durfte sie die Angriffsweise von der Waffe Gebrauch machen. Der commandirende General war dagegen weder zu bewegen eine Verstärkung aus Ungarn anzusuchen, noch seine gegebenen Befehle zu ändern. Dem Gubernium blieb also nichts anderes übrig, als den Komitatsbeamten einzuschärfen, dass sie mit dem dortigen Militär in beständigen Einverständnisse blieben und dessen Verpflegung besorgen sollten. Ausserdem wurde beschlossen den schon anfänglich in Vorschlag gebrachten Gubernial-Kommissär ohne Verzug abgehen zu lassen, um das Volk im Namen der Regierung durch Güte und Ernst auf andere Wege zu bringen und diessfalls mit dem in den beunruhigten Gegenden stehenden Generale v. Pfefferkorn gemeinschaftliche Sache zu machen, wozu er mit voller Gewalt und Vollmacht versehen werden sollte. Zu diesem Geschäfte wurde der Gubernialrath Michael v. Brukenenthal ausersehen und für ihn eine bestimmte Instruktion entworfen. Zugleich wurde dem nichtunirten wal. Bischof Gidion Nikitits aufgegeben ihn in Person zu begleiten und theils durch die ihm untergebenden Popen und Archidiakonen, theils auch in eigener Person das Volk von seinem Irrthum zu belehren. Beide verliessen am 9. November Hermannstadt um sich zu den Aufständischen zu begeben. Auch wurden in Namen der Regierung gedruckte Erlässe in walachischer Sprache durchs ganze Land verbreitet, in welchen der Trug, womit Hora das Volk zu überlisten und wider seine Grundherrschaft aufzuwiegeln trachtete, in seiner ganzen Blösse dargestellt, das Volk zum Gehorsam und zur Ruhe aufgefordert, und für diesen Fall nicht nur der Allerhöchsten Gnade, sondern auch in billigen Sachen, die nur im gesezlichen Wege zu errei-

chen seien, vollkommener Genugthuung versichert wurde. Diejenigen hingegen, die in ihrer Verstocktheit verharreten, so wie die Richter und Geschworenen, die bei der Entdeckung aufrührerischer...⁷.

^A Das Manuskript wurde bereits im October 1848 zum Drucke übergeben.

HOREA ȘI CLOȘCA

(Revoluția română din anul 1784 în Transilvania. O paralelă pentru prezent). După o povestire manuscrisă redactată din acte de Michael von Hermann, îmbogățită prin adăugiri autentice de Anton Kurz, Cluj, în octombrie 1848

Moto:

„Este periculos să-l trezești pe leu,
periculos este colțul tigrlui,
dar spaima spaimelor
este poporul în furia sa“.

Mișcarea și ridicarea generală, care are loc acum fără excepție între toți românii din Transilvania și Ungaria, se deosebește într-atît de cea din 1784, de sub conducerea regelui țaranilor Horea, că prima a avut cel puțin pînă acum o amprentă cu mult mai umanitară^A, deoarece a arătat o neobișnuită simpatie față de familia domnitoare și principiul monarhic, fiindcă a vrut să fie de fapt retroactivă și potrivnică răsturnărilor, pe cînd cealaltă a fost numai distructivă și antinobiliară, totuși ele concordă în aceea că atunci ca și acum făceau uz de numele împăratului... că armata era declarată a fi de acord la porunca împăratului... cu un singur cuvînt că atît atunci cît și acum poporul n-a fost lămurit asupra situației adevărate a stării de lucruri.

Fără să supunem unei examinări sau judecări moralitatea sau imoralitatea, legalitatea sau ilegalitatea mișcării revoluționare rîspîndită printre românii din Transilvania și Ungaria, fără să intrăm în analiza mijloacelor naturale sau artificiale care au provocat agitația prezentă, credem, totuși, că la asemănarea și deosebirea acestor două, la un interval de 60 de ani una de alta, la răscoalele unuia și aceluiași popor, privirea istorică asupra răscoalei lui Horea ar putea să fie conform spiritului vremii și probabil nu fără interes pentru toți cititorii cu judecată, care sînt dispuși să acorde istoriei naturale și universale acel loc care i se cuvine, ca învățătoare a vieții popoarelor. Istoria răscoalei lui Horea din Transilvania ar putea fi citită — nu fără atenție — chiar în prezent ca o contribuție la istoria culturală a poporului român și poate că nu este lipsită de învățături, căci acest popor este mult prea puțin cunoscut în cercuri germane mai largi, fiind chiar pe cale să revendice în stat o poziție egală cu celelalte popoare din Ungaria și Transilvania, care i s-a refuzat aproximativ de un mileniu și pe care ar putea ocupa-o cu capacitatea sa de dezvoltare și față de progresul său uriaș înregistrat în timpul ultimelor două generații și pe care, desigur, ar ocupa-o cu demnitate, dacă ar fi lăsat în seama mersului firesc al dezvoltării, nefiind o unealtă în mîna străină și folosit în scopuri străine¹.

În anul 1783, la sfîrșitul lui mai și începutul lui iunie, umanul împărat Iosif al II-lea a vizitat Transilvania. El a fost aproape copleșit cu

petiții. Cu toate acestea, ele n-au rămas necitite. Multe veneau din partea valahilor supuși, care s-au plîns de soarta lor grea și implorau ușurarea ei. Deja la 16 august 1783 a apărut preafinaltul rescript adresat Guberniului, potrivit căruia li s-au creat supușilor în raporturile față de proprietarii lor de pămînt unele înlesniri esențiale promițindu-li-se și mai multe în perspectivă prin apropiata introducere a urbariului.

Aceste dispoziții date evident pentru ușurarea supușilor nu și-au atins scopul, căci instigatori tainici i-au ațîțat pe valahi la nemulțumire în special în comitatul Zărand. Printre aceștia se numără și iconari ruși, pe care o broșurică contemporană îi amintește ca „ruși deghizați“ și care, sub pretextul vînzării icoanelor, se furișau printre români, care i-au primit și găzduit cu multă ospitalitate. S-a dovedit că valahii au ținut cu acești oameni fătarnici — pe ale căror urme de preocupări nu s-a prea putut ajunge — întruniri și consfătuiri secrete. Dar dacă au fost trași pentru aceasta la răspundere, replicau doar: „degeaba ne interziceți să întreținem legături cu rușii, căci sîntem convinși că toți aceia păcătuiesc care ne interzic legăturile cu rușii. Numai aceștia au aceeași inimă, același sînge și aceeași religie cu noi“. De asemenea, se pare că este dovedit, prin acte, că un aventurier rus, un oarecare baron Salis, ar fi implicat în acest „joc“, care însă n-a putut fi arestat de fel, în ciuda tuturor eforturilor depuse în acest sens, și despre care nu s-au putut afla alte amănunte, decît indicii vagi, că el ar fi fost căpetenia răscoalei. Dintr-un mandat de arestare din 20 octombrie 1784 emis de Guberniu se poate întrevădea că a avut și complici².

Căpetenia fățișă era într-adevăr Ion Hora, cuvîntul din urmă însemnînd cîntăreț, căci Ion³ era cunoscut prin cîntecul său în munții patriei sale. Era numit și Nicula Urs după cum se numea el însuși Crîsta Nicula din Arieșu Mare (de Sus) în comitatul Alba, născut în cercul montan Albac, locuind cea mai mare parte a timpului la Cîmpeni. Încă de cîțiva ani el ducea o viață agitată, avînd legături cu haiducii care acționau în jurul Aradului. Acesta a reușit împreună cu alții asemenea lui — încă cu un an în urmă — să-i determine pe funcționarii domeniului fiscal al Zlatnei să se sustragă de la obligațiile domeniiale, amenințîndu-i cu ce era mai rău. El s-a opus dreptului de circiumărit al stăpînirii în satele de munte, a distrus circiumi, a maltratată arendașii, distrugîndu-le butoaiile de vin și țuică. După ce au ieșit la iveală faptele sale, s-a sustras pedepsei prin fugă. Unii dintre părtașii săi au fost pedepsiți cu închisoarea, alții cu bătăia.

„Amețeala“ de răscoală s-a răspîndit cu o iuteală fulgerătoare din munți la cîmpie și deja în iunie s-au observat adunări ale țăranilor din comitatul Hunedoara, deoarece erau ademeniți, că prin trecerea sub armele imperiale nu numai că ar fi eliberați de legăturile de supușenie, ci ar deveni egali în toate cu stăpînii lor de pămînt. De acest prilej au profitat nu numai locuitorii din Crișcior și toate satele învecinate din comitatul Zărand, ci și cei din districtul Hațeg și comitatul Hunedoara, declarînd prin împuterniciri în vara anului 1784 — în timpul conscripției militare organizate la Alba Iulia și Hațeg — că ar fi hotărîți să ia arma în slujba maiestății sale. Ei erau acum convinși că sînt pe deplin liberi și întăriți de această convingere și de preoții lor, așa încît nu încape îndoială că în comitatul Zărand acești preoți ai lor au fost aceia, care i-au încurajat pe valahi la rebeliune⁴. Ei n-au mai vrut să se supună nici stăpînilor de pămînt, nici funcționarilor comitatului și la 23

august s-a transmis deja Guberniului de la Hunedoara că valahii vorbesc deschis și fără teamă de jafuri, crime și incendieri, că o intervenție ar fi cu totul necesară pentru a evita extinderea răului în continuare. S-a dispus cercetarea cauzelor mai apropiate ale acestei mișcări și informarea imediată că rebelii nu vor obține nimic prin nesupunere sau astfel de uneltiri, ci își vor atrage numai o pedeapsă grea. Aceste măsuri au rămas fără nici un rezultat și tulburările au început să devină tot mai amenințătoare. La 7 septembrie, chiar adunarea comitatului Hunedoara cerea ajutor militar pentru liniștirea tulburărilor izbucnite pretutindeni. Acest ajutor s-a aprobat, de fapt, însă soldații n-au ajuns la timpul oportun și această împrejurare i-a semetit și mai mult numind această întârziere întâmplătoare o acțiune premeditată în favoarea lor.

Cu aceasta s-au mulțumit pînă la 31 octombrie 1784. În această zi s-au strîns la Mesteacăn în cercul Zărând prin emisarii trimiși la 28 octombrie de Horea, mai multe sate (de răsculați), adunați la Brad de către Crișan Giurgi sau Gheorghe, la Cărpiniș de către Cloșca Ion.

Horea le-a spus⁵ că tocmai s-ar fi întors de la Viena, unde ar fi fost primit binevoitor de către împărat, primind chiar în dar o cruce de aur, pe care o arată poporului cu cuvintele: „Aici este chipul împăratului ca semn al voinței sale supreme, ca voi să deveniți soldați“. Totul ar depinde numai de aceea, ca ei să se declare de partea împăratului sau a nobilimii. În primul caz ar trebui să se supună numai lui și să se ducă după armele, pe care hotărîseră să le poarte, la Alba Iulia și astfel s-ar elibera de sub iobăgie. Acest discurs a acționat ca un șoc electric asupra întregii adunări, care căzu pradă furiei sale, fără să ia în considerare pretențiile neverosimile ale lui Horea și fără să-i pese de urmările pe care ar putea să le aibă acest pas. În unanimitate l-au ovaționat și i-au acordat prin jurămint ascultare și credință, iar lozinca era distrugerea nobilimii maghiare. Aceasta, spune Horea, n-ar fi nici în contra voinței împăratului. Pentru a încredința poporul de înalta sa misiune el l-a ademenit prin arătarea unui sul de pergament scris cu litere de aur și care începe cu *Nos Josephus*, și a altor pretinse imputerniciri, pretextînd că numai pe această cale s-ar putea aștepta la eliberarea de sub obligațiile funciare.

Gloata se pregătea acum cu seriozitate pentru pași năvalnici înainte.

În dimineața lui 1 noiembrie erau adunați deja 1 000 de răsculați, care se îndreptau spre Cucești. Horea rămase în urmă, punîndu-l pe Gheorghe Crișan în fruntea lor; o parte a poporului înnoptă pe cîmp deschis. La miezul nopții în sat s-au tras clopotele pentru asalt și s-a produs rumoare cu vestea că s-ar apropia unii nobili călare, care intenționează să-i ucidă pe cei care doresc să meargă după arme la Alba Iulia. La aceste zgomote nobilii din sat împreună cu 3 soldați pe care îi aveau cu dînșii se apropiară călare, trăgînd în mulțime. Astfel poporul deveni și mai furios. S-a ajuns la o încăierare în care doi vicejuzi Gál și Nalaczi și-au pierdut viața. Conducătorul lor, Crișan, i-a îndemnat pe țărani să-l urmeze numai la Alba Iulia. Dar aceștia i-au replicat că nobilii s-ar răzbuna asupra soțiilor și copiilor lor, dacă s-ar îndepărta. Ei au căzut cu totul pradă furiei, furau și devastau la nobilii de acolo și îi omorau pe toți nobilii care le veneau în cale, fără deosebire de sex și vîrstă.

La 2 noiembrie numărul răsculaților crescuse la 400—500 persoane și se răsپindiră în Crișcioc, Brad, Ribița și Mihăileni, procedînd în ace-

lași fel cu nobilii ce locuiau aici, incendiindu-le casele [...] Cinci frați Krisztyori au căzut victime în această zi [...]. Cele două fiice ale lui Emeric Nemeș au fost însă smulse din mâinile țiganilor și silite să se boteze după ritul românesc, ceea ce după relatările celor două fete s-a întâmplat în felul următor:

Preotul le-a întrebat: „Ți-e silă de credința ta și o lepezi de bună-voie? Dacă te lepezi de religia ta, atunci scuipe-o“. La acestea fetele răsunseră de frică că le este scîrbă de credința lor și apoi trebuiră să scuipe de trei ori pe pămînt. Rachel Nemes a fost rebotezată Raveca, iar Agnes, Rafila, în timp ce preotul spunea următoarele: „Raveca și Rafila, roabele lui Dumnezeu“, iar fetele, fruntea și exteriorul miinilor le-au fost unse cu ulei și în cele din urmă au fost stropite cu patrafirul muiat în apă, pe care-l purta la gîtul său. Cele mai multe din aceste domnișoare și femei rebotezate au trebuit să se căsătorească de obicei cu ucigașul părinților, fraților sau soților lor, dacă doreau să nu fie ucise în mod îngrozitor.

Guberniul a fost înștiințat imediat de informatori despre toate aceste scene de cruzime, cerînd de la Comandamentul suprem ajutor militar, în special cavalerie, și a hotărît să trimită un comisar special pentru a liniști poporul. Între timp celor doi episcopi români li s-a ordonat să-și pună în valoare prestigiul lor la poporul indus în eroare prin îndemnuri blajine. Însă conducătorii spărseseră deja gheața și nu mai puteau fi opriți prin mijloace de convingere. La 4 noiembrie au incendiat castelul de la Brănișca, pe Mureș, au devastat toate gospodăriile nobiliare de la Șoimuș, ba treceau chiar peste Mureș și devastau și aici tot ce întîmpinau prin foc și sabie.

De acum înainte se mai împărțiră în două cete. Una urma Mureșul în sus, cealaltă în jos. Ultimii jefuiră la 5 noiembrie curțile domnești de la Ilia, Gurasada, dincolo de Mureș Leșnicul, împreună cu alte comune de dincoace de Mureș și făcură pe insula Ghelmar, dincolo de Ilia și Brănișca, locul de depozitare a obiectelor jefuite de la nobili. În 6 noiembrie o ceată a fost chiar atît de curajoasă să se îndrepte cu mare zarvă asupra Devei, după ce în prealabil incendiaseră gospodăria lui Adam Ribitzei. Multe familii nobiliare se refugiaseră în castel. Vicecomitele s-a opus însă invadatorilor cu nobilimea înarmată. Țăranii se speriară și o cotiră spre locuințele bulgarilor, asupra cărora s-au năpustit cu mare violență. Nobilimea însă, însoțită de cîțiva soldați, i-a urmărit, călăuzită de focul gospodăriei (aprinse), i-a adus înapoi, făcînd o parte dintre ei prizonieri. Acestora cei din Deva le-au aplicat a doua zi dimineața legea marțială și au executat 34 prin sabie⁶. Această execuție rapidă a fost deja în sine groaznică, însă deveni și mai înfiorătoare prin împlinirea ei crudă. Se săpa un șanț lung și condamnații trebuiau să ingenucheze la marginea șanțului pentru ca să cadă capetele lor de la sine în groapă, în timp ce trupul era împins de călău în groapă, spre a se face loc următorilor, care trebuiau să fie expediați din viață la moarte pe aceeași cale.

Încă în aceeași după amiază sosi de la Mintia o altă ceată, formată din oameni adunați din mai multe sate, care pîrjolise și jefuise toată noaptea; s-a oprit la castelul Devei și era pe cale să-l atace a doua oară. Nobilii însă i-au ieșit din nou în întîmpinare sub conducerea vicecomiteiului Johann Zeik, sprijinit de 70 grăniceri pedestri și de husari secui, prilej cu care peste 70 dintre răsculați au fost în parte omoriți, în parte

aruncați în Mureș și unii făcuți prizonieri. Restul s-au refugiat în comunele dinspre Hunedoara și Hațeg, s-au întărit cu supuși de aici, continuându-și atrocitățile în compania acestora.

În acest timp ceata urmînd Mureșul în sus se întinse cu neîntreprupte incendieri, pîrjoluri, jafuri și desfriuri pînă în regiunea Vurpărului. O parte trecu Mureșul la Geoagiu de Jos, răspîndindu-se pînă spre Bințiți, Pișchinti, Cioara și Vințu de Jos, unde localnicii se uniră cu răsculații, împingînd furia lor mai departe decît aceștia. În această regiune se aflau locotenent-colonelul Karp, maiorul Stoianich cu cinci companii ale primului regiment românesc de infanterie, de care depindea și toată jandarmeria din împrejurimi. Acestea au ajuns încă la timp, pentru a nu lăsa să se generalizeze jaful, i-au surprins pe răsculați la Bințiți, cînd tocmai jefuiau curtea nobiliară a baronului Orban și, deoarece aceștia s-au opus, au tras asupra lor, rîndind mortal 20, arestînd 41. De acolo armata s-a îndreptat spre Cioara, măcelărind pe drum pe răsculații refugiați la hanul de la Șibot și a dat la Cioara peste cap o altă ceată, preocupată tocmai cu transformarea în cenușe a curții nobiliare a baronului Barcsai. Aici au fost împușcați 13 și arestați 15.

Pentru a se pune capăt mersului accelerat al răzvrătirii, nobilimea din cercul Hațeg s-a împărțit în 4 noiembrie în două cete din care una s-a hotărît să rămînă acasă spre apărarea lor, iar cealaltă cu locotenent-colonelul Karp să se grăbească în întîmpinarea dușmanului. Între timp la Sibiu, unde la acea dată se afla și reședința Guberniului, răsuna ecoul plîngerilor nobilimii și al funcționarilor comitatensi din toate părțile. Fiecare zi aducea noi știri despre atrocitățile comise de către răsculați. Comandamentul general de aici a fost solicitat de urgență pentru ajutor și sprijin. Deși punea la îndoială informațiile primite, totuși înștiința Guberniul în data de 7 noiembrie, pentru liniștirea temporară, că mai mult de 18 companii de infanterie și cavalerie ar ocupa împreună punctele amenințate.

În ciuda acestor măsuri Guberniul privea cu îngrijorare că răsculații deveneau tot mai încăpățînați și tot mai mulți nobili cădeau victimă furiei lor. Puterea militară nu era nici îndestulătoare și nici nu-i era îngăduit să facă uz de arme. În schimb nici generalul-comandant nu putea fi determinat să ceară întăriri din Ungaria și nici să-și schimbe ordinele date. Guberniului nu-i rămase nimic altceva de făcut decît a prescrie funcționarilor comitatensi să rămînă în strînsă legătură cu armata de acolo și să asigure aprovizionarea acesteia. În afară de aceasta s-a hotărît ca, în numele Guberniului, să aducă pe alte căi poporul la blîndețe și seriozitate și în acest scop să se facă front comun cu generalul Pfefferkorn, aflat în regiunile tulburate, scop pentru care a fost înzestrat cu puteri depline. Pentru această acțiune a fost ales consilierul gubernial Michael v. Brukenthal stabilindu-se pentru el instrucțiuni precise. În același timp s-a încredințat episcopului neunit Ghedeon Nichitici să-l însoțească în persoană, ca, fie prin preoți și arhidiaconi, ce-i erau subordonați, fie prin propria lui persoană să lămurească poporul asupra rătăcirilor sale. Ambii au părăsit la 9 noiembrie Sibiul, îndreptîndu-se spre răsculați. S-au mai difuzat în întreaga țară, în numele guvernului, ordonanțe tipărite în limba română, prin care era demascată minciuna cu care Horea a încercat să înșele poporul și să-l ațîțe împotriva proprietarilor săi de pămînt, iar poporul a fost îndemnat la supunere și liniște, asigurîndu-se în acest caz nu numai cea mai înaltă milă, ci sa-

tisfacerea deplină chiar și a lucrurilor mai mărunte, care nu puteau fi obținute decât pe cale legală. Aceia însă, care persistau în încăpăținarea lor, ca și juzii și jurații, care la descoperirea...⁷.

^A Manuscrisul a fost predat la tipar în octombrie 1848.

¹ Autorul dă crezare zvonului care circula cu privire la amestecul unor străini în revoluția de la 1784.

² Baronul Salis (de origine germană și nu „un aventurier rus“) era căutat de autoritățile imperiale tocmai în vremea răscoalei.

³ Autorul se referă la răscoala de la Cîmpeni din 24 mai 1782, la care însă Horea nu a participat.

⁴ Rolul preoților în declanșarea răscoalei din 1784 este exagerat.

⁵ La adunarea de la Mesteacăn a luat parte doar Crișan.

⁶ Respingerea atacurilor țărănești asupra Devei s-a datorat, în principal, armatei. Dintre țărani luați prizonieri în timpul luptelor de la Deva din 6—7 noiembrie 1784 au fost executați de către nobilime 42, în 8 noiembrie, și alți 14 în 9 noiembrie 1784.

⁷ Textul primului fascicul din broșura care s-a tipărit se oprește aici.

XVII

IOSIF MARLIN (1824—1849)

Iosif Marlin s-a născut la Sebeș în 27 august 1824. Urmează cursurile gimnaziului din Sibiu, după absolvirea căruia își continuă studiile la Viena. Aici lucrează o vreme ca ziarist, pentru ca apoi, în anul 1848, să preia conducerea ziarului „Pester Zeitung“. În timpul revoluției din 1848, prin activitatea și articolele sale, I. Marlin pledează pentru colaborarea populației săsești cu cea maghiară împotriva asupririi habsburgice. Formulează chiar un *Program politic pentru sașii din Transilvania* (publicat în „Pester Zeitung“, nr. 674, din 1848).

Moare de holeră în 1849, la numai 25 de ani.

În afara articolelor apărute în: „Pester Zeitung“, „Satellit des Siebenbürger Wochenblattes“, I. Marlin a scris poezii, poeme, proză. Viața poporului român din Transilvania l-a inspirat în *Die Berge von Șugag*, o nuvelă ce prezintă întâmplări spectaculoase petrecute pe teritoriul organizat în graniță militară, cu nume de personaje ce vor apare în romanul *Horra*, precum și *Baba Novak, der Wallache*, a cărui acțiune se petrece în 1599—1600, în timpul unirii politice îndeplinite de Mihai Viteazul.

Cea mai valoroasă operă literară în proză a lui I. Marlin este romanul *Horra. Kriegs- und Friedensbilder aus dem Volksleben der Rumänen oder Wallachen in Siebenbürgen* (Horea. Imagini de război și de pace din viața poporului român sau valah din Transilvania), rămas neterminat și publicat postum.

Romanul — de proporții pentru vremea când a fost conceput — urma să trateze răscoala din 1784, pe baza unei informații deficitare la acea dată. În partea de început a romanului, pe care autorul a reușit să o scrie, apare ca figură centrală Johann Auner, prin care Marlin identifică personajul misterios din anturajul lui Horea. Acestuia autorul îi atribuie multe din concepțiile proprii, fiind prezentat ca un luptător pentru libertatea poporului român din Transilvania.

Lămuritoare pentru concepția lui I. Marlin asupra răscoalei din 1784 este prefața romanului, cuprinsă în volumul de față. Este o frescă veridică și realistă cu privire la firea poporului român, la calitățile sale, dar și la nedreptățile suferite într-o societate întemeiată pe exploatare.

În manuscrisul său, I. Marlin folosește la început (cărțile I—II, inclusiv cap. 16) termenul de *Rumunen*, apoi *Romunen* și la urmă pe cel de *Rumänen*.

Ultimul capitol a rămas nescris, fiind publicată doar schița lui, precum și partea finală a romanului. Prefața romanului, datată „Pesta, în anul 1849“, a fost scrisă în ajunul morții sale.

In ediția de față se reproduce textul după edițiile: Karl Bleibtreu, *Ein Freiheitskampf in Siebenbürgen. Kulturhistorischer Roman*, Jena, 1896, Verlag Costenoble, unde romanul lui I. Marlin e publicat sub numele lui K. Bleibtreu (cf. Gottfried Fittbogen, *Ein siebenbürgisch-sächsischer Roman unter falscher Flagge*, in „Klingsor“, Januar 1935, Heft 1); Astrid Connerth, in Joseph Marlin, *Ausgewählte Schriften*, București, 1959, p. 269—503, care a efectuat colajonarea cu originalul.

Versiunea în limba română a întregii *Prefețe* se editează aici pentru prima dată; fragmente au mai fost traduse și publicate în volumul *Texte privind dezvoltarea gândirii social-politice în România*, I, București, 1954, p. 272—273.

HORRA

Kriegs- und Friedensbilder aus dem Volksleben der Rumänen oder Wallachen in Siebenbürgen

„Wo sich Sklaven mit göttlicher
Macht befrei'n,
Da möcht ich sein!“

(*Deutsches Lied*)

Erster Band

Vorwort für die Politischen und Nichtpolitischen

Ich bringe ein bescheidenes Buch: ich nenne es nicht „Heldengedicht“, ich nenne es nicht „historisch-romantisch“, ich nenne es einfach „Kriegs- und Friedensbilder“.

Mein Buch will ein Volk schildern, in dessen Hütten eine urkräftige Natur und eine einfache, anziehende Poesie wohnen, ein Volk, welches vor kurzem¹ im mächtigen Anlauf seine nationale Freiheit errungen hat, für die es im Jahre 1784 sein Blut vergebens verspritzte.

Mein Buch schildert einen Volksaufstand, welchen das Gesetz einen Räuberaufstand nennt², was aber erst wurde, als der große Gedanke desselben unter den rachsüchtigen, barbarischen Taten eines unreifen Volkes verkümmerte.

Ich verkünde nicht das ernste Wort der Geschichte, die Dichtung hat mich in die Hütten der Rumänen geführt, aber sie erzählte mir zugleich von dem Nationalunglück dieses Volkes.

Die Geschichte dieses Unglückes ist dunkel. Im Lande selbst erzählt's die Sage von Hütte zu Hütte. Die alte österreichische Zensur hat das Veröffentlichende genauer Daten gehindert. Die Akten des Prosses, welcher den Führern des Aufstandes gemacht wurde, liegen im Staube des Gubernialarchives von Siebenbürgen. Sie waren mir unzugänglich.

Im fernen Hamburg ist ein Buch über diesen Aufstand erschienen.³ Einige Zeitungsnotizen und noch mehr Fabeln. Das ist alles, was die Geschichte von Horra aufgezeichnet hat.

Und doch war in jenen fernen, vergessenen Tälern Siebenbürgens, die ich als meine Heimat liebe, ein großer Gedanke aufgegangen, als Horras Scharen wider die ungerechte Macht des Adels brandeten!

Noch ehe die französische Republik, jenes Lärmzeichen für das schlafende Europa, aus dem Blute des Königtums emporstieg, noch ehe

es durch Frankreich donnerte: Krieg den Palästen, Friede den Hütten!
— war es in Siebenbürgens Tälern von zornigen Lippen schon geklungen:
Krieg den Palästen, Friede den Hütten!

Denn vom Thore des kaiserlichen Reformators Josef war ein Sturm, neuer, rettender Gedanken über Österreich aller Länder hingerauscht, und die Rumänen erhoben sich freudig, zugleich dräuend. Sie büßten schrecklich den allzufrühen Anlauf [...].

Von jenen mächtigen Anlauf erzählt Dir hier die Dichtung. Während der Rumäne als eine freie Nation von Europa hintritt, rollt die Dichtung Dir ein Bild seiner Hütten, seiner Hoffnungen, seiner Bekümmernisse, seiner Kämpfe auf.

Zwar sie trägt Dich rückwärts, sie erzählt, was vor einem halben Jahrhundert geschehen, aber es ist ja nur der Vergangenheit unbezweifeltes Recht; ihre ernstere Schwester, die Weltgeschichte verbeut ihr, den jungen blutgetränkten Boden des freien Rumänen zu betreten.

Aber in der Erzählung vom Vergangenen wird Dir das treue Bild der Gegenwart aufgehen, und sicherer, deutlicher wird die Weltgeschichte der Gestalten der jüngsten Begebenheiten vor Deinem das Unerwartete nicht mehr anstauende Auge hinzeichnen.

Und die kaum verrauschte Vergangenheit tönt in die Gegenwart noch immer herein mit wechselnden Klängen, und lebendig treten die Bezüge beider vor Deinen Geist.

Willst Du mich verstehen, so wirst Du die Schöpfung der Poesie, dies beschiedene Buch, über den Ernst der neuesten Geschichte des europäischen Ostens nicht gering achten.

Es schmähe mich keiner, daß ich von meiner Zeit und ihren heissen Wünschen geschrieben.

Laßt uns das leuchtende, tröstende Banner der Poesie unbefleckt durch diese stürmischen Übergänge der Zeit tragen, laßt uns auch fürder zu seiner Schönheit beten, von welcher seit Homer gesungen wurde, aber laßt uns Söhne der Zeit und Kämpfer derselben bleiben.

Bleiben wir in den ersten Reihen, ermatten wir nicht über den phantasienlosen Strebungen der Gegenwart, laßt uns die Schönheit und die Freiheit der Kunst hinübertreten in eine frömmere Zeit als dies Jahrhundert ist, welches schmerzvoll aus den stiefmütterlichen Armen der uralten Satzung sich losringt!

Ich predige nicht politische Lehren in diesem Buche, aber ich erzähle Dir von der alten Not und Qual der Menschen, von der alten politischen Qual!

Und wenn die Form es überall ist, welche die Poesie beurkundet, wenn der Maler einen Brutus schafft, welcher die Tyrannen stürzt, warum soll der Dichter nicht dieselbe Idee in den Rahmen eines poetischen Bildes fassen?

Ich führe Dir einen Kampf großer tragischer Leidenschaft vor. Aber auch das Alltägliche, Komische tritt behaglich in den Rahmen der Malerei, denn an Bildern und Gegensätzen reich, wie das menschliche Herz, ist auch die Erzählung vom Menschenherzen.

Es ist aber des Dichters höchster Stolz, Menschen geschildert zu haben [...].⁴

Pest, im Jahre 1849

J(oseph) M(arlin)

Imagini de război și de pace din viața poporului român sau valah din Transilvania

„Acolo unde se eliberează sclavi
Prin putere dumnezeiască,
Acolo aș vrea să fiu“!

(Cîntec german).

Primul volum

Prefață pentru politici și nepolitici

Prezint o carte modestă: nu o numesc „poezie eroică“, nu o numesc „istoric-romantică“, o numesc simplu: „Imagini de război și de pace“.

Cartea mea vrea să descrie un popor în colibe care trăiește o natură viguroasă și o poezie simplă și atrăgătoare, un popor, care acum de curînd¹, într-un puternic avînt, și-a cîștigat libertatea națională, pentru care a sîngerat zadarnic în 1784.

Cartea mea descrie o răscoală a poporului, pe care legea o numește răscoală de hoți², ceea ce deveni abia atunci cînd marea idee a acestuia a pierit sub faptele răzbunătoare ale unui popor prea tînăr, nematurizat.

Eu nu vestesc cuvîntul grav al istoriei, activitatea literară m-a dus în colibe românilor, dar ea mi-a povestit în același timp despre nefericirea națională a acestui popor.

Povestea acestei nenorociri e întunecată. Chiar în țară, ea se povestește de la colibă la colibă. Vechea cenzură austriacă a împiedecat publicarea de date exacte. Actele procesului, care s-a făcut căpeteniilor răscoalei, zac în colbul arhivelor Guberniului Transilvaniei. Ele nu mi-au fost accesibile.

În îndepărtatul Hamburg a apărut o dată o carte despre această răscoală³. Cîteva notițe prin ziare, și și mai multe fabule. Aceasta e tot ceea ce a consemnat istoria despre Horea.

Și, totuși, în acele îndepărtate și uitate văi ale Transilvaniei, pe care le tubesc ca patre a mea, o idee mare a răsărit atunci cînd cetele lui Horea s-au răscolat în contra puterii nedrepte a nobililor!

Încă înainte de a se înălța — prin prăbușirea tronului — Republica franceză, acest semnal deșteptător pentru Europa cufundată în somn, încă înainte de a răsuna puternic în Franța: „Război palatelor, pace colibelor!“, răsunase deja în văile Transilvaniei de pe buze minioase: „Război palatelor, pace colibelor!“.

Căci de pe tronul reformatorului împărat Iosif a vuit o furtună de idei noi, salvatoare, peste vechile țări ale Austriei, și românii s-au ridicat bucuroși și totodată amenințatori. Ei ispășiră cumplit avîntul mult prea timpuriu [...].

Despre acea puternică năvală îți istorisește aici opera literară. În vreme ce românul apare ca o națiune liberă în fața Europei, opera literară îți dezvăluie o imagine a colibelor sale, a speranțelor, a necazurilor și a luptelor sale.

Ce-i drept, ea te duce îndărăt, ea povestește ce s-a întâmplat cu o jumătate de veac în urmă, dar este numai dreptul incontestabil al trecutului; sora ei mai gravă, istoria universală, îi interzice să pătrundă pe terenul tinăr, stropit de singe, al românilor liberi.

Dar în povestirea despre trecut, îți va apare imaginea fidelă a prezentului, și, mai sigur, mai lămurit îți va desena istoria lumii, imaginea celor mai recente întâmplări, în fața ochiului tău, care nu mai privește uimit lucrurile neașteptate.

Și trecutul abia lăsat în urmă tot mai răsună, mereu, în prezent cu ecouri schimbătoare și vii; apar în fața spiritului tău referirile amindurora.

Dacă vrei să mă înțelegi, vei aprecia creația poeziei, această carte modestă despre seriozitatea istoriei celei mai noi a răsăritului european.

Să nu mă ocărească cineva că am scris despre vremea mea și despre dorințele ei arzătoare.

Lăsați-ne să purtăm flamura luminoasă, mîngîietoare a poeziei, nepătată prin această furtunoasă trecere a vremii, lăsați-ne și acum să ne închinăm în fața *frumuseții* ei, despre care s-a cîntat încă din timpul lui Homer, dar lăsați-ne să rămînem fii ai timpului nostru și luptători ai lui.

Să rămînem în primele rînduri, să nu ne istovim în strădaniile lipsite de fantezie ale prezentului, lăsați-ne să salvăm libertatea artei într-o epocă mai cucernică decît este acest secol, care luptă dureros să se elibereze din brațele vitrege ale *străvechilor alcătuiri!*

Eu nu predic învățăminte politice în cartea aceasta, dar îți povestesc despre vechile mizerii și suferințe ale oamenilor, despre vechitul chin *politic!*

Și dacă pretutindeni forma e cea care atestă poezia, dacă pictorul creează un Brutus care doboară pe tirani, de ce să nu cuprindă și poetul aceeași idee în cadrul imaginii poetice!

Îți prezint o luptă de mari și tragice dureri. Dar și banalul, comicul apar plăcut în cadrul picturii, deoarece bogată în imagini și contraste, ca și inima omenească, este și povestea despre inima omului.

Dar este cea mai înaltă mîndrie a poetului să fi zugrăvit *oameni*.

[...]⁴

Pesta, în anul 1849

J[oseph] M[arlin].

¹ În timpul revoluției de la 1848.

² Răscoala sau răzvrătirea era calificată drept tulburare a „ordinii“ existente și pedepsită.

³ Autorul se referă la „Politisches Journal“ din Hamburg, în care au fost publicate un lung comentariu și știri asupra răscoalei lui Horea.

⁴ În original urmează 41 de versuri drept încheiere a acestei prefete.

XVIII

DÁLNOKI INCZE JÓZSEF (1799—1886)

Dálnoki Incze József s-a născut în anul 1799. A făcut carieră juridică și militară, fiind avocat și notar erarial la Sibiu, procurator și locotenent al Regimentului II secuiesc de graniță din Transilvania și asesor al Tablei comitatului Trei Scaune. A murit în 1886.

Avînd preocupări de ordin cultural, Dálnoki Incze József a colaborat frecvent la periodicele vremii și a scris o seamă de lucrări cu caracter juridic, cum sînt: *Rövid lajstroma azon országgyűlési artikulusoknak melyek Erdély országa fejedelemségének kezdetétől fogva a mostani időkig hozattak* (Scurtă listă a acelor articole dietale care au fost adoptate de la începutul principatului țării Transilvaniei pînă în vremurile de acum), Sibiu, 1829; *Az erdélyi nagyfejedelemségben lakó nemes szász nemzetnek törvénykezés módja* (Procedura judecătorească a nobilei națiuni săsești locuitoare în Marele Principat al Transilvaniei), Brașov, 1837; *Nemes Erdélyország nagyfejedelemségének újabb országgyűlési végzései* (Rezoluțiile dietale mai noi ale Marelui Principat al nobilei țări a Transilvaniei), Cluj, 1845. Este preocupat de evenimentele revoluționare din Transilvania de la 1848 pe care le reconstituie în lucrarea istorică *Irtó háboru 1848 és 1849...* (Războiul pustiitor din 1848 și 1849...) care conține o parte — necunoscută pînă acum — referitoare la răscoala lui Horea.

Reprezentant al nobilimii și al intereselor acesteia, autorul se manifestă ca un dușman al răscoalei, înfățișînd tendențios acțiunile răsculaților: consemnează cu comentarii răuvoitoare numai faptele reprobabile și ignorează opresiunea, exploatarea și abuzurile suferite de țărănimie. Cînd amintește faptele reprobabile ale nobilimii, se mulțumește cu o consemnare seacă a lor. Bilanțul prezentat de autorul însuși al uciderilor și devastărilor dezmente atitudinea autorului: nobilimea a omorît 1200 de răsculați; altă dată alți 300 de români au fost uciși; răsculații au omorît 157 de nobili, au devastat 236 curți nobiliare și 23 de biserici.

Ms. orig., Bibl. Centrală Universitară Cluj-Napoca, *Colecții speciale*, nr. 648 (donația fiului autorului).

IRTÓ HÁBORU 1848 ÉS 1849-BEN A FÜGGETLEN ÉS ÖNÁLLÓ MAGYAR NEMZET ELLEN, ANNAK KIRÁLYA ÁLTAL GYALÁZATOS MÓDON INDITOTT, FOLYTATOTT ÉS GYÁSSZAL VÉGZETT

Irtá egy fogoly az események nagy részének szemtanúja

22. Hora porhada, vagyis a Horavilág

1784-ben az oláhok Hora Hora^A vezérek alatt fölzendülvén a magyarokat gyilkolni, s kiirtani kezdték¹. Első merényeket kezdték meg Zaránd megyében Mesztákenen, hová Hora egy templombani összejövételre szóllította föl az oláhságot, kik számosan öszevegyülvén, Hora velek elhithetni kívánta, hogy a Császár reá bizta a magyarok¹ eltörlését, megis esküdtek erős hittel ennek kivételére, mely alkalommal a templomban jelen volt egy idegen, ismeretlen, s magát a népnek ki nem jelentő ember². Ezt az alispán megértvén némely szolgabirákat gornyikokkal a templomban lappangó Hora elfogatására küldött; de a Hora fölszóllítására az oláhok föltámadván két szolgabirákat és a gornyikokat megölték³.

November 2-kán Kriscsorra bérontottak, minden magyarokat megölték¹, javaikat elrabolták, a megöletett Pakot szolgabíró leányát kényszerítve a nem egyesült görög vallásra keresztelvé, egy oláhval ösveeskedték. Innen Brádra mentek, holott a templom tornyában szaladt emberek, a templom ajtait föltörvén, leöldözték [...]. November 3-kán Körös Bányára rontván⁴, itt is mindent földultak [...]. Ezután Mikelyen, Lunka, s más Zarándi helységeket pusztítottak el⁵. Kapitány Csepi egy századdal Zarándba lévén a lázzadó gyilkosok ellen semmitsem tett, azt mondván, nintsen rendelése és Hora leginkább arról hitette el az oláhokat, hogy a magyarok¹ öldöklése a Császár akaratjából történék, mivel a lázzadás kezdetével egy katona is a lázzadóknak ellent nem állott. Ezen lázzadásnak tüze sebesebben harapodzott, hogy sem a Kormányzéki Rendeleték érkezhettek volna, s akkor is természetesen, kik távul voltak, annak iszonyúságát nem képzelhetvén, előbb kereszténységhez illő eszközök használtattak, azonban pedig terjedelmesebben kezdett kiszélesedni, hogysem könnyű szerrel eleibe lehetett volna állani. Hora valami diplomával, és nyakába hordozott czimerrel, — melyekről azt mondotta, hogy azokat a császártól, a végre nyerte, hogy az oláhok szabadságát, a magyarok¹ kiirtásával, föllállítsa, — csalta és hitegette az oláhokat, és a hol előbb megfordultak, — minthogy minden oltalom nélkül kapták a helyeket, — urat, nemes, posztógunyás embert, sőt a parasztot is, ha egyszer magyar¹ volt, egyaránt üldözték, ölték. A lázzadók céljokat úgy hirdették ki, hogy a császár parancsára sem szászt, sem németet nem bántanak, hanem csak a magyar urit rendeket, nemeseket, és székelyeket⁶. Ezt megértvén a felség a rögtön törvényszéket úgy engedte meg, és parancsolta, hogy a katonákkal mindenütt együtt legyen a nemesség, és bakó, hogy mihelyest elfogják az oláhot, ha vétkesnek találtatik, megítélhesse, és végrehajthassa; de ez is már akkor volt, mikor több megyék lángba borítottak s magyar lakói¹ lekonzoltattak. Zarándot elpusztítván az oláhság kétfelé szakadott, egyik csoport Hunyad megye, a másik Abrudbánya felé indult.

Hora Abrudbánya felé indult, és midőn a Körösből Alsó Fejérmegyébe belépett egy nagy rud végébe egy aranyas keresztet s azon alol egy nagy fejr keszkenöt szegeztetett, s azután nyomult a sokaság, merre a kereszt ment. Négy nyársat csináltatott, s azokat maga után hordoztatta, hogy a ki szavát nem fogadja, abba huzatja; az ő parancsán kívül semmi királyi, s tiszti parancsnak helye nem volt. November 4—5-kén a Csernicz torkában ültek. Hora 5-kén jó reggel ment Topánfalvára, holott a Fiskus pinczjét s kamara házait, és minden nemeseket elpusztítottak.

Hora egy Kis Aranyosi Goja Vaszi nevű fiscalis jobbágyot fölkerestetvén, itten egy magas köszikláról levettette, s más oláhokkal is, kik a szegényeken könyörültek, kegyetlenül bánt; a Kerpenyesi papot megkötöztette, hogy a népet csendességre intette, s rut kinok közt megölette. Az oláhság November 5-kén Abrudbánya felé öszve csoportozott, de nem lévén elégséges számmal, bé nem ütöttek, hanem másnapra virradólag 6-kán Topánfalváról is sokat vevén magok mellé, mintegy 6 000-en⁷ Abrudbánya felett Verespatak felőli hegyet, mint felleg elborítja, és reggeli 8 ora tájban rettentő ordítással a városra rohannak, egybe a várost elborítják [...]. Mielőtt a városba bémentek volna, a város elejekbe küldött, megakarván tudni, mi czéljok, ha bor, étel, pénz kell, adnak, vagy ha bizonyos személyek ellen van czéljok, kiadják, csak a városon ne pusztítsanak [...]. November 6.-kán azért egész sötét éjszakáig lerajzolhatatlan sirás, jajgatás, lövöldözés, között a házokat rontották, melyekbe csak egy vasszeg sem maradt, belöllek mindent elpusztítván: a pinczék ajtait föl vágván, a hordókból, a bort elbocsátották; a templomba berontván, az oda szaladt szerencsétleneket megölték és az oda hordott pénzt, mely legalább egy köbölre való volt, elprédálták, az urasztali mindenféle drága edényeket elrabolván, némelyekbe belégázoltak; a református papot magok közrevéven erővel az oláh vallásra föleskedtek, és azután magokkal hordozták. A tömlőcz ajtaját megnyitván, minden rabokat megszabadítottak. November 7-kén újra bėjővén a piac közepén azt kiáltották: „a ki az istentől s császártól vett parancs mellett oláh vallásra nem áll és oláh köntösbe nem jár, ajtajok előtt mind nyársba huzzák, vagy fejét vészik; akik pedig az ők részekre akarnak állani, azok fejr zászlót tégyenek ki, s békességbe maradnak“. Többen czédula váltással mentették meg életüket a dühösködőktől, és oláh vallásra álottak kicsinyek és nagyok; övig levetkeztették, mind férfi, mind asszony embereket, és erős hittel az oláh hitre megeskették, s hivségekre kényszerítették; a kik nem engedtek, azokat mind elpusztították⁸; a templomba szaladtokat a templom közepén sullyok bottal verték agyon, s a magyaroknak a megölettekhez nyulni nem volt szabad; hanem mint oktalan állatokat harangszó nélkül temették el. A lakosok egész vagyona egy czondra vóla, mert akinek posztó gunyája volt egészszen levetkeztették belőle, s lábravalóban hagyták. November 9-kén a református templom tetejére s az unitariusok czintereme ajtajára oláh keresztet tettek. November 7-kén kétfelé szakadván, fele ment Kornára, fele Verespatakra a bányákba buvtakat kicsalták, oláhvá keresztelték, s földülták; nevezetesen Lörinczi Pál 94-ed magával egy bányába vévén magát, igérték a tolvajok, hogy ha szépen kijönnek, szabadon hagyják, különben kifüstölik; ki is jövének, hanem az oláhok ígéretekét megszegve, Lörinczit megkeresztelték, összerongálták, minde-nét elvevék. Abrudbányának, Kornának s Verespataknak minden mar-

háít elhajtották, és a dulás 9-kéig tartott. November 8-kán a Nyegrilászton Zalatna felé fölmentek; de megtudván hogy ott katonaság van, megfordultak. Zalathnán a kamaratisztek meg mondták, hogy ha a tolvajok Zalathnára reá ütnek, s a magyarokat¹ kikérik, — minthogy csak őket üldözik, — mindeniket az oláhoknak kezekbe adják. Ugyan 8-kán Bucsumot Pojen nevű részében némely mogosiak Horát megszorították, adná elő a király parancsát, s egy házban sokan strázsáltak, de segítség érkezvén kiszabadították. A kormányzék parancsa Magosra fölküldetvén, midön az oláh pap kihirdetné, a Hora unokája kikapta kezéből, lábával tapodta, s pökdöste. A kamara annak a ki Horat elevenen elfogja 2.000, a ki halva 1.000 forintot ígért, az unokájáért Kerpenyesi Dsurs Juonért 100. és 50. aranyakat⁹. Minekutánna a rablás után fegyverrel megrakodtak, némelynek az övében kétpár pistoly, nyakába flinta, kezében lánca, vagy balta, vagy bányaszcsákány. A czinkosok a sokasággal elhitették, hogy katonákat reájok nem adnak; mivel mindent a Császár akaratójából cselekesznek.

Ezek megesvén Hora unokája¹⁰ egy sereggel Igen felé, Kloska Juon s Dsurs Juon¹¹ mással Ofennbányára mentek, azt elsőbben és a két fiscalis korocsmát lerontották, s prédáltak, azután a kamara ispán házát, s mentek Thoroczkóra; Hora pedig Bisztra felé ment. Az Abrudbánya felé ment csoport a fen leirtakat megtévén, s másik Hunyad megye felé indult. Tettei:

A Zaránd megyei alispán a lármát a hunyadmegyei tisztségnek November 2.-kán megirván, a tisztség 3.-kán a főkormányzékhez föl küldötte, kérvén a katonai erő kirendelését, egyszersmind Kárp alczredest is a katonai erő iránt megtalálta, s 4-kén némely katonaság Déván meg is jelent. Ugyan 4.-kén a pártos Zarándbol Hunyadba béüttöttek, már előre biztosaik által a hunyadi oláhokat, magok mellé, a magyarok¹ ellen, társoknak fölbuzdítván, jó szívvel baráti kezeket nyújtottak, mely által pártosok száma nagyon megszorodván, a pusztitást Branyicskán kezdve, ettől, s Guraszadától fogva egész Al Vmzig nem maradt egy falu is a Maros mentén, melyben találtató nemeséget el ne pusztitották volna, az épületeket elégették, vagy rontották, a méneseket elhajtották, ugy a teheneket, ökröket, és juhnyájakat is, vagy levágták vagy elhajtották, a nemeseket a hól találták, ölték, kinozták. November 4.-kén az oláhok Hunyad megye felé a Kájáni völgyön jövéen, hirül hozatott, hogy olyan részegek, hogy 30—40 katona visszaverheti; minélfogva kéretett Kárp, hogy menne eleikbe; de nem mozdult; pedig ha az oláhok a Kájáni völgyből visszaveretnek, Hunyad megyében azon irtozatos gonoszságok nem történtek volna. November 5.-kén Kárptól a Maros Solymosi pusztítások gátlására segítség kéretvén, nem adott; hanem 6.-kán Szász városon ment, és a míg az oláhok 5. s 6.-kán a Maroson tul, a Kárp utjától alig egy negyed mérföldnyire, Solymos, Haró, Berekszó, Kéménd, Bánpataka, Gyertyános, Arany, Nagy Rápolt, Fólt, Bábolna, és Al Gyógyot pusztitották, Kárp sehult is meg nem gátolta. Henny kapitány Hátszegről Magyar-Bretteye pusztításának megakadályoztatására küldetvén, a Bornemisza udvart kaszárnyának elfoglalta, s katonái más nap részegen visszatartertek, és semmit se segített. November 6.-kán estre, az oláhok Dévára béütének; de a nemeség visszaveré. Másnap 7-kén ujra egybe csapának, hanem ekkor is visszaverettek, 1200 megöletvén¹²; itten egy Maros Némethi oláh elfogatván, azt vallá ő 7-kén azért rohant többekkel Dévára, hogy a mint nékie mon-

dótták, a katonaság 6.-kán a támadók ellen semmit sem mivel; sőt az égfelé löttek. Barcsai Péter Csoráról Szászsebesbe futván, s az oláhok fölkeresvén, a szászok mondták, takarodjék, különben kiadják, a szászt nem bántották. A rendelések kimentek, de úgy, hogy a katonák egyet se vágjanak le, hanem csak fogják el, ha lehet. A főhadi kormányzó rendeletéből megtiltották a pártosokat a havasokon kergetni, sőt az alatt is ölni, vágni, hanem csak visszakergetni. A nemeség az oláhokat Déva alól kétszer visszavervén, sokakat elfogott, kiket másnap megítélvén, mind lenyakasztatta; melyet a kormányzók megértvén, nagyon hibáztatta, s azt írta, hogy nincs Erdélynek rögtön törvényszéki joga, s attól fogva, a kit csak kaphattak elfogni, el nem fogták, hanem mind le vágták. Az oláhok Háczeg vidékére menvén alig maradt meg vagy egy udvarház, melyet föl nem prédáltak, s égettek volna, hanem a nemeség vagy 300-at levágott¹³, sokakat elfogtak, de az alispán elhalálozván bolondul elbocsátatták. A szélbeli katonaságot s tisztjeit menteni nem lehet; ugyan is Háczeg vidékén a katonasággal jelen lévén, ellene nem állottak; sőt a közemberek az oláhokkal együtt dúltak, ettek, ittak. Minekelőtte a felsőbb rendelések az ölést megengedték, a Háczegi kapitány az ott lévő nemeséggel szemekkel nézték, míg körül prédáltak, égettek, míg nevezetesen Boldogfalván a Kendefi udvart egészen megmenthették, s a több udvarokból dult prédát elvehették volna; a nemeség ki akart menni, a kapitány nem eresztette, egy örmestert küldött alattvalóival, kik együtt dúltak, és semmi hasznat nem tettek. Másutt maga is katonáival a dülők közt járván, nem hogy ellenek állott volna, hanem megelégedett nékiek mint egy előljárójók formán tsak a Bornemisza udvarol azt parancsolni, hogy azt ne bántsák, mert az a Császáré. A honnan a dülők nagyobb szívet vettek, megerősödvén istentelen vélekedésekben, hogy gonoszságok felsőbb engedelemből volna. Minekutánna pedig a tolvajok ölhetéséről a rendelés érkezett, előbb a nemeség megelégedett őket elevenen elfogni, és Kárp kezébe küldötte, vagy Dévára; hanem Kárp a foglyokat minden vizsgálás, és törvénylátás nélkül szabadon bocsátgatta; a dévai tisztnek is megparancsolta, hogy őket a büntetésre ki ne adja. Innen következett a sok vérontás; mert a nemeség az ártatlanokat szabadon eresztvén, a kiket a gonoszságba kapott könyörületlen öszveöldözte. Az oláhok feljövén Borberekig [...] itten harmad napnál tovább prédálván, Al-Vinczre átmentek, s itten is ötöd napnál tovább pusztítottak, mignem a katonaság elkergette. Gyula-Fejérvár is egy hétig nagy félelembe volt, az also városiak, s környékböli nemesség a várba fölköltözött, a vársánczaira sok ágyukat szegeztek; de az oláhság ide nem rontott bé.

A Thoroczkó Szent György felé indult csoport November 10, 11-kén a helysége rontván, úgy elpusztították, s prédálták, hogy még az Imaháznak sem kedveztek; éktelen pusztításokat tettek; csak a gróf Thoroczkai Zsigmond udvarába 150. ezer forintot érő kárt okoztak, paraferno-mait, — melyek már 4. ágon megjárva a régiség kedvéért nagy becsbe tartottak — mind elrabolták; pinczejébe térdig jártak a borba. A református pap Farczádi házának még csak oldalát is lerontották; könyveit elvagdalták, a sárba tapadták, azokon jártak, a papilakból az udvarba keresztül. De mikor leginkább prédálták volna a huszárság Enyed felől reájok ütött, s bellölek sokakat, nevezetesen oláh papokat elfogtanak, melytől az oláhok megijedvén, magokat mind a havasra fölhúzták.

Az Igen felé nyomult csoport Igent is felakarván prédálni, a nemesek visszaverték. Az innen elszaladt tolvajok közül némelyek elfogtván, kikérdeztettek, s megvallották, hogy a magyar nemzet¹ eltörülésére seregelték öszve; mindazáltal Richárd kapitány a foglyokat nem csak szabadon bocsátatta; hanem a kezeknél talált prédát is nékiek hagyva. Máskor ujabban tolvajok fogatván el, Richard őket 25. pálczaütésekkel veretvén meg, elbocsátotta, kik azután a hegyekről nevelték, hogy megszabadultak. Hasonló vétkes és menthetetlen lovas alezredes Schulcz cselekedete, a ki kiküldetvén a tolvajokra, Felső Gáldnál épen a fejével találkozott, elfoghatta, vagy veszthette volna őket; de hivatalát meggyalázta, pardont kiáltván nékiek, velek beszélgetésbe ereszkedett, sőt a hitvány aranyfüstös keresztet mind maga meg csókolta, mind a vele levő főbb és altisztekkel megcsókolhatta; azt a levelet — melyel az ámitó az uralkodo nevezet káromlására élt — látta, kezében volt, olvasta, nem hogy megmagyarázta, s hamisságát legalább a népnek megmondotta volna, hanem csak az első szót „*Nos Josephus*“, olvasta el, fejét meghajtván, a pecsétjét mindennek megmutatta nagy tisztelettel; ezzel elment, s a tolvajokat békességbe hagyta. Az eleibe terjesztett pontok ezek valának: 1.) Minden erdélyi lakós vallásokra keresztelkedjék. 2.) Nékiek általános amnestia adassék. 3.) Az uraság, s nemeség jószága köztök fölosztassék. 4.) A nemesek is adót fizessenek, mint ök, s a tisztek közülök tétessenek. Ha ezekre a magyarok¹ reá állanak jó, különben meg nem szűnnek, mig mindegy lábíg el nem pusztítják¹⁴. Schulcz állomását elhagyván ezen pontok megerősítésére Szebenbe ment. A pardont nyert tolvajok pedig mindjárt Csákyára, Fel-Gyógyra menvén, azokat elpusztították: nemkülönbön Czelnát, Bacsárdot, Magyar Igent, Benedeket, Felső Gáldot felprédálták¹⁵, Schulcz eljövetele után az oláhok még dühösebbekké lévén. Azonban egy nyomtatott oláh *Pátens* küldetett ki, melyben a Császár azt igéri a tolvajoknak, hogy ha szépen lecsendesednek, s a tett károkat megtérítik, mindeneknek megkegyelmez; ha pedig meg nem szűnnek, mind kardra hányatja, Erdélybe még csak egy oláhot sem hágy meg.

Enyed is nagy félelemben volt, melyre nézve a Kolégyom, város, katonaság minden éjjel, nappal örszemkedett egész föl Kákovaig, csak a nemeség dugta öszve kezét. A szolgabírák nem hogy vigyáztak volna az oláhok legkissebb mozdulásokra; hanem a legjobb a vólt, a melyik az Enyedi várba hamarabb szaladhatott. Az oláhok közül több elfogattakat Enyedre kisérvén, bétették abba a pinczébe mely volt a Kolégyom során, a várfelöli szegleten melynek helyére, annak elrontásával, 1826-ban a mostani két emeletes Kolégyom építettett, — holmi csintalan gyermekek a pincze ablakait sárral bétapasztván, egy éjjel ottan mind megfultak.

Az oláhok Torda körül is száguldozván, közüllök többeket elfogtának. Azonba kapitány Herteléndy a főhadi vezérségnek oly rendelését adá elő, hogy ha a tolvajok csapatjokra talál valahol, legottan velek egy egyezkedést próbáljon, oly föltétel alatt, hogy hazájokba visszatérjenek, s tovább ne prédáljanak és Horát adják kézbe; ha pedig az egyezés alatt, vagy azután a tolvajság prédálna, a ki reájok vezetné a katonaságot jutalmul 100. forintot kap. Ezután a tolvajok Tordára¹⁶ a hegyekről lövöldözéssel, szörnű sikoltással ereszkedvén, Herteléndy elejekbe ment, s előterjeszté, mely veszedelmes dologba indultak meg, s kéré fölöttébb tüzhelyekre térnének vissza, ne prédálnának; azonban jelenté az egyez-

ségröli szándékát, s nékiek kegyelmet ígére azon föltétel alatt, a mint fennebb látók: kikis, reáhajlának ha a rabokat elbocsátaná, s a kapitány meg is ígéré és ennek következtében a foglyokat mind elbocsátá.

Végre, miután 37. napok alatt 2. millió kárt tettek, 157. nemest megöltek, 237 nemes udvart, 23. templomot és 389 falut elpusztítottak, számos sor- és székely szélbeli katonák öszvevonatva a nemességgel együtt az oláhok lecsendesítésére menvén, a kik magokat megadták, elfogták, Gyula Fejérvárra kisérvén igen feles számmal tömlöczbe hányták; azonban ezen támadás kinyomozására az udvartól leküldetett gróf Jankovics és general-mayor Papilla, kik Horát, s Kloskát titokban kikérdezték, s egybeszedett irományaik az Udvarhoz fölküldettek. Hora és Kloska a Radáki¹⁷ sűrű erdőbe, bujkálván, Vajda szélbeli hadnagy, 50. katonákat vévén maga mellé, ötöt a katonákkal együtt 6. oláh reájok vezetvén, mind a kettőt elfogták december 27-kén, és Januarius 3-kán 1785-ben Gyula Fejérvárra vivén, itten — miután a mondott biztosság titkon kikérdezte — február 28-kán elvesztették, mind ketten négygé konzultatván, külön külön a falvak határára rakattak: Hora földarabol-tatásakor utolsó szavai ezek voltak: „*Már látom Királyi szónak sem lehet hinni*“¹⁸. Hora, felsőségnék álmodván magát, czimerrel élt, mely volt egy hatos kereszt, közepébe egy vérző szív kardal átdöfve, alatta ezen írás: *R. D. Hora: 1784.* Volt kétféle pénze: az elsőnek egyik oldalán a czimere, s ezen írás: „*Hora Rex Daciae: — 1784*“, a másik oldalán egy korona, s ezen fölírás: *Nos pro Caesare.* A másik pénzének egyik oldalán a czimere, s ezen fölírás: „*Czárá plindze, si pletyestye*“; a másikon egy *K.* hármes kereszt, alatta: „*Hora Rex Daciae*“: körül: „*Hora be, si hányinestye*“¹⁹. A több elfogott lázzadok közül is, sokan bakó által vesztették életüket.

Ezen irtoztató oláh lázadás a József Császár hírével, s megegyezésével történt, Hora több versen járt Bécsbe a Császárnál, az oláhság föl-hívásakor is mindég mindenütt a Császár beléegyezését használta föl, söt pecsétes levelét is nékiek fölmutatta, mely előtt az oláhok üldözésére szinleg küldött Schulcz alezredes, tisztjeivel együtt, meghajolt, Horának utolsó szava is ezt tanusítja, különben mi szükség lett volna a Hora és Kloska titkos kikérdezésére?²⁰

Látod, atyám, még a király ad utat a kitörésre, s azt úgy rendeli, hü embereiből öszvealkotott különböző polgári, és katonai kormányok által, hogy csak akkor, és úgy gátoltassék meg, a mikor, és miként az ő érdeke kívánnya, mindezek oly moddal tétetnek, hogy a világ előtt igazságosnak és szelidnek láttassék kormányzása. Nem de, atyám, az osztrák kormányzás nem ily undok módokon gyakorlotta és mindég kegyetlenségeit? Mert a magyar alkotmány mindég szálka volt szemében, azt innen túl is, a hol csak hozzáférhetett, mindég nyirbálta, facsarta, hogy meggyengülvén, egyszer omollyon öszve és országunkat német tartományná változtathassa, mely végre magyarhon pusztább helyeit német telepekkel tömte meg holott azokat székelyekkel, kik ben az országban voltak, s az országnak hiven szolgáló fiai, kik egy-két véka fére földről alig tudnak napról napra tengődni, igen könnyen bélehetett volna telepíteni, kik e miatt a két oláh országba vándorolnak jelenleg is élhetőbb hazát keresendők. Hiszen, ha fennebb megyünk a történetekbe, látjuk, hogy Zrinyit a hősnek öcscsét, Nádasdit, Frangepánt, azért hogy mint magyarok szabadságok mellett hívek voltak, s azt oltalmazták, fölcsalván Bécsbe, idegen birák által, idegen törvények szerint, eliteltetvén, bakó

bárdja alatt vesztették fejedelmi fejeket. Az osztrák kormány istentelen alacsony-sága egy cseppet sem különbözik a fennebb elősorolt lázzadástól, a különbség csak annyi, hogy az oláhság maga tézsen nyilván, az osztrák pedig bérenczei által törvény ürügye alatt gyakorolja szemtelenségeit²¹; mert a ki zsarnoki szándékának akármí részben ellenne vólt, az ollyant alattomban éjszakának idején, midőn a jóltévő álmot alunná, házi köréből, katonákkal elfogatván, elvitette hová? senki sem tudhatta²².

Tudjuk mi történt Zrinyi Péterrel, ki elfogattatván, egy sötét pinczébe 15. évig tartatott zárva, még az emberi szót is elfelejtette, senkit hozzá nem bocsáttatván. Látjuk azt is, hogy a protestáns papok miként küldetnek gallyákra, templomaik miként vétetnek el fegyveres erővel, az egyik vallás a törvényesen megállított egyenlőség ellenére miként emeltetik a másik fölibe, némü, némü könnyebbségek, melyeket mind csak azért tett, hogy a népnek figyelme azokra legyen függesztve, hogy a szabadság fáját ez alatt rághassa, nehogy központosító erőt fejthessen ki, mely zsarnokságát fékezne, vagy megbuktatná. Örökös gyalázat bélyege az osztrák kormánynak az eperjesi mészárlás Magyarországon. Mária Teréz alatt a protestánsok elvett diplomainak száma a 700-at meghaladta s ujjaknak építése megszűntetett. Az ilyetén égrekiáltó vad eljárások, és a magyar szabadság megóvása kénszerítette a Báthoriakat, Bocskait, Bethlen Gábort, Tökölit és a Rákócziakat az osztrák ház ellen fegyveres erővel föllépni²³.

^A Igazabb névvel Kristea Nyikula, vagyis Ursu Nyikula, vagyis Nyikula Ursuly egy Albaki ficális jobbágy.

RĂZBOIUL PUSTIȚOR DIN 1848 ȘI 1849 ÎMPOTRIVA NAȚIUNII MAGHIARE INDEPENDENTE ȘI DE-SINE-STĂTĂTOARE, PORNIT, CONTINUAT ȘI ÎNCHEIAT FUNEST DE CĂTRE REGELE ACESTEIA

Scris de un prizonier, martor ocular al majorității evenimentelor

22. Gloata lui Horea sau lumea lui Horea

În 1784 răsculindu-se românii sub conducătorul Hora Hora^A au început să omoare și să extermine pe maghiari¹. Primele atentate le-au început în Mesteacăn, în comitatul Zărand, unde Horea i-a chemat pe români la o întrunire într-o biserică, care adunându-se în număr mare, Horea a dorit să-i convingă că împăratul i-a încredințat lui extirparea maghiarilor¹; s-au și jurat cu țările pentru realizarea acestui lucru, cu care ocazie în biserică a fost prezent un străin, necunoscut, un om care n-a voit să se descopere poporului². Înțelegînd acest lucru, subprefectul a trimis pe unii juzi nobiliari cu gornici pentru a fi prins Horea, care stătea ascuns în biserică; dar la chemarea lui Horea ridicîndu-se românii au omorît pe doi juzi nobiliari și pe gornici³. La 2 noiembrie au năvălit în Crișcior, au omorît pe toți maghiarii⁴, le-au răpit bunurile, constrîngînd pe fiica judei nobiliar Pakot, ucis, să se boteze după religia grecească, neunită, și au cununat-o cu un român. De aici au mers la Brad, unde spărgînd ușile bisericii, i-au omorît pe oamenii ce se refugiaseră

în turnul bisericii [...]. La 3 noiembrie, năvălind în Baia de Criș⁴, au distrus și aici totul [...]. După aceasta au distrus Mihăilenii, Lunca și alte localități în Zărând⁵. Căpitanul Csepi, fiind în Zărând cu o companie, n-a întreprins nimic împotriva țăranilor răsculați, spunând că nu are ordin, iar Horea mai cu seamă i-a făcut pe români să creadă că omorirea maghiarilor¹ se întâmplă după voia împăratului, fiindcă de la începutul răscoalei nu li s-a împotrivit răsculaților nici un soldat. Flăcările acestei răscoale s-au extins mult mai repede decât ar fi putut sosi ordinele guvernatorului, și atunci, natural, cei care erau departe, neînchipuindu-și grozăviile acesteia, au folosit la început mijloace demne de creștinătate; dar apoi a început să se extindă și mai mult decât i s-ar fi putut face față cu mijloace reduse. Horea, cu o diplomă și cu o stemă purtată la gît, despre care susținea că le-a obținut de la împărat pentru ca să restabilească libertatea românilor prin exterminarea maghiarilor¹, îi înșela și amăgea pe români, și unde apăreau, deoarece găseau fără nici o apărare locurile, pe domn, nobil și orice om îmbrăcat în haine de postav, ba chiar și țărani, odată ce era ungar¹, deopotrivă, îl urmăreau și îl omorau. Răsculații și-au proclamat scopurile în așa fel că, la porunca împăratului, nu se vor atinge nici de sas nici de neamț, ci numai de stările domnești maghiare, de nobili și de secui⁶. Înțelegînd acestea, maiestatea sa, în așa fel a aprobat tribunalele statariale și a ordonat, ca împreună cu soldații, în tot locul, nobilimea și călăul să fie prezent, ca imediat ce-l prind pe român, și găsindu-l vinovat, să-l poată condamna și executa; dar și aceasta s-a întâmplat numai cînd mai multe comitate au fost cuprinse în flăcări, iar pe locuitorii maghiari¹ i-au masacrat. Pustiind Zărândul, românii s-au despărțit în două: un grup s-a îndreptat spre comitatul Hunedoara, iar altul spre Abrud.

Horea a pornit spre Abrud și cînd a intrat din Criș în comitatul Alba de Jos, a fixat în capătul unei prăjini mari o cruce aurită și sub ea o broboadă mare albă și după aceea mulțimea înainta înotro era dusă crucea. A pus să se facă patru țepe și pe acelea le purta cu sine, pentru ca pe cei ce nu-l vor asculta să-i tragă în ele; în afară de poruncile sale nu aveau valoare nici cele regale și nici poruncile funcționarilor. În 4 și 5 noiembrie s-au așezat la gurile Cerniței. În 5 noiembrie, dis de dimineață, Horea a mers la Cîmpeni, unde (răsculații) au distrus pivnița fiscului, casele cămării și pe toți nobilii.

Horea, căutînd pe un iobag fiscal pe nume Vasile Goia, din Arieșu Mic, aici l-a aruncat de pe o stîncă înaltă și s-a purtat fără cruțare și cu alți români care se îndurau de cei urmăriți de răsculați; pe preotul din Cărpiniș, fiindcă a îndemnat poporul la liniște, l-a pus să fie legat și omorît în chinuri groaznice. La 5 noiembrie, românii s-au grupat înspre Abrud, dar nefiind destul de numeroși nu au intrat acolo decât în zorii zilei următoare, în ziua de 6. Luînd alături de ei și pe mulți alții din Cîmpeni, în număr de circa 6 000⁷ au acoperit ca un nor dealurile dinspre Roșia de deasupra Abrudului și pe la orele 8 dimineața au năvălit cu strigăte înfiorătoare asupra orașului invadîndu-l dintr-odată [...]. Înainte de a fi intrat în oraș, acesta a trimis (delegați) în întîmpinarea lor, dorind să afle ce vor, dacă le trebuie vin, alimente și bani le dau, iar dacă au ceva împotriva anumitor persoane le vor preda, numai să nu distrugă orașul [...]. Totuși în ziua de 6, pînă noaptea tîrziu, au distrus casele, între plîsete de nedescris, viaete și împușcături, încît n-a rămas nici un cui de fier, stricînd totul, spărgînd ușile pivnițelor, dînd drumul

vinului din butoaie; au pătruns și în biserici, omorînd nefericiții care s-au refugiat acolo; au prădat banii din biserici care erau cel puțin de o găleată, au luat și vasele scumpe din altare și le-au spurcat; l-au luat cu forța pe preotul reformat și l-au trecut cu forța la religia lor și apoi l-au purtat cu ei; deschizînd temnițele, au eliberat pe toți cei închiși. În ziua de 7 noiembrie răsculații au revenit în mijlocul pieței și au anunțat strigînd: „Cei ce nu vor trece la religia românească, după porunca lui Dumnezeu și a împăratului, și nu vor purta straie românești, vor fi trași în țepă în fața pragului caselor lor sau li se va lua capul; însă acei care vor să treacă de partea lor, aceia să arboreze steag alb și vor rămîne în pace“. Mulți și-au salvat viața în fața mulțimii furioase prin schimbarea ritului și trecerea la religia românească cu mic, cu mare; ei au dezbrăcat pînă la briu și bărbații și femeile și i-au pus să jure cu mare credință pe religia românească și i-au silit astfel să treacă la religia lor; cei care nu au acceptat au fost omorîți pînă la unul⁸; pe cei ascunși în biserică i-au lovit în cap cu măciuci și nu au permis nimănui să se atîngă de cei omorîți, ci i-au îngropat fără clopote, ca pe niște dobitoace. Toată averea locuitorilor a rămas un suman, pentru că cei ce au avut haine de postav au fost dezbrăcați de ele. La 9 noiembrie au așezat cruci românești pe vîrfurile bisericilor reformate și pe poarta cimitirului unitarian. În 7 noiembrie, despărțindu-se în două grupuri, o parte s-a dus la Corna, cealaltă la Roșia și i-au ademenit pe cei ascunși în mine, i-au botezat ca pe români și i-au prădat; anume lui Lörinczi Pál, care era ascuns într-o mină împreună cu 94 tovarăși ai săi, țărani i-au promis că, dacă vor ieși de bunăvoie de acolo, îi vor lăsa liberi, dar apoi, călcîndu-și promisiunea, l-au botezat pe Lörinczi, l-au zdrobit în bătăi și i-au luat totul. Au mînat toate animalele din Abrud, Corna și Roșia. Devastarea a durat pînă în ziua de 9 noiembrie. În ziua precedentă, de 8 noiembrie, ei s-au urcat prin Negrileasa spre Zlatna, dar, aflînd că acolo se află armată, s-au întors din drum. În Zlatna, oficialii cămării au declarat că dacă țărani vor ataca orașul și-i vor cere pe maghiari¹ — fiindcă numai pe aceștia îi urmăresc — pe toți îi vor preda răsculaților. Tot în ziua de 8, în partea numită Poieni a satului Bucium unii mogoșeni l-au constrîns pe Horea să le arate poruncile de la împărat și l-au reținut într-o casă, dar sosind ajutoare, el a fost eliberat. Trimițindu-se porunca Guberniului la Mogoș, în timp ce preotul român voia să o publice, nepotul lui Horea i-a smuls-o din mîini, a călcat-o în picioare și a scuipat-o. Cămara a promis 2 000 de florini celui care îl va prinde viu pe Horea, 1 000 de florini celui care-l va da mort, iar pentru nepotul său, Ion Giurgiu din Cărpiniș, 100 și respectiv 50 de galbeni⁹. De vreme ce după jaf s-au încărcat cu arme, unii aveau cîte două pistoale la briu, o flintă atîrnată de gît, în mină lance, topor sau tîrnăcop de miner. Căpeteniile au vrut să convingă mulțimea că nu se vor trimite soldați împotriva lor fiindcă toate le săvîrșesc din voința împăratului.

După aceste întîmplări, nepotul lui Horea¹⁰ s-a îndreptat cu un grup de răsculați spre Ighiu, Ion Cloșca și Ion Giurgiu¹¹ cu alt grup spre Baia de Arieș, localități pe care împreună cu cele două circiuri ale fiscului le-au prădat și distrus; au jefuit apoi și casa șpanului cămării și s-au îndreptat spre Trăscău; iar Horea a mers spre Bistra și acolo, ca și în alte părți, a pus căpitani noi. Grupul care a mers spre Abrud,

săvîrşind cele descrise mai sus, s-a îndreptat spre celălalt comitat, anume Hunedoara. Faptele acestor răsculaţi sînt următoarele:

Vicecomitele de Hunedoara şi Zărand anunţînd zarva la 2 noiembrie funcţionarilor comitatului Hunedoara, aceştia au înaintat în data de 3 un raport către Guberniu cerînd trimiterea forţei armate şi, totodată, l-au căutat pe vicecolonelul Karp şi găsindu-l, a şi apărut ceva armată la Deva în ziua de 4 noiembrie. Tot în această zi, românii răsculaţi din Zărand au pătruns în Hunedoara. Încurajîndu-i înainte, prin trimişii lor, pe românii din Hunedoara, să li se alătore împotriva maghiarilor¹, aceştia le-au întins cu dragă inimă mîini prieteneşti, prin care crescînd mult numărul participanţilor la răscoală, ei au început devastarea la Brănişca şi de aici şi din Gurasada pînă la Vinţu de Jos n-a rămas nici un sat pe valea Mureşului unde să nu fi nimicît nobilimea pe care au întilnit-o, au incendiat clădirile sau le-au distrus, au minat hergheliile, de asemenea cirezile de vaci, boi şi oi, pe toate le-au împărţit sau le-au tăiat, iar pe nobilii pe care i-au întilnit i-au ucis sau chinuit. La 4 noiembrie, venind românii din valea Căianului spre Hunedoara, s-a dus vestea că sînt atît de beţi încît i-ar putea respinge şi un pîlc de 30—40 de soldaţi; drept urmare, Karp a fost rugat să se ducă în întîmpinarea lor, dar el nu s-a mişcat cu toate că, dacă românii ar fi fost respinşi din valea Căianului, nu s-ar fi întîmplat îngrozitoarele fărădelegi din comitatul Hunedoara. În 5 noiembrie, cerîndu-se ajutor lui Karp pentru oprirea devastărilor din Şoimuş, el a refuzat; în ziua de 6 s-a dus la Orăştie şi în vreme ce în 5 şi 6 noiembrie românii au pustiit dincolo de Mureş, la o depărtare de abia un sfert de milă de drumul lui Karp, Şoimuş, Hărău, Birsău, Chimindia, Banpotoc, Păltiniş, Rapoltu Mare, Uroi, Folt, Bobilna şi Geoagiu, Karp nu i-a împiedicat în nici unul din aceste locuri. Căpitanul Henny, fiind trimis din Haţeg pentru împiedicarea devastării Bretei Streiului, a ocupat curtea Bornemissza pentru cazarmă, iar soldaţii lui s-au întors a doua zi beţi şi nu au dat nici un ajutor. În seara de 6 noiembrie, românii au năvălit în Deva: dar nobilimea i-a respins; a doua zi, în 7, au atacat din nou, dar au fost respinşi şi de această dată, fiind omorîţi 1 200 de răsculaţi². Aici a fost prins un român din Mintia care a mărturisit că el de aceea a năvălit cu mai mulţi alţii la Deva în 7 noiembrie fiindcă, după cum i s-a spus, armata n-a acţionat în nici un fel împotriva atacurilor din 6 noiembrie, ci dimpotrivă a tras în aer. Barcsai Petru, fugind din Cioara la Sebeş şi căutîndu-l românii, saşii i-au spus să plece imediat, altfel îl vor preda răsculaţilor, care pe saşi nu i-au atins. Ordinele s-au dat în așa fel ca soldaţii să nu omoare pe nimeni, ci, dacă se poate, să-i prindă doar. Din ordinul comandantului militar suprem a fost interzisă urmărirea răsculaţilor în munţi şi omorîrea lor, dispunîndu-se ca ei să fie doar respinşi. Nobilimea i-a respins de două ori pe români de sub Deva, i-a prins pe mulţi dintre ei şi condamnîndu-i, a doua zi i-a executat pe toţi. Aflînd acestea, Guberniul a dezaprobat procedura nobilimii şi a scris că Transilvania nu are drept statarial şi din acel moment nobilii pe toţi pe care i-au găsit şi i-au putut prinde i-au masacrat fără a-i lua prizonieri. Mergînd românii în părţile Haţegului, abia dacă a rămas vreo curte pe care să n-o fi prădat şi incendiat; în schimb nobilimea a măcelărit vreo 300³. Mulţi răsculaţi au fost prinşi, dar murind vicecomitele ei au fost eliberaţi în mod nebunesc. Nu pot

fi scuzați nici grănicerii și ofițerii lor, căci ei fiind de față în Țara Hațegului nu li s-au împotrivit românilor; dimpotrivă au jefuit, mîncat și băut împreună. Înainte ca ordinele de sus să fi permis uciderea răsculaților, căpitanul din Hațeg, împreună cu nobilimea de acolo, i-a privit pînă cînd au prădat și incendiat de jur-împrejur, deși ar fi putut salva în întregime curtea Kendeffy din Sîntămăria Orlea și s-ar fi putut lua toată prada din mai multe curți distruse; nobilimea a vrut să iasă împotriva lor, dar căpitanul nu a lăsat-o și a trimis un plutonier cu subordonații lui care au prădat la rînd cu răsculații și nu au fost de nici un folos.

În alte părți, umblind el însuși cu soldații săi printre devastatori, nu că li s-ar fi opus, ci s-a mulțumit să le poruncească, ca un mai mare al lor, ca să nu se atingă de curtea Bornemissza fiindcă aceea este a împăratului. Din acest fapt devastatorii au prins și mai mult curaj, întărindu-se în credința lor nelegiuită că faptele lor rele s-ar face cu aprobare superioară. După ce a sosit însă ordinul ca să poată fi uciși răsculații, nobilimea s-a mulțumit, la început, să-i prindă de vii și să-i predea lui Karp sau la Deva; dar Karp i-a eliberat pe prizonieri fără nici o anchetă, în mod ilegal, și le-a poruncit și funcționarilor din Deva să nu-i predea spre a fi pedepsiți. De aici au rezultat multe vărsări de sînge, fiindcă nobilimea, eliberîndu-i pe cei considerați ca nevinovați, a omorît fără milă pe cei pe care i-a găsit vinovați. Venind românii pînă la Vurpăr [...] și prădînd aici peste trei zile, au trecut apoi la Vințu de Jos și au pustiit peste 5 zile, pînă cînd i-a alungat armata. Alba Iulia a fost de asemenea în mare groază timp de o săptămînă, cei din orașul de jos și nobilimea din împrejurimi s-au mutat în cetate, iar pe șanțurile cetății s-au instalat numeroase tunuri; dar românii n-au mai năvălit aici.

Grupul pornit spre Singeorzul Trăscăului a atacat localitatea în 10 noiembrie, a pustiit-o și prădat-o în așa fel încît n-a cruțat nici casa de rugăciuni; au săvîrșit devastări fără seamăn: numai în curtea contelui Sigismund Thoroczky au produs pagube în valoare de 150 de mii de florini, averile dotale ale soțiilor care, trecînd de patru spițe, erau ținute în mare onoare datorită vechimii lor, au fost toate luate; în pivniță au umblat în vin pînă la genunchi. Au dărîmat zidurile casei preotului reformat Farczady; cărțile le-au rupt și le-au călcat în noroi, umblind pe ele de la casa parohială prin curte. Dar, pe cînd prădau mai virtos, i-au atacat husarii dinspre Aiud și au prins pe mulți dintre ei, mai ales preoți români; românii, sperîndu-se de husari, s-au retras cu toții în munți.

Grupul ce înaintase spre Ighiu, vrînd să prade și această localitate, a fost respins de către nobili. Cîțiva dintre țărani fugiți de aici au fost prinși și interogați, ei mărturisind că s-au adunat pentru distrugerea națiunii maghiare¹; cu toate acestea, căpitanul Richard nu numai că i-a eliberat pe prizonieri, dar a lăsat în miinile lor și prada pe care puseseră stăpînire. Altă dată, după ce au fost prinși cîțiva răsculați, Richard i-a eliberat după ce le-a tras 25 de lovituri de bită și ei rîdeau apoi din vîrf de munte că au scăpat. Tot atît de vinovate și de nescuzabile sînt și faptele locotenent-colonelului de cavalerie Schultz, care fiind trimis împotriva țărănilor, s-a întîlnit la Galda de Sus tocmai cu căpetenia acestora. L-ar fi putut prinde și i-ar fi putut nimici pe toți

ai lui, dar el și-a nesocotit îndatoririle, strigându-le: Pardon! A intrat apoi în discuții cu ei, mai mult, a sărutat chiar crucea aurită, mizerabilă, punând ca ea să fie sărutată și de către toți ofițerii superiori și inferiori; a citit scrisoarea pe care amăgitorul o avea în mână și spre rușinea numelui împăratului, nu numai că n-a explicat-o și n-a arătat măcar poporului falsitatea ei, ci a citit doar primele cuvinte: „Noi, Iosif“, aplecându-și capul și arătând tuturor sigiliul scrisorii, cu mare respect, și apoi a plecat, lăsându-i în pace pe țărani. Punctele prezentate lui ar fi acestea: 1. Toți locuitorii Ardealului să se boteze în religia lor, 2. Să li se dea amnistie generală, 3. Să fie împărțite între ei averile domnești și cele nobiliare, 4. Nobilii să plătească dări ca și ei, iar funcționarii să fie puși dintre ei. Dacă maghiarii¹ primesc acestea bine, dacă nu, ei nu-și vor înceta (acțiunile) pînă nu-i vor nimici pînă la unul¹⁴. Schultz, părăsindu-și reședința, s-a dus la Sibiu pentru aprobarea acestor puncte. Țăranii care au obținut amnistie, mergînd imediat la Cetea și Geoagiu, le-au pustii; tot așa au prădat Țelna, Bucerdea, Ighiu, Benic și Galda de Sus¹⁵. După plecarea lui Schultz, românii au devenit și mai furioși. S-a trimis însă o patentă, tipărită în românește, prin care împăratul promitea țăranilor că dacă se vor liniști cu frumosul și vor despăgubi daunele făcute, le va da tuturor amnistie, iar de nu vor înceta îi va trece pe toți prin sabie și nu va lăsa nici măcar un român în Transilvania.

Și Aiudul a fost în mare groază, din care cauză în fiecare zi și noapte colegiul, orașul și armata au vegheat pînă sus la Cacova; numai nobilimea a stat cu mîinile în sîn. Juzii nobiliari nu numai că n-au supravegheat și cele mai mici mișcări ale românilor, ci acela a fost cel mai bun care a putut fugi mai repede în cetatea Aiudului. Escortînd la Aiud mai mulți dintre românii prinși, aceștia au fost închiși în pivnița care era pe strada colegiului, în colțul dinspre cetate — în locul căreia, cu dărîmarea ei, s-a clădit în 1826 colegiul cu cele două etaje de astăzi — niște copii neastîmpărați lipind ferestrele cu noroi, într-o noapte, s-au sufocat acolo toți.

Românii, adunîndu-se și în jurul Turzii, au fost prinși mai mulți dintre ei. Căpitanul Hertelendy a scos însă la iveală un astfel de ordin al comandantului suprem militar ca, dacă ar afla undeva vreo ceată de țărani, să încerce cu ei numaidecît o înțelegere cu condiția să se întoarcă acasă și să nu mai jefuiască mai departe și să-l predea pe Horea; dacă însă țărănimea ar mai jefui în decursul armistițiului sau după aceea, acela, care ar conduce armata contra lor, va primi ca premiu 100 fl. După aceasta țăranii, coborînd din munți asupra Turzii¹⁶, cu împușcături și strigăte îngrozitoare, Hertelendy le-a ieșit în cale și le-a arătat în ce periculoasă acțiune au pornit și i-a rugat, mai presus de orice, să se întoarcă la vetrele lor și să nu mai tragă; dar le-a făcut cunoscută intenția lui de înțelegere și le-a promis iertare cu condiția pe care o văzurăm mai sus; care răsculați s-au și arătat dispuși, dacă i-ar pune în libertate pe cei prinși, ceea ce căpitanul le-a și promis, și ca urmare a dat drumul tuturor prinșilor.

În cele din urmă, după ce au făcut timp de 37 de zile pagube de 2 milioane, au omorît 157 nobili, au devastat 237 curți nemeșești, 23 bisericici și 389 sate, concentrîndu-se numeroși soldați de rînd și grăniceri secuî și mergînd împreună cu nobilimea pentru liniștirea românilor,

pe cei care s-au predat i-au prins și, escortându-i la Alba Iulia, i-au aruncat în număr foarte mare în temniță. Pentru cercetarea acestui atac însă au fost trimiși de la curte contele Jankovich și generalul-maior Pappilla, care au interogat în secret pe Horea și Cloșca și actele adunate le-au înaintat curții. Horea și Cloșca, ascunzându-se în desișul pădurilor din Arada¹⁷, locotenentul de grăniceri Vajda, luînd cu el 50 de soldați, conducîndu-i pe el și pe soldați 6 români, i-au prins pe amîndoi la 27 decembrie și la 3 ianuarie 1785 ducîndu-i la Alba Iulia, aici — după ce amintita comisie i-a interogat în secret — la 28 februarie i-au dat pierzaniei, ambii fiind sfîrtecați în cîte patru părți și atîrnați, bucată cu bucată, la marginea satelor. Ultimele cuvinte ale lui Horea în timpul sfîrtecării lui au fost acestea: „Văd de acum că nu se poate crede nici în cuvîntul împăratului“¹⁸. Horea, visînd a fi o mărime, avea o emblemă care era formată dintr-o cruce întreită, în mijlocul căreia era o inimă însingerată străpunsă de sabie, iar dedesubt această inscripție: *R. D: Horea: 1784*. A avut două tipuri de monede: pe o parte a primei era emblema și pe aceasta inscripția: „*Hora Rex Daciae — 1784*“, iar pe partea cealaltă o coroană și această inscripție: *Nos pro Caesare*; pe o parte a celeilalte monede emblema și această inscripție: „*Țara plînge și plătește*“, iar pe cealaltă un *K.* cruce întreită, sub care: *Hora Rex Daciae*“, iar împrejur: „*Hora bea și hodihnește*“¹⁹. Mulți dintre ceilalți prinși și-au pierdut viața în mîinile călăului.

Această îngrozitoare răscoală românească s-a întîmplat cu știrea și învoirea împăratului Iosif; Horea în mai multe rînduri a umblat la Viena, la împărat, și la chemarea românilor s-a folosit întotdeauna și pretutindeni de învoirea împăratului; ba le-a arătat și scrisoarea lui cu pecete, în fața căreia s-a închinat locotenent-colonelul Schultz, trimis de formă pentru urmărirea românilor, împreună cu ofițerii săi; și ultimele cuvinte ale lui Horea dovedesc aceasta, și de altfel ce rost ar fi avut interogarea în secret a lui Horea și Cloșca?²⁰.

Vezi, tată, însuși regele dă ocazie de izbucnire și aceasta o orînduiește prin diferite guverne civile și militare, alcătuite din oameni credincioși lui în așa fel ca să fie împiedicată numai atunci și numai așa cînd și cum interesul lui o cer; toate acestea se îndeplinesc în așa fel ca în fața lumii cîrmuirea lui să apară dreaptă și blîndă. Nu e așa, tată, că regimul austriac, cu aceste metode murdare și-a exercitat întotdeauna atrocitățile? Deoarece constituția maghiară a fost totdeauna un ghimpe în ochii săi, întotdeauna a ciuntit-o pe ici pe colo, după cum a avut posibilitatea, a stors-o, ca slăbind-o să se prăbușească odată și să poată transforma țara noastră în provincie germană, în care scop a umplut părțile mai pustii ale patriei maghiare cu coloniști germani, cînd acestea le-ar fi putut coloniza cu secui, care erau în țară și care erau fiii slujitori credincioși ai țării și care abia își duc traiul de pe o zi pe alta, după un pămînt de 1—2 mîerțe, care din această cauză și acum emigrează în cele două țări române pentru a-și găsi o țară în care să poată trăi. Doar dacă ne vom coborî în trecut, vom vedea că pe fratele eroului Zrinyi, pe Nádasdy, pe Frangepán, fiindcă au fost credincioși libertăților ca și maghiarii, și pe acelea le-au apărat, ademenindu-i la Viena, i-au condamnat prin judecători străini și legi străine, ca să-și piardă capetele princiare sub barda călăului. Josnicia fără Dumnezeu a guvernului aus-

triac nu se deosebește întru nimic de răscoala mai sus descrisă; deosebirea este numai în aceea că românii, ei înșiși, o fac deschis, iar austriacul își exercită obrăznicile sub forma legalității, prin mercenarii săi²¹; pentru că acela care a fost în toate potrivit scopurilor lui tiranice, pe acela, luându-l din sinul familiei, în timpul nopții, cu soldați, în mod perfid, în timp ce își doarme somnul binefăcător, l-a dus unde? nimeni n-a putut afla²².

Știm ce s-a întâmplat cu Zrinyi Péter, care fiind prins, a fost ținut timp de 15 ani închis într-o pivniță întunecoasă și a uitat graiul omenească, nelăsând pe nimeni să intre la el. Vedem și aceea cum sînt trimiși la galere preoții protestanți, cum le sînt răpitate bisericile cu forța armată, cum o religie, contrar egalității stabilite prin lege, este suprapusă alteia, uneori și oarecare ușurări pe care numai pentru aceea le-a făcut ca atenția poporului să fie ținută spre aceasta și ca în acest timp să poată roade pomul libertății, ca nu cumva să poată crea o forță concentrată care i-ar putea frîna tirania sau l-ar putea răsturna? Este o veșnică rușine pentru guvernul austriac măcelul din Eperjes din Ungaria. Numărul bisericilor răpitate sub Maria Tereza protestanților a trecut de 700, iar zidirea altora noi a fost oprită. Astfel de proceduri sălbatică, strigătoare la cer, și apărarea libertății maghiare i-au determinat pe Bathorești, pe Bocskai, pe Gabriel Bethlen, pe Thököli și pe Rákotești să se ridice cu forța armată împotriva Casei austriece²³.

A Cu nume mai adevărat, Nicola Cristea sau Ursu Nicula sau Nicula Ursuli, un iobag fiscal din Albac.

¹ Autorul identifică nobilimea cu națiunea maghiară, conform concepției dominante în epocă în rîndul acestei clase.

² În unele izvoare narative apare această informație, care are la bază un zvon nefondat despre un amestec străin în declanșarea răscoalei.

³ Conducătorul țărănilor români în aceste evenimente este de fapt Crișan, care a acționat în numele lui Horea.

⁴ În 3 noiembrie 1784 țărăniile au atacat Ribița și abia a doua zi Baia de Criș.

⁵ Primul atac asupra satului Mihăileni a avut loc în 2 noiembrie 1784, iar cel din Lunca în 4 noiembrie 1784.

⁶ Autorul infirmă astfel propria afirmație nefondată, de mai sus, privind îndreptarea răscoalei contra țărănilor maghiari, care, în multe locuri, participă la răscoală alături de țărăniile române.

⁷ Cifră exagerată.

⁸ Concepție țărănească de egalizare socială, în unele locuri în timpul răscoalei nobilii și orașenii bogați maghiari fiind îmbrăcați în haine țărănești și botezați în religia acestora și-au salvat astfel viața.

⁹ În realitate, 200, 100 respectiv 30 de galbeni au fost puși drept premiu pentru prinderea conducătorilor țărănimii.

¹⁰ Ion Horea, fiul lui Horea.

¹¹ Crișan, al cărui nume e greșit în text, s-a îndreptat cu o ceată spre Moș și Ponor.

¹² Cifră exagerată; de fapt au căzut 72 de țărani. Atacurile țărănești asupra Devei au fost respinse, în principal, de armată.

¹³ Cifră exagerată; de fapt au fost uciși 50 de răsculați.

¹⁴ Contaminare între punctele ultimatumului lui Horea notificat la 11 noiembrie și condițiile armistițiului de la Tibru din 12 noiembrie 1784.

¹⁵ Atacurile asupra acestor localități au avut loc înainte de armistițiul de la Tibru.

¹⁶ În realitate asupra Sălciuei, unde s-a încheiat alt armistițiu, în 16 noiembrie 1784; Turda nu a fost atacată în timpul răscoalei de către țărani.

¹⁷ Arada Albacului.

¹⁸ Nu există mărturii documentare asupra acestui episod.

¹⁹ Horea nu a avut intenția de a se proclama „Rege al Daciei” și nici nu a bătut monedă sau să-și fi confecționat emblemă, sigil.

²⁰ Acuzații ale nobilimii, preluate și împărtășite de autor, după care răscoala ar fi fost sprijinită în secret de Iosif al II-lea pentru a lovi în nobilimea maghiară conservatoare din Transilvania.

²¹ Autorul manifestă o atitudine ostilă atât față de răscoala țărănească, cât și față de regimul neoabsolutist instaurat după înfringerea revoluției de la 1848—1849.

²² În text urmează tăiat: *Igy bánt Bögözi Borsai Istvánnal is, kinek leányát vette volt nőül Ugron János* (În traducere: Așa a procedat și cu Bögözi Borsal István, a cărui fiică s-a măritat cu Ugron János“).

²³ În text urmează: *Cap. 23. A Martinovics féle gyalázatos eljárás.* (Cap. 23. Procedura josnică împotriva lui Martinovici). Acest ultim pasaj reflectă atitudinea opoziționistă a nobilimii maghiare din Transilvania, îndeosebi a celei protestante, împotriva absolutismului habsburgic, datorită politicii de centralizare și de sprijinire a catolicismului.

XIX

ALEXANDRU STERCA-ȘULUȚIU (1794—1867)

Alexandru Sterca-Șuluțiu s-a născut în Abrud la 15 februarie 1794 într-o familie de preoți români innobilați. Își face studiile la Abrud, Alba Iulia și Blaj, după care, la absolvire, în 1814, se întoarce în munți, unde funcționează în calitate de capelan, începând din luna decembrie 1814, iar din 1821 pînă în 1836 este protopop al tractului Bistra. El desfășoară o activitate remarcabilă pe tărîm cultural și al învățămîntului, înființează școli în satele de pe valea Arieșului și le dotează cu localuri și învățători, avînd din această cauză conflicte cu autoritățile imperiale. În cei 22 de ani petrecuți efectiv în Munții Apuseni cunoaște viața moșilor și culege amintiri de la participanții la răscoala lui Horea, aflați încă în viață, pe baza cărora va scrie, mai tîrziu, la Blaj, istoria răscoalei din 1784 și a evenimentelor din Munții Apuseni pînă la mijlocul secolului al XIX-lea. Preocupările sale cărturărești din această perioadă cuprind cercetări asupra istoriei și a bisericii românilor.

Fiind numit vicar foraneu al Silvaniei, se mută la Șimleu în 1836, încercînd să continue aici activitatea sa cultural-bisericească din Munții Apuseni. Ia parte activă la mișcarea națională de emancipare a românilor din Transilvania din perioada premergătoare revoluției de la 1848, iar după izbucnirea revoluției este prezent la Marea Adunare Națională de la Blaj din 3/15 mai 1848. În 1850 este ales episcop greco-catolic al Făgărașului, iar din anul 1854, cînd episcopia e ridicată la rangul de mitropolie, Alexandru Sterca-Șuluțiu devine arhiepiscop și mitropolit, instalat în funcție în octombrie 1855. Moare la 7 septembrie 1867 la Blaj, lăsînd o fundație în scopuri culturale și pentru înființarea unei universități românești în Transilvania.

Opera lui istorică, rămasă în manuscris, realizată în ultimele decenii ale vieții, tratează mai ales situația din Munții Apuseni în timpul răscoalei lui Horea și evenimentele din perioada următoare, în cunoscuta lucrare, prima în genul ei din istoriografia românească, intitulată *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului*. Încheiată în 1856, cu o prefață datată la Blaj în 18 octombrie 1860, cînd intenționa — credem — să o publice, lucrarea este o amplă frescă a vieții moșilor, a situației și luptei lor la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În manuscris a rămas și studiul *Adevărata cauză a trecerii armenilor din Moldova în Transilvania*, cu un accentuat ton polemic, precum și cel intitulat *O serioasă căutare în trecut și viitorul națiunei române din punct de vedere al religiunei sale* (din 1854). Alte studii privesc istoria bisericească a românilor din Tran-

silvania, rămase de asemenea în manuscris. Întreaga sa operă a fost puțin studiată.

Istoria Horii este pătrunsă de înțelegere și compasiune față de situația tot mai grea a moților, ca urmare a dublei opresiuni: sociale și naționale, exercitate pe de o parte de nobilimea maghiară, iar pe de altă parte de Curtea din Viena. De aceea mișcările din munți, inclusiv răscoala lui Horea, își găsesc pe deplin justificarea. Totuși Al. Sterca-Șuluțiu, cleric superior, mic nobil, nu înțelege totdeauna realitatea și de aceea dezaprobă unele acțiuni ale răsculaților.

Atitudinea autorului față de răscoala din 1784 este influențată de poziția sa oficială, ca mitropolit de Blaj, cât și de modalitățile în care el consideră posibilă realizarea aspirațiilor de emancipare ale națiunii sale. Prezintă cu multă compasiune situația grea a țărănimii și militând activ pentru eliberarea sa socială și națională, Al. Sterca-Șuluțiu vede însă rezolvarea acestor deziderate nu prin lupta armată, revoluționară, ci prin reformele de sus, obținute pe calea luptei politice, petiționare, din partea Curții de la Viena, ceea ce explică și accentele proaulice ce răzbat într-o seamă de pasaje ale lucrării sale.

Istoria Horii se păstrează în ms. orig. autograf și trei copii, dintre care două fragmentare:

I. Bibl. Acad., Fil. Cluj-Napoca, msse, fond. *Blaj*, ms. 58; orig. în limba română, cu chirilice, format în folio, 35×22 cm, 279 p., ms. autograf al autorului. Până în 1950 ms. s-a aflat în Biblioteca Centrală Blaj, nr. 62. Sub acest număr la N. Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală de la Blaj*, Blaj, 1944, p. 70—71. Ultimele pagini sînt scrise la 26 octombrie 1856. Prefața datată în Blaj, 18 octombrie 1860. Tot în 1860 e datat titlul, care e cel din ediția de față.

II. Bibl. Acad., Fil. Cluj-Napoca, msse, fond. *Blaj*, ms. 205. Copie în limba română, cu litere latine, în folio, 34×21 cm, 248 p. Până la 1950, ms. s-a aflat în Biblioteca Centrală Blaj, nr. 213. Sub acest număr la N. Comșa, *op. cit.*, p. 163—164. Copie datorată lui I. Micu Moldovanu, din anul 1861. Pe foaia alăturată ms., cu desenele inșinelor lui Horea, I. Micu Moldovanu serie: „Această copie s-a făcut de pre exemplarul alăturat la istoria Horei scrisă de Metropolitul Alexandru St. Șuluțiu de Cârpeniș în 9 martie 1861 prin mine Ioane Micul Moldovanu, prof. la Gimnaziul din Blasiu. Exemplarul Metropolitului are chiar formatul acesta, zănuii au mărimea, în cerc scriptura ce se vede aici, emblemele și tot, ca acestea de desupt, în partea unde scriu sînt făcuți niște munți cu brazi și molizi pre vîrvuri, iar înaintea lor se vede o biserică scundă, casa de lingă ea, și între linii, ca aici, este scris: Albac“. Astăzi această foaie e dispărută. Tot I. M. Moldovanu a făcut „purisarea“ originalului, de care vorbește autorul în prefață. Titlul în ms. ca în orig.

III. Bibl. Acad., msse. nr. 980, f. 221—346. O copie cu titlul *Istoria Munților Apuseni de Alexandru Sterca-Șuluțiu, fost mitropolit în Blasiu*, cu o notă de Gh. Bariț la sfîrșit (cf. Bianu-Nicolaiasa, *Catalogul manuscriselor românești*, t. III, Craiova, 1931, p. 185—186).

IV. Biblioteca Muzeului Județean Alba Iulia, ms. 851, intitulat *Istoria Horei și a poporului romanu dein Munții Apuseni compuse de A. St. Ș. scrisă prein A. Petrișoru. Fasciculu III*. Copie cu caractere latine de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, datorată lui A. Petrișor.

Ediții: Ms. lucrării lui Al. Sterca-Șuluțiu se editează acum pentru prima dată în întregime. Cîteva fragmente s-au publicat la R. Pațiția, *Munții noștri. Țara Țopilor. Despre trecutul Munților Apuseni ai Transilvaniei. Date adunate din autori, manuscrite și tradiții*. P. I. *Din cele mai vechi vremuri pînă la 1785*, Orăștie, 1912, p. 108—110, fără indicarea izvorului; același fragment la C. Suci, *Horea în primejdie la Bistra*, în „*Blajul*“, 1936, III, p. 417—419; idem, *Din revoluția lui Horea*, în „*Cultura creștină*“ (Blaj), 1936, nr. 11—12, p. 727—732; idem, *Ce „poruncă“ a adus Horea de la împăratul*,

în „Cultura creștină”, 1937, 4—5, p. 352—362; prefața ms. (*Cătră binevoitorul cetitor*), aproape în întregime la N. Cornă, *op. cit.*, p. 71; Pompiliu Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1972, p. 85—100.

ISTORIA HORII ȘI A POPORULUI ROMÂNESC DIN MUNȚII APUSENI AI ARDEALULUI

Compusă de

A [lexandru] St [erca] Ș [uluțiu]

Anul 1860

Cătră binevoitorul cetitor

Iubirea cătră națiunea română — din a cui sîn și sînge îmi trag și eu originea — mă îndeamnă a compune opul acesta.

Dacă cetitorul, în opul acesta, ar afla ceva încă de dorit și ar fi așteptat și un știl și o ortografie mai corectă, să mă excuze cu aceea dreaptă întimplare, că opul acesta a trebuit să-l compun în acele puține ore goale, care mi le-au iertat mie miile de ocupațiuni ofițioase și schimbarea sănătății. Apoi și la purisarea opului, am fost silit a întrebuița un tinăr¹, care, încă, ca nedeprens în scrierea cu slove, nu era în stare a coreja smintelele stilului și a ortografiei.

Încîtu-i lucrul în sine, preste tot m-am silit, cu tot de-a dinsul, a căuta adevărul și așa precum l-am aflat, fără patimă și părtinire, a-l scoate și da la lumină, așa precum pînă acum de nime — precum mi să pare mie — n-a fost arătat și foarte la puțini a putut fi cunoscut și care întimplări memorabile româniilor noștri, în limba sa, încă pînă acum scriese nu le-au avut; iară de la scriitori streini, în zadar le-ar fi așteptat.

Am făcut dară ce am putut și ce s-a căzut; și și cu slove cirilicești, numai de aceea l-am scris, ca, de comun, tot insul din națiunea noastră, pînă la cel mai de pre urmă cantore bisericesc de pe sate, care încă nu ar ști cu litere străbune ceti, să poată istoria aceasta a o ceti².

Dacă, cu acest al meu op, voi fi făcut un serviciu plăcut iubitei mele națiuni și compatrioților mei munteni³, complăcerea aceasta o voi ținea de o bogată răsplătire a ostănelor mele și de un mare preț pentru minutele acele care le-am putut sfinți întru compunerea opului acestuia.

Dat în Blaj, în 18 octombrie 1860.

Autorul

ISTORIA⁴ HORII ȘI A POPORULUI ROMÂN DIN MUNȚII APUSENI

Încă în tinerețile mele, de multe ori auzind povestindu-se întimplările revoluțiunei Horii de cătră aceia care, parte au pățimit, foarte mult, de cătră această revoluțiune — precum au fost părinții mei, nește

unchi ai lor, Ștefan) Șuluț Dinu (sau Dănilă), verii Șuluț Simeon, Peti (sau Petru) Anghel, Ranta Gabor și alți mai mulți oameni de căpetenie și români frunțași din Abrud, iară din Cărpiniș⁵, parohul Șuluț Todor, fiul ucisului prin horiani, paroh al Cărpinișului, cu acest nume, un Danci, jude al băieșilor în Bucium și prieten al tatălui meu și alții; parte au fost partizani în această revoluțiune și au conlucrat în ea cu căpitani și părtași tuturor sfaturilor și tainelor celor întime a Horii; ca ductori ai poporului și ai ostașilor Horii, sau mai bine ai gloatei adunate cu rivnă de răzbunare asupra tiranilor săi domni pămîntești și cu nădejde de libertate de acest crudel jug al servituței, precum au fost: Boglia din Abrud, Ahim Gheorghie Hublea, Marc Urs, Risteiu Gliga, Risteiu Gheorghie, om de 115 ani cînd a murit și căpitan mare Horii, Niamț Gheorghie, Ristei Vasilie și alți nenumărați căpitani de atunci și ductori ai poporului și partizani din Bistra, mulți oameni bătrîni din Cîmpeni și din Albac mai ales. Frățiile Horii, care au și vîndut și au prins pe Horea și l-au dat în mîinile cătanelor, și alți mulți.

După ce am isprăvit învățătura și, ca preot, m-am așezat în popor, în Bistra, cetind și autori și alte mai multe scripte despre această revoluțiune și combinîndu-le cu spusăle și auzitele din cei mai în sus pomeniți, și am aflat toate cauzele din ce s-a iscat această revoluțiune și cum a fost tot cursul ei; mi-am fost propus a descrie această revoluțiune, fără patimă și fără părtinire sau ură, a uneia sau alteia părți, — că patima părinților și a rudeniilor mele de la revoluțiunea Horii, mai mult ar trebui în contră, decît în escuzarea acestei revoluțiuni, să mă îndemne, — cu toate cauzele și întîmplările ei, cele mai memorabile, cu atîta mai virtos, cu cît românii avură acea mare nenorocire cît să nu aibă scriitor din nația sa, care să le lase scrise întîmplările lor și faptele; că să fi și avut pe oarecareva aceasta a face, nu le era iertat, nici fără primejdia sa — fiind toată națiunea cu religiunea ei prin legile patriei proscrisă — nu o putea face; iară scriitorii patriei din alte națiuni, întăritați și interesați asupra românilor, au scris cu amărăciune și ură națională și mărind lucrurile, numai acele întîmplări au scris, care au putut pe românii din această revoluțiune a Horii a-i înfăoșa înaintea lumii de varvari și crudeli, iară cauzele cele grozave și crude și nelegiuirile cele ce strigau — ca singele lui Avel — răsplătire în cer și nu să puteau mai mult suferi și prin care au silit și au provocat aristocrația maghiară și domni pămîntești pe români a să răscula asupra tiranilor săi asupritori, ca să scuture jugul servituții sale, cel tiran și nedrept; într-adins l-au trecut cu o profundă, nedreaptă și veșnică tăcere; ca cu atîta mai tare să poată, toată vina răsculării acesteia a o prăvăli și arunca, în istoriile sale, numai asupra românilor, pe care i-au arătat înaintea lumii numai ca pe nește varvari și oameni crudeli.

Mai mulți istorici și scriitori sînt parte din maghiari, parte și din alți străini, care au scris istoria românilor și întîmplările revoluțiunei Horii, însă știut lucru este că istoricii străini și-au împrumutat istoria sa, în privința aceasta de la istoricii maghiari și patrioticii, care erau cei mai interesați și uritori de români, iară între cele mai cunoscute și de mine cetite și de pe timpul acela date istorii și acte^A sînt: *Representățiunea aristocrației*, așa cum atunci să numea a staturilor maghiare, scrisă cătră împăratul Iosif al II-lea din Tîrgu Mureș⁶ atunci în proaspet, la anul 1784⁷ și o *Representațiune a comitatului Zărandului*, din Ungaria, iară cătră înaltul Guberniu îndreptată și comunicată și cu alte comi-

taturi din Ungaria, care merită aici a fi produse, din cuvînt în cuvînt în limba latină, în care este compusă, numai din interesul istoric.

Cea dintîi^B, adecă, *Representăciunea* staturilor maghiare transilvane, sună în următorul chip:

„Augustissime Imperator!

Atrox iam ultra mensem universam nostram provinciam vexat calamitas! Rabidissimae plebis valachicae impietas templa trium in Transilvania receptorum religionum romano catholicae, helveticae confessioni addictorum, atque unitariorum diruit, expilat, venerabile altaris sacrum scelerata manu humi prosternit, nefanda impietate pedibus conculcat, sacras crucifixi Salvatoris, Beatae Mariae Virginis aliorumque sanctissimae imagines sacrilegis suis insultibus obvias confringit, Clenodia, vasaque pretiosiora sacris dicata dirripit. Pie mortuorum cadavera sacris suis tumulis dirutis insatiabili crudelitatis livore expilata ad horrorem usque disjicit, viros sacros, atque divini ministerii consortes, diverso cruciatuum genere enecat, et quo — nec apud barbarissimas ab orbe condito gentes humanam rabiem pervenisse in fastis legitur, vivum verbi divini ministrum exuterando dilaceratis e templo congestis sacrorum librorum foliis denuo replet, atque dum talia audet, ne quid adhuc impietatis supersit sacrosanctum quod adoramus numen inexpiabili atrocitate plebs scelerata provocat.“ Haec, inquit sunt Hungarorum numina, nunc ipsos Deus, quem adorant, si possit adjuvet“.

Deo, Deoque sacris inefabili cum impietate usque adeo contemptis rebelli contra Principem Terrae crudelitate aerarii Cameratici Cassas expilat, aedificia Regio Cameratica diruit, *Officiales Fisco — Regios expilat, trucidat*, auri fodinas evertit, urburarios enecat, bona eorundem depraedatur, aedificia, habitacula ferro flammaque annihilat, atque speratis ex iisdem altissime Camerae plurium quotannis centenorum millium proventibus, nervum ad innumeros annos concidit. Neve sanctissimae Majestatis Vestrae summi nostri Principis Persona illaesa, — ne Augustissima Gloriosissimi Majestatis Vestrae Imperii memoria, absque acer-rima horrendae per scelestissimam plebem attentatae imputationis (nisi ad universi notitiam exemplariter ulciscenda veniat) nube ad seram transmitti queat posteritatem. Plebs impia, truculenta, millenorum, cetervis confluit, conspirat, atque in rebelli sui propositi exercitium, totius nempe fidelissime gentis, atque nobilitatis hungaricae. Constitutorumque in Provincia Magistratualium publicorum, *et quidem sub attentato nefandae impietatis asserto*, ipsis truculentissimum hanc ministerium, sub spe atrocissima, nobisque universis funestissima, quod extirpata gente nobilitateque hungara, terrae nostrae Dominatus, muneraque quae nunc gerimus publica, inter ipsos, velut propria, comuniaeque dispertienda forent, jussu Majestatis Vestrae commissum exstitisse, se mutuo juratae fidei Religione obstringit, taliterque obstricta in Provinciam diffluit, caedes horrendas, incendia, rapinas, atque publicas devastationes in quavis possessione, cum plebe ejusdem possessionis unita mixtim exercet, non aetati, non sexui parcendo, dummodo fuerint hungari aut nobiles, innumeros Majestatis Vestrae fideles subditos nefandum in modum exnervatos enecat, *nec ulli aliter vitae gratiam indulget*, nisi cum animarum vitae gratiam petentium discrimine si videlicet absque discrimine catholici, reformati, aut unitarii *ipsorum graeci ritus religionem primum amplexi*, paechabitam adjurare, tandem *per eorundem ritus ministros*

baptisari, ac demum ipsorum antesignanis fidem fidelitatemque jurare voluerint. Imo plebs perfida plures atrocissimae suae impietati quantumvis vitae metu obsequos, attamen execrabili perfidia percutit, enecat, atque bonis omnibus exuit, hisque et nunquam satis deplorabilibus claudibus amplissimos Transilvaniae circulos replet, Comitatus Zarandiensem, Hunyadiensem, cum Districtu Hatzeg, Albensem et in partem Kolosiensem, cum Torda Unitum, impie caesorum nobilium diversaeque sortis cadaverum hunnicae gentis seminaria reddit, ubique locorum magnatum, nobiliumque curias iisdem primum devastatis et expilatis, aut in cineras, aut in funestam deturbatorum lapidum colluviem redigendo, velut totidem ejuratae omnis humanitatis tristissima rudera relinquit. Fuga sibi consulentium procerum nobiliumque expilatarum familiarum superstites ad incitas redactos victus et amictus quotidiani indigos, metuentumque, quod abhorrendam sevitiem id neque depasta inaestimabilia terrae producta, universam quoque Provinciam annonae caritati obnoxiam reddit; litteralia documenta plurium familiarum, igni tradendo, funestissima secuturum quoque posteritatis iuribus stragem infert. Ex quod universos fideles Majestatis Vestrae subditos hungaros, universamque nobilitatem hungaram in dies horasque tristissimo caedis metu, exagitat, truculentissimae suae conjurationis iam in univensem Provinciam exmissis nunciis in quavis possessione plebem valachicam iam aliunde perfidam cordibusque nostris atque bonis inhiantem adeo concitavit, ut universis non nisi serior patrum scelerum amnestia, atque similium serius aut ocyus aussum ductores desint; quibus ut primum potiri valebunt, tragica singulorum nostrorum exstirpatio certo certior futura sit; cum iam vix ullus sit Transilvaniae Circulus, in quo in pluribus iam possessionibus similes comperti fuerint plebis incensores, atque Ductores Patentium nomine Majestatis Vestrae Regiae editorum pro sedanda plebe mandatorum non contemptore tantum, imo et publicationi eorundem destinatarum Magistratum publicorum aggressores, aut effective hic ibique curiarum nobilitarium Popis ut plurimum praesentibus tumultuarii invasores, et certe, nisi tam rabido atrocissimae cladis per Provinciam cursu perterrita undique nobilitas, uxoribus prolibusque suis in urbes, civitatesque populosiores cum maximo rei familiaris detrimento, deductis indefessa vigilantia dies noctesque in sui suorumque defensam impedisset, nisi hodie quivis Circulus armata suorum commembro- rum manu ab insultibus propriae plebis contineretur, atque nisi caedibus ferro flammaque grassanti perduelli valachicae plebis rabici ipsa nobilitas hungarica eum vitae singulorum discrimine obicem quempiam potuisset; integer certe Principatus hodie ferro flammisque dissipatus non nisi cadaverum hungaricae nobilitatis tumulus atrocitatis theatrum atque nefandorum scelerum vorago foret.

Haec est Augustissime Imperator! charae a tot seculis Augustissimae Domini Austriacae Transilvaniae funestissima praesens facies! haec sunt mala, haec sunt clades, caedes et rapinae nullo unquam aevo vel ab impia turcorum tartarorumque saevitie, pari ferocitate in hecce Provincia audita vel perpesa; quorum seu radicalem scaturiginem, seu pastui semel censa faces rapidissimum per tam amplos Provinciae Nostrae Circulos, atrocissimae cladis progressum si mentibus nostris pervolvamus, horrent, stupantque animi, corda metu, moeroreque, convelluntur, atque diffuso per Provinciam innocuo fratrum sororumque nos-

trorum convivium sanguine, mixtae turgent oculorum nostrorum lacrimae.

Non enim diffitemur universam plebem valachicam nativa sua indole ad caedes, rapinas, furta, variaque scelera proclivem ab olim exstitisse. Legum nihilominus Patriarum rigor, atque sustentata semper a tot seculis, magistratualium legalis apud eandem auctoritas, erumpentium semper criminum atrocitati, aut frequentiae commensurato poenae rigore universam coercere, atque tam altissimo aerario, quam etiam terrestri domino cujus terras incolit utilem conservare usque adeo noverant, ut praesenti similes fatae gentis a Principe Patriae legibus uno ab omni vel religionis, vel rationabilis naturae instinctu resultans, *universaque Plebem inficiens perfidia ab ipsis Principatus Transilvanniae incunabulis, testibus annalibus Transilvannicis nunquam praefuerit*, verum praesens publicae nostrae tranquillitatis ne fors invida aetas variis variorum susurris plurium in plebe valachica animos ad molestias primum tam publicis magistratibus, quam dominis terrestribus gignendas, moxque jurgia, servitorumque neglectus disponendo, tandem querelarum falsissimorumque contra superiores vadimoniorum syrtes praetextendo, atque in earumdem altissimo jussu, peractis disquisitionibus causas saepius provincialium ad falsae querimoniae stabilimentum conquisitis undique haud majoris fidei testimoniis aggravando, rarissime autem, nec unquam adaequate pro falsis compertarum per infimam plebem factarum delationum, procurata per concernentes punitione, cristas iniquae plebis usque adeo erexerat, ut anno currenti dum aestiva agrestis que oeconomia Plebis rusticae labores assiduos vel maxime posebat, ne suis gibus quorumcunque promissis ac consiliis Plebs ferme universa concitata, servitia dominalia, magistratibusque debitam obedientiam recusando sortis suae avidae mutationi inhians, cum maximo tam dominali oeconomiae, quam etiam ipsorummet rei rusticae per universam Provinciam dispendis, ad militares officiales pro armis sibi impetrandis concurrerat; hisque prae-lucentibus Excellentis Commendantis Generalis eatenus emanatis jussis, ut rustica sibi arma dari petens Plebs, una cum terris fundisque sub spe votorum suorum certissima conscriberetur, in diversis provinciae locis conscripta exstiterat. Dumque motus isti ferme totum Principatum perturbavissent, minusque salutare Excellentissimum Commendantis Generalis prior ipsemet noverit, pronam animo dispertitorum ordinum consequentias ad iteratas Excelsi Regii Gubernii repraesentationes expertus fuisset, ut *omnem datam tumultibus ansam ad se declinare, tumultusque quodamtenus sedare quiret mixta quadam militari Provincia sive commissione mediante Plebi rusticae recessus ab errore comisso intimare quidem permiserat, nihilo tamen minus Valachica Plebs jam militarium procul dubio praevis affidationibus confisa, ubi cum concursu Magistratualium Provincialium se votis excidisse intellexisset, omne odium in provinciales, nobilitatemque hungaram convertendo, unde tandem eo delirii deveniret, se Majestatis Vestrae in extirpatione totius gentis, nobilitatisque hungaricae rem gratam esse effecturum Deus ultor et vindex judicet!*

Funestissimis igitur universae nostrae genti nobilitatiue hungaricae hisce principiis imbuta plebs valachica, nativam suam indolem consecutando, furta, rapinas, spolia, velut excidii nostri pinqvia accessoria, una cum sanguine nostro sitiendo, terris dominatui, muniisque nostris scelerate inhiando, neque juxta promissa rabidae mentis exemplarem

aliquam punitionem metuendo, militarium autem protectionum plurimum fūdendo, quid mirum si plebs rustica ignara rebellis et sangvinolenta in rabiem acta Deo, Principi, Patriae, Legibusque perfida facta atrocissimos excitare tumultus ausa sit.

Ast si rabidissimos truculentissimosque male feriatorum in caedibus, rapinis, incendiis, atque illatis tot comitatibus publicis cladibus progressus intueremur. Si funestissimus tot innocentium nobilium nostrorum concivium fratrum sororumque tumulis oculos nostros lacrimis tumentes infigamus concidunt animi nostri, corda nostra acerbissimo dolore defluunt, et coram Pietatis, justitiaque Maiestatis Vestrae Sanctissimae Trono conqueri cogimur: Nunquam tam amplissimorum Comitatum stragem scelestissima quavis rabie ad hunc, qui nunquam satis deplorari poterit gradum pervenire potuisse, si erumpentes funestissimae cladis flammam suprema armorum praefectura statim in primordio, suffocare voluisset, prout et solertius potuisset, et homagiali fide debuisset, Pars forte comitatus Zarandiensis, sed certe Hunyadiensis integer, Districtusque Hatzeg, et Albensis Thordensisque hodie sortis et incolumes primitias tantum vulnerationum nunc nobiscum deflerent, neque impropriis aut cineribus aut tumulis desolati jacerent, si manu militari misere perterritae, ac ad sanguinis proprii defensam undique concurrenti nobilitati sufficiens ad teritorium praesidium indultum exstitisset, imo post immisas etiam militares cohortes, si militarium ordines, non ad superficiale quendam rebellium repressionem tantum, sed eorundem fusionem, atque redactum ad incitas dati fuissent. Si plurium militarium socors assistentia; vel attentata cum rebellibus induciarum sub funestissimis toti provinciae conditionibus pactatio, si captorum etiam per miseram nobilitatem in suae defensae conflictibus perduellium virtute praehabitorum apud officiales Supremae Armorum Praefecturae Ordinum libera iam plurimum cum universis apud eosdem repertis spoliis pluribus in locis animos rabiemque scelestissimorum rebellium non excitasset, nunc possessio Boldogfalva et plures aliae in Districtu Hátzeg per eam militiam conservabilia, nunc Toroczko Szent György et aliqua nobilium capita, nisi Vice Colonelli Schultz abjecta nimis, usque ad manus crucisque antesignaria maleferiatorum oscula, cum iisdem conniventia tempus progressumque induluisset, cladibus emersa haud existerent, ut adeo praeter istos quorum major minore in luctus nostros augendos concursus hucdum ignoratur. Si capitanei Hatzegiensis, si capitanei Regiminis Orosiensiensis Richard Hertelendi in Toscano Regimine, nec non limitanei Locumtenentis Probst atque vicecolonelli Schultz nunquam excusabiles actus intervenissent grassas quantumvis clades multum retardari, minuique potuisset. Imo horrendum est, quod ab ipso scelestissimo Plebis in comitatu Zarandiensium insultu plurimae nobiles aliaque foeminae pueri puellaeque inter atrocissimas grassatorum manus feritati foeditatique eorundem obnoxii ultra quattuor hebdomadas detinentur, neque tamen sufficiens militaris quantumvis circumfluxerit manus hucdum tantae rabiei extortae sint.

Verum his et similibus Provincialium quoque Ordinum captivorum cum aliqua tantum clasificatione, corporalique poena infligenda demissionem jubentium, nec per patratorem scelerum damnorumque illatorum intuitu proportionatarum legis vindictiarum vestigia continentium lenimentis; Plebs perfida animata magis quam perterrita eo iam temeritatis prolapsa visitur, non ut a truculento suo proposito recedere cuperet, quin

benignarum quoque Patentalium correpta eas denique in terram projicere, sputo spe dibusque conculcare, imo militares quoque personas earundem publicationi ut adsisterent exmissas perfida, insidiasque struente armata manu aggredi, trucidare concutere, equos et arma regalia diripere, inter se partiri sustinuerit.

Nihilo tamen minus tristi per provinciam nuncio intelligere cogimur Majestatem Vestram Sanctissimam procul omne dubium per eundem, qui horum malorum proximior causa movensque censi quiret. Excelsimum videlicet commendantem generalem de armato quoque nobilitatis proprio excidio proxime defensa ita informatam existisse, ac si eadem nobilitas qua propria sevitiae tantae cladis incensae ansam praebuisset nunc insurgendo tumultuaretur.

Verum moesta nimis, ast homagiali integraque fide Majestatem Vestram impellere sustinemus, dignetur Majestas Vestra praeexpositorum seriam investigationem clementer ordinare, confidimus fore, prout nec ansam scelestissimae tumultuationis in nobilitatis sevitie, sed in praeexpositio, praejudiciis, nec initium tumultuum, contra nobilitatem immediate, sed contra Deum, Religionem, juraque Majestatis Vestrae fiscalia sumpsisse, nec Coripheos antesignanans scelestissime plebis privatorum Dominorum terrestrium, sed fiscales subditos, iamque ante patratorem scelerum reos fuisse, sed neque inexcusabiles hic ibique in Provincia Dominales excessus tantae impietatis genitrices assignari potuisse, siquidem eosdem evecto semper Legum, Magistratuumque nexu refroenabiles, ut ob olim erant, ita et in posterum fuisse, quod peccata absque similibus tumultibus provincia scuta, juriumque dominalium manutentio abunde testantur, compertum iri.

Sic etiam praesentem, et indispensabiliter necessariam nobilitatis juxta circulos armatam sui suorumque contra plebem adeo perfidam per universam Provinciam diffusam, atque tantum icens in rabiem pravo inhiatu actam defensionem haud quaquam tumultuariam quandam, neque generalem insurrectionem insinuari posse, nam praeter id quod magna nobilitatis Transilvaniae pars truculenta perfidorum manu caesa, major omnibus bonis expilata luget, prior nobilitatis pars publicis dedita muniis penes stationes quisque suas modernis rerum circumstantiis accomodate sua obsequitur muniti, caeterorum ad propriam suorumque naturalem defensionem per caedes et publicas rapinas provocato promittitudo ne utiquam Generalis Insurrectionis speciem refert.

Quod plurimi uxoribus, prolibus, familiaribusque in Urbes atque Civitates Constipulatis ne Plebs jam undique perfidorum antesignanorum exmisariis concitata (praecipue dum ad trium circulorum devastationem vix aliqui militarium subditorum motus observari potuissent) supraeam singulis intentet necem armata manu pro publica tranquillitate recuperanda, pro sanguine, pro vita, bonisque propriis armati quidem excubant, ast si haec quoque Iure naturae existentiae nostrae firmissime coherens inculcata tutela nobilitatis interdiceretur, actum sane foret de Patria, actum de pacato inter nos statu actum de nobis omnibus, deque gente nobilitateque hungara, feroci valachicae plebis rabie exstirpanda.

Supplices igitur Majestatem Vestram de genu oramus, ut Majestas Vestra Sanctissima humillima fiducia enumeratis, ast vix effabilia charae nostrae patriae calamitatibus, atque atrocissimis contra Deum Religionem, Patriam, Sanctissimam Majestatis Vestrae personam gloriosissimumque apud universas gentes Justitiae et pietatis nomen commissis criminibus

insontis ac numerosas nobilitatis crudeli manu patratu caedibus, ac trium nobilissimorum circulo ferocissimis devastationibus Paterno suo corde sumtis, tot ad coelos clamantium sangvinum, planctuum et gemituum clementer misereri, horumque omnium poenam exemplarem, juxta rigorem dictamenque legum nostrarum patriarum Benignissime ordinare, atque eorundem suppliciis futurae quoque nostrae publicae securitati, contra universam plebem rusticam valachicam in Provincia diffusam, atque ad audenda quaevis nisi maleferiatorum antesignanorum pro meritis suppliciis deterreatur pronissimam clementissime providere dignetur.

Interea vero, donec securitas et tranquillitas publica restauraretur, miserae nobilitati vitam et sangvinem suum, suorumque defensurae contra foedissimam plebem omnem, et seriam, stabilemque militiae quoque in provincia excubantis adistentiam clementer jubere ac de his ad supraema tam militaria, quam provincialis Dicasteria necessarios supraemosque suos ordines mittere dignetur. Ardentissimis pro vita, gloriosissimoque Majestatis Vestrae Imperio ad Deum praecibus immoritur.

Sanctissimae Majestatis Vestrae

Maros — Vásárhely
1784

Humillimi et perpetuo fideles subditi, Tabula Regia Judiciaria, supremus Comes, Tabulaque continua comitatus de Kükülö cum sede siculari Marus uniti; Magnates item et nobiles securitatis gratia in civitate Maros-Vásárhely confluentes Magistratusque R. C. Maros-Vásárhely.

Într-o zi între cei streini, un Șneller istoric german și fauteur⁸ mare al maghiarilor, în *Viața lui Iosif împăratul*, tom. 2, pag. 188—189, și abatele⁹ Milot tom. 15, pag. 339, în *Istoria universală*¹⁰.

Firește, cea dintâi scrisoare, scrisă cu foc, cu întăritare și turbare, nu arată alta, fără cruzimile și tirăniile românilor, mărite și înmulțite, adînc tăcînd de cauza cea adevărată a revoluțiunii și cu totul altă cauză nedreaptă scornind și atribuind mincinoasei cruzimi a naturii românilor, nu adevăratei tirăni și despotismului celui crud a domnilor pămîntesti, nu este nici o hulă, nici o crudelitate și nici o varvarie, care poate exista sã nu o alipească și sã nu o înfierzeze pe fruntea și pe caracterul națiunii¹¹ românești.

Cauza acestei revoluțiuni

Nu cu mai puțin foc, ură și neadevăr este compusă și în zisa *Reprezentatiune a comitatului Zărandului* din Ungaria, tot atunci, în proaspăt scrisă.

Șneller însă, istoric german și mare fauteur⁸ maghiarilor, așa sã vede, cã într-adins nu s-a slobozit în descrierea revoluțiunii horiane mai pe larg sau pentru cã cauzele și întimplările bine nu le-a știut, pre-

cum să vede, sau ca să nu fie silit a da la gol și adevăratele cauze și a descoperi și tiraniile, care au provocat această revoluțiune cu rușinarea aceloră (maghiarilor), pe care-i favoriza; totuși nu l-a lăsat cunoștința¹² pe scurt a nu zice atita (tom. II, pag. 188)¹³: „Viața cea lucrătoare a colonilor din Arhi-Ducatul Austriei stă foarte înponciș (contrar) cu înfricoșata răsculare a proștilor din regatul Ungariei, unde Horea și Cloșca, ca ductori ai poporului s-au răsculat (la) 1784. Horea, de la rege cu un drept de tirg în Brad dăruit, s-a unit cu Cloșca, ca pe cei rău maltratați și neindestuliți ai cercului Zărândului să-i povățuiască spre potențioasă agresiune a nobilimei, spre care ziceau ei a fi împuterniciți de regele (Iosif al II-lea) prin un decret (*Urkunde*).

Îngrozirile (*die Abscheiligkeiten*), în contra mai mult ca 400 nobili, au ajuns gradul cel mai înalt, pentru că cei adunați laolaltă, nu să putură de grab împrăștia și pe căpetenii (Horea și Cloșca) numai după mai multe luni de zile îi putură căpăta (la) 1785¹⁴.

Bunurile răpitate cu îndrăzneală mare din țitadelele și lăcuințele nobililor au tras la sine turme întregi de-ale cerșitorilor și ale preascîrbîților (*erbiterten*). Regeștile admonițiuni, (dojane) și apromisiuni au rămas mult timp fără rezultat; mai pre urmă puterea a pus capăt acestei răsculări; ductorii au murit pe roată, maltratați de o lovitură de milă (*gemartert von dem gnaden stosz*)¹⁴.

Iară abatele Milot, în *Istoria sa Universală*, la locul mai sus țitat, să vede din diversele de atunci novele¹⁵ și relațiuni ofițioase a fi aflat adevărul mai de aproape; a fi cunoscut mai bine lucrul, deși nu înșiră și nu specifică toate cauzele revoluțiunii acesteia, care numai într-un sinops, ceva mai pe larg decît alții, ne lasă scrisă revoluțiunea aceasta, în următorul mod, care eu, pentru că nu toți românii pot să aibă și să cetească pe abatele⁹ Milot, aici în limba română, îl descriu și sună în următorul chip¹⁶.

„Încă pe (la) sfirșitul anului (1784 în noiembrie) și togma cînd împăratul¹⁷ (Iosif II) cu Olanda¹⁸ avea război, se ridică în Ardeal revoluțiunea aceea, de care și mai-nainte Patria își putea aduce aminte, care dintr-un început să vedea puțin a fi băgată în seamă, dară oare acuși¹⁹, după aceea, să făcu înfricoșată.

După unele novele, începătorii fusără nește gloate strînse laolaltă; care numai hoții și ucideri aveau în planul său. După altele, să zice cum că revoluțiunea ar fi fost o urmare a unei neindestuliri universale, care mai în tot regimentul²⁰ Ungariei domnea, cînd oamenii să îngrozeau de o conscripțiune militară, de împăratul rînduită și dimpreună, pentru oarecari mutări întru administrarea drepturilor făcute și pentru tot în una tîmîndata coronațiune²¹ și dietă erau neindestuliți — iară alții au căutat — precum să pare, mai cu mare adevăr, și întru asămănarea cu tulburarea și cu modul cum s-a ridicat revoluțiunea; cauza revoluțiunii numai chiar întru nesuferita apăsare și tirănie a oarecîțiva posesori și domni asupra supușilor săi, și în genere în nețermuritele drepturi și privilegii ale nobilității întru a căroră restringere împăratul acum de mult, dar pînă acum cu puțin efect, a lucrat.

Toți revoluționarii aceștia au fost români, care de la prevechile colonii romane din Dația au rămas, și parte mare (ba toți) de religia grecească să țin, și și oarecum ca nește locuitori ai țării moșteni sînt de a să socoti.

Sint aceia oameni cu trup frumos și tare, dară cruzi și neînvățați, care o treptă, cea mai de pe urmă a robii, întru care învingătorii lor, cei mai tirziu, maghiarii, îi ține — o aduce cu sine.

Ei nici bunuri, nici drepturi n-au. Șerbia, care sint siliți a face domnilor săi, nici decît nu le lasă atîta timp ca mica lor parte de pămînt să și-o poată lucra, care lor, prin domnii săi pentru hrană le este dată și pe lingă aceasta, nu aveau și nici cea mai puțină cruțare sau ușorătate de la tiranii săi a aștepta.

Cum că dintii, întru țercustările²² aceste, maghiarilor au fost inimicii din tot sufletul, ca unui popor strein, care pre ei i-au înjugat, și care ține religia catolică (ba și reformată și unitarie) lor urită, nu avem de a ne mira.

Și aceasta este fîntina (izvorul) turburării și a neomenirii, care ei întru revoluția aceasta, așa iute lătită, o au făcut. Ei acum, de mult timp, cu deschilinite²³ ocațiuni cu țercustările de atunci, cu un mod neobișnuit ferbinte o au arătat, fără de a băga în seamă staturile de aceasta. Așa dînșii aveau lipsă de o ocaziune întogmită spre răscoală și de un ductore (povățuitor).

Ca dintii le-au dat lor conscripțiunea²⁴, prin acea sperare cum că să vor mîntui de tiranii săi și la care ei togma cu gloata să îmbiau; iară pe cela (povățuitor) l-au aflat dînșii într-un soț de al lor, anume Hore, cu care încă s-au mai însoțit unul, Cloșca, asemenea român sau prost²⁵. Aceștia amîndoi, dintre care cel dintii, spun cum că pentru multele lui blăstămății, mainainte a fost vrednic de pierzarea vieții, fusură ductori a toată oastea.

Revoluția dintii s-a arătat într-o zi, în care, ca 500 de oameni, români de prin sate, să adunare la orașul Brad, în comitatul din Ardeal, Albac (mai bine Zărând) numit²⁶. La adunătura aceasta, laolaltă strînsă, veni Horea²⁷ și zisă: cum că el este de împăratul trimisă cătră dînșii să-i sloboadă de sub tirania domnilor săi, și prin subjugarea maghiarilor să facă poporul cu totul slobod, de cumva îl vor urma pre dînsul.

Pentru întărirea făgăduinții sale le arată o monetă cu icoana²⁸ împăratului, o cruce într-aurită, care spînzura dintr-un lanț, asemenea înaurit și un patent întru care — zicea el — cum că deplina sa putere să cuprînde, de care însă n-a fost altă decît o ședulă²⁹ de tîrg dintr-un loc din Ardeal, care nepricepuții săi conaționaliști nu o au știut ceti. Vru el ca să-i ducă la cetatea Carolina (Bălgrad) unde și din demanarea³⁰ curții să capete arme, ca să iasă la bătaie în contra nobilității.

Așe, invitați și lesne crezători, acești oameni să sloboziră după dînsul și făcură gătire spre a-l urma pre el cătră Carolina; numărul lor să înmulțea la tot satul pe unde mergeau, cît socoteau că au destulă putere și crezură a nu fi de lipsă a-și cîștiga arme din Carolina. Așe, dintr-acea zi, începură planul său a-l lucra, nobilitatea și familiile acestora, unde le aflau, a le omorî sau a le ciunți (chilăvi)³¹ și tot ce aveau a arde; sau de cumva ei n-au avut lipsă de ele, a le nimici, pe lingă care tot felul de cele mai îngrozitoare tiranii a săvîrși.

Numărul lor în grabă crescă la 5000 și toți fugeau dinaintea lor în vecinele orașe și cetăți. Rebelii și-au luat îndrăzneală asupra cetății Deva a năvăli în două rînduri, însă în ambele rînduri fură bătuiți îndărăpt și mulți dintre ei, pe care i-au putut prînde, îndată fură omorîți; însă aceasta nu i-au spăriat pre ei, ci aprinderile și prăzile lor au ținut mereu. Străbătură tot Prințipatul, prădau toate și pe toți omorau care nu

ținea cu ei. Numărul lor din zi în zi creștea și spun cum că pre urmă la 18 000 a crescut, care cu atât au fost mai îndrăzneți, cu cât din început nu s-au îngrijit ca revoluțiunea să se reapeze cu rinduieli mai serioase.

Împăratul³² (Iosif) carele de tot cursul lucrului s-au înștiințat, îndată demandă³³ ca regimentele așezate primprejur să iasă asupra rebelilor, însă cu porunca ca, cât va fi cu putință, să-i cruțe; făcu a să vesti un pardon general³⁴ pentru toți aceia care să vor întoarce la casele sale și vor fi odihniți³⁵, însă cu luarea afară a corifeului³⁶, pentru al căruia cap s-au rinduit preț de 300 galbeni^c.

Cumpătatele aceste reguli și dojenele preoților de religiunea grecească atita lucrară între neodihniții români, cât mulți dintre ei iară să întoarsără acasă; totuși căpeteniile rebelilor își mai ținură destul următori³⁷, care mai de multe ori să înfătoșară cu armia și mai pre urmă să trasără între munți, unde nu era așa lesne a se apropia de ei; întru aceea o parte din armie³⁸ și aici s-au băgat după ei, care pe rînd pe rînd, tot la mai mare strimtoare i-au adus și mai pe urmă într-un giur micuț³⁹ i-au închis, unde apoi pătineau pentru lipsa mîncării, fiindcă mai în sus ei toate le-au fost prădat.

Românii aceștia începură acum a-și rădica ochii spre căpitanul său și spre planurile sale cele nimicite, fiind ei de armia cea împărătească goniți, care pe ei după cugetul lor și după făgăduința Horii cea din-nainte ar fi trăbuit să-i apere; acum ei înșiși⁴⁰ păzeau pe căpitanul său ca să nu fugă, ca ei înșiși⁴⁰ să-l dea pre el preț armii împărătești. Așa după ce mai multe legiune ar fi ieșit în goană asupra lor, cea mai mare parte din ei s-au și predat și Horea numai pre vreo doi mai putu ținea, cu care umbla să scape. Într-adevăr, ei s-au și sfătuit lui ca cu soțul său Cloșca în cele mai dese păduri să se poată ascunde, însă din proprii săi naționaliști^d l-au predat armiei împărătești, năvăliră pre el și-l dădură soldaților.

După aceasta fu dus legat la Carolina (Bălgrad) și după o întrebare strînsă⁴¹ fu omorît cu roata (în) 1785, 3 ianuarie⁴².

Așa să sfirși înfricoșata revoluțiune întru care trei pină la patru sute de oameni își pierdură viața prin rebeli — după cum spun⁴³. [...]

Întru aceea istoria aceasta poate fi de document (mărturisire) ce urmări înfricoșate poate avea apăsarea și tirânia magnaților asupra supușilor săi; dacă încep odată cei apăsăți povara, care lor le este prea grea, a o scutura⁴.

Pină numai întru atita și în acest chip ne-au lăsat nouă scriitorii patriei și cei streini scrisă revoluțiunea Horii, care meritează a o cunoaște mai pre larg, cu toate specificele ei cauze și cursul lucrurilor, care mai înainte de această revoluțiune s-au întimplat și pentru care a izbutit⁴⁴ și a trăbuit, firește, să izbutească revoluțiunea.

Aceste, eu acum, după sincerile relațiuni (ale) acelora care au fost, parte goniți și căutați la moarte de revoluțiunea Horii, parte ale celor care, ca partizani, căpitani și cei mai de aproape consiliari intimi — așa zicînd — a Horii, au fost, cu urechile mele auzite și nu odată mie povestite și toate lalolaltă cu cele lăstate nouă, în treaba aceasta, în scris, de la cei streini, combinate precum mai sus am arătat — cu toată întimplarea și cursul trebilor anteedane și următoare a acestei revoluțiuni, fără pizmă și ură, însă și drept și fără părtinire le voi desvăli, arăta

și specifice, că numai așa putem să venim la cunoștința aceea, pentru ce națiunea română — care almintrelea este un popor foarte tolerante, răbdător și iubitor de pace și bună înțelegere cu alte colăcuitoare națiuni — și întâmplările mai dinnainte la anul 1466⁴⁵ și în vremea Horii (Ia) 1784 și la anul 1848, s-au răscolat asupra asupritorilor săi și pe acești din suflet i-au urit.

Însă, ca noi acest izvor a răutății să-l aflăm [...] trebuie să ne întoarcem și să începem lucrurile și relațiunile ambelor acestor națiuni⁴⁶, de la început, de cind s-au așezat maghiarii în Ardeal, din timp în timp a le urmări [...].

Cind au voit a să așeza maghiarii în Ardeal și au venit pe furis și fără a înștiința pentru ceva cauză dreaptă război românilor, cu ducele lor Tuhutum să cuprindă Ardealul, după bătaia de la riul Almaș cu Gelu — sau Iulie — duca românilor, și după moartea lui Gelu, ducii românilor, românii din bună voia lor, dînd dreapta laolaltă, și-au ales pe Tuhutum de ducele lor și data lui Tuhutum de națiunea română despre această credință o au întărit și cu jurămînt în locul ce se cheamă Eșchiuleu⁴⁷ sau locul jurămîntului.

Așadară nația română de maghiari n-au fost subjugată cu arme, ci din contră, națiunea maghiară de cătră națiunea română a fost prin păciuire și legăminte legiuite — prin care națiunea română libertatea și proprietatea privilegiurilor și a existenții politice, fără îndoială și-au fost ascurat — din bună voia națiunei române, prin darea dreptei de colăcuitoare și Tuhutum acțptat de ducele lor. Pentru că de ar fi fost națiunea română subjugată cu puterea armelor [...], nice decit nu i-ar fi iertat și lăsat, ca de o nație subjugată să să țină Tuhutum a fi primit de ducele ei din bună voia ei, ci, ar fi dictat Tuhutum și maghiarii condițiunile cele de servitute și n-ar fi dat niciodată dreapta cu românii ca cu națiune subjugată; și de nu s-ar fi întimplat așa, Anonimul notar al lui Bela, Craiului Ungarii, ca maghiar, parte în *Istoria* sa, cu bună seamă în favoarea românilor nu numai că nu mai mult de cît s-au întimplat, ci togma mai puțin ar fi scris; ura lui ce să vede arătată cătră națiunea românească și oarba iubire cătră națiunea sa dovedește, aceasta niciodată în *Istoria* sa scris nu ne-ar fi lăsat.

Aceasta și de acolo să vede că acest notar maghiar anonim adaugă că Tuhutum din acela ceas în care a făcut legătura și a dat mîna cu românii, a domnit în pace și în liniște, care, dacă ar fi subjugat Tuhutum cu puterea armelor pe românii din Ardeal, nici nu putea să să întimple, da nici Anonimul notar putea să însămneze această păciuită domnire a lui Tuhutum ca o întimplare memorabilă.

Deci dară făcută această păciuire arată că, deși a împrăștiat Tuhutum armia română cu oastea maghiară la riul Almaș și pe Gelu duca românilor în goană la Căpuș l-au omorît, totuși simțind că românii sînt în stare a-și reculege puterile sale, și a nu să da biruiți și subjuțați lui Tuhutum și-au mai ales bunăvoirea și păciuirea cu românii, decit coțca⁴⁷ războiului și în urmarea acestei păciuri a domnit, ca ales de români, ducă a românilor, în liniște și în pace, care păciuire și bună armonie, între națiunea română și cea maghiară așa și să vede că au rămas și statornică, pină în zilele S. Ștefan, întiiul rege al Ungariei.

Bine să băgăm de seamă că românii pe aceste timpuri erau creștini, care după canonul al 28-lea al Săborului de la Halțedon să ținea de Biserica Orientală și de ritul grec, cum în alt loc am arătat, de unde

nu ne putem îndoi că maghiarii încă de la români au venit la cunoștința religiei creștinești și de aceea singur numai ne putem noi explica cercustarea²² aceea că principele Ardealului Gilulas și altul Bologudes din Ungaria — ambii maghiari — au primit ritul grec și s-au botezat în Constantinopole^F.

Bologudes s-a lăpădat de creștinătate, sau poate numai de biserica și ritul oriental trecind doară la cel latin, iară principele Ardealului, Gilas sau Iulie a rămas statornic.

Fanatismul și emulația pizmei ce domnea pe timpurile acelea între Biserica Orientală și Ocidentală (a Apusului) de curind numai desbinate, curind înfruriră cu multă stricăciune și asupra Ardealului și osebit asupra sorții națiunii noastre, și fu cauza pentru ce și regele Ungariei S. Ștefan, care luind muiere pe Gizela, fata Craiului Bavariei, o femeie foarte rívnoasă cătră biserica Romii și căpătasă titulă și coroană de Crai de la Patriarhul Romii, acum pe toți maghiarii, și care erau păgini și care erau creștini de ritul grec, cu toate puterile să silea să-i adune sub iurisdicțiunea Bisericii Romei (Apusului).

Așa, pe Gila, principele⁴⁸ Ardealului, pentru că să împotriva în acesta, S. Ștefan și ritul grec, care el cu botezul de la Constantinopole îl adusese cu sine și de care el după cum să vede din locul mai sus țitat al lui Zonaras — statornicește s-au ținut, S. Ștefan, regele Ungariei, sculindu-să cu arme și biruindu-l, l-a prins și l-a băgat cu toată familia lui în temniță și acolo l-a ținut pină la moarte, subjugînd Ardealul și intrupindu-l cu regatul Ungariei.

Cum că de aici înainte și națiunea noastră, care morțiș s-a ținut de biserica și ritul Oriental mult a pătimit și a fost greu persecutată, nu ne rămîne nici o îndoială.

Răul și persecuțiunile acestea din zi în zi crescînd, au crescut și sub următorii regi ai Ungariei la atîta grad au ajuns, cît acuma regii Ungariei erau cu jurămint legați patriarhului Romii că vor stirpi din regatul lor pe toți șismaticii^G și pentru aceea, de la scaunul Romii lor li s-au dat volnicie ca cu arme să cucerească și să supuie regatului său toate provinciile și popoarele de ritul grec — sau cum le numea — șismatice — și să ieie toate cetățile și pămînturile lor^H.

De aici încolo începură regii Ungariei a să scula cu arme asupra vecinelor popoară ce să țineau de ritul și biserica orientală, le cuprindeau țara, precum au cuprins Servia¹ și Bulgaria, chinuia și năcăja pe cei de ritul grec și cu puterea lua de la dînșii prooții^I; așa și cu acesta scop au năvălit asupra românilor din Moldo-Românie⁴⁹, deși nu odată s-au întors de acolo, regii Ungariei, cu capul spat.

Și dacă au fost întregi țări și popoare de ritul grecesc așa persecutate și asuprite de regii Ungariei, nu ne lasă a ne îndoi că asupra bieților români, care erau sub regatul regilor Ungariei în Ardeal și în Ungaria și care așa morțiș să ținea de ritul grecesc, acestea persecuțiuni și nedrepte apăsări au fost înzăcite și proscricțiunile și confiscarea averilor — care după facultatea⁵⁰ de la patriarhul Apusului le putea cuprinde ca ale sale — le-au ținut de o datorie sfîntă, la care cu jurămint erau legați și obligați.

Așa dară nu rămîne îndoială că nobilimea cea înaltă a națiunii române, care poseda averi mari nemișcătoare, ca acestea să nu le piardă în urmarea unei așa goane fanatice în contra ritului grec, încă sub regii Ungariei au trecut la ritul latin, și care n-au trecut și-au pierdut ave-

rile, s-au dejosit la statul de rob sau iobag și s-au dăruit de iobagi magnaților unguri, sau s-au vîndut pe bani la sași^K, ba, ce-i o faptă strigătoare de răsplătire la cer, sub Zapolea, deși acesta cu românii din Ardeal a înăbușit și strîns primejdioasa sculare a Dojii Săcuiului⁵¹, totuși și pe românii din Ardeal i-au supus la veșnica iobăgie și i-au legat de brazdă^L.

Mirare e dară dacă românii cei pașnici așa amar și fără dreptate pentru religiunea lor asupriți, la anul 1434 s-au rădicat și dacă o ură și neîncredere veșnică s-au încuibat în inima lor asupra asupritorilor lor maghiari? care pe ei fără dreptate, pe rînd i-au dezbrăcat de toate drepturile civile, care ei le au după federațiunea făcută mai înainte cu Tuhutum.

Nedreptățile și tiranul despotism, ce s-a despărțit Ardealul de Ungaria, nu numai n-au încetat, ci numai decît după aceea ca fulgerul lăîndu-să arianismul — sub Isabela — și protestantismul și în Ardeal goana religioasă, cu toate înfricoșatele și neomenoasele ei urmări asupra națiunei române, încă s-au mai îngreunat pe poporul român, mai cu seamă sub Racoți, Bethlen Gabor și Apafi, principii reformați ai Ardealului, cu puterea și cu cele mai neomenoasă mijlociri l-au silit — dar în zădar — ca să primească religiunea reformată^M și care nu voiau, îi proscrisiau și le confiscau bunurile și, sau le dăruiau reformaților, sau le înscrisiau sau le vindeau pe bani^N, ba chiar și magnații catolici, pe lângă maltratarea în cele civile și în cele sufletești, foarte îi țărmeura^O.

Pentru nici un preț nu cutezau bieții români a grăi nici cel mai puțin cuvînt în contra religiunei reformate, sau a grăi de rău pre vreun silnic preot reformat, sau a-l blăstăma cu cuvîntul, că unuia ca acela pedepsa îi era „să să spînzure de poarta curții sale”^{6P}.

Nu este în stare nici un condeu a înșira și a descrie tiranul despotism ce exertau maghiarii asupra persoanelor, bunurilor și asupra cunoștinții sufletești a românilor, și fiindcă de numărul cel preponderent al românilor din Ardeal să temeau, după ce i-au dezarmat și oprit de la purtatul armelor^R, cu toate puterile într-acolo s-au silit asupritorii lor, ca să-i sărăcească și să-i ție în orbirea sufletească, că știa că pre un popor număros numai prin sărăcire și neștiință îl poate subjugă și a-l ținea în servilismul cel dobitocesc.

Așa națiunea română cu totul era togma și de neomenoasele legi ale patriei prădați și dați sub groaznicul tiranism și despotism al domnilor pămîntești care, pînă și contribuțiunea ce era impusă în listele publice pe nobilime să plătească după poartă o impuneau și supușilor după plac și luau cît vreau, cu care cele mai nemilostive exacțiuni și asupriți să făceau pe bieții iobagi, pentru că, cînd libertinului i să impunea de a plăti doi boi, pe colon îl sileau să plătească patru boi^S.

Așa să asupreau preoții românești, care deși erau săraci și supti cu totul de domnii pămîntești — a căroră și căpăi⁵² erau datori a-i hrăni în casa sa — totuși la împărțirea contribuțiunei, togma, în aceea măsură să punea contribuțiunea pe ei, ca și pe popii reformați și luterani cei avuți și bogăți^T.

Ba după ce de frica acestor groaznice persecuțiuni și prosciptiunt, foarea nobilimei române, ce mai rămăsese în ritul și religiunea părinților, fu silită, pentru ca să-și scutească libertatea personală și averea, să treacă la reformație, ca pe nobilimea cea de rînd și mai săracă română, ca nici cu o persecuțiune nu să putu înstrăina de la părințăștile sale obiceiuri religioase și în care poporul român mai avea vreo țiră de sprî-

joană⁵³ să o poată de tot nimici, dietaliter⁵⁴, mai presus decît pre toți îi asupriră cu greutățile publice, cu acela înfricoșat și neomenos adaos; cît nobilii cei de o sesiune și civi (cetățeni) care, aceea contribuțiune n-ar voi, sau n-ar fi în stat⁵⁵ a o plăti, să-și piardă libertatea pe toată vecia și să să tragă la jugul cel tiran al iobăgiei, așa cît nici grația principelui încă să nu-i poată mîntui de această nenorocire; iară nobilii cei posesionați bunurile sale în veci să le piardă^U.

Ba ca toată măsura nenorocirii să să verse asupra capului bieților români, domnii pămîntești și magnații țineau la curțile sale pre cei mai blăstămați și mai tirani hăiduci⁵⁶ prin care executau poruncile sale asupra iobagilor săi, aceștia apoi toate bunurile și dobitoacele bieților coloni sau iobagi le prădau^V.

Întru acesta ne mai auzit mod de tirănie, națiunea română fiind despoiată de toată nobilimea și de toți oamenii săi cei fruntași și supusă la o servitute așa tirană și nemeritată, nu avea cine să o mai poată, în patria sa sau în dietele țării a o apăra, ci era părăsită în soarta sa cea amară fără nădejde decît în Dumnezeu de un bine politic viitor mai favorabil și fără mîngăiere decît singur în religiunea sa.

De aci înainte cei ce ședeau ca făcătorii de rele și de dreptate în adunările țării... sau la tribunalele justiții, erau toți cei mai nemilostivi ai românilor tirani și apăsători fanatici; ei la anul 1545 în 25 aprilie să uniră asupra românilor; la anul 1630, 25 ianuarie, 1653, 1681, 10 iunie uniunea aceasta o reinnoiră și mai tare^X și așa dară, în legile Ardealului, nici nu intră altceva mai bine pentru români, decît o proscripțiune și apăsare comună a toată națiunea română și a religiunii ei [...]; și așa să nu să mire nicidecît, dacă românii, în revoluțiunea de la anul 1466⁵⁷, 1784, 1848, cînd putură, tiranul jug a-l scutura, nu arătară multă cruțare omenească cătră tiranii săi asupritori.

Așa, cam la anul 1579, toată națiunea română și religiunea ei prin dieta țării să proscrisă din țară și să declară de suferită și încă numai pină la un timp în țară, pentru binele de comun^Z, deși prin articolul acesta trebui dieta maghiară a recunoaște că în patrie existența națiunii române e spre binele de obște al Patriei — *propter bonum publicum*.

În urmarea legii acesteia nici un individum din națiunea română la deregătorii publice, nici batăr de notar sătesc, tocmai să fi fost și nobil, nu să primea și de la învățătura mai înaltă a științelor și a artelor, se oprea^{A1}.

Românul, proprietate de pămînt sau și de alte bunuri mișcătoare nu putea avea, decît numai plata lucrului (*mercedem laboris*)^{B1} așa cît după moarte urma în bunurile lui domnul său cel pămîntesc și mai cu seamă dacă rămîneau numai fete, da domnul cel pămîntesc și văduvei rămasă și fetelor numai ce să îndura el, din averile părinților lor^{C1}.

Persoanele cele libere române și care nu erau legate de ceva domn pămîntesc, regele le putea dărui ori cui va voi de iobagi, ba ori la care domn pămîntesc era iertat a le prinde, a le secvestra și a le face loru-și iobag^{D1}.

Fii preoților românești, după ce veneau la vîrstă să prindeau și ori de unde, și din casa părinților încă, să readuceau îndărăpt sub jugul iobăgii^{E1}.

De această iobăgie, pe fii preoților români nu i-au putut mîntui nici diplomele împăratului Leopold date națiunii și clerului român la anii 1699 și 1701 și prin care națiunea română avea de a se bucura de ace-

lea drepturi, exențiuni și scutiri de care să bucure și alte primite în țară națiuni și religiuni^{F1}.

Muierile iobagilor sau preoților românești, dacă să măritau, pruncii săi nu-i puteau duce cu sine, ci mai înainte de toate trebuia să dea o chizeșie, că dacă vor crește, îi vor da îndărăpt domnilor pămîntești sub iobăgie^{C1}.

Iobagul care își lua miere nobilă, prin căsătoria aceasta să făcea rob și iobag muierei sale, și dacă fugeau și își părăsea muierea sa, aceasta îl putea readuce ca pe iobagul său^{H1}.

Iobagul, în persoana și cu numele său, nici pe calea legii nu-și putea, înainte tribunalelor de justiție, căuta dreptatea asupra domnului său celui pămîntesc^{L1}.

Nobilul care ar îndrăzni a-și lua sie-și pe lege pe o văduvă a unui iobag fără știrea domnului pămîntesc, se globea cu 100 fl^{J1}.

Dacă iobagul sau văduva și pruncii lui voiau să să ducă din țară, să prindeau și cu toate averile să aduceau îndărăpt sub iobăgie^{K1}.

Care îndrăzne a apăra pre iobagiu și a nu lăsa readucerea iobagului în curea Nota (cu pierderea capului și a averilor^{L1}) [să pedepsea].

Deregătoarele (care ar părtini sau și din milă omenească) nu ar executa readucerea iobagului, să globeau cu 200 fl^{M1}.

Dacă iobagul să băga de slugă la nobili, după împlinirea anului stăpînul era dator a-l da iară îndărăpt la iobăgie^{N1}.

Iobagului nu-i era iertat a putea ține cai sau alte dobitoace cornute fără osăbită îngăduință a domnului său pămîntesc^{O1}.

Iobagului nu-i era iertat a purta veștminte de postav sau cizme, sau nădragi sau cumănac de 2 fl. sau cămașe de humbac^{P1}.

Orice merit să fi fost făcut patrii sau principelui țării iobagul, nu-i era iertat nici principelui a-l emantipa, sau a-l dăruii cu nobilitate, fără slobozânia domnului pămîntesc^{R1}. Ba nici preoții românești încă nu să puteau nobilita; și care mai nainte au fost nobilitați și și-au cîștigat averi, acelea le putea vecinul maghiar sau moștean răscumpăra de la ei^{S1}.

Iobagul se putea primi sub steagurile militare ale patrii spre apărarea fortalițiunilor^{S1}, însă așa cît dacă acela ar fi voit a-și duce cu sine și muierea cu copiii, de loc trebuia să să deie îndărăpt sub iobăgie^{T1}.

În aceste legi și altele, poate tot omul ca om întreba oare pentru români este rezervat vreun drept de persoană sau de om mai mare și mai mult decît a dobitocului celui necuvîntător? Și ce națiune așa tiranizată nu s-ar fi silit, cînd ar fi avut prilej, a scutura un jug așa grozav și neomenos?

Intogma batjocorit i-a fost și clerul și episcopul românilor, pe care cu temniță, confiscarea averilor și cu moarte îi sileau la primirea reformăției și dacă nici așa îi puteau a-i desbete de la ritual și religiunea lor în grija și păstoria lor cea sufletească, într-atîta îi țărmaureau, cît și la poporeni săi, în cele sufletești, numai întru atîta puteau să iaie parte încît le ierta lor superintendentii reformatilor^{U1}. Și pe care, ca să puie mina pe averea lor, scornindu-le asupra cauze nedrepte așa tirănește fi trata, cît inșiși^{V1} și maghiarii reformati să scîrbeau^{V1}.

Această persecuțiune a religiunii românilor, așa rădăcină apucasă în obiceiurile aristocrației maghiare reformate, așa ca și catolice, cît lucrătorii pămîntului sau colonii nici sub împăratul Leopold nu cutezau în cele sufletești gîndi cum vreau^{X1}.

În așa jalnică soarte fu toată națiunea română, cu toată religiunea și clerul ei, pînă cătră sfirșitul veacului a XVII-lea, cînd din pronia dumnezeiască veni și Ardealul sub blînda și părintasca domnie a Casei Austriece sub Leopold cel Mare⁵⁹.

Acum dară răsări și pentru națiunea și clerul românilor din Ardeal o strălucitoare stea a nădejzii, despre un viitor mai fericit și de a scăpa de sub jugul cel greu al tiranului despotism.

Însă fiindcă Ardealul să supusese de bunăvoie și cu aceea precauțiune și condițiuni, ca legile și obiceiurile cele mai dinnainte să să ție în puterea lor și țara să să cîrmuiască după aceste legi și după aceste obiceiuri și împăratul la aceasta, cu jurămînt să obligă: înțelepțește prevăzură mai marii națiunei și ai clerului român, că de a scăpa și pe cler și pe națiune de sub amarul jug al robiei și de a putea așterne o cale mai netedă la un viitor mai fericit, nu este nici o mijlocire alta decît ca să să unească cu vreuna din religiunile acelea din Ardeal, care sînt primite sub protecțiunea legilor patriei și recunoscute prin acelea legi și fiindcă nici o religiune nu era mai aproape cu toate dogmele de religiunea națiunei române ca cea catolică sau de ritul latin, fiindcă și mai înainte sub sfinții și marii părinți ai bisericii Răsăritului: Atanasie, Chiril, Vasilei, Ioan Gură de Aur, Grigorie Teologul și alții, aceste două biserici — a Răsăritului și a Apusului — au fost pînă întru al XI-lea veac unite laolaltă și neunirea între dînselve numai trufia și zavistia o au cauzat-o, care apoi neunire pe biserica Orientului și pe popoarele de dînsa ținătoare, le adusă pe rînd sub cea mai amară mișălătate, acestea, zic, cunoscînd mai marii clerului și înțelepții națiunei române, de loc se hotărîră să să unească cu biserica Romii, în credință primind cele patru puncte dogmatice controversate și ținîndu-și strîns ritul oriental grecesc, cu toate obiceiurile și pravila, pînă acum ca neuniți și care cu S. Unire și dreapta credință catolicească, nu s-ar împotrivi.

Acestea bune cugete ale clerului și națiunei române venind la cunoștința iezuiților din Ardeal, care togma de curînd erau iară primiți în Ardeal și care din toate puterile acum să sileau ca să întemeieze în Ardeal religiunea catolică, care fiind sub principii maghiari naționali reformați proscrisă, împăratul Leopold o repusese iară în beneficiurile și scutințele cele mai dinainte, sub regii Ungariei cei catolici avute — s-au foarte bucurat — și încunoștiințînd despre aceasta, prin Primatele Ungariei Kolonics, curtea împărătească, care era foarte aplecată să ajute și să ferească și pe năcăjita și apăsata noastră națiune română și acolo nu mai puțină bucurie au cășunat cu atîta mai virtos, că vedea cîrmuirea că pașnica și statornica domnire a Casei Austrii în Ardeal, pe timpul acela numai prin catolițism — care este un stilp și razăm foarte puternic al Casei și domnirii Austriece — să poată asecura⁶⁰ și fiindcă în Ardeal, mulțimea poporăciunei⁶¹ stă din români și românii cu numărul așa stau pe lîngă toate celelalte națiuni ale Ardealului laolaltă socotite, ca trei lîngă unul, au văzut și iezuiții și Curtea împărătească, că mare adaos de putere morală și politică să va dobîndi pe seama statului catolic, în interesul regimenui austriac, dacă număroși români să vor putea dobîndi în partea catolicismului în Ardeal.

Așa dară nimic n-au lăsat iezuiții nemișcat spre a aduce pe români la S. Unire cu Biserica Romei, care la anul 1696, prin metropolitul Bălgradului, Teofil, s-au început, și după moartea lui prin Atanasie I-lea

la 1699 într-un săbor mare în Bălgrad ținut, — unde toți protopopii și notabilitățile poporului au fost adunați — s-a și încheiat.

Acest eveniment au îmbucurat foarte pe prea evlavnicul împărat Leopold și numai decît a și dat în favoarea S. Uniri și a națiunii române — pe care milostivul și iubitorul de dreptate dorea a o fericii — două diplome, una la 16 februarie 1699 și alta în anul 1701, în care nu numai dăruie clerului unit toate acele privilegiiuri, prerogative și exemțiuni⁶² de care să bucura clerul romano-catolic, da și pe națiunea română o numără între staturii și o îmbracă cu aceleași drepturi, cu care și celelalte rețepse națiuni — maghiari, săcui și sași — după legile patriei trăiau.

Însă națiunii române îi pizmui soartea și de astădată și păharul cel amar nu-i fu cu aceasta golit. Staturile Transilvaniei, care stau partea cea mai puternică din protestanți, cu unite puteri, asociindu-și sie-și pe aristocrația romano-catolică maghiară⁶¹ socotind că îi pot singuri hotări despre soartea românilor care deși erau în toate altele neuniți între sine, însă în asuprirea bieților coloni foarte să uneau⁶⁴ din interese curat politice naționale maghiare, date lor prin diplomele lui Leopold clerului și națiunii române privilegiiuri, cu tot de-a dinsul s-au opus, așa cît acelea niciodată în efect sau în deplinire nu s-au putut deduce, oricît s-au muncit și Leopold și ceialalți prea îndurați și iubitori de dreptate împărați din Casa Austriei⁶⁰.

Ba ura națională și asuprirea românilor încă au mai crescut de o parte de aceea că socotea aristocrația ardeleană, că întărindu-să catolicismul prin unirea românilor, reformații vor rămînea în minoritate și să vor apăsa; de altă parte împărații, prin influxul cel mare al catolicilor, vor strict despoticile și neomenoasele lor legi și obiceiuri și dezrobind pe români, aceștia cu preponderența lor în Ardeal, vor ținea în șah pe celelalte națiuni, și românii acum iar începură a fi goniți și asupriți mai rău decît mai înainte de nemilostivii lor domni pămîntești și toată înalta auctoritate împărătească nici a lui Leopold celui mare, nici a lui Carol al VI-lea, nici a Marii Terezii, neci a iubitorului de oameni Iosif sau a milostivului împărat Leopold al II-lea nu putu nici decît a îndupleca pe cerbicoasa și neomenoasa aristocrație maghiară și pe staturile Ardealului, ca batăr⁶³ cît de mică libertate și exemțiune să asigureze neci mai mai nainte, neci după aceea prin vreo lege făcîndă națiunii și clerului român⁶². Că și la anul 1744, cînd singur numai persoanelor preoților uniți le dode imunitate personală, fiii aceloră rămasără ca mai înainte ca robi, de brazdă legați, împreună cu cealaltă națiune română⁶².

Acum la robotile și dațiile⁶⁴ cele nedrepte și asupritoare⁶² ce să cereau de la iobagi cu nume de obiceiuri, întărite prin legi, după placul domnilor pămîntești, să sileau întru așa apăsătoare măsură, cît bietul iobag și patru zile⁶², ba unii toată săptămîna, afară de dumineci, erau tot în slujbă domnească, fiind siliți a ținea un rînd de boi, car și plug și slugi la dînsele numai pe seama domnilor săi, așa cît bietului iobag nu-i rămînea timp din săptămîna spre lucrare pe sama sa⁶², ci trebuia să sărăcească și să să pustiască cu totul; apoi dacă sărăcea așa cît nu putea face robotele domnului său, răsplată pentru slujba lui și a părinților lui făcută pînă acum de multe veacuri, era nemilostiva și neomenoasa țipare⁶⁵ a bietului iobag după plac de pe avutele moșii străbune și cuprinderea moșiei lui prin domnii pămîntești⁶²; fără de a-i apăra în contra tiranelor acestora fărădelegi leghislațiunea și dieta țării care sta tot din acești nemilostivi apăsători și care deși în propriile sale interese trăiau în cea

mai mare neunire între sine, totuși, în asuprairea cea neomenoasă a miliardelor⁶⁶ de coloni țineau și să uneau foarte laolaltă⁶⁴.

Avem a mină⁶⁷ reprezentațiune în limba latină, ce a făcut episcopul român unit din Ardeal, B. Klein⁶⁸ cătră Carol al VI-lea, împăratul românilor, care — precum să vede — a întreat de pomenitul episcop, ce cauză poate să fie, de românii fug și părăsesc cu gloata patria sa, Ardealul? În privința aceștia tirane apăsări a bieților români pentru și după făcuta cu biserica Romii unire și pentru cererea împlinirii celor făgăduite prin diplomele lui Leopold împăratul la 1699 și 1701, în care zelosul episcop, cu durere de suflet pentru amara soarte a fiilor săi celor sufletești, așa să jeluește Majestatei⁶⁵. „încă din timpurile lui Traian împăratului romanilor, națiunea (română), deși prin diversele a timpurilor întâmplări au fost apăsată și năcăjită, mai cu seamă de la timpul acela, de când patria noastră s-au făcut părtinitoare de felurite religii, totuși sate întregi, ba și orașe în districtul Făgărașului, a Chioarei și a Hațegului, precum și în comitate și în scaunele săsești au locuit și locuiesc și nici un timp n-a fost după Traian, în care să nu fi fost în Ardeal români; totuși trebuie să mărturisim că s-a împuținat numărul lor prin silirea unora la servitute, sau precum îl numesc la iobăgie, după făcutele prin prejudecată în contra zisei națiuni, fără de știrea ei, înainte cu vreo 80 de ani, Articuli și Edicte. După ce dară văzura că libertatea lor și podoaba română să primejduiește și slăbește, iară căpeteniile lor prin puterea altora au să exilează au prin felurite greutăți să apasă, cu totul s-au lipit de clerul său, și ea (nația) pe acela (clerul), precum în privința Articuliilor credinții așa și în alte trebi ce să țineau de toată națiunea — îl onora și asculta întogma ca și israelitenii în Eghipt și așa de sub tot jugul turcesc, împreună cu clerul cele mai adinci suspinuri ridicind cătră cer, gemea pînă cînd mai pe urmă mîngăitorul celor năcăjiți, s-au îndurat a-i mîngia și a-i împodobi cu un prințipe prea evlavnic și rege apostolicesc, carele dobîndindu-l, clerul în sâmnul adevăratei sale credințe, nu numai în cele trecătoare timpurane lucruri au voit cu o obligațiune homagială a să lega, dară au socotit sie-și a fi lucru mîntuitor și în celea sufletești a urma sfatul S. Maicii Biserici și a să reîntorna în sînul ei, făgăduindu-și sie-și timpurile celea mai dinainte de aur, națiunea au chemat la S. Unire, vestindu-i podoaba cea mai dinainte, carea prin făgăduința unor privilegiuri era să strălucească.

Ascultă dară oile de păstorii săi și cu bucurie urmează și milostiva maică primește pre cei pînă acum despărțiți fiii săi: și pe aceiași și pe evlavnicul apostolicescul rege și împărat Leopold prin puterea alor două diplome împărătești, îi face părtași tuturor privilegiurilor, imunităților și prerogativelor ce aveau romano-catolicii, adecă ca pe fiii aceia maice și mădulari de același cap ținătoare, ba și pe oamenii cei de soartea plebei, cu îndurare poruncește ca să să numere întru statul catolic, să să socotească între staturile țării să fie capaci⁶⁹ de legile țării și a tuturor deregătorilor și binefacerilor ca și ceialalți fii ai patriei, în trei locuri să să ridice școale și biserici și parohii, unde vor fi mai numeroși, etc.

Însă (oh neferici!) văzînd adversarul (vrăjmașul) făgăduita uniune a bunei înțelegeri și a tranvilitatei (liniștirea) și sămănînd zîzania sa, urmînd numai decît după aceea și revoluțiunea lui Racoți, unii s-au invitat cu felurite moduri a împurna⁷⁰ mai sus pomenitele diplome și la altele nouă, prin zisele diplome date privilegii a sta în contră, unii toată prerogativa bisericească și vrednicia preoțască, pe care și regii o țin în onoare,

prin nebăgare nici într-o seamă a o micșora și nu cu puțină lenevirea celor sfințe a supușilor a introduce îndrăzneală și toate privilegiurile ce erau spre favoarea noastră, le trăgea în controversie întru atita cît după moartea lui Atanasie episcopului de atunci, fiind episcopatul vacante în 7 ani, nu numai aceea clementie (dăruire!) ce ne-o făcuse de veșnica pomenire vrednicul împărat Leopold, da și aceia ce o au fost dobîndit de la ceialtați principii ai Ardealului, înainte de făcuta unire, din ură pentru făcuta unire, de-a rîndul au început a ni le denega; și crescînd zisa ură și pizmă pentru religiune, toată silința sa, rîvna și lucrurile sale pe sub ascuns^J le îndrepta spre eliminarea (știparea ⁶⁵ din țară) și spre o mai mare opresiunea (apăsarea) a clerului și a națiunei aceștia ce de mult a tot răbdat și nu pe față, ca să nu poată clerul și nația urzi vindecarea vătămărilor și a îngreunărilor (gravamina) sale la locurile cuviincioase; și au început mai groaznic a-i năcăji acum decît sub principii acatolici. Așa că scoală cu puterea, fără nici o milă nu pe calea dreptului sau a dreptății (de nu cumva vor băga de seamă că ceva este nouă dat spre preiudiciu), fără numai după povăta potenției⁷¹; așa cum dijmele încă și de la numiții principii, de după moșiile părințești ce să țin în loc de bisericēști, după vii, dobitoace, stupi și de după alte bunuri preoțești cu privilegiul lor iertate și în îndelungat timp avute, ba storc cu puterea pe cei ce a da ar recuza⁷², foarte păgubindu-i. Bisericile, ba întregi sate de ale noastre românești, de pămînturile, finațurile, pădurile, viile, morile și de alte ale locurilor beneficiuri le despoaie; acum și jurisdicțiunea bisericēască încă o împumnă și o împiedecă, în bunurile lor să bagă cu puterea (*invadent*) sub felurite colori îi trag la contribuțiuni^{Ks}, la taxe, la decime, la onorariuri (daruri) și la forumurile seculare⁷³, numai după o goală suspiciune, nebăgîndu-să nici într-o seamă mai marii bisericēști, îi păgubesc, încarțerează, îi bat și pe cei ce stau în ceva în contră, deși pe dreptul, cu îndrăzneală îi năvălesc (*impetunt*), le varsă singele, de mādulări, îi chilăvesc (*mutilant*), pe unii îi ucid, pe fiii preoților fiind încă sub stăpînirea părinților, îi încarțerează, de la școale îi opresc, zidirea de capele și oratoriu și în acelea locuri încă unde să află cîte 20—30 de familii a să ridica opresc, iară ridicarea bisericelor și acolo o deneagă, unde să află și 300 de suflete, crucile cele ridicate, și în unele locuri și icoanele a le tăia afară și a le strica nu să înfricoșază, între aceea și acolo încă, unde mai nainte erau preoți, după moartea lor pe alții nu îngăduie, pe cei ce fug la biserica noastră^L, fără nici o sfială și fără știrea mea îi *extrag*, pe mireni ca să nu asculte de *deregătoarele*⁷⁴ și de țițațiunile bisericēști, îi opresc (de aici vine neîndreptarea de fărădelegi și gravnicul sbici dumnezeesc) a națiunei (române); și unirea⁷⁵ întru atita o urăsc cît instanțiile și alte rogaminte cu numele aceștia date, nici a să ceti în dietă suferi; și așa acum nu voesc a o cunoaște nici de tolerată, ci mai virtos și mai nouă împuneri (de greotăți) a o stîrpi să silesc. Nobilitatea ei (nații române) mai ales în districtul Făgărașului și a Chioarei, de vechile sale drepturi prin puternicie (*via facti*) îi despoaie, îi silește la vecturarea⁷⁶ cea neobișnuită pînă acum în domeniul Făgărașului; a dețimelor și de la cei ce nu voesc a da iau îndoită dijmă; și deși tot diștrictul acela mai numai tot din nobili stă, totuși la supremul sau la vițecapitanatul din sînul lor (a nobililor) de ritul nostru, nici unul nu să promovează în contra obiceiului cel vechi al patriei aceștia, care așa zice că nime în vreun comitat sau diștrict sau în vreun scaun, la *deregătorii* să nu să promoveze care acolo nu au moșii, care în alte locuri să și obser-

vează, numai acolo nu, unde locuiesc limpede români. Le impun lor oficiali acum de la răsărit, acum de la apus și batăr dacă nu acatolici!

De aci vine, că fiind ei de tot ajutorul și apărarea omenească lipșiți, ca de cătră cei streini, numai pe ei au început acum de curînd a-i trage sub contribuțiune indoită, nici nu milită în contră-le „că sînt liberi“, că ei nobilitatea și libertatea și-o au acvirat⁷⁷ cu singele pentru că și domnii sași sînt liberi, da, totuși cu indoită contribuțiune nu să asupresc; pe cei ce prin războaie, ciumă, sau prin foc, sau prin alte nenorociri și-au pierdut armalișurile (cărțile de nobilitate) îi osîndesc la veșnica iobăgie.

În scaunele săsăști, pămînturile, riturile, munții, pădurile, apele, crișmele, morile, măiestriile și alte ale locurilor foloase, de la clerul și națiunea noastră, domnii sași le iau cu puterea, care cite le opresc și pe ai noștri care să pun în contră prin oamenii săi, în felurite moduri îi păgubesc, îi opresc de la împlîntarea viilor și facerea grădinilor, cele împlîntate și făcute le strică și ce e mai mult, în suburbiul Sibiului unde se află mai mult ca de 300 de suflete de ritul nostru care șed acolo, și cu care mai ca cu nește șerbi ai lor să slujesc, nici pe sama lui Dumnezeu încă pentru o biserecuță românească nu voesc a da un pic de loc; și aceste toate de aceea să fac că nici în comitate, nici în scaune sau districte și în pămîntul regesc, la ofițurile senatorești și benefițuri, românii, deși au individumuri capace⁶⁹, nu să primesc.

Și la aceste mai sus înșirate iniurii, clerul și națiunea noastră, nici o facere destul, sau mîngăiere n-au putut și nu poate dobîndi, deși aceea cu destule lacrimi o au cerut-o și de la Exțelsul⁷⁸ guberniu, și de la Inclitele⁷⁹ staturi, comitaturi și de la scaune, ba încă mai mari ame-rințări și asupriri au reputat.

Strigă și acum dară răsplătire din cer nevinovatul sînge ale persoanelor celor bisericești și acum vărsat, suspină clerul și națiunea și însătoșază de dreptate! Însă — o! timpuri, o năravuri! Începurăm aici proțesul și mai curînd nu vom dobîndi mîngăiere fără numai în ziua judecării cei mai de prea urmă^{M₂} ori de cite ori oarecare țaran de al nostru Pap Ștefan din Apoldul Mic fiind greu păgubit în niște oi, a trebuit de aici a să duce la Viena, și asuprit cu mii de mizerii și lipse a cerși dreptate, și a adus destule mandate, dară totuși, acum slăbit de bătrînețe și îngropat cu datorii, moare nemîngăiat! Nu voi pomeni de sute de alții!

Nu așe să lucrează în contra noastră într-un răstimp de o lună, fără a ști ceva noi am fost și judecați și de bunuri în *M. Varodia* lipșiți, ne-am rugat cu de-a dinsul togma și după tenorul⁸⁰ Diplomei^{N₂} pentru brahiu militare⁸¹ în contra ăstor fel de potențiozi⁸² cuprinzători și excesuri a mi să da, însă și aceia mi s-au denegat. Care toate după o jalnică pagină văzîndu-le, mai în multe rînduri, m-am rugat de clemenția împărătească pentru îndreptarea asemenea exțesuri și pentru cuvîncioasa satisfacere și întărirea împărăteștii diplome^{O₂} lămurindu-o și cu adaugerea remediilor în contra abuzurilor. Da fiindcă de acolo mai adeseori am fost îndreptați aici la pizmașii noștri, cu care avem baiurilo⁸³ și clerul și națiunea au băgat de samă, că acum și sub principele catolic, nu mai este nici un modru de a putea petrece, fără să iaie lumea în cap și să să ducă și așa, deși cei mai vechi coloni sînt cu turma, mai cu samă prin districte, unde ca adevărați moșteni mai tare să asupreau, să exilează (să duc și ies).

2-o Marea cauză de deznădăjduire îi face și aceea că în gubernie și în țară și în alte dicasterii⁸⁴, că altele (națiuni) numai singuri din ai lor, cei mai avuți, n-au loc, pentru că fieștecare din cele 3 națiuni, cu prilejul împărțirii contribuțiunei, apărându-și greutățile sale, fieștecare deosebi neprimindu-le, le aruncă pe națiunea noastră, ca pe una ce n-are nici un apărător; asemenea să face și în administrarea justiției ce cu durere simțim (*experimur*) care, după ce națiunea aceasta (românească) și cu mulțimea numărului încă întrece pe toate celelalte și precum prin înavuțirea erariului (*auctione*) principelui, așa și păzirea fidelității și cu alte merite cu celelalte (națiuni) poate să să certe și este prin diploma leopoldină făcută capace⁸⁵ a dobîndi în Transilvania orice fel de ofițuri și beneficiuri publice; ce să fie mai de jos decît cei ce să țin de confesiunea augustană și helvetică, care au loc și în guberniu și în provincie și la alte dicasterii și cît de nedrept — încălete după a mea opinie — este aceea, ca în subpurtarea greotăților, nația aceasta să fie cea dintii, iar la împărțirea din deregătorii și beneficiuri nici cea mai de pre urmă, și de religia regelui să-i fie greață pămîntului regesc⁸⁶, cît de necuviincios lucru este, căutînd numai și la favoarea religiunei, cu umilîntă subșternem prea înălțatei înțelepciuni a Maiestatei Voastre Sacratissime să judecați. De acolo vine prea evlavnice împărate, ca nația aceasta într-atîta măsură asuprită, mai încolo nu poate subsista, pentru că n-are pe nime, care dacă nu o ar apăra, încălete, năcazurile ei să le arete în dieta țării și în alte locuri unde să tractează cauzele și altor națiuni.

3-o. Cît de greu este și aceea, că după plac, cu învederata a clerului său și a bisericilor sale preiudecată (pagubă), în unele locuri să silesc la repararea casălor parohiale și altor edifițuri bisericesti, la plătierea cantorilor, ludimaghistrilor⁸⁵ altor religiuni, precum și la darea altor lucruri ce vin în privința servițiului spiritual parohilor a să da, în privința dețimelor, cvartelor și altor provente bisericesti ai altor parohi streini și nu de religiunea lor, care lor nici o slujbă nu le face, iară cei ce le slujesc lor, de toate acestea lipsiți plîng, bisericile lor le lasă a să ruina, a căruia lucru necuviință însuși și natura o arată, care și creaturilor celor fără de minte încă le-au împlîntat o mai mare iubire de ai săi, decît de alții — și mai încolo!

4-o. Lucru de jele și aceea, că să află și de aceia care pe supușii săi, în 3—4, ba și în toate zilele săptămînei îi silesc la lucru și peste tot timpul cel bun de lucru, mai amar îi tractează ca pe niște robi, deși robie (*mancipatus*) aici nu este, — că robilor (*mancipiis*) li să dă barem de mîncare, iară iobagilor nu; să întîmplă și aceea că togma și aici la Blaj, clerul și națiunea nici un fundament nu simte pentru că precum în privința dominiului așa și a tîrgului de săptămîină, s-au arătat nește contrazicători puternici și evicționalele, cautele din diploma fundacională au rămas cu totul afară. Dominiul dară, acum de cătră comitat, mai tare se îngreunează.

5-a. Înmulțește durerea și aceea, că prin căzutul, pentru mai sus atinsele fărădelegi și asupriri de cei nevinovați, din cer sbiciul lui Dumnezeu, bătăile⁸⁶, foametea, ciuma, boala vitelor și nerodirea pămîntului venind la cea mai mare mișelătate și sărăcie, nu-și pot, altmînterelea, ajuta.

Care cît de grele sînt, însăși nerăbdarea clerului și a națiunei acestei vechi destul mărturisește⁸⁷.

Acesta e sfîrșitul jalbii și reprezentațiunei episcopului I. Klain însă nu și a durerilor, suferințelor și năcazurilor națiunei și a clerului român.

Din reprezentațiunea aceasta, mai cu seamă din punctele 1, 2 și 5 așa să pare că înțelegînd împăratul că românii părăsesc cu gloata patria, ar fi întreat pe episcopul că ce e cauza? și așa la facerea reprezentațiunei aceștia ar fi fost provocat de-a dreptul nu prin gubernia țării, și așa la prea înalta provocațiune au arătat înfricoșatele și nemai suferitele patimi ale națiunei și clerului său.

Gubernia a prins ceva de veste despre această reprezentațiune a episcopului, da lămurit nu știa ce au reprezentat episcopul și temîndu-să foarte ca nu cumva împăratul, pentru apărarea cauzei asupritei națiuni române în gubernie să facă pe episcopul român de consiliar gubernial — că titulă de consiliar împărătesc și baronie avea dăruită —, a trimis în contra arătării episcopului altă reprezentațiune în care cu toate puterile s-a silit și în privința religioasă și politică a denigra foarte și a aduce în grea suspițiune nu numai națiunea și clerul român, da și pe episcopul înaintea apostoliceștei și marei catolice majestăți. Această reprezentațiune a Guberniei, în limba latină, avînd-o și eu în copie, de mare interes socotesc a fi, ca aici să o descriu toată, cu toată sinceritatea, întoarsă pe românie, ca să să vadă și să știe și românii de acum, cu cine au avut și cu ce greutate a să lupta episcopii români pentru națiunea și clerul său, care așa sună:

De bună samă cu adevărat nu știm; însă aici s-au lătit nu de mult o faimă (veste), că prea onoratul episcopul românilor de aici, Ioane Inochentie Klein L.[iber] B[aron] de Sad ar fi suplicat cătră Sacratissima voastră Majestate pentru aceea, ca pentru stațiunea acum vacantă la guberniu (de consiliar) să să denumească el (episcopul), și aceasta a sa instanție și umilită cerere, cu felurite mai mult numai asemenea adevărului, decît cu adevărate arătate rațiuni și cauze o au cerut. Însă deși nouă celor mai umiliți și mai credincioși ai Sacratissimei Majestăți voastre supuși, împreună și consiliari, căroră diversele, cu umilintă pomenitele momente (lucruri sau trebi) ca celor ce sintem aici în sinul Principatului (țării) a fi mai bine cunoscute, cu umilintă supunem, zisele cauze [care] nu ne sint comunicate (împărtașite) deși acelea noi trebuiam și după puterea slujbei Sacratissimei Majestății voastre făcînde și a binelui de comun să le știm, totuși cam gîcim, precum pomenitul b[aron] episcop mai multe cauze va fi arătat Majestății voastre sacratissime ca să-și ajungă scopul, dintre care cea mai de căpetenie, și cea mai întie va fi putut fi lauda (*venditatio*) cu unirea, care batăr de ar fi adevărată și în faptă! (*realis*), însă nu numai guberniului, da și la întreaga țară, precum de obște, așa și deosebi că între români, din statul secular, nu numai că nu este nici unul unit, da nici batăr să știe că ce e unirea, ci în cea mai groasă neștiință și în cea mai învechită a șismei mărturisire și în alte mai nenumărate superștițiuni, descintări și lucruri maghice (căroră cea mai mare parte a preoților sau a popilor românești una cu familiile lor îi cu totul dată) în cel mai mișel și vrednic de lacrimi mod orbechiază; și omeneste vorbind, nici nu este nădejde ca aceștia pentru prea groasa lor neștiință și învechită lor vechea ținere de greșala sa să să unească sau întoarcă oarecînd, de nu cumva aproape de județul cel mai de pre urmă, cu prilejul întoarcerii a tot neamul omenesc, cînd adevăta va fi numai o turmă și un păstor.

Iară încît să ține de cler sau de statul bisericesc, în privința aceasta fi adevărat, precum mulți, da nu toți, și cu depunerea jurămîntului public (de obște) au mărturisit unirea, însă oare întru adevăr sau numai din fătărie și pentru scutințe vremelnice au făcut aceea, de acolo să vede că popii sau preoții înșiși apriat înaintea poporului și între privatele lor convorbiri adeseori mărturisesc, că ei nu din temeiul acela ca să să lapede sau să schimbe și să părăsească șisma (neunirea) au depus jurămîntul pentru primirea unirei, ci numai de aceea, ca să poată fi slobozi de sub jurisdicțiunea seculară și de sub slujbele domnilor pămîntești și de la contribuțiune. Să vede, 2-o, de acolo că și pînă astăzi țin cărți șismaticești, toți conționează (spun căzania) din acelea și fac liturghia, în care apriat să neagă purcederea Duhului Sfînt de la fiul^R, precum și la simbolul Nițen⁸⁸ nu adaugă „și de la fiul⁴⁵”, și aceasta (de le și este iertat cuvîntul acela, de conciliul florentin să-l poată lăsa afară, numai să-l creadă și să nu-l nege, ci mai vîrtos să mărturisească) totuși dacă ar fi uniții buni și adevărați, ar trebui să facă precum fac pre alte locuri uniții, și cu credință și pronunțiază. Să vede a 3-a, că nici unul din popi nici în privat, nici în biserică punctele unirii pe poporul lor încredințat nu-l învață, fără numai cînd să ivesc la mijloc cauze, certe, contribuțiune sau altceva de acestea lucruri lumești, atunci cu adevărat aleargă la imunitatea eclesiastică ca la o ancoră sfîntă. Mai pre urmă să vede Șisma cea mai apriată însăși și din țeremoniile lor, din șerbirea liturghiei, și din forma prefacerii (*consecrationis*), care toate nu le fac, nici nu le țin ca uniții, ci ca neuniții cei adevărați; pe aceea urmă să vede și din aceea că pînă astăzi cred și mărturisesc că prin 40 de liturghii, sau prin necurmata slujire al aceleia, întru atîtea zile pot din iad (nu din purgatoriu, care ei întru adevăr a-l crede nu vreau) toate sufletele ori în ce stat al păcatelor să fie murit, a le scoate sau mîntui. Cu un cuvînt, deși unii dintre popi sau preoți înaintea catolicilor să arată de uniți și aceia o și mărturisăsc, însă totuși și din lontru și din afară în piele, luînd pre puținei afară, și acum togmai aceia șismatici sînt, care au fost și mai înainte de aceasta cu 50 de ani, cînd nici pomenire nu era de unire, care lucru e prea cunoscut în tot principatul (Ardealului). Nu poate dară mai de multe ori pomenitul episcop (Klain) pe motiv pentru ca să-și dobîndească cererea sa a arăta unirea^T. Iară de cumva el aduce înainte mulțimea poporenilor (pe care în înțalesul cel strîns și cuviincios, nici decît nu să cade a să numi națiune) și pentru aceea ar pretinde că ar debui⁸⁹ a să lua în socoteală atîta mulțime; ar putea doară, sau poate numărul lor așa a-l mări cît atîția nici nu s-ar găsi; fără deși sînt mulți, acea mulțime totuși e necălită (*incondita*) și de condițiune de șerb (*servilis conditionis*) de unde nici sacratissima voastră Majestate încă în miliție nu te înduri a-i primi (*adscribere*)^U, vagabunzi, fugari, nestatornici, încălete de jumătate, dacă nu de tot varvari la toate relele și fărădelegile plecați, urfitori de catolici și de religiunea catolică, ba de li s-ar sfeti⁹⁰ și cei mai mari gonitori, între care nu e nici un magnate^V. Nobili încă prea puțini^X, și și care sînt, sînt de condițiunea cea mai de jos și nici de celea mai mici ofițieri capaci⁶⁹. Așadară în privința preținsei mulțimei aceștia așa de jos (*viliior*) și lăpădate (*abjectae*), a căroră cauze s-au obișnuit a să tracta înaintea forurilor sătești nu înaintea gubernii, de cumva prin apelațiune nu s-ar aduce (care dacă să va fi întîmplat sau și de aici încolo încă s-ar întîmpla) fără de respectul persoanelor sau a națiunei sau condițiunii, guberniul niciodată n-a lipsit

și nu va lipsi fieștecăruia a-i face dreptate, nu este cuviincioasă rațiune⁹¹ pentru care adeseori pomenitul episcop să-și pretindă alegerea sa la cel mai înalt al Principatului acestuia dicasteriu. Mai încolo dacă ar provoca la credința poporenilor săi, să știe prea bine cât de credincioși au fost și sînt și cătră Augusta casă domnitoare și cătră domnii săi cei pămîntești; ce să ține de arătata cătră augusta Casă credință, poate fi de exemplu timpurile revoluțiunei racoțiene, cînd mai toți românii, așa nobili, cât și proști²⁵, luînd arme care le puteau avea, în cea mai mare măsură au înmulțit numărul revoluționarilor și încît atirna de la dinșii, ar fi voit a stînge domnirea Casei Austriace²⁴. Iară ce să ține de domnii cei pămîntești, în și sub pomenita revoluțiune, n-au fost nici un fel de cruzime și de neomenime, care în alții mai cu seamă care erau credincioși Majestății voastre să nu fie făcută și să nu fie exercitată. Curțile și casele magnaților și ale nobililor curuți⁹², aceia de români, mai cu seamă le-au jefuit, stricat și barbarițe le-au prădat, dobitoacele lor le-au minat, bucatele le-au mistuit și toate la care numai și-au putut întinde minile sale le-au nimicit. Și încît au atirnat de la ei și pe miliția împărătească și domnirea domnilor săi celor pămîntești doreau să o vază stînsă, pentru că și pe timpul păcii, dacă nu pot la iveală, în ascuns groaznic prădează și încît pot pacea cea deobște și cea deosebi o tulbură, cînd mai în tot anul într-un loc sau în altul stau în drumuri și fac tilhării groaznice, avînd pentru scăpare pădurile și munții; pe patrioți, cătane, creșcăduitori, pe săraci, așa ca și pe cei avuți îi despoaie, vatămă și omoară⁹³. Și sînt ca și nește prea groaznici vrăjmași a toată soțietatea omenească; fără de aceea fură, să ascund de datorii și să feresc de slujbe; pe domnii pămîntești sau în cărări de obște, sau noaptea în tăcere năvălindu-i, le iau bunul și viața, casele, curiile, șurile le aprind, precum multe exemple de acestea s-au întîmplat în această patrie (care niciodată de la oamenii altor națiuni nu s-a obicinuit a să face) și altele mai multe rele a face și a lucra nu să tem, din acestea cât de credincioasă și de plecată la fidelitate este națiunea aceasta, care nici de Dumnezeu nu să teme, nici de oameni nu să rușinează, dacă nu tot mereu să va ținea în cel mai strîns frîu, Sacratissima voastră Majestate prea înțeleptește veți judeca⁹⁴.

Ce să ține mai încolo de suportarea greutăților celor deobște, acelea mai puțin decît ori pe care altă națiune în această patrie îngreunează pe această națiune (română) pentru aceea pentrucă partea cea mai mare a contribuțiunii sînt siliti a o plăti pentru dinșii domnii pămîntești și posesori^A apoi locul și locuința de aici, colea mutîndu-să adeseori o mută^B și așa cei mai mulți să feresc de a plăti lui-și impusa contribuțiune și să subtrag. Națiunea aceasta, obicinuită cel mai ușor fel de trai a-și căuta^C și a urma, în nimica socotește a-și lăsa locuința și a să duce în alt loc, așa cît dacă ar avea nădejde, că mai pe ușor ar trăi în vecinele provincii românești, cu totul ar goli de sine această provincie⁹⁵, nu sînt dară de atîta folos erariului Majestății voastre sacratissime, precum doară sacratissima Majestatea voastră puteți fi sau sînteți despre aceasta informați.

Ce să ține de propria persoană de atîtea ori pomenitului episcop fie-ne iertat de la Majestatea voastră Sacratissima și caracterul episcopesc respectat), aceia prea bine este cunoscută locuitorilor din Principatul acesta — neatingîndu-ne de cele sufletești și de învățatura și știința scolastică — politic, știstic, iuristic nu e, care toate mai cu seamă să

cer la Consiliariatul gubernial, da și în limba ungurească are încă multă scădere și expedite (neîmpedecat) a vorbi nu știe, apoi în gubernie nici nu să tractează lucruri curat românești, fiindcă această națiune mestecată și împrăștiată între celelalte trei națiuni primite locuiește și aici o parte a Principatului acestuia pentru statornică locuință asămnată n-ar avea. În privința naționalității, pentru națiune nu să poate ținea, ci deși sint uniți și după milostiva diplomă leopoldină ar debui a să număra în statul catolic (pe carele pină acuma pentru defectul, sau mai bine nici o unire, niciodată nu l-au înmulțit), totuși trăbuie a să socoti, că nici în privința tractării lucrurilor române, nu-i de lipsă nici în privința capacității proprii (a episcopului) care în lucrurile din afară și mirenești (*profanis*) sau nici un pic nu e, sau prea puțin este. Acolo a să ridica (la consiliariat) unde dorește, pentru că pentru un împărat și monarh așa înalt, precum sînteți Majestatea voastră sacratissimă de Dumnezeu rînduiți, într-un suprem al unei provincii dicasteriu lucru de onoare și prea de lipsă este, ca să aibă consilieri învățați, experți și mai cu seamă în celea politicești și iuridice prea umblați. Pentru că și altmîntrelea nu s-a nici mai auzit, ca sub regimul⁹⁶ Casei austriace vreo persoană oare careva besericească să să fie promovat la vreun ofițiu de acest fel care dacă s-ar întîmpla aici mai întie, nu să poate spune cît de tare ar putea contrista⁹⁷ acest nou și nedrept lucru și pe acelea prea strălucite și de augusta Casă și de sacratissima voastră majestate bine meritate familii și pe clerul de rital latin; între care precum din cei mai bătrîni așa și din cei tineri (dacă așa s-ar vedea și Majestatei voastre ca încă vreo persoană bisericească de consiliar gubernial să voiți a lua) nu puțin, fără nici o excepțiune mai harnici (*aptiores*) și mai capaci spre a purta deregătorie aceea s-ar găsi. Despre alta îi mirare mare, cum omul acesta, care și acum îi destul de tare onerat (ingreunat) vrea și mai multe și mari greutăți a lua asupra sa⁹⁸ sub care de bunăsamă ar debui să să înfrîngă și să cază. Un episcop bun ar avea mai întie cu clerul său, apoi cu poporul, atîtea și atît necurmat de lucrat, cît necum el însuși, da nici zece sau mai mulți episcopi și teologi nu mai în celea sufletești încă n-ar ajunge, pentru că asupra lor zace o sarcină și ingerilor înfricoșată, cu cît mai puțin ar fi în stare și Consiliariatul gubernial a-l purta? Cînd timpul ar trebui mai cu seamă în adunările guberniale a-l petrece, nici nu poate zice că va putea suplini treburile deregătoriei episcopești prin vicarii și protopopii săi, că de aceea treabă nu are pe nime pentru că toți sint lacomi și numai să să îmbogățască să silesc; trebile spirituale, care ei ca proști nu le pricep și nu le știu tracta; lăcomesc la daruri și ce e mai mare despre adevărul și realitatea unirii nu fără cauză sint suspecti (bănuți). Așa dară ar trebui să fie episcop românilor Argus⁹⁹ și Atlas și Tențimanus și doară nici așa n-ar ajunge să poată singur numai deregătorii episcopești face destul, cu atît mai puțin dacă s-ar mai cuprinde și cu acest fel de ofițiu mare? — După a noastră puțină judecată și opiniune, togma de s-ar îmbia cu Consiliariatul gubernial, dacă ar socoti bine obligațiunea sa episcopală și prea primejdioasa a oilor sale celor sufletești condițiune și cea prea de lipsă a lor cîrmuire și învățătură, ar trebui el însuși cu tot de-adinsul și cu toată silința a să ruga ca să nu i-l deie și așa pre sine din cele vremelnice griji lumești a să descăța și a să desnoda. Altmîntrelea ar fi togma cu neputință deodată sub ambe acestea a nu cădea, pentru că și fără de aceea să știe că în gubernie nu să tractează lucruri sufletești, iară cele vremelnice și din

afară, din darul lui Dumnezeu și clemența sacratissimei Majestății voastre, sînt și vor fi cine să le cîrmuiască și să le îndrepte, așa cît colegiul gubernial nu are nici o lipsă de colegă de episcop românesc, însă și urmări nu de puțină considerațiune ar putea dintru aceea proveni, pentru că, dacă s-ar pune în guberniu episcopul românilor și s-ar întîmpla să moară episcopul cel de rit latin, și încă trăind episcopul de ritul grecesc, alt episcop latin s-ar pune, după puterea serviciului consiliariatului de loc ar pretinde președere, care lucru dacă nu ar deroga religiei, însă ritului latin ar deroga^{Fr}; apoi nu puțin ar micșora cîntea episcopului latin cînd aceluia ca consiliar de gubernie s-ar face asemenea (episcop românesc).

Are acum deodată de atîtea ori numitul episcop de ritul grecesc din osăbita grația Sacratissimei Majestății voastre destul de onest loc și sesiune între staturi (la dietă); ar putea fi cu acest grad prea îndestulit, nici nu ar debui să poftască o deregătorie mai mare și mai oneroasă, decît sfera și hărnicia sa, care în privința persoanei sale din rațiunile numai acum pomenite cu prea greul său ofițiu episcopesc, togma nu să lovesc.

Rugăm dară pe sacratissima maiestatea voastră, ca pe cel mai îndurat al nostru domn dimpreună și prea milostiv și înțelept, milostivește Majestatea voastră apostolică după prea înalta și prea pătrunzătoarea voastră înțelepciune, lucrul acesta cu îndurare a-l socoti și aceea în treaba aceasta cu milostivire a face și a dispune ce veți judeca a fi mai potrivit cu prea înaltul serviciu al Majestății voastre sacratissime, spre liniștea și binele public și tot deodată și spre mîngăierea credincioaselor sale staturi și ordine alor trei națiuni acestui ereditar Principat.

Despre altă poftim ca Majestatea voastră să trăiți în ani nestoricești⁹⁸.

Nu numai din relațiunea episcopului Klain, da și din această relațiune a guberniului a debutat să văză împăratul că zău, românii din Ardeal sînt sub tolagul cel de fier domniți și cîrmuiți de cei mai mari pizmași și asupritori ai lor.

Deci dară prea bunului și milostivului împărat Carol al VI-lea i s-a rupt inima și i s-au mișcat rărunchii și să silea a scoate de sub acest tiranic stat pe coloni, mai cu seamă în Ungaria, prin conțiliul locuitor să oprească pe domnii pămîntești să nu ieie după plac pămînturile de la coloni: și au și făcut prin dietă o rînduială ca să să facă un plan despre un urbariu stătător prin o convenție sau nărăveală între iobagi și domni de bună voie făcută; și ca deregătoarele în comitate, pînă la facerea convenției să apere pe coloni în contra tuturor apăsărilor. Însă ambe acestea bune planuri în deducerea la împlinire și în efectuatie⁹⁹ să întîlniră cu cele mai mari greutăți și nu să putură coace și aduce doritul fruct, pentru că aceia care aveau datorie a apăra colonii, erau toți sau de aceia care sugeau pe coloni și pizmași colonilor, sau de aceia care, ca ofițiali mai mici, nu făceau în contra voii celor mai mari^{G2}.

Așadară au rămas lucrul colonilor tot în acela stat jalnic pînă la împărăteasa Maria Terezia. Această maică bună a popoarălor a regulat în citva în Ungaria urbariul și a pus fundament la urbariu, ca să apere pe iobagi de pretențiunile domnilor pămîntești cele despotice și slobode după voia sa a dat porunci deregătoarelor ca să poarte grije să să ție și acele legi, care favorizează iobagilor, nu numai acelea care favorizează

domnilor pămîntești, da aceasta n-a putut și anumit în Ardeal duce la deplinire că n-a avut oameni care să împlinească poruncile și inima ei cea fragedă muierescă^{1b} n-a lăsat-o să apuce măsuri aspre asupra cerbicoșilor domni pămîntești^{1a}.

Isprăvirea dară a lucrului acestuia rușinător de omenime delicat și mare se vedea că pronia o ar fi rezervat-o pe sama împăratului Iosif al II-lea.

Acest iubitor de oameni și de dreptate împărat și mare bărbat de stat, știind din mii (de) jalbe starea cea amară a bieților coloni, a cărora soarte pe lângă toată auctoritatea și majestatea împărătească nu o putut batăr nici cît îi negru sub unghie, nici mumă-sa nici moșii săi a o ușura, a călătorit în toate provinciile sale și așa și în Ungaria și în Transilvania ca să vază cu ochii și să să convingă despre chinuita soarte a iobagilor.

El dară a văzut cu ochii aceia ce cetea în mii de jalbe; a cercat ce e cauza?, că atîția împărați cu renume mare și puternici, care au înfrînt puterea otomană și au ridicat subjugarea Ungarii și a Transilvaniei de sub tiranul ei ștepru, n-au putut înfrînge lanțurile cele grozave ale tiranismului domnilor pămîntești, asupra părții cei mai mari și mai credincioasă a supușilor săi? — și au aflat-o.

Ungaria și Transilvania s-au fost supus de bună voie domnirii Casei austriace, cu condiții care obligau pe rege a le ținea, a apăra toate legile și obiceiurile lor, deși erau acelea cele mai nedrepte și tiranice.

Cînd să încorona regele Ungariei, — care era acum și prințul Transilvaniei — de loc mai înainte de toate era îndatorat cu jurămint a apromite și a să obliga la ținerea și apărarea acestora. Decretele, rezoluțiunile, diplomele împărătești nu plăteau nimica, ci să puneau de o parte, dacă prin acelea să da cuiva vreo favoare sau scutire sau ceva beneficiu ce nu erau anumite în legile lor sau nu erau întemeiate pe acelea și obiceiurile lor; acelea nu să executau niciodată, că cei ce trebuiau acelea să le executeze togma aceia erau cei ce apăseau poporul și-l sugeau.

Puterea leghislativă, încă în partea cei mai mare, fiind în minile magnaților și a domnilor pămîntești, împăratul nici pe calea leghislației nu putea ajuta poporul; că domnii lor cei pămîntești cu unite puteri sta în contră și formau opozițiune grozavă asupra cîrmuirii. Și cîrmuirea sau regele față cu dieta în obiecte ce ținta spre înfrînarea despotismului domnilor pămîntești și spre scurtarea nedreptelor lor pretențiuni la popor, foarte arareori sau mai niciodată nu aveau în dietă majoritate, mai totdeauna trăgea regele cea mai scurtă în dietă. Înaintea lor acela era patriotism adevărat, dacă cineva mai orbește grăia în contra voiei și intențiunei regești.

Ei aveau maximă, ca popularitatea regelui să nu-i îngăduie la clasa¹⁰⁰ poporului mai de jos, sau, așa zicînd, înaintea țării; aceasta socoteau ei prea primejdioasă pentru despotismul său, și pentru absoluta putere ce exerța asupra poporului. Aristocrația și nobilitatea deși era numai o frăptură mică a poporului în țară, pentru care nu făcea și nu da nimica, totuși ia credea că ea îi țara și regele are strînsă datorie numai ei a-i da foloase, și numai a ei popularitate să o caute.

De aci a venit că și românilor domnitorii cei cu inimă părințască cătră națiunea noastră din Casa Austrii⁵⁹, începînd de la 1700, adecă de la Leopold cel Mare, pînă la anul 1848, pe lângă toată silința și bună

voirea, după așa amară de un secol și jumătate vărsate crunte lacrimi a nației române înaintea tronului lor¹⁰¹, de la leghislație n-au putut stoarce nici batâr un articol de lege favoritor, afară de articolul al VI-lea din 1744 pentru imunitatea clerului unit^J și articolul provizoriu din anul 1791, pentru a să putea colonii muta de la domnii lor la alții, fiind mai nainte astrinși glebii¹⁰⁸, deși mutarea aceasta de așa condițiuni era legată, cît abia să putea împlini.

Acestea și acestora asemenea văzînd și știind prea dreptul și iubitorul de oameni împărat Iosif al II-lea, cu propus tare și împărătesc a ajuta poporului, și ori cu ce preț și jertfă mare a-l scoate din amara robie a tiranilor săi domni pămîntești și să înfrîngă puterea cea despotică și și împărăteștii majestăți detragătoare¹⁰³ a nobilimei, și să deie și auctorității și puterei împărătești un cîmp mai larg și mai liber de a putea face dreptate și a scoate pe cel sărac din mîna asupritorului, s-au apucat cu toate puterile de reforme.

Că dreptul împărat (Iosif) văzînd că pînă la dînsul lucrul ușurării coloniilor a rămas numai în scrisoare¹⁰⁴, voia a stoarce lucrul în faptă și cu puterea de la domnii cei cerbicoși, mari și avuți pentru că nu fără cale credea că el de la Dumnezeu și de la dreptate este chemat și îndatorat, ca pentru vrednica de compătîmire mulțime de popor batâr în timpul vieții sale odată să facă ceva ușurătate; în contra căria pînă acum așa multe secole au grămădit chinul și apăsarea^K, că nu numai împăratul, da și opiniunea publică a oamenilor celor înțelepți de stat recunoștea, că colonii sint cel mai tare fundament al statului și al monarhiei^L, pentru că din coloni să ridica și completa toată miliția. Colonii plăteau contribuțiune, care este nervul statului, colonii purtau toate greutățile publice, colonii țineau cu cruntele sale sudori pe domnii pămîntești, cu tot luxul și strălucirea lor; cît domnii pămîntești, ca niște netrevnici trîntori, sugeau numai de-a gata mierea adunată de roiul albinelor; și bieții coloni să uita la împăratul ca la un Dumnezeu pămîntesc, care are deplină putere pe ei a-i scoate din robia cea amară a tiranilor lor domni pămîntești^M și nu să puteau convinge ca un împărat încunjurat de atîtea baionete să nu poată odată cu nește cerbicoși nedrepti și puținei domni, ajunge capătul și scopul.

Așa Iosif Împăratul, văzînd că nici prin dieta țării, unde ședea numai asupritorii și voitorii de rău ai poporului, cei cerbicoși și care pentru popor în așa multe secole nimic n-au făcut, ci numai tot pentru sine, și de la care dreptul împărat, precum înaltele mai multe bune și drepte lucruri, așa și în emanțiparea poporului, numai împotrivire putea aștepta, că¹⁰⁵ deși aceștia trăiau pentru interese private între sine în cea mai mare împărăchiere, da în apăsarea poporului toți cu un glas să uneau; și venisă la lumină și la cunoștința împăratului că la ei, pentru emanțiparea poporului nici vorbă nu putea să fie^N, nici prin legile maghiare, care erau pentru mulțimea poporului cele mai neomenoase și tirane; nu poate în contra strigătorului de răsplătire la cer despotism tiran, ușurătatea poporului a o scoate la cale, să hotări cu ori și ce preț, aceea a o deduce la deplinire.

De aceea nu țînu în toată viața sa nici o dietă ca omenosului său plan să n-aibă cine-i contrazice și a-l împedeca; nu voi nici a să încorona de crai Ungariei, ca să nu fie silit a jura păzirea unor legi așa nedrepte, neomenoase și tiranice, ci să-i fie și cunoștința sufletului cea părintască și puternicile lui mîni împărătești slobode și dezlegate de

orice greutate, spre a putea odată scoate de sub jugul cel tiran pe o mulțime de milioane de popor bun și folositor⁰¹.

Așa Iosif împăratul, hotărî ca cu puterea împărătească, pre care Dumnezeu și dreptatea și o cauză sfintă a mulțimei poporului celui tirănește apăsat, i-a dat-o în mină, să scoată lucrul la cale.

Împăratul fiind spre aceasta de mult hotărît și știind că el prin aceasta bagă mină pînă în cot și togma în mijlocul cuibului puternicilor, dîrjilor și cu un ac înveninat provăzuților mari tăuni ai țării și pe tot roiul acesta îl va stîrni și întărîta înfricoșat asupra sa, poftind așa și alte împrejurări politice din afară a monarhiei, avea de timpuriu o armată de 300 000 baionete și bine exercitată spre împărăteasca lui dispozițiune, cu care orice piedici să le poată delătura și orice puternice contraziceri a le întîmpina și își executa cu mină puternică și armată planurile sale cele folositoare.

Însă — durere! — cu toate acestea n-a putut ieși nici decît la cale cu emanțiparea colonilor și cu planurile sale cele înalte.

Lumea era de totului stricată, abuzurile și nedreptățile cu totul vechi, — și ce e mai rău —, în legile patriei și într-un obicei și uz de multe secole înrădăcinate, împreunate cu enorma scădere a celor mai puternice familii ce era mai aproape de tronul împărătesc și prin care avea de a se executa treaba; și împăratul, în infocatul său zel, pentru binele de comun și cauza cea sfintă a omenimei, să apucasă deodată, cu totul de prea multe reforme mari care pe tot felul de stat, precum cel preotăsc, așa și nobilimea, ba chiar toată monarhia o scutura din temelie. Și deși pe lîngă toate acestea el ar fi fost în stare a pune în viață și în faptă toate reformele și planurile sale, da întețindu-l și viindu-i asupra togma în timpul cînd avea a compune lucrurile acestea din lăuntru a monarhiei — care prin reformele ce era să să înființeze erau rău turburate, — politica cea grea din afară. Și năpădindu-l bătăile¹⁰⁶, cu turcii și cu franțozii, calea nenorocoasă, cu atîta mai tare nu putu deduce la deplinire nimic din cele multe, mari și drepte lucruri, cu cît țările și mai virtos aristocrația, nobilimea și preoțimea ale căroră interese erau înfricoșat prin acelea reforme atacate, — din Ungaria cu Transilvania, folosindu-să de împrejurările politice din afară, care fără influxul lor nu puteau să aibă rezultat bun, să găteau de o răscoală din lontru asupra împăratului; care nenorocire cu nenorocirea războaielor cu turcii și cu franțozii purtate întîlnindu-să, nu numai firul puterii, cu care își punea în lucrare reformele, da și firul prea prețioasei sale vieți cu o durere adîncă i-l scurtă.

Însuși marele și dreptul acesta împărat Iosif II⁵⁹ așa s-au jeluî:

„Eu fac ce pot, mie nu-mi vor putea imputa că eu nu fac toate ce-mi stă în puterea mea; însă eu de cătră nime nu sînt sprijinit, așa în planuri, cît și în deducerea lor la deplinire. Deregătoarele statului, ale dicasteriilor, cei mai mari și cei mai mici, nobilimea, cetățenii¹⁰⁷, preoțimea, călugărimea, toți-mi grămădesc piedici peste piedici, și așa să oprește mișcarea mașinei“^{P3}.

Așa, năcăjit muri și vrednicul de eternitate, mare împărat, Iosif (II)⁵⁹ la anul (1790), cînd pe stratul morții, fu silit a-și revoca toate decretale și reformele planizate și făcute afară de decretul toleranței.

Așa poporul român nu-și putu nici de la acest bun și mare împărat dobîndi emanțiparea sau altă ușurătate căpăta, și rugămintele Horii, încă pentru iubiții săi munteni făcute și cu care, în trei rînduri să du-

sese la Vienna¹⁰⁸ și le așternusă acestui milostiv monarh — precum mai în jos, mai pe larg vom vedea — rămasără pînă în ziua de astăzi neîmplinite.

Leopold al II-lea căpătă împărăția foarte tulburată. El era un monarh din fire de totului bun și blînd și precum de o parte dorea a așeza țările și a împăciui inimile ațîțate așa a face și poporului ușurătate, așa la anul 1790 în Ungaria și 1791 în Transilvania rîndui a să strînge dieta țării, care o doreau maghiarii.

Episcopii românești Ioan Bobb și Gherasim Adamovici deaderă împăratului iară o suplică pentru emanțiparea poporului român, care spre pertractare și împlinire să trimisă la dieta Ardealului¹⁰⁹.

Dieta Ungariei fu foarte tulburată și turbată asupra reformelor iosefiane, deși revocate, și poftea să să revoace și edictul toleranței.

Dieta din Ardeal încă nu fu mai puțin turbată, mai cu seamă asupra suplicei românilor¹¹⁰, care cu întreaga sa națiune și cler niciodată n-a fost așa batjocorită, ca togma în dieta aceasta 1791 unde, afară de un provizional articol pentru libera mutare din loc a iobagilor, pe lingă nește condițiuni mai cu neputință a să împlini, numai batjocură a căpătăt, nu emanțipație sau altă ușurătate; pentru că dîndu-să mai sus pomenita suplică la o comisie regnicolară a căreia cap era un B(aron) Jojika Mihai, român de sînge, dar deghenerat la maghiari, căroră vrea să să facă prin aceea plăcut, acesta n-a lăsat cleвете, ocări și batjocuri, care să nu le fie descărcat asupra națiunei și clerului român.

Așadară, românii peste 8 secole, pînă la 1848 rămasără asupriți și nemîngăiați.

N. B. Observațiune

Un stat așa amar și chinuit, strîmtorat și legat de brazdă cu cătuși de fier a unei întregi și numeroasă națiuni, a sărăcitei nobilimi și cler al ei, nu putea lăsa alt mijloc, decît au să iasă cu turma din țară și din patria sa, în care de 1700 de ani a locuit, au să să scoale asupra tiranilor săi și să înfrîngă jugul lor cel de fier și așa varvar.

Nu e mirare dară că, cîndva în vreo trei rînduri, la anii 1444¹¹⁰, 1784 și la anul 1848 s-a sculat asupra crudelilor și nemilostivilor lor domni pămîntești, pe care nici mila, nici mișălătatea, nici îndelungă răbdarea greului și tiranului jug, nici politica țării, nici binele pruncilor lor, nici temerea de Dumnezeu, nici îndemnul, nici auctoritățile, nici ane-rințările regilor lor nu i-au putut mișca cîndva a face cevași ușurătatea celui mare și bun popor — care îi ținea și hrănea — cît de puțină! Ci îi acea mirare, cum a putut suferi atîta și nu s-a răscolat mai în tot anul?

Deci dară, iară zic, dacă va socoti cineva cu sînge rece și cu dreptate suferita de români, grozava această tirănie, va trebui să mărturisască, că dacă românii, care, după cum însuși istoricul maghiar Benkő recunoaște¹¹¹, îi o națiune cu puțin îndestulită și mai iubitoare de pace decît de bătaie sau vrajbe, în așa rarele lor sculări au trecut în răzbu-narea lor cea dreaptă și provocată cu așa grele tirăniei uneori și preste legile omeniei, și mila de om; aceasta nu vine de la blînda, omenoasa și pretenoasa natură a românului, ci de la tiranul despotism al [clase-lor] domnitoarelor națiuni ale Ardealului, care fără milă și fără nădejde de scăpare asuprindu-o amar, o au provocat.

Pe timpurile acelea, cînd toată românimea, în toată patria, pentru statornicia sa în ritul și religiunea părinților săi, gema sub un jug așa neomenos și greu al tiranismului și despotismului și cînd de nedreptățile celea brutale ale prințipilor reformați ai patriei^T₃ și ale domnilor pămîntești acum nici legile care părtineau numai o mică și rea parte (nobilimea), iară din contră, pe cei de omenie și partea cea mai mare a poporului, nici decît nu o părtinea, nu putea pe proscrisa națiune română a o apăra pentru că tilcuitoarii legilor erau aceiași domni pămîntești, care unii de la alții așteptau împrumutata părtinire în călcările de lege și în apăsările poporului fără pedeapsă; și după același prințipiu „astăzi mie, mine ție“, pe vinovații și făcătorii de fărădelegi îi slobozeau^U₃. Muntenii, români așa numiți din munții Abrudului și ai Cîmpenilor, totuși să bucurau de o libertate foarte mare, precum sub prințipii naționali maghiari așa și la începutul domniei Casei austriace, de care ei tirziu foarte și pre rînd — precum mai jos mai pe larg să va vedea — numai s-au despoiat.

La anul 1818, cînd împăratul Francisc a călătorit în Ardeal, în mîna mea a fost o conscripțiune urbarială, cam din anul 1747 — că bine despre datul ei nu-mi pot aduce aminte — făcută de cămara împărătească, prin doi ofițiali ai săi, precum și alte multe documente vechi și diplome date muntenilor de la regii Ungariei și principii Ardealului, Isabela, Batori, Betlen, Racoți și Apafi^V₃ aduse de oamenii cei de frunte ai muntenilor, ca dintr-insele să le gătesc — precum le-am și gătit — o suplică la mai sus înalt pomenitul împărat, în care își recereau anticele (vechile) sale drepturi și proprietăți de păduri, crișmărit etc.

În această conscripțiune, deși era unilaterală, adecă făcută numai de partea fiscului și prin oficialii fiscali, și așa fără îndoială interesată și favoritoare mai mult fiscului decît comunităților și privatelor interese ale muntenilor, totuși încă și pe timpul acela, 1747, în conscripțiunea aceasta pomenită, erau multe păduri, firăze, mori și alte proprietăți ale comunităților muntene, anumit șpetificate ca proprietatea lor, întogma cu acelea numiri, precum erau numite și pădurile ce atunci să țineau de proprietatea fișcului, cu toate alte proprietăți fiscușești.

Din diplomele, pomenita conscripțiune și alte ale lor vechi documente, să vede a fi avut muntenii din dominiul Cîmpeni^{III} următoarele proprietăți și beneficiuri.

1-o. Avea propriile sale moșii de sămănat grîu de primăvară, sau săcară, de orz, ovăs și finațe, pentru care, pînă în ziua de astăzi nimănu, nici fișcului n-au făcut robote, nici au dat dețime, slujba pe bani și dețimele de porci mici, și stupi s-au introdus tirziu foarte la munteni, precum mai jos vom vedea.

2-o. Dreptul tirgului, crișmăritului, vînatului și pescuitului^X₃.

3-o. Păduri extinse și mari în munți de brad și de fag din care poporul făcea plute cu care ducea un comerț mare pe Arieș, Murăș, pînă în Tisă și Dunăre, aducea trunchi de scînduri la propriele sale fireze, care le purta în comerț cu plutele și le vindea, ducea cu carăle lemne de foc de vîndut, fără a fi opriți sau a da cuiva taxe.

4-o. Avea propriile sale fireze de tăiat pe sama comerțului său, — sub 3.) mai sus pomenit — scîndură, care pînă la 1820 de nime n-au fost controversate sau oprite.

5-o. Avea propriile sale mori de fărină, întru atîta măsură, cît în tctji munții Cîmpenilor^{III} și ai Abrudului, fiscul sau erariul n-au avut

pină la anul 1820 nici firez (afară de cel de la Bistra, cam pe la 1805 făcut) nici moară, nice batăr una în tot dominiul Cîmpenilor¹¹ și al Abrudului, cea de la Abrud de pre Cernița, moara șuluțască numită, încă numai după 1820 a căpătat-o cu proțes fiscul de la nobila familie șuluțiană. Au avut în munți locuri mari, multe și largi de a-și pășuna vitele, și a face încă și fin în unele locuri. Comunitatea Bistriei le-au ținut fără apărare și cea mai mică contrazicere, pină după anul 1836—1846.

6-o. Au avut scutință de vămi la tricezime, la pădurile supuse vămilor și la exportarea produselor lor, și a aducerii bucatelor pe sama sa.

7-o. Nu da nici principelui țării, nici statului nici o contribuțiune alta, decît că muntenii cei din domeniul Cîmpenilor, da de prezent sau dăruire, pe seama Casei principelui, un număr mic de vedre de unt și de miere, piei de vulpe și de jder, întogma liberi fiind de alte dații publice, ca și națiunea săcuiască din Ardeal, care la încoronarea craiului, sau cînd i să năștea acestuia vreun fiu, da cite un bou și altă nimic contribuțiune.

8-a. Ba ce este mai mult și apriat sămn al imunitățiunei muntenilor, ei să cîrmuiau în celea politicești singuri, alegîndu-și din sinul său biraie, care administrau lor justiția și țineau rîndul cel bun între dînșii. Acolo în munți varmeghia niciodată nu și-a trimis, nici n-au cîrmuit trebile politice prin tisturile¹² sale. Cel dintîie solgăbirău¹³ s-a pus în munți — neșezînd în Cîmpeni, ci în Zlagna — tîrziu, cam după 1800, iară alte deregătoare ierarhicești sau fișcușești nu erau afară de tricesimator în Cîmpeni⁷, și și acolo mai tot din români de acolo era. Cel mai de pe urmă tricezimator, cam pe timpul revoluțiunei Horii, a fost un român, Bistrai Gheorghie din Bistra⁴.

Iară cei din dominiul Abrudului, ca băieși, da pe seama erariului prințului țării, iară un număr prea mic de marce de aur, și nici o dație alta mai mult.

Lucru foarte minunat! și pe dreptul să poate întreba, cum au putut românii noștri din munți susține proprietatea și libertatea sa așa, și sub prințipii Ardealului cei naționali și maghiari, după ce toată națiunea română cu religiunea a fost prin legile țării așa grozav proscrisă și despoiată de toată libertatea personală și posesională?

Această întrebare și eu desfăcînd-o bătrînilor din munți, pe timpul cînd ședeam la Bistra ca păstor sufletesc — de la 1814-1836 — din spușele unor bătrîni am aflat că muntenii fiind vînători prea iscusîți și mari⁸, principele Ardealului nu numai cînd ieșea dînsul în munții aceștia la vînat⁹, îi era de cea mai mare desfătare și de ajutor întru vînarea fiarălor celor mari (despre care vînători și Benkö, în *Polit. Transilv. Cognit.* pag. 524 face ceva pomenire) da ca pe pușcași vestiți¹⁰, îi întrebuinta și la fortărețe și la bătăi în loc de iagări, cum îi numim acum; afară de aceia fiind în Cîmpeni trițezimă și plai, sau cum îi zicem noi cordon, muntenii apărau plaiurile și trecătorile munților Biharei și a Găinei în contra invaziunei țării de cătră țara ungurească, mai vîrtos pe timpul în care stăpîneau turcii și Oradia Mare cu împrejurul ei.

Și aceasta să fi fost cauza pentru ce pe muntenii i-au ținut principii naționali maghiari în antica, sau vechia lor libertate, și le-au dăruit privilegiuri, iară nu i-au tractat după legile patriei ce au fost făcute asupra întregii națiuni, nici după nefericita soarte, sub care gemeau ceialalți frați ai lor români de pe șesurile și cîmpiile țării locuitori.

Unii zic că și de aceea frică încă i-ar fi lăsat nesmintiți în avuta vechia sa libertate, că ei, ca vânători mari în naturalele fortărețe ale munților ar fi putut și au și rezistat^{Fi} în contra asupritorilor cu arma a mină, chemînd întru ajutor pe vecinii frații săi cei numeroși din varmeghiile Biharei și a Zarandului de sub stăpînirea turcului, — însă să ne întorcem la firul lăsat:

Muntenii, libertatea sa și proprietatea bunurilor celor mai sus în 8 puncturi pomenite, și alte imunități mai înainte avute și după ce a trecut Ardealul sub domnirea Casei Austriei neștirbată o au ținut-o pînă cam după mijlocul veacului al 18-lea.

De aci au urmat stricarea lor și subjugarea pe rînd și nu odată, nici peste tot așa:

Mai sus sub punctul al 7-lea am arătat că muntenii nici erarului principelui, nici la a țării alte dații sau contribuțiune nu da, decît numai o cantitate nu mare de unt, miere și anumit număr — iară nu mare — de peli de vulpe și de jder.

Acestea, ei cu toată acurația le-au administrat și după ce au intrat domnirea Augustei Casei Austriei în Ardeal erariului regesc în miinile tricesimatoarelui statului ce era în Cîmpeni, pînă cam pe la mijlocul veacului al 18-lea, sau pînă cam pe la anul 1750, fără de a fi mai îndatorăți la alte dări de stat.

Untul acesta, cu mierea și cu peile celea de vulpe și de jder, ne-trebuind în natură principelui țării — prin tricesimatură sau prin alte oficiolate erarialicești, unde să trimeteau, să vindeau pe bani, cu un preț mic — poate togma ofițialii după obicei le cumpărau — și acest preț să trimetea la casa cea mare publică, sau cum s-au numit, la tesaurariat.

Însă fiind manipulătorii caselor pînă mai tîrziu tot cam din hazafi — fiii patriei — cum să nunea nobilimea, erariul împărătesc, veniturile erariului să cam străcurau pîntre miinile lor și erariul să defrauda grozav^{Fi}.

Așa prețul din unt, miere și din peile ce le da muntenii nu să prea ducea întreg în erariul împărătesc, ci untul și cu mierea — umblind cam prin multe mîni — să lipea tare de degetele deregătoarelor, care aveau a lucra cu ele, și aceștia cam gustau cît îi de dulce mierea, iară peile cele de vulpe și de jder împodobeau gulerile și marginile minteiilor lor, ce le numesc — nemzeti öltöny — sau haină națională^{Gi}. Sau de multe ori din negrija manipulatorilor le rodeau moliele și să alegea din toate nimica, și mere-pere cum să zice.

Așadară, ca erariul împărătesc să nu să păgubească, ba ca nici prin lenea sau prin lăcomia tisturilor sale, să nu să poată păgubi, au venit erariul împărătesc la acea idee, ca de la munteni mai încolo să nu să poftască, nici să să primească în natură untul, mierea și peile ce aveau a le da după obiceiul de pînă aici, ci să să hotărască peste toate acestea, un preț de răscumpărare, și apoi, muntenii în tot anul să-și răscumpere dațiile sale mai sus pomenite, cu prețul acela hotărît în bani gata, iară să nu deie unt, miere și piei în natură și acest preț s-a numit și să numește „taxă“ ca o dare ce dau oamenii cei slobozi și locurile așa numite „taxaliște“, principelui țării; și de aici își iau începutul taxele urbarialicești la românii lăcuiitori munților Abrudului și ai Cîmpenilor, cum mai jos vom vedea.

De ar fi știut sărmanii munteni ce urmări jalnice va avea taxa aceasta pentru existența libertății personale și a proprietății lor reale

pe timpul viitor, trebuia să rămână ei pe lângă obiceiul cel vechi, a da unt, miere și pieile obișnuite erariului, iară nu taxă de bani. Însă la aceasta, muntenii cu atîta mai tare s-au plecat, cu cît răscumpărarea aceea și taxa așa era de neînsămnată la început, și de mică, cît după cum mi-au spus bătrînii din Bistra, care a plătit pe acelea timpuri, pe satul Bistra — care pe timpurile mele, de la 1814—1836 număra ca la 700 fumuri și 3 000 suflete, abia cădea 3 florini maghiari, iară din aceștia, pe o familie care era număroasă, ce lătinește mai răscipat să poate numi „tribus“ abia să vinea de plătit cite 1—6 creițari¹⁴.

Însă ei ce să va întîmpla din tîndala aceasta — precum o socoteau — n-au putut prevedea și lucrul taxei aceștia mici și nesocotite, nu mult după aceea s-a schimbat și s-a îngreunat înfricoșat la care au dat bună ocaziune o întîmplare.

S-au fost ridicat în munți — unde poporul de sine numai prin juzii săi să cîrmuia, precum mai sus am zis — un hoț foarte înfricoșat maghiar, cum spuneau bătrînii, fiind cătană fugită, care mai întîie a fost venit acolo, sub față și nume de om sărac și cerșitor și sub numele acesta, în mai mulți ani, ospitalii munteni îl miluiau și-l ajuta și așa, el sub față de cerșitor a umblat toți munții și satele de prin munți, a învățat limba și toate obiceiurile și a cunoscut toate locurile și relațiunile cele favoritoare ale muntenilor în privința dărilor publice.

Omul acesta tare osos și sănătos, de la o vreme umblind pe la casele oamenilor a cerși, s-au îndreptat să-și mai capete scăparea de foame și cu lucrul minilor sale, nu tot cu cerșitul, și începînd, oamenii care în zadar îl chemau la lucrul său, pe mîncare și oare cîțiva creițari plată a-l cunoaște de la o vreme au părăsit a-l și milui, ca să-l silească ca pe om întreg, sănătos și tare, și la lucru.

Da el dedat a trăi pe ușor, însă acum nemiluit de nimenea a început a flămînzi și a să lipsi și de haine; el dară s-a hotărit ca acestea să și le cîștige cu preț ușor, cu furtul; și aceasta, cu atîta mai tare, cu cît el cunoștea mai pe toți oamenii în toate satele și starea casei lor, apoi în întîmplare cînd s-ar găsi în fapta furtului, îi da scutință și apărare bună dumbrăvile cele dese și mari ai munților.

Omul acest rău, dară, s-au apucat și prăda dintr-un început pe la marginile pădurilor cite o oaie, capră, vițal, cînd mai pre urmă, ca să-și facă și încălțăminte, belea și boi.

Pentru asemenea fapte, dară, s-a luat de cătră oameni în persecuțiune, însă desimea codrilor îl ascundea totodeauna și fiind pîndit acum a început a-și muta locurile, a-și căpăta soții și a sta în drumurile călătorilor, a ucide, jefui, prăda și a aprinde ici-colea întru izbîndă șurile biraelor și celor mai avuți, ce zăceau — după cum să știe — împreștiate pe dealurile departe de sate.

Cu aceste fapte, făcîndu-să foarte înfricoșat și nesuferit în munți, însă, vara, în acelea neumblate codruri, neputînd pune mîna pe el, la un început de iarnă, pe zăpadă proaspătă, sculîndu-să toate satele munților, într-o zi asupra lui, pe urme proaspete, ca pe o fiară sălbatică, l-au urmărit în toți munții, pînă l-au și prins și trimițîndu-l la Bălgrad, l-au dat în mîna justiției.

Aici el a fost convins și condamnat la moarte, prin tortură după obiceiul de atunci¹⁴.

Sentința i s-a publicat și el nepierzîndu-și prezența, ca să scape de moartea cea grozavă, a înștiințat prin mai marele temniții, pe vițișpan,

ca să vină la el, că înainte de moarte are ceva foarte momentuos pentru împăratul a-i descoperi.

Vițișpanul de loc a venit la temniță și condamnatul numai decît îi zice: de mi să va pardona viața, eu voi descoperi un lucru, care, împăratului, pe tot anul, îi va face dobîndă de două pînă la trei mii floreni.

Două trei mii floreni pe acela timp era o! ce mare sumă, așa cît capul unui blăstămat nu plătea atîta, de o parte, iară de altă parte pentru erariul împărătesc era o dobîndă înșămnată, care nu să putea trece cu vederea.

Deci, dară numai decît i să și apromisă grația vieții și să descopere zicînd: în munți sînt o mulțime foarte mare de oameni despre care cîrmuirea nu știe nimica, nefiînd acolo și neumblînd pe locurile acelea nici solgăbirău, nici alte tisturi împărătești. Ei stau ascunși dinaintea ocîrmuirii, nici statului contribuțiune, nici fișcului dijme sau slujbe domnești sau alte dații nu dau decît o taxă așa de mică și de neînșămnată, cît ei împărțindu-o între sine pe un paterfamilias abia să vine a plăti a treizăcilea dintr-un creitar, cînd dacă numai după cel mai mic calcul, s-ar împărți, prea lesne ar trebui să plătească numai taxă urbarială — fără de contribuțiunea statului — de la 2 pînă la 3 mii floreni, cu atîta mai ușor, cu cît sînt oameni tare avuți și au o neguțătorie tare lătită în Ungaria și Ardeal cu plute, șindili, lațuri, pari de vie, scînduri, vase de lemn și cu dobitoace. Eu cu tisturile mergînd în munți, în faptă voi arăta toate acestea.

Descoperirea să primi foarte cu plăcere, robul să slobozi, da tuși sub pază de ostași, însoțit de multe deregătoare de varmeghie și de cămară, să dusă în munți să arete în faptă ce au arătat numai cu cuvîntul.

Din sat în sat — și în sate — de la casă la casă mergînd, a arătat și s-au găsit în faptă toate așa precum le spusese cu vorba; aci acum tilharul cel mare Varava să sloboade și vine de a să răstigni Hristos cel nevinovat.

Să face dară o conscripțiune a paterfamiilor și facultăților lor și acum mai întîiu muntenii să supun la o taxă urbarială — ca o răscumpărare de robote, că fișcul acolo neavînd nici batăr de o palmă alodia-tură ceva, la slujbe nu s-au putut îndatora — cel cu boi ori ciți să aibă 5 fl. 12 cr. — cel fără boi cu 2 fl. 36 cr. pe tot anul și la contribuțiune de țară.

Acum muntenii căutînd la înfricoșata soarte a fraților săi din țară și ei să înfricoșază foarte, și ca într-o oglindă vād că aici au început răul și pierderea libertății personale și a proprietății lor, de n-au ajuns hotarul, și sfîrșitul va fi înfricoșat ca și a celorlalți români din patrie.

Dau a să plînge pe la dicasteriuri a alega uzul preșcripției și știe dumnezău ce, da toate în zadar, că legile toate și domnii țării — la a căroră iobagi după cum li să părea lor le făcea scandală mare libertatea și imunitatea muntenilor — le era în contră că fiind prin legile țării indeobște toată națiunea română fără excepțiunea munților proscrisă și a lor soarte nu să putea socoti mai mult decît a celorlalți, care de mult erau dezbrăcați de toate drepturile omenești și în patrie altă scuteală sau privilegiu și imunitațiune, decît iobăgia cea amară, și altă proprietate mai mare decît numai (*mercedem laboris*) prețul lucrului, nu avea.

Acum dară scot de prin fundul lăzilor diplomele și donațiunile prinților pentru unele și altele libertăți, imunități și beneficiuri, dară acelea încă nu plătiră nimica. De obște li s-au băgat de vină că nu-s întărite nici decît vreun domnitor din Casa Austriei¹⁴. La unele zicea că nu-s publicate, altora le băga de vină că-s date de Apafi, fără subscrierea cancelarului ș.c.l. Cu un cuvînt, după ce națiunea prin legea țării^K a fost de obște proscrisă și ura națională cu persecuțiunile — de care așa amar să plînsă episcopul Clain împăratului Carol (pag. 53 usque 66) tot mai înainta în cursul său, nimic nu le folosi privilegiurile, diplomele sau preșcripțiunea în avutele beneficiuri și imunități. Ei fură acum întiu făcuți iobagi ordinari fișcului, și prin taxa aceea, mai sus pomenită, își răscumpărau toate prestațiunile robotale.

Aceasta au conșternat, înfricoșat pe munteni, cu atîta mai virtos, cu cît — după zisa de obște — că nici o nenorocire nu vine sîngură — în urma acesteia li să lua de fișc după olaltă și dreptul tîrgului¹⁴ a crișmăritului^M și al pescuitului^N.

Suplicele cele multe date la gubernia țării, rămasără parte mare fără răspuns, și toate de obște fără nici un folos. Acum pe pămînt nu le rămasă altă nădejde decît în împăratul⁵⁹; în care românul totdeauna au nădăjduit și au crezut ca în Dumnezău, că nici un colon nu era — pe timpul lui Iosif al II-lea împăratul — să nu crează aceea că împăratul este atot puternic pe pămînt în locul lui Dumnezău și el, dacă va vrea, îi poate (scăpa) de iobăgie^O și de orice nedreptățire a-i mîntui. Ei dară n-au lipsit a trimite la Viena recursuri peste recursuri, da durere! Acestea să trimeteau la gubernie în mina urîtorilor și pizmașilor românilor și sau să trimetea informațiuni cu totul asupritoare, sau să repunea *ad acta usque ad Graecas Calendas* și muntenii rămasără asupriți și nemîngăiați și întru atîta întăritați, cît să vedea că numai povățuitorul le lipsește, ca ei cu puterea să să puie iară în libertatea personală și a proprietății lor, de care așa pe ușor și cu nedreptul, după olaltă îi despoiară.

Așa sta lucrul și duhul muntenilor, pe cînd ducea cirna împărăției Iosif al II-lea și pe cînd Horea era apărătorul privaților, sau procurator după timpul de atunci, înaintea scaunelor sătești și gura (că carte nu știa) și cînd acum, văzîndu-să și pe sine și pe toți ceialalți frați ai săi din munți, a căroră încredere, el, ca un oratore mare, firesc, — om cu multă isteție și înțălepciune naturală înzăstrat, îndrăzneț și în ducerea proceselor pînă atunci înaintea tribunalelor poporului său norocit, în măsura cea mai mare o dobîndisă subjugăți ca nici odinioară mai nainte. La rogarea muntenilor începu a lua cauza publică pe sine, a o apăra și a o promova pe la locurile de unde avea nădejde de ceva mîngăiere și a alerga fără obosală și fără a aștepta multă plată, cu merindea și straița sa pentru binele de comun în toate părțile, însă în patrie la tribunalele țării, fără nici un sucțes mîngăitor.

N. B. Cînd sta lucrurile așa aninate în munți, iată o nouă nedreptățire făcută muntenilor, cam pe la 1780 în 14/26 august¹⁴, dă prilejul cel mai bun la un tumult în tîrgul cel de țară a Cîmpenilor, care deși n-au fost începutul revoluțiunei cei vestite a Horii din 1785¹⁵, și deși n-au avut caracter politic, totuși au fost un preliminar și ca nește nori groaznici pe orison — care amerintă tunete și trăznite și care arareori să risipesc fără grindinea cea pustuitoare și fără furtuni înfiorătoare — și arăta ca un termometru gradul cel mai mare al înfierbîntării, fierbe-

rei și înfocării duhurilor din munți; și acest prelliminar e cunoscut și vestit sub nume de „Spargerea buților în Cîmpeni“, care așa s-au întimplat:

După ce fișcul nu de mult, luasă de la românii din munți, dreptul tîrgului din Cîmpeni și a crișmăritului — precum mai sus s-au arătat — avu totuși acea sfială și cruțare cătră comunitățile din munți, că le ierta atîta, cît oamenii fără restrîngere, puteau mai cu samă în tîrgurile celea de țară a Cîmpenilor, vinde acovită, ce o făceau ei din vinars îndulcit cu miere și cu alte ingredienții, și iară mied, o beutură iară făcută din miere de stupi dulce și dacă se ținea peste ani, era asemenea mai cu vinul cel de boambe, care băuturi, la munteni, pe timpurile acelea, erau foarte obișnuite în traiul vieții lor.

Însă fișcul nu ținu mult timp crișmăritul sub nemijlocita sa manipulațiune, ci îl slobozi sub arîndă, prin lițitațiune. Muntenii noștri vreau (a) lua bucuroși la sine crișmăritul și cu arîndă de la fișc, nădăjduind, că orișicum, numai dacă o fi crișmăritul sub stăpînirea lor, cu timpul mai lesne îl vor reciștiga și dobîndi îndărăpt de la fișc, că cererile lor nu mai curmasă pînă atunci la locurile cele mai înalte, pentru redobîndirea tîrgului în Cîmpeni¹⁴, și a crișmăritului. Însă spre cel mai greu năcaz al lor, la ex arendarea crișmăritului să imbulziră streinii, și anu-mit armenii, care fiind avuți foarte în bani, bătură la lițitație așa sus crișmele din munți, cît comunitățile române ale muntenilor fură silite a să retrace și a lăsa arînda crișmăritului în mîinile armenilor, nesimțîndu-să muntenii a fi în stare, fără grea pagubă a lor a da acea sumă de bani pe crișmărit, care o au fost apromis (făgăduit) armenii.

Această neașteptată întimplare pe muntenii noștri, cei fără de aceea năcăjiți, îi rîni pînă la suflet. Și temîndu-să că pre rînd, prin streini, vor fi dezbrăcați de multe a lor foloasă, toate comunitățile muntene să întăleasără, ba să legară între sine pe sub mîină și cu jurămint, că nici un român din munți, beutură — vin și vinars — de la armeni nu vor bea, nici nu vor cumpăra, nici pe trebuința caselor, nunților și ospetălor lor, nici de aldămaș în vînzările și tîrgurile lor; ci vor bea și să vor folosi în lipsele lor, numai cu acovită și cu mied, cumpărat de la românii lor, sau făcut de dînșii, nădăjduind că numai pe această cale îi pot pe acești armeni aduce să nu mai ex arindeze, spre supărarea muntenilor, crișmăritul din munți.

Cu aceste măsuri, — de care românii din munți îndemnați și cu pilda căpeteniilor lor să ținea foarte strîns, — dederă o lovitură de moarte crișmăritului armenilor din munți, care acum, cu feluri de pre-texturi și cu ajutorul deregătoarelor cameralicești, care acum începusără a să pune și în munți și era nobili maghiari, făcea muntenilor multe nedreptățiri, confiscîndu-le miedul și acovita de la a căroră vînzare ei nici sub acel timp n-au fost oprîți, cînd crișmăritul îl ținea și manipula fișcul nemijlocit. Acestea nedreptățiri, ce acum și de la nește streini armeni avea a răbda, și care, pe lingă altele mai multe greutăți, din zi în zi să înmulța asupra muntenilor, îi și mai întărită, și de-a rîndul cursără lucrurile așa pînă în 14 august 1780¹⁴.

În această zi, care atunci — precum imi povesteau bătrîni, care au fost față la acel tîrg — au fost o zi dintre cele mai sârîne, mai frumoasă și mai călduroasă a verii aceia, să strînsă în Cîmpeni pe cîmpul din sus de sat cătră Bucia, un tîrg de țară de totului număros. Armenii arîndași, parte ca mai multă beutură să poată vinde, parte ca să impie-

dece vânzarea miedului și a acovitei, românilor, de timpuriu și încă înainte de a să aduna târgul spicuiră tot timpul și tot locul târgului, cu buți de vin și de vinars, ca nici într-un unghiu al târgului să nu lipsască beutura pentru trebuința celor ce vin la târg, și a cumpărătorilor și a vânzătorilor.

Însă veniră de loc, după aceea și românii cu acovita și miedul lor în berbințe^R, și le postară asemenea peste tot locul și cîmpul târgului întogma ca armenii, și lîngă buțile armenilor.

Până a să aduna târgul, aceste două părți de vânzători de beuturi diverse, sta fățiș una cu alta, togma așa, cum stau două armadii contrarie în cîmpul de bătălie, pînă a li să da signalul a să încăiera și a să apuca una de alta.

După ce să adună târgul și începură vânzările și cumpărăturile de loc să ivi la berbințele cu acovită și cu miedul românilor o înbulzală de beutori, cînd la buțile armenilor, cele cu vin și cu vinars, sau nime nu să apropia, sau de totului rari, streini și nu români.

Aceasta făcu sînge rău în arindașii armeni, și să socotiră de mijloace, cum ar putea pe români a-i opri și a-i împedeca să nu vînză acovita și miedul lor? — care făcea atîta daună și scăderea veniturilor lor, ce nădăduia să capete din arinda beuturilor. Însă deși crepa asupra vânzătorilor de acovită și de mied, de minie, totuși au așteptat că mai pe la amiază doară să va întoarce lucrul vânzării și la beuturile lor. Și așa fură în această nădejde liniștiți pînă cătră amiazăzi.

După ce veni și amiazăza și văzură că beutura lor nu o caută nimenia, iară din contră, românii nu biruiau a aduce alte berbinți peste berbinți, pline cu acovită și cu mied, în locul celor de multe ori golite, nu mai putură răbda; ci adunîndu-să laolaltă toți armenii arindași cu servitorii lor și năvălind cu săcuri asupra berbințelor unor vânzători de acovită, de loc le tăiară și le sparsără, vârsîndu-le pe jos toată acovita și miedul și voia a continua această ștenă și mai încolo, cu alte berbințe.

Însă pînă a merge să mai spargă și alte berbințe, la spargerea celor dintii întru atîta să înverșunară românii, nu numai proprietarii berbințelor, da și beutorii cei ce erau adunați și bea împrejurul berbințelor aceloră, cît zbierînd ca urșii și făcînd chiote de răsulare cu toți să încărcară acum cu turbare mare — fiind și amețiți de acovită — de armeni, care acum ca să-și scape viața, ce să primejduia, o tuliră prin mijlocul târgului la fugă. Aceasta făcu în târgul adunat un zgomot foarte mare și ca fulgerul să împrăstie peste tot târgul vestea și strigările „că armenii înarmați cu săcuri au năvălit să spargă, și au și spart berbințele românilor cu acovita și cu miedul“.

Acum, toată românimea din târg — a căreia mai mare parte sta din români munteni, pe care îi rănise pînă în suflet ex arîndarea crișmăritului, — care nu cu mulți ani mai înainte era a lor — prin armeni, ca roiul cel de găuni, cei înarmați cu acul cel veninat, năvălesc cu furie asupra aceloră ce le-au neodihnit și vătămat cuibul lor. Căutau cu toții în tot târgul, unde ar afla vreun armean să-l zdrobească, dar aceștia toți la cea dintie veste, despre primejdia celoră ce spărsese berbințele, părăsiră cu mare pripă și târgul și buțile lor cele răspindite cu vin și cu vinars în tot târgul, și după ce unii goneau și căutau pretutîndenea pe armeni să-i ucidă, altă parte să întorsără la buțile cele părăsite prin târg ale armenilor, le sparsără de loc fundurile și le vârsă toată beutura pe

fața pământului, și nemulțămindu-să cu atîta, să dusără și la celariul — pivnița — armenilor, unde aveau ei proviziuni mari de beuturi pentru mai mulți ani, acolo încă sparsără toate buțile și vărsară pe pămînt toată beutura, de aci să dusără la sălașele armenilor cele părăsite. Aici încă, tot ce aflau, zdrobind și nimicind, nu să mulțămiră, pînă nu văzură, că acum tot ce era al armenilor au fost nimicit și pustiit, așa cît nu mai aveau la ce să mai întoare nefericiții armeni — care toți scăpase— totuși dinaintea furiei răsculatului popor cu viața — la Cîmpeni la locul arindei lor. Bătrîni așa povesteau că Horea, cunoscutul acum avocat al poporului, oprit prin lucrul cîmpului și a economiei în acel tîrg și la acea ștenă a tumultului, a spartului buților, n-au luat parte.

După cum mi-au spus acei bătrîni, care au fost față în tîrgul acela, la ștena aceasta, atîta vin și vinars s-au vărsat și în tîrg și în pivniță, cît curgea beutura și din pivniță afară, peste pragul ușei, și și prin tîrg mergea ca valea, întru atîta cît nu numai oamenii luau din beutura aceea cu oalele și cu pălăriele din bălțile cele mari, ce se adunasă în gropi prin tîrg, da și dobitoacele încă cele duse la tîrg și care șezînd toată ziua în zăduhul zilei erau arsă de sete, întru atîta au beut, cît toate s-au îmbătat, așa cît pe unele nici nu le-au putut duce domnii lor acasă în aceea zi, ci au fost siliți a dormi lîngă ele în locul tîrgului pînă în altă zi, iară pe altele ajungîndu-le beția pe cale cătră casă, să înfuria întru atîta, cît să slobozau cu carnea sale și ca furiate năvăleau nu numai pe domnii săi, da și pe alții împreună călători. Multe, din aceea neobișnuită beatură, bînd, cu mare sete, au și perit. Și așa să încheie tîrgul din Cîmpeni, cel din 14 august 1780¹¹⁴, care fu ca o inițiativă la revoluțiunea Horii, ce era să să întîmple și pe care peste 4 ani, o grăbiră noile nedreptăți și neomenoasăle tirăni ce avu poporul românesc din toată țara a suferi.

După ștena din tîrgul pomenit dară, armenii¹¹⁶ căutau cu toate mijloacele despăgubire și răzbunare; mulți dintre munteni, pe cari cădea vinăul armenilor a fi căpeteniile răscoalei aceștia, s-au încarțerat și cu bătăi s-au silit a-și descoperi conșoții săi. Investigațiunea de deregătoarele comitatului trimisă, au venit în fața locului, și cu toată severitatea au cercat după autorii și începătorii revoluțiunei și potenției aceștia, însă, precum din fasiunea celor încarțerați, așa din ale altora tuturor, anumit ceva altă, asupra specițiilor persoane n-au ieșit la lumină, fără că tîrgul totodată s-au sculat asupra armenilor, care prin iniuria făcută prin spargerea berbinților cu acovită în contra uzului și a dreptului lor avut și sub acela timp în care fișcul imediat a ținut crișmăritul, l-au provocat și întăritat.

Așa încarcerății după o robie mai de un an, fură eliberați, iară comunitățile munților toate fără deschilinire fură trase la judecată de potenție mare, convinse, judecate și condamnate la plătirea gloabei de potenție, și la răsplătirea a toată paguba armenilor, — care toate și preste tot au fost suit la o sumă foarte însămnată de 75 mii florini — precum spuneau unii¹¹⁷.

Această sumă s-au împărțit asupra tuturor comunităților din munți și iară pe familiile și fumurile comunităților, după numărul, puterea și averea lor, și s-au execvat asupra lor într-un mod prea tiran și varvar, precum mai jos să va spune.

Multe orighinarii cvietăntii despre plătirea acestei gloabe am văzut și eu cu ochii mei și am cetit în Bistra la poporeni mei, din care să pricepea că au trăbuit acea gloabă să fi fost prea grandiosă, de vreme

ce, cel mai sărac locuitor al Bistrei au trebuit să plătească în acea gloabă, nu mai puțin ca 5 florini, când gazdele cele mai de frunte au plătit de la 10 pînă la 20 floreni.

De aci înainte începuse soarta muntenilor (care acum sta în ura deregătoarelor politice așa ca și la cele fișcale, care erau toți nobili maghiari, că după legi, nenobili, nu să puteau aplica la deregătorii publice de stat, și care acum prin tumultul făcut să făcură înfricoșați și însufla respect și grije mare în toată patria), a să îngreuna foarte. Unde numai să putea și să da prilej, să tracta fără omenie, după rigurositatea și neomenia, care nici posesoriu, nici existență națională, ba nici omenească, nu ierta în patrie națiunii române și fără cruțare să țărnuirea în proprietatea sa și să decurta în avutele și pînă aici mai rămasele sale drepturi, mai cu samă a păduritului, care era unicul izvor a ținerii vieții și hranei sale; care cu atîta mai dureros era bieților munteni cu cît plîngerile lor la dicasteriile patriei, numai atîta să prindeau ca mazărea pe pîriete și așa în patrie nici o cale, nici un mod și nici o nădejde nu mai era să capete dreptate sau batăr ascultare și mîngăiere.

Însă pe lingă aceste toate, ce erau lor mai nesuferit, era varvara executare a gloabei mai sus pomenite, pentru despăgubirea armenilor; cei mai mulți munteni nu să plecau de bună voie la plățirea acei gloabe, care ei cred că nu ar fi cu dreptul să o plătească după ce de la spartul buților lor, armenii înșiși i-au întăritat, cu o potenție făcută asupra vînzătorilor de acovită și mied. Mulți dintre munteni nici nu fuseră la acela tîrg, în Cimpeni, și prin urmare nici nu luasă parte la tumultul spargerii buților armenilor. Așa, dară, să socotea că au tot dreptul de a să subtrage de la plățirea gloabei și a să opune celor ce o cereau, sau umblau a-i zălogi — după obicei — pentru dînsa. Așa, dar, încasația gloabei aceștia nu se putea lesne, altmîntrelea, asupra particularelor paterfamilii ieși, sau locuitori efectua, decît cu brahiu militar.

Spre acest scop dară s-au ales militari de săcui și de maghiari⁵, [...]. Aceștia împrăștiindu-să prin sate, cu turbarea lor cea varvară, atîta groază și frică au răspîndit între locuitorii munților, cei mai nainte dezarmați, și și de săcuri și de furcile cele de fier și de coase despoiați, cît lăsîndu-și casele sale de jaf lor, numai prin pădurile munților își puteau scăpa unii viața și averea, alții cîntea femeilor și a fetelor sale.

Acești neomenoși și varvari militari, după cum mi-au spus unii dintre bătrîni care suferisă acestea, căpătînd pe om cu familia sa acasă, dacă nu minteni plătea gloaba și tîlpășagul⁷, cel arbitrar și după plac dictat și împus, și dacă nu avea să-i frigă pui de găină sau să-l tracteze cu mîncare și beutură, după pofta lui, parte îl lega cu mîinile la spate de picioarele laviței cele afund împlintate în pămînt [...]. Mulți să lăsa și peste noapte afară și așa degera. De avea bietul om în casa sa ceva de preț, vreun țol sau cergă, sau haină, sau alt lucru mai prețios, militarul executor îl lua pentru vecie și îl ducea.

Și așa s-a strîns gloaba toată și nu numai armenii, da și deregătoarele politice peste competenție s-au despăgubit.

Fiînd despre toate acestea iubitorul de dreptate și de oameni Iosif al II-lea, împăratul, ghenuine informat; și văzînd că și cu aceasta ce nedreptate și asuprire s-au făcut poporuluj român din munți au pășit însuși la mijloc, ca domn pămîntesc, în cauza aceasta a muntenilor și au dat poruncă fișcal-directoratului, ca în numele fișcului regesc și domnului pămîntesc să tragă pe armeni la judecată a) pentru că armenii în exerțițiul arîndelor crîșmei, mai mare drept n-au putut întrebuița decît

le-au dat fișcul, iară fișcul alt drept nu le-au dat, nici nu le-au putut da, decit atîta cît au avut, și însuși pînă atuncea au întrebuintat, și fiindcă fișcul acela drept niciodată nu l-au întrebuintat ca să excludă pe munteni de la vinderea acovitei și a miedului, ci muntenii neopriți și sub eduțilarea fișcușască au tot avut acela uz și drept de a vinde la tîrgurile Cîmpenilor mied și acovită; așa dară urmează că armenii, cînd au oprit pe munteni de la vînzarea acovitei și a miedului și mai cu seamă cu aceea faptă, cînd le-au spart berbințele muntenilor cu acovita și cu miedul, au făcut nelegiuire și potenție și cu această potenție nelegiuită, înșiși armenii și-au tras asupra sa furia poporului și paguba; și prin urmare cine-i cauza cauzei, fi și cauza cauzatului.

Așa, fișcul împărătesc trăgînd pe armeni la proțes și judecată, i-au și miruit bani, gloaba luată de la munteni, toată trebuiră armenii să o întoarcă îndărăpt în casa fișcului.

Da Iosif împăratul știind că românii sînt neînvățați și școli nu au, banii aceia n-au lăsat să să deie înderept în mina muntenilor, ci cu îndurare și înțelepțește i-au destinat, și au rînduit a să face dintr-înșii un fond, din care să să ridice în munți 7 școli: una la Albac, alta la Vidra, a treia la Cîmpeni, a patra la Bistra, a cincea la Abrudfalva¹¹⁸, a șasea la Bucium, a șaptea la Zlagna, dintre care cea de la Vidra și de la Cîmpeni, de la Bucium și de la Zlagna, minteni s-au și fundat, înzăstrindu-să dascălii cu 120 fl. m. pe an și deputat de grîu și de lemne.

Pe lîngă cari școli Iosif împăratul au mai fundat alte 24 de școale, 12 adeca pentru uniți și 12 pentru neuniți cu 50 fl. m. pe an plată la dascăli.

Cînd soarta muntenilor¹¹⁹ era aceasta, românii de prin țară gemeau sub un tiran despotism și apăsare neomenoasă și mai mare; și cu atîta mai virtos, cu cît domnii pămîntești vedea că Iosif împăratul, care numai de aceea n-au voit a ținea dietă, că au văzut că și părinții și moșii săi, domnitorii cei buni și drepti, pe lîngă toată silința lor, și bună voința, n-au putut nici unul prin dietă ieși la cale și ușura pe colonii cei tare apăsăți și de aceea nu voia a să încorona de crai al Ungariei^U, ca să nu fie silit a întări cu jurămîntul său neomenoasă și batjocoritoare de oameni legi maghiare, ca așa să poată mai cu slobodă cunoștință și mini mai libere lucra pentru eliberarea iobagilor de sub amara și tirana lor robie, — de totului pîrtinea cauza cea dreaptă, a apăsăților iobagi, care nu mai aveau altă nădejde, numai sîngur în împăratul lor cel drept, carcle prin reformele sale cele multe silnice, da despotismului nobilimei prea preiudicioase și periculoase, acolo ținta, ca să înfrîngă puterea aristocrației maghiare cea nemilostivă asupra supușilor lor.

Deci dară și poporul vîzînd că nu e nici o mijlocire de a scăpa de tirania domnilor săi, nici a ieși din patrie sau a să muta în alt loc, fiind legați de brazdă, nu le era iertat. Nici tirana apăsare nu mai slăbea, ci din zi în zi creștea, nu înceta a zice și a crede, că fiind împăratul în locul lui Dumnezeu pe pămînt, cu deplină putere peste viața și moartea tuturor supușilor săi de Dumnezeu înzăstrat, trebuie odată să învingă, și să înfrîngă și cerbicia și tirana domnire a nobilimei asupra iobagilor săi, și să găsească odată vreo mijlocire de a-i scăpa pre ei de robia aceasta amară, că zicea „împăratului și lui Dumnezeu nu e nimica cu nepuțință.“

Cînd toată românimia să hrănea, și să păștea, cu nădejdea în Dumnezeu și împăratul^V, spre a scăpa, și credea — după cum înțelesese —

în bunăvoința împăratului Iosif, iată să trimisă de la împărăție rînduiala la gheeneral comanda din Ardeal pentru de a conscrie și a face regimente și miliție de graniță în Ardeal¹²⁰.

Aceasta înțelegînd românimea de prin țară, părăsînd lucrul și robo-tele domnilor săi — în care fără răsufare și sub nemilostivul sbiciu și bita deregătoarelor maghiare, mai toată săptămîna să chinuia; nu numai sate și comunități întregi, da cercuri întregi alerga toți să să înscrie de militari, nădăjduînd că prin militărie vor putea scăpa de amara iobăgie; — zicea: mai bine să slujim pe împăratul cu arme și patriei, decît să fim robi la aceia, ce fără nici o dreptate ne sug ca nește lipitori singele și să hrănesc ca nește trintori cu sudorile și șerbia noastră cea cruntă. Așa dară alerga toată românimea din toate părțile țării fără curmare la ofițialii militari, care erau rînduiți pentru conșcripțiunea aceea militară, întru atîta cît de-i vrea primi atunci, pe toată românimea nu numai din Ardeal, da și din Ungaria o putea dobîndi sub arme.

Acest lucru, firește, făcu zgomot mare în toată patria. Nădejdele românilor de a scăpa odată de sub jugul cel de fier al domnilor săi înviind și crescînd, începură a nu asculta pe poruncile tiranelor tisturi ale domnilor săi și în contra acelora ce le făcea silă, să apăra cu puterea, așa cît cîmpurile și brazdele domnilor pămîntești rămîneau nelucrate, nu fără grea paguba lor.

Acesta lucru adusă pe toată nobilimea în frică și cutremur mare, cu atîta mai virtos, cu cît împăratul Iosif, pentru reformele lui cele drepte, sta nu numai în suspițiune, da togma în ură mare înaintea ei. Deci, dară, să ridicară cu amare plînsori și reprezentațiuni făcute asupra gheeneral comandantului țării și conșcribenșilor ofișiali militari, la gubernia țării, arătîndu-i ca pre nește tulburători a țării și întăritători ai prostimei — cum ziceau ei — asupra domnilor pămîntești. Puternicește apelau la apărarea și scutul legilor lor celor neomenoase, cerînd toată asprimea pedepsei, dictată de acelea legi asupra tulburătorilor de țară și răsculătorilor.

Așa fiind împăratul Iosif pe acestea timpuri învăluit cu bătaia cea nenorocoasă asupra turcilor și asupra franțozilor, stînd nu numai nobilimea toată din Ungaria și din Transilvania, da și din alte provinții gata de a să răscula, fiind tare întăritate pentru reformele cele mari și multe, deși drepte, ce le executa împăratul și cu brahiu milităresc, n-au putut nici de astădată, nici pe această cale isprăvi nimica bine, sau a ușura iobăgimea și românimea; ci bieții iobagi trebuiră să să întoarcă iară la brazdele domnilor săi, și sub corbacele și bitele tisturilor, care acum cu atîta să făcură mai nemilostive și mai sfișietoare de carnea și oasele lor, cu cît mai împotrivitori și neascultători de dînșii erau numai cu puțin mai înainte: nu rămasără între alte crunte sudălmi și lovituri și celea mai sfișietoare de inimi bății ce suferiră, nici un fel de ocară și batjocură, cu care să nu fi fost încărcăți, pentru că cînd îi bătea cu cite 25, 50, 75 de bite, țîntuindu-i cu capul și cu miinile în căladău^x, zicea: „strigă, chiamă acum pe împăratul vostru să vă mintuiască dacă poate“ și altele asemenea bagiocuri și asupra împăratului, și asupra a tot neamului românesc.

Aceste triste, tirane și fără nădejde de scăpare făcute apăsări coap-sără și grăbiră foarte tare revoluțiunea Horii.

Horea, mișcat fiind de iubirea poporului său și de patimile mun-tenilor cei amerințați încă cu timp de o soarte mai amară ca a fraților săi din planul provinției, în care și el înota, minteni după spartul buți-

lor, luă cauza publică a națiunii sale, asupra sa, să o apere și să o promoveze la prea înaltele locuri.

El, din trista experiență de mai nainte, văzînd că arătările și plînsorile așternute la gubernia patriei sau trimise altmintrelea și la împăratul, nu folosesc nimica, că acestea pînă ar merge în minile împăratului, devin iară în minile neamicilor cauzei românilor, care cît de puțin ar ținta libertatea și ușurătatea românilor și să tupilesc, sfătui pre muntenii săi că ar fi prea de folos dacă ei ar trimite un om din mijlocul său, ca deputat în cauza lor la împăratul, ca cu gura să arete împăratului și să descopere toate nedreptățile, cu care are un popor, tronului credincios, și statului de folos, fără nici o nădejde de mîngăiere, a să lupta.

Sfatul să primi de bun, de cătră toți muntenii, și Horea, ca un om harnic și oratore mare, — cum credeau ei — cu o gură și cu un vers unit să alesă de deputat al munților, la împăratul Iosif II.

Lucrul acesta trebuia să să țină tănuț, ca nu ofițalii publici maghiari, care acum cu mii de ochi pîndeau la toți pașii, și la toate lucrările românilor, prinzînd de veste, să-l împeadece, sau togma punînd mîna pe el, să-l încarțeze.

Așa, Horea de loc să găti de drum cătră capitala împărăției, Viena, și fără a ști mulți de ziua pornirii lui, prin comitatul Zărândului, să luă în calea sa.

Aici la familiile acelea românești, la care, în drumul său, au poposit și s-au abătut, scopul drumului său descoperindu-l, fu rugat ca să promoveze la tron și cauza românilor celor din Criș sau comitatul Zărândului, ca unde doară nicăiera în alt loc nu erau români mai tare maltratați și mai apăsați, care lucru făgăduindu-le, își căută de calea sa mai încolo.

Sosind la Viena și dobîndind audiență de la bunul și milosul cătră sărăcime împărat Iosif⁵⁹, prin interprete îi subșternu Horea împăratului toate nedreptățile și apăsările ce au de a pătîmi nu numai muntenii, da și toată româtimea din toată țara. El cu o îndrăzneală și cu o simplitate a inimei mare, arată că în patrie pentru români nu-i ascultare, nu-i dreptate și spusă că dacă majestatea sa nu va păși la mijloc, cu auctoritatea și puterea sa cea împărătească, care, cum crede tot poporul, Dumnezeu i-au dat-o pe pămînt și asupra domnilor pămîntești, nu numai asupra săracilor, n-au nici o nădejde să capete nicio dreptate; rugînd pe monarh, ca să să îndure batăr pe munteni a-i repune în avutele mai nainte imunități personale și în proprietatea averilor celor nemișcătoare și a beneficiurilor țîrgului și crișmăritului, pe carele le luasă de la munteni fișul.

Monarhul, acest mare și drept, toate acestea vedea și le știa că sînt așa, nu putea altmintrele să le ajute, decît să deie pentru sărăcime rînduieii favoritoare, și să deie la guberniul din Ardeal porunci strașnice, să le ieie acele înalte împărătești rînduieii în deplinire. Însă durere! că aieia, care trebuiau să executeze poruncile împăratului, erau tot vrăjmași de a împăratului, și de a națiunii române, acelea porunci le da cu totul la spate și nu le băga nici într-o samă, cu atîta mai puțin le lua în execuție^z, zicînd: noi avem legile noastre, după care are împăratul a ne cirmui, pe care toți străbunii împăratului au jurat că le vor ținea și apăra, cu toate obiceiurile noastre și pe care legi fi dator și împăratul (Iosif) a jura și a le păzi. Hotărîrile împăratului, dară, ce sînt în contra legilor noastre, sînt toate nelegiuite și fără nici o putere, și nu sîntem datori a le primi și împlini, că dacă împăratul n-au vrut a să încorona, și cu

jurământ a ne întări legile și obiceiurile noastre, noi încă nu sîntem legați cu nici un jurământ la oarba asultare, la nește mandate nelegiuite ale împăratului, care numai cu împreună înțelegerea nobilimei în dieta țării, poate face legi obligatoare de toți, iară nu afară de dietă și numai oblu din cabinetul Vienei^A₅.

Deși știa, zic, marele acela monarh toate acestea foarte bine, totuși și Horii altă mîngăiere nu-i putu face, decît să-i daie lui în mînă rînduielele cele favoritoare, ce suna pentru munteni osăbit, și pentru toată iobăgimea îndeobște, ca el în persoană să le ducă la gubernia din Sibiu, afidîndu-l că acela va face destul rînduielelor împărătești, cu care Horea, mulțămît foarte și cu primirea cea milostivă a monarhului, să întoarsă în patrie, cu acea reflexiune făcută lui de cătră unii curteni împărătești, că de nu ar face gubernia destul după porunca împăratului, iarăși, decît, să să reîntoarcă la Viena și să arete împăratului.

Horea să întoarsă în patrie cu dreptatea — cum să zice — în straiță, dede cărțile la gubernatoarele în lontru și să îndreptă acasă, să aștepte.

Horea acum cu muntenii, cu toată românia din Ardeal, care înțelesese că Horea au umblat la împăratul și au adus ceva bun pentru toți de la Viena, cu nădejdi încordate și cu inimi bătătoare, așteptau rezultatul cel bun; da în zădar! că după o așteptare mai bine de un an, nu numai nici o rezoluțiune, da nici batăr veste nu mai putură căpăta de la Gubernia Ardealului despre ceva ușurare.

Horea dară, în care românii toți din toată patria deobște acum, ca într-on solitor comun a cauzei națiunei române, puneau și avea toată nădejdea — îndemnat acum de mai mulți români din toată patria, — care sub feluri de pretexte, pe furiș și pe rînd să strecura în munți la Horea și să rugau de el, ca să ducă și jalbele lor la împăratul și să-i descopere tirăniile, cari au a suferi de la nemilostivii lor domni pămîntești; după informațiunea unor curteni ce căpătăsă, iară să întoarsă a doua oară la Viena, la împăratul¹²¹, ducînd cu sine acum nu numai jalbele muntenilor, da și a românilor din planurile provinciei, și mai virtos acelora din Criș, sau din comitatul Zărandului. Da și acum, a doua oară, numai cu atîta căpătă ispravă mai multă, cu cît de unii curteni împărătești fu afidat, că aceasta a doua poruncă împărătească e cu foc mai mare în spate, de care au nădejde să asculte și gubernia și iurisdicțiunile comitatelor, că zicea: „de nu vor asculta împăratul și cu brahiul milităresc, încă își va deduce poruncile sale la deplinire“.

Horea, așa insufletit acum a doua oară, să întoarsă cu nădejde mai mărișoară, că doară va fi ceva lucru mai bun pentru poporul românesc și subșternu rînduielele împăratului — care iară el le adusesese — guberniului, da de aci și acum deodată, iară fu îmbiat la așteptare.

Horea să întoarsă acasă, însă numaidecît să socoti de cătră iurisdicțiunile politice ale Ardealului Horea ca un tulburător de țară și de cel mai primejdios om, și fiindcă apriat n-au cutezat, au dat sub ascuns poruncă, ca Horea, care atîta încoardă așteptările românilor, și poartă plînsorile lor la împăratul, să să prindă; și de să prindea atunci fără îndoială să și puna sus la rudă.

Horea, care ca om isteț și cunoscător de lumea din Ardeal cea maghiară, sau aristocratică de pe atunci, să cam temea de unele ca acestea, și avea grijă și de sine. Simțînd de aceasta acum și văzîndu-să în mare pericol, cît de voie bună cît și la rogarea poporului muntean, iară mai mult de silă și de frică, trebui acum să să întoarcă a treia oară la Viena

cu plîngerea poporului, care în patrie nu află, nici după straşnicile demandări ale împăratului, nici o dreptate şi o ascultare barem.

În călătoria aceasta, a treia oară la Viena, i să mai însoţi lui şi un Crişan sau Dragoş Giurgi, oarecare din Cărpiniş¹²², om foarte corpulent, îndrăzneţ, şi plecat la orice faptă silnică^B şi Cloşca Ion¹²³ tot din satul Cărpeniş, comitatul Albei Julie de Jos, om iară îndrăzneţ şi alţi doi oameni, români din alte părţi care pentru patimile ce au avut şi ei a suferi de la deregătoarele pămînteşti erau de totului întăritaţi asupra nobilimei¹²⁴.

Intrînd Horea în audienţă la împăratul, care acum pentru veştile celea triste, care togma pe acest timp îi sosiră din toate părţile, şi din afară, şi dinlontrul monarhiei, era foarte îngrijat şi supărat. După ce şi relaţiunile monarhiei din afară şi celea din lontru erau foarte amerintătoare şi să gătea asupra împăratului pentru reformele ce introducea şi cu brahiu militar prin provinciile sale, o răscoală, mai cu samă în Ungaria şi Transilvania şi spuiund împăratului toate ce s-au făcut în Ardeal cu rînduielele împărăteşti de Horea duse la gubernia Ardealului, să zice să-i fi zis Horia împăratul apriat: „Eu n-am ce vă face, nu vă pociu ajuta“¹²⁵.

Horea acum tare îngrijat pentru securitatea persoanei sale, căzu în genunchi înaintea împăratului şi spuindu-i că viaţa lui acum este în cel mai mare pericol şi pentru aceea că el au îndrăznit a aduce şi a aşterne plîngerile poporului român înaintea tronului, să caută să să prinză — şi cu bună samă de să va prinde să va şi spînzura — împăratului celui omenos i s-au făcut milă de dînsul şi au poruncit să i să deie un „*Salvus conductus*“, în care era poruncit tuturor comandanţilor militari din Ardeal, ca pe Horea să-l ieie sub protecţiunea sa, şi cu brahiu şi asistenţie militară încă să-l apere în contra orişice fel de persecuţiuni.

Şi acest *salvus conductus* e scrisoarea aceea care o arăta apoi Horea la popor, ca o împuternicire ce o are de la împăratul, iară nu şedulă de tîrg, precum ne-au lăsat scris istoricul Abbas Milot, la locul mai sus ţitat, nici carte pentru dreptul tîrgului din Brad, precum scrie Schneller, tom. II, pag. 188 şi 189, cu care Horea nu avea nici o treabă.

Cînd au ieşit Horea de la împăratul cu răspunsul şi *salvus-conductul* ce i l-au dat împăratul, spuneau cei ce au fost mai încrezuţi în tainele Horiai, că Horea, după ce au ieşit de la audienţă de la împăratul, însă pînă ar fi părăsit curtea împărătească, întîmpinînd pe mai mulţi domni ofiţiali militari, acolo în loc le-au arătat *salvus conductusul* la mai mulţi şi s-au rugat să i-l tîlmăcească şi să zice: că mulţi în multe chipuri i l-au tîlmăcit şi că unii ar fi zisă că acela cuprinde în sine, ca comandantii militari din Ardeal să ajutore pe Horea şi pe români ca să să poată scoate de sub jugul domnilor pămînteşti, iară oarecare ofiţir militar togma ar fi animat şi îmbărbătat pe Horea, zicîndu-i: voi sinteţi un popor de două ori așa de număroşi ca maghiarii în Ardeal. Ce poate dară o mină de nobilime asupra unui popor așa virtos, precum sinteţi voi românii? Dacă nu vă poate ajuta împăratul, ajutaţi-vă voi înşivă şi cu arma în mină sculîndu-vă asupra tiranilor voştri, zdrobiţi-i şi vă puneţi în libertate¹²⁶.

Horea şi cei ce erau cu dînsul, de să şi vedeau proşti şi nepricepuţi, au fost cu mult mai pătrunzători cu mintea lor, decît să nu priceapă în-sămînatatea cuvintelor, care le grăiră lor, cei ce erau în curtea împărătească. Şi combinînd vorbele împăratului: „eu n-am ce vă face, nu vă pot ajuta“ cu acele declaraţiuni care le făcură lor unii din curteni, vrînd-nevrînd, prea fireşte să stîrni şi să deşteptă în ei ideea şi simţul libertăţii şi a eliberării poporului român, printr-o îndrăzneată revoluţiune. Şi dă-

buiră să vină la aceea convicțiune, că alt mijloc de a scăpa de nesuferitul tiranism nu le mai rămîne decît ștergerea tiranilor, că ei crezură ce au-zisără, că vorbeau alții cam deobște „că împăratul ar vrea să-i mintu-iască de toate nevoile și să le facă dreptate, dară strimtorat de toate stă-rile sale împrejur politice, nu poate învinge cu ungurii“. Și judecînd ei după cuvintele curtenilor — crezură și atuncița românii, drept ca și la 1848—1849 că celea ce grăiește nește ofițiri împărătești sînt totodată și cuvintele și voia împăratului — adecă „că împăratul, dacă românii, scu-lindu-să cu toții asupra tiranilor lor domni pămîntești, să vor putea ei înșiși cu puterea sa elibera pe sine de sub jugul cel barbar, nu să va con-traria“, nădăjduia tare, că și actul eliberării va fi și de aceea tare ușor; că la o așa faptă măreață și pentru comunele interese a întregii națiuni așa folositoare, nici batăr un român nu va fi, ca să nu-i deie mină de ajutor, și la cel dintîi sunet al tulnicului (buciumului)^c: să nu alerje toți cu gloata în castrele sale.

Cu acest fel de convicțiune și cuget să întoarsă, dară, Horea cu ai săi de la Viena cătră casă: „că dacă împăratul nu-i poate pe români min-tui, nici a le face dreptate, să să mintuiască românii pe sine înșiși, și ei să-și facă lor-și dreptate“, pentru că cruda și îndelungata tirănie și su-grumarea dreptății, să făcuse acum ca stăvilirea undelor celor înfricoșate, care rumpînd toate gaturile să revarsă cu mare stricăciune răpînd și spă-lînd tot ce îi stă înainte și încontră-i, pentru că tirăniile și asupririle cele nesuferite a oamenilor și a popoarilor, niciodată și nici într-un timp nu au rezultat și produs alt rod decît răsculări singeroase asupra tirani-lor. Crezînd și aceea, că după puterea *salvus conductului*, care ei nu-l în-țelegeau și cui ei îi da cu totul altă tilcuire și din ofițiali împărătești din Patrie, nimenea pentru aceea lor în contră nu le va sta, ci din contră, are de a aștepta și ajutor și protecțiune militară de la comandanții mili-tari împărătești; cu care nădejde Horea și pe popor încă l-au amăgit. Așa, întorcîndu-să cătră casă, au sosit într-un sat aproape de Hălmagi, unde odihnindu-să, de ostăneala călătoriei cei lungi vreo 2—3 zile, vestea des-pre sosirea Horii să lăți de grab în tot Zărândul și românii, care aștep-tau cu sete sosirea lui, cu miile¹²⁷ să adunară la el să-l întrebe, de le aduce ceva nădejde bună, dată lui de împăratul? El le povesti toate pe rînd.

Horea avea de a merge, cu datul lui *salvus conductus*, oblu la co-mendantele cetății Bălgradului, unde era îndreptat de la Viena, ca acolo să-l arete și de acolo să capete mai încolo rinduială pentru securitatea *persoanei sale*. Însă el, sau pentru că s-a temut că mergînd cătră Bal-grad, mai înainte de a sosi el în Bălgrad să deie față cu comendantele cetății, va fi prins de vreun nobil și căzînd în miinile ofițialilor comita-tului, să va ucide degrab; sau pentru că vîzînd mulțimea poporului, ceia ce cu nerăbdare aștepta să li se deie signalul la începerea eliberării sale, adunată la sine, zidînd mult pe simpatia și ascultarea a toată românimea de sine — precum credea el — au socotit să nu mai amîie lucrul, apro-piîndu-să și toamna, și să înceapă la actul cel greu și plin de primejdie al revoluțiunii și al dezrobirii poporului său.

El dară, fără a-și face intențiunea aceasta, așa periculoasă, cunos-cută la toată națiunea sa, sau fără de a ști națiunea română de planul lui, și a-l imputernici la aceasta, și a-l pune de povățuitor și căpetenie la răscularea aceasta, fără a face vreun plan, sau program care ar avea a-l urma în operațiuni; fără a-și aleje mai înainte și ostași și povățuitori în-țelepți, și harnici, care batăr să fi avut cît de cît ceva cunoștință, sau

experienție — nu zic știință — de a conduce oștiri, sau să aibă vază de a putea opri exțesele, fără de a hotărî leji distiplinare, și pedepse pentru de a putea susține buna ordine, și de a înfrîna exțesele, sau de a să îngrijii — apropiindu-să și iarna — de alimentarea oștirilor sale, care rămîneau de a să sustenea pre sine numai din răpiri, și așa fără a așeza un consiliu sau ceva comitet, carele să să îngrijască pentru administrarea celor de lipsă și pentru siguritatea din lontru batăr a românilor celor frunțași, și așa, fără de a să consulta, dacă nu cu întreaga națiune, batăr încălete cu bătrîinii, și cei mai de frunte ai poporului, batăr, muntean, de cit numai cu Cloșca și cu Giurgiu din Kerpeniș; nebunește și fără socoteală, numai după îndemnul unora crișeni mai îndrăzneți și plecați spre răpiri și alte rele, s-au apucat, sau mai bine zis s-au răpit, ca de un orkan, de gloatele cele nestimpărate, ce acum era adunate pe lingă el, la lucrul său cel înfricoșat¹²⁸.

Și aceasta au fost nenorocirea cea mai mare pe nobilime, de nu s-au șters și nu s-au stîrpit de totului din Ardeal, că Horea, grozava sa intențiune nu au comunicat-o cu națiunea întregă și așa consensul națiunei întregi, nici nu l-au avut niciodată la planul său cel îndrăzneț. De aceea, la revoluțiunea Horii, cei mai de frunte și mai înțelepți români, precum nici preoții românilor n-au luat nici o parte¹²⁹, ba încă preoții, de toate părțile dojenea și desmînta tare poporul să nu să însoțască cu Horea, și să nu-i creadă lui^D; că de era acest consens și înțelegere, precum atunci miliție, n-au fost în țară, într-o zi s-ar fi putut nobilimea toată stîrpi din Ardeal, ce dumnezău n-au lăsat.

Așa Horea și cu soții săi cei cruzi, văzînd mai multe mii de crișeni^E împrejurul său adunați, arătîndu-le salvus-conductul^F, le zisă și îi afida că acesta el l-au căpătat de la împăratul, prin care să da românilor, sub conducerea și povața lui (a Horii) să să scoată de sub tirana iobăgie, și nobilimea să o stîrpească, la care a Horii spunere, poporul acesta tiranizat de neomenoșii săi domni pămîntești, crezînd toți cîți erau de față, să arătară gata.

Să fie arătat și vreun lanț cu cruce sau medalie de aur poporului, ca insignie dăruită lui — precum unii zic — prin împăratul, cu putere și auctoritate de a răscula poporul, în contra nobilimei, e numai scornitură. Horea de acest fel de insignie nici n-au purtat, nici poporului n-au arătat, precum mi-au spus căpitanii Horii, și cei ce au umblat și au văzut și vorbit cu Horea în revoluțiunea aceea, deși în sentenția Horii — care mai jos să va ceti — să zice că prin mărturii s-ar fi dovedit și aceea. Însă mărturiile acestea au putut fi numai maghiarii, care au cutedat ca pe Horea să-l apese, și cu scornitura aceasta mincinoasă.

Poporul cel prost și tare asuprit și întăritat foarte asupra nobilimei, crezu amăgitoarelor cuvinte ale Horii, cu multă măiestrie date înainte și zise; și de loc, mai cu samă cei ce nu aveau a perde nemica, decît capul și care însă de răzbuinare, sau după prăzi nedrepte, cu mare bucurie primiră condițiunea, iară cei mai de frunte a românimii prezente, necutezînd a zice de frică nimic — că sfatul cel bun era primejdios și cu pierderea capului — ca ori în care revoluțiune — împreunat, steteră ulmiți și înlemniți că mulți vedea că vorbele Horii e amăgire numai oarbă și știa că împăratul la o națiune întregă nu trimite voia sa prin un om de rînd și prost, ci prin cei mai mari și prin episcopi și preoți s-au obișnuit a o vesti, iară ei prin preoții și prin episcopul lor, despre aceasta nici decît n-au fost înștiințați, nici nu s-au vestit poporului, — așa judecau ei sînguri, dar a grăi ceva nu cutezau.

Horea dară, mulțimei cei plecate la voia lui, parte el le pune de loc căpitani dintre dinșii; parte, gloatele însăși își aleg după plăcere căpitani; parte, unii mai îndrăzneți, și mai trufași, singuri, și cu puterea să făceau conducători.

Așa, aceștia, pe adunatele gloate le împarte în cete și de loc îi îndreaptă, și sub povățuirea căpitanilor săi îi mână în toate părțile, la prădarea curiilor și uciderea nobilimei, care s-ar opune lor cu putere — că pe cei supuși Horea n-au poruncit a să ucidă — trimițând înainte porunci înfricoșate în toate satele românești, că care român nu să va răscula cu graba și nu va urma tabăra Horii și a Cloșohii i să va face furci dinaintea casei și acolo să va spinzura.

Așa, mai mult frica și groaza, decît voia bună¹³⁰, au adunat de loc, pe lângă Horea, ca la vreo 4—5000 de oameni înarmați cu puște și piștoale puțini, da cu furci, lănci, coase și topoară, mulțimea.

Cu această armă, dară, au pornit Horea din locul pauzei sale, cătră orașul Brad, care fiind nedisciplinată, lăsa pre urmele sale, pretutindenea pe unde au ajuns, singele cel vărsat și pustiirea, pînă au ajuns la Brad, unde pe nobilime care cu fuga nu și-au putut scăpa viața, zdrobindu-o, le-au prădat toată averea lor⁶⁵ și n-au lipsit nici crudelitate, nici fărădelege să nu să fi făcută, prin această nedisciplinată, și prin tirana asuprire a domnilor săi cei pămîntești, întăritată oaste, ce s-au obișnuit a să face în revoluțiuni prin poporul cel turbat și la popoarele cultivate, care cu atîta mai fără veste precuprindea nobilimea în curțile sale, cu cît să trimitea oameni înainte, care să răscoale satele și să preocupe pe nobilime.

Pardon la nime nu să da care era nobil maghiar, fără care să boteza de preotul cel românesc din nou, sau să cununa prin preot românesc, luînd sau muiere de român, sau maghiară măritîndu-să după român. Despre aceștia să credem, că prin botez și căsătorie cu români, de au și fost mai nainte maghiari, să prefac și cu trupul și cu sufletul, cu singele și cu voia, în adevărați români¹³¹.

Aici la Brad¹³², Horea cu căpeteniile gintelor au ținut sfat ce ar avea de aici înainte a lucra? Și mai rînduînd căpitani noi la mulțimea cea disordinată, ce să mai adausesă și care — cum spun — crescuse la vreo 8000, să hotări ca Cloșca, cu aripa cea dreaptă a oastei, să meargă cătră Deva, și să răscoale românimea toată din varmeghia Hunedoarei; iară Horea cu Giurgiul să să tragă cătră Abrud, ca să răscoale românimea din munți și apoi ambole acestea două cete, stîrpînd nobilimea din calea lor. să să întilnească și să să împreune laolaltă la Bălgrad, unde totuși de aceea cugeta Horea a merge, ca să vorbească cu comandatele cetății, unde era îndreptat, ca la cel mai aproape de locul lăcuinței sale comandante militare, să-și arate *salvus conductul* său, cu care i să da securitate personală, și prin care doară și comandanții militari erau avizați, ca în întimplarea de lipsă, pentru securitatea Horii personală, să-i deie asistențe și protecțiune militară în contra tuturor atacătorilor securității și persoanei lui, care Horea, sau rău înțelegîndu-o, sau rău tilcuindu-o poporului, n-au lipsit pe acela cu acea declarațiune și încredințare a-l amăgi, că el de la comandatele fortăreții din Bălgrad nu știu ce ajutor militar așteaptă și de aceea ca să amăgească poporul, și să-l întărească în aceea credință, că românilor, spre a să putea dezrobi și șterge nobilimea, le este apromis și ajutor militar; pretutindenea pre unde mergea el prin sate, lăsă după sine dispozițiuni pentru primirea și hrănirea miliției împărătești.

Așa despărțindu-să armia Horii în două părți, Horea cu Crișanul Giurgi și cu ai săi porni către Abrud, iară Cloșca, cu gloatele sale cele mai numeroase, către Deva¹³³.

După¹³⁴ ce ajunsără gloatele acestea a Cloșchii, care nu erau nici armate precum să cade, nici disciplinate, nici ascultătoare de povățuitorii săi, nici povățuitori nu avea batâr din cei mai de frunte ai poporului¹²⁹ [...]. După ce, zic, acestea gloate ajunsără pe lângă albia Murășului, în preajma Devei, nefiind provăzuți de la nime cu celea de lipsă spre hrana vieții, ci trăind și nădăjduind hrană numai din prăzi [...] fără de a căuta unul de altul sau să asculte de unii povățuitori ai lor, ce le zicea să să țină toți deolaltă într-o masă, să imprăștiară fără cap și neascultind de nime, prin acelea mai cu samă sate, unde locuiau domnii pămîntești și să făcea vinul cel bun și pe acolo ucidea nu numai pre domnii cei pămîntești, da și pre românii cei avuți, sub cuvînt că sint juzi domnești, sau varmeghiești și țin cu domnii. Și le prăda toată averea, băgîndu-să prin pivnițele cele pline de vinuri și beuturi bune, parte spărgea buțile și văr-sau tot vinul, parte se îmbăta și zăceau morți de beți, prin mijlocul uliților satelor și pe lângă garduri.

În satele, în care mai multe zile zăboveau la mîncare și beătură pînă ținea, nici noaptea, cu atîta mai puțin ziua, puneu străji, ci fără frică și fără nici o grijă, ca și în cea mai mare liniște și pace a țării, să da cu totul mîncărilor, beuturilor și somnului întinși ca morți, care unde îl ajunsese și apăsasă beția, că ei ca cei proști și fără minte, gîndea și era în aceea încredere, că cu răscularea lor au spăriat toată țara și toată nobilimea, așa cît nimărui nu i-a mai veni în minte să mai deie față și piept cu ei, ci să vor îngriji numai să fugă și să să ascundă dinaintea lor; iară de vreo năvălire a miliției împărătești cu atîta mai tare, nu purta grije, cu cît mai nainte de Horea și de Cloșca era nebuniți și afidați că aceia are de a le veni lor întru ajutor în întîmplare de lipsă.

Prinzînd dară de veste nobilimea cea fugită și adunată la Deva și la alte locuri întărite de prinprejur, despre negrija cea mare a gloatelor acestor proaste, și cum, fără străji, șed beți ca trunchii trîntiți în toate părțile, risipiți și despărțiți de la olaltă prin sate, fără povățuitori grijnici și cu minte, luară îndrăzneală, și adunîndu-să laolaltă mai multe sute călări și bine înarmați și gătiți, năvăliră fără veste asupra lor la Soimoș, Rapold, Bobîlna, Gioagi și în alte locuri, unde era fără grije imprăștiați. Pe unii, cufundați și apăsați de cea mai mare beție, îi străpungea și pușca jos zăcînd trîntiți; pe alții în fugă, care ca beți nu o putea întreprinde, iară pe alții strîmtorîndu-i la apa Murășului, și ca orbii vrînd a scăpa cu trecerea prin apă, în undele apei și-au aflat mormîntul. O parte mare, totuși, din aceste gloate, care au fost mai aproape de munți, au scăpat prin păduri și s-au întors îndărăpt, către varmeghia Zărândului, ca să să împreune cu Horea și cu gloatele lui.

Strîngîndu-să dară la Crișior și la Valea Bradului, laolaltă, cînd erau să pornească în urma Horii, le veni înștiințare că episcopul de la Arad sosește cu o trupă militară, și ar dori ca să vorbească cu poporul; pentru că iubitorul de dreptate și de oameni împărat Iosif al II-lea, înțelegînd de răscularea Horii, și bine știind că pe popor parte tirăniile, și asupririle celea neomenoase (nemai rămînîndu-i altă cale de dreptate în patria sa, spre ușurarea suferințelor sale și a grelelor nevoi), parte amăgirea povățuitorilor l-au silit la această răsculare, au dat poruncă ca poporul prin episcopii și preoții săi să să dojenească, ca să să întoarcă fieștecare la casa sa, și să rămînă în pace și tuturor celor ascultători au

apromis amnestie comună; poruncind ca cu tot deadinsul să încunjure miliția atacul cel vărsător de sînge, și numai la întîmplare de cea mai de pre urmă lipsă, să întrebuinteze armele asupra poporului.

Întălegînd poporul dară că episcopul cu miliția împărătească sosește la ei, luară această înștiințare foarte în nume de bine, și ei, după cum erau de Horea și de Cloșca afidați, n-au socotit în venirea episcopului, și a miliției împărătești alta, decît un ajutor pe partea lor, care cum le-au zis Horea, le este apromis.

Așa între Valea Bradului și Mihăileni¹³⁵, stau toți locului și așteaptă pe episcopul și pe miliția împărătească, care nu consta mai din mult, decît — cum spune — din două companii pedestrime, și la vreo 50 de călăraști, cu două tunuri.

După ce sosește episcopul și miliția, poporul tot luindu-și de pe cap pălăriile, salută cu entuziasm pe episcopul, și pe miliție, strigînd: „să trăiască împăratul“, așa cit să răsuna văile acele strimte ale locului, și pădurile.

Episcopul, — carele vorbea rău românește, — își încordă acum toate puterile oratoriei sale, spre a apleca pe popor a să întorna și a să duce la casele sale și a părăsi pe răsculători, spuindu-le că aceasta este porunca împăratului, care la toți cei ascultători le apromite iertare comună de toate celea pînă acum făcute, și ușurare pe calea legii, de toate asupririle, ce le suferă de la domnii pămîntești; cînd din contră le arată, că miliția împărătească de aceea îi trimisă, ca pe cei neascultători, cu pulbera și cu plumbul să-i împrăstie și să-i răsipească.

Poporul, care era mai tare întărit prin Horea, că miliția împărătească va veni întru ajutorul lor, decît în contră-le, cu atît mai vîrtos nu crezu episcopului, cu cît comandantele miliției — care doară românește nici n-au știut și cuvîntarea cătră popor socotea a fi încredințată numai episcopului — despre toate acestea nici batăr un cuvînt n-au grăit lor; și văzînd că episcopul nici românește nu știe bine, să amăgiră a crede, că acela sau este un maghiar îmbrăcat în haine episcopești, sau alt străin și nu episcop românesc, cumpărat de domnii pămîntești și trimis la ei. De aceea nu numai nu dederă episcopului nici o ascultare, ci făcîndu-și ris de unele espresiuni rele românești, ce scăpa episcopul din gura sa, ca sîrb¹³⁶, și neexerțitat în limba română, începură în vorbire a-l împiedica și a-l îngina, și nici decît nu voia a crede că miliția îi va ataca.

Pînă vorbi pe lung și pe larg, episcopul cu poporul, și acum să certa și în cuvinte, comandantele militar pe după dealurile și pădurile vecine, și trimisă o parte a armatei, să iasă prin păduri de-asupra locului, unde era poporul tăbărit, și pînă la al dînsului semnal, să rămînă în pădure tupilați.

Acum episcopul văzînd că poporul nu numai nu-l ascultă, ci încă îl și batjocorește și-l amerință, le zisă: acum dacă nu ascultați, și sinteți așa groși la cerbice, să va tracta cu voi ca cu cei neascultători, și fii pe-rierei; și cu aceasta întorcîndu-să cătră comandantele militare îi spusă, că nu vor să asculte; și să lucre acum după instrucțiunile sale.

Comandantele cu sabia a mină scoasă, alergă înainte cătră popor, le grăi puternic în limba ghermană, și cu sabia le dede încă odată sămn, să să împrăstie, dară aceștia neîntălegînd, sau nevrînd a înțelege nici vorba, nici sămnul, să pusără în mișcare să iasă cătră Dialul Buceșului, pe marginea pădurilor. Atunci comandantele, slobozînd un tun fără gloanță cătră popor, dede prin acele semnalul vorbit miliției ce sta tupilată de-asupra poporului, în pădure.

Poporul — care era mai cu samă numai cu furcure de fier, rari cu lănci, și togma puțină cu puște sau săbii — acum văzind și de-asupra sa, și după sine miliția pusă în mișcare, stătu puținel uimit, întrebându-să unul pe altul: „Ce să facem măi?“ — Sfatul tuturoră fu: „la pădure măi, la pădure să scăpăm“, da pînă cînd ar fi începută a să împraștia cătră păduri și a apuca fuga, la sămnalul comandantului din tunuri și din puști să dede asupra poporului foc orb, sau fără gloanțe, acum să infriçoșară foarte și ca orbiți apucară să scape cu fuga la păduri. Comendantele voind a-i strîmtori și a-i lua în prinsoare, porunci asupra lor sturm¹³⁷ și călărimii să alerge să le taie calea, sau drumul țării, cătră Abrud.

Așa cu baionetele întinse, pe o mulțime o luară la mijloc și o încunjurară și fiindcă unii să apăra și rezista, mulți, parte prin pedestrime fură uciși și străpuși, parte, cei ce umblau să scape cu fuga străbătînd printre baionetele pedestrimei, fură în fugă de călăreți ajunși și tăiați, puținii să dederă ca prinși; iară o parte mare scăpă prin pădurile cele dese și preste dealuri cu multă nevoie stringîndu-să laolaltă, ajunseră a treia zi după această catastrofă la Abrud, de unde, fiind de mult depărtate gloatele Horii, n-au cutezat a intra în oraș, care era acum depradat de armia Horii și în care acum să zice că sînt puține cătane, ci s-au tras care pe unde au putut pe urma Horii.

Așa să prăpădi și să împraștia mulțimea ce o au povățuit Cloșca¹³⁸.

Iară Horea cu Crișan Giurgiu, după ce s-au despărțit de la Brad de Cloșca, care avea a răscula românia toată cea de partea de miazăzi din părțile Devii și a Hațegului, și a să împreuna cu Horea la Bălgrad — după cum să sfătuisă — s-au tras cu ai săi cătră Abrud, în Criscior și în Mihăileni ce fi era în cale. Nobilimea maghiară pe care au putut-o prinde o au ucis crișenii din care sta mulțimea, care mergea cu Horea. Curiile le-au ars și averile care le-au putut duce cu sine le-au răpit, și celelalte toate le-au nimicit, și spre spaima maghiarilor, fără veste, și cu pripa, au năpădit, într-o simbătă noaptea spre duminică, la Abrud¹³⁹.

Spunea maica mea, că ea într-o simbătă după amiazăzi, cam pe la două ore, auzind veste groasă, că să apropie Horea cu crișenii, pustiind toate, de Abrud, și văzînd mișcare mare între orășeni la Abrud, care căutau scăparea vieții și a averii sale, nefiind acasă taică-l meu — pe care Dumnezău, pe acele timpuri îl dăruisă cu băi foarte bune de aur, și togma era în Săliște (un sat aproape de o jumătate de oră de la Abrud) la știampuri, la spălatul aurului — degrabă au trimis pe o fată a sa fecioară, călare la tatăl meu, să-i ducă vestea cea supărătoare, și să-l roage, ca fără întîrziere să grăbească a veni acasă.

Tatăl meu, care era jude în Abrudfalva¹⁴⁸ pe acelea timpuri și nu era acasă, ci togma era cuprîns cu săparea șteampurilor, și cu spălarea aurul la vâlău⁴⁵, auzind trista veste, degrabă au luat la sine aurul acela ce-l limpezisă, iară hapu⁴ cel mai mult l-au aruncat în jomp⁴ și cu acele au grăbit a veni acasă, unde sosînd și văzînd mișcarea cea mare și vaietele orășenilor uin Abrud, întălegînd și aceea că gloatele Horii — care sta mai cu samă din crișeni — fără deschilinire omoară și pe românii cei avuți¹⁴⁰, și mai cu samă pe cei ce purtau ceva deregătorie publică, află cu cale cu graba a să îngriji de securitatea vieții, mai mult decît a averii sale, și fără zăbavă încă în aceea zi pînă seara, încercînd pe 4 cai pîne și alte de mîncare, și sculele ce avea mai prețioase, fugiră cu maica mea, care atunci apleca o fetiță a sa la țită, și cu alți 3 prunci, la Seliște⁴⁵ la o frăție a mnaică-mea, lăsînd acasă numai slugile și slujnicele și pe o vecină bună Tobias Gavriluțoae „Herseni Anișca“, cui îi incredință casa și toate

averile, poruncindu-le să deie la cei ce vor veni, din vinul și din vinarsul ce era în pivniță și să-i roage ca numai să nu aprindă și să nu jefuiască casa.

Fugind tatăl meu cu un unchi al său, Șuluț Dinu și cu maica-mea la Seliște, cu grabă aurul ce-l spălase în aceea zi la știampurile de la Seliște — un font și 12 pisete — îl dăduse maicii mele spre păzire și așezându-să pe noapte acolo, la casa unui unchi al maicii mele, aproape de un loc al nostru păduros și cu preluci dese între păduri și cu văli afunde, acoperite cu desimi de păduri, iată că după miezul nopții și vede că preste tot izlazul, de către Abrud și Seliște, strălucesc ca stelele focurile gloatelor horiane, care acum sosise la Abrud, și să postară pe dealuri în jurul Abrudului și auzea vorbele oamenilor.

Deci temîndu-să acum tatăl meu, nu cumva să treacă cineva din tabăra Horii și la Seliște, și acolo aflîndu-i să-i omoare, s-au sculat și încălecînd pe cal s-au tras printr-o pădure „Dosul” numită ca să să ducă la Roșia să să ascundă în băile de acolo cu alții. Iară pe maică-mea, cu pruncii o au incredințat-o unchiului său Șuluț Dinu, ca să să ducă cu pruncii în desimile și văile celea afunde și acoperite cu pădure deasă, a locului său — de care mai sus am pomenit — ca să să ascundă și să șadă acolo, pînă ce să vor străcura din Abrud gloatele Horii, incredințîndu-să, că acolo nime nu-i va căuta, nici nu-i va afla așa curînd, ca la case. În pădurea și în afunzimea vălii din locul acesta au fost maică-mea cu pruncii săi și cu o servitoare a sa credincioasă două nopți și o zi întreagă.

Ducîndu-să maica cu pruncii și unchiul tatălui meu noaptea în pădure să să ascunză, și aici, așezîndu-să într-o vale afundă și întunecoasă în mijlocul pădurei, fiind toamnă și aerul rece, pe lîngă aceea și cam plouînd, fetița cea sugătoare încă (Iuliana) au început a plînge și pe lîngă toată aplecarea cea duioasă a maicii sale, nu vrea să înceteze. Văzînd unchiul tatălui meu că fetița cea sugătoare plînge și temîndu-să că cu plînsul acesta îi va descoperi, și îi va arăta la revoluționeri, care nu era departe, și a căroră vorbe să auzea din locul acela, s-au înfricoșat foarte și tare sta și sfătuiă pe muma mea, să-și trîntească fetișoara de pămînt și să o omoare, ca nu cumva să-i prodeze (arate), cu plînsul la horianii cei aproape tăbăriți. Maică-mea auzînd acest înfiorător sfat, însă încă au început a plînge, zicînd: „Mai bine să fiu și eu ucisă cu toți pruncii mei, decît să-mi omor eu fetița mea” și cu aceasta începu și mai tare a plînge, nu numai ea, ci și ceilalți prunci toți, care văzînd pe muma sa plîngînd, s-au obidat și au început și ei a plînge. Văzînd unchiul tatălui meu aceasta, înspăimîntat foarte, să socoti acum a nu fi în locul acela securi, sfătui pe muma mea să-i urmeze lui, și să să ducă cu el în alt loc mai departat, care maică-mea — neavînd acum în dînsul nici o încredere, pentru sfatul cel groaznic dat de a-și ucide fetița — nevrînd a face, el o părăsi și mergînd și dînsul la Roșia, să ascunsă în băi, iară maică-mea rămasă plîngînd cu pruncii în acela loc și îmbărbătînd-o credincioasa slujnică ce rămasă cu ea, ca să nu să teamă, și ca să-și aplece pruncuța cea sugătoare pe care, ea, cojocul său, din spatele sale, l-au dat ca să o încălzească, neîncetat mîngăia și pe maică-mea, și pe ceilalți prunci, așa cît numai decît toți au încetat a plînge și s-au molcomit.

Aurul, care îl dedese tatăl meu să-l ție, era învăluit într-o cîrpă legată, și îl purta în sin maică-mea; iară fiindcă cînd apleca fetișoara îi făcea mare neîndămînă, îl luă din sin, și cum era legat în cîrpă, îl pusă sub lespedea aceea, pe care ședea acolo în pădure, în valea aceea afundă,

și aici apoi, după un an îl află iară, precum mai jos vom povesti această întâmplare.

Spun că când s-au apropiat Horea de Abrud, tare și virtos au poruncit gloatelor sale, ca nici la Abrud, nici la Zlagna, nici în alte locuri, unde să știe că sînt căși și bani împărătești sau aur, să nu îndrăznească a lua și a prăda ce este împărătesc, ci strîns să respecteze averea împăratului [...]. Și togma de aceea și Horea, neîncredîndu-să gloatelor sale, în sara aceea, cînd au sosit Horea cu gloatele la Abrud, nu le-au băgat în oraș, ci le-au postat împrejurul Abrudului, afară pe coastele dimburilor (dialurilor) care sînt jur împrejurul Abrudului.

Însă comendantele Bălgradului cel militare, mai de timpuriu înțelegînd de venirea Horii cătră Abrud, făcuse dispozițiuni, ca aurul și cășile împărătești de la Abrud și de la Zlagna să se ducă la Bălgrad în săcuritate⁴⁴¹, și la celea ce nu s-au putut, în pripă strămuta, au pus și în Abrud la casa schimbării de aur, oare cîteva străji militare, care și de Horea și de gloate, așa s-au respectat, cît acolo nime cu puterea n-au intrat, nici nu s-au apropiat.

Dimineața, tabăra Horii să scorbî de pe împrejur, toată, în Abrud, și începură a prăda orașul. Un căpitan al Horii, Achim Gheorghie Hublea numit, din Bistra — precum însuși mi-au povestit — umblînd și el ca lumea pe atunci (precum zicea el) să-și capete și el ceva bănișori, gîndea că de astfel nicăierea nu va căpăta mai mulți, și mai în grabă decît la cămara cea împărătească din Abrud, deși erau de Horea tare opriți a nu să atinge de nimica ce e împărătesc, totuși stau numai pe gînduri să se ducă să-și cerce norocul la casa unde să ținea banii împărătești; însă cînd aproape de acea casă, sta să socotească ce să facă, o cătană ce au fost straje acolo, poate pricepînd ce judecată face și ce cugetă el, nevăzut l-au luat pe numitul căpitan horesc în simn, și cît mai pași un paș cătră acea casă și auzi o pușcă sunînd și să trezi în aceea clipită fulgerîndu-l un glonț, prin carnea unei mîni a sale, pe din jos de umăr — rana n-au fost periculoasă, că glonța trecusă numai prin carne, osul nu-l stricasă. Însă acesta glonț pentru el a fost o învățătură puternică, că — precum mi-au spus el — din acela minut s-au întors acasă și mai mult, după tabăra Horii nici nu s-au mai dus, temîndu-să că de altădată, l-ar putea alt glonț nimeri și în cap.

Maghiarii⁴⁴² cei bolnavi, și care cu graba nu putură fugi cu averile lor în ziua mai dinainte din oraș, să ascunsără care pe unde au putut. O parte mare bolnavi și mai de frunte se trăsese cu toate averile sale cele mai prețioase, în biserica reformatilor din Piaț.

Aici — mirare și lucru nespus — să îmbrăcară mulți dintre maghiari din oraș în veșminte românești și știind bine românește, nu numai ei erau cei mai mari și cei mai dinții prădători a conțivilor și naționaliștilor, preocupînd pe tot locul cu prădarea pe gloatele Horii, da încă să făcură în prădarea orașului și ductori horianilor. Aceștia îi povățuiră și în biserica reformată și le descoperiră pe cei ce acolo să trăsese, cu toate averile lor, care le prădară și pe toți fără milă îi ucisără, cu ajutorul maghiarilor. Despre un Szent Péteri și Mișke, maghiari, să spune să fi fost povățuitori și împreună prădători cu horianii a maghiarilor din Abrud, care din prăzi s-au fost foarte înavuți.

Înțelegînd dară gloatele Horii că și maghiarii îmbrăcați în haine românești s-au amestecat și-și fac treaba cu dinșii, și temîndu-să ca nu cumva mai pe urmă să-i vinză, au spus Horii lucrul acela, întrebîndu-l ce ar trăbui a face cu unii maghiari de aceia?

Să zice că ar fi zis Horea: „care se dau cu noi și să împărtășesc cu noi din faptele noastre, nu trebuie supărați, fără ca să fim mai securi că vor ținea tot mereu cu noi, să-i botezați pe legea noastră“, care s-au făcut și în a cărei urmare, nenumărați maghiari, reformați și unitari, unii ca să fie suferiți de soții la prăzi și jafuri, iară alții, ca să scape de moarte, s-au și botezat, precum a fost și cămărașul din Abrud, Fizker Ferent, unitar, cu trei feciori ai săi, și alții.

Așa prădînd tot orașul și mulți ucigînd, au venit oarecarele Boglea Simeon numit di pe Cernița⁴ cu mai mulți de ai lui și la casa tatălui meu, pe carele îl căuta să-l omoară, numai pentru că era gazdă bună și jude, aruncîndu-i „că ține cu domnii“, pe carele neaflîndu-l acasă, sta de ortacii săi să răstoarne casa cu susul în jos. Acum, buna vecină Tobiaș Gabriluțoaie, fu casei tatălui meu înger apărător. Ea dede Bogli și ortacilor săi de mîncare și de beut cît au putut mîncă și bea, și să rugă de dînșii zicînd: „lăsați în pace casa omului aceleuia (taică-meu) de omenie, care nici un rău, ci tot bine au făcut satului acestuia, că vor trece poate și timpurile acestea turburate, și încă va mai veni acela timp, cînd mulți săraci vor afla, ca și pînă acum, la omul acesta ajutor“; cu care îmblînuindu-i, lăsară casa în pace, nepartă, prădînd și ducînd tot ce au putut duce, afară de 4 porci grași, care iară numita vecină îi scăpă zicînd că-s ai ei.

Vestea despre venirea Horii la Abrud au cutrierat pe tot maghiarul [nobil] de prinprejur și unde să afla numai cîte unul, căuta scăparea sa cu fuga.

Șpanul cel fiscușesc din Cîmpeni, aflînd că viața lui nici o minută nu poate fi sigură mai mult în Cîmpeni, auzînd de sosirea Horii la Abrud, încă în acea noapte, luîndu-și lîngă sine un gornic (pădurar) român credincios, și muierea cu prunc mic la țîță, încă în acea noapte călare să treacă cătră Ofenbaie⁴⁴³, și de acolo la Turda, iară cînd ajunsără la Cuptorușe^M, pruncul șpăniții începu a plînge, șpanul temîndu-să că plînsul pruncului îi va vinde, și descoperi românilor din Mușca, de care deși încă nu era răsculați, să teame, zisă muierei sale să-și arunce pruncul pe prăpastie în jos, în Arieș, care curgea pe dedesupt. Doioasa maică nu vru a face aceasta, ci mai voia pe sine a să arunca în fundul prăpastiei, în apă. Însă gornicul, care era aproape de dînsa, nu o lăsă, ci îmbărbătîndu-și-o să nu se teamă [de] nimic, de nici o primejdie, cu pace îi petrecu peste toate locurile acelea primejdioasă, în noaptea aceea, pînă la Ofenbaie.

A doua zi s-au tras Horea cu tabăra sa cătră Cîmpeni, ca și pe la satele acelea să răscoale tot poporul și să-l tragă în partea sa; însă răscularea mergea și pe aici foarte încet [...]. Iară mai virtos preoțimea tare dojenea pe popor să rămîie acasă să nu urmeze tabăra răsculaților, că precum mai nainte s-au zis că răscularea Horii n-au fost cu înțelegerea și mai-nainte știința națiunei române, ba togma nici cu a muntenilor și colăcutorilor, ci a fost improvizată și pripită, numai după sfatul și îndemnul crișenilor celor mai tare asupriți din patrie, pornită cu nădejde, că înțelegînd românii de pașii săi cei revoluționari, pentru dezrobirea lor făcuți, toată într-o clipită și într-o masă să vor alătura la ei; da s-au înșelat.

Și această neavută mai-nainte înțelegerea a Horii cu națiunea sa, scăpă de totala stărpire nobilimea maghiară tiranizată, să vede a fi dorit și voit, ca libertatea sa, pe altă cale mai legiuită, nu pe calea vărsării de sînge și a unei revoluțiuni înfricoșate, să și-o dobîndească.

Trecînd Horea cu tabăra sa prin Cărpiniș, nu să zăbovi acolo, ci lăsă pe comandatele și ghegeneralul său Crișan Giurgi, care era *ab origine* din comitatul Zărandului, da acum mai de mulți ani lăcuia în Cărpiniș, ca el să răscoale tot poporul din Cărpiniș, și de acolo, mergînd prin Roșia și luînd lîngă sine și pe buciumani, să-i iasă înainte la Mogoș cu gloatele sale. Adunînd dară, tot poporul, la biserică în Cărpiniș, le dete Giurgiu poruncă, că împăratul ar fi poruncit, ca de la toată casa un bărbat înarmat, cu furcă de fier sau lance sau topoară — că puști nu aveau proștii, fiindu-le oprit, după legile maghiare, a ținea armă — și să vie să să împreune cu tabăra Horii la Mogoș sau la Ponorul Rimeților, să meargă cătră Aiud, să stîrpească pe unguri, și să scoată de sub iobăgie românimea. Oamenii stau uimiți și tăceau și nu știau ce să zică, și ce să facă. Atunci preotul lor Șuluț Teodor — tatăl fostului pină la 1830 paroh în Cărpiniș cu aceste nume — care cunoștea pe Crișan Giurgiu bine că este un om rău, și fără frica lui Dumnezău, venind la mijlocul poporului, începu a grăi cătră poporul său: „Iubiții mei! nici decît aceea să nu faceți ce vă zice dumnealui (Giurgi) și să nu-i credeți, că aceea nu-i nici voia lui Dumnezău, nici a împăratului, ca să jefuim și să omorîm pe oameni; Dumnezău în S. Scriptură și-au arătat voia sa oamenilor, cînd au poruncit în celea 10 porunci „să nu furi, să nu ucizi“, și cînd ne dă poruncă să iubim pe vrăjmașii noștri, și să le facem bine nu rău. Apoi împăratul încă au pus și ne-au dat legi de acelea, care osîndesc la moarte pe cei ce răpesc averea și viața altuia, pe lîngă aceea împăratul, cînd vrea să-și vestească poruncile sale popoarilor, nu s-au obișnuit a le vesti prin oameni proști, precum e dumnealui Giurgiu nostru și Horea din Albac, ci le trimite pe la guberniu și pe la vlădici ca aceia să vestească prin preoții săi voia și poruncile împăratului la popor, însă nouă de la vlădică nu ne-au venit nici o poruncă de acestea, să ne răscolăm și să facem omoruri și jafuri; și cred că nici nu ne va veni niciodată. Așadar duceți-vă pe acasă și fiți în pace, nu credeți dumnealui (Giurgiuului) că ar fi de la împăratul porunca să scoale românii să omoară pe unguri, ci aceea poate fi numai de la satana“.

Auzînd poporul acestea de la preotul său cel de cinste și bătrîn, o parte mare să depărtară și să împrăștiară cătră casă; iară Giurgiu, mîniindu-să foarte pe preotul său, cu ai săi, îl legă cu mîinile în spate și hurțuluindu-l legat de cal, cu sine peste Roșia și Cărpiniș, a doua zi asupra satului Buciumului, pe care voia iară a-l răscolă, la Muntari în locul ce să numește „la Mușinoae“, îl pusă jos, și dîndu-l gloatelor, îl omorîră cu petri, care încă tot mai răsufliînd unul dintră ortacii lui Giurgiu sări cu o furcă de fier și întăpîndu-i prin piept, își dede sufletul.

Întălegînd Horea celea întîmplate în Cărpiniș, că românii din munți nu vor să creadă și să răscoale împreună cu ei, trimisă din Cîmpeni prin toate satele de prin munți, precum și la Albac, la locul nașterii sale, oamenii săi, ca cu numele împăratului să răscoale popoarale. Adausă și aceea amerințare, că care nu să va răscolă, acela să va spînzura de poarta curții sale, sau i să va face furci înaintea căsii, și pe acele să va spînzura, omorîndu-i-să muierea și pruncii și luîndu-i-să toată averea.

Însă cu toate acestea, togma și din satul său Albac, scularea deobște nu s-au putut efeptui, pentru că oamenii cei de cinste și preoții¹²⁹, nu să puteau nici decît împăca cu spusăle Horii, că din rod să cunoaște pomul, și din faptele răscolăților mulți și din cei mai proști prevedeau trista urmare a aceia răscolări [...]; o mulțime mare adăogîndu-i-să și de aici la tabăra sa, cu toții aceștia să trasă pe rîu (Arieș), în jos, cătră

Bistra și de aci apoi să să împrăștie prin satele din munți (ce sînt întră Arieș și Ampoi), pînă la Turda și pînă la Bălgrad, nădăjduind că Cloșca cu ai săi va răscula cealaltă parte de românime pînă în Murăș și în varmeghia Hunedoarei cu Hațagul, și să vor împreuna laolaltă la Bălgrad, ca apoi aci, cu unite puteri, și cum zicea el sprijiniți și de miliția împărătească, să încurgă peste toată provincia, stîrbind pe maghiari sau subjugîndu-i.

Cînd a sosit Horea în Bistra, acum avangarda lui dedese poruncile celea de răscurare la poporul din Bistra, și pe preotul locului, Balea Gheorghe, și pre judele satului cu jurații ca pe suspiciozi, că țîn cu domnii, iară întru adevăr numai ca să-i poată jefui, că era toți gazde mari — îi băgasă într-o casă, voind a aprinde casa pre ei și a-i arde de vii.

Prizonierii, întălegînd ce li se gătește, au apelat cauza sa la tribunalul și persoana Horii, carele pentru aceasta, în iubirea sa de dreptate, încredere a lor, porunci de loc ca pe toți să-i sloboadă cu cuvînt „ca el și nația românească au lipsă de nește oameni întălepti și de cinste precum să zic a fi arestați“.

Aici în Bistra, ca și în mai multe alte locuri — lucru de mirare — cea mai dintîie grije a Horii, fu ca să facă dispozițiuni pentru primirea miliției împărătești și din nou a dat poruncă, ca să se aduse iliș (un tribut) cum zic pe acolo, pe sama cătanelor împărătești, care aveau — după zisa lui — să le vină întru ajutor sau pentru că el așa a fost convins, sau că doară cu aceasta a vrut numai să orbească, și să înșele pe oameni. Și mai puindu-și adunatele gloate la rînd, le dede oare cîțiva căpitani și din bistreni.

Însă cu toate acestea, într-un fir de păr — precum să zicea — a stat de nu-și află Horea mormîntul și moartea în Bistra.

Un fecior a unui bistrean, anume „Marc Urs“ (a cui tată a fost închis cu ceilalți jurați în casă, și osîndiți să fie arși de vii, prin avangarda Horii), plin de foc și de curaj de răzbunare pentru tatăl său (precum însuși și alți mai mulți bistreni mi-au povestit), își pusă de gînd cît va veni Horea în sat, să-l puște, și să-l omoară (că fiind gornic de pădure la cămară, era prevăzut cu pușcă bună).

Spre acesta sfîrșit își aleasă la o frăție a sa o casă togma în acea uliță a satului, pe care, venind Horea în Bistra, negreșit avea a trece. Aici el cu pușca sa gătită bine spre acel sfîrșit venind, cu soții de a lui, bea vin, așteptînd venirea Horii; da nimărui descoperind planul său, odată să aude „iată vine Horea“, toți ies afară să-l vază bine pe acel renumit dezrobitor a națiunei, numai Marc Urs și cu o frăție a sa, ședea în casă, cu cuvînt că îl vor vedea pe fereastra ce era cătră ulița aceea, pe unde avea a trece aproape. Apropiindu-să Horea pe acoloa — pe care de pre îmbrăcăminte îl cunoașteau toți că el e cel ce va să povățuească și să scoată poporul din robie — cît să apropie Horea în linia și prejma ferestei —, Marc Urs își și întinsă pușca cătră fereastră, încordă cocoșul, și ia pe Horea în sămn, care frăția lui fără veste văzînd, spre încunjurarea primejdiei a tot satul — cum a zis el — de loc în acela moment, cînd era să deschete cocoșul puștii, a înturnat cu un canceu ce-i era a mînă plin de vin, pe hașca puștii, și udîndu-să pulberea în hașcă, pușca nu s-au slobozit.

Așa să mîntui de adevărata moarte Horea, cel ce, după aceea, a mîntuit de groaznica perire pe tatăl ucigătorului său, cel neștiut, care și mie această întîmplare mi-a povestit.

Spunea aceia care au vorbit și au văzut, și au petrecut pe lângă, și cu Horea, că el nu arăta nici o voie bună, da glasul vorbirei lui era plăcut și bine răsunător și cu atîta putere convingătoare, cît lesne amăgea inimile ascultătorilor; în propusele sale statornic, nu lesne plecat spre asprime, da deregătoarele publice și aristocrației maghiare vrăjmaș neîmpăcat, puțin mîncă și puțin dormea, iară beutura bețivă numai o gusta, cu ce să va hrăni armia și gloatele sale încă puțin să socotea, atîta era porunca, să să gate merinde de 3 zile. Poate că știa și nădăjduia că pe unde vor merge, vor căpăta, da să înșela, și de aci venea că, apoi, lip-sindu-le celea de trăbuintă, gloatele lui, — pe care el au nu le știa, au nu vrea, au doară nici putea a le ținea în friu și în rînd bun, — jefuia și pe românii cei avuți, și unde căpăta de mîncare și de beut, mîncău și beau de perit, zăcînd beți ca trunchii de jos, care le-au și grăbit perirea.

Din Bistra, făcînd dispozițiunile sale Horea, gloatele lui aveau a lua iară trei direpțiuni; o parte era avizată pe Arieș în jos, cătră Turda, și cătră Trascău, alta peste Mogoș, cătră Aiud și cătră Gălzi, a treia peste Roșia, Corna și Bucium, cătră Zlagna și pe Ampoi în jos cătră Șard și Ighiu, ca răscolînd satele acestea de munte, între Arieș și Murăș, pe Murăș în jos pină la Bălgrad, unde nădăjduia să să întilnească cu aripa dreaptă, ce o conducea Cloșca, în comitatul Hunedoarei¹⁴⁴, cătră Bălgrad, deodată toată partea aceasta a țării să o rădice și la Bălgrad, unindu-să cu Cloșca, de aici cu unite puteri să transcurgă toată provincia, nimicînd pretutîndena puterea cea tirană a domnilor pămîntești, și desrobînd toată națiunea sa.

Pornînd dară în acestea direpțiuni, cea mai mare parte a armiei Horii, ca o avantgardă, el mai tîrziu cu o parte vrea a urma lor peste Mogoș, cătră Ighiu, ca cu un corp de rezervă.

Planul acesta era măreț, însă nu era între dinșii nime care să-l fi știut cu combinațiune militară și strategică, cu energie și cu convenita punctualitate împlini și efeptua, și cine să știe ținea gloatele în friu lângă sine într-o distiplină bună și să să grijească de nutrementul gloatelor lui. Așa gloatele ce să trăsese spre Turda, în jos pe Arieș, zăbovindu-să prin sate, parte cu adunările popoarilor, care aveau a le răscula, parte pentru mîncare și beatură, și cu prădarea prin Iara etc. procedea foarte încet; cînd celea ce să dusesse pe celelalte două direpțiuni, cu Crișan Giurgiu în frunte, de mult sosisără pe la Țilna, Ighiu și Cricău, unde să face vinul cel bun și mult. Aici, începură a prăda curiile nobililor, a sparge pivnițele și a bea și a să îmbeta grozav, după obiceiul celor nedistiplinați, cînd iată să iviră la Ighiu puțini husari, spre apărarea locurilor de prădăciuni, la a căroră veste, gloatele bete să și adunară într-o mulțime înfricoșată, și afară de Ighiu, pe șes, îi încunjură mulțimea și îi luă în mijloc, nu ca să-i atace, că partea cea mai mare a gloatelor și furcurile celea de fier ce le servea de armătură, încă le uitasă beți pe la curiile și pivnițele ce le prădară, ci ca să-i întrebe doară au venit întru ajutorul lor?

Puținii husari, dintru-ntîie, s-au înfricoșat foarte de acea mare mulțime și căuta cu caii lor scăpare, însă aceasta li să văzu a fi mai primejdioasă, decît că vor rămîne în masă laolaltă într-un loc, fiind de toate părțile tot mai tare înconjurați.

Însă după ce să adunară gloatele aproape de dinșii, și văzură că-s mai toți dezarmați și tare beți, luară curaj a le demanda să să împrăștie, și să să ducă pe acasă. Aceștia auzînd acestea, ca oameni beți cu care nu te poți întălege, începură a sudui groaznic pe husari. Aceștia nici

acum atît curaj nu avură, ca cu puterea să-i împrăştie, că atîta mulţime era cît de ar fi fost trezi, cu mîinile goale încă-i putea trage pe toţi husarii aceia la pămînt jos, de pe cai.

Cînd fierbea acum cearta cu grosul între gloatele celea bete şi între husari, şi cei dintîie să îndemna unii pe alţii să să apuce de husari, din întîmplare să slobozi între gloate un carabin a unui husar şi de loc culcă şi răstornă odată pe doi dintre gloate.

Aceasta una puşcătură neaşteptată, atîta frică bagă în biete gloate, cît umbra care încătrău să fugă, însă o parte mare apăsîndu-i beţia, abia păseau din loc şi îndată să împiedica şi-şi da peste cap, care spaimă şi neputinţă folosînd-o husarii, o mulţime mare junghiară cu săbiile jos la pămînt, şi făcînd între dinşii o măcelărie grozavă, acum să sloboziră pe şes şi după cei ce să silea a scăpa cu fuga, şi mai putea fugi, pe care cum îi ajungea, cu carabinul sau cu pistolul, trîntîndu-l la pămînt şi prăsarînd şesul cu trupuri moarte. Mulţi scăpară totuşi îndărăpt, ducînd la Horea şi la ceilalţi trista veste despre nefericita lor întîmplare cu husarii împărăteşti.

Acestea mie, fostului nostru paroh din Zlagna, D. Gheorghie Anghel, care a văzut cu ochii întîmplarea, mi-a spus: care spunea că cînd alerga husarii, după oamenii Horii pe cîmp, numai ce vedea căzînd omul înaintea husarului pînă a nu-l ajunge, şi pînă a nu auzi sunetul, sau a vedea fumul pistolului, aşa lesne să nimiciră şi să împrăştiară gloatele acelea, ca niciodată să nu să mai adune.

Intr-aceea Horea, cu rezerva sa, abia sosisă pînă la Mogoş, cînd iată, din amîndouă părţile, şi de la Ighiu Crişan Giurgiu, şi de la Valea Bradului Cloşca cu gloatele lor, ce scăpaseră cu viaţă din catastroafele acelea, despre care mai sus am pomenit, care amar jelindu-să, că nenorocirea lor şi singeroasa tractare a miliţiei împărăteşti, arată că Horea cu ortacii săi au înşelat pe popor cu nădejdea de ajutor militar împărătesc, cînd din contră miliţia împărătească, togma spre nimicirea sculării Horii să vede a fi rînduită.

Pe lingă această dăbălătoare veste, îi adusără Horii şi alta încă şi mai groaznică, că adeca pe capul lui este pus un preţ mare de 300 galbeni, şi care îl vor da în mîna deregătoarelor, sau viu sau mort, va căpăta nobilitate.

Acestea triste veşti, ca fulgerul străbătînd pretutindenea, atîta frică împrăştia în toate părţile şi atîta descurajară nu numai pe cei răsculaţi, da şi pe Horea şi pe ortacii lui Cloşca şi Crişan Giurgiu, cît cei dintîie nici cu frica nu-i putea ţinea cu sine, ci care, unde-l ajungea vestea să întorcea acasă, şi alte comunităţi nu îndrăznea a să lipi de revoluţiunea Horii. Iară Horea simţînd că i-au scăzut acum popularitatea, şi crezămîntul, văzînd că toţi să împrăştie, care încătrău, şi-l părăsăsc, temîndu-să nu cineva pentru frică, sau pentru preţul pus pe capul lui, sau să-l omoară, sau să-l deie viu în mîinile vrămaşilor săi; începînd şi frîgul, apropiîndu-să iarna şi lipsindu-le şi mîncarea, nu era cu putinţă să ţie gloatele în loagăr, în cîmpul gol. Aşadară nu avu ce face altă, ci cu Cloşca şi cu Crişan, pe furiş, s-au întors înapoi şi s-au ascuns în munţi, nu a Albacului, cum zic unii, ci a Scărişoarei⁵, cu cuvînt ca în primăvara viitoare să înceapă traghedia sa din nou.

Miliţia acum pre tot locul gonea rămăşiţele revoluţiunei, şi era în călchiul răsculaţilor, care deplin acum după aceste catastrofe s-au împrăştiat şi aşezat pe la casele sale, de aceea revoluţiunea Horii n-au putut, nici n-au luat extensiune mai mare, decît numai într-o parte a conii-

tatului Zărandului, a Hunedoarei, dincoace de Murăș, a Albei de Jos și într-o parte mică a comitatului Turzii între munți cam pînă la Iara și la Ocolişuri, și togma de aci să vede că revoluțiunea Horii nu a fost și nu să poate numi răscolare comună, înainte pregătită, sau cu înțeleșul a toată națiunea românească începută, pentru că nu numai români-mea din toată țara nu s-au răscolat, dar și toată nobilimea au avut desul timp și loc la cea dintîie faimă a răscolării Horii a să retrace de prin țară pe la locuri mai secure, care dacă ar fi fost înainte înțeleasă, vorbită și sfătuită, la această revoluțiune toată româniimea, prea lesne putea — cînd în țară era pe timpul acela foarte puțină miliție — pe toată nobilimea din toată țara, într-o zi a o preocupa și stîrpi. Însă aceasta nu s-au întîmplat pentru că nu numai întregă națiunea română, mai nainte nimic n-au știut, ba și după ce au știut, parte n-au vrut să iaie¹²⁹ [...] . Și între munți și între colăcuiitorii Horii din Albac, la cei mai de frunte și avuți oameni îndemnul Horii, și apoi terorismul că să vor spinzura dinaintea casei toți aceia care nu să vor răscolă pe lîngă Horea, n-au avut mare succes, cu atîta mai virtos, cu cît mulți din preoți, cu îndrăznețele sale învățători, togma și cu primejdia vieții sale — ca cel din Cărpiniș și alții — să opunea tare acestei răscolări, și dojena pe popor la liniște și la pace, vestindu-le din contră că nu e — cum zicea Horea — cu voia împăratului această răscolare. Și așa nația românească, care trece prin foc și prin apă, și nu să sparie nici de o moarte groaznică, pentru ca să facă voia împăratului său, nu au crezut lesne Horii, de unde, de revoluțiunea Horii s-au lipit numai cei mai de jos a poporului, care nu avea nimica, și care înavuțirea sa o nădăjduiau din prăzile domnilor săi celor tirani, care le storsea toată măduha, și averea prin dațiile și robotele celea despotice și neomenoase.

Națiunea română, care pe lîngă toată apăsarea, totuși și pe timpurile acelea avea cîte un om frunțăș și cu înțelepciune, a avut și atunci acea înțelepciune să vază, că Horea, om neînvățat și din clasa românilor cea mai de jos, nu poate fi chemat, nu poate fi încredințat cu un lucru așa momentuos pentru toată națiunea română, precum e eliberarea de sub tiranul jug a iobăgiei [...] ci a libertatei sale greul op îl aștepta de la iubirea de dreptate, și de oameni, a marelui împărat Iosif al II-lea⁵⁹ pe carele toată națiunea îl știa, că cu toată majestatea puterii sale, să străduiește să facă batăr ușurare, dacă nu deplină eliberare de sub jugul cel tiran a neomenoșilor domni pămîntești. Și acesta cuget bun și legiuit al națiunei române, fu pentru maghiarii din Ardeal un înger păzitor și scăpă toată nobilimea din neîndoita perire. Ci să ne întoarcem la firul lăsat.

După ce dară Horea primi tristele înștiințări despre nenorocirea și răsipirea gloatelor sale, și despre prețul ce era pus pe capul lui, află a fi de lipsă, ca cu beluducii săi Cloșca și Crișan Giurgi înțelegîndu-să, să să deie în laturi, din calea primejdiei, da ca să nu descurajeze de tot, și să înstrăineze pe ai săi cu apriata părăsire și fugă, își adună toate căpeteniile sale să să sfătuiască, ce ar avea mai încolo a face? Conțiiliul lor belic hotări: că deoarece iarna îi de față și poporul nu are nici o proviziune de mîncare, să-l sloboadă pe acasă și ei, căpeteniile, încă să să ducă pe acasă, și să să tupileze și să să ascundă cum vor putea, pînă la primăvară, cînd ieșind din birloagele sale, iarăși să să împreune și apoi cu înoite puteri să înceapă din nou răscolarea asupra ungurilor [nobili]. În urma sfătuirii acesteia, dede dară poruncă, încă în acea sară, ca fieștecare să să ducă pînă la primăvara venitoare pe acasă, iară Horea

cu Cloșca și cu Giurgi, încă în noaptea aceea să întoarsă îndărăpt, Crișan Jurj rămasă la casa sa în Cărpiniș, iară Horea și Cloșca, silindu-să a nu să arăta în calea sa prin sate, ca să-și piardă urma, să întoarsă în Albac; și în munți și în desele păduri a vecinului sat Scărișoara numit, nu departe de Albac, așa loc secret își căutară de ascuns, cât de locul acela, afară de două frații a Horii din cele mai de aproape nici un suflet de om nu a știut.

Acestea frații a sale, cu singele, și cu alte mărețe apromisiuni ale Horii, legați de Horea, aveau datorie pe rînd, unul cite unul, în toată săptămîna a-l căuta odată, pe Horea în ascunsul cuib de scăpare în munți, a le aduce de mîncare, și veștile cele ce să auzea și să căpăta prin unii increzuți de ai lor, a i le împărtași.

Aici Horea, cu Cloșca șezînd, făurea în cugetul său felurite sfaturi, și mai cu samă după ce au întăles, că maghiarii în urma nefericitei campaniei sale, de totului neomeneste, fără nici o deschilinire, tractînd poporul românesc, este deobște în toată țara o întăritare mare, nu puțin s-au bucurat că togma prin așa neomenoase măsuri să pregătește poporul român, și să ațîță mai tare, spre a-i urma planurilor lui. Deci dară, s-a fost hotărit că îndată cît să va desprimăvăra, de loc să probeze o răscurare nouă, și de comun în toată țara, trimițînd pre emisarii săi în toate părțile; cu care groaznic sfat, poate că pentru aceea el ar fi putut mai lezne ieși la cale, cu cit nobilimea acum pe români, fără deschilinire, fost-au părtași o ba la revoluțiunea Horii? îi striga Hore, îi despoia, vătăma, ba și pe mulți omora, și acum român a fi înaintea maghiarilor, nu numai tot atîta era ca hoț, tilhar, hore și prădător, da și togma ca cu nește oameni de acest fel tracta cu românii, într-atîta, cît apăsarea, tiranul despotism și nedreptățirile, cu atîta mai tare și mai fără sfială să punea asupra românilor în lucrare, și să înmulțea asupra românilor, cu cît nici ale împăratului Iosif — pre carele maghiarii deobște îl ziceau de auctorele revoluțiunei horiane — spre apărarea românilor de iniuriile celea multe a maghiarilor, făcutele bune și omenoase rînduiei nu să băga nici într-o seamă.

Acestea stări împrejur, dară adusă pe Horea la acela cuget și aceea nădejde, că în primăvară va putea toată româניה — cea amar năpustuită și nedreptătită — răscură, spre a o scăpa din amara robie; ci Dumnezeu vru altmîntrelea.

Miliția care gonea rămășițele horiane numai decît pusă mîna pe Crișan Giurgi din Cărpiniș¹⁴⁵, care să așăzasă și să ascunsese acasă în Cărpiniș, străbătu pînă în Cimpeni, și întru aceea își bătea capul, ca să prindă viu și pe Horea cu Cloșca, ci fiindcă să auzea că Horea îi ascuns în munți, da unde, nu știa, și a-l căuta iarna prin zăpada cea afundă a munților era togma cu neputință, să făcură dispusăciuni ca împrejurul munților, de toate părțile, și de cătră țara ungurească să să închidă toate plaiurile, pe unde să socotea că ar putea scăpa Horea, că maghiarii dorea o izbîndă înfricoșată, asupra tuturor românilor — precum mai jos să va spune — iară mai virtos asupra Horii; și plaiurile de cătră Ungaria, cu atîta mai strașnic au lăsat a să păzi, cu cît mai tare să temea, că dacă va scăpa Horea cătră Viena, acolo va dobîndi și el, și toată româניה, amnestie și scutință; că precum mai sus au zis — toți maghiarii erau întru acela greșit vinău, că Horea întru rădicarea revoluțiunei, ar fi fost sprijinit sau îndemnat de împăratul.

Frățiile celea două încrezute a Horii, care numai singure știa locul ascunderii lui, la care, ca să nu să poată găsi urma, nici pe zăpadă, într-o mare distanție, trebuiau să să ducă pe mijlocul unei văii sau pârău, prin apă și apoi departe în țărmurile vălii celeia, să începea urmele printr-o desime de pădure, prin care era numai o pîrtie (călicea sau urmă), care ducea la bordeul Horii, — pe rînd în toată săptămîna îi ducea și de mîncare sa și veștile „că ce să vorbesc, gătesc, și fac, ca pe el să-l capete a mînă?” că aceștia pe rînd să schimba, și în toată săptămîna, cînd unul ducea Horii de mîncare, cealălalt să ducea la Cîmpeni, și sub pretextul de tîrguire, pe amăruntul culegea toate veștile, vorbirile și amenințările ce să făceau asupra Horii, și apoi le ducea și le împărțea toate cu Horea.

Aceștia înțelegînd dară și mai bine aici la Cîmpeni, „că așa dispușaciuni s-au fost făcut și în tot jurul munților, un așa cordon s-au tras, cît, — după cum să vorbea — Horea numai așa ar putea scăpa dacă ar avea aripi să zboare, și că pe capul Horii este pusă o sumă mare de bani — 300, sau cum spuneau alții 600 de galbeni — și să fîgăduiește nobilitate celor ce-l vor trăda în minile dreptății viu sau mort”. După ce aceste toate, după fidelele relațiuni, mie prin aceia făcute, care au fost partizanii Horii, și ca căpitani lui, au știut mai de aproape toate întîmplările, le-am scris. Analog acestora aflu din nește documente autentice, mie mai tîrziu venite a mînă, că prin prea înaltul bilet din 15 november 1784, s-au stabilit pe capul Horii, întru remunerațiunea aceluia care l-ar aduce de față (*für dessen Einbringung*)¹⁴⁶ 300 de ducați.

Iară prin prea înalta rînduială din 14 ianuarie 1785 aflu că majestatea sa aflînd că prinderea Horii și a Cloșcii s-au efeptuat prin 7 proști (*Bauern*)¹⁴⁷ acestora întru remunerațiune nu numai le-au aplacidat 600 de ducați (*ex Camerali*) da ca să dobîndească și altă facere de bine mare, care să tracă și la următoarele lor frății, i-au eliberat și au voit a se declara de proști liberi (*Frei Bauern*)¹⁴⁸ și în privința aceasta de toate obligațiunile (*von allen Obrigkeitlichen Schuldigkeiten*)¹⁴⁹ ab aerario redimați (*reliurt worden*). Pe lingă aceasta și lui Antoniu Meltzer, atunci obequitatore regesc silvanale în Abrud i s-au dăruiat o remunerațiune de 100 ducați.

Eu pe Antoniu Meltzer în junimea mea insumi în persoană încă l-am cunoscut, da acum era șpan cameralicesc sau fișcușesc în Abrud, și după cum imi aduc aminte din spusele tatălui și a unchiului meu, Meltzer Antoniu acesta au căpătat remunerațiunea aceasta mai numai în zadar și în cinste, că el întru prinderea Horii și a Cloșcii, alt merit nu au făcut și n-au avut decît acela; că comandatele miliției, care s-au fost trimis spre căutarea și prinderea Horii, vicecolonelul Paul Kray, au fost în quartir la Antoniu Meltzer. Și oamenii care au trădat și vîndut pe Horea, venind la vicecolonelul să spuie unde se afla și cum s-ar putea prinde Horea? acesta, — vicecolonelul, — neștiind limba românească, vicecolonelul au fost silit să se înțeleagă cu românii aceștia prin Antoniu Meltzer, care limba românească, — trăind mulți ani între români — o știa bine. Așa vicecolonelul pomenit, pentru această puțină osteneală, și fiind în quartir și la el, în *Bericht*-ul său făcut din Abrud la 31 december 1784 în privința prinderii lui Hora și Cloșca.

P. S. adecă Post Scripta, despre numitul Antoniu Meltzer referază în următoarele cuvinte: „der hiesige K. K. Waldbereuter Namens Anton Meltzer, hat mir bei Herbeischaffung und Belehrung dieser vertrauten Inwohner gute Dienste geleistet”¹⁵⁰ și pentru aceasta el au căpă-

tat o remunerațiune de 100 de ducăți!!! nefăcînd alta decît că au referat vicecolonelului nemțește aceea ce au spus oamenii aceia românește. Iară celora ce-l vor ști că unde e, și nu-l vor arăta, ci îl vor ascunde și tăcea să amerița furci și roată, cu o moarte groaznică, s-au spăimîntat foarte, și temîndu-să că la primăvară, după topirea zăpezii din munți — după cum era vorba — pe Horea, ca pe o fiară sălbatică, vîindu-l și căutîndu-l prin păduri, îl vor căpăta, și să va descoperi că ei au știut de din-sul și nu l-au arătat, și așa și ei împreună cu Horea vor avea de aperi cu o moarte groaznică, s-au înțeles ce să facă? Sfatul lor dară era ca acestea faime toate întie să le descopere Horii, și să-l îndemne, ca dacă îi va fi cu potîntă să să silească a să retrace din munții aceia, și a-și căuta scăparea sa în alte părți, și dacă aceasta sau s-ar vedea a-i fi cu neputință, sau nu ar voi Horea a face, ei înșiși să-l descopere miliției din Cîmpeni, și să i-l deie în mină.

Ducîndu-să dară noaptea, după obiceiul la Horea, ei spusără toate acestea triste faime; ci el nu-și pierdu curajul, ci să vedea cu bărbăție a contemna toate și zisă frățiilor sale: „Nemic să nu vă temeți, și și pe alții să-i îmbărbătați să nu să teamă: că numai să vină primăvara, cu un cuvînt al meu voi împrăștia eu toate cordonurile, și ieșind în țară, voi arăta eu, că la tot românul voi ști da, nu numai bani mai mulți decît au pus ungerii pe capul meu, da și libertate și nobilitate, mai deobște și mai frumoasă, decît e aceea ce o făgăduiesc ei de preț capului meu, ca să amăgească pe cei ce vor fi nebuni a le crede. Voi fiți numai credincioși și vă țineți de jurămîntul dat mie, că singură statornicia voastră în data credință, și pe mine și pe toată românia o poate mîntui“, că Horea legasă pe lîngă mari alte făgăduințe și cu jurămînt pe acelea două frății a sale că nu-l vor trăda și arăta.

Însă nu să știe frica sau lăcomia prețului, ce era pus pe capul Horii, și făgăduit celora ce-l vor trăda, sau ambele acestea motive (în contra căroră securitate și apărare, nici zidurile cele puternice ale cetăților celor neînvinse, nici celea mai sfinte a singelui legături, nu pot dărui oamenilor) biruiră și cumpăniră în animele a celor necredincioase frății, mai mult decît însăși legătura singelui și a frăținătății, și decît toate apromisiunile făcute lor de Horea, că ei întorcîndu-să acasă și înțelegîndu-să și cu puțin alții din cele mai aproape și mai credincioase a sale rudenii, să hotărîră pe frăținele său Horea să-l prede și să-l vînză.

Așa mergînd pe furiș doi înși, Mateș Nuțu și Trif Ștefan, la Abrud, să arătă înaintea comandamentului miliției și spusă, că dacă va trimite puțină miliție cu dinșii, ei și cu alte frății a lor îl vor da pe Horea în mîni pe lîngă făgăduitul preț.

Intr-un trist, da învederat document, că între oameni nu sînt așa tari, așa sfinte legăturile, pe care lăcomia — răul acesta ce a pustiit cetăți tari, și popoară întregi mari — să nu îndrăznească a le sparge și a le călca în picioare!

După făcutul sfat, miliția avea a porni din Cîmpeni, cu ductorul lor, o frăție a Horii — seara, așa ca toată noaptea mergînd, dimineața să să afle sub poalele acelu munte unde era Horea ascuns în coliba sa, și unde aștepta și cealaltă frăție proditoare după miliție să o conducă asupra Horii, care deși nu era bine înarmat, totuși petrecea fără grijă și secur.

Dimineața, în altă zi, să afla miliția cu conducătorii aproape de coliba Horii, pe care așa comîndîndu-o, ca pe de toate părțile să o înconjure și așa ca într-on cerc să o iaie împrejur, și să să apropie de ea,

toate dispunându-să așa ca Horea să nu să poată pricepe, sau să nu poată ceva observa. Conducătorii și proditorii Horii să dusără înainte la Horea, și făcându-să că i-au mai adus de mâncare și veste, să făcură foarte în-tristați și îi spusără că miliția au pornit cătră Albac să-l caute, și că au și ajuns în Albac, de aceea au venit să-i spună, să să ferească de cumva s-ar întâmpla să-l caute miliția și pe aici.

Nici nu săvîrșiră bine cuvintele, cînd iată că năvăliră militarii cu puștile încordate, și baionetele întinse cătră coliba unde era Horea vorbind cu frățiile sale, și-l poftiră să să deie. Horea, văzînd mulțimea și puterea, da pricepînd acum și vînzarea frățiilor sale, cu acestea cuvinte: „voi mi-ați mîncat capul și m-ați vîndut Judo fără de lege; prețul meu va fi perirea voastră, și în chip de blăstăm asupra fiilor voștri“, își lăpădă însuși armele și să dede și el și Cloșca robi miliției; rugîndu-să numai ca: a) să nu-i bată și batjocorească; b) să nu-i deie în mîna ungarilor; c) să-i ducă oblu la Bălgrad înainte comandantului⁰¹.

Așa încărcăți cu fiare și legați cu mîinile în spate, îi dusără la Cîmpeni, și în acea noapte legîndu-i de un car astupat, porniră cu ei cătră Abrud la Bălgrad.

Aici ținîndu-i feldherul sau judecată marțială cancelarul aulic de atunci graful Eszterházi în 12 noemvrie 1784 face cunoscut guvernatoarei Transilvaniei B. Brukenthal, că Majestatea sa s-ar fi îndurat a determina *entschliessen*) ca spre stingerea (*Dempfung*) tulburărilor horiane în comitatul Hunedoarei, cu toată energia (*mit allem Nachdruck*) să procedeze, și cu prinșii căpeteniei a turburării (*Aufwieglern*) să tracteze după legile marțiale (*standrechtmässig verfahren werden sollen*).

Însă omenosul și bunul monarh⁵⁹, numai decît după aceea, în 28 november 1784, în instrucțiunea dată regescului comisar, în obiectul revoluțiunii aceștia trimis în Ardeal, grafului Jankovich, au comis, ca de astă dată (*dermalen*) numai ca liniștea publică în țară să se restaureze, o așa generală amnestie să se promulgeze, de la care nime să nu fie eschis.

Ba prin preainalta poruncă din 20 noemvrie 1784 și aceea încă au fost dispus, că procedura după legile marțiale cu vinovații să se sisteze *das standrechtmässige Verfahren solle wieder eingestelt*) și prinsonerii să se trimită la Deva, ca aici înaintea comisiei regesti, pentru treaba aceasta rînduită, să le fie și ascultarea sau examinarea (*verhören zu lassen*).

Ci prin dispozițiunile acestea două mai de pre urmă, înfocata și întăritata și de răzbunare poftitoarea nobilime maghiară (din toate puterile ei reclamînd și zicînd că aceste dispozițiuni sînt numai tehnele împăratului de a face pe căpeteniile revoluțiunii scăpați) și mai tare se întărita, și se întărea în aceia nedreaptă a lor suspițiune, că cum Horea ar fi fost de împăratul imputernicit să șteargă de pe fața pămîntului nobilimea maghiară — ceea — cum credea ei — împăratului din inimă urită și execrată. Omenosul împărat, ca și Pilat în cauza lui Hs., văzînd că mai mare gîlceavă se face și ca să nu deie prilej nici la umbră de suspițiuni nedrepte, cu care îndeobște el încărcă toată nobilimea maghiară, nu numai cea din Transilvania, da și cea din Ungaria, căutînd și la stările împrejur de atunci a monarhiei, cele politice și delicate din afară, fu silit spre mulcomirea neodihnei și a turburărilor din țară a lăsa, ca însuși regiasca comisiune de la Deva să se ducă la Belgrad (unde Horea și Cloșca și Crișan Giorgie — antesignani revoluțiunii — se ținea prinși

și sub mare pază) și aici în loc să-i asculte, investigiască, și să-i sentențieze și execveze — cum apoi s-au și întâmplat.

Însă totdeodată, din investigațiunea regescului comisar grafului Iancovich, înțelegînd împăratul și aceea, că principala cauză a răscoalei au fost tirania, cruda și neomenoasa tractare a nobilimei maghiare cu iobăgimea, n-au lipsit prin biletul său din 13 decembrie 1784 regescului comisar grafului Iancovich, a-i comite, ca acolo să o aducă pe nobilime, ca cu iobăgii săi să tracteze mai human. Organele deregătoriei politice, cu o mulțime de maghiari și nobilime maghiară, ce parte scăpase în cetate dinaintea răsculaților, parte acuma să adunasă la ștena Horii, din toată țara, să-i vadă dorita perire, sta cu toate puterile, ca cu chinuri să stoarcă din gura Horii, că din a cui îndemn a făcut răscularea, și ce plan a avut? nădăjduind că el va spune, că de la Curtea împărătească a fost spre aceea facultat.

Horea și Cloșca, prin sentința în 26 februarie anul 1785 asupra capetelor lor făcută, fură condamnați la moarte prin roată, Horea avea a privi și a căuta cu ochii săi la sfărîmarea cea groaznică a trupului ortacului său, Cloșca, prin roată, ca închipuirea ce va face în inima lui spectaculul acest înfiorător, să-i fie de o îndoită moarte tirăniă. Sentința li să ceti, care din cuvînt în cuvînt așa a sunat:

Sententia^{Ps}

In criminali processu contra Hora alias Nikula Ursz dictum ex Nagy Aranyas oriundum, in Magno Transylvaniae Principatu, annorum circiter 54. Non unitum, uxorum ex Fiscalis Domini Zalathnensis iobagionem. Nec non contra Kloska Iuon ex Kerpenyes, pariter in Magno Transylvaniae Principatu annorum circiter 30 non-unitum, uxorum, ex ejus antelati Fiscalis Domini iobagionem; Excelso Caesareo Regio ad inquisitionem disturbiorum populique legalem inivationem Clementissime Ordinata Aulica Commissio in conformitate Altissime Ordinationis pro justo declaravit:

Quod Hora alias Nikula Ursz dictus, cum ille non obstante eo, quod omnis illa gravissima quae illi communiter imputantur et de quibus juratis omnique exceptione majoribus testibus convictus est, constanter negaret, et quidem in hocce Magno Transylvaniae Principatu, circa exitum anni proxime praeteriti 1784-i, vel maxime in commitatibus Hunyad, Zaránd et Albensi exorta disturbia contexuerit, congregatorum a se tumultuantium in fronte se collocaverit, illisque minores ductores seu proprios consultores constituerit et partim per se, partim per suos fidos sibi adhaerentes, in mandatis dederit, ut ex una quaque rusticana iobagionali domo unus armatus se illi adjungat eumque sequatur, ac taliter unitis viribus cunctos in Magno hoc Principatu Transylvaniae existentes magnates, nobiles, civilis item et inferioris conditionis Hungaros exstirpandos, eorum bona expilanda, aedificia cum omnibus facultatibus, vel penitus in cineres redigenda, vel totaliter depopulanda, tali modo tandem pro iobagionibus Nationis Valachicae, minorem contributionum praestationem exstorquendam.

Ad securius sceleratum temerariumque hunc finem assequendum nefarius hic Hora, scelestissima media ut eorum est adhibuit, si quidem ille sibi homagium fidelitatis, a multis hominibus deponi, taliterque principalem celsitudinem sibi vindicare, pro aeci declaratione populum adducere et dementare praesumpsit, assicurando se se ab Altissimo Throno

adexequendum suum propositum litterariis documentis provisum, vigore quorum ab illo patefactae ordinationes, in effectum deduci oportere, quin imo, ut nequissimum suum scopum etiam Sanctissimae Religionis signo palliaret, plenamque populi in se confidentiam attraheret, illis crucem aureatam monstravit^R, adjectis minis unumquemque se sequi, aut sibi morigerari recusantem, ante suae ipsius domus portam, palo affigendum, domum vero in cineres redigendam fore.

Cum ergo negarius hicce Dementator talimodo populum in plenam rabiem, seditionemque adduxisset, uberius illis declarare praesumpsit, ut apropolisatibus Caesaro Regiis Copiis, se in suo proposito turbare querentibus campanis impetus siquum detur, quo vicinae communitates audito statim se fortiter defenderent, nulli militi in pagum aliquam irruptionem facere sinerent, consequenter, nec principi, nec Dominis terrestribus censum aliquem praestarent.

Quemadmodum ergo audaci hac impugnatione, et commissa extirpatione cunctorum Hungarorum per plebem immanes crudelitates, ut toti Principatui notum est, perpetratae sunt, uberius tamen sceleratus iste antesignanus Hora piratis fide dignis testibus convictus est, in confiniis Verespatak mandatis commisisse, quatenus orificia (ingressus) ejatum fodinam, in quas se nobiles aliique cives Hungari cum suis facultatibus se se grassanti crudelitati subtracturi recepissent, foeno, stramineque obducerent, ea succiderent, taliterque eos aut eas deserere aut miserrime suffocari cogerentur. (sic).

Kloska Juon pariter, qui non minus omnia patrata scelera, constanter negat, pernegat, fide dignis juratisque testibus tamen convictis est, quod omnium in hujus Principatus Comitatibus Hunyad, Zarand, et Albensi per Hora excitatorum tumultum complex fuerit, fineque horum eundem secundum passionem cointeresati tumultuantes pariter antesignani Krisian Zsurzs secum una et cum Hora conventicula celebrasse, communi assensu conclusas expilationes depopulationes, nominatim in Topanfalfa, Lupsa, Offenbaya, Muska, Mogos, Krako, Verespatak, Abrudbanya et pluribus in locis in effectum deduxisse, praeterea promulgatione mandati, minorumque ab Hora dictarum; Plebem ductum ejus sequi nolentem Palo affidendam, domorumque combustione puniendam, nec non substernendo tumultuanti Plebi minores ductores, parimodo omnium per contitatum turpiterque delusam plebem patratarum crudelium interfectionum, combustionum expilationum, immanium desolationum ut capit, factionisque authorem reum se se reddidisse, praesertim tunc, cum Lupsensem non-unitum Loci Parohum Petru Iank, vi eo coegit, ut ille sacrosanctum moribundorum viaticum e loci Parohia levare. Illud cum impia et latrocinante hominum face, usque Krako deportare debuerit, quod ille absque dubio in executionem suarum immanium crudelitatum, detestabilemque populi dementationem sacrilego modo deonestavit et profanavit.

Principaliter ergo ipse Hora et Kloska Juon ceu praesumptosi nefarii turbatores publicae tranquillitatis, securitatisque concitatores, seductores, primarii ductores, ad turpissimas neces, horrendas excussiones, violentasque expilationes incitatores, et propter per se ipsos, et per plebem perpetrata scelera, et maleficia sibi poenam capitis adsciverunt.

Hi ergo duo Hora alias Nikula Ursz et Kloska Juon ob patrata ista flagratia, quibus se non modo negarios Latrones, sed etiam publicae pacis et tranquillitatis turbatores declararunt, in conformitate Theresianae criminalis Constitutiones art. 62° de seditionibus et tumultibus; nec non

90° de latrociniis, ad solitum suplicii locum deducantur ibidem illis et quidem imprimis Kloska Iuon, dein Hora alias Nikula Ursz dicto, membra per totum corpus rota a peditus incipiendo confringentur, taliterque de vita ad mortem promoveantur, corpora dein eorum in quattuor partes dissecenter, capita et corporis partes, secus vias publicas in illis Patriae locis, in quibus vel maxime suam exercuerunt crudelitatem, rotis contexteuntur, corda vero et intestina huiati suplicii loco inhumantur.

Et hoc quidem illis in poenam promeritam aliis vero eis similibus in exemplum et abominationem iusto et aequo pronunciatum est. Carolinae die 26-a Februarii Anni 1785.

Comes Antonius Iankovits m. p. L. S.

Scoțându-i dară afară la locul perirei, întie fu înaintea ochilor Horii, Cloșca de la picioare pînă la grumazi, pe rînd și cu scurte intervaluri, zdrobit. Horea, ca antesignan, avea de a privi înfricoșatul sfîrșit și crudela moarte și struncinarea trupului ortacului său, a Cloșchii, ca așa pedeapsa să-i fie îndoită prin vederea aceluia înfricoșat și crudel sfîrșit a Cloșchii, care preste puține minute avea el a suferi. După aceea fu Horea întins pe nemilostiva roată și amploiații maghiari cu nobilimea, care greu vinău avea că împăratul l-ar fi imputernicit spre stărpirea nobilimei, încărcîndu-l cu groaznice sudălmi, îl silea să spună cine l-a îndemnat? Însă el adînc tăcînd, îi dederă întia tăiere cu roată și fluierile picioarelor i să înfrînsără așa, cît îi ieșiră din carne oasăle. Acum maghiarii, din nou silindu-l cu batjocuri să arate, pe cei ce l-au îndemnat sau l-au imputernicit spre aceea sîngeroasă răscurare, și vrînd ceva a grăi, după porunca comandantului execuțiunei, care fiind om cu inimă omenoasă, din milă voi a nu chinui mult timp pe un om nefericit sau că doară mai nainte așa i s-au fost demandat, îi dederă a doua lovitură peste piept, și cu aceasta, buticîndu-i ca un izvor sîngele pe gură și pe nări, își dădu sufletul la 28 februarie 1785. Trupul lui și a Cloșchii, după varvarul obicei de atunci, să taie în patru părți și să trimisă în patru părți a țării, purtîndu-le în corfe pe cai, din sat în sat, și espunîndu-le spre vedere, întru înfricoșarea și batjocura românilor, cărora, cînd le arătau, zice: „iată împăratul vostru“.

Amploianții și nobilimea maghiară fu foarte întăritată asupra comandantului militar din Bălgrad, care așa curînd și togma cînd era să vorbească și — după cum credeau ei — să arate pe îndemnătorul lui la revoluție, făcu capăt vieții lui Horea, și nu-l zdrobi pe rînd. Și cu aceasta și mai tare să întărisă în vinăul său cel nedrept, că împăratul l-ar fi facultat pe Horea la stîrpirea aristocrației, cu atîta mai virtos, că bunul împărat, ca să nu să facă în țară mai multe tulburări cu persecuțiunea horianilor și pretinderea pagubelor, au dat o amnestie așa ghenerală, cît nimărui nu era iertat a pretinde de la acela răpita sa avere, la care o afla, care rînduială, deși să vedea pentru mulți singurateci ce pățisă pagubă nedreaptă, ca să nu-și pretindă al său îndărăpt. Totuși, pentru susținerea păcii și liniștei cei deobște și încunjurarea multor nedreptățiri și iniurii ce să puteau naște prin aceia, au fost de totului bună și înțăleaptă.

Acest sfîrșit grabnic și jalnic luă dară și revoluțiunea și auctorul ei Horea și campania Horii, care abia dură două luni, și fu începută fără nici o mai nainte socoteală, fără nici un scop adevărat național pornit¹²⁹, spre eliberarea românilor de sub tiranul jug a maghiarilor, fără nici un

plan mai înainte înțelepțește socotit și bine rumegat, ba ce-i mai mult, fără nici o mai înainte cointelegere, nu zic cu întreaga națiune, da batăr a românilor din munții Cimpenilor, în care fu mai mult Horea tras de gloată, decît gloata de Horea, și care fu încă cu mai puțină sănătoasă judecată organizată, fără capi și duci cu talent, cunoscători de vreo tactică de război, fără autoritate de a ținea gloatele acelea — a căroră plată și dor, era numai răpirea și răzbuarea — în friu și în rînd bun, și care nu era nici mai buni nici mai înțelepți decît era aceia pe care ei îi conducea¹⁵¹. Acest sfîrșit jalnic, zic, și grabnic luă, și să fie fost și al treilea duce a revoluțiunei Crișan Giurgi tăiat cu roata, precum spune Cozma Pál⁵, din sentința mai sus descrisă, togma nu să vede. Rămîne dară adevărat ce mi-au povestit mie bătrîni despre perirea lui, că înainte de a să face judecata asupra Horii și a Cloșchii, Crișan Giurgi s-au spînzurat însuși pe sine în temnița cu curelele de la opinci, și așa au scăpat de roată.

Cînd aceste din tradițiunea acelora, care parte petrecusără și luase parte cu Horea, parte pătîmisă multe prin revoluțiunea Horii, le scriesem; îmi veni a mină o copie a relațiunei aceia, care comisarul regesc, graful Antoniu Jancovici au fost făcut-o în limba latină cătră împăratul Iosif II la 3-a martie 1785, adecă după exehivarea Horii și a Cloșchi. Care fiindcă varsă mare lumină spre cele de mine, din tradițiune scrise, am aflat cu cale, aici în limba latină — precum o am căpătat — din cuvînt în cuvînt a o descrie; care așa urmează:

„Duorum coriphaeorum Hora et Kloska executio 28-a nunc transacti mensis februarii, in corona plurium millium hominum peracta est. Krisan tertius coriphaeus, illata sibi in aresto violenta morte, praevertit iudicium. Etenim ligula experonibus extracta se suffocavit, eo ad accelerandam mortem adhibito adminiculo, ut lapidem ex muro erutum ligulae alligaverit, et eo usque rotaverit, donec sibi spiritum ademit, et ita adempto spiritu ad lapidem procubuerit ne ligula remisseret.

Hora et Kloska in negativis perseverarunt, sed praeter publicam notitiam, juratis testium cum iis confrontatorum fassionibus, ad excitandum ingens hoc malum ipsos fuisse authores, evenit. Krisan plura contra se confessus est. Adversus quos latas sententias homagiali in submissione de genu exhibeo. Quibus superatis, tumultus rusticorum in Transilvania excitatus et ad Hungariam propagatus, est sopitus; Plebs ad quietem composita obedit superioritati, ad eoque reducta tranquillitate, meritum tumultus plene terminatum.

Intuitu eorum, qui adhuc pauci in sylvis oberant, Altissimo Majestatis Vestrae Sacratissimae nomine et per statum militarem, et secularem et ecclesiasticum Plebi, et per hanc ipsis oberrantibus notum feci, ut citra omnem metum irrogandae cuispiam poenae, ad propria redeant; spero intra breve tempus hi quoque ad domos suas revertentur.

Id quoque et medio, status Militaris, et medio commitatensis jurisdictionis praeve jam publicum feci, ne subditi intercipientur, quia pacto hoc et domi existentes in metum incidunt, et domo absentes a redivo deterrentur.

Ut cum omni solertia, attentione, et circumspectione ex omnibus captivis, sed et ipsis coriphaeis, sollicitè indagatum fuerit, utrum aliquis ex extraneis, aut fors etiam ex Patriae filiis ad excitandum, et propagandum hunc tumultum concurrerit? Nullus tamen vel extraneus, vel domesticus influxum habuisse compertus est.“

Din această relațiune interesantă să vede dară că Crișan Giurgi nu s-au spînzurat, ci s-au sugrumat cu curaua din opincă, făcîndu-și un laț, și acela cu o piatră scoasă din păretele temniței, unde era închis, atîta sucindu-l pe lingă grumazi, pînă și-au luat sufletul, ce tot atîta înșămnează că s-au spînzurat; și încă înainte de a i să face și pronunța sentenția, pentru aceea au scăpat și de moartea pe roată, de nu și de aceea de a i se tăia trupul în patru, și a să trimitea să să expuie prin sate spre pildă și trist exemplu pentru aceia care ar mai îndrăzni a face răzmirițe ca și dinșii.

Nu va fi lucru neplăcut a ști cine au fost Horea, Cloșca și Crișan Giurgi?

Horea a fost născut în satul „Albac“ numit, din dominiul de sus fiscale al Zlagnei, sau mai bine al Cîmpenilor, din Comitatul Albei de jos, din familia Niculească.

Numele cel adevărat al Horii este Nicula Urs. „Horea“ este un nume al lui de batjocură [poreclă] sau de vițiu (*spizname*) după cum din seculi pînă astăzi au obicei românii a-și da nume despre ceva vițiu, care îl are persoana, precum a fost obicei și la romanii vechi, p. e. Marcus Tullius Cicero.

Horea, fiind om din firea sa vesel și voios, îi plăcea tare în soțietăți și în petreceri cu pretenii, muzica; și fluiera, și cînd lipsa acestea, a cînta însuși și a hori, și după obiceiul lui acesta, l-au numit alții pe el „Horea“, de la horit.

El a fost de statură de mijloc, da compact, și făcut bine, și tare în trup, la față cum spun — alberin, cu un păr frumos mare, ca din coaloarea castaneă să schimbă în cea negrie, adunat pe umărul stîng, și legat — după obiceiul cel vechi a muntenilor — într-un nod, sau (cum îi zicea mai demult) într-un moț, și de la moțul acesta, care să obișnuia, toți muntenii noștri încă și în pruncia mea a-l purta, să trage numirea cea de batjocură [poreclă] a românilor noștri din munți, de îi numesc „Moți sau Moțani, de unde apoi s-au zis și mosani sau munteni“.

Horea era de la natură înzăstrat cu o minte ageră, isteată și pătrunzătoare, iubitor de dreptate, și plecat spre pace; de aci, deși nu știa carte, el totuși ca procatăr¹⁵² (cum să numea) în forurile sătenești, și a șpaniei din Cîmpeni, apăra cauzele oamenilor, și purta cu gura — cum să zice „verbaliter“ — procese care să silea prin împăciuirea părților litigante, a le pune capăt. În traiul vieții, conținut și moral, cu năravuri bune și o purtare între oameni plăcută, și onorabilă, așa cît pentru însușirile sale cele bune, era înaintea poporului din munți în vază și în încrederea cea mai mare și în opiniunea cea mai favoritoare. De aci a urmat, că nu numai privații în cauzăle sale cele private îl adopta de apărător și patron proceselor lor, da și obștea toată a poporului întreg din munți, pre Horea îl socoti de cel mai vrednic și mai harnic, cui să-și încredă lucrul, și solia la împăratul, pentru câștigarea dreptății în comunele lor drepturi.

De unde să poate prea lesne crede că cele mai mari estese și immanități, ce în deliberat i s-au imputat, da el statornicește și în articolul morții le-au negat, nu după porunca și voia lui s-au făcut, ci mai mult sau din porunca Cloșchii și a lui Crișan Giurgi, și a altor căpitani a lui crudeli din Criș, precum s-au făcut cele patrate, în satele și orașele din comitatul Zărandului, unde Crișan Giurgi cu ai săi pustia și ucidea după plac, ce Horea n-au poruncit, nice n-au voit, ba au damnat¹⁵, sau din volnicia gloatelor celor nediștiplinate, pe care nime era în stare a

le opri de la prăzi și de la răzbunarea cea groaznică, da provocată prin tirăniile neomenoșilor lor domni pămîntești.

Cloșca Ion a fost din satul Cărpiniș de lângă Abrud, și a avut o natură contrarie cu a Horii; spun că a fost om mirșav la față, deși făcut bine și tare în trup, firea și launea lui era mai tot posomorită, plecată tare la certe, și la răzbunare; nu mult gîndind de omenie și de judecata oamenilor, cu o sumeție în trufie de om necălit și necult. Contemna nu numai pre alți oameni, da togma și pericolele vieții. El și cu Giurgi numai pentru natura acestora cea de fier și oarba îndrăznire și curaj, care să vedea a fi hotărît a sta față cu orișice pericol, s-au primit de Horea de ortaci și în a treia călătorie a lui la Viena și în nefericita și neprecalculata lui expedițiune și întreprindere asupra ungarilor¹⁵³.

Ci decît acesta mai crudel a fost Crișan Giurgi^{U5}, tot din același Cărpiniș — unde de tînăr să așezasă cu căsătoria și cu lăcuința — iară de naștere a fost din Criș, din Varmeghia Zărandului din satul „Tebea“ numit¹⁵⁴ unde avea frate și alte rudenii, de aceea s-au și numit Crișan Giurgi sau Gheorghie. Om voinic la față și la trup, cu putere multă în mîni și neobosit la lucru, însă și om cu capul a mină, fără frica lui Dumnezeu, necăutător de casa lui Dumnezeu și necinstitor de preoți și de mai marii săi, cu îndrăzneală oarbă să opunea auctorităților în contră.

Acesta a fost cel mai activ în revoluțiunea Horii, pe care în faptele lui celea crudele și neomenoasă, auctoritatea Horii nu era în stare a-l înfrîna; fără știrea și voia Horii și în comitatul Zărandului pe lung și pe lat, și în alte părți, a prădat cu gloatele de sub comanda lui, și a ucis după plac. El răpi și pe preotul din Cărpiniș Șuluț Teodor (care pe popor îl învăța să nu să însoțască cu Horea și cu tovarășii lui Cloșca și Crișan Giurgi) la moarte, legîndu-l de coada calului său, l-au dat cumplitelor gloate, ca să-l ucigă cu pietri, după cum mai sus mai pe larg s-au spus¹⁵⁵.

Acesta dară neașteptînd ca din mina Justiției să-și iaie pedeapsa sa pe roată, (de care doară era mai vrednic și decît Horea și decît Cloșca) își luă sîngur mai nainte viața în temniță prin spînzurare^{V5}.

Cu aceasta s-ar fi părut că toate s-ar fi așezat, însă maghiarii și nemilostivii domni pămîntești turba și ardea de setea unei groaznice răzbunări asupra tuturor românilor, mai cu seamă a celor din munți, care după cugetul maghiarilor, fără deschilinire — vinovat sau nevinovat — trebuia cu viața și cu averile să facă destul furiei pînă la cel mai mare grad întărităților unguni¹⁵³, care nici mai puțin, nici mai mult nu voia, fără stărpirea totală și uciderea tuturor românilor din Munții Abrudului, și a Cimpenilor, socotind că cu un tip de răzbunare așa crudelă asupra muntenilor, vor înfricoșa, și pe viitoriu vor putea mai lesne ținea în frîu și pe românii din planul provinciei¹⁵⁶.

Spre acesta scop infernale minteni după uciderea Horei și consoților lui, mai întîie să jeluiră, și să silea a împrăștia vești și prepusuri, că românii, după moartea Horii, pentru răzbunare, cu întîia primăvară ar voi a să scula deodată în toată țara, și într-o zi a preocupa toată nobilimea. Și această răsculare va să înceapă iară dintre munți, unde horianii latitează, și așteaptă numai după primăvară, și după un prilej bun, care altmîntrelea nu să va putea împedeca, fără cu stărpire sau batăr cu o înfricoșată dețimare a românilor munteni, care să fie în stare apoi a înfricoșa și a ținea în frîu și pe ceialalți români din șesurile provinciei — altmîntrelea — ziceau ei: — viața aristocrației și a domnilor pămîntești, nici pe o zi batăr nu poate fi în securitate de cătră hoții de

români — precum mai pe toată vorba îi poricea pe români, sub stea-
mătul sau pretextul acesta cerură mai întâi ca împăratul să înmulțească
miliția în Transilvania batăr cu încă 2 regimente. Însă, după ce prin
prea înalta hotărîre din 29-a noemvrie 1784, această a lor cerere de astă-
dată nu să putu împlini, totuși, prin neîncetatele lor reclamári, și crimi-
națiuni, cu care încărcă și pe regimu, veri-ne-veri, acolo adusără lucrul,
cît General-Comanda militară a țării să înduplecă a mai trimite și a mai
înmulți miliția cu săcui în Abrud, și prin satele de prin munți. La toată
casa încartirasără cîte 3—6 militari, mai cu seamă săcui, care, ca și la
1848—49, juca pe o mină cu nobilimea maghiară și însăta de sîngele ro-
mânului. După aceea iară, arătînd o frică mai mult fățarită decît adevă-
rată, și cu puternice cuvinte afirmînd: că maghiarii și domnii pămîntești
nu pot fi securi de cătră români altmîntrelea, fără dacă cu stărpirea
tuturor românilor din munți să va șterge de pe fața pămîntului [. . .]¹⁵⁶,
cu toată rămășița proaspetei revoluțiuni, și cu aceea se va da o lecțiune
puternică și grozavă la toți ceilalți români de prin țară, prin felurite
amenințări poftea, ca comendantele să deie cea strașnică poruncă, cît
într-o noapte în toate satele, militarii să-și omoare gazdele sale celea
românești, unde era încvartirați, și să se sloboadă asupra tuturor ucidere
și jefuire, hotărînd și zioa anumită pentru această crudă măcelărire, și
aceasta să făcea sub cea mai mare taină, și ascuns.

Comendantele, temîndu-să acum de altă turburare a maghiarilor
asupra reghimentului împărătesc, și de o răsculare asupra împăratului
Iosif, pe care nobilimea maghiară, fără de aceea îl ura din suflet, trimi-
țînd ștafetă la Viena, înștiință tirana poftă a domnilor pămîntești, și a
guberniului țării, ce consta tot din acei domni pămîntești; de unde veni
aspră poruncă, ca aceea tirană și nedreaptă măcelărie cu nici un preț
să nu să îngăduie.

Românii, la care fără deschilinire era cîte 3—6 militari încvartirați,
vedea că militarii lor își togmea cremenile la puștile sale, își ascuța să-
biile, unii încă pe tocilă, cu ajutorul gazdelor, care deși pentru dinșii
erau nește semne rele, și pline de vinău și de îngrijire, totuși nimic nu
știa ce pierire li să gătea sub mină asupra capului lor. Cătane de acestea
erau încvartirați și la tatăl meu, deși însuși încă pătimisă multe și multă
pagubă în averea sa de la revoluționeri, și scăpasă dinaintea lor, numai
cu viața și cu fuga; cînd iată odată, îl chiamă la sine un nobil maghiar
de la Abrud, *Cernanski Gabor* numit, pe carele și eu în pruncia mea l-am
cunoscut, carele în multe privințe fiind în lipsele sale de părinții mei
totdeauna ajutat, iubea foarte pe tatăl meu, și-l avea ca pe un frate ade-
vărat. Acesta știind de celea ce să gătea spre perirea românilor, spre
noaptea aceea, care era defiptă spre stărpirea și uciderea cea deobște
a românilor¹⁵⁶, îl foarte rugă ca de cătră seară, minteni cu toți pruncii
și muiera sa să vină și să doarmă în casa lui, zicîndu-i: „Pentru Dum-
nezău, nu mă sili să-ți spun pentru ce, ci numai îmi împlinește rugarea
că numai mîine îți pot spune; să nu spui la nime că apoi sum și eu
perit“.

Tatăl meu, nădăindu-să de ceva primejdie ce și lui s-ar amenința,
numai decît luînd pe muma mea și 4 prunci ce avea, pe furiș seara veni
în casa pretenului *Cernanski Gabor* și fu aici pînă în altă zi la ameazăi.

Da toată noaptea aceea de grijă și frica cea mare n-au putut dormi,
deși nu știa de ce-i frică anumit.

Noaptea aceea era să fie noaptea cea fatală și groaznică, care să
fipsesă spre răzbunarea cea sîngeroasă, cu stărpirea sau batăr dețima-

rea românilor din munți, dacă împărăția nu va opri aceea. Ci porunca încă în seara aceea, de vreme înainte sosind de la Viena, fără zăbavă să trimisă în taină și să dede miliției strajnic mandat ca nici o bănuială să nu să facă românilor, și cu aceasta să depărtă de-asupra capului lor, norul cel amerintător de perire.

Dimineața Cernanski Gabor descoperi tatălui meu taina și pericolul, precum mulți și dintre militari, care era de alt neam, spusă dimineața gazdelor sale ce le era gătit în noaptea aceea.

Așa nesfetindu-să nobilimei maghiare nedreapta și dorita singeroasă răzbunare, să întări cu atîta mai tare în aceea falsă a lor credință, că „împăratul Iosif a dat Horii volnicie spre uciderea și jefuirea nobilimei maghiare“, cu cit împăratul slobozi și o amnestie de plin și așa, cit nu era nimărui iertat a-și repeți nici lucrurile sale în acela tumult jefuite, acest nedrept vinău, și să pare că și în reprezentațiunea lor din anul 1784 în Vașarheiu cătră împăratul făcută, nu întunecos și o au arătat, și așa acum să fie putut nu numai asupra românilor — precum mai sus s-au zis — groaznic, da și asupra împăratului și-ar fi răzbunat. Însă deșart fiind mânia lor fără putere asupra împăratului, numai intru atîta și-o putut răzbuna, că mai tîrziu după moartea acestuia, Tablele celea cu numere de la case le-au ars toate și spre batjocura dinastiei și a națiunii ghermane austriace, budigăi — nădragi — sau cioarecii cei nemțăști, îi spînzura și îi rădica în țapă.

Însă ce nu și-au putut izbîndi asupra celui mai tare, să silea a-și izbîndi asupra celui mai slab, asupra românilor.

Mulți ani după revoluțiunea Horii nu era sigur românului a călători mai cu seamă noaptea prin orașe maghiare, iară ziua pretutindenea pe unde nu mai vedea nobil maghiar — care tot armat umbla — vreun român, fără nici o deschilinire, nu înceta cu groaznice sudălmî încercîndu-l, a striga ca după cioară: „Te Hora, tolvaj, Varju și Kutuyafajta — Ola“ — adecă: „tu Hore, tilharule, cioară și viță de cine român“¹⁵⁷ — intr-atîta, cit înțelegînd înțeleptul monarh Iosif de aceasta, și că prin strigarea de „Horea“ asupra românilor, aceștia groaznic să provoacă, și cu atîta mai tare să întărită și cei mai de omenie români [...], cu un împărătesc edict tare a oprit ca nimenea să nu îndrăznească românilor a le arunca revoluțiunea Horii, sau a-i porecli și huli cu nume de „Hore“.

Ca batjocura românilor să fie pătrunzătoare pînă la suflet, au iscodit ungerii și nește forme de monete, care pe Horea ca pe regele românilor îl reprezentează și în a căroră formă, batjocura românilor, ba și a împăratului, în simboale și intru înșcripțiunea a acelora monete să dovedește, a căroră mai multe sute de exemplare litografiate le-au împărștiat prin țară pe la maghiari.

Figura acelor trei monete sînt: a uneia mai mică, a alteia mai de mijloc și al treilea mai mare.

Cea mai mică, pe o față, în mijloc, arată o cujmă de piele de oaie, în forma unei coroane sau tiare papale făcută, cu cruce în virv, și cu o înșcripțiune împrejur „Nos pro Caesare“.

Pe altă față, iară în mijloc, reprezentează o inimă străpunsă, prin mijloc de-a stînga spre dreapta cu o spadă, și așezată între două cruci perpendiculariter, și cu trei brațe treptat tot mai lungi făcute, și cu înșcripțiunea împrejur „Hora Rex Daciae“, iară dedesupt, anul 1784 și sub o linie să vede numărul arabicesc 6 între două luni.

A doua formă a monetelor acestora pe o față arată în mijloc o cruce, iară triplicată, care să vede a fi fiptă pe un munte, sub brațul cel de

al treilea al crucei să vede scris „Hora“, și sub această scrisoare stau literile *R. D.* adeca „*Rex Daciae*“ și dedesupt stă anul 1784 cu inscripțiunea împrejur după ortografia maghiară „*Hora Be și Hogyinestye*“.

Iară pe cealaltă față, iarăși să vede o cruce triplicată, ce să odihnește pe o inimă singerătoare, care este iară cu o spadă prin mijloc de-a dreapta spre stînga, și din jos în sus, străpunsă, cu înșcripțiunea împrejur: „*Tzara Plîndse și Pletyestye*“^x₅.

A treia și cea mai mare formă numai cu una față a monetei, arată în mijloc iară o inimă singerătoare și străpunsă prin mijloc, de-a dreapta spre stînga cu o sabie lată maghiară, între două cruci triplicate și perpendiculariter așezate. Sub inimă să vād literile *R.* și *D.* ce înșămnează „*Rex Daciae*“ și dedesubt, la capătul crucii, de-asupra marginii cei late a monetei este scris *Hora*, și pe lata margine e înșămnat anul 1784.

Dedesupt e adumbrat satul Albac cu brazii de primprejurul lui. Precum toate acestea mai apriat să vor putea vedea din aici în original alăturata deliniațiunea lor, care eu căpătîndu-o am păstrat-o și aici la opul meu pentru *Historie* și adevărul lucrului spre eterna memorie, o am adaus.

Semnele și înșcripțiunile acestea de pe forma monetelor acestora, după cum acelea, maghiarii bătrînilor noștri le-au esplicat, peste tot atîta înșămnează că românii, deși proști și neculți — a căria simbol ar fi cujma cea de piele, cu știrea și îngăduința, și cu protecțiunea împăratului Iosif s-ar fi silit a stărpi pe maghiari⁵⁹, și a trage domnia Ardealului la sine, sub protectoratul Austriei și tiara sau cujma cea de piele cu crucea în vārv și cu înșcripțiunea „*Nos pro Caesare*“ ce să vede pe o față a monetei cei dintii, nici mai puțin nici mai mult nu ar înșămna decît acestea ce s-au zis. Iară a seleralalte semne, precum sînt crucile celea triplicate, care ar înșămna speranța cea tare și mare pusă de români în împăratul și în Horea — și inima cea înșingerată și străpunsă prin mijloc cu sabie maghiară gîrjobă, ar fi să fie simbole că toată nădejdea cea mare a românilor, togma pînă la inimă o ar fi străpuns și nimicît sabia maghiarilor și c.l., însă să ne întoarcem la firul lăsat.

Prin mai sus pomenitul împărătesc decret, cu adevărat bajocorirea românilor cu ocăritorul nume de „*Hore*“ s-au făcut mai rară, însă pînă în zilele noastre n-au încetat, întru atîta cit nu numai și eu nu odată am văzut, și am auzit, că în certele celea mari ale maghiarilor cu românii, aceia infuriați asupra românilor, nu odată ca o hulă și batjocură tare vătămătoare le striga „*Te Hora*“ — „*tu Hora*“ — da batjocura aceasta sa băgasă și prin școalele maghiare, nu numai la pruncii maghiari, da și la dascăli, care pruncilor de români — ce și mie mi s-au întîmplat în școala normală din Abrud — minteni minteni le zicea: „*Te Hora*“, din care cauză mulți prunci români nu putea umbla la școalele maghiarilor; pentru că numirea de *Hora*, românul, întogma ca și maghiarul numirea de *Doja*^z, de cea mai mare rătăcire, hulă și batjocură o ține.

Prinderea și potopirea Horii și a ortacilor lui, la națiunea română, care îndeobște socotind spre revoluțiunea Horea nici o simpatie sau înțelegere cu el n-a avut¹²⁰; nici o acuzațiune așa dureroasă nu să vedea a cauza, ba vāzîndu-i și a Horii și a răscoalei lui ticălosul sfîrșit, mai mult să rușiné și să vedea ca cînd, cu o pașnică purtare, toate cele păcătuite prin răscularea Horii, ar voi a le face bune, dacă maghiarii, cu îndoită furie și neimpăcată ură, și întreită apăsare acum nu ar fi mers meru pășind înainte asupra românilor [...]. Încă atunci în prospăt și deobște în versuri și cîntece românești batjocoritoare își rîdea de acea revoluțiu-

ne, și de nefericirii ei capi; care versuri nu odată a cînta de unii români și întră păhară și eu am auzit⁶. Însă nobilimea maghiară, mințeni după împrăștiarea revoluțiunei, și înainte de perirea Horii, cu cele mai nesuferite vătămări, bătăi, ba și cu ucideri și batjocuri cu îndoite puteri apucîndu-să de a năcăji, fără deschilinire, și îndeobște pe români, la atîta amărăciune acum îndeobște îi adusese pe toți, și pe cei nainte pașnici români, cît (după cum, ca tînăr auzam povestind cei mai de frunte bărbați, și mai de cinste, și pașnici români, ba înșiși și maghiarii) pentru nobilimea maghiară, cea de totului dujmană românilor, a fost o norocire mare, că Horea s-a fost prins și ucis încă în iarna aceea, că de vrea putea să scape pînă în primăvară, atunci era să să pună în fruntea celor asupriți, toți românii din toată patria cu unite puteri, și s-ar fi sculat ca un om asupra tiranilor și neomenoșilor asupritori.

Însuși și frățiile Horii, care l-au fost predat pre el, mi-au povestit, că Horea întălegînd acolo unde era ascuns, că cum năcăjesc pe români maghiarii, să bucura foarte, și socotind că această faptă a ungușilor, ar fi numai o apă bună pe moara sa, tare nădăjduia, că la primăvară cu mai mare sucțeș îi va putea răscula pe toți, zicînd: „Bine-i acum cred că vor cunoaște toți românii că le-am voit binele, și am voit să-i scap de un jug greu; dare de vom fi în pace, la primăvară, așa il vom scutura, de vor cădea și dinții la cei ce ne-au pus răsteul“; ci perfidia și vînzarea frățiilor sale, cui el s-a încrezut, și înaintea căroră s-a văzut a fi de mai mare preț, apromisul aur, și nobilitaria libertate, decît legătura cea naturală a singelui, a făcut cu el această să nu ajungă, și libertatea românilor Dumnezău a voit să o rezerveze pe alte timpuri, și prin alt mai strălucit începător și dătător, de care românii să nu să rușineze, ci pururea să se laude cu el.

Cum că timpuria prindere și potopire a Horii, cu adevărat a mîntuit de o mare vârsare de sinje și pustiire patria, nu e nici o îndoială. Și așa cela ce a efectuit prinderea Horii a făcut și pentru patrie, însă mai vârtos pentru națiunea maghiară, un așa merit strălucit, cît după cum era obiceiul în timpurile celea mai vechi a să răsplăti merite de acestea strălucite, aceia care au predat pe Horea și pe consoții lui, ar fi meritat pe lingă nobilitare și o donațiune pentru celea mai întinse bunuri nemișcătoare; însă pe capul Horii fură puși și apromiși numai 300 de galbeni și o nobilitate personală — precum să vede fățiș cu un merit așa mare, un preț foarte mic — ci cei ce predaș și vînduș pe Horea, nici acela preț încă nu l-au căpătat, că (precum mi-au spus togma aceia, căroră s-ar fi cuvenit acela preț) cei 300 de galbeni nu s-au dat lor, ci ofițirului și militarilor acelora, care au prins și dus pe Horea, cu cuvînt, că aceștia s-ar fi ostenit iarna prin munți luptîndu-să cu zăpada și prinzînd pe Horea, iară trădătorii Horii fură siliți a să îndestuli cu o titulă de „libertin“ împreună cu un pic de imunitate personală de la greutățile publice, și de la contribuțiunea țării pentru puținele sale lucruri nemișcătoare, care și mai nainte le stăpînea⁶, iară aceea întrebare „oare era-riului sau fișcului împărătesc ca domnului pămîntesc, sînt pentru moșiile sale cele strămoșești datori cu dați domnești“ rămasă în suspensuz sub controversie și nedezlegată și nici acestea încă nu le plătiră, pînă cătră anul 1816—1819.

În anii aceștia, fiind în Cluj forum producțiionale, la care toți nobilii, pre care fișcul îi strîmtora, era dători a produce și a-și arăta toate documentele, pe lingă care stăpînesc libertate și imunitate personală, și bunuri scutite nemișcătoare, fură țitaiți de fișc și acelea familii și frății

a Horii, care în urma pierderii Horii, a frăține-său, socotea că sînt cu toate puținele sale moși, numerați și socotiți după un așa mare merit, ce făcuse patriei cu trădarea Horii între adevărați nobili donatori ai țării. Însă tare s-au aflat înșelați, cînd înțelegînd din sentința și hotărîrea forului producțional, că ei pentru moșii sînt datori fișcului a da toate obișnuitele dații, și slujbe domnești din acea cauză; pentru că dominiurile acele fișcuște fiind, după legile patriei, bunurile coroanei neînstrăinătoare (*inalienabilia bona Coronae*) nici însuși regelui încă nu i-a fost iertat a le dărui; iară încît să ține de nobilitatea personală a lor, ei s-au numărat numai între libertini, care în privința imunității personale, numai întru atîta să osăbea de iobagii cei de rînd, că libertinii de slujbele publice, iară nu și de alte dații publice, pentru exemplu de contribuțiunea capului și a averilor mișcătoare, era scutiți. Cu acest preț „drept“ încît să remunără numai o trădare a singelui, iară „nedrept“, fâțiș cu un merit așa mare făcut de dînșii patriei, sau mai bine nemulțămitoarei nobilimi, să remunărare aceia care își vindură sinjele și neamul său!!

Îmi aduc aminte că cu cîtă durere și scirbă să întoarsără — pe la Bistra, unde și eu eram capelan — acei oameni pe la anii mai sus amintiți, de la Cluj, de la forul producțional. Patru inși erau ei, și unul dintre dînșii, am bătrîn, și care pe acela timp, după socoteala mea, era în vîrstă cam de 70 de ani, însă în puteri bune, și togma unul dintre aceia care — după cum spunea — togma și el însuși luasă parte la vînzarea și la trădarea vărului și frăținelui său Horea.

Aceștia povestindu-mi pe amăruntul, toate întimplările, lucrurile și prinderea Horii, să jeluia cu amar pentru nedreptatea și înșelăciunea — cum o numea ei — care li s-au făcut prin mai sus pomenita judecată a forului producțional și nu și-au putut stîmpăra durerea să nu zică togma acestea orghinale cuvinte: „Așa ne trebuie nouă, între zmeii în ei domni, dacă ne vindurăm sinjele și nu-i lăsarăm să-i facă Horea nostru tăt macu“.

PARTEA II

Aici să făcu capet la toată historia Horii, însă nu și la patimile românilor din Munți, pentru că aceștia și după aceea rămaseră ca un spine în ochiul a tuturor jurisdicțiunilor și a aristocrației maghiare, și ca un piron în inimile lor și într-inșii nevăzînd altă ceva decît rămășițele Horii, nici aflînd pe ei altceva omenesc decît peri de lup, nu trecea cu vederea nici un prilej, prin care puteau strica starea cea bună materială și a nimici exemțiunile lor ce le mai rămăsese. Și văzînd că muntenii de sub fișcul, domnul lor cel pămîntesc — fâțiș cu iobajii lor din planul provinciei — și prin starea cea bună materială și în privința serviciurilor dominale se pot socoti de libertini exemți, le piznuia foarte și prea bucuroși îi trăjea și pe munteni sub acela jug a iobăjimii, sub care gemeau românii ceilalți din planul provinciei.

Să-și ajungă acest scop, nu aflară mijloc mai bun, decît dacă să vor sili ca în bunurile fișcale să să pună deregătoare de națiune maghiară — ce după lejiile lor lesne să și implinea — ca prin aceștia, nu numai să pîndească toate pașurile muntenilor — de care nici pînă astăzi încă n-au încetat a să teme — da ca pe aceștia din timp în timp tot mai tare să-i asuprească și să-i sărăcească cu impunerea noilor servituri și dații urbane.

Așa pe bieții munteni să vor sili ca acum din timp în timp, care din vechime moștenea frumoase tare libertăți și imunități, date lor de vechii regi ai Ungariei și prinții Transilvaniei, parte ei, prin prostia lor, neștiindu-și-le acelea apăra, parte iurisdicțiunile politice maghiare, în urma lejei *Aprobatale*, P. I, Tit. 8, Art. I, socotindu-le nimicite și neprimindu-le mai cu seamă oficialii dominali fișcușești de națiune maghiară, cu tot prilejul de multe ori peste voia înaltului fișc (precum aceasta lămurit să vede, din înaltul reșcript din anul 1776, din decretul camerei din 15 iulie 1807, din reșcriptul împărătesc din 30 septembrie 1807 no. 12355 și din decretul tesaurariei din 23 octomvrie 1807 no. 3760), să silea a-i scurta și a-i dezbrăca de avutele lor mai nainte, și sub prinții naționali scutițe, beneficiuri și privilegiuri, și a-i trage la norma aceea a iobăgiei, sub care ceilalți români din planurile provinciei gemeau și la care legile patriei — care îndeobște asupra toată națiunea română își fulgerasă blăstămul și proșcripțiunea sa — îi faculta.

Muntenii aceștia, din așa numitul domeniul fișcușesc — de jos, de mijloc și de sus — a Zlăgnii, sînt adevăratele rămășițe a vechilor coloni romane aduse de Traian în Dația, care în cei mai vechi seculi, cînd au început a butica și năvăli varvarii în Dația și în Transilvania, și-au căutat și aflat loc de scăpare și de odihnă în acești munți pînă în zioa de astăzi. Aceștia zic aici în munți, afară de puține locuri de sămănătură și de fînate care străbunii lor, cu săcurile sale, cu crunte sudori le făcuse din acelea cari și veșnice păduri și codruri a munților acelora, în care ei scăpasă de stărpire cu viața, cu vitele și cu puțină averea sa, dinaintea sălbatecelor hoarde a goților, a hunilor, ghepidelor, vandalilor, avarilor și a maghiarilor, care să întrecea întru uciderea românilor și pustiirea înfloritoarelor cetăți ale lor.

Muntenii aceștia, români zic, din timpurile cele vechi, trăiau o parte cu băitul, iară alta cu vinatul, cu pădurăritul, și cu ținerea viteilor. Și așa să vede, că ei ca oameni liberi, dintr-un început, și după pașnica ocupare a Transilvaniei prin maghiarul Tuhutum — după cum mai nainte într-alt loc s-au arătat — n-au fost obligați nici la un domn pămîntesc, fără numai principelui țării, ca principe, iară nu ca domn pămîntesc; căruia ca oameni liberi, din bună voia sa, în chip de honorariu, iară nu ca dații iobăgești, da din produsele sale, în tot anul o cvantitate anumită de aur — precum abrudfalvenii, buciumanii, cărpinenii, sau da peli de vulpe și de jder, miere de stupi, și unt, pe seama casei și a mesei prințelului țării; care cvantitate de aur, prințele Apafi în diploma sa abrudfalvenilor, buciumanilor și cărpinășenilor, la 30 mai 1676 din Bălgrad dată, o hotărește în 50 de pizete, iară în diploma din 18 decembrie 1689, pune pe fieștecare din acestea trei comunități cite 36 pizete și 6 cosași.

Acesta honorariu, și nu mai mult, s-au făcut după aceea ca un obicei legiuit, întogma cu la națiunea săcuiască darea bouului, cînd să însura, sau i să năștea craiului un fiu. Și nu numai vechii regi ai Ungariei, precum Ludovic cel Mare, în două diplome, una din Zagrabia, în a 4-a zi de după sărbătoarea S. Caterinei fecioare și martirei 1357 — alta din anul 1365, date — în care lăcuiitorii munților acestora să numesc: Cives, hospites și montanistae; și Sighismund la anul 1428, în a doua zi după praznicul Cercetării prea fericitei fecioarei Mariei, îi lasă și îi întărește, precum în acelea diplome să zice: în libertățile, prerogativele, indulte și laudabilele lor obiceiuri din vechime avute; da și prinții Ardealului, precum Betlen, Racoți și Apafi în mai multe diplome — care toate parte

în originală, parte în transumturi autentice în satul Bucium la anul 1836, primăvara în luna lui aprilie le-am văzut și cetit cu ochii mei — le-au întărit.

Cum apoi, cu timpul, după ce a ajuns Transilvania sub Casa Austriei, acel honorariu și dații s-au strămutat în taxă de bani, și cum apoi taxa aceasta, și în ce chip, înmulțindu-să, s-au prefăcut într-o taxă răscumpărătoare de robote, precum și aceea, ce privileghiuri și drepturi au avut muntenii, am văzut mai sus de la foaia 98 pînă la foaia 100.

Iară acum voi să spun numai aceea, cum după revoluțiunea Horii, pe rînd i-au despoiat pe munteni și de acelea drepturi, și beneficiuri, care le-au fost mai păstrate pînă aici.

După ce pe munteni, în modul mai sus povestit, îi trasă sub obligațiune de robote, și spre răscumpărarea aceloră, să pusă aceea taxă — pe cei cu boi 5 fl. 12 crețari, iară pe cei fără 2 fl. 36 crețari — cu care ei răscumpăra slujbele robotale, trebuia și pe dreptul putea să crează, și să să țină ca acum ei afară de aceasta taxă, nu sînt cu nici o slujbă alta datorî fișcului, precum însăși și înalta curte, prin un reșcript din anul 1776 și înaltul consiliu tesaurarial din Sibiu în 23 octomvrie 1807 no. 3760 au recunoscut.

Însă tisturile fișcale (care de o parte pizmuiau românilor exemțiunile și libertatea, de altă își căuta la înalta cămară și cu asuprirea muntenilor și cu înmulțirea cea nedreaptă a veniturilor, a foloaselor și a dobîndei, merite, și înaintare în deregătorie, și la plăți mai grase), nu lăsa nici un prilej nefolosit spre îngreunarea bieților iobagi fișcușești, cu nouă povoare, și pînă atunci nemaiauzite și neobișnuite slujbe și robote domnești.

Așa nu după multă vreme, după revoluțiunea Horii începură a-i sili să facă stînji de lemne pe seama schimbărei de aur de la Abrud, și a ofițialilor camerale de acolo, așa și pe seama cohurilor de la Ofenbaia¹⁵⁸ și de la Zlagna; la ducerea de scînduri la magazine, și la purtarea vinurilor fișcușești la toate pivnițele erariale^C și cărarea stînjenilor celor mulți cu carăle sale, făcuți de dînșii cu crunte sudori, parte pe la cohuri, parte pe la ofițialii camerale, pe la plebanul, școala și dascălul romano-catolic din Roșia, din Zlagna, și pe la alte locuri, și alte mai multe de acestea, cu care locuitorii munților, datori cu nici o dreptate nu era și prin care cu totul să ruinau și sărăceau.

Deși toate acestea noi robote însuși și cămara nu odată le-au cunoscut nedrepte, și pentru aceea, deși nici una nu o poșteau să să facă numai ca robotele domnești în har, ci pentru toate acestea da muntenilor ceva răsplată, în bani. Însă fiindcă de o parte plata aceasta puțină cu grotatea și primejdia robotelor aceștia nouă nu sta nici într-o proporțiune, iară de altă parte, fiindcă acelea să impuneau cu nedreptul preste obligațiunea lor și să sileau la acestea fără voia lor, erau asupritoare și nesuferite foarte, totuși și cămara, la desele propeziții ale asupritorilor săi ofițiali, care le știa motiva cu lejlile patriei cele proscritoare de întreaga națiunea română, deși din necurmatele și amarăle jalbe ale muntenilor, prea bine știau că acestea să storc de la dînșii cu mare silă, și adeseori prin bătăi cu nuiele pe pielea goală, și cu bîta pe izmene, și cu temnița, și prin amerințarea cu scoaterea de pe străbunele lor moșii — pentru că aduceau fișcului și erariului mult folos, și cu puțină cheltuială, își uita de porunca a 9-a și le primea, ba nu odată le și porunca.

Așa soartea muntenilor mai pe urmă, cam pe la anul 1830 acolo deveni cît ei fură siliți a face și de acelea robote, care nu numai că nu sta

nici într-o proporțiune cu mica aceea plătuță, care ei o căpătau pentru acelea robote, ci încă erau împreunate și cu cea mai mare primejdie a vieții. Așa pentru pildă pentru facerea unei orghii (stînjin) de lemne în pădure și în munți, de ar fi fost acea îndepărtare togma și de două zile de lăcașurile colonilor, nu li se plătea mai mult de 12—20 creițari. Și fiindcă o familie — după starea sa — era datoare a face de la 2 pînă la 8 orghii de acelea, nu odată li să întîmpla de la facerea numai a unei orghii trebuia să petreacă cite 5—7 zile în munții cei pustii cu merindea lor, ca să nu mai pomenesc că mulți la lucrul acesta greu își aflau mormîntul în munți, căzînd asupra-le și zdrobindu-i copacii, care îi tăiasă să facă dintr-înșii orghiile lemnelor lor impuse.

Iară decît toată facerea acestor stînjeni, era mai grea facerea jilipurilor celor săci, și țiparea stînjenilor pe acelea din virvurile munților, în adîncurile văilor, spre a să defluida primăvara pe Valea Mare și pe Arieș și pe Ampoiu, departe, la destinatele sale locuri, la Ofenbaia și la Zlagna, și totuși pentru facerea jilipurilor săci, să plătea de un stînjen numai 1 creițar, iară de țiparea unui stînjen pe jilip, de la 3—7 creițari, iară la defluidăția orghiilor pe apă, să plătea de la 6—12 creițari unui lucrătoriu pe zi.

Nu să poate spune, și nime, care n-au văzut — cum am văzut eu cu ochii — nu poate crede ce povară amară și cu cită primejdie a vieții era aceste robote împreunate.

Pe una familie sau un cap a familiei, nu odată să împunea de la 2—8 stînjeni sau orghii de țipat pe acest săc jilip. Lucrul acesta, nu să putea săvîrși vara, fără în dricul iernii, în gerul cel mai mare, că numai atunci pe îngheț fugea lemnele pe jilip, care șcleafă sau dărab pe dărab pe rînd avea bietul om de a le da și slobozi pe acel jilip, în jos.

În munca aceasta amară, care era mai grea decît facerea cărămizilor în Eghiptet, înotînd bieții munteni în munții cei înalți, în zăpadă și în omături, cite de 1—20 orghii de înalte, nu odată un cap de familie, sau un colon, în gerul cel mai mare era silit a petrece de la 2—6 săptămîni pînă ce-și putea cvantul stînjenilor șie-și impus a și-l țipa, și isprăvi cu țipatul pe jilip în jos.

În munca și truda aceasta amară, în gerul cel mai crincen și în munții cei înalți depărtați cite de 1—3 zile de la casele și de la familia sa (pe care cu săptămîinile nu o puteau vedea) la cîți n-au ghiegerat urechile, fața și picioarele? cîți nu s-au bolnăvit de moarte, rumpîndu-i și străbătîndu-i frigul cel mare al munților, unde avea numai sub acoperămîntul brazilor, și al silhelor, pe așternut de cloambe, sau cum le zic „cetină“ (ramuri de brad) puse pe înalta cite de 1 orghie zăpadă, săptămîni întregi a petrece?! Cîți nu s-au adus de acolo fără picioare, chilăviți, morți și fără viață, a căror mădulări, picioarele, pieptul, minile și capul le rupeau dăraburile celea de lemn, care ei le sloboza pe jilip și care cu iuțala glonțului de tun, pogorîndu-să pe jilipul cel prăpăstios și luciu ca oglinda, și ca osul de înghețat, cătră adîncul văilor, la cea mai puțină piedecă ce aflau în fuga sa cea repede ca de fulger pe jilip, sărînd afară din jilip departe, foarte des îi nimerea. Cu un cuvînt, mai toate primejdiile vieții, care s-au obișnuit a fi în campaniile oștirilor, fățiș cu puștile și cu tunurile, să afla și să întîmpla și aici, în manipulația robo-tei aceștia.

Acestea nu din spusăle altora, ci togma din vederea mea cu ochii, le știu, și le povestesc, care ca preot în Bistra, am fost silit, înotînd și eu în zăpada cea afundă cite de 1 orghie și mai bine, iarna și primej-

duindu-mi chiar nu odată și viața în acei munți, a alerga în slujbe duhovnicești la mulți de acest fel de oameni, care s-au nefericit în ăst fel de robote tirane.

Nu cu mai puțină primejdie era împreunată defluidarea lemnelor sau a stinjenilor pe an de la 10—20 mii de orghii, pe Ampoiu, iară mai virtos pe Valea Mare în Bistra, și pe Rîu sau Arieș, de la Vidra în jos, pînă în Ofenbaie, cam la 8 miluri, care să făcea primăvara, pe cînd prin topirea zăpezii în munți, creștea apa și să făcea puternică de a duce pe spatele sale un așa mare număr de orghii de lemne.

În această manipulațiune aveau bieții munteni a să băga în apa cea rece¹⁵⁹ ca ghița, din zăpada cea de curînd topită a munților, adeseori pînă la briu, ca de acolo cu cirligele cele de fier pusă în toporiști sau coade lungi, să descheată și să sloboadă grămezile celea mari de lemne acățate și împedecate în mijlocul apei, pe care undele celea prea repede a apelor le turnurisă, și le adunasă în o masă (cvantitate) cît casele.

Ciți nu și-au aflat aici, în undele apelor, mormîntul său! pe care fără veste pornind dialurile acelea grămădite de lemne și de năpraznă preocupîndu-i, fără de a să putea retrage din cale-le, îi răpea, și îi îngropau sub sine, ca apoi mai tirziu trupurile lor tot zdrămțite și dărăburite să să poată afla și da pămîntului!

Ciți de aceștia lucrători nefericiți, în aspra primăvară, toată zioa uzi pînă în briu, și așa uzi fiind siliți de stările împrejur să petreacă nopțile, cele cu îngheț și brumă groasă, pe pămîntul gol, numai sub cer, rupți de frig și de prea obositoarea și grea robotă, ba și de foame înfrînți, nu s-au bolnăvit de moarte și murind, nu au lăsat după sine o număroasă și săracă familie!

Lucru vrednic de milă s-au întîmplat în această manipulațiune a defluidării stinjenilor pe Valea Mare în Bistra, la anul 1816, pe timpul foametei celei mari.

Ofițiul șpaniei fișcale din Cimpeni (Topanfalva) avînd individue prea puține, care să poată ajunge pe tot locul la astfel de manipulațiuni, la defluidatiunea stinjenilor, în hotarul Bistrei, în mai mulți ani și togma și la anul 1816, deși eram preot, m-au aplicat și pe mine, în care avea încredere, și pentru știința limbei latine — în care să duceau toate protocoalele — mă puteau prea cu folos aplica la ducerea protocolului, în care să însemna numele iobagilor și zilele cite au lucrat, și după care în toată dimineața aveau a să țita, și striga slujbașii la lucru.

Întru ăst fel de manipulațiune fiind cu aplicat la 1816, îmi aduc aminte prea bine, că cam pe sfîrșitul lunei lui aprilie după calendariul nostru, sau cam pe la începutul lui mai, într-o zi de marți — nu știu a citelea — ieșind și eu afară și mergînd pe lingă vale pe la cirligași — așa să numeau lucrătorii la această manipulațiune, de la cirligul cel de fier, cu care în mînă descătau opritele pe vale lemne — să văzu după obiceiul cel de toate zilele, cum lucră lucrătorii — care erau împărțiți în cete mai mici, și preste fieștecare număr de 10, era pus un privighitor și îndreptător de lucru, care să nume pălier.

Eu atunci îi aflai pe toți așezați în grupe deschilinite fieștecare deosebi cu palierul său la mîncare — că era timpul prînzului românesc cel mic (la nemți a fluștucului) cam după 9 ore dimineața.

Tinăr fiind și eu, cam de 25 de ani, și deoparte avînd plăcere a fi cu românii mei și a vorbi cu dîșii, fiind unii poporeni de ai mei, iară alții prea cunoscuți, iară de altă parte, îmbulzîndu-mă și curiozitatea ca să văd și să știu ce mîncă bieții oameni și cu ce să hrănesc — că era anii

foametei cei mari — mă apropiai de o grupă de acelea, la care palierul era poporanul meu bistrean, iar ceilalți zece lucrători toți albăceni, care cu toții stau împrejurul focului ce-l aveau înaintea sa, cu prea mizerabilele sale merinzi, scoase și pusă înaintea sa, din care începuse a mânca.

Groaznic lucru este a și spune despre pînile celea negre ca cărbunele. făcute cu buruieni, cu scoarță de lemn, și ciocani de cucuruz, mestecate cu tărîță sau fărină de orz, sau de cucuruz necernută, sau cu puține crumpiri, cu care mișeii aceia oameni, la o muncă și lucru așa obositor, precum aveau ei atunci a face, să hrăneau pe sine.

Însă ce am văzut de mîncarea, și ce era silit unul dintre ei a mânca, și a scoate de prînz din straița sa, la acela al lor prînz, îmi rădică perii în cap, și îmi tulbură tot sîngele în trup.

Pe un om nefericit văzui din Albac, care șezînd mai aproape de foc, scotea pe rînd urzici tinere aspre, din straiță, și frigîndu-le și pălîndu-le pe jeratele, poate ca să nu-i urzice gura, să hrănea sîngur numai cu acelea, că altă ceva pîne sau alt nutremînt în straița lui nu avea. Înfiorarea mi să înmulți, înțelegînd din pâlîeriu^D, poporanul meu, că acest nefericit om și în ziua mai dinainte, luni, tot numai cu astfel de cost și hrană și-au făcut serviciul și robota sa cea grea. Atunci de durere și de jele, rupîndu-mi-să inima, mă întorsăi cu grabă de cătră el, și intrînd în deasa și aproapea pădure de brad, care abia era de la 5—10 pași de la acest loc, de jalea omului aceluia, am plîns cu amar; și alergînd la căsoaie — așa să chieama casa cea din munți, unde să abăteau ofițialii fișcușești, care luau parte la această defluidățiune — mi-am împărțit pînea în două, și cu jumătate am alergat la acel nefericit om, și chie-mîndu-l deosebi, și înștiințînd despre tot lucrul și pe pâlîer — care nu cu mai puțină milă să vedea a fi cătră acel om — și rugîndu-l ca nimăruia nemica să nu spună, i-am dat dărabul acel de pîne, și i-am zis: „fură-te de aici pe ascuns, și te du acasă, că tu numai cu urzicile trebuie să mori în această săptămînă în lucru“. Bietul om, care acasă avea 4 prunci și muiere, mai nefericiți poate decît dînsul, nu voia să mă asculte și să să ducă pe furis, temîndu-să că din protocol, unde numele lui era acum intrat, și din care în toată dimineața, strigîndu-să fieștecare pe nume, prea lesne să va putea afla că au fugit din lucru, și să va pedepsi. Însă eu, pe care conștiința tare mă muștra, că de va pieri acest om, eu voi fi înaintea lui D-zău răspunzător, l-am asecurat că eu, ducînd acest protocol, și cetîndu-l în toate diminețile, numele lui niciodată nu-l voi striga; ci-l voi trece cu tăcerea, puînd totuși lingă dînsul sămn togma ca cînd ar fi fost în toate zilele de față în lucru, l-am plecat de s-au dus, poruncîndu-i, ca sîmbătă după amiazăzi (cînd să da micile plăți ale lucrătorilor, care mai de multe ori le trăgeau ofițialii în depurarea taxei notariale) negreșit să să arate și el, și să primească plata lui măsurată de pe toate zilele săptămîinei acei.

Omul m-a ascultat; și pe sîmbăta plătirea, punctuoz s-au arătat. Oh! însă, în imbulzala aceea a lucrătorilor, ce așteptau să-și primească plățișoarele, cu cită sfială căuta să mi să uite în oohi, din care să poate culege, acum ce voi zice eu, dacă i să va striga numele!

Eu i-am făcut sămn cu capul, ca fără frică să să apropie; și cînd îi veni înaintea numele și-l strigai (nu fără semne învederate, da numai mie cunoscute, de frică) veni și-și luă plătuța de pre toate 6 zile ale săptămîinei — în care el numai în două zile lucrasă — și cu 1 florin să dusă acasă cu voie bună.

Acum mai pe urmă veni rîndul să-și iaie și ofițiolanții, care erau aplicați la aceea defluidatăune, diurnurile sale de pe zilele săptămîinei aceea.

Eu aveam pe toată ziua diurn 1 florint, și contrașul împărătesc din Cîmpeni, care cu controlorul spăniei împărțea plățile, îmi numără și mie, și-mi puse dinainte 6 florini.

Acum eu venii în ambară (tulburarea cunoștiinței) și mă aflai în acea ispită venit, cît știind ce am făcut, și cum cu aceea faptă am înșelat, și am păgubit pe ȋrariul fișcușesc cu 40 creițari, au să-mi descoperi fapta, și să-mi compromitez creditul meu plătind acei 40 creițari îndărăpt, au pentru încunjurarea rușinei, simplițiter, să tac; și luîndu-mi tot diurnul a mină, să mă fac ca cînd nu aș fi făcut acest păcat niciodată.

Însă cunoștiința dinlăuntru, mustrindu-mă, după puțină luptă învingîndu-mi rușinea, îmi alesei și cu reschirul și compromisiunea creditului meu, a-mi descoperi fapta cu nefericitul acela om; și rugîndu-mă de iertare, acei 40 creițari care fără cale îi plătisă omului pomenit, îi înturnai îndărăpt cu acestea cuvinte: „acești 40 creițari nu-mi competează mie“ și întrebîndu-mă pentru ce?, le spusei cu sînteritate tot lucrul, cum am slobozit pe furiș pe acel om, din lucrul cămării, și cum l-am făcut totuși să iaie plata pe toată săptămîna, iară domnii aceștia, mirîndu-să, nu vrură a-i primi de la mine banii, ci mă siliră a-i ținea eu mie, pârîndu-le bine că cu aceea faptă am mîntuit viața unui om, și apromițîndu-mi că pentru aceasta vor face arătare și mai sus, și dinșii, și toți aceia, la a căror cunoștiință a ajuns acest lucru, m-au lăudat.

Acestea toate numai de aceea le-am înșirat, și le-am arătat, ca să să cunoască că robote mai grele, și mai nelegiuite (deoarece acelea să impuneau muntenilor togma cu sila și cu călcarea contractului din anul 1789 cu fișcul știpulat și făcut) ca muntenii noștri, nici iobagii domnilor de prin țară încă n-au purtat, deși iobagii domnilor din planurile provinciei stăpîneau încăletea locuri de sămănat și de finață întinse și grase, pe mai multe locuri, cînd bieții munteni cu locurile celea răci și săci, să hrăneau numai cu puțin vitărit, și lemnărit, făcînd neguțătorie cu vase de brad, șindile, scînduri și grinzi de edificiuiri, ce le legau în plute și le defluidau pe Rîu sau Arieș în jos, pînă la Seghedin pe Murăș și cu toate acestea prea grele servițuiri muntenii nu să vrea socoti și ținea așa nefericiții și apăsăți, dacă batăr în acestea două benefițuiri, care le mai ră-măsese, deși știrbate, nu să vrea scurta și opri cu totul.

Însă cum s-au decurtat pe rînd pe rînd și în acestea benefițuiri și drepturi și mijloace de a-și ținea viața și a-și plăti dațiile, în a căroră foloasă pînă cu începutul veacului al 19-lea, de multe secole necurmat au fost — mai jos pe larg voi spune.

Cum că muntenii au avut din începutul domniei maghiarilor în Transilvania frumoase libertăți și prerogative, și cum că pentru acestea din început le-au pizmuit lor, și s-au silit a-i decurta pre ei întru acestea, mai cu seamă tot ofițialiți fișcușești și cameralicești, apriat să cunoaște din ponosurile și jalbele lor, despre care să face pomenire în mai sus țitatele diplome ale regilor Ungariei și ale prințipilor Ardealului, (pagina 201) ci aceștia regi și prințipi, cum să vede din memoratele diplome, deși cu ceva adaos și cu mai mare îngreoiere — precum sub Apafi — totuși în contra volniciei provizorilor, și a cămărașilor săi, totdeauna s-au silit a-i apăra și a-i susține pe munteni în avutele sale libertăți și prerogative.

Ciontirea acestor libertăți și prerogative, mai cu deadinsul s-au început după ce a trecut Transilvania sub stăpînirea Austriei și națiunea română cu tot clerul său la 1696—1699 s-au unit cu biserica Romei^F; și aceasta nu pentru că doară iubitorii de dreptate, și doritorii de scutirea și liberarea de sub nedreptul jug a românilor, domnitorii ai Austriei ar fi voit sau ar fi poruncit, s-au întîmplat; ci cu totul din alte două cauze: întîie, că românii, prin despotica și tiranica apăsare — fiind oprîți și împiedecați și de la frumoasă învățături, așa erau de proști și neînvățați, cît nu știau șie-și nici decît a-și ajuta; și de aci încă vine, că nu să află nicăirea ca muntenii să-și fi supus diplomele și privilegiurile sale domnitorilor austriaci spre întărire la începutul domniilor sale, pe cum au făcut sașii și alte națiuni ale Ardealului. A doua cauză și mai mare este aceea, că după ce să făcu S. Unire a românilor cu biserica Romei și împăratul Leopold I prin diploma sa din 1701, dede clerului unit românesc, toate acele libertăți și scutințe de care să bucurau și clerurile altor confesiuni în patrie după legile patriei primite, și și pe națiunea română acum unită o numără între staturile și națiunile Ardealului; atîta ură națională și frică^F, cuprinsă pe celelalte națiuni conlăcuitoare asupra națiunii românești și a clerului ei, cît fiind toate deregătoarele, și toată puterea administrativă politică și iustițiarie în mina acestor puternice și pizmuitoare națiuni a maghiarilor, sașilor și săcuilor¹⁶⁰, acestea cu toate puterile și cu toate tehnele¹⁶¹ prin nexul cel mare¹⁶² și influința acelora magnați, cu care din națiunile lor era încunjurat tronul împărătesc, să sileau parte ca rugămintele românilor să nu poată ajunge înaintea tronului, și la urechile domnitorilor Austriei niciodată; parte ca cu informațiuni nedrepte și înegritoare, sau cu adînci tăceri, sau darea de o parte pe mai mulți ani a suplicelor, ce să trimeteau lor spre opiniune, sau a rezoluțiunilor celor favoritoare, să împedece și să facă deșerte efectele lor.

Sînt cazuri, cînd pe aceste căli, sau prin minile procuraților maghiari, căroră încredințau românii, spre apărarea cauzei, documentele sale, sau înșelîndu-să prin deregătoarele domnilor pămîntești din minile românilor, actele și documintele, să pierdeau și piereau cu totul. Și cînd altă tehă nu să mai putea face, apriat să împotriva decretelor împărătești, cu cuvînt că dreptatea și libertățile și prerogativele națiunii române, sau și a singuratecelor persoane române, fără voia și consensul lor date, sau apărarea lor în contra volnicului lor despotism, este în contra legilor patriei, pe care domnitorii Austriei, întărindu-le la începutul cîrmuirii sale, cu jurămînt, nu le este iertat a le vătămă.

Așa și domnitorii Austriei, pe lîngă toată bunăvoirea, puțin sau nemica puteau românilor folosi.

În munți, unde domnul pămîntesc era fișcul împărătesc încă, românilor nu le mergea mai bine; că și aici fiind ofițiali dominali, mai cu seamă tot maghiari [...] precum totdeauna, așa și sub domnitorii Casei austriace, ei erau aceia, care ca să-și cîștige merite și propășiri în deregătorii, nu scăpau din mînă nici un prilejiu a trage pe munteni (care de mulți seculi erau în folosul și cursul altor mai bune și frumoase libertăți și prerogative) pe seama celorlalți iobagi din țară, la care — cum am mai zis — îi favorizau și, oarecum facultau legile celea despotice, și neomenoase ale țării; care preste toată națiunea română, și preste confesiunea ei, fără de eștepțiune, vârsasă un blăstăm și o anatemă^G.

Așa muntenii afară de legile patriei avînd în sînul său inimizii săi togma și pe deregătoarele provisorii fișcușești, și alți ofițiali camerali,

aceștia nu mai încetau astăzi una, mine altă greutate a pune, sau din libertățile, prerogativele, și privileghiurile lor a vătăma, și nimici; fără ca să-și poată asuprașii munteni — din cauzele mai sus (foaia 214—216) pomenite, cu nenumăratele jalbe, ajuta ceva.

Văzînd muntenii că greotățile lor din zi în zi tot să mai înmulțesc, și de la foloasele, de care din secolii să bucurau, să opresc; au voit ca odată prin o conșcripțiune urbarială să pună capăt la atîtea nedreptăți, și să știe și ei cu ce sînt datori fișcului, peste care să nu mai treacă, și și ei să vadă ce este al lor, la care neopriți să să poată întinde.

Așa poftita conșcripțiune urbarială, cam la anul 1747, s-a și făcut; care eu la anul 1817 cu ochii mei am văzut și cetit, și deși această conșcripțiune era făcută de doi ofițiali fișcușești, și așa fără îndoială, mai tare părținitoare intereselor fișcușești, decît a românilor munteni, totuși, toate dațiile și prestațiunile acelea care aveau muntenii noștri, pe acele timpuri, a plăti fișcului, pe lîngă acestea care, apoi după aceea, cu nedreptul s-au fost pus, și pînă la anul 1848 s-au subportat și făcut, sta ca 1 la 100. În această conșcripțiune să aflau însămnate între alte mai multe foloase și drepturile lor, care de 7 seculi pînă în zioa aceea, fără nici o contradicere le-au fost stăpînit și avut comunitățile muntenilor și neînșămnatele lor prestațiuni, care aveau a face, și a da fișcului cămării, ca domnului pămîntesc.

Însă aici în această conșcripțiune să află și munți de pășunat, păduri întinse, mori, fireze și alte bunuri anumit ca proprietatea muntenilor necontroversă niciodată, și din vechime de dinșii posesă — însămnate.

Ci fișcul, sau mai bine ofițalii fișcului, nu să ținură de acea conșcripțiune, nici după aceea, ci dațiile și prestațiunile celea ușoare și mici, ce stau mai cu seamă din produse naturale¹⁴ le mutară în taxe de bani, și această taxă apoi, o lățiră, înmulțiră, și o numiră de taxă urbarială, cu care să răscumpărau toate robotele și prestațiunile urbariale, pe rînd introdusăra dețimele de oi, porci, și de stupi, și dreptul caducității și a sucțieiunei, în toate bunurile mișcătoare și nemișcătoare a iobagului ce murea fără fii, care domnul pămîntesc, după legea *Aprobată*, le trăjea. Cu un cuvînt muntenii, cei ce mai de mult, de la regiî Ungariei și prințipii Transilvaniei erau libertini privilegiați, să trasăra pe rînd la soartea și la toate dațiile, robotele ale iobagilor ordinari, care toate muntenii le dau, deși fără voie, totuși fără nici o împotrivire.

Însă răbdarea și suferirea nedreptățirilor o socotiră ofițalii erariali de o oarbă supunere iobăjască, și de o răbdare de rob prost, și fără nici un drept omenesc înzăstrat, iară nu de blîndețe și de natură suferitoare, blîndă și pașnică a unor oameni buni, și mai marilor săi plecați. Și cu cît vedeau că răbdă mai mult, cu atîta îi îngreona cu mai multe, pînă ce mai pre urmă îi scoasăra cu înmulțirea nedreptățirilor din flegmă, și din toată răbdarea.

Pe la anul 1786, încumetîndu-să ofițalii camerali preste prestațiile pînă acum cu nedreptul puse pe munteni, a impune și facerea, și purtarea de stînji, și de cărbuni, să turburară foarte muntenii, și cu tot deadinsul să împotriviră, declarînd că ei mai multe prestațiuni sau dații, decît sînt datori după conșcripțiunea din anul 1747, nici decît nu vor face, nici nu vor da, răzbunîndu-să tare și vîrtos și pe această conșcripțiune, și pe toate diplomele și privilegiurile date lor de la craii Ungariei și de la prințipii Ardealului.

Turburarea oamenilor fu mare, care acum amerințau, că nu numai stînjenii acum de la dînșii poftiți, da nici alte preștațiuni cu care peste conscripțiunea pomenită s-au îngreunat cu nedreptul pînă atunci, nu vor mai da.

Proaspăta revoluțiune a Horii din acești munți, cu tristele ei urmări, vîrsă respect și frică și în inimile asupritorilor. Ei pe sub mină exoperară să să aducă prin satele din munți cătane, și cînd acestea fură așezate în loc, începură a vorbi cu un glas mai înalt și mai poruncitor, aveau și în auzul tuturor, amenințînd muntenilor, că de nu să vor pune facerei de poftiții stînjeni, îi vor scoate pe toți din străbunele sale moșii și locuri, și vor introduce în acelea, coloni noi ghermani, care vor face bucuros toate acelea ce să poftesc de la dînșii.

Muntenii văzînd și pricepînd că miliția s-au adus asupra, și spre subjugarea lor, începură a să înfricoșa. Dragostea patriei și a locului nașterii sale și a mormintelor părinților săi, de care ei numai cu moartea să puteau despărți, și care acum erau amerințate de silnică părăsire la care erau să să silească cu brahiu militar, stîrni în inimile muntenilor durere groaznică, și din ochii lor stoarsă piraie de lacrămi. Jelea să lăți ca fulgerul în toți munții, și să făcu prin sate, și prin toate casele o complorare deobște. Vaetele muierilor și țipetele pruncilor adusără pe bărbați la deșperațiune, care îi putea duce și acum, ca și mai nainte cu doi ani, la cea mai de pre urmă urmări — care este revoluțiunea cea singeroasă — dacă și atunci în grabă să vrea afla un ductore deșperat și îndrăznețiu — precum fusese Horea — carele să li se pună în frunte și să-i inimeze la apărarea străbunelor sale locuințe și a unei cauze drepte — precum era a lor — și cu viața și sinele.

Pricepînd și asupritorii că deșperarea poate să aducă pre oameni la cea mai de pre urmă, și poate că muștrîndu-i și cunoștința, că și pe sine, și pe alții nevinovați, cu pretențiuni nedrepte, îi poate aduce în cele mai mari pericole, să siliră a îmblînzi și a trage sub ascultare poporul, prin bărbații poporului cei de mai mare încredere, înaintea poporului.

Pe acela timp, pe lîngă permeșterul (judele băieșilor) din Bucium și din Cărpiniș, cu cea mai mare încredere dăruia poporul român din dominiul cel de mijloc al Zlăgnii pe tatăl meu Alexandru St. Șuluț, fără de a căroră sfat, poporul nu făcea nici o deprindere, și care cu patriarșască autoritate stăpînind inimile poporului, erau întru toate ascultați; și care și înaintea tuturor ofițialilor erariali atîta erau de honorați și încrezuți, cît cînd să întorceau în treburile fișcușești sau erariale, prin satele muntenești, nu numai totdeauna la dînșii săluiau și rămîneau de noapte, da și cu sfatul lor încă în multe trăiau, și să folosa.

Deci dară, acești oficiali fișcușești, și camerali și în treaba aceasta să întoarsără cătră numiții acei bărbați de încredere ai poporului, rugîndu-i spre îmblînzirea și, mai mult, spre plecarea poporului sub pașnica supunerii și ascultare.

Taicăl meu, dară, și cu soții lui fură acei bărbați, care arătînd muntenilor noștri cu colori vii urmările cele triste ce vor veni din neascultare, și mai cu seamă punîndu-le înaintea ochilor jalnica scoatere a românilor din munți, și aducerea altor coloniști ghermani, care vor face toate cele ce ei le recuză — arătînd că și cvantitatea aceea de stînjeni, care să cerea de la dînșii a să face în pădurile fișcușești, este prea mică și togma și spre folosul muntenilor și pentru aceea că acei stînjeni trebuie la prînderea aurului¹⁶ și la topirea minereurilor din băile munteni-

lor, din care o parte din munteni capătă bani frumoși și bună avere; și și pentru aceea, că stinjenii aceștia de lemne, fișcul și erariul nu pofteste să să facă în cinste, sau în chip de robote datornice — vezi bine că aceasta nici cu un drept nu puteau pofti — ci să va plăti cu o așa taxă, care din timp în timp va avea a să întări și fixa prin ambele părți, adecă prin rejescul fișc împreună cu înțelegerea și invoirea comunităților muntene, care va fi ca un izvor de venit și de dobândă iară a poporului. Acestea, și asemenea sfaturi și vorbe blinde, iară mai virtos iubirea patriei, și alipirea inimei de locul nașterii sale, unde să odihnesc toți străbunii, și cei mai iubiți ai săi — de care muritori numai cu moartea să pot deslipi, și sila, care îi pusă și pe munteni în acea dilemă, ca, au să primească condițiunea supusului, au să-și părăsască vetrile — îi muie, învinsă, și adusă să cugete altmintrelea, și să bage grumazul în jug, după care apoi asupritorii să pună, și să iaie, când vor voi răstăul.

Așa să încheiă între muntenii din dominiul fișcale al Abrudului, și între fișc, contractul din anul 1789, în care împrumut unul altuia să oblegară. În acest contract, despre partea poporului, stă scris și numele tatălui meu.

Acest contract, care la anul 1836 a fost în mina mea, și l-am cetit, bucuros l-aș descrie aici, dacă l-aș avea și dacă l-aș fi putut căpăta, însă buciumanii, unde toate documintele lor să păstrau, sau n-au vrut să mi-l deie, spre folosul istoric, temându-să să nu piară, sau acum nici ei nu l-au avut, multe documinte pierind în revoluțiune.

Însă tot în anul acesta 1789, în 28 august, asemenea contract au încheiat fișcul și cu colonii români din dominiul fișcale al Cîmpenilor, care avîndu-l în copie de pre latinie întors pe românie, îl descriu aici, din cuvînt în cuvînt și pentru aceea, că acesta va arăta și sila care i-a împins pe oamenii aceștia slobozi, ca să-și bage grumazul în jugul iobăgiei. Acela sună în următorul chip:

„Mai jos subscrișii, prin aceasta, facem cunoscut tuturor și fieștecărui de care să ține, cum că în conformitatea grațiosului decret al înaltului regesc guberniu din 15 iunie a.c. No 4827 dat, ieșind în persoană la satele Rîu Mare (Nagy Aranyos), Rîu Mic (Kis Aranyos) Cîmpeni (Topánfalva) și Bistra, care sînt întrupate Marelui Comitat al Albei în Transilvania. Chiemînd mai nainte de față, înaintea noastră, din satul *Rîu Mare* (Nagy Aranyos), pe Boghia Petelica, Zăhuț Simeon, Corcheș Ion, Popa Mihăilă; biraele domnești: Todea Mit, Vuț Gheorghie, Coste Gheorghie, jurați, precum și pe Coste Teodor, Dană Gheorghie, Todea Ion, Todea Luca, Pleșa Ion, Todea Dumitru, Joldeș Palc și Palc Alexandru — din satul *Rîu Mic* (Kis Aranyos), Popa Dumitru a Comitatului, Gligor Ion, Goia Todor, juzi domnești; precum și Cîrcea Gligorie, Cîndea Gavrilă, Maxin Todor, Marian Ion, Stan Ion, Băloiu Dumitru, Mărian Gheorghe, Tămaș Gligorie, Tămaș Nicolae, Nariță Avram, Ceama Gligorie, Ceama Gavrilă, Ceama Moise, Bănuț Găvrilă.

Din satul *Cîmpeni* (Topánfalva) Motora Simu, de comitat, Tion Ionuț, Birău Gavrilă, juzi domnești; Coteț Atim, Bobariu Gheorghe, Palaghie Dumitru, Motora Pătruț, Furduc Todor, Birău Gligorie, Țimonea Ion, Coteț Ionuț, și Buda Dumitru. Din satul *Bistrei*: Bucea Dămian, de Comitat, Draja Ion — jude domnesc, Marc Pătru, Draja Gavrilă, Draja Ion, Goia Ion jurați, precum și Danci Avram, Ianc Ion, Rîștei Gliga și alți mai mulți locuitori din sînurile mai sus scriselor sate. Cu cuvînt chiar le-am propus, cum sub decursul a lor oare cîțiva ani înainte de aceasta, cu neplăcere au trebuit să observeze cel mai mare ofițiu

inspectorale în celea montane și salinare, cum că acele comunități, acele de lipsă recvizite, care la manipulațiunea montană sînt de a să purta și anumit facerea și purtarea lemnelor, și a cărbunilor la cohurile (topitoarele) regești, nestînd în contră, că prețul acelor³ peste cuviință s-au mărit, și prin urmare oare cîteva mii de floreni dobîndesc aceleași comunități, și iară din contră acelea (sate) sub titulă de slujbă robotală, pe lingă a altor locuri, foarte puțină taxă fișcului regesc plătesc; așa de cu lenevire au făcut, cit din lipsa acelor recvizite și material (după mărturisirea experienței) toată manipulațiunea topitoare, nu rar a stat, și mai de multe ori a trebuit să rabde zăbovire întru atita, cit dacă acelea comunități, prin contract la o mai acurată vecturație (purtare) a acelor recvizite (lemne și cărbuni) în ființa noastră de față nu ar vrea a să obliga, vor fi silite înaltele locuri (fișcul) de timpuriu a să îngriji de alți oameni streini⁶, care bucuroși ar primi să facă toate acelea. La care și a noastră în acest chip făcută propunere, după ce unii cu alții⁴ s-ar fi înțales și vorbit, numitele comunități își dădură răspunsul, ba la aceea s-au obligat, cum că ele (comunitățile) de aci înainte pe venitor toate acelea recvizite, care sînt de lipsă la manipulațiunea metalurgică, și materialul, din voie bună, și fără nici un defect le vor da, sub următoarele condițiuni:

1-o. Ca plata cea și pină acum obișnuită de a li să plăti, adevă de facerea unui stîngen mare⁵ de fiește care stîngen 30 creițari, iară sub titulă de cheltuială de drum, la fieștecare ins, trimis la facerea orghiilor, pentru mers și venit 12 creițari să să plătească⁶ totuși cu aceea observațiune:

2-o. Ca toată cvantitatea acestor materiale, după proporțiunea și numărul lăcuiitorilor, să să împartă între fieștecare comunitate și anumit între colonii a tot dominiului celui de sus al Zlăgnii. Iară dacă,

3-o. Pădurile întru facerea atinselor orghii și cărbuni s-ar asămana în locuri mai aproape, sau mai departe decit sînt acum, atunci și prețul acelor, cu împreună înțălegerea comunităților prin fișcul regesc să să hotărască după depărtarea locului. De aci:

4-o. Oricare colon trimis fiind spre facerea și purtarea acestor materiale din răutate sau îndărătnicie, nu ar voi a împleni celea poruncite⁷, un asemenea împotrivor înția dată cu 7, a doua oară cu 12 și a treia oară cu 25 de bastoane de loc prin ofițialele dominale să să pedepsească, și așa să să aducă la adevărata cale a supunerei.

Despre care a lucrului înaintea noastră cu darea minilor așa făcuta invoice, aceasta cu subscrierea însuși a minilor noastre și cu a obișnuitelor sighile apunere întărită și firmată, cu credința noastră carte am extradat în Cimpeni (Topánfalva) în 28 august 1789⁸. Și era de-a stînga subscris Andreas Șnaider, m.p. Silvarum maghister și Iosefus Bașuța m.p. protocolista fisc. Dominprovisor, — iară de-a dreapta era subscris Ioanes Kiș, proțesus Abrudban: v. index nobil.

Tot omul acum cu dreptul ar putea socoti, că după ce pe lingă aceea, că muntenii toate prestațiunile robotale, le răscompăra prin taxa urbarială — care în tot anul o da — și după care la nici o îngreunare alta de prestațiuni urbariale, cu dreptul nu să putea sili, totuși în privința aceasta, încheindu-să acest contract, despre partea fișcului erariale să vor fi împlinit cu toată sfințenia, sințeritatea și dreptatea, toate încheieturile, obligăciunile și condițiunile contractului acestuia, și nu să va fi dat nici cit de puțin loc muntenilor de a să putea, cu dreptul, jelui asupra fișcului.

Însă — durere! — togma din contră s-au întimplat. Ofițalii și ofițurile fișcale și erariale nu s-au ținut nici batăr de o condițiune, ci pe rind pe rind toate punctele contractului le-au călcat. Numărul stinjenilor, din an în an l-au suit pînă la 20—30 de mii. Acel puțin diurn 12 creițari m., care avea fișcul după al I-a punct al mai sus pomenitului contract, pentru mers și venit, de la facerea stinjenilor a-l plăti; peste puțin timp cu totul au încetat, și l-au subtras.

Despre aceea, ca după punctul al 3-lea al contractului, să să înțelegă cu comunitățile, și în cazuri cînd pădurile — în care ar avea a face stinjeni — s-ar depărta, cu împreună înțelegerea comunităților muntene, să hotărască, și taxa facerii sau tăierii de stinjeni, n-au vrut nici să știe nimic.

Ba pe lingă nedreapta vătămăre a contractului acestuia, au mai impus și alte nelegiuite și nouă robote pe munteni, precum au fost — și har Domnului că acum nu mai putem zice că sînt — căratul cu carăle a cărbunilor și a stinjenilor din depărtatele păduri la cohuri și la toate tisturile erariale de la Zlagna, Ofenbaie, la Bălgrad, Abrud, la Cîmpeni, la pleibanul romano-catolic și școala de ritul acela din Roșia. Aducerea trunchiurilor la firezul fișcușesc din Bistra, purtarea buților cu vin fișcale de la Cricău etc. la pivnițele fișcușești din Zlagna, Abrud, Cîmpeni, și Ofenbaie, — scoaterea cea primejdioasă a stinjenilor erariali din Arieș la grebla de la Ofenbaie și din Ampoiu la Zlagna.

Pe rînd, mai pe urmă, li să luă locurile, morile, firezele acelea care de 800 de ani le-au fost stăpînit pînă atunci, fără contrazicere. Li s-au făcut și acea nelegiuită iniurie, cît s-au oprit de la pășunarea și folosirea acelor munți, care au fost pînă atunci proprietatea lor, și în care de-a pururea și-au păscut pînă la 1836 dobitoacele sale. I-au oprit cu totul de la folosirea pădurilor, nu numai acelor fișcușești, da și celor, care au fost proprietate comunităților, sau și a privaților, globindu-i și bătîndu-i fără milă cu nuiiele de mesteacăn pe șezutul gol, pe cei ce îndrăzneau a tăia din ori și ce pădure, sau togma și de pre colonica-turile sale vreun lemn.

Lucru de durere am văzut cum nu odată, cînd pe bietul om, pentru că a îndrăznit, pentru treaba sa a tăia lemnele pe moșia și locul său cel îngrădit, — după care el plătea contribuțiunea și făcea robotele domnești — crescute, greu, și de la 10—100 florinți globindu-l, și bătîndu-l și cu nuiiele.

Nepuse sînt nedreptățile și asupririle ce să făceau cu aceasta, că a treia parte din toate gloabele dîndu-să valdberaitei — un nume de deregător de pădure — și gornicilor de pădure. Era un valdberaitei (Blekman) om fără suflet și cu soțiile lui, care numai ca să să îngrășe pe sine și pe gornicii cei ca și el, celea mai nedrepte și mai asupritoare nedreptăți săvîrșeau prin gornicii săi cei de pădure, care curățirea locurilor proprie de spini, și de tufe netrebnice, botezîndu-le de prevaricațiuni, scriau și impuneau pe oameni gloabe nedrepte și acelea le executau ei cu șpania, și așa să împărța ca piratele pe pradă, cu soții lui,

Că pe la 1830, punîndu-să de suprem al pădurilor erariale din toată Transilvania, inspectore un Marini oarecarele, pizmaș neîmpăciuit al românilor și om fără leac de relighiune sau temere de Dumnezeu. El introdusă și nelegiuirea aceasta, și altele mai multe, ce mai sus s-au arătat.

Acest Marini, într-on înțeles cu secretarul tesaurarial Beringer, ca să-și facă și merit mare, și să arate erariului fișcușesc venituri mari

din păduri, făcu înaltului erariu nește proiecte, pe cît grandioase și erariului — poate — folositoare, pe atîta nedrepte, nelegiuîte, și de poporul muntean nu numai apăsătoare, da togma ucigătoare, că era și în-practicabile.

Și mai întie opri tare și virtos, ca locuitorilor — care așa multe, și mari foloase făcea erariului, cu prestațiunile și robotele urbariale din munți și din pădurile din care și pînă la acest timp s-au încălzit, și s-au folosit, să nu să deie nici de foc, nici de impulaturi (aedifițiuri), lemne pe picioare stătătoare, nici dintr-o pădure, fără lemne căzute și oborite de vînt.

Cu care rînduială să adusără la cea mai de pre urmă mizerie, oam-enii și cei fără boi, și cei cu boi, că neaflîndu-să lemne căzute în pă-durile celea mai aproape; și munții, unde s-ar fi găsit, fiind prea de-părtați, cale cite 1—2 zile de la casele lor, și pentru situația locu-rilor togma nestrăbătuți, erau siliți să rămînă și fără de impulaturi, și fără de căsi, și să moară și de frig, închiși iarna în casăle sale, că din munți — care erau închiși, și unde cu boii, cu carul, nici vara a străbate, nu era cu putință, nu numai nu-și puteau aduce trăbuincioasele lemne, da și omul sărac, fără de boi, cu spatele abia în 2—3 zile, numai odată și cite un dărăbut, cu totala ruinare a sănătății și puterilor trupești, își putea aduce vara, iară iarna, prin zăpada și umeții^P munților cea cite de la 1—20 stînjeni înaltă, era togma cu neputință a căra și cu spatele.

2-o. Opri pe comunitatea Abrudfalvei¹¹⁸ să nu mai îndrăznească — după dreptul și uzul său cel vechi — a aduce în orașul Abrudului lemne de vînzare, și proiectă ca comunitățile dominiului de mijloc al Zlagnei să să îndatorească a face în pădurile fișcușești, pînă la două-trei mii de stînjeni pe tot anul, de neguțitorit pe seama erariului, care apoi să să vîndă pe bani scumpi orașenilor din Abrud și altora.

3-o. Opri ca pe seama băieșilor să nu să mai deie lemn la băi, și de știampuri (ca cum era datina pînă aci a să da, fiindcă și erariul fiș-cușesc de aceea capătă dețima din aurul ce-l produc băieșii cu grele chiel-tuiele) fără numai cu taxe mari. Proiectă — și să primi proiectul — ca la Bucium să să facă un firez erariale, de a tăia scînduri de brad și de fag, săgeți de știampuri, și alte lemne trăbuincioase la băișag, care să să vîndă la buciumani, abrudeni, roșiani, corneni și cărpineni, care trăiesc din băit și știampurit, cu prețuri înalte.

Iară la aducerea lemnului de brad sau de fag la acest firez, exclu-sive numai și singură comunitatea Buciumului întreagă să să îndato-reze.

Cu care noi și grozave asupriri peste pomenitul contract, ba și în contra apriatului decret al consiliului tesaurariale din Sibiu în 23 octom-vrie 1807, no. 3760 dat — în care limpede și înalta Cameră de Curte recunoaște că, deoarece muntenii toate robotele sale și le răsкупără cu taxă urbarială, cu dreptul, la alte prestațiuni robotale nu să pot sili — și în contra a toată dreptatea lor, cu sila impuse; atîta întărită pe aceste comunități, mai cu seamă pe buciumani, cit aceștia văzînd că fișcul, sau mai bine, ofițalii fișcali, călcînd în picioare toată dreptatea, și toate le-găturile, convențiile și contractele, pînă la piele vreau să-i asuprească și să-i sărăcească; și de moarte să-i îngreuneze, căzură în desperațiune, și punînd carul în pietri, declarară: că deoarece fișcul a călcat toate punctele și convențiile din contractul din anul 1789, ei încă nu să țîn mai mult obligați la nimica cu acel contract, sau la alte prestațiuni de robote, pe care ei le-au răsкупărat, și le răsкупără în tot anul cu

taxa urbarială lor impusă și în tot anul plătită; și de aceea pe fișcul voiesc a-l trage la judecată — *ad rescissionem contractus* — spre rum-perea contractului, și din zioa aceea, pînă ce va decurge pîra, și să va săvirși judecata ei, fișcului nici un fel de robote, sau mai multe nu vor face, numai acelea, și cu cîte s-au fost obligat comunitățile în pomenitul contract.

Muntenii și acum, ca totdeauna de altă dată și înainte de a face contractul din anul 1789, cînd iară la nouă nemai obișnuite, și așa nedrepte obligațiuni robotale să sileau, sta pe terenul sfintei dreptăți, iară fișcul apela la nedreptul „uz“, carele prin călcarea contractului, și despotismul „sic volo, sic iubeo“ (așa vreau așa poruncesc să fie) îl introduce, și carele după îndelungata tăcere, și răbdare a blîndului, omenosului și asupritului popor, fișcul îl ținea — după legile patriei celea asupritoare de toată națiunea românească — de drept legiuit, și așa și neomenosul Marini, — care credea că cu iobagii fișcușești poate face ce vrea, — a pretinde orice fel și oricît de mari și nedrepte robote nu să sfia.

Așa exațerbația poporului și desnădăjduirea lui, la acel grad să urcă, cit înainte să putea vedea, că fără mare silă, robotele de fișc preste contractul din 1789 introduse, și acum cu cerbicozitate pretinse, nici decum nu le vor mai face.

Așadară, și acum, ca și de altădată, fișcul regesc după propozițiunea nedreptilor și din inimă uritorilor de români, ofițalii fișcușești — precum era Marini și provizorul fișcale Uivari — pe care în revoluțiunea din 1848—49, ca pre un rebel asupra tronului l-au și omorît — își ceru, și-și luă întru ajutorul său, spre nedreapta silire a muntenilor, la nelegiuitele robote, iarăși brahiu militar, de un corp mai însămnat, cu tunuri și muniție bine provăzut — că frica lor încă era mare — despre care poate într-adins, spre înspăimîntarea muntenilor, să împrăstie de loc în toți munții vestea.

Însă, muntenii, deșperați, erau hotărîți mai bine și celea mai de pre urmă a le suferi, ba și silnica scoatere a sa din patrie și din vetrile străbunilor săi, cu brahiu militar a o aștepta, decît să să mai supună la nesuferitele, și nedreptele asupriri, care nu mai aveau capăt și număr stăiător; și sub care aveau cu o perire lină, pe rînd a să pustii și contopi și declarară cu sunet: că la moarte sint gata a să supune, da la facerea de alt fel, sau la mai multe robote, decît s-au fost obligat cu pomenitul contract părinților, nici decît nu să vor supune; și la acestea încă numai pînă atunci, pînă ce să va isprăvi proșesul, la care ei vreau pe fișc a-l trage, pentru reșizta contractului din 1789, de fișc în toate punctele vătămat, și călcăt.

Văzînd ofițalii fișcali hotărîrea poporului cea deșperată, și temîndu-să de urmări serioase și triste, socotiră, ca și acum, ca și la anul 1789, să cerce a mijloci supunerea poporului iarăși prin nescari bărbați ai poporului de încredere. Și administrația montană din Zlagna, de mijlocitori, în treaba aceasta, mă aleasă și pofti pe mine, protopopul Bistrii, Alexandru Sterca Șuluț — al cărui tată încă la 1789 fu unul dintru aceia care îmblinziră și împăciuiră pe muntenii cu fișcul — și pe protopopul Ofenbail, Gavril Ighian.

Care în primăvara anului 1836, cu sfîrșitul lunei lui februarie, mergînd în fața locului în Bucium (unde aveau deputații poporului muntean a să aduna), la pofta acestora le-au cetit și căutat toate diplomele, privileghiurile, contractele, decretele, reșcriptele regești și alte a lor documinte, ce să țineau de imunitățile și prerogativele lor celea vechi, și

de prestațiunile celea mai nouă, după a căroră cuprindere deși ne-am fost convins cu totul, că muntenii noștri stau în privința diferenței acesteia, cu totul pe un teren gol a dreptății, totuși văzînd că altmintrelea de sila brahiului milităresc și de tristele lui urmări nu vor scăpa, fiindu-ne tare milă de nenorociții aceștia oameni (care pe noi ca de același sînge și ca pe părinții săi cei sufletești, cu toată încrederea sa ne onorau) cu toată autoritatea, influința, și puterea cuvîntului nostru, arătîndu-le cu colori vii mărimea primejdiei, ce va să urmeze din acea renitenție dacă nu vor voi batăr acelea prestațiuni a face fișcului, care le-au făcut pînă acum, ne-am silit să-i mulcomim, să-i capațităm, să-i îmblînzim, și să-i aducem la ascultare, și la supunere, ca batăr pînă atunci, pînă cînd proșesul „despre restisia contractului din 1789 cu fișcul” să va hotări, batăr aceia, și ațiția stînjieni să facă erariului, și acelea prestațiuni să le deie, care le-au făcut, și dat înainte de anul 1836.

Poporul ne-au ascultat, și la atîta și cu acea condițiune „ca lor să le fie iertat, a-și cere de la tribunalele de iustție restisiunea contractului din 1789, avut cu fișcul, a face sau apromis.” Noi protopopii mai sus ziși, cu mare bucurie ne-am făcut în privința aceasta înștiințarea noastră în scris la șpania fișcală locală din Abrud, și spre nespusa bucurie a tuturor, să vedea o ștenă înfiorătoare de o execuțiune militară, care putea avea urmări prea triste — de care și orășenii Abrudului, încă tare să temeau — cu totul, cu fericire, despre toate părțile delăturate.

Ci durere! că, sau ofițialii fișcali, care în nesubpunerea muntenilor necondiționată, la nedreptele lor pretențiuni și porunci, vedeau umilirea și nimicirea autorității sale, și pentru aceea însătau de umilirea românilor, și după o răzbunare, supunere și respect despotice necondiționat asupra muntenilor, sau muntenii de procuratoarele lor din Aiud — cui pira asupra fișcului „*ad rescissionem contractus*”, ei o încredințasă — altmintrelea sfătuiți, sau nici una din aceste părți, n-au vrut să steie pe acestea condițiuni, îngrozitoriul brahiu și execuțiune militară, în același an 1836 în luna lui mai, urmă.

Urmările lui pentru munteni fură prea triste și amare, vărsare de sînge, vătămări și chilăviciuni, bătăi fără milă, stoarceri de bani, pînă la sărăcirea poporului, rușinarea și vătămarea femeilor, și mai pe urmă supunere de rob, și încarcerări nedrepte.

Țandru Todosie din Bucium, Simina Gheorghe și Simina Ilie din Abrudfalva, Balea Gheorghe și Gligor Ionuț din Cărpiniș, căpeteniile poporului, pentru că au îndrăznit jalbele poporului celea drepte, cu consensul, și din delegațiunea acestuia a le promova, și a fi solitori pentru popor, înfierîndu-să cu nume nedrept de „învrăjbitori poporului asupra domnului său celui pămîntesc”, trebuiră de la 1836, pînă în sfîrșitul anului 1842, în temniță să să pălească și să veștejască; și după o robie de 8 ani, mai pre urmă, neputîndu-să nici o crimă asupra lor dovedii, decît că ei cu numele său, și al poporului, de acesta spre aceia delegați au așternut dreptele jalbe, și au apărât drepturile sale în contra unei volnice, despotice și nedrepte apăsări, care de moarte îi îngreona, Guberniul Transilvaniei, cu următoarea simplă sentință s-au deliberat, în 14 decembrie 1842 cu no. 3429 dat, i-au pus iară pe picior slobod, care deliberat întors de pe limba maghiară pe românie, așa sună:

„Luînd sub cercetare regescul guberniu pira fișcal-directoriului asupra lui Țandru Todosie din Bucium, Simina Gheorghe, și Simina Ilie din Abrudfalva, așa și a lui Balea Gheorghe, și Gligor Ionuț ca inți, care au fost pornit cu cuvînt de răsvrătirea poporului, și aici, prin ape-

lațune promovată căutare de pedepsire, pe inți (pîriți) socotindu-le lor robia de pînă acum întru pedeapsă, de sub greutatea altei pedepse de aci încolo fi mîntuie“.

Prea obișnuit lucru au fost (oh! de aș putea zice că acum nu este) mai totdeauna pe români și pe căpeteniile lor, care să plîngeau și cu știrea și voia poporului promovau dreptele lor cauze, și arătau tiranele apăsări, să-i înfiere și să-i traducă de „neodihniți“ și de „tulburători și răsculători ai poporului asupra domnilor pămîntești“; dacă aceștia cu nicio dreptate alta nu-și puteau apăra, acoperi și mîntui înaintea lumii, și a dreptății, tiranele și nedreptele sale fapte; și durere! nu odată le suțeda.

Așa pe la anul 1830 în dominiul Hălmagiului, celea mai tirane mijloace întrebunțind un prefect domnesc, Horvat numit, spre despoierea iobagilor de locurile pășunatului de comun, și spre îngreoierea acelora cu nouă, și prea grele robote și taxe urbariale; și în tot comitatul Zărandului neaflîndu-să nici batăr un procurator, sau alt oarecare scriitor, carele să îndrăznească asupra prea puternicului domn pămîntesc graf Bethlen Iosefoaia, născută grofoaie Zichi, a scrie și a face asupraștelor comunități românești din acel dominiu, vreo suplică la comitat, afară de preotul cel românesc unit din Hălmaj, Ioan Moga; pentru că acesta au îndrăznit jalba oamenilor așa precum era, și îi spusese oamenii aceia asupraștii, a o pune pe hîrtie, și a o da în mîna lor, să și-o aștearnă la ofițiul comitatului spre lecuire, deși acesta au fost făcută cu știrea și învoirea fișpanului Hollachi Ișfan, s-au înfierat de loc cu nume de „răzvrător a poporului asupra domnului pămîntesc“, și cu tot deadinsul ofițiul comitatului (care și în celea nedrepte pătinea pe grofoaia, și voia a asupra pe bietul preot nevinovat, investigînd asupra zisului, acolo au știut a cvalifica investigațiunea sa, cît nu s-au sfiit nici comitatul sau ofițiolatul comitatului pe numitul preot, ca pre un „primejdios răzvrătoriu al iobagilor asupra domnului pămîntesc“ a-l arăta Guberniului transilvan, cerînd pedepsirea și grabnica lui din loc strămutare.

Însă străbătînd lucrul și înaintea maiestatei, și prin o investigațiune mixtă (din varmeghiști și din preoți) de maiestatea sa demandată, aflîndu-să preotul cu totul nevinovat, grofoaia a fost, prin ginerele său, cancelariul din Viena, baron Mișke, sub mină — precum spun și după cum după rezultat trebuie să și credem — înștiințată, ca lucrul să-l împace; despăgubind pe oameni, l-au și împăcat. Iară zisul preot fu de toată nedreapta învinovățire absolvat, și lăsat în locul și parohia sa.

În acest chip s-au întîmplat și la anul 1835 protopopului Bistrii. Șpanul fișcușesc Lazar, cu plebanul Abrudului Covaci, trăgînd cu informațiuni false în partea sa, pe administrația fișcală a Zlagnii, și pe tesaurariatul din Sibiu, cu puterea cuprinsă de la beserica cea românească unită din Cîmpeni, un dărab de tînterim togma lîngă biserica, și să și apucară să zidească pe el biserica pe seama romano-catolicilor, cu cea mai mare pagubă și neîndămînă a bisericeii cei românești, pentru spațiul cel mic abia de 2 1/2 orghii, ce putea să fie între biserica românească, și cea romano-catolică maghiară, care era să o zidească. Acum, pentru că protopopul — după dreptul (carele, și după legile patriei și după celea canonicești il avea, și deregătoria care o purta) cu toată energia s-au opus la oarba această răpire de proprietatea bisericii, grijii lui cei protopopești încredințate, răpitorii n-au încetat de a-l denigra ca pe un „turburător și resflătitoriu a poporului în contra fișcului regesc și domnului pămîntesc“ și rău informata tesaurarie sta morțiș pe capul

episcopului, ca zisului protopop — care adevărul a-l pune la lumină n-au încetat — să-i împună în lucrul acesta „*perpetuum silentium*“ și să-l mute din tot ținutul fișcale. Însă după ce au văzut că zisul protopop cu tîndele nu să sparie, și tare și virtos provocînd la legile patriei și sprijinindu-să în dreptatea sa (care prea bătea la ochi) apelează lucrul înaintea tronului majestății sale, le băgară toate armele în teacă, și trimițîndu-să referentele și consiliariul tesauriariale Țiriec (carele mai înainte răpirea să silisă a o justifica) lucrul în fața locului așa îl împăciui, cît răpîitul loc îl dede bisericii cei unite românești îndărăpt, și zidurile bisericii romano-catolice, care sub cursul proțesului le ridicasă, cu chieltuiala fișcului mai de un stîngen jur împrejur, de-asupra feței pămîntului, fură siliți a le strica și a-și zidi în alt loc biserica sa, paguba făcută cu înzădarnica zidire supurtînd-o răpitorii locului.

Cite de acestea exemple și întimplări nu s-ar putea aduce înainte!

Una totuși nu o voi lăsa-o nepomenită.

La anul 1848—49 poporul românesc, ca un om, toți cu o inimă și cu un suflet, jertfindu-și toate averile și punîndu-să cu mîinile goale, fără arme — că și acestea s-au fost dat în mîinile vrăjmașilor tronului, și nu în mîinile românilor — cu piepturile goale înaintea tunurilor, puștilor și baionetelor, să sculară spre apărarea cauzei cei drepte și a tronului în contra înfuriaților rebeli¹⁶³. Și cînd toate oștirile împărătești fură de aceștia rebeli bătute, și din tot Ardealul scoasă, și țara cuprinsă; românii din munți, izolați, fără ajutor, fără arme, și muniție, nu numai la 45 mii de rebeli le dede într-on an de lucru, și cu aceasta slăbiră și opintiră foarte operațiunile lor asupra Bălgradului, și asupra armiei împărătești, da și în oarecîteva bătălii crunte, zdrobind armile rebelilor ceea bine înarmate, cu mîinile mai goale, ca lei năvăliră asupra protivnicului, luară de la dinși arme, tunuri, muniție, și cu propria și singura sa virtute apărare, și ținură pe seama iubitului său monarh, munții, pămîntul străbunilor săi, și fură cea mai mare cauză, pentru care cetatea Bălgradului să putu ținea, și nu căzu, spre marea daună a tot Imperiul austriac, în mîinile rebelilor.

Și credința și alipirea aceasta cătră tron, care în istoriile popoarălor nu mai are soață, și atîta merit al națiunei noastre, este doară răsplătit, sau batăr prețuit și recunoscut? Oh durere! Ba; Nu.

Înimicilor națiunei noastre, și acum ca totdeauna, le-au sucțes cu clevețele lor, cu zavistia, și cu informăciunile ceea pe sub mîină nedrepte, din pizmă — că ei n-au putut atîtea și asemenea face — și din ură purcese, a dezbrăca de tot meritul și prețul și de toată recunoștința, — acestea prea strălucite virtuți românești, această credință neînfrîntă, și alipire de tron neînvincă de rebeli, nici cu focul și pirjolirea satelor, și a bisericilor, nici cu răpirea, și nimicirea tuturor averilor, nici cu furcile și glonțul — și a face să să creadă și la ceea mai înalte locuri, că „românii n-au făcut pentru împăratul nimica, ci ca nește tilhari numai au ucis, prădat pe pustiit pe alții și averile lor, cu fier și cu foc, nu pentru dreapta cauză, ci cu un scop fărădelege, ca în tulbure pescuind, să cuprindă pă seama sa Ardealul, și să-și ridice o Daco-Romanie“, că „unii din căpeteniile lor, togma și ceea biserecești, s-au înțeles pe ascuns cu frații săi, românii din Principatele Dunărene, să să unească, să-și ridice cu primejdia Austriei un *regnum Daco-Romanum*“!?

Pututu-s-au pe o națiune credincioasă, și așa loială și bine simți-toare pentru monarhul și dinastia sa austriacă, precum e națiunea noastră cea română a să descărca un blăstem și o nenorocire mai mare decît

aceasta? Ca așa fapte strălucite și mari, cu cea mai mare credință, sînțeritate și alipire cătră tron, cu vărsarea singelui și jertfirea averilor dovedite, și însuși și de rebeli recunoscute și (ce e mai mult) cu învoirea, aprobarea, știrea și porunca guvernului milităresc făcute, să să creadă așa stîngaci și nedrept?!

Și totuși e așa, și cu durere vedem și simțim, că cei ce la 1848—49 au stat cu fierul și cu făclia aprinsă în contra tronului, cu acea gură cu care au afurisit, au blăstămat și au declarat augusta dinastie și domnitoare casă a Austriei de țipată jos și lăpădată de pre tronul Ungariei și exilată din tot cuprinsul regatului maghiar — cum ziceau ei — cu acea gură zic: să rădică, ca pîrîși competenți și îndreptățiți asupra preoților și ductorilor poporului românesc, (care au apărat cauza cea dreaptă a tronului, și națiunea sa de perire) ca asupra unor rebeli, ucigași, tâlhari și răpitori!!, în urma căroră pîrîri, știe Dumnezeu cu ce ocaziuni, și prin ce căi pe sub mînă făcute și crezute; numai vedem, că preoții și ductorii poporului românesc, ba și din popor prea mulți, să trag ca ucigași și ca răpitori prin temnițe, și înainte tribunalelor criminale executîndu-li-să averile și libertatea personală, cînd de altă parte, atîtea sate, bisereci românești întregi arse pînă în fundament, atîtea averi răpite, și atîta sînge — alor 40 mii de oameni — românesc, cald cătră tron și credincios, ca apa în pămînt vărsat, vedem zic: că rămîne necăutat, nebăgat nici într-o seamă, neprețuit și neizbîndit!!! Oare nu va striga acesta din pămîntul, care l-au îngrășat și adăpat, răsplătire? Oare știe de acestea prea bunul și dreptul nostru monarh? Zic iară că nu; ci să apucăm firul de unde l-am fost rupt, și să vedem ce s-au mai întîmplat cu muntenii, după execuția militară din 1836.

Miile de jalbe drepte, care și mai înainte, sau nu s-au ascultat, sau fără nici un folos, sau fără nici o rezoluțiune de mulți ani, pînă în zioa de astăzi zac și odihnesc pe la dicasteriurile iustițiare înecate în pulbere, acum din nou să ridicară și să înoiră; proțesul „*ad rescissionem contractus*“ să urzi, dară leac grabnic la durerile lor cele drepte și mari, sau mîntuire de jugul cel volnic al asupritorilor tirani, sau capet la stoarcerile lor cele silnice, nime altul nu făcu și nu pusă decît numai anul 1848—49.

Nu pot trece o împrejurare cu tăcerea, care arată cită amărăciune și deznădăjduire cuprinsese inimile bieților munteni, fâțiș, cu asupritorii și terorisătorii lor, ofițalii fișcușești. În cauza lor cu fișcul, ca demnul lor cel pămîntesc, provizorul fișcal din *Zlagna, Uivari Adam*, înspăi mîntînd pe buciumani cu brahiu militar și știînd că buciumanii au femei și fete de totului frumoase, zisă lor: „bine luați seama că dacă nu vă veți supune, și va veni asupra voastră miliție, aceasta vă va rușina femeile și fetele voastre cele mai frumoase, și luîndu-le de la voi să vor culca ei cu ele“. „Nu face nemica, răspunsă un buciuman, noi pentru dreptate vom jertfi și muierile și fetele noastre, că dacă să vor și culca cătanele cu muierile și cu fetele noastre, noi vom ținea și crește copiii lor că și aceia încă apoi, la timpul său, vor ținea cu noi, și nu vor apăra nedreptățile ce le faceți voi, ci ne vor apăra drepturile noastre.“

Aceasta este istoria și patimile muntenilor români. Așa năcăjiți, asupriți și întăritați îi află nefericita epohă a anilor 1848—49. Mira-să-va dară cineva, dacă românii care și în anii aceștia, nouă iniurii, batjocuri, ucideri, răpiri și alte nedreptăți, numai pentru aceia avură a suferi de la deregătoarele politice maghiare, pentru că au apărat cauza cea dreaptă și s-au lipit de tronul iubitului său monarh, prin acest fel de tirăni,

provocați și întăriți, s-au arătat uneori cătră tiranizătorii săi, mai nemilostiv, togma de erau aceia și ofițialii fișcali împărătești — decit s-ar fi așteptat?

Aceea e mirare, că deși știau românii munteni, că domnul lor cel pămintesc, sub nume de fișc, este împăratul, totuși nici iniuriile și nedreptățile, ce le avusă a le suferi de la ofițialii fișcului, nici ispitele cele mari ale nefericirei revoluționare din 1848—49 nu fură în stare a micșora în inima lor dragostea, și alipirea cătră tron și cătră monarhul său. Și aceasta s-au întimplat din două mari cauze: întâie, pentru că înăscuta românului naturala iubire, aplecare și alipire cătră monarhul său, cu care din veci s-au arătat cătră împărații și prințipii săi, e născută cu românul și băgată în sinjele lui și aceasta, în anii 1848—49, o au dovedit-o românii mai strălucit, pentru că cînd rebelii maghiari, togma pentru această alipire, îi trăjea la furci, la glont, și la junghiere nedreaptă; cu ștreangul în grumazi și cu ochii legați, sau puși înaintea puștilor, a tunurilor și a morții, în genunchi, strigau: „să trăiască împăratul“. A doua cauză era, că românii așa înaltă idee și opiniune hrănesc și au în inima lor despre maiestatea împărătească, cît ei socotesc că împăratul, ca și Dumnezeu, nu știe ceva rău, numai bine a face, și oricînd și orice nedreptate au pătimit de la maghiari și de la ofițialii fișcului, au crezut și cred pînă astăzi, că împăratul de acestea nu știe nimic; și toate să fac în contra voii lui — în care opiniune, preoții lor pe ei și mai tare îi întăresc. De unde nedreptățile toate le-au ascris sîngur, și numai neomenoșilor ofișiali fișcusești, sau politicești, care din ură înăscută lor asupra românilor, fără știrea, sau cel puțin fără voia și slobozănia împăratului, lucrează nedreptăți. Românii, la toate patimile sale de acest fel, zic numai atîta: „Nu ști împăratul de acestea“ și eu încă zic, că românii noștri au tot dreptul de a crede așa, pentru că experienția și pe noi ne-a convins, că multe să fac de care împăratul nu știe, sau care împăratul n-ar voi — dacă ar fi bine informat — a să face!

Eu mai nainte^R am arătat, cum prea milostivii domnitori ai Casei Austriei, începînd de la Leopold I, osăbită părintască grije au avut pentru ușurarea și fericirea națiunei noastre — și am spus și cauzăle prin care ei au fost împiedecați să nu poată face binele care l-au vrut.

Aceasta să întimplă și în zilele noastre, cu tinărul, da cu toate virtuțile cele înalte, ale prea înțelepților și de Dumnezeu temătorilor străbunilor săi împărați, împodobitului și strălucitorului nostru monarh, a cui părintască inimă și curatul suflet, înăscuta bunătate, pietate și religiozitate, adevărat apostolică, nu are, la alți monarhi ai pămîntului, asemenea.

Cîte nedreptăți? cîte asupriri apăsătoare și sărăcitoare de popoarale lui cele credincioase să întimplă și astăzi? Și oare știe el de acestea așa precum s-ar cădea? Ba! pentru că amploiații lui, sau ca să să lingușască și să să meriteze, sau să să vadă că popoarale cu guvernarea cea imediată a lor s-ar afla prea mulțămîți, sau că, ca la streini, nu le prea pasă de binele popoarelor și a patriei noastre, sau că doară nimic neplăcut nu vreau a aduce la urechile împăratului. Statul cel scîrbit de acum și apăsător, au nu-l arată nici decit împăratului, au de-l arată, îl arată cu totul în așa vestminte și coloare false, în care să să vază cel mai bun, cel mai mulțămîtor și mîngăitor, așa cît altmîntrelea nici să poată fi. Însă de aceea ca simpatiile și iubirea popoarălor, cu orișice preț să să silească a o susține pe seama unui așa bun și glorios împărat, — că acestea sînt razămul și gloria tronurilor, — și ca cu apăsări de

acestea pre prea bunul monarh — cui asămenea sub soare altul nu este — să nu-l depopularizaze înaintea popoarelor din monarhia sa, ci mai virtos să-i facă cunoscută trista starea lucrurilor, amplexiilor, — cum să vede — nu mult le pasă, ci din contră, pe fiii patriei și credincioșii supuși, care ar îndrăzni adevărul a-l descoperi împăratului, să nevoiesc a-i aduce în suspiciune de oamenii neodihniți, tulburători și necredincioși. De aceea drept au românii noștri dacă cred „că nu știe nimic de acestea împăratul“ și dureros să adeverește aceea, ce au zis un rege oarecarele, că regii întru aceea sint cei mai nefericiți, că lor niciodată nu li să spune adevărul“.

Ci să ne întoarcem la continuarea întimplărilor.

În anul 1848—49 peste voia aristocrației maghiare din Transilvania, — care deși în anul 1846 și 47 (cînd în Ungaria era emanțiparea iobagilor de mult hotărîtă și proclamată și robotele șterse), încă, ca și omul cel răpit de povoiu, ce să apucă și de paie spre scăparea sa, să mai ținea de robote și de dijme — și în Transilvania de faptă încetară robotele și cu această faptă, națiunea română își recăștiga proprietatea moșiilor sale și libertatea personală. Însă, chiar acum să socoteau a fi afară de pericolul de a fi suprematizați de apăsătorii lor domni pămîntești, și cu acestea încetă și asuprirea muntenilor în privința îngreunării cei nedrepte cu robote.

Națiunea română și băgă de seamă intențiunea națiunii maghiare, care ca pre altă cale politică să-și poată asecura dominiul său asupra românilor, care ca domni pămîntești, îl pierdusără prin emanțiparea iobajilor, acum nu mai puțin cugeta, și nu după mai puțin să bătea, decit ca unind și pe Transilvania cu Ungaria, să facă un regat independente de totului de cătră ceialaltă parte a monarhiei austriace, în care nația și limba maghiară să figureze de națiune și limbă domnitoare, iară celelalte națiuni, cu limba lor să rămînă în statul de plebe, sau popor mai de jos, și limba românească sau a altor popoară nemaghiare, acuș să fie exilată și din catedrele bisericelor și din matricule, și din școalele lor și numai între păreții casălor private, și în viață soțială să mai fie suferită. Cu un cuvînt: românii, băgînd de seamă că maghiarii (care fără sfială acum și cu cuvîntul o da pe față) au de intențiune sub stima libertății, mai greu jug a impune altor națiuni, a căroră naționalitate voiau pe rînd a o contopi cu a sa, și a o nimici, și așa a să subtrage de sub domnia Austriei, toată națiunea română, cea cu suflet, cu trup lipită de dinastia austriacă, ca un om să sculă, și în 3/15 mai 1848 să adună la Blaj să să sfătuiască în așa timpuri critice și amerințătoare, ce ar avea a face?

Mai bine ca la 40 mii de oameni, și în fruntea lor tinerimea cea mai inteligentă, neîncăpînd în biserica catedrală, și în piațul cel prea larg a Blajului, ce este înaintea catedralei, să așezară pe șesul cel din sus de Blaj, pe care îl numesc acum „Cîmpul Libertatei“.

Cum s-au declarat și s-au promulgat sărbătorește aici națiunea română, ea pe sine de liberă, și și-au ales deputați, pre care să-i trimită la împăratul, și la dieta Ardealului, și cu ce succes și-au isprăvit acești solia sa? ce caracter moral au arătat adunarea aceasta națională? (unde între 40 mii sub tot timpul, cît au fost aceștia în Blaj, un om batăr beat — decit un magnat de maghiar — nu s-au văzut; sfadă nu s-au auzit; la nime nici batăr o prună pagubă, sau alte exțesuri n-au făcut). Și cum au mai curs după aceea lucrurile? cum s-au început revoluția și beluțivile? Ce fapte și învingeri strălucite au patrat muntenii? Și altele, și-

nindu-să de istoria națiunii întregi românești, aici a le descrie nu să țin de scopul meu, acestea pe larg sînt însemnate în Istoria Domnului Papiu, și în reporturile „*Die romanen der Osterreichischen Monarchie*“ în Viena tipărită la anul 1850, numite, și poate după aceasta să vor mai scrie și de alții. Eu aici, numai atîta voi pomeni că și la această adunare din Blaj, muntenii sau mocanii noștri, cam 6—10 mii cu tînărul, prea îndrăznețul, și pentru cauza cea dreaptă rîvnosul și infocatul, da umanol Iancu Avram, în frunte să reprezintă. Aci, în Cîmpul Libertății, vestea despre sosirea Iancului cu mocanii săi, fu de grandioasa Adunare primită cu așa strigări de bucurie și vivate care împlură toată valea Tîrnăvii.

Iancu acesta este fiul lui Alexandru Iancu, om mirean din Vidra de Sus; familia lui este una dintre celea mai de frunte, mai avute, și mai respectate împrejur. Iancul, nu numai ștudiile filozofice, da și cele iuridice absolvînd, a practizat la Tabla regească din Murăș-Vașarheiu și prin aceasta încă și-au tras asupra-și încrederea poporului, în care poporul respecta pe apărătorul și patronul cauzei muntenilor. El este de o statură, formă și compactie a trupului de mijloc, serios, de aceea cam melaholic; și puțin vorbitoriu, da cu atîta mai afund gînditoriu și în propusele sale, care cu foc și cu nerăbdare voia a le duce în deplinie, mai statornic, iară inima lui învăpăiată pentru împăratul, și de dragostea națiunii sale, și a patriei; pașnic altmîntrelea și plecat a face bine tuturor, așa, cît Abrudul — de dînsul, de multe ori apărat — nu vrea peri, dacă repețita perfidie și vînzarea maghiarilor abrudeni, — care din prinsele lor corespondenții, cu ducele insurgenților maghiari Hatvani s-au dovedit, — nu ar fi adus toată mulțimea poporului românesc în cea mai mare neîncunjurată primejdie.

Acest nume *Iancu* dară, fu sub toată revoluțiunea pentru munteni o nădejde de scăpare, nu înzădarnică, iară rebelilor groază înfricoșată, ca oarecînd romanilor numele *Annibal*, deși —, cum înșiși aceia maghiari, care au căzut în prinsoare la români, și au avut norocire să ajungă în viață pînă înaintea Iancului, mărturisesc (că) Iancul din natura sa fiind human, cruzimi nici pe alții n-au lăsat să facă, nici el nu au făcut, ci din contră, cu cei prinși, cu totul omenește, ba cu unii togma frățește a tratat. Sub nimbul acestui nume „Iancu“ și sub auspițiile lui au apărat muntenii munții aceia, în care străbunii lor au locuit. Trăgîndu-să dară între munții aceștia togma dinaintea varvarilor, străbunilor acestora maghiari, pe care ei în vreo cîteva strălucite bătăi acum îi zdrobiră și munții, vetrele strămoșilor săi, cu glorie îi apărură în contra lor. Nici nu să știe din istorie, ca un popor sau vreo oaste să fie fost dăruit pe povătuitoriu său cu atîta încredere și cu o așa sințeră alipire, ca cum au dăruit muntenii pe Iancu, deși — spunînd adevărul — el nu într-u atîta cu personala sa vitejie sau cu virtutea și cu știința de vreo măestrie și tactică militară, care el nu o au avut. Încît cu numele și cu nimbul încrederei cei nețărmarite ce-i da poporul și cu care-l onora opiniunea publică, au făcut ca și prezentul și posteritatea să creadă și să mărturisască că acest nume „Iancu“ au povățuit poporul și au produs rezultatele cele mărețe. Subprefecții lui au făcut mai mult în persoană, luînd parte la bătăliile celea mai crunte și strălucite; cînd din contră Iancul, carele mai de multe ori nici în cîmpul bătăii în persoană nu să arăta, ci numai aștepta cu încredere rezultatul cel bun, odihnindu-să, sau dormind liniștit la obișnuitul său sălaș de campanie în Cîmpeni sau Topanfalva. Ci totuși un cuvînt, un îndemn, auspițiu și numele Iancului au fost acela care

pentru împăratul și pentru patrie au dat impulsul cel mai mare, au animat și înfocat poporul tare spre apărarea munților.

De aceea, ori și cum să va judeca lucrul, Iancul, în timpurile acele critice, nu numai au fost o singură mîngăiere, nădejdea și scăpare poporului român muntean, da și impulsul cel mai mare ca, văzînd muntenii că toată patria, afară de munți și de cetatea Bălgradului, au căzut sub puterea maghiarilor, să nu despereze poporul, ci să îndrăznească și și celea mai de pre urmă să sufere pentru apărarea patriei, și pentru dragostea, și alipirea sa cătră tron, și iubitul său monarh, Iancu l-au dat așa; cît trebuie tot omul drept, și necuprins de prejudecăți, dacă va alătura micul cerc, lipsa materialului celui de apărare, și oamenii cei neînvățați, nededați la tactică, și la știința militărească, cu care au avut Iancul a să lupta și a apăra munții, și o cauză sfîntă a tronului, cu talentele, științele, și învățătura tacticei a beliducilor și oștirilor împărătești, și cu toate instrumintele și bogatul material belic, care au fost în puterea și în dispozițiunea beliducilor împărătești, dacă, zic, acestea le va pune în paralelă lîngă olaltă, va trebui acel neîndoit adevăr să-l mărturisască (pe care nu numai mulți din cei statornici cătră tron, da și dintre cei rebeli și învinși nu odată l-au cunoscut, și mărturisit) că Iancu cu muntenii lui — a proporțiune — au făcut bravură, și eroism mai strălucit, și pentru tron și pentru cauza cea dreaptă nu mai puține merite decît oricarele beliduce împărătesc, care au operat în Ardeal asupra rebelilor

Și de aci vine pizma aceea și cleveta, mai cu seamă a ofițirilor militari asupra Iancului și a tuturor românilor. De aci s-au lățit hulele și informațiunile celea stîngace ale acelora, asupra acestora, pînă la locurile cele mai de sus, „că românii n-au făcut nimic sub revoluțiune pentru tron, decît numai au prădat, au aprins și ucis”¹⁶³. De aci au urmat și aceea, că nici Iancul, nici ceialaltă națiune sau munteni, pînă în ziua de astăzi, după mărimea meritului lor nu s-au respectat, nici e dăruit, ci pizma unor ofițiri și voitori de rău, cum a fost militar și țivil comendantele din Bălgrad B. Springensfeld, și alții, s-au arătat cătră Iancul și cătră munteni, cei mai nemulțămitori; pe Iancul la anul 1852 fără vină luîndu-l rob și cu aceea mîhnind și batjocorind pe toată națiunea română. Ci să ne întoarcem la temă.

După apăsarea revoluțiunei și ștergerea robotelor, muntenii cea mai mare nădejde aveau, că după un așa mare merit și nemai auzită lipire și credință cătră tron, ce au arătat sub revoluțiune, *nenumăratele* și dreptele lor cereri, și în privința altor avute privileghiuri și imunități, de care și sub principii acatolici maghiari s-au fost bucurat, și de care pe rînd — cum mai sus am arătat — cu nedreptul s-au despoiat, iară mai cu seamă rugămîntea lor pentru dreptul pădurăritului și pentru darea îndărăpt a pădurilor, care și după conscrierea urbarială din 1716, încă erau recunoscute de ale comunităților, și care mai că unicul, sau cel mai de căpetenie mijloc al traiului vieții muntenilor era, — la locurile cele prea înalte acum vor fi respectate și ascultate.

Ci spre marea lor durere și mîhnire, în privința aceasta, minteni după revoluțiune să văzură cu mult mai țărături și apăsați decît înainte de revoluțiune. Căpătarea lemnelor de foc să îngreună foarte, pe lemnul cel de edifiții sau trebuincios la cultura montanistică, și care pînă aci să da fără preț, să încărcară cu prea grele și așa taxe, care muntenii de totului supti, storși și prădați de sub revoluțiune, nu le puteau plăti; și care băișagul și monti-cultura o nimici și pe băieși îi sărăci cu totul⁵⁴

și călcarea opreliștilor începu iară, cu toate acelea apăsări, și neome-noase pedepse — afară de bătăi — și amărăciuni a să ivi și a să executa, ca și mai nainte (pagina 229).

În așa jalnic stat al lucrurilor, muntenii nu avură altă ce să mai facă, fără să rabde, și unii să-și caute o altă mai fericită patrie, că în aceasta a străbunilor săi nu mai puteau trăi; iară ceilalți să reînoieze jalbele celea vechi, și de atâtea ori în zădar, pînă acum, reînoite, și să aștepte pronunțarea dreptății de la locurile celea înalte, de la care, fără a cădea în deznădăjduire, cu mare răbdare și nădejde, de zeci de ani, a fost tot așteptîndu-o.

Însă mîngăierea așteptată nu mai sosi, pînă cînd iată, în primăvara anului 1852, să lăți vestea că tînărul și de poporul românesc adoratul lor monarh, Franțisc Iosif I, va să călătorească prin Ardeal.

Vestea aceasta pe toată națiunea română, iară mai virtos inima cea arsă a muntenilor, o umplu de o bucurie ne mai spusă.

Muntenii, de la venirea prea iubitului său monarh își apromiteau și nădăjduiau toate în privința cererilor, și vindecării greutăților, și năpăstuirilor sale; și cu adevărat — după cum s-au văzut apoi — nu fără fundament.

Marșruta împăratului de Guberniul transilvan propusă, la prea înalțul loc era întărită; după aceasta, togma munții aceia ai Cîmpenilor (Topánfalvei) trebuiau să rămînă deoparte, de monarhul necălcați, și împăratul avea de a veni pe la Dobra în Ardeal, și întia noapte a o petrece în Săcărîmb (Nagyág), a doua în Abrud, și așa la Bălgrad, Sibiu, Brașov, Țara Săcuiașcă, Bistrița, Mureș Vașarheiu, la Cluj și de acolo iară cătră Ungaria pe la Baia Mare.

Marșrutele împăraților sînt nestrămutabile, da Iancu o știu și aceasta, după dorul său și al muntenilor, cel nestîmpărat, a o strămuta, și împreună cu consoțul său Simeon Balint O(norat) protopopul unit din Roșia Abrudului exoperă la prea bunul monarh, ca această înalta sa călătorie să o iaie cătră Bălgrad la Sibiu prin mijlocul munților, pe la Brad, Hălmaș, Găina, pe la Vidra de Sus, pe dinaintea casei părinților Iancului, care încă mai trăiau, pe noapte la Cîmpeni, care sub revoluțiune Iancului și muntenilor le-au servit de loc de scăpare și de ocrotire pentru operațiunile ce le făceau muntenii la 1848 asupra maghiarilor.

Cine să socotea acum pe lume mai fericiti ca muntenii?! Ei vor să vază, să-și depună umilita sa supunere, dragostea inimei sale, la picioarele adoratului său monarh în munți! Și așa era; că acesta era sâmmul cel mai mare, al unei prea înalte îndurări împărătești și dovada cea mai lămurită, și mai puternică, cu ce înaltă grație, cu ce căldură de iubire părintască, și cu ce cuget curat de a voi a face muntenilor toată putincioasa mîngăiere și ușurătate a fost Majestatea sa cătră Iancu, și cătră credincioșii și prea bravii săi munteni.

La urechile Majestății Sale au fost străbătut toate dreptele lor rugăciuni, și lipse; și cel ce cunoaște inima cea prea părintască, prea ome-noasă a tînărului nostru monarh, și voitoare de fericirea supușilor săi — celor credincioși, precum o cunosc eu, trebuie să creadă; că înalta intențiune a Majestății sale, și strămutarea călătoriei de a merge prin munți, era împreunată — și așa spun și cei ce au fost atunci mai aproape de împăratul — cu cea mai mare bunăvoire de a face mult bine și de a da multe foloase și beneficiuri muntenilor.

Maiestatea sa lăsase, mai nainte de venirea sa în Ardeal, să împartă pentru biserecile celea multe românești, care le pustiisă și arse

rebelii, între românii din Ardeal de ambe confesiunile laolaltă, șasăzeci de mii floreni în m.c.

Și ca majestatea sa să poată lămurit ști, nu numai toate stările împrejur cum au fost, da și dreptele rugăciuni și lipse ale muntenilor să le poată cunoaște, mai nainte să rinduiască o comisiune din nește mădulări, cei mai de bine voitori ai Iancului și ai muntenilor. Pe care — durere — însuși Iancu — că istoria adevărul nu-l poate ascunde — cu nește pretențiuni precum șoade, pe atita nedrepte și nefolositoare, o împiedecă și o opăci întru atita măsură întru lucrările ei, cit ea mai nemica putînd isprăvi, lucrul pe venirea împăratului nici decît nu l-a putut — precum s-ar fi poftit, și precum binele muntenilor, care cu această comisiune să ținta, ar fi cerut — găta și lămuri.

Întru aceia^r, în 20-a iulie 1852, împăratul cu suita sa intră pe la Dobra în Ardeal, și rămînînd de noapte în Săcărîmb, în altă zi dimineața, luîndu-și calea pe la Băița, Brad, Hălmagiu — orașe în fostul comitat al Zărandului — făcu o călătorie în zioa aceea așa gigantică, repede și obositoare, cit spre mirarea tuturor, lăsă la spate-și în acea una zi, mai multe ca la 20 mile ghermane^u.

Dela Hălmagi, călare peste munți, cam pe la 4 ore după amiază sosi împăratul în virful muntelui Găinei, de cătră Vidra de Sus — carele este locul nașterii Iancului.

Iancu numai cu 2 zile mai nainte căpătînd înștiințarea despre venirea împăratului preste muntele Găina, de au și fost timpul prea scurt pentru pregătiri cuviincioase, precum s-ar fi căzut, totuși a făcut toate ce în pripă, în munți s-au putut face, spre a să improvizona o primire de împărat; și în virful muntelui, Găina numit, cu Simeon Balint, ortacul primejdiilor și al ostenelelor sale de sub revoluțiunea din munți, cu protopopul tractului cel unit Mihali, și cu toți fruntașii, și poporul din munți, Iancu aștepta cu mare sete și batere de inimă pe prea bunul, neobositul și tinărul monarh; care încă tras de o nespusă îndurare și părintască iubire cătră credincioșii săi munteni, nebăgînd nici într-o seamă greotatea și lungimea călii, îl aduceau pe aripi dorul și iubirea de a vedea munții, și pe bravii săi munteni; care între aceia munți cu sîngele său au apărat cauza cea dreaptă a augustului tron, și au pecetluit neclătita sa credință și alipire cătră adoratul său monarh^v.

Aici era și locul acela, unde să cădea și trebuia ca Iancul să aștepte și să bineveneteze pe împăratul. Și în scurte cuvinte — că timpul era scurt și încă Cîmpenii, unde să gătisă cvartir împăratului de noapte, de parte, — nu numai homajiala sa și a poporului muntean, cu a munților credincioasă supunere, da și umilita rugare a poporului — care pe Iancul îl încrezuse și-l credea a fi cel mai bine nimerit și ales al său mijlocitoriu, în privința tuturor rugămintelor sale în tot locul și așa și înaintea împăratului — să o arete și să o subștearnă.

Ci durere! O fatalitate neașteptată veni togma în acela moment la mijloc, carele să arăta muntenilor cel mai fericit.

Iancu, cit să ivi la vedere, cu atita dor și iubire, așteptatul monarh, pieri numaidecît din acest loc, și din vederea și mijlocul compatrioților săi, cu care pînă acum așteptasă pe împăratul; și în zgomotoasa mișcare ce să făcu la apropierea monarhului între cei adunați ce-l așteptau, Iancu să făcu nevăzut.

Să poate înțalege ce confuziune, durere și rușine cuprinsă pe toți așteptătorii naționaliști și munteni, cînd la sosirea și apropierea împă-

ratului de toate părțile să striga Iancu! Iancu! și poftitul înainte împăratului, Iancu, nu era nicăirea!!!

Că Iancu cît au văzut apropiindu-să fața împăratului, de năprasnă au căzut în confuziunea minții și în acea zgomotoasă mișcare a adunaților pe nevăzut retrăgîndu-să din mijlocul lor, s-au suit călare și nu s-au oprit pînă în Cîmpeni.

Părăsiți, și de moarte întristați muntenii, dară, prin mai sus pomenitul protopop Simeon Balint, primiră și bineventară pe împăratul (cel nemulțămît, și oarecum prin absentarea Iancului — pentru a căruia rugare făcuse această obositoare călătorie — preocupat) așa precum stările acestea împrejur le iertară; și depusără înainte prea înduratului său monarh homaghiala supunere, precum mai sus s-au zis.

Încă cu această fatală absentare — a căreia cauză nu să știa — nu să schimbă nici înainte împăratului, nici înainte celor adunați buna și măreața opiniune publică despre loialitatea și vrednicia caracterului Iancului, ci să credea de obște și să zicea, că Iancul numai de aceea nu s-au arătat în vârful muntelui Găinii, înainte împăratului, ca să aibă timp a alerga înainte la Cîmpeni — fiind timpul scurt — să pregătească cvartirul de noapte, și toate celea de lipsă pentru cuviincioasa primire a împăratului.

Împăratul, dară, după gustare de un dejun improvizionat, porni din vârful Găinii, cu număroasa sa suită, petrecîndu-l muntenii, cătră Cîmpeni. În Vidra de Sus calea duce pe dinaintea căsii părinților Iancului, care, ieșind cu multă bucurie, și cu neîncetate strigări „să trăiască împăratul“, să prezentară arătare împăratului. Sosind împăratul seara la Cîmpeni, fu cu cel mai mare entuziasm al poporului primit.

Ci pe cît era de mare bucuria poporului pentru sosirea prea iubitului său monarh, pre atîta îi fu mai mare supărarea, că și aici căutatul de toți Iancu, ca să meargă și să să arate împăratului, să află la cvartirul său — mai mult psihice ca fizice — bolnav, și înainte împăratului nu să putu arăta.

Ce durere, ce rușine, ce dăbălare a bietului popor muntean!, care în toate trebile sale punîndu-și nădejdea în Iancu, acum prea trist și dureros simte, că acest mai mare, și mai bun prilej de a fi de împărat în nevoile sale ascultați și ușurați, și care pînă e lumea nu li să va mai arăta, trece pentru fatala slăbiciune a Iancului în veci ne mai folosit, și să convinge, că acela Iancu, care au avut curaj și îndrăzneală, ca să steie față pentru împăratul, cu inimicii împăratului, nu avu curajul și îndrăzneala aceea ca să steie față cu împăratul, pentru toți cei mai credincioși supuși ai împăratului. Și Iancul acela, care cauza cea dreaptă a împăratului a știut-o înainte poporului muntean, așa cu fericit succes a o promova și sprijini, nu fu în starea aceea, ca și cauza cea mai dreaptă a poporului său celui iubit, să o propună și să o sprijinească cu înărăpunerea sa înainte voitorului de cel mare bine, monarh!¹⁶⁴.

Aceasta fu fatalitatea fatalităților și nenorocirea nenorocirilor pentru poporul românesc din munți! că scăpară de a mină prilejul cel mai bun pe lume de a-și putea șie ajuta! Că precum, de cînd e lumea, împărat voitor așa de bine românilor, n-a mai călătorit pentru voia românilor peste munții Găinii, prin mijlocul munților și al muntenilor. Așa să poate desigur zice, că nici de aci înainte, aceasta, niciodată nu să va mai întimpla!¹⁶⁵.

În altă zi, dimineța, împăratul pornind din Cîmpeni pe la Roșia, cătră Detunata, aici monarhul arătă, că el nu e numai împărat români-

lor, da togma tată, că ca un părinte, care petrece între fiii săi, să însoți la mîncare cu românii, și nu-și ținu preget a bea și a mîncă din merinzile ce au fost adus cu sine românii în străițile sale, și a gusta cu mare plăcere — mai virtos din balmoș — și din oferitele și de muierile românilor gătitelile bucate românești. De aci porni cătră Zlagna, pe 6 ore după amiazăși sosi, între bubuitul tunurilor și sunetul clopotelor, și nemai încetatele strigări de „vivat“, la Bălgrad, unde episcopul latin, cu o orațiune lătinească, iară episcopul român din Blaj, cu tot clerul de prinprejur, și cu capitulul său, îl primi cu o cuventare în limba germană.

Ce cauză adusă pe Iancu așa de năpraznă, și neașteptat în confusiune și la smintirea minții? e cu nevoie a gîci. Încît am priceput eu, după facultățile mentale ale Iancului, mie bine cunoscute, și după cuvintele lui, și după împrejurările lucrurilor, a rugămintelor și cererilor muntenilor, două cauze, mai cu seamă, socotesc a fi. Întîie, bucuria cea nemărginită pentru călătoria împăratului prin munți, care el nu o au putut domni. A doua: deznădăjduirea, care n-au putut-o învinge.

Bucuria de aceea, că Iancul fiind la mine numai cu vreo 10 zile înainte de intrarea împăratului în Ardeal, își descoperi mie precum strămutata sa voie de a lucra într-acolo, ca marșruta împăratului să o schimbe, și ca pre adoratul său monarh să-l aducă peste Găina, prin mijlocul munților, în Cîmpeni, așa și nemărginita sa bucuria de a saluta, și de a-și depune homaghiala sa și a muntenilor supunere în vîrfurile Găinii și la Cîmpeni, care zicea: că aceea singur îl va face de cel mai fericit între toți muritorii. În zadar am voit a-l dezbate de la propozitul lui acesta, spunîndu-i că cum ar putea și pofti să ostănească pe Maiestatea sa pe nește căli așa cele de munte? În zădar i-am adus înainte, că fiind odată marșruta împărătească la locurile cele mai înalte hotărîtă, aceea nu să poate strămuta; În zădar l-am rugat ca cu poftă de acestea extraordinarie, să nu supere pe gubernatoarele, prințul Svarțenberg. El a rămas neclătit, și spre mare mirarea mea, norocit în propusul său, carele l-a știut efectui.

Sucțesul acest prea fericit, și bucuria cea nețărmită, care la cea întîia și neașteptata vedere a adoratului său monarh, în vîrfurile Găinii, și la închipuirea cea prea vie a trecerei împăratului pe dinaintea casei părinților săi — pe care el avea de gînd să-i prezenteze tinărului și drăgălașului monarh — îi străbătu în tot organismul; îi cauză o turburare și o bătaie a singelui extraordinarie și menormală, din toate vinele cătră creieri¹⁶⁶.

Această turburare și confusiune mare a singelui, o promovă în aceea clipită, cînd văzu că împăratul să apropie de vîrfurile Găinii, de altă parte, și deznădăjduirea.

Iancu luasă asupra sa acțiunea și promovarea cauzei muntenilor la împăratul, și hrănisă inimile lor cu o speranță vie pentru efectuarea unei fericite hotărîri, la locurile celea mai înalte, ce în sine — dacă el putea acestea efectua — era un lucru ghigantic, și prea măreț; pentru munteni avea un întreg leghion de jalbe și cereri foarte momentuoaze, însă pe cît erau de drepte, pre atît erau și de vechi și prin nenumărate sinistrele remonstrățiuni ale ofițierilor erariale și fișcușești, incurcate foarte.

Iancu, deși a absolvat Drepturile și au practizat puțin timp și la Tabla regească de la Mureș Vașarheliu, totuși, nu avea nici atîta știință și praxă, nici o fundată și deplină a proțesului muntenilor cu fișcul și a stării lucrurilor cunoștință, cît însuși să poată avea bună nădejde de un efect bun și norocit a întreprinderii și acțiunii sale. Și într-un caz de un sucțes nefericit, plata lui era pierderea nimbului său, și a popularității

înaintea muntenilor — care pentru el ar fi fost o lovitură de moarte. Gîndirea de acestea, pururea trebuia să-i aghiteze mintea de o parte, iară de altă parte, Iancu era fără de aceea, om de la natură retras, rușinos, cu foarte puțină îndrăzneală, față cu cei mai mari, și acuma cu împăratul, căruia trebuia cererile poporului și cu gura a le subșterne, arăta și propune, așa precum să cuvenea. Așa dară simțul, cunoștința și convingerea lui cea din lontru despre neajunsăle lui talente, fățiș cu cauza muntenilor asupra sa primită, și cu rușinoasa sa natură și retragere, care inima lui tare au trebuit să i-o apese, văzindu-să pe sine neharnic de a descoperi în scurte și în mișcătoare cuvinte cauza muntenilor înaintea împăratului (precum acum poșteau și așteptau de la el muntenii) trebui, cît văzu pe împăratul în munți, de loc să-l aducă în o deznădăjduire și confusiune a minții mare, care în momentul acela însoțindu-să și cu bucuria cea nemărginită pentru venirea împăratului prin munți, nu putu să nu i să tulbure și să nu i să clătească din temelie, creierii și mintea.

Mulți, necunoscînd bine pe Iancu și împrejurările lui ca mine, neivirea Iancului înaintea împăratului, în munți, o au tilcuit de răutate, sau nu știu de ce, răzbunare. Care întru adevăr n-a fost decît din sminteala minții; precum apoi următorul timp și mai bine au dovedit, pentru că Iancu n-a avut nici o cauză, ca el din ceva izbîndă, sau rancoare, să să fi retras dinaintea împăratului. Apoi, cum că Iancu a avut în inima sa toată homaghiala credință, supunere și alipire, ba o extraordinarie iubire cătră monarhul său, au dovedit toate dispozițiunile acelea, care el a făcut — după puțință — spre primirea împăratului și în Găina și la Cîmpeni¹⁶⁵. Ba și la Cluj, încă au ieșit împăratului înainte cu mulți călăreți români, pe care i-a adus ca să petreacă pe împăratul pînă la marginile Ardealului, deși nici în Cluj, încă, nu s-au putut, prin nici cu un fel de dojene pleca să să arete înaintea împăratului, zicînd și opunînd acea cauză „că în cuibul revoluțiunei (în Cluj) nu i să cade lui a să reprezenta împăratului“, din care al lui răspuns, și alte vorbe și purtare, precum și din fața cea pălită și bolnăviciosul lui stat, apoi cu ochii m-am convins că Iancu e smintit la minte; care boală a lui după aceea, și pentru celea de apoi i s-au mai întîmplat, i s-au și mai îngreonat.

Așa împăratul să întoarsă din Ardeal, și muntenii, pierzînd prelejul cel mai fericit, a trecerei împăratului prin munți, fără nici un folos dorit, și de mii de ori cerut, nefiînd nime care să fi fost recomandat și bătăr cu o vorbă să fi arătat în loc starea locului și a modului vieții în acei munți săci, precum și a cererilor muntenilor, doritoriului de a face bine împărat, să mîhniră pînă la suflet, și cu atîta mai vîrtos, cu cît lipsa lem-năritului și a pădurăritului, pe lîngă strînsăle reguli, marile taxe și pedepse, ce acum mai tare de cît oricînd să întrebuițau, de cătră ofițierii silvanale camerale, fățiș, cu muntenii, erau întrebări de viață, sau de to-tala pustiire a muntenilor, cari nu fără fundament să țineau a avea, cu atîta mai mare drept la pădurărit, cu cît nu numai din veacuri au fost în uzul lui, da și pădurile celea, ce din veac să cunoștea (și după conșcrip-țiunea din 1776) a fi fost proprietatea limpede a comunităților, le usurpa fișcul, ba și de la acelea tufe și lemne care creșteau pe colonicaturile lor, oprindu-i, și pedepsindu-i, desperățiunea ajunsese gradul cel mai mare.

Aceasta, a muntenilor mîhnire, mai crescă și cu aceea, că, — cam în luna lui august — minteni după ieșirea împăratului din Ardeal — să trimisă în munți o comisiune catastrală¹⁶⁷, care avea de a conscrie toate urbarialitățile și posesiunile din munți.

Muntenii, de această conșcripțiune să îngroziră foarte din două cauze. a) că scopul conșcripțiunii aceștia — nefiindu-le dat mai înainte de știre — nu-l știau, și nu-l puteau pricepe. Și așa ei de atâtea decurtații nedrepte, ce pînă acum suferisă, mușcați fiind tare, și după ce la mii mai vechi și mai nouă jalbe — ce în privința aceasta înaltelor locuri în zădar pînă atunci subșternusă — nu căpătară nici o hotărîre și mîngăiere, căzînd în deznădăjduire și venind la acela prepus, că cu conșcripțiunea aceasta, fișcul nu numai să va întări în posesiunea celor luate — cu forța — de la ei, pămînturi și păduri, da poate că și va mai face încă și altele nouă acvizițiuni și din al lor ce le-au mai rămas. Și în acesta al lor prepus și frică, cu atîta mai tare întărindu-să, că: b) de mădulari conșcripțiunii aceia, văzură a fi trimiși de acel fel de individue, pe care ei îi cunoșteau și îi știau prea bine, că sub revoluțiune cu mină armată pentru rebeli s-au oștit în contra tronului și a apărătorilor lui, și prin urmare muntenilor le erau neamici sau pizmași de moarte. Văzînd, zic, acestea, muntenii să opusără tare foarte în contra conșcripțiunii aceia^{X6}.

Durerea și mîhnirea aceasta cășună în poporul muntean din domeniul fișcale Topanfalva o mișcare mai mare decît să nu stîrnească în privighitorii ofițiali-politici atențiunea. Baronul Springenfels, carele era militar și civil comandant în periferia Bălgradului — de care să țineau și munții Cîmpenilor — fiind despre aceasta înștiințat, luînd cu sine 3 companii militare, ieși în fața locului, și deși fără nici un fundament, totuși după socoteala lui află de bine, cu aceia să facă o faptă memorabilă — și precum credea d. baronul Springenfels — îndrăzneată, și eroică, ca pe Iancu, cu cuvînt de ațîțător și agitator al poporului, împreună cu doi tineri, Dionisie Darabant din Bistra și Mihail Andreica, ca pe pretenții cei mai buni ai Iancului, în 16 august 1852, să-i iaie prinși, și pe Iancul să-l trimită la Sibiu, ca pe un prisoner al statului, iară asupra poporului celui prea credincios împăratului și care mai înainte numai cu 2—3 ani își jefisă singele și averea pentru tron, să lase execuțiunea militară, care lucru nu numai boala minții în Iancu o întări tare, da și pe tot poporul, pot zice pe tot românul, îl umplu de o rușine și mîhnire mare²⁶.

Preste vreo zece zile după aceea, episcopul unit din Blaj avu de a face o canonică vizitațiune în munți la bisericile celea unite, și bîgînd de samă cită mîhnire și ce simț rău a cășunat în toți munții, între popor arestarea Iancului, își ținu de cea mai strînsă datorie. din Bălgrad. în 8 septembrie 1852 a arăta aceasta la gubernia provinciei, și a să ruga pentru punerea pe picior slobod și pentru o proviziune bună, sau salariu anuale, sub orișice fel de titulă, pentru persoana Iancului, aplațînd, care pentru multe, și strălucitele lui merite, l-ar și merita¹⁶⁸.

Arătarea aceasta a sunat cam în următorul chip:

1-a Arestarea Iancului de aceea a cășunat durere și senzațiune rușinoasă în inimile poporului, că:

a) Poporul e convins că Iancu a făcut tronului Maiestatei sale mari serviiuri.

b) Pe popor, încă, Iancu l-au mintuit de nimicirea aceea, care-i amerința de cătră rebeli.

2-a Poporul muntean nu din răutate, ci numai din nepriceperea lucrului, s-au opus în contra conșcripțiunii urbariale de erariu trimisă, și din aceea cauză că:

a) Poporul muntean în contra pînă aci publicatelor prea înalte ordinațiuni — după a căroră putere colonii sînt lăsați în toate acelea beneficiuri colonicale nemîșcați, în al căroră uz au fost pînă la anul 1848, precum este păduritul și pășunatul; și care prea înalte ordinațiuni muntenii cred că trebuie să sune și să aibă valoare și pentru dînșii — de la acestea beneficiuri sînt excluși, și așa să tem, că prin conșcripțiunea aceasta vor fi cu totul lipsiți; și în aceasta a lor frică să întărește poporului muntean și prin aceea gă:

b) Poporului să face și acea nedreptate, cît lui nu-i este iertat a tăia, și a să folosi nici batăr de tufe, spinii și lemnele acelea, care cresc între marginile și pe locurile colonicaturilor lor, pe care ei mai înainte de 1848 au făcut robote crunte, și totdeauna, și mai înainte, și acum plătesc contribuțiune.

c) Poporul cu atita mai tare să teme, că cu conșcripțiunea aceasta i să va face mai mare nedreptate, cu cît între mădularile comisiei aceleia, cunosc a fi și de aceia care sub revoluțiune, cu mină armată oștindu-să în contra tronului și a apărătorilor lui, poporul unora ca acestora nu să poate încrede că în conșcripțiunea aceea nu le va face cea mai mare nedreptate și stricăciune, și nu-i poate suferi.

Pentru aceea umilita (zisului episcop) opiniune și rogare ar fi:

a) Ca de oarece poporul muntean e așa lipit cu toată inima cătră tron, și toată încrederea și nădejdea sa o are în Maiestatea sa împăratul, măsurile cele aspre sau execuțiunea militară — care să gată asupra muntenilor — ar fi numai foarte păgubitoare, și ar slăbi tare simțirile cele loiale, și încrederea poporului cătră reghimen; pentru că de poate sînt oaricari oameni răi și în munți, ca și ori în care popor pe lume, pentru puținii aceștia, ar fi o nedreptate mare să să pedepsească și să să asuprească mulțimea poporului cea credincioasă, și nevinovată, cu pedepse așa grele, a unei execuțiuni militare.

b) După umilita părere (a episcopului) togma întru interesul statului ar fi ca reghimentul, fără zăbavă, să facă așa rinduială și dispozițiune, ca poporul muntean, barem de beneficiurile pînă la 1848 folosite și avute, adeca: a păscutului în munți, și de la folosul unei regulate lignațiuni de foc, și de edifițiuni, să nu să escludă; iară mai virtos de la tufe și lemnele, care cresc pe colonicaturile lor (pentru care ei totdeauna au făcut robote, și au plătit contribuțiune) să nu să oprească, căci așa să vede că, în privința aceasta, ofițialii fișcali le-au făcut muntenilor multă nedreptate.

c) Diferențele acelea, care pînă astăzi sînt între poporul muntean și între fișc pentru păduri și pășunat, cît mai în grabă să să hotărască pe calea legii, pentru că protragerea și prolongirea determinațiunei a acelor fără de număr jalbe și cereri; care poporul muntean și mai înainte, cu foarte mulți ani, și mai după aceea pînă astăzi, a le subșterne reghimenului n-au mai încetat; trage după sine numai mai mare neodihnă, nemulțămire, și neîncredere cătră reghimen, și cătră ofițialii camerali.

d) Între munți la conșcripțiunea fundurilor și a posesiunilor, să nu să trimită individue de acelea, care sînt cunoscuți ca oameni, care să țineau mai înainte de partida rebelilor în contra tronului, și care pentru aceea neîncrederea poporului o stîrnesc asupra lor; pentru că eu (episcopul) din jalbele poporului și aceea au observat, că acelea individue, cu nește vorbe întăritînd poporul asupra fișcului — pe care ei îl identifică cu persoana Maiestăței Sale — vorbirile poporului stoarse cu vicleşug din gura poporului, deși erau țintate numai asupra ofițialilor fișcului,

acei comisari să silesc a le tilcui, a mistifica, și a le arăta ca nesupunere, și neonorare de augusta persoană a Maiestății Sale, cu care foarte întărită și provoacă ura și neîncrederea poporului asupra lor.

Mai încolo episcopul a aflat de lipsă a propune și aceea că Iancu, ca un prea credincios al Maiestății Sale¹⁶⁵, spre remunerarea netăgăduitelor lui mari merite, și spre mîngăierea poporului, nu numai să să pună pe picior slobod și în libertate, da și la înaltul minister să să propună, pentru un post de deregătorie batăr cu 2000 fl. m.c. pe an provezută, togma deși nu ar avea Iancu poftita spre un așa post cvalificațiune, pentru că prin aceasta, nu numai fapta cea greșită și nepolitică și scandela, care s-au făcut în tot poporul român cu încarcerarea și prinderea Iancului, s-ar putea vindeca, da prin actul acesta, reghimenul, historica sa bunăpomenire, (de care ca să să susție și păstreze, trebuie fiește care credincios supus al Maiestatei Sale, are a să îngriji) cu o purtare așa omenoasă și mulțămitoare, cătră Iancu, și cătră poporul muntean, cel bine meritat, în inima poporului muntean pentru depurarea o va întări, și poate că și dureroasele, și mai posibilele jalbe și neodihnă, în privința aceasta, le-ar mai înceta ș.c.l.“.

La care arătare, în 16 septemvrie 1852, a căpătat zisul episcop de la pro-gubernatoarele și feldmareșalul Bordolo, următorul răspuns, care, întors de pe limba ghermană în cea română, sună în următorul tip:

„Pentru prețuitele împărtășiri ale celora ce ai observat în părțile munților Cîmpenilor în privința cauzei arestării lui Ianc Avram, episcopopeștei tale vrednicii, îți dau obligatoria mea mulțămită.

Togma în opiniunea strălucitei episcopopeștei voastre vrednicii fiind și eu, de loc mi-am și făcut amăsurații pași spre așezarea acestei în toată întimplarea neplăcutei trebi (*Angelegenheit*) întru acea convingere, că măsurile Cesareo-regescului reghimen — care este însuflețit de cea mai binevoitoare și părintească îngrijire pentru binele de comun — prin simțămîntul cel bun al poporului, și prin bărbații, care sînt chiemați a lumina îngustele cuprinderi a poporului și a înainta adevărata știință a datoriilor țivile (*Bürgerpflichten*) să vor sprijini; sum statornicește aplecat, tot actul asprimei, care să poate încunjura, și încît acea cu cerințele (*Auforderungen*) deregătoriei cei de obște să poate însoți, a-l depărta“ ș.c.l.

Așa, de execuția militară muntenii scăpară, și pomeniții tineri din prinsoare de la Abrud iară.

Iancu, nu după mult timp, din Sibiu să sloboziră acasă, unde acesta din urmă, de atunci încoace, retras, și în statul boalei minții șede și petrece pînă astăzi în 26 octomvrie 1856, cînd scriu aceasta, în satul nașterii sale, și la casa părinților săi, lipsit încă și de cele trăbuincioase pentru traiul vieții. Iară cererile poporului celea drepte, rămasără neimplinite și neisprăvite pînă în zioa de astăzi; luînd una afară adeca; că în vara anului acestuia — după cum am înțales — ar fi venit de la înalta cămară acea rînduială „ca poporului să-i fie iertat a tăia și a să folosi libere cu tufele și cu lemnele acelea care cresc între hotarale locurilor sale sau pe posesiunile sale, pe care ei depurarea au plătit și plătesc contribuțiunea și s-au ținut și mai nainte de colonicaturile sale.

Iancu, — carele să ține de confesiunea greco-răsăriteană neunită — pe lîngă toate netăgăduitele, și prea strălucitele lui merite cătră tron, s-a făcut parte fără nici un drept și fundament (prin invidia și pizma altora, în ai cărora ochi renomeiu, și onoarea Iancului și a românilor, era un spine prea îmbolditor, parte din negînditele, deși nu din răutate

purcesele, da înțelepțește neprecalculatele, și cu stările împrejur celea de față, și prea delicate, nepotrivitele lui fapte și purtare) persoană suspicioasă și dubie; că Iancu ori și cu ce decorațiuni și deregătorii s-au îmbiat de cătră guvernul austriac, n-au vrut să primească sub cuvânt că toate decorațiunile și remunerațiunile să cuvin poporului românesc, care cu așa mari jertfe de sînge și de averi s-au meritat pentru tron, iară nu lui; și așa, pînă nu va vedea pe popor mîngăiat și cererile lui împlinite pentru sine, nu poate nici o decorațiune și nici o deregătorie să primească.

Hotărîrea lui, aceasta, în opiniunea publică a națiunei sale vrea dovedi în Iancu un caracter prea nobil, și putea să aibă în sine pe venitor¹⁶⁰, și înaintea celor de altă naționalitate nobil gînditori, un merit mare historic, dacă el totuși ar fi calculat mai înțelepțește, sau nu să vrea lăsa să să învingă și răpească de aceea slăbiciune omenească, cît după ce de la guvernul austriac n-au voit a primi nici o decorațiune, să nu să declare, că trimisa lui de cătră împăratul rușilor decorațiune o va primi, iară de altă parte, nici banii oferîți lui de reghimenul împărătesc, încă nu-i vrea primi, — de nu cumva în privința primirii banilor acestora nu-l vor putea escuza jertfele celea multe ce au făcut și dînsul sub revoluțiune pentru tron, în a căroră răsplătire să și zice a să fi dat și primit banii aceia.

Mai încolo suspiciunea asupra Iancului a tras-o și acea a lui cerere „să le lasă muntenilor, — pentru veșnica pomenire a neclătitei sale credință și alipire cătră tron, și a eroismului arătat asupra rebelilor maghiari — acelea două tunuri care ei le luasă de la rebeli, cînd i-au învins, și zdrobit în bătăliile de la Abrud; ca goale să le țină și păstreze în Cimpeni.

Că să știe, că muntenii izolați, și de tot ajutorul lipsiți, fără arme și muniție, așa zicînd, mai numai cu minile goale năvălind orbiș, ca lei asupra prăzii lor, asupra rebelilor, i-au învins și dumicat în două rînduri la Abrud; și de la ei au cuprins tunurile cerute, și multe arme și așa în semnul glorioasăi acestei învingeri, spre păstrarea și la strănepoții muntenilor a veșnicei pomeniri a eroismului său, și a neclintitei credințe și alipire cătră monarhul său, că cereau acelea două tunuri, să să țină în munți în Cimpeni. Da invidia neamicilor românilor știu lipsi pe munteni și de aceea puțină mîngăiere și mica răsplătire pentru atîtea jertfe și sinje vărsat pentru tron, cît să nu poată lăsa strănepoților săi nici batăr un așa mic sămn — două tunuri goale — întru memoria eternă a eroismului său și a neclintitei sale credințe cătră împăratul său!!!

Cererea în sine era prea dreaptă, prea cuvioasă și și în interesul tronului încă făcută, că acelea tunuri erau de pururea cel mai mare sămn și bold în inimile strănepoților muntenilor, cum să urmeze și dînsii eroismului străbunilor săi! și cel mai glorios îndemn, cum să-și țină și ei ca strămoșilor credința cătră tron și cătră monarhul său în toată una vreme! Și e de mirare cum s-au putut lua cererea aceasta în nume de rău! că aceea nu putem supune ca reghimenul să să fie temut, că muntenii, cu acele două tunuri goale, să pot face reghimului sau patrii primejdioși și înfricoșați.

Pentru că tuturor popoarilor, ba și singuraticelor persoane încă — precum istoria ne arată, — au fost totdeauna iertați, armele luate în lupte sîngeroase pentru patrie și rege, a le putea ținea și lăsa strănepoților săi, de veșnica pomenire a eroicelor lor fapte, și întru îndemn glo-

rios a strănepoților lor la asemenea virtuți pentru monarhul său. Și aceasta numai românilor să nu fie iertat? Sau pentru că cer această conțesiune, să fie lor întru prepus rău?

Așa să săvârșește istoria românilor din munți și în acest stadiu sint astăzi întimplările și patimile lor.

Însă pe lângă toate aceste grele ispite ale sortii, și dureroase patimi, muntenii tot încă n-au desperat, ci după nemărjinita sa încredere în monarhul său, cu multă răbdare așteaptă și crede că sau mai curînd sau mai tîrziu, da desigur, totuși, oarecînd va să vină de la iubitorul de dreptate, înduratul, mărinimosul, și cavalerul nostru împărat, și deplina dreptate, și mîngăiere, nu numai pentru tot poporul cel brav al munților, la toate dreptele lor cereri, da și pentru întreaga și credincioasa națiune românească din Imperiul austriac!

A_Cei mai tîrzii autori maghiari și patriotici, care au scris despre revoluțiunea Horii, tot cam după aceste acte au lucrat.

B_Representăciunea comitatului Zarandului din Ungaria, pentru lipsa ei, neavîndu-o acum a mîna, aici nu să poate produce.

C_Ba și nobilitate.

D_Ba togma cele mai aproape rudenii, precum mai pe larg vom vedea mai jos.

E_Anonimus *Belae Notarius*, C. 27.

F_Joannes Zonaras, *Annalium*, Tom. 2.

G_Rainald ad annum 1237, Nr. 38—40.

H_Documinte istorice, Viena, 1850, pag. 22—23.

I_Ibidem, pag. 23—24.

J_Vezi *Novala* lui Silagyi Ferencz, *Hon és külföld* din 22 ianuarie 1841, Nr. 6.

K_Vezi *Viszgalodás az Erdélyi Kinézésekről*, 1846.

L_Vezi Szilágyi Ferencz, *Hon és külföld ujisága*, Martius 30-kán 1841, Nr. 25.

M_Manuscrisul lui Cerei Mihai, pag. 263.

N_Schneller, Tom I, pag. 273.

O_Schneller, Tom I, pag. 273.

P_Manuscrisul lui Cerei, pag. 226.

R_Aprob., Part. 5, Edict 44.

S_Decret. Comitior. de 1578, 27-a apr., apud Benkő, *Polit Trans. Cognit.*, pag. 343.

T_Benkő, *Polit. Transilv. Cognit.*, pag. 208. Vezi și *Artic.* al 6 a dietei din anul 1660, 15 iulie, la Benkő.

U_Polit. *Transilv. Cognit.*, pag. 208, typis Licei R. Claud., 1843.

V_Vezi art. 24 al anului 1597 la Benkő, *Supplementa*, pag. 574.

X_Benkő, *Transilvania*, Tom. I, pag. 358—359.

Z_Aprob. *Const.*, Pars I, Tit. 8 și Tit. 9, art. I.

A_La națiunea săsască, această maximă politică asupra românilor, pe lângă toate corupțiunile și amenințările de la preainaltele locuri făcute asupra jurisdicțiunilor săsăști pină la 1848 nu s-au putut infrina și strica.

B_Tripart., Pars 3, Tit. 30 et *Aprob. Const.*, P. 3, Tit. 35.

C_Aprob., Pars 3, Tit. 30, Art. 1.

D_Ibidem, Pars 3, T. 14, Art. 2; item P. 5, *Edict.* 38 et 66.

E_Aprob., Pars I, T. 8, A. 3.

F_Art. 6, Anni 1744.

G_Aprob., Pars III, Tit. 31, Art. 5.

H_Aprob. *Const.*, Pars 4, Tit. 5, A. 1, § 4.

I_Tripart., Pars 3, Tit. 31.

J_Aprob., Pars 3, Tit. 30, Art. 1.

K_Ibidem, Tit. 31, Art. 5; item, P. 4, Tit. 5, Art. 3.

L_Ibidem, Pars 4, Tit. 6, Art. 2.

M_Compilata *Constit.*, Pars 4, Tit. I, Art. 2.

N_Apr., Pars 4, Tit. 5, A. I, § 6.

O_Aprob., Pars 5, Edict. 47.

P_Ibidem.

R_Aprob., Pars 3, Tit. 7, Art. 2.

S_Vezi artic. din 1670, 1 octomvrie și din 1671 la Benkő, Tom. I, p. 473.

T_Aprob., Pars 3, Tit. 31, Art. 1.

U, Vezi Diploma lui Racoți dată lui Simion Pap, Mitropolitului românilor din Bălgrad, în 10 oct. la 1643 la Petru Maior, *Historia bisericească*, pag. 72—81.

V, Manuscrisul lui Cerei Mihai, pag. 264.

X, Schneller, Tom. I, pag. 306.

Z, Manuscrisul lui Cerei Mihai, pag. 258.

A, Schneller, Tom. II, pag. 204.

B, Schneller, Tom. II, pag. 57, 58, 121, 137, 153, 195, 197, 204, 258, 360.

C, Art. 6 de anno 1744; Schneller, Tom. II, pag. 137, 153, 197, 258.

D, Să știe că între celelalte, dații mai mari, și alune de tufă, ba și porumbele de oțăt poșteau să le deie o anumită cvantitate.

E, Vezi răspunsul maghiarilor la jalbele sașilor în dieta din 1736 la Benkő, *Supplementa*, pag. 577.

F, Abbas Milot, în *Historia Universală*, Tom. 15, pag. 339.

G, Schneller, în *Viața lui Carol al VI-lea*, pag. 57—58.

H, *Ibidem*, Tom II, p. 204.

I, Începutul acestei reprezentațiuni în revoluțiunea din 1849 s-a sfîrșicit.

J, Cînd nu cuteza, da cuteza și la vedere, cum mărturisesc lucrările maghiarilor în contra silinții lui Iosif împăratul etc.

K, Cum punea după plac domnii pămîntești contribuțiuni asupra arată și Benkő în *Polit. Transilv. Cognit.*, pag. 343.

L, Pe timpul acesta încă sta dreptul azilului bisericilor.

M, O ce spirit profetic!

N, După tenorul diplomei date clerului și națiunei române de Leopold la a. 1701 aveau datorie toți comandanții oștirilor împărătești de a apăra pe clerul unit asupra asupraitorilor și vătămătorilor de privilegiurile sale, sau a păgubitorilor, și cu puterea militară; de aceea să jeluiește aici, zelosul, nemuritorul și năcăjitul episcop Klain, că i s-au denegat.

O, De s-au publicat sau ba diploma aceasta nu să știe, iară că Maiestatea Sa a vrut a întări diploma aceasta a națiunei și clerului român, să vede de acolo că sub următoarea lui Carol al VI-lea, sub Maria Teresia, s-a poftit diploma înainte, da așa s-a tupilat și din arhivul împărătesc și din guvernii, ba și din cel episcopesc cit aceea diplomă mai mult s-a mai putut găsi nicăieri. (Vezi Petru Maior, *Historia bisericească a românilor*, pag. 84). Cum s-a putut aceia din Arhivul cancelariei Aulice transilvanice din Viena și din Arhivul Gubernii Ardealului întâmplările și patimile în contra cărora episcopul Klain să plîngea împăratului în mai sus descrisa jalbă, ne face de a gîndi prea lesne, iară cum au perit și cînd din Arhivul vlădicesc? nu e așa lesne a gici, unii zic că ar fi perit sub revoluțiunea racoțiană, iară alții atribuiesc aceasta perfidiei dogicului iezuit de lingă coastele episcopului, carele mai asemenea adevărului, care cochetirea grozav cu maghiarii și domnii țării spre stricarea clerului și a episcopului, intrată cit săborul clerului unit din Ardeal în 25ma mai 1739, togma cam pe timpul cînd s-au scris această reprezentațiune la împăratul Carol al VI-lea, în Blaj, adunat, la numărul 8 a fost silit teologului Janoși Nicolae în față a-i spune, și așa a-l dojeni: „Datornica omenie atît cătră prea luminatul Domnul Vlădica, precum și cătră Cînstitul cler și în public și în privat să o țină”, iară la numărul al 12-lea, așa-i zice: „mult cînstitul, părintele teolog înștiințări păgubitoare și pe ascuns, care sînt spre răul Cînstitului Clir plecate, nimăruii să nu trimită nici împreună înțelegere de acest fel Cînstitului Clir stricătoare cu domnii țării să nu aibă, ci să să înțeleagă cu prealuminatul Domnul Vlădica și cu Cînstitul Clir”. Vezi *Historia bisericească* a lui Petru Maior pag. 98.

P, Aici oblađuiește la religiunea și credința greco-catolică, care este aceeași cu a regelui domnitor, a cui este și pîmintul regesc, sau cum le place a-l numi săsăsc, că cu adevărat nici într-o parte a țării nu au fost și nu este așa apăsată unirea și lățirea ei ca în pîmintul săsăsc, și cu nici un fel de dasteriu al țării attea conflicte și jalbe n-au avut pentru acesta Ordinariatul unit ca cu jurisdicțiunile săsăști de aci vedem în faptă, că nici într-o parte a țării mai puțin nu s-au putut S. Unire lăți și înrădăcina, ca în pîmintul săsăsc.

R, Ce clevetă oarbă!

S, Vezi bine că nu, că aceea nici catolicii nu fac la simbolul Nițen.

T, Nu e mirare dară, dacă un guvernii așa clevetitor și plin de pizmă mai pre urmă a putut totuși prin clevete de acestea pe acest episcop (Klain) a-l aduce în suspițiune la împărăteasa Maria Teresia, că el ar voi cu tot clerul și poporul a să desuni, și cu aceea, i-au căyunit acea mare nenorocire, de el afară de scaunul său exilat, a trebuit să moară în țară străină nemîngîiat.

U, Da cînd a fost cînd în un timp ca românii să nu fi fost număroși în miliția Ardealului? cînd și în bătaia a hereditatei (*in Bello Successionis*) sub Maria Teresia în contra Europii cu maghiari au militat și românii. *Schneller*, Tom. 2, pag. 74.

V, Adevărat că toți au părăsit-o și dacă cu religiunea să mută și naționalitatea, atunci graf Kendei, Kemeni, baro Iojica, Husar, Nalați și sute alții, nu să pot zice magnați români, numai din români.

X. De am zice că partea cea mai mare a nobililor Ardealului *ab origine* este toată română, am zice încă puțin.

Z. Aici încă să împlinește zisa românească: „rîde dracu de porumbele, și-i mai negru decît ele”. Racoți, magnat unгур, să ridică asupra domniei Casei austriace cu căpeteniile magnaților, nobilimei și cu maghiarii și sâcuii, precum să știe din toți istoricii maghiari, că și lobonții maghiari ce să vedeau a ținea cu împăratul,, mai tare prăda poporul țării decît cruții lui Racoți”. Cerei, manuscrisul, pag. 367. Aceasta să va cunoaște din înseși cuvintele țitului Cerei Mihai unгурului, care a trăit sub revoluțiunea lui Racoți și ale căruia cuvinte, așa sună: „Soha se tudja a föld népe a kuruczoktól féljen é vagy a magyar Loboncztól? mert egyik eb a másik kutya, holott magok meg inkább praedaltják a szegénységét, minden Istenelen dolgot elkövetnek”, — apoi, lucru de ris, zice aici gubernia, că românii ar fi voit să răstoarne domnia Casei austriace! Pentru cine? Ca să întărească domnia lui Racoți și a maghiarilor? de la care ei erau mai rău tractați ca cîinii, și mai tare apăsați ca robii? Ferească Dumnezeu să fie și numai gîndit vreun român de aceasta. De o fi fost în tabăra lui Racoți și vreun român, acela, fără îndoială, l-au dus acolo legat cu funia, după obicei, sau de altă mare frică amerințat, ca și la 1848—49 cu spînzurare, pîrjolire și pustiire. Atît știm din manuscrisul lui Cerei, pag 315, că cel ce povățuia și spiona pe partea împăratului în revoluțiunea lui Racoți, togma asupra racoțianilor, au fost român⁹⁴.

A. Mai sus din istoricul maghiar Benkő s-au arătat (*Polit. Transilv. Cognit.*, pag. 208 și 343) că colonii și la împărțirea contribuțiunei erau predați pe mina domnilor pămîntești, care după plac îi îngreunau și îi jefuiau fără milă, așa cit, cînd plătea libertinul ce avea scutiță nobiliară 2 boi, bietul colon, trebuia a plăti patru, și spre executarea dărilor publice și domnești țineau domnii cei pămîntești pe cei mai cruzi haiduci, care groaznic căzneau și pe coloni și și bunurile și dobitoacele lor le prăda și îngrășa pe domnii săi. Benkő, *Supplementa*, pag. 574. Aceasta is fapte cunoscute țării, cum dară s-au putut așa orbește de la un guberniu unui împărat arăta așa groase miinciuni.

B. Dacă bietul colon, cum arată legile *Aprobate*, a fost legat de brazdă, cum a putut așa des să-și mute locul de aici-colea?

C. Oh! Și cine în patria noastră a căutat să trăiască mai pe ușor togma ca aristocrația maghiară? care nici lui Dumnezău, nici împăratului, nici Patriei dînd nimica — precum să știe — sta acățată pe grumazul bieților iobagi să-i hrănească și să le deie toate de-a gata, ca o lipitoare ce sugă sîngele altora.

D. Aici Guberniului de episcop togma așa ie de milă, ca și țiganului de pilă.

E. Cu o sută de ochi.

F. Din tot textul a acestei reprezentațiuni combinîndu-le, nu întunecat să vede că această reprezentațiune au o compus un preot oarecare catolic, — da cine?

G. V. Schneller, Tom. II, *Historia lui Carol VI-lea*, pag. 57—58.

H. Mai bine doară stările împrejur cele delicate a împărăției cei atacate de străini.

I. Schneller, Tom. 2, pag. 121.

J. Cu acest articol răpisă și pe preoțime și o despărțisă de popor prin aceea că o încorporasă nobilimei maghiare și o silea să depună jurămîntul uniunii pe partea maghiarilor, prin care să obliga preoțimea că va apăra toate legile și obiceiurile care asupreau pe poporul român; pentru popor o lege mai rea și batjocoritoare nu putea să fie, deși aceea în aită privință să vedea bună, pentru că da scuteală clerului.

K. Schneller, Tom. 2, pag. 295.

L. *Ibidem*, pag. 157.

M. *Ibidem*, pag. 186. Tom. 2.

N. *Ibidem*, pag. 204, 205.

O. Schneller, Tom. II, pag. 204—205.

P. Schneller, Tom. 2, pag. 197.

R. Suplica aceasta s-a dat spre refutare lui Carol Eder, unui sas de națiune, care și-a făcut renumitele, da sofismaticele note historico-critice la acea suplică, pentru care a fost dăruit cu numismă de aur — *pro merito*, non merito. Notele acestea încă s-au refutat de un bărbat cu știință mare historică și iuridică, român, da gubernia Ardealului nici decît nu s-a îndurat a ierta și slobozi să să tipărească; fiind țenzura în mina ei.

S. Benkő, *Polit. Transilv. Cognitio*, pag. 484.

T. Manuscrisul lui Cerei M., pag. 263.

U. Séczeni Ștefan, în *Világ*, pag. 194, 195 și 393.

V. Toate acestea, nește oameni Vuca și Motora Pătruț numiți, să zice că le-ar fi căt în mina oficialilor fiscali ca să-i aplice de jude și pădurari fiscali.

X. În Bistra, pescuitul de pe Arieș numai cam după 1836 a început fișul a și-l apropiia și oamenilor a-l opri.

Z. Nu era nici lipsă să fie, că erariul principelui altă manipulațiune sau administrațiune economică pe timpurile acelea nu avea în munți, decît să stringă dațiile mai sus sub punctul al 7-lea și trițezimile de la cei ce treceau cu mărfile sale peste munți în Ardeal.

A. Amar să plînge Cerei Mihai că și sub Leopold I să puneau prefecti la Zlagna peste aurarii și trițezimatori de român sau oameni de rit grec — vezi manuscrisul lui Cerei, Mihai, pag. 223.

B. Muntenii, mai cu samă albăcenii și scărișorenii, atîta sînt de mari și neobosiți vinători, cît și pe timpul meu, iarna, toate potecile munților, pe unde știau ei că trec urșii dint-un munte în altul de iernat, le căuta; și dacă da de urma ursului sau a lupilor, îi urmăreau peste toți munții cu săptămînille întregi, călcînd cu tăpălăgi zăpada cea afundă cite de un stînjîn și mai bine pînă atunci, pînă cînd îi încungiurau undeva, îi pușcau și veneau cu pieile lor acasă.

C. Pe timpul meu, îmi arătau bătrînii vatra casei, la gura riurilor unde să întîlnește Riu Mic, cel de cătră Ponor și Vidre, cu Riul cel mai mare ce vine de prin Scărișoara, pe la Albac, și să împreună cu Riul Mic, care era casa de sălășluit a prințipelui Ardealului, cînd ieșea la vinat în munții aceia, care pe timpul cela au fost și mai tare acoperiți cu păduri mari și codruri dese.

D. În revoluțiunea din 1849, pușcașii din munți erau infricoșați honvezilor maghiari, iară mai virtos Leghionul cel cu cap de moarte, mai tot prin puștile muntenilor și-au plecat capul la moarte.

E. Exemplu a îndrăsnirii ostășești și a vitejiei lor cei minunate au dat și în revoluția trecută 1849, cînd fără ajutorul nimănui, lipsiți de muniție și de arme au făcut minuni susținînd 30 000 de maghiari cu Bem în frunte-le, ca nici Bălgradul, nici munții să nu-i poată lua, și ducidînd numeroasele și bine înarmatele cete ungurești sub povățuitorii lor Hatvani și Kementi Farcaș.

F. Vezi despre aceasta sub Leopold I pe Cerei Mihai, *Manuscrisul*, pag. 250 r.

G. Mîntie de acestea primuite nobilimea maghiară la toate solemnitățile publice pînă astăzi, le poartă.

H. În munți și acum sînt așa zicînd „tribus” sau neam, care sub acel cognome (poli-cră) pentru exemplu: Todea, Riștei, Bucea etc. numără o mulțime de paterfamilii, la al căror nume ca să să poată ști care? fiind mai mulți sub același nume din botez „Ioan sau Petru” etc., totdeauna să adaugă și un nume de bagiocură (*spitzname*), întogma ca la romani: Publius Ovidius Naso etc. așa în munți: Todea Ioan Lungariță ca să să cunoască din Todea Ion Țarcă etc. Apoi cînd să împărța acei creștări ce cădeau din pomenita taxă pe un neam (tribus) era greu; că uneori pe o gazdă abia să vinea 1/30 parte de creștar și ca să să poată totuși împărți pe un neam cu paterfamiliile lui, îl împărța ca pe un organism de om, unde este cap, ochi, nas, urechi, pîntece, picioare, mîni, degete, ba și unghii etc. și pe aceste mădulări să împărța taxa — foarte curioasă invențiune de împărțire și grea.

I. În Ungaria și Transilvania, sub împărăteasa Maria Teresa, la rogarea lui Sonnenfels, 1776, s-au șters tortura. Schneller, Tom. II, pag. 123, deși după aceea și la Horea încă s-a aplicat

J. Togma să fi fost întărite și de la vreun domnitor din Casa Austriei, nu le-ar fi dat nici o valoare, după ce să știe că togmai diplomei lui Leopold și altor rezoluțiuni, în favoarea românilor date, cum i-o silit grumazii și le-au tălcut prin articolul dietei al 6-lea din anul 1744.

K. *Aprob. Parl. I*, Tit. 8 și Titul. 9, Art. I.

L. Proventul tîrgului din Cîmpeni au fost al muntenilor din veacuri.

M. La tîrguri de țară totuși le era iertat oamenilor a vinde acovită (vinars gătit cu miere și cu șofrănituri) și mied gătit era din miere de stupi.

N. Totuși atunci s-au lăsat la o parte mare a Arieșului, de la gura riurilor, pînă în hotarul Lupșii și muntenilor de pescuit, care pînă cam cătră 1837 l-au și ținut în pace, iară după aceea și de acest beneficiu ca de multe altele, i-au lipsit.

O. Schneller, Tom. II, pag. 186.

P. De a dobîndit Horea de la Iosif împăratul dreptul de tîrg acela a fost tîrgul din Cîmpeni, nu de la Brad, precum zice Abbas Milot în *Historia Horii*, cum am văzut mai sus, cu care Horea ca deputat muntenilor și născut în munții Albacului, n-avea de-a face nimica.

R. Muntenii pînă astăzi poartă beuturile lor pe cai în nește vase de lemn sau bûtișoare cam de la 6—8 fericapace, ce le numesc berbințe.

S. Manuscrisul lui Cerei M., pag. 62, 115.

T. Diurnu executorului să numea tălpășag.

U. Schneller, Tom. II, pag. 204—205.

V. Niciun popor în lume nu este care să fie așa lipit cu inima de împăratul său ca românul, precum au arătat cu fakta și la 1848—49⁹⁹.

X. *Kaláda* ungurește să chiamă acea mașină tortură, în care omul, băgîndu-și acolo grumazii și ambe mîinile, partea trupului dinapoi stă expusă și întinsă tare la bătăi.

Z. Schneller, Tom. II, pag. 197.

A. Iosif încă prin viț numea nobilimea maghiară *Korregentie*, adică împreună domnitoare.

B. Despre cruzimile făcute în comitatul Zărandului cu gloatele pe care i-au povățuit el și despre audiția acestui om, multe scrie Kozma Pál, fostul főispán în Zărand și consilier la gubernie, în opul *Zărand-vármegeye földirati, statisztikai, és történeti le írása*, Kolozsvárt, 1848¹⁰⁰

C. Acesta-i instrumentele cu care da românii din munți și la 1848—49 signalele sale la atacurile și bătăile cu maghiarii.

D. Abbas Milot, *Historia universală*, Tom. 15, foaia 339.

E. Românii de pe lângă riul Criș să numesc crișeni, ca și cei din munți munteni sau mocani.

F. *Salvus conductus* să numește aceea carte sau scrisoare, în care cuiva i să dă slobozanie a merge și a umbla în țară fără bintuială.

G. Cum că Horea la acestea ucideri n-au dat voie numărui înșiși și maghiarii recunosc. Vezi Kozma Pál, oarecînd fișpan Zarandului și consilier gubernial. În opul *Zarand Vármegye földirati, statistikai és történeli leirása*, Kolozsvárt, 1848, pag. 103.

H. Un vas mare întogmit ca o troacă mare, plană la fund, în care s-au obișnuit a să alege și a să spăla aurul, să zice vălău.

I. Masa în care zace, mestecat, aurul cu alte părți nenobile, să cheamă hap.

J. Jomp să zice o fîntină cu apă unde să string rămășițele minereurilor în care să află aur.

K. Sat aproape de Abrud.

L. Un cerc sau parte a Abrudfalvei.

M. O prăpastie înaltă ca de 20—40 stînjini de la fața apei Arieșului, fățiș cu satul Mușca, pe lângă apa Arieșului, preste care este o cale strîmtă ca de 2 coți ce duce către Lușsa.

N. Vezi relațiunea vișecolonelului a regimentului al II-lea săcuiesc de pedestrimă Paulus Kray, în 31 dec. 1784, în treaba aceasta făcută la mai marii săi.

O. Prinderea Horii s-au întimplat într-o luni în 27 dechembrie 1784. Vezi și *Bericht*-a v. colonelului din 31 decembrie a anului acestuia.

P. Aceasta s-a scris de pre o copie contimpurană, ce s-a aflat în arhivul metropoliei de la Blaj.

R. Mai sus am arătat că Horea cu arătarea lanțului și a crucii de aur, spre a amăgi poporul; cei ce-au fost cu Horea zic a fi numai calumniat.

S. În „*Zarand Vármegye földirati, statistikai és történeli leirása*”, Kolozsvárt, 1848, pag. 103.

T. Vezi mai sus pe Cozma Pal la opul și paghina țitată.

U. A lui Crișan Jurj, adevăratul nume era „Dragoș Gheorghie” și s-au zis „Crișan”, nu mai că de origine era din Criș de la Țebea.

V. Mai sus s-au dovedit că prin „sugrumare”, însuși și-au făcut sfîrșitul vieții.

X. Ortografia scrisorii acestia arată că auctorul au fost un maghiar cunoscător de limba română.

Z. Secuiu sau un ungar de națiune, carele făcînd asupra nobilimei și preoțimei maghiare, cu gloatele lui celea săcuiesti și ungurești cruciate, răscoală, fu de Zapolea prins, într-un tron de fier și cu o cunună de fier, ars, și ortacilor lui celor 5 zile flămînziți, dat spre mîncare.

A. Din acestea versuri mi să vede a fi scris pe forma monetei cei a doua și auctorul acesteia versul acela: „Horea bē si odihnește, țara plînje și plătēște”.

B. Mai sus am arătat, că de la locurile celea mai înalte, pentru 7 proști, care au fost mijlocitori la prinderea Horii, s-au fost aplătidat, fără cei 300 de galbeni puși pe capul Horii, încă o remunerațiune de 600 de galbeni, oare efective datu-s-au? Și oare între acei 7 proști fost-au socotiți și trădătoarele frății a Horii?? n-am putut afla.

C. Vezi decretul tezaurariatului din 23-a octomvrie 1807, no. 376.

D. Păleriu să numea omul acela, care era pus preste alți zece oameni lucrători, de cîrmuitor.

E. Vezi mai sus foaia 53—66 relațiunea episcopului unit Clain către împăratul Carol al VI-lea.

F. Vezi manuscrisul lui Cserei Mihai, foaia 258—262 și diploma mai sus pomenită.

G. Vezi acestea legi înșirate mai sus, paghina 41—45.

H. Vezi coala a 23-a.

I. Prinderea aurului să zice, cînd în pulberea de aur să bagă argintul cel viu, care apoi închiagă, și adună aurul tot laolaltă, și băgîndu-l în foc viu, îl consolidează într-o masă.

J. Vezi mai sus paghina 204, cit a fost de mare!

K. Cu gura li s-au spus că nemți.

L. Adecă fișcul cu comunitățile muntene prin mai sus spețificații săi oameni.

M. În pădure trebuia omul să facă un stînjen cvadrat de 7 șubi în lungime și înălțime pentru aceea, ca și dacă să vor usca și purta, să ajungă mărimea de o orghie cvadrată de 6 șubi lungă și 6 înaltă; fîrește și cu această măsură tot la al șeptelea stînjen, pierdea bietul om un stînjen fără plată.

N. Fișcul mai în urmă a călcat ambele știpulațiuni din punctul 1-a al contractului acestuia, pentru că de o parte plata facerii stînjenilor au redus-o și pînă la 12 creștari ce în valută făcea 30 cr. iară plată pentru mers și venit, cu totul o au subtras.

O. Cea mai mare înșelăciune pe poporul muntean, cu contractul acesta, a fost că numărul stinjenilor precise nu s-au hotărât cite au a face, de unde au urmat că apoi după aceea, după puterea contractului acestuia, din timp în timp tot mai mulți și mai mulți stinjeni și cărbuni au pofțit de la dînșii, așa cit pe mulți, care erau mai avuți și 20 de stinjeni creștea.

P. Omăt să numește în munți zăpada grămădită prin furtunile vinturilor laolaltă.

R. Vezi foaia 49—94.

S. În urmarea aceasta, singur numai din Roșia să pustiiră în lume mai mult de cit 200 de familii.

T. Iancu și Balint, care prin principele, gubernatorele Șvarțenberg exoperară strămutarea marșrutei împărătești, în 19-a iulie 1852, căpătară înștiințare prin o ștafetă de la Timișoara, că împăratul în 21-a iulie va să doarmă în Cîmpeni, unde pe la Brad, Hălmașiu și preste Găina vrea a călători.

U. Pomenitul protopop, Simeon Balint, înțelegînd de venirea monarhului cătră Brad, și Hălmașiu, în 21-a iulie, dimineața, cu un popor prea numărós, și cu fetele protopopului unit din Zlagna, Mihali Cecilia, Ana și Maria, îmbrăcate în costum românesc frumos, între Brad și Băița întimpină pe doritul monarh, și una dintre mai sus pomenitele fetețe Ana Mihali, ca un inger curat, bineventă pe monarhul; în călătoria sa cătră Hălmașiu, să îndură a zăbovi la satul Burtuna, și a să uita la locul, unde în 1848, în luna lui noiembrie căzură 800 români, jertfă pentru neclătita lor credință și alipire cătră tron¹⁶⁶.

V. Aici în virful muntelui Găinii, prin zisul protopop Simeon Balint, cu o cuvîntare latină fu primit și binecuvîntat monarhul, care în limba română așa sună: „Bucuria aceea cu care de față să hrănește poporul român, locuitorul munților, cînd lui prin grația Majestății voastre sacratissime îi este iertat de față a venera pe împăratul său, nu o poate mai tare arăta, decît cînd iară își inoiește credința sa, care și pină acum ca o visterie de cel mai mare preț o au ținut, și în timpurile celea mai proaspete, și prin fapte încă s-au silit a o dovedi. Augustissime Cesare! Noi nici case împărătești, nici aparaturi mărețe vrednice de un Cesare avem, îți oferim dară ce avem, inimile noastre, ție Augustissime Cesare! care spre binele Austriei totdeauna sînt devote (jertfite). Primește dară prea Sanțită Majestate, acesta pentru înălțimea demnității tale prea mic, iară pentru micimea noastră, cel mai mare sacrificiu, și iartă-ne ca pe tine, credincioșii români, de restauratoarele națiunii române, să te putem numi”.

Bunul monarh cu cuvinte de totului părințești și mîngăietoare răspunsă „că e convins despre credința și loialitatea națiunii române”. După aceea, într-un cort gătit de frunză verde, luă împăratul un prînz scurt, la care avu onoare a fi invitat și peroratoarele Simeon Balint.

Aici fu prezentată monarhului și mama Iancului, care ca o amazoană de munte, călare, veniseră întru întimpinarea împăratului, ținînd a mină steag alb, sămnul sințerității, iubirei și alpirii cătră monarhul său¹⁶⁸.

X. Și poporul poftea ca pădurile să să conscrie ca sătești, iară ofițalii silvanali ai erariului ziceau ca toate să să scrie de păduri fișcale, sau, cum zic acum, de a statului; încă și acelea, care crescusă pe colonicaturele colonilor.

Z. Iancu cu escortă militară să dusă la Alba Iulia. Aici din supărare și rușine, boala minții lui să sui la furie, și în casa în care fu închis, cu picioarele celea rupte de la scaune sparsă fereștile, unde — precum să spune — un ofițial politic sas patriot!? îl încarcă cu bătăi întii, apoi cu fiare, din care totuși, comandantele fortăreții îl eliberă și insoțindu-i un ofițial cunoscut Iancului și român, pe laitenantele Sandru, îl trimisă la Sibiu.

¹ Ioan Micu Moldovan, căruia i se datorează și varianta cu litere latine din 1861 a lucrării lui Al. Sterca-Șuluțiu.

² Lucrarea era destinată publicității, „purisarea opului” de către Ioan Micu Moldovan și prezenta prefață scrisă la patru ani după Încheierea manuscrisului, precum și acest pasaj din prefață probînd asupra acestui fapt.

³ Locuitorii din Munții Apuseni ai Transilvaniei.

⁴ În orig. *Historia*.

⁵ În orig. *Kerpenis*.

⁶ În orig. *Mureș-Vașarheli*.

⁷ În orig. 784.

⁸ Părtinitor.

⁹ În orig. *abbas*.

¹⁰ Autorul se referă la ediția germană, în traducerea profesorului de la Universitatea din Kiel, W. E. Christiani (vol. XV, Viena, 1794) a *Istoriei universale* a lui Fr. X. Millot, în care traducătorul a introdus și evenimentele din deceniul iosefin.

¹¹ În orig. *haracterul națiunei*.

¹² Conștiința.

¹³ Parantezele ne aparțin.

- 14 Horea și Cloșca au fost prinși de fapt în 27 decembrie 1784.
- 15 Istorisiri.
- 16 Despre *Istoria universală* a lui Fr. X. Millôt în traducerea lui W. E. Christiani vezi, mai pe larg, N. Edroiu, *Prima istorie universală care vorbește despre răscoala lui Horea*, în „Acta Musei Napocensis”, III, 1966, p. 491—496.
- 17 În orig. *imperatoarele*.
- 18 În orig. *Halandia*.
- 19 Îndată.
- 20 Regimul.
- 21 Aminata încoronare.
- 22 Imprejurările, împrejurarea.
- 23 Deosebite.
- 24 Conscripția militară decretată de împăratul Iosif al II-lea la 31 ianuarie 1784, care a început să fie pusă în aplicare abia în vara anului 1784, producând frământări în rîndul țărănimii, prevestitoare de răscoală.
- 25 Om simplu, țaran, țărani.
- 26 Adunarea țărănească de care este vorba s-a ținut la Mesteacăn, lângă Brad, în comitatul Zărand unit cu Hunedoara.
- 27 În realitate Crișan, în numele lui Horea, venit la adunarea (în text *adunătura*) de la Mesteacăn.
- 28 Chipul, portretul.
- 29 Țidulă, bilet.
- 30 Poruncă.
- 31 Schilodi, maltrata.
- 32 În orig. *Împărătoarele*.
- 33 Ordonă.
- 34 Amnistie generală.
- 35 Liniștiți, potoliți.
- 36 Cu excepția corifeului (conducătorului).
- 37 Insoțitori.
- 38 Armată, efective ale trupelor de represiune.
- 39 Într-un cerc mic, îngust.
- 40 În orig. *insuș*.
- 41 În realitate atât Horea cît și Cloșca au fost supuși la cîte șapte audieri fiecare, în ianuarie-februarie 1785, în cursul cărora li s-au pus în total 119 și respectiv 134 de întrebări.
- 42 Execuția lui Horea și Cloșca a avut loc la 28 februarie 1785 la Alba Iulia.
- 43 În textul istoricului străin — citat în traducere de către Al. Sterca-Șuluțiu — răzbate tonul din ultimele izvoare contemporane răscoalei de proveniență nobiliară.
- 44 În sensul de izbucnit.
- 45 1437.
- 46 Între țărănimea română aservită și nobilimea maghiară exploatoare.
- 47 Pricina.
- 48 Volevodul.
- 49 De la nord de Dunăre.
- 50 Împuternicirea.
- 51 În realitate la războiul țărănesc din 1514 condus de Gheorghe Doja au participat și țărani iobagi români.
- 52 Copoi.
- 53 Puțin sprijin.
- 54 Prin hotărîri dietale.
- 55 Stare.
- 56 Juzi domeniali.
- 57 Autorul se referă, probabil, la răscoala din 1437.
- 58 Fortărețelor, cetăților.
- 59 Datorită perioadei în care s-a elaborat *Istoria Horii*, cea a neoabsolutismului, în text întîlnim asemenea accente prodinastice.
- 60 Asigura.
- 61 Poporului.
- 62 Scutiri.
- 63 Cel puțin, măcar.
- 64 Dările.
- 65 Alungare.

- 66 În sens de numeroși.
 67 La îndemină.
 68 Autorul se referă la *Supplexul* înaintat de Ioan Inochentie Micu-Klein în 1744 împăratului habsburgic.
 69 Capabil, capabili.
 70 Înăbuși.
 71 Puterii.
 72 Refuza.
 73 Autoritățile civile.
 74 Slujbașul.
 75 În orig. greșit *numirea*.
 76 Cărăușia.
 77 Ciștigat.
 78 Măritul.
 79 Cinstitele.
 80 Cuprinsul.
 81 Braț militar, armat.
 82 Puternici.
 83 Necazurile.
 84 Instituții.
 85 Învățătorilor.
 86 Războaiele.
 87 *Asupra Supplexului* înaintat de Inochentie Micu vezi mai pe larg A. Decei, *Memorialul (Supplex libellus) lui I. Inochentie Micu Klein către regina Maria Terezia din anul 1744*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj”, X, 1967, p. 7—41; D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ediție nouă, refăcută, București, Edit. științifică, 1967.
 88 Nicean, de la Niceea.
 89 Trebui.
 90 De li s-ar da prilej.
 91 În orig., în paranteză (*cauză*).
 92 Participanți la răscoala antihabsburgică de sub conducerea lui Francisc al II-lea Rákóczi.
 93 Referire la intensificarea numărului și acțiunilor haiducești ca formă a luptei împotriva asupririi feudale și habsburgice.
 94 La răscoala antihabsburgică din 1703—1711 a participat masiv țărâni-mea română, ridicând și conducători proprii, în Transilvania mișcarea primind un accentuat caracter popular și antifeudal. Al. Sterca-Șuluțiu, din motive de oportunism politic, se străduiește să nege acțiunea antihabsburgică a românilor transilvăneni de la începutul secolului al XVIII-lea.
 95 Autorul se referă la emigrația românilor din Transilvania în celelalte două țări românești, pentru a scăpa de obligațiile la care erau supuși.
 96 Regimul.
 97 Întrista.
 98 Lucrarea de față urmărea și un scop politic, în lumina vederilor autorului ei: prezentând situația populației românești din Transilvania în evul mediu, cu deosebire în secolul al XVIII-lea și istoria răscoalei lui Horea, se urmărea în-formarea Curtii din Viena și justificarea revendicărilor luptei politico-naționale românești de după revoluția de la 1848—1849.
 99 Aplicare. Autorul se referă la încercările Curtii din Viena de a efectua conscripții urbariale în vederea reglementării raporturilor feudale din Transilvania, încercări care s-au lovit de opoziția nobilimii.
 100 În orig. greșit *plasa*.
 101 Autorul se referă la lupta politico-națională a românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea.
 102 *Glebae adstricti*, legați de glie.
 103 Defavorabilă.
 104 Referire la desființarea servituții personale, a legării de glie a țăranului iobag din Transilvania.
 105 Căci.
 106 Lacună în text.
 107 Burghezia.
 108 În realitate Horea a călătorit de patru ori la Viena (în 1779, 1780, 1782, 1783—1784) pentru a obține unele ușurări pentru locuitorii comunelor românești de pe Arieș.

- ¹⁰⁹ Referire la acțiunea în jurul *Supplerului* (1790—1792).
- ¹¹⁰ 1437.
- ¹¹¹ În orig. *Topanfalvii*.
- ¹¹² Funcționari.
- ¹¹³ Jude.
- ¹¹⁴ Tumultul de care este vorba s-a produs cu ocazia târgului de primăvară de la Cimpeni din 24 mai 1782.
- ¹¹⁵ 1784.
- ¹¹⁶ Armenii arendași ai circiumăritului din regiunea Munților Apuseni.
- ¹¹⁷ Valoarea reală a pagubelor pricinuite în cursul răscoalei de la Cimpeni din 24 mai 1782 era de 343 fl. și 41 cr. locuitorii satelor din jurul Cimpenilor fiind obligați să plătească o sumă cu mult mai mare: 8708 fl. și 49 cr. pînă la izbucnirea răscoalei în 1784 fiind strînsă suma de 6179 fl. 22 cr., restul fiind apoi anulat.
- ¹¹⁸ Abrudsat.
- ¹¹⁹ Locuitorilor din Munții Apuseni.
- ¹²⁰ Autorul se referă la conscripția militară din vara anului 1784, cu prilejul căreia au izbucnit frămîntări țărănești care prevesteau răscoala.
- ¹²¹ Din context rezultă că Al. Sterca-Șuluțiu plasează audiența acordată de Iosif al II-lea lui Horea în cursul primei călătorii la Viena (1779); în realitate ea a fost obținută în cursul ultimei călătorii, a patra, din 1783—1784.
- ¹²² Crișan nu a luat parte la nici una din călătoriile la Viena.
- ¹²³ Horea a fost însoțit de Cloșca în primele trei călătorii la Viena.
- ¹²⁴ În acest volum.
- ¹²⁵ Asupra celor discutate în cursul audienței din 1 aprilie 1784 între Iosif al II-lea și Horea nu avem surse documentare directe și sigure.
- ¹²⁶ Simple afirmații, exagerări, zvonuri, care au circulat și în cursul răscoalei.
- ¹²⁷ Cifra exagerată.
- ¹²⁸ Autorul, participant la evenimentele din 1848—1849, judecă prin viziunea revoluției burghezo-democratice răscoala lui Horea.
- ¹²⁹ La răscoală au participat și preoți români, Al. Sterca-Șuluțiu reținînd modalitatea diferită de acțiune preconizată de intelectualitatea românească din Transilvania, care, iluministă, nu accepta calea revoluționară.
- ¹³⁰ Afirmația exagerată a autorului, neconformă cu realitatea.
- ¹³¹ În cursul răscoalei unii nobili maghiari și membrii ai familiilor acestora și-au salvat viața adoptînd comportamentul țărănimii răscolite.
- ¹³² Este vorba de planul elaborat la Blăjeni, în 4 noiembrie 1784, după izbucnirea răscoalei în Zărand.
- ¹³³ Cloșca s-a îndreptat împreună cu Horea și Crișan spre Cimpeni-Abrud.
- ¹³⁴ În orig. greșit *Ducă*.
- ¹³⁵ Confuzie între localitățile unde s-au dus tratativele din 16 noiembrie 1784 între Crișan și Ioan Piuaru Molnar și lupta de la Mihăileni din 7 decembrie 1784, de altfel veridic reconstituită la fața locului.
- ¹³⁶ Episcopul ortodox din Principatul Transilvaniei, Ghedeon Nichitici, de origine sîrbă.
- ¹³⁷ În germ. asalt.
- ¹³⁸ În lupta de la Mihăileni din 7 decembrie 1784 conducătorul oastei țărănești a fost căpitanul Nicula Hibart, căzut în cursul *cioacării*.
- ¹³⁹ Referire la atacul țărănesc asupra Abrudului, 6—7 noiembrie 1784.
- ¹⁴⁰ Caracterul social al răscoalei, alături de cel național, reiese și din acțiunile răsculaților îndreptate împotriva celor avuți din propria națiune.
- ¹⁴¹ Ofițerul austriac Vernicourt, trimis la Abrud pentru a salva casa de bani a fîscului și tezaurariatului, a ajuns în oraș după atacul țărănesc asupra Abrudului.
- ¹⁴² Orașeni maghiari bogați din Abrud.
- ¹⁴³ Baia de Arieș.
- ¹⁴⁴ Cloșca nu a acționat pe Valea Mureșului în comitatul Hunedoara.
- ¹⁴⁵ Crișan a fost prins o lună mai tîrziu decît Horea și Cloșca, în hotarul comunei Bucium-Șasa.
- ¹⁴⁶ În germ. pentru predarea acestuia.
- ¹⁴⁷ În germ. țărani.
- ¹⁴⁸ În germ. țărani liberi.
- ¹⁴⁹ În germ. față de superiori.
- ¹⁵⁰ În germ. „Inspectorul de păduri cesaro-crăiesc de aici, cu numele Anton Meltzer, mi-a adus servicii bune la educarea și instruirea acestor locuitori credincioși“.

- ¹⁵¹ Autorul judecă răscoala din 1784 prin prisma experienței revoluționare din anii 1848—1849.
- ¹⁵² Din lat. procurator, avocat apărător al intereselor țărănimii din satele situate în împrejurimile Cimpenilor.
- ¹⁵³ Nobililor maghiari.
- ¹⁵⁴ Crișan era originar din satul Vaca (azi Crișan), situat în vecinătatea Țebeii.
- ¹⁵⁵ Referire la acțiunea din cursul răscoalei, condusă de Crișan, care a manifestat o relativă independență față de ceilalți conducători; răzbate și tonul autorului, rudă cu Teodor Șuluț, ucis de Crișan fiindcă a încercat să abată țărănimea răsculată din drumul ei.
- ¹⁵⁶ Este vorba de planurile de răzbunare ale nobilimii împotriva țărănimii răsculate.
- ¹⁵⁷ Cuvinte ce reflectă ura nobilimii împotriva țăranilor răsculați.
- ¹⁵⁸ Cuptoarelor din Baia de Arieș.
- ¹⁵⁹ În orig. urmează șters a *munților*.
- ¹⁶⁰ Este vorba de stările privilegiate ale celor trei „națiuni”.
- ¹⁶¹ În sens de mașinațiuni.
- ¹⁶² În sens de coalizare.
- ¹⁶³ Autorul prezintă revoluția românească de la 1848—1849 din Transilvania pe un ton care să nu supere pe împăratul din Viena, căruia îi era adresată lucrarea de față.
- ¹⁶⁴ Neprezentarea lui Avram Iancu în fața împăratului habsburgic în timpul călătoriei acestuia în Transilvania, în anul 1852, a constituit o formă de protest față de atitudinea Curții din Viena, care nu a luat în considerare revendicările românilor transilvăneni.
- ¹⁶⁵ Autorul recent numit în scaunul mitropolitan din Blaj, în lucrarea sa scrisă la scurt timp după vizita împăratului Franz Iosif în Transilvania, se situează pe poziția acelei părți a fruntașilor politici români care așteptau rezolvarea cererilor românești de către Curtea din Viena.
- ¹⁶⁶ Explicație cu totul personală a autorului cu privire la episodul respectiv.
- ¹⁶⁷ Cadastrală.
- ¹⁶⁸ În orig. este o adăugire marginală: *opunerea, frica*, sensul de intercalare în text fiind pus între rînduri, imprecis.
- ¹⁶⁹ Viitor.

A

- Abrud, oraș, jud. Alba, 7, 12, 13, 14, 15, 20, 21, 22, 31, 35, 36, 38, 42, 43, 44, 57, 69, 70, 74, 87, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 101, 102, 103, 109, 110, 111, 114, 123, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 140, 146, 147, 148, 149, 150, 159, 164, 168, 174, 181, 186, 189, 195, 213, 219, 243, 266, 315, 316, 317, 322, 323, 324, 330, 333, 380, 381, 383, 384, 385, 386, 393, 394, 395, 397, 401, 402, 408, 416, 417, 418, 419, 421, 427, 429, 436, 446; ~ domeniu, 364; ~ hotar, 93, 95; ~ munți, 363, 365, 401.
- Abrud-Bánya, Abrudbánya v. Abrud.
- Abrudeanu, Ion, țaran, 213, 219, 220; ~ Petru, 173, 383, 442, 446.
- Abrudfalva v. Abrudsat.
- Abrudsat, localitate componentă a orașului Abrud, 373, 383, 442, 446.
- Abrugyán, Mun, Jován v. Abrudeanu, Ion.
- Abrugyán — Revák, Petrúly v. Abrudeanu, Petru.
- Acua (azi Avram Iancu), sat, jud. Bihor, 56, 73, 102, 110, 181.
- Acuița, sat, jud. Arad, 56, 73, 102, 110, 159, 181.
- Acsová, Acsutzá v. Acuița.
- Adamovici, Gherasim, episcop, 362; ~ Iosif, arhidiacon, 116, 117; ~ Iosif, protopop, 174, 195.
- Adamovitsch, Joseph v. Adamovici, Iosif. administrator, 56, 57, 73, 74, 234, 257.
- adóiróbiztos v. comisar rectificator.
- Adorjan, maior, 134, 149, 161, 183.
- adunare generală v. congregație comitatensă.
- Aerarium regium v. erariu regesc.
- ágens v. agent.
- agent, 232, 255.
- Aiud, oraș, jud. Alba, 92, 95, 115, 122, 123, 139, 165, 166, 187, 318, 319, 325, 326, 387, 389, 421; ~ cetate, 319, 326; ~ părți, 139, 187.
- Alba Carolina v. Alba Iulia.
- Alba de Jos, comitat, 2, 6, 8, 9, 10, 17, 18, 26, 27, 30, 32, 33, 39, 40, 47, 57, 71, 74, 91, 92, 94, 100, 102, 105, 108, 110, 113, 120, 122, 123, 124, 125, 127, 137, 139, 141, 144, 155, 156, 157, 162, 164, 168, 173, 179, 184, 186, 189, 194, 214, 286, 287, 288, 292, 294, 298, 304, 316, 322, 335, 337, 341, 377, 391, 396, 397, 400, 416.
- Alba de Sus, cerc, 133, 148.
- Alba Iulia, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 17, 19, 20, 22, 27, 30, 31, 32, 39, 41, 42, 44, 51, 52, 55, 58, 60, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 72, 75, 77, 81, 83, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 100, 101, 103, 108, 111, 116, 117, 121, 122, 126, 130, 131, 133, 134, 135, 139, 142, 143, 146, 147, 149, 150, 152, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 166, 168, 169, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 187, 189, 190, 196, 197, 198, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 215, 222, 226, 284, 285, 288, 290, 291, 294, 295, 299, 300, 304, 305, 318, 320, 325, 327, 330, 331, 348, 349, 366, 378, 383, 385, 388, 389, 395, 398, 407, 418, 423, 428, 429, 430, 434, 439, 441, 443, 444; ~ cetate, IX, 29, 96, 325, 341, 342, 380; ~ magistrat, 121, 138.
- Albac, sat, jud. Alba, 10, 18, 22, 34, 40, 43, 44, 54, 71, 89, 92, 94, 106, 114, 124, 134, 135, 140, 150, 175, 196, 287, 294, 298, 304, 321, 328, 329, 331, 333, 373, 387, 390, 391, 392, 395, 400, 404, 411, 441; ~ munți, 441.
- Albach, Albak v. Albac.
- Albenser Komitat v. Alba de Jos, comitat.
- Al Gyógy, All György v. Geoagiu.
- alispán v. vicecomite.
- All-Pestes, Al Pestes, v. Peștișu Mare.
- Allvintz, Alvincz, Alvintz, Alvinz v. Vințu de Jos.
- Almaș, riu, 343.
- Also Fejér v. Alba de Jos.
- Also Gáld v. Galda de Jos.
- Also-Ezilvás v. Silvașu de Jos.
- altiszt v. funcționar.
- Ampoi, riu, 388, 389, 409, 410, 418.
- Ampoița, sat, jud. Alba, 164, 168, 186, 189.
- Andrási, József, jude nobiliar, 284, 285, 291.
- Andreica, Mihai, revoluționar, 434.
- Anghel, Gheorghe, preot, 390.
- Anka, György, nobil, 55, 73, 100, 108, 286, 292; ~ István, nobil, 55, 73, 100, 108.
- Annibal v. Hannibal.

- Anonimul notar v. Anonimus.
 Anonimus, cronicar, 343, 438.
 Apafi, Mihail, principe al Transilvaniei, 345, 363, 368, 407, 412.
 Apoldu de Jos, sat, jud. Sibiu, 352.
 Apoldu Mic v. Apoldu de Jos.
 Arad, 2, 37, 92, 93, 94, 95, 124, 133, 141, 149, 200, 201, 204, 207, 208, 209, 286, 293; ~ comitat, X, 121, 137, 202, 203, 206, 213, 214, 219, 220, 286, 292, 293, 295; ~ părțile, 27, 203, 298, 304; ~ ținut, 204.
 Arada, sat jud. Alba, 18, 22, 40, 43, 44, 134, 135, 150, 175, 196, 320, 327, 329.
 Aradinum v. Arad.
 Aranka, György, poet, 60, 78.
 Arany v. Uroi.
 Arănieș, sat, jud. Hunedoara, 162, 184.
 Ardeal v. Transilvania.
 Argus, 357.
 arhiepiscop, 330.
 Arieș, riu, 29, 43, 116, 117, 183, 330, 363, 386, 387, 388, 389, 409, 412, 440, 441, 442, 445; ~ sat, jud. Alba, 133, 148; ~ ținut, 5, 29; ~ vale, 92, 94.
 Arieșu Mare, sat, jud. Alba, 2, 22, 27, 44, 49, 128, 135, 144, 149, 150, 156, 175, 176, 195, 196, 197, 298, 304, 396; ~ Mic, sat, jud. Alba, 128, 134, 144, 149, 150, 175, 195, 316, 322.
 Aron, căpitan, 63, 80.
 asesor, 221, 232, 255, 314; ~ actual, 66, 84.
 assessor actualis v. asesor actual.
 Asztalos Ferencz, timpliar, 56, 73, 285, 292.
 Aștileu, sat, jud. Bihor, 343.
 Atanasie, episcop, 351; ~ mitropolit, 349; ~ patriarh, 348.
 Atlas, 357.
 Atsonya v. Aciua.
 Atsova, Atsucza v. Aciuța.
 Auner, Johann, personaje de roman, 309.
 Austria, 311, 312, 340, 347, 348, 356, 404, 408, 413, 424, 425, 427, 441, 443.
 Avel, 333.
 avocat, 73.
- B**
- Bába, Adam, răsculat, 284, 291.
 Baba Novac, general, 309.
 Babb, Ioan v. Bob, Ioan.
 Bábolna v. Bobilna.
 Bacsárd v. Bucerdea Vinoasă.
 Bago v. Băgău.
 Bahnea, sat, jud. Mureș, 115.
 Baia de Arieș, oraș, jud. Alba, 7, 9, 18, 31, 40, 57, 68, 69, 74, 86, 122, 123, 128, 129, 138, 140, 144, 145, 149, 164, 171, 186, 192, 317, 324, 386, 408, 409, 410, 418, 420, 446, 447; ~ domeniu, 21, 43, 133, 148.
 Baia de Criș, sat, jud. Hunedoara, 14, 25, 47, 73, 98, 101, 102, 109, 110, 159, 181, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 295, 315, 322, 328; ~ cerc, 14, 36.
 Baia Mare, 214, 429; ~ domeniu, 214.
 Bajesdi Vitán Sándor, nobil, 221.
 Bako, comite suprem, 281.
 Balea Gheorghe, preot, 388; ~ Gheorghe, țăran, 421.
 Balia, Samuel de, asesor actual, VII, 50, 51, 52, 66, 84.
 Balint, Simion, tribun, 429, 430, 431, 443.
 Balo, László, vicecomite, 121, 122, 138, 139.
 Balogh, Zsigmond, nobil, 56, 57, 73, 74.
 Bálya, Sámuel v. Balia, Samuel de.
 Banat, VIII, IX, 15, 21, 22, 38, 43, 44, 89, 93, 96, 126, 131, 134, 143, 147, 150, 175, 195, 196, 209, 279, 280; ~ german, 281; ~ Severin, 280.
 Bánfi Hunyad v. Huedin.
 Bánffi, György, conte, 22, 23, 24, 44, 45, 158, 165, 180, 187.
 Bánpaták, Bánpataka, Bánpatoc v. Banpotoc.
 Banpotoc, sat, jud. Hunedoara, 23, 45, 57, 66, 74, 84, 93, 95, 317, 324.
 Bar, Sándor, nobil, 24, 46, 57, 74.
 Barceai Petru, v. Barcsai Péter.
 Barclai, Ioan, autor, 97.
 Barcsai, baron, 302, 307; ~ curtea, 4, 29; ~ Adám, nobil, 24, 46; ~ Ferencz Zsigmond, nobil, 24, 45; ~ Lajos, 23, 24, 45, 46; ~ Péter, nobil, 23, 24, 45, 46, 152, 318, 324.
 Barițiu, George, istoric, VI, 331.
 Barkó, comandant adjunct, 59, 65, 67, 68, 76, 77, 82, 84, 85.
 Barta János, administrator, soția lui, 57, 74.
 Bartsai v. Barcsai.
 Bástyaháza, sat în R. P. Ungară, 215.
 Basuța, Iosif, protocolist fiscal, 417.
 Báthori, familia, 321, 328.
 Batiz, sat, jud. Hunedoara, 24, 45.
 Batsalar v. Bățălar.
 Batsi v. Băcia.
 Bavaria, regat, 344.
 Băcăinți, sat, jud. Alba, VII, 23, 45, 50, 51, 52, 57, 74.
 Băcia, sat, jud. Hunedoara, 24, 45.
 Băgaciu, sat, jud. Mureș, 124, 141.
 Băgău, sat, jud. Alba, 124, 140.
 Băița, sat, jud. Hunedoara, 131, 147, 430, 443.
 Bălata, sat, jud. Hunedoara, 223, 225, 228, 229.
 Bălcescu, Nicolae, istoric, VI.
 Bălgărad, Bălgrad v. Alba Iulia.
 Băloiu, Dumitru, țăran, 416.
 Bălșești, sat, jud. Hunedoara, 24, 46.
 Bănuț, Găvrilă, țăran, 416.
 Bățălar, sat, jud. Hunedoara, 24, 46.
 Beamter v. funcționar.
 Beaten Laslo v. Bethlen László.
 Beci, Bécs v. Viena.
 Bedős Köpeczi Sámuel, preot reformat, VIII, 115.

- Bejan, sat, jud. Hunedoara, 233, 256.
 Bela, rege al Ungariei, 343, 438.
 Belgium, Belgium v. Belgia.
 Belgia, 201, 205.
 Belgrad, 152.
 Belgradul turcesc v. Belgrad.
 Bem, Iosif, general, 296, 441.
 Benczencz v. Bințiinți.
 Benedek v. Benic.
 Benic, sat, jud. Alba, 319, 326.
 Benkő, József, istoric, 362, 364, 438, 439, 440.
 Bentzentsz v. Bințiinți.
 Beregszó, Berekso, Bereksozó v. Birsău.
 Bergamt v. oficiu minier.
 Beringer, secretar tezaurarial, 418.
 Berivoi János, jude nobiliar suprem, 222, 227.
 Bernad, familie nobiliară, 50, 51.
 Bernhárd, sergent major, 127, 143.
 Bescica Albă v. Biserica Albă.
 Bessenyo v. Sebeșel.
 Bethlen Gábor, principe, 321, 328, 345, 363, 407; ~ Gergely, conte, 22, 23, 44, 45, 91, 94; ~ József, nobil, soția lui, 422; ~ László conte, 124, 141, 209; ~ Lajos, conte, 156, 179.
 Betlen v. Bethlen.
 Béts v. Viena.
 Bezirk v. cerc.
 Bezsan v. Bejan.
 Bialis Sándor nobil, 56, 73; ~ József, 56, 73.
 Bianu, Iou, filolog, 331.
 Bibarț, Ursu, Nicula, răsculat, 171, 192, 198, 446.
 Biborțeni, sat, jud. Covasna, 115.
 Biharea v. Bihor.
 Bihor, comitat, 59, 76, 121, 127, 137, 143, 206, 213, 214, 215, 219, 220, 365; ~ munți, 364.
 Bikó v. Rovina.
 Bințiinți, sat, jud. Hunedoara, 4, 23, 28, 29, 45, 58, 75, 93, 95, 122, 136, 138, 163, 185, 226, 230, 301, 302, 307.
 biră, biró v. jude sătesc.
 Birău, Gavrilă, jude, 416; ~ Gligorie, țaran, 416.
 Biró, Miklós, nobil, 9, 33.
 Biscaria, sat, jud. Hunedoara, 23, 45.
 Bischof v. episcop.
 Biserica Albă, localitate în R.S.F. Iugoslavia, 280, 281.
 Bistra, sat, jud. Alba, 22, 43, 134, 150, 317, 324, 330, 331, 333, 364, 366, 371, 372, 373, 385, 388, 389, 406, 409, 410, 416, 418, 420, 422, 434, 440.
 Bistrai, György, tricesimator, 364.
 Bisztra v. Bistra.
 Bistrița, 169, 429; ~ regiune, 169, 191.
 biztos v. comisar.
 biztoság v. comisie de anchetă.
 Bircea Mare, sat, jud. Hunedoara, 24, 46.
 Birna, Toma, răsculat, 283, 287, 290, 294.
 Birsău, sat, jud. Hunedoara, 23, 45, 57, 66, 74, 84, 317, 324.
 Blaj, oraș, jud. Alba, VI, 151, 152, 200, 281, 330, 331, 332, 353, 426, 427, 432, 434, 439, 442, 447; ~ domeniul diecezei, 200.
 Blajiu, Blasiu v. Blaj.
 „Blajul”, periodic, 331.
 Blăjeni, sat, jud. Hunedoara, IX, 20, 42, 93, 95, 130, 132, 133, 146, 148, 149, 446.
 Bleibtren, Karl, editor, 310.
 Blekman, paznic silvic, 418.
 Blesény v. Blăjeni.
 Bob, Ioan, episcop, 151, 362.
 Bobariu, Gheorghe, țaran, 416.
 Bóbik, Ferencz, nobil, 222, 226.
 Bobilna, sat, jud. Hunedoara, 23, 45, 57, 66, 74, 84, 317, 324, 381.
 Bocskai Ștefan, principe, 321, 328.
 Bogás v. Băgaci.
 Boghia, locuitor în Abrud, 333; ~ Petelica, țaran, 416.
 Bogya, Ferenc, comisar, 65, 83.
 Bogolea, Simion, țaran răsculat, 123, 139, 386.
 Bojan, Ion, jude sătesc, 235, 258.
 Boka, György, țaran răsculat, 285, 292.
 Bokai, Bokaly, Bokány v. Băcăinți.
 Boldogfalva v. Sintămăria Orlea.
 Bologudes, căpetenie maghiară, 344.
 Bontza, Filimon, căpetenie de răsculați, 51, 52.
 Borbatvich, Borbatviz v. Riu Bărbat.
 Borberc, Borberck v. Vurpăr.
 Bordolo, feldmareșal, 436.
 Bormezó v. Inuri.
 Bornemisza, curte, 317, 318, 324, 325; ~ János, baron, comite suprem, 22, 23, 24, 44, 45, 46, 64, 82, 120, 128, 131, 132, 144, 147, 148, 155, 162, 184, 243, 246, 266, 269; ~ Pál, baron, 22, 44.
 Boros Botsard v. Bucerdea Vinoasă.
 Borosi, administrator, 51, 52.
 Borosmezó v. Inuri.
 Bosnyak, Martin, arendaș, 63, 81, 156, 243, 266.
 Bota, Iuon, țaran răsculat, 246, 270, 289, 295.
 Bozán, Juon v. Bojan Ion.
 Bozes v. Bozeș.
 Bozeș, sat, jud. Hunedoara, 10, 34, 131, 147.
 Bozovici, sat, jud. Caraș-Severin, 281.
 Bozsnnyák v. Bosnyak.
 Bögözi Borsai István, nobil, 321.
 Braad v. Brad.
 Braády v. Brádi.
 Brad, oraș, jud. Hunedoara, IX, 4, 9, 14, 15, 16, 18, 19, 25, 28, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 47, 54, 55, 56, 71, 72, 73, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 107, 108, 109, 110, 114, 119, 120, 126, 127, 128, 131, 136, 137, 143, 144, 147, 158, 159, 168, 169, 170, 181, 189, 190, 191, 198, 199, 280, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 299, 300, 305, 315, 322, 340, 341, 377, 380, 383, 429, 430, 441, 443, 444.

- Brădi, József, nobil, 55, 72, 100, 108, 286, 292; ~ Miklós, jude suprem, 55, 72, 100, 108, 120, 137, 285, 291.
- Branyicska, Branyitska v. Brănișca.
- Brașov, 1, 2, 48, 296, 314, 429.
- Bratislava, comitat, 65, 83; ~ dietă, 53.
- Brănișca, sat, jud. Hunedoara, 4, 9, 23, 33, 44, 56, 74, 102, 110, 161, 163, 183, 185, 234, 243, 257, 258, 266, 301, 306, 317, 324; ~ castel, 4, 28; ~ domeniu, 231, 232, 255.
- Brentano, colonel, 280.
- Bretea Mureșană, sat, jud. Hunedoara, 24, 46, 233, 238, 257, 261.
- Bretea Română, sat, jud. Hunedoara, 24, 46.
- Bretea Streiului, sat, jud. Hunedoara, 66, 84, 317, 324.
- Breznyik v. Briznic.
- Briznic, sat, jud. Hunedoara, 247, 253, 254, 255, 270, 276, 277, 278.
- Brukenthal, familia, 154; ~ Michael von, comisar gubernial, consilier gubernial, 5, 6, 7, 12, 20, 29, 30, 31, 35, 42, 43, 118, 120, 121, 126, 137, 138, 155, 162, 171, 177, 184, 192, 197, 302, 307; ~ Samuel, baron, guvernator al Transilvaniei, VIII, IX, 1, 20, 21, 59, 65, 70, 76, 82, 87, 119, 120, 137, 142, 154, 155, 156, 157, 159, 165, 166, 167, 169, 171, 174, 176, 179, 182, 187, 188, 190, 192, 194, 197, 198, 395.
- Brunek, funcționar al oficiului sării, 58, 75, 89.
- Brutus, 311, 313.
- Bucea, Dămian, jude, 416, 441.
- Burcerdea Vinoasă, sat, jud. Alba, 164, 168, 186, 189, 319, 326.
- Buceș, sat, jud. Hunedoara, 20, 42, 93, 95, 132, 148, 171, 192, 382.
- Bucia, sat lângă Cîmpeni, 369.
- Bucium, sat, jud. Alba, 21, 43, 134, 149, 317, 323, 333, 373, 387, 389, 408, 415, 419, 446.
- Bucovina, 89, 215, 216, 280.
- Bucsum v. Bucium.
- București, sat, jud. Hunedoara, 283, 284, 285, 290, 291.
- București, 152, 201, 280, 281, 310, 445.
- Buda, familie, 61, 65, 79, 83; ~ Dumitru, țaran, 416; ~ Laszló, nobil, văduva lui 57, 74; ~ Ioan, căpetenie de răsculați, 51, 52.
- Budapesta, 53, 118, 221.
- Bugariu, A., autor, 280.
- Buituri, sat, jud. Hunedoara, 24, 46.
- Bujtur v. Buituri.
- Bukarest, Bukurest v. București.
- Bukovina v. Bucovina.
- Bulbuc, sat, jud. Arad, 51, 52.
- Bulbuk v. Bulbuc.
- Bulgaria, 344.
- Bulzest v. Bulzești.
- Bulzești, sat, jud. Hunedoara, 283, 285, 290, 291.
- Burmezău v. Inuri.
- Burtuna, sat, jud. Arad, 443.
- Buta, Ion, răsculat, 51, 52.
- Butsesd v. Buceș.
- Butsum v. Bucium.

C

- Cacova, sat, jud. Alba, 19, 42, 129, 145, 319, 326.
- Caesar, Cesar v. împărat.
- Calcedon, soborul, 343.
- Camăr, sat, jud. Sălaj, 231.
- Camera regească, 63, 80, 81, 286, 292, 316, 317, 322, 323, 324.
- Camera aulică, 419.
- Camera regia v. Camera regească.
- cancelar aulic, 11, 34, 35, 124, 140, 156, 157, 158, 159, 163, 167, 174, 176, 177, 179, 185, 188, 197, 211, 214, 219, 220.
- Cancelaria aulică, 8, 32, 167, 178, 439.
- Caransebeș, oraș, jud. Caraș-Severin, 280, 281.
- Caraș, comitat, 213, 219.
- Carei, oraș, jud. Satu Mare, 214.
- Carlsburg v. Alba Iulia.
- Carol al VI-lea, împărat al Austriei, 349, 350, 358, 368, 439, 440, 442.
- Carolina v. Alba Iulia, cetate.
- Casa de Austria, 99, 108, 279, 348, 349, 356, 357, 359, 363, 365, 368, 408, 413, 424, 425, 440, 441.
- Casa de preschimbare a aurului, 7, 31, 164, 186.
- casier comitatens, 285, 286, 292.
- Casieria cămării, 334.
- Cassa cameratica v. Casieria cămării.
- Cassovia v. Kosiče.
- Cazan, On, țaran, 289, 295.
- Căian, vale, 317, 324.
- Călățele, sat, jud. Cluj, 127, 143.
- Căpuș, sat, jud. Cluj, 343.
- Cărpiniș, Cărpinaș v. Cărpiniș.
- Cărpiniș, sat, jud. Alba, 45, 49, 54, 71, 92, 94, 106, 114, 121, 122, 138, 139, 156, 175, 177, 197, 203, 207, 283, 290, 299, 305, 316, 317, 322, 323, 331, 333, 377, 379, 387, 391, 392, 401, 415, 421, 443.
- Ceama, Gligore, țaran, 416.
- cerc, 2, 6, 9, 10, 12, 13, 27, 30, 33, 34, 35, 36, 41, 47, 54, 55, 56, 57, 64, 66, 71, 72, 74, 80, 84, 100, 102, 108, 110, 129, 148, 149, 158, 159, 160, 168, 169, 170, 171, 181, 182, 189, 199, 231, 232, 255, 298, 299, 304, 305, 335, 338, 340.
- Cerei v. Cserei.
- Cergău Mare, sat, jud. Alba, 200, 201.
- Cernanski Gábor, nobil, 286, 402, 403.
- Cerņata, pîriu, 316, 322, 364, 386.
- Certeje, sat, jud. Alba, 134, 150.
- Cetea, sat, jud. Alba, 319, 326.
- Chepi v. Csepi.
- Chepieș, deal, 252, 275.
- Chimindia, sat, jud. Hunedoara, 23, 45, 57, 66, 74, 84, 162, 184, 317, 324.
- Chioar, district, 350, 351.

- Chioara v. Chioar.
- Chiril, patriarh, 348.
- Chitid, sat, jud. Hunedoara, 24, 46, 222, 226, 227.
- Christiani, W.E., istoric, 443, 444.
- Cibiniensi, comitatus v. Sibiu, comitat.
- Cinciș, sat, jud. Hunedoara, 10, 24, 33, 46, 138.
- Cioara, sat, jud. Alba, 4, 23, 29, 45, 122, 123, 138, 140, 163, 166, 168, 187, 189, 301, 302, 307, 318, 324.
- Cipariu, Timotei, filolog, VI.
- circulus v. cerc.
- Ciuc, scaun, 162, 184.
- Cindea, Gavrilă, țaran, 416.
- Circea, Gligorie, țaran, 416.
- Cimpeanu, C., istoric, 152.
- Cimpeni, oraș, jud. Alba, 2, 6, 7, 8, 11, 12, 14, 21, 22, 27, 30, 31, 32, 34, 35, 37, 43, 60, 68, 70, 77, 86, 88, 89, 122, 123, 124, 128, 133, 134, 139, 140, 144, 149, 150, 160, 164, 169, 174, 175, 182, 185, 186, 190, 195, 198, 286, 292, 298, 304, 308, 316, 322, 333, 363, 364, 365, 368, 369, 371, 372, 373, 386, 392, 393, 394, 395, 397, 399, 400, 401, 410, 412, 416, 417, 418, 422, 427, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 436, 437, 441, 443, 446, 447; ~munții, 363.
- Cîmpia Transilvaniei, 125, 141.
- Cîmpul Libertății (Blaj), 426, 427.
- Cîmpul Pîinii, loc lângă Orăștie, 93, 95.
- circumărit, 63, 80, 81.
- Cîrnești, sat, jud. Hunedoara, 58, 75, 226, 230.
- Claudiopolis, Clausenburg v. Cluj.
- Cleber v. Kleber.
- Cleș, Toader, țaran răscolat, 286, 292.
- Clopotiva Mare, sat, jud. Hunedoara, 58, 75, 226, 230.
- Cloșca, Ion, conducător al răscoalei, VI, X, 8, 12, 14, 18, 22, 32, 35, 37, 40, 44, 49, 54, 55, 59, 60, 69, 70, 71, 72, 77, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 99, 100, 106, 107, 108, 114, 116, 117, 118, 122, 123, 124, 130, 133, 135, 139, 141, 146, 149, 150, 152, 154, 156, 158, 159, 164, 176, 177, 181, 186, 196, 197, 198, 203, 205, 208, 209, 210, 279, 280, 287, 288, 294, 297, 299, 303, 305, 317, 320, 323, 327, 340, 341, 342, 377, 379, 380, 381, 382, 383, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 444, 446.
- Cloța v. Cloșca.
- Cluj, 14, 16, 20, 37, 42, 93, 95, 97, 101, 108, 115, 118, 119, 121, 123, 124, 134, 136, 138, 139, 140, 146, 149, 151, 152, 161, 176, 183, 196, 200, 211, 215, 280, 292, 297, 303, 314, 331, 332, 405, 406, 429, 433, 438, 441, 442, 445, ~ comitat; 6, 10, 11, 26, 30, 33, 34, 38, 47, 48, 54, 57, 71, 74, 89, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 129, 130, 138, 139, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 170, 189, 191; ~ părțile, 89, 139, 335.
- Cluj-Mănăștur, convent, 14, 36.
- Cnejevici, ofițer, 280.
- cnez, 288, 294.
- Cojocna, sat, jud. Cluj, 134, 149.
- Colosiensis, comitatus v. Cluj, comitat.
- Comandament, al cetății, 129, 145; ~ militar general al Transilvaniei. 4, 5, 6, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 26, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 47, 59, 64, 65, 67, 81, 82, 83, 85, 92, 93, 95, 101, 109, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 156, 157, 160, 161, 162, 165, 166, 167, 171, 175, 179, 180, 182, 183, 184, 186, 188, 189, 192, 195, 196, 283, 289, 300, 302, 306, 307, 319, 337, 402.
- comandant general 12, 13, 18, 21, 59, 60, 67, 76, 77, 84, 85, 130, 158, 161, 176, 195, 318, 324, 326, 336, 338; ~ al grănicerilor, 58, 75; ~ militar, 156, 179.
- comes v. comite.
- comes supremus v. comite suprem.
- comisar, 11, 55, 57, 65, 67, 73, 74, 83, 85, 121, 158, 181, 281, 289, 295; ~ fiscal, 231, 232, 233, 236, 241, 255, 256, 257, 259, 264; ~ gubernial, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 120, 122, 123, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 155, 156, 161, 162, 164, 165, 167, 174, 179, 183, 184, 185, 187, 189, 192, 195; ~ militar, 91, 94, 156, 157, 179, 180; ~ provincial, 13, 22, 134, 165, 183, 184; ~ rectificator, 284, 290; ~ regesc, 16, 39, 60, 61, 62, 67, 70, 77, 78, 79, 80, 85, 87, 89, 134, 149, 171, 173, 177, 178, 198, 202, 205, 279, 281.
- Comisariat provincial, 161, 162.
- comisarius regius v. comisar regesc.
- Comisie de anchetă, VII, 17, 39, 53, 54, 71, 89, 93, 95, 96, 128, 320, 327; ~ gubernială, 5, 29.
- comitat, V, VII, VIII, 1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 20, 21, 22, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 89, 91, 92, 94, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 164, 166, 168, 169, 170, 171, 173, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 189, 190, 191, 192, 194, 197, 198, 206, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 221, 230, 231, 232, 233, 234, 239, 242, 251, 252, 254, 255, 256, 258, 261, 262, 274, 275, 277, 278, 282, 283, 285, 286, 287, 288,

- 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 298, 299, 304, 305, 314, 315, 316, 317, 321, 322, 333, 335, 337, 339, 341, 351, 365, 375, 376, 377, 380, 381, 387, 388, 389, 391, 395, 396, 397, 400, 401, 416, 422, 430, 438, 441, 442, 444, 446.
- Comitats Beamter v. funcționar comitatens.
- Comitats Officianten v. funcționar comitatens.
- Comitats Officiolat v. oficiu comitatens.
- Comitatstafel, Comitats Taffel v. tabla comitatului.
- Comitatusunterricht v. vicejude nobiliar. comitatuz v. comitat.
- comite, 54, 58, 60, 61, 71, 75, 77, 79, 89, 211, 219; ~ suprem, 56, 57, 58, 59, 64, 73, 74, 75, 76, 82, 119, 120, 122, 123, 125, 127, 128, 131, 132, 157, 161, 162, 213, 214, 217, 282, 288, 295, 339, 441, 442.
- commandantes generales v. comandant general.
- commissarius v. comisar.
- commissarius regius v. comisar regesc.
- commissio Jankovichiana v. comisie de anchetă.
- Comșa, N., istoric, 331, 332.
- congregație comitatensă, 288, 295; ~ generală, 214.
- Connerth, Astrid, cercetător, 310.
- conscriptie militară, 2, 63, 64, 65, 81, 82, 83, 156, 157, 158, 168, 202, 280, 295, 444, 446; ~ urbarială, 414, 428, 434, 445.
- conscriptio, conscriptio militaris v. conscripție, conscripție militară.
- consilier aulic, 54, 71; ~ gubernial, 5, 29, 162, 171, 177, 184, 192, 197, 200, 282, 302, 307, 357, 441, 442.
- Consiliul aulic de război, 59, 65, 67, 76, 83, 85, 160, 182; ~ locumtenențial al Ungariei, 101, 109, 214, 217; ~ secret al Curții, 99, 107; ~ tezaurarial, 419.
- Consilium bellicum v. Consiliul aulic de război.
- Consilium regium v. Consiliul locumtenențial al Ungariei.
- Constantinopole, 344.
- Convent, 14, 56.
- copist al casieriei, 285, 292; ~ comitatens, 284, 290, 291.
- Corcheș, Ion, țăran, 416.
- Corna, sat, jud. Alba, 103, 104, 111, 112, 316, 323, 389.
- Corni, sat, jud. Maramureș, 279.
- Costa, secretar gubernial, 160, 182.
- Costenoble, editură, 310.
- Coșlar, sat, jud. Alba, 156, 179.
- Coteț, Atim, țăran, 416; ~ Ionuț, țăran, 416.
- Coste, Gheorghe, jude, 416; ~ Teodor, țăran, 416.
- Covaci, pleban, 422.
- Covasna, jud. Covasna, 233, 256.
- Cozma Pál v. Kozma Pál.
- crai v. rege.
- Craiova, 331.
- Craiva, sat, jud. Alba, 122, 139.
- Crasna, comitat, 231.
- Cricău, sat, jud. Alba, 8, 32, 122, 126, 127, 139, 143, 144, 204, 389, 397, 418.
- Cristea, Nicola v. Horea.
- Criș, domeniu, 69, 87; ~ regiunea, 93, 95, 126, 142, 316, 322, 442; ~ riu, 54, 55, 71, 73, 92, 94, 99, 100, 107, 108, 126, 152, 158, 159, 181, 222, 376, 401, 442.
- Crișan, George, Giurgiu, conducător al răscoalei, VI, IX, 3, 8, 9, 12, 13, 15, 18, 19, 27, 32, 33, 35, 36, 37, 40, 41, 48, 49, 69, 70, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 114, 116, 117, 118, 124, 126, 128, 141, 142, 145, 152, 155, 156, 170, 177, 191, 197, 198, 199, 203, 204, 210, 220, 279, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 294, 295, 299, 300, 305, 308, 328, 377, 379, 380, 381, 383, 387, 389, 390, 391, 392, 395, 399, 400, 401, 442, 444, 446, 447.
- Crișan, (Vaca), sat, jud. Hunedoara, 18, 40, 283, 284, 285, 287, 288, 290, 291, 294, 295, 447.
- Crișana, 280.
- Crișcior, sat, jud. Hunedoara, 2, 4, 20, 25, 27, 28, 31, 42, 47, 55, 58, 72, 75, 88, 89, 92, 94, 98, 100, 101, 108, 109, 120, 126, 132, 137, 142, 148, 159, 178, 181, 198, 220, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 299, 300, 304, 305, 315, 322, 381, 383.
- Crișiu v. Criș, riu.
- Crișul Alb, riu, 295.
- Crista, Nicola v. Horea.
- Csáki János, comite suprem, 57, 58, 59, 74, 75, 76, 89, 122, 127, 139, 143.
- Csáklya v. Cetea.
- Császár v. împărat.
- Csebe, Csebea v. Țebea.
- Cseke Sándor, nobil, 97.
- Csepi, căpitan, 66, 84, 286, 287, 293, 315, 322.
- Cseréi, nobil, 224, 228; ~ Mihály, cronicar, 438, 439, 440, 441.
- Csernántzki v. Cernanski.
- Csernicz v. Cernița.
- Csertes v. Certeșe.
- Csintes v. Cinciș.
- Csiszár, nobilă, 119, 136; ~ László, nobil, 56, 73, 286, 292.
- Csolnokos v. Cinciș.
- Csora v. Cioara.
- „Cultura creștină”, periodic, 331, 332.
- Cuptorușe, lingă Cîmpeni, 386.
- Curechi v. Curechiu.
- Curechiu, sat, jud. Hunedoara, 3, 27, 72, 92, 94, 98, 121, 126, 138, 142, 159, 181, 210, 284, 285, 286, 288, 290, 291, 292, 294, 295, 300, 305.
- Curtea din Viena, X, 17, 30, 37, 40, 43, 48, 99, 107, 128, 131, 144, 147, 151, 198, 327, 396, 419, 445, 447.
- Czebe v. Țebea.
- Czélina v. Țelna.
- Czeretzel v. Țărățel.

D

Dachia, Dația v. Dacia.
 Dacia, X, 68, 70, 86, 88, 114, 200, 201, 205, 213, 219, 320, 327, 329, 340, 403, 404, 407.
 Daco-Romania, 423.
 Daici-Banat v. Banatul german.
 Dálnoki Incze József, autor, VIII, 314.
 Dană, Gheorghe, țăran, 416.
 Danci, Avram, țăran, 416.
 Darabant, Dionisie, revoluționar, 434.
 Darova, sat, jud. Timiș, 60, 77.
 Daruvár v. Darova.
 Datames, 68, 86.
 Dealu Mare, sat în jud. Hunedoara, 233, 253, 257, 277.
 Deáva v. Deva.
 Decei, A., istoric, 445.
 Dedats v. Biscaria.
 Deliblat, localitate în R.S.F. Iugoslavia, 281.
 Deliblata v. Deliblat.
 Demeterpataka v. Dumitra.
 Demian, Gheorghe, căpetenie de răsculați, 51, 52.
 Densusianu, Nicolae, istoric, 118, 155.
 Detunata, munte, 431.
 Deutsches Banat v. Banatul german.
 Deva, oraș, jud. Hunedoara, VII, VIII, IX, 4, 6, 7, 8, 9, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 50, 69, 70, 87, 88, 89, 93, 95, 98, 118, 119, 120, 121, 128, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 138, 144, 146, 148, 149, 150, 155, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 175, 176, 178, 183, 185, 187, 188, 189, 190, 195, 196, 200, 204, 208, 209, 210, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 238, 239, 243, 246, 251, 252, 253, 254, 255, 262, 266, 267, 269, 274, 275, 276, 277, 280, 282, 283, 286, 287, 290, 293, 295, 301, 306, 308, 317, 318, 324, 325, 328, 380, 381, 383, 395; ~ castel, 20, 28, 158, 181; ~ cerc, 168, 189; ~ cetate, IX, 89, 98, 101, 109, 163, 181, 184, 222, 231, 252, 255, 262, 275, 341; ~ domeniu, 283, 290; ~ târg, 57, 66, 75, 84, 198.
 De Vins, regiment, 124, 131, 141, 170, 176, 191, 196.
 Dewa v. Deva.
 Dibertz Ursz v. Bibarț, Urs.
 dietă, 53, 98, 106, 314, 362, 426, 438, 441.
 Directorat fiscal, 372, 421.
 district, 9, 15, 38, 57, 58, 59, 74, 75, 76, 93, 96, 98, 102, 106, 110, 144, 148, 162, 184, 189, 190, 191, 215, 299, 304, 335, 337, 350, 351.
 Distrikt, districtus v. district.
 Dobra, sat, jud. Hunedoara, 24, 46, 170, 175, 176, 183, 191, 195, 196, 247, 251, 270, 274, 429, 430.
 Doja, Gheorghe, conducătorul războiului țărănesc din 1514, 60, 70, 78, 88, 89, 345, 444.

Doja Săciul v. Doja, Gheorghe.

Dolcinengo, conte, maior, 21, 43, 134, 149, domeniu, 8, 10, 43, 69, 81, 87, 124, 170, 202, 232, 255; ~ cameral, 54, 55, 63, 67, 71, 72, 80, 85, 156; ~ diecezan, 200; ~ fiscal, 2, 7, 27, 32, 33, 34, 35, 40, 42, 49, 90, 100, 107, 124, 140, 159, 164, 166, 170, 178, 181, 185, 187, 191, 198, 283, 290, 298, 304, 396, 416, 417, 419; ~ nobiliar, 90; ~ regal, 214, 252, 275.

dominium v. domeniu.

dominium camerale v. domeniu cameral.
 domnitor v. principe.

Donáth Antal, nobil, 224, 228, 234, 243, 246, 251, 252, 253, 254, 257, 258, 266, 269, 274, 275, 276, 277.

Dorfsrichter v. jude sătesc.

Dósa, Georgius, György v. Doja, Gheorghe.

Dömsödi, croitor, 253, 276.

Dragalina, Patriciu, istoric, 280.

Dragoș, Gheorghe, Giurgiu v. Crișan.

Dragosa Dsurs, Giurgiu v. Crișan.

Dragosa Szav, fratele lui Crișan, 283, 290.

Draja, Găvrilă, jurat, 416, ~ Ion, jude, 416.

Dreissiger v. tricesimator.

drept statarial, 318, 324.

Dreyssigant v. oficiu tricesimal.

Dsunk v. Dumbrava.

Dsurs Juon v. Crișan.

Duboveț, localitate în R.S.F. Iugoslavia, 281.

Duca, Petru, locotenent, 280.

Dumbrava, sat, jud. Hunedoara, 66, 84, 285, 286, 291, 292.

Dumitra, sat, jud. Alba, 157, 180.

Dunăre, 363, 444.

După Piatră, sat, jud. Hunedoara, 21, 43, 133, 174.

Dupepiatra v. După Piatră.

dux belli, dux magnus belli v. comandant general.

E

Eckhardt, Franz, grefier, 49, 200.

Eder, Joseph, Carl, istoric, 118, 440.

Edroiu, Nicolae, istoric, 444.

educillatio v. circumărit.

Eghipet, Eghipt v. Egipt.

Egipt, 350, 409.

Elianu, Dumitru, slugă, 207.

Enyed v. Aiud.

Eperjes, localitate în R. S. Cehoslovacă, 53, 321, 328.

Eperjesi, episcop, 116, 117.

episcop, VI, 3, 4, 6, 10, 15, 20, 28, 29, 33,

38, 42, 43, 116, 117, 120, 124, 129, 132,

133, 137, 140, 145, 148, 149, 151, 161,

162, 164, 165, 167, 183, 184, 185, 186,

189, 203, 207, 280, 302, 307, 330, 350,

351, 354, 355, 357, 358, 368, 381, 382,

423, 432, 434, 435, 439, 440, 442, 446.

episcopus v. episcop.

erariu, 175, 201, 205, 215, 334, 363, 412, 419, 440, 443.

Erarium v. erariu.

Erdély v. Transilvania.

Erlangen, oraș în R.F. Germania, 118.

Esec v. Osiek.

eskütt v. jurai.

Eszterházi Ferencz, conte, cancelar aulic, 11, 25, 34, 46, 124, 140, 156, 158, 167, 179, 180, 188, 395; ~ regiment, 175, 176, 195, 196.

Eșchiuleu v. Aștileu.

Europa, X, 99, 107, 200, 201, 205, 206, 311, 439.

executor, 441.

F

Fabris, Dominik von, feldmareșal — locotenent, conte, comandant general al Transilvaniei, 22, 43, 175, 195.

falus biró v. jude sătesc.

Farczádi, preot, 318, 325.

Farkas Istvan, copist, 284, 290; ~ Mihály, medic, 254, 277.

Fatset v. Făget.

Făgăraș, oraș, jud. Brașov, 116, 117, 135; ~ comitat 150, 162, 184; ~ district, 350, 351; ~ domeniu, 351; ~ episcopat, 330; ~ tabla comitatului, 162, 184.

Făget, sat, jud. Timiș, 175, 195.

Făurar, Avram, căpetenie de răsculați, 51, 52.

fejedelem v. principe.

fejedelemség v. principat.

Fejérvár v. Alba Iulia.

Fejérvármegye v. Alba de Jos, comitat.

Fejérváry István, nobil, 253, 276.

Fejerviz v. Riu Alb.

Fel-Gyógy v. Geoagiu.

Felmer, Johann Michael, autor IX, 118, 119, 136.

Fel-Pest, Fel-Pestes, Fell-Pestes v. Peștișu Mic.

felség v. împărat.

Felső Gáld v. Galda de Sus.

Felső-Szállás Pataka v. Sălașu de Sus.

Fenes v. Floresți.

Ferenczi, Benjamin, nobil, 224, 228.

Filtzky, locotenent major, 222, 227.

fisc, 316, 317, 322, 324, 373, 413, 414, 416, 417, 420, 421, 433, 434, 440, 442, 446.

Fiscal-Herrschaft, Fiscalherrschaft, fiscalis uradalom, Fiskalherrschaft v. domeniu fiscal. fiskus v. Fisc.

fișpan, Főispán v. comite suprem.

Fittbogen, Gottfried, cercetător, 310.

Fizker, Ferent, cămăraș, 386.

Florești, sat, jud. Cluj, 127, 134, 143, 150.

Fogaras, Fogarasch v. Făgăraș.

Folt, sat, jud. Hunedoara, 23, 45, 317, 324.

Forai v. Forrai.

Forrai A., vicecomite, 202, 203, 206, 207, 208, 209.

Forró Florinka, țărancă, 254, 277; János, grănicer, 254, 277.

főbiró, főszolgábiro v. jude nobiliar suprem. főhadi kormányzat, főhadi vezérség v. Comandament militar general.

Francisc al II-lea, împărat al Austriei, 153, 363.

Francisc Iosif I, împărat al Austriei, 429, 447.

Franeker, loc. în Olanda, 115.

Frangepán, nobil, 320, 327.

Franța, X.

Franțisc II v. Francisc al II-lea.

Fronius, ofițer austriac, 68, 86, 175, 195.

Frunză, Ion, căpitan de răsculați, 203, 207.

Frunză Verde, Frunze Verde, Frunzilă v. Frunză, Ion.

funcționar, 2, 6, 59, 61, 63, 76, 78, 81, 121, 125, 127, 128, 134, 156, 161, 171, 172, 257, 288, 290, 291, 295, 317, 322, 325, 326, 334, 335, 336, 337, 443, 446, ~ al comisariatului provincial, 160; ~ cameral, 57, 63, 68, 74, 81, 86, 165, 186, 317, 323; ~ cercual 6, 10, 12, 16, 35, 38, 168, 169, 170, 191; ~ civile, 61, 78; ~ comitatens, 5, 8, 9, 11, 13, 21, 32, 34, 36, 43, 62, 63, 64, 65, 66, 80, 81, 82, 83, 84, 91, 122, 126, 128, 129, 131, 132, 134, 139, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 156, 158, 160, 161, 162, 163, 166, 173, 174, 180, 185, 275, 282, 283, 284, 286, 287, 288, 289, 293, 295, 302, 307, 324; ~ domeniial fiscal, 407, 413, 414, 415, 418, 419, 425, 440; ~ militar, 337; ~ provincial, 40, 160, 161, 336; ~ public, 61, 63, 78, 81, 334, 335, 336; ~ salinar, 58, 64, 75, 82, 158.

Furdac, Teodor, țaran, 416.

G

Gál, Mihály, vice-jude nobiliar, 3, 27, 55, 72, 92, 94, 100, 108, 159, 181, 284, 285, 290, 291, 300, 305; ~ văduva lui, 56, 73.

Galatz v. Galați.

Galați, sat, jud. Alba, 25, 47.

Galbona Albacului, munte, 93, 95.

Galda de Jos, sat, jud. Alba, 8, 32, 122, 139, 166, 187, 389; ~ de Sus, 319, 326.

Gálfalva v. Gănești.

Galiția, 175, 195, 215, 216.

Gallicia v. Galiția.

Gáts, husar, 224, 225, 228, 229.

Găina, munte, 205, 364, 429, 430, 431, 432, 433, 443.

Gănești, sat, jud. Mureș, 124, 141.

Găvănescu, Eduard I., istoric 201.

Gelu, voievod român, 343.

Gencsy Joannes, nobil, 56, 73.

Genei v. Jenei.

General — Comanda militară, General Commando, general al Transilvaniei, General-Kommando v. Comandament militar.

Generalis Congregatio v. congregație generală.

- Geoagiu, sat, jud. Hunedoara, 4, 23, 28, 45, 50, 51, 57, 66, 74, 84, 128, 144, 162, 163, 184, 185, 301, 307, 317, 319, 324, 326, 381; ~ cerc. 160, 182; ~ vale, 6, 30.
- Geoagiu de Jos v. Geoagiu.
- Geschworener v. jurat.
- Ghelmar, sat, jud. Hunedoara 23, 45; ~ insula, 4, 28, 301, 306.
- Ghizela, regiună a Ungariei, 344.
- Gilas, Giulas v. Giula.
- Gilău, sat, jud. Cluj, 20, 42, 130, 146.
- Gillya, Toader, soldat dezertor, 289, 295.
- Gioagi v. Geoagiu.
- Giula, voievod al Transilvaniei, 344.
- Giurgiu v. Crișan.
- Giurgiu, Ion, țaran, 317, 323.
- Gințağa, sat, jud. Hunedoara, 64, 81, 156, 158, 179, 180.
- Gligor, Ion, jude, 416; ~ Ionuț, țaran, 421.
- Goia, Ion, jurat, 416; ~ Todor, jude, 416; ~ Vasile, iobag fiscal, 316, 322.
- Goldeinlösnungs-Casse v. Casa de preschimbare a aurului.
- Golcea Ioan, țaran, 285, 292.
- Goltsa János v. Golcea Ioan.
- Gombos, orășean, 118, 119, 136.
- Gontzaga, Gontzaga v. Gințağa.
- gornic, 203, 234, 258, 284, 290, 291, 315, 321, 322.
- gornico, gornicon, gorniyk v. gornic.
- Götfy, Borbála, nobilă, V, VII, VIII, 231, 255; ~ István, nobil, 233, 253, 257, 277; ~ László, comisar fiscal, 57, 74, 231, 232, 255; ~ Maria, nobilă, 234, 257.
- Gradiška, regiment, 280.
- Gradiška v. Gradiška.
- Gränzer, Grenzer v. grănicer.
- grănicer, 18, 19, 20, 59, 76, 122, 129, 156, 161, 162, 163, 166, 175, 223, 227, 230, 248, 251, 271, 278, 287, 294, 314, 318, 320, 325, 327.
- Grigore Teologul, patriarh, 348.
- Gründeni v. Luncani.
- Grohot, sat, jud. Hunedoara, 283, 285, 290, 291.
- Gross-Aranyos v. Arieșu Mare.
- gubernator regius v. guvernator.
- Gubernial Commisär, Gubernial Commisarius, v. comisar gubernial.
- Gubernial Commission v. Comisie de anchetă gubernială.
- Gubernialrath v. consilier gubernial.
- Guberniul Transilvaniei, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 49, 63, 64, 65, 67, 81, 82, 85, 92, 93, 94, 95, 104, 111, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 156, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 167, 169, 170, 171, 172, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 198, 211, 212, 213, 218, 219, 283, 284, 286, 287, 288, 289, 290, 293, 294, 295, 298, 299, 300, 302, 304, 305, 306, 307, 310, 312, 315, 317, 318, 323, 324, 333, 336, 352, 353, 355, 375, 376, 377, 416, 421, 422, 429, 439, 440, 441.
- gubernium regium v. Guberniul Transilvaniei.
- Gurasada, sat, jud. Hunedoara, 4, 19, 22, 28, 41, 44, 57, 74, 76, 128, 144, 162, 163, 170, 184, 185, 191, 301, 306, 317, 324.
- Guraszada, Guraszáda v. Gurasada.
- Gurghiu, munți, 124, 140.
- Gușterița, sat, jud. Sibiu, 118.
- guvernator, VIII, IX, 1, 22, 65, 82, 130, 135, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 167, 170, 171, 173, 175, 176, 177, 180, 181, 185, 188, 191, 192, 195, 196, 197, 322, 443.
- guvernul militar central, 65, 83.
- Gyalmár v. Ghelmar.
- Gyalu v. Gilău.
- Gyálu-Mare v. Dealu Mare.
- Gyergyo v. Gurghiu.
- Gyernyanós, Gyerthyános, Gyertyanos v. Vălișoara.
- Györfi, László, nectar domnial, 23, 44.
- Gyula Fehérvár, Gyula Fejérvár v. Alba Iulia.
- Gyulai, comisar provincial, 162, 184; ~ conte, 238, 261; ~ Ferencz, conte, 23, 45, 56, 73; ~ Ferencz, regiment, 59, 69, 76, 86, 120, 137, 161, 175, 183, 195; ~ Jozsef, conte, 23, 44, 45; ~ Samuel, conte, 23, 24, 44, 46; Samuel, regiment, 175, 176, 195, 196; ~ Zzuzsanna nobilă, 56, 73.
- Gyurka, soldat ablicențiat, 51, 52.

II

- Haan, baron, 175, 195.
- Háczeg, Hátzeg, Hatzzegh, Hátzeg, Hatzegh, Hatäg v. Hatæg.
- Halandia, Haland v. Olanda.
- Halmagy Halmagy v. Hălmagiu.
- Halmagyi István, comite suprem, 92, 94, 157, 179, 180.
- Halțedon v. Calcedon.
- Hamburg, oraș, 296, 310, 312, 313.
- Hannibal, 427.
- Hanó, Haró, Harró v. Hărău.
- Haromszék v. Trei Scaune.
- határör, határörző v. grănicer.
- Hatvani, comandant, 427, 441.
- Hateg, oraș, jud. Hunedoara, 2, 4, 27, 28, 29, 64, 66, 81, 84, 93, 95, 122, 139, 156, 160, 161, 163, 165, 179, 182, 184, 185, 279, 280, 301, 302, 307, 317, 318, 324, 325, 383, 388; ~ cerc, 160, 182; ~ cîmpia, 166, 168; ~ district, 9, 15, 32, 38, 57, 58, 74, 75, 102, 110, 133, 148, 299, 304, 318, 335, 337, 350; ~

- părțile, 187, 324; ~ țara, 179, 325; ~ vale, 187, 189.
- Hălmașiu, sat, jud. Arad, 15, 18, 19, 37, 40, 41, 56, 73, 93, 95, 102, 110, 124, 128, 129, 130, 140, 144, 145, 146, 159, 170, 176, 181, 191, 196, 286, 289, 292, 293, 295, 378, 429, 430, 443; ~ cerc, 19, 41; ~ domeniu, 283, 290, 422; ~ zonă, 287, 293.
- Hălmașel, sat, jud. Arad, 56, 73, 102, 110, 159, 181, 283, 286, 290, 292.
- Hăpria, sat, jud. Alba, 91, 94, 157, 179, 180, 209.
- Hărău, sat, jud. Hunedoara, 23, 45, 57, 66, 74, 84, 162, 184, 224, 225, 228, 229, 317, 324.
- Hedviga, nobilă, 248, 271.
- Heibel, Johann, colonel, 281.
- Heidendorf, Susanna Sophie, orășeancă, 1.
- Hellebrand, colonel, 165, 187.
- helyettes alispán v. vicecomite substitut.
- Henig, sat, jud. Alba, 157, 180.
- Hennigfalva v. Henig.
- Henny, căpitan, 66, 84, 317, 324.
- Henuy v. Henny.
- Hercule, 101, 109.
- Herepe v. Hăpria.
- Hermann, Georg, Michael Gottlieb von, cronicar IX, 1, 2, 48, 296, 297, 303; ~ Johann von, secretar gubernial, 1, 25, 47, 49.
- Hermannstadt v. Sibiu.
- Herrschaft v. domeniu.
- Herseni, Anișca, orășeancă, 383.
- Hertelendi, căpitan, 129, 145, 319, 326, 337.
- Hof v. Curtea din Viena.
- Hofcommission v. Comisie de anchetă.
- Hofkanzlei v. Cancelarie aulică.
- Hofkanzler v. cancelar aulic.
- Hoffmann, sublocotenent, 132, 148.
- Hollakki I. v. Hollakki Istvan.
- Hollakki Istvan, vicecomite, 23, 45, 124, 141, 286, 291, 293, 422; ~ Pál, comite suprem, 56, 73.
- Homer, 311, 313.
- Homorod, sat, jud. Hunedoara, 23, 45.
- Homoródszentpéteri Cseke Jozsef, cronicar, VII, 97.
- „Hon és külföld”, ziar, 438.
- Hora, Hore, Horja, Horra v. Horea.
- Horea, V, VI, VII, IX, X, XI, XIII, 1, 5, 7, 8, 10, 14, 20, 21, 22, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 48, 49, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 106, 107, 108, 110, 114, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 124, 126, 127, 128, 130, 132, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 165, 168, 169, 171, 175, 176, 177, 178, 181, 182, 186, 189, 190, 192, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 227, 230, 231, 232, 233, 237, 250, 254, 255, 256, 261, 269, 273, 277, 278, 279, 280, 282, 287, 288, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 324, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 340, 341, 342, 343, 361, 362, 364, 368, 371, 374, 375, 376, 377, 379, 380, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 403, 404, 405, 406, 408, 415, 438, 441, 442, 444, 445, 446; ~ Ion, 2, 8, 12, 16, 17, 18, 19, 20, 27, 34, 39, 49, 122, 123, 126, 139, 143, 155, 156, 164, 168, 174, 190, 194, 198, 199, 328.
- Horvath, administrator, 422; ~ Balthasar Francisc, nobil, 23, 45; ~ Ferencz, secretar aulic, 178, 198; ~ Francisc Georg, dascăl, 23, 45; ~ Maria, nobilă, 252, 275.
- Hublea, Achim, Gheorghiu, căpitan al răscuțailor, 333, 385.
- Huedin, oraș, jud. Cluj, 20, 42, 130, 146.
- Hunedoara, 4, 8, 10, 28, 32, 50, 58, 75, 122, 123, 131, 132, 148, 154, 155, 161, 163, 165, 170, 178, 179, 184, 185, 222, 226, 299, 301, 305, 307, 324; ~ administrație, 122, 123; ~ castel, 122, 138; ~ cetate, 162, 184; ~ cerc, 9, 10, 12, 33, 34, 35, 47, 55, 57, 72, 74, 159, 181; ~ comitat, VII, X, 5, 10, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 25, 29, 33, 38, 41, 43, 44, 49, 50, 54, 56, 58, 64, 71, 74, 75, 81, 98, 99, 101, 102, 107, 109, 110, 115, 116, 120, 121, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 147, 149, 155, 156, 157, 158, 160, 162, 168, 170, 173, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 189, 190, 191, 194, 197, 198, 213, 214, 219, 221, 231, 232, 239, 254, 255, 262, 277, 278, 282, 283, 285, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 299, 304, 305, 315, 317, 322, 324, 335, 337, 380, 388, 389, 391, 395, 396, 397, 444, 446; ~ părțile, 165, 187; ~ ținut, 33, 100, 107.
- Hungaria v. Ungaria.
- Hunyad v. Hunedoara.
- Hunyader Comitat, Hunyadiensis comitatus, Hunyad-vármegye v. Hunedoara, comitat.
- Hunyadiensis circulus v. Hunedoara, cerc. Iusari, 5, 7, 9, 18, 19, 21, 59, 68, 76, 86, 120, 122, 129, 159, 161, 164, 170, 176, 177, 204, 224, 225, 228, 229, 287, 294, 318, 325.
- Hussaren, huszárság v. husari.
- Huszár, baron, 439.

I

- Ianc, Ion, țăran, 416; ~ Petru, preot, 397.
- Ianco, podar, 245, 268.

Iancu, Avram, 332, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 436, 437, 443, 447.

Iankovits v. Iankovich.

Ianoși Nicolae, teolog, 439.

Iara, sat, jud. Cluj, 176, 391; ~ părțile, 176, 196.

Ide v. Idecu.

Idecu, sat, jud. Mureș, 57, 74.

Iernilă, Toader, țăran, 235, 236, 240, 241, 258, 260, 264.

Ighian, Gavril, protopop, 420.

Ighiel, sat, jud. Alba, 92, 94, 96.

Ighiu, sat, jud. Alba, 93, 94, 166, 187, 317, 319, 323, 325, 326, 389, 390.

Ilia, sat, jud. Hunedoara, 4, 9, 22, 28, 33, 41, 44, 57, 74, 129, 145, 158, 162, 163, 170, 176, 184, 185, 191, 196, 231, 232, 237, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 254, 255, 260, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 274, 277, 285, 292, 301, 306; ~ cerc, 231, 232, 255; ~ district, 128, 144; ~ domeniu, 170, 181, 191.

Illie, Illye, Ilye v. Ilia.

imperator v. împărat.

imperiu, 334, 339; ~ austriac, 438; ~ ~ habsburgic, 209.

imperiu, 334, 339; austriac, 438; habsburgic, 209.

inspector silvic, 446.

Inuri, sat, jud. Alba, 7, 9, 31, 33, 163, 185.

Ioan Gură de Aur, patriarh, 348.

Iordache, Ion v. Cloșca.

Iorga, Nicolae, istoric, 152, 281.

Iosif, I, împărat, 205; ~ al II-lea împărat, IX, 54, 61, 67, 68, 70, 71, 78, 85, 86, 88, 96, 98, 106, 114, 117, 151, 152, 153, 171, 173, 192, 193, 201, 205, 209, 211, 212, 217, 218, 220, 279, 282, 288, 289, 294, 295, 298, 300, 303, 305, 311, 312, 319, 320, 326, 327, 329, 333, 339, 340, 342, 349, 359, 360, 361, 368, 372, 373, 374, 375, 381, 391, 392, 399, 402, 403, 439, 441, 444, 446.

Iosiv v. Iosif al II-lea, împărat.

Isabela, regină, 345, 363.

Italia, 205.

Iulie v. Giula.

I

împărat, IX, 2, 3, 10, 11, 13, 16, 17, 26, 36, 39, 47, 48, 49, 55, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 113, 116, 117, 120, 121, 124, 125, 126, 130, 132, 140, 141, 142, 146, 147, 152, 153, 157, 158, 159, 160, 163, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 184, 187, 191, 192, 195, 197, 198, 204, 205, 211, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 281, 282, 284, 287, 288, 289, 290, 293, 294, 295,

299, 304, 305, 311, 312, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 342, 346, 347, 348, 349, 350, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 367, 368, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 381, 382, 385, 387, 392, 395, 399, 402, 403, 407, 413, 423, 424, 425, 426, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 447.

împărat v. împărat.

împărăteasă, 152, 439, 441.

J

Jancovici v. Jancovich, Anton, conte.

Jancsó Elemer, editor, 221.

Janka v. Ianco, podar.

Jankovich, Anton, conte, comisar imperial, VII, 16, 17, 38, 39, 53, 54, 60, 61, 62, 67, 70, 71, 77, 79, 80, 85, 87, 89, 93, 95, 132, 134, 148, 149, 150, 155, 171, 173, 177, 178, 192, 193, 197, 198, 320, 327, 395, 396, 398, 399; ~ Miklos, autor, IX, 211, 220.

Jara v. Iara.

Jănei v. Jenei.

jegyző v. notar

Jeledinți, sat, jud. Hunedoara, 183, 224, 228.

Jena, oraș în RDC, 310.

Jenei, ofițer, 69, 87, 280, 281.

Jernyila, Todor v. Iernilă, Toader.

Jobus, fiu de preot, 202.

Joldes, Palc, țăran, 416.

Jole v. Dumbrava.

Josephstadt, loc. în Austria, 296.

II Josef, Joseph, Josephus II, József v. Iosif al II-lea, împărat.

Jojica v. Jósika.

Josika, baron, 163, 185, 439; ~ Antal, baron, 23, 44, 233, 257; ~ Daniel, baron, 23, 44, 45, 234, 237, 239, 253, 257, 260, 262, 276; ~ Imre, baron, 23, 44; ~ István, baron, 23, 44; ~ Mihály, baron, 362.

Juda, apostol, 395.

jude, 6, 10, 30, 124, 172, 446; ~ adjunct, 3, 27; ~ al curții, 216; ~ al militarilor, 254, 277; ~ comitatens, 381; ~ domeniial, 381, 444; ~ fiscal, 440; ~ nobiliar, 55, 62, 64, 65, 70, 72, 80, 83, 88, 92, 94, 100, 108, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 232, 233, 256, 257, 281, 283, 284, 285, 288, 289, 290, 291, 299, 315, 319, 321, 322, 326, 364; ~ nobiliar suprem, 55, 72, 222, 285, 291; ~ sătesc, 10, 122, 123, 232, 233, 235, 237, 247, 248, 254, 255, 256, 258, 261, 270, 271, 277, 278, 295; ~ scăunal, 173, 194.

judecători anchetatori, 173.

judex curiae v. jude al curții.

judex nobilium v. jude nobiliar.

Junc v. Dumbrava.

Jupalnic, sat, jud. Mehedinți, 281.
Jupaneț v. Jupalnic.
jurați, 8, 10, 30, 65, 83, 122, 124, 235, 237,
258, 261.

K

- Káján v. Čaian.
Káková v. Cacova.
Kaliani, Avram, locotenent, 66, 83, 84.
Kalliani v. Kaliani.
Kálnoki Lajos, conte, comite suprem, 123,
140; ~ regiment, 59, 76, 92, 95, 224,
228.
Kalotaszeg v. Călățele.
Kamara v. Camera regească.
Kamara ispán v. șpan al cămării.
kamaratiszt v. funcționar cameral.
Karlsburg, Károly Fejérvár, Károlyvár v.
Alba Iulia.
Károlyi, regiment, 175, 176, 195, 196.
Karp András, locotenent-colonel, 4, 9, 28,
29, 32, 58, 64, 65, 66, 67, 75, 81, 82,
83, 84, 85, 122, 123, 138, 139, 140, 155,
158, 161, 162, 163, 165, 166, 181, 183, 184,
185, 187, 301, 307, 317, 318, 324, 325.
Karpenis, Kerpeniș, Kerpenyes, Kerpenyest
v. Cărpiniș.
Kassa v. Kosiče.
Katona Mihály vicecomite, 215.
katonaság bírója v. jude al militarilor.
Kayser v. împărat.
Kéménd v. Chimindia.
Kemeni v. Kemény.
Kemény, comisar provincial, 134, 149; ~
Farkas, nobil, 441; ~ József, conte, 149,
296, 439; ~ Simon, comite suprem, 92,
94, 120, 137.
Kempeny v. Cîmpeni.
Kendefi, Kendefy v. Kendeffy.
Kendeffy, conte, 318, 325, 439; ~ József,
nobil, 25, 46; ~ Mihály, nobil, 24, 46; ~
Miklós, conte, 24, 46; ~ Pál, nobil, 283,
290; ~ Sámuel, conte, 24, 46; ~ Sándor,
conte, 24, 46.
Kenderessy József, perceptor general, 66,
84.
Kepies v. Chepieș.
Kernyesd v. Cîrnești.
kerület v. plasă.
Kezán, On v. Cazan, On.
Kiel, oraș în R. F. Germania, 443.
kinéz v. cnez.
király v. rege.
királyi uradalom v. domeniu regal.
királyi dézsmák árendája beszedeje v. percep-
tor al arenzii dijmelor regești.
Kis Aranyos v. Arieșu Mic.
Kis György, nobil, 56, 73; ~ Gergely,
nobil, 56, 73, 286, 292; ~ János, vice-
jude cercual, 417; ~ József, nobil, 55,
73, 286, 292; ~ József, orășean, 100,
108.
Kis Halmágy, Kishalmágy v. Hălmăgel.
Kiss, colecție, 91.
Kisinski, batalion, 161, 183.
Kitid v. Chitid.
Klain, I., Klein, I. v. Micu, Inochentie.
Klausenburg v. Cluj.
Kleber, maior, 280, 281.
Klés, Togyer v. Cleș, Toader.
Klesintzki, locotenent colonel, 131, 147.
„Klingsor”, periodic, 310.
Klopotiva v. Clopotiva Mare.
Kloschka, Kloska Dsurds, Dzurdsa, Iuon,
Juan v. Cloșca, Ion.
Koczy, locotenent-colonel, 54, 60, 71, 77,
88.
Kokellberger, Kokellburger Comitat v. Tîrnava
comitat.
Kolos, Kolosch, Koloscher Komitat v. Cluj,
comitat.
Kollonic, arhiepiscop primat, 348.
Kolozsvar v. Cluj.
Kolozsvári Papp Miklós, editor, 221.
Komitatsbeamter v. funcționar comitatens.
Komitats Officiolat v. oficiu comitatens.
Kommandierende General v. Comandant
general.
Koppenzoller, general, 131, 147, 175; 176,
195, 196.
Kormány Szék, Kormányszék v. Guberniul
Transilvaniei.
Korna v. Corna.
Kosiče, oraș în R. S. Cehoslovacă, 214, 217,
219.
Kosztá v. Costa.
Koszlard v. Coșlar.
Kozma Pál, comite suprem, V, VIII, 282,
399, 441, 442.
Kovács János, nobil, 57, 74; ~ Mózes,
nobil, 23, 45.
Kovácsna v. Covasna.
Kovácsnai Márkus-Deák Judit, nobilă, 233.
Kováts v. Kovács.
Kő Boldogfalva v. Sîntămăria de Piatră.
Köblös János, nobil, 50, 51, 52.
Kölente István, nobil, 57, 74.
Königliche Tafel v. tabla regească.
Körös, Körösch v. Criș.
Körös Bánya, Körösbánya v. Baia de Criș.
Köröspatak v. Valea Crișului.
Közigyűlés v. congregație generală.
Krajova v. Craiva.
Krakko v. Cricău.
Krassó v. Caraș.
Kray, Jakob Paul, locotenent-colonel, 20,
21, 22, 42, 43, 44, 60, 69, 77, 87, 132,
133, 134, 135, 148, 149, 150, 171, 175,
176, 177, 192, 195, 197, 383, 442.
Kraynicz László, nobil, 57, 74.
Kreis v. cerc.
Kreisbeamter v. funcționar cercual.
Kreischfluss v. Criș, riu.
Krenyi v. Kray.
Kriegs-Commissarius v. comisar militar.
Kriminalrichter v. judecători anchetatori.
Krinand v. Chimindia.
Krisan Dsurds, Krisan György, Krizsán
György, Gyzsurgyzs v. Crișan.
Kriscsor, Kristsor v. Crișcior.

Krisstuoar, Dănilă v. Popa, Dănilă.
Krista, Nicola, Kristea, Nyikula v. Horea.
Kristsori v. Kristyori.
Kristyori, nobili, 300, 306; ~ Adám, nobil,
55, 72; ~ András, nobil, 55, 72; ~
Gábor, nobil 55, 72, 285, 286, 291, 292;
~ Gyurke, țáran, 213, 219; ~ János,
nobil, 55, 72; ~ István, nobil, 121, 138;
~ Mihály, nobil, 55, 72; ~ Sámuel,
nobil, 55, 72; ~ Tamás, nobil, 55, 72.

Kronstadt v. Braşov.
Kun Klára, contesă, 283, 290; ~ István,
conte, 23, 45; ~ Lázsló, conte, 23, 45;
~ Miklós, conte, 23, 45; ~ Zsigmond,
conte, 23, 45.
Kurazad v. Gurasada.
Kurety v. Curechiu.
Kurz (Schreiner), Anton, scriitor, VI, IX,
X, 296, 297, 303.
Küküllő, Küküllőer Comitat v. Tîrnava,
comitat.

L

Landescomisar v. comisar provincial.
Lapusnyak v. Lăpuşnic.
Lászlo János, nobil, 23, 45; ~ István,
nobil, 23, 45.
Lazar, şpan fiscal, 422.
Lăpuşnic, sat, jud. Hunedoara, 24, 46, 128,
144.
Leipzig, 118.
Leopold I, împărat al Austriei, 346, 347,
348, 349, 350, 359, 413, 425, 439, 441.
Leopold al II-lea, împărat al Austriei, 152,
153, 349.
Leopold cel Mare v. Leopold I.
Lepa, Dumitru, orăşean, 254, 277.
Leschkirch, Lesnek v. Leşnic.
Leşnic, sat, jud. Hunedoara, 5, 24, 28, 46,
162, 163, 184, 185, 301, 306.
limitaneus v. grănicer.
Linz v. Linz.
Linz, oraş în Austria, 280.
Liov, 200.
Livezile, sat, jud. Alba, 103, 111.
Lőrincz János, nobil, 23, 45, 57, 74.
Lőrinczi Pál, orăşean, 316, 323.
Losád, Loşad v. Jeledinţi.
Lőschkirch v. Nochrich.
Ludovic cel Mare, rege al Ungariei, 407.
Lugoj, oraş, jud. Timiş, 280, 281.
Lunca, sat, jud. Alba, 56, 102, 110, 159,
181, 286, 287, 292, 293, 315, 322, 328.
Luncani, sat, jud. Hunedoara, 25, 47, 296.
Luncoi, sat, jud. Hunedoara, 56, 73, 101,
102, 109, 110, 159, 181, 238, 261.
Lunka, Lunká, Lunkan v. Luncani.
Lunkoj v. Luncoi.
Lup, Petru, ofiţer, 132, 148, 223, 227.
Lupsa, Luptsa v. Lupşa.
Lupşa, sat, jud. Alba, 12, 18, 35, 39, 40,
69, 86, 116, 117, 128, 144, 169, 174,
190, 195, 199, 397, 441, 442.
Lupuj, Lupul v. Lup, Petru.

M

Madareţ, jude nobiliar, 281.
Madoczay v. Madotsai.
Madotsai, József, vicejude nobiliar, 56, 73,
284, 286, 288, 290, 291, 292, 294; ~
József junior, 288, 294.
Maer, Grigore v. Maior, Grigore.
magistrat, 14, 15, 36, 54, 71, 122, 123, 129,
140, 145, 162, 214.
Magistratus v. magistrat.
Magnus Principatus Transilvaniae v. Transil-
vania.
Magos v. Mogoş.
Maguliczi, Ioan, nobil, 57, 74.
Magyar Brettye v. Bretea Streiului.
Magyar Cancelár v. cancelar aulic.
Magyar Igen v. Ighiu.
Magyarország v. Ungaria.
maiestate, majestas, Majestas Regiae, Maje-
stät v. împărat.
Maior, Grigore, episcop, 152; ~ Petru, istoric,
439.
Man Abrugyan Joan v. Abrudeanu, Ion.
Mantia v. Mintia.
Mar Dorsa v. Crişan.
Mara, Dionisie, nobil, 47; ~ Nikulaje, căpe-
tenie de răsculaţi, 24, 51, 52; ~ Petru
I, căpetenie de răsculaţi; 51, 52, ~
Petru II, căpetenie de răsculaţi, 51, 52.
Maramaros v. Maramureş.
Maramureş, comitat, 59, 77, 215, 220.
Marc, Pătru, jurat, 416; ~ Urs, țáran răscu-
lat, 333, 388.
Marcul, Gheorghe v. Crişan.
Marcus Tullius Cicero, 400.
Maris, Ion, preot, 288, 294.
Mare Adriaticum, Marea Adriei v. Marea
Adriatică.
Mare Occidentalis, Marea Apusului v. Marea
Nordului.
Marea Adriatică, 201, 205; ~ Nordului,
201, 205.
Marga, sat, jud. Caraş-Severin, 280.
Maria, slujnică, 234, 236, 257, 260.
Maria Teréz, Maria Theresia, Maria Therezia
v. Maria Tereza.
Maria Tereza, Împărăteasa Austriei, 98, 106,
152, 201, 205, 216, 321, 328, 349, 358,
439, 441, 445.
Marian, Ion, țáran, 416.
Marini, inspector erarial, 418, 420.
Márkus-Deak Judit, nobilă, 256.
Marlin, Iosif, scriitor, VI, X, 309, 310, 311,
313.
Marmarossiensis, Marmatia v. Maramureş.
Maros, Marosch, Marus, Marusch, Marusium,
Marusius v. Mureş.
Maros Brettye v. Bretea Mureşană.
Maros Nemethi v. Mintia.
Maros Vásárhely v. Tîrgu Mureş.
Marchante, locotenent-colonel, 57, 66, 67,
74, 84, 85.
Martinovics, revoluţionar, 329.
Matei, preot, 209.
Mateş, Nuţu, țáran, 394.

- Mátisfalva v. Mățișeni.
 Matskási Ferencz, nobil, 23, 45.
 Matzsed v. Mățești.
 Martzi Ferencz, nobil, 50, 51.
 Marus Solymos v. Șoimuș.
 Maxin, Todor, țaran, 416.
 Mănărade, sat, jud. Alba, 200.
 Mărian, Gheorghe, țaran, 416.
 Mățișeni, sat, jud. Hunedoara, 231, 232, 253, 255, 277.
 Mățești, sat, jud. Hunedoara, 25, 46.
 Mediaș, oraș, jud. Sibiu, 200.
 Mediocris Solnoc v. Solnocul de Mijloc. megye v. comitat.
 megyei irnok v. copist comitatens; ~ pénztárnok v. casier comitatens; ~ tisztség v. funcționar comitatens.
 Mehadia, sat, jud. Caraș-Severin, 279, 280, 281.
 Meltzer, Anton, funcționar silvic, 49, 116, 117, 393, 446.
 Meltzl, Oscar, editor, 1, 2, 48.
 Merjan, Ion, țaran răsculat, 51, 52.
 Mețcher, Lupu, țaran, 281.
 Mesteacăn, sat, jud. Hunedoara, 2, 27, 54, 72, 88, 92, 94, 98, 100, 107, 114, 121, 126, 138, 142, 158, 159, 181, 198, 283, 284, 285, 289, 290, 291, 295, 299, 305, 308, 315, 321, 444.
 Mesterházy, locotenent, 68, 86, 90, 128, 145.
 Mesztaka, Mesztaken, Mesztákon v. Mesteacăn.
 Mező Solymos v. Șoimuș.
 Micu, Inochentie, episcop, 350, 354, 355, 358, 368, 439, 442, 445; ~ Samuil, istoric, VI, VIII, 151, 152.
 Micu Moldovan, Ioan, istoric, 200, 331, 443.
 Micul Moldovanu, Ioane v. Micu Moldovan, Ioan.
 Micula Urs v. Horea.
 Miercurea, sat, jud. Sibiu, 29, 30, 121, 138, 161, 162, 183, 184, 209.
 Miercurea Sibiului v. Miercurea.
 Mihai, soldat, 232, 234, 235, 256, 257, 258, 259.
 Mihai Viteazul, domn al Țării Românești, 309.
 Mihail, protopop, 430; ~ Ana, fiica lui, 443; ~ Cecilia, fiica lui, 443; ~ Maria, fiica lui, 443.
 Mihaly v. Mihai, soldat.
 Mihalya, Mihalyén, Miheleny, Mihellyen, Mihelyen v. Mihăileni.
 Mihăileni, sat, jud. Hunedoara, IX, 4, 20, 21, 25, 28, 42, 43, 47, 56, 73, 89, 92, 93, 94, 95, 98, 101, 102, 109, 110, 132, 133, 148, 159, 171, 181, 192, 286, 292, 295, 300, 305, 315, 322, 328, 382, 383, 446.
 Miksa Ladislau, colecție, 91.
 Militär-Commanda v. Comandament militar general.
 Militärconscriptio v. conscripție militară.
 Millot, Fr. X., istoric, 339, 340, 377, 439, 441, 442, 443, 444.
 Milot v. Millot.
 Mintia, sat, jud. Hunedoara, 4, 23, 28, 44, 208, 210, 301, 306, 317, 324.
 Mioc, D. istoric, 280.
 Miron, protopop, 209.
 Miske, baron, 422; ~ orășean, 385.
 mitropolit, VI, 330, 331, 439.
 Mocrea, sat, jud. Arad, 286, 293.
 Moga, Ioan, preot, 422.
 Mogoș, sat, jud. Alba, 10, 18, 21, 34, 40, 43, 129, 134, 145, 149, 317, 323, 328, 387, 389, 390, 397.
 Moise, preot, 49, 177, 197.
 Mokra v. Mocrea.
 Moldo-România, 344.
 Moldova, 280, 296, 330.
 Moldovan, Simion, negustor, 289, 295.
 Molnar v. Piuaru-Molnar, I.
 Moltke, Maximilian, scriitor, 296.
 monarh v. împărat.
 Monarhia austriacă v. Austria.
 Monorai, Ioan, istoric, VI, X, 200, 201.
 Mons Galina v. Găina, muntele.
 Motora, Simu, țaran, 416; ~ Pătruț, țaran, 416.
 Munjan, Petru v. Muntean, Petru.
 Muntari, lingă Abrud, 387.
 Muntean, Crăciun, țaran răsculat, 51, 52; ~ Petru, țaran, 24, 46.
 Munții Kretsun v. Muntean, Crăciun.
 Muștii Apuseni, VI, X, 89, 330, 331, 332, 406, 443, 446.
 Murăș, Murăși, Murășiu v. Mureș.
 Mureș, riu, 4, 6, 11, 15, 20, 28, 30, 34, 35, 37, 38, 42, 50, 51, 57, 66, 74, 84, 90, 102, 110, 124, 129, 131, 141, 147, 152, 160, 163, 165, 166, 168, 169, 170, 176, 182, 185, 187, 189, 190, 191, 196, 204, 209, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 230, 246, 247, 269, 270, 283, 285, 287, 290, 292, 293, 301, 306, 307, 317, 324, 363, 381, 389, 391, 412, 446; ~ cercul, 168; ~ scaun, 339.
 Mureș-Vașarheiu, Vașarheli v. Țirgu Mureș.
 Mușca, sat, jud. Alba, 133, 149, 386, 397, 442.
 Mühlbach, Mühlenbach, Mullenbach v. Sebeș.

N

- Nádasdi, nobil, 320, 327.
 Nagyg v. Săcărîmb.
 Nagy Aranyos v. Riu Mare.
 Nagy Bánya v. Baia Mare.
 Nagy Bartsa v. Bircea Mare.
 Nagy Csergöd v. Cergău Mare.
 Nagy Halmágy, Nagyhálmágy v. Hălmagiu.
 Nagy Károly v. Carei.
 Nagy Klopotiva v. Clopotiva Mare.
 Nagy Elek, nobil, 57, 74; ~ Márton, nobil, 56, 73; ~ Péter, nobil, 56, 73; ~ Sándor, nobil, 23, 45, 286, 292.
 Nagymihály, loc. în R. P. Ungară, 211, 213, 219.
 Nagy Rápolt v. Rapoltu Mare.

- Nalácz, vicejude comitatens, 3, 27, 159, 181; ~ András, nobil, 24, 46; ~ Farkas, jude nobiliar, 55, 72, 92, 94, 100, 108, 159, 284, 290, 291, 300, 305; ~ Gábor, nobil, 24, 46; ~ József, baron, comite suprem, 23, 24, 25, 45, 46, 288, 295, 439; ~ Károly, baron, 23, 45; ~ Lajos, nobil, 23, 45.
- Nalázt, Naláz Vad v. Nălăţvad.
- Nalatz v. Nalácz.
- Nandra György, nobil, 23, 45, 57, 74.
- Nariţă, Avram, ţăran, 416.
- Nălăţvad, sat, jud. Hunedoara, 25, 46, 58, 75.
- Neamţu, Alexandru, istoric, 49.
- Negrileasa, munte, 317, 323.
- Nemes Agnes, nobilă, 300, 306; ~ Áron, nobil, 56, 73; ~ Benjámín, nobil, 56, 73; ~ Imre, nobil, 56, 73, 286, 292, 300, 306; ~ Ferencz, nobil, 56, 73; ~ János, nobil, 23, 45, 55, 73, 100, 108, 286, 292; ~ József, nobil, 56, 73; ~ Lajos, nobil, 56, 73, 286, 292; ~ Mózes, nobil, 55, 73, 100, 108; ~ Pál, nobil, 56, 73, 286, 292; ~ Rachel, nobilă, 300, 306; ~ Rafila v. Nemes Agnes; ~ Raveca v. Nemes Rachel.
- Neustädter, Samuel, sublocotenent, 177, 197.
- Niamţ, Gheorghie, căpitan al răsculaţilor, 333.
- Niceea, 355, 445.
- Nichitici, Ghedeon, episcop, 5, 6, 10, 15, 20, 29, 30, 33, 42, 43, 120, 129, 131, 132, 133, 134, 137, 145, 147, 148, 149, 150, 162, 164, 167, 184, 185, 189, 302, 307, 446.
- Nickitisch, Nikitich, Nikitits v. Nichitici.
- Nicola, Urs, Nicula, Urs v. Horea.
- Nicolaiasa, Gh., bibliograf, 331.
- Niculeasa, familie, 400.
- Niderland v. Olanda.
- Nitra, comitat, 65, 83.
- Niţea v. Niceea.
- Nocrich, sat, jud. Sibiu, 5, 29, 161, 162, 183, 184.
- Nosztrovitzki, locotenent, 177, 197.
- notar, 23, 44, 53, 202, 231, 232, 255, 314, 438.
- notarius v. notar.
- Novisad, oraş în R.S.F. Iugoslavia, 280.
- Novisadă v. Novisad.
- Nyág Márton, nobil, 286, 292.
- Nyegrilász v. Negrileasa.
- Nyikula, Urszuly v. Horea.
- Nyitra v. Nitra.
- Ocolişu Mare, sat, jud. Alba, 391; ~ Mic, sat, jud. Alba, 222, 227, 391, 399.
- Ocna Sibiului, sat, jud. Sibiu, 200.
- Odorhei, comitat, 38, 91, 115, 127, 143, 170, 191.
- Ofenbaic, Offenbánya, Offenbánya v. Baia de Arieş.
- officialis v. funcţionar; ~ cameralis v. funcţionar cameral; ~ comitatensis v. funcţionar comitatens; ~ militaris v. funcţionar militar; ~ regius v. funcţionar regesc; ~ salinaris v. funcţionar salinar.
- Officianten, ofiţial v. funcţionar.
- oficiu comitatens, 122, 129, 139, 145; ~ de preschimbare a aurului, 7, 31, 164, 186; ~ erarial, 418; ~ minier, 10, 33, 168; ~ minier superior, 121, 123, 124, 129, 138, 139, 140; ~ salinar, 75, 89; ~ tricesimal, 124, 140.
- Oklos v. Ocolişu Mare.
- Oláh Bretye v. Bretea Română.
- Oláh Herepe v. Hăpria.
- Olanda, 115, 280, 340, 444.
- Olcinengo v. Dolcinengo.
- Olt, riu, 5, 29, 162, 184.
- Oradea, 151, 200, 207, 364; ~ părţile, 203.
- Oradia Mare v. Oradea.
- Orăştic, oraş, jud. Hunedoara, 20, 42, 51, 52, 128, 132, 136, 144, 145, 147, 148, 161, 165, 176, 183, 196, 317, 324, 331; ~ magistrat, 122, 138, 162, 184; ~ părţile, 165, 187.
- Orbán, baron, 4, 23, 29, 45, 122, 138, 302, 307; ~ Ferencz, nobil, 56, 73, 286, 292; ~ Imre, nobil, 56, 73.
- Orbonás György, nobil, 50, 51, 52.
- ordinarius vicecomes, ordinarius vice ispány v. vicecomite.
- Oreşcovici, locotenent-major, 280.
- Orlja Boldogfalva v. Sîntămăria Orlea.
- Orosz, regiment, 9, 33, 50, 51, 145, 161, 162, 170, 171, 183, 184, 191, 192, 280, 284, 286, 290, 293, 337.
- országgyűlés v. dietă.
- Ortmajer, comisar militar, 91, 94, 157, 180.
- Orzo, ţăran, 69, 87.
- Osiek, oraş în R.S.F. Iugoslavia, 280.
- Osterreichische Monarchie, Osterreich v. Austria.
- Ots, Otso v. Ociu.
- Ott, locotenent colonel, 7, 9, 20, 21, 31, 32, 33, 42, 43, 69, 86, 131, 133, 134, 147, 149, 163, 185.
- Ovidius, Publius Naso, poet, 441.

O

- Oargă, Ion v. Cloşca.
- Oberamt v. oficiu minier superior.
- Obergespann v. comite suprem.
- Ober Landes Commissär, Oberprovincial-commissarius v. comisar provincial.
- Ociu, sat, jud. Hunedoara, 56, 73, 102, 110, 159, 181, 284, 286, 291, 292.

P

- Pag, Adam, mic nobil, 284, 291.
- Pakott Mihály, vicejude nobiliar, 55, 72, 159, 181, 284, 285, 290, 291, 315, 322.
- Palaghie, Dumitru, ţăran, 416.
- palatin, 216.
- palatinus v. palatin.
- Palc, Alexandru, ţăran, 416.

- Pálffy Károly József, conte cancelar, aulic, 177, 197, 220.
- Panceva v. Pančevo.
- Pančevo, localitate în R.S.F. Iugoslavia, 209, 280, 281; ~ district, 93, 96.
- Panciova v. Pančevo.
- Pap, Simion, mitropolit, 439; ~ Ștefan, țaran, 352.
- Papila v. Papilla.
- Papilla, general, 16, 38, 279, 280, 281, 320, 327.
- Papiu-Ilarian, Alexandru, istoric, VI, 155, 427.
- Papp Miklós, vicecomite, 222, 226.
- Pascu, Ștefan, istoric, XI.
- Patiția, Rubin, memorialist, 331.
- Păltiniș, sat, jud. Alba, 317, 324.
- Pătruș, Matora, țaran, 440.
- peculium regium v. domeniu regal.
- Pentrho v. Brentano.
- pénztárnoki irnok v. copist al casieriei.
- perceptor al arenzii dijmelor regești, 232, 255; ~ general, 66, 84; ~ regesc, 56, 64, 73, 82.
- perceptor generalis v. perceptor general; ~ regius v. perceptor regesc.
- Pest v. Pesta.
- Pesta, 53, 67, 85, 221, 231, 232, 255, 309, 311, 313.
- „Pester Zeitung”, ziar, 309.
- Pestes v. Peștișu Mare.
- Peștișu Mare, sat, jud. Hunedoara, VIII, 24, 46, 58, 75, 89, 93, 95, 122, 138, 282, 287, 293; ~ Mic, sat, jud. Hunedoara, 24, 46, 58, 75, 89, 226, 230.
- Petnic, sat, jud. Caraș-Severin, 281.
- Petrișor, A., cercetător, 331.
- Petrovaradin, oraș în R.S.F. Iugoslavia, 280.
- Petru, țaran răsculat, 280.
- Pfefferkorn, general, baron, 5, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 20, 29, 32, 34, 35, 36, 38, 40, 42, 123, 125, 126, 128, 132, 133, 134, 135, 139, 141, 143, 144, 146, 147, 149, 150, 155, 163, 165, 167, 175, 176, 185, 186, 187, 189, 195, 197, 302, 307.
- Pilat, 395.
- Piski v. Simeria.
- Piskintz, Piskinz v. Pișchinți.
- Pișchinți, sat, jud. Hunedoara, 4, 23, 28, 45, 163, 168, 185, 189, 301, 307.
- Piuarium-Molnar, Ioan, oculist, 7, 9, 10, 31, 33, 58, 64, 75, 76, 82, 89, 122, 126, 139, 142, 155, 165, 168, 187, 189, 199, 287, 293, 294, 446.
- Piclișa, sat, jud. Alba, 25, 46.
- plasă, 232, 256.
- Pleskutza, Ploskutza v. Pleșcuța.
- Pleșa, Ion, țaran, 416.
- Pleșcuța, sat, jud. Alba, 56, 73, 102, 110, 159, 181, 286, 292, 293.
- Poieni, parte a satului Bucium, 317, 323.
- Pojen v. Poieni.
- Poklisa v. Piclișa.
- „Politisches Journal”, ziar, 313.
- Ponor, sat, jud. Alba, 16, 18, 19, 20, 21, 25, 38, 40, 41, 42, 43, 47, 127, 128, 129, 130, 132, 134, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 170, 174, 191, 194, 232, 255, 328, 387, 441.
- Ponori Thewrewk János, agent, perceptor al arenzii dijmelor regești, 232, 255.
- Popa, Costan, răsculat, 288, 294, 295; ~ Dănilă, preot, 8, 31, 58, 75, 178, 198; ~ Dumitru, jude, 416; ~ Ion, preot, 222, 226; ~ Mihăilă, țaran, 416.
- Popovici, vicar, 9, 33; ~ George, autor, 280.
- Porcești v. Turnu Roșu.
- Posony v. Bratislava.
- Potingani, sat, jud. Hunedoara, 285, 291.
- Pottingány v. Potingani.
- Praefectura Armorum Transylvanica, Praefectura militaris v. Comandament militar general al Transilvaniei.
- praefectus supremus armorum v. comandant general.
- prefect, 441.
- Preisack, regiment, 59, 60, 77.
- Preiss, Fr., general, baron, 22, 43, 44, 59, 65, 67, 76, 82, 84, 85.
- principat, 202, 215, 314, 335, 336, 356, 423, 446.
- Principatele Dunărene, 423.
- Principatul Transilvaniei v. Transilvania.
- principatus v. principat.
- principe, 212, 214, 216, 217, 218, 220, 407, 408, 412, 413, 414, 440, 441, 443.
- Probst, locotenent, 127, 129, 144, 145, 337.
- proces v. cerc.
- procurator, 314.
- Prodan, David, istoric, 152, 445.
- Provincial-Commissarius v. comisar provincial.
- Provinzialcommissariatscher Beamter v. funcționar al comisariatului provincial.
- provisor v. administrator.
- provizorat fiscal, 130, 146.
- Pui, sat, jud. Hunedoara, 25, 47.
- Puj v. Pui.

II

- Racoți v. Rákóczi.
- Rada, Radák v. Arada.
- Rainald, cronicar, 438.
- Rákóczi, familia, 321, 328; ~ principe, 407; ~ Francisc al II-lea, principe, 350, 440, 445; ~ Gheorghe al II-lea, principe, 345, 363, 439.
- Ranta Gábor, orășean, 333.
- Rapold v. Rapoltu Mare.
- Rapoltu Mare, sat, jud. Hunedoara, 23, 45, 57, 66, 74, 84, 162, 184, 317, 324, 381.
- Rectif. Biztos, rectificator commissarius v. comisar fiscal.
- rege, 90, 213, 217, 219, 233, 237, 250, 256, 261, 273, 315, 317, 320, 321, 327, 329, 407, 412, 414, 439.
- Reghin, oraș, jud. Mureș, 134, 140, 149.
- Reghinul Săsesc v. Reghin.

regină, 216, 445.
reglementare urbarială, 62, 63, 80, 177, 197.
Regnum Hungariae v. Ungaria.
regulatio urbarialis v. reglementare urbarială.
Remete v. Rîmeți.
Reps v. Rupea.
Republica franceză, X, 310, 312.
Reussmarkt v. Miercurea.
Revák, Abrugyán, Petru v. Abrudeanu, Petru.
Rex v. rege.
Ribicioara, sat, jud. Hunedoara, 283, 285, 286, 290, 291, 292.
Ribicze v. Ribîța.
Ribiczei v. Ribitzei.
Ribitsora v. Ribicioara.
Ribitza, Ribitze v. Ribîța.
Ribitzei, nobil, VIII, 24, 120, 136, 250, 274, 282; ~ Adám, nobil, 4, 24, 28, 46, 222, 224, 227, 229, 301, 306; ~ soția lui, 57, 75, 252, 275; ~ Adámné v. Ribitzei Adám. soția lui; ~ Albert, nobil, 100, 108; ~ văduva lui, 55, 72; ~ Ferencz, văduva lui, 56, 73; ~ Gábor, administrator, 56, 73; ~ Imre, soția lui, 57, 74; ~ István, nobil, 56, 73, 286, 292; ~ József, perceptor regesc, 56, 73, 101, 108, 233, 257, 285, 286, 292; ~ Sándor, fiica lui, 56, 73.
Ribîța, sat, jud. Hunedoara, 4, 25, 28, 47, 56, 73, 89, 92, 94, 98, 101, 102, 108, 109, 110, 120, 136, 159, 181, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 300, 305, 328.
Richard, căpitan, 65, 83, 128, 144, 159, 162, 181, 184, 319, 325, 337.
Richter v. jude.
Rimetea, sat, jud. Alba, 93, 95, 124, 140, 141, 164, 186, 189, 191, 317, 324, 389.
Risteiu, țaran, 441; ~ Gheorghie, căpitan al răsculaților, 333; ~ Gliga, căpitan al răsculaților, 333, 416; ~ Vasilie, căpitan al răsculaților, 333.
Rișca, sat, jud. Hunedoara, 285, 292.
Rîmeți, sat, jud. Alba, IX, 18, 19, 20, 21, 40, 41, 42, 43, 127, 128, 129, 130, 132, 134, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 170, 174, 191, 194, 387.
Riu Alb, sat, jud. Hunedoara, 25, 46; ~ Bărbat, sat, jud. Hunedoara, 25, 47, 58, 75, 93, 95; ~ Mare, sat, jud. Hunedoara, 416, 441; ~ Mic, sat, jud. Hunedoara, 416, 441.
Riușor, sat, jud. Brașov, 25, 46.
R.L.C. Hungaricus v. Consiliul Locumtenențial al Ungariei.
Roma, 104, 111, 344, 348, 350, 413.
România, 280, 310.
Rosenfeld, Andreas, comite suprem, 123, 125, 128, 140, 142, 144.
Roškany v. Roșcani.
Roșcani, sat, jud. Hunedoara, 24, 46.
Roșia Montană, sat, jud. Alba, 57, 74, 103, 111, 114, 316, 322, 323, 384, 387, 389, 397, 408, 418, 431, 443.
Roth, Stephan Ludwig, preot, 296.

Rovina, sat, jud. Hunedoara, 233, 256.
rögtön törvényszék v. tribunal statarial.
rögtön törvényszéki jog v. drept statarial.
R. P. Ungară, 89.
Ruda, sat, jud. Hunedoara, 220.
Rupea, oraș, jud. Brașov, 161, 183; ~ scaun, 92, 95.
Ruson v. Ruși.
Ruși, sat, jud. Hunedoara, 24, 46.
Rușor v. Riușor.
Rzczan, baron, 175, 195.

S

Sad v. Sadu.
Sadu, sat, jud. Sibiu, 151, 354.
Saguntum, 104, 111.
Salathna v. Zlatna.
Salonta, oraș, jud. Bihor, 200; ~ părțile, 203.
Salis, emisar, 54, 55, 58, 60, 66, 71, 72, 76, 77, 88, 203, 204, 207, 208, 209, 215, 284, 290, 298, 303, 308.
salis officialis v. funcționar salinar.
Sanctus Stephanus v. Ștefan cel Sfânt, rege.
Sandru, locotenent, 443.
Sarand v. Zărând.
Sarlos, orășean, 55, 73, 100, 108.
„Satellit des Siebenbürger Wochenblattes”, periodic, 309.
Satu Mare, comitat, 53, 127, 143, 213, 214, 215, 219, 220.
Savoya, regiment, 13, 20, 36, 42, 125, 129, 134, 135, 141, 146, 149, 150.
Săcărimb, sat, jud. Hunedoara, 429.
Sălașu de Sus, sat, jud. Hunedoara, 25, 47.
Sălcuia, sat, jud. Alba, 14, 37, 121, 123, 129, 138, 140, 145, 329.
Săliște, sat, jud. Alba, 383, 384.
Sătmar v. Satu Mare.
Săvirșin, sat, jud. Arad, 206, 209.
Sburlatti, colonel, 67, 85.
scaun, 92, 95, 116, 117, 189, 339, 352; ~ de judecată, 288, 295; ~ gubernial v. Guberniul Transilvaniei.
Scărișoara, sat, jud. Alba, 390, 392, 441.
Scepsiensis Comitatus v. Șpis, comitat.
Schaser, Johann Georg, cronicor, VIII, 154, 155.
Schneider, Andreas, pădurar, 417.
Schnell, istoric, 339, 377, 438, 439, 440, 441.
Schultz, locotenent-colonel, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 18, 19, 21, 22, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 43, 44, 92, 95, 122, 124, 126, 127, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 141, 143, 145, 146, 148, 149, 150, 164, 168, 169, 174, 175, 186, 190, 194, 196, 319, 320, 325, 326, 327, 337.
Schwartzenberg, guvernator, 432, 433.
Scorușet, pădure, 89.
scrib perceptorial, 56, 73.
Sebeș, oraș, jud. Alba, 6, 15, 30, 37, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130,

- 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146,
161, 162, 166, 176, 183, 184, 187, 196,
209, 215, 288, 294, 309, 318, 324.
- Sebeș Alba v. Sebeș.
- Sebeșel, sat, jud. Alba, 168, 189.
- secretar aulic, 49; ~ gubernial, 160, 182.
- Secseni v. Széchenyi.
- sedes v. scaun.
- Seghedin, oraș în R. P. Ungară, 412.
- Seliște v. Săliște.
- Sepi, hangiu, 225, 229.
- Serbia, 344.
- Servia v. Serbia.
- Seyk v. Zeyk.
- Sibii, Sibiiu v. Sibiu.
- Sibiu, 1, 2, 5, 22, 29, 30, 39, 43, 48, 101,
108, 115, 116, 118, 120, 123, 132, 134,
137, 140, 147, 149, 151, 154, 155, 170,
178, 198, 200, 206, 280, 286, 293, 302,
307, 309, 314, 326, 352, 376, 408, 419,
422, 429, 434, 443; ~ cerc, 10, 13, 36,
54; ~ comitat, 33, 120, 139, 162, 168,
184, 191; ~ scaun, 92, 95, 189; ~
ținut, 71, 201.
- Siboth v. Šibot.
- Siebenbürgen v. Transilvania.
- „Siebenbürger Wochenblatt“, ziar, 296.
- Sighetu Maramației, oraș, jud. Maramureș,
215.
- Sighișoara, oraș, jud. Mureș, 135, 150, 296;
~ scaun, 92, 95.
- Silagyi Ferencz v. Szilágyi Ferencz.
- Silvania, vicariat, 330.
- Silvașu de Jos, sat, jud. Hunedoara, 25,
46.
- Simenni, locotenent, 66, 83, 84.
- Simeria, sat, jud. Hunedoara, 24, 45.
- Simina, Gheorghe, țaran, 421; ~ Ilie, țaran,
421.
- Simon, țaran, 280.
- Singeorz, sat, jud. Hunedoara, 186, 189,
191.
- Singeorzul Trascăului, azi Colțești, sat, jud.
Alba, 31, 37, 121, 122, 124, 138, 139,
140, 168, 170, 318, 325, 337.
- Sintana, sat, jud. Arad, 286, 292.
- Sintămăria de Piatră, sat, jud. Hunedoara,
24, 45.
- Sintămăria Orlea, sat, jud. Hunedoara, 24,
46, 57, 74, 318, 325, 337.
- Sirbi, sat, jud. Hunedoara, 231, 232, 234,
242, 245, 246, 247, 254, 255, 256, 257,
265, 268, 269, 270, 277.
- Slavonia, 280.
- slujbaș v. funcționar.
- solgabirău v. jude nobiliar.
- Solymos, Solymos, Solymossi v. Șoimuș.
- Solnocul de Mijloc, comitat, 127, 143, 215.
- Sonnenfels, consilier imperial, 441.
- Sopert, Lehnhardt, gravor, 232.
- Sorsok, Giurca, țaran, 289, 295.
- Șpiș, comitat, 60, 77.
- Springensfeld, baron, 428, 434.
- Stan, Ion, țaran, 416.
- Stanitza v. Stănija.
- Stănija, sat, jud. Hunedoara, 133, 148.
- Stenger, Iosif, căprar, 281.
- Sterca-Șuluțiu, Alexandru, mitropolit, VI,
X, XIII, 330, 331, 332, 420, 443, 444,
445, 446; ~ tatăl mitropolitului, 415.
- St. György v. Streisngeorgiu.
- Stoica de Hațeg, Nicolae, protopop, VIII,
279, 280, 281.
- Stoica de Sebeș, Athanasie, preot, 279.
- Stojanich, maior, 18, 19, 21, 28, 40, 41, 43,
58, 75, 121, 122, 128, 130, 132, 133,
134, 137, 138, 144, 146, 148, 149, 161,
162, 170, 183, 184, 191, 287, 294, 295,
301, 307.
- Stojanics, Stojanovics, Sztojanits v. Stoja-
nich.
- Straja, sat, jud. Alba, 157, 180.
- Strássa v. Straja.
- Strei, sat, jud. Hunedoara, 24, 46.
- Strei-Săcel, sat, jud. Hunedoara, 222, 226.
- Streisngeorgiu, sat, jud. Hunedoara, 7, 14,
24, 46, 222, 227.
- Strigy Szatsal v. Strei-Săcel.
- Sturm, general-maior, 135, 150, 175, 176,
195, 196.
- Svarțenberg v. Schwartzenberg.
- Sua Majestas v. împărat.
- subjude, 10, 33.
- subprefect v. vicecomite.
- substitutus viceispány v. vicecomite sub-
stitut.
- Suci, Ioan, țaran, 285, 292.
- Suciu, Coriolan, istoric, 331.
- Suprema Armorum Praefectura v. Comanda-
ment militar general.
- Supremus Armorum Praefectus v. Comandant
general.
- supremus comes v. comite suprem.
- supremus iudex nobilium v. jude nobiliar
suprem.
- Surdu, Bujor, istoric, 280.
- Svinița, sat, jud. Mehedinți, 281.
- Szabó Adám, nobil, 46, 222, 223, 224, 225,
227, 228, 229; ~ copiii lui, 24; ~ soția
lui, 24; ~ János, jude nobiliar, 224,
228; ~ Pál, predicator reformat, 98;
~ Sándor, călăreț comitatens, 285, 291.
- Szabolcs, comitat, 211, 213, 215, 219.
- Szalay József, scrib perceptoral, 56, 73,
285, 292.
- Szántó György, cronicar, IX, 91, 94, 96.
- Szassvaros, Szászváros v. Oraștie.
- Szász Fénés v. Florești.
- Szászrégen v. Reghin.
- Szászsebes v. Sebeș.
- Szathmár, Szatmár, Sattmár v. Satu Mare.
- Szatsva, Szolcsva, Szoltsva v. Sălciua.
- Szava János, țaran, 284, 291.
- Szeben v. Sibiu.
- Széchenyi István, om politic, 440.
- szélbeli katona, szélbeli katonaság v. gră-
niceri.
- Szendrő, loc. în R. P. Ungară, 59, 76.
- Szent-Anna v. Sintana.
- Szentkirályi György, avocat, 56, 73, 286,
292.
- Szent Péteri, orașean, 385.

Szevesztrényi, tricesimator, 128, 144.
 Sz. György v. Streisingeorgiu.
 Szighet v. Sighetu Marmației.
 Szilágyi Ferencz, ziarist, 438.
 Szilvássy, vicecomite substitut, 70, 84.
 Szirb v. Sírbi.
 Szirb, Dregán, căpetenie a răsculaților, 51, 52; ~ Gheorghe, căpetenie a răsculaților, 51, 52; ~ Iosif, căpetenie a răsculaților, 51, 52; ~ Petru, căpetenie a răsculaților, 51, 52.
 Szirma, loc. în R. P. Ungară, 64, 71.
 Szirmai de Szirma, Antal, cronicar, VII, 53, 54, 71, 89.
 Szoba Adám, nobil, 285, 291.
 szoligabiró v. jude nobiliar.
 Szolnok, comitat, 16, 38.
 Szombati Mihály, comisar fiscal, 55, 73, 100, 108, 284, 285, 290, 291.
 Szottyori István, nobil, 9, 33.
 Szócs Kosztandin, orășean, 226, 230.
 Sztárai v. Sztáray.
 Sztáray Mihály, conte, IX, 211, 213, 217, 219.
 Sztrigy v. Streisingeorgiu.

Ș

Șard, sat, jud. Alba, 166, 187, 389.
 Șerel, sat, jud. Hunedoara, 25, 47.
 Șibot, sat, jud. Alba, 4, 29, 122, 136, 138, 302, 307.
 Șimleul Silvaniei, oraș, jud. Sălaj, 330.
 Șnaider, Andreas v. Schneider, Andreas.
 Șneller v. Schneller.
 Șoimoș v. Șoimus.
 Șoimus, sat, jud. Hunedoara, 4, 20, 23, 28, 42, 45, 57, 58, 64, 66, 74, 75, 82, 84, 89, 128, 131, 144, 147, 158, 161, 162, 181, 183, 184, 224, 228, 285, 292, 301, 306, 317, 324, 381.
 șpan al cămării, 317, 324, 386.
 Ștefan cel Sfint, rege, 217, 343, 344.
 Șugag, sat, jud. Alba, 309.
 Șuluț, Danci, jude, 333; ~ Dinn, orășean, 384; ~ Petru Anghel, orășean, 333; ~ Simeon, orășean, 333; ~ Ștefan Dinu sau Dănilă, orășean, 333; ~ Teodor, preot, 333, 387, 401, 447.
 Șvarțenberg v. Schwartzenberg.

T

Tabula comitatensis, Tabula comitatus v. tabla comitatului.
 Tabula continua v. tabla continuă.
 Tabula regia v. tabla regească.
 tabla, 8, 12, 14, 87, 161, 165, 168, 169, 170, 207; ~ comitatului, 17, 31, 36, 37, 39, 41, 58, 64, 70, 75, 76, 82, 120, 121, 124, 125, 137, 138, 140, 141, 162, 172, 178, 181, 184, 186, 187, 191, 193, 198, 203, 213, 219, 314; ~ continuă, 339; ~ regească, 14, 37, 53, 61, 79, 125, 129, 142, 145, 183, 339, 427, 432.

táblabiró v. asesor.
 Tamastelke v. Tămășești.
 Tat, Todor, țaran, 51, 52; ~ Toma, căpitan al răsculaților, 51, 52.
 Tămaș, Glișorie, țaran, 416; ~ Nicolae, țaran, 416.
 Tămășești, sat, jud. Hunedoara, 24, 46, 58, 75.
 Tărtăria, sat, jud. Alba, 123, 140.
 Teiuș, sat, jud. Alba, 158, 180.
 Teleki, conte, 51, 52; ~ Ádám, conte, 94, 96; ~ Imre, conte, soția lui, 23, 45, 50, 51; ~ Lajos, conte, 24, 46; ~ Mihály, dascăl, 286, 292.
 Temesvar v. Timișoara.
 Teodor, Pompiliu, istoric, 332.
 Teofil, mitropolit, 348.
 Teregova, sat, jud. Caraș-Severin, 281.
 tezaur, 214.
 tezaurar, 165, 187.
 Tezaurariat, 15, 38, 121, 124, 138, 161, 183, 407, 422, 442, 446; ~ montanistic, 123, 129, 140, 144, 145.
 Thesaurariat v. Tezaurariat; ~ in montanistic v. Tezaurariat montanistic.
 thesaurus v. Tezaur.
 Tholdalagi László, conte, 124, 141.
 Thorda, Torda v. Turda.
 Thoroczkaï v. Toroczkaï.
 Thoroczko, Torotzko, Trăscău v. Rimetea.
 Thököli, principe, 321, 328.
 Thyus, 68, 86.
 Tibru, sat, jud. Alba, 199, 328.
 Timiș, riu, 280.
 Timișoara, 16, 38, 175, 195, 279, 280, 281, 443.
 Tion, Ionuț, jude, 416.
 Tisa, riu, 206, 215, 280, 363; ~ district, 215.
 Tisă v. Tisa.
 Tisza-Ujlak, loc. în R. P. Ungară, 215.
 tisztség v. oficiu comitatens.
 tisztviselő v. funcționar.
 Tirgu Mureș, 129, 130, 145, 146, 333, 339, 403, 427, 429, 432, 443; ~ cetatea, 129, 145.
 Tirnava, comitat, 11, 26, 34, 47, 115, 123, 124, 125, 129, 134, 139, 140, 141, 145, 148, 150, 170, 191, 339, 427; ~ district, 133, 148.
 Tobias, Antoni, negustor, 289, 295; ~ Gavri-luțoiaie, orășeană, 383, 386.
 Todea, Dumitru, țaran, 416; ~ Ion, țaran, 416; ~ Ion Țarcă, țaran, 441; ~ Ioan Lungariță, țaran, 441; ~ Luca, țaran, 416; ~ Mit, jude, 416; ~ Toader, soldat, ablicențiat, 232, 235, 243, 246, 254, 256, 258, 259, 266, 269, 277.
 Todoruț v. Vladimirescu, Tudor.
 Togyá, Todor v. Todea, Toader.
 Tomest v. Tomești.
 Tomești, sat, jud. Hunedoara, 283, 290.
 Tomnatec, sat, jud. Hunedoara, 285, 291.
 Tomnátyek v. Tomnatec.
 Tompos, administrator, 57, 74.
 Topánfalva v. Cîmpeni.

Torjay Sámuel, vătaf de curte, 246, 269.
Toroczkó Szent-György, Torotzko Szent
György v. Síngeorzul Tráscáului.

Tóth János, fiica lui, 57, 74.

Toscana, Leopold de, regiment, 5, 9, 16,
29, 38, 127, 143, 161, 176, 177, 183,
197, 337.

Török András, orășean, 223, 227.

törvénykezési szék v. scaun de judecată.
Töviss v. Teiuș.

Toroczkai, curțile, 123, 124; ~ familia, 14,
37; ~ conte, 22, 23, 44, 45, 140; ~ nobil,
51, 52; ~ Mihály, nobil, 50, 51, 52;
~ Zsigmond, conte, 318, 325.

Tractus v. district.

Traian, împărat, 350, 407.

Transilvania, V, VI, X, XI, XIII, 1, 2,
11, 16, 21, 22, 38, 43, 44, 53, 54, 59,
61, 67, 71, 76, 78, 85, 89, 92, 94, 96,
97, 115, 116, 117, 131, 147, 151, 152,
153, 154, 163, 171, 173, 175, 176, 178,
184, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 200,
201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208,
209, 212, 213, 214, 215, 218, 220, 221,
230, 232, 238, 255, 262, 278, 280, 281,
282, 295, 296, 297, 298, 303, 309, 310,
312, 314, 318, 319, 324, 326, 329, 330,
331, 332, 334, 335, 336, 338, 340, 341,
343, 344, 345, 346, 348, 349, 350, 351,
353, 356, 358, 359, 361, 363, 364, 365,
367, 374, 376, 377, 378, 379, 391, 395,
396, 399, 402, 404, 407, 408, 412, 413,
414, 416, 418, 421, 423, 426, 429, 430,
432, 433, 438, 439, 440, 441, 443, 445,
446, 447.

Transylvania v. Transilvania.

Treicsik de Melynados, Adam, secretar aulic,
49.

Trei Scaune, comitat, 16, 38, 68, 86, 92,
94, 125, 127, 141, 143, 162, 170, 184,
191, 314.

Trestia, sat, jud. Hunedoara, 56, 73, 102,
110, 159, 181.

Tresztya v. Trestia.

tribunal statarial, 315, 322.

tricesimator, 19, 41, 124, 128, 140.

Trif, Ștefan, țaran, 394.

Tropozt, locotenent, 92, 95.

Tudoran, Dănilă, țaran, 285, 292.

Tuhutum, conducător maghiar, 343, 345,
407.

Tulea, Ion, țaran, 283, 290.

Tulya Juon v. Tulea, Ion.

Turcin, Mihai, cnez, 288, 294, 295.

Turda, 20, 42, 123, 319, 326, 329, 386, 388,
389; ~ cerc, 16, 38; ~ comitat, 12,
26, 36, 38, 47, 54, 71, 125, 127, 129,
139, 140, 141, 143, 146, 170, 191, 337,
391; ~ părțile, 123, 139, 335; ~ saline,
165, 187.

Turnu Roșu, sat, jud. Sibiu, 97.

Tübingen-Reintan, loc. în R. F. Germania,
154.

Tyisz, Lazăr, țaran, 288, 294.

T

Țandru, Todosie, țaran, 421.

Țara Românească, V, 126, 143, 152; ~
Ungurească v. Ungaria.

Țărățel, sat, jud. Hunedoara, 285, 291.

Țările Române, 320, 327.

Țebea, sat, jud. Hunedoara, VIII, 14, 36,
131, 142, 147, 283, 288, 290, 294, 295,
401, 442, 447.

Țelna, sat, jud. Hunedoara, 14, 126, 131,
164, 166, 168, 186, 187, 189, 319, 326,
389.

Țențimanus, 357.

Țetviți, baron, 281.

țigani, 215.

Țimonea, Ion, țaran, 416.

Țiriac, consilier tezaurarial, 423.

Țilna v. Țelna.

U

udvarbiró v. vătaf de curte.

Udvarhely v. Odorhei.

udvari tiszt v. administrator.

Ugocea, comitat, 59, 77.

Ugron János, nobil, 321.

Uibar, Urs, țaran, 7, 8, 31, 32, 48, 49, 70,
87, 126, 128, 156, 174, 194, 195.

Uibărești, sat, jud. Hunedoara, 283, 285,
289, 290, 291.

Uioara, azi Ocna Mureș, oraș, jud. Alba, 28.

Uivari Adam, provizor fiscal, 420, 424.

Ujbar, Ursz v. Uibar, Urs.

Ujbareds v. Uibărești.

Ulma, companie, 281.

Unciuc, sat, jud. Hunedoara, 25, 46.

Ungaria, 5, 16, 19, 29, 34, 37, 38, 41, 53,
54, 71, 98, 106, 115, 116, 124, 128, 129,
134, 135, 140, 145, 150, 152, 163, 167,
170, 171, 172, 175, 184, 191, 193, 195,
202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 216,
239, 256, 280, 287, 293, 297, 298, 302,
303, 307, 321, 328, 333, 334, 339, 340,
343, 344, 345, 348, 358, 360, 361, 362,
363, 367, 374, 377, 392, 395, 399, 407,
412, 414, 426, 429, 438, 441.

Ungarn v. Ungaria.

Unter-Albenser Comitat v. Alba de Jos,
comitat.

Unterrichter v. jude adjunct.

Untsukfalva v. Unciuc.

uralkodó v. împărat.

Urban, Urhán, Urszuly v. Uibar, Urs.

urbariu, 63, 81, 172, 193, 197, 201, 206, 358.

urbarium v. urbariu.

Uroi, sat, jud. Hunedoara, 23, 45, 57, 66,
74, 84, 185, 317, 324.

Ursu, Ion, țaran, 280; ~ Nicula v. Horea.

V

Vaca, Váka v. Crișan, sat, jud. Hunedoara.

Vad, sat, jud. Hunedoara, 25, 46.

Vajda Gábor, locotenent, 69, 86, 87, 320, 327.

- Vajda Hunyad v. Hunedoara.
 Valea Bradului, sat, jud. Hunedoara, 18, 40, 89, 199, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 381, 382, 390.
 Valea Crișului, 159.
 Valea Negrii, sat, jud. Alba, 287, 294.
 Valca Vinții, sat, jud. Alba, 199.
 Valtzel v. Vilcele.
 Vályabrád v. Valea Bradului.
 Vályanyegrulaj v. Valca Negrii.
 Váradi István, nobil, 50, 51; ~ Lajos, nobil, 50, 51, 52, 57, 74.
 Varava, haiduc, 367.
 varmeghie, vármegye v. comitat.
 Vasile, patriarh, 348.
 Vasilei v. Vasile, patriarh.
 Vașarheiu v. Tirgu Mureș.
 Vața, sat, jud. Hunedoara, 40.
 Vălișoara, sat, jud. Hunedoara, 23, 57, 66, 74, 84.
 vătaf de curte, 243, 245, 246, 266, 269.
 Veczel v. Vețel.
 Verespatak v. Roșia Montană.
 Vernicourt, locotenent, IX, 159, 181, 198, 446.
 Verșet v. Virșet.
 Vețel, sat, jud. Hunedoara, 251, 274.
 vicar, 33.
 vicecancelar, 177.
 vicecăpitan, 159.
 vicecomite, 4, 28, 55, 59, 76, 82, 89, 100, 108, 120, 121, 122, 124, 158, 159, 162, 173, 181, 202, 215, 223, 227, 284, 286, 291, 293, 315, 317, 318, 321, 324, 325; ~ substitut, 65, 66, 72, 84, 222, 226, 284.
 Vicegespann v. vicecomite.
 vicejude nobiliar, 55, 56, 72, 73, 121, 159, 168, 203.
 vicejude nobilium v. vicejude nobiliar.
 vicenotar, 158.
 Vidra, sat, jud. Alba, 373, 410, 427, 429, 431, 441.
 Vieana, Vienna v. Viena.
 Viena, 2, 27, 48, 49, 60, 61, 63, 65, 67, 77, 79, 81, 83, 85, 98, 106, 116, 117, 121, 134, 138, 150, 151, 155, 178, 207, 211, 214, 219, 220, 280, 296, 299, 305, 309, 320, 327, 331, 352, 362, 368, 375, 376, 377, 378, 392, 401, 402, 403, 422, 427, 438, 439, 443, 445, 446, 447.
 Vilszan, Ștefan v. Vilsan, Ștefan.
 Vingard, sat, jud. Alba, 157, 180.
 Vințu de Jos, sat, jud. Alba, 4, 7, 9, 14, 28, 31, 33, 37, 121, 163, 166, 168, 176, 185, 187, 189, 196, 301, 307, 317, 318, 324, 325.
 vistier regal, 60, 77.
 Vitán Bajesdi Sándor, nobil, V, VII.
 Vizmándi Mihály, nobil, 51, 52.
 Vilcele, sat, jud. Hunedoara, 64, 81.
 Vilsan, Ștefan, țăran, 222, 227.
 Virșet, localitate în R.S.F. Iugoslavia, 280.
 Vladimirescu, Tudor, conducătorul revoluției din 1821, V.
 vlădică v. episcop.
 Voichița, țărancă, 250, 273.
 voievod, 444.
 Vojkicea v. Voichița.
 Vrazda, căpitan, 288, 294.
 Vuca, țăran, 440.
 Vulcan, Iosif, cărturar, 221.
 Vurpăr, sat, jud. Alba, 4, 9, 28, 33, 121, 138, 163, 166, 168, 185, 187, 189, 301, 307, 318, 325.
 Vuț, Gheorghie, jude, 416.

W

- Walachey v. Țara Românească.
 Wien v. Viena.
 Württemberg, regiment, 131, 147, 175, 176, 195, 196.

Z

- Zabolch v. Szabolcs.
 Zagabria v. Zagreb.
 Zagreb, oraș în R.S.F. Iugoslavia, 407.
 Zalăthna, Zalatna v. Zlatna.
 Zam, sat, jud. Hunedoara, 124, 140.
 Zápolea v. Zápolya.
 Zápolya, voievod al Transilvaniei, 345, 442.
 Zaránd v. Zărând.
 Zaránder Comitat v. Zărând, comitat.
 Zathmar v. Satu Mare.
 Zăhuț, Simion, țăran, 416.
 Zărând, 12, 33, 35, 70, 90, 141, 149, 154, 155, 189, 199, 210, 341, 378; ~ cerc, 2, 6, 9, 10, 27, 30, 33, 54, 55, 56, 66, 71, 72, 74, 84, 102, 110, 132, 133, 134, 148, 149, 158, 159, 160, 168, 169, 170, 181, 182, 189, 190, 191, 299, 305, 340; ~ comitat, V, VIII, X, 2, 9, 12, 14, 15, 18, 20, 21, 25, 27, 33, 35, 36, 37, 40, 42, 43, 47, 54, 58, 64, 71, 75, 76, 81, 82, 92, 94, 99, 102, 107, 110, 124, 128, 134, 141, 144, 149, 155, 160, 161, 171, 173, 177, 182, 183, 190, 191, 192, 194, 197, 214, 233, 235, 238, 239, 255, 256, 258, 261, 262, 278, 282, 283, 287, 288, 289, 290, 294, 295, 298, 299, 304, 315, 317, 321, 322, 324, 333, 335, 337, 339, 365, 375, 376, 381, 387, 391, 396, 397, 400, 401, 422, 430, 438, 441, 442, 444, 446; ~ munți, 165, 186.
 Zeik v. Zeyk.
 Zelna v. Țelna.
 Zemplén, comitat, 53.
 Zetviczian, regiment, 59,76.
 Zeyk, nobil, 162; ~ comisar provincial, 162, 184; ~ András, nobil, 24, 46; ~ János, vicecomite, 23, 24, 44, 46, 89, 184, 223, 227, 301, 306; ~ Sámuel, soția lui 24, 46.
 Zeykfalva v. Strei.
 Zlagna v. Zlatna.
 Zlatna, oraș, jud. Alba, 12, 15, 20, 35, 38, 42, 43, 68, 70, 86, 87, 116, 117, 121, 122, 124, 128, 129, 130, 131, 132, 133,

134, 138, 140, 144, 145, 147, 148, 149,
155, 159, 161, 171, 181, 183, 192, 215,
243, 266, 317, 323, 364, 373, 385, 389,
390, 400, 407, 408, 409, 415, 418, 419,
420, 424, 432, 441, 443; ~ cerc, 62,
80; ~ domeniu fiscal, 2, 7, 8, 10, 18, 20,
27, 31, 32, 33, 34, 35, 40, 42, 49, 54,
55, 63, 67, 71, 72, 80, 81, 85, 90, 100,
107, 124, 140, 141, 156, 159, 164, 166,

170, 178, 181, 185, 186, 187, 191, 198,
298, 304, 417, 422; ~ oficiu minier
superior, 33, 121, 123, 138, 139, 140;
~ părțile, 20, 137, 283, 290; ~ provizo-
rat fiscal, 146.

Zichi, nobil, 422.

Zonaras, istoric bizantin, 344, 438.

Zrinyi Péter, nobil, 320, 321, 327, 328.

Zsurzs v. Crișan.

CUPRINS

Cuvînt introductiv (Acad. Ștefan Pascu)	V
Notă asupra ediției (Colectivul de editori)	XIII
I. Georg Michael Gottlieb Hermann, <i>Horaische Unruhen</i> [Răscoala lui Horea]	1
II. Samuel de Balia, <i>Bokány nevü falut ekképen praedálták fel az oláhok</i> [Cum au prădat românii satul numit Băcăinți]	50
III. Anton Szirmay de Szirma, <i>Horaianae seditionis historia</i> [Istoria răscoalei lui Horea]	53
IV. Szántó György, <i>A Hora által indított rebellionak rövid leírása</i> [Scurtă descriere a rebeliunii pornite de Horea]	91
V. Homorodszentpéteri Cseke Iosif, <i>Az oláh nemzetről. Hora 1784-iki forradalma és ennek okai</i> [Despre națiunea română. Revoluția lui Horea din 1784 și cauzele acesteia]	97
VI. Samuel Bedös Köpeczi, <i>Nevezetes változások melyeket életem folyása a viszontagsággal leírásában maradékom kedvére feljegyeztem</i> [Schimbări însemnate întâmplate în cursul vieții și vicisitudinile mele, pe care le-am însemnat ca să rămână]	115
VII. Johann Michael Felmer, <i>Zur Horraischen Aufruhrgeschichte</i> [Despre istoria răscoalei lui Horea]	118
VIII. Samuil Micu, <i>Istoria și lucrurile și întâmplările românilor</i>	151
IX. Johann Georg Schaser, <i>Bauern Tumult im Unter-Albenser, Hunyader und Zarander Comitatus unter Anführung des Horja</i> [Răscoala țăranilor din comitatele Alba de Jos, Hunedoara și Zărand de sub conducerea lui Horea]	154
X. Ioan Monorai, <i>Brevis notitia rerum dacicarum. Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei</i>	200

- XI. Jankovits Miklós, *Gróf Sztáray Mihálynak tisztí igyekezete és a nemességnek kész ajánlása Hora támadásának le-tsendesítésére* [Strădaniile oficiale ale contelui Sztáray Mihály pentru liniștirea răscoalei lui Horea cu ajutorul pregătit de nobilime] 211
- XII. Bajesdi Vitán Sándor, *A Dévai mezőn a Horákkal történt csatáknak rövid de igaz leírása* [Descrierea scurtă dar adevărată a bătăliilor cu horeniî întimplate pe cîmpul Devei] 221
- XIII. Göttfy Borbála, *Hora porháda. Néhai Mátisfalvi Göttfy László háznépének Hóra porháda miatt esett romlása* [Oastea țărănească a lui Horea. Stricăciunea ce a avut casa răposatului Ladislau Göttfy de Mățișeni din pricina oștilor țărănești ale lui Horea] 231
- XIV. Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului* (1683—1827) 279
- XV. Kozma Pál, *Zaránd vármegye földirati, statistikai és történeti leírása* [Descrierea geografică, statistică și istorică a comitatului Zărand] 282
- XVI. Anton Kurz, *Hora und Kloska. (Die walachische Revolution des Jahres 1784 in Siebenbürgen. Eine Parallele für die Gegenwart)* [Horea și Cloșca. (Revoluția română din anul 1784 în Transilvania. O paralelă pentru prezent)] 296
- XVII. Iosif Marlin, *Horra. Kriegs- und Friedensbilder aus dem Volksleben der Rumänen oder Wallachen in Siebenbürgen* [Horea. Imagini de război și de pace din viața poporului român sau valah din Transilvania] 309
- XVIII. Dálnoki Incze József, *Irtó háború 1848 és 1849-ben a független és önálló Magyar Nemzet ellen, annak királya által gyalázatos módon indított, folytatott és gyásszal végzett* [Războiul pustiitor din 1848 și 1849 împotriva națiunii maghiare independente și de-sine-stătătoare, pornit, continuat și încheiat funest de către regele acesteia] 314
- XIX. Alexandru Sterca-Șuluțiu, *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului* 330

INDICE

449

Redactor: HILDA MAZILU
Tehnoredactor: AUREL BUTNIC

Bun de tipar: 22. XI. 1983
Format 16/70×100 CT 30,5

C.Z. pentru biblioteci mari 9(498.7)
„1773 : 1784“ (00—12). CZ pentru
biblioteci mici: 9(498) „17“

Întreprinderea Poligrafică Cluj
B-dul Lenin Nr. 146
Municipiul Cluj-Napoca
Republica Socialistă România
Comanda Nr. 319/1983.

Lei 48,-